

ISSN:1306-732X (Basılı)/E-ISSN: 2564-680X (İnternet)

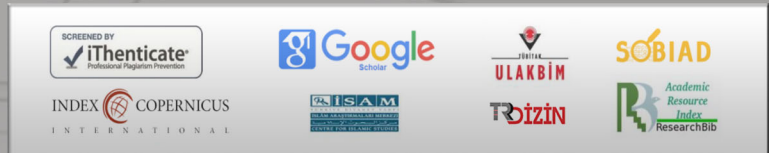
XVII

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SBAD

YAZ 2020

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

sbad@gop.edu.tr

dergipark.gov.tr/tr/pub/gopsbad

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

XV / I

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNÜN ALTI
AYDA BİR YAYINLANAN ULUSAL VE
ULUSLARARASI İNDEKSLERDE TARANAN
HAKEMLİ DERGİSİDİR.

YIL / YEAR: 2020 CİLT / VOLUME: XV SAYI / ISSUE: I (YAZ / SUMMER 2020)

YIL/ YEAR: 2020

CİLT/ VOLUME: 15

SAYI/ ISSUE: 1

SAHİBİ/ OWNER

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
On Behalf of Tokat Gaziosmanpaşa University Institute of Social Sciences

Prof. Dr. İlhan EROĞLU ilhan.eroglu@gop.edu.tr

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Murat HANİLÇE (Sorumlu Editor / Editor in Chief)
Dr. Murat SERDAR (Yardımcı Editör / Co - Editor)

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. İlhan EROĞLU (İktisat)
Doç. Dr. Mehmet Celal VARIŞOĞLU (Eğitim Bilimleri)
Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK (İktisat)
Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN (Tarih)
Doç. Dr. Ahmet İNANIR (İlahiyat)
Dr. H. Baha ÖZTUNÇ (Tarih)
Dr. Yavuz ACUNGİL (Kamu Yönetimi)
Dr. Emre ASLAN (İşletme)
Dr. Atıla KARKACIER (İşletme)

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ/ENGLISH EDITING

Dr. Uğur ADA

ISSN: 1306-732X (Print) / 2564-680X (Online)

SEKRETERYA/SECRETARIAT

Öğr. Gör. Fatih ERARSLAN
Arş. Gör. Halil İbrahim YÜCEL
Arş. Gör. Ahmet AKGÜL
Doktorant Gülnur ÖZER

BASKI/ PRINTING

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası / Tokat Gaziosmanpaşa University Press

YAZIŞMA ADRESİ/ CORRESPONDENCE

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Taşçıiftlik Yerleşkesi/60250-Tokat-TÜRKİYE
Tel: 0356-2521616 Dahili: (3073-3157)
E-posta / E-mail: sbad@gop.edu.tr, murat.hanilce@gop.edu.tr

DİZGİ VE KAPAK TASARIM / TYPESETTING AND COVER DESIGN

Öğr. Gör. Volkan KARACA

Dergimizde yayımlanan yazılar **ITHENTICATE** benzerlik tarama programıyla kontrol edilip, **TUBİTAK ULAKBİM SBV**, **INDEX COPERNICUS**, **RESEARCH BIB**, **İSAM**, **GOOGLE SCHOLAR** ve **SOBİAD** tarafından dizinlenmektedir.

©Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

SBAD - Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
JSRR - Social Sciences Researches Journal

Danışma ve Yayın Kurulu/Advisory and Editorial Board

Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Samsun Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Andrij KHARUK	National Army Academy (UKRAİNE)
Prof. Dr. Muhammed Iqbal CHAWLA	Punjab University (PAKISTAN)
Prof. Dr. Memmed ALİYEYEV	Bakı Slavyan Üniversitesi (AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Claus SCHÖNİG	Frei Universität Berlin (GERMANY)
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Assoc. Prof. Juan de Dios Torralbo Caballero	University of Cordoba (SPAIN)
Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Kemal İBRAHİMZADE	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Ayla OĞUZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Yusuf TEMÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Lydia Abubakirova M. AKMULLA	Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi
Alexey PRONİN	Novosibirsk Devlet Üniversitesi (RUSSIA)
Dr. Fariz HALİLLİ	(Miras-AZERBAYCAN)
Dr. Emzar KAKHIDZE	Batumi State University (GEORGIA)
Dr. Gadjev MURTAZALI	The Ins. of History, Archeology and Ethnography of the Daghestan Scie. Centre of Russian Academy of Sciences (DAGHESTAN)
Dr. Kamil İBRAHİMOV	Administration of State Historical Architectural Reserve Icheisheher
Dr. Tevfik Sabri HAMMAM	Sohag Üniversitesi Eğitim Fakültesi (EGYPT)
Dr. Salman BANGASH	Peshawar University (PAKISTAN)
Dr. Mahboob HUSSAİN	Punjab University (PAKISTAN)
Dr. Pawel KORZENIOWSKI	University of Rzeszow (POLAND)
Dr. Adrian TERTECEL	The Romanian Academy Institute for S.E.E.Studies
Dr. Aparna SRIVASTAVA	Noida International University (INDIA)

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERĖİSİ

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Osman KARATAY	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan AKDAĞ	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ABDİOĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut KARAMAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem KESİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar ÜLGEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Taha Bahadır SARAÇ	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Aşkın ÖZDAĞOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge AYRANCI	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Çağdaş Erkan AKYÜREK	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan ATAK	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet DENİZ	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuzhan SEVİM	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel EROL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Baki DEMİREL	Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman GÜLMEZ	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜZEMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EDİ	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Canan HANOĞLU	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren Gül ARTUNER ÖZDER	Beykent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra ULUŞAHİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih OKUR	Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih FUAT TUNCER	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKSU	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. İbrahim ÜNGÖR	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İzzet ŞEREF	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Üyesi Mansur TEYFUR	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt ELİÜŞÜK	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞEKER	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Nasih ECE	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZTÜRK	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat POLAT	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat TÜRK	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa CANBEK	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Necati ÇOBAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa Said DÖVEN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nizam ABAY	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Orhan OĞUZ	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Orkun BAYRAM	Antalya Bilim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür Bayram SOYLU	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Öner TOLAN	Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan SAYAR	Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Saim Çağrı KOCAKAPLAN	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Anıl TOYGAR	Giresun Üniversitesi

SBAD - Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
JSRR - Social Sciences Researches Journal

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Dr. Öğr. Üyesi Veysel YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Tayfun ERCAN
Dr. Öğr. Üyesi Züleyha ÜNLÜ
Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİÇEN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Bingöl Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Editörden Mektup

Sevgili yazarlarımız, hakemlerimiz ve değerli okuyucularımız,

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin basılı ve elektronik yayımlanan SBAD (Sosyal Bilimler Dergisi) bu sene 15. yaşına girdi. Dergimiz 2020 senesi itibarıyla yoğun bir ilgiyle karşı karşıya kaldı ve bir dizi yeniliğe de imza attı. Öncelikle dergimize Sosyal Bilimlerin pek çok alanından araştırmacı yazılarını yayımlatmak üzere başvurdu. Bu nedenle bu sayı hazırlanırken gerek yazıların ön incelemesi ve gerekse de yazıların değerlendirme süreçleri yoğun ve yorucu geçti. Dergimizin bu sayısı hazırlanırken ULAKBİM'in getirdiği yeni etik kurallar harfiyen takip edildi. Bundan sonraki süreçte de dergimiz bu etik kurallara uyma konusunda azami gayreti sürdürme konusunda çaba göstermeyi benimsedi.

Dergimizin yayım ekibinde ve formatında da 2020 senesi itibarıyla bir dizi değişikliğe gidildi. İlk olarak yıllardır aramızda olan ve dergimizin adeta ikinci editörü konumundaki Dr. Fehim Kuruloğlu işlerindeki yoğunluğundan dolayı bir müddet aramızdan ayrılma kararı aldı. şu ana kadarki destekleri ve çalışmalarını için kendisine sonsuz teşekkür ediyoruz ve onu ilk fırsatta yeniden aramızda görmek istediğimizi belirtiyoruz. İkinci olarak dinamik, genç ve istekli yeni bazı arkadaşlarımız aramıza dahil oldu. Sekreteryamıza Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nden Öğr. Gör. Fatih Erarşlan (Alan editörleri irtibatı ve hakem sürecini yürüten bir görevle), Arş. Gör. Halil İbrahim Yücel ve Arş. Gör. Ahmet Akgül (Dergimizin yazı işlerini takip eden görevlerle), Öğr. Gör. Volkan Karaca (Dergi dizgi ve kapak sorumlusu göreviyle) katıldılar. Ekibimizin yeni üyelerine de aramıza hoş geldiniz, diyoruz. Dergimiz bu sayıda sayfa yapısında, dizgide ve kapakta da ULAKBİM'in belirlediği ölçülere göre bazı değişikliklere gitti. Bu değişiklikler konusunda çaba gösteren ekip arkadaşlarımıza ayrı ayrı teşekkür ederim.

Dergimizin genel prensibi bir sayıda otuzu aşmayan sayıda yazıya yer vermektir. Zira, çok geniş bir yelpazeye hitap ettiğimiz için yazı sayımız çok fazla olmaktadır. Bu nedenle bu sayıda yayına yetiştirebildiğimiz 30 yazı yayımlanmıştır. Bu yazılar Tarih, İlahiyat, İktisadi ve İdari Bilimlerin farklı alanları, İletişim başta olmak üzere değişik sosyal bilimler disiplinlerine aittir.

Dergimiz editoryal kurulları olarak COVID-19 salgınıyla mücadele eden ülkemiz ve dünyamıza sağlıklı günlerin en kısa zamanda gelmesini temenni ediyoruz. Gelecek sayılarda görüşmek umudumuzla...

*Doç. Dr. Murat HANİLÇE
SBAD Editör (Sorumlu)*

İÇİNDEKİLER

Yazar	Makale Başlığı	Sayfa Numarası
Umud Üren	“ALBAN TARİHİ” ADLI KAYNAKTAKİ BATI KÖKTÜRK YÖNETİCİLERİ: “KUZEY HÜKÜMDARI”, “CEBU HAKAN” VE “ŞAD” HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER	1-10
Süheyla Yenidünya Gürgen	1848 İHTİLALINDEN SONRA EFLAK’IN YENİDEN YAPILANMASINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME: STİRBEİ’İN MÜSESSE NİZÂM ARAYIŞLARI (1849-1851)	11-23
Murat Tural	ADOPTANİZM’İN ORTAYA ÇIKIŞI VE ALCUİN’İN ADOPTANİZM KARŞITI FAALİYETLERİ	25-33
Buket Güdelci, Erkin Nevzat Güdelci	BİR İŞLETMENİN HASILAT DÖNGÜSÜNÜN KURUMSAL KAYNAK PLANLAMA SİSTEMİ İÇİNDEKİ İŞLEYİŞİ	35-48
Pınar Kaya Tan	CÂMİ’U’L-TEVÂRİH’TE SELÇUKLU DEVLET ADAMLARI HAKKINDAKİ ŞİİRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	49-57
Aslı Maden	DİNLEME ÖZ YETERLİK ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ÖĞRETMEN ADAYLARI ÖRNEĞİ	59-69
Turgut Akyüz	EL-MANTIKU’L-KEBİR, FAHREDDİN ER-RÂZİ TARAFINDAN MI TELİF EDİLDİ? AİDİYET PROBLEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	71-79
Çiğdem Özay	GEOMETRİK KOMPOZİSYONLARIN TOKAT YAPILARINDAKİ AHŞAP TAVAN GÖBEKLERİNE YANSIMASI; MAHMUTPAŞA CAMİ, ULU CAMİİ, GENÇ MEHMET PAŞA CAMİİ ÖRNEĞİ	81-89
Ahmet İnanır	HANEFİ MEZHEBİNİ DİĞER MEZHEPLERE TERCİH BAĞLAMINDA İMAM BUHÂRÎ’YE YÖNELİK TENKİTLER VE CEVAPLAR EKMELEDDİN EL-BÂBERTÎ VE İBN EBİ’L-İZ EL-HANEFÎ ÖRNEĞİ	91-101
Bayram Çetin, Mürşide Coşkun	HATAY’A YÖNELİK İSKANLARDA (1960-2007) GÖÇ YÖNETİMİNDE YAŞANAN YETERSİZLİKLERİN KÜLTÜREL ADAPTASYON VE MEKÂN AİDİYETİNE ETKİLERİ	103-118
Cengiz Atlı	İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI AKABİNDE ÜLKEMİZDE PETROL ARAMA ÇALIŞMALARI	119-128
Özgür Bayram Soylu, Mihriban Turaloğlu	İŞGÜCÜ PİYASASINDAKİ GELİŞİM SÜRECİ AB-OECD-TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI	129-139
Özge Altun	KAYSERİ MÜZESİ’NDEN MERMER HEYKEL PARÇALARI	141-153
Gökhan Kalmış	KUZEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE TESPİT EDİLEN KÖROĞLU KALELERİ	155-169
Nurettin İmre	KÜRESELEŞME SÜRECİNİN KONAKLAMA SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİNE ETKİSİ	171-178
Burak Gani Erol	MEMLÜKLER DÖNEMİNDE BAŞKADILARIN TAYİN VE AZİLLERİNDEKİ USULSÜZLÜKLER	179-193
Rüştü Yayar, Saliha Merve Kasar	MİST ÜLKELERİNDE YOKSULLUĞU ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN PANEL VERİ ANALİZİ	195-204
Ünal Arslan, Metin Kılıç	MUHASEBE MESLEĞİNDE HAKSIZ REKABETİN BOYUTU: TÜRKİYE’DE MUHASEBE MESLEK MENSUPLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	205-218
Sevilay Ağaoğlu, Yavuz Selim Ağaoğlu	OKUL MÜDÜRLERİNİN OKUL DENETİM SORUMLULUKLARI	219-226
Vildan Ateş, Burcu Akça	ÖZEL HASTANELERDE İNSAN KAYNAKLARI BİLGİ SİSTEMİNİN KULLANIMI ÜZERİNE BİR NİTEL ARAŞTIRMA: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ	227-235
Gökmen Kantar, Sibel Akova	POLITICAL COMMUNICATION ON SARIKAMIS ATTACK OPERATION	237-247
İlkay Öztürk	STRATEJİNİN UYUM VE SEÇİM PARADOKSUNUN, STRATEJİK DÜŞÜNCE OKULLARINDAN ÇEVRE OKULU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	249-256
Süleyman Mahmut Kayagil	TEBÂREKE KELİMESİNİN SEMANTİK ANALİZİ	257-269
Emrah Eriş	TRANSLATION OF POLITICAL METAPHORS AND INTERTEXTUALITY BASED ON SPORTS TERMS	271-279
Nihat Altuntepe	TÜRKİYE’DE UYGULANAN PARA ve MALİYE POLİTİKALARININ İMALAT SANAYİİ İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİLERİNİN ANALİZİ (2009-01-2019:10)	281-297
Ömer Faruk Biçen	YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELERDE TEKNOLOJİK ÜRÜN İHRACATININ BELİRLEYİCİLERİ: EKONOMİK BÜYÜME, DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE AR-GE HARCAMALARININ ETKİLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME	299-308
Selminaz Adıgüzel	AVRUPA VE TÜRKİYE’DE LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE STANDARDİZASYON ÇALIŞMALARI	309-321
Mustafa Macit, Hilal Ekim	PSİKOLOJİK SÖZLEŞME ALGISININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİSİ: SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA**	323-333
Adem Tüzemen, Şevkinaz Gümüšoğlu	AMELİYATHANELERDE MALZEME PLANLAMASI: AMELİYATHANE OPERASYON REÇETESİ (AOR) İLE YENİ RANDEVU SİSTEMİNİN TASARIMI VE BİR UYGULAMA	335-349
İrfan Kalaycı, Barış Aytekin	POPÜLARİTE ENDEKSİ VE POLİTİK DÖNGÜ: KURAMSAL BİR YAKLAŞIM	351-359

CONTENT

Author	Paper Title	Page Number
Umut Üren	WESTERN KOKTURK RULERS IN THE SOURCE "HISTORY OF ALBANIA": EVALUATIONS ON "RULER OF THE NORTH", " JEBU QAGHAN" AND "SHAD"	1-10
Süheyla Yenidünya Gürgeç	AN EVALUATION OF THE REORGANIZATION OF WALLACHIA AFTER THE REVOLUTION OF 1848: STIRBEI'S QUEST FOR AN ORDER (1849-1851)	11-23
Murat Tural	THE EMERGENCE OF ADOPTIONISM AND ALCUIN'S ANTI-ADOPTIONIST ACTIVITIES	25-33
Buket Güdelci, Erkin Nevzat Güdelci	THE OPERATION OF A BUSINESS'S REVENUE CYCLE IN THE ENTERPRISE RESOURCE PLANNING SYSTEM	35-48
Pınar Kaya Tan	THE EVALUATIONS OF THE POEMS ABOUT THE SALDJŪKID STATESMEN IN <i>JAMI'AL-TAWĀRIKH</i>	49-57
Aslı Maden	A RESEARCH ON LISTENING SELF-EFFICIENCY PERCEPTION: THE SAMPLE OF PRE-SERVICE TEACHERS	59-69
Turgut Akyüz	WAS AL-MANTIĞ AL-KABİR COMPILED BY FAKHR AL-DİN AL-RĀZĪ? THE PROBLEM OF AUTHORSHIP	71-79
Çiğdem Özyay	REFLECTION OF GEOMETRIC COMPOSITIONS TO WOODEN CEILING CORES IN TOKAT STRUCTURES: IN THE EXAMPLE OF MAHMUTPAŞA MOSQUE, ULU MOSQUE, GENÇMEHMETPAŞA MOSQUE	81-89
Ahmet İnanır	CRITICS AND RESPONSES TO İMAM BUKHARİ IN THE CONTEXT OF THE PREFERENCE OF HANAFİ TO OTHER SECTS (EXAMPLE TO EKMELEDDİN EL-BĀBERTĪ AND SADREDDİN ALİ B. ALİ B. MUHAMMED İBN EBİ'L-İZZ AL-HANAFİ)	91-101
Bayram Çetin, Mürşide Coşkun	THE EFFECTS OF THE INEFFICIENCIES IN MIGRATION MANAGEMENT ON CULTURAL ADAPTATION AND SPATIAL BELONGING IN THE SETTLEMENTS (1960-2007) IN HATAY	103-118
Cengiz Atlı	PETROL SEARCH STUDIES IN OUR COUNTRY AFTER THE SECOND WORLD WAR	119-128
Özgür Bayram Soylu, Mihriban Turahoğlu	DEVELOPMENT PROCESS IN THE LABOR MARKET: COMPARISON OF TURKEY-EU-OECD	129-139
Özge Altun	MARBLE SCULPTURE PARTS FROM KAYSERİ MUSEUM	141-153
Gökhan Kalmış	KUZEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE TESPİT EDİLEN KÖROĞLU KALELERİ	155-169
Nurettin İmre	IMPACT OF GLOBALIZATION PROCESS ON THE DEVELOPMENT OF ACCOMMODATION SECTOR	171-178
Burak Gani Erol	İLLEGALİTY OF APPOINTMENT AND DISMISSAL OF CHIEF QADİS DURING THE MAMLUK PERIODS	179-193
Rüştü Yayar, Saliha Merve Kasar	PANEL DATA ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING POVERTY IN MİST COUNTRIES	195-204
Ünal Arslan, Metin Kılıç	THE EXTENT OF UNFAIR COMPETITION IN THE ACCOUNTING PROFESSION: A RESEARCH FOR THE MEMBERS OF ACCOUNTING PROFESSION IN TURKEY	205-218
Sevilay Ağaoğlu, Yavuz Selim Ağaoğlu	SUPERVISION RESPONSİBİLİTİES OF SCHOOL PRINCİPALS	219-226
Vildan Ateş, Burcu Akça	A QUALİTATIVE RESEARCH ON THE USE OF HUMAN RESOURCE INFORMATION SYSTEM IN PRIVATE HOSPİTALS: ANKARA PROVINCE CASE	227-235
Gökmen Kantar, Sibel Akova	POLİTICAL COMMUNICATION ON SARIKAMIS ATTACK OPERATION	237-247
İlkay Öztürk	EVALUATION OF THE ENVIRONMENTAL SCHOOL FROM STRATEGIC THOUGHT SCHOOLS WITH REGARD TO ADAPTATION / SELECTION PARADOX OF STRATEGY	249-256
Süleyman Mahmut Kayagil	THE SEMANTIC ANALYSIS OF THE WORD TABARAK	257-269
Emrah Eriş	TRANSLATION OF POLİTICAL METAPHORS AND İNTERTEXTUALİTY BASED ON SPORTS TERMS	271-279
Nihat Altuntepe	THE ANALYSIS OF THE EFFECTS ON EMPLOYMENT OF İN THE MANUFACTURING İNDRY OF MONETARY AND FISCAL POLİCİES APPLIED İN TURKEY (2009:01-2019:10)	281-297
Ömer Faruk Biçen	THE DETERMINANTS OF TECHNOLOGICAL PRODUCT EXPORT İN HIGH İNCOME COUNTRIES: AN İNVESTİGATION ON THE EFFECTS OF ECONOMIC GROWTH, FOREIGN DIRECT İNVESTMENTS AND R&D EXPENDİTURES	299-308
Selminaz Adıgüzel	THE STANDARDİZATION WORKS ON LOGİSTİCS SECTOR İN TURKEY AND EUROPE	309-321
Mustafa Macit, Hilal Ekim	THE EFFECT OF PSYCHOLOGICAL CONTRACT PERCEPTION ON ORGANİZATIONAL COMMITMENT: A RESEARCH ON HEALTH EMPLOYEES	323-333
Adem Tüzemen, Şevkinaz Gümüşoğlu	MATERIAL PLANNING AT OPERATING ROOMS: DESIGN OF A NEW APPOINTMENT SYSTEM USING BILL OF OPERATION CASE (BOC) AND AN APPLICATION	335-349
İrfan Kalaycı, Barış Aytekin	POPULARİTY İNDEX AND POLİTICAL CYCLE: A THEORETICAL APPROACH	351-359

"ALBAN TARİHİ" ADLI KAYNAKTAKİ BATI KÖKTÜRK YÖNETİCİLERİ: "KUZEY HÜKÜMDARI", "CEBU HAKAN" VE "ŞAD" HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Umut Üren^{1*}

¹Dr., Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü

*umuturen@gmail.com

+ORCID: 0000-0001-6808-1378

Öz–Kalankatlı Musa tarafından kaleme alınmış olan "Alban Tarihi" isimli ortaçağ kaynağı, başta Albanlar olmak üzere Romalılar, Ermeniler, İranlılar, Araplar ve Türkler hakkında son derece kıymetli bilgiler barındırmaktadır. Erken ve orta dönem Türk tarihi açısından kıymetli olan bu kaynakta Barsil, Hun, Hazar ve Eftalit gibi pek çok Türk topluluğunun faaliyetlerinden söz edilmiştir. Bizans-İran-Türk ilişkilerinin oldukça yoğun olduğu bir dönemde, bölgedeki gelişmeleri aktaran "Alban Tarihi", bazı Türk yönetici unvanları sunmaktadır. Bunlar arasında olan, "Kuzey Hükümdarı", "Cebu Hakan" ve "Şad", Batı Köktürklerinin, Hazar ötesindeki faaliyetlerinde aktif birer rol üstlenmiş olarak gözükmektedirler. Makalemizde, "Alban Tarihi"ndeki kayıtları değerlendirerek, Bizans ve Çin kaynakları ile mukayeseli bir biçimde, Kuzey Hükümdarı, Cebu ve Şadın kim oldukları sorusuna cevaplar aramaya çalışacağız. Burada tartışmaya açtığımız unvanları taşıyan kimselerin, tarihî kişiliklerine yönelik daha başka çalışmalar da mevcuttur. Ancak öneriler arasında bir görüş birliğine varılamadığı görülmektedir. Tartışmaların merkezinde bulunan bu kimselerin, Kafkasya'daki son Köktürk varlığı konusunda ve yeni Hazar Devleti'nin kuruluş günlerinde önemli bir yer işgal ettikleri anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler– Alban Tarihi, Kalankatlı Musa, Batı Köktürkler, Hazarlar, Cebu Hakan

WESTERN KOKTURK RULERS IN THE SOURCE "HISTORY OF ALBANIA": EVALUATIONS ON "RULER OF THE NORTH", "JEBU QAGHAN" AND "SHAD"

Abstract – The medieval source "History of Albania", written by Moses from Kalankatuyk, contains very valuable information about the Romans, Armenians, Iranians, Arabs, Turks, and especially Albanians. In this source, which is valuable in terms of early and mid-term Turkish history, the activities of many Turkish communities such as Barsil, Hun, Khazar and Hephthalite are mentioned. "History of Albania", which conveys the developments in the region in a period when Byzantine-Iranian-Turkish relations are quite intense, introduces some titles related to Turkish rulers. Among these, the "Ruler of the North", "Jebu Qaghan" and "Shad" seem to have taken an active role in the activities of the Western Kokturks beyond the Caspian. In our article, we will try to look for answers to the question of who the "Ruler of the North", "Jebu" and "Shad" are, in comparison with the Byzantine and Chinese sources, by evaluating the records in the "History of Albania". There are other existing studies on the historical personalities of those who hold the titles we have discussed here; however, it is seen that there is no consensus among the suggestions of these works. It is observed that these persons who are at the center of the discussions occupy an important position in the last Kokturk presence in the Caucasus and in the foundation days of the new Khazar State.

Keywords – History of Albania, Moses from Kalankatuyk, Western Kokturks, Khazars, Jebu Qaghan.

Kalankatlı Musa ve "Alban Tarihi" Adlı Ortaçağ Kaynağı

Grek kaynaklarında Albanoi, Fars kaynaklarında Ardan, Arap kaynaklarında al-Ran, Gürcü kaynaklarında Rani, Ermeni kaynaklarında Ağvan ve Süryani kaynaklarında ise Aran şeklinde zikredilen Albanlar (Bosworth, 1987: 520-522), MÖ IV. yüzyıldan itibaren günümüz Azerbaycan topraklarının güney kısımlarındaki bölgelerde yaşamış bir halktır. Hazar Denizinin batı yakasındaki bu halkın idaresi altındaki yirmi altı kabileden bahseden coğrafyacı Strabon, onlar hakkında haber veren ilk kaynaklar arasındaki yerini almıştır (The Geography of Strabo, XI:5, 223-233). Oldukça erken bir tarihte Hristiyanlığı devlet dini olarak benimseyen Albanların en kudretli zamanlarını VII. yüzyılın ikinci yarısında, hükümdarları Cuvanşir'in hâkimiyet günlerinde yaşadıklarını söyleyebiliriz (Kalankatlı Moses, 2006: 5). Bu tarihler hiç kuşkusuz Kafkasya topraklarının, dönemin en büyük siyasi güçleri konumundaki Arap, İran, Bizans ve Türklerin hâkimiyet mücadelelerine sahne oldukları günlere tekabül etmektedir. Albanlar, dönemin kudretli imparatorlukları karşısında tek başına tutunabilecek bir güçte olmamakla birlikte, zaman zaman farklı saflarda yer alarak, mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdir. Rusların büyük bir devlet olarak ortaya çıkıp Kafkas topraklarını ilhak etmesine kadar adlarını korumayı başaran Albanlar, özellikle dinî alandaki bir takım düzenlemeler ve Ermenilerin faaliyetleri neticesinde tarihî varlıklarını sürdüremez bir hale gelmişlerdir. V. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren 52 harflik bir alfabeye sahip oldukları bilinen Albanların, Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde kitabelerine de rastlanmıştır (Kalankatlı Moses, 2006: 5). Kafkasya'nın bu yerleşik halkının tarihî serencamı için en önemli kaynağımız hiç şüphesiz, kendi içlerinden bir kimse(ler) tarafından kaleme alınan, Alban Tarihi adıyla bilinen eserdir.

Esas itibari ile üç kitaptan oluşan Alban Tarihinin ilk iki kitabı, en kadim dönemlerden 710 yılına kadar, üçüncü kitabı ise 999 yılına kadarki hadiseleri barındırmaktadır. XII ve XIII. yüzyıl Albanyasında yaşanan gelişmeler ise bir salname şeklinde Mhitar Koş tarafından kaleme alınmış ve eser sonuna eklenmiştir. Alban Tarihinin ilk iki kitabının müellifinin Kalankatlı Moses olduğu noktasında bir fikir birliği vardır ve bu kimsenin VII. yüzyıl civarında yaşadığı düşünülmektedir.¹ Eserin yazılış tarihine dair ilk tahmin Anili Mhitar tarafından gelmiş ve Sebeos (VII. yüzyıl) ile Gevand (VIII. yüzyıl) dönemleri arasında yazıldığı belirtilmiştir. Üçüncü kitabın ise bir başkası tarafından yazıldığı üslup bakımından da kendisini hissettirmekte ve bu kimsenin Moses Dashuranlı olduğu düşünülmektedir.² Eserin bilinen en eski el yazması 1279 yılına aittir. Alban Tarihi, 1841 yılında Fransızca³, 1861 yılında Rusçaya⁴, 1961 yılında

¹ Kalankatlı'nın X. yüzyıl müelliflerinden biri olduğuna dair önerilere Patkanov itiraz etmiş ve ilk iki kitabın yazarı olarak gördüğü Kalankatlı'nın VII. yüzyılda yaşadığını belirtmiştir. Mehmetov İsmail, Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 35.

² Üçüncü kitabın müellifi olarak kabul edilen Dashuranlı X. yüzyılda yaşamıştır.

³ Moïse de Khorène, Histoire d'Arménie, auteur du Ve Siècle, et traduction française par P. E. Le Vaillant de Florival, Venise, 1841.

İngilizceye⁵ ve 1993 yılında ise Azerbaycan Türkçesine aktarılmıştır. Eseri, Azerbaycan Türkçesine kazandıran Ziya Bünyadov, Mhitar Koş'un Alban Salnamesini İngilizceden, Alban Tarihini ise Rusça ve İngilizce neşirlerini karşılaştırarak hazırlamıştır. Eserin Türkçeye tercümesi ise 2006 yılında Yusuf Gedikli tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶

Başta Albanlar olmak üzere Romalılar, Ermeniler, İranlılar, Araplar ve bölgenin diğer yerli halkları hakkında son derece önemli bilgiler ihtiva eden Alban Tarihinin erken ve orta dönem Türk tarihi açısından da kıymeti büyüktür. Eser içerisinde bahsi geçen *Barsil*, *Hun*, *Hazar* ve *Eftalit* gibi pek çok Türk etnonimi incelenmeye değerdir. Bunların yanında Türkan ve Türkistan gibi coğrafi adlandırmalar da dikkat çekmektedir. Türklerin faaliyetleri anlatılırken zikredilen *şad*, *tudun*, *alp*, *il tigin*, *han*, *hakan* gibi unvanlar ise bu terimlerin Köktürk kitabeleri öncesinde anılması bakımından tarihçiler ve dilciler için önem arz etmektedir.⁷ Tabii ki burada yer alan bu unvanların önemli bir kısmı henüz Köktürkler, meşhur kitabelerini yazmadan önce Çin yıllıklarında ve diğer tarihi kaynaklarda da geçmekte idi. Ancak yıllıkların, özellikle Çin'den uzak kalan bölgelerdeki Türk topluluklarına dair anlatımlarının azaldığı noktalarda, farklı kaynak kümelerinde bu unvanların kullanımına rastlanması önemlidir.

Köktürklerin batıdaki siyasi faaliyetleri konusunda temel bilgilerimizi Bizans kaynaklarından edinmekteyiz. Bu noktada "Alban Tarihi" adlı eser Bizanslı yazarların eserlerindeki eksiklerin tamamlanması ve bazı ayrıntıların aktarılması yönüyle de önem kazanmaktadır. Özellikle, Batı Köktürk Devleti'nin dağılıp günlerini temsil eden dönemde, kaynaklardaki ifadeler daha bulanık bir görüntü arz etmekte, zayıflamayla birlikte, birbiri ardına gelen yeni kağanların dönemleri net bir şekilde sınırlandırılmamaktadır. Bu dönemin bir diğer özelliği Köktürklerin çözülmesiyle beraber, batıda Hazar adı altında yeni bir siyasi oluşumun yükselmesidir. Dolayısı ile "Alban Tarihi"nin zaman zaman farklı isimler altında sunduğu haberler hem Köktürk hem de Hazar Tarihiyle yakından ilgilidir. Özellikle Hazarların, devletleşme süreçlerine dair sınırlı bilgiye sahibiz, Hazarların kendi kalemlerinden çıkan "Hazar Mektupları" ve Hazar yurdu hakkında bilgi sunan ortaçağ seyyahlarının aktardıkları da bu konuda net bilgiler içermemektedir. Kalankatlı'nın eserinde geçen bir takım anlatılar ise bu konuda önemli ayrıntılar vermektedir. "Alban Tarihi" adlı kaynak içerisinde değerlendirmeye çalıştığımız ifadeler, Köktürklerin, daha batıdaki Türk topluluklarıyla ilişkilerinin tasviri açısından da önem arz etmektedir.

⁴ İstoriya Alban Moiseya Kagankatvatsii, pisaltelya X veka, K. Patkanov, St. Petersburg, 1861.

⁵ The History of the Caucasian Albanians by Movses Dasxuransii, Translated by C. J. F. Dowsett, Oxford University Press, London, 1961.

⁶ Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, İstanbul, Selenge Yayınları, 2006, çeviren: Yusuf Gedikli.

⁷ Alban Tarihi adlı eseri Türkçeye aktaran Yusuf Gedikli buradaki unvanlar ve Türk etnonimleri için ayrıca bir çalışmaya imza atmıştır. Bk. Gedikli, Yusuf (2015), "463-682 Arasında Kuzey Kafkasya Hun Beyliğinden ve Hazar Türklerinden Alban Tarihi'nin Kaydettiği Türkçe Sözcükler", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 217, ss. 219-238.

“Alban Tarihi”ndeki Kayıtlar

Buradaki çalışmamızda Alban Tarihinde sözü edilen unvanlara dair birtakım açıklamalar getirmeye çalışacağız ancak özellikle üzerinde durmak istediğimiz konu Kalankatlı'nın İran-Bizans-Türk ilişkilerini anlattığı satırlarda zikrettiği *Cebu Hakan* ve oğlu *şadın* kim oldukları meselesidir. Kalankatlı'nın eserinde Cebu Hakan isminin ilk anılması, Bizans İmparatoru Heraklios ile anlaşılan Köktürklerin 626 yılında Sasani topraklarına girmesi ile alakalıdır. Eserde, Sasani şahı Hüsrev'in bu akında Köktürklere çeşitli vaatlerle bir süreliğine de olsa durdurduğu anlatılmış ancak Köktürk beylerinin bir sonraki sene akını tekrarlamak kararıyla geri çekildikleri ifade edilmiştir. Bu kısımda Cebu Hakanın ismi doğrudan verilmeyerek ondan “onların hâkim şehzadesi” şeklinde söz edilmiştir.⁸ Kalankatlı, “Şah Hüsrev'in hâkimiyetinin 38. yılı ve onun için gamlı katl yılında yukarıda adı anılan Cebu Hakan, öz oğlu ile geldi ve onun birliklerinin sayısını hiç kimse tahmin edemezdi” (Kalankatlı Moses, 2006: 145) satırlarıyla eserinde ilk kez Cebu adına yer vermektedir.⁹ Köktürk ordularının Berde şehrini zaptının ardından, akın yönünün Gürcü topraklarına çevrildiği ve Tiflis şehrinin muhasara altına alındığını bildiren Kalankatlı, Bizans İmparatoru Heraklios'un da hızlı bir şekilde ordusuyla bölgeye geldiğini anlatmaktadır. 610 yılında Bizans tahtını alan Heraklios'un ilk yılları doğudaki gelişmeler bakımından sıkıntılı günleri ihtiva etmektedir, üst üste gelen Sasani yenilgileri karşısında vaktiyle Köktürklerle anlaşma yoluna giden ancak sonuçları itibarıyla ortak bir askerî hareketin gerçekleştirilmediği ilk antlaşmadan sonra Bizanslılar bu kez Batı Köktürk yöneticilerine başvurmak zorunda kalmışlardır. 627 yılında Köktürk ve Bizans birliklerinin müşterek biçimde gerçekleştirdikleri muhasarada, alınan ortak karar neticesinde seferin gelecek yıla ertelendiğini anlatan Kalankatlı, tehlikeyi atlatan Tiflis ahalisinin büyük bir sevinç ve kibir içerisinde Cebu Hakanı tasvir ederek, alay ettiklerini de satırlarına eklemiştir.¹⁰ Son derece ayrıntılı bir biçimde verilen buradaki tasvir ve hikâyeler, eser içerisinde Cebu adının ikinci defa anılışını temsil etmektedir.

⁸ “Ama Hazarların bu baskınlarda elde ettikleri büyük ganimetleri, yani esirleri, hayvanları, altın kapları ve debdebeli giyimlerini gören onların *hâkim şehzadesi*, gelecek yıl bu yerlere akın yapmak hakkında kendi kendine karar verdi.” Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, s. 144.

⁹ Kalankatlı, Cebu'nun ve oğlu Şadın geliş haberini bahsi geçen Sasani yöneticisi II. Hüsrev'in 38. yılında yani 628 sonlarına vermektedir. Ancak daha sonraki gelişmelere bakıldığında Bizans İmparatoru Heraklios'un da bölgeye gelmesi ve 627 yılında gerçekleşen ilk Tiflis kuşatması düşünüldüğünde bu olayın 625 yılında gerçekleşmesi daha mümkün durmaktadır.

¹⁰ “Şehir ehli onların zayıflığını ve takatten düşmelerini duyusadığı gibi daha da kibirlendi ve onların mağlubiyetini alaya aldı. İri bir balkabağı getirip üzerine Hunların hükümdarının bir dirsek uzunluğundaki suretini yaptılar. Kirpikleri yerine göze görünmeyen ince hatlar çizdiler, sakal yerini utanmazca üryan bıraktılar, burun deliklerini bir karış boyunda yapıp altına bıyığa benzer seyrek kıllar dizdiler. Maksatları herkesin onu kolaylıkla tanıyabilmesiydi. Bundan sonra bezenmiş bal kabağını getirip kale duvarının üstüne, düşman askerlerinin karşısına koyup bağırıp çağırıldılar: işte sizin hükümdarınız buradadır. Gelin ona saygıyla baş eğin, çünkü bu Cebu hakandır!” Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, s. 149.

Köktürkler ile Bizans arasındaki anlaşma hikâyesine geri dönen Kalankatlı, Hüsrev Şah'ın hükümdarlığının 36. yılında, Bizans İmparatorunun içine düştüğü durumdan kurtuluş yolu olarak Andre isimli elçisini Köktürlere gönderdiği kaydeder (Kalankatlı Moses, 2006: 149). Alban Tarihi, Andre'nin görüştüğü kimsenin Cebu Hakan olduğunu söyleyerek, üçüncü defa bu ismi anar.¹¹ Buradaki ifadelerde Cebu'nun “kuzey hükümdarının halefi” ve “hakanlığın ikinci adamı” olduğuna dair bilgiler sunulması son derece önemlidir. Eserde göre Cebu, anlaşmayı tasdik etmek için Andre'nin yanına 1000 kişilik bir savaşı birliğini vererek, onları Heraklios'un huzuruna göndermiştir.¹² Kalankatlı, Bizans ile Köktürkler arasında varılan anlaşma gereğince, Köktürklerin vadettiği orduyu gönderen kimse için “kuzeyin hükümdarı” ifadesini kullanarak hikâyesine devam etmiştir. Eserdeki bilgiye göre: “Hüsrev Şahın hükümdarlığının 37. yılının evvelinde kuzeyin hükümdarı, Hazarların arasında prenslik rütbesine göre şad denilen kardeşinin oğlunun başbuğluğu altında vadettiği orduyu baskına gönderdi” (Kalankatlı Moses, 2006: 151). İlerleyen satırlarda şadla ilgili bilgiler vermeye devam eden Kalankatlı, bu kimseyi sürekli olarak Cebu Hakanın oğlu olarak göstermektedir. Nitekim Cebu'nun adını ilk anışında da, şad, onun oğlu olarak tanıtılmış idi. Burada geçen ifadeyle de şadın kuzeyin hükümdarı olarak bahsedilen kimsenin yeğeni olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Ayrıca, Andre ile yapılan görüşmede hükümdarın halefi olarak anılan Cebu'nun (şadın babası), kuzey hükümdarının kardeşi olduğu ortaya çıkmaktadır. Eser içerisinde yukarıda sunduğumuz ifadelerde, Bizans'la ilişkiler ve diplomatik temasların sonucunda askeri faaliyetleri yürüten üç kişi (unvan) öne çıkmaktadır. Bu kimselerin kim olduklarına yönelik tartışmalara geçmeden önce Alban Tarihinde bu unvanlara yönelik son kayıtları da hatırlatmak gerekir.

Şah Hüsrev zamanında zindanlarda tutulan Albanya katolikosu Viro'nun, Kubad zamanında, serbest kalıp ülkesine döndüğü günleri aktaran Alban Tarihi, Türk ordularının İberya ve Tiflis'e saldırılarını bu hikâye ile birleştirmiştir. Saldırının başındaki kimseler, “vahşi ve iğrenç hayvan” gibi kötü bir namla zikredilen Cebu ile “kan içen öz yavrusu” şad olarak gösterilmektedir (Kalankatlı Moses, 2006: 161). 629 yılında gerçekleşen bu Tiflis akını trajik bir şekilde nakleden Kalankatlı, daha önceki Tiflis muhasarasında küçük düşürülmüş Cebu'nun intikamını ağır bir biçimde aldığını anlatırken, bu sefer “Cebu” adına hiç başvurmayarak ondan “hükümdar” olarak söz etmiştir.¹³

¹¹ “Bu sözleri işiten kuzey hükümdarının halefi, hükümdarlığın Cebu Hakan adlı ikinci adamı, kendilerine ne gibi sınırsız servetler vaat olunduğunu ve bütün bunların İran şahının tabiliğinde olan ülkelere hücum ettikten sonra elde edebileceğini görünce büyük memnuniyetle şöyle cevap verdi: ben şahsen kendim kalkıp acele onun imdadına geleceğim, hem de en cesur ordularıyla. Ben onun taleplerini muharebeyle, okum ve kılıcım, onun istediği gibi temin edeceğim.” Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, s. 150.

¹² Alban Tarihinde adı geçen Andre'nin ismi Bizans kaynaklarında sunulmamış, yalnızca Türklerle antlaşmanın gerçekleşmesi için bir irtibatın kurulduğu belirtilmiştir.

¹³ “Feryat ve nâleler dindikten sonra Hazarlar bir tek kişinin dahi sağ kalmadığını gördüler ve o vakit kılıçlarının köktüklere kandan içip doyduklarını anladılar. İşte o vakit ellerine iki zadedân düştü. Birisi İran şahının buraya tayin ettiği vali, diğeri ise yerli Gürcülerdendi. Onları Hazar hükümdarının yanına getirdiler ve hükümdar,

Daha önceden ikinci konumda yer alan bir yönetici olarak tanıtılan Cebu'nun bu kez doğrudan hükümdar olarak anılması ilginçtir. Ancak satırlarının devamında bu kişinin, oğlu, şadı harekâta devam etmesi emriyle orada bırakarak çekildiğini ve şadın Albanya'ya hareket ettiğini bildirir (Kalankatlı Moses, 2006: 162). Albanya'daki fetihleri aktaran kaynağımız bu sırada Katolikos Viro'nun şad ile görüşmelerini de bu kısma dâhil eder. Anlatı içerisinde şaddan "şehzade" olarak da bahsedilmektedir (Kalankatlı Moses, 2006: 167). Viro'nun Berde şehrinin yakınlarındaki ordugâhında gerçekleşen bir görüşmede şadın: "Babam Cebu Hakan'ın güneşine and içiyorum ki benden ne istersen sessiz sedasız yerine getireceğim" (Kalankatlı Moses, 2006: 168) sözlerini nakleden Kalankatlı dördüncü kez, doğrudan Cebu adından bahseder ve baba-oğul ilişkisini bir kez daha tekrarlar. Bir sonraki bölüme kadar şadın katolikosa çok iyi davrandığını ve isteklerini yerine getirdiğini anlatan müellif bu satırları tutucu bir Hristiyan edası ile nakleder. Üzerinde durduğumuz üç unvana dair son haber "düşmanlarımızdan intikamımızı alan mucizeler hakkında" başlığı ile sunulmuştur. Satırlarına İran şahı Kubad oğlu Erdeşir'in hâkimiyetinin ikinci yılında diyerek, yani 629 senesini işaret ederek başlayan Kalankatlı bir kez daha "kuzey hakanı"¹⁴ tabirine başvurmuş, bu tarihlerde onun gücünün son derece arttığını beyan etmiştir. Kalankatlı, Türklerin aynı günlerde Ermeniye, İberyâ ve Albanya'da saldırılarını sürdürdükleri sırada son kez Cebu Hakan ve Şad'dan bahsederek bu faslı kapatır. Bu gelişmeler bağlamındaki son bilgi: "Cebu Hakan'dan açgözlü yavrusu şada gamlı bir haber geldi" şeklindeki, merkezde işlerin karışık bir hal aldığını bildiren haber üzerinedir.¹⁵ Bu son haberin ardından Alban Tarihi içerisinde Cebu Hakan, şad ya da kuzey hükümdarı ifadeleri geçmemektedir. Buna göre bu üç unvanın sahiplerine dair haberler, 625-630 yılları arasındaki hadislerle sınırlanmaktadır.

"Cebu Hakan" Hakkındaki Değerlendirmeler

Kalankatlı'nın eseri içerisinde kuzey hakanı, Cebu Hakan ve şada dair aktarılan haberleri ana hatlarıyla yukarıda derledik. Bu kısımda bu unvan ya da şahısların kim olduklarına dair değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız. Tartışmamızın temelinde bulunan Cebu Hakanın kim olduğu sorusu daha önce de tarihçilerin gündemini meşgul etmiş ve Batı Köktürklerinin yöneticisi olan T'ung Yabgu'nun adı, bu tartışmalarda öne çıkarılmıştır. Hemen burada Alban Tarihinin bir unvan olarak zikrettiğini ancak herhangi bir özel

isim sunmadığını hatırlatmakta fayda vardır. Esas itibarıyla Cebu hadisesini karmaşık hale getiren nedenler arasında, Kafkas ötesindeki Bizans-Sasani-Türk ilişkileri hakkında bilgi veren bazı Bizans kroniklerindeki ayrıntıları görebiliriz. Bunlardan biri olan Theophanes'in kayıtlarında 625 yılında gerçekleşen görüşmede (Tiflis kuşatması arifesinde) Bizans İmparatoru Heraklios'un irtibata geçtiği kimsenin adı Ziebel şeklinde verilmiştir (The Chronicle of Theophanes Confessor, 1997: 447). Yazarın bu kimse hakkında verdiği tek ayrıntı: derece bakımından kağandan sonra gelen, ikinci yetkili kişi olduğu yönündedir. Bizans müellifinin bu açıklaması Ziebel'in özel bir isimden ziyade bir unvan olduğu fikrini kuvvetlendiriyor. Alban Tarihinde ise bu antlaşmada faal rol oynayan kimse Cebu Hakan olarak sunulmuştu. Kalankatlı'nın bazı hususlarda Kafkas sahasındaki Bizans'ın hareketlerine dair, Theophanes ve Nicephoros'tan daha fazla ayrıntıya girdiği görülür. Nitekim Kalankatlı, Heraklios'un elçilik vazifesi için gönderdiği Andre'den bahsederken, bu durumun Bizans kaynaklarına yansımaları, yalnızca ortaklığın sağlanmasına yönelik kısa birer haber niteliğindedir.¹⁶ Bu durum karşısında Theophanes'teki Ziebel ifadesinin Alban Tarihindeki Yabgu'yu karşıladığı yönünde bazı denemelere girilmiştir. "Yabgu" kelimesini esas alan ve Ziebel kaydını bu şekilde yorumlayanların başında Moravcsik ve Menges'i sayabiliriz (Menges, 1968: 88). Golden, çalışmasında Ziebel ifadesine yönelik başarılı bir etimolojinin bulunmadığını altını çizerek, Yabgu ifadesine ulaşmaya çalışılan denemelerde, Ziebel kelimesinin sonundaki -l harfinin izahının güç olduğunu vurgulamıştır (Golden, 2006: 250,251). Nihayetinde Ziebel'in başka bir isim ya da unvan olacağı kanaatini de ifade etmektedir. Bizans kaynağının Ziebel olarak sunduğu isim, aynı gelişmeler paralelinde Sebeos'un eserinde Çepetuh¹⁷, Juanser'in eserinde Jibğa¹⁸, şeklinde geçmektedir. Bölgeye yakın diğer kaynaklarda da Yabgu'ya yakın ifadelerin sunulması Ziebel'in de aynı unvanı karşılamak için kullanılan bir terim olduğu yönündeki kanaati pekiştirmiştir.

Alban Tarihinde adı geçen Cebu Hakan ifadesinin T'ung Yabgu'yu karşıladığına yönelik fikir beyan eden bilim adamları nümazmatik verilerle de bu görüşü güçlendirmeye çalışmışlardır. Batı Türk sahasında bulunan ve üzerinde Soğd harfleriyle "cabgu kağan" unvanı taşıyan paralardan bazılarının T'ung'a ait olduğu yönünde öneriler mevcuttur. Soğd harfleriyle "twn cpyw γ'γ'n" (Tun Cabgu / Yabgu Kagan) veya "twn cpyw γ'γ'n pny" (Tun Cabgu / Yabgu Kagan'ın parası) ifadelerini taşıyan sikkeler bunlar arasında

kendisini bal kabağı sıfatlı ve gözsüz gösteren bu adamların ikisinin de gözlerini çıkarılmasını emretti. Sonra da onları boğmalarını, derilerini soyup içine saman doldurmalarını ve surlardan aşağı asmalarını emretti." Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, s. 162.

¹⁴ "... kuzey hakanının kuvveti o kadar arttı ki o, yeryüzünü baştan başa korku ve dehşetle bürüdü." Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, s. 175.

¹⁵ "Cebu Hakandan açgözlü yavrusu şada gamlı bir haber geldi: haydutlar bana baskın yaptı ve sen artık yüzümü göremeyeceksin. Çünkü ben akılsız hareket edip makamımı kuvvetlendirmedim, kendimi kendim için faydasız olan hükümdar olmaya verdim. Bunun için de hadsiz hudutsuz kibrim beni cezalandırarak yüksek mevkiimden uçuruma attı. Sana tavsiyem bir an dahi beklemeden seninle bir arada olanların hepsini mahvetmen ve canını onlardan kurtarmandır." Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, s. 179.

¹⁶ Theophanes'te bu haber yalnızca İmparator, Hazar denilen doğudaki Türkleri ittifaka davet etti şeklinde sunulmuştur. The Chronicle of Theophanes Confessor, s. 447. Nikephoros ise Heraclios'un Lazika'da bulunduğu sırada, İran'a karşı ittifak yapmak üzere Türklerin şefine hediye gönderdiği bilgisi bulunmaktadır. Nikephoros Patriarch of Constantinople, Short History, text, Translation and Commentary by C. Mango, Dumbarton Oaks, Washington, 1990, s. 55.

¹⁷ Sebeos, History, Translated by Robert Bedrosian, New York, 1985, Chapter-19/77.

¹⁸ Juanser, "History of King Vaxt'ang Gorgasali", Rewriting Caucasian History; The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles The Original Georgian Texts and The Armenian Adaptation, Translated by R. W. Thomson, Clarendon Press, Oxford, 1996, s.234. Burada *erist 'avi Jibğa* şeklinde bir ifade vardır ve kelime ordu komutanı, şef gibi anlamları karşılamaktadır.

en açık ifadeye sahip olanlardır (Tezcan, 2012: 316). G. Babayar, bununla birlikte “Cbyu ɣayan” (Yabgu Kagan) unvanlı sikkelerde, kimliği tespit etmenin zorluğundan bahsederken; benzer şekilde T’ung Yabgu sülalesine mensup olduğunu göstermek üzere, paralarda benzer damgaların yer aldığını belirtmektedir (Babayar, 2007: 20). Batı Türk Kağanlığında T’ung’un oğulları da dâhil olmak üzere, daha başka kimselerin de aynı unvanı taşıdığı bilinmektedir. Bu noktada üzerinde durulması gereken soru; T’ung’un, Yabgu unvanını taşıdığı sırada, devletin daha batıda kalan topraklarını idare ile görevli kimsenin de yabgu unvanı taşıyıp taşıyamayacağı konusudur. Chavennes, Çin kaynaklarında she-hu (şe-hu) olarak geçen yabgu unvanını Batı Türklerinde tüm kağanların ortak şekilde kullandıklarını belirtmiştir (Chavennes, 2013: 149). T’ung-tien’de ise Batı Türklerinin unvanlarına dair bilgilerde kağanın kardeşlerinin aynı unvanı kullanabileceğine dair bilgi verilirken, Kül Çor, ilteber, tudun gibi unvanlara ise herkesin tayin olabileceği kaydedilmiştir (Taşağıl, 1995: 107).

Cebu Hakan tartışmalarında Theophanes’in tercih ettiği Ziebel ifadesine yönelik en tatmin edici izah hâlâ Golden’in açıklamaları gibi durmaktadır. Asıl ihtilafli konu Cebu Hakanın kim olduğu sorusudur. Marquart, Dunlop ve Pritsak gibi isimler az önce ifade ettiğimiz üzere bu kimsenin Batı Köktürk yöneticisi T’ung Yabgu olduğunu ileri sürmüşlerdir (Golden, 2006: 251; Özcan, 2019: 38). Theophanes’in kaydını değerlendiren Dunlop da, kağandan sonra gelen, ikinci adam olarak gösterilen bu ismin, Hazar beyine tekabül etmesi gerektiğini söyler. Devamında ise Arap kaynaklarının ifadelerine dayanarak, Hazarlarda böyle bir unvanı taşıyan yöneticinin kağanla aynı soydan olmaması gerektiğinin altını çizerek, Ziebel’in Tung Yabgu ile bir tutulabileceğini ifade eder (Dunlop, 2008: 45). Gumilëv ve Artamanov ise bu kimsenin T’ung’un kardeşi olduğu fikrindedirler (Gumilëv, 2002: 256; Artamanov, 2004: 208). Konuya dair yapılan en güncel çalışmada E. de la Vaissière, Cebu Hakanın, Köktürk yönetici ailesinden Si-pi adlı bir kimse olduğu üzerinde yoğunlaşmıştır (Vaissière, 2013: 741-748). Vaissière’nin varmış olduğu sonuçların bir kısmına katılırken, özellikle Cebu ifadesi hakkındaki önerisine daha temkinli yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz. Çin kaynaklarında sunulan soyağacı ve isimler üzerine geniş bir değerlendirme yapan Vaissière, çalışmasını desteklemek üzere Mongolküre yazıtı gibi epigrafik kaynaklara da başvurmuş, yazılı kaynaklarda (Çin) özellikle akrabalıkla ilgili bazı terimlerin yanlış çevrildiğinin altını çizmiştir. Aşağıda kendi değerlendirmelerimizi sunduğumuz “kuzey hükümdarı” ve “Cebu”nun tarihî kişiliklerine dair önerilerde bulunan yazar, şad konusunda ise herhangi bir ismi ileri sürmemiştir. Türkçede *äçi*¹⁹ sözcüğünün hem büyük erkek kardeş hem de amca anlamına geldiğini ve Çinceye yalnızca amca olarak tercüme edildiğini

¹⁹ Vaissière’nin bahsettiği kelimeye dair Orhun Yazıtlarındaki *apa*: ata, ecdat, eçi: ağabey, amca ve eçi: ata, ecdat kelimeleri de değerlendirmeye dahil edilebilir. Özellikle amca ve ağabey ifadelerini karşılayan eçi kitabelerde 18 yerde rastlanmaktadır ve bunların dördünde ağabeyi (KT D5, KT D6, BK D5, BK D18), on dört yerde ise amca kelimesini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bk. Tekin, Talat (2010), Orhun Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, s. 137.

düşünen Vaissière, T’ung’un egemenliğine son veren kişinin, onun amcası değil, kardeşi olduğu kanaatinde (Vaissière, 2013: 743).

Theophanes’deki Ziebel kaydına sadık kalarak Si-pi adının fonetik uyum açısından da bu kayda en yakın ifade olduğunu belirterek tezini kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

Alban Tarihinde yalnızca bir yerde geçen “kuzey kazanı” ifadesi de, Cebu’nun kimliği tartışmalarında farklı bakış açıları sağlamıştır. Bu ifadeyi değerlendirerek meseleyi canlı tutan güncel çalışmalardan bir tanesi Dobrovits’in kaleminden çıkmıştır. Esas itibarıyla Cebu, şad ve Kafkasya’daki gelişmeler dâhilinde anlatımlarını sürdüren Kalankatlı, “kuzey kazanı yüzünü ordularına çevirdi ve bütün gazabını onların üzerine boşalttı” (Kalankatlı Moses, 2006: 178) satırlarıyla o ana kadar kullandığı kuzey hükümdarı ifadesi yerine, yeni ve farklı bir kullanım tercih etmiştir. Alban Tarihinin gerek batı gerekse Rus diline yapılan tercümelelerinde bu ifadeye şerh düşülerek, yanlış bir yazım olabileceği yönünde açıklamalar getirilmiştir. Bu konuda önemli açıklamalar yapan Marquart, kazan kelimesini karşılayan “katsai” ifadesinin Theophylaktos Simokattes tarafından sunulan “Ταῖσῶν” kaydının yanlış bir transkripsiyonu olduğunu ve Çin imparatorunu işaret ettiğini düşünmüştür (Czégledy, 1985: 185). Ayrıca Çince T’ien-tzu yani Çin İmparatorlarının kullandığı “gögün oğlu” ifadesinin bir transkripsiyonu olabileceğini ifade etmiştir. Dobrovits, Marquart’ın önerisini yeniden değerlendirmeye açarak Sebeos’taki “çepetuh” kaydını da tartışmaya dâhil eder. Bizans imparatoru Heraklios’a yardımı giden kimsenin, kaynağa “çenestan çepetuh” şeklinde geçmesi, “çenestan” ismi içerisinde Çin adının sorgulanmasına neden olmuş ve kuzey kazanı tartışmalarında bu kayıt Çin bağlantısına destek olarak sunulmuştur. Dunlop da Sebeos’un, Sincibu adında olduğu gibi, Sin: Çin biçimini tekrar ettiğini düşünenler arasındadır (Dunlop, 2008: 46). Sebeos’un eserinin İngilizce tercümesinde “çenestan” adı için eski kaynaklara da atıfla Kafkasya’da bir bölge olduğu açıklamalarına yer verilmiştir (The Armenian History, 1999: 54). Alban Tarihini, Rus diline aktaran Patkanov, kuzey kazanının Cebu ya da oğlu şad olduğu fikrindedir (İstoriya Alban Moiseya Kagankatvatsii, 134, dn:1). Eseri Azerbaycan Türkçesine tercüme eden Bünyadov ise kuzey kazanı (katsai) ifadesi için Czégledy’nin açıklamalarına katılmış ve bu ifadenin kökenini İncil’de aramıştır (Albaniya Tarixi, 2006:237, dn.120). Nitekim Czégledy, Kalankatlı’nın, eseri içerisinde Eski Ahit alıntılarını tereddüt etmeden kullandığını ifade etmiştir (Czégledy, 1985: 185). Buna göre eserde geçen “kuzey kazanı” ifadesi Havarî Yeremya’nın (I/13) kitabında, kıyamet anlatısıyla birleştirilen kuzey ulusları ile alakalı olmalıdır.

“Şad” Unvanlı Batı Köktürk Yöneticisi

Alban Tarihinde sunulan haberler ekseninde Cebu Hakanın, T’ung Yabgu olduğuna dair önermelere şadın durumuna da eklemek zorundayız. Nitekim Kafkas ötesindeki hareketlerde Cebu’nun oğlu şadla hareket ettiği, bazı durumlarda ise şadın

yalnız başına seferleri sürdürdüğü görülmüştür. Bu aşamada Batı Köktürklerinin başındaki T'ung ve oğullarının faaliyetlerine göz atmak gerekebilir. Batı Köktürkleri hakkında bilgi sunan Çin kaynakları, Tu-lu'nun oğlu She-Kui'nin dağınık haldeki boyları toparlayarak hâkimiyeti tesis ettiğini ve başkentini kuzeydeki San-mi-shan'da kurduğunu naklederler (Taşağıl, 1995: 92). Hâkimiyetini batıda Hazar Denizi'ne kadar genişleten She-Kui'nin hayatını kaybetmesinin ardından, Batı Köktürkleri için T'ung Yabgu dönemi başlamış olur. Kaynaklar, T'ung'un, She-Kui'nin küçük kardeşi olduğunu da belirtmektedir. Merkezini, Taşkent'in kuzeyinde bulunan Binpınar'a (ch'ien-ch'üan, Ming bulak) nakletmiş, kuzeydeki Töles boylarını itaati altına almış, batı Türkistan'daki Soğd devletçiklerine hâkimiyetini kabul ettirmiş olan T'ung Yabgu, İran karşısında da güçlü bir rakip olarak belirmiştir (Taşağıl, 1995: 92). Kendisine uzak bölgelerdeki gelişmeler hakkında ayrıntı vermeyen Çin kaynakları, Doğu Köktürkleri ile arası pek iyi olmayan T'ung'un Çin'e gönderdiği elçiler vasıtasıyla, İmparator Kao-tsu'yla evlilik üzerinden bir ittifak kurma arayışı içerisinde olduğunu da aktarmaktadır (Taşağıl, 1995: 92; 109). Çinli tarih yazıcıları T'ung Yabgu'nun, gücü Çin'de aradığına dair anlatımlar sunmakla birlikte Onun batıdaki yerleşik imparatorluklar karşısında elde ettiği zaferleri de kaydetmişlerdir. Tang-shu'da, Batı Türklerinin, Sui Hanedanlığı sonunda (619) İran'ı yerle bir ettiği ve T'ung'un, Şah Hüsrev'i öldürdüğü ve Persleri yönetmek için bölgeye valiler gönderdiği anlatılmıştır (Chavennes, 2013: 228). Tang Hanedanlığında sunulan bu haberde bazı bilgilerin yanlış olduğu açıktır, sözü edilen Hüsrev II. Perviz'in 628 yılında suikasta öldürüldüğü biliniyor, ayrıca 619 yılında Tung'un bu hareketine dair başka kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bir diğer Çin kaynağı Sui-shu'da ise aynı bilgi daha temkinli bir biçimde; "Türkler, İran'a kadar gelemediler ancak hükümlerlerini kabul ettirdiler" (Chavennes, 2013: 228, dn.286) şeklinde verilmiştir. Çin kaynaklarının aktarmış olduğu bu kayıtlar, T'ung'un özellikle Bizans ile işbirliğinden sonra, hâkimiyetinin son beş yıllık sürecinde (625-630) yaşanan, İran üzerindeki başarılarının izlerini taşıyor olmalıdır. Alban Tarihinde 626 ve 627 yıllarında Bizanslılar ile işbirliğini kabul eden Türklerin yoğun bir biçimde Kafkasya ve İran'a taarruzları anlatılırken, Cebu Hakan ismiyle zikredilen kişi bunlarda aktif rol almış olarak sunulmuştur. Çin kaynaklarına göre ise T'ung, 626 yılında Hintli rahip Prebhakaramitra'yı ağırlamıştır (Taşağıl, 1995: 93). 627 yılında ise kendisinin ikinci elçilik heyetini Çinli elçi Tao Li ile birlikte Tang sarayına bir kez daha göndermiştir. Çinlilerin anlattıklarından T'ung Yabgu'nun batı ile alakasına dair çıkarımlar yapmak mümkün ancak ağırlıklı olarak Onun Asya'yı kontrole odaklandığı ve gücünü sağlamlaştırmaya yönelik kaygılarının bulunduğu seziliyor. T'ung'un oğullarının faaliyetlerine baktığımızda yıllıkların kaydettiğine göre iki oğlunun ismini biliyoruz. Bunlar Ta-tu Şad ve Si she-hu olarak verilmiştir. Çinli rahip Hsüan Tsang'ın anlattıklarından büyük oğul Ta-tu'nun, merkezi Kunduz olan, Huo ülkesini (Kuzey Afganistan toprakları) idare ettiği anlaşılıyor (Chavennes, 2013: 255). (630'larda) Sözü edilen Ta-tu, Kao-Chang kralının kızı ile evlenmiş ve 632'lerde hayatını kaybetmiştir. T'ung Yabgu'nun diğer oğlu

Si She-hu ise Pien-ki tarafından kaleme alınan Si yü ki'ye göre (Batı Ülkeleriyle İlgili Hatıralar) Belh tarafında askeri faaliyetler ile meşguldü ve Soğd topraklarına kaçarak orada hayatı son bulmuştu (Chavennes, 2013: 256). Buradaki bilgiler Alban Tarihinde sunulan Cebu'nun T'ungla uyuşmadığını düşündürdüğü gibi Kalankatlı'nın ısrarla vurguladığı Cebu Hakanın oğlu olan ve Kafkasya'daki faaliyetleri sürdüren şadın da ismini zikrettiğimiz iki prensten herhangi birisi olamayacağı göstermektedir. Çin kaynaklarına bakacak olursak Tung'un iki oğlunun da batı ile ilgisi bulunmayıp doğuda atandıkları bölgelerin idareciliklerini yürüttükleri görülecektir. Alban tarihindeki hikâyeye dönecek olursak; Cebu ile oğlu şadın son irtibatı; şadın Ermeniyeye, İberya ve Albanya'da askeri faaliyetleri yürüttüğü sırada, babasının hâkimiyet mücadeleleri esnasında düştüğü kötü durumla alakalı idi. Kalankatlı'nın sunduğu haberin ayrıntısında Cebu'nun "kendimi kendim için faydasız olan hükümlerime benî cezalandırarak yüksek mevkiimden uçuruma attı" ifadesi hali hazırda Köktürklerin başında olan T'ung'un durumuna pek uygun düşmüyor. Çin yıllıkları ve Alban Tarihinde aktarılan haberlerin karşılaştırılması Cebu ve oğlu şadın, T'ung ile oğulları olamayacağı yönündeki düşüncemizi kuvvetlendiriyor. Bu durumda Batı Köktürklerinin önderi olan T'ung'a dair, Alban Tarihinde bir kayıt aranacaksa en uygun ifade, "kuzeyin hükümdarı" olarak bahsedilen ve ismi hiç belirtilmeyen kişi ön plana çıkmaktadır. Cebu'nun kimliği noktasında farklı bir kişi üzerinde değerlendirmeler yapan Vaissière, "kuzeyin hükümdarı" diye adlandırılan, Türklerin en üst düzey yöneticisinin T'ung Yabgu olduğundan şüphe etmez (Vaissière, 2013: 743). Alban Tarihinde, ikinci adam olarak gösterilen Cebu Hakanı, batıdaki işleri, onun adına idare eden bir yönetici kıvamında değerlendirmeliyiz. Bu konuda Vaissière de, Bizans ve Kafkas kaynaklarında yer alan Ziebel (Cebu) ile ilgili tüm bilgilerin bir araya getirdiğinde bu kimsenin kuzey hükümdarının erkek kardeşi olarak tanımlandığını ifade etmiştir (Vaissière, 2011: 238).

"Kuzeyin Hükümdarı" Olarak Anılan Büyük Kağan

"Kuzeyin hükümdarı" konusunda daha önceden öne sürülen fikirlerin önemli bir kısmı Doğu Türk Kağanlığının başında bulunan Xieli üzerinde yoğunlaşmıştır. Kulakowski, T'ung ve Xieli'nin durumlarını değerlendirerek bu görüşü savunanlar arasındadır (Dobrovits, 2003: 5). Ancak gerek batı gerekse Çin kaynaklarında bu savı destekler bir anlatı yer almamaktadır. Faaliyetlerini büyük ölçüde Çin sınırlarında yürüten Xieli'nin, Kafkasya'daki işlere dâhil olduğunu söyleyebilmek güçtür. Burada belirtmemiz gereken temel unsurlardan birisi de T'ung'un batıdaki boyların üzerinde hâkimiyetini tesis ettikten sonra doğu kağanlığı ile arasındaki ilişki biçimidir. Özellikle yıllıklar iki soydaşın birbiri ile mücadele halinde olduklarına dair bir havayı yansıtır. Alban Tarihindeki kuzeyin hükümdarını: Xieli, Cebu'yu: Tung yabgu olarak değerlendirmemiz, kaynağın anlatımına da ters düşmektedir. Nitekim Bizans yazarlarının da tasdik ettiği üzere Kafkasya'daki gelişmelerde sözü edilen iki unvan sahibi hem ortaklaşa hareket eder hem de Cebu, buradaki

işleri kuzey hükümdarı adına sürdürür. Nitekim Ermeni tarihinin yazarı Sebeos'un Çepetuh kaydı da benzer bir hadiseye işaret etmektedir. Söz konusu kaynak Bizans imparatoruna yardım etmek üzere kuzeyin hükümdarı tarafından Çepetuh'un bölgedeki Ermenileri toplamakla görevlendirildiğini anlatır (The Armenian History, 1999: 54).²⁰ Bu noktada Vaissière de Batı Kağanlığının doğuya bağlılığına dair, en ufak bir ipucunun dahi olmadığı görülmektedir (Vaissière, 2013: 742). Czégledy, bu tartışmada Xieli'nin tamamen dışarıda tutulması gerektiğini ve kuzeyin hükümdarının T'ung Yabgu'dan başkası olamayacağını ısrarla savunmuştur (Dobrovits, 2003: 5).

T'ung Yabgu'ya dair yukarıdaki ifadelerin ardından Cebu meselesini yeniden tartışmaya dönebiliriz. Alban Tarihi, dikkatli bir biçimde, Cebu Hakan olarak sunduğu ismi kuzeyin hükümdarının kardeşi olarak, şadı da bu büyük kağanın yeğeni olarak göstermişti. Kuzey Hükümdarını T'ung olarak değerlendirdiğimiz için T'ung'un "Cebu" unvanını taşıyacak kardeşleri ve onların oğullarına göz atmak gerekir. Çin kaynaklarının anlatımından T'ung'un, She-Kui, Ni-li Kağan, P'o-şi Tegin ve Mo-ho-şad adlarını taşıyan kardeşleri tespit edilebilmektedir. Bunlardan Ni-li Kağan'ın 600'lü yılların başında öldüğü düşünülmektedir (Chavennes, 2013: 83, dn.141), P'o-şi Tegin, ağabeyi Ni-li'nin Çinli eşi ile evlenerek Sui İmparatorluğu merkezi Ch'ang-an'a giderek ömrünü burada geçirmiş (Taşağıl, 1995: 88), She-Kui ise yukarıda da ifade ettiğimiz üzere dağınık boyları bir araya getirip, sınırlarını Hazar'a kadar genişlettikten sonra hayatını kaybetmiştir. (616) Bu tabloya göre T'ung'un "Cebu Hakan" ile özdeşleştirebileceğimiz tek kardeşi olarak, kendisinden küçük olan Mo-ho-şad kalmaktadır. Sui-shu'da onun için yalnızca "T'ung Yabgu'nun hizmetindeydi" şeklindeki haber önemlidir (Chavennes, 2013: 56). Mo-ho-şadın bu hizmeti nerede yürüttüğüne dair herhangi bir ayrıntı bulunmamakta ancak T'ung'un ağırlıklı olarak doğu işleri ile meşguliyetini düşünürsek, Mo-ho-şad'ı batıdaki işlerden sorumlu kimse olarak görebiliriz. Çin kaynaklarının, ağabeyinin hâkimiyeti boyunca, sürekli olarak Hazar ötesindeki kardeş ve yeğenin (şadın) faaliyetlerini zikretmemesi doğaldır. Nitekim Cebu'nun Mo-ho-şad olduğunu düşünen Artamanov da Çin kaynaklarındaki sessizliği aynı şekilde açıklamaya çalışmıştır (Artamanov, 2004: 197). Artamanov bu konuya dair; Mo-ho-şad'ın, ağabeyi T'ung adına 618-626 yılları arasında Çin'e giden elçilik heyetinde olduğunu da eklemektedir (Artamanov, 2004: 197). Bu bilgi son derece önemli, zira T'ung'un İmparator Kao-tsu'ya gönderdiği ilk elçilik heyetinin ve girişiminin hemen cevap bulamadığını biliyoruz.²¹ Çin kaynakları bu elçilikten bahseder ancak herhangi bir isim vermezler. 627 yılında gerçekleşen ikinci elçilik heyetinde ise T'ung Yabgu, Chen-shu-t'ung'u vekil

olarak Tang sarayına göndermiştir (Taşağıl, 1995: 92). Bu tarih aynı zamanda Kafkasya'da harekât senesidir ve Mo-ho-şad'ın batıdaki seferlerle meşgul olması T'ung'u diplomatik ilişkiler için başka birini seçmeye yöneltmiş olmalı. Mo-ho-şad'ı Cebu Hakan olarak gördüğümüz takdirde, Bizans ile "kuzey hükümdarı" adına anlaşmayı yapan kimse olarak da onu buluruz. Bu durum T'ung'un hem doğu hem de batı ile müzakerelerinde kardeşi Mo-ho-şad'a duyduğu güvenle ve Mo-ho-şad'ın diplomasideki tecrübesiyle izah edilebilir.

Cebu Hakan olduğunu düşündüğümüz Mo-ho-şad'ın üç oğlunun adlarını biliyoruz. Çin kaynakları, bu oğulların isimlerinin Ni-şu (Tu-lu Kağan), T'ong-o (Tie-li Şad) ve Pu-li (Börü şad) olduğunu bildirir. Bu oğullardan Ni-şu, amcası T'ung'un ölümünün ardından yaşanan hâkimiyet mücadeleleri esnasında, amcaoğlu Tie-li Tegin'i (si-Şe-hu) (T'ung'un oğludur) desteklemiş ancak onun Soğd topraklarına kaçması üzerine batıdaki boyların başına geçmiştir. Kaynaklar, Ni-şu'nun 634 yılında öldüğünü kaydederler (Chavennes, 2013: 56). Kardeşinin ölümü üzerine boyların hâkimiyetini ele alan T'ong-o (Tie-li Şad) ise Köktürk ülkesinde arka arkaya gelen savaşların neticesinde 639'da Fergana'ya kaçarak orada hayatını kaybetmiştir (Chavennes, 2013: 59). Mo-ho-şad'ın geriye kalan oğlu Pu-li Şad'a (Börü Şad) dair, yıllıklarda yer alan nadir kayıtlardan birinde onun 635 yılından sonra kardeşi T'ong-o (Tie-li Şad)'a karşı, kendi halkının başlattığı isyan sırasında, Karaşar'da direndiği yönündedir (Chavennes, 2013: 57). Pu-li'nin sözünü ettiğimiz 635 yılından önceki faaliyetlerine dair ise hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Mevcut veriler, Mo-ho-şad'ın oğlu Pu-li'yi Kafkas ötesindeki seferlerin başındaki "şad" unvanını taşıyan kimse olarak değerlendirmemizin önünü açmaktadır. Nitekim Mo-ho-şad'ın küçük ve ortanca oğulları amcaları T'ung Yabgu'nun ölümünün ardından yaşanan hâkimiyet mücadelelerinde hemen sahne almış ve boyların başına kısa süreli de olsa geçmiş olarak anılırken, Pu-li bu gelişmelere sonradan dâhil olmuş şekilde gösterilmektedir.

Bizim, Alban Tarihinde "kuzeyin hükümdarı" olarak anıldığını düşündüğümüz T'ung Yabgu'nun ölümü ve Cebu ile oğlu şadın durumlarının söz konusu eserde nasıl verildiğine bir kez daha bakalım. Alban Tarihi, Cebu ve şad adlarını son kez andığı haberde bir kargaşadan bahsetmişti. Kaynağa göre güney Kafkasya'daki seferlerin başında bulunan şad, merkezde işlerin kötüye gittiği ve yanındaki adamlardan kurtulmasına yönelik tavsiye niteliğindeki haberi, babası Cebu'dan öğrenmişti. Gerek İran gerekse Asya'daki çeşitli yerel hükümdarlıklar üzerinde başarılı bir idare sürdüren T'ung Yabgu, Çin kaynaklarına göre 630 yılında amcası Mo-ho-tu k'ü-li si-pi (Bagatur) tarafından öldürülmüştür (Chavennes, 2013: 54; Taşağıl, 1995: 93). Bu kargaşa esnasında T'ung'un hayatta kalan tek erkek kardeşi Mo-ho-şad, hızlı bir şekilde merkezde kendi akrabalarına karşı yaşanan mücadelelerde, kardeşinin yardımına gitmek durumunda kalmıştır. Çin kaynakları Mo-ho-şad'ın ölüm haberine dair herhangi bir kayıt içermese de Onun da amcaları karşısındaki hâkimiyet savaşında hayatını kaybettiği

²⁰ Eserde geçen Çembuh (s. 51) ifadesi de bir kişi adından ziyade, aynı şekilde Yabguyu karşılamaktadır.

²¹ İmparator Kao-tsu, önce Batı Köktürklerinin kendilerinden çok uzak olduğunu, acil durumda hiçbir faydası olamayacağını düşünerek, bu ittifakı reddedecekti. Vezirlerden Feng Te-i, İ Kağanı yenmek için mutlaka uzak ile işbirliği gerektiği sonra Çin kuvvetlendiği zaman, onları kolayca tesiri altına alabileceğini söyleyerek, imparatorunu ikna etmeyi başardı. Bunun üzerine Tao li elçi olarak T'ung Yabgu Kağan'ın yanına gönderildi. Bk. Taşağıl Ahmet, Göktürkler, s. 92.

düşünülmektedir (Gumilëv, 2002: 256). Mo-ho-tu k'ü-li si-pi'nin (Bagatur) bir darbe neticesinde T'ung'u öldürdüğü savaşlarda Mo-ho-şad da hayatını kaybettiğinden, iktidar T'ung'un oğlu Tie-li Tegin'e geçmiş ve Mo-ho-şad'ın oğullarından merkezde bulunan Ni-şu yukarıda da ifade ettiğimiz üzere ona destek vermiştir. Alban Tarihindeki şad ile özdeşleştirdiğimiz Pu-li şad, karanlık günlerde, Kafkasya'daki seferleri bırakıp mücadelelere dâhil olduğu sırada, babası Moho-şad ve kardeşi Ni-şu hayatlarını kaybetmiş idiler. Kaynaklar onun adından ancak 635 yılıyla birlikte ortanca kardeşi T'ong-o (Tie-li Şad) ile birlikte gösterdiği direniş münasebetiyle bahsetmişlerdir.

Alban Tarihinde geçen Cebu Hakan ifadesine dair tartışmalarda Bizans İmparatoru Heraklios'un kızı Eudocia'nın durumu da dâhil edilmiştir. Nitekim 627 yılında gerçekleşen Tiflis kuşatması öncesinde Heraklios ile Cebu'nun gerçekleştirdikleri görüşmeleri aktaran Bizans kaynaklarından Nicephoros, Bizans imparatorunun, kızı Eudocia'yı, Cebu'ya gelin olarak vermek istediğini nakletmiştir (Nikephoros Patriarch of Constantinople, 57). Ancak aynı görüşmeyi aktaran Theophanesde Eudocia meselesine dair herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Aynı zamanda Alban Tarihi de, Eudocia'nın Cebu'ya verileceğine dair bir bilgi sunmamıştır. Üç kaynağın da hemfikir olduğu nokta Cebu ile Heraklios arasında gerçekleştirilen muahede gereği Türk ordularının Cebu'nun oğlu şad tarafından komuta edileceğidir.

8 Cebu'nun T'ung Yabgu olduğuna dair öne sürülen fikirlerde yukarıdaki evlilik hadisesine bağlı kalmarak, söz verilen gelinin (Romalıların Augustası), yani Eudocia'nın, 629 yılı sonlarında kocasının ölüm haberini alarak geri döndüğü bilgisi kullanılmıştır. Bu yıl, T'ung'un ölüm tarihine uymaktadır ancak Eudocia gerçekten T'ung'a söz verilmişse, antlaşmanın yapıldığı tarihten yani 627'den beri T'ung'a gönderilmemesinin bir izahı yoktur. Kaldı ki Türklerle yapılan antlaşmanın ardından kısa süre içerisinde Bizans doğuda istediklerini elde etmiştir. Bu durumda akla ilk gelen hadise, Eudocia gerçekten bir Köktürk yöneticisine söz verilmişse bunun doğrudan Cebu'nun kendisi olabileceği ve Kafkasya'daki seferlerin tamamlanmasının beklenmesidir. İkinci ihtimal ise Eudocia'nın şadla nişanlanmış olması durumudur. Theophanes'in aktardığı görüşmedeki bir ayrıntı da bu fikri destekleyebilir. Theophanes, Ziebel'in imparatorla yaptığı konuşma esnasında, Heraklios'un görünümü ve bilgeliği karşısında hayrete düşerek, memnun bir şekilde, genç oğlunu imparatora takdim ettiğini aktarmıştır (The Chronicle of Theophanes Confessor, 1997: 447). Güney Kafkasya'da fetih hareketlerini sürdüren şadın, İran ile Bizans arasındaki antlaşma gereğince, Bizans'a bırakılmış olan Ermeni arazisini de ele geçirerek, kendi başına hareket ettiğini biliyoruz. Doğudaki sınırlarını büyük tavizlerle şekillendiren Bizans'ın, bu hareketler neticesinde Eudocia'yı, Köktürklerin ilerleyişini durdurmak gayesi ile şada göndermiş olma ihtimali de değerlendirilmeye açıktır.

Sonuç

Yukarıda incelemeye çalıştığımız, kuzeyin hükümdarı, Cebu Hakan ve şadın kimliklerine yönelik tartışmaların önemli bir yanı, bu isimlerin Köktürklerin ardından, Türk tarihinde yeni bir safhanın temsilcisi olan Hazarların, devletleşme sürecine dâhil oldukları yönündeki görüşlerdir. Hazar Devletinin oluşumuna dair öne sürülen pek çok teoride Kafkasya'da kalan Köktürk yöneticilerinin durumu değerlendirilmiş ve şad bu tartışmalarda merkezde görülmüştür (Karatay, 2014: 61, 66, 74). 630'larda Köktürk yurdunda yaşanan kargaşa esnasında Kafkasya'da seferleri yürütmekte olan şadın, babasının ölümü üzerine burada kalarak yeni devlete öncülük ettiği düşünülmüştür. Ancak mevcut bilgiler dâhilinde Hazar'ın kurucu kağanına dair net bir isim ortaya çıkarmak zordur. Kaldı ki Hazar tarihinin kendi kaynaklarından biri olan ve Schechter metni ya da Cambridge belgesi olarak bilinen X. yüzyıla ait mektupta da bu durum gözler önüne serilmiştir. Kağan Yusuf zamanında yazılmış mektupta: "Hazar memleketinde (o zamanlar) hükümdar yoktu. Sadece savaşta zafer kazananları ordunun komutanı olarak atarlardı" (Karatay, 2008:5) ifadeleri devletin ilk yıllarındaki durumu gözler önüne sermektedir.

Gumilëv'in önerisine katılarak, şad olarak değerlendirdiğimiz Pu-li'ye dair 635'lerde Çin yıllığında geçen kısa haberden başka, ayrıntıya vakıf değiliz. Aynı şekilde onun ölüm tarihi sorusu da karanlık kalan noktalardan biridir. Diğer kardeşlerin ya da kuzenlerin durumları ya da akıbetleri hakkında bilgi bulunabilen Çin yıllıkları Pu-li konusunda sessizliğini korumuştur.

Mevcut bilgilerimiz VI. yüzyılın ikinci yarısından beridir Hazar Denizi'nin batısında kalan bölgelerin Köktürk idaresiyle tanıştığını göstermektedir (Karatay, 2014: 49-59). Hazar Devletinin kurucuları olarak gösterilenlere, ikinci kuşaktan dedeleri İstemi'nin son yıllarında, Kafkasya'nın kuzey düzlükleri ve Dağıstan bölgesinin kontrolü miras kalmıştı. Bu idare zaman zaman zayıflama emareleri göstermişse de hiç kuşkusuz Çinli tarih yazıcılarının; "batı barbarları hiç bu kadar güçlü olmadı" sözleriyle taltif ettiği T'ung zamanında, Köktürk egemenliği iyice sağlamlaştırılmıştı. T'ung döneminde diplomasi sahasında Köktürk yöneticilerinin üstlendikleri antlaşmaların askeri ayağında, özellikle de batıda, rol alanlar Hazarlar idi (Özcan, 2019: 40, dn.24). Devlet teşkilatı bakımından, erken Hazar'ın, sıkı bir Köktürk modeline göre dizayn edildiğini görürüz. Hazarlar, Köktürk Devletinin çözülmesinin ardından kendi siyasi teşkilatlanmalarını tamamlamaya girişmişlerdir. Bunda, vaktiyle batıda bulunan Köktürk aristokrasisine mensup bazı yöneticilerin rol aldığını düşünmek de son derece doğaldır. Bu kimseleri yalnızca şad ve çevresinde aramak ise sınırlandırıcı olabilir. Ancak bu, Hazar Devletinin kuruluşunda Köktürklerin oynadığı rolü değiştirmeyecektir.

KAYNAKÇA

- Artamanov, M. İ. (2004), Hazar Tarihi, İstanbul, Selenge Yayınları
- Babayar, Gaybullah (2007), Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu, Ankara, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
- Bosworth, C. E. (1987), “Arrān”, Encyclopædia Iranica, II/5, pp. 520-522
- Chavennes, E. (2013), Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri, İstanbul, Selenge Yayınları
- Czégledy, Károly (1985), Magyar Östörténeti Tanulmányok, Budapest
- Dobrovits, Mihály (2003), “The nomadic ally of Heraclius”, Chronica, Vol-3
- Dunlop, D. M. (2008), Hazar Yahudi Tarihi, Çeviren: Zahide Ay, İstanbul, Selenge Yayınları
- Étienne, de la Vaissière (2013), “Ziebel Qaghan Identified”, Constructing the 7th Century, ed. C. Zuckermann, Paris, pp. 741-748.
- Étienne, de la Vaissière (2011), “İlk Türk Hakanlıklarının Tarihi Üzerine Yeni Bilgiler”, Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) Sempozyumu, 3-5 Aralık 2010, İstanbul, ss. 233-240
- Gedikli, Yusuf (2015), “463-682 Arasında Kuzey Kafkasya Hun Beyliğinden ve Hazar Türklerinden Alban Tarihi'nin Kaydettiği Türkçe Sözcükler”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 217, ss. 219-238.
- Golden, Peter (2006), Hazar Çalışmaları, İstanbul, Selenge Yayınları
- Gumilëv, L. N. (2002), Eski Türkler, İstanbul, Selenge Yayınları
- İstoriya Alban Moiseya Kagankatvatsii, pisaltelya X veka, K. Patkanov, St. Petersburg, 1861.
- Juanser, “History of King Vaxt'ang Gorgasali”, Rewriting Caucasian History; The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles The Original Georgian Texts and The Armenian Adaptation, Translated by R. W. Thomson, Clarendon Press, Oxford, 1996
- Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, Çeviren; Yusuf Gedikli İstanbul, Selenge Yayınları, 2006
- Karatay, Osman, (2008), “Hazarların Musevilemesine Dair Bir Belge: Kenize Mektubu”, Karadeniz Araştırmaları, Cilt 5, Sayı:18, ss. 1-17
- Karatay, Osman (2014), Hazarlar, Yahudi Türkler, Türk Yahudiler ve Ötekiler, Ankara, Kripto
- Mehmetov, İsmail (2009), Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi, İstanbul, Ötüken Neşriyat
- Menges, Karl H. (1968), The Turkic Languages and Peoples, Ural Altaische Bibliothek, Harrassowitz-Wiesbaden
- Moïse de Khoréne, Histoire d'Arménie, auteur du Ve Siècle, et traduction française par P. E. Le Vaillant de Florival, Venise, 1841
- Moisey Kalankatuklu, Albaniya Tarihi, Alban Salnaməsi (Mxitar Qoş), Tercüme: Ziya Bünyadov, Bakı, Avrasiya Press, 2006
- Nikephoros Patriarch of Constantinople, Short History, text, Translation and Commentary by C. Mango, Dumbarton Oaks, Washington, 1990
- Özcan, Altay Tayfun (2019), Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya, İstanbul, Kronik
- Sebeos, History, Translated by Robert Bedrosian, New York, 1985, Chapter-19/77
- Taşgılı, Ahmet (1995), Göktürkler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Tekin, Talat (2010), Orhun Yazıtları, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı
- Tezcan, Mehmet (2012), “Yabgu Unvanı ve Kullanımı (Kuşanlardan İlk Müslüman Türk Devletlerine Kadar)”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 48, ss. 305-342
- The Armenian History attributed to Sebeos, translated by R. W. Thomson, historical commentary by J. Howard-Johnston, assistance from T. Greenwood, Liverpool University Press, 1999
- The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813, Translated by C. Mango and R. Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex, Clarendon Press, Oxford, 1997
- The Geography of Strabo, V, Translation by H. L. Jones, London, Harvard University Press, 1961
- The History of the Caucasian Albanians by Movses Dasxurans, Translated by C. J. F. Dowsett, London, Oxford University Press, 1961

EXTENDED ABSTRACT

The medieval source “History of Albania”, written by Moses from Kalankatuyk, contains very valuable information about the Romans, Armenians, Iranians, Arabs, Turks, and especially Albanians. The first two books of "History of Albania", which consisting mainly of three books, contain events from the ancient periods to 710, and the third book up to 999. The developments in Albania in the 12th and 13th centuries were written by Mhitar Koş in the form of an almanac and added to the end of the work. There is a consensus on the point that the author of the first two books of "History of Albania" is Moses from Kalankatuyk. This author is thought to have lived around the 7th century. In this source, which is valuable in terms of early and mid-term Turkish history, the activities of many Turkish communities such as Barsil, Hun, Khazar and Hephthalite are mentioned. “History of Albania”, which conveys the developments in the region in a period when Byzantine-Iranian-Turkish relations are quite intense, introduces some titles related to Turkish rulers. An important part of the executive titles in the source also appears in Kokturk inscriptions and other medieval travelers' works. Among these, the "Ruler of the North", "Jebu Qaghan" and "Shad" seem to have taken an active role in the activities of the Western Kokturks beyond the Caspian. In our article, we will try to look for answers to the question of who the “Ruler of the North”, “Jebu” and “Shad” are, in comparison with the Byzantine and Chinese sources, by evaluating the records in the "History of Albania". There are important details about the activities of Western Kokturks in Chinese annuals. Byzantine sources also mention the names of some Kokturk administrators operating in the region. There are other existing studies on the historical personalities of those who hold the titles we have discussed here; however, it is seen that there is no consensus among the suggestions of these works. In the majority of the studies so far, there is a general belief that this person may be T’ung Yabgu. In some studies written in recent years, other names from the Kokturk dynasty family were emphasized. It is observed that these persons who are at the center of the discussions occupy an important position in the last Kokturk presence in the Caucasus and in the foundation days of the new Khazar State. The Khazars, which emerged in the Caucasus after the collapse of Kokturk domination, are the continuation of the Kokturk State. Besides, we do not have detailed information about the first periods of the Khazar history. Neither do we have a source that clearly reports who the founder of the Khazar state is. However, it is certain that Kokturks played an important role in the foundation days of the state. Identifying the last Kokturk managers and activities in the Caucasus will shed light on the foundation days of the Khazar State.

1848 İHTİLALİ'NDEN SONRA EFLAK'IN YENİDEN YAPILANMASINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME: STİRBEİ'İN MÜESSES NİZÂM ARAYIŞLARI (1849-1851)Süheyla Yenidünya Gürgey^{1*}¹ Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

*suheylayenidunya@trakya.edu.tr

+ORCID: 0000-0002-0411-1635

Öz- 1848 İhtilali, Eflak ve Boğdan'ı geniş ölçüde etkileyen siyasî ve sosyal kırılmalara neden olmuştur. Bölgedeki kaygı verici gelişmeler, tabii olarak hukuken hükümler hakkı bulunan Osmanlı Devleti'ni ve eski antlaşmalar kapsamında garantörlük hakkı bulunan Rusya'yı doğrudan ilgilendirmekteydi. İhtilale müdahale eden Rusya ve Osmanlı Devleti ihtilali sonlandırmış ve imzaladığı Balta Limanı Mukavelesi ile iki devletin kontrolü altında Memleketeyn'i yeniden düzenlemeyi amaçlamışlardı. Ancak her iki devletin askerinin Eflak topraklarında bulunduğu 1849-1851 yılları Eflak için yeniden yapılanma sürecini getirirken Osmanlı ve Rusya Devleti için yeni bir rekabet alanı oluşturmuştur. Balta Limanı Mukavelesi şartları muvacehesinde Osmanlı-Rus ortak kararıyla Eflak Voyvodalığı'na Barbu Dimitrie Stirbei atanmıştır. Bu çalışma kapsamında öncelikle Eflak'ın reorganizasyonunda bağlayıcı hükmü bulunan Balta Limanı Mukavelesi'nin tahlili yapılacaktır. Ayrıca Stirbei'in Eflak'ta hala var olan ihtilal ruhunu teskin etmek, idarî, askerî, malî ve toplumsal anlamda beyliğe çeki düzen vermek, siyasî ve toplumsal fay hatlarındaki kırılmaların yaralarını sarmak üzere önerilerinin içeriği incelenecektir. Bununla birlikte söz konusu tekliflerin Osmanlı Devleti nezdinde nasıl karşılık bulduğu da değerlendirmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler – Stirbei, 1848 İhtilali, Eflak, Rusya, Osmanlı Devleti.

AN EVALUATION OF THE REORGANIZATION OF WALLACHIA AFTER THE REVOLUTION OF 1848: STIRBEI'S QUEST FOR AN ORDER (1849-1851)

Abstract – The Revolution of 1848 significantly disrupted the political and social structures of Wallachia and Moldavia. Disconcerting developments in the region directly concerned the Ottoman Empire and the Russian Empire because the former had the right to govern the region by law while the latter had the right to be guarantor under the old treaties. Both empires intervened in the revolution and ended it with the signing of the Treaty of Balta Liman. However, both states had military presence in the territory of Wallachia between 1849 and 1851. While this meant competition for them, it meant restructuring for Wallachia. Pursuant to the Treaty of Balta Liman, Barbu Dimitrie Stirbei was appointed to the Wallachia Voivodeship by the joint decision of the Ottoman Empire and the Russian Empire. This study will analyze the binding provisions of the Treaty of Balta Liman concerning the reorganization of Wallachia. It also addresses Stirbei's proposals to soothe the revolutionary spirit of Wallachia, to carry out administrative, military, financial and social reforms, and to address wounds along the political and social fault lines that are the result of the Revolution. However, it will be tried to evaluate how the said proposals corresponded to the Ottoman Empire.

Keywords – Stirbei, Revolution of 1848, Wallachia, Russia, Ottoman State.

Giriş

Romen toplumu, idarî ve sosyo-ekonomik açıdan XIX. yüzyılda savaş-ihtilal-ıslahat üçgeninde şekillenen çok katmanlı ve kapsamlı bir dönüşüme tanıklık etmiştir. Memleketeyn'deki değişim sürecini tetikleyen müteselsil gelişmelerin temelinde, Avrupa devletleri, Rusya ve bilhassa bölgenin hukuken hükümrânı olan Osmanlı Devleti arasındaki güç dengesi belirleyici olmuştur. Eflak ve Boğdan'daki siyasî, askerî ve sosyo-ekonomik düzen açısından önemli kırılma noktalarından biri 1848 İhtilali'dir. İsyanın bitmesinin akabinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında ortak askeri ve idari kontrolün esaslarını belirlemek üzere imzalanan Balta Limanı Mukavelesi (1 Mayıs 1849) kapsamında Eflak ve Boğdan 1849-1851 yılları arasında Osmanlı-Rus askeri ve komiserlerinin denetiminde yönetilmiştir. Eflak Voyvodalığına ise Barbu Dimitrie Stirbei (hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Iorga, 1910: s. 9-32) atanmıştır*. Bu çalışmanın odak noktasında ise 1848 İhtilali'nin Eflak'ta yarattığı tahribatı gidermek için Voyvoda Stirbei'in Osmanlı Devleti'ne 1849-1851 yılları arasında sunduğu çözüm önerileri ve bu kapsamdaki faaliyetleri yer almaktadır. Onun kaleminden dökülen satırlar, Eflak'ta kronikleşmiş sorunlara dair önemli ayrıntılar sunmaktadır. Eflak voyvodasının Bâbiâli'yle yaptığı yazışmalar, esnek ve katılımcı bir yönetim anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti'nin bölgeyi sarsan 1848 İhtilali'ne nasıl bir idarî cevap verdiğine yönelik tespitlere de elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda, makalede ele alınan gelişmelere dair daha net bir görünüm elde etmek için Eflak'ı 1848 İhtilali'ne götüren sürece ve Stirbei'i iktidara taşıyan koşullara öncelikli olarak değinmek yerinde olacaktır.

Eflak ve Boğdan coğrafyası, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti ile Rusya arasında beliren siyasî-askerî rekabetin merkezinde yer almıştır. Rusya öncelikle diplomatik yollarla Memleketeyn üzerindeki haklarını genişletmiş ve o doğrultuda da Osmanlı Devleti üzerinde baskılarını artırmıştır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, 1779 Aynalı Kavak Tenkihnamesi, 1783 Senedi, 1802 Fermanı'nın her biri Rusya'nın bu amacına ulaşmasında hukûkî dayanak noktaları olmuşlardı (Yenidünya Gürgen, 2018: s. 148). Daha sonraki süreçte ise Eflak ve Boğdan üzerindeki söz konusu rekabette taraflar arasındaki üstünlüğü sadece antlaşmalar veya tek taraflı tavizler değil, savaşlar ve isyanlar sonucunda dayatılan antlaşmalar ve işgaller belirledi (Uyanık, 2018: 155-174).

Bu kapsamda değerlendirilebilecek 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı'na konu olan problem alanlarını, Bükreş Antlaşması (1812) ortadan kaldıramadı. Rusya'nın, 1821 Rum İsyamı'yla başlayan müteselsil olumsuzlukları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hükümrânlık haklarını zedelemesi ise 1827-28 Osmanlı-Rus Savaşı, Edirne Anlaşması (1829) ve devamındaki gelişmelere münceer oldu. Edirne Antlaşması'nın Ek Mukavelesi'nin 4. maddesine göre Eflak-Boğdan ve Silistre, savaş tazminatı olan 10.000.000 Macar altını tamamen ödeninceye kadar rehin olarak Rusya'da kalacaktı (Turan, 1951: 139-140). Söz konusu madde uyarınca Memleketeyn 1834 yılına kadar Rus işgali altındaydı. Bu dönemde Rusya'nın Memleketeyn'de kalıcı olarak yerleşmesini sağlamaya yönelik uyguladığı strateji doğrultusunda attığı adımlar aslında onun için sonun başlangıcı oldu. Rus işgali altında kabul edilen ve bir çeşit anayasa niteliği taşıyan ancak köylüye birçok angarya yüklediği ve toprak sahiplerini kayırdığı için Eflak ve Boğdanlılar tarafından demir bir boyunduruk olarak görülen (Berindei, 1999: s. 133) "*Regulamentul Organic/Memleket Nizâmnamesi*" (BOA, Nizâmat Defterleri 38/36, Negulescu-Alexianu, 1944: I) ilan edildi. İki milyonluk toplam nüfusun yaklaşık %95'ini oluşturduğu tahmin edilen köylüler, nizâmnâmenin uygulanmasından bu yana ekonomik koşullarının sürekli kötüleştiğine tanık oldular. Bu durum sık sık kırsal nüfusun itaatsizliğine yol açtı. Tabanda başlayan hoşnutsuzluk dalgası, toplumun diğer tüm katmanlarını da kuşatacak biçimde genişledi (Cerchezeanu, 2019: s. 56). Söz konusu Rus işgalinin ağır faturası ve Regulamentul Organic'le birlikte ortaya çıkan memnuniyetsizlikler, Eflak Boğdan'da 1848 İhtilali'nin fitilini ateşleyen başlıca etkenlerdir. 1840'lardan itibaren, genç liberal boyarlar, köylülerin koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan bir reform planı üzerine çalışmaya başladılar. Bu yıllarda Aleksandru Ghica Boğdan, Gheorghe Bibescu ise Eflak voyvodasıydı.

Eflak ve Boğdan'da 1848 İhtilali'ne zemin hazırlayan bir diğer faktör ise sayıları, güçleri hızla artan ve büyük siyasî nüfuz elde eden toprak sahipleri ve bunların gittikçe Batı'ya, bilhassa Fransa'ya açılan çocuklarından oluşan orta sınıftı (Karpas, 1994: X, s. 468-469). Bu sınıfın önde gelen temsilcileri Iancu Bălăceanu, Brătianu ve C. A. Rosetti gibi bazıları Paris'te ilk temaslarını kurarken Fransız entelektüellerle de aynı siyasî ortamda bulundular. Fransız deneyiminin Romen elitleri üzerinde derin etkileri oldu. 1845'te A. G. Golescu ve C. A. Rosetti ve 1846'da Nicolae Bălcescu'nun katılımından sonra Fransa'daki Romenlerden oluşan topluluk daha dinamik bir hüviyet kazandı (Cerchezeanu, 2019: s. 76). Böylelikle Fransa'ya geldikleri ilk zamanlarda Romen orta sınıfından bu kimseler Paris'te

* Stirbei'in ilk voyvodalık dönemi 1853 yılında patlayan Kırım Savaşı hasebiyle yaşanan Rus işgaline kadar devam etmiştir (1849-1853). 1854 yılında Rusya'nın geri çekilmesi üzerine tekrar voyvodalık makamına oturmuştur (1854-1856).

liberal entelektüel çevrelere dahil oldular. Bundan sonra kendilerini Avrupa'nın bir parçası olarak kabul eden "Forty-Eighters/Kırksekizlikler" olarak da adlandırılacaklardı. (Hitchins, 2011:231-232).

1846 yılına gelindiğinde ise muhalefeti susturmayı başaran Boğdan Voyvodası Aleksandru Ghica'nın aksine Prens Bibescu ise iktidarına dokunulmaması kaydıyla bazı reformları yapmaya hevesli görünüyordu. Bu politika sayesinde, muhalif bir odak haline gelebilecek liberal boyarları kendi tarafına çekmeyi umuyordu. Ancak 1846'da iktidarın yörüngesinde olan itaatkâr bir meclisin açılması, reform isteklilerini sükût-ı hayale uğrattı. Bu meclis çatısı altında reform taleplerini kabul ettirmek şöyle dursun ağır bir siyasi sansüre tabi tutulmuşlardı. Siyasi sansüre yanıt olarak, hiciv, şiir ve tiyatro broşürleri gibi alternatif kültürel-sanatsal ifade biçimlerini araçsallaştırdılar. Aynı zamanda bu tip kültürel organizasyonlar Societatea română (Romanya Topluluğu) Societatea studenţilor români din Paris (Paris Rumun Öğrencileri Derneği) gibi siyasi kulüplerin sivil faaliyetleri için mükemmel bir perde haline geldi (Cerchezanu, 2019: s. 75). Resmi olarak eğitim ve pedagojik konulara odaklanan ikincisi aslında Frăția/La Fraternite (Kardeşlik) gizli organizasyonunun bir koluydu. Ion Ghica, Nicolae Bălcescu ve Christian Tell tarafından 1843 yılında Bükreş'te kurulan bu topluluk (Maciu, 1971: s. 384) Eflak'taki 1848 İhtilali'nin mimarı olarak kabul edilmektedir

Eflak'ta bu gelişmeler yaşanırken Şubat 1848'de Fransa'da ihtilal patlak verdi. Dalga dalga Avrupa'yı saran gelişmeler, ihtilaller coğrafyası olarak bilinen Memleketeyn'de de çok kısa sürede karşılığını buldu. Boğdan Voyvodası Mihail Sturdza sert tedbirlerle isyanı daha başlamadan sona erdirdi (Bîrbudak, 2014: s. 26). Ancak Bibescu Eflak'ta bu kadar şanslı olmadı. Fransa'da uzun yıllar eğitim gören ve tutkulu birer düşünürden eylemciye dönüşen genç Nicolae Bălcescu, Ion Brătianu, Constantin Rosetti gibi elitler kısa sürede isyan ateşinin fitilini yaktılar. Sayıları gittikçe artan aydınlar, sosyal ve siyasî haklar temin etmek için giriştikleri hamleleri nihayet 1848 yılında çok taraflı millî bir harekete dönüştürebilmişlerdi. Hareketin esas amaçlarından biri, artık yetersiz hale gelen ve Rusya'nın Eflak'ta etkisini arttırmak için istismar ettiği Regulamentul Organic'i kaldırarak yerine millî bir yasa koymaktı (Karpát, 1994: X, 468-469).

9 Haziran'da Christian Tell, Heliade Rădulescu, Ştefan Golescu, Şapcă ve Nicolae Pleşoianu'nun katılımıyla Islaz'da bir meclis toplanmıştır. Nihayetinde bireysel özgürlükler, iyi kurumlara olan inanç ve devlet-halk ilişkisinde halka daha

etkin rol biçilmesini içeren ve bu özellikleriyle 1848 Avrupa liberal aydınlarının karakteristik programlarının benzeri olan 22 maddelik Islaz bildirisi yayımlanmıştır (Hitchins, 2011: s. 241). Eflak Voyvodası Gheorghe Bibescu, "Islaz Islahatçı Programı"nı kabul ettiğini ilan etmişse de Rus konsolosluğunun baskıları neticesinde bir müddet sonra görevinden ayrılmıştı. Metropolit Neofit II, Christian Tell, Ion Heliade Rădulescu, Ştefan Golescu, Gheorghe Magheru ve Gheorghe Scurti, C. A. Rosetti, Nicolae Bălcescu, Alexandru G. Golescu ve Ion Brătianu'dan oluşan İhtilal Hükümeti idareyi ele almıştı (Cerchezanu, 2019: s. 76).

Osmanlı idaresi ise Eflak ve Boğdan'da yaşanan gelişmelerden rahatsız olmakla birlikte ılımlı bir politika izleme eğilimi göstermiştir. Ancak yaşananlar karşısında bölgeye müdahale etme fırsatını yakalayan Rusya, 1829 tarihli Edirne Antlaşması'nın 5. maddesine aykırı bir biçimde Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan yetkileri gasp etmiş ve Temmuz 1848'de kuzeyden işgal hareketini başlatmıştır. Rusya Eflak'a müdahale edince Bâbüâli Süleyman Paşa ve daha sonra Keçecizâde Fuad Paşa'yı Bükreş'e göndermiştir (Pala, 2009: s. 47-48). Rusya'nın baskılarından dolayı ihtilalci zümre ile müzakereleri ilerletme fırsatı bulamayan Osmanlı Devleti, Rifat Paşa komutasında bir birlik ile Eflak'a asker sokmuştur. 25 Eylül 1848'de Bükreş'in kontrolü Osmanlı ordusuna geçmiş ve ihtilalci yöneticilerin tutuklanmasıyla ihtilal hareketi sona ermiştir. Böylece Memleketeyn'de Osmanlı Devleti ve Rusya'nın ortak himayelerinde ve kontrollerinde 1851 yılına kadar devam edecek olan bir süreç başlamış ve bu sürecin ilk yansıması Balta Limanı Antlaşması (1 Mayıs 1849) olmuştur.

Balta Limanı Mukavelesi

Memleketeyn'de Rusya ve Osmanlı Devleti'nin kontrolünde iç uzlaşının ve istikrarın yeniden sağlanması için taraflar arasında 1 Mayıs 1849 tarihinde Balta Limanı Mukavelesi imzalanmıştır. 7 maddeden oluşan bu mukavelede (BOA, Y. EE. 41/145) 1831 yılında Eflak, 1832 yılında Boğdan için ilan edilen ancak Osmanlı Devleti'nin 1834 yılında Petersburg Anlaşması ile kabul ettiği (Uyanık, 2018: s. 309) Regulamentul Organic/Memleketeyn Nizâmnamesi'ndeki hükümler genel manada kabul edilmiştir. Ancak mukavelede 1. ve 2. maddeleri ile 1831 Nizâmnamesi'nde yer alan voyvoda seçimi, görev süreleri ve boyar meclislerine ait olan hükümler değiştirilmiştir. Diğer 5 maddeyle de mukavele süresince geçerli olacak özel şartlar belirlenmiştir.

Romenlerin ilk teşkilat yasası veya anayasası olarak nitelenen Regulamentul Organic'te belirlenen esaslar uyarınca voyvodalar, Genel Meclis tarafından seçiliyordu. Voyvoda

olabilmek için ise adayların Memleketeyn'de doğmaları, babalarının Memleketeyn'in yerlilerinden olması, soyluluklarının en azından dedelerinden tevarüs etmeleri ve 40 yaşını doldurmuş olmaları şart koşulmuştu. Yalnızca Logofet, Vornik, Hetman ve Vestiar rütbelere (Eflak ve Boğdan'ın yönetim hiyerarşisindeki en üst düzey kadrolarda bulunan bu görevliler hakkında bk. Uyanık, 2018: s. 369-371) haiz olan veya bu rütbelere karşılık gelen dereceye sahip en yetenekli kimseler arasından voyvoda seçilebilecekti. Voyvodalar 1829 Edirne Antlaşması'nda belirlenen şekliyle kayd-ı hayat şartıyla görevde kalabileceklerdi. Ayrıca voyvodalık babadan oğula geçebilecek, iş başındaki voyvoda öldüğünde, istifa ettiğinde veya diğer nedenlerden dolayı görevinden uzaklaştırıldığında, en büyük oğlu voyvoda olarak kabul edilecekti. Oğulun voyvodalığını meşrulaştırmak için oy çoğunluğunun sağlandığı seçimler yapılacak ve diğer gerekli prosedürler yerine getirilecekti (BOA, Nizâmat Defterleri 38/36, s. 69).

Balta Limanı Mukavelesi'nde, adayların voyvoda olabilmesi için seçim yapılması şartı lağvedilmiş ve atama usulü getirilmişti. Voyvodalar, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın ortak kararı sonucunda atanacaktı. Yine voyvoda olabilmek için 1831 Nizânamesi'nde yer alan özel şartlar kaldırılmış, voyvoda olacak kişinin itibar sahibi olması yeterli görülmüştür. Bir diğer önemli değişiklik ise voyvodalığın süresinin 7 yıl olarak sınırlandırılması olmuştur (Madde 1) (BOA, Y. EE. 41/145). Balta Limanı Mukavelesi'nde voyvoda seçimlerinin kaldırılması, aynı zamanda bu konudaki yerleşmiş bir geleneğin yani boyarların iradesinin de lağvı anlamına geliyordu. Voyvodalık için eski antlaşmalarla getirilmiş özel koşulların iptali ve yalnızca "itibar sahibi olması" ibaresiyle muğlak bir tanımın getirilmesi ise aday belirleme sürecinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki rekabeti şiddetlendirecek mahiyettedir. Zira Eflak veya Boğdan voyvodalarının bağlılığının sağlanması, bölgedeki kuvvetler muvazenesinde Osmanlı Devleti'ni veya Rusya'yı avantajlı konuma getirmekteydi.

Balta Limanı Mukavelesi'nin getirdiği en büyük değişikliklerden bir tanesi ise Regulementul Organic'te yer alan olağan ve olağanüstü boyar meclislerinin (BOA, Nizâmat Defterleri 38/36) kaldırılması olmuştur. Gerekçe olarak söz konusu meclislerin çekişmelerinin, daha da önemlisi itaatsizliklerinin işleyişi yavaşlattığı somut bir şekilde gösterilmiş ve istikrar sağlandığı zaman tekrar faaliyete geçirilmek üzere kapatılmışlardır. Boyar meclislerinin yürüttüğü istişare görevi ise geçici olarak güvenilir olan boyarlar ile büyük ruhbanlardan oluşacak Divan adlı meclislere verilmiştir. Bu meclislerin başlıca

görevi, verginin toplanma şekli, dağıtımı ve senelik gelir gider muhasebesinin teftişinden ibaret olacaktı (Madde 2) (BOA, Y. EE. 41/145). Bu yönde getirilen düzenleme, Eflak ve Boğdan yönetimlerinde çoğulcu ve katılımcı unsurları devre dışı bıraktığı gibi daha merkezîyetçi bir yapının oluşturulmak istendiğini göstermektedir.

Eflak ve Boğdan'ın ihtilalden kaynaklanan kayıplarını telafi etmesi ve idarî suistimallerin önlenmesi için atılacak adımlara dair ayrıntılar da Balta Limanı Mukavelesi'nde yer almıştır. Bu doğrultuda yapılacak ıslahattan arzu edilen faydanın sağlanabilmesi için güvenilirlikleri ve liyakatleri konusunda mutabakat sağlanmış boyarlardan oluşan iki Teftiş Meclisi'nin (Bükreş ve Yaş'ta) kurulması kararlaştırılmıştır. Meclis üyeleri, var olan nizâmı (Regulementul Organic) incelemek ve denetlemek, idareye intizam vermek ve toplumsal huzuru sağlamaya yönelik düzenlemelerin esaslarını tespit etmek için gerekli çalışmaları yürüteceklerdi. En kısa zamanda Osmanlı Devleti ve Rusya'nın incelemesine sunulacak olan tasarılar kabul edildiği takdirde cari olan usul çerçevesinde tasdik ve ilan edilecekti (Madde 3) (BOA, Y. EE. 41/145).

Eflak ve Boğdan'daki müesses nizâmın bozulmasına neden olan kargaşa ve ihtilal, herhangi bir isyan hareketini süratle bastırabilecek, kurulan hükümeti koruyabilecek bir askeri kuvvetin gönderilmesi gerektiğini ortaya koyduğundan, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın, Eflak ve Boğdan'da asker bulundurmalarını zorunlu hale getirmişti. Buna göre Eflak ve Boğdan sınırlarını dış tehditlerden korumak amacıyla her iki taraftan da şimdilik 25.000 ila 35.000 arasında asker bırakılacaktı. Hudutların güvenliği sağlandıktan ve ıslahatlar tamamlandıktan sonra Eflak ve Boğdan istikrara kavuşana kadar asker sayısı 10'ar bine düşürülecekti. Daha sonra iki devletin askeri de Memleketeyn'i tamamen tahliye edecekti. Ancak Memleketeyn'de yeni bir karışıklığın baş göstermesi ihtimaline karşı yakınlarda bulunacaklardı. Bundan başka meşru düzenin korunmasını sağlayabilmek için memleket askerinin intizamı, inzibatı ve miktarı vakit kaybetmeksizin düzenlenecekti (Madde 4) (BOA, Y. EE. 41/145).

Mukavelenin bir diğer hükmü Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Memleketeyn'de sadece askerî değil idarî kontrolü de ellerinde tutmak istediklerini ortaya koymaktadır. Söz konusu hükme göre Rusya ve Osmanlı askerleri ile birlikte olağanüstü yetkilere sahip bir Rus ve bir Osmanlı komiseri de Memleketeyn'de bulunacaktı. Bu iki husûsî memur çalışmaların seyrini kontrol edecekler, büyük bir suiistimal ya da asayiş tehlikeye atacak bir hususu gözlemledikleri vakit müştereken voyvodaları uyaracaklardı. Bahse konu

komiserlere Osmanlı ve Rusya arasında ortaklaşa kararlaştırılan, vazifelerini ve müdahale sınırlarını belirleyen birer talimat da verilecekti (Talimat metni için bk. A.} DVN. MHM. 7/74). Üçüncü maddede belirtildiği gibi memleketin nizâmını sağlamak üzere oluşturulması gereken Teftiş Meclisleri'nin çalışmalarında görev alacak boyarların seçiminde iki komiser de etkili olacaklardı. Komiserler meclislerin müzakere fezlekelerini, kendi mütalaalarını da ilave ederek tâbi oldukları devlete göndereceklerdi (Madde 5) (BOA, Y. EE. 41/145). Böylelikle Osmanlı Devleti ve Rusya, komiserler vasıtasıyla yerel gelişmelerin nabzını tutma, Eflak ve Boğdan'daki çalışmaları içeriden kontrol etme ve yönlendirme imkânı elde etmiştir. İki devlet arasında imzalanan Balta Limanı Mukavelesi'nin geçerlilik süresi 7 yıl olarak belirlenmiş (Madde 6) ve Edirne Anlaşması (1829) ile teyit edilen bütün geçmiş antlaşmaların geçerliliklerinin devam ettiği karara bağlanmıştır (Madde 7) (BOA, Y. EE. 41/145).

Mukavele imzalanır imzalanmaz Osmanlı Devleti ile Rusya'nın aldığı ortak karar sonucunda Eflak'a Barbu Dimitrie Stirbei, Boğdan'a ise Georgie Kiga yedi yıl süreyle voyvoda olarak atandılar (BOA, A.} MKT. 202/67, 203/64, İ. HR. 55/2567, A.} DVN. 48/6). Ahmed Vefik Bey Osmanlı Devleti adına (Akgün, 1989: II, s. 144; BOA., A.} MKT. UM. 6/28), General Duhamel ise Rusya'yı temsilen (Iorga, 1910: s. 100, BOA, HR. TO. 285/48, A.} MKT. MHM. 21/15 A.} MKT. 203/24) komiserlik görevini yerine getirecekti. Yeni voyvodalar, 1851'in sonuna kadar yabancı birlikleri ve başkentteki yapılanmayı biri Türk diğeri Rus iki olağanüstü komiserin gözetimi altında yönetmek zorunda kaldılar. Bu koşullar, Eflak ve Boğdan özerkliğinin daraltılması anlamına gelmekteydi. Eflak'ta hala var olan ihtilal ruhunu teskin etmek, idarî, askerî, malî ve toplumsal anlamda beyliğe çeki düzen vermek, Stirbei'in ajandasındaki öncelikli gündem maddeleriydi. Bu doğrultuda, siyasi ve toplumsal fay hatlarındaki kırılmaların yaralarını sarmak üzere Stirbei'in önerilerinin içeriğinin ne olduğu ve Osmanlı Devleti nezdinde nasıl bir karşılık bulduğu soruları, devam eden satırlarda cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Asayiş ve Huzurun Sağlanması

Stirbei'e göre 1848 senesinde meydana gelen ihtilâl, Eflak'ta isyan ruhunun yerleşmesine ve yayılmasına sebep olmuştu. Eflaklılar eskiden beri kanunlara itaat edip meşru hükümetlerine saygı duyarken, ihtilal esnasında bu özelliklerini kaybetmişlerdi. Stirbei, iktidara geldiği günden beri oluşturduğu yönetim sayesinde Eflak'ta ihtilalin yarattığı heyecanı dindirmek ve bunu tetikleyebilecek her türlü sebep

ve bahaneyi ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri büyük bir titizlikle aldığı, isyanı yok hükmünde sayarak barış ve huzur ortamını sağlamaya çalıştığı iddiasındaydı. Halka birlik ve beraberlik içinde olmalarını telkin ediyor, hangi düşünceden ve taraftan olduğuna bakılmayarak herkesi iyi niyetle kucaklıyordu. İnsanları topluma yararlı hale getirmek gibi hayırlı ve ulvi bir gaye için bile olsa bir takım yeni düzenlemeler yapmak hatasında (1848 İhtilali'ni kastetmektedir) ısrar edildiği takdirde herkesin büyük zarar göreceği hususunda uyarılarda bulunuyordu. Eflak'ı kaosa sürükleyen haksızlıkları ve suiistimalleri yok etmek için büyük bir çaba sarf ediyordu. Ancak Eflaklılar, mektupla irtibat kurdukları kişiler tarafından ihtilal fikirlerini yaşıtmaları için teşvik ediliyorlardı. Stirbei toplumun bozulmuş olan efkâr-ı umûmîyesini düzeltmek ve batıl/delice düşünceler olarak tanımladığı ihtilal fikirlerini zihinlerden kazıyabilmek için bu temasın kesilmesi gerektiğinin şart olduğunu düşünüyordu. Diğer yandan gerek Osmanlı gerek Avrupa'nın farklı şehirlerine iltica etmiş olan ihtilalciler, Osmanlı ve Rus askeri Memleketeyn'den çekilir çekilmez, ihtilal ateşini tekrar yakmak için gizli cemiyetler kurmaya devam etmekteydiler. İçlerinden bazıları bu fikirlerini icraata dökmek ve kuvvet kazanmak için Avusturya ve Tuna kıyılarına gelerek Eflak hududunun yakınlarına yerleşmişlerdi. Rusçuk, Vidin, Tulca ve Tuna'nın sahil kısımlarına gelen bazı milliyetçiler ise Eflak ahalisinin aklını karıştırarak ihtilal fikirlerini yeşertmeye çalışıyorlardı. Bütün bunların yanı sıra bazı Macar casuslar polisin tüm dikkatine rağmen isim ve kıyafet değiştirerek Eflak'a girmeyi başarıyorlardı. Erdel, Banat ve Eflak ahalisinin birleşmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunuyorlardı. Cenova, Atina ve diğer yerlerde bulunan ihtilalciler, Rum-Sırp ve Slavların birlikte isyan etmeleri için yaptıkları plana, Eflaklıları da katmaya çalışıyorlardı. İhtilali yeniden başlatmak için dört koldan çalışmaların sürdürülüyor olması Stirbei'in iç uzlaşmayı ve huzuru sağlamasını bir kat daha zorlaştırmaktaydı (BOA, HR. TO. 412/8):

Stirbei yukarıda çizdiği bu olumsuz tablonun üstesinden gelinmesi ve Eflak'ta ihtilal ruhunun son bularak tam manasıyla asayişin sağlanması için idarî manada geliştirdiği çözüm arayışlarını içeren tekliflerini Bâbüâli'ye sunmuştur. İdarî istikrarın sağlanmasına koşut olarak Eflak'taki yönetimin geleceği hakkında güvence verilmesini ve voyvodanın nüfuzunun güçlendirilmesini talep ediyordu. Bu doğrultuda nişan verilecek kişilerin eski voyvoda Bibescu'nun teklifiyle belirlenmesinin hem teamüllere aykırı olduğunu hem de kendi nüfuzunu zedelediğine dikkat çekiyor, bunun kişisel bir sorun değil ancak düzeni koruma

ilkesi olduğunun altını çiziyordu (BOA, HR. TO. 411/67). Konumunu sağlamlaştırmak için Bâbîâli'nin desteğini almaya çalışırken kendisi de bu amaca matuf olarak gerekli adımları atıyordu. Stirbei'in girişimleri, Eflak'ta voyvodanın yörelerinde olan merkeziyetçi bir yönetim tarzı oluşturmak istediğini aşikâr hale getirmektedir. Bu bağlamda Stirbei, yönetimde sadakatinden şüphe duyduğu muhalif kadroları tasfiye ederek uygulayacağı idari tedbirleri daha sağlam bir zemine oturtmayı hedeflemekteydi. Muhalif olarak nitelediği kişilerin kendisini anlayamadığından şikâyet eden (BOA, İ. HR. 69/3370-4) Stirbei'in, Vornik Kantekuzina, Soço, Yanko Kamniyan, Aleksandre Kiga, Yanko Vilyaki'yi görevden alması (BOA, İ. HR. 69/3370-2) muhaliflerin bu kişiler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Stirbei, uyum içerisinde çalışamayacağını düşündüğü kimseleri görevden uzaklaştırdıktan sonra Eflak'ın üst düzey kadrolarını kendi arzusu doğrultusunda şekillendirmeyi başardı. İçişleri Bakanlığı'na Iordachi Filipesku'yu, Maliye Bakanlığı'na Constantin Herescu'yu, Adalet Bakanlığı'na Arghiropolo'yu, Dışişleri Bakanlığı'na Iancu Mano'yu (Iorga, 1910: s. 51), Genel Kontrolörlüğe halihazırda Viyana'da olan Bay Jean Otetelecano'yu atadı (BOA, HR. TO. 413/9)³ Bâbîâli ise Stirbei'in kendisine muhalif olanları uzaklaştırmasını ve daha güvendiği bir ekiple çalışmasını yerinde bulmuştur (BOA, İ. HR. 69/3370). Stirbei bu değişiklikleri yaparken, tüm iyi niyetli düzenlemelerin işe yaraması, Eflak'ta asayiş ve huzurun devam etmesi için Bâbîâli'nin onu desteklemesini ve görev süresini uzatmasını talep ediyordu. Esasında Stibeî'nin bu yöndeki girişimleri, eski düzeni yani ömür boyu voyvodalığın devam etmesini sağlamaya yönelikti. Ne var ki voyvodaların görev süreleri Balta Limanı Mukavelesi'yle 7 yıl olarak belirlenmişti (bk. Madde 1). Mevcut şartlar muvacehesinde Osmanlı Devleti'nin böyle bir değişiklik yapması mümkün değildi. Ancak durumun nezaket ve hassasiyetini gayet iyi kavrayan Bâbîâli, Stirbei'in Rusya yerine Osmanlı Devleti'nin yörelerinde kalması için gönlünü hoş tutmaya çalışmış ve kendisinden beklenen yararlılığı gösterdiği sürece hem halihazırda hem de gelecekteki padişahın memnun kalacağını bildirmişti (BOA, İ. HR. 77/3783). Devletin Stirbei'e çalışmalarından duyduğu memnuniyeti zaman zaman dillendirmesi, voyvodanın bu yöndeki kaygılarını gidermeye yönelik izlenen stratejinin bir parçası olarak değerlendirilebilir (BOA, İ. HR. 79/3282).

Eflak'ta düzeni sağlayabilmek için isyanı olmamış gibi farz ederek ayırım gözetmeksizin herkes için af çıkartmak ve ortak uzlaşa sağlamak da Stirbei'in Bâbîâli'ye yaptığı teklifler arasındadır. İhtilalde etkin rol üstlenenleri yargılamak üzere

kurulan Cinayet Mahkemeleri'nde Mayıs 1849'da yargılanan ihtilalciler, isyanda oynadıkları role göre cezalandırılmışlardır. İsyanın elebaşları olanlar, nizâmnameyi (Regulamentul Organic) yakanlar ve Osmanlı askerine karşılık verenler birinci derece de suçlu statüsünde görülüp pranga cezasına çarptırılmışlardır. Diğerleri de hapis ya da sürgün cezası almışlardır (BOA, HR. TO. 411/58). Bâbîâli, yaklaşık bir sene sonra suçlular hakkında af ilan etmiş ve bu karar 1 Mayıs 1850 tarihinde Stirbei'e bildirilmiştir. Ancak Stirbei isyanın elebaşlarından olan ve birinci dereceden ceza alan üç kişinin af kapsamının dışında tutulmasını, hapis cezalarının devam etmesini, diğerlerinin de affedilmekle birlikte polis kontrolünde tutularak isyana meyyal bir hareketleri görüldüğü takdirde derhal tutuklanmalarını istemiştir. Bu kapsamın dışında kalanların ise aftan tamamen yararlandırılacaklarını bildirmiştir. Babiali Eflak Voyvodası'nın bu taleplerini kabul etmiştir (BOA, İ. HR. 67/3246).

Stirbei suiistimalleri önlemek, doğruluk ve sebat gibi ilkeleri yaymak gibi iddialarla yurt içi gezileri de düzenlemiştir. Bu vesileyle Eflak'ın genel durumunu gözlemlemeyi, ıslahatları halka benimsetmeyi, huzur ve asayişin dışında bir kurtuluş yolu olmadığını göstermeyi ve bir anlamda ihtilal düşüncesini halkın zihninden kazımayı hedeflemiştir. Gezilerin sonucunda, taşrada hâlâ halkın huzurunu kaçırmak isteyen az sayıda kişinin olduğunu tespit etmiştir (BOA, İ. HR. 68/3311-3). Ancak genel itibarıyla barış ve huzurun Eflak'a hâkim kılındığını ve herkesin bundan ziyadesiyle istifade etmekten başka bir niyeti olmadığını gözlemlemiştir (BOA, HR. TO. 412/61). Ahmed Vefik Bey'in de bu hususta Bâbîâli'ye aktardığı bilgiler Stirbei'in tespitleriyle örtüşmektedir. Ona göre, az sayıda da olsa ihtilal ruhunu yaşatmak isteyen ve halkın kafasını karıştıranlar vardı. Ancak tablonun bütününe bakıldığında, Eflak'ta asayiş sağlanmıştı (BOA, İ. HR. 68/3311-3).

Askerî Düzenlemeler

İsyana inanan genç devrimcilerin, Osmanlı ve Rus ordularının Eflak'ı terk ettikleri anda, tekrar harekete geçmesinden endişe eden (Iorga, 1910: s. 47) Stirbei, askeri anlamda da bir dizi tedbir almıştır. Balta Limanı Mukavelesi'ne göre Rus ve Osmanlı ordularının herhangi bir kargaşa anında tekrar müdahale etmeye hazır bir halde Eflak sınırına yakın yerlerde bekleyecek olması (bk. Madde 4) bile onun kaygılarını gidermeye yetmiyordu. Stirbei memleket askerine bu anlamda işlevsellik kazandırmak için gerekli olan eğitimi almalarını sağlamayı kendine görev adetmişti (BOA, HR. TO. 412/61). Aslında beyliklerin askeri yapılanması Regulamentul Organic'te belirlenmişti (BOA, Nizâmat

Defterleri 38/36, s. 137-138). Eflak'ın iç güvenliği ve sınırlarının muhafazasından sorumlu olan ve "Milis" adı verilen bu askeri birliklerin mevcudu Eflak'ta 4460, Boğdan'da 1540 olmak üzere toplam 6000 askerden müteşekkil (Regulation for the Danubian Principalities, 1878: s. 2) iki ya da üç alaydan oluşacaktı (BOA, Nizâmat Defterleri 38/36, s. 137-138). Ancak Eflak'taki milislerin 1200'ünün Bükreş ile İbrail arasında dağıtılması, geri kalanların ise Tuna boyunda tahminen 200 saatlik mesafe üzerinde bölük bölük yerleştirilmeleri, emir komuta zinciri dahilinde koordineli hareket etmelerini engellemiştir (BOA, HR. TO. 412/61). 1848 İhtilali'nin Eflak'ta bu kadar hızlı yayılmasının sebebinin askeri birliklerin dağınık ve düzensiz olmasına bağlayan Stirbei, 1849'un son aylarından itibaren, ordu da yeniden yapılanmaya karar vermiştir (Iorga, 1910: s. 47).

Eflak'ta düzenli bir askeri kuvvet oluşturulmadıkça iç güvenliği sağlamanın mümkün olamayacağına inanan Stirbei (BOA, HR. MKT. 33/77), mevcut kuvvetleri yeniden düzenlerken ayrıca süvari zaptiye birlikleri/sınır muhafız birlikleri kurulması için Bâbiâli'ye bir teklif sunmuştur. Buna göre dağınık halde bulunan milis askerleri, belirli merkezlerde toplanabilirdi. Nahiye sekbanları da zaptiye askerlerine dönüştürülebilirdi. Askerliğini tamamlayan herkes, altı sene de zaptiye askeri olarak hizmet verecekti. Zaptiyelerin hepsi tüfek ve kılıç taşıyan atlı askerlerden ibaret olup üç haftada bir kez değiştirilecekti. Her nahiyenin zaptiye askeri memleket askerinden alınmış bir subayın komutasında olacak ve tamamı iki miralay tarafından yönetilecekti. Böylelikle Eflak'ın huzur ve güvenliği iki askerî kuvvetle sağlanmış olacaktı. Stirbei ayrıca ıslah edilemeyecek derecede disiplinsiz olan subayların tasfiye edilmeleri ve yeniden bir subay kademesinin yetiştirilmesi gerektiği kanaatindeydi. Bu yorumu onun, 1848 İhtilali'ni destekleyen gruplar arasında olan ve görevlerine devam eden subayları hâlâ potansiyel bir tehlike olarak gördüğünü göstermektedir. Voyvodanın bir diğer talebi ise at terbiyesine ve süvari yetiştirmeye elverişli bir talimhanesi bulunana Aya Yorgi kışlasında süvari birliği oluşturmak (BOA, HR. TO. 412/61).

Stirbei'in bu önerisinin kabul edilip edilmediğine dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bir veriye rastlanmamıştır. Ancak tıpkı tarif ettiği gibi kılıç ve karabina (yivli namlulu tüfek) taşıyan süvari sınır muhafızlarının oluşturulması, bütün birliklerin haftada bir kere toplanan askeri konsey tarafından idare edilmesi, kadroları eğitmek için eğitim taburu oluşturulması, Osmanlı Devleti ve Rusya'dan istediği toplar ve mühimmat sayesinde (Osmanlı Devleti'nin

gönderdiği top, gülle vs. mühimmat için bk. BOA, A.} AMD. 19/80, İ. HR. 67/3274, 3288, HR. TO. 413/4, 514/51, HR. MKT. 37/96) topçu sınıfının temellerinin atılması, tasarılarını Bâbiâli'nin onayının olup olmadığına bakmadan tek tek gerçekleştirdiğini göstermektedir. Stirbei'in bu yöndeki çabalarının neticesi olarak 1853'te, Eflak ordusunun mevcudu 6.000'i aşmıştı. Daha sonra üç piyade alayı süvari, topçu, itfaiye ve hatta bir filonun nüvesini oluşturdu. 8000'den fazla kişinin aynı anda eğitim görmesini sağlamak da başarılarının arasındaydı (Iorga, 1910: s. 53-54).

Mafî Durum ve Çözüm Önerileri

Eflak'ta isyandan sonra kurulan yönetimin uğraştığı başlıca konulardan biri de malî sorunlar olmuştur. İsyân sırasında meydana gelen ekonomik yıkıma Eflak'ta ikâmet eden Rus ve Osmanlı askerlerinin masraflarının da eklenmesi, vahim bir durumu ortaya çıkarmıştır. 1848 İhtilali'nin Eflak'ın ekonomisini nasıl etkilediğini ortaya koyabilmek ve bir karşılaştırma yapabilmek adına 1847 yılına ait Eflak hazinesinin bütçesine bakmak faydalı olacaktır.

Genel Meclis tarafından Voyvoda Bibescu'ya sunulan mali rapora göre Eflak hazinesinin 1847 yılı gelir ve giderleri Tablo 1'de gösterilmiştir (Bibescu, 1894: vol II, s. 342-344).

Tablo 1: Eflak Hazinesi Gelir ve Giderleri (1847)

GELİRLER		
Gelir Kaynağı	Kuruş	Frank
Doğrudan ve dolaylı gelir	18.004.510	6.661.668
Manastırların yıllık vergileri	2.233.780	826.498
Dört yüz bin vergi mükellefi tarafından kişi başına yıllık 9 kuruş ödenen aynı veya nakdi vergi	3.600.000	1.332.000
Hububat ihracat vergisi ve harçlardan elde edilen	768.000	284.164
Toplam	24.606.290	9.104.326
GİDERLER		
Gider Kalemi	Kuruş	Frank
Kamu hizmetleri	17.082.944	6.320.689
Köprü ve anayollarda kamu hizmetleri	3.600.000	1.332.000
Hükümet tarafından manastırların bakımı için yapılan masraflar	500.000	185.000
Kamu kurumu giderleri	850.000	314.500
Hospodar'a tazminatlar ve bahşişler için sağlanan fonlar	768.000	284.160
Toplam	23.050.944	8.528.849
Bütçe Dengesi	+1.555.346	+575.477

Kaynak: (Bibescu, 1894: vol II, s. 342-344).

Bu hesaplama göre Eflak hazinesi 1847 yılında 1.555.346 kuruş (575.477 frank) fazla vermiştir (Bibescu, 1894: vol II, s. 342-344). Ancak Stirbei'in Bâbiâli'ye gönderdiği 1848-1850 yıllarını içeren bütçe hesaplarında 1847 yılı bütçesinin fazla yerine 1.115.779,7 kuruş (412.837 frank) açık verdiği gözükmektedir (BOA, HR. TO. 411/9 lef 2).

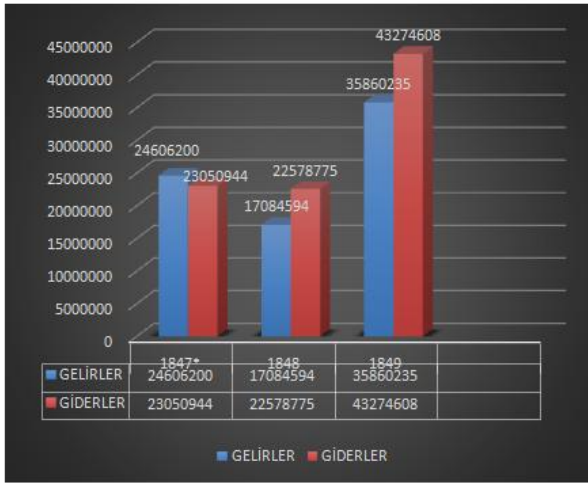
1848 yılı bütçesinde ise tahmini gelir 18.725.917 kuruş olarak hesaplanmış ancak gerçekleşen gelir Tablo 2'de gösterildiği üzere 17.084.594 kuruş, gider ise 22.578.775 kuruş olmuştur. 1848 yılında Eflak bütçesi 5.494.181 kuruş açık vermiştir (BOA, HR. TO. 411/9).

Tablo 2: Eflak Hazinesi Gelir ve Giderleri (1848)

Dönem	Gelir		Gider	
	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Voyvoda Bibescu zamanında ikinci üç aylık	8.686.833		11.352.261	
İhtilal hükümeti zamanında üçüncü üç aylık	4.170.682		5.560.688	
Kaymakam döneminde dördüncü üç aylık	4.227.079		5.665.825	
Toplam	17.084.594		22.578.234	

Kaynak: BOA, HR TO 411/9

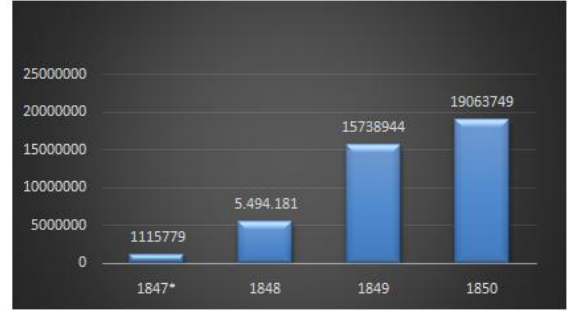
1849 yılı bütçesinde ise gelir 35.860.235,20 kuruş gider ise 43.274.608,25 kuruş olmuştur. Bütçe açığı 7.414.373,5 kuruşa tekabül etmektedir. Buna, Stirbei'in voyvoda olarak atanması hasebiyle Bâbîâli'ye ödenen 1.262.911,5 kuruş, Osmanlı birliklerinin giderleri için harcanan 986.904,34 kuruş, Rus birliklerinin giderleri için harcanan 5.083.590,20 kuruş, Kaymakamın görevlerini yerine getiren Vornik Cantacuzene'e ödenen 787.500,5 kuruş ile iane ve kredilerin faizi olan 263.665,5 kuruş eklenince bütçenin 1849 yılında verdiği açık 15.738.945 kuruşa ulaşmıştır (BOA, HR. TO. 411/9-2).

Grafik 1: 1847-1849 Yılları Arasında Gelir-Gider Grafiği

1850 yılında ise bütçe açığı 21.490.037 kuruştur. Bu meblağı %10 faizle alınan borcun geri ödemesi için 6.391.721 kuruş, Rusya'dan alınan borç için 3.404.169 kuruş, mal sandıklarından, hastanelerden sair mahal ve sandıklardan makul faizle alınan borçlar için 6.590.725 kuruş ve icra olunan bazı hizmetler için ödenen 3.138.461 kuruş, Eflak'ta kalacak olan Osmanlı ve Rus askerinin iâşesi için faiziyle beraber tahmini hesaplanan 1.964.961 kuruş oluşturmaktadır. Söz konusu miktardan 1851 yılında tahsil olunacak önceki

senelerin alacak bakiyesi 2.426.288 kuruş düşülünce açık 19.063.749 kuruşa tenzil olacaktı. (BOA, HR. TO. 414/3)

Grafik 2: 1847-1850 Yılları Arasındaki Bütçe Açığı Grafiği

Stirbei her yıl artarak büyüyen açığı, yüzde 10, 12 olan faiz oranları dikkate alındığında Eflak'ın olağan kaynaklarıyla ödenemeyeceği iddiasındaydı. Çünkü ihtilal nedeniyle üretim önemli ölçüde azalmıştı. Bu kaynakların tam işler duruma geri getirildiği varsayılsa bile, istisnai koşulların uzamasından kaynaklanan ve cari yılın dikkate değer bir açık vermesine sebep olan olağanüstü ihtiyaçları karşılayamayacakları açıktı. Dahası ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olan Eflak'ta, son üç yıldır giderek kötüleşen ve sığırların yarısından fazlasını yok eden salgın hastalık büyük maddi zarara sebep olmuştu. Sanayi mallarının ithalatından kaynaklanan dış ticaret açığının kapatılması için Eflak ancak tarımsal ürünler ihraç edebilirdi. Yaşanan olumsuzluklar nedeniyle bu ürünlerin üretim miktarı çok düşmüştü. Stirbei bu hususlardan dolayı Bâbîâli'ye hazinenin acil olarak %4 ila 5 arasında daha düşük bir faizle 400.000 rublelik kredi kullanması gerektiğini bildiyordu. Bu teklifi kabul edildiği takdirde faiz ve kredinin amortismanına yönelik tutar da dahil olmak üzere, gelir vergisi kademeli olarak geri ödenecekti. (BOA, HR. TO. 411/9-1).

Eflak'taki mali krizi aşabilmek için Divan ve Stirbei'in diğer bir önerileri ise tıpkı 1821 ve 1835 senelerinde olduğu gibi hazinenin yükünü hafifletmek ve açığı kapatmak için Eflak'ta olan manastırların gelirlerine yönetim tarafından el konulmasıydı. Bu kapsamda manastırlara zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere sınırlı miktarda gelir bırakılacaktı. Bir diğer öneri ise 1831 yılında olduğu gibi aşar vergisinin belli bir oranda artırılması ve bu artıştan doğan farkın Eflak hazinesine aktarılmasıydı. Divan, aşar vergisine konulacak ve beyliğin gelirlerine aktarılacak zam farkı ile meskûn olmayan arazinin gelirinden alınacak %5 oranındaki verginin toplamı olan 1.900.000 kuruş, Kudüs'e tabi olan manastırların gelirleri müzayede yoluyla kiralandığı takdirde elde edilecek olan 5.040.000 kuruşun ¼'ne tekabül eden 1.260.000 kuruş ile diğer manastırların gelirlerinin ¼'ne karşılık gelen

1.400.000 kuruşa el konulduğu takdirde 4.600.000 kuruş elde edileceğini ve açığın bir kısmının bu şekilde telafi olacağını iddia ediyordu. Hazinesin açığı faiziyle birlikte bitene kadar el konulacak olan bu gelirler hazinede özel bir sandıkta korunarak sadece açığı kapatmaya sarf edilecekti ve bir akçesi bile başka bir yere harcanmayacaktı. Ayrıca bu gelirlerin kaydedildiği defterler her sene teftiş edilerek Divan'a sunulacak ve ilgili komisyon muhasebeyi kontrol edecekti. Divanın bu tekliflerini hem Rusya'ya hem de Osmanlı Devleti'ne tebliğ eden ancak her iki devletten de bir cevap alamayan Stirbei, Osmanlı Devleti'nden söz konusu teklifleri bir an önce kabul etmesini istiyordu. Aksi takdirde %10 faiz oranı borçları ödenemeyecek düzeye çıkaracaktı. Stirbei sözü Rum manastırları meselesine getirerek 21 seneden beri manastırlardan kamu yararına yapılacak yatırımlar için 1 akçe alınmadığını belirtmiştir. Söz konusu manastırların emlakının açık mezar yoluyla kiralanmasını ve elde edilen gelirin ¼ üne kamu yararına yapılacak işlerde kullanılmak üzere bir kereliğine el konulmasını talep ediyordu. Bu usul, uzun vadede ise manastırların işine yarayacak ve gelirleri bir sene de iki katına çıkaracaktı (BAO, HR. TO. 416-49 1). Stirbei'in burada bahis konusu yaptığı manastırlar Eflak'ta özel hukûki ve malî statüye sahip "Adanmış Manastırlar"dı. Şöyle ki: Eflak Boğdan topraklarında bazı araziler ve manastırlar kutsal yerler olarak bilinen Athos Dağı (Aynoroz), Kudüs, Antakya ve Mısır'da bulunan Sina Dağı'ndaki manastırlar ile onların bağlı buldukları Fener Rum Patrikhanesi'ne aitti. Romen ve Rum manastırlarının tamamının sahip oldukları arazi Memleketeyn topraklarının %25'ine, adanmış olan manastırların tasarruf ettiği araziler ise toplam arazinin %11'ine tekabül etmekteydi. Buna mukabil Eflak ve Boğdan'da bulunan bu manastırlardan kamu ve hayır kurumları için bazı sosyal hizmetleri ifâ etmesi beklenirdi. Ancak gelirlerin çoğu kutsal yerleri desteklemek üzere prenslikler dışına çıkarılıyordu. Memleketeyn'de adanmış manastırlar yerel kilise hiyerarşisinden bağımsız olduklarından düzensiz manastırlar olarak addedilmişlerdi. Manastırların bu düzensiz hukuki statüsüne dair itiraz XVI. yüzyıldan itibaren başlamış ve XIX. yüzyıla kadar artarak devam etmiştir. 1821 Rum İsyanı adanmış manastırlarla ilgili rahatsızlığın tekrar gündeme gelmesine sebep oldu. Eflak Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken 8.000 keselik (3.312.384 kuruş 78 akçelik) borcun manastırların ve boyarların gelirlerinden ödenmesini önermişti. 1803/1804 yılında da böyle bir uygulamaya izin veren Bâbiâli teklifi kabul etmiştir. Böylelikle Rum manastırlarının Eflak Boğdan'daki varlıkları, biriken borcun ödenmesi için oluşturulacak bütçenin başlıca kaynağı olarak işaret edilmiş

oldu ve bu durum zamanla uluslararası bir sorun haline gelen Adanmış Manastırlar Meselesi'nin nüvesini teşkil etti (Belge, 2019, s. 53, 56, 58). İşte Stirbei aslında geçmiş örneklerdeki uygulamalar doğrultusunda yeniden adanmış kiliselerin gelirlerine el koyarak hem hazinesin açığını kapatmak hem de bu sorunda ipleri eline almak istiyordu. Ancak bu sefer beklenen olmamış, Bâbiâli kesin ve kati bir dille adanmış kiliselerin gelirlerine müdahaleyi yasaklamıştı. Stirbei ise bu emre uymamış ve el altından müdahaleye devam etmiştir (BOA, HR. SYS. 2928/48-1).

Eflak'ta mali krizi çözebilmek için sunulan tekliflerden birisi de Prusya Devleti'nin himayesinde bir banka kurulmasıydı. Alman iş adamları Nulandt ve Oeschlager Eflak ve Boğdan'da banka kurma girişiminde bulunmuşlar ve bunun için Stirbei ve Ghica ile görüşmelere başlamışlardı. Önerilen sermaye 3 milyon florindi ve 21 yıllık bir anlaşma yapılacaktı. Banka Prusya konsolosunun himayesi altında olacaktı (Simirna-Topan, 2015: s.172). Stirbei'in bu hususta kaleme aldığı layiha Bâbiâli tarafından incelenmiş, bankanın Memleketeyn'in maliyesini rahatlatacağı kabul edilmiştir. Ancak bu yatırımın Prusya konsolosunun himayesinde yapılacak olması, diğer devletler için de emsal teşkil edecek ve doğal olarak bölgedeki çıkar çatışmalarını farklı bir boyuta taşıyabilecekti. Bu ihtimalden dolayı Stirbei'in teklifi hem Osmanlı Devleti hem de Rusya tarafından reddedilmiştir (BOA, İ HR. 74/3585).

Eflak hazinesinin yıldan yıla büyüyen açıklarına ilave olarak Osmanlı Devleti'nin 1838 Balta Limanı Antlaşması ile dış ticaret rejiminde getirdiği değişiklikler kapsamında ithalatta birçok kısıtlamayı kaldırması (Pamuk, 2007: s. 205-206), Avusturya'dan ucuz tuz ithal edilmesinin de yolunu açmıştı. Avusturya'dan düşük maliyetle tuz ithal edilmesi, ekonomisinin en büyük gelir kaynaklarından biri tuz ihracı olan (Albayrak, (2017): s. 251) Eflak'ın maliyesini daha da zora sokacaktı. Sırbistan ve Avusturya arasında böyle bir alışverişin olacağı haberini alan Stirbei, Osmanlı Devleti'nin ucuz Avusturya tuzunun ticaretine müsaade etmemesini talep etmiştir (BOA, HR. TO. 413/33).

Bâbiâli ise tuz ve gümrük vergilerine yapılan zamlarla Memleketeyn'in yeni gelirlere kavuşmasını sağlayarak (BOA, HR. SYS. 1014/67; İ. HR. 68/3299) Eflak maliyesini rahatlatmaya çalışmıştır. Ancak Stirbei'in yukarıda örneklendirildiği üzere borcun hafifletilmesi, ödeme koşullarının revize edilmesi, kredi talebi, dış kaynaklara müracaat edilmesi ve dış ticarete müdahale anlamına gelecek olan hiçbir önerisi kabul edilmemiş borcun bir an önce

ödenmesi için uyarılmıştır (BOA, İ. HR. 73- 3351-1, C. HR. 46/2277).

Sonuç itibarıyla Eflak'ta 1848 İhtilali ile başlayan malî kriz, 1851 yılına gelindiğinde 19.063.749 kuruşluk devasa büyüklükteki bir açığa ulaşmış ve mevcut koşullarda kapatılması imkansızlaşan bir hale dönüşmüştü. Bu açığa Prens Stirbei'in Rusya'ya ödediği 3.000.000 kuruş da ilave edildiğinde mevcut açık yaklaşık 22.066.040 kuruşa ulaşıyordu. Bu miktara Bibescu yönetiminden kalan borç ve Eflak'ta ikâmet eden Osmanlı ve Rus askerlerinin gideri olan 3 veya 4 milyon kuruş ilave edildiği takdirde 1848 ayaklanmasının ülkeye en az 26 milyon kuruşluk bir fatura çıkardığı anlaşılmaktadır (Bibescu, 1894: vol II, s. 490).

Toplumsal Düzenlemeler

Eflak'ta bu şekilde idarî, malî ve askerî bir düzenleme yapılmaya çalışılırken bir yandan da Balta Limanı Mukavelesi'nde yer alan ıslahatları yapmak ve toplumsal düzeni sağlamak amacıyla adımlar atılmıştır. Bu hususta hem Eflak'ta hem de Boğdan'da Balta Limanı Mukavelesi'nin 3. Maddesi gereği kurulan Teftiş Meclisleri'nin sorumlu tutulduğuna önceden değinilmişti. Söz konusu meclisler, Regulamentul Organic'te yer alan ancak köylülerin üzerinde baskı oluşturan angaryaları iyileştirmek üzere layihalar kaleme almışlardır (BOA, HR. SYS. 1015/75).

Bu doğrultuda Eflak Teftiş Meclisi tarafından hazırlanan ve Stirbei tarafından 28 Mayıs 1851 tarihinde Bâbüâlî'ye sunulan yol, köprü ve kaldırım yapımına dair layiha (BOA, HR. TO. 415/28) ile köylüler üzerinden 6 gün çalışma angaryasının kaldırılması ve yerine nakdi bedel ödemeleri teklif edilmiştir. 1 Kasım 1851 tarihinde şose yolların yapımına dair sunulan layiha (BOA, A.} DVN. 67/8' ile de köylülerin bu husustaki angaryasının 3 güne indirilmesi teklif edilmiştir. Böylelikle kamuya ait yol, şose ve köprülerin yapımı aşamasında ortaya çıkan maliyet ve iş yükü köylüler ile arazi sahipleri arasında yarı yarıya bölüştürülmüş oldu. Regulamentul Organic'te arazi sahipleri ve köylüler arasındaki ilişkileri düzenleyen ve Bâbüâlî'ye göre Eflak halkının refaha kavuşmasının önünde büyük engel teşkil ederek karışıklıklara sebep olan 138.-149. maddeler (BOA, Nizâmat Defterleri, 38/36) köylü lehine tadil edilmiştir. Teftiş Meclisi'nde müzakere edildikten sonra kaleme alınan 9 maddelik bir layiha (BOA, İ. HR. 74/3580) ile kısmen toprak reformu yapılıyor ve köylünün serbest dolaşımına izin veriliyordu (Iorga, 1910: s. 60). Köylü bu sefer yılda 20 gün çalışacaktı. Ancak birçok borçtan ve vergiden muaf tutulacaktı. Stirbei'in bu konuda sunmuş olduğu söz konusu layihalar, Osmanlı Devleti ve Rusya

tarafından harfiyen kabul edilmiş ve Eflak Nizâmnamesi'nde yer almıştır (BOA, A.} DVN. NMH. 6/12, s.1-2, 12).

Arazi sahipleri ve köylüler arasındaki hukukî düzenlemeleri konu edinen yeni nizâmname, kararlaştırıldığı şekliyle onaylandıktan 18 ay sonra yürürlüğe girmiştir (1852) (BOA, HR. TO. 415/1). 1853 yılına gelindiğinde ise bu yasa ile topraklarını kaybetmekten endişe eden toprak sahiplerinin kaygılarının yersiz olduğu net bir şekilde anlaşılmıştı. Çünkü arazilerin fiyatı yükselmışti ve çok az sayıda köylü yer değiştirmişti (Iorga, 1910: s. 62). Stirbei toplumsal düzeni sağlamak için Çingenelerin (Bohemien) durumuna da el atmıştır. Stirbei 1850 yılında satışa çıkarılan Çingenelerin maliye bakanlığı tarafından satın alınmasını sağlayan "Çingenelerin Özgürleşmesi Kanunu" başlığıyla bir kanun yayınlamıştır. Ancak bu yasa, George Bibescu tarafından Çingenelerin genel kurtuluş yasası olmaktan çok hala köle statüsünde bulunan Çingenelerin kurtuluşu için tazminat kanunu olarak değerlendirilmiştir (Bibescu, 1894, vol II, s. 298).

Sonuç

1848 İhtilali, Eflak ve Boğdan'ı geniş ölçüde etkileyen siyasi ve sosyal kırılmalara neden olmuştur. Bölgedeki kaygı verici gelişmeler, tabii olarak hukuken hükümler hakkı bulunan Osmanlı Devleti'ni ve eski antlaşmalar kapsamında garantörlük hakkı bulunan Rusya'yı doğrudan ilgilendirmekteydi. İhtilale müdahale eden Rusya ve Osmanlı Devleti ihtilali sonlandırmış ve imzaladığı Balta Limanı Mukavelesi ile iki devletin kontrolü altında Memleketeyn'i yeniden dizayn etmeyi amaçlamışlardı. Ancak her iki devletin askerinin 1849-1851 yıllarında Eflak topraklarında bulunması, bölgedeki emperyal rekabeti farklı bir boyuta taşırken diğer yandan da bu siyasi atmosferde Eflak'ın yeniden yapılanma/reorganizasyon sürecini beraberinde getirmiştir. 1848 İhtilali'yle birlikte Rusya'nın Eflak'taki hakimiyeti ve bunun sembolü olan Regulamentul Organic'in büyük ölçüde halkın lehine tadil edilmiş olması, Romenlerin hanesine kaydedilebilecek bir başarıdır. Bölgedeki siyasi denklemde ve kuvvetler muvazenesinde Rusya bu şekilde güç kaybederken Osmanlı Devleti'nin ise benimsediği itidalli politika doğrultusunda Eflak'taki yerel güç odaklarının taleplerini dikkate alarak ihtilal ortamında da bölgeyi merkezle bütünleştirmeye yönelik bir strateji izlediği görülmektedir.

Stirbei ise öncelikle Eflak'ta varlığını daimî kılmaya ve özellikle büyük rakip olarak gördüğü eski voyvoda Bibescu'nu etki alanını daraltmaya çalışmıştır. Muhafif kadroları uzaklaştırarak uyumlu ve koordineli çalışabileceği, her şeyden önemlisi itaatkâr bir ekip kurmuştur. Malî

anlamda yaşadığı darboğazı aşabilmek adına kredi, borçların ötelenmesi ve aşar vergisine zam yapılarak farkın Eflak Hazinesi'ne aktarılması, bir bankanın kurulması gibi çözümler önerileri getirmiştir. Ancak en dikkat çekici tedbir önerisi giderek büyük bir sorun haline gelen adanmış kiliselerin gelirlerine belli bir oranda el konulmasıdır ki bu beklenen bir sonuçtur. Mali olduğu kadar bir nevi siyasi güç gösterisi de olan bu tedbir, Bâbîâli tarafından onaylanmasa da el altından müdahale ettiği aşikardır. Askeri manada milis askerlerinin düzene kavuşturulması, sınır muhafızlarının oluşturulması gibi tedbirlerle Eflak'ın kendine ait bağımsız ve düzenli askeri birliklerinin teşkilini sağlamıştır. Büyük arazi sahiplerinin topraklarının nispeten kamulaştırması, köylülerin üzerinden angarya yükünün büyük bir kısmını alması toplumsal düzeni ve kontrolü sağlamak adına aldığı tedbirlerdi. Bu reformların çoğu 1848 İhtilali'nin ruhunu temsil eden Islaz Bildirisi'ndeki hususlarla birebir örtüşmektedir ve bu açıdan bakıldığında en azından Eflak'ın ihtilal sonrası reorganizasyonunda “*kırksekizlikler*” ruhunun tesir ettiği hatta başarıya ulaştığı söylenebilir.

Sonuç olarak Stirbei, görünürde Balta Limanı Mukavelesi'nin şartlarına ters düşmeyen ve bu sebeple hepsi meşru olan ancak gerçekte Eflak'ı bağımsızlığa hazırlayan birtakım düzenlemelere girişmiştir. Bu süreçte attığı her adımda resmî olarak Osmanlı Devleti'ni bilgilendirmiş, izin talep etmiş ancak fiili olarak planları doğrultusunda hareket etmiştir. Stirbei'in aldığı tüm tedbirler ve attığı adımlar merkezileşmek adına olduğu kadar bağımsız Eflak'ın alt yapısını hazırlamak üzeredir ve bu hususta başarı kaydettiği açıktır. Osmanlı Devleti, voyvodanın özellikle malî hususlardaki usule aykırı önerilerini reddetmekle birlikte kamu yararına olan tekliflerini kabul etmiştir. Böylelikle Rusya yerine Osmanlı Devleti'nin yörüngesinde kalması için görece ılımlı ve itidalli bir politika izleyerek Eflak'taki varlığını devam ettirmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- A. } AMD., nr. 19/80.
A. } DVN., nr. 48/6.
A. } DVN. NMH., nr. 6/12, s.1-2, 12.
A. } MKT., nr. 202/67; 203/64; 203/24.
A. } MKT. MHM., nr. 21/15.
A. } MKT. UM., nr. 6/28.
C. HR., nr. 46/2277.
HR.MKT., nr. 33/77; 37/96.
HR.SYS., nr. 1014/67; 1015/75; 2928/48-1.
HR.TO., nr. 411/9; 413/33; 414/31; 415/1; 416-49; 285/48; 411/67; 412/61; 412/8; 413/4; 413/9; 415/28; 514/51; 411/58.
İ HR., nr. 73- 3351; 74/3585; 55/2567; 67/3246, 3274, 3288; 68/3299, 3311-3; 69/3370; 3370-2; 3370/4; 74/3580; 77/3783; 79/3282.
Nizâmât Defterleri, nr. 38/36.
Y. EE., nr. 41/145.

B. Araştırma İnceleme Eserleri

- Akgün, Ö. F. (1989), "Ahmed Vefik Paşa, DİA, II, s. 144,
Albayrak, G.C. (2017), 19. Yüzyılda Osmanlı Tunası'nda Ticaret.
Belge, Hadi (2019), "Balkan Tarihi'nin XIX. Asrında Yaşanan Bir Sorun: Adanmış Manastırlar Meselesi", Vakanüvis, 4/1.
Berindei, D. (1999), Osmanlı Devleti ve Eflak'taki 1848 İhtilali, XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri.
Bibescu, G. (1894), Roumanie 1843-1859, vol II.
Birbudak, T.S. (2014), Romanya'nın Bağımsızlığını Kazanması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
Cerchezeanu, A. G. (2019), 1848 Revolutions And Wallahia, 1848, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
Hitchins, K. (2011), The Romanians 1774-1866.
Iorga, N. (1910), Viata Şi Domnia Lui Barbu Dimitrie Ştirbei.
Karpat, K. (1994), "Eflak", DİA, X.
Maciu, V. (1971), "Les Relations Roumains Turques Pendant La Revolutons de 1848, Belleten, XXXV/139.
Negulescu- Alexianu, (1944), Regulementele Organice Valahiei Şi Moldovei, vol I.
Pala, N. N. (2009), Eflak ve Boğdan'da Osmanlı Hakimieti ve Fuad Efendi'nin Layihası, Dumlupınar Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
Pamuk, Ş. (2007), Osmanlı Türk İktisadi Türk Tarihi 1500-1914.
Regulation for the Danubian Principalities, 1830.
Simirna, T.-Topan, M. V. (2015), "The Struggles for the Establishment of the National Bank of Moldavia in Light of the Theory of Political Entrepreneurship", The Romanian Economic Journal, XVIII/56.
Turan,Ş.(1951), "1829 Edirne Antlaşması", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi, IX/2.
Uyanık, F. (2018), II. Mahmud Dönemi Osmanlı İdaresinde Eflak Boğdan, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
Yeni Dünya Gürgen, S. (2019), Devletin Kahyası Sultanın Efendisi Mehmed Said Halet Efendi.

EXTENDED ABSTRACT

The Romanian society underwent a multi-layered and comprehensive administrative and socioeconomic transformation in the triangle of war-revolution-reform in the nineteenth century. Various developments triggering transformation in Moldavia and Wallachia depended on the power balance between European states, Russia, and the Ottoman Empire, the last of which legally reigned the region. Moldavia and Wallachia had been the center of political-military competition between the Ottoman Empire and Russia since the beginning of the eighteenth century. Russia first gained broad rights on Moldavia and Wallachia through diplomacy and increased its pressure on the Ottoman State. The Treaty of Küçük Kaynarca (1774), the Treaty of Aynalıkavak (1779), the Bill of 1783, and the Edict of 1802 served as a legal basis for Russia to achieve that goal. In the coming years, the competition over Moldavia and Wallachia depended not only on unilateral treaties or concessions but also on treaties and annexations imposed after wars and riots. The Revolution of 1848 was an important rupture in political, military, and socio-economic order in Moldavia and Wallachia. This study focused on the solution proposals and activities presented to the Ottoman Empire by Barbu Dimitrie Știrbei, the voivode of Wallachia between 1849 and 1851, in order to alleviate the damage of the Revolution of 1848. His words provide details about the chronic problems in Wallachia. The correspondence between the Voivodship of Wallachia and the Sublime Porte presents a detailed picture of how the Ottoman Empire, which had a flexible and participatory management approach, administratively responded to the Revolution of 1848 that shook the region.

The Revolution of 1848 caused political and social ruptures that had a significant impact on Moldavia and Wallachia. The developments across Europe after the revolution that broke out in France in February 1848 manifested themselves in Moldavia and Wallachia, which is known as the geography of revolution. Mihail Sturdza, the prince of Moldavia, took drastic measures to defuse the rebellion before it began. However, Gheorghe Bibescu, a hospodarate of Wallachia, was not as lucky as Sturdza. The elites, such as Nicolae Balcescu, Ion Bratianu, and Constantin Rosetti, who studied in France for years and turned from passionate thinkers into activists, soon ignited the riot. Growing in number, the intellectuals transformed their rebellion into a multilateral national movement in 1848 to secure social and political rights. One of the main objectives of the movement was to replace Regulamentul Organic, which was an obsolete a quasi-constitutional law abused by Russia to increase its influence in Wallachia, with a national law. The ominous developments in the region concerned both the Ottoman Empire, which had the legal right to rule, and Russia, which was a guarantor granted by previous treaties. The Russian Empire and the Ottoman Empire ended the conflict in Moldavia and Wallachia and signed the Treaty of Balta Liman to put the region in order. Both states had military presence in the territory between 1849 and 1851. While it meant restructuring for Wallachia, it meant competition for the two states. Pursuant to the Treaty of Balta Liman, Barbu Dimitrie Știrbei was appointed to the Wallachia Voivodship by the joint decision of the two states. Ahmed Vefik Bey was appointed on behalf of the Ottoman State and General Duhamel on behalf of Russia as commissioners. Until the end of 1851, the new Vojvoda had to rule the foreign troops and the capital under the supervision of one Turkish and one Russian extraordinary commissioners. This meant restricted autonomy for Moldavia and Wallachia. Știrbei focused on pacifying the revolutionary spirit in Wallachia and carrying out administrative, military, financial and social reforms, and bringing order back there.

Știrbei tried to make his rule long-lasting in Wallachia and curb the sphere of influence of Bibescu, whom he saw as a major opponent. He dismissed the opposition cadres and set up a team of obedient people with whom he could work in harmony. To overcome the financial hurdles, he proposed solutions, such as postponing loans and debts, raising the ashhar tax, and setting up a bank. However, the most remarkable measure was confiscating some of the income of dedicated churches that were gradually becoming a nuisance. It was a display of power as well as a financial measure, which was not approved by the Porte, but was secretly enforced by Știrbei. He reorganized the militia and set up border guards, which provided Wallachia independent and regular military units. He expropriated some of the land of large landowners and removed a large part of forced labor imposed on peasants to ensure social order and control. Most reforms were in line with the Proclamation of Islaz, which embodied the spirit of the Revolution of 1848. This suggests that the spirit of the “ *kırksekizlikler* ” (forty-eights) influenced the post-revolutionary reorganization of Wallachia and even achieved success to some extent.

Știrbei introduced a number of regulations that apparently did not contradict the terms of the Treaty of Balta Liman and were therefore all legitimate but actually prepared Wallachia for independence. He officially informed the Ottoman State at every step and requested permission from it, but nevertheless acted according to his plans. All of Știrbei's measures and steps focused not only on centralization but also on paving the way for Wallachia's independence, which eventually came to fruition. The Ottoman Empire turned down his undue financial suggestions, but endorse his suggestions which were for the good of the public. Thus, he implemented relatively moderate policies to maintain his power and to keep Wallachia in orbit of the Ottoman State instead of Russia.

ADOPTİANİZM'İN ORTAYA ÇIKIŞI VE ALCUİN'İN ADOPTİANİZM KARŞITI FAALİYETLERİ

Murat Tural^{1*}

¹Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü

*murat.tural@omu.edu.tr

⁺ORCID: 0000-0002-1361-4656

Öz– Frankların ikinci hanedanı olan Karolenjler, Avrupa'nın siyasi ve dini haritası üzerinde daha önce hiçbir Cermen kavminin yapmadığı kadar etkiye bulunmuştur. Avrupalılarca, Karolenj hanedanının atası olarak kabul edilen Charles Martel'in 732 yılında Avrupa'daki İslam ilerlemesini durdurması nedeniyle, torunu Şarlman'ın ise 800 yılında papanın elinden taç giymesi ve henüz putperest olan kuzey halklarını zorla da olsa Katolik inanca dahil etmesi sebebiyle mezkûr kıtanın Hristiyan karakteri üzerinde kalıcı bir iz bıraktığına inanılmıştır. Ancak bu askeri ve siyasi başarı, dini hiziplerin meydana çıkışına engel olamamıştır. 8. yüzyılın son çeyreğinde İsa'yı Tanrı'nın evlatlığı olarak kabul eden Adoptionizm, kendisine Endülüs'te yani Müslüman arazisinde sağlam bir zemin bulmuş, bu hizbin Avrupa'nın siyasi ve dini birlikteliğine halel getireceğine inanan Şarlman ve özellikle onun başyardımcısı olan Alcuin ise askeri değilse de papalığın gücünden istifade ederek dini ve yazınsal faaliyetler ile bu görüşlerin bastırılması meselesiyle meşgul olmuşlardır. Sonuçta sapkınlık olarak damgalanan Adoptionizm bir çeyrek asırda sindirilirken, arkasında nereden neşet etmiş olduğu ve desteğini nereden bulduğu gibi birçok soru bırakmıştır

Anahtar Kelimeler – Franklar, Karolenjler, Alcuin, Adoptionizm, İslam.

THE EMERGENCE OF ADOPTIONISM AND ALCUIN'S ANTI-ADOPTIONIST ACTIVITIES

Abstract – On the political and religious map of Europe, Carolingians that came to the forefront as the second dynasty of Franks had a deep impact unmatched by any previous Germanic tribe. Since Charles Martel who was acknowledged by Europeans as the forefather of Carolingian dynasty stopped the advancement of Islam in Europe in 732 CE, and his grandson, Charlemagne, who was enthroned by the Pope himself in 800 CE made sure that the northern peoples who were still pagan at that time converted to Catholic belief even though by force, it was believed that both statesmen left a permanent imprint on the Christian character of the European continent. However, this military and political success did not prevent the emergence of certain religious sects. Among them, Adoptionism which accepted Jesus as the adopted son of God found a fertile ground for itself in the Muslim-dominated Andalusia in the last quarter of the 8th century. Charlemagne saw this faction as a threat to the political and religious unity of Europe and diverted considerable energy to suppressing its views, especially with the help of his chief court scholar Alcuin who used the papal power for religious and literary efforts to counter their influence. While Adoptionism which was branded as heresy was suppressed in a quarter of a century in the end, it left behind several questions such as 'Where did it arise from?' and 'Where did it obtain its support from?'

Keywords – Franks, Carolingians, Alcuin, Adoptionism, Islam.

Giriş

Hristiyanlık Afrikalı tüccarlar ve savaşçılar aracılığıyla İspanya'ya 3. yüzyılın ortalarında girmeye başlamış, bu sebeple Afrika'da en azından iki asır önce kök salmış olan Hristiyanlık kıtanın kuzey komşusu üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştı. Bu dini altyapı bir yana, Roma'nın Avrupa'nın diğer kısımlarına nispetle İspanya'da hissedilebilir bir askeri kuvveti olmamasından ötürü, Vizigotlar 5. yüzyılın ortasında İspanya'ya çok da zorlanmadan adımlarını atmışlardı. Ancak onlar imparatorluk içine dahil olduklarında veya biraz sonra Aryanizm inancına bağlanmışlardı. Dolayısıyla detaylarına çok fazla vakıf olamasak da, İspanya'da bundan sonra Aryanizm mensubu cemaat ile Katolik kilise üyeleri arasında gizli ve bazen kendisini görünür kılan bir rekabet hasıl olmuştu. Avrupa'da özellikle Fransa'da Katoliklere karşı sınırlamalar Merovenj kralı Clovis'in 507 yılında bu mezhebe geçişiyle birlikte bir nebze son bulmuştu ancak İspanya'da Vizigot kralı Leovigild (568-586) zamanında Katolik kilise üyeleri belki de en zor zamanlarını deneyim etmişlerdi. Leovigild hakimiyetini tam anlamıyla hissettirebilmek için bir dizi önlem almıştı. Öncelikle siyasi rakiplerinden bir kısmını sürgün bir kısmını da infaz ettirmişti (Isidore of Seville, 1970: 23-24). Ardından Vizigotlar ve Romalılar arasındaki evlilikleri yasaklamıştı. Bir keşiş olan ve sonrasında Katolik olup Gerona piskoposluğu da yapan Biclario bu dönem için önemli bir kaynak mahiyetindedir. Keza Sevilyalı Isidore (ö. 636) de Gotların tarihini yazarken bu eserden istifade etmiştir. Biclario'nun kroniğine göre, 580 yılında Toledo'da bir konsil toplanmış, burada Aryani hassasiyetleri vurgulanmış, yani Baba ve Oğul'un ebediliği doğrulanmış fakat Kutsal Ruh'un varlığı inkâr edilmişti. "Aryani konsil" olarak literatüre geçen bu toplantıda Aryanizm'e geçişi kolaylaştırmak için Katoliklerin yeniden vaftiz edilmesinin gerekmediği de bildirilmişti (John of Biclario, 2011: 68-69). Avrupa'nın batısında Vizigot kralının bu çabaları, doğu tarafında daha imparatorluk parçalanmadan evvel hüküm süren I. Konstantin (ö. 337) ve sonrasında Justinianus'un (ö. 565) siyasi birlik için inançta birliği sağlama gayretlerini hatırlatsa da, adı geçen Vizigot kralı hakimiyeti altındaki topraklarda çok az insanın İznik itikadından vazgeçmesini sağlayabilmişti (Thompson, 1969: 78; Wood, 2012: 44-45). Nitekim Leovigild'in tüm bu çabaları ardılı Reccared'in Katolik inancında karar kılmasıyla sonuçsuz kalmıştı (John of Biclario, 2011: 73; Isidore of Seville, 1970: 24-25; Özdemir, 2017b: 41). Bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere, özellikle Vizigotlar zamanında Toledo şehri dini tartışmaların merkezi olmuş, hatta 681 yılında aynı şehirde toplanan konsil Toledo'yu başpiskoposluk merkezine yükselterek İspanya kilisesinin başlıca temsil yetkisini onun üzerine bırakmıştı. 711 yılında İspanya'ya çıkan Müslüman

fatihlerin ilk ele geçirdikleri yerlerden biri de Toledo şehri idi. Ülkenin İslam hakimiyetiyle tanışmasından sonra buradaki Hristiyanlara karşı yapılan muamele ise diğer yerlerdeki örneklerinden çok fazla bir farklılık arz etmemişti. Kimileri bunu vergi hassasiyetiyle açıklamaya kalkışsalar da, İslam'ın en başından beri benimsediği hoşgörü politikası bu yeni topraklarda da geçerli olmuştu (Özdemir, 2017b: 46-50).

Fethin ilk yüzyılında İspanya'daki İslam varlığı ile Hristiyan güçler arasındaki mücadele söz konusu edildiğinde mezkûr kıtanın batısında gerçekleşen birkaç olayın zikri yolunun tutulduğuna şahit olunmaktadır. Bunlardan ilki şüphesiz Puvaty Savaşı'dır. Bu savaşta Frankların ikinci hanedanı olan Karolenjlerin atası sayılan Charles Martel, Endülüs'ten Fransa'ya geçen İslam ordularını 732 yılında gerçekleşen savaşta durdurmuş ve haklı bir şöhretin sahibi olmuştur. Zira kendisine bu savaşta galibiyetinden ötürü *hammer* yani *çekiç* lakabı verilmiş, dahası elde ettiği zafer Avrupa Hristiyanlığının teminatı olarak değerlendirilmiştir (Fouracre, 2006: 89; Falk, 2010: 32, 42). Franklar ve İspanya'daki Müslümanların askeri alanda öne çıkan diğer bir karşılaşması ise Roland Destanı'nın ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Yukarıda adı geçen Charles Martel'in torunu olan Şarlman'ın İspanya topraklarına olan ilgisi yüzyıllar sonra meydana çıkan bu destana esin kaynağı olmuştur. Kuzeydeki Saksonlara karşı başarılı seferler icra eden ve gönderilen misyonerler aracılığıyla kuzey Avrupa'nın Hristiyanlaşmasına eşsiz bir katkı sunan Şarlman, aynı başarıyı kendi merkezine daha yakın olan İspanya'da da kazanacağını ummuş olmalıdır. İspanya'nın kuzey şehirlerinin Endülüs Emevileri ile olan anlaşmazlıklarını fırsata çevirmek isteyen kral, onların davetine 777-778 yılında icabet etmiş ancak başarısız bir sefer sonucunda geri dönmek zorunda kalmıştır. Geri dönüş sırasında Roncevaux Geçidi'nde Basklılar ordusuna pusu kurmuş, bu olay esnasında Şarlman'ın adamlarından Bretanya kontu Roland'ın da içinde olduğu birçok kişi hayatını kaybetmiştir (The Song of Roland, 1990: 104-105). Destan bu baskında fedakârca savaşan Roland'ın adıyla anılsa da, bu olay doğuda Bizans-İslam sınırında aşağı yukarı aynı zamanda ortaya çıkmış olan Digenes Akrites Destanı ile benzerlik arz etmektedir. Dolayısıyla bir valinin adından müllhem olan bu destanı Avrupa'daki İslam-Hristiyan rekabetinin edebi alana yansımış bir örneği olarak değerlendirmek icap etmektedir. Aynı Şarlman'ın esasında Abbasi halifesi Harun Reşid ile kurduğu diplomatik ilişkiden ötürü Müslümanların muhayyilesinde olumlu bir imajı da yok değildir. Ancak yukarıda adı geçen destanın birkaç yüzyıl sonra Avrupa'dan yola çıkacak olan Haçlı şövalyeleri için esin kaynağı teşkil etmiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Bu açıdan

bakıldığında, tıpkı Hz. Muhammed'in çağdaşı Bizans imparatoru Heraclius örneğinde olduğu gibi, Şarlman'ın da Müslümanlarla ilişkileri noktasında birbiriyle çelişen farklı imajları vardır.

Adoptionist Tartışma

Hristiyanlık içerisinde ortaya çıkan ve kısa süre sonra gündemini kaybetmesinden ötürü mezhepleşemeyen Adoptionizm hareketinin kaynağını tarif ederken bazı isimlerin anılması gerekmektedir. Akım genellikle Toledo piskoposu Elipandus'un adıyla tanınır olsa da, bazı isimler arasındaki dostluklar ve çekişmeler bu hareketin doğup büyümesinde ve bu konuda bir literatürün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu minvalde Adoptionist tartışma evvela 780'lerin başında Elipandus'un İşbiliyeli Migetus'a mektubuyla başlamıştır. Sonra Migetus da ona cevaben bir mektup göndermiştir. Migetus'un hangi tutumu sebebiyle Elipandus'un ona tepki gösterdiği net değildir ancak Migetus'un rahiplerden katı isteklerde bulunduğu ve özellikle teslise bakışından dolayı Elipandus'un tepkisini çektiği bilinmektedir. Zira Migetus teslisi Davud, İsa ve Pavlus üçlüsünde görmüştür (Christys, 2002: 24). Migetus ayrıca, Hristiyanların Müslümanlarla bir arada yemek yemesine de karşı çıkmıştır. Erken dönem Hristiyan konsillerinde Hristiyanların paganlarla ve Yahudilerle bu tür etkinlikler içinde olmamalarını buyuran örnekler vardır. Ancak Elipandus'a göre bu haddini bilmezlikten başka bir şey değildir. Zira İsa bu yolu tutmamış ve O suçlularla oturup kalkmıştır (Williams, 2009: 24). Elipandus, Migetus'u eleştirirken onun kral Davud'u Baba, havari Pavlus'u da Kutsal Ruh saydığını söylemiştir (Williams, 2009: 24-25; Pelikan, 1978: 59). Dolayısıyla Adoptionist görüş daha ziyade Elipandus (783-808) ismi ile birlikte anılsa da, daha evvel Davud, İsa ve Pavlus'da tanrısallık izleri gören Migetus'a sıklıkla atıf yapıldığına şahit olunmaktadır. Migetus'un görüşlerinin yaygınlık kazanması ise ona taraftar olup aynı zamanda Roma'da saygı gören Egila sayesinde olmuştur. Bir Got ismini çağrıştıran Egila, başlangıçta papalık ile yakın ilişkileri olan birisi idi. Onun gibi keşişler papalık misyoneri olarak Frizyalılar, Saksonlar ve Ren Nehri'nin doğusundaki diğer halklar arasında faaliyet göstermişler ve adı geçen bölgelerde henüz kurulmakta olan kilise organizasyonu için cesaretlendirici bir fonksiyon icra etmişlerdi. Papalık, Egila aracılığıyla bu politikayı İspanya'da da gerçekleştirebileceğini ummuş olsa da, durum burada farklılık arz etmişti. Bunda kuşkusuz Egila'nın 785'te zaten Ortodoks olmayan görüşleri yüzünden kınanan Migetus ile kurduğu ilişki belirleyici olmuştu. 785 yılında Toledo piskoposu Elipandus'un liderliğinde toplanan konsil papanın

da isteğine uyarak Migetus'u mahkûm etmiş hatta o bu konsilde karşıtları tarafından şeytan olarak resmedilmiştir (Palmer, 2014: 151, 154; Özdemir, 2017a: 31). Migetus teslise farklı bir anlam yüklemesine rağmen, o Adoptionistler arasında zikredilmemiştir (Cavadini, 1988: 18). Adoptionistler ise, Pavlus'un Filipililere (2, 6-8) mektubunda söylediği ifadelerden ilham almışlardır: "*O Mesih ki, Allah'ın suretinde olduğu halde, Allah'a müsavi olmağı bir ganimet saymadı; fakat kul suretini aldı, ve insanların benzeyişinde olarak, kendini hâli kıldı; ve şekilde insan gibi bulunarak ölüme, hatta haç ölümüne kadar itaat edip nefsinin alçalttı.*" (Dales, 2013: 61). Dolayısıyla Adoptionistlere göre İsa ezeli değildir, o da diğer insanlar gibi doğmuş ve yaşamıştır. Vaftizi esnasında ise "Tanrı'nın evlatlığı" olmuştur. Bu yüzden İsa'yı, Tanrı doğasına sahip şekilde tanımlanamak gerekir (Ehrman, 1993: 14). Hristiyan geleneğine göre, Tanrı İsa kendisine dışı bir rol biçilen kilise ile evlenmişti. Adoptionistler de bu yaklaşımlarıyla İsa'ya evlatlık rolü biçmiş oluyorlardı (Pelikan, 1978: 56). Anlaşılan o ki Adoptionist tartışma teslisin birinci ve ikinci uknumlarının birbirleriyle ilişkisi üzerinden başlamış ve bu minvalde devam etmişti (Laistner, 1976: 286).

Papalık aslında Elipandus'un görüşlerinden de rahatsızlık duysa da, Migetus üzerine konsilin aldığı karardan duyduğu memnuniyeti izhar etmiştir. Elipandus'a ilk kez sert muhalefet eden kişi ise kuzeyden bir keşiş olan Liebanalı Beatus olmuştur. Beatus'a göre, İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olduğuna inanmayanlar İsa-karşıtlarıdır ve Elipandus İsa'yı Tanrı'nın gerçek Oğlu olarak kabul etmediğinden o da İsa-karşıttır (Poole, 2009: 51). Beatus, İsa-karşıtlarının lideri olarak gördüğü Elipandus'u Maniheistler gibi düalist olmakla suçlamıştır (Matter, 2008: 513; Dales, 2013: 62). Oysa Elipandus kendi tuttuğu yolun Ortodokslukla ve Katolik gelenekle tezat oluşturduğu kanaatini taşımamıştır. Derecesini bilemesek de, Beatus ve Elipandus arasında siyasi ve dini açıdan bir rekabet olduğu da aşikârdır (Dales, 2013: 63). İspanya'nın kuzeyinde bulunan Austurias Krallığı'nın dini hayatına yön vermeye çalışan Beatus, aynı zamanda tüm İberya'nın Müslümanlardan ve Hristiyan heterodoksisinden arındırılmasının gerekliliğine inanmıştır. Dolayısıyla Beatus'un, Adoptionizm'in İslam'dan esinlenmiş olabileceği fikri hem Şarlman hem de papalıkça reddedilmemiştir (Poole, 2009: 51-52).

Bu zamanda Elipandus'un destekçisi ise Doğu Pireneler'de Urgel adlı küçük bir kasabanın piskoposu olan Felix'dir. Endülü'sün dışından Elipandus'a destek veren ilk kişi olan Felix'in bulunduğu bölgenin Frankların hakimiyetinde olması

esasında meselenin bu derece dallanıp budaklanmasının esas sebebi gibi durmaktadır (Cavadini, 1988: 198-199). 8. yüzyılın sonları yaklaşırken Elipandus ve Felix'in peşi sıra toplanan konsillerde mahkûm edildiklerine şahit olunur (Laistner, 1976: 287; Collins, 1998: 130). Papalığın kınamasından önce Felix, Şarlman'ın Ratisbon'daki sarayına davet edilmiş, sonra Roma'ya gönderilerek bir süre göz hapsinde tutulmuş, hatalı görüşlerinden döndüğünü söyleyerek inancını tazelemiş ancak sonra salıverilince Müslüman İspanya'ya gidip tekrar eski düşüncelerini açıklamaya devam etmiştir (Collins, 1991: 210). 794 yılındaki Frankfurt Konsili ve 798 yılında Papa III. Leo'nun başkanlığında Roma'da toplanan konsil Felix ve Elipandus'un görüşlerini kınamıştır. Felix ardından Aachen'de Alcuin ile teolojik bir tartışmaya daha girmiş sonra Lyon'da hapsedildiği bir manastırda 818 yılında hayata gözlerini yummuştur (Collins, 1991: 211; Genç, 2013: 159). Elipandus'un ve Felix'in görüşleri, İspanyol piskoposların çoğunun karşı tutumlarından dolayı kısa süre sonra bastırılmışsa da (Laistner, 1976: 288)¹, İspanya'da Adoptianizm'in nasıl tükendiğiyle ilgili elimizde tatmin edici bir delil bulunmamaktadır (Harnack, 1899: 292).

İspanya özellikle 8. ve 9. yüzyıllarda heretik akımların yuvası olarak görülmüştür (Pelikan, 1978: 52). Bu yüzden sapkınlık olarak nitelenen bu akım "İspanyol Adoptianizmi" olarak adlandırılmıştır (McWilliam, 1990: 75).² Adoptianizm'in tartışıldığı esnada Vizigotlardan eser kalmamasına rağmen, "Vizigotik Adoptianizm" (Chandler, 2003: 63), ayrıca Felix'in ileri sürdüğü görüşler için "İspanyol hatası" tarifinin yapıldığına da şahit olunmaktadır (Pelikan, 1978: 52). Yine Felix'in adından mülhem olarak Adoptionistler için Felicianlar tabirinin yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir.

Adoptionist görüşün temsilcileri olan Elipandus ve Felix hakkında çok farklı değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Bunun en temel nedeni sapkın olarak nitelenen iki ismin bizlere ulaşan yazıların olmamasıdır. Dolayısıyla daha başka örneklerde olduğu gibi, heretik damgası vurulan bu akımın tarifi çoğu zaman düşmanları tarafından yapılmıştır. Coonrad'a göre, bu hareket ile Hristiyanlığı bir şekilde İslam'a yakın kılarak Müslümanları Hristiyanlaştırmak hedeflenmiş olabileceği gibi, bu görüş İslam'dan etkilenerek de ortaya çıkmış olabilir. Yine eski

Vizigot Kilisesi'nin yeniden canlandırılmak istenildiği gibi, Müslümanlara daha rahat karşı koyabilmek için Adoptionistler İspanyol kilisesinin Roma'dan kopması gerektiğini düşünmüş de olabilirler (Coonrad, 1999: 242). Bizce yukarıda sayılan hususların her biri bir derece bu görüşün ortaya çıkışına etki etmiştir.

Bazı araştırmacılar, erken dönemin Hristiyanları arasında İsa'yı Tanrı olarak kabul etmeyenlerin bulunmasından ötürü Adoptianizm'in kaynağını 8. yüzyılda değil, 2. ve 3. yüzyıl kadar erken bir tarihte aramaktadırlar (Ehrman, 1993: 47 vd.). Çoğunluk ise onun kaynağında 5. yüzyılda yine doğu kökenli ve sapkın bir hareket olarak damgalanan Nestoryanizm izlerini görmüşlerdir (Olds, 2015: 177). 8. yüzyılın İspanyol teologları 431 yılında aforoz edilen Konstantinopolis patriği Nestorius'un çalışmalarından ve görüşlerinden haberdar olsalar da, Adoptianizm'in Nestoryanizm'den neşet ettiğini söylemek için yeterli kanıt yoktur (Harnack, 1899: 283). İspanya'ya adımlarını atan Müslümanlara genellikle misyonerlik dürtüsüyle hareket eden Nesturilerin eşlik ettiklerine dair de açık bir bilgi bulunmamaktadır.

Bazı araştırmacılarca İspanya'da Adoptianizm'in ortaya çıkışında İslam başlıca faktör olmuştur. Bu bakış açısına göre, Endülüs'teki Müslümanlar sadece İspanya'daki kilisenin Roma ile olan bağlantılarını koparmakla kalmamış, aynı zamanda onun Avrupa'nın geri kalanındaki kilise organizasyonu ve düşüncesinden de farklı olmasını sağlamıştır (Collins, 1991: 208). Cabaniss'e göre de, İspanya kilisesi üzerinde Gotlarla gelen Aryanizm inancından ziyade Müslüman fetihleriyle gelen İslam inancı daha büyük bir yıkım yaratmıştır (Cabaniss, 1953: 130).

Adoptianizm'in ortaya çıkışına İslam'ın direkt olmasa da dolaylı yönden bir etkisinin olduğunu peşinen reddetmemek gerekir. Aslına bakılırsa İsa'nın mucizevî doğuşu ve göğe yükselişi örneklerinde olduğu gibi İslam, Hristiyanlığın birçok esasını kabul etmişti. Ancak İslam, İsa'nın Tanrı doğasına sahip olduğu düşüncesini başından beri inkâr etmekteydi. Bir Hristiyanlık mezhebi olan Aryanizm de yüzyıllar önce bu konuda aynı düşüncüyü paylaşmıştı. İslam aynı zamanda İsa'nın çarmıha gerilişini ve O'nun Tanrı'nın Oğlu olduğu hususunu da reddetmekte idi. Bu açıdan bakıldığında Adoptionistler, Aryanizm ve İslam'dan beslenmişlerdi (Samarrai, 1999: 138). Vizigot idareciler önceden meşruiyetlerini sağlamak için Toledo başpiskoposluğunun onayını almak ihtiyacını hissediyorlardı. Yarımada İslam hâkimiyeti yerleştikten sonra ise Müslümanlar doğal olarak Hristiyan kilisesinin bir onayına muhtaç değillerdi. Ancak piskoposluk İslam yönetimi dairesi

¹ Lambert'e göre, "bu zamanda batıda sapkınlık seyrek, dağınık ve şekilsizdir." Malcolm Lambert, *Ortaçağ'da Dinsel Sapkınlıklar*, çev. Erdem Gökyaran, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 45.

² İspanya, sonraki zamanlarda Avrupa'da engizisyonun en ileri seviyede uygulandığı bir yer olacaktır. A. S. Turberville, *Medieval Heresy & The Inquisition*, Crosby Lockwood and Son, London 1920, s. 171.

altında kaldığından, Toledo daha önce hiç olmadığı kadar üst düzey bir sorumluluğu üzerinde hissetti, o da Hristiyan kilisesinin koruyucusu olmalı. Williams'a göre Elipandus'da bu kaygı oldukça belirgindi (Williams, 2009: 23).

Her şeye rağmen 8. ve 9. yüzyıllarda İberya'daki Müslümanlar kuzeydeki Hristiyanlar için açık bir tehdit oluşturmamıştı. Ancak yarımada hilafetin ilan edilmesiyle İslam, İsa-karşıtı bir hareket olarak kabul edilmeye başlandı. Sonraki süreçte Peter the Venerable (ö. 1156) ve Joachim de Fiore (ö. 1202) bu düşünceyi işlediler. İkincisine göre, Müslümanlar tam olarak İsa-karşıtı değilseler de, onların gelişleri için uygun zemini hazırlamaktaydılar. Örneğin 997 yılında el-Mansur'un (Muhammed ibn Amir) Santiago de Compostela'ya saldırışı ve doğuda 1009 yılında Fatımi halifesi el-Hakim'in Kumame Kilisesi'ni tahribi, ayrıca Roma'da Aziz Petrus Kilisesi'nin Sicilya'daki Ağlebiler tarafından kuşatılışı bu düşünceye kuvvet katmıştı (Poole, 2009: 58-59; Callahan, 2008: 41-49). Tüm bu olaylar İsa'nın ikinci kez gelişini hazırlayan olaylar olarak yorumlanmıştır.

Adoptionizm meselesini salt onun kaynağında İslam dini veyahut sapkın herhangi bir Hristiyan mezhebi arayan din adamlarının yaptığı teolojik tartışmalarla anlamlandırmak gerekir. Zira Karolenjler her zaman fetih planları içerisindeki alanları kültürel olarak da kendilerine bağlamanın gayretini sarf etmişlerdir. Onlar İspanya'da heretik Adoptionistleri aşırı görüşlerinden vazgeçirmeye çalışırken, aynı zamanda Bizans'taki İkonoklastları da ikna etmenin uğraşını vermişlerdir (Chandler, 2002: 507-508). Henüz ele geçirilen arazilerdeki Saksonlar ve Avarlar gibi halklar ise Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır. Hatta bu uğurda Karolenjler papalıktan bile daha fazla gayret sarf etmişlerdir (Chandler, 2003: 58; 2002: 509-510; Kelly, 2008: 420 vd.; McKitterick, 2004: 255; Serdar, 2018: 201). Onlar bu özellikleriyle kendilerinden önceki idarecilerden oldukça farklı bir yolu tercih etmişlerdir. Bu yüzden onlar daha önce hiç olmadığı kadar kilisenin kaynaklarını ve adamlarını kullanma yoluna başvurmuşlardır (Nelson, 1994: 60). Zira Şarlman'ın askerlerinin ayak bastığı toprakları çok geçmeden rahipler ve keşişler de mesken tutmuşlardır (Chandler, 2002: 507). Gerçekten de Karolenjlerin manastırlar inşa etmek, din adamlarını ve entelektüelleri himaye etmek ve dini metinleri bir standarda koymak gibi sıra dışı amaçları vardır (Costambeys-Innes-MacLean, 2001: 80). Erken Ortaçağların Hristiyan inancında İsa-merkezcilik oldukça baskın bir şekilde kendini göstermiş, Karolenj çağında ise O'nun Tanrısallığı daha fazla görünür kılınmıştır (Boureau, 2008:

497). "İnanç çağları" tabiri de genellikle Karolenj imparatorluğu zamanını İtalyan Rönesansı'ndan ayırmak için kullanılmıştır (Turberville, 1920: 1).

Franklar, dini birlikteliği sağlamadan Katalonya'da ne kültürel ne de siyasi bir varlık gösteremeyeceklerini biliyorlardı. Bu yüzden Adoptionist meseleyi çözmek için yoğun gayret göstermişlerdi. Zira heretiklik, Karolenjlerin dini politikası için sınırdaki herhangi bir Hristiyan kilisesinden daha büyük bir tehdit anlamına gelmekte idi (Chandler, 2003: 58-59). Esasında Frankların İspanya'ya ilgisi Şarlman ile başlamamıştı. 507 yılında Frankların Merovenj hanedanının kralı olan Clovis zamanında bu ilgi uyanmıştı (Nelson, 1994: 521). 711 yılındaki İslam fetihlerinden sonra Vizigot rahiplerin bir kısmının Franklara sığınmasıyla, Frankların Karolenj hanedanı da İspanya'da ortaya çıkan teolojik problemlerle başından itibaren uğraşmak zorunda kalmıştı (Moore, 2011: 267).

Alcuin'in Adoptionizm Karşıtı Mektupları

Kimileri bu konunun fazlasıyla abartıldığını düşünseler de, ortaya çıkan yazınsal faaliyetler ve siyasi iktidarın bu manada bilim adamlarını desteklemesinden ötürü Avrupa'da bu dönemde "Karolenj Rönesansı"nın yaşandığına kanaat getiren araştırmacılar çoğunluktadır. McKitterick'in deyişiyle, Karolenj medeniyeti büyük oranda onun dininin, yasasının, hükümet şeklinin ve eğitiminin kayıt altına alınması sebebiyle önemlidir (McKitterick, 1998: 297). Şarlman'ın hemen her konuda başyardımcısı olan Alcuin de söz konusu yazınsal faaliyetler içerisinde fazlasıyla yer almıştır (Einhard, 2016: 149). Zira ona ait olduğu tespit edilmiş olan çeşitli konulardaki 300 mektuptan bahsedilmektedir. En azından mezkûr çağ içerisinde bu sayıyla rekabet edebilecek başka bir bilim adamı yoktur (Chandler, 2003: 61). Aynı zamanda saray okulunun da başında olan Alcuin, siyasete olan ilgisini de kaybetmemiştir. Bu manada Alcuin, çağının ondan talep ettiği şeyi fazlasıyla yerine getirmiştir (Fichtenau, 1964: 96). Alcuin'in zihninde batıda Hristiyan bir imparatorluğun yeniden canlanması değil, yaratılması vardır ve bu tasavvur 800 yılında Şarlman'ın papanın elinden taç giymesiyle karşılık bulmuştur (Wallace-Hadrill, 1962: 113).

Adoptionist tartışma sırasındaki entelektüel seviye oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bu zamanda anti-Adoptionist yazılar kaleme alan Alcuin, Aquileialı Paulinus, Lyonlu Agobard ve Anianeli Benedict'in esin kaynaklarının neler olduğu konusunda modern araştırmacıların farklı yorumları bulunmaktadır (Choy, 2016: 50-55). Kimilerine göre bu dönemde Batı, Ortodoks ilkeleri savunmak adına ilk

kez patristik dönemden (2. ve 6. yüzyıllar arası) ve Bizans teolojisinden bağımsız olarak kendi argümanlarını kullanmıştır (Boureau, 2008: 496). Kimilerine göre ise, tam aksine Karolenj teologları Adoptionist heretikleri patristik dönemin diliyle yıpratmaya çalışmıştır (Matter, 2008: 514). Alcuin, Adoptionistlerin görüşlerini eleştirirken Hilary, I. Leo veyahut Büyük Gregory gibi Latin yazarların yazılarından değil; Athanasius, Cyril, Nazianzuslu Gregory ve daha başka Grek düşünürlerin yazılarından istifade etmiştir. Bu kabule göre, sonrakilerin düşünceleri uzunca bir süredir Latin süsü verilmiş şekliyle Avrupa'da biliniyor haldedir (Laistner, 1976: 288).

Karolenj çağının bilim adamları ve piskoposları tıpkı patristik çağkiler gibi, doktrin tartışmalarında Ortodoksluk veya heretik vasıflandırmaları yapmışlardır. Teologlar çoğu zaman karşıtlarının fikirlerini yanlış anlayıp yanlış yorumlamış; onların Geç Antik Çağ'ın heretik gruplarından olan Aryanizm ve Nestoryanizm ile olan ortak noktalarını deşifre etmeye çalışmışlardır (Gillis, 2017: 5). Her şeye rağmen, patristik dönem ile Karolenj çağı arasındaki en belirgin özellik, ikisinde de şiddetli doktrin tartışmalarının bu manada önemli bir literatürün ortaya çıkmasına kaynaklık etmiş olmasıdır (Laistner, 1976: 286).

30

Adoptionistlerin öğretileri, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, daha ziyade onların muhaliflerinin gözünden bilinmektedir. Franklar ve papalık arasında sıkı ilişkiler varsa da, Adoptionizm ile mücadeleyi Franklar üzerlerine almışlardır (Noble, 2009: 174; Chandler, 2003: 62, 174). Adoptionist tartışma İspanya'da 780'lerin başlarında gün yüzüne çıkmasına rağmen, bu mesele neredeyse on yıl sonra Şarlman ve etrafındakilerin dikkatini çekmeye başlamıştır (Chazelle, 2001: 53). Frankların Şarlman zamanında "ikinci adamı" olarak niteleyebileceğimiz kişi ise Alcuin'den başkası değildir. Hatta onun Karolenj sarayındaki yükselişinin Adoptionistlere karşı yazılarından sonra gerçekleştiği tarzında bir görüş de vardır (Christys, 2002: 26). Alcuin, Elipandus ve Felix'e karşı çıkarken görüşlerini temel olarak İsa'nın tanrısallığı üzerine kurmuştur. Alcuin'in deyişiyle "İsa ve Tanrı arasında bir fark yoktur, Tanrı tümüyle İsa'dadır ve İsa tümüyle Tanrı'dadır." (Chazelle, 2001: 58) Bu gerçeği Alcuin mektuplarından birinde şöyle izah etmiştir: "Işık'tan mahrum olan kimileri, Kutsal Bakire'nin oğlu olup gerçek Tanrı ve Tanrı'nın Oğlu olan İsa'yı inkâr etmekten korkmuyorlar. Bu galat, bazı düşünürlerin zihinlerinde gizliden gizliye gelişme göstermiş ve onlar İsa-Mesih'in Tanrı olduğunu itiraftan istinkâf etmişlerdir." (Allott, 1987: 113 Letter 105).

Alcuin, Elipandus'un baş destekçilerinden biri olan Felix'e yazdığı bir mektupta sitemini şu sözlerle dile getirmiştir: "Saygıdeğer peder ve aziz kardeş, bu rica mektubunu büyük bir sevgi ve tevazu ile zat-ı şahanenize gönderdim. Göklerin Egemenliği altındaki arkadaşlarınıza yeniden katılın. Dünyanın sonu geldiğinde birçoklarının sevgisi soğuyacakken, bizim gibi değersiz insanlar için havarilerin ve İncillerin yol göstericiliğini takipten daha değerli ne olabilir? Tüm dünya bizim İsa'nın Tanrı'nın gerçek oğlu olduğu yönündeki kabulümüze şahitlik eder, zira çok sevgili havari Yuhanna, öz varlığa sahip olarak biricik Oğul'un dünyaya gelişinin hikâyesini kitabında delilleriyle verdikten sonra şöyle bir ilavede bulunmuştur: 'Ne var ki yazılanlar, İsa'nın Tanrı'nın Oğlu Mesih olduğuna iman edesiniz diye yazılmıştır.' (Yuhanna 20, 30-31) ... Hâl böyle iken, niçin O'nun doğumu için 'evlat edinme' sözcüğünü uydurup şüpheye düşüyorsunuz?" (Allott, 1987: 113-114 Letter 106).

Alcuin 799 tarihli mektubunda; Ambrose, Augustine, Isidore ve Jerome gibi saygıdeğer kilise babalarının öğretilerinin karşıtı olarak Austria'da yeni bir Arius'un peyda olduğunu söylemiş (Allott, 1987: 114 Letter 107), 800 tarihinde Arno'ya gönderdiği mektupta ise kutsal babaların ve kral Şarlman'ın huzurunda Felix ile büyük bir tartışmaya giriştiğinden bahsetmiştir. Mektupta Felix, "dik başlı, kendi görüşlerinden başka kimsenin otoritesini kabul etmeyen, aptallıkta en önde giden ancak kendini herkesten daha akıllı zanneden biri" olarak tarif edilmiştir. Ancak mektuba göre Felix, Tanrı'nın lütfu sayesinde hatasından geri dönmüş ve sonunda kendisinin sıkı bir Katolik olduğunu deklare etmiştir. Buna rağmen o bundan sonraki hayatında Lyon piskoposu Laidrad'ın gözetimi altında kalacaktır. Dolayısıyla Alcuin, Felix'in sözünde durup durmayacağını bundan sonraki fiilleriyle meydana çıkacağını bildirmiştir (Allott, 1987: 116 Letter 109).

Alcuin, Frank kralı Şarlman ile sıkı ilişkilere sahip olduğundan ondan habersiz bir iş yapmaya tevessül etmemiştir. Örneğin o bir mektubunda, Roma'da gerçekleşecek olan Felix ile tartışmasından evvel, yani Felix'in görüşlerinin umuma sunulmasından önce bunların Şarlman'a bildirilmesinin önemine dikkat çekmiştir (Allott, 1987: 116 Letter 110). Ayrıca o, Adoptionistler ile mücadelesinde rahiplerin de görüşlerini almış, hatta bazen kendi anti-Adoptionist yazılarının değerlendirilmesi işini onlara havale etmiştir. Örneğin Alcuin 800 tarihinde Lyon piskoposu Laidrad, Narbonne piskoposu Nifridius ve Anianeli keşiş Bededict'e gönderdiği mektubunda, Toledo piskoposu Elipandus'un kendisine yazdığı mektubun yukarıda adı geçen piskoposların eline geçtiğinden haberdar

olduğunu söylemiş ancak bu mektubun başkalarının eline geçip onların zihinlerini karıştırmamasından endişe ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Alcuin, Elipandus'un yüksek bir makamda olmasından ötürü insanları etki altında bırakabileceği kaygısını da mektubunda yansıtmıştır. Alcuin, Elipandus'un ileri bir yaşta olduğu ve dini bilgi bakımından diğerlerinin saygısını kazandığından, ona başlangıçta alçakgönüllülükle yaklaşarak oldukça yumuşak bir üslup içeren bir mektup kaleme aldığını ve eğer başarabilirse onu bu şekilde yeniden Katolik öğretiye kazandırmanın yolunu aradığını söylemiştir. Ancak kendisinin bu iyi niyetine karşın, mektubu okuyan Elipandus'un hemen şiddetli bir tavır takındığından şikâyet etmiştir. Elipandus'un öfke dolu çıkışına rağmen, Alcuin daha sonra onu doğru yola getirmek için yazılar yazmaya devam ettiğini belirtmiştir. Bunlarda açık bir üslup ile İsa'nın tanrısallığını ona izah ettiğini ve bunu da kilise babalarının konuya dair delillerini hatırlatarak yaptığını söylemiştir. Alcuin bu uğurda kaleme almış olduğu bütün şeyleri yukarıda adları geçen piskoposlara gönderdiğini zikretmiş ancak bunların kendilerince gözden geçirilmeden ve cemaatlerindeki kardeşlerle müzakere edilmeden halka açılmaması tembihinde bulunmuştur (Allott, 1987: 117 Letter 111).

Elipandus'un görüşleri için "İspanyol hatası" tabirini bir mektubunda Alcuin de kullanmıştır. Alcuin bu mektubunda Elipandus'a başlangıçta kardeşlik ruhuyla yaklaştığını ifade etmiştir. O, bu sapkınlığın evvela Cordoba'da (Kurtuba) başladığını ve ilk önce Elipandus'un başka bir heretik olan Felix'e mektubunda gün yüzüne çıktığını belirtmiştir. Alcuin yine yukarıdaki piskoposlar arasında, adı geçen sapkınlar hakkındaki yazdıkları şeylerin bunların umuma sergilenmesinden önce tartışılmasının önemine dikkat çekmiştir. Alcuin bu konuda yazdığı şeyleri kendisi zaman sıkıntısından dolayı yeniden gözden geçiremediği için böyle bir dilekte bulunduğunu itiraf etmiştir. Alcuin kendi yazdıklarını değerlendirebilecek otorite olarak piskoposları görmüş olacak ki, ancak onların gözetiminden geçtik sonra bunların kardeşlere açılmasını istemiştir. Aksi hâlde bu konunun atılacak başka adımlara kadar rafa kaldırılması gerektiğini söylemiştir. Alcuin ayrıca, dört cilt olarak bu konuda yazdığı şeylerin düşmanların eline geçip öteye beriye saçılmaması için bir ciltte toplanmasının önemine dikkat çekmiştir (Allott, 1987: 118 Letter 112).

Alcuin son olarak Arno'ya gönderdiği mektupta, Şarlman gibi bir müdafinin hem kilise hem de tüm Hristiyanlar için büyük bir şans olduğunu söylemiş ancak doğru inancı savunmak uğrunda başkaları tarafından harcanacak olan

mesailerin de gerekli olduğunun altını çizmiştir. Zira Toledo şehrinde mukim Elipandus, hem toplanan konsilce hem de papa tarafından kınanmasına rağmen bir türlü ağırbaşlılık yolunu tutmamıştır. Mektupta içlerinde piskoposlar, papazlar, erkek ve kadınlar bulunan 2000 kişiyi hatalarından döndürmeyi başaran piskopos Laidrad takdir edilmiş, hatta düşmanlık yolunu tutan Felix'in kendisinin bile bu tutumundan halihazırda vazgeçtiğini beyan etmiştir (Allott, 1987: 118-119 Letter 113).

Sonuç

Hristiyanlık içerisinde erken yüzyıllardan itibaren teslisin karmaşık doğasından ötürü hâkim güç tarafından sapkın/heretik damgasını yiyen birçok akım zuhur etmiştir. Aryanizm ve Nestoryanizm örneklerinde olduğu gibi bu hareketlerin ortaya çıktığı coğrafya genel itibarıyla Doğu olmuştur. Adı geçen iki akım ileriki yüzyıllarda ziyadesiyle taraftar toplamış ve geniş halk kitlelerinin mezhebi haline gelmiştir. Bunlardan 4. yüzyılın ilk çeyreğinde sapkın olarak kabul edilen Aryanizm ile birkaç yüz yıl sonra çok uzak olmayan bir coğrafyada ortaya çıkan İslam arasında teslise getirdikleri güçlü eleştiri dolayısıyla benzer yönler vardır. Aryanizm ve İslam, İsa'nın Tanrı olmadığını savunmuştur. 5. yüzyılda yine sapkınlık olarak kabul edilen Nestoryanizm ise İsa'da ilahi ve insani olmak üzere iki farklı şahsiyetin olduğunu ileri sürmüştür. Hâl böyle olunca, daha sonraki yüzyıllarda Adoptianizm gibi benzer hareketler zuhur edince hemen akıllara bu iki heretik damgası yiyen akım gelmiştir. Adoptianizm'in Endülüs'te zuhur etmiş olması ise, doğal olarak bu hareketin neşvünemasına İslam'ın kaynaklık etmiş olabileceği fikrini gündeme getirmiştir. Doğu kaynaklı olan Aryanizm'in ve Nestoryanizm'in hassasiyetlerinin Cermen istilaları ve İslam fetihleri tesiriyle veyahut başka bir şekilde mezkûr kıtaya taşınmış olabileceği fikri bir tarafa, bizce Adoptianizm'in ortaya çıkışına başlı başına teslisin karmaşık doğası etki etmiştir. Zira İsa'nın doğası meselesine türlü yaklaşımlar sergileyen Hristiyan mezheplerinin çokluğu, bu konuda farklı amiller aramanın beyhudeliğine önemli bir işaretler. Dolayısıyla Müslüman Endülüs bu görüşün ortaya çıkması için tali hatta daha düşük seviyede bir etkide bulunmuş olmalıdır. Frank kralı Şarlman'ın başyardımcısı olan Alcuin'in bu meseleye gösterdiği dikkat ise, konu bir çeyrek asırda çözülmüş olsa bile, içinde güçlü bir potansiyeli barındırdığının işareti olarak algılanmalıdır. Adoptionistlerin Avrupa'nın en güçlü kralı (Şarlman) ve belki de en bilge danışmanlarından (Alcuin) biri zamanında ortaya çıkmaları kendileri açısından büyük bir talihsizlik olmuştur. Bu yanlış zaman, Aryanizm ve Nestoryanizm'in yaşadığı kaderi Adoptianizm için oldukça kısa tutmuştur.

KAYNAKÇA

- Allott, S. (1987), *Alcuin of York*, The Ebor Press, York.
- Boureau, A. (2008), "Visions of God", *The Cambridge History of Christianity*, Vol 3, ed. Thomas F. X. Noble-Julia M. H. Smith-Roberta A. Baranowski, Cambridge University Press, Cambridge, 489-509.
- Cabaniss, A. (1953), "The Heresiarch Felix", *The Catholic Historical Review*, Vol. 39, No. 2, 129-141.
- Callahan, D. F. (2008), "Al-Hakim, "Charlemagne and the Destruction of the Church of the Holy Sepulcher in Jerusalem in the Writings of Ademar of Chabannes", *The Legend of Charlemagne in the Middle Ages: Power, Faith, and Crusade*, ed. Matthew Gabriele-Jace Stuckey, Palgrave Macmillan, New York, 41-57.
- Cavadini, J. C. (1988), *The Last Christology of the West: Adoptionism in Spain and in Gaul, AD. 785-817*, Basılmamış Doktora Tezi, Yale University.
- Chandler, C. J. (2003), *Charlemagne's Last March: The Political Culture of Carolingian Catalonia, 778-987*, Basılmamış Doktora Tezi, Purdue University.
- Chandler, C. J. (2002), "Heresy and Empire: The Role of the Adoptionist Controversy in Charlemagne's Conquest of the Spanish March", *The International History Review*, Vol. 24, No. 3, 505-527.
- Chazelle, C. (2001), *The Crucified God in the Carolingian Era: Theology and Art of Christ's Passion*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Choy, R. S. (2016), *Intercessory Prayer and the Monastic Ideal in the Time of the Carolingian Reforms*, Oxford University Press, Oxford.
- Christys, A. (2002), *Christians in al-Andalus (711-1000)*, Routledge, London.
- Collins, R. (1998), *Charlemagne*, Macmillan Press Ltd., London.
- Collins, R. (1991), *Early Medieval Spain Unity in Diversity 400-1000*, Macmillan Education Ltd., London.
- Collins, R. (2004), *Visigothic Spain 409-711*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Coonrad, S. W. (1999), *Adoptionism: The History of a Doctrine*, Basılmamış Doktora Tezi, The University of Iowa.
- Costambeys, M.-Innes, M.-MacLean, S. (2001), *The Carolingian World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dales, D. (2013), *Alcuin: Theology and Thought*, James Clarke&Co., Cambridge.
- Ehrman, R. L. (1993), *The Orthodox Corruption of Scripture: The Effect of Early Christological Controversies on the Text of the New Testament*, Oxford University Press, Oxford.
- Einhard, (2016), *Vita Karoli Magni*, Çev. Özlem Genç, Gece Kitaplığı.
- Falk, A. (2010), *Franks and Saracens: Reality and Fantasy in the Crusades*, Karnac, London.
- Fichtenau, H. (1964), *The Carolingian Empire The Age of Charlemagne*, trans. Peter Munz, Harper Torchbooks, New York.
- Fouracre, P. (2006), "Frankish Gaul to 814", *The New Cambridge Medieval History*, ed. Rosamond McKitterick, Cambridge University Press, Cambridge, 85-109.
- Genç, Ö. (2013), *Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarman ve Karolenj Rönesansı*, Lotus Yayınevi, Ankara.
- Gillis, M. B. (2017), *Heresy and Dissent in the Carolingian Empire: The Case of Gottschalk of Orbais*, Oxford University Press, Oxford.
- Harnack, A. (1899), *History of Dogma*, V, trans. Neil Buchanan, Little, Brown and Company, Boston.
- Isidore of Seville, (1970), *History of the Goths, Vandals, and Suevi*, trans. G. Donini-G. B. Ford, Brill, Leiden.
- John of Biclaro, (2011), *Chronicle, Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, trans. Kenneth Baxter Wolf, Liverpool University Press, Liverpool.
- Kelly, J. N. D. (2008), *Early Christian Creeds*, Continuum, London.
- Laistner, M. L. W. (1976), *Thought and Letters in Western Europe A. D. 500 to 900*, Cornell University Press, London.
- Lambert, M. (2015), *Ortaçağ'da Dinsel Sapkınlıklar*, çev. Erdem Gökyaran, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul.
- Matter, E. A. (2008), "Orthodoxy and Deviance", *The Cambridge History of Christianity*, Vol 3, ed. Thomas F. X. Noble-Julia M. H. Smith-Roberta A. Baranowski, Cambridge University Press, Cambridge, 510-530.
- McKitterick, R. (1998), "Text and Image in the Carolingian World", *The Use of Literacy in Early Medieval Europe*, ed. Rosamond McKitterick, Cambridge University Press, Cambridge, 297-318.
- McKitterick, R. (2004), *History and Memory in the Carolingian World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- McWilliam, J. (1990), "The Context of Spanish Adoptionism A Review", *Conversion and Continuity: Indigenous Christian Communities in Islamic Lands, Eighth to Eighteenth Centuries*, ed. Michael Gervers-Ramzi Jibran Bikhazi, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 75-88.
- Moore, M. E. (2011), *A Sacred Kingdom: Bishops and the Rise of Frankish Kingship, 300-850*, The Catholic University of America Press, Washington.
- Nelson, J. L. (1994), "Kingship and Empire in the Carolingian World", *Carolingian Culture: Emulation and Innovation*, ed. Rosamond McKitterick, Cambridge University Press, Cambridge, 52-87.
- Noble, T. F. X. (2009), *Images, Iconoclasm, and the Carolingians*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Olds, K. B. (2015), *Forging the Past: Invented Histories in Counter-Reformation Spain*, Yale University Press, London.
- Özdemir, M. (2017a), *Endülüsl Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özdemir, M. (2017b), *Endülüsl Müslümanları (Siyasi Tarih)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Palmer, J. T. (2014), *The Apocalypse in the Early Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pelikan, J. (1978), *The Growth of Medieval Theology (600-1300)*, The University of Chicago Press, London.
- Poole, K. R. (2009), "Beatus of Liebana: Medieval Spain and the Othering of Islam", *End of Days: Essays on the Apocalypse from Antiquity to Modernity*, ed. Karolyn Kinane-Michael A. Riyan, McFarland&Company, London, 47-66.
- Samarrai, A. (1999), "Arabs and Latins in the Middle Ages: Enemies, Partners, and Scholars", *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe: Perception of Other*, ed. David R. Blanks-Michael, St. Martin's Press, New York, 137-145.
- Serdar, M. (2018), "Papa II. Urban'ın Papalığı Esnasındaki Siyasî ve Dinî Meseleler Karşısındaki Tutumu", *Orta Çağ'da Din ve Devlet Doğu ve Batı Ekseninde*, ed. Ayşe Atıcı Arayancan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 201-224.
- The Song of Roland*, (1990), trans. Glyn Burgess, Penguin Books, London.
- Thompson, E. A. (1969), *The Goths in Spain*, At the Clarendon Press, Oxford.
- Turberville, A. S. (1920), *Medieval Heresy&The Inquisition*, Crosby Lockwood and Son, London.
- Wallace-Hadrill, J. M. (1962), *The Barbarian West A.D. 400-1000*, Harper Torchbooks, New York.
- Williams, J. B. (2009), *The Adoptive Son of God, the Pregnant Virgin, and the Fortification of the True Faith: Heterodoxy, the Cult of the Virgin Mary, and Benedict of Aniane in the Carolingian Age*, Basılmamış Doktora Tezi, Purdue University, West Lafayette.
- Wood, J. (2012), *The Politics of Identity in Visigothic Spain*, Brill, Leiden.

EXTENDED ABSTRACT

Different opinions which began to appear in Christianity from very early centuries were regarded as deviance/heresy by the church, and then were tried to be suppressed through literary activities, and violence. At this point, defining an enemy as marginal served to increase the power of church. Considering the history of movements recognized as heretic is as old as the history of church, the approach that the church formed based on the fact that it defined its own Orthodox opinions as enemy comes to mind. One remarkable feature in the early history of church is that movements stigmatized as heretic generally have eastern origins. Eastern-originated heretic opinions have always had an energetic structure in the history of Christianity. For example, the Franks who were mentioned in the study struggled against Adoptionism; however, many people whom Franks are related persisted in the Arianism sect which had been stigmatized as heretic for a long time in the past. Arianism which appeared in Alexandria in the East attained real success in Europe, on the other hand, Nestorianism which was considered heretic chose Asia as its spreading area. From this point of view, Orthodox opinions as well as movements that were stigmatized as heretic affected the spread of Christianity throughout the history.

One of the Germanic tribes, the Franks' close relations with the Papacy from the early times became their distinctive feature. In the eye of the church, the Franks took the privileged position that the Western Rome Empire once held in the political scene. The Franks undoubtedly dominated other societies with the power they received from the Papacy. During this era, uphill struggles took place with the Saxons in the North, and with Avars in the East. The church got involved in these issues because these people were heathens, and while wars were fought, missionary activities were also carried out. Movements such as Arianism, Nestorianism and Adoptionism were generally considered as incorrigible enemies because they arose from the Christianity. Therefore, the church's attitudes toward heathens and groups labeled as heretics differed, and the latter were mostly addressed with literary activities and their re-acceptance into the church community were not approved. The method that the church preferred at this point was generally suppressing it immediately and narrowing its spreading area like fire-fighting. Since the church had previous experience with Arianism and Nestorianism, it eased the fight against future heretic movements. In this respect, the heresy of Adoptionism that the Franks struggled with was one of the shortest movements in the history of Christianity, and this movement was put down while sparks were spreading before it turned into a fire.

The archbishop of Toledo, Elipandus who is identified with Adoptionism emphasized that Jesus was "adopted", thus, this opinion got reactions from the Papacy. However, rather than the Papacy, the Franks undertook the fight against Adoptionism. The Frank king Charlemagne's closest advisor Alcuin put a great deal of effort in the annihilation of this heresy. According to Alcuin, God granted Charlemagne the authorization to maintain the true belief. As understood from the letters of Alcuin, Charlemagne assigned the duty to resolve this problem to Alcuin. Alcuin was undoubtedly one of the most productive people on writing letters in the middle ages. Alcuin's letters the number of which is up to 300 are important for understanding the political life of Europe in the 8th century and the ideology that the Carolingians adopted.

People who wrote anti-Adoptionist scripts including Alcuin expressed their opinions on the origin of this heresy in the first place. Arianism, Nestorianism and Islam are listed as the first reasons that come to mind in this regard. The classic but inaccurate understanding of the Middle Ages, which tends to see Islam as a deformed derivation of Christianity, made it easier for Alcuin and others to interpret the Adoptionism. The fact that Adoptionism emerged in Spain, which was Muslim at that time, was undoubtedly effective in this. However, the fact that Adoptionism emerged in a Muslim area had negative results for this heretic movement. Because Elipandus who in a way passed his opinions from a safe harbor was unable to rally too many supporters in Spain. From this point of view, unlike Arianism, Nestorianism and Bogomilism which emerged in the East of Europe in the following centuries, Adoptionism lost its energy before turning into a sect due to the dismissal and then death of its founding father.

What should be remembered at this point is that this type of heretic movements are generally known in the way conveyed to us by their enemies. For example, it is clear that the Arianism which rejects the divinity of Jesus is a Christian sect that is closer to the Islamic understanding. Although the Adoptionism which interprets the second part of trinity in a different way emerged in a Muslim geography, it should be considered a Christian understanding further away from Islam since it does not reject the trinity. Therefore, the idea that the Adoptionism was created in a planned way to get Muslim closer to Christianity should be abandoned. Because, every reference to the Christianity in the Qur'an emphasizes that the understanding of trinity cannot be accepted. Additionally, it will easily be seen that the examples of the Islamized Christians in the history are far more than the Christianized Muslims.

BİR İŞLETMENİN HASILAT DÖNGÜSÜNÜN KURUMSAL KAYNAK PLANLAMA SİSTEMİ İÇİNDEKİ İŞLEYİŞİ^x

Buket Güdelci^{1*}, Erkin Nevzat Güdelci^{2**}

¹*Istanbul Üniversitesi, Muhasebe ABD*

²*Batman Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Muhasebe-Finansman ABD*

⁺*buket.gudelci@hotmail.com*

^{**}*erkingudelci2@hotmail.com*

⁺*ORCID: 0000-0001-5025-9297*

^{*}*ORCID: 0000-0002-4163-7433*

Öz- Küresel rekabet piyasalarında işletmelerin, bilgi teknolojilerini içinde bulunduğumuz dönemin dinamik yapısına uygun şekilde kullanmaları gerekmektedir. Küresel rekabet ortamında ürünlerin her bir aşamasının etkin bir şekilde takibi, yönetimi ve raporlaması için çağa uygun yazılımlara ihtiyaç bulunmaktadır. Kurumsal Kaynak Planlama (KKP) sistemi, bir yazılım platformu ve veri tabanı vasıtasıyla, işletmenin tüm fonksiyonlarını birbirine entegre etmeyi ve bu sayede işletme kaynaklarının verimli kullanmayı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, Ocak 2018 itibarıyla Kocaeli’de faaliyet gösteren ve KKP sistemine yeni geçiş yapmış bir sanayi işletmesinde, Muhasebe Bilgi Sisteminin (MBS) temel alt sistemlerinden biri olan hasılat döngüsü, KKP anlayışı açısından detaylı incelenmiştir. Yeni sisteme geçiş sonrasında hasılat döngüsünün işleyişi ilişkili bölümler ile birebir görüşülerek ve doküman taraması yapılarak detaylı şekilde ele alınmıştır. Yapılan görüşmeler ve incelemeler neticesinde yeni KKP sistemi ile hasılat döngüsünün etkinliğinin arttığına dair bilgiler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Kurumsal Kaynak Planlama, Muhasebe Bilgi Sistemi, Hasılat Döngüsü.

THE OPERATION OF A BUSINESS’S REVENUE CYCLE IN THE ENTERPRISE RESOURCE PLANNING SYSTEM

Abstract – In global competition markets, businesses are required to use information technologies in accordance with the dynamic structure of the period we are in. An age-appropriate software is needed to effectively monitor, manage and report each stage of the products in a global competitive environment. The Enterprise Resource Planning (ERP) system aims to integrate all the functions of the business to each other through a software platform and database, thus ensuring the efficient use of business resources. In this study, the revenue cycle, which is one of the basic sub-systems of the Accounting Information System (AIS), was examined in detail in terms of understanding of ERP in an industrial enterprise operating in Kocaeli as of January 2018 and recently transitioned to the ERP system. After the transition to the new system, the operation of the revenue cycle was investigated in detail by having interviews with the related departments and scanning the documents. As a result of the interviews and reviews, information was obtained about the increased efficiency of the revenue cycle with the new ERP system.

Keywords – Enterprise Resource Planning, Accounting Information System, Revenue Cycles

^x Bu çalışma 2019 yılında İstanbul Üniversitesi Muhasebe ABD’de yazılan “Kurumsal Kaynak Planlama ve Bir Sanayi Kuruluşunda Muhasebe Bilgi Akışı Üzerine Bir İnceleme” isimli yüksek lisans tezinin bir kısmının revize edilmiş halidir.

Giriş

1960'lerden itibaren bilgisayarların işletmelerde yer edinmesi ve kurumların bilgi ihtiyaçlarını gidermeye yönelik yeni çözümler aramaya başlamaları, bilgi sistemlerinin hızlı bir şekilde gelişmesine olanak sağlamıştır. Süreç içerisinde teknolojinin hızlı gelişimi, artan işletme ihtiyaçları ve daha rekabetçi olma isteği, işletmelerde kullanılan KKP yazılımlarının önemini daha da arttırmıştır. KKP yazılımları, işletmenin bütün bölümleri ile entegre olarak çalışan, bünyesinde işletmeye ait birçok alt sistemi barındıran ve bu alt sistemlerin birbiriyle entegre şekilde çalışmasına olanak tanıyan kurumsal yazılımlardır. Bu sistemi oluşturan alt sistemlerden biri olan MBS, işletmenin diğer bölümleri ile etkileşim halinde olup, topladığı girdileri işleyip kullanıcılara çıktı olarak sunmaktadır. Bu çalışmada, KKP ve MBS hakkında genel bilgiler verildikten sonra, Kocaeli'de faaliyet gösteren bir işletmenin MBS unsurlarından biri olan hasılat döngüsünün diğer alt sistemlerle olan ilişkisi ele alınmıştır. Çalışma kapsamında muhasebe bölümü başta olmak üzere konu ile ilgili işletmenin farklı bölümlerinde çalışanlardan, yöneticilerden ve KKP danışmanlarından elde edilen veriler bir araya getirilerek veri akış diyagramları oluşturulmuştur. Bunun yanında sistemin işleyişi, olumlu ve olumsuz unsurlar ve kullanıcı deneyimleri hakkındaki bilgiler ise birebir görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Sonuç bölümünde, görüşmeler ile elde edilen veriler ışığında, sistem ile ilgili yaşanan problemler ve işletmenin çözüm önerileri üzerine odaklanılmıştır.

1. Kurumsal Kaynak Planlama

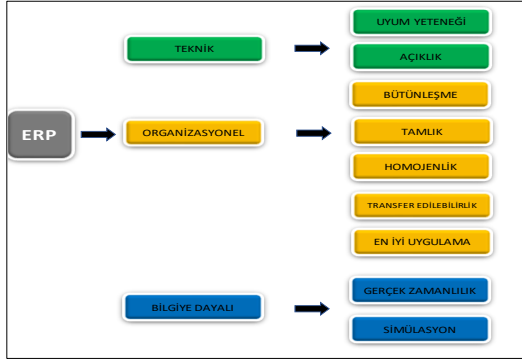
Kurumsal Kaynak Planlama (KKP) (Enterprise Resource Planning-ERP) ile ilgili birçok tanım bulunmakla birlikte, en çok kabul gören tanımlama Amerikan Üretim ve Stok Kontrol Derneği (American Production and Inventory Control Society – APICS) tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre KKP, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile işletmenin gerekli kaynaklarının tedariki, üretimi, ürünlerin müşteriye teslimi ve süreçle ilgili gerekli hesaplamaları içeren, belirleyici ve planlayıcı muhasebe odaklı bir üretim sistemidir. KKP, strateji belirleme aşamasından uygulama aşamasına kadar işletmenin tüm kaynaklarını planlamaya olanak sağlayan bir yapıdır. Araçlar ve yazılımlar vasıtasıyla bilgi teknolojileri, süreçlerin otomatikleştirilmesini sağlamakta, işlevsel bilgilerin paylaşımında ve iş emirlerinin işlenmesi aşamalarında etkinlik yaratmaktadır. KKP sistemi satış yönetimi, ürün veri yönetimi, doküman yönetimi, proje yönetimi ve iş zekâsı, satış planlaması, geleneksel üretim planlama ve kontrol, muhasebe sistemleri, tedarik ve dağıtım planlaması gibi modüllerden oluşabilmektedir (APICS, 2011:

48, 69). Tablo 1'de KKP uygulamanın nedenleri küçük ve büyük şirketler açısından açıklanmıştır.

Tablo 1. Kurumsal Kaynak Planlama Uygulamanın Nedenleri
Kaynak: (Markus ve Tanis, 2018: 180)

	Küçük Şirketler/ Basit Yapılar	Büyük Şirketler/ Karmaşık Yapılar
Teknik Sebepler	<ul style="list-style-type: none"> -Y2K (Year 2000) gibi 2000 yılı problemlerinin ortaya çıkması - Ara yüzlerin bakımının zor olması -Yazılım bakım yükünü azaltma ihtiyacı -Gereksiz veri girişi ve bu sebeple ortaya çıkan hataları ortadan kaldırma ihtiyacı -Bilgi teknolojilerini geliştirme isteği -Teknoloji kapasitesini artırma isteği, -Bilgisayar işletim maliyetlerini azaltma ihtiyacı, 	<ul style="list-style-type: none"> Küçük firmaların sebeplerine ek olarak: -Genel muhasebe paketleri gibi aynı türden birden fazla sistemi birleştirme olanağını sahip olmak
İşletme Sebepleri	<ul style="list-style-type: none"> -İşletmenin büyümesine yardımcı olmak -Çoklu dil ve para birimi desteği sağlayabilmek -İş süreçlerini iyileştirebilmek -Standartlaşma sayesinde verilerin ve kayıtların uyumunu sağlayabilmek -İşletmenin ve idarenin giderlerini azaltabilmek -Müşteri siparişlerindeki hataları ve gecikmeleri ortadan kaldırmak. 	<ul style="list-style-type: none"> Küçük firmaların sebeplerine ek olarak: -Entegre bilgi sistemleri kurabilmek -Farklı numaralandırma, adlandırma ve kodlamaları standart hale getirebilmek -İşletmenin farklı bölümleri arasındaki prosedürleri standartlaştırabilmek - Karşılabilir sipariş (Available-to-promise-ATP) sisteminin kullanılmasıyla, müşteri siparişlerine yanıt veren işletme sistemini kurmak ve talep edilen ürünün mevcut miktarını ve teslim tarihini müşterilere verebilmek.

KKP'nin en önemli özelliklerinden biri, şirketin farklı yerlerinde bulunan birimlerin ve bu birimlere ait fonksiyonların eş zamanlı ve merkezi olarak yönetilebilmesidir. Bu sistem, bir şirketin yurtiçi veya yurtdışındaki kaynaklarının tamamının etkin bir şekilde yönetilmesine ve kullanılmasına olanak tanımaktadır. Örneğin bir müşteriye ait siparişin nerede üretileceği, hangi dağıtım kanalının kullanılacağı, stok ihtiyacının nereden karşılanacağı belirlenmekte, ayrıca işgücü, enerji gibi kaynakların eşzamanlı olarak nasıl kullanması gerektiği tespit edilmektedir. Amaç, merkezi yönetimin avantajlarından yararlanırken, firmalar ve birimler arası koordinasyonu eş zamanlı olarak sağlamaktır (Bayraktar ve Efe, 2006: 694). Şekil 1'de KKP'nin özellikleri üç ana başlık altında açıklanmıştır.

Şekil 1. Kurumsal Kaynak Planlamasının Özellikleri

Kaynak: (Uwizyemungu ve Raymond, 2005: 72)

2. Muhasebe Bilgi Sisteminin Tanımı ve Kapsamı

MBS, finansal ve finansal olmayan verileri bilgiye dönüştürmek için tasarlanan bir yapıdır. MBS, bilgisayar tabanlı bir sistemdir ve muhasebe verilerini bilgiye bilgisayar yardımı ile dönüştürmektedir. Bu bilgiler karar vericilerin birçok konuda karar almasına yardımcı olmaktadır (Bodnar ve Hopwood, 2003: 1-5).

MBS, varlıkların yönetiminin etkin bir şekilde yürütülmesine, işletmenin faaliyetlerinin kontrolünü sağlamaya, gelecekte işletmenin alacağı eylemleri koordine etmeye yardımcı olan bir bilgi sistemidir (Sürmeli, 1998: 52). MBS'nin üç aşaması bulunmaktadır. Bunlar girdi, süreç ve çıktı aşamalarıdır. Girdiler, faturalar, çekler, senetler, makbuzlar, yazarkasa fişleri, dekontlar ve işletmenin parasal işlemleri sonucu elde ettiği ve işletmenin ticari defterlerinde kayıt altına aldığı belgelerin tümünü içermektedir. Süreç aşamasında ise günlük işlemler günlük deftere kaydedilmekte, ardından ise bu bilgiler büyük deftere aktarılmaktadır. Mizanın düzenlenmesiyle de kontrol işlevi tamamlanmaktadır. Son aşama olan çıktı aşamasında ise finansal bilgilerden oluşan raporlar işletme içindeki ve dışındaki kullanıcılara sunulmaktadır. Bu raporlar işletme taraflarına işletmenin finansal durumuyla ilgili bilgiler vermektedir. MBS'nin unsurları ise insan, haberleşme araçları, raporlar ve donanımlardır (Dinç ve Karakaya, 2014: 24, 25).

3. Muhasebe Bilgi Sisteminin Alt Sistemleri ve Bilgi Akışı

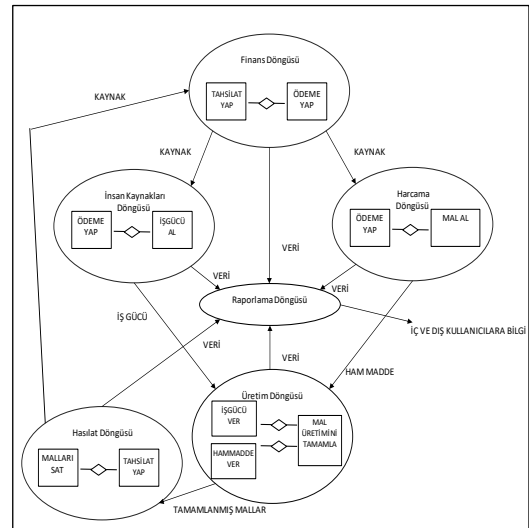
Yönetim bilgi sisteminin alt sistemi olan MBS, işletmenin planlama, koordinasyon ve kontrol faaliyetlerinin yerine getirilmesinde büyük rol oynamaktadır. MBS, işletmenin uzun vadeli planları için karar alınmasına olanak tanımakta, kaynak dağılımı sürecine yardımcı olmakta, maliyet planlaması ve kontrolü sağlamakta ve işletmenin

performansını ortaya koyan finansal rapor ve tabloların oluşturulmasına imkan vermektedir. MBS'yi besleyen girdilerin, işlem ve çıktı süreçlerini tamamlaması için aşamalar arasında veri akışının sürdürülmesi gerekmektedir. İşletmede meydana gelen olayların bir muhasebe verisi olması için ise işletmenin varlık, kaynak ve borçlarında değişim yaratabilecek özellikle olması gerekmektedir (Kıymaz, 2013: 26, 27).

MBS, çalışanlar, prosedürler ve bilgi teknolojilerinden meydana gelmektedir. MBS bir işletmede üç temel fonksiyonu yerine getirmektedir;

- İşletmede meydana gelen faaliyetleri takip edebilmek için işletmenin aktivitelerine ve işlemlerine ait bilgilerin toplanması ve saklanması,
- Yöneticilerin faydalı kararlar alabilmesine yardımcı olmak için yönetim planlarının oluşturulmasına, gerçekleştirilmesine ve kontrolüne olanak tanınması,
- İşletmenin tüm varlıklarının ve verilerinin korunmasının sağlanması, işletmenin ihtiyaç duyduğu anda bu verilere ulaşabilme imkanının bulunmasıdır.

Birçok işletmenin MBS birbirine benzeyen işlemlerden oluşmaktadır. Bir MBS oluşturan işlem türleri genel olarak beş temel alt sistem altında gruplanmaktadır. Bunlar hasılat döngüsü, harcama döngüsü, üretim döngüsü, insan kaynakları döngüsü ve finans döngüsüdür. Bunların yanında iç ve dış kullanıcılara bilgi sağlamak amacıyla oluşturulmuş raporlama sistemi de bulunmaktadır (Romney ve Steinbart, 2000: 2, 3). Şekil 2'de MBS ve alt sistemleri gösterilmiştir.

Şekil 2. Muhasebe Bilgi Sistemi ve Alt Sistemleri

Kaynak: (Romney ve Steinbart, 2000: 4)

Kredili satışlarda tahsilat günler veya haftalar sonra gerçekleşebilmektedir. Tahsilat işlemi, nakden tahsilatı, bankaya para yatırılmasını ve söz konusu işlemlerin muhasebeleştirilmesini içermektedir (Cosmin, 2016: 132).

3.1.4. Satış İadeleri

Bazı sebeplerden ötürü satışların bir kısmı iade edilebilir. Satış iadeleri depoya ulaştığında personel iadeleri saymakta denetlemekte ve hasarları tespit etmektedir. Satış bölümü için bir iade fişi, ardından ise alacak dekontu hazırlanmaktadır. Satış iadesi işleminin amacı satış işlemini tersine çevirmektir. Alacak dekontu, satılan malların envanter kayıtlarını malın iadesini yansıtacak şekilde güncellenmesine yardımcı olmaktadır (Hall, 2011: 174).

3.1.5. Tahsilat

Malların satışı ardından düzenlenen fatura karşılığı ödeme yapılması gerekmektedir. Ödemeler çeşitli yollarla yapılabilmektedir. Bunlar nakit, banka havalesi, çek, senet, kredi kartı şeklinde olabilmektedir. Yasal yükümlülükler ve ortaya çıkabilecek risklere engel olmak amacıyla banka aracılığıyla tahsilatların yapılması daha uygun olmaktadır. Bu sayede zaman tasarrufu da sağlanabilmektedir (Aslanzade, 2017: 7).

3.2. Harcama Döngüsü

Harcama döngüsü, işletmenin faaliyetlerine devam edebilmek için ihtiyaç duyulan mal ve hizmetleri elde edebilmek amacıyla yaptığı faaliyetleri içermektedir. Mal olarak ifade edilenler, hammaddeler, işletme malzemeleri, ticari mallar ve sabit varlıklar iken, hizmet olarak ifade edilenler, işletme dışındaki kişi ve kurumlardan sağlanan tamir, bakım, elektrik gibi hizmet alımlarıdır. Gelir döngüsünün aksine harcama döngüsü işletmeden fon çıkışını gerekli kılmaktadır. Harcama döngüsü, işletmenin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin sağlanması, sipariş edilen malların teslimi, kontrolü, depolanması, bu mallara ilişkin faturaların kontrolü, yapılan harcamanın kaydı ve sınıflandırılması, alınan tüm mal ve hizmetlerin raporlarının hazırlanması aşamalarını kapsamaktadır (Sürmeli, 1998: 83).

3.3. Üretim Döngüsü

Üretim döngüsü, üretim ile ilgili işletme faaliyetlerini ve veri işlem operasyonlarını içermektedir. Üretim bilgi sistemine diğer sistemlerden bilgi sağlanmaktadır. Örneğin, hasılat bilgi sistemi, üretim planı ve stok seviyesi hakkında bilgi vermektedir. Üretim bilgi sistemi de hasılat bilgi sistemine, üretilen ve satışa hazır mallar hakkında bilgi sağlamaktadır. Hammade ihtiyacı hakkında bilgi ise satın alma talepleri

aracılığıyla, harcama bilgi sistemi tarafından sağlanmaktadır. İnsan kaynakları bilgi sistemi tarafından işgücü hakkında bilgi sağlanırken, üretilen malların maliyetleri hakkında bilgiler ise genel muhasebeye ve raporlama bilgi sistemine aktarılmaktadır (Sürmeli, 1998: 516).

3.4. İnsan Kaynakları ve Ücret Döngüsü

Ücret döngüsü MBS'nin en önemli bileşenlerinden biridir. Yönetimin bilgi ihtiyacını karşılayan ücret döngüsü, devletin koymuş olduğu yasal düzenlemeler dikkate alınarak hazırlanmalıdır. Aksi halde işletmeler yaptırımlar ile karşılaşabilmektedir. Nitelikli işgücü işletme için önemli bir unsurdur. Dolayısıyla işgücünün dikkatli bir şekilde yönetilmesi, gelişiminin sağlanması ve korunması gerekmektedir. İnsan Kaynakları Bölümü işe alma, işten çıkarma, ücret artışı ve ek faydalar konusunda bilgi sağlamaktadır. Çeşitli bölümler işçilerin çalışma saatleri gibi konularda insan kaynakları bölümüne bilgi sağlamaktadır. Bunun yanında hükümet organları vergi oranları ve düzenlemeler gibi insan kaynakları için önemli olabilecek bilgiler yayınlamaktadır (Romney ve Steinbart, 2000: 551).

3.5. Büyük Defter ve Raporlama Sistemi

Büyük defterler ve raporlama sistemleri işletmenin MBS'inde merkezi bir rol üstlenmektedirler. Bu sistemin temel fonksiyonu, MBS'nin çeşitli kaynaklarından veri toplamaktır (Romney ve Steinbart, 2000: 588).

4. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmanın konusu, yeni bir KKP sistemine geçiş yapmış bir sanayi işletmesinin hasılat döngüsünün MBS içinde nasıl etkin çalıştığıdır.

Bu çalışmanın amacı, bir sanayi işletmesinin hasılat döngüsünün işleyişini detaylı bir şekilde ortaya koymak ve işletmede yeni KKP sistemine geçiş sonrası hasılat döngüsünde ortaya çıkan değişimleri değerlendirmektir.

Şirketin KKP geçiş süreci, süreçte yaşanan sorunlar, hataların nasıl denetlendiği ve bilgi güvenliği konuları, ilgili bölüm yöneticileri ve KKP danışmaları ile görüşülerek belirlenmeye çalışılmıştır. Şirket "SAP" şirket yazılım uygulaması kullandığı için "SAP" sisteminin işleyiş yapısına uygun olarak inceleme gerçekleştirilmiştir.

5. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada işletme ile ilgili bilgiler literatür taraması ve mülakat yöntemiyle elde edilmiştir. Mülakat yöntemi, anket gibi diğer veri toplama yöntemlerine kıyasla, konuyla ilgili

tarafından derinlemesine bilgi sağladığı için tercih edilmektedir. Araştırmaya konu olan işletmenin ilgili bölüm çalışanları, yöneticileri ve KKP yazılımı danışmanları ile birebir görüşmeler yapılarak işletmenin kullanmış olduğu KKP sistemi ve hasılat döngüsü hakkında detaylı bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır.

6.Uygulama Yapılan İşletmenin Hasılat Döngüsünün İncelenmesi

Uygulamaya konu olan işletmede hasılat döngüsü; veri akışı diyagramları, çalışanların, yöneticilerin ve danışmanların görüşleri yardımıyla incelenmiştir.

6.1.İşletmenin Muhasebe Sisteminde Hasılat Döngüsünün Yeri

Araştırmaya konu işletmenin ana muhasebe sistemi kendi içinde genel muhasebe, maliyet muhasebesi, finans, satış muhasebesi ve bütçe raporlama bölümleri olarak ayrılmakta ve bu bölümler MBS'nin parçalarını oluşturmaktadır. Hasılat döngüsü ana muhasebe bilgi sistemi içerisinde maliyet muhasebesi, genel muhasebe, finans ve bütçe raporlama bölümleri ile etkileşim halindedir. Stok hareketlerinin ve satılan malın maliyetinin hesaplanması açısından maliyet muhasebesi bölümüyle, büyük defter ve mizan çalışmalarındaki etkisi sebebiyle genel muhasebe bölümüyle, satışların tahsilatı ve açık hesapların ödeme ile güncellenmesi sebebiyle finans bölümüyle ve tüm bu işlemlerin raporlanması sebebiyle bütçe ve raporlama bölümü ile etkileşim içindedir.

Satış muhasebesi işletmenin hasılat döngüsünün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Müşterilerin siparişleri için bir sipariş numarası oluşturulmakta, sipariş sevkiyat bölümü tarafından üretim bölümüne bildirilmektedir. Ürünler üretildikten sonra, üretim bölümü tarafından üretilen mamuller sevkiyat deposuna aktarılmaktadır. Ürünler üretim deposundan sevkiyat deposuna aktarılırken sevkiyat numarası oluşturulmakta, bu numara vasıtasıyla sevk irsaliyesi kesilmektedir. İrsaliyeler kesildikten sonra mali işler bölümüne iletilmekte ve mal çıkışı gerçekleşmektedir. Muhasebe personeli sistemdeki fiyatlar ile müşterinin portalındaki fiyatları karşılaştırarak hazırlanan irsaliyelere göre fatura düzenlemektedir. Fiyatların uyuşmaması halinde satış bölümüne bilgi verilmekte ve fiyatların kontrolü sağlanmaktadır. Kesilen faturalar vade sonunda finans bölümü tarafından tahsil edilerek müşteri hesapları güncellenmektedir.

Maliyet muhasebesi bölümü işletmenin birçok bölümü ile etkileşim halindedir. Üretim döngüsü ile ilgili olarak, müşterilerden gelen üretim beklentileri doğrultusunda hangi iş merkezinde hangi ürünün ne miktarda üretileceği iş emirleri aracılığıyla belirlenmektedir. Üretilen her bir mamulün ürün ağacı sistemde belli olduğundan bir üretim talebi alındığında o mamulü oluşturacak malzemelerin ne miktarda ve ne zaman üretileceği tespit edilebilmektedir. Bu sayede üretilen mamulün üretim maliyetleri önceden tespit edilebilmektedir. Üretim hatlarında sisteme tanıtılmış olan faaliyet türleri sayesinde üretim miktarına göre faaliyet tutarları da tespit edilebilmektedir. Mamullerin üretimi sonucu ürün ağacından gelen maliyetler ile gerçekleşen giderlerin toplamları ay sonunda KKP sistemi aracılığıyla mamullere yüklenmekte ve fiili tutarın tespit edilmesi sağlanmaktadır.

Harcama döngüsünde genel muhasebe bölümü işletmenin faaliyetlerinin muhasebeleştirilmektedir. İşletme ihtiyaçları hammadde alımları, endirekt ilk madde ve malzeme alımları ve sabit varlıklardan oluşmaktadır. Üretim döngüsünde müşteri tarafından gelen siparişler sevkiyat birimi tarafından sisteme girilmekte ve üretim planları oluşturulmaktadır. Belirli bir seviyenin altına inen stoklar için tedarikçilere yeni sipariş gönderilmektedir. Tedarikçilerden gelen stok işletmeye ulaştığında kalite bölümü tarafından kontrol edilmekte ve ambar tarafından teslim alınıp irsaliye bilgileri sisteme girilmektedir. Tedarikçi portalı ve KKP sistemi arasındaki entegrasyon sayesinde kesilen irsaliyeler aynı anda sistemde görünmekte ve fatura ile kontrolü yapılarak muhasebeleşmesi sağlanmaktadır. Mal veya hizmet teslim alındığında sistemde gerekli onay verilmekte ve faturanın girişi yapılmaktadır. Bu süreçte onaylarından herhangi birinin eksik olması halinde fatura girişi mümkün olmamaktadır.

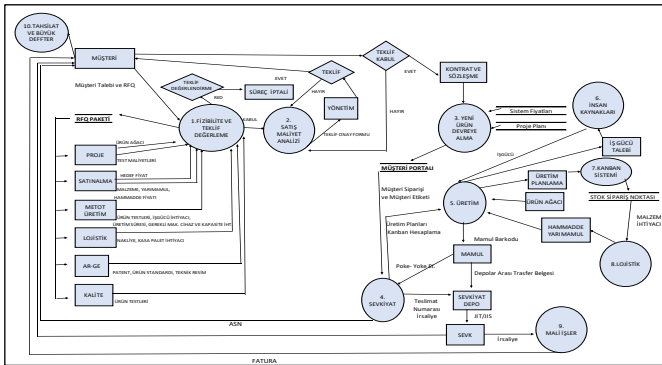
Vadesi gelen borçların ödeme işlemleri finans bölümü tarafından gerçekleştirilmektedir. Bankalar ile kurulan elektronik sistem sayesinde ödeme işlemleri dijital bir dosya aracılığı ile yapılmaktadır. Oluşturulan dosya bankaya elektronik ortamda gönderilmekte, hazırlanan yazılı talimatın bankaya iletilmesi ile de işleme alınmaktadır. Ödeme işlemi ardından büyük defter kayıtları güncellenmektedir.

Bütçe ve raporlama döngüsünde bütçe raporlama bölümü işletmenin tüm bölümleri ile koordineli olarak çalışarak izleyen yıl gerçekleşecek giderleri tespit etmeye çalışmakta ve firmanın finansal ana tablolarını hazırlamaktadır. İlk olarak satış ve satın alma verileri toplanmaktadır. Elde edilen verilerle yıllık ciro elde edilmektedir. Üretim için ihtiyaç

duyulacak hammadde ve yarı mamul ihtiyacını tespit etmek içinse ürün ağaçları kullanılmaktadır. Satın alma bölümü, işletmenin üretimini yapmadığı ama üretim için gerekli hammadde ve yarı mamul fiyatlarının çalışmasını yapmaktadır. İş planları her bir mamul üretimi için gerekli işgücü miktarı, süresi, enerji miktarını tanımlamıştır. Elde edilen veriler ile bir gelir tablosu oluşturulmaktadır. İzleyen dönemlerde gerçekleşen değerler ile bu tablo karşılaştırılarak yorumlanmaktadır. Yapılan çalışmalar KKP sistemine yüklenerek üst yönetimin bilgisine sunulmaktadır.

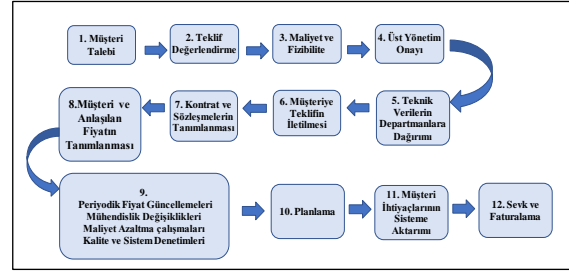
6.2. İşletmenin Hasılat Döngüsü

İşletmenin satışlardan kaynaklı gelir sağlayan unsurları hasılat döngüsü içinde yer almaktadır. Bu kısımda araştırmaya konu işletmenin hasılat döngüsünü oluşturan işlem ve süreçler ele alınmaktadır. Şekil 3'de hasılat döngüsünün bölümler arasındaki işleyişi ve ürün siparişini alma aşamasından, o ürünü üretmek için gerekli hammadde, işçilik temini gibi tüm süreç ve işlemler detaylı bir şekilde gösterilmektedir. Şekil 3'deki daireler hasılat döngüsü içindeki bölümleri, oklar ise bölümler arasındaki ilişkileri belirtmektedir. Sevkiyat birimi tarafından müşteriden alınan siparişler üretim bölümüne iletilmekte, daha sonra ise ürünün sevki işlemleri başlatılmaktadır. Bu çalışmada Şekil 3'de yer alan bölümler arasındaki detaylı işlem ve süreçler birbiriyle bağlantılı 12 aşamada ele alınmaktadır. Araştırmaya konu işletmede hasılat sürecini anlatan bu aşamalar ve ilgili işlemler açıklanmaya çalışılmıştır. Şekil 4'de çalışmada ele alınacak hasılat süreci aşamaları belirtilmektedir.

Şekil 4. Hasılat Döngüsü

İşletmeye gelir getiren faaliyetleri içinde barındıran süreçler işletmenin hasılat süreci aşamalarını oluşturmaktadır. Bu süreçte, Satış Dağıtım (SD), Depo Yönetimi (WM), Maliyet muhasebesi ve Kontrol (CO), Kalite Yönetimi (QM) modülleri aracılığıyla ilgili departmanlar arası bilgi akışı sağlanmaktadır.

Şekil 4. Hasılat Süreci Aşamaları

6.3. Hasılat Süreci Aşamaları

6.3.1. Müşteri Talepleri

Müşteriler taleplerini e-posta, telefon veya CD yolu ile ulaştırmaktadır. Taleplere ait teknik resim, şartname ve diğer ihtiyaç duyulan belgeler müşterilerden temin edilmektedir. Bu talepler doğrudan müşteri tarafından gelebileceği gibi, müşterinin dijital satın alma portalından da elde edilebilmektedir.

6.3.2. Teklif Değerlendirme

Yapılacak teklifin risk analizi çalışmaları işletmenin risk analiz programı vasıtasıyla yapılmaktadır. Müşteri tarafından paylaşılan teklif talebi ve proje ön değerlendirme çalışmaları Satış Bölümü tarafından takip edilmektedir. Onay aşamasında değerlendirilecek konular şu şekilde sıralanabilir:

- Proje Ömrü
- Malzemelerin üretim ve kullanım adetleri
- Yeni yatırım gereksinimleri
- Riskler

6.3.3. Fizibilite Çalışması

Ön değerlendirmenin olumlu olması halinde teknik ve fiziksel fizibilite çalışmaları başlatılmaktadır. Teknik fizibilite çalışmaları, KKP programı üzerinden Proje Bölümü tarafından, finansal fizibilite ise KKP programı aracılığıyla Fiyat Teklif Kontrol (FTK) Bölümü tarafından yürütülmektedir. Fizibilite çalışmasında müşteriden alınan bilginin yeterli olup olmadığı tespit edilmekte, yetersiz görülen konularda müşteriyle iletişime geçilmektedir. Ayrıca teklif verme aşamasında risk analizleri de yapılarak, karşılaşılması muhtemel sorunların tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

6.3.4. Talebin Değerlendirilmesi ve Yönetim Onayı

Fizibilite değerlendirilmesinden sonra talep, yönetimin onayına sunulmaktadır. Talebin fizibilitesi onaylandığında sistemde proje talebi oluşturulmakta ve talep yönetimi aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada, FTK, Proje ve Ar-Ge Bölümlerine bilgi verilerek maliyet çalışmalarına

başlanmaktadır. Ayrıca FTK Bölümü tarafından teklif talebi paketi Proje Bölümüne ürün ağacı oluşturulması için gönderilmektedir. Fizibilite çalışmasının reddedilmesi durumunda ise müşteri bilgilendirilmektedir.

6.2.5. Teknik Verilerin Bölümlere Dağıtımı

FTK Bölümü tarafından hedef fiyatın tespit edilmesi için ilgili bölümlerle koordinasyon içinde maliyetlendirme çalışması yapılmaktadır. FTK Bölümü fiyat çalışmasının yapılması için ilgili bölümlere iş emirleri göndermektedir. FTK ile çalışacak olan bölümler ve bu bölümlerin amaçları şu şekildedir;

- *Proje Bölümü:* Bu bölümde, fizibilite çalışması sonucu üretilebilir olduğuna karar verilen ürün için teklif ürün ağacı oluşturulmaktadır. Proje Bölümü tarafından oluşturulan ürün ağacında alt parça ve hammaddelerin isimleri, numaraları, kullanım miktarları, teknik özellikleri gibi bilgiler yer almaktadır. Proje Bölümü, Kalite Bölümü ile birlikte çalışılarak ürüne uygulanacak testleri belirlemekte ve testlerin maliyetlerini Satış Bölümüne iletmektedir. Ayrıca Ar-Ge Bölümü ile birlikte çalışılarak patent kontrolleri yapılmakta ve böylece fikri hakların korunmasına destek olunmaktadır. Tedarikçilerden gelecek bilgilere göre ise proje takvimleri oluşturulmaktadır.
- *Satın Alma Bölümü:* Satın Alma Bölümü tarafından, Proje Bölümünden alınan bilgilere göre teklif verilen ürünü oluşturacak hammaddeler ve hizmetler için tedarikçilerden fiyat teklifi alınmaktadır. Satın Alma Bölümü ürünlere ve hizmetlere ait fiyat tekliflerini, müşteri tarafından istenen ürün özelliklerine göre analiz ederek en uygun olan fiyat teklifini Satış Bölümüne bildirmektedir. Alınan fiyat teklifi, teslimat şekli, teklifin para birimi ve kur değerleri Satış Bölümü ile paylaşılmaktadır.
- *Metod ve Üretim Bölümü:* Teklif konusu ürünün üretimi için ihtiyaç duyulacak iş gücü ihtiyacı, tahmini üretim süresi, gerekli olacak makine ve ekipmanlar gibi bilgiler Metod ve Üretim Bölümü tarafından Satış Bölümüne iletilmektedir. Ayrıca bu bölümde kapasite analizleri gerçekleştirilmektedir. Üretim için gerekli bilgilerin eksikliği halinde eksik bilgilerin tamamlanması için çalışmalar revize edilmekte ve Satış Bölümüne durum iletilmektedir.
- *Lojistik Bölümü:* Lojistik Bölümü, nakliye olanaklarını ve bunların maliyetlerini, taşıma sırasında kullanılacak palet veya kasa gibi unsurların

sayısını ve bunların maliyet bilgilerini Satış Bölümüne bildirmektedir.

- *Kalite Departmanı:* Kalite Bölümü, Proje Bölümü ile birlikte ürüne uygulanacak testleri belirlemekte ve test maliyetleri hakkında Satış Bölümüne bilgi vermektedir.
- *Ar-Ge Bölümü:* Ar-Ge Bölümü, teklif konusu ürünle ilgili standartların ve şartnamelerin yerine getirilip getirilemeyeceğinin kontrolünü sağlamaktadır. Ayrıca bu bölüm, siparişlerin ürün ağacının hazırlanmasında Proje Bölümüne destek sağlamaktadır. Teknik resimler hazırlanmakta, gerekli Ar-Ge testleri ve maliyetleri hesaplanarak Satış Bölümü ile paylaşılmaktadır. Ayrıca alternatif üretim teknikleri hakkında araştırma yapılarak Metod Bölümüne destek olunmaktadır. Patent kontrolleri yapılarak fikri hakların korunması da ayrıca sağlanmaktadır.

6.2.6. Müşteri Teklifinin İletilmesi

FTK Bölümü ilgili bölümlerden fiyat oluşturulması için ihtiyaç duyulan verileri toplamakta ve bu verilerle oluşturulan ürün ağaçları yardımıyla maliyetler değerlendirilmektedir. Satın Alma Bölümü, ürün ağaçları vasıtasıyla üretimde kullanılacak parça fiyatlarının tespiti için hedef fiyat çalışmalarına destek olmaktadır. Bu çalışmalar sonunda, Satış Bölümüne, elde edilen finansal sonuçlar doğrultusunda hedef fiyat satış analiz raporu sunulmaktadır. Satış Bölümü ise teklif onay formu hazırlayarak bunu yönetimin onayına sunmaktadır.

Teklif onay formu ilgili yöneticiler tarafından onaylandıktan sonra müşteriye e-posta yoluyla veya müşterinin dijital portalı aracılığıyla iletilmektedir. Müşteri tarafından önerilen teklifin olumsuz olarak değerlendirmesi durumunda müşteri geri bildirimleri ışığında fiyat güncellemesi için FTK Bölümüne bilgi verilmektedir. Fiyat güncellemesi tekrar değerlendirmeye alınarak revize bir teklif müşteriye sunulmaktadır.

6.2.7. Kontrat ve Sözleşmelerin Tamamlanması

Müşteri önerilen teklifi kabul etmesinin ardından Satış Bölümüne gerekli belgeleri iletmektedir. Hukuk biriminin gözetiminde işletme tarafından müşteriyle birlikte sözleşme imzalanmaktadır. Sözleşme sonrasında müşterinin siparişi ile ilgili detaylar sisteme girilerek yeni ürün ile ilgili işlemler başlatılmaktadır.

6.2.8.Müşterinin ve Fiyatın Sisteme Tanıtılması

Satış Bölümü tarafından hazırlanan müşteriye ait fiyatlar ilgili yönetici onaylarının tamamlanmasının ardından sisteme girilmektedir. Bu aşamada, fiyat, madde kodu, para birimi gibi parametrelerin bulunduğu dosyanın KKP sistemine girişi yapılmaktadır. Fiyat girişlerinin yapılmasının ardından şirketin çevrimiçi onay sistemi devreye girmekte ve gerekli yöneticilerin onayı alındıktan sonra fiyatların sisteme girişi tamamlanmaktadır.

6.2.9.Periyodik Fiyat Güncellemeleri

Fiyatların güncellenme dönemleri müşteri ile proje başlangıcında görüşülmektedir. Eskalasyon adı verilen bu işlemden fiyatlar belli parametreler baz alınarak anlaşılabilir dönemlerde güncellenmektedir.

6.2.10.Planlama

Bu aşamada proje yöneticisi müşteri zaman planı ve gerekliliklerine göre görevleri, süreleri, akış bağlantılarını ve görev sorumlularını tespit etmektedir.

Ürün Tasarımı: Fizibilitesi tamamlanan ve onaylanan projeler için Ar-Ge ve Satış Bölümünün desteği alınarak tasarım girdileri oluşturulmaktadır. Bu girdiler belirlenirken müşteri beklentileri, ürünün birlikte kullanılacağı diğer malzemeler, hedef maliyetler ve şirket standartları gibi kısıtlar göz önünde bulundurulmaktadır. Öncelikle endüstriyel bir taslak, ardından ise bir prototip oluşturulmaktadır. Yapılan analiz ve testlerin olumlu sonuçlanması halinde ürüne ait tasarım ürün ağaçları, teknik resimler ve diğer karakteristik özellikler ile ilgili bilgiler diğer bölümlerle paylaşılmaktadır.

Proses Tasarımı: Yeni ürünün üretim proseslerini belirlenmesi için ileri ürün ve kalite planlaması (Advanced Product Quality Planning -APQP) kullanılmaktadır. Ürünlerin ihtiyaçları karşılaması için mamulü oluşturan şartnameler müşteriden teslim alınmaktadır. Ayrıca Metot Bölümü tarafından üretim prosesleri ve akışı belirlenmektedir. Üretim sırasında ortaya çıkabilecek risklerin değerlendirilmesi için analizler gerçekleştirilmektedir. Metot Bölümü tarafından operasyon talimatları, iş akış şemaları ve diğer gerekli talimatlar hazırlanarak ilgili birimlerle paylaşılmaktadır. Kalite Bölümü tarafından ise kontrol planları hazırlanmakta, ürün kalitesinin tespiti için ölçme ve muayene ihtiyaçları tespit edilmektedir.

Ürün ağaçları Proje Bölümü tarafından girilmekte, tedarikçi bağlantıları Satın Alma Bölümü tarafından sağlanmakta,

Üretim Bölümü hat tanımlamalarını yapmakta, Kalite Bölümü kontrol planlarını tanımlamakta, lojistik Bölümü ise paketleme, ambalajlanma ve sevkiyat işlerini gerçekleştirmektedir.

Barkod sistemleri sayesinde yapılandırma yönetimi sağlanmaktadır. Barkodlar parça numaralarını ve isimlerini içermektedir. Farklı kombinasyonları olan ürünlerde bileşenin ayırt edilebilir özellikleri tanımlanarak yapılandırma yönetimi sağlanabilmektedir.

Ürün ve Prosesin Onaylanması: İlk numunelerin müşteri isteklerini tam karşılayıp karşılamadığının tespiti için kalite departmanından destek alınmaktadır. Seri üretime geçilmeden önce ürünün seri üretim şartlarını karşılayıp karşılamadığının belirlenmesi gereklidir. Ürünün kalitesini belirlemek için ölçüm raporları hazırlanmakta ve muayeneler gerçekleştirilmektedir.

Ürünün devreye alınması aşamasında ekipman modifikasyonları yapılmakta, numune için gerekli ihtiyaçlar karşılanmakta ve deneme üretimi gerçekleştirilmektedir. Madde kodları ve ürün ağaçları sisteme tanıtılmakta ve seri üretim için gerekli sistemsel değişiklikler gerçekleştirilmektedir.

Yeni ürün devreye alma planı faaliyetlerinin tamamlanması ve gerekli onayların alınmasının ardından ürünün seri üretime geçişi için gerekli veriler KKP sistemine yüklenmektedir. Müşterinin proje takvimine göre seri üretim gerçekleştirilmektedir.

İleride söz konusu ürünün üretiminin durmasına karşılık müşteri ile yapılan yedek parça anlaşması dahilinde yedek parça teminini garanti altına almak için üretimde kullanılan kalıplar muhafaza edilmektedir.

6.2.11.Müşteri İhtiyaçlarının Sisteme Aktarılması

Müşteri ihtiyaçları sisteme Elektronik Veri Transferi (Elektronik Data Interchange- EDI) ile veya manuel olarak aktarılmaktadır. Uzun ve kısa dönem için sisteme aktarılan planlar, malzeme ve üretim sistemleri için girdi verilerini içermektedir.

Üretim tarafından üretilen mamuller sevkiyat deposuna aktarılmaktadır. Mamüller hat besleme operatörleri tarafından teslim alınarak İlk Giren İlk Çıkar (First In First Out- FIFO) sistemine uygun olarak depoya yerleştirilmektedir

6.2.12. Sevk İşlemleri ve Faturalama

KKP sisteminde açılmış siparişler için sevk edilecek mamullerin teslimat belgeleri ve teslimat numaraları oluşturulmaktadır. Teslimat belgeleri ile depo yönetimi sisteminde transfer sipariş belgesi oluşturulmaktadır. Müşteri portalından temin edilen etiketlerle mamul barkodları okutularak teslimat sırasında eşleştirilmesi sağlanmaktadır. Oluşturulan teslimat numarasına istinaden mamul barkodları el terminalleri ile okutularak irsaliyeler kesilmektedir. Yazdırılan irsaliyeler mali işlere iletilerek mal çıkışı gerçekleştirilmektedir.

Peşin Gönderim Bildirimi (Advance Ship Notice - ASN) dijital ortamda sevkiyat bilgilerini müşteri ile paylaşan elektronik bir veri transfer sistemidir. Ürünü taşıyan araca ait bilgiler, irsaliye bilgileri, parça bilgileri, kasa adetleri gibi bilgiler sistemden müşteri ile paylaşılmaktadır.

Kesilen irsaliyeler KKP sisteminde ilgili muhasebe personelinin ekranına düşmektedir. Muhasebe personeli sistemdeki tutarlar ile müşterinin portalındaki tutarları karşılaştırmaktadır. Tutarların eşleşmesi halinde önceden kesilen irsaliyelere dayanarak e-fatura oluşturulmakta ve müşteriye iletilmektedir. Tutarların eşleşmemesi halinde ise satış departmanına bilgi verilmektedir. E-faturadan onaylanan fatura, yapılan vade anlaşmasına göre vadesi geldiğinde banka havalesi ile müşteri tarafından ödenmektedir. Finans departmanı tarafından gelen ödeme kayıt altına alınmakta ve kesilen faturalar ile denkleştirilerek müşterinin borç bakiyesi güncel hale getirilmektedir. Satış, tahsilat ve alacak ile ilgili işlemler olduğunda bu hesaplarda güncellemeler gerçekleştirilmektedir. Satışlar sonrası alacak yaşlandırma raporları başta olmak üzere, satışlar ve hasılatlar ile ilgili diğer çeşitli raporlar hazırlanarak yönetime sunulmaktadır.

Çevrimiçi portal sistemi hem fatura oluşturma hem de üretim aşamalarında işletmenin ve kullanıcılarının iş süreçlerini otomatikleştirerek düzene sokmaktadır. Hasılat döngüsü içinde yer alan her bir bölüm çalışanları, döngünün etkin şekilde işlemesi için kendi süreçlerini düzgün ve eksiksiz şekilde yerine getirmesi gerekmektedir. Bir bölüm içindeki aksaklık döngü içindeki diğer bölümlerin süreçlerini olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Örneğin bir malzemenin üretim sürecinde hammadde, yarı mamul ve mamul olarak depolar arası transfer işlemlerinin sisteme girilmemesi, sistemde stokların eksik ya da hatalı görünmesine yol açabilmekte, bu ise faturalama işlemlerinde sorunlara neden olabilmektedir. Satış fiyatlarının sisteme girilmemesi veya hatalı girilmesi de fatura sürecinin aksamasına, fazladan mesailere ve iş yüküne

sebebe olabilmektedir. Sistem kullanıcılarının kendi süreçleri yanında ilişkili diğer süreçler hakkında da bilgi sahibi olmaları görevlerin eksiksiz ve zamanında yerine getirilmesine yardımcı olmaktadır.

6.3. İhracat Süreci Aşamaları

Şirketin ihracat yaptığı ülkeler arasında Almanya, Çin, Hindistan ve Fransa bulunmaktadır. İşletmenin ihracatı yarı mamul ve mamullerden oluşmaktadır.

Firmalardan siparişler kendi portalları aracılığıyla veya e-posta üzerinden iletilmektedir. Gelen siparişler sevkiyat bölümü tarafından sisteme girilmektedir. Sistem, ürün ağaçları vasıtasıyla alt parçalara ayrılmış siparişler için gerekli olan malzemenin ne kadarının stoktan tüketileceğini, ne kadarının ithal edileceğini veya ne kadarının üretilmesi gerektiğini tespit etmektedir. Eldeki verilere dayalı olarak üretim planlama faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Üretim tamamlanmasıyla mamul sevkiyat bölümüne gönderilmektedir. Sevkiyat bölümü nakliye organizasyonunu müşteri istekleri doğrultusunda koordine etmektedir. Lojistik tarafından gemi, uçak veya karayolu aracılığıyla ürünler müşteriye sevk edilmektedir. Terminaller aracılığıyla ürün barkodları okutulan ürünlerin depodan çıkışı gerçekleştirilmekte ve bir sevk irsaliyesi oluşturulmaktadır. İrsaliye kesilmesinin ardından ticari fatura (commercial invoice) ve çeki listesi (packing list) oluşturulmakta ve kantar bilgisi ile birlikte beyanname süreci başlatılmaktadır.

Gümrük işlemleri için çalışılan aracı kuruluşa ihracat işlemleri için gerekli belgeler gönderilmektedir. Fatura, ATR, gemi ile gönderiliyorsa konşimento, komisyon faturası gibi belgelerin gönderilmesi ve beyanname işlemlerinin tamamlanmasıyla ihracat işlemleri sona ermektedir. İhracat işlemi sonrası muhasebe işlemlerine başlamak için dosyanın gelmesini beklemek, ay kapanışları sebebiyle kısıtlı süresi olan muhasebe bölümü için sıkıntı oluşturabilmektedir. Bu sebeple gümrük şirketi ile firma arasında, gümrük işlemleri tamamlandığında muhasebe işlemlerini hızlandırmak için entegre bir sistem kurulmuştur. Gümrük firmasının muhasebe bölümü ve bilgi işlem bölümü, ihracata ait muhasebe kayıtlarını entegre sisteme girmektedir. Girilen muhasebe kayıtları işletmenin sistemine eş zamanlı olarak düşmektedir. Dosyanın ait olduğu ihracat dosya numarası ve beyanname numarasıyla birlikte söz konusu muhasebe kayıtları kontrol için ilgili kullanıcı onayına gönderilmektedir. İhracat dosyası muhasebe bölümüne ulaştığında ihracat dosya numarası ve beyannameden kontrol edilmekte, komisyon faturası, ihracatçı birlik harçları gibi işlemlerin muhasebe kayıtları

gelişmeler sonucunda, hem zaman tasarrufu yaratılmakta, hem de nakit takibi daha kolay yapılabilmektedir. Ayrıca müşteri ve tedarikçilerin portal sistemleri üzerinden siparişler alınıp verilmekte, portal ve KKP entegrasyonu ile tedarikçinin oluşturduğu fatura ön kayıt sistemine aktarılarak, muhasebe elemanlarınca sadece fatura kontrolü ve tek tuşla kayıt yapma imkânı sağlanmaktadır. İşletmede aylık yaklaşık üç bin adet fatura girişi yapıldığı düşünüldüğünde, işlemlerin bu şekilde yapılması elle manuel olarak yapılmasına kıyasla ciddi zaman tasarrufu sağlamaktadır. Müşteri portalından gelen siparişler sayesinde üretim planlama, malzeme planlama ve fatura işlemleri hızlı ve etkili bir şekilde yerine getirilmektedir.

Yapılan görüşmeler sonucunda, yeni KKP sistemi sonrasında işletmenin hasılat döngüsü ile ilgili öne çıkan olumsuz gelişmeler ise şu şekilde özetlenebilir;

- Kullanıcıların yeni sisteme direnç göstermesi ve eski alışkanlıklarını değiştirmek istememelerinden ötürü döngü işlemlerinin başlangıçta istenilen verimlilikte gerçekleşmemesi,
- Yeni sisteme adapte olmak için sürekli danışman desteğinin ortaya çıkardığı maliyet yükü,
- Yeni sisteme geçiş aşamasında sistemsel hatalardan ötürü döngü işlemlerinin belli bir süre aksaması,
- Tüm döngü işlemlerinin daha fazla dijitalleşmesi ile ortaya çıkan bilgi güvenilirliği konusunun daha önemli hale gelmesi,
- Döngü içindeki muhasebecinin rolünün daha çok kontroller boyutuyla sınırlı kalması ile işletme için nitelikli muhasebe çalışanının öneminin göz ardı edilmesi,

Günümüzde işletmelerin muhasebe bölümlerinin teknolojiye bu hızlı gelişime adapte olmaları ve yeniliklere direnç göstermek yerine yeni teknolojilere uyum sağlamaları gerekmektedir. Sistemlerin dijitalleşmesinin yanında artık muhasebe süreçleri de dijital bir hal almıştır. E-fatura, E-defter, E-arşiv, E-irsaliye gibi sistemlerin kullanımının yaygınlaşması ile muhasebecilerin yazılım ve bilgi sistemleri alanlarında kendilerini geliştirmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Bu yapı içinde muhasebecilerin işlevi incelendiğinde kontrolörlük fonksiyonunun giderek daha önem kazandığı görülmektedir. Yapay zekâ, nesnelerin interneti gibi gelişen teknolojiler karşısında çağın gerisinde kalmamak ve muhasebe mesleğini çağın gerektirdiği şekilde yerine getirebilmek için muhasebe çalışanlarına önemli görevler düşmektedir.

KAYNAKÇA

- APICS, (2011), "Operation Management Body of Knowledge Framework", <http://www.apics.org/docs/default-source/industry-content/apics-ombok-framework.pdf?sfvrsn=2>,
- Aslanzade, S., (2017), *Hasılat Döngüsünde Hile Denetimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Türkiye)
- Bayraktar, E. ve Efe. M. (2006), "Kurumsal Kaynak Planlama ve Yazılım Seçim Süreci", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 689-709
- Bodnar, G. ve Hopwood, W.S., (2003), "Accounting Information Systems", New Jersey: Pearson Prentice Hall
- Cosmin, A., (2016), "The General Architecture of The Accounting Information System at The Trade Entities", *University of Targu Jui Annuals-Economy Series*, (4), 127-135
- Dinç, E. ve Karakaya, A., (2014), "Muhasebe Bilgi Sistemi ve Kurumsallaşma Düzeyi Arasındaki İlişki'ye Yönelik Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (27), 21-50
- Hall, James A., (2011), "Accounting Information System 6.Ed", Mason: Cengage Learning
- Karagül, A. A., (2006), *Bilgi Yönetimi Sürecinde Kurumsal Kaynak Planlaması Uygulamalarının Muhasebe Bilgi Sistemine Etkisi ve Bir Uygulama*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir (Türkiye)
- Kıymaz, M., (2013), *Muhasebe Bilişim Sisteminin Küçük Orta ve Büyük Boy işletmeler (KOBİ) Üzerindeki Etkisi: Sakarya İlinde Bir Uygulama*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya (Türkiye)
- Markus, M.L. ve Tanis. C., (2000), "The Enterprise System Experience from Adoption to Success", *Framing the Domains of IT Research*, 173-207
- Romney, M.B. ve Steinbart P.J., (2000), "Accounting Information System", New Jersey: Prentice Hall
- Sürmeli, F., (1998), "Muhasebe Bilgi Sistemi", Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Türel, A., (2018), "Muhasebe Bilgi Sistemleri", İstanbul: Çağlayan Kitapevi
- Uwizyemungu, S. ve Raymond, L., (2005), "Essential Characteristics of An Erp System: Conceptualization and Operationalization", *Journal of Information and Organizational Sciences*, (29), 69-81.

EXTENDED ABSTRACT

Manual records have been replaced by electronic records and electronic documents thanks to AIS (Accounting Information System) and ERP (Enterprise Resource Planning). Other than official documents, the entry, processing and storage of the data is completely digitalized and is carried out through computers and databases. Increasing information requirements of businesses led to the emergence of integrated systems where departments interact with each other. An international ERP culture has emerged with the increasing acceptance of such systems in the enterprises where all units connected to a database are integrated and the increase of competent users. Since the revenue cycle in the ERP system is closely related to the main activity of the enterprise, it is important for this cycle to operate efficiently in the company.

In the example business, the revenue cycle, which is part of the accounting information system, is discussed. Each stage of the revenue cycle has been examined in a detailed manner within the scope of the study and the positive and negative effects that have emerged with the transition to the new system have been addressed.

Employees of the investigated company are familiar with the operation of the revenue cycle and ERP software, as the company subject to this study used the ERP system before. However, the fact that the previously used program lacked updates and the service network no longer existed, a need emerged to switch to more common and internationally valid software. Thus, the transition process to SAP software was initiated in the enterprise. The transition process of the enterprise to the new system took approximately 2 years and the system became operational in 2018. As of 2019, SAP software has been actively used in the business for about a year and a half.

After a year and a half of the enterprise's transition to the new system, accounting employees, who carry out the transactions related to the revenue cycle, state that they have fully adapted to the system and even state that they work more comfortably and faster than the old system. However, while some users can use the new system effectively during the transition to the system, some users have experienced serious problems in their transactions. Therefore, some improvements have to be made in order to perform the operations effectively in the cycle. The reason for the problems experienced is that the required tests in the trial version were not sufficient and the data entered for the trial were missing.

It is stated that the ERP system creates many positive results in terms of transactions within the revenue cycle. One of these positive results is that revenue cycle transactions can be performed quickly and automatically, thanks to integrations with associated companies. For example, thanks to the integration system established with the company that provides brokerage services in import and export transactions, accounting records are created in the form of pre-registration by the intermediary company personnel, and only the transactions are controlled and corrected by the company's accounting personnel. Similarly, thanks to the integration with banks, all bank transactions are simultaneously transferred to the system, cash inflows and outflows are tracked simultaneously, and transactions are instantly recognized. As a result of all these positive developments, time savings are created and cash tracking can be made easily. In addition, orders are received and given through the portal systems of the customers and suppliers, and the invoice created by the supplier is transferred to the pre-registration system with the integration of the portal and ERP, and this provides accounting staff the opportunity to do only invoice control and one-click registration. Considering that approximately three thousand invoice receipts are made monthly in the enterprise, doing so in this way saves considerable time compared to manual operation. Thanks to orders from the customer portal, production planning, material planning and invoice processes are carried out quickly and effectively.

Today, the accounting departments of businesses need to adapt to this rapid development in technology and adapt to new technologies instead of resisting innovation. In addition to the digitalization of the systems, accounting processes have also now become digital. With the widespread use of systems such as e-invoice, e-book, e-archive, e-dispatch, it becomes inevitable for accountants to develop themselves in software and information systems. When the function of accountants within this structure is examined, it is seen that the controlling function has become more and more important. In order not to stay behind the developing technologies such as artificial intelligence and the internet of things and to fulfill the accounting profession properly, there are important duties accountant should do.

CÂMÎ'U'T-TEVÂRÎH'TE SELÇUKLU DEVLET ADAMLARI HAKKINDAKİ ŞİİRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİPınar Kaya Tan ^{1*+}¹ Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı

*pinarkaya@klu.edu.tr

+ ORCID: 0000-0002-7025-399X.

Öz–Gerek siyasî gerekse sosyal ve toplumsal alanlarda Ortaçağ tarihi ile ilgili araştırma yapmak isteyenler farklı türlerdeki pek çok kaynağa müracaat etmek durumundadır. Şairlerin biyografileri ve şiirlerinden örnekler bulunan tezkireler, şiir dîvânları, umumî ya da hususî tarihlerdeki kasideler ve hicivler Ortaçağ tarihi araştırmaları açısından son derece önemli kaynaklardır. Bilhassa edebî eserlerde, devlet adamları ve kumandanların tarihte üstlendikleri rolün dışında özel hayatlarına da yer verilmekte, böylelikle kıymetli bilgiler gün ışığına çıkmaktadır. Ortaçağ Türk tarihi çalışmaları açısından vazgeçilmez eserler arasında yer alan *Câmi' u't-tevârîh*'in Selçuklular tarihini ihtiva eden cildinde de bu bağlamda hem Selçuklu Sultanlarının faaliyetleri tarihî kronolojiye uygun olarak aktarılmakta hem de yer yer beyitlere, şiirlere yer verilerek anlatım zenginliği sağlanmaktadır. Eserde bulunan şiirlerde şüphesiz siyasî tarihin yanı sıra diğer kaynaklarda çokça bahsedilmeyen devrin sosyal, iktisadî, kültürel ve edebî hayatı hakkında ipuçları bulunmaktadır. Bu çalışmada da Reşîdüddin'in eserinde Selçuklu Sultanları haricinde dönemin siyasî hayatına tesir etmiş olan başta vezîrlere olmak üzere çeşitli dîvân görevlilerinin, emîrlerin hayatları ve faaliyetleriyle ilgili bilgiler barındıran ya da bizzat bu devlet görevlileri tarafından yazılmış olan şiirlerin Farsçadan dilimize tercüme edilmesi ve tarihî açıdan değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmi' u't-tevârîh*, Selçuklular, şiir, *Tâcül-mülk*, *Müeyyidül-mülk*, *Hasbeg*.

THE EVALUATIONS OF THE POEMS ABOUT THE SALDJŪKID STATESMEN IN *JĀMĪ'AL-TAWĀRĪKH*

Abstract – Those who want to do research on the history of Medieval in both political and social and communal fields must apply to many different types of sources. *Tedhkeres* which has biographies of poets and examples of their poems, dîvāns of poetry, qasīdes and satires found in historical sources written for public or private purposes are very important sources with regards to Medieval history research. Especially literary works, divulge private lives of statesmen and commanders along with their roles in history thus revealing valuable information. *Jāmi' al-Tawārīkh*, which is among the indispensable sources in terms of Medieval Turkish history studies, depicts activities of the Saldjūkid Sultāns in accordance with the historical chronology, enriched with verses and poems in this contexts in its volume containing the history of Saldjūkids. In the poems in this work certainly, besides political history and there are also clues about the social, economic, cultural and literary life of the period, which is not mentioned in other sources. This study aims to translate poems included in the works of that contain information on the lives and activities of various dīwān officials and amīrs, particularly viziers that influenced the political life of the era except for the Saldjūkid Sultāns or poems specifically written by them from Persian language and to evaluate these poems historically.

Keywords – *Rashīd al-Dīn Faḍlullāh*, *Jāmi' al-Tawārīkh*, Saldjūkids, poetry, *Tāj al-Mulk*, *Mu'ayyid al-Mulk*, *Hasbeg*.

Giriş

Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî (ö. 718/1318), İlhanlı devlet adamı, tabip, âlim ve tarihçidir. Hekimlikle uğraşan Yahudi bir ailenin çocuğu olarak Hemedan'da dünyaya gelmiş, muhtemelen Abaka Han (1265-1282) zamanında tabip olarak devlet hizmetine girmiştir. Reşîdüddin, Gâzân Han (1295-1304) devrinde konumunu gittikçe güçlendirerek Sa'deddin-i Sâvecî ile birlikte vezîrlük makamına getirilmiş, yine İlhanlı hükümdarlarından Olcaytu (1304-1316) devrinde de fiilî olarak siyasette rol oynamış, bu esnada ilmî faaliyetlerle de ilgilenmeyi ihmâl etmemiştir. Kısa süre sonra Sa'deddin-i Sâvecî yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle idam edilince Reşîdüddin bu defa sabık vezir yerine tayin edilen Tâceddin Ali Şah Gîlânî ile birlikte vezîrlük vazifesini yürütmüştür. Ancak Olcaytu Han'ın vefatından sonra yaşanan gelişmeler Reşîdüddin'in gözden düşmesine yol açmış ve Tâceddin Ali Şah'ın desiseleri neticesinde yeni hükümdar Ebû Said Bahadır Han (1317-1335) döneminde Reşîdüddin azledilmiştir. Çok geçmeden Olcaytu Han'ı zehirlediği şüphesiyle 718 (1318) yılında idam edilen Reşîdüddin, devlet meseleleriyle ilgilenmesinin yanı sıra âlimleri himâye etmesi, kütüphane ve birçok hayır eseri inşa ettirmesiyle bilinmektedir.¹

50 Reşîdüddin'in muharebelere, yağmalara, mevcut birçok olumsuzluğa rağmen günümüze kadar ulaşabilmiş umumî dünya tarihi niteliğindeki eseri *Câmi'u't-tevârih*'tir. Reşîdüddin yapıtını hazırlarken devletin bütün imkânlarını kullanmış hem ilimle uğraşması hem de siyasetin içinde olması sebebiyle son derece zengin içerikli olan çalışmasını hükümdarların da desteğiyle ortaya çıkarmıştır. Türk tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan eser Gâzân Han döneminde kaleme alınmaya başlanmışsa da ancak Olcaytu Han döneminde tamamlanabilmiş ve yine Gâzân Han'a ithaf edilmesi uygun görülmüştür. Orijinalinin bazı bölümleri Farsça bazı bölümleri Arapça olarak yazılmış olan eserin I. cildi Türk ve Moğol kabileleri, bunların çeşitli kolları, şecereleleri, Cengiz Han'dan (1206-1227) Gâzân Han'a kadar gelen Moğol tarihi dönemlerini ihtiva etmektedir. Yapıtın II. cildi ise Olcaytu Han'ın emri ile yazılan umumî tarih niteliğindedir. Yarattılıştan başlayarak Hz. Muhammed

dönemi, Hulefâ-yı Râşidîn, Emevîler, Abbâsiler ayrıca Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlr, Salgurlular, İsmâîlîler, Çinliler, Hindistanlılar, Franklar gibi çeşitli milletler ve kavimler hakkında bilgi vermektedir. Eserin bazı bölümleri yayımlanmış ve farklı lisanlara tercüme edilmiştir. Bu çalışmada ise Selçuklular ile ilgili kısmın Ahmet Ateş tarafından yayımlanan Farsça neşrinden istifade edilmiştir.²

Büyük Selçuklular her daim âlim ve edipleri saraylarında himaye etmişler; ilmî, edebî ve kültürel faaliyetlerin gelişmesine ehemmiyet göstermişlerdir. Selçuklu Sultanlarının ve devlet adamlarının sayesinde Fars dili ve edebiyatı buna bağlı olarak Farsça şiir yazımı oldukça revaçta olmuştur.³ Hatta Selçuklu Sultanlarının bizzat kendilerinin te'lif ettiği Farsça şiirler de bulunmaktadır.⁴ Ayrıca sultanlar ve devlet adamlarının yapmış oldukları bağışlardan büyük servetler ve unvanlar elde eden şairler, onları methetmekle kalmamış devrin siyasî hadiselerini de dizelerine yansıtılmışlardır. Böylece tarihî olayların aydınlatılmasında bu şiirlerden kaynak olarak istifade etme gerekliliği artmıştır. Dönemin kimi müellifleri gibi Reşîdüddin'de anlatılan hadiselerin içeriğine uygun olarak Kur'ân-ı Kerîm'den ayetlere, darb-ı mesellere ve şiirlere yer vermiştir. Makalenin amacı ise eserin Selçuklular ile ilgili kısmında yer alan şiirlerdeki devlet adamları, vezîrlere ve Selçuklu Sultanlarına bağlı olarak görev yapan emîrler ile ilgili bahislerin incelenmesi ve beyitlerdeki mevcut olan bilgilerin kaynaklarla mukayese edilerek doğruluğunun araştırılmasıdır. Böylelikle *Câmi'u't-tevârih*'te yer alan şiirler sayesinde Selçuklular ile ilgili ulaşılabilecek tarihî bilgiler de tespit edilmeye çalışılmıştır. Eserde yer alan şiirlerin bir kısmında Selçuklu hükümdarları övülmüş; sultanların diğer bölge hükümdarları karşısında göstermiş oldukları başarılar hakkında methiyeler yazılmıştır. Bununla birlikte sultanların iyi yönlerini ortaya koymak amacıyla yazılan mezkûr şiirler araştırmaya dâhil edilmemiştir.

² Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih*, nşr. Ahmed Ateş, C. II, Cüz V, Ankara 1999. Eserin İngilizce tercümesi: *The History of the Seljuq Turks from the Jami'al-Tawârih An Ilkhanid Adaptation of the Saljuk-Nâma of Zahir al-Din Nishâpûri*, trc. Kenneth Allin Luther, Curzon 2001; eserin Türkçe tercümesi: *Câmi'u't-Tevârih*, trc. ve notlar: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2014.

³ Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu dönemlerinde şair ve şiirlere verilen ehemmiyet hakkında bkz.: Celâleddin Hümâî, *Tarih-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1375/1996, s. 71-169; Zebihullâh Safâ, *İrân Edebiyatı Tarihi*, Türkçe trc. Hasan Almaz, Ankara 2002, I; Adnan Karaismailoğlu, "Karahanlı Gazneli ve Selçuklu Devletlerinin Edebî Faaliyetlerindeki Etkinliği", *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara 2001, s. 60-75; G. E. Tetley, *The Ghaznavid and Seljuq Turks: Poetry as a Source for Iranian History*, London-New York 2009; Karaismailoğlu, "Selçuklu Sarayında Şiir ve Şair", *V. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995)*, Konya 1996, s. 133-139; Ahmet Kartal, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler, *Bilig*, sayı: 17, Bahar 2001, s. 55-71.

⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. I, sayı:2, Sonbahar 2014, s. 39-67.

¹ Müellifin hayatı ve eseri hakkında bkz.: A. J. Arberry, *Classical Persian Literature*, London 1958, s. 155-161; M. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1991, s. 260-284; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 234-237; Dorothea Krawulsky, *The Mongol Ilkhâns and their Vizier Rashid al-Din*, Frankfurt 2011; Stefan Kamola, *Making Mongol History Rashid al-Din Jami'al-Tawârih*, Edinburgh 2019; Gamze Akbaş, *Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin Câmi'u't-Tevârih Adlı Eserinin Selçuklu Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017; Zeki Velidi Togan, "Raşid-üd-din Tabîb", *İA*, IX, 705-712; Ramazan Şeşen, "Câmiu't-tevârih", *DİA*, VII, 132-134; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, XXXV, 19-21.

Eserin Selçuklular kısmında Sultan Tuğrul (1040-1063) ve Sultan Alparslan (1063-1072) dönemlerine dair herhangi bir şiire yer verilmemiştir. Sultan Melikşah (1072-1092) dönemi hakkında ise eserde birkaç kıta bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sultan Melikşah'ın da nedimleri arasında yer alan Muizzî'nin (ö. 518-521/1124-1127)⁵ *Dîvân*'ından alınmıştır. Muizzî, sultana mersiye olarak yazdığı kasidesinde kaderin hikmeti olarak hem artık iyice yaşlanmış olan vezîr Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) hem de vezîrinin aksine henüz yaşı genç olan ve saltanatının en güçlü dönemlerini yaşayan Sultan Melikşah'ın birbiri ardına kısa aralıklarla vefat ettiklerini vurgulamıştır. Sultan Melikşah'ın yeryüzüne ne kadar hâkim olursa olsun Cenâb-ı Hakk'ın takdiri karşısında yapacak hiçbir şeyi olmadığını belirten Muizzî, güçlü sultanın ölüm karşısındaki acizliğini şu dizelerle ortaya koymaya çalışmıştır (Reşîdüddin, II/V, 1999: 51; İngilizce trc. 2001, s. 62).⁶

رفت در یک مه بفرودس برین دستور پیر
شاه برنا از پس او رفت در ماه دگر
کرد ناگه قهر یزدان عجز سلطان اشکار
قهر یزدانی ببین و عجز سلطان نگر

Yaşlı vezîr bir ay içinde cennet bahçesine gitti.

Müteakip ay da genç şâh (ı) onun arkasından gitti.

Ansızın Tanrı'nın kahrı sultanın aczini ortaya çıkardı.

Tanrı'nın kahrını gör, sultanın aczine bak.

Büyük Selçuklu vezîri Nizâmülmülk'ün ölümünden (10 Ramazan 485/14 Ekim 1092) 35 gün sonra (16 Şevval 485/19 Kasım 1092) Selçuklu Devleti'nin gücünün zirvede olduğu bir dönemde Sultan Melikşah da yediği av etinden rahatsızlanarak ateşli hummaya yakalanmış ve aniden vefat etmiştir. Kaynaklarda zehirlendiği de rivayet edilmektedir.⁷ Böylece artık yaşı oldukça ilerlemiş ve yıllarca devlete verdiği hizmetlerden dolayı giderek yorgun düşmüş olan büyük vezîrin de saltanatının en ihtişamlı dönemini yaşayan genç sultanın da peş peşe vefatları vuku bulmuştur.

Câmi 'u't-tevârih'te yer alan bir diğer şiir 1134-1137 yılları arasında vefat ettiği bilinen Ebû Tâhir-i Hâtûnî'den⁸ alınmıştır. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah vefatından kısa

bir süre önce *Dîvân-ı İstîfâ*'nın başkanı olarak Mecdülmülk Ebû'l-Fazl Es'ad b. Muhammed el-Balasânî'yi (ö. 492/1099) atamıştı. Reşîdüddin, Sultan Melikşah'ın son dönemlerinde yapılan bu gibi bazı tayinlerin devletin akıbeti açısından uğurlu gelmeyeceğini kaydetmiş; bu hususla ilgili olarak da Ebû Tâhir-i Hâtûnî'nin Mecdülmülk'ü hicveden şiirine yer vermiştir. Ebû Tâhir-i Hâtûnî, Mecdülmülk'ün devlet hizmetine alındığı andan itibaren hasisliği, kibirli hâlleri ve gösteriş merakından duymuş olduğu rahatsızlığı vurgulamıştır. Mecdülmülk'ün şahsî menfaatleri uğruna her şeyi yapabilecek bir devlet adamı olduğunu şiirinde hissettirmektedir. Böylelikle Mecdülmülk'e devrin âlim ve şair şahsiyetleri tarafından pek de hoş gözle bakılmadığı ve bunu dizelerinde yansıtmaktan çekinmedikleri ifade edilebilir. Hatta bir yoksul dervişin giydiği kıyafetlerin dahi Mecdülmülk'ün süslü elbiselerinden çok daha kıymetli olduğunu vurgulayarak onun bulunduğu makamın gerekliliğini yerine getiremeyecek bir şahsiyette olduğunu belirtmiş ve *Dîvân-ı İstîfâ*'nın başkanını ağır bir biçimde eleştirmiştir (Reşîdüddin, II/V, 1999: 51; İngilizce trc. 2001: 62).

می بنازد ببخل مجدالملک
چون زن قحبه از تجمل خویش
هست راجح بدان تجمل او
جامه ژنده زنی درویش

Mecdülmülk hasisliği ile kibirlenir,

Çünkü kahepe bir kadın misalidir kendi güzelliği.

Onun güzelliğine (gösterişine) tercih edilir,

Muhtaç, derviş bir kadının yamalı giysisi.

Dönemin olaylarına baktığımızda ise Sultan Melikşah devrinde Mecdülmülk'ün mâlî sahada yetkin görülerek *Dîvân-ı İstîfâ*'nın başkanlığına (mütevfi); Sultan Berkyaruk döneminde de vezîrlğe yükselip bütün *dîvânı* avucuna alacak kadar söz sahibi olduğunu görülmektedir.⁹ Hatta hiçbir sultanın tedbir hususunda Mecdülmülk gibi bir mütevfiye sahip olmadığı da rivayet edilmiştir.¹⁰ Bununla beraber Mecdülmülk hakkında ağır cümlelerin sarf edilmesi bilhassa Nizâmülmülk'ün gözden düşmesi için yürütülen siyasi faaliyetlerde taraf olmasından kaynaklanmaktadır.

⁵ Hayatı hakkında bkz.: Muizzî, *Dîvân*, nşr. Abbâs İkbâl, Tahran 1318, s. 1-XV; Arberry, *a.g.e.*, s. 110-115; Tetley, *a.g.e.*, s. 91-195; Adnan Karaismailoğlu, "Muizzî", *DİA*, XXXI, 98-99.

⁶ Aynı kaside Selçuklu tarihî kaynak eserlerinden Râvendî, (*Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr: Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, Türkçe trc. Ahmed Ateş, Ankara 1999, I, 132), Hamdullah el-Mütevfi (*Târîh-i Güzide*, nşr. Abdülhüseyn Nevâi, Tahran 1387, s. 439); Muhammed b. Abdullah b. Nizâm el-Hüseynî el-Yezdî, (*el-Urâza fî'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*, nşr. K. Süsseim, Leiden 1909, s. 69) ve Hândmîr'in eserlerinde (*Düstûrü'l-vüzerâ'*, nşr. Saîd-i Neffîsî, Tahran 1317, s. 168), (*Habîbü's-siyer fî ahbârî efrâdî'l-beşer*, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1353 hş., II, 494) yer almaktadır. Krş. Hümâî, *a.g.e.*, s. 114.

⁷ Sultan Melikşah'ın vefatı hakkında farklı görüşler vardır. Tafsillatlı bilgi için bkz.: İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah*, İstanbul 1973, s. 187-190.

⁸ Büyük Selçuklular döneminde yaşayan şair ve devlet adamı için bkz.: Mürsel Öztürk, "Ebû Tâhir-i Hâtûnî", *DİA*, X, 236.

⁹ Abdülkerim Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (h. 485-498/m. 1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 151-152; Aydın Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezîrlük", *TAD*, V/8-9, 1967, s. 89, 113; Esra Türkoğlu, *Büyük Selçuklu Devlet Adamı Mütevfi Mecdü'l-Mülk, Hayatı ve Faaliyetleri (1049-1099)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005; İbrahim Kafesoğlu, "Mecd-ül-Mülk", *İA*, VII, 432.

¹⁰ Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-'usra*, Türkçe trc. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943, s. 61.

Şöyle ki, Sultan Melikşah döneminin sonlarına doğru Nizâmülmülk'ün zamanla artan iktidar ve kudretinden rahatsızlık duyanlar oldukça fazlaydı. Ayrıca bu rahatsızlığa sahip kimseler, Nizâmülmülk'ün oğullarının ve onlara bağlı hareket eden bazı devlet erkânının izlediği siyasete de karşı çıkarak zaman içinde vezîrin rakip ve düşmanları hâline gelmişlerdi. Nizâmülmülk aleyhine en çok çalışan devlet adamlarından birisi de Terken Hatun'un vezîri ve daha sonra da devletin iç ve dış yazışmalarından sorumlu dîvânı olan Dîvân-ı İnşâ'nın başına getirilen (Bündârî, 1943: 62) Tâcülmülk Ebü'l-Ganâim idi (ö. 486/1093).¹¹ Tâcülmülk, Nizâmülmülk'e açıktan açığa muhalefet etmeye cesaret edememiş; el altından dîvân üyelerinden kendisine taraftar edinerek faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu noktada da en büyük desteği devlet içerisindeki itibarını yükseltmek isteyen, yukarıda bahsedilmiş olan şiirde de bahsi geçen Mecdülmülk'ten almıştı. Müstevfî Mecdülmülk, ordunun idaresiyle ilgilenen dîvândan sorumlu Sedîdülmülk Ebü'l-Meâlî ve diğer bazı devlet adamlarıyla işbirliği içerisine girerek Nizâmülmülk'ü Sultan Melikşah'ın gözünden düşürmek için elinden ne gelirse yapan Tâcülmülk, Terken Hatunla da işbirliği yaparak onun çocuk yaştaki oğlu Mahmûd'un Nizâmülmülk'ün desteklediği veliaht Berkyaruk'un yerine sultan olabilmesi için teşebbüslerde bulunmuştur. Mecdülmülk ve Sedîdülmülk, Tâcülmülk Ebü'l-Ganâim'in tesiriyle sultanın düşüncelerini etkilemeye çalışırlarken; Nizâmülmülk ise artık yaşı ilerlemiş, kuvveti azalmış, hayattan yorulmuş ve felâketlere alışık olduğundan dolayı bu devlet adamlarının kendi aleyhindeki faaliyetlerine pek ehemmiyet göstermemiştir (Bündârî, 1943: 62-63).

Ebü'l-Meâlî en-Nehhâs'ın (ö. 512/1118-1119)¹² Melikşah'ın atadığı devlet görevlilerinden hoşnutsuzluk duyduğunu ifade eden dizelerine de *Câmi'u't-tevârîh*'te yer verilmiştir. Bahsi geçtiği üzere bilhassa Tâcülmülk Ebü'l-Ganâim'in oluşturduğu çıkar ittifakı birazdan zikredilecek şiirde geçmektedir. Şairin sultana seslenen dizelerine göre Melikşah'ın yapmış olduğu değişiklikler ahaliyi memnun etmemiş; devletin eski düzenli ve ihtişamlı günleri özlenir olmuştur. Devletin bu gösterişli günlerinde Sultan Melikşah'ın huzurunda her daim devlet görevlileri el pençe dururlar, saygıda kusur etmemeye çalışırlar ve ondan korkarlardı. Sultan bu durumu Ebü'l-Ali (yani Nizâmülmülk) Sâhib-i dîvân-ı tuğrâ¹³ Ebü'r-Rıza (Kemâlüddeve)¹⁴ ve Müstevfî

Şerefülmülk Ebü Sa'd Muhammed'e¹⁵ borçlu idi. Bu güçlü devlet adamları sayesinde sultanın sarsılmaz bir otoritesi bulunmaktaydı. Ayrıca bu devirde çok sayıda fetihler yapılmış ve devlet en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Ancak bu devlet adamlarının yerlerine Tâcülmülk Ebü'l-Ganâim, Mecdülmülk ve Ârızü'l-ceyş Sedîdülmülk Ebü'l-Meâlî tayin edildiğinde memleketin eski bolluk ve bereketinin kalmayışı "*memleketin nebatları diken oldu*" şeklinde vurgulanmıştır. Hatta Melikşah'a "*Bak bakalım bu yeni tayin ettiğin görevlilerden ne çıkacak?*" şeklinde seslenmekte olan şair yeni atamaların devlete hiçbir fayda sağlamayacağına ve eski güçlü günlerin artık geride kaldığına dikkat çekmektedir. Nizâmülmülk gibi büyük bir devlet adamının gayretleriyle şekillenen devlet düzenine zikri geçen üç şahıs Tâcülmülk, Mecdülmülk, Sedîdülmülk yıkıcı tesirlerde bulunmuşlar ve bu kişiler dönemin şairleri, âlimlerinden aldıkları mesuliyetlerin gereğini yerine getiremeyecek kapasitede görülmüşlerdir (Râvendî, I, 1999: 133; Reşîdüddin, II/V, 1999: 52; İngilizce trc. 2001: 63; Hamdullah el-Müstevfî, 1387: 438; Hândmîr, II, 1353: 494).

ز بو علی بذ و از بو رضا و از بو سعد
شهاکه شیر پیش تو همچو میش امد
در ان زمانه زهر کامدی بدرگه تو
مبشر ظفر و فتح نامه پیش امد
ز بو الغنائم و بو الفضل و بو المعالی باز
زمین مملکتت را نبات نیش امد
گر از نظام و کمال و شرف تو سیر شدی
ز تاج و مجد و سدیت نگر چه پیش امد

Ey Şâh huzurunda aslanların kuzu gibi olması
Ebû Ali, Ebû Rıza ve Ebû Sa'd sayesinde idi.
O vakitler sana zafer haberlerini müjdeleyenler ve
Fetihnâme getirenler, kapına gelenlerden çoktu.
Ama sonra Ebü'l-Ganâim, Ebü'l-Fazl ve Ebü'l-Meâlî
Yüzünden memleketin nebatları diken oldu.
Nizâm, Kemâl ve Şeref'ten bıkmış isen,
Senin Tâc, Mecd ve Sedîd'in bak bakalım ne çıkacak?

Sultan Melikşah'ın vefatının ardından Terken Hatun ile işbirliği yaparak onun çocuk yaştaki oğlu Mahmûd'u sultan ilân ettirmeye çalışan Tâcülmülk Ebü'l-Ganâim, yaşanan gelişmelerin akabinde Nizâmülmülk'ün oğullarının ve Nizâmîyye adıyla bilinen gulâmlarının desteğiyle tahta çıkan Sultan Berkyaruk (1092-1104) tarafından öldürüldü. Sultan Berkyaruk döneminde ise Nizâmülmülk'ün oğlu

¹¹ Hayatı ve faaliyetleri için bkz.: Abbas İkbâl, *Vezâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürğ-i Selçûkî*, nşr. M. Takî Dânişpejûh, Tahran 1338 hş., s. 93-100; Kafesoğlu, a.g.e., s. 197-203; Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 6-7, 17, 19; a. mlf., "Tâcülmülk", *DİA*, XXXIX, 359-360.

¹² Muizzî'nin de yakın arkadaşı olan şair hakkında bkz.: Râvendî, a.g.e., I, 133.

¹³ Devletin bütün iç ve dış yazışmalarının kontrolünü sağlayan dîvân ve başkanı için bkz.: Aydın Taneri, "Divan (Büyük Selçuklular'da Divan)", *DİA*, IX, 383-384; M. Uğur Derman, "Tuğra", *DİA*, XL, 336-339.

¹⁴ Kafesoğlu, a.g.e., s. 140; Carla L. Klausner, *The Seljuk Vezirate A Study of Civil Administration 1055-1194*, Cambridge Mass 1973, s. 105.

¹⁵ İkbâl, a.g.e., s. 58; Kafesoğlu, a.g.e., s. 139; Klausner, a.g.e., s. 72, 105.

Müeyyidülmülk (ö. 494/1101)¹⁶ Berkyaruk'un vezîri olmuştu. Ardından da kardeşi Fahrülmülk b. Nizâmülmülk'e (ö. 500/1106)¹⁷ vezîrlik görevi tevcih edilmişti. Reşidüddin'in eserinde Berkyaruk döneminde Fahrülmülk'ün vezârete geçişinden bahsedilmiş, ardından da Müeyyidülmülk'ün yazmış olduğu zikredilen bir şiire de yer verilmiştir. Bu şiir incelendiğinde ise Nizâmülmülk'ün iki oğlu arasındaki gerginlik belirgin şekilde göze çarpmaktadır. Müeyyidülmülk kardeşi için ne kadar çaba gösterirse göstereceğini hiçbir karşılığını göremediğini vurgulamıştır. Kardeşi Fahrülmülk için türlü türlü iyiliklerde bulunmasına hatta bunu "Benden sana hep hayırlar geliyor!" diyerek dizelerinde yansıtmaya rağmen kardeşinden hep kötülükler gördüğünü, bulunduğu mevkiden düşmesinin, yani itibarının sarsılmasının kardeşinin suçu olduğunu ve bunu bir türlü anlayamadığını ifade etmiştir (Reşidüddin, II/V, 1999: 59; İngilizce trc. 2001: 67).

من سخت بخانه کردند بسته کمر
تو تیز بخانه کندم کرده تبر
از روی خرد نزیب ای جان پذیر
از من همه خیر ایذ و از تو همه شر

Ben senin hânemi yapmak için çok uğraştım;
Sen ise benim hanemi kazmak için baltanı keskinleştirdin.
Ey babamın canı bu durum akılla bağdaşmıyor,
Benden hep hayır senden hep şer geliyor.

Devrin tarihî kaynaklarında geçen bilgiler de Müeyyidülmülk ile kardeşi Fahrülmülk'ün arasındaki gerginliği doğrulamaktadır. Şöyle ki, Müeyyidülmülk babasının ölümüyle bir anda kendisini taht mücadelelerinde bulan Sultan Berkyaruk'un işlerini başarıyla idare eden onun otoriteye tamamen hâkim olması için mücadele eden dirayetli bir vezîre dönüşmüştü. Ancak sultan, annesi Zübeyde Hatun, Müstevfi Mecdülmülk ve Fahrülmülk'ün kıskırtmalarıyla bir hata işleyerek kıymetli vezîrini azletmiş ve yerine vezirinin kardeşi Fahrülmülk'ü tayin etmiştir (Râvendî, I, 1999: 140; İbnü'l-Esîr, X, 1987: 212; Özeydin, 2001: 48). Hatta Ortaçağın en güvenilir tarihçilerinden İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) iki kardeş arasındaki husumeti şu şekilde kaydetmektedir: "Berkyaruk vezîri Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk'ü azledip kardeşi Fahrülmülk'ü vezîr tayin etti. Berkyaruk, amcası Tutuş'u (ö. 488/1095) mağlûp edip öldürünce annesi Zübeyde Hâtûn'u İsfahan'dan getirmek

üzere bir görevli gönderdi. Müeyyidülmülk bir grup emirle anlaştı, bunlar sultana artık annesini terk etmesinin uygun olacağını söylediler. Fakat Berkyaruk 'Ben hükümdarlığı ancak onun için ve o yanımda bulunduğu için istiyorum.' dedi. Zübeyde Hâtûn oğlunun yanına gelip meseleyi öğrendiğinde ise Müeyyidülmülk'e olan tavrını değiştirdi. Mecdülmülk Ebü'l-Fazl Es'ad b. Muhammed el-Balasânî İsfahan'dan gelirken Zübeyde Hatun'a refakat etmişti. Mecdülmülk, Müeyyidülmülk vezîr olarak makamında kaldığı müddetçe hiçbir şey yapamayacağını biliyordu. Ayrıca Müeyyidülmülk ile kardeşi Fahrülmülk arasında babaları Nizâmülmülk'ün bıraktığı mücevherat paylaşımı sebebiyle anlaşmazlık bulunmaktaydı. Fahrülmülk, Zübeyde Hâtûn'un Müeyyidülmülk'e karşı tavrını değiştirdiğini, ona kin bağladığını anlayınca adamlarını gönderip vezâret makamını ele geçirmek için çok mal ve para sarf etmeye başladı. Sonunda da arzusu kabul edilip Müeyyidülmülk azledildi ve yerine Fahrülmülk vezîr oldu."¹⁸

Görevden alınan Müeyyidülmülk bir süre hapsedildikten sonra kurtulmayı başararak gizlenmiş olsa da Mecdülmülk ve Zübeyde Hâtûn'a karşı duyduğu intikam duygularının etkisiyle Sultan Berkyaruk aleyhine müttefik arayışına girişti. Berkyaruk'un kardeşi Muhammed Tapar, Müeyyidülmülk'ü kabul ve ihtiyar eylemiş, hususi konuşmalarında ona güvenmiştir. Hatta kendisini sultan ilân eden Muhammed Tapar, vezîrligi de ona teslim etmiştir.¹⁹

Çok geçmeden yanına geçen askerler ve emirler ile giderek güçlenen Muhammed Tapar, Berkyaruk'u takip ederek Rey yönünde harekete geçti. Muhammed Tapar 2 Zilkade 492 (20 Eylül 1099) tarihinde Rey'e ulaştığında ise Berkyaruk çoktan şehri terketmişti ancak Zübeyde Hâtûn Rey'de bulunuyordu. Hâtûn'a karşı intikam hisleri bulunan Müeyyidülmülk ilk iş olarak Zübeyde Hâtûn'u hapsedirmiş, Hâtûn'dan 5.000 dinar vereceğine dair bir de senet aldıktan sonra kendisine yapılan tüm uyarılara rağmen Zübeyde Hâtûn'u boğarak öldürmüştür.²⁰

Öte taraftan Muhammed Tapar'ın kudreti ve itibarı giderek artıyor, kıymetli emirler maiyetine giriyordu. Müeyyidülmülk de Muhammed Tapar'ı kardeşi Berkyaruk'a karşı kıskırtıyor, iki veliaht arasındaki taht mücadelesinden kaynaklı husûmetin ve mücadelelerin artmasına sebep oluyordu. Nihayetinde Berkyaruk, Horasan, Cürcân ve Rey

¹⁶ Bündârî, a.g.e., s. 86-89; Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 43; a. mlf., "Müeyyidülmülk", *DIA*, XXXI, 490-491.

¹⁷ Râvendî, a.g.e., I, 140; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Türkçe trc. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987, X, 212; Abdülkerim Özeydin, "Fahrülmülk, Ali b. Nizâmülmülk", *DIA*, XII, 99-100.

¹⁸ a.g.e., X, 212.

¹⁹ Bündârî, a.g.e., s. 88; Reşidüddin, a.g.e., II/V, 63-64; Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 56, 66-67; a. mlf., "Müeyyidülmülk", 490-491.

²⁰ Hüseyinî, Sadreddin Ali b. Nâsır, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, Türkçe trc. Necati Lugal, Ankara 1999, s. 53; İbnü'l-Esîr, a.g.e., X, 238; Bündârî, a.g.e., s. 89; Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 58-59.

havalisinden asker topladı ve kardeşi Muhammed Tapar'a doğru hareket etti. Vuku bulan muharebede Muhammed Tapar hezimete uğratıldı ve Müeyyidülmülk de esir alındı. Müeyyidülmülk'ün hapsedildiği sırada Sultan Berkyaruk'tan merhamet dilemek için yazmış olduğu dizeler bulunmaktadır. İçerisinde tarihî bilgiler yer almayıp sultanın lütfundan yararlanmak amacıyla te'lif etmiş olduğu ifadeler bulunsa da kıymetli bir devlet görevlisi tarafından kaydedilmesi sebebiyle zikretmenin doğru olacağı düşünülmektedir. Müeyyidülmülk, Berkyaruk'a şöyle seslenmektedir (Reşidüddin, II/V, 1999: 64; İngilizce trc. 2001: 67):

ز ابتدای کون عالم تا بعهد پادشاه
از بزرگان غوغا بودست از فرودستان گناه

Varlık aleminin başlangıcından padişahın zamanına kadar
Büyükler aşağıdakilerin (küçüklerin) günahlarını affeder.

Nitekim Reşidüddin dışındaki diğer kaynaklarda da Müeyyidülmülk'ün esir alındıktan sonra sultanın huzuruna getirildiği rivayet edilmektedir (Râvendî, I, 1999: 144-145; İbnü'l-Esir, X, 1987: 251; Bündârî, 1943: 89). Müeyyidülmülk her ne kadar affedilmek için çabalasa da rakibi Muhammed Tapar'a destek vermesi, Berkyaruk aleyhine düzenlenen bütün komplolarda yer alması ve annesi Zübeyde Hâtûn'un ölümünden mesul olması Berkyaruk tarafından unutulmamış, sultanın emriyle öldürülmüştür. Hatta İbnü'l-Esir'in rivayetine göre Sultan Berkyaruk Müeyyidülmülk'ü esir alınca annesi Zübeyde Hâtûn'dan almış olduğu 5.000 dinar ile ilgili yazıyı da bulmuş ve onun öldürülmesinde en büyük sebeplerinden birisi de mezkûr ifadelerin bulunduğu yazı olmuştur.²¹

Câmî'u't-tevârîh'te geçen emîr ve devlet görevlilerini tavsif eden bir diğer şiir ise Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Muhammed Tapar'ın (1134-1152) oğlu Melikşah'ın atabegliğine getirdiği nüfuzlu emirlerden biri olan Emîr Hasbeg b. Belengirî hakkındadır.²² Burada Emîr Hasbeg'in savaşçı gücü, usta biniciliği, askerî kabiliyetleri fazlasıyla övülmüş dönemin en güçlü biri emirlerinden olduğu ortaya konulmuştur.

نزاذ مشل تو از ماذر زمانه سوار
سبک عنان و گران گرز و اهنین اندام
شگرف قامت و شیر افگن و قوی بازو

²¹ a.g.e., X, 238.

²² Emîr Hasbeg b. Belengirî'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz.: Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, İstanbul 2019, s. 100-115; a. mlf., "Selçuklu Emîri Hasbeg b. Belengirî", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına / In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent*, ed. Abdülkerim Özaydın vd., İstanbul 2008, s. 463-473.

رفیع همت و کوته ید و دراز حسام

Dizgini hafif gürzü ağır, çelik gövdeli
Endamlı, aslanları bile yere çalan, güçlü pazulu
Saygın, eli kısa uzun kılıçlı
Senin gibi bir usta binici anasından doğmamıştır.²³

Hasbeg, sultanın nezdine girdiği andan itibaren büyük itibara sahip olmaya başlamış; zamanla yükselen bu atabeg karşı ise diğer emirler muhalefet etmeye başlayarak Hasbeg'i yine dönemin önemli emirlerinden Çavlı Cândâr'a şikâyet eder olmuşlardı. Sultan Mes'ûd, emirleri arasında yaşanan bu husumetleri öğrenince Çavlı Cândâr'a "Ben seni bana yardımcı olman için yanıma çağırdım, sen ise hemen Hasbeg'e düşman kesildin. Senin aklına dirayetine şaşıyorum!" şeklinde haber yolladı ve bunun üzerine Çavlı Cândâr korkuya kapılarak sultandan kendisini affetmesini diledi. Sultan Mes'ûd ise kendisinden özür dileyen Çavlı'nın yanına maharetlerini göstermesi için Emîr Hasbeg'i gönderdi. Hasbeg'in gûy (çevgân) oynayışını, ata binişini, kabiliyetlerini gören Çavlı, büyük bir şaşkınlık yaşayarak yaptıklarından ötürü pişmanlık duydu. Sultan'ın Hasbeg'e iltifat etmesinde son derece haklı olduğunu anlayarak at, tuğ, kıymetli eşyalar, elbiselerle birlikte Hasbeg'i taltif edip sultanın yanına uğurladı.²⁴

Sonuç

Tarihî hakikatler araştırılırken dönemin birincil kaynakları, arşiv belgeleri ve araştırma eserlerin yanı sıra edebî kaynaklara bilhassa şiirlere de müracaat etmek çok daha zengin bir bakış açısı elde edilmesine vesile olmaktadır. XII. ve XIII. yüzyılda yazılmış Ortaçağ tarihi kaynak eserlerinde siyasî olaylar izah edilirken yer yer dönemin şairleri tarafından kaleme alınan beyitlere yer verilmektedir. Bunların dikkatlice gözden geçirilmesi suretiyle de pek çok konuda tamamlayıcı bilgiler elde edilebilmektedir. Reşidüddin'in eserinde de Selçuklu devlet adamlarını ve komutanlarını kimi zaman fazlasıyla öven kimi zaman ise ağır bir dille eleştiren, onların şahsiyetleri ve halka olan tutumları hakkında ipuçları elde edilmesini sağlayan şiirler görülmektedir. Örneğin devlet görevlilerinden Müstevfi Mezdülmülk tarihî kaynaklarda başarılı idareciliği ve iktisadî alanlarda yaptığı tasarrufları ile yer alırken, beyitlerde ise kendi çıkarına uygun olarak yürüttüğü faaliyetleri ve Nizâmülmülk gibi bir vezîri gözden

²³ Reşidüddin, a.g.e., II/V, 121; İngilizce trc. s. 110; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, s. 113; a. mlf., a.g.m., *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına / In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent*, s. 472-473.

²⁴ Râvendî, a.g.e., I, 224-225; Reşidüddin, a.g.e., II/V, 120-121; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, s. 101-102; a. mlf., a.g.m., *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına / In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent*, s. 464-465.

düşürme teşebbüsleri yüzünden eleştirilmekte, dönemin şairleri tarafından hiç de iyi bir nazara sahip olmadığı görülmektedir. Aynı dönemlerde Nizâmülmülk'ün iki oğlu arasında başlangıçta miras paylaşımı olduğu düşünülen ancak siyasî olarak da devam eden çekişmelerin etkisi de şiirlere yansımaktadır. Yine kıymetli atabegler arasında yer alan Emîr Hasbeg b. Belengirî'nin tarihî kaynaklarda yürütmüş olduğu siyasî faaliyetleri ile nüfuz ve iktidar sahibi bir emîr olduğu anlatılırken aynı zamanda uzun boyu, endamı, bir aslanı tek başına devirecek kadar güce sahip oluşu, çevikliği ve ata binmedeki maharetleri beyitlerde yer almakta böylece etrafındaki herkesin ne sebeple bu emîrden çekindiği ve onu sultanın gözünden düşürmek için faaliyet yürüttüğü daha iyi anlaşılmaktadır. Nihayetinde şunu ifade etmek gerekmektedir ki; Selçuklu tarihini farklı yorumlayabilmek için yalnızca nesir olarak kaydedilmiş ibarelere değil aynı zamanda şiirlere, atasözlerine ve kafiyeli ifadelere temas etmek tarihî vakaların, hadiselerin muhtelif ve değişik perspektiflerden anlaşılmasına imkân verecektir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Gamze, *Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin Câmî'u't-Tevârih Adlı Eserinin Selçuklu Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- Arberry, A. J., *Classical Persian Literature*, London 1958.
- Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-'usra*, Türkçe trc. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943.
- Derman, M. Uğur, "Tuğra", *DİA*, XL, 336-339.
- Günaltay, M. Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1991.
- Hamdullah el-Müstevfî, *Târih-i Güzide*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1387.
- Hândmîr, *Düstürü'l-vüzerâ'*, nşr. Saîd-i Nefîsî, Tahran 1317.
- _____, *Habîbü's-siyer fi ahbârî efrâdî'l-beşer*, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1353 hş., II.
- Hümâî, Celâleddin, *Târih-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1375/1996.
- Hüseynî, Sadreddin Ali b. Nâsır, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, Türkçe trc. Necati Lugal, Ankara 1999.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Türkçe trc. Abdülkerim Özyayın, İstanbul 1987, X.
- İkbâl, Abbas, *Vezâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selçukî*, nşr. M. Takî Dânişpejûh, Tahran 1338 hş.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah*, İstanbul 1973.
- _____, "Mecd-ül-Mülk", *İA*, VII, 432-433.
- Kamola, Stefan, *Making Mongol History Rashid al-Din Jami'al-Tawarikh*, Edinburgh 2019.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Karahanlı Gazneli ve Selçuklu Devletlerinin Edebî Faaliyetlerdeki Etkinliği", *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara 2001, s.60-75.
- _____, "Selçuklu Sarayında Şiir ve Şair", *V. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995)*, Konya 1996, s. 133-139.
- _____, "Muizzî", *DİA*, XXXI, 98-99.
- Kartal, Ahmet, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler, *Bilig*, sayı: 17, Bahar 2001, 55-71.
- Klausner, Carla L., *The Seljuk Vezirate A Study of Civil Administration 1055-1194*, Cambridge Mass 1973.
- Krawulsky, Dorothea, *The Mongol İlkhâns and their Vizier Rashîd al-Dîn*, Frankfurt 2011.
- Muizzî, *Dîvân*, nşr. Abbâs İkbâl, Tahran 1318.
- Özyayın, Abdülkerim, *Sultan Berkıyruk Devri Selçuklu Tarihi (h. 485-498/m. 1092-1104)*, İstanbul 2001.
- _____, "Fahrülmülk, Ali b. Nizâmülmülk", *DİA*, XII, 99-100.
- _____, "Müeyyidülmülk", *DİA*, XXXI, 490-491.
- _____, "Tâcülmülk", *DİA*, XXXIX, 359-360.
- Osman Gazi Özgüdenli, "Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. I, sayı:2, Sonbahar 2014, s. 39-67.
- _____, "Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî", *DİA*, XXXV, 19-21.
- Öztürk, Murat, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, İstanbul 2019.
- _____, "Selçuklu Emiri Hasbeg b. Belengirî", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına / In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent*, ed. Abdülkerim Özyayın vd., İstanbul 2008, s. 463-473.
- Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr: Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, Türkçe trc. Ahmed Ateş, Ankara 1999, I.
- Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmî'u't-tevârih*, nşr. Ahmed Ateş, C. II, Cüz V, Ankara 1999.
- _____, *Câmî'u't-tevârih*, İngilizce trc. Kenneth Allin Luther, *The History of the Seljuq Turks from the Jâmi'al-Tawârîkh An Ilkhanid Adaptation of the Saljûk-Nâma of Zahîr al-Dîn Nîshâpûrî*, Curzon 2001.
- _____, *Câmî'ü't-Tevârih*, Türkçe trc. ve notlar: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2014.
- Safâ, Zebihullâh, *İran Edebiyatı Tarihi*, Türkçe trc. Hasan Almaz, Ankara 2002, I.
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.
- _____, "Câmîu't-tevârih", *DİA*, VII, 132-134.
- Taneri, Aydın, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik", *TAD*, V/8-9, 1967, s. 75-186.
- _____, "Divan (Büyük Selçuklular'da Divan)", *DİA*, IX, 383-384.
- Tetley, G. E., *The Ghaznavid and Seljuq Turks: Poetry as a source for Iranian history*, London-New York 2009.
- Togan, Zeki Velidi, "Raşîd-üd-din Tabîb", *İA*, IX, 705-712.
- Türkoğlu, Esra, *Büyük Selçuklu Devlet Adamı Müstevfî Mecdü'l-Mülk, Hayatı ve Faaliyetleri (1049-1099)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- Yezdî, Muhammed b. Abdullah b. Nizâm el-Hüseynî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selçukîyye*, nşr. K. Süsseim, Leiden 1909.

EXTENDED ABSTRACT

Jāmi' al-Tawārīkh is a Persian work that is accepted as the first public world history in the modern sense. *Jāmi' al-Tawārīkh* is the historical work composed in the period early XIV. century by Rashīd al-Dīn Faḍlullāh Hamadhānī (d. 718/1318) vizier to the Mongol Ilkhanid Gāzān Khan (1295-1304) and Öljeitü (1304-1316), and take place in the cabinets as vizier for both rulers. He actively took part in reforms implemented in many fields to restructure the Ilkhanid State. He occupies a unique place in the history of Persian literature. Rashīd al-Dīn Faḍlullāh Hamadhānī, was born into a Persian Jewish family in Hamadān. He probably took place the government service in Abaqā Khan's time (1265-1282) as a physician. In a short time his position became stronger and he became a vizier for the Gāzān Khan's sultānate. After the death of Gāzān Khan, Rashīd al-Dīn had taken under the protection of Öljeitü and he was one the valuable statesman of Medieval and in this period of time he created the precious work named *Jāmi' al-Tawārīkh*. *Jāmi' al-Tawārīkh* was used as a resource by many historians. In addition Rashīd al-Dīn decorated his work with miniatures with high artistic value, included institutions and economic issues, and opened a new era in Islamic historiography.

Tedhkeres, dīvāns of poetry, qasīdes, biographies of poets and satires are very important resources in terms of medieval historical researchs. In *Jāmi' al-Tawārīkh*, the activities of the Saldjūkid Sultāns were transferred in accordance with the historical chronology, the richness of expression was provided by including verses and poems.

The volume of the work is about the Saldjūkid contains some valuable poems which are help to understand the historical event about it's period. This study includes the poems about the political events and the dīvān officials, amīrs especially viziers except the Saldjūkid Sultāns. And also *Jāmi' al-Tawārīkh* includes poems written particularly by the most important poets of this period of time. This study aims to compare the poems with the historical events. These poems, translated from Persian to Turkish have been tried to be evaluated in accordance with their historical perspective. Because while researching historical facts, referring to the primary sources of the period, archival documents and research works, as well as literary sources, especially poems helps to obtain a much richer perspective.

In the work of Rashīd al-Dīn Faḍlullāh Hamadhānī, poems criticizing Saldjūkid statesmen and commanders, sometimes praising them too much, sometimes satirizing them with heavy language, and providing clues about their personalities and attitudes towards the people. The statesmen who had activities to the detriment of the state were have been criticized in a heavy manner in the work. Mustawfī Majd al-Mulk has been criticized for his activities in the verses in the *Jāmi' al-Tawārīkh*, in accordance with his own interests and attempts to discredit a vizier such as Nizām al-Mulk. In the same period the effect of the conflicts, which were initially thought to be sharing inheritance between the two sons of Nizām al-Mulk, but continued politically was reflected in the poems. The alliance of interest created by Tāj al-Mulk and dissatisfaction with the statesmen appointed by Sultān Malik-Shāh were also found in the poems. As for example the poem was told by Mu'ayyid al-Mulk to Fakhr al-Mulk: "I have worked very hard to build a house for you. You have sharpened your axe to uproot my house. From the point of view of reason it is not fitting, O soul of my father! That all good should come from me and all evil from you". Another example "From the beginning of the existence of the world until the time of the ruler, great ones have forgiven the crimes of those under them". These verses was told from Mu'ayyid al-Mulk to Sultān. In another poem Amīr Ḥasbeg's features was described: "The mother of time has not given birth to a horseman like you, with quick bridle, heavy mace, iron body. Wondrous stature, lion-subduing, strong of arm, of high dignity, honest, with a long sword".

Finally in order to interpret the history of Saldjūkid differently, it is helpful to look at not only the expressions recorded as prose but also poems. Rich content in the *Jāmi' al-Tawārīkh* gives us this opportunity. In addition, the poems about the statesmen in the work and the information in the historical sources were found to be similar.

DİNLEME ÖZ YETERLİK ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ÖĞRETMEN ADAYLARI ÖRNEĞİ

Aslı Maden^{1*}

¹ Dr., Giresun Üniversitesi, Türk Dili Bölümü

*asli.maden@giresun.edu.tr

⁺ORCID: 0000-0002-3336-0198

Öz- Araştırmada, öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca dinleme öz yeterliği üzerinde etkili olabilecek cinsiyet, okuma alışkanlığı ve evde kitap okunması, anne-baba eğitim durumu, evden ve cep telefonundan internet kullanımı, anlatma becerisi tercihi gibi çeşitli değişkenlerin etkisi de belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma, var olan bir durumu belirlemeyi amaçladığı için tarama modeline göre yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini, bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemini ise, tesadüfi örnekleme yöntemi ile bu fakültede öğrenim gören (n=239) öğretmen adayları arasından seçilmiştir. Araştırmanın verileri, *Kişisel Bilgi Formu* ve *Dinleme Öz Yeterlik Algısı Ölçeği* ile toplanmıştır. Veri toplama araçları örneklemdaki adaylara basılı veya e-posta olarak ulaştırılmış ve toplanmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının genel olarak iyi düzeyde dinleme öz yeterlik algısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Bununla beraber cinsiyetin, evde veya ikamet edilen yerde kitap okunmasının, anne eğitim düzeyinin dinleme öz yeterlik algısı üzerinde ayırt edici olmadığı; buna karşın adayların kitap okuma alışkanlığının, baba eğitim düzeyinin ve anlatma becerisi tercihinin öz yeterlik algısı üzerinde ayırt edici olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler – Dinleme, öz yeterlik, algı, öğretmen adayı

A RESEARCH ON LISTENING SELF-EFFICIENCY PERCEPTION: THE SAMPLE OF PRE-SERVICE TEACHERS

Abstract – In this study, it was aimed to determine the self-efficacy perceptions related listening skills of pre-service teachers. Perceptions of listening self-efficacy was evaluated in terms of variables such as gender, reading habits, parental education level, internet usage and preference for expression skills. A descriptive survey model was adopted for this study. The sample of the study was consisted of 239 pre-service teachers who studied in different department in faculty of education of a state university. The data of the study was collected with *Perceptions of Listening Self-Efficacy Scale* and *Personal Information form*. Data collection tools were delivered (as a printed or e-mail) to the pre-service teachers and collected. As a result of the research, it was determined that pre-service teachers' perceptions of listening self-efficacy was generally good. However, it was found that gender, reading at home or at home and reading mother's education level did not affect self-efficacy perception. On the other hand, it was determined that the habit of reading books, father's education level and preference of expression skills were differentiated on self-efficacy perception.

Keywords – Listening, self-efficacy, perception, pre-service teachers.

Giriş

Dinleme, konuşan ya da sesli okuyanın ilettiği sesli içeriği anlamlandırmaya ve tepkide bulunmaya dayanır. Bu beceri, insanın bilgi alışverişinde dolayısıyla günlük yaşamında büyük bir yere sahiptir. Dinleme, insanın kullanmaya başladığı ilk dil becerisidir. Zira dinleme anne karnından başlayan bir temele sahiptir ve ömür boyu etkili biçimde kullanılması gerekir. Küçük büyük herkesin çevresindekileri anlayıp uygun dönütler vererek iletişimini sürdürebilmesi için iyi bir dinleyici olması zorunludur. Bu nedenle okul öncesi dönemden başlayarak okulda ve sonraki yaşamda dinleme eğitimi çok önemlidir. Dinleme becerisindeki başarı bireyin tüm yaşamında etkili olacağı gibi eğitim yaşamındaki akademik başarısında da belirleyici bir role sahiptir.

Dinleme ile ilgili birçok tanım alanyazında yer almaktadır. Örneğin Türkçe Sözlük'te (2005) dinleme için "iştirmek, kulakla algılamak, duymak" karşılığı verilmişken, Demirel (1999, s.33) dinlemeyi "konuşan kişinin iletmek istediği mesajı pürüzsüz bir şekilde algılayabilme ve iletilen mesaja karşı uygun tepkide bulunabilme etkinliği", Sever (1997, s.1) "bireyin işittiğini anlamak ve saklamak veya işittiğini anlamak için çaba göstermek", Ergin ve Birol (2005) "görsel ve işitsel simgelere yönelik gösterilen tepki" Umagan (2007, s.149) ise "karşı tarafı edilgen bir yapıda izleme değil, iletişimin tam olarak gerçekleşmesi için iletiyi alma ve yorumlama çabası" olarak tanımlamaktadır. Ancak dinleme, dil becerileri içinde en az tanınan ve üzerinde henüz yeterince çalışılmamış bir özelliğe sahiptir (Mead ve Rubin, 1985; Vandergrift, 2004). Formel ve informel eğitim ortamlarında, sadece okulda eğitim sürecinde değil, evde, işte, ulaşımda da etkin bir dinleyici olmanın gerekliliği öğrencilere kavratılmalıdır.

Dinleme eğitimi okul öncesinde, ailede başlar. Aile içinde çocuk ilk dinleme davranışlarını çevresinde gerçekleşen iletişim durumlarını izleyerek edinir. Daha sonra ilköğretim, temel dinleme becerilerini kazanır. Ortaokulda kurallar ve gerçek yaşam durumlarından örneklerle becerisini geliştirir. Nitekim ilköğretim ve ortaokul Türkçe derslerinde, dinleme becerisinin geliştirilmesine yönelik özellikle 2005 yılından bu yana ayrıntılı kazanımlar belirlenmiştir. Ders kitaplarında da dinleme metinleri ve metinlere bağlı alıştırmalar özellikli etkinliklerle bu becerinin uygulama düzeyinde alışkanlığa dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Buna karşın dinleme fiziksel, zihinsel ve psikolojik yönü olan karmaşık bir süreç içermektedir. Dolayısıyla ölçülmesi ve sergilenmesine dair unsurların tam olarak belirlenmesi ve uygun eğitim ortamlarında geliştirilmesi zordur. Dinleme eğitimi

sürecinde; öğrenci iştirmek, soyut içerik, sözcük hazinesi gibi etkenlerle dinleyemez ise, bu beceriye karşı korku ve endişe duyabilir. Bu durum süreklilik arz ederse, dinlemeye yönelik olumsuz bir tutum gelişebilir. Dinleme eylemine karşı olumsuz tutum besleyen bireyin bu beceriye yönelik öz güveninde de azalma olacağı öngörülebilir. Bunun önüne geçilebilir için öğrenciye dinleme konusunda daha iyi olabileceğini göstermek için uygun öğrenme ve alıştırmalar ortamları sunulmalıdır. Böylece dinleme konusunda kendine olan güveni güçlenebilir. MacIntyre ve Gardner (1989) de bireyin dinleme becerisi geliştikçe kendine olan güveninin arttıracağını ve hissettiği kaygının azalabileceğini, dinlemeye dair olumlu bir tutum geliştirebileceğini belirtmektedir. Dinleme becerisinin geliştirilmesine dair diğer bilgi ve kurallarla birlikte, bu konuda öğrencinin özgüven ve inancının yükselebileceği şüphesiz öğretmenin doğru yol göstermesine ve özellikle örnek olabilmesine bağlıdır. Öğretmenin sözlü iletişim durumlarında iyi bir dinleyici olması, öğrencisine de bunun yapılabileceğini sezdirmesi çok önemlidir. Bunun sağlanabilmesi için de iletişim becerileri konusunda iyi eğitim almış, dil becerilerini tanıyan bu konuda mesleki formasyona sahip öğretmenlerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Bugün ilköğretim ve ortaokul düzeyinde sınıf ve Türkçe öğretmenleri ile birlikte diğer tüm branş öğretmenlerinin dinleme ve diğer iletişim yeterliklerine sahip olması beklenen bir durumdur. Ancak yetişkinlerin okul dışında, öğretmenlerin ise sınıfta ilköğretim düzeyindeki öğrencilere dinleme konusunda iyi örnek olmalarından dolayı zayıf dinleyici olduklarını ortaya koyan araştırmalar mevcuttur (Jalongo, 1995; Clark, Scruggs ve Szydowski, 1999'den akt. Doğan, 2011, s.17).

Öğrenme ve öğretme sürecinde başarılı olabilmek, öğrenci ve öğretmen arasında kurulacak güçlü bir etkileşimle sağlanabilir. Diğer bir deyişle, öğretmenlerin sahip olması gereken en önemli niteliklerden biri etkili iletişimdir (Arslan ve Özpınar, 2008; Maden, Durukan ve Aslan, 2010). Bu beceri iyi bir dinleyici olmayı da içinde barındırmaktadır. Öğretmenlerin hizmet öncesinde lisans öğrenimleri sırasında bu konuda gerekli eğitimi almış olmaları yukarıda bahsedildiği üzere okuldaki başarıyı güçlendirecektir. Nitekim eğitim fakültelerinde yürütülen Türk Dili I-II, Etkili İletişim, Diksiyon gibi dersler ile Sınıf ve Türkçe Öğretmenliğine özgü (Türkçe Öğretimi, Dinleme Eğitimi vb.) dersler bu ihtiyaca cevap vermektedir. Ancak lisans sonrası adayların seçimi sürecinde iletişim ve özellikle dinleme öz yeterliklerine dair ölçüme tabi tutulmaları bu açıdan düzeylerinin ortaya konulmasını gerektirmektedir. Böylece yaşanan eksiklik ve sorunlara yönelik çözüm üretilebilmesi

ve düzenlemelerin yapılmasına hizmet edilebilecektir. Yapılan araştırmalar, öz yeterlik algısı yüksek olan bir kişinin zor bir görev karşısında daha sakin ve soğukkanlı davrandığını; öz yeterlik algısı düşük olanın ise, yapılması gerekeni olduğundan zor olarak algıladığını göstermiştir (Pajares, 1996'den akt. Temel, 2012, s.192).

Öz yeterlik, Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına bağlı olarak ortaya koyduğu bir kavramdır. Bandura'ya (1986; 1997; Wood ve Bandura, 1989'den akt. Donmuş ve diğ., 2014, s.2) göre öz yeterlik "bireyin bir edimi, bir işi gerçekleştirmede ne derece yeterli olduğuna ve başarılı olacağına ilişkin inancı ya da algısıdır". Senemoğlu (2005) ise, "bireyin farklı durumlarla baş etme, belli bir etkinliği başarma yeteneğine, kapasitesine ilişkin kendini algılayışı, inancı ve kendi yargısı" şeklinde öz yeterliği tanımlamaktadır.

Dinleme öz yeterliği, *dinleyicinin sözlü iletişim sürecinde kendisinden beklenen dinleme etkinliklerini gerçekleştirmeye yönelik sahip olduğu algı* olarak tanımlanabilir. Tam ve etkili bir iletişim için dinleme öz yeterliğinin herkes için gerekli olduğu açıktır, bu noktada insanları hayata hazırlayan öğretmenlerin dinleme öz yeterliklerinin yeterli olması daha da önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda, öz yeterlik algı ve inancı yüksek olan bireyler bir işi yapma konusunda daha azimli, kararlı ve istekli olmakta, fakat düşük öz yeterliğe sahip olanlar tam tersi yönde korku, kaygı, endişe ve güvensizlik gibi davranış ve düşünme yeteneklerini olumsuz etkileyecek durumlar yaşayabilirler (Pajares, 2002; Pajares & Schunk, 2001; Tschannen-Moran & Hoy, 2001; Woolfolk Hoy & Spero, 2005: 344). Öğretmen adaylarının da mesleğe başlamadan önce, dinleme becerileri konusunda gerekli kuralları öğrenip uygulayarak öz yeterlik algılarını yüksek tutmaları beklenmelidir.

Alanyazında öğretmen adaylarının dinleme öz yeterliklerine yönelik araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Söz gelimi, Kurudayıoğlu ve Kana'nın (2013) Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme öz yeterliklerini inceledikleri çalışmada, adayların belli düzeyde öz yeterliğe sahip oldukları tespit edilmiştir. Karahan (2018) da araştırmasında, Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme öz yeterliği ile kaygı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bununla birlikte, Aydın ve diğerlerinin (2015) ortaokul öğrencilerine yönelik, Yaman ve Tulumcu'nun (2016) yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere yönelik ölçek geliştirmeyi amaçladıkları araştırmalar da önemlidir. Buna karşın diğer öğretmen adaylarının dinleme

öz yeterlik algılarına dair tespitlere ulaşan bir çalışmaya rastlanamamaktadır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmada, öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca cinsiyet, okuma alışkanlığı, anne-baba eğitim durumu, internet kullanımı ve anlatma becerisi tercihi gibi değişkenlerin etkisi de belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. Öğretmen adayların dinleme öz yeterlik algıları ne düzeydedir?
2. Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algıları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algıları evde kitap okunma durumuna göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
4. Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algıları kitap okuma alışkanlığına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
5. Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algıları anne ve baba eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
6. Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algıları evden internete bağlanma açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
7. Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algıları cep telefonundan internete bağlama açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
8. Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algıları arasında anlatma becerisi (konuşma veya yazma) tercihine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Mesleğe yönelik -hizmet öncesi- eğitim alan öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algılarını tespit etmeyi, dolayısıyla var olan bir durumu belirlemeyi amaçlayan bu araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, "geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlamaktadır" (Karasar, 2006, s.77). Bu doğrultuda araştırmada, öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algı düzeylerinin tespiti ile cinsiyet, okuma alışkanlığı, anne-baba eğitim durumu, internet kullanımı ve anlatma becerisi tercihi değişkenlerinin algı üzerindeki etkisi de değerlendirilmiştir. Çünkü fiziksel, sosyal ve psikolojik gelişim sürecindeki öneminden dolayı cinsiyetin, dil becerilerinin gelişimi ile doğrudan ilişkili olması nedeniyle okuma alışkanlığının dinleme öz yeterliği üzerindeki

etkisinin belirlenmesi önemli görülmüştür. Bunun yanında ailelerin iletişim konusunda çocuklarına örnek olması, iyi bir dinleyici ve anlatıcı olmaları önemlidir. Bu da ebeveynin eğitim düzeyi ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle anne-baba eğitiminin dinleme öz yeterlik algısı üzerinde etkili olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Teknoloji gelişmeler ile internet kullanımı iletişim alışkanlıklarını da değiştirdiği için dinleme üzerinde de önemli etkileri vardır. Bu nedenle evde ve mobil araçlarda internet kullanımının dinleme öz yeterlik algısı üzerinde etkili olacağı öngörülmüştür.

Bireyin duygu ve düşüncelerini, hayal ve isteklerini anlatmak için başvurduğu iki önemli dil becerisi vardır: Konuşma ve yazma. Bazıları konuşmayı bazıları ise yazmayı daha çok tercih eder. Konuşmayı tercih edenler ile yazmayı tercihlerin dinlemeye yaklaşımı farklıdır. Zira konuşma dinleme becerisi ile bir bütündür ve birlikte sergilenirler. Bu nedenle, adayların anlatma becerilerine ilişkin tercihlerinin dinleme öz yeterlik algısı üzerindeki etkisini belirlemek araştırmanın amaçları arasındadır.

Araştırma Örneklemini

Araştırmanın evreni, bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Araştırma örneklemini ise, tesadüfi örnekleme yöntemi ile eğitim fakültesinde, 2015-2016 eğitim-öğretim yılında, öğrenim gören adaylar arasından gönüllülük esasına göre (n=239) seçilmiştir. Örneklemin öğretmen adayları arasından seçilmesinde, mesleğe başladıklarında öğrencileri tarafından dinleme konusunda örnek alınacak olmaları ve branşlarına uygun olarak dinleme ve dil becerileri konusunda eğitim verecek olmaları etkili olmuştur. Bununla birlikte, öğretmenlik mesleğine hazırlanmak için Türk Dili, Etkili İletişim, Sınıf Yönetimi ve Türkçe öğretimine yönelik diğer derslerde sözlü iletişim ve dinleme becerilerini geliştirmek için eğitim alan adayların bu konudaki yeterliliklerinin belirlenmesinin öğretmen yetiştirme alanına faydalı olacağı düşüncesi de örneklemin belirlenmesinde dikkate alınmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algılarının belirlenmesi ve çeşitli değişkenler doğrultusunda değerlendirilmesinin amaçlandığı çalışmada veriler, *Kişisel Bilgi Formu* ve *Dinleme Öz Yeterlik Algısı Ölçeği* ile toplanmıştır: *Kişisel Bilgi Formu*, örneklemdaki adayların amaç ve alt problemlerle ilgili özelliklerini belirlemeye yönelik kısa cevaplı maddeler içermektedir.

Dinleme öz yeterlik algısı ile ilgili veriler, Türkçe öğretim programında yer alan dinleme becerisine yönelik kazanımlardan, ilgili alanyazındaki benzer ölçeklerden (Erdem ve Erdem, 2014; Kurudayıoğlu ve Kana, 2013; Aydın, Demircan ve İnnalı, 2015) yararlanılarak geliştirilmiş olan *Dinleme Öz Yeterlik Algısı Ölçeği* ile elde edilmiştir. Ölçek 4) Her Zaman 3) Genellikle 2) Ara Sıra 1) Hiçbir Zaman aralığında, 4'lü likert tipte, ölçeklendirilmiştir. *Dinleme Öz Yeterlik Algısı Ölçeği*ni geliştirme sürecinde; ilk olarak dinleme kazanımları ve benzer ölçeklerden hareketle 25 maddelik taslak ölçek oluşturulmuştur. Taslak ölçek, kapsam geçerliliği açısından 3 Türkçe eğitimi ve 1 eğitim bilimleri uzmanı tarafından incelenmiştir. 50 öğretmen adayı üzerinde pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulamada ulaşılan verilere göre ölçeğin *Cronbach Alpha* iç tutarlık katsayısı 0,85 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliği faktör analizi ile test edilmiş, analiz sonucunda KMO değeri 0,808, Barlett değeri ise 683,67 olduğu görülmüştür. Geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda; 2 madde kapsam dışı ve 1 madde düşük güvenilirliğe sahip olduğundan ve 3 madde ise düşük faktör yük değerinden dolayı çıkartılarak ölçeğe 20 maddelik son hâli verilmiştir.

Veri toplama aracı çalışmaya katılan öğretmen adaylarına elden veya e-posta yoluyla ulaştırılmış ve toplanmıştır. Ulaşılan veriler, SPSS 16.0 programı aracılığıyla çözümlenmiş; bulgular tablolar hâlinde sunulmuştur. Veri toplama aracında yer alan aralık değerlerini derecelendirmek için aralık hesaplama tekniğinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda ölçekte yer alan aralıklar için $n-1/n$ aralık genişliği formülü uygulanmıştır. Veri analizinde, adayların dinleme öz yeterlikleri *Yüksek, İyi, Orta* ve *Düşük Düzey* şeklinde kodlanmıştır. Her seçeneğe karşılık gelen puan aralıkları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

Tablo 1: Ölçek puan aralıkları

Seçenekler	Verilen Değer	Kod	Değer Aralığı
Hiçbir Zaman	1	Düşük Düzey	1,00 – 1,74
Ara sıra	2	Orta Düzey	1,75 – 2,49
Genellikle	3	İyi Düzey	2,50 – 3,24
Her Zaman	4	Yüksek Düzey	3,25 – 4,00

Elde edilen verilerin analizinde; dinleme öz yeterlik algısı ortalamalarının çözümlenmesinde aritmetik ortalama, cinsiyet, evde kitap okunması, internet kullanımı (evden ve mobil / cep telefonundan) değişkenini test etmek için *t* testi, anne ve baba eğitim seviyesi, kitap okuma alışkanlığı, anlatma becerilerine yönelik tercih değişkenleri için tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Verilerin analizinde anlamlılık düzeyi 0,05 ($p < 0,05$) olarak uygulanmıştır.

BULGU VE YORUMLAR

Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algılarına dair bulgular; alt problemlere göre aşağıda tablolar hâlinde gösterilmiştir:

Öğretmen adayların dinleme öz yeterlik algısı düzeyleri

Tablo 2: Dinleme öz yeterlik algısı ortalaması

	N	Ortalama	Standart Sapma
Dinleme Öz Yeterlik Algısı	239	2,6383	0,50093

Tablo 2’de görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algı genel ortalaması 2,67’dir. Öz yeterlik algı ortalamaları ölçekten alınabilecek en yüksek puan (80) dikkate alınarak değerlendirildiğinde; genel algı puan ortalamasının 52,77 olduğu görülmüştür. Bu bulgu, öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algılarının ölçekteki aralık değerlerine göre *İyi* düzeyde sergilendiğini göstermektedir.

Tablo 3: Dinleme öz yeterlik algısı düzeyleri

Dinleme Öz Yeterlik Algısı	Ortalama	Standart Sapma	f	%
Düşük	1,5208	,12147	12	5,0
Orta	2,1833	,27261	69	28,9
İyi	2,8321	,19853	134	56,1
Yüksek	3,4229	,09086	24	10,0
			239	100,0

Öğretmen adaylarının öz yeterlik algılarının aralık değerlerine dağılımı Tablo 3’te görülmektedir. Buna göre, adayların çoğunluğu *İyi* düzeyde dinleme öz yeterlik algısına sahiptir. Ayrıca 69’unun *Orta*, 24’ünün *Yüksek* ve sadece 12’sinin *Düşük* düzeyde algıya sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Bu bulgu, adayların dinleme öz yeterlik algılarının ortalamasının üstünde olduğunu ve genel olarak dinleme yeterliğine dair bir inancın varlığını kanıtlamaktadır.

Dinleme öz yeterlik algılarının cinsiyete göre analizi

Tablo 4: Cinsiyet göre dinleme öz yeterlik algısı

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Bay	102	2,6681	,53036	0,794	0,428
Bayan	137	2,6161	,47862		

Tablo 4’te görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algılarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($t=0,794$, $p>0,05$). Bu bulgu,

erkek adayların öz yeterlik algısının kızlara göre daha yüksek olduğunu ancak yine de cinsiyetin adayların dinleme öz yeterlik algıları üzerinde etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır.

Dinleme öz yeterlik algılarının evde kitap okunma durumuna göre analizi

Tablo 5: Evde kitap okunma durumuna göre dinleme öz yeterlik algısı

Evde Kitap	N	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Evet	174	2,6494	,49672	-0,562	0,475
Hayır	65	2,6085	,51475		

Tablo 5’te görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının evlerinde kitap okunma durumunun dinleme öz yeterlik algısı üzerinde anlamlı farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir ($t=0,562$, $p>0,05$). Bununla birlikte ortalamalar incelendiğinde, evlerinde kitap okunan adayların öz yeterlik algılarının okunmayanlara göre daha yüksek olduğu da görülmektedir. Bu bulgu, evde kitap okunma durumunun dinleme öz yeterlik algısı üzerinde yeterince etkili olmadığını ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan durum, adayların çoğunun evlerinde kitap okunma açısından benzer özellikler göstermesine bağlanabilir.

Dinleme öz yeterlik algılarının kitap okuma alışkanlığına göre analizi

Tablo 6: Kitap okuma alışkanlığına göre dinleme öz yeterlik algısı

Okuma Alışkanlığı	N	Ortalama	Standart Sapma	F _(3,235)	p
Her gün	42	2,9631	,32816	20,894	0,000
Her hafta	57	2,8868	,36749		
Her ay	86	2,5041	,50166		
İhtiyaç duyduğumda	54	2,3370	,47486		

Tablo 6’da görüldüğü üzere, adayların 86’sının her ay kitap okuduğu, 57’sinin her hafta, 54’ünün ihtiyaç duyduğunda ve 42’sinin ise her gün kitap okuduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığının dinleme öz yeterlik algısı üzerinde anlamlı farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir ($F=20,894$, $p<0,05$). Dinleme öz yeterlik algı ortalamaları incelendiğinde, okuma alışkanlığına bağlı olarak algı ortalamalarının arttığı gözlenmektedir. Bu bulgu, kitap okuma alışkanlığı yükseldikçe dinleme öz yeterlik algısının da yükseldiğini göstermektedir. Dinleme öz yeterlik algısının kitap okuma alışkanlığına bağlı olarak artması, adayların okudukları kitaplardan öğrendikleri, örnek aldıkları tutum ve davranışları iletişim alışkanlıklarına aktarabildiklerine yorulabilir.

davranışları iletişim alışkanlıklarına aktarabildiklerine yorulabilir.

Dinleme öz yeterlik algılarının anne eğitim durumuna göre analizi

Tablo 7: Anne eğitim seviyesine göre dinleme öz yeterlik algısı

Anne Eğitim	N	Ortalama	Standart Sapma	F _(3,235)	p
İlkokul	69	2,6297	,43684	2,365	0,72
Ortaokul	66	2,5159	,59123		
Lise	64	2,7359	,45000		
Üniversite	40	2,6988	,49400		

Tablo 7’de görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının annelerinin eğitim düzeyinin dinleme öz yeterlik algısı üzerinde anlamlı farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir (F=2,365, p>0,05). Anlamlı farklılaşma olmasa da, anne eğitim düzeyi yükseldikçe dinleme algı ortalamalarında kısmen de olsa bir artış eğiliminin olduğu söylenebilir. En yüksek yeterlik algısının annesi lise mezunu olan adaylarda gözlenmiş olması dikkat çekmektedir. Bu bulgu, anne eğitim düzeyinin dinleme öz yeterlik algısı üzerinde kısmen etkili olduğunu göstermektedir.

Dinleme öz yeterlik algılarının baba eğitim durumuna göre analizi

Tablo 8: Baba eğitim seviyesine göre dinleme öz yeterlik algısı

Baba Eğitim	N	Ortalama	Standart Sapma	F _(3,235)	p
İlkokul	32	2,5766	,39144	3,371	0,19
Ortaokul	45	2,6222	,56161		
Lise	88	2,5460	,51996		
Üniversite	74	2,7845	,45495		

Tablo 8’de görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının babalarının eğitim düzeyinin dinleme öz yeterlik algısı üzerinde anlamlı farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir (F=3,371, p<0,05). Bulgulara göre, baba eğitim düzeyine bağlı olarak adayların dinleme öz yeterlik algısında bir artışın olduğu gözlenmektedir. Ancak sadece babası lise mezunu olan adayların ortalamalarında bu durum değişmektedir. Dolayısıyla en yüksek dinleme öz yeterlik algısına, babası üniversite mezunu olan adayların sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu, dinleme öz yeterlik algısı üzerinde, babanın eğitiminin etkili olduğunu göstermektedir.

Buna bağlı olarak, babanın çocukların yetişmesinde, eğitiminde ve iş yaşamında, iletişim becerileri konusunda örnek ve rol model olmasının dinleme yeterliğinde de kendini gösterdiği söylenebilir.

Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algısı üzerinde baba eğitim düzeyinin ne oranda etkili olduğunu görebilmek için Post-Hoc LSD testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 9’da gösterilmiştir:

Tablo 9: Baba eğitim düzeyi Post-Hoc analizi

Baba Eğitim Düzeyi (I)	Baba Eğitim Düzeyi (J)	Ortalama Farkı (I-J)	p
İlkokul	Ortaokul	-,04566	,690
	Lise	,03054	,765
	Üniversite	-,20790*	,048
Ortaokul	İlkokul	,04566	,690
	Lise	,07620	,400
	Üniversite	-,16224	,083
Lise	İlkokul	-,03054	,765
	Ortaokul	-,07620	,400
	Üniversite	-,23844*	,002
Üniversite	İlkokul	,20790*	,048
	Ortaokul	,16224	,083
	Lise	,23844*	,002

Dinleme öz yeterlik algı ortalamaları üzerinde baba eğitim düzeyinin ne oranda etkili olduğunu görebilmek için yapılan Post-Hoc LSD analizi sonuçları Tablo 9’da sunulmuştur. Buna göre, baba eğitim düzeyi arttıkça adayların dinleme öz yeterlik algı düzeyinin de arttığı tespit edilmiştir. Babası üniversite düzeyinde eğitim almış adayların ilkokul ve lise düzeyinde eğitim almış adaylara göre öz yeterlik algılarının daha yüksek olduğu görülmektedir. (p<0,05). Yalnız ortaokul ile üniversite eğitim düzeyine sahip babaların öğrencilerinin dinleme öz yeterlik algısının birbirine yakın olduğu ve lise düzeyinin öz yeterlik üzerinde anlamlı fark oluşturmadığı da belirlenmiştir. Bu bulgu, babası üniversite düzeyinde eğitim almış adayların diğerlerine oranla daha yüksek dinleme öz yeterlik algısına sahip olduğu şeklinde açıklanabilir.

Dinleme öz yeterlik algılarının evden internete kullanımına göre analizi

Tablo 10: Evden internete bağlanma durumuna göre dinleme öz yeterlik algısı

Evde İnternet	N	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Evet	165	2,6155	,49604	-1,052	0,294
Hayır	74	2,6892	,51140		

Tablo 10'da görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının evlerinde ya da ikamet ettikleri yerde internet kullanma durumunun dinleme öz yeterlik algısı üzerinde anlamlı farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir ($t=-1,050$, $p>0,05$). Bununla birlikte, ortalamalar incelendiğinde evde yazılı ve sözlü iletişim, eğlence ve paylaşımlar için internet kullanan adayların genel olarak kullanmayanlardan daha düşük öz yeterlik algısına sahip olmaları da dikkat çekmektedir. Bu bulgu, evde ya da ikamet edilen yerde internet kullanımının dinleme öz yeterlik algısı üzerinde etkili bir değişken olmadığını göstermektedir.

Dinleme öz yeterlik algılarının cep telefonundan internet kullanımına göre analizi

Tablo 11: Cep telefonundan internet kullanımına göre dinleme öz yeterlik algısı

Çepten İnternet	N	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Evet	206	2,5998	,47610	-3,021	0,002
Hayır	33	2,8788	,58737		

Tablo 11'de görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının cep telefonlarından internet kullanma durumunun dinleme öz yeterlik algısı üzerinde anlamlı farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir ($t=-3,021$, $p<0,05$). Bununla birlikte ortalamalar incelendiğinde, cepten internet kullanmayan adayların kullananlardan daha yüksek öz yeterlik algısına sahip olmaları da dikkat çekmektedir. Bu bulgu, cep telefonlarından internet kullanımının dinleme öz yeterlik algısı üzerinde olumsuz bir etkide bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, cep telefonu gibi teknolojik cihazların sağladığı ortam özelliklerinin adaylar tarafından benimsenmiş olmasına karşın teknolojinin getirdiği hız ve kolaylık ile iletişim sürecinde gerekli olan kuralların ve gerekliliklerin salt mesajı ulaştırma kaygısıyla önemsenmemesi ile açıklanabilir.

Dinleme öz yeterlik algılarının anlatma becerisi tercihine göre analizi

Tablo 12: Anlatma becerisi tercihine göre dinleme öz yeterlik algısı

Anlatma Tercihi	N	Ortalama	Standart Sapma	F _(2,236)	p
Yazma	28	2,3554	,54098	7,115	0,001
Konuşma	38	2,8118	,44667		
Her İkisi	173	2,6460	,48848		

Tablo 12'de görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının anlatma becerisi tercihlerinin dinleme öz yeterlik algıları üzerinde anlamlı farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir ($F=7,115$, $p<0,05$). Buna göre, en yüksek öz yeterlik algısına konuşma becerisini tercih eden adaylar, daha sonra ise her ikisini tercih eden adaylar sahiptir. Diğer bir deyişle, duygu ve düşüncelerini anlatmak için konuşmayı önceleyen adayların dinleme öz yeterlik algısı diğerlerinden daha yüksektir. Ayrıca, adayların çoğunluğun her iki anlatma yolunu da tercih etmekte olması da dikkat çekmektedir. Bu bulgu, dinleme ve konuşmanın sesli uyarıcılara dayanması, dinlemenin konuşma esnasında başvurulan bir anlama becerisi olması ve konuşan bir kişinin iyi dinleyicilere ihtiyaç duyması ile açıklanabilir.

Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algısı üzerinde anlatma becerisi tercihlerinin ne oranda etkili olduğunu görebilmek için Post-Hoc LSD testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 13'te gösterilmiştir:

Tablo 13: Anlatma becerisi tercihi Post-Hoc analizi

Anlatma Tercihi(I)	Anlatma Tercihi(J)	Ortalama Farkı(I-J)	p
Yazma	Konuşma	-,45648*	,000
	Her İkisi	-,29060*	,004
Konuşma	Yazma	,45648*	,000
	Her İkisi	,16589	,059
Her İkisi	Yazma	,29060*	,004
	Konuşma	-,16589	,059

Dinleme öz yeterlik algı ortalamaları üzerinde anlatma becerisi tercihlerinin ne oranda etkili olduğunu görebilmek için yapılan Post-Hoc LSD analizi sonuçları Tablo 13'te sunulmuştur. Buna göre, duygu ve düşüncelerini konuşarak ya da her iki beceriyi kullanarak anlatan adayların öz yeterlik algısı sadece yazmayı tercih edenlere göre daha yüksektir. Yazma becerisini anlatma yolu olarak tercih eden adaylarla diğer adayların algıları arasında bu açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,005$). Dinleme ve konuşma sese

dayalı ve sözlü iletişim becerileridir. Ancak yazma sembol ve araçlara ihtiyaç duymaktadır ve yazılı iletişim aracıdır. Bu nedenle, yazmadan ziyade konuşma ve her iki beceriyi tercih eden adayların dinleme öz yeterlik algısının daha yüksek olması doğal bir durumdur. Dolayısıyla, dinleme ile fiziksel özellikleri ortak olan becerileri tercih edenlerin öz yeterliklerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Dinleme, sözlü anlama aracıdır. Bu nedenle, iletişim sürecinde, konuşmacının aktarmak istediği içeriği tam olarak anlamak ve değerlendirebilmek için çok büyük bir role sahiptir. Dinleme becerisi ile ilgili bilgi, kural ve uygulama becerilerinin çocuklara temel eğitim aşamasındaki dil eğitimi sürecinde kazandırılması bunun için önemlidir. Ancak sadece dil eğitiminde değil, tüm eğitim ortamlarında etkili dinleme sergilenmeli, böylece öğrencilerin dil eğitimi derslerinde öğrendiklerini uygulamasına ve yaşamına aktarmasına fırsat sunulmalıdır. Bu noktada öğretmenlerin iyi birer dinleyici olması ve örnek olabilmesi beklenmelidir. Öğretmenlerin de bu becerileri birer öğretmen adayı olarak lisans öğrenimlerinde kazanması gerekmektedir. Bu gerekçelerle, öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algılarının incelendiği bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Öğretmen adaylarının, 1 ile 4 arasında, 2,67 oranında dinleme öz yeterlik algısına sahip olduğu ve en yüksek puan üzerinden değerlendirildiğinde ise 52,77'ye denk gelen bir algının mevcut olduğu tespit edilmiştir. Adayların çoğunluğunun *Orta* düzeyde, ancak genel ortalamaları değerlendirildiğinde ise *İyi* düzeyde dinleme öz yeterlik algısına sahip olduğu görülmektedir. Karahan'ın (2018) Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme öz yeterliklerini incelediği çalışmada da adayların iyi düzeyde öz yeterliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Kurudayıoğlu ve Kana'nın (2013) da adaylar üzerinde yaptığı çalışmada, dinleme öz yeterliğine sahip olduğuna dair tespitler bu sonucu desteklemektedir. Yine Taşgın Gerez'in (2015) konuyla ilgili tez çalışmasında, Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme öz yeterliklerinin yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Bunlarla birlikte, konuşma öz yeterliğine yönelik Sallabaş'ın (2012) yaptığı çalışmada da öğrencilerin öz yeterlik düzeylerinin ortalamanın üstünde olduğu ancak çok yüksek olmadığı görülmüştür.

Adayların dinleme öz yeterlik algıları üzerinde cinsiyetin etkili olmadığı, bununla birlikte erkek adayların öz yeterlik algısının kızlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Taşgın Gerez'in (2015) çalışmasında ise, kız adaylar lehine

dinleme öz yeterlik ortalamalarının farklılaştığına dair yapılan tespitler ile araştırma sonuçları örtüşmemektedir. Buna karşın Tulumcu'nun (2014) yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin anlama öz yeterlikleri üzerinde yaptığı çalışmada, cinsiyetin etkili bir değişken olmadığı görülmüştür. Öğretmen adaylarının konuşma öz yeterlik inancını konu alan çalışmasında Katrancı (2014) da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Ancak araştırmanın aksine, Arslan'ın (2018) akademik öz yeterlik ile konuşma kaygısını incelediği çalışmasında cinsiyetin öz yeterlik inancı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algısı üzerinde evlerinde kitap okunma durumunun etkili olmadığı, bununla birlikte ortalamalar incelendiğinde, evlerinde kitap okunan adayların öz yeterlik algılarının okunmayanlara göre daha yüksek olduğu ulaşılan sonuçlardandır. Bu sonuç, adayların çoğunun evinde kitap okuması ya da evde kitap okuma açısından ailelerin benzerlik taşıması ile açıklanabilir. Diğer taraftan öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığının dinleme öz yeterlik algısı üzerinde etkili olduğu araştırmanın önemli sonuçlarındandır. Bu doğrultuda, okuma alışkanlığına bağlı olarak algı ortalamalarının arttığı gözlenmiştir. Emiroğlu ve Pınar'a (2013) göre, "okuma-anlamanın gerçekleştirilmesi için önce dinlemenin öğrenilmesi gerekir." Bu da dinleme ve okuma alışkanlığı arasında güçlü bir bağın olduğuna işaret eder. Oğuz'un (2009) öğretmen adaylarının yazılı ve sözlü anlatım öz yeterliklerine yönelik çalışmasında, adayların çoğunun sözlü anlatım becerilerinin yetersiz olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Aynı çalışmada adayların bu durumun sebepleri arasında, kitap okumamayı göstermesi ulaşılan sonuçları desteklemektedir.

Anne eğitim düzeyinin öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algısı üzerinde etkili olmadığı belirlenmiştir. Ancak anlamlı farklılaşma olmasa da, anne eğitim düzeyi yükseldikçe dinleme öz yeterlik algısının kısmen de olsa artış sergilediği gözlenmiştir. Buna karşın baba eğitim düzeyinin öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algısı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit, baba eğitim düzeyine bağlı olarak adayların dinleme öz yeterlik algısının yükseldiğini ortaya koymaktadır. Sadece babası lise mezunu olan adayların ortalamalarının bu eğilimin dışında kaldığı da gözlenmiştir. Dolayısıyla babası üniversite düzeyinde eğitim almış adayların diğerlerine oranla daha yüksek dinleme öz yeterlik algısına sahip olduğunu tespit edilmiştir. Bu sonuç, babanın çocukların yetişmesinde, eğitiminde, iş yaşamında ve iletişim becerileri konusunda örnek olmasının dinleme öz yeterliği üzerinde etkili olduğu şeklinde açıklanabilir. Seçkin ve Başbay'ın (2013) çalışmalarında, anne eğitim düzeyine

göre öğretmen adaylarının öz yeterlik inançları farklılaşmazken baba eğitim düzeyine göre anlamlı farkın oluşması araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Aynı şekilde Aykol'un (2017) yabancı dil öz yeterlikleri ile anne ve baba eğitim düzeyi arasında anlamlı ilişki tespit ettiği araştırmanın sonuçları da bu sonucu desteklemektedir. Bunların aksine, Ceyran'ın (2016) öğretmen adaylarının dinleme becerisi ile ilgili görüşlerini incelediği çalışmada, anne ve baba eğitim düzeyinin görüşler üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İnnalı ve Aydın'ın (2014) çalışmasında da okur öz yeterliği üzerinde anne ve baba eğitim düzeyinin anlamlı etkiye sahip olduğuna dair sonuç ile araştırmanın sonuçları örtüşmektedir. Yine Arslan'ın (2017) akademik öz yeterlik ve dinleme kaygısı üzerinde hem anne hem de babanın eğitim düzeyinin olumlu etkiye sahip olduğuna dair tespitleri ulaşılan sonuçları desteklemektedir.

Öğretmen adaylarının evlerinde ya da ikamet ettikleri yerde internet kullanma durumunun dinleme öz yeterlik algısı üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir. Buna karşın cep telefonlarından internet kullanımının öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algısı üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Diğer bir deyişle, cepten internet kullanmayan adayların kullananlardan daha yüksek öz yeterlik algısına sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, adaylar tarafından sıklıkla kullanılan cep telefonu gibi teknolojik cihazların ve internetin getirdiği hız ve kolaylığa bağlı olarak iletişim sürecinde gerekli olan kuralların salt mesajı ulaştırma kaygısıyla göz ardı edilmesi ile açıklanabilir. Maden'in (2013) dinleme problemlerinin sosyokültürel analizini yaptığı çalışmasında, "genel ağ (internet) aracılığıyla yapılan sözlü iletişimlerde dinleyen, konuşmacının söyledikleri ve tavrı arasında ilişki kuramaz ve kontrol edemez." değerlendirmesi internet kullanımının dinleme öz yeterlik algısı üzerindeki olumsuz etkisine dair sonuçları temellendirmektedir.

Öğretmen adaylarının anlatma becerisi tercihlerinin dinleme öz yeterlik algısı üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, en yüksek öz yeterlik algısına konuşma becerisini tercih eden adayların, daha sonra her ikisini tercih edenlerin sahip olduğu gözlenmiştir. Adayların çoğu anlatma ihtiyacı için hem konuşma hem de yazmayı birlikte tercih etmektedir. Bu sonuçtan hareketle, dinleme ve konuşma arasındaki fiziksel ve iletişimsel ortaklıkların dinleme öz yeterlik algısı üzerinde etkisini gösterdiği söylenebilir. Maden ve Durukan'ın (2016) yaptığı dinleme kaygısı ile ilgili çalışmada da anlatma becerisi tercihinin kaygı üzerinde

anlamlı bir fark oluşturmamış olması bu sonucu açıklamada yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, öğretmen adaylarının genel olarak *İyi* düzeyde dinleme öz yeterlik algısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber cinsiyetin, evde veya ikamet edilen yerde kitap okunmasının, anne eğitim düzeyinin dinleme öz yeterlik algısı üzerinde ayırt edici olmadığı; buna karşın adayların kitap okuma alışkanlığının, baba eğitim düzeyinin ve anlatma becerisi tercihinin öz yeterlik algısı üzerinde ayırt edici olduğu belirlenmiştir. Ulaşılan sonuçlardan hareketle; farklı örneklerde dinleme öz yeterlik algısının belirlenmesi, öğretmen adaylarının dinleme öz yeterlik algıları üzerinde etkili olabilecek farklı değişkenlerin incelenmesi, ayrıca diğer branşlardaki öğretmenlerin ve adayların dinleme becerilerine ilişkin durum tespiti ve çözüm önerisi içeren araştırmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Arslan, S. ve Özpınar, İ. (2008). Öğretmen nitelikleri: İlköğretim programlarının beklentileri ve eğitim fakültelerinin kazandırdıkları. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 2(1), 38-63.
- Arslan, A. (2017). Ortaokul öğrencilerinin dinleme kaygıları ve akademik özyeterlik inançlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *International e-Journal of Educational Studies (IEJES)*, 1(1), 12-31.
- Arslan, A. (2018). Ortaokul öğrencilerinin konuşma kaygıları ve akademik öz-yeterlik inançlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *International e-Journal of Educational Studies (IEJES)*, 2 (3), 26-43.
- Aydın, İ.S., Demircan, U. ve İnnalı, H., Ö. (2015). Ortaokul öğrencilerinin dinleme/izleme öz yeterlik algılarına yönelik ölçek geliştirme çalışması. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, UDES Özel Sayısı, 1420-1435.
- Aykol, N. (2017). *Lise öğrencilerinin yabancı dile yönelik kalıplaşmış düşünceleri ve yabancı dil özyeterlik algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Ceyran, K.O. (2016). *Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme becerisine yönelik görüşlerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi
- Demirel, Ö. (1999). *İlköğretim okullarında Türkçe öğretimi*. İstanbul: MEB Basımevi Yayınları.
- Doğan, Y. (2011). *Dinleme eğitimi*. Ankara: PegemA Yayınları.
- Donmuş, V., Akpınar, B. ve Eroğlu, M. (2017). Öğretmen adaylarının akademik özyeterlikleri ve mesleki kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(37), 1-13.
- Emiroğlu, S. ve Pınar F.N. (2013). Dinleme becerisinin diğer beceri alanları ile ilişkisi. *Turkish Studies*, 8(4), 769-783.
- Erdem, A. ve Erdem M. (2014). "Dinleizlelanlat" dinleme ve konuşma yeterlikleri ölçeğinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 418-432.
- Ergin, A. ve Birol C. (2005). *Eğitimde iletişim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- İnnalı, H. Ö. ve Aydın, İ. S. (2014). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okur özyeterliklerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Turkish Studies*, 9(9), 651-682.
- Karahan, B. Ü. (2018). Examining the relationship of listening and speaking anxieties of Turkish teacher candidates with their listening self- efficacy. *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(3), 72-82.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Katracıoğlu, M. (2014). Öğretmen adaylarının konuşma becerisine yönelik öz yeterlik algıları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 174-195.
- Kurudayıoğlu, M. ve Kana, F. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme becerisi ve dinleme eğitimi özyeterlik algıları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 245-258.
- MacIntyre, P. D. & Gardner, R. C. (1989). Anxiety and second language learning: Toward a theoretical clarification. *Language learning*, 39(2), 251-275.
- Maden, A. ve Durukan, E. (2016). Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme kaygıları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), 1945-1957.
- Maden, S. (2013). Niçin dinlemiyoruz? Dinleyememe probleminin sosyokültürel analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(1), 49-83.
- Maden, S., Durukan, E. ve Aslan A. (2010). Türkçe öğretmeni adaylarının öğretmen niteliklerine yönelik görüşleri. *Turkish Studies*, 5(4), 1364-1378.
- Mead, N. A. & Rubin, D. L. (1985). Assessing listening and speaking skills. *ERIC*, Digest, ED 263626.
- Oğuz, A. (2009). Öğretmen adaylarının sözlü ve yazılı anlatım becerilerine ilişkin öz yeterlik algıları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 18-42.
- Pajares, F. & Schunk, D. H. (2001). Self-beliefs and school success: Self-efficacy, self-concept, and school achievement. R. Riding & S. Rayner (Ed.). In *Self-perception* (pp. 239-266). London: Ablex Publishing.
- Pajares, F. (1996). Self-efficacy beliefs and mathematical problem-solving of gifted students. *Contemporary Educational Psychology*, 21, 325-344.
- Pajares, F. (2002) Overview of social cognitive theory and of self-efficacy. <http://www.uky.edu/~eushe2/Pajares/eff.html> 30.01.2019 tarihinde erişilmiştir.
- Sallabaş, M.E. (2012). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin konuşma öz yeterliliklerinin değerlendirilmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(2), 269-290.
- Sever, S. (1997). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seçkin, A. ve Başbay, M. (2013). Beden eğitimi ve spor öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin öz-yeterlik inançlarının incelenmesi. *Turkish Studies*, 8(8), 253-270.
- Senemoğlu, N. (2005). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Taşgın Gerez, F. (2015). *Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme, konuşma, okuma ve yazma öz yeterlikleri ile öğrenme stillerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Temel, S. (2012). Problem çözme sürecinin temel unsurları: Üstbilişsel özdüzenleme stratejisi ve özyeterlik algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 190-199.
- Tschannen-Moran, M. & Woolfolk Hoy, A. (2001). Teacher efficacy: capturing an elusive construct. *Teaching and Teacher Education*, 17, 783-805.
- Tulumcu, F.M. (2014). *Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin anlama becerilerine yönelik öz yeterlikleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK.
- Umagan, S. (2007). "Dinleme". A. Kırkkılıç ve H. Akyol. (Ed.). *İlköğretimde Türkçe öğretimi* içinde s.149-163. Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- Vandergrift, L. (2004). Listening to learn or learning to listen. *Annual Review of Applied Linguistics*, 24, 3-25.
- Woolfolk-Hoy, A. & Spero R.B. (2005). Changes in teacher efficacy during the early years of teaching: a comparison of four measures. *Teaching and Teacher Education*, 21, 343-356.
- Yaman, H. ve Can, A. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için dinleme kaygısı ölçeği geliştirme: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *International Online Journal of Educational Sciences*, 7 (2), 220- 230.
- Yaman, H. ve Tulumcu, F.M. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için dinleme becerisi öz yeterlik ölçeği geliştirilmesi. *Turkish Studies*, 11(3), 2371-2386.

EXTENDED ABSTRACT

Listening is a language skill that provides understanding in the oral communication process. In daily communication, it is necessary to have this skill to fully understand and respond to the speaker. It is a feature that is acquired and affects other skills within the language skills. Deficiencies related to listening skills may negatively affect the person's entire communication experience. Being a good listener also improves speech. It also contributes to the process of reading and writing. Therefore, it should be given importance to improve listening skills in language education activities. However, effective listening should be exhibited not only in language education but also in all educational environments. Thus, students can be given the opportunity to practice what they have learned in language education lessons and transfer them to their lives. Teachers working at the basic education level should both have this skill and teach it correctly. However, first of all, teachers' listening skills must be complete. While communicating, they should be an example in terms of listening. Listening qualifications should be at a positive level. Listening self-efficacy can be defined as the listener's perception of performing the behaviors expected from him during the oral communication process. It is seen that researches on listening self-efficacy of teachers and pre-service teachers are limited. This situation makes the studies to be carried out on this subject valuable. As a matter of fact, pre-service teachers receive training on oral communication and listening skills while preparing for the teaching profession. Determining the pre-service teachers' competencies in this regard will be beneficial for teacher training policies.

In this study, it was aimed to determine the self-efficacy perceptions related listening skills of pre-service teachers studying in the faculty of education. Perceptions of listening self-efficacy was evaluated in terms of variables such as gender, reading habits, parental education level, internet usage and preference for expression skills. Some qualities were paid attention to in determining the variables: Gender effect on physical, social and psychological development; reading habit associated with the development of language skills; modeling the family about communication and good listening, changing the communication habits of internet usage and increasing the use of mobile devices; the possibility of speaking and writing to expression is also considered to have an impact on listening. A descriptive survey model was adopted for this study. The sample of the study was consisted of 239 pre-service teachers who studied in different department in faculty of education of a state university. There are some reasons for this study to be conducted on pre-service teachers. For these reasons, it was effective that the pre-service teachers will be modeled by their students when they start their profession, and that they will provide training on listening and language skills. The data of the study was collected with *Perceptions of Listening Self-Efficacy Scale* and *Personal Information form*. Data collection tools were delivered (as a printed or e-mail) to the pre-service teachers and collected. *Perception of Listening Self-Efficacy Scale*, 4) Always 3) Usually 2) Occasionally 1) Never has interval values. It is scaled in 4-point likert type. The interval values in the data collection tools are graded. The data obtained in the research were analyzed with SPSS 16.0 program in line with the objectives and sub-problems. In the analysis of the data obtained; Arithmetic mean was used to analyze the listening self-efficacy perception averages. T-test was used to test the variable of gender, reading books at home, internet usage (from home and mobile / mobile phone). One Way Anova was used for parents' level of education, habit of reading books, and preference variables for expression skills.

As a result of the research, it was determined that pre-service teachers' perceptions of listening self-efficacy was generally good. However, it was found that gender, reading at home or at home and reading mother's education level did not affect self-efficacy perception. On the other hand, it was determined that the habit of reading books, father's education level and preference of expression skills were differentiated on self-efficacy perception. It is seen in the literature that there are many similar studies with the results of the research. Based on the results, the self-efficacy perception of pre-service teachers in different branches can be determined. In addition, it may be suggested to identify different factors that may affect perception.

EL-MANTIKU'L-KEBİR, FAHREDDİN ER-RÂZÎ TARAFINDAN MI TELİF EDİLDİ? AİDİYET PROBLEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Turgut Akyüz^{1*}

¹Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mantık AD

*turgutakyuz@hotmail.com.tr

+ORCID: 0000-0002-1763-6289

Öz- Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mantku'l-Kebîr* adlı eserini ilk defa doktora tezi olarak çalışmaya karar vermiş idik. Eserin müellife aidiyeti hususunda varit bazı tartışmalar, başlangıçta bazı zorluklar ile yüzleşmeyi gerektirse de hocalarımızın teşvik ve tevcihleri ile bu çalışma, biiznillâh, tamamlandı. Eserin tek nüsha olması, mevcut nüshanın müellif nüshası olmaması, üzerinde bazı farklı kayıtların olması, klasik bibliografi kaynaklarında müellife ait böyle eserin zikredilmemiş olması, öğrencilerinin bu esere atıf yapmamış olması ve son olarak Râzî'ye şerh yazan Kazvî'nin eseri görmediğini beyan etmesi gibi sebeplerden dolayı; eserin müellife aidiyeti meselesinde bazı şüpheler ve itirazlar varit olmuştur. Fakat Râzî'nin kendisi, sonraki eserlerinde bizzat bu esere atıf yapmıştır. Ayrıca bilinen diğer eserlerle karşılaştığımızda eserin orijinal olduğunu gördük. Son olarak bilinen müellifleri elimizden geldikince incelemeye çalıştık ve başka bir müellife ait böyle bir eser kaydına rastlamadık. Eserin iç bütünlüğünün Râzî'ye ait diğer eserlerle genel hatlarıyla tutarlı olmasını da nazarı itibara alarak; İbn Sînâ'ya ait eş-Şifâ'dan sonra elimizdeki en büyük eser olan *el-Mantku'l-Kebîr*'in Fahreddin er-Râzî'ye olduğuna kani olduk. Eserdeki bazı farklılıklar, eserin erken dönemde kaleme alınmış olmasından dolayıdır diyebiliriz.

Anahtar Kelimeler – Fahreddin er-Râzî, *el-Mantku'l-Kebîr*, Mantık Tarihi, Razi Okulu.

WAS AL-MANTIQU AL-KABİR COMPILED BY FAKHR AL-DİN AL-RÂZÎ? THE PROBLEM OF AUTHORSHIP

Abstract – Our first decision to study Fakhraddin al-Râzî's *al-Mantiq al-Kabîr* (*The Major Book on Logic*) was within the framework of Ph.D. dissertation. Some debates about the belonging of the work necessitated facing some difficulties at the beginning. But this work was completed with the permission of Allah with the encouragement and appreciation of our supervisor and other scholars. The fact is that some reasons, such as those indicated below have caused some doubts and objections about the belonging of this work to the author: the work has a single manuscript copy; this is not an author copy and includes some different records; there is not any reference to it by the author's students; such a work belonging to the author is not mentioned in classical bibliography sources; and finally al-Qazwîni, who wrote a commentary on al-Râzî, declares that he did not see this work. However, Râzî himself referred to this work in his later works. By comparing with other known works, it is seen that the work is original. As a matter of fact, we tried to examine the known authors as much as we can and we did not come across such a work belonging to another author. Also, considering that the inner integrity of the work is consistent with other works belonging to al-Râzî, we have convinced that *al-Mantiq al-Kabîr*, which is the biggest logic work after Ibn Sînâ's *al-Shifa*, belongs to Fakhraddin al-Râzî. It is possible to mention that some differences in the work are due to the writing of the work in the early period.

Keywords – Fakhr al-Din al-Razi, *al-Mantiq al-Kabir*, History of Logic, Razi's School.

Giriş

Adından da anlaşılacağı gibi Fahreddîne er-Râzî'nin (1149-1210/544-606) mantık alanında kaleme aldığı en geniş çaplı eseridir. *el-Âyâtü'l-Beyyînât*'ın on sayfalık bir risale mahiyetinde olduğunu düşünürsek; aynı zamanda müellifin ilk ciddi mantık çalışması da bu eserdir. Klasik kaynaklarda ismi zikredilmeyen eser; müellifin bizzat kendisi tarafından “**Mantiğa Dair Büyük Kitap (el-Mantku'l-Kebîr)**” ve “**Mantık Hakkındaki Büyük Kitabımız (Kitâbunâ'l-Kebîr)**” olarak isimlendirmiştir.

Eserin, *el-Âyâtü'l-beyyînât* ve *el-Mebâhisü'l-Meşrikiye*'den sonra fakat *el-İşârât ve't-tenbihât* ve *Uyûnu'l-hikme* şerhlerinden önce yazıldığını; yine *el-Mûlahhas*'tan önce başlamakla birlikte ondan sonra tamamlandığını, bu eserlerdeki atıflardan anlıyoruz. Buradan hareketle 576/1180 yılından sonra 32-33 yaşında iken bu eseri tamamladığını söyleyebiliriz.

Elimizde tam tek bir nüshası olan *el-Mantku'l-Kebîr*; günümüzde mevcut eserlere kıyasla İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*'sından sonra İslam dünyasında yazılmış en geniş hacimli mantık eseridir. Eserin hangi amaçla, kim için ve nerede yazıldığına dair bir kayıt yoktur. Eser, doğrudan hamdele ve salvele ile başlayıp mantık konularını ele almakta; ferağ kaydı ile sona ermektedir.

Eserin kaynak olarak Aristoteles, Fârâbî, İbn Sînâ, Sehlân es-Sâvî ve Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî'ye atıf yapması, başta *el-Mûlahhas* olmak üzere müellifin kendi eserlerinde kaynak olarak kullanması ve mantık alanında yazılan geniş çapta ve müstakil ilk eser olması gibi hususları dikkate alarak; Fahreddîn er-Râzî'nin, *el-Mantku'l-Kebîr*'i kendini ilim dünyasında kendi görüşlerini ortaya koymak için yazdığını söyleyebiliriz. Eserin, *el-Mahsûl fi usûli'l-fikh* ile aynı dönemde tamamlanması da müellifin kendi görüşlerini ortaya koymak ve ilim dünyasında kendisine bir yer açmak amacıyla yazıldığına delil olarak gösterilebilir.

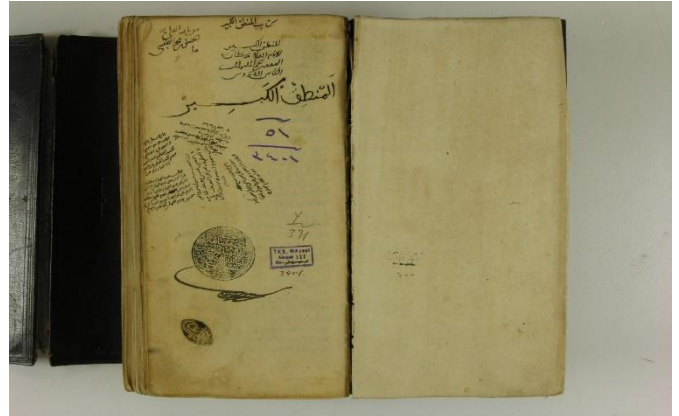
Mukaddime kısmındaki ifadelerle bakıldığında eserin şerh ya da özet olmadığını, özgün bir telif (istinsah) olduğunu söyleyebiliriz. Kendinden önceki tartışma ve tanımları da dikkate alan müellif, eser boyunca kendi görüşlerine yer vermektedir. Bu görüş ve tartışmalar, Râzî'nin daha sonra yazdığı eserler için kaynak olarak kullanılmıştır (bkz. Akyüz, 2017).

...

Topkapı nüshasının Fahreddîn er-Râzî'ye ait *el-Mantku'l-Kebîr* olup olmadığı ile alakalı bazı tartışmalar olması

nedeniyle nüsha hakkındaki diğer bilgileri bu şüphelere de cevap vererek değerlendirmek yerinde olacaktır.

1. Üçüncü Ahmed 3401 numarada bulunan nüsha ile ilgili tartışmaların başında; eserin 1b varağında doğrudan hamdele ve salvele ile başlayıp; 371b varağında ferağ kaydı ile sona ermesi; bu varaklarda eserin kime ait olduğu ile ilgili herhangi bir kaydın bulunmamasıdır. Ayrıca eserin 1a varağında Necmeddin el-Kâtibî el-Kazvinî'nin (/600-675/1204-127) isminin yazılı olması; eserin Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmadığı iddialarını desteklemiştir. Hayri Kaplan, bu gerekçe ile eserin Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmadığını ispat edilmiş olduğunu ifade etmektedir (Kaplan, 2001:315-317). Fakat eserin asıl metninden farklı bir yazı karakteri ile kaleme alınan bu kayıtların; sonradan başka birisi tarafından ilave edildiğini söylemek mümkündür. Zira eserin ana metni, nesih ile noktasız olarak düzgün bir yazı ile kaleme alınmıştır. 1a varağındaki kayıtlar ise noktalı ve kırma rika ile yazılmış olup, yazı çok itinalı değildir. Aynı varakta Sultan II. Beyazıt ve III. Mustafa'ya ait mühürler ile eserin bir müddet Hasan bin Muhammed et-Tabesî'ye ait olduğuna dair temellük kaydı bulunmaktadır. Necmeddin el-Kâtibî el-Kazvinî'nin isminin yazıldığı karakter, Hasan bin Muhammed et-Tabesî'ye ait olduğunu gösteren temellük kaydının yazı tipi ile de örtüşmektedir. Bu durumda Necmeddin el-Kâtibî el-Kazvinî'ye ait kaydın “telif” kaydı değil “temellük” kaydı olduğunu ya da Tabesî'nin, eseri, nüshayı bir müddet elinde bulundurmuş olan Kazvinî'ye nispet etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu kaydın, eserin Kazvinî tarafından okunduğu veya gözden geçirildiğine dair bir ta'lik (kenar notu) olduğunu da söylemek mümkündür. Tabesî'nin isminin altında yere alan 15 ile yine sayfanın ortasında yer alan 51 rakamları; eserin sahibi tarafından kaç paraya alındığına veya sahibinin kütüphanesine giriş sırasına işaret ediyor diyebiliriz fakat yine de bu konuda kesin bir şey söyleyecek kadar fazla bilgiye sahip değiliz.

III. Ahmed: 3401, 1a varağı.

2. Mevcut nüshanın Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmadığı iddialarına bir başka delil olarak ise klasik kaynaklarda Fahreddîn er-Râzî'ye, *el-Mantku'l-Kebîr* adlı bir eserin nispet edilmemiş olması gösterilmiştir. Fahreddîn er-Râzî'ye en yakın üç kaynak olarak;

a) Râzî'nin öğrencileri arasında zikredilen Efdaluddîn el-Hunecî'nin (590-646/1194-1248) öğrencisi olan İbn Ebî Useybia (599-668/1203-1270),

b) Esîrüddîn el-Ebherî'nin (v. 663/1265) öğrencisi İbn Hallikân (607-680/1211-1282),

c) ve Ebu's-Senâ Şemseddîn el-İsfehânî'nin (674-749/1276-1349) öğrencisi Safedî'yi (v. 764/1363) zikredebiliriz.

Her üç bibliografi ve tabakat yazarı da Fahreddîn er-Râzî'ye ait *el-Mantku'l-Kebîr*'den söz etmemişlerdir. Fakat Fahreddîn er-Râzî'nin bizzat kendisi; “el-Mantku'l-Kebîr” veya “Mantğa Dair Büyük Kitap” adıyla bir eser kaleme aldığını ifade etmektedir. Bu atıfların, bugün elimizde bulunan *el-Mantku'l-Kebîr*'de mevcut olması; eserin Fahreddîn er-Râzî'ye ait olduğuna işaret etmektedir. Bu kanıtları şöyle sıralayabiliriz:

I-Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât: “Mukavvim Olmayan Lazım Araz (1.Nehc)” bahsinde mahiyete neyin dahil olup olmadığı meselelerine ilişkin konuların “Mantğa Dair Yazılmış Büyük Kitap”ta tartışılıp bir neticeye bağlandığı; burada adı geçen tartışmalara girilmeden konunun özet olarak işleneceği ifade edilmektedir (Râzî, 1383h:I/69). *el-Mantku'l-Kebîr*'in 124 ve 125. paragraflarında konu hakkındaki tartışmalar mevcuttur.

II-Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât: “Nedir (۷) Sorusuna Verilen Cevaplar (3.Nehc)” ile ilgili bahiste cins ve nev'in hangi sebeple cins veya nev' yapıldığına dair bahsin de “Mantğa Dair Yazılmış Büyük Kitap”ta tahkik edildiği ifade edilmektedir (Râzî, 1383h: I/91-92). *el-Mantku'l-Kebîr*'in 118 ve 119. paragraflarında aynı mesele ayrıntılı olarak incelenmiştir.

III- Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât: “Önergelerin Maddeleri ve Cihetleri (4.Nehc)” ile alakalı bahiste “İmkan” kipi ile ilgili konuların yine “Mantğa Dair Yazılmış Büyük Kitap”ta izah edilmiş olduğu yazılıdır (Râzî, 1383h: I/93). Sözü edilen imkan bahisleri, *el-Mantku'l-Kebîr*'in 118 ve 119. paragraflarında aynı mesele ayrıntılı olarak incelenmiştir.

IV- Kitâbu'l-Mülâhhas: “Muttasıl ve Munfasıl Önergelerin Suretine” dair bahiste yine *el-Mantku'l-Kebîr* adlı kitapta ayrıntılı olarak açıklanacağı ifade edilmiştir (Râzî, 1381h:

318). Bu konu *el-Mantku'l-Kebîr*'in 1014-1022. paragraflarında incelenmiştir.

V- Kitâbu'l-Mülâhhas: Eser, özellikle beş sanat ile ilgili kısımların kısa tutulduğu; fakat bu konuların yazılması planlanan mantğa dair geniş bir eserde ayrıntılı olarak inceleneceği ifadeleri ile sona ermektedir (Râzî, 1381h:354-355). Diğer eserleri de incelendiğinde burada sözü edilen eserin *el-Mantku'l-Kebîr* olduğunu söyleyebiliriz.

VI- Şerhu Uyûni'l-hikme: “Kıyas” bahsinde kıyasın tanımı ile alakalı tartışmalarda daha fazla bilgi için *el-Mantku'l-Kebîr*'e bakılması gerektiği belirtilmiştir (Râzî, 1373h:I/163). İlgili bahisler, *el-Mantku'l-Kebîr*'in 731-732 ve 773-775. paragraflarında incelenmektedir.

Burada son olarak Kazvinî'nin bu eseri bizzat görmediğini ancak bazı öğrencilerinde bu eserin müsveddelerinin olduğunu ifade ettiğine değinmek istiyoruz (Kazvinî, *el-Münassas*, 159b). Her ne kadar klasik tabakat kitaplarında bu eserden söz edilmemiş olsa da Râzî'nin kendi atıfları yanında Kazvinî de böyle bir eserin varlığına dair bilgiler nakletmektedir. Ayrıca aşağıda da üzerinde tekrar duracağımız gibi Safedî de her ne kadar isim vermese de Râzî'nin İbn Sînâ'ya ait *eş-Şifâ* adlı esere şerh yazdığı ve bu şerhin bayağı hacimli olması gerektiğinden söz etmekte ve ayrıca bu şerhin İlahiyyât kısmının müstakil olarak bulunduğundan söz etmektedir (Safedî, 1962: IV/180). Sözü edilen *eş-Şifâ* şerhi olmaya en uygun eser, *el-Mantku'l-Kebîr*'dir.

3. Eserin Fahreddîn er-Râzî'ye aidiyeti konusundaki şüphelerin dayandırıldığı üçüncü mesele; eserin tek nüsha olmasıdır. Râzî gibi İmam kabul edilen ve yığınla takipçisi olan bir müellifin; mantğa dair yazmış olduğu en geniş eserin, tek nüsha olarak günümüze ulaşması, eserin müellife ait olduğu hususunda ve dahası Fahreddîn er-Râzî'nin böyle bir eseri kaleme almış olmasında bir takım itirazları beraberinde getirmektedir. Fakat elimizde bulunan nüshanın, tarihi seyri, eserin günümüze neden tek nüsha ulaştığı konusunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Elimizde mevcut olan nüshanın Necmeddîn el-Kâtîbî el-Kazvinî (600-675/1204-1277) için yazılmış olduğunu; eserin istinsahından anlıyoruz. Zira eser 662/1268 senesinde Kazvinî hayatta iken istinsah edilmiştir. Müstensihin Hocendli¹ olması; eserin Merağa'da da istinsah edilmiş olduğu ihtimalini akla

¹ Hocend, bugün Tacikistan sınırları içindedir ve bazen Özbekistan'daki Hokand ile karıştırılmaktadır.

getirmektedir. Zira bu yıllarda Kazvinî, Nasîruddîn et-Tûsî (597-672/1201-1274) ile Merağa'da bulunmaktaydı. Buradan hareketle eserin Tûsî; hatta daha sonra yine Merağa'da Tûsî ve Kazvinî ile birlikte hizmet eden Kutbuddîn eş-Şîrâzî (634-710/1236-1311) tarafından görüldüğünü de söyleyebiliriz. *el-Mantiku'l-Kebîr*'de Zeynüddîn el-Keşşî'ye (575-666/1180-1268) ait 4 paragrafın da bulunduğu dikkate alındığında; mevcut nüshanın Keşşî'nin elindeki nüsha esas alınarak istinsah edildiğini söyleyebiliriz (Râzî, 2017:p.692, 695, 698, 998). Bu durumda müellif tarafından tek nüsha olarak yazılı olan eser Keşşî'nin elinde bulunmuş; Keşşî'den Kazvinî'ye; oradan da Hasan bin Muhammed et-Tabesî'ye intikal etmiş olabilir. Bu durumda eserin çok az sayıda nüshası bulunmakta idi. Eserde Sultan II. Beyazıt'a ait mührün bulunmasına (Râzî, 2017:1a, 371b) dayanarak; eserin iki asır sonra Osmanlı Saray Kütüphanesi'ne girdiği ve bu yüzden de çoğaltılma imkanının da bulunmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca müellif, eseri, kendisi için kaleme almış olabilir. Veya daha sonraki kaleme aldığı eserler, *el-Mantiku'l-Kebîr*'in araştırmacılar tarafından dikkate alınmamasına sebep olmuş olabilir. Zira Râzî'nin, *el-İşârât ve't-tenbihât* ve *Uyûnu'l-hikme* gibi eserlere yazdığı şerhler, *el-Mantiku'l-Kebîr*'i gölgede bırakmış olabilir.

Tablo-1: *el-Mantiku'l-Kebîr*'in Temlik Silsilesi

Fahreddîn er-Râzî	554-606/1149-1210
Zeynüddîn el-Keşşî	575-666/1180-1268
Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvinî	600-675/1204-1277
Hasan bin Muhammed et-Tabesî	---
Sultan II. Beyazıt Han	850-918/1447-1512
Sultan III. Mustafa	1129-1187/1717-1774

4. Şüphelere mesnet olabilecek son bir husus ise eserin az bilinmesi veya bir başka ifade ile sonraki müelliflerin eserlerinde ve özellikle Râzî'nin takipçileri tarafından esere atıf yapılmamış olmasıdır. Bu durumun sebebi de, eserin tek nüsha halinde bulunması olabilir. Zira az sayıda ve belirli kişilerde bulunan ve özel olarak muhafaza edilen eserleri görme imkanı bulamayan tabakat yazarları ve diğer müelliflerin; esere atıfta bulunmamış olmaları doğaldır. Her ne kadar doğrudan az atıf yapılmış olsa da; *el-Mantiku'l-Kebîr*, Fahreddîn er-Râzî'nin diğer eserlerinde kaynak olarak kullanılmıştır. Eseri; Keşşî, Kazvinî ve Tabesî haricinde Kazvinî ile birlikte Merağa'da uzun yıllar çalışmış olan Nasîruddîn et-Tûsî ve Kutbuddîn eş-Şîrâzî ile Keşşî'nin öğrencisi olan Fahreddîn el-Bendihî de görmüş olabilir.

5. Kazvinî, *Mûlahhas* üzerine yazdığı *Münassas* adlı şerhinde, *el-Mantiku'l-Kebîr*'i görmediğini fakat bazı

müsveddelerinin öğrencilerinde bulunduğu dair bilgilerin kendisine ulaştığını ifade etmektedir (Kazvinî, *el-Münassas*:159b). Bu durumda şerhi yazdığı dönemde eser eline ulaşmamış olabilir. Fakat böyle bir eserin varlığı öğrencileri tarafından da kabul edilmektedir. Bugün elimizde bulunan nüsha ise, Kazvinî hayatta iken yazılmıştır ve üzerinde Kazvinî'ye ait temellük ya da kitabet kaydı diyebileceğimiz bir kayıt bulunmaktadır. Yani Kazvinî'nin bu eseri sonradan görmüş olması mümkündür.

6. Râzî erken dönemlerinden olan *Mûlahhas* ve *İşârât Şerhi* ile son dönemlerinde kaleme aldığı *Uyûn Şerhi*'nde *el-Mantiku'l-Kebîr*'e atıf yapmaktadır. Yani müellif hayatta iken bu eser tek nüsha da olsa bulunuyor olmalıdır. Ve asıl önemlisi müellifin hayatındaki göçler ve sıkıntılı dönemlerde bu eser kaybolmamıştır. Müellifin hem genç hem de yaşlılık dönemlerinde iki farklı zamanda yaptığı atıflar, bu eserin varlığına en önemli işarettir.

7. Safedî, Râzî'nin, İbn Sînâ'ya ait *eş-Şifâ* adlı esere de şerh yazdığından ve özellikle bu şerhin İlahiyât kısmının bulunduğu söz etmektedir (Safedî, 1962:IV/180). Bu durumda *el-Mantiku'l-Kebîr*'in *eş-Şifâ*'nın mantık bölümünün şerhi olarak müstakil olarak kaleme alınmış veya daha sonra bu ad verilmiş olabilir. Zira aşağıda da görüleceği üzere *el-Mantiku'l-Kebîr*, *eş-Şifâ* ile büyük oranda benzerlik göstermektedir ve diğer eserlerinin aksine Râzî, buradaki atıfları *eş-Şifâ*'yı esas alarak yapmaktadır. İslam mantık geleneğinde, asıl metni vermeden yapılan şerhler de görülmektedir. Bu durumda *el-Mantiku'l-Kebîr*'de, *eş-Şifâ*'nın metninin verilmemiş olması normal olarak karşılanabilir. Zira genelde şerhlerin asıl eserlerden daha hacimli olması gerekmektedir ve Safedî de söz edilen *eş-Şifâ* şerhinin en az otuzbeş cilt olması gerektiğini ifade etmektedir (Safedî, 1962:IV/180). Fakat ana metin verilmeden yapılan şerhlerin de var olduğu gözönüne alındığında *el-Mantiku'l-Kebîr*, *eş-Şifâ*'nın şerhi olması mümkündür. Gerek Râzî'nin İbn Sînâ'ya ait diğer ana eserleri şerhetmesi gerekse *el-Mantiku'l-Kebîr* ile *eş-Şifâ* arasındaki benzerlikler, burada delil olarak kullanılabilir.

8. Khaled El-Rouayheb, *el-Mantiku'l-Kebîr*'in içeriğine dair bazı şüphelerden söz etmekte ve mevcut nüshanın sonraki mantıkçılar tarafından oluşturulmuş olabileceğini ifade etmektedir (Rouayheb, 2019:40). Yani Râzî'nin böyle bir eseri olsa bile mevcut nüshanın bu olmayacağını beyan etmiştir. Fakat buradaki içerikten kastın ne olduğu tam olarak açıklanmamıştır. Eserin sonraki dönem eserlerle sistem ve

bazı içerik farklılığı olduğunu söylemek mümkündür. Fakat burada birkaç önemli hususa işaret etmek gerekiyor:

a) Öncelikli olarak Râzî, zaman zaman farklı dönemlerde yazdığı farklı eserlerde farklı görüşleri savunmuştur. Bir müellifin kendini geliştirmesi ya da ba başka şeyleri dikkate alarak farklı görüşlerde bulunması çok da yadırganacak bir durum değildir. Buna eserlerin yazılış amacı da eklendiğinde Râzî'nin mantık eserlerinde bazı konu ve görüş farklılıkları bulunduğunu söylemek mümkündür.

b) İkinci olarak Râzî'nin kendisi, daha hayatta iken, bazı eserlerinin değiştirildiğinden (تحريف) ve bazı görüşlerinin de yanlış anlaşıldığından (تخريف) şikayet etmektedir. Devamlı müellif, bunları düzeltme çabasından bahsetmektedir ve Uyûn şerhini yazma amaçlarından birisinin de bu olduğunu ifade etmiştir (Râzî, 1373h/I-40-41). Açıksası bilerek ya da bilmeden bu tür tahriflerin yapılması çok da nadir rastlanan bir durum değildir ve zaten biz bu yüzden tahkik ve inceleme yaparak farklı nüshalar arasında karşılaştırma yapıyoruz. Özetle ifade etmek gerekirse eserin tahrif edilmesi veya tahrif edilme ihtimalinin bulunması, eserin müellife aidiyeti hususuna gölge düşürmez.

c) Râzî gibi değişik dönemlerde farklı fikirler ifade edebilmiş ve çokça eser kalame almış birinin, hangi görüşleri savunduğunu net olarak tespit etmek zor olduğu gibi eserin içeriğindeki bazı görüş ve kavramların önceki mi yoksa sonraki dönemlere mi ait olduğunu da kesin olarak ifade etmek mümkün değildir. Burada Râzî ile alakalı olarak en fazla tartışılan mesele, tasdik tasavvuru da içerip içermediği tartışmasıdır. Bir başka ifade ile yargıyı bilen kavramın mahiyetini de bilmekte midir? Örneğin “su 100 derecede kaynar” bilgisine sahip biri daima suyun ve kaynamamın veya derecenin içeriğini bilmeli midir? Oysa Râzî, *İşârât Şerhi*'nde bu tartışmayı daha da ileri götürmüş ve tanımların isim ve hakikat tanımları olarak iki tür olduğunu; isim tanımlarının tasdikten önce olduğunu fakat hakikat tanımlarının tasdikten sonra yani tasdiki de içerdiğini ifade etmektedir (Râzî, 1383h:I/24). Örneğin “insan natık”tır tanımındaki natıklık, vaz'a dayalıdır ve bir tasdiki gerektirmez. Fakat “insan natık canlıdır” dediğimizde canlılık vasfı araştırmayı ve yargıyı gerektirir. Yani modern dönemde Râzî'nin “tasdik tasavvuru içerir mi?” konusunda farklı görüşleri olduğu iddia edilirken aslında müellif meseleyi daha da ileri götürerek “tasavvurun da bazen tasdiki içerdiğini” savunmaktadır. Yani Râzî, kendi sornasında tartışılan bu meselelerden kendi döneminde de haberdardır. Bir başka

ifade ile “tasavvur-tasdik ilişkisi” tartışması Râzî sonrası döneme aittir demek çok da mümkün görünmemektedir.

d) Yine Râzî sonrası döneme ait olduğu iddia edilen ve Râzî'nin diğer eserlerinde bulunmayan “hîniyye” kipi aslında İbn Sînâ'ya ait *el-İşârât*'ta vardır. Velev ki bu kavramın şarih tarafından eklendiğini varsaysak da yine de İbn Sînâ'nın (حین من الأحيان) ifadesi, bu kipi Râzî tarafından da bilindiğini fakat sonrakiler tarafından sadece kavramsallaştırılmış olabileceğini göstermektedir (Râzî, 1383h:I/180).

d) “Müntezira” kipi de Râzî'ye ait *el-Âyâtü'l-Beyyinât*'ta zikredilmiş olup (İbn Ebi'l-Hadîd, 1996:141) Râzî sonrasına ait bir kavram değildir. Aynı kip *Uyûn Şerhi*'nde zikredilmiştir (Râzî, 1373h: I/135). “Örfiyye (mutlaka mün'akise olarak da bilinir)” ve “Meşrûta” kiplerine de yine aynı eserlerde yer verilmiştir (İbn Ebi'l-Hadîd, 1996:141.; Râzî, 1373h: I/135). “Meşrûta” kipine müellife ait *İşârât Şerhi*'nde de rastlıyoruz (Râzî, 1373h: I/134-135). Yani genel olarak kiplere bakıldığında *eş-Şifâ* ve *el-İşârât*'ta kiplerin çoğu zikredilmiş olup “hîniyye” hariç tüm diğer kipler, Râzî'nin diğer eserlerinde yer almaktadır. Bu durumda kipler üzerinden *el-Mantiku'l-Kebîr*'in içeriğinde tahrifat yapıldığını söylemek mümkün görünmüyor.

e) Burada içerik değerlendirmesine son olarak mantığın konusu meselesini örnek olarak vermek istiyoruz. Râzî öncesinde mantık ilminin konusu Beş Tümel yani el-ma'kulâtü's-sâniye olarak tanımlanmıştır ve genel olarak Râzî'nin diğer eserlerinde de bu tanım esas alınmıştır (Sâvî, 1993:57.; Râzî, 2017: 6b-7a). Tûsî sonrası dönemde ise mantığın konusunun “özü itibarıyla ve kendinde bilgi (العلم من حيث هو العلم) şeklinde tanımladığı ifade edilmiştir. Yani bu ikinci tanım Râzî sonrasına ait olarak kabul edilmektedir ve bu yüzden *el-Mantiku'l-Kebîr*'de bu tanımın bulunması sorunludur diyebiliriz (Râzî, 2017:2b-3a). Fakat bilginin tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayrılması ve mantık ilminin ana konularının tasavvur ve tasdik olarak kabul edilmesi, zaten mantık ilminin konusunun bilgi olduğuna işaret etmektedir (Râzî, 2017: 1a, 185b). Ayrıca marifet yani tekil bilgi (marifetin en önemli örneği duyu verileridir) mantığın konusu olarak kabul edilmemiş; ilim yani bilimsel bilgi (burhan, yakîn ve hikmet dediğimiz şey de budur (Râzî, 2017: 5b)) tasavvur yani beş tümel ile başlatılmıştır (Râzî, 2017: 2b-3a). Bu durumda mantığın konusunun beş tümel olduğu görüşü ile mantığın konusunun bilgi olduğu ifadesi örtüşmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse mantığın konusu bilgi olmak bakımından bilgidir şeklindeki bir tarif, sistemde orijinal ve yeni bir tanım olarak kabul edilmek yerine bir şerh

Râzî'ye ait olduğuna bir başka delildir. Eserdeki bazı farklılıkların ise erken dönemde kaleme alınmış olmasından kaynaklanıyor diyebiliriz. Yani müellifin zamanla görüşlerini sistemleştirmesi, bazı görüşlerinden ferâğat etmesi ya da bazı görüşlerini geliştirmesi normal görülebilir.

14. Burada son olarak elimizde mevcut nüshanın *el-Mantku'l-Kebîr*'in aslı mı yoksa bir şerhi mi olduğu meselesine de değinmek icap ediyor. Zira eserde dört yerde Zeynüddîn el-Keşşî'nin ismi zikredilmekte (Râzî, 2017:p.692, 695, 698, 998); bir yerde Fahreddîn er-Râzî'den imam olarak söz edilmektedir (Râzî, 2017:p.644). Fakat bu beş paragraf haricinde eserde; Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmayan ibarelerin yer aldığını söylemek yanlış olur. Eserde dört adet şukka ve müstensih'e ait bazı düzeltmeler (ki asıl kopya da istinsah esnasında oluşmuş yazım hatalarından ibarettir) haricinde Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmayan şerh ya da talikat mevcut değildir. Zeynüddîn el-Keşşî'ye ait dört paragraf ise muhtemelen Keşşî'nin hocasından aldığı ya da hocasının nüshasından istinsah ettiği nüshaya düştüğü kendi notlarıdır. Muhtemelen eser istinsah edilirken müstensih, Keşşî'ye olan hürmetinden dolayı bu ilaveleri muhafaza etmiştir. Veya eser Kazvinî için değil Keşşî için istinsah edilmiş; daha sonra da Kazvinî'ye intikal etmiş olabilir. Keşşî'ye ait bu ibareler müstensih tarafından bu ilk istinsah zamanında ilave edilmiştir de diyebiliriz. Mevcut nüshada Fahreddîn er-Râzî'den "imâm" olarak söz edilmesine gelince; zamanın yazım usulünde bir müellif, kendi eserine başlarken "ben derim ki" yerine kendi ismini üçüncü şahıs olarak zikrederek "Fahreddîn er-Râzî der ki" gibi ifadeleri kullanmaktaydı. Bu üslup, aynı zamanda eserin kime ait olduğunu da belirtmekte idi. Bazı eserler ise öğrenciler tarafından istinsah edildiği için öğrenci; hocasının ismini metne ilave edebilmekteydi. Hatta bazen, asıl nüshada olmadığı halde bir müstensih, eseri yazdığı kişiye ithafen ya da eserin asıl sahibine hürmeten; eserin asıl müellifinin ismine metin içinde zaman zaman yer verebilmekteydi. Bu gibi usullere dayanarak; mevcut nüshada Fahreddîn er-Râzî'den imam diye sözedilmesi; eserin bir başkasına ait olduğuna delil olarak gösterilemez.

...

Özetle eserin tek nüsha olmasından dolayı öğrencileri ve şarihleri, bu mevcut nüshayı görmemiş olabilir. Mevcut nüshanın 13-15. Yüzyıllar arasındaki akıbeti meçhul olmakla birlikte istinsah tarihi olarak verilen tarihin tutarlı olduğu kanaatindeyiz. Zira eser düzgün bir hatla ama noktasız olarak kaleme alınmıştır ve bu da 12-13. yüzyıllara ait olduğuna işaret ediyor. 15. yüzyıl itibariyle Topkapı sarayına giren eserdeki ilk mühür II. Beyazıt'a aittir. Sonraki mühür ise III.

Mustafa'ya aittir. Yani bu tek nüsha, 15. yüzyıl itibariyle Osmanlı sarayı kütüphanesinde bulunmaktadır.

Eserin giriş varlığındaki kayıtlar ise mevcut nüshadan farklı bir şekilde istinsah edilmiştir. Yani bu kayıtlar sonradan esere dahil edilmiş görünüyor. Eserin orijinalinde ise müstensih kaydı haricinde bir kayıt bulunmamaktadır. Normalde bu tür eserlerde müellif kaydı bulunur. Fakat bu nüshada böyle bir kaydın bulunmaması; ya eserin erken dönemlerde kaleme alınmasından yahut bir nevi taslak olarak kaleme alınmasından kaynaklanıyor olabilir.

Ayrıca Mantık alanında böyle geniş çapta bir eser kaleme alan müellif sayısı çok fazla değildir. Ki Fahreddîn er-Râzî de bunlardan birisidir.

Son olarak Râzî'nin İbn Sînâ'ya ait *el-İşârât ve't-tenbîhât* ile *Uyûnu'l-Hikme*'ye şerh yazdığını biliyoruz. Yani iyi bir İbn Sînâ okuyucu ve şarihi olan müellifin *eş-Şifâ*'ya bir telhis ya şerh yazmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zaten yukarıda da ifade ettiğimiz gibi müellif, İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*'sının Metafizik bölümüne de bir şerh kaleme aldığı ifade edilmektedir. Zaten kelimelerle ilgili eserleri ile nefis hakkında kaleme aldığı eserler incelendiğinde Râzî; metafizik ve mantık ilimleri alanında İbn Sînâ ve Gazzâlî'yi ağırlıklı otorite olarak kullanmıştır.

Sonuç olarak *el-Mantku'l-Kebîr*'in Fahreddîn er-Râzî'ye aidiyeti konusunda herhangi ciddi şüpheye sebep olacak bir durum söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Turgut (2017), *Fahreddin er-Râzî'nin el-Mantuku'l-Kebîr'inin Tahkik ve İncelemesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ahlwardt, Wilhelm (1982), *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin: Verzeichnis der Arabischen Handschriften*, Band IV, Berlin.
- Altaş, Eşref (2014), "Fahreddin er-Râzî'nin Eserlerinin Kronolojisi", *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, Ed. Ömer Türker and Osman Demir, İstanbul: İSAM Yayınları, 91-165.
- Brockelmann, Carl (1956), *Geschichte der Arabischen Litteratur: Supplement*, Band I, Brill: 1937, Leiden.
- İbn Ebi'l-Hadîd el-Medâinî (1996), *Şerhu'l-âyâtî'l-beyyinât*, thk. Muhtâr Celbî, Beyrut: Dâru Sadr.
- İbn Sinâ (2015), *el-İşârât ve 't-tenbihât*, metin ve çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit ve Ekrem Demirli, *İşaretler ve Tenbihler: el-İşârât ve 't-tenbihât*, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Sinâ (2010), *Kitâbü'ş-Şifâ: el-Makûlât*, metin ve çev. Muhittin Macit, *Kategoriler: Makûlât*, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Kaplan, Hayri (2001), *Fahruddin er-Razi Düşüncesinde Ruh ve Ahlak*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kazvinî, Necmeddîn el-Kâtibî, *el-Münassas fî şerhi'l-mülâhhas*, Fatih: 3209.
- Knobel, Franziska (2015), "Fahreddin er-Râzî, *Al-Manţiq al-kabîr* (ms Aḥmad III, no. 3401, Jahr 1268 n. Chr.): Über den Nutzen der Dialektik", *Oriens* 43 (2015), 414–432.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer, *el-Âyâtü'l-Beyyinât*, Cârullâh: 1260-3, s351-369.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer (2017), *el-Mantuku'l-Kebîr*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi: III. Ahmed: 3401.; thk. Turgut Akyüz, İstanbul: 2017.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Berlin: StaatBibliothek: 5165.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Berlin: StaatBibliothek: 5273.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi: 430.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Elmalı: 2783/11.; Konya: 7049.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Elmalı: 2389/2.; Konya: 7255.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Riyad: Merkezü Melik Faysal li'l-buhûs ve 'd-dirâsâti'l-islâmîyye; 34497.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Kahire: Ma'hedü'l-mahtûtât; Topkapı Sarayı III. Ahmed 3401'den alınmış mikrofilm kopyadır.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer (1986), *Lübâbü'l-İşârât ve 't-tenbihât*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Kahire: Mektebetü'l-külliyâtî'l-ezheriyye.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer (1373h), *Mantuku'l-Mülâhhas*, tkd.thk. Dr. Karamelikî ve Aşğari Nûsad, Tahrân.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer (1373h), *Şerhu Uyûnu'l-Hikme*, thk. Muhammed Hicazi Ali Ahmed Saka, Tahrân.
- Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer (1383h), *Şerhu'l-İşârât ve 't-Tenbihât*, thk. Ali Rıza Necidzade, Tahrân.
- Râzî, Kutbuddîn et-Tahtânî, *Tahrîrü'l-kavâidi'l-mantikiyye fî şerhi'r-Risâleti'ş-şemsîyye*, (y.y.), (t.y.).
- al-Rouayheb, Khaled (2019), *The Development of Arabic Logic (1200-1800)*, Basel: [Schwabe Verlagsgruppe AG Schwabe Verlag](https://www.schwabe.com).
- Safedî, Ebu'l-safâ Selâhaddin Halil b. Aybek b. Abdullah (1911), *Nektü'l-himyân fî nûketi'l-umyân*, Kahire.
- Safedî, Ebu'l-safâ Selâhaddin Halil b. Aybek b. Abdullah (1962), *el-Vâfi bi'l-vefâyât*, thk. Hellmut Ritter, Weisbaden.
- Safedî, Ebu'l-safâ Selâhaddin Halil b. Aybek b. Abdullah (1998), *A'yânü'l-asr ve A'vânü'n-nasr*, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muasır.
- Sâvî, Zeynüddîn Ömer bin Sehlân (1993), *el-Besâiru'n-Nâsriyye fî ilmi'l-Mantuk*, ta'lik. Refik el-Acem, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-Lübânî.
- Semerkindî, Şemseddîn, *Âdâbu'l-bahs ve 'l-münazara*, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 430/1.
- Semerkindî, Şemseddîn, *Âdâbu'l-bahs ve 'l-münazara*, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 7049.
- Tabesî, Hasan, *Risale-i Reml*, Nuruosmaniye: 3643.
- Tûsî, Nasîruddîn (1993), *el-İşârât ve 't-tenbihât mea şerhi Nasîridîn et-Tûsî*, thk. Süleyman Dünya, Beyrut.
- Zerkân, Muhammed Salih (1963), *Fahruddin er-Râzî ve Ârâhu'l-kelemîyye ve 'l-felsefiyye*, Kahire: Dâru'l-Fikr.

EXTENDED ABSTRACT

Fakh al-Din al-Razi is considered as the initiator (al-imam/authority) of the "mutaahhir" period, an important period in the history of logic. And the subject of this article is about "al-Mantiq al-Kabir", his most comprehensive work on logic. The critical edition of the work has not been prepared for reasons such as being a single copy and having no record that it belongs to al-Razi, and no work has been done on it yet. However, al-Mantiq al-Kabir is the first large-scale and independent work of Razi on logic, and in this respect it is among the sources of his other works such as al-Mulahhas, Sarh al-Isharat va al-Tanbihat and Sharh al-Uyun al-Hikmah.

Fakhr al-Din ar-Rāzī, one of the most prominent philosophers and commentators in the tradition of Islamic logic, had influenced the content and scope of the subsequent logical studies. In parallel with this significance, plenty of his works on logic have been published and also have become the subject of different academic researches. Nevertheless, there is an exception to this case, and it is the author's book titled "*al-Mantiq al-Kabir*." This major book on logic has been accomplished to be able to escape from the attention of the researchers until now, and there are many reasons for this situation that will be mentioned in the following pages. However, the most worth mentioning one is the fact we have only one extant manuscript copy of the book. Here, we aim to present a scholarly edition of this single manuscript. In fact, the book's first encounter with the reader has occurred a short while ago in the form of the thesis. We edited the manuscript and studied on it within the framework of our Ph.D. dissertation. However, through this scholarly edition, *al-Mantiq al-Kabir* will be presented to the attention of the academic world in the strict sense.

There are several suspicions about both *al-Mantiq al-Kabir* and the copy of Topkapi Palace. Some argue against that there is a book titled *al-Mantiq al-Kabir* written by Fakhr al-Din al-Rāzī. Others oppose the claim of al-Rāzī's authorship for the copy of Topkapi Palace. On account of the fact that we have only one extant copy of the book and indeed there are some points which seem at first glance supporting those objections, it is necessary to tackle this problem. To this respect, the following lines will include both objections and our answers to them.

Khaled El-Rouayheb expresses some doubts about the content of *al-Mantiq al-Kabir* and states that the current copy may have been created by the logicians after al-Rāzī. According to him, even if al-Rāzī had such a work, it is not the present copy. But here is not fully explained what does the "content" means. It is possible to say that the system and content of the work differs from later works.

Hayri Kaplan, on the base of these reasons, asserts that it is proven for sure that al-Rāzī is not the compiler of it. However, the typeface of the note regarding the name of al-Qazwīnī is different from the one belongs to the book's main text, and this fact allows us to argue for the claim that it is added by someone else later. For the main text penned with the typeface of Naskh and without any dot in good order. As for notes on fol. 1a, these are with dots and written with the typeface of Rīqa. Additionally, their script does not seem much painstaking. At the same folio, along with the seals of Sultan Bayezid II and Mustafa III, the ownership statement belonging to Hasan Ibn Muhammad al-Tabasī is discerned. The typeface by which Najm al-din al-Qazwīnī al-Kātibī's name penned matches up with the ownership statement's typeface. In the present case, then, it can be said that the note regarding al-Qazwīnī is an "ownership statement" rather than "compilation statement," or perhaps, al-Tabasī attributed the copy to al-Qazwīnī who held it for a while. As another possibility, this note may be a side note denoting the fact that it was read or reviewed by al-Qazwīnī. Number 15 below the name of al-Tabasī and also number 51 at the center of the folio grab reader's attention. Although we cannot provide any convincing proof, those may just be referring to the amount of money the holder paid for the copy or to the record order of the book at the holder's library.

In a nutshell, after we thoroughly examine the works of bibliographers writing on the classical period and the contents of al-Rāzī's books and finally the extant copy of *al-Mantiq al-Kabir*, as a consequence, it can be said that there is no evidence whatsoever to give rise to any severe doubt about al-Rāzī's authorship.

GEOMETRİK KOMPOZİSYONLARIN TOKAT YAPILARINDAKİ AHŞAP TAVAN GÖBEKLERİNE YANSIMASI; MAHMUTPAŞA CAMİ, ULU CAMİİ, GENÇ MEHMET PAŞA CAMİİ ÖRNEĞİ

Çiğdem Özay^{1*+}

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

*cgdmzy@gmail.com

+ORCID: 0000-0002-5468-7106

Öz- Geometrik süslemeler Türk sanatında en fazla kullanılan ve vazgeçilmez bir süsleme programı olmuştur. Hemen hemen her alanda ve her devirde karşılaşılan süsleme özellikle Selçuklu sanatında zirveye ulaşmaktadır. Taş, tuğla, çini ve ahşap üzerine uygulanarak en güzel örneklerini veren geometrik süslemeler Tokat yapılarında üç cami örneğinde ahşap üzerinde görülmektedir. 17. Yüzyıl yapıları olan Mahmutpaşa Camii, Ulu Camii ve Genç Mehmet Paşa Camii örneklerinde tavan göbeklerinde yer alan ahşap üzerine çitalarla yapılan geometrik süslemelerin, biçimsel özellikleri, üslup birliği ve çözümlenmeleri yerinde incelenmiştir. Yapılan çalışmada geometrik süslemeler çapraz eksenler üzerinde gelişen yıldız motiflerini oluşturan kompozisyonlar ile düz eksenler üzerinde gelişen basit desenler olarak iki grupta incelenir. Yıldız motifleri sekizgen, ongen yıldızların etrafında dört, sekiz ve on kollu yıldızların yine sekizgen, beşgen ve altıgen gibi şekillerle birleşmesiyle oluşan kompozisyonlardır. Düz eksen üzerinde gelişen basit desenlerden oluşan motifler üçgenler, baklava dilimleri, kare ve dikdörtgen şekilleridir.

Anahtar Kelimeler – Tavan Göbekleri, Geometrik Motifler, Tokat

REFLECTION OF GEOMETRIC COMPOSITIONS TO WOODEN CEILING CORES IN TOKAT STRUCTURES: IN THE EXAMPLE OF MAHMUTPAŞA MOSQUE, ULU MOSQUE, GENÇMEHMETPAŞA MOSQUE

Abstract – Geometric ornaments have been an indispensable and the most used ornament program in Turkish art. Ornament we come across in almost every field and period reaches the peak in Seljuk art. It exhibits its most beautiful samples by being applied on stone, brick, tile and wood. It stands out on wood in the three mosque samples we have worked on Tokat's structures. The figural features, the style union and the analysis of geometric patterns made with laths on the wood appearing on the ceiling roses in the samples of Mahmutpaşa Mosque, Ulu Mosque and Genç Mehmet Paşa Mosque which are the structures of 17 th century have been investigated on site. In the study, It is analyzed in two groups as the compositions are emerging on the cross axis and simple patterns emerging on straight axis. Star motifs are the compositions formed by combining four, eight and ten armed stars with pentagon and hexagon shapes around the actagonal and decagon stars. The motifs composed of simple patterns emerging on the straight axis are triangle, diamond and rectangle.

Keywords – Ceiling Rose, Geometric Motifs, Tokat

Giriş

Geometrik süslemelerin varlığı İslamiyet öncesi döneme kadar uzansa da asıl gelişimi Emeviler, Abbasiler, Karahanlı ve Büyük Selçuklu dönemlerinde görülmektedir.¹ 11. Yüzyılda ilk kez karşılaştığımız geometrik süslemeler Anadolu'da kendine yer bulmuş ve her malzemede uygulanmıştır. 12. Yüzyılda kompozisyonların taş, tuğla, çini gibi malzemeler üzerinde gelişimi devam etmiştir. 13. Yüzyılda kompozisyonlarda çokgenlerin artması, kırılmaların içe ve dışa doğru dönük olması ve daha sonraki dönemlerde bitkisel motiflerle beraber kullanılmaları göze çarpmaktadır. 14. Yüzyıl sonlarına doğru geometrik kompozisyonlar yapıların dış mimarisinden yavaş yavaş uzaklaşmış, 15. Yüzyıldan itibaren ise kompozisyonlar daha çok korkuluk, şebeke, kapı ve pencere kanatları gibi alanlarda görülmektedir.²

Orta Asya'da kullanılan motifler Karahanlılar aracılığıyla İran'a sonra Azerbaycan'a ve buradan da Anadolu'ya geçmiştir. Karahanlılarda geometrik motifler bitkisel tarzdadır. Muğak Attarı Camii (10. yy.) cephesi, Özkent Celalettin Hüseyin Türbesi (1152) portal kemeri, Rıbat- 1 Melik (11.yy.) portalindeki geometrik süslemeler bu tarz süsleme ile yapılan yapılarıdır. İran üzerinden Anadolu'ya gelen teknik ve motifler, cami, medrese, kervansaray ve mescit gibi yapılarda uygulanmaktadır. Tuğlaların farklı biçimde yerleştirilmesi sonucu oluşan; balık sırtı, baklava dilimi, on köşeli yıldız, kufi yazılar gibi motifler süsleme programını oluşturmuştur. 1129 Tarihinde yapılan Siirt Ulu Camii minaresinin geometrik süslemeleri sonraki yapılara öncülük eder.³

Osmanlı sanatında geometrik süslemeler sade ve zarif bir üslup ile karşımıza çıkar. Süsleme programları kullanılan malzemeye bağlı olarak iç mimaride yoğunlaşır. Taş üzerine yapılan örnekler; minber korkulukları, pencere alınlıkları, minare korkulukları gibi yapı elemanlarında; ahşap üzerine yapılan örnekler kapı ve pencere kanatları, minber aynalıklarında görülür. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.⁴ İlk çağlardan itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yapan Tokat, Osmanlı dönemine ait birçok eseri bünyesinde taşımaktadır. Ali Paşa Camii (1572), Gülbahar Hatun Camii

(1484) gibi büyük yapıların yanı sıra ahşap tavan geleneğini sürdüren ve koruyan Ulu Camii (1678), Genç Mehmet Paşa Camii (17.yy.), Mahmutpaşa Camii (17.yy.), Zile Elbaşoğlu Camii (1801), Silahtar Ömer Paşa Camii (17.yy.) gibi yapıları da büyük önem taşır. Bu yapılar aynı zamanda zengin kalem işi süslemeleri ile de dikkat çeker.⁵ Mahmutpaşa, Ulu Camii ve Genç Mehmet Paşa Camilerinin ahşap tavan göbekleri geometrik kompozisyonları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Yapılarda görülen geometrik motifler basit ve yıldız motifler olarak ikiye ayrılır. Basit geometrik süsleme programlarını; üçgenlerin yan yana dizilmesi ile oluşan motifler ile yatay ve dikey çıtaların birbirini kesmesiyle oluşan dizilimlerle meydana gelir. İkinci grubu yıldız motifleri oluşturur. Sekizgen, ongen, altıgen, çokgenler etrafında sekiz ve on kollu yıldızlar en sevilen motifler arasındadır. Sekiz köşeli yıldız etrafında beş köşeli yıldız ve on kollu yıldız motifleri de sevilen motiflerdendir.⁶

Mahmutpaşa Cami (17.yy.)

Geometrik motiflerin görüldüğü ilk örnek Mahmutpaşa Camisidir. Tokat'ın merkezinde yer alan cami dikdörtgen planlıdır. Son cemaat yeri sonradan eklenen caminin kuzeybatısında tek şerefeli minare, güney tarafında ise küçük bir hazire bulunmaktadır. Caminin ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Süsleme özellikleri ve caminin banisi olan Mahmutpaşa'nın yaşadığı tarih göz önünde bulundurulduğunda 17. Yüzyıl yapısı olarak tarihlendirilebilir.⁷

Yapının harimine son cemaat yerinin ortasındaki ahşap kapıdan girilir. Zengin ahşap işçiliği olan yapının tavanı yedi bordüre ayrılır. Bordürlerin ortasında kalan tavan göbeğini üç küçük bordür çevreler. Bu bordürlerin kalem işi süslemeli bordürler arasında kalan alan geometrik süsleme ile yapılmıştır.⁸ İçten dışa doğru dördüncü ve altıncı bordürler tavanın en geniş bordürleridir. Çıtakari süsleme ile yapılmış, üçgen, baklava dilimi, altıgen ve kare şekillerden oluşmaktadır.⁹ (Foto: 1)

Tavan göbeği, çıtaların birbiriyle birleşmesiyle merkezinde sekizgen oluşturan kompozisyon çevresinde baklava dilimleri ile birleşerek sekiz kollu yıldızları meydana getirir. Uzaktan

¹ Mülayim, S.,(1982), "Geometrik Kompozisyonların Çözümlemesine Bir Yaklaşım (Niğde Sungurbey Camisi Ahşap Kapı Kanatları Üzerine Bir Deneme)", Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, S.1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 51

² Mülayim, S., (1985), "Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler (Selçuklu Çağı)", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.91.

³ Kınık, M., (1996), "Anadolu Selçuklu Dönemi Geometrik Çinilerinin Grafikselleştirilmesi", (Yüksek Lisans Tezi) ,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 53-54.

⁴ Sönmez, E., S., (2015), "Mimar Sinan'ın Şehzade Süleymaniye ve Selimiye Camilerindeki Birim Hücrelerden Üreyen Geometrik Desenlerin Çözümlemeleri", (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 34.

⁵ Atak, E., (2015), "Tokat Mahmut Paşa Cami Kalem İş Bezemeleri", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/6 Spring, Ankara, s. 197-226 ; Uysal, A.O., (1987), "Tokat'taki Osmanlı Camileri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6- Temmuz 1986, Ankara, 313-364.

⁶ Demiriz, Y., (1979), Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 29-30.

⁷ Atak ,E.,(2015), a. g. m, 201

⁸ Uysal, A. O., (1987), a. g. m, 356

⁹ Atak, E., (2015), a. g. m, 203.

bakıldığında karelere ayrılmış şekilde karşımıza çıkan geometrik yıldızlar içerisinde sekizgenler, yıldız kollarını birleştiği yerlerde ok uçları yer almaktadır. Bu kompozisyonda baklava dilimlerinin içine hatayi, sekizgenlerin içine penç ve ok uçlarının içerisine palmet motifleri yerleştirilmiştir.¹⁰ (Foto: 2, Çiz: 1) Tavan göbeğinin etrafını çevreleyen ikinci bordür eşit parçaya ayrılmış küçük dikdörtgen parçaların yatay ve dikey kesişmesiyle oluşan küçük kareler ve dikdörtgenlerden oluşmaktadır. Şekiller üzerinde küçük kalem işi süslemeler bulunmaktadır.¹¹ (Foto: 2)

Mahmutpaşa Camisinin tavan göbeğinden başka minberinde de geometrik süslemeler bulunmaktadır. Buradaki geometrik süslemeler batı ve doğu aynalıklarda farklı kompozisyonlar oluşturularak yapılmıştır. Doğu aynalığı sekizgenler etrafında gelişen sekiz kollu yıldızlar ve üçgenlerden oluşmaktadır. Batı aynalığında bulunan geometrik süsleme daha basit bir programa sahiptir. Sekiz kollu yıldızların etrafında gelişen geometrik süslemeler görülmektedir.

Ulu Cami (1678)

Geometrik süsleme programları incelenen ikinci örnek Tokat Ulu Camidir. Ahşap tavanlı camilerin en güzel örneklerinden biri olan Ulu Cami Tokat'ın Cami-i Kebir mahallesinde bulunur. İnşa tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Selçuklu zamanında yapıldığı fakat farklı nedenlerden dolayı yıkıldığı söylenmektedir.¹² Batı kapısındaki kitabeye göre ise 17. Yüzyılda onarım gördüğü yazmaktadır. Aynı zamanda içindeki kalem işi süsleme programının gerek kompozisyon gerek motiflerin uygulanışı göz önünde bulundurulduğunda 17. Yüzyıla tarihlendirilebilir.¹³ Mihraba dik üç sahından oluşan cami dikdörtgen planlıdır. Batı tarafında beş bölmeli, doğu tarafında dört bölmeli son cemaat yeri bulunur. Anadolu'da iki tarafında son cemaat yeri olan tek camidir.¹⁴ Harim kısmına doğu ve batı son cemaat yerlerinin ortasına yerleştirilen kapılardan girilir. Günümüzde sadece batı tarafındaki kapıdan giriş sağlanır. Harimde dördü bağımsız ikisi duvara bitişik altı ayağın taşıdığı beş sivri kemer ahşap tavanı taşır.¹⁵

Ulu Caminin zengin süslemeli ahşap tavanı üç bölüme ayrılır. Bu bölümler kalem işleri olan bordürlerle ve kemerlerle birbirinden ayrılır. Mihrap önündeki bölüm tamamen çıtalarla oluşturulmuş geometrik süsleme ile kaplıdır. Altıgenlerin birbiriyle birleştirilmesiyle aralarında üçgenler oluşur. Yeşil, kırmızı, sarı, kahverengi renkler kullanılmıştır.¹⁶ (Foto: 3)

Kadınlar mahfilinin önündeki tavanda bulunan göbekler mihrap önü tavan göbeği gibidir. Altıgenlerin birbiri ile birleşmesinden meydana gelen tavan göbekleri oldukça basit formda yapılmıştır. Mihrap önü tavanında gördüğümüz geometrik şekiller burada tavanın ortasında kare bir göbek içerisine alınır. Kullanılan renklerde aynıdır. (Foto: 3)

Harimin orta kısmındaki kare şeklindeki göbek tekne tavan¹⁷ tekniği ile yapılmıştır. Ana zeminde geometrik motifler ve kalem işi süslemeler, yanlarda mukarnaslı pervaz yaklaşık 10 cm yükselerek tavan ile eşit seviyeye ulaşır. Tavan göbeğinin dört köşesinde ortalarında yivli kabaralar bulunan sekiz kollu yıldızlar geometrik şekillerle birleşerek¹⁸ mukarnaslı kabara etrafında birleşirler. Tavan göbeğinde sekiz kollu yıldızlar, etrafında gelişen ok ucu ve baklava dilimleri ile birleşir. Çizgiler kesintiye uğramadan bir diğer çizgiden devam eder ve yeni bir yıldız tekrarlar. Tavan göbeği oldukça simetrik. Geometrik motiflerin her bölümünün içi kalem işi motiflerle donatılmıştır. Baklava dilimi şekiller içinde penç ve lale motifleri, sekiz kollu yıldızların kollarında hatayiler, ok ucu şeklinin içinde lale motifleri yer alır. Tavan göbeğini hatayi ve rumilerden oluşan ince bir bordür çevreler. Bordürden sonra mukarnaslı çerçeve ve bitkisel motiflerle yapılmış bir bordür tavan göbeğini sonlandırır. (Foto: 4, Çiz: 2)

Genç Mehmet Paşa Camii (17. yy.)

Ahşap üzeri ince çıtalar ile meydana getirilmiş geometrik süsleme programları incelenen son örnek Genç Mehmet Paşa Camisi tavan göbekleridir. Örtmeönü Camii diye de bilinen caminin inşa kitabesi yoktur. Avlu duvarına yerleştirilmiş medrese kitabesine göre 1685/1686 yıllarında yapıldığı yazsa da kitabedeki belirsizlik sebebiyle kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Mimarisinin ve süslemelerinin Mahmutpaşa Cami ve Ulu Cami mimari özellikleriyle

¹⁰ Atak, E., (2015), a. g. m, 203.

¹¹ Atak, E., (2015), a. g. m, s.203.

¹² Erdemir, Y., (1987), " Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu , 2-6 Temmuz 1986, Ankara , 299 ; Nemlioğlu, C., (2013), "Tokat 'ın Ahşap Kalem İş Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi", Tokat Sempozyumu , 1-3 Kasım 2012, C.2, Ankara , 240.

¹³ Baykara, T., (1986), " Tokat Ulu Camii Üzerine Bazı Düşünceler", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986, Ankara, 291-294.

¹⁴ Uysal, A.O., (1986), a. g. m. 357.

¹⁵ Uysal, A.O., (1986), a. g. m. 359.

¹⁶ Nemlioğlu, C., (2012), 241.

¹⁷ Yıldırım, K.; Hidayetoğlu, M. L., "Geleneksel Türk Evi Ahşap Tavan Süsleme Özelliklerinin ve Yapım Tekniklerinin Çeşitliliği Üzerine Bir İnceleme", 9. Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu, İzmir, 334

¹⁸ Nemlioğlu, C., (2012), a. g. m., 242.

benzerliği sebebiyle 17. Yüzyıl yapısı olarak tarihlendirilebilir.¹⁹

Dikdörtgen avlusu bulunan caminin harim kısmına son cemaat yerinin ortasında bulunan düz basit bir kapıdan girilir. Cami düzgün olmayan bir plana sahiptir. Kible duvarı kuzey duvarından daha uzundur ve batı duvarı kuzeyden güneye doğru eğimli şekildedir. Harim kısmının tavanı yedi bölüme ayrılır. Bu bölümlerden batıdaki kısım yamuk dikdörtgen şeklindedir. Genç Mehmet Paşa Camii'nin tavanı üç ahşap direk ile taşınır. Tamamen ahşaptan yapılan tavan çitakari süsleme ile yapılıp ortalarına da tavan göbekleri yerleştirilmiştir.²⁰

Mihrap önü tavanının doğusunda ve batısında bulunan tavan ve tavan göbekleri aynı süsleme programına sahiptir. Her iki tavanda ince çitakari oluşturulmuş altıgenlerin birleşmesiyle oluşan üçgen ve baklava dilimli geometrik şekillerle kaplıdır.²¹ Tavan göbeklerinde daire motifleri birbiriyle birleşir. Daireler içerisinde küçük beşgen yıldız motifleri bulunur. Tavan göbeğini en dışta hatayı, karanfil, penç ve lale motiflerinin olduğu ince bir bordür çevreler. (Foto: 5, Çiz: 3)

Harimin kuzeyinde bulunan ahşap tavan göbekleri basit bir düzenleme ile yapılmıştır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı tavan göbeklerinde altıgenler altı kollu yıldızlar ile birleşerek bir kompozisyon oluşturur. Altı kollu yıldızların içerisinde kalem işi süslemeler bulunur.

Harimin kuzeyinde kapı önünde bulunan tavan göbeğinde, merkezinde altı köşeli yıldızın bulunduğu altıgenler birleşerek yeni bir altı kollu yıldız oluşturmuştur. Göbeği çevreleyen küçük ince bordüre kalem işinden lale, karanfil, penç motifleri yerleştirilmiştir. Bu ince bordürün etrafı karelere bölünmüş ve her kare panonun içinde dikdörtgen ve kare şekillerin olduğu geometrik bir bordür ile sonlandırılmıştır.(Foto: 6, Çiz: 4)

Genç Mehmet Paşa Camii'nin mihrap önünde bulunan tavan göbeği, bütün tavanı kaplayan çitakari süslemenin ortasına kalem işi süslemeli bir bordür içerisine yerleştirilmiştir. Göbeğin merkezinde bir madalyon bulunur. Madalyon içerisinde kırık çizgilerden on tanesi kesişerek²² on kollu yıldız ve etrafında beş köşeli yıldızları oluşturur. Beş köşeli yıldızlar yarım yıldız kolları ile birleşir. Kare pano içerisine

alınan madalyonun köşelerinde bulut²³ motifleri üçgenler içerisine yerleştirilmiştir. On kollu yıldız kollarının içerisinde penç ve lale motifleri, beş köşeli yıldızların içerisinde penç motifleri yer alır. Kalem işi süslemeler oldukça yıpranmış ve boyları silinmiş bir durumdadır.(Foto: 7, Çiz: 5)

Madalyon etrafındaki, geometrik bordür dikdörtgen ve kare panoların yatay ve dikey dizilmesiyle oluşan kompozisyonun ibarettir. Bu şekillerin üzerinde küçük penç motifleri yer alır. Tavan göbeğini en dışta kalem işi süslemeli ince bir bordür çevreler böylelikle tavandaki kare ve baklava dilimli geometrik kompozisyon ile tavan göbeği arasındaki sınır oluşmaktadır. (Foto. 7)

Değerlendirme ve Sonuç

İncelenen yapılar göz önünde bulundurulduğunda Mahmutpaşa Camii, Ulu Camii ve Genç Mehmet Paşa Camii tavan göbeklerinde karşılaşılan geometrik kompozisyonlar üslup bakımından paralellik gösterir. Üç yapıda da motifler yıldız ve geometrik şekillerden ibarettir. Bu motifler iki grupta incelenmiştir. Üçgen, altıgen, baklava dilimi gibi şekillerin oluşturduğu tek eksen üzerinde uygulanan basit geometrik motifler ile dört kollu, sekiz kollu ve on kollu yıldız motiflerin oluşturduğu çapraz eksenler üzerinde gelişen motiflerdir.

En basit geometrik kompozisyonlar çitakari süsleme ile yapılan tavanlardır. Üç yapıda da tavanda uygulanan bu süslemeler Mahmutpaşa Camisinde bordür şeklindedir. En çeşitli çitakari süsleme Genç Mehmet Paşa Camisinin yedi ayrı tavan bölümlerinde görülür. Üçgen, kare, altıgen, baklava dilimi gibi motifler kullanılır. Tavan göbekleri çitakari süslemelerin ortasına yerleştirilmiştir. Çitakari süsleme yaygın kullanılan bir teknik olduğu için cami dışında da örnekleri görülmektedir. 19. yy. yapısı olan Tokat Canikli Konağı tavan süslemesi bu şekilde yapılmıştır.

Tavan göbeklerinde basit geometrik motifler düz eksen üzerinde gelişen çeşitli geometrik şekillerin oluşmasıyla uygulanmaktadır. Ulu Caminin orta sahınında yer alan iki tavan göbeği altıgenlerin birleşmesiyle oluşur. Bu şekilde yapılan diğer tavan göbekleri Genç Mehmet Paşa Caminin kuzeydoğu ve kuzeybatı tavan göbeklerinde kalem işi bordürün sınırlandırdığı kare pano içerisindedir. Yine bir Tokat yapısı olan Silahtar Ömer Paşa Caminin (17.yy.) mihrap önünde bulunan tavanda altıgenlerin birleşmesiyle oluşan kompozisyon Ulu Camii tavan göbeklerine benzer. Mihrap önü tavanının sağında ve solundaki tavan göbekleri

¹⁹ Atak, E., (2014), "Tokat Genç Mehmet Cami (Örtmeönü Camii)", Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 25-26 Eylül, Tokat, 30.

²⁰ Atak, E., (2014), a. g. m., 30

²¹ Atak, E., (2014), a. g. m., 32

²² Demiriz, Y., (1979), 30

²³ Atak, E., (2014), a. g. m., 32

dairelerin birleşmesiyle, kuzeyde bulunan tavan göbeğinde ise beş köşeli yıldızların altıgenler içerisine yerleştirilmesiyle oluşur.

Basit geometrik motiflerin bir başka örneği yatay ve dikey yerleştirilen dikdörtgen panoların birleşmesiyle oluşan dizilimdir. Bordür şeklinde tavan göbeklerinin etrafını çevreler. Bu motifler Genç Mehmet Paşa ve Mahmutpaşa camilerinde görülür. Her iki yapıda da aynı üslupla yapılan süslemeler üzerinde kalem işleri kendini gösterir. Küçük penç motifleri yatay ve dikey dikdörtgen şekiller üzerine uygulanmıştır. Farklı olarak Mahmutpaşa Camisinde lale motiflerine yer verilir.

İki karenin birbiriyle kesişmesinden sekiz köşeli yıldız oluşur. Bu sistem Mahmutpaşa Cami ve Ulu Cami tavan göbeklerinde karşımıza çıkar. Mahmutpaşa Camisi tavan göbeğindeki sekiz köşeli yıldız daha düzenlidir. Çapraz eksen üzerinde sekiz kollu yıldızların dördü sekizgen ile birleşerek dört kollu yıldızları oluşturur ve kare panolara yerleştirilir. Ulu Cami tavan göbeğinde sekiz kollu yıldızlar baklava dilimi ve ok ucu ile birleşerek merkezdeki altıgene bağlanır. Aynı sistemle oluşan diğer yıldız kompozisyonu on tane kırık çizginin kesişmesiyle oluşan on kollu yıldız etrafındaki beş köşeli yıldızlarla birleşir. Genç Mehmet Paşa Caminin tavan göbeğindeki yıldız süsleme bu tarzda yapılmıştır.

Taş üzerinde görmeye alışık olduğumuz geometrik süslemeler, Tokat'taki bu üç yapıda ahşap üzerinde kalem işi süsleme ile beraber kendini gösterir. Tokat'ın başka yapıları olan Gök Medrese ve Ali Tusi Türbesinde bu süslemeler taş üzerine çini ile uygulanmıştır. Bu üç yapının tavan göbeklerinde bulunan geometrik motiflerin örnekleri ; Edirne Üç Şerefeli Cami (1443-1447) ve İstanbul Şehzade Camii(1548) kapı kanatlarında ahşap üzerine, Bursa Yeşil Cami (1421) ve Edirne Muradiye Camii (1435) mihraplarında çini süsleme ile, Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1299) minber aynalıklarında ahşap üzerine yapılan yıldız motifleri ile karşılaşırız. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün. Hem Anadolu Selçuklu hem Osmanlı yapılarında sevilen ve vazgeçilemeyen bir süsleme programı böylelikle anlaşılabilir olmaktadır.

Her üç yapıda da tezyinatın bütün örneklerini görmek mümkündür. Genç Mehmet Paşa Camisinde kalem işi, geometrik süsleme Cami tadilat görmediğinden dolayı yapıdaki kalem işi süslemelerin çoğu dökülmüş fakat geometrik motifleri orijinal haliyle günümüze ulaşmıştır.

Geometrik süslemeler ile ilgili yapılan çalışmalar çok azdır. Yapılardaki geometrik süsleme programını teknik özellikleri, kompozisyonu ve kullanıldığı alan açısından inceleyerek aktarılmaya ve dikkat çekilmeye çalışıldı. Böylelikle bu yapıların Türk Sanatındaki ve Tokat'taki yeri bir kez daha vurgulanmış olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Atak, E., (2014), "Tokat Genç Mehmet Cami (Örtmeönü Camii)", Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül ,Tokat,27-40.
- Atak, E.,(2015), "Tokat Mahmut Paşa Cami Kalem İşi Bezemeleri", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/6 Spring, Ankara, 198-226.
- Baykara, T., (1986), "Tokat Ulu Camii Üzerine Bazı Düşünceler", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz , Ankara, s.291-294.
- Çetin, S., (2012), Anadolu Selçuklu Dönemi (Geometrik Yıldız, Hayat Ağacı, Nar ve Rumi) Motiflerinin Heykel Sanatı Bağlamında Yansıması, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- Demiriz, Y.,(1979), Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453), Kültür Bakanlığı, İstanbul.
- Erdemir, Y., (1987), "Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri" , Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu , 2-6 Temmuz 1986, Ankara , s. 295-304.
- İpek, J.; Özmüş, P., (2014), "Anadolu Süslemelerinde Geometri", Ege Eğitim Dergisi, S. (15) 2 , s. 521-537.
- Mülayim, S., (1982), "Geometrik Kompozisyonların Çözümlemesine Bir Yaklaşım (Niğde Sungurbey Camisi Ahşap Kapı Kanatları Üzerine Bir Deneme)", (Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, S.1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, s.51-62
- Mülayim, S., (1985), Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler (Selçuklu Çağı), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Nemlioğlu, C., (2012), "Tokat'ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk –İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi", Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım , s.239-248.
- Kınık, M., (1996), Anadolu Selçuklu Dönemi Geometrik Çinilerinin Grafıksel Düzenlemesi, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 53-54.
- Sönmez, Ekizler, S., (2015), Mimar Sinan'ın Şehzade Süleymaniye ve Selimiye Camilerindeki Birim Hücrelerden Üreyen Geometrik Desenlerin Çözümlemeleri, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uysal ,A. O.,(1986), "Tokat'taki Osmanlı Camileri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz, 313-364.
- Yıldırım, K.; Hidayetoğlu, M. L., "Geleneksel Türk Evi Ahşap Tavan Süsleme Özelliklerinin ve Yapım Tekniklerinin Çeşitliliği Üzerine Bir İnceleme", 9. Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu, İzmir, 332-341.

EXTENDED ABSTARCT

Geometrical patterns which are one of the popular patterns of Turkish Art were used in Pre-Islamic Era but yet, these patterns had their main development in the term of Emevis, Abbasids, Karakhanids and Great Seljuk Empire. They have been seen in every material since 11th century. Patterns used in the materials such as stone, brick and tile, later on have been started to use with herbal patterns. Beginning from the 15th century, these geometrical patterns have been estranged and seen on window and door leaves or barriers and wooden gathering places.

Patterns used in Central Asia pass to Iran by means of Karakhanids. Patterns passed from Iran to Anatolia are used in structures such as mosque, caravansary, small mosque and madrasah. In the period of Anatolian Seljuk Empire, herringbone made up of different arrangements of bricks, diamond-shaped patterns, cufics and actinoids constitute the adornment program of geometric configuration. Geometrical adornments seen on the minaret of Siirt Grand Mosque built in 1129 lead to subsequent structures.

Geometrical patterns seen in Ottoman buildings are generated by using plain and gracious style. These patterns are applied for interior decoration of more structures depending on the material used. Geometrical patterns seen on stone are used in the construction elements such as minbar barriers, minaret barriers and timpanums. Geometrical patterns on wooden are seen in the leaves of door and windows, minbar transoms, gathering-places or transoms of gathering-places. It is possible to add the examples.

It is possible to analyse the geometrical patterns seen in the examples of Mahmutpaşa Mosque, Grand Mosque and Genç Mehmet Paşa Mosque that are among the structures of Tokat in two parts as simple geometrical patterns and actiniform patterns. Simple geometric patterns are triangles, diamond-shaped patterns, designs that consist of crosscut of horizontal and orthogonal pieces. Actiniform patterns are placed in ceiling roses in three structures. The actiniform pattern in the ceiling rose of Mahmutpaşa Mosque consists of eight-strand stars' crosscut. Intersecting actiniform patterns constitute octagons and at the commissure, barbs consist diamond-shaped patterns. Hand-drawn adornments are seen in each pattern.

Second example is the ceiling rose of Grand Mosque. The ceiling rose located in the middle ceiling is taken into a square frame. In the middle of it all, there is a cloutnail with stalactite. By taking shape around this cloutnail, geometrical patterns constitute eight-strand stars and diamond-shaped patterns with barbs. Lines combine with the other without being interrupted. As in the previous example, hand-drawn adornments are seen in the geometrical patterns. A fine kerb with hand-drawn adornment encloses the ceiling rose. The interior parts of star patterns are filled with them.

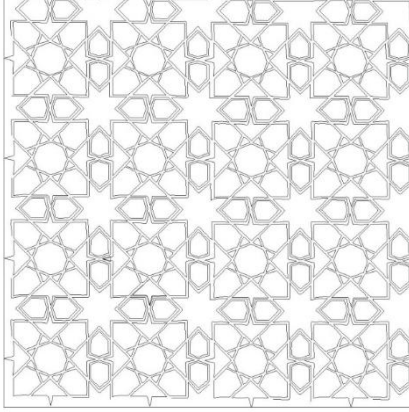
Geometrical patterns in the third and last example are seen in the whole ceiling. In Genç Mehmet Paşa Mosque, the ceiling of sanctuary part is taken to seven pieces. In the ceiling of these seven pieces triangle, diamond-shaped patterns and squares cover the whole of its parts. At the exact centre of ceiling parts, there is a simple square ceiling rose. This ceiling rose in front of mihrab is placed in a square panel with a medallion that consist of ten-strand star and pentagonal stars around. Ten-strand stars take the shape of circle by combining with pentagonal stars. Cloud patterns are situated in the corners of square panel. Hand-drawn adornments on these patterns seen in their original aspect are not explicit for want of restoration in Genç Mehmet Paşa Mosque. Patterns are out and decoloured. Just geometrical patterns are seen clearly.

Ceiling roses of structures analysed show parallelism in terms of style. Examples that have simple geometrical patterns appear in the form of kerb in Mahmutpaşa Mosque. In this structure, triangles constitute a kerb by combining with diamond-shaped patterns. In the other kerb, square shapes come in sight with crosscut of sticks. The same design is seen on the ceiling of Genç Mehmet Paşa Mosque. In Grand Mosque, patterns seen on ceiling roses consist of hexagon combination. In Genç Mehmet Paşa Mosque, the same pattern is seen in northeast and northwest ceiling roses in square panels that hand-drawn kerbs enclose. It is possible to see this pattern in numerous structures.

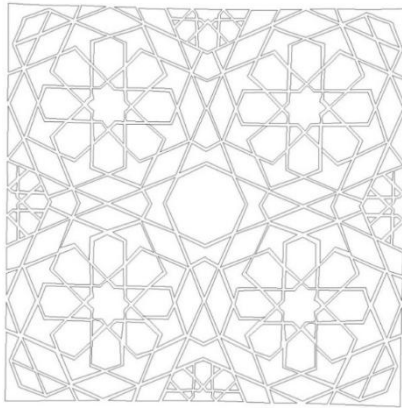
Another different geometrical pattern is a design that consists of horizontal and orthogonal pieces' crosscut. This example is seen in two structures. The pattern is seen on the kerbs that encloses ceiling roses in Genç Mehmet Paşa Mosque and Mahmutpaşa Mosque. The same designs are used in both structures and small patterns are used with hand-drawn adornments.

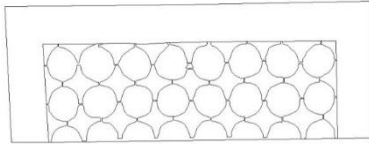
ÇİZİM

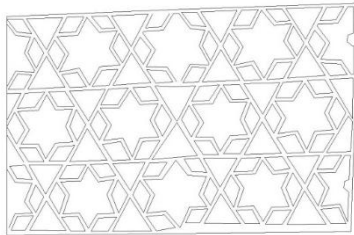
Çizim 1: Mahmutpaşa Camii Tavan Göbeği

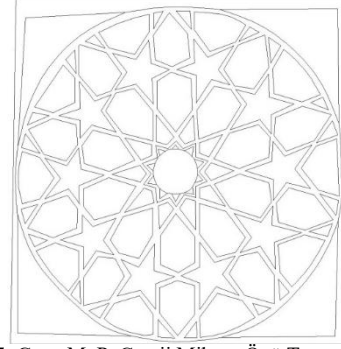
Çizim 2: Tokat Ulu Camii Tavan Göbeği

Çizim 3: Genç Mehmet Paşa Camii Mihrap Önü Sağ ve Sol Tavan Göbekleri

Çizim 4 : Genç M. P. Camii Kuzeydeki Tavan Göbeği

Çizim 5: Genç M. P. Camii Mihrap Önü Tavan Göbeği

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1 : Mahmutpaşa Camii Tavan Süsleme

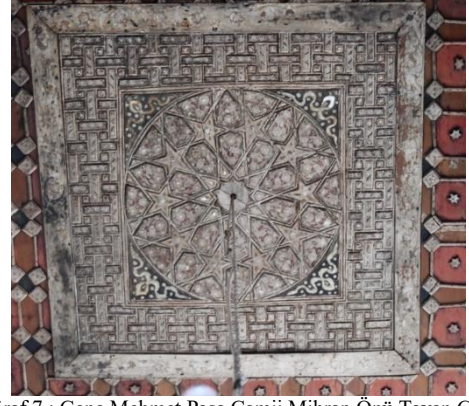
Fotoğraf 2: Mahmutpaşa Camii Tavan Göbeği

Fotoğraf 3: Ulu Camii Tavan Süsleme

Fotoğraf 4 : Ulu Camii Tavan Göbeği

Fotoğraf 7 : Genç Mehmet Paşa Camii Mihrap Önü Tavan Göbeği

Fotoğraf 5: Genç Mehmet Paşa Camii Mihrap Önü Tavanının doğusundaki ve Batısındaki Tavan Göbeği

Fotoğraf 6: Genç Mehmet Paşa Camii Kuzeyindeki Tavan Göbeği

HANEFÎ MEZHEBİNİ DİĞER MEZHEPLERE TERCİH BAĞLAMINDA İMAM BUHÂRÎ'YE YÖNELİK TENKİTLER VE CEVAPLAR EKMELEDDİN EL-BÂBERTÎ VE İBN EBİ'L-İZ EL-HANEFÎ ÖRNEĞİ

Ahmet İnanır^{1*+}

¹Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

* ahmet.inanir52@gop.edu.tr

+ORCID: 0000-0001-8300-2682

Öz- İslâm hukuk tarihinde fikhî mezhepler; birey ve toplum yaşayışları ile devlet uygulamalarını değer merkezli bir sistem içinde yürütmeye imkân veren kurumlardır. Bir toplum içinde farklı fikhî mezheplerin bulunması ve bunların devlet nezdindeki yeri ve etkinliği beraberinde mukayese, tercih ve üstünlük tartışmalarına zemin hazırlamaktadır. Bu münazara ve münakaşalar ilim meclislerinde sözlü olarak yapıldığı gibi çeşitli risâle ve kitaplara konu olmuş, zaman içinde “el-hilâf” adında bir fikhî literatür gelişmiştir.

VIII. (XIV) asırda Memlûkler, doğudaki Müslümanların Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilâsına uğradığı asırlarda pek çok âlimin sığındığı bir yer olmuştur. Haliyle bu dönemde ilmi faaliyetlerin hız kesmeden arttığı Mısır'da mezhep üstünlüğünü konu edinen pek çok çalışma yapılmış, Kitap ve Sünnet gibi delillere en uygun hükmün ve mezhebin tespitine yönelik bazı eser ve risâleler kaleme alınmıştır. Bâbertî'nin yaşadığı dönem Memlûkler devrinde Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) güya Buhârî'nin (ö. 256/870) sahih olarak nitelediği hadisleri bilmediği, bu yüzden de Hanefî mezhebinin bazı görüşlerinin hadislere muhalefet ettiği şeklinde itham edici bazı iddialar ortaya atılmıştır. Bâbertî de Hanefîleri bilgilendirmek Ebû Hanîfe'nin zayıf olduğu iddia edilen yönlerinin aslında güçlü olduğunu göstermek amacıyla bir risâle yazmıştır. Eserinde İmam Buhârî'yle ilgili bazı tespitlerde de bulunan Bâbertî'ye göre Buhârî, Buhara'da yaşadığı için elde ettiği hadisleri de oradan almıştır. Ayrıca ailesinin bütün fertleri Hanefî mezhebine mensuptur. Bu durum Buhârî'nin, *Sahih*'inde bir araya getirdiği hadislerin Hanefîlerde mevcut olduğunun açık bir delilidir. Ayrıca Buhârî, Bâbertî tarafından “Kıssacı” Muhammed b. İsmail olarak nitelendirilmiştir. İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî ise onun Buhârî'yle ilgili bu iddialarına da cevap veren bir reddiye kaleme almıştır. Bu çalışmada söz konusu görüşler, Buhârî'yi merkeze alarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler – İslam Hukuku, Hanefî Mezhebi, Ebû Hanîfe, İmam Buhârî, Ekmeleddin el-Bâbertî, İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî.

CRITICS AND RESPONSES TO IMAM BUKHARI IN THE CONTEXT OF THE PREFERENCE OF HANAFI TO OTHER SECTS (EXAMPLE TO EKMELEDDIN EL-BÂBERTÎ AND SADREDDIN ALI B. ALI B. MUHAMMED IBN EBİ'L-İZZ AL-HANAFI)

Abstract –Fiqh sects in the history of Islamic law are structures that individual, society and the state of religious life and practices in a systematic way that allows them to do so. The existence of different Fiqh sects within a state and their place and effectiveness in the state institution bring with about arguments of debate, choice and superiority. These debates and arguments were made orally in scientific councils. Also a literature called el-hilâf has been developed as a subject of various booklets and books.

VIII. (XIV) century the Mamelukes were a place where many scholars took refuge at the time when the Muslims in the east were subjected to the invasion of the Mongols and the Andalusian were invaded by the Crusaders. In order to determine the supremacy of the denomination or the provisions for evidence such as the Book and the Sunnah, some treatises have been written. In the Mamluk period of the Bâbertî lived, he did not know the hadiths of Abu Hanifa (ö. 150/767) which Buhârî(ö. 256/870) supposedly described as Sahih, therefore, some of the views of the Hanafi sect are opposed to the hadiths of the Prophet, accusatory claims have been put forward. He also wrote a treatise in order to inform his members about Abu Hanifa, in order to show that the allegedly weak aspects were actually strong. Of course, some determinations related to Imam Bukhari were also made in this work. According to him, Bukhari lived in Bukhara and learned the hadiths that were acquired there. All members of his family are Hanafi. The hadiths brought together by him are clear evidence that they are present in the Hanafis. On the other hand, he characterized Bukhari as “fable narrator” Muhammed b. İsmail. Ibn Abubl-Izz el-Hanefî, however, wrote a refusal to respond to these claims of Bukhari.

Keywords – Islamic Law, Hanefi Sect, Abu Hanifa, Imam Bukhari, Ekmeleddin al-Bâbertî, İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî.

Giriş

İmam Ebû Hanife (ö. 150/767) İslam düşünce tarihinde önde gelen bir mezhep imamı olarak meşhur olmuştur. Hanefî mezhebi ilk başlarda her ne kadar Irak'ta kurulmuş olsa da asıl gelişimini Mâverâünnehir bölgesinde gerçekleştirmiştir. (Bardakoğlu, 1997: 16/3, 9) İmam Muhammed b. İsmail Buhârî (ö. 256/870) de Hanefî mezhebinin yaygın olduğu Buhara'da doğmuş ve on altı yaşına kadar burada yaşamıştır. Ailesiyle birlikte hac yapmak için Hicaz'a gittiklerinde ise geri dönmemiş ve orada Ehl-i hadîs olarak bilinen âlimlerin derslerine iştirak etmiştir. (A'zamî, 1992: 6/368)

Emevîler döneminden itibaren âlimlerin re'y ve hadisi kullanmada gösterdikleri metot ve görüş farklılığına dayanan rekabet ve fikrî çekişmeler; Medine ve Kûfe merkezli Hicaz fıkhi ile Irak fıkhi arasındaki farklılaşmayı ortaya çıkarmıştır. Bunların ilkinde Ehl-i hadîs diğerine de Ehl-i re'y denilmiştir. (Bayraktutar, 2015: 54-55) Ancak bu ayrımın muhatapları, yani kimin Ehl-i hadîs kimin ise Ehl-i re'y olduğu kişiden kişiye ve devirden devire farklılık arz etmiştir. Meselâ Buhârî'nin yaşadığı dönemde Hanefiler Ehl-i re'y; Mâlikî ve Şâfiî ekolleri ise Ehl-i hadîs olarak nitelendirilmiştir. Ancak muhaddislerin fıkımın Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ile ekolleşmesiyle birlikte ilk üç mezhep Ehl-i re'y, Hanbelîler ise Ehl-i hadîs olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Buhârî'nin yaşadığı dönemde Ehl-i hadîsin hedefinde genelde re'y ekolu, özelde ise onun temsilcisi olarak Ebû Hanife ve arkadaşları olmuştur. Bu durum Bişr b. Gıyâs (ö. 218/833) ve İbn Ebû Duâd (ö. 240/854) gibi Hanefî mezhebine mensup bazı Mu'tezilî âlimlerin yaklaşımı da etkili olmuştur. (Kevserî, 1356; 4 vd.; Ögüt, 1994: 10/508-510)

Ebû Hanife, sahip olduğu ilmî kudreti ve özellikle fıkıh ilmindeki görüş ve düşünceleriyle daha hayattayken İslâm dünyasında tanınmış, taraftarları kadar kendisini eleştiren ve karşı çıkan kimseler de daima bulunmuştur. Zira o, içtihatlarında nasların yanı sıra re'ye özel önem vermesi, kıyas ve istihsanı hüküm çıkarma yöntemi olarak benimsemesinden dolayı bazı kesimler tarafından bid'at ehli olmakla suçlanmış, sünnete muhalefet etmekle ve hadis bilmemekle itham edilmiştir. Hakkındaki bu ithamlar vefatından sonraki asırlarda da sürmüştür. (Ebû Zehrâ, 1959: 298; Bardakoğlu, 1997: 16/2) Bu tartışmalar ilk dönemlerde Ehl-i re'y ve Ehl-i hadîs arasında cereyan ederken özellikle IV/X. asırdan itibaren mezhep oluşumunun şekillenmesiyle birlikte farklı mezhepler arasında üstünlük ve Hz. Peygamber'in sünnetine en uygun olma etrafında yapılan tartışmalar çerçevesinde İmam Buhârî gibi ileri gelenlerin görüşleri de istişhad edilerek gündemde tutulmuştur.

Sünnî fıkıh mezhepler arasında özellikle Şâfiîler, aynı devlet sınırları ve coğrafi mekânlarda birlikte yaşamak durumunda kaldıkları Hanefîlerle rekabet ederken kendi hâkimiyet alanlarını muhafaza etmek ve yeni mevziler kazanmak adına buna öncülük etmişlerdir. (Ebû Zehrâ, 1959: 7-9) Dolayısıyla bir mezhebe bağlı kalmayı reddeden delil merkezli fıkıh anlayışına (ittibâ) sahip olanların da hâkim mezhep konumunda olan Hanefî mezhebine karşı benzer bir tavır içinde olduklarını söylemek mümkündür. (İbn Ebi'l-İz, 1985: 55; Atar, 2016: Cilt Ek-1/679-681)

Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y arasında İmam Buhârî öncesi arka plan düşünüldüğünde o, Ebû Hanife'yi tenkit edenlerin ne ilki ne de sonucudur. Ancak o, İslam hadis külliyyâtının en değerli iki kaynağından biri olan *el-Câmiu's-Sahih*'in musannifi olması hasebiyle sahip olduğu yüksek itibar sebebiyle her devirde kendisinden istişhad yapılmaya çalışılmıştır. Öyle ki bu eser Müslümanlar arasında benzersiz bir teveccühe mazhar olmuş, hatta kendileriyle hatimler indirilmiştir. Meselâ el-Hâkim en-Neysâbüri (ö. 405/1014) yaşadığı dönemde onu bir sıhhat ölçütü şeklinde öne çıkarmıştır. Sonraki asırlarda ise bazı âlimler en sahih kitap olduğuna ümmetin icmâının bulunduğunu ileri sürerek *Sahih*'deki bilgileri mutlak doğrular olarak kabul etmişlerdir. (Hatiboğlu, 1997: 1; Çakın, 1997: 101-109; Türcan, 2012: 80) *el-Câmiu's-Sahih* de ihtiva ettiği hadisler dolayısıyla hem Şâfiîler hem de Hanefîler arasında en muteber kitap olarak kabul edilmiştir.

Memlükler dönemine rastlayan VIII. (XIV) asır Mısır'ında yükselen bir mezhep konumunda olan Hanefî mezhebine karşı Buhârî'nin Ebû Hanife ile ilgili olduğu düşünülen menfi görüşlerinin gündeme gelmesi onun hem kamuoyunda hem de âlimler nezdindeki itibarından kaynaklanmaktadır. Hatta öyle ki siyasi şartlar gereği Ebû Hanife'yi açıkça zemmedemeyen kimseler Buhârî'yi methederek Hanefîlere imada bulunmaktaydılar. (İbn Ebi'l-İz, 1985: 55) Yaşadığı asırlarda Buhârî'nin böyle bir tanınmışlık ve hatadan korunmuşluk algısının bulunmasına rağmen Bâbertî, Hanefî mezhebinin savunmak adına Buhârî'yi tartışma zeminine çekmekten kaçınmamıştır.

İmam Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih* adlı eserinde, müsned hadisleri bir araya getirmeyi amaçlamış, ayrıca bu tür hadisleri *sünnet* olarak nitelemiştir. O, naklettiği hadislerin sıhhati kadar onları ilişkilendirdiği bab düzeni ve bab başlıkları üzerinden amacını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Sahih hadisleri toplama iddiasındaki bir eserde, 1341 muallak hadisi koyması, rivayetlerin farklı birçok bapla

ilişkilendirmesi, rivayetlerin naklinde taktî'e¹ başvurması, rivayet tariklerinin pek fazla zikretmemesi, kuşkusuz Buhârî'nin rivayetini yanı sıra hadisleri itikâdî ve fikhî belli bir düşünce içinde istihdam etmeye çalıştığını göstermektedir. Bu sebeple âlimler arasında "Buhârî'nin fikhî bab başlıklarında bulunur" sözü meşhurdur. (İbn Hacer, 1379: 13/344; Sezgin, 1956: 107; Koçyiğit, 1985: 230; Güler, 2015: 13; Türcan, 2012: 75-77). O, bazı hadislerin hemen ardından meselenin durumuna göre kendi görüşünü de belirtmiş, kimi zaman da muhalif görüşlere yer vererek onları eleştirmekten geri durmamıştır. (Erdem, 2016: 70) Onun görüş ve anlayışını yansıtan bu başlıklarda kesinlik ifade eden malum fiil kalıplar (cezm) ile zikredilen rivayetler sahih, kesinlik ifade etmeyen meçhul fiil kalıplar (temrîz) ile zikredilen rivayetler ise zayıf olarak bilinir. (Güler, 2015: 13) Söz konusu bu ifadelerden Hanefiler ile diğer muhaliflerden kimin kastedildiği konusunda farklı görüşler bulunsa da Buhârî'nin fikhî görüşlerinin diğer ekollere göre en çok Hanefilerin görüşleriyle çeliştiği açıktır. Bu ihtilafın başta zekât, hibe, şehâdât (Buhârî, Şehâdât, 8), vasâyâ, talak, ikrah, hiyel ve ahkâm olmak üzere toplamda yirmi beş konuda olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Buhârî, râvîlerin durumlarına dair *et-Tarihu'l-kebir* ve *et-Tarihu's-sağîr* isimli eserlerini kaleme almıştır. Burada İmam Ebû Hanife ile alakalı ta'dil rivayetlerinden hiç söz etmemiş sadece bir takım asılsız cerh edici rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetler incelendiğinde onların hem senet hem de metin itibarıyla bazı sorunlar içerdiği görülür. Buhârî gibi bir muhaddisin böyle sorunlu rivayetleri ayırt edebilecek bilgi birikimi olduğu düşünüldüğünde, onun bu konuda Abdullah b. ez-Zübeyr el Humeydi (219/834) gibi Ehl-i hadîsin Ebû Hanife'nin şahsî reyini Hz. Peygamber'in (sav) hadisine tercih ettiği şeklindeki isnatlarının tesirinde kaldığı anlamına gelmektedir. (Erdem, 2016: 82-83).

İlk dönemlerden itibaren Hanefiler, Buhârî'nin Ebû Hanife'ye yönelik eleştirilerine cevap vermeye çalışmışlardır. Son asırlarda da bu çalışmalar devam etmektedir. Bu bağlamda Hanefî âlim Sehânenfûrî'ye (ö. 1298/1880) ait "*Ba'du'n-nas fi def'i'l-vesvas*" ile Dımeşkli Abdulganî el-Meydânî'ye (ö. 1298/1881) ait "*Keşfu'l-iltibas amma evredehu'l-Buhârî ala ba'di'n-nas*" isimli müstakil çalışmalar (Meydânî, ts.) yanında çeşitli şerh ve haşiyelerde açık ve örtülü bir şekilde bu iddialar reddedilmiştir. (Aynî, 1420/2000: 1/166, 210, 442, 533) Günümüzde de Hilmi Merttürkmen tarafından hazırlanan "*Buhârî'nin Ebû Hanife'ye İtirazları*" isimli bir doktora tezi (Merttürkmen, 1976) ve Mehmet Eren'in de

"*Buhârî'nin Sahih'inde Re'y Ehline İtiraz Ettiği Bazı Meseleler*" (Eren, 2003: 139-164) adlı çalışması bu meseleleri incelemektedir.

Müellifler arasında Buhârî'nin mutlak müctehid olduğu ve Ebû Hanife ile olan ihtilafının da içtihat farklılığı olarak değerlendirilenler vardır. Hatta onun pek çok görüşünün İmam Şâfiî'nin görüşleriyle örtüştüğünü iddia edenler yanında Ebû Hanife'nin görüşleriyle örtüştüğü belirtenler de bulunmaktadır. (Bâbertî, nr. 1384: 207a-b; Meydânî, ts.: 9-10; Azîmâbâdî, ts.: 17; Türcan, 2012: 87). Şimdi burada söz konusu itirazlara yer vermeden, Ekmeleddin el-Bâbertî ve İbn Ebi'l-İz arasında İmam Buhârî etrafında cereyan eden ihtilafı değerlendirilecektir.

1. Mezhep Üstünlüğü Tartışmaları

VIII. (XIV) asır Memlükler Devleti zamanında Mısır'da mezhep üstünlüğünü veya Kitap ve Sünnet gibi delillere en uygun hükmün ve mezhebin tespitine yönelik bazı tartışmalar yapılmıştır. Ekmeleddin Bâbertî'nin yaşadığı asırlarda, Mısır Memlükler Devleti'nde, Ebû Hanife'nin Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih* adlı eserinde sahih olarak nitelediği bazı hadisler vakıf olmadığı ve dolayısıyla onun Hz. Peygamber'in (sav) hadislerine muhalefet ettiği iddia edilmiştir. (Bâbertî, nr. 1384: 204b) Bu tür iddialar önceki asırlarda fazlasıyla dile getirilmiş ve Hanefiler onlara gerekli cevabı vermiştir. (İbn Ebî Şeybe, 1994) Buna rağmen bu dönemde mezhep üstünlüğü etrafında böyle iddiaların yeniden gündeme gelmesi o devirlerdeki siyasi ve hukuki şartlarla ilgili bir durum olduğu söylenebilir. Zira bu dönemde Memlükler Devleti, kendi içindeki mezhep çeşitliliği yanında bir kısmı diğer İslam beldelerindeki istila ve baskı sebebiyle, bir kısmı da meşhur hocalardan ilim öğrenmek üzere gelenlere ev sahipliği yapmaktadır. Gelenlerin bir kısmı aynı mezhebe bağlı olsa da farklı fikhî havzalarından gelmenin etkisiyle farklı yaklaşımlar içinde olabilmektedir. Bu dönemlerde Kahire ve Dımaşk İslâm dünyasının en parlak ilim merkezleri arasındadır. (Tekindağ, 1961: 147; Heffening, 1979: 11/271; Koprman, 1992: 5/222) Bâbertî'nin yaşadığı dönem hem mezhep içi hem de mezhepler arası yoğun tartışmaların yaşandığı bir dönem olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemde de mezhep üstünlüğü tartışmalarına iltifat etmeyen hatta buna karşı çıkan birçok fakih bulunmaktadır. Mesela, Şâfiî olduğu halde İmam-ı Azam'ı savunanlar olduğu gibi, Hanefî olduğu halde ilmi sâiklerle İmam Şâfiî'yi savunanlar, hatta Şâfiî mezhebini Hanefilikten daha üstün gören bazı Hanefî âlimlerin varlığı bilinmektedir. (Ebû Zehrâ, 1959: 9; İnanır, 2012: 83) Meselâ önceleri Hanefî olan Makrîzî Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali b.

¹ Birkaç konuyu içeren bir hadisin sadece ihtiyaç duyulan kısmını almayı veya bir kısmını bir yerde, diğer kısmını aynı senedle başka bir yerde nakletmeyi ifade eder. (Efendioğlu, 2010: 483-484).

Abdülkadir el Hüseyinî Takiyyüddin (1362-1442), başta Zâhiriyye mezhebine ilgi duymuş, daha sonra Şafî mezhebinde karar kılmıştır. Onun Şafî mezhebini benimsemesinde bu mezhebi Hanefilik'ten daha titiz görmesi ve Şafî mezhebinin yaygın olduğu Mısır toplumuyla daha fazla kaynaşmayı düşünmesi etkili olmuştur. (Eymen Fuâd Seyyid, 2003: 27/448)

Buradaki fıkıh medreselerinin büyük çoğunluğu Sünnî dört fıkıh mezhebi etrafında şekillenmiş olup vakıf kurucularının tercihine göre bazılarında tek, bazılarında ise birkaç mezhebin fıkıh okutulmaktadır. Zira Mısır ilk dönemlerde Mâlikîlerin; Tolunoğulları ve Eyyubiler dönemlerinde ise Şâfîlerin ön plana çıktığı fıkıh havzalarından biridir. Fakat Memlûklerin iktidara gelmesiyle birlikte, artan Türk nüfuzunun da etkisiyle Hanefiler daha çok temayüz etmiş ve diğerlerinin hedefi haline gelmiştir. (Şeşen, 1995: 12/20-31; Kaya, 2003: 27/ 519-535) Bu dönemde Hanefiler de kendi içinde tek bir bütün değildir. Bir tarafta Hanefî mezhebine bağlı olmakla övünen bir tarafta da İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (ö. 752/1350) kanalıyla dolaylı olarak meşhur selefi âlim İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ekolünden etkilenmiş Hanefiler vardır. Onlar mezhebe dayalı fıkıh anlayışına karşı bir yaklaşım içindedir. Bunlardan ilkini Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384) ve diğerini ise İbn Ebi'l-İz (ö. 792/1390) temsil etmektedir. (İnanır, 2012: 80-81; 2013: 230)

Bâbertî, Ebû Hanife'nin sonradan Buhârî'de sahih olarak zikredilecek hadislere vakıf olmadığı dolayısıyla hadislere muhalefet ettiği iddiasına sahip olanların bulunduğunu bildirmektedir. O da dönemin ileri gelen emirlerinin de ricası² üzerine “en-Nüketü'z-Zarife fi Tercihî Mezhebi Ebî Hanife” adlı risâleyi yazarak söz konusu iddialara cevap vermeye çalışmıştır. (Bâbertî, nr. 1384: 204b-211a) Söz konusu risâle dört nüsha esas alınarak Suûdi Arabistan'da tahkik edilerek yayımlanmıştır.³ (Bâbertî, 1997) Ayrıca gerek Türkiye'de gerekse yurt dışında pek çok nüshasının bulunduğu tespit edilmiştir.⁴ Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümü 1384 numara 204b-211a varakları arasında müellifin

776/1374 yılında kendi hattıyla yazdığı nüsha tespit edilmiş (Bâbertî, nr. 1384: 204b-211a) ve tarafımızdan da tercüme edilmiştir. (İnanır, 2013: 21: 71-93) Bu risâleye Sadreddin Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebi'l-İz el-Hanefî el-Ezdi tarafından *İttibâ* adıyla bir reddiye yazılmıştır.⁵ (İbn Ebi'l-İz, 1985) İbn Ebi'l-İz'in 776/1374 yılının sonlarında Mısır kadılığına tayin edilmesiyle Babertî'nin 776/1374 yılında risâlesini yazdığı dikkate alındığında, İbn Ebi'l-İz'in tartışmanın taraflarından biri olduğu anlaşılmaktadır. (Koca, 1991: 19: 468-469) Nitekim İbn Ebi'l-İz'in atamasını fırsat bilen bazı emirlerin özellikle de o dönemde *Tablhâne* emirliği yapan ve altı yıl gibi kısa bir süre sonra da iktidarı ele geçiren Zahir Berkuk'un (ö. 801/1399) Bâbertî'den ileri sürülen iddialara karşı ilmî bir cevap rica etmesi muhtemeldir. Zira Berkuk'un Bâbertî'yle olan dostlukları bunun uzak bir ihtimal olmadığını akla getirmektedir. Zira şiddetli siyasî rekabetin yaşandığı Memlûklerde emirlerin herhangi bir mezhebin bağlıları ve temsilcilerinden toplumsal destek sağlamak amacıyla yararlanmaya çalışmaları anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim İbn Ebi'l-İz, Sultan Yusuf b. Eyyüb el-Eyyübî (ö. 579/1183) döneminde cereyan eden benzer bir hadiseye yer vermektedir. Buna göre yüksek huzurda (divan) bazı fakihlerle emirlerin anlaşarak ne olduğu tam olarak bilinmeyen münker bir sözü dillerine dolamışlardır. Böylece Allah'ın ortadan kaldırdığı cahiliye dönemine ait bağnazlığı (mezhep taassubunu) yeniden diriltmişlerdir.” (İbn Ebi'l-İz, 1985: 89) Bu tespit Memlûkler'deki iktidar mücadelesinin boyutunu ortaya koyduğu gibi daha önce de mezhep tartışmaları yoluyla kamuoyu oluşturulduğunu göstermektedir. Aslında mezhep tartışmalarının, mensuplarının iktidar mücadelesinden kaynaklandığı veya bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir. (İnanır, 2012: 85)

İttibâ anlayışı sahiplerinin İmam Şafî'nin delillerinin Ebû Hanife'nin delillerine göre daha kuvvetli olduğu neticesine ulaşmaları, beraberinde Şafî mezhebini öne çıkarmış bu sebeple Bâbertî'nin hedefi haline getirmiştir. (Bâbertî, nr. 1384: 207b-211a) Söz konusu reddiye 1401/1981 yılında Lahor'da, 1405/1985 yılında da Amman'da Muhammed Ataullah Hanif ve Asım b. Abdullah el-Karyuti tarafından tahkik edilerek basılmıştır. (İbn Ebi'l-İz, 1985) Bu araştırma ise her iki çalışma esas alınarak hazırlanmıştır.

2. İmam Buhârî'ye Yönelik Tenkitler ve Cevaplar

Bâbertî'ye göre Ebû Hanife'nin güya Buhârî'deki hadislere vâkıf olmadığı dolayısıyla hadislere muhalefet ettiği şeklindeki iddia sahiplerinin asıl amacı, yönetici ve halk

² Bu kişilerden biri de o dönemde Talhâne emiri olan Berkuk (ö. 1399) olabilir. Reddiye yazarı İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî, bazı emirlerin fakihlerle anlaşarak iktidarın faaliyetlerine karşı aleyhte kamuoyu oluşturmaya çalıştıklarına işaret etmektedir. (İbn Ebi'l-İz, 1985: 89).

³ Kral Suûdi Üniversitesi Kütüphanesi'nde “*Tercihü'l-Mezheb*” adıyla numara 6695'te; yine aynı üniversitenin 2501/3 numarada mikrofilm halinde olup aslı Amerika'nın Brinston (New Jersey) 3330 numara bulunmaktadır. Diğer nüshası ise Kral Faysal Üniversitesi Kütüphanesi, 888/1 Hanefî Fıkıh Bölümünde, mikrofilm halinde olup aslı Amerika'nın Brinston (New Jersey) 3174 numarada kayıtlıdır. Son nüshası ise İbn Ebi'l-İz'in “İttibâ” adlı eserinin içindedir. Muhakkik zikredilen bu nüshaları esas alarak risâleyi tahkik etmiştir.

⁴ Bu nüshaların sekizinde “*en-Nüketü'z-zarife fi tercihi mezhebi Ebî Hanife*”, birinde “*Risâle fi tercihi taklidi'l-İmamî'l-Azam*”, üç nüshada “*er-Risâletü'n-nadra li-mezâhibi'l-İmamî'l-Azam Ebî Hanife*” ve bir diğerinde de “*Tercihü'l-mezâhib*” isimleriyle toplamda on üç nüsha tespit edilmiştir. (Bkz. www.yazmalar.gov.tr) Sehven İbn Kemal adına kaydedilen “*Tercihü'l-mezhebi'l-Hanefî alâ gayrihi*” Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Bölümü, No: 212, vr. 9b-13a arasında bulunmaktadır.

⁵ Celaleddin Resula b. Ahmed b. Yusuf et-Tibbânî el-Hanefî (ö.793/1391) tarafından da bir reddiye daha yazıldığı iddia edilmiş, fakat bu reddiye hakkında bir bilgi bulunamamıştır. (İbn Ebi'l-İzz, 1985: 12).

arasında Ebû Hanife'nin mezhebini zayıf düşürmek, dolayısıyla Şafî mezhebinin Hanefî mezhebine göre daha faziletli olduğunu ortaya koymaktır. O da bu hedefleri sonuçsuz bırakmak üzere Ebû Hanife hakkında bilgi veren, Hanefî mezhebinin insanlar nezdinde zayıf gibi görünen konumunu güçlendiren, birçok ülkede insanların Hanefî mezhebine mensup olduğunu, şimdi ve gelecekte de insanların bu mezhebe muhtaç olacağını gösteren bir risâle yazmıştır. (Bâbertî, nr. 1384: 204b; İnanır, 2013: 72) Söz konusu iddialar önceki dönemlerde Ehl-i hadîs ve Şafî fakihler tarafından ileri sürülen iddialarla benzerlikleri nedeniyle risâlenin ilk başlarda Şafîlerin eleştirilerine yönelik savunma amaçlı bir çalışma olduğu zannedilmektedir. Fakat bu risâleye İbn Ebi'l-İz gibi Hanefî bir fakihin reddiye yazdığı dikkate alındığında yine Bâbertî'nin Ebû Hanife ve Hanefî mezhebini eleştirenlerin "Arpa ekmeğini yiyen ve kötileyen" atasözünde olan kimseler gibi olduğu ve "hem onun değerli yolundan gidip hem de ona dil uzatanlar" ifadesi (Bâbertî, nr. 1384: 210b) tenkit ettiği kimselerin Hanefî mezhebi mensupları olduğu anlamına gelmektedir. Bu durumda risâle kat'î surette Hanefî mezhebinin taklid edilmesi gerektiği düşüncesine sahip bir anlayışla, bunu gerekli görmeyip ittibâyı (kişiyi değil delili) esas alan bir yaklaşımın karşı karşıya geldiği görülmektedir. (İnanır, 2013: 72-73) Burada Buhârî ile ilgili iddia ve cevaplar birlikte zikredilerek meselenin doğrudan muhatapların sözleriyle anlaşılması tercih edilecektir. Böylece bu dönemde yapılan Buhârî tartışmasının mahiyeti daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir.

Bâbertî risâlesinde ifade ettiği üzere görüşlerini üç bölümde aktarmaktadır. Birinci bölümde bir fakih olarak Ebû Hanife'nin icihadının kuvveti ve isabeti hakkında aklî ve naklî deliller ortaya koymuştur. (Bâbertî, nr. 1384: 206a-207a) İkinci bölümde, resmi mezhep olarak Hanefî mezhebi yerine Şafî mezhebi uygulandığı takdirde, başta itikat, yönetim ve yargı olmak üzere sosyal hayatın pek çok alanında ortaya çıkacak mahzurları on altı başlıkta ele almıştır. (Bâbertî, nr. 1384: 210a-211a) Son bölümde ise dönemin sultanına hitap ederek⁶ bu gerçekler ışığında Hanefî mezhebinin Şafî

⁶ Ey Sultan! (Risâlenin H. 776 (1374) yılında yazıldığı dikkate alındığında burada hitap edilen dönemin muktedir hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Şa'bân (ö. 778 /1376) olmalıdır) Allah seni kuvvetlendirsün, hâkimiyetini bâki ve devletini ebedî kılsın. Yardımcılarına yardım, düşmanlarını rezil etsin. Basiretini aydınlatsın ki yüksek fikrin, keskin zihninin, Uyanık zekân ve acayip kavrayışınla şu hususu incelemeni yüce makamına arz ediyoruz: Daha önce geçen meselelerde anlatıldığı üzere şeriâtın usûl ve fîrûnda kendisine uyulan dünya âlimleri, Hind, Sind (Pakistan) (211*), Horasan, Türkistan, Irak, Deşt-i Kıpçak⁶ (Kıpçak stepleri), Yunan bölgesi, Azerbaycan, şimdi, geçmişte ve gelecekte Türklerin hâkimiyeti döneminde Mısır diyarının sultanlarının pek çoğunun -ki bu yöneticiler dünya sultanları arasında yıldızlar içerisinde ay ve güneş gibidir- mensup olduğu böyle bir mezhebin taklid edilmesi vacip midir, değil midir? Eğer bunu vacip görmezsen, en azından diğer mezheplerden üstün olduğuna inanılmamasını üstün akıl ve doğru düşünmeden saymam. Allah sağlam ipine sınıksız tutunan

mezhebine göre Memlûkler Devleti'nde daha etkin temsil edilmeye layık bir mezhep olduğunu kabul etmesini arz etmiştir. (Bâbertî, nr. 1384: 210b-211a) Bâbertî daha çok risâlenin giriş ve birinci bölümdeki "Ebû Hanife'nin İctihattaki Gücü" başlığı altında yer alan Sünnet kısmında Buhârî ile ilgili meselelere değinmektedir. Babertî risâleyi yazma gerekçesini şu şekilde açıklamaktadır:

İçinde yaşadığımız şu dönem ilmin temel direklerinin zayıflayıp ilim binasının sarsıldığı bir dönemdir. Zira aslanlar yatağını terk edince, yerinde tilkiler ulurmuş. En önde gelenlerin mezhebi aleyhine karalayıcı söylemler yaygınlaştı. Müctehidlerin en önde geleni olan Ebû Hanife (ö.150/767)'nin, güya Buhârî (ö.256/870)'de yer alan bazı hadisleri bilmediği ve Hz. Peygamber (sav)'in hadislerine muhalefet ettiği iddiası yayıldı. Bu iddia sahiplerinin amacı, gerçeği görmekten aciz kimselerin nazarında Ebû Hanife'nin mezhebini zayıf düşürmektir. Bu şartlarda göz bebeğim gibi sevdiğim dostlarımdan bazıları -ki benim nazarımda onlar çok değerlidir- Hanefî mezhebine mensup olan zayıf kimselerin imamlarına olan inançlarını güçlendirecek, birçok beldede yaşayan insanların onun görüşlerine ihtiyaç duyduğunu, geçmiş ve gelecek nesillere öğretecek bir risâle yazmamı tavsiye etti. Bunun üzerine ben de Ebû Hanife'nin başkalarına tercih edilip taklid edilmesinin sebeplerini açıklayan giriş, amaç ve sonuç olmak üzere üç bölümden oluşan bu risâleyi yazdım. (Bâbertî, nr. 1384: 204b)

İbn Ebi'l-İz ise Buhârî'nin Ebû Hanife'ye yönelik eleştirilerini içtihat farklılığından kaynaklanan basit bir konu olarak değerlendirmekte ve Babertî'nin risâle yazma gerekçesini ve yöntemini şu şekilde eleştirmektedir:

...Bâbertî'nin söz konusu risâleyi Hanefî mezhebine karşı karalayıcı söylemin yaygınlaşması iddiası üzerine kaleme aldığını belirtmektedir. Bu ifadelerle Bâbertî, faside fasidle mukabele etmiştir. Hâlbuki batılı hakla reddetmek gerekir, batılın batılla reddedilmesi caiz değildir... "Ebû Hanife'nin Elçilerin Efendisi'ne muhalefet ettiği" iddiasına şu şekilde cevap verilmesi gerekir: Bu ifade bu kıymetli imama karşı yalan, iftira ve sövgüdür. O kimse Ebû Hanife'nin Hz. Peygambere kasten muhalefet ettiğini söylüyorsa, bu kişi her türlü tehdit ve kınamayı hak eder. O kimsenin kastı, söyleyeni belirtmeden yorumunda ya da hatalı görüşünden dolayı ona muhalefet ettiği iddiasıysa; bu, Buhârî'nin (r.h.) muhalefet edenin ismini zikretmeden "Bazı insanlar şöyle

kimseye yardım eden ve başarılı kıldır. O bize yeter, o ne güzel vekildir." (Bâbertî, nr. 1384: 210b-211a; İnanır, 2013: 93).

söyledi” ve “Resûl’e muhalefet etti” sözlerinde belirttiği gibi icthadî meselelerde farklı görüşte olanların durumu gibi olup basit bir meseledir. Şart konusunda belirtildiği üzere Muhammed b. Hasan (eş-Şeybânî) vakfın bağlayıcı olmadığı konusunda Ebû Hanife'nin görüşünden uzaklaşmış ve bunu delilsiz hüküm vermek olarak nitelendirmiştir. Bâbertî aynısını, risâlesinin on ikinci meselesinde (İbn Ebi'l-İzz, 1985:72) İmam Şâfiî'nin görüşünün “Boşanmış kadınlar yeni bir nikâh yapmadan önce üç âdet dönemi beklesinler.” (Bakara 2/228) âyetine muhalefet ettiğini iddia etmiştir. (İbn Ebi'l-İzz, 1985: 30-31)

Bâbertî Hanefilere yönelik hadis konusundaki eleştirileri Buhârî'yi de bahis mevzu ederek şu şekilde tenkit etmektedir:

Ebû Hanife (r.h.), ancak metni ve manasıyla sıhhati sabit olan hadisi delil olarak (istidlal) kullanmıştır. O, ahkâmla ilgili hadislerle vâkıf bir imamdı. Nitekim Yahya b. Nasr (ö. 215/830) Ebû Hanife (r.h.)'den şu şekilde işittiğini nakletmektedir; “Yanımda hadis sandıkları var. Fakat ondan pek azını rivayet ettim.” Bu sözle o, hakkında nesih bulunmayan ve bir başka hadislerle tearuz etmeyen hadisleri kastetmiştir. Nakledildiğine göre İmam Ebû Yusuf (ö. 182/798) demiştir ki: “Yirmi bin mensûh hadisi ezberleyebilirim.”⁷ Bu hadislerin hepsini nesh eden bir o kadar da hadis olmalıdır. Ayrıca Buhârî'nin Sahih'indeki hadislerin Ebû Hanife (r.h.) ve talebelerine ulaşmadığı eleştirisini yaparak boş boş konuşanların insafı nerededir? Bu iddia yanlış ve batıl bir taassuptan başka bir şey değil midir? Biz bundan Allah'a sığınırız. İnsafsız, aşırı ve doğruluktan uzak olan bu eleştiriyi yapanların durumu hayret vericidir. Zira Buhârî, Buhara'da yaşadı ve elde ettiği hadisleri orada öğrendi. Ayrıca Buharalılarının hepsi Hanefidir. Bütün bu gerçekler ortadayken bunlar Hanefilerin hadis bilmediğini iddia ederler. Hâlbuki bu durum Buhârî'nin bir araya getirdiği bu hadislerin Hanefilerde mevcut olduğunun açık delilidir. Ancak Muhîr yazarının⁸ ifadesine göre, Hanefî fakihler Buhârî'yi “Kıssacı/Kussâs” Muhammed b. İsmail olarak nitelendiren derin âlimlerdi. Onlar hadislerin nâsîh ve mensûhunu bilirler, neshi sabit olmuş hadislerle amel etmezlerdi. Ebû Hanife (r.h.), hadislerle amel etmeye o kadar çok önem veriyordu ki, sonuçta hadislerin delaletindeki kuvveti sebebiyle Kur'an ayetlerinin hadislerle neshine cevaz vermiştir. Mürsel hadislerle amel ederek onları reyde, râvileri meçhul rivayetleri ve sahabe kavlini de kıyasa tercih etmiştir. Nasr b. Muhammed (ö. 373/984) bu durumu “Sahabeden gelen rivayetlere Ebû Hanife (r.h.)'den daha fazla itibar eden bir kişi görmedim.” şeklinde ifade etmiştir. (Bâbertî, 207a-b)

⁷ İbn Ebi'l-İzz bu sözün Ebû Yusuf'a nispetinin sahih olmadığını ifade etmektedir. (İbn Ebi'l-İzz, 1985: 45-51) Yapılan incelemede biz de rastlamadık.

⁸ Bu eser Burhaneddin İbn Mâze (ö. 616/1219)'nin *el-Muhîr 'ul-Burhânî* adlı eseridir.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Bâbertî İmam Buhârî'yle ilgili bazı tespitlerde de bulunmuştur. Buna göre Buhârî, Buhara'da yaşamış ve elde ettiği hadisleri oradan öğrenmiştir. Ayrıca ailesinin bütün bireyleri Hanefî'dir. Onun bir araya getirdiği hadisler bunların Hanefilerde mevcut olduğunun açık bir delilidir. Diğer taraftan o, Buhârî'yi “Kıssacı” Muhammed b. İsmail olarak niteleyen Burhanüddin İbn Mâze'ye (ö. 616/1219) atf yapmıştır. Görüldüğü üzere Bâbertî bir taraftan *el-Câmiu's-sahih*'teki hadislerin Hanefilerce de bilindiğini söylerken diğer taraftan da onun söylediklerini nass olarak kabul etmeyin zira tarihte ona “Kıssacı diyenler de var” diyerek görüşlerini değersizleştirmeye çalışmaktadır. Bâbertî'nin bu yaklaşımıyla kendi içinde de çelişkiye düştüğü görülmektedir. İbn Ebi'l-İzz ise Buhârî'nin ilmi üstünlüğüne yer vererek Bâbertî'nin kendisine yönelik tenkitlerini şu şekilde cevap vermektedir:

Ehl-i hadîs, Ebû Hanife dönemi ve sonrasında hadisleri cemetmek amacıyla yolculuk yaptılar ve bu sayede onları tedvin ettiler. Buhârî'nin (Hârisî)⁹ (ö. 340), tahric ettiği İmam Ebû Hanife'nin söz konusu bu müsnedi (mevcut olsaydı) rivayeti kolay olanlar toplu bir şekilde bir arada olacağından onlar bize hadis kitaplarında rivayet edilirdi. Diğer taraftan İmam Ahmed'in *Müsned*'i hiç şüphesiz birçok zayıf hadis barındırmakla birlikte Ebû Hanife'ninden çok daha hacimlidir. Aynı şekilde Mâlik'in *Muvatta*'ı ve Şâfiî'nin *Müsned*'i de Ebû Hanife'ninkinden daha çok kapsamlıdır. Ehl-i hadîs'ten başkaları da pek çok sünen ve müsned türü eserler telif ettiler fakat onlardan hiçbiri Buhârî ve Müslim'in Sahih'inde bulunan özelliklere sahip bir eser cemedememişlerdir. O ikisi dışındakiler de Sahih (türü eser) cemetmiş olsa da Buhârî ve Müslim'in cemettiği *Sahih*'ler tasnif edilen kitaplar arasında en sahih olanıdır. İslam âlimlerinin ortak görüşü budur. Onların bazısına göre “Kur'an'dan sonra Buhârî ve Müslim'in kitaplarından daha sahih başka bir kitap yoktur” demiştir. Cumhura göre ise Buhârî'ninki Müslim'inkinden daha sahihtir. Onlar kalite ve hadis tekniği bakımından Buhârî'nin Müslim'den daha önde olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Müslim'i tercih eden kimseler ise hadis lafızlarını bir arada cemetmesinden dolayı tercih eder. Zira (bu yöntem) hadis lafızlarını birleştirmek isteyen kimselere daha fazla kolaylık sağlar. Dediler ki: Buhârî'nin karşısına hatalı bir rivayet çıktığında doğru olan rivayetini ortaya koymuştur. Râvilerinden birinin ifadesinde hata bulunduğu içlerinde doğru olduğunu bildiği diğer râvilerin lafızlarını da zikretmek onun yöntemleri arasındadır. Meselâ Ebû Hüreyre hadisinde olduğu gibi Nebi (sav)

⁹ O, Abdullah b. Muhammed b. Yakub İbnü'l-Hârisî'l-Hârisî el-Buhârî el-Hanefî'dir. (İbn Ebi'l-İzz, 1985: 46)

buyurdu ki: "(Âsiler) cehennem ateşine atıldıkça cehennem: "Daha var mı?" demekten geri durmaz. Bu hal, Rabbu'l-İzze'nin cehennem üzerine ayağını koyup, iki yakasını dürüp birleştirmesine kadar devam eder. İşte o zaman cehennem: "Yeter!, yeter!" der. Cennette ise artanlar kalmaya devam eder. Allah, onları oraya uygun bir varlık haline dönüştürür ve onları cennetin fazla kısmına yerleştirir."¹⁰ Rivayetlerin pek çoğu bu şekildedir. Bazı rivayetlerde ise Hz. Peygamber "Cehennem ateşinde artanlar kalacaktır" şeklinde hata bulunmaktadır. Buhârî, Müslim'den farklı olarak diğer konularda da bu râvînin hatasını açıklamak için doğru rivayetlerle birlikte onunkini de rivayet etti. Bu sebeple eserinde hadis hafızlarının sıkıntılı bulduğu bazı hadisler bulunmaktadır.

Her iki otoritenin gerçekten çok az sayıda hadisine itiraz edilmiştir. Buhârî ve Müslim'in derlediği hadisleri Ehl-i hadîs, sırf onların rivayetidir diye sahih kabul etmemiştir. Bilakis bir hadisi tek başına rivayet etmemiş, o ikisi dışında Allah'tan başkasının sayısını bilemeyeceği kadar çok sayıda âlim ve muhaddis onların rivayet ettiği hadisleri rivayet etmişlerdir. Onlardan hiçbirini bir hadis hakkında tek başına kalmamıştır. Onların rivayet ettiği hiçbir hadis yoktur ki müelliflerin gerek kendi dönemlerinde gerekse kendilerinden önceki ve sonraki dönemlerde rivayet edilmiş olmasın. Ayrıca Buhârî ve Müslim yaratılmamış olsaydı da dinden bir şey eksilmezdi. Bu hadisler maksadına uygun bir şekilde veya daha da üstün bir şekilde isnadlarla rivayet edilirdi. Bir sözü, Buhârî ve Müslim rivayet etmişse o söz kurrâların yedi kıraattaki rivayeti gibidir. Kur'an tevâtür yoluyla rivayet edilmiştir, bu yedi kıraat, onun bir kısmını rivayet etme de bir hususiyeti yoktur. Sahihler de aynen böyledir.

Diğer taraftan Ehl-i hadîs, bu konuda Buhârî ve Müslim'i taklit etmediler. Özellikle Cumhur o ikisinin sahihini ve kendilerinden önceki hadis imamlarının sahih olarak nitelendirdiklerini tedkik edip muteber olduğunu onayladılar. Bu durum o ikisinin yaşadığı dönemde de sonrasında da aynı şekilde olmuştur. Hadis otoriteleri onların eserlerini inceledi ve çoğu Müslim'de olmak üzere her ikisinde de bazı basit konularla ilgili yaklaşık yirmi hadis dışında geri kalan hadislerin sahih olduğu görüşünde birleştiler. Hadis hafızlarından bir grup her ikisini tenkit etmiş olsa da bir kısmı ikisine ve bir kısmı da tenkit edenlerin görüşüne hak verdi. Doğrusu bu konuda çok şey yazılabilir. Şüphesiz Müslim'in *Sahih*'inde örneğin Ümmü Habibe, Cumartesi günü, türbe yapımı, üç rekatlı küsûf namazı gibi bir çok hadis

tenkit edilen mevzu hadisler arasındadır. O eserde hiç tenkit edilmeyecek konular çoktur. Buhârî'de ise tenkit edilecek daha azdır. Buhârî'nin Sahih'i tenkitten en uzak iki kitabın birincisidir. Bu eserde lafız bakımından tenkit edilecek bir rivayet neredeyse yoktur. Zira tenkit edilme yönünü açıkladığı başka bir lafızla da rivayet etmektedir. Özetle yedi bin dirhemi inceleyen kimse o dirhemler arasında çok az miktarda kalp para bulabilir. Bu durum gösteriyor ki o dirhemler sırf kalp para değil muteber paradır. Onlar yedi bin hadisle işlerinde ve eserlerinde imamdırlar. Bu yüzden ilim ehli 'Kur'an'dan sonra Buhârî ve Müslim'in kitaplarından daha sahih eser yoktur' demiştir. Her iki eser sahabe ve tâbiîn âsârını tasnif etmeyi, hasen ve mürsel vb. temyiz etmeyi amaçlamamış, sadece Rasulullah (sav)'e isnad edilen senedi sahih hadisleri toplamıştır. Her iki eser Ma'sum'dan (Hz. Muhammed) nakledilenlerin en sahihlerinden meydana geldiğinden dolayı hadis kitaplarının da en sahihidirler." *Müsned* ve sünen türü eserlere gelince onlar sahih hadisleri diğerlerinden ayırmaya çalışmadılar. Buhârî ve Müslim dışında sahihleri ayırmaya çalışanlar da tenkit için eserlerini hiç kimseye vermeden kolaylaştırıcı ve müsamahalı bir yöntem benimsediler. (İbn Ebi'l-İz, 1985: 46-52)

İbn Ebi'l-İz, yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Bâbertî'nin Ebû Hanife'ye isnad ettiği *Müsned* üzerinden Buhârî hadislerini sahiplenmesini böyle bir *Müsned* olmadığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*'indeki hadislerin sadece onun derlemesi sebebiyle var olmadığını aynı zamanda diğer muhaddislerin sahih olarak değerlendirmesi sonucu kabul gördüğünü ifade etmektedir. Ona göre bu durum kurrâların yedi kıraattaki rivayetlerine benzemektedir. Onlar olmasa da Kur'an var olmaya devam ederdi. Yine İbn Ebi'l-İz'e göre Buhârî'nin hayatını konu alan eserlerde "Kıssacı" Muhammed b. İsmail olarak nitelendirildiğine dair bir ifade yoktur. Olsa bile bunu ancak kendisine kini olan bir kimse iddia edebilir. O'nun ilim adına yaptığı yolculuklar ve ortaya koyduğu eser, ilimdeki farkını ve üstünlüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Buhara'da hiç kimse Buhârî'nin yaptığı bu çalışmanın bir benzerine rastlayamaz.¹¹ Ona göre Kur'an'dan sonra Buhârî ve Müslim'in Sahih'inden daha sahih bir kitap yoktur. Buhârî'nin eseri de Müslim'inkinden daha sahihtir. Buhârî, doğru rivayeti ortaya koyabilmek amacıyla zaman zaman hatalı rivayetlere de eserinde yer vermiştir. Muhaddisler, Buhârî ve Müslim'in eserlerini inceledikten sonra çoğu Müslim'de olmak üzere her ikisinde yaklaşık yirmi hadis dışında diğerlerinin sahih olduğu görüşüne vardılar. Hadis

¹⁰ Buhari, "Tefsir", "Kaf", 1, "Eyman", 12, "Tevhid", 7; Müslim, "Cennet", 37.

¹¹ İbn Ebi'l-İz, a.g.e., s. 52-54.

hafızlarından bir grup her ikisini tenkit etmiş olsa da çoğunluk hadis münekkitleri Buhârî ve Müslim'in eserlerinin sahih olduğunu teslim ettiler. Her iki eser sahabe ve tâbiîn âsârını tasnif etmeyi, hasen ve mürsel vb. temyiz etmeyi amaçlamamış, genellikle sadece müsned sahih hadisleri toplamıştır. Kısaca İbn Ebi'l-İz, Ebû Hanife'nin kasıtlı bir şekilde Buhârî'deki hadislerle muhalefet etmediğini, Buhârî'nin de hadisleri Buharalı Hanefilerden almadığını müdellel bir şekilde açıklamaktadır. (İnanır, 2013; 245-246)

İbn Ebi'l-İz (Bâbertî'nin) "Muhît yazarının ifadesine göre, Hanefî fakihler Buhârî'yi "Kıssacı/Kussâs" Muhammed b. İsmail olarak nitelendirirlerdi." ifadesini İbn Ebi'l-İz, Buhârî'nin hayatını konu alan eserlerde böyle bir ifadeye rastlamadığını, bunu sadece kendisine kini olan kimselerin iddia edebileceğini belirtir. Ona göre bu iddiada bulunan kimse, yalanını doğrulayacak delile sahip değildir. Aksine Buhârî, muhaddislerin bulunduğu bütün merkezlere hadis ve ilim tahsil etmek için yaptığı yolculuklar bilinmektedir. Hadislerinde yer verdiği senetler, sünneti bir araya toplarken nasıl yolculuk yaptığını ve diğer hadisçilere karşı üstünlüğünü gösteren açık birer kanıttır. İmam Buhârî'nin Bağdat'a uğradığında oradaki hadis âlimleri bundan haberdar olmuşlardı. (Onun hadis ilmindeki bu şöhretini test etmek istiyorlardı.) Bir araya gelip 100 hadis belirlediler: Bu hadislerin metin ve senedini (hadisi birbirinden alan âlimlerin isim listesini) birbirine karıştırdılar. Bir hadis senedini diğer hadis metninin başına, o hadis metninin başına da diğer senedi koydular. 100 hadisi her birine 10 hadis düşecek şekilde 10 kişiye paylaştırdılar. İlim meclisi toplandığında Buhârî'ye sormaları kendilerine tenbih edildi. Akabinde içinde hadis âlimlerinden bir grubunda bulunduğu meclis toplandı. Mecliste kendi adamlarının da hazır bulunduğu emin olduğunda bir adam belirlenen hadislerden birini kendisine sordu. O nihayet 10 hadis bitinceye kadar "ben bilmiyorum" dedi. Âlimler onun bu inkarıyla onun hadisleri bilen bir kimse olduğunu anladılar. Diğerleri ise ne olduğunun farkında değildi. Sonra ikinci adam 10 hadisi arz etti. Buhârî'nin cevabı yine aynıydı. Sonra diğerleri hadislerini arz ettiler. (Böylece değişik konularda 100 hadisi Buhârî'ye sordular. Bu takdim saatlerce sürdü. Buhârî birbirine karıştırılmış, ustaca oynanmış, yerleri değiştirilmiş bu 100 rivayetin her birine) Buhârî tek bir sözle cevap veriyordu "bilmiyorum". Onlar bitirdiklerinde İmam Buhârî onların ilkinde döndü ve şöyle dedi: "Siz birinci hadiste bana şöyle bir sened ve şöyle bir metni iletiniz. İkinci hadiste bana şöyle şöyle okudunuz" diyerek on hadisin doğru senedi ile metni şöyledir diyerek senet ve metindeki değişiklikleri okur. Ardından aynısını diğer hadisler için de yapar. Oradaki insanlar da kendisinin hafıza gücünü onaylarlar ve

üstünlüğünü kabul ederler. Buhârî'nin *Sahih*'indeki bölüm başlıklarını inceleyen kimse, kendisinin hüküm çıkarmadaki yetkinliği ve uzmanlığı görür. Şayet diğer muhaddislerin ulaştığı hadislerden daha fazlasını ihâta etmemiş olsaydı *Sahih*'inde o kadar hadisi cemetmesi mümkün olmazdı. Buhârî Hanefilerden ya da diğer mezhep müntesiplerinden herhangi bir kimse Buhârî'nin ulaştığı hadislerle ulaşan bir dengini duymuş mudur? Rivayette bulunduğu hadis otoritelerinin isimlerini duyan kimse böyle bir söz söylemezdi. Ona "Kıssacı" denilmesi ona bir zarar vermez, ayrıca kendisi haset edilmekten dolayı değeri düşürülmeye çalışılan kimselerin ilki de değildir. "Onların bu durumu, kumalar arasında çirkinlerin çok güzel olana kıskançlık ve düşmanlık sebebiyle çirkin olduğunu söylemeleri gibidir." Biz (İbn Ebi'l-İz ve kendisi gibi düşünenler) Ebû Hanife'yi zemmedenleri duyduğumuzda engeller ve haddini bildiririz. Buhârî'nin medhedilmesi Ebû Hanife'nin zemmi demek değildir. Özellikle Ebû Hanife'yi zemmedenleri reddeder, Buhârî (r.h.)'yi medhedenleri ise onaylarız. ((İbn Ebi'l-İz, 1985: 54-55)

İbn Ebi'l-İz, Bâbertî'nin Buhârî'ye yönelik olarak "Kıssacı" ifadesinin kaynağını zikretmesine rağmen aslı olmadığını iddia etmektedir. Ona göre Buhârî hadis alanında otoritedir ve ona ilâzilecek her türlü olumsuz yaftalamadan uzaktır. Tarafımızdan yapılan incelemede bu ifadeye rastlanmamıştır. Bu durum nüsha farklılığından kaynaklanmış olabileceği gibi kamuoyu oluşturmaya yönelik bir amaçla yazılması münasebetiyle Bâbertî'nin kaynak incelemesine önem vermediği şeklinde anlaşılması da mümkündür.

Sonuç

Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *en-Nüketü'z-Zarîfe fî Tercîhi Mezhebi Ebî Hanife* ile İbn Ebi'l-İz'in buna bir cevap ve reddiye olarak yazdığı *İttibâ* adlı risâle, VIII. (XIV) Memlûkler döneminin siyasî, iktisadî ve sosyo-kültürel arka planının bir ürünü olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde Memlûkler Devleti yöneticileri arasındaki rekabet ve çatışmanın mezhep tercihi üzerinden gün yüzüne çıktığını söylemek mümkündür. Her iki müellifte söz konusu çatışmanın taraflarıdır ve eserleri de bu çatışma ortamının izlerini taşımaktadır. Mezhep anlayışı bakımından Hanefî fakihlerin dahi kendi aralarında farklı yaklaşımlar içinde bulunduğu görülmektedir. Bâbertî Hanefî mezhebine taassup derecesinde bağlanmayı önerirken İbn Ebi'l-İz ise kendisi de bir Hanefî mezhebi tâbiisi olduğu halde taklide ve mezhep taassubuna karşı çıkmaktadır. Her ne kadar uygulamadaki ihtiyaçlar sebebiyle ilk anlayış diğerine baskın gelse de her iki anlayışta varlığını sürdürübilmiştir. Dolayısıyla İbn Ebi'l-İz'in Bâbertî'nin görüşlerine karşı yazdığı reddiye dikkate

alındığında tarafların biri üzerinden bu dönemle ilgili genel bir değerlendirme yapmak doğru değildir.

Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*'i her ne kadar sahih hadisleri derleyen bir eser olsa da İslam düşünce tarihindeki Ehl-i hadîs ve Ehl-i re'y farklılaşmasının bir sonucu olarak Ehl-i hadîsin Ehl-i re'ye karşı verdikleri fikhî cevaplar olarak değerlendirmek mümkündür. Özellikle *el-Câmiu's-Sahih*'in ulema ve halk nezdinde zamanla elde ettiği, icma iddiasına kadar ulaşan kutsallık ve hatasızlık mevkiî neredeyse her dönemde Ebû Hanife ve mezhebine yönelik tenkitlerde bir delil olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Bâbertî, Ebû Hanife'nin güya Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*'indeki hadisleri bilmediği üzerinden tenkit edilmesini Ebû Hanife'ye yapılan bir haksızlık olarak değerlendirmektedir. Bir taraftan Buhârî'deki hadislerin Hanefîlerden alındığı iddiasıyla *el-Câmiu's-Sahih*'i bir Hanefî olarak sahiplenirken diğer taraftan Buhârî aleyhindeki mezhep içindeki menfi literatüre atf yaptığı görülmektedir.

İbn Ebi'l-İz ise Buhârî'yi Ebû Hanife'yle ihtilafı olduğu konularda bir müçtehit gibi değerlendirmiştir. Dolayısıyla Buhârî'nin muhaddisliği yanında büyük bir fakih ve müçtehit olarak onun da diğer müçtehitler gibi usulüne uygun şekilde yaptığı içtihat neticesinde ulaştığı kanaatin doğru, diğer görüşlerin ise isabetsiz olduğunu düşünmesinin tabii olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*'deki hadislerin ise birkaç tanesi dışında sahih hadisleri ihtiva ettiğini temellendirmek amacıyla çeşitli örneklere yer verdiği tespit edilmiştir. Bâbertî'nin, Hanefî mezhebinin yürürlükte kalması ve sonraki nesillere tam olarak aktarılması için ortaya koydukları gayret ortadadır. Diğer taraftan İbn Ebi'l-İz'in taklit karşıtı delil merkezli gayretleri ise o şartlarda değerlendirilememiş olsa da hâlâ önemini ve değerini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Atar, F. (2016). İttibâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt Ek-1, 679-681 ss.). İstanbul: TDV Yay.
- Aynî, Bedruddîn (1420/2000). *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- A'zamî, M. M. (2012). Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 6, 368-372 ss.). İstanbul: TDV Yay.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib M. (ts.), *Raf'u'l-İltibâs an Ba'di'n-Nâs*, yy.:Dâru's-Sahve.
- Bâbertî, Ekmeleddîn Muhammed b. Mahmud b. Ahmed(1997). *en-Nüketü'z-zarîfe fi tercihi mezhebi Ebî Hanife*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1384, vr. 204b-211a.
- Bâbertî, Ekmeleddîn Muhammed b. Mahmud b. Ahmed(1997). *Tercihü'l-mezheb'il-müsemma: en-nüketü'z-zarîfe fi tercihi mezhebi Ebî Hanife*, Haz. Bele Hasan Ömer Müsâid, Riyad: Kral Suûd Üniv Eğitim Fak. Yay.
- Bardakoğlu, A. (1997). Haneî Mezhebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 16, 1-21 ss.). İstanbul: TDV Yay.
- Bayraktutar, M. (2015). *İmâm Şafî'nin Hadis Yorum metodolojisi*. Ankara: Otto Yay.
- Buhârî, İ. (H. 1422). *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Zühayr, yy.: Dâru Tavkî'n-Necât.
- Çakın, K. (1997). Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci. *İslâmî Araştırmalar*, Ankara, 10(2), 101-109. (Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ebû Zehrâ, M. (1959). *Ebû Hanife*. Çev. Osman Keskiöğlü, Konya: Can Kitabevi.
- Erdem M. (2016). İmâm Buhârî'nin Kitaplarında İmâm Ebû Hanife Hakkındaki Rivayetlerin Tespit ve Tahlili. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 70-84.
- Efendioğlu, Mehmet (2010). Taktî', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 39, 483-484 ss.). İstanbul: TDV Yay.
- Eren, M. (2003). Buhârî'nin Sahih'inde Re'y Ehline İtiraz Ettiği Bazı Meseleler. *Dini Araştırmalar*, 5(15), 139-164.
- Eymen Fuâd Seyyid (2003). Makrîzî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 27, 448-451 ss.). İstanbul: TDV Yay.
- Güler, Z. (2015). Buhari ve el-Camiu's-Sahih'i Üzerine. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-24.
- Hatiboğlu, Mehmet S. (1997). "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri". *İslâmî Araştırmalar (Hadis-Sünnet Özel sayısı)*, 10(1-2-3), 1-29.
- İbn Ebî'l-İz, Sadreddin Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebî'l-İz el-Haneî el-Ezdî (1985). *İttibâ*. Thk. Muhammed Atallah Hanif-Ebû Suheyb Abdullah b. Asım el-Karyûtî. 2. Baskı, Mektebetü's- Lahor: Selefiyye Yay.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. M. (1994). *el-Musanneffî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, nşr. Saîd Muhammed el-Lahhâm, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hacer, A. (1379). *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- İnanır, A. (2012). Ekmeleddin el-Bâbertî'nin en-Nüketü'z-zarîfetü fi tercihi-i mezheb-i Ebî Hanife Adlı Risâlesi Bağlamında Türklerin Hanefîliği Tercih Gerekçeleri. *İslâmî İlimler Dergisi*, 7(2), 77-93.
- İnanır, A. (2013). Ekmeleddin el-Bâbertî'nin en-Nüketü'z-zarîfetü fi tercihi-i mezheb-i Ebî Hanife Adlı Risâlesinin Metin ve Tercümesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (21), 71-93.
- İnanır, A. (2013). İbn Ebî'l-İz'in İttibâ Adlı Risâlesi Bağlamında Ebu Hanife ve Haneî Mezhebi Örneğinde Taklide Dair Görüşleri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 225-260.
- Kaya, Eyyüp S.(2003). "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (27: 519-535). Ankara: TDV Yay.
- Kevserî, Muhammed Zâhid b. el-Hasen, *en-Nüketü't-Tarîfe fi't-Tahaddüsan Rudüdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanife*, Matbaatü'l-Envâr, Kahire 1356.
- Koca, F. (1991). İbn Ebî'l-İz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 19, 468-469 ss.). İstanbul: TDV Yay.
- Koçyiğit, Talat (1985). *Hadis Tarihi*. Ankara: AÜİF Yay.
- Koprarnan, Kazım Y. (1992). "Baybars I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 5, 221-223 ss.). İstanbul: TDV Yay.
- Merttürkmen, M. H. (1976). *Buhârî'nin Ebû Hanife'ye Yöneltiltiği İtirazları ve Aralarındaki İhtilaflar*, (Yayımlanmamış Doktora).
- Meydânî, Abdulganî (ts.). , *Keşfu'l-İltibâs Ammâ Evredehü'l-Buhârî alâ Ba'di'n-Nâs* (Abdulmecîd Mahmûd'un Dirâsetun Mutkanetun li'l-Mesâilil-Fikhiyye'si ile birlikte). Haleb: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye.
- Öğüt, S. (1994). Ehl-i Hadîs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 10, 508-512 ss.). İstanbul: TDV Yay.
- Sezgin, M. F.(1956). *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Şeşen, R. (1995). „Eyyübîler“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (12: 20-31). İstanbul: TDV Yay.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin (1961). *Berkuk Devrinde Memlükler Sultanlığı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edeb. Fak. Yay. 147; Heffening, W. (1979). Şafîî, Muhammed b. İdris. *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, MEB Yay.
- Türcan, Z. (2012/1). Tarihte Buhârî Algılamaları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(21), 73-97.

EXTENDED ABSTRACT

Fiqh sects in the history of Islamic law; They are institutions that allow individuals and society to live with their state practices in a value-centered system. The existence of different fiqh sects in a state and their place and effectiveness in the state institution bring with about arguments of debate, choice and superiority. The existence of different fiqh sects in a state and their place and effectiveness in the state institution, together with the grounds for discussions of comparison, choice and superiority. The debates and arguments were not limited to science councils, they were the subject of various articles and books and a fiqh literature named “al-hilaf” developed over time.

In the VIII/XIV. century, Mamluks became a place where many scholars took refuge in the centuries when Muslims in the east suffered from the invasion of the Mongols and the Andalusian were invaded by the Crusaders. In order to determine the supremacy of the denomination or the provisions for evidence such as the Book and the Sunnah, some treatises have been written. In the Mamluk period of the Baberti lived, he did not know the hadiths of Abu Hanifa (ö. 150/767) which Buhârî (ö. 256/870) supposedly described as Sahih, therefore, some of the views of the Hanafî sect are opposed to the hadiths of the Prophet, accusatory claims have been put forward. He also wrote a treatise in order to inform his members about Abu Hanifa, in order to show that the allegedly weak aspects were actually strong. Of course, some determinations related to Imam Bukhari were also made in this work. According to him, Bukhari lived in Bukhara and learned the hadiths that were acquired there. All members of his family are Hanafî. the hadiths brought together by him are clear evidence that they are present in the Hanafis. On the other hand, he characterized Bukhari as a “fable narrator” Muhammed b. İsmail. Ibn Abu'l-Izz el-Hanafî, however, wrote a refusal to respond to these claims of Bukhari.

In fact, the origins of these discussions are based on the method and opinion difference of scholars in using the discourse and hadith. As a result, the fiqh of Iraq with Medina and Kufah centered and the fiqh of Iraq was formed and these were named as Ahl al-hadith and Ahl al-re. He became prominent as the representative of the People of Imam Bukhari period. However, due to his high reputation, he was tried to be inspected, because he was the musnif of al-Câmiu's-Sahih, one of the two most valuable sources of the Islamic hadith complex. Because this work has been a unique favor among Muslims, and even hatims have been sent down with them. Although Buhârî's al-Câmiu's-Sahih is a work that compiles authentic hadiths, what he gave against Ehl-i hadith as a result of the differentiation of Ehl-i hadis and Ehl-i re'y in the history of Islamic thought. It is possible to evaluate it as fiqh answers. As it is known, Bukhari aimed to bring together the muslim hadiths in al-Câmiu's-Sahih, and also described such hadiths as sunnah. In addition to the narration, he tried to employ hadiths in a certain way of contingency and jurisprudence, and tried to reveal his view of fiqh through the order of babies and the titles of the babies he associated with, as well as the well-being of the hadiths he narrated. For this reason, the word “Bukhari's fiqh is found in the headlines of bab” has become famous. He also expressed his own opinion according to the situation of the issue right after some hadiths, and sometimes he did not hesitate to criticize them by giving place to opposing views. Especially the position of al-Câmiu's-Sahih before ulama and the people, the place of sacredness and flawlessness that has reached the claim of icma, has been tried to be used as evidence in the criticisms of Abu Hanifa and its sect in almost every period. Therefore, considering this background, Bukhari is neither the first nor the last of those who criticize Abu Hanifa.

Bâbertî considers the criticism of Abu Hanifa as if he did not know the hadiths in al-Câmiu's-Sahih, as an injustice to Abu Hanifa. On the one hand, he claims the al-Câmiu's-Sahih as a Hanafî with the claim that the hadiths in Bukhari are taken from Hanafis, on the other hand, he refers to the negative literature within the sect against Bukhari. On the other hand, Ibn Abi-Iz evaluated Buhari as a mujtahid in matters in conflict with Abu Hanifa. Therefore, besides Buhârî's predecessor, he tries to express that as a great judge and mujtahid, it is natural that he thinks that his opinion as a result of the case law he made duly, like other mujtahids, is correct and other opinions are not correct. It includes various examples to justify that the hadiths in al-Câmiu's-Sahih contain authentic hadiths, except for a few. In the study, it will be preferred to understand the issue directly with the words of the interlocutors by mentioning the Bukhari claims and answers together. Thus, it is aimed to better understand the nature of the Bukhari debate during this period.

Both studies in the VIII. (XIV) century it is understood that Mamluk Egypt was a product of the political and socio-cultural background. Because in this period, it is possible to say that the rivalry and conflict between Mameluk administrators emerged on the basis of sectarian preference. Both authors are the parties to the conflict in question, and their works bear the traces of this conflicted environment. In terms of the value attributed to the sect, it is seen that Hanafî scholars have different approaches even among themselves. While Bâbertî proposes to be attached to the Hanafî sect for the sake of public interest and legal stability, Ibn Abi-Iz opposes the imitation of the Hanafî sect even though he is a Hanafi himself. Instead, he proposes the reference in the sense of being subject to evidence. Due to the imperative in practice in the Islamic states, the understanding of the Bahridi was dominant. Because, at a time when there was no law enforcement, it was tried to deal with the legal instability that different opinions reveal even within the Hanafî sect. de There was able to survive in two insights in history. Therefore, when considering the rejection of Ibn Abi-Iz against the opinions of the Bâbertî, it is not correct to make a general evaluation about this period through one of the parties. It is evident that the subject of our study, the Bâbertî's effort to keep the Hanafî sect in force and to be passed on to the next generations. On the other hand, Ibn Abi-Iz's anti-imitation evidence-oriented efforts still remain important and value, although they could not be evaluated in those circumstances.

HATAY'A YÖNELİK İSKÂN LARDA (1960-2007) GÖÇ YÖNETİMİNDE YAŞANAN YETERSİZLİKLERİN KÜLTÜREL ADAPTASYON VE MEKÂN AİDİYETİNE ETKİLERİ**

Bayram Çetin^{1*+}, Mürşide Coşkun²⁻

¹Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı

²Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı

*bayramcetin@uludag.edu.tr, mursidecoskun@hotmail.com

+ORCID: 0000-0002-8237-1360, *ORCID: 0000-0001-9293-3534

Öz- Bu çalışmada, Amik Ovası ve çevresine (Hatay) yönelik 1960-2007 yılları arasındaki iskân sürecine dair tespit edilen yönetim eksikliklerinin, iskân edilen toplulukların kültürel adaptasyon ve mekân aidiyetlerine olan olumsuz etkilerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Araştırma sahası, 1960-2007 yılları arasında iskânla şekillenmiş 6 yerleşmeden oluşmakla birlikte, incelemede buraya yerleştirilen topluluk oluşturabilecek sayı, bilinç ve ilişkiler ağına sahip nüfus temel alınmıştır.

Verilerin büyük bölümünü, katılımcı gözlem ve etnografik metot çerçevesinde 93 kişilik örnekleme yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen birincil veriler oluşturmuştur. Bunun yanında, iskân söz konusu olması nedeniyle, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, İl Afet Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Arşivleri (BCA) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Hatay İl Müdürlüğü gibi kurumlara ait ikincil veriler de doküman analizi yoluyla yoğun olarak kullanılmıştır.

Sahada göç yönetim eksikliğine bağlı tarım alanları ve konutların yetersizliği, yerleşme ile ekonomik faaliyetlerin uyumsuzluğu, sosyo-kültürel entegrasyon sorunları, ötekileştirme gibi çok sayıda sorun tespit edilmiştir. Kümülatif bir sonuç olarak kültürel adaptasyon ve mekân aidiyetinde sıkıntı çeken göçmenlerde yönü belli olmayan göç eğilimlerinin artması söz konusudur.

Türkiye'de göç yönetimi kavramı ve uygulamalarının sadece uluslararası göçlerle sınırlı tutulmaması, iç göçleri de kapsayacak şekilde genişletilmesinin, daha işlevsel olacağı kanaatini taşımaktayız.

Anahtar Kelimeler – Göç Yönetimi, İskân, Kültürel Adaptasyon, Mekân Aidiyeti, Hatay.

THE EFFECTS OF THE INEFFICIENCIES IN MIGRATION MANAGEMENT ON CULTURAL ADAPTATION AND SPATIAL BELONGING IN THE SETTLEMENTS (1960-2007) IN HATAY

Abstract – The aim of this study is to determine the negative effects of the managerial deficiencies identified in the Amik Plain and its surroundings (Hatay) during the 1960-2007 settlement process, on the cultural adaptation and the spatial belonging of the communities resettled there.

Though the research area consists of 6 settlements formed by the settlement process between 1960 and 2007, the study is based on the population who were resettled here and had a network of numbers, consciousness and relationships to form a community.

Most of the data was primarily derived from in-depth interviews conducted with a sample of 93 people within the framework of participant observation and ethnographic method. In addition, due to the resettlement situation, secondary data belonging to institutions such as the Provincial Directorate of Environment and Urban Planning, Provincial Directorate for Natural Disasters, Prime Ministry State Archives (BCA) and Hatay Provincial Directorate of Turkish Statistical Institute (TurkStat) were used extensively through document analysis.

In the area, many problems have been identified such as *lack of agricultural areas and dwellings due to poor migration management, incompatibility of settlement and economic activities, socio-cultural integration problems and othering*. As a cumulative result, there is an increase in migration trends in migrants who suffer from *cultural adaptation and spatial belonging*.

We believe that in Turkey the concept and practices of migration management should not only be limited to international migrations, but should be expanded to include domestic migrations to be more functional.

Keywords – Migration Management, Settlement, Cultural Adaptation, Spatial Belonging, Hatay.

* Bu çalışmanın göç yönetimi odaklı şekli, 3-5 Ekim 2019 tarihinde II. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi'nde "Türkiye'deki İç Göç Sorunsalında Yönetimsizlik Problemi: Hatay Örneği (Amik Ovası ve Çevresi)" başlığıyla sözlü sunum olarak sunulmuştur. Ancak herhangi bir yerde tam metin olarak basılmamıştır.

GİRİŞ

Bu çalışma “1940’tan Günümüze Hatay’a Göç Eden Toplulukların Kültürel Adaptasyon Süreci ve Mekân Aidiyeti (Amik Ovası ve Çevresi)” adlı yüksek lisans teziyle ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Adı geçen tezde, 1940’tan sonra Amik Ovası ve çevresine göç eden tüm toplulukların kültürel adaptasyonu ve mekân aidiyetini belirleme amacı güdülmüştür. Bu esnada özellikle iskân edilen toplulukların adaptasyon ve aidiyetlerinde yaşanan sorunların göç yönetimindeki eksikliklere dayalı olduğunun tespiti, bizi bu konuya yönlendirmiş, daha detaylı odaklanmamızda etkili olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada yasal alt yapısıyla birlikte 1960-2007 yılları arasında Amik Ovası ve çevresine yönelik iskân sürecinin, yetkili kurumlar tarafından uygulanışı, iskân planlamasındaki yetersizlikler ile kayıt tutma işlemlerindeki eksikliklerin toplulukların kültürel adaptasyonu ve mekân aidiyetine olan olumsuz etkileri incelenmiştir.

Göç kavramı literatürde genellikle mekân ve zaman vurgusuyla idari bir sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli değiştirme (Tümertekin ve Özgüç, 2009:289) ya da süresine ve göçe katılan birey sayısına vurgu yapılarak, nüfusun devamlı yaşama yerini birey, aile veya gruplar halinde terk edip, geçici veya sürekli yaşamak amacıyla bir başka yere gitmesi şeklinde tanımlanır (Doğanay, 2014: 193; Tekeli, 2013: 63-65; Südaş, 2012; Abadan-Unat, 2006; İçduygu ve Biehl, 2012). Geniş kapsamlı bu tanım, hangi sebeple ve yönü ne olursa olsun, uzun süreli yer değişikliğine dayanan nüfus hareketlerinin tamamının bir çatı kavram olan göç içerisinde değerlendirilmesine olanak verir.

Göç sürecinde iskânın (farklı sebeplerle devlet otoritesi tarafından yerleştirme) önemli bir yeri vardır. Hatta iskân politikaları göçü doğuran bir unsur olmaları nedeniyle çoğu zaman göç iskânla anılmıştır. İskân terimi sözlükte yurtlanma, yurtlandırma olarak geçse de (Akalin vd., 2011:1207) bunun ötesinde toplu yer değiştirmelerde önemli bir süreç olması hasebiyle siyasi, hukuki ve idari boyutu olan bir kavramdır. Bu bağlamda denilebilir ki, iskân ister imparatorluklar ister milli devlet sistemlerinde olsun mülkiyet ve kullanım hakkı gibi unsurları barındıran, toplumda siyasi, hukuki ve idari yönlerde etki yaratan bir süreçtir. Literatürde de bu özelliğiyle ilintili olarak göç nedeni ve şekli olarak kabul gören bir olgudur. Öyle ki literatürde iskân kanunu bir zorunlu göç kurumu olarak zikredilmektedir (Tekeli, 2013:143-144; Erder, 2014:77-137). Nitekim Cumhuriyet dönemindeki iç ve dış göçlerin şekillenmesinde önemli bir yeri olan 2510 Sayılı İskân Kanununun 17. Maddesinde de (1934) iskân benzer ifadelerle tanımlanır.

Günümüz koşullarında göç olgusu yalın salt bir mekân değişiminin ötesinde, kültürel, sosyal, ekonomik, simgesel, politik, enformasyon vb. gibi dinamiklerin etkileşimsel ve değişim boyutlarını da kapsar bir hale gelmiştir. Bu anlamda bireylerin göç motivasyonlarında önemli olan etkenler göçün etkileri yönüyle hem çıkılan hem de varılan mekânda çok karmaşık ağlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin son dönemlerde ister iç ister dış göç sürecine yönelik yönetim politikaları üzerinde büyük hassasiyetle durdukları bir olgudur. Bu hassasiyet göç yönetimi kavramının doğmasına yol açmıştır.

Göç yönetimi, daha çok hukuki, idari ve siyasi boyutları olan kamu yönetimi temelli bir kavram olmakla birlikte, mekândaki kültürel, sosyal, ekonomik, simgesel, politik, enformatik etkileri yönüyle beşeri coğrafyayla ki özellikle siyasi coğrafyayla ilişkilidir. Özellikle kültürel adaptasyon ve mekân aidiyetine olan etkileri göz önüne alındığında, göçe dair sorunların azaltılması ya da çözülmesi adına da rolü göz ardı edilemez.

Göç yönetimi kavramı ilk kez İsveç Hükümeti ve BM küresel yönetim komisyonunun talepleri üzerine Bimal Ghosh tarafından geliştirilmiştir. Hem iç göç hem de uluslararası düzeydeki göçler için kullanılan kavram, mülteciler dâhil tüm insan hareketliliğini kapsamaktadır. Göç yönetimi, göçü tüm paydaşlara fayda sağlayacak düzenli, öngörülebilir ve yönetilebilir hale getirme girişimi olarak tanımlanır. Burada yararlı insan akışlarının sürdürülmesi, yarar sağlamayanların ise kısıtlanması temel alınmıştır. Bu bağlamda göç yönetiminin üç eğilime sahip olduğu söylenebilir. İlki, göçe yönelik müdahaleleri yapan kurumların işleyişi, stratejisi ve rolüne işaret eder. İkincisi göç yönetiminde etkili kurumların uygulamaları olan insan ticaretiyle mücadele, sınır kontrollerinden sorumlu yetkilileri eğitmek gibi kapasite geliştirme işlemlerini kapsamaktadır. Üçüncüsü ise göçün nasıl yönetilmesi gerektiği hakkında söylem ve yeni anlatılara işaret etmektedir (Geiger ve Pécoud, 2010:1-10; Ghosh, 2015:10-14).

Göç yönetimi kavramı, IOM tarafından oluşturulan Uluslararası Göç Terimleri Sözlüğünde, hem devlet sınırları içerisinde yabancıların girişi ve mevcudiyetini, hem de mültecilere ve korunma ihtiyacı bulunan diğer kişilere sağlanan korumanın yönetimi olarak tanımlanır. Bu yönetim, ulusal bir sistem içindeki çeşitli devlet kurumlarının katılımıyla sağlanmaktadır. Göç yönetimi, göçe ilişkin kilit konuları ele alacak politikaların, yasal ve idari düzenlemelerin geliştirilmesine yönelik planlı bir yaklaşım anlamına gelir (IOM. 2013:36).

Türkiye’de geçmişten günümüze göç yönetimi kavramsal çerçevede yeterince ele alınmadığı gibi, uygulamada da büyük oranda hukuki boyutuyla sınırlı kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde iskân ve nüfus değişimiyle ilgili ilk hukuki düzenlemeler Lozan Antlaşması’nda kabul edilen mübadele sözleşmesi üzerine, 13 Ekim 1923 Tarih ve 352 Sayılı yasayla, ‘Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti’nin kurulmasıyla olmuştur. Bu dönemde çıkarılan yasalar nüfus, güvenlik, topraksızlık gibi problemlerin çözümü için düzenlenmiş olmakla birlikte mübadele dışındaki göçlerin yönetimi noktasında yetersizdir. Bunun üzerine 21 Haziran 1934 yılında 2510 Sayılı İskân Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun temeli milli kimliği güçlendirme esasına dayalıdır.

Göç yönetimine dair yasal düzenlemelerin yanında ciddi anlamda ilk teşkilatlanma 2013 yılında İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün¹ kurulmasıyla olmuştur. Ancak kurum doğrudan dış göçlerin yönetimine dair bir yapı sergilememekte, iç göçler konusunda herhangi bir model üretmemektedir.

Göçle gelen mekân değişimi birey veya toplulukların sosyal, kültürel ve ekonomik birçok açıdan yeniden uyumlarını gerektirir. Bu da yeni bir adaptasyon ve mekân aidiyet sürecinin başlaması anlamına gelir ki, çok faktörlü olması nedeniyle beklenen tatminkâr sonuçların alınması anlamında yönetilmesi oldukça güç bir süreçtir.

Kültürel adaptasyon, bireylerin ve toplulukların gerek yer değiştirme sonucunda karşılaştıkları yeni mekân veya kültüre, gerekse de mevcut mekânlarının iç dinamiklerine bağlı olarak karşılaştıkları sosyal, ekonomik, siyasi gelişmelere entegrasyon gibi tepkisel unsuru ihtiva eden dinamik bir süreçtir. Bu yönüyle kültürel adaptasyon topluluk veya bireylerin sadece başka kültürlere uyumunu değil, aynı zamanda bireyin kültürel edinimleri sayesinde mekâna adaptasyonuna da gönderme yapan bir kavramdır.

Literatürde kültürel adaptasyonun belirlenmesine dair birden fazla göstergenin temel alındığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki anıtsal mekânlar ki, Lefebvre anıtsal mekânları kendine has ritüelleriyle bireylerin aidiyetlerine işaret eden ve gerçekliklerini daha doğru yansıtan bireysellikten ziyade kolektif toplumsal görüngüler olarak ifade etmektedir (Lefebvre, 2014: 133-134, 232-233). Özellikle mezarlıklar bu noktada dikkat çekici yerlerdir.

¹ Söz konusu kurum 2013 yılında 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kapsamında oluşturulmuştur. İlgili kurumun teşkilatlanması yurt içi ve yurt dışında gerçekleştirilmektedir. Ülke içinde il ve ilçe göç idaresi müdürlükleri görev yaparken yurtdışında ise göç müşavirlikleriyle göç ataşelikleri görev yapmaktadır (<http://www.resmigezete.gov.tr/>) (<http://www.goc.gov.tr/>).

Kültürel adaptasyonun tespiti konusunda diğer bir yol olarak Berry ise, bireylerin göç öncesi yeme-içme alışkanlıklarını sürdürüp sürdürmemeleri, değer verilen ritüeller, kuşaklar arası aktarım ve konuştukları dil, kimlerle zaman geçirdikleri ve geldikleri yerleri kitle iletişim araçları yoluyla takip edip etmemeleri gibi unsurları temel almıştır (Berry, 1997; Berry, vd, 2006; Berry, 2013).

Mekânsal aidiyet yaşantısal deneyimler sonucu kurulan duygusal bir bağa işaret etmektedir. Mekân aidiyetinde bağlılık veya bağlı olma durumundan çok bireylerin mekânı deneyimlemeleri sonucunda kendileyerek mekânla özdeşim duygusuna bağlı aidiyet geliştirmeleri rol oynar. Yani bireyin kendini mekânla ayrılmaz bir bütün veya kendi kimliğinin bir parçası olarak merkeze alması durumu olarak da yorumlanabilir. Zira mekân aidiyeti bireyin köken veya kökensizlik duygusunun durumsal karşılığı olması nedeniyle, bireyin belirsizlik, bilinemezlik durumunun ve sosyal yaşantısının bir gereği olarak önemlidir (Jensen, 2017: 25-32; Göregenli, 2015:179-187).

Mekân aidiyetinin belirlenmesi noktasında literatürde bireylerin gelecek kurgularına ilişkin sorulara verdikleri cevapların temel alındığı dikkati çeker (Lalli, 1992). Kişi, aile ya da toplulukların gelecek kurgularının hangi mekân üzerinden yapıldığı burada önemli rol oynamaktadır.

Coğrafi anlamda bütüncül olarak yaklaşıldığında göçmenlerin mekâna bağlılıkları ve kültürel adaptasyonları, göç şekli, sosyo-demografik özellikleri, topluluk olup-olmama ve aynı şekilde çıktıkları ve yönedikleri mekânın sosyo-kültürel yapıları gibi birtakım değişkenlerle şekillenir. (Lalli, 1992; Berry, 1997; Taras, 2007; Berry vd., 2006; Berry, 2013; Tümertekin ve Özgüç, 2009: 49; Göregenli ve Karakuş, 2014: 101-105; Harvey, 2013; Jensen, 2017: 36- 39; Uysal, 2014). Bu değişkenler başlı başına etkili birer faktör olarak rol oynadığı gibi, göç yönetimiyle ilişkili olarak olumlu ya da olumsuz birer etkene dönüşebilmektedir. Göç yönetimi burada kilit role sahiptir. Nitekim eldeki çalışmanın önemi de bu noktada ortaya çıkar ki, çalışma göç yönetiminde yaşanan eksikliklerin sözü edilen değişkenler üzerinden kültürel adaptasyon ve mekân aidiyetine olan olumsuz etkileri konusunda farkındalık oluşturma gayretindedir.

AMAÇ VE YÖNTEM

Araştırma, Amik Ovası ve çevresine yurtiçinden yapılan iskânlarla bağlı şekillenmiş 6 yerleşme birimindeki toplulukların kültürel adaptasyon ve mekân aidiyet durumları ile göç yönetim süreci arasındaki ilişkiyi belirleme amacı gütmektedir. Araştırmada, iskânla gerçekleşen göçlerin

yönetiminde tespit edilen *yetersiz planlama-eksik yönlendirme, göç ve adaptasyon (ekonomik-kültürel) sürecinin takibinde yaşanan kesintiler, göç kayıtlarının yetersizliği* gibi göç yönetimine dair eksikliklerin, toplulukların kültürel adaptasyonları ve mekân aidiyetleri üzerinde yarattığı olumsuz etkilerinin tespiti hedeflenmiştir. Bu bağlamda çalışma, çok sayıda kronikleşmiş problem temelinde iskânlar üzerinden iç göçlerin de planlanarak yönetilmesinin gerekliliği hususunda farkındalık oluşturma amacı gütmektedir.

Amaca yönelik olarak çalışmada iki tür veri kullanılmıştır. İlkinde iskân edilen topluluklara yönelik tutulmuş olan kayıtlar oluştururken, diğerini ise yaklaşık 2 yıl süresince topluluklarla yapılan derinlemesine görüşme ve katılımcı gözlem yoluyla elde edilen birincil veriler oluşturur. İskâna dair kayıtlardan müteşekkil dokümanlar Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) ile Hatay Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü arşivlerinden bir aylık çalışmayla temin edilmiştir. Yerleşme nüfuslarının güncel verileri ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Hatay İl Müdürlüğü kayıtlarından temin edilmiştir.

Verilerle paralellik arz edecek şekilde çalışmada 2 yöntem kullanılmıştır. Öncelikle Amik Ovası ve çevresine gerek kamulaştırma ve afet, gerekse de göçebelerin iskânına yönelik belge ve dokümanların analizi yoluna gidilmiştir. Tutanak, belge ile bireylere ait dosyaların analizinde, *iskân edilme nedenleri, iskân şekilleri, iskân tarihleri, hem çıktıkları hem de yerleştirildikleri alanların özelliklerine yönelik bilgiler* aranmıştır.

Toplulukların mekândaki uyum ve kalıcılığın yönelik birincil veriler, nitel çerçevede sahada yaklaşık 2 yıl süren gözlem ve etnografik metotla elde edilmiştir. Derinlemesine görüşme ve katılımcı gözlem yoluyla elde edilen verilerden göç eden bireylerin kültürel adaptasyon süreçleri ve mekân aidiyetlerinin tespiti hedeflenmiştir. Ayrıca göç süreçlerine ilişkin belge ve doküman kayıtlarından elde edilen verilerin teyidinde dair cevaplar da aranmıştır. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analize tabi tutularak değerlendirilmiştir.

Örnekleme, bireylerin Hatay'da doğmamış ve göç etmiş oldukları tarih itibarıyla bu süreci kapsamlı bir şekilde hatırlıyor olma ve çocuk olmama koşuluyla birlikte, cinsiyetleri ve kalış süreleri göz önünde bulundurularak amaçsal olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda 45'i kadın, 48'i erkek olmak üzere toplamda 93 kişiden oluşan örneklem, mevcut topluluklar içerisinde amaçsal, tabakalı ve kartopu

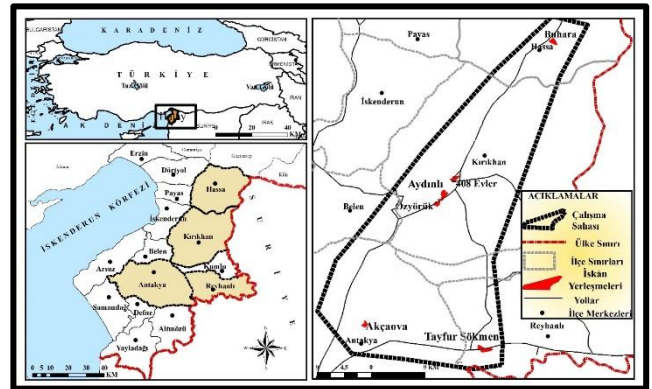
yöntemleri kullanılarak karma bir şekilde belirlenmiştir. Yaş ortalamaları 61,7'dir.

Çalışmanın geçerlik ve tutarlılığının teyidi için, gözlem ve görüşmeler iki araştırmacı tarafından aynı guruplara birbirinden bağımsız olarak yapılmış, elde edilen bulgular kendi ortamı içerisinde değerlendirilerek ve katılımcıların teyidi neticesinde metne taşınmıştır. Nitekim gerekli görülen yerlerde katılımcıların görüşleri metne doğrudan aktarılmıştır. Aktarımlarda katılımcılar *Erkek/Kadın, 66, Çiftçi, Aydınlu/Kırıkhan* şeklinde cinsiyeti, yaşı, mesleği ve ikametgâh yeri ile belirtilmiş, isimlerinin gizli kalacağı sözüne binaen isimleri verilmemiştir. Bu yönüyle, nitel araştırma metotları çerçevesinde geçerliği ve tutarlılığı yüksek bir çalışma olup, benzer yerler için aktarılabilir olduğu kanaatini taşımaktayız.

Katılımcıların meslekleri, görüşme yapıldığı esnada kendi beyanları çerçevesinde belirttikleri işler temel alınarak metne yansıtılmıştır. Zira iskân uygulamalarından önceki meslekleri farklılık gösterebilmektedir ki, zaten önemli bir kısmı göçebelikten sedanter hayata geçiş yapmıştır.

ARAŞTIRMANIN MEKÂNSAL VE ZAMANSAL KAPSAMI

Çalışmada, Amik Ovası ve çevresine tekabül eden idari olarak Hatay ilinin Antakya, Hassa, Kırıkhan ve Reyhanlı ilçe sınırları içerisinde² yer alan Akçaova (Antakya), Aydınlu, 408 Evler, Özyörük (Kırıkhan), Buhara (Hassa) ve Tayfur Sökmen (Reyhanlı) yerleşmelerine 1960-2007 yılları arasında iskânla yerleştirilen topluluklar temel alınmıştır (Şekil 1).

Şekil 1: Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

İncelemeye konu olan iskânlar 1960 ile 2007 yılları arasında yaklaşık 50 yıllık süreçte peyderpey gerçekleşmiştir. İskânlar

² Söz konusu yerleşmelerin bir kısmı Hatay'ın büyük şehir olmasına (Hatay iline 12.11.2014 tarihinde 6360 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu çerçevesinde büyükşehir statüsü kazandırılmıştır) bağlı olarak, idari anlamda belge ve köy statüsünden bağlı oldukları ilçelerin mahalleleri statüsüne getirilmişlerdir. Böyle olmakla birlikte bu yerleşme birimlerini gerek nüfusları açısından gerekse de fonksiyonel özellikleri yönüyle birer kırsal yerleşme olarak adlandırmak mümkündür.

Antakya, Reyhanlı ve Hassa ilçelerine olsa da asıl Kırıkhan ilçe ve merkezinde yoğunluk kazanır. Yurtiçinden ilk iskân 1964 yılı itibariyle Çaykara/Trabzon'dan getirilen 408 haneyle başlamıştır. Çalışma sahasında yeni mahallelerin oluşumuna yol açan iskân faaliyetleri 1973 ve 1977'de göçebe yörüklerin Aydınlı ve Özyörük mahallelerine yerleştirilmeleriyle devam etmiştir. 1984 ve 1987 yıllarında sadece Samsun'dan getirilen 171 hane Tayfur Sökmen mahallesine yerleştirilmiştir. 1990'lı yıllar ve sonrası sahada iskân faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve göçmenlerin de çeşitlendiği dönemdir. Bu dönemde göçebe yörükler ile Trabzon ve Samsun'dan gelenlere Sinop, Giresun ve Adıyaman'dan gelenler de eklenmiştir. İskânlar 2007 yılına kadar peyderpey sürmüş, Özyörük, Tayfur Sökmen, Akçaova ve Buhara mahallelerinin oluşumuna ya da yeniden şekillenmesine yol açmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Toplulukların İskân Yılı, Geldiği Yer, İskân Süreci ve Günümüzdeki Hane Sayıları

Yerleşmenin Adı	Topluluk Adı	Geldikleri Yer	İskân Yılı	İskândaki Hane Sayısı	Günümüzdeki Hane Sayısı
Akçaova	Samsunlular	Giresun	1996	229	18
	Samsunlular	Samsun	1991	78	18
Aydınlı	Aydınlılar	Göçebe	1973	161	270
Buhara	Aydınlılar	Göçebe	1996/2003/2004	375/144/300	140-150
408 Evler	Lazlar	Trabzon	1964	408	434
Özyörük	Aydınlılar	Göçebe	1977/1995/2000/2007	88/46/47/(201/176)	190
Tayfur Sökmen	Samsunlular	Adıyaman	1991	15	5
	Samsunlular	Samsun	1984/1887/1990	171/60	45
	Samsunlular	Sinop	1990	160	63

Kaynak: Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü Arşivleri, BCA ve saha çalışmalarından.

1. İSKÂN LARDA TEMEL ALINAN HUKUKİ ÇERÇEVE

Başlangıçta iskân süreci, 2510 Sayılı İskân Kanunu temel alınarak kurgulanmıştır. 2510 Sayılı Kanuna çeşitli dönemlerde ekler getirilerek tekrar revize edilmekle birlikte iskânın genel çerçevesi 2006 yılına kadar bu kanunla belirlenmiştir.

2510 Sayılı Kanun çerçevesinde dul ve 18 yaşından büyük evli çocukların aile olarak iskân edilmeleri, yine yapılan iskân etütleri sonucunda belirlenen ve bu aşamadan itibaren 'hak sahibi' olarak adlandırılan ailelerin ilgili iskân kanununa göre 10 yıl boyunca konutlarını ve arazilerini boş bırakmama koşuluyla yerleştirilmeleri düşünülmüştür.

Ayrıca ailelere tarımsal veya şehirsiz iskân talepleri çerçevesinde uygun görülen bir veya birkaç merkez arasında seçim yapma hakkı da tanınmış olup, herhangi bir merkezi seçmeme veya istememe durumlarında iskân haklarının düşürüleceği ifade edilmiştir.

Çalışmaya konu olan toplulukların belli bir kesimi yukarıda belirtilen şartlar doğrultusunda iskân edilirken, kalanı ise 2510 Sayılı Kanuna getirilen 16/06/1970 Tarihli, 1305 Sayılı Ek Kanun çerçevesinde yerleştirilmiştir. Devlet yatırımlarına bağlı olarak yaşanan gelişmelerden etkilenen vatandaşların yeniden yerleştirilmelerine ilişkin olarak yapılan bu ek kanun, önceki dönemlerde devlete büyük bir maddi külfet getiren hibe yoluyla iskân etme şeklini değiştirmeyi amaçlayan bazı maddeleri kapsamaktadır. Buna göre yeni yapısıyla iskân edilenler bir fona bağlı olarak uzun vadeli (25 yıl) borçlandırılmıştır.

Ek kanunla gelen diğer bir değişiklik de kamulaştırmayla iskân edilmek istemeyenlere istimlak bedellerinin ödenmesi şeklindedir. Yani her ne kadar kamulaştırma zorunlu bir göç sürecini doğursa da iskân bir zorunluluktan ziyade bir tercihe dönüştürülmüştür.

2. BULGULAR

2.1. Göç Yönetimine Dair Tespit Edilen Eksiklikler

2.1.1. Yetersiz Planlama/ Eksik Yönlendirme

Burada ifade edilen planlama/yönlendirme, iskânla birlikte ulaşılabilecek beklenen yakın ve uzak hedefler çerçevesinde gerek mekân gerekse de sosyo-ekonomik ve kültürel yapının şekillendirilmesidir. İskân için hazırlanan alt yapı da bu çerçevede değerlendirilebilir. Genel anlamda iskân politikalarında yerleştirilen göçmenlerin mekânın fiziki ve sosyo-kültürel unsurlarına entegrasyonları yoluyla mekânda kalıcılıkları hedeflenir. Ancak araştırma sahasında bu genel çerçevenin aksine bir sürecin işlediği görülmüştür. Dolayısıyla iskân süreci 1-ekonomik verimlilik hedeflerinden yoksun, 2-sosyal-kültürel adaptasyon yönü zayıf, 3-nüfus-hane (miktar) ile konut büyüklüğü ilişkisine dair yetersiz bir öngörüyle işlemiş/işletilmiştir. Bu topluluklara tahsis edilen konut ve arazilerin büyüklükleri, yer seçimleri, bunların verilmiş şekilleri gibi mekânsal sorunların yanında, sosyo-kültürel, ekonomik sorunlar söz konusudur. Yapılanlar, iskânların sadece yerleştirme gibi dar kapsamlı bir amaç güttüğü izlenimini vermektedir.

Planlamanın yetersizliği iskân sahasının fiziki coğrafi koşullarına dair öngörülerin de zayıf kalmasına dolayısıyla toplulukların ekonomik, psikolojik uyumunda da problemlere yol açmıştır. Nitekim temel geçim faaliyetleri hayvancılık

olan topluluklardan bir kısmının yetiştirdikleri hayvan cinslerini değiştirmek zorunda kalması buna örnek olarak verilebilir ki, tespit edilen sorunlar çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak ele alınacaktır.

2.1.2. Göç Kayıtlarının Yetersizliği

Göçün işleyişine dair tüm kayıtlar, göç yönetiminin vazgeçilmezli olmasına karşın, kayıt tutma ve bunların arşivlenmesindeki yetersizlikler göçün başlangıcından günümüze kadar süregelmiştir. Kayıtlara dair yetersizlikler özellikle göç yönetiminden sorumlu kurumların uygulamalarında gözlenmiştir. Hatta sorun sadece kayıt tutma ile sınırlı kalmamış, iskân sürecine ait belgelerin muhafazası tasnifi ve kurumlar arası devri safhalarında da yaşanmıştır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: İlgili Yerel Kurumlarda Arşivlenmeyi Bekleyen Dosyalar.

İskân kayıtları öncelikle dönemin yetkin kurumu Köy Hizmetleri'nde tutulurken sonraki süreçte Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ve İl Afet Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Ancak iskân uygulamalarına dair dosyaların Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden sağlıklı bir şekilde devralınmadığı, dolayısıyla eksik olduğu tespit edilmiştir. Her iki kurum da belgelerdeki eksikliklerin kendilerinden kaynaklanmadığına ilişkin beyanlarda bulunmuşlardır. Göçmenlere ait dosyaların, ancak hak sahipliliklerine ilişkin pürüzlerin güncelliğini koruması nedeniyle Kasım 2016 yılından itibaren elektronik sisteme aktarılmak suretiyle tasniflendiği tespit edilmiştir.

Yerel kurumlardaki bu tarz ihmaller Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne (BCA) intikal eden belgelerde de görülmüştür. Nitekim çalışma sürecinde, BCA arşivlerine ilgili dosyaların eksik bir biçimde gönderildiği hatta bazılarının resmi belge vasfına uygunluk göstermeyen pelür kâğıttan ibaret olduğu tespit edilmiştir. Yetersiz olmaları nedeniyle de bu dosyaların BCA tarafından tasniflenmediği belirlenmiştir.

2.1.3. Göç Sürecinin Takibi ve Denetimindeki Yetersizlikler

Göç politika ve yönetiminin başarılı olması, basit şekliyle bile uygulanmaları aşamasında sürecin takibini gerektirir. Bu da göçü yöneten kurumların gerek kendi içinde gerekse de aralarındaki koordinasyonun yeterli ve güçlü olması anlamına gelir.

Sahada yapılan çalışmalar neticesinde, söz konusu alanlarda yerel kurumlarca iskân prosedürünün yerinde yürütülmediği, dahası bazı suistimallerin olduğunu söylemek mümkündür. Bu olumsuz durum daha çok göçebe toplulukların iskân aşamasında, göçebe yaşam tarzlarının terk edilip edilmemesinin kontrolünde gerçekleşmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi gerek 2510, gerekse de 5543 Sayılı İskân Kanunlarında belirtilen iskâna tabi tutulanlarda göçebe hayat tarzını bırakmış olmaları koşulu gereğince aranmamış, dolayısıyla gerekli koşulları sağlamamalarına rağmen mülkiyet haklarına sahip olmuşlardır. Örneğin Özyörük (Kırıkhan) mahallesinde görüşmecilerin %31'i 1973'te babalarının iskân edildiğini belirtmişlerdir. Aslında bunların Aydınlı mahallesindeki topluluklarla kan bağlarının olduğu ve büyük çoğunluğunun bu tarih itibarıyla yerleşik hayata geçtikleri görülmektedir. Fakat hem 2510 Sayılı İskân Kanununun 16. Maddesinin E bendi hem de 5543 Sayılı Kanununun 17. Maddesi gereğince evli çocukların iskânları ebeveynlerinden ayrı olarak yapılmaktadır. Bunlar, geniş aile yapısına sahip olmalarından dolayı o dönem itibarıyla kendileriyle iskân edilmeyen aile bireylerini de kendileriyle birlikte yerleşik hayata geçirmeye çalışmışlardır. Ancak aileleriyle birlikte yaşıyor olmaları nedeniyle yerleşik hayata geçen ve artık göçebe olmayan söz konusu bireylerin bu durumu, tekrar iskân talebinde bulunmalarının önünde bir engel oluşturmamıştır.

Benzer şekilde Buhara'ya (Hassa) yerleşen toplulukların da iskân edilmeden önce yerleşik hayata geçtikleri görülmektedir. Ancak bunların göçebe yaşam tarzı sürdürüp sürdürmediklerine ilişkin tespitlerin ilk başvuruda buldukları tarihten ziyade iskâna başvuruları kabul edilip onlara hak tanıldıktan sonra yapıldığı tespit edilmiştir.

Aydınlı, Özyörük ve Buhara mahallelerindeki topluluklardan daha önce yerleşik hayata geçip sonrasında buraya gelenlerin mekânda kalıcılıklarının olmadığı veya diğerlerine göre daha kısa süreli olduğunu belirtmek mümkündür. Bunlardan daha önce başka yerlerde sedanter veya yarı sedanter hayata geçenler yatırım amaçlı olarak, iskân tercihinde

bulunmuşlardır. Fakat iskân prosedürü³ gereği mülkiyet hakkı elde edebilmeleri için burada kalma ve arazilerini boş bırakmama zorunlulukları vardır. Özyörük ve Buhara'daki toplulukların bir kısmı 10 yıllık süre boyunca konutlarını boş bırakmama ve fiili olarak kendilerinin kullanması şartını ihlal etmişlerdir. İstisnalar olmakla birlikte genelinin konutların boş kalmaması için yerlerine kiracı olarak aynı topluluktan tanıdıklarını yerleştirdikleri tespit edilmiştir. Bu unsurlar özellikle Buhara ve Özyörük'te son dönemde yapılan iskânlarda sorunların çıkmasına ve hatta bunların iskânla kazandıkları hakların iptalinin gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu durum bazılarının iskân edildikleri yere hiç gelmemesine veya gelenlerin de tekrar geri dönmeye yol açmıştır.

Mülkiyet durumlarına ilişkin pürüzlerle ilgili olarak genel görüşü yansıtan şu ifadeler dikkat çekicidir. *'Arazi için burayı istedik, hayvancılık yapıyorduk bizim için daha uygun olur diye, ama mera bulamadık. Evimiz, arazimiz varda tapumuz yok, sanki bizim değilmiş gibi, buraya geldik, ama diken üstünde gibiyiz çoğumuz bekliyoruz ne zaman tapularımız verilecekte gideriz diye.* (Erkek, 66, Çiftçi, Buhara/Hassa). Örneğin Buhara'dakiler Aydınli ve Özyörük'teki göçbelerin aksine, yerleşirken aile bireylerinin en yaşlılarını veya bazı bekâr çocuklarını getirmişlerdir. Aslında bunlar tapularını almak için veya sadece yılın bazı aylarında burada kalmak amacıyla gelmektedir. Hak sahibi olan aile bireylerinin tamamının yerleşmeme durumu Akçaova, Tayfur Sökmen ve kısmen de 408 Evler'e kademeli olarak göç ettikten sonra iskân olan diğer çoğu göçmen topluluklar için de geçerlidir. Bu durum söz konusu toplulukların geldikleri dönemdeki nüfuslarının tespitini de zorlaştırmaktadır. Topluluklardaki bu stratejinin göç motivasyonlarıyla ilişkili olduğu da söylenebilir. Örneğin Buhara'da, ekonomik anlamda herhangi bir aktivitede bulunmayan belli bir yaşın üzerindeki bireylerin büyük bir kesiminin iskân prosedürü gereği burada bulunmaları, dolayısıyla çocuklarını getirmemeleri buna gerekçe olarak verilebilir. Çünkü terk etmeleri durumunda kendilerine tahsis edilen gayrimenkullerin tapularının iptal edilme durumu, tam mülkiyeti elde edinceye kadar kalmaya zorlamaktadır.

Burada belirtilmesi gereken bir husus da göçebe toplulukların yaylak ve kışlak alanlarının yerleştirilecekleri merkezlerin belirlenmesinde önemli bir kıstas olarak kabul edilmesidir.

³İskân prosedürü ve iskânın siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik gibi farklı boyutları söz konusu olmakla beraber çalışmanın bütünlüğünün bozulmaması ve farklı bir çalışmada daha detaylı bir şekilde işlenebilecek bir içeriğe sahip olması açısından, bu çalışmada geniş olarak yer verilmemiştir. Burada iskân prosedürünün sadece göçle gelen söz konusu toplulukların geleneksel yaşam biçimleri ve aile yapıları üzerinde değil aynı zamanda yerli toplulukların yaşam biçimleri üzerinde de birçok yönden etkili olduğu görülmektedir.

Hukuki temele göre şartlar uygun olması halinde, bu toplulukların kullanmış oldukları göç güzergâhları dâhilindeki merkezlerde yerleştirilmesi ön görülmüştür. Ancak gel gör ki, uygulamada söz konusu göçebe topluluklardan bir kısmının bu konuda göz ardı edildiği dikkati çeker. Bir kısmının Hatay'ı kışlak olarak kullanmamalarına rağmen iskâna bağlı haklardan faydalanma isteği nedeniyle bu şekil beyanlarda buldukları tespit edilmiştir.

İskân sürecindeki takipsizliklerin yarattığı diğer bir sorun, iskân edilen ailelerin yer tespiti ve mülkiyet işlemlerinin grup temsilcilerinin inisiyatifine bırakılmış olmasıdır. Grup başkanı olarak tanımlanan kişiler, yerleşme süreçleri boyunca yasal ve hukuki işleri topluluk adına yürütmekte ve topluluktaki bireyleri bundan haberdar etmektedir. Genellikle topluluklara dair yer belirleme, iskân talepleri gibi bir takım işler, bu kişiler üzerinden yürütülmüş ve günümüzde de yürütülmektedir. Ancak, zaman zaman yaşanan usulsüzlükler topluluk içinde anlaşmazlıklara neden olabilmektedir. Öyle ki bu topluluk mensuplarından birinin kan bağları olmasına rağmen grup başkanları hakkında *'Cenaze namazları bile kılınmaz, yolluk, masraf adı altında cebimizden yemekten kanımızı kuruttular.'* (Erkek, 72, Çiftçi Buhara/Hassa), şeklindeki ifadesi iskân prosedüründeki birtakım uygulamalar ve takip sürecine ilişkin bu yorumları destekler mahiyettedir. Bütün bunlar, iskân politikalarında hedeflenen kalıcılığın sağlanamamasına neden olmaktadır.

2.2.Yetersiz Göç Yönetiminden Kaynaklanan Kültürel Adaptasyon ve Mekân Aidiyetine Dair Sorunlar

2.2.1. Tarım Ürünleri ve Kültürüne Yönelik Adaptasyon Sorunları

Göçmenlerin mekândaki kalıcılığına etki eden önemli unsurlardan biri ekonomik tatmin ve bunun sürdürülebilirliğidir. Ekonomik beklentilerin ve gereksinimlerin karşılanması toplulukların mekân algılarını ve mekândan tatmin olma durumlarını belirlemektedir. Göç öncesindeki tarım kültürü, üretim kalıpları, aşına olunan tarım ürünleri ile her yönüyle yaşamın şekillendiği iklim şartları, yeni geçim şartlarına alışma ve benimseme/benimsenme sürecinde etkilidir. Toplulukların sahip olduğu bilgi birikimi, adaptasyon stratejilerinin geliştirilmesinde olumlu bir etki yapabildiği gibi, çok farklı iklim bölgelerinden gelen toplulukların yeni koşullarda tarımsal üretim kalıplarına olan adaptasyon sürecinde sorunlara da yol açabilmektedir.

Öyle ki göçebe topluluklardaki bireylerin büyük bir kısmı göç öncesinde yetiştirdikleri deve, koyun ve keçi gibi bazı

hayvan cinslerini yerleştikten sonra hem otlak sorunu hem de yerleşme birimlerindeki diğer topluluklarla olan anlaşmazlıklar nedeniyle değiştirmek zorunda kalmışlardır. Geçmişte daha çok küçükbaş hayvancılıkla geçimlerini sürdürürken, göçten sonra besi tarzi büyükbaş hayvancılık yapmaya başlamış, akabinde özellikle Kırıkhan çevresine yerleşmiş olanlar koku nedeniyle bu ekonomik faaliyeti de sürdüremez hale gelmişlerdir. Diğer bir kısmı mera sorunu nedeniyle küçükbaş hayvancılık yerine günlük süt ihtiyaçları için evde, birkaç adedi geçmeyecek şekilde büyükbaş hayvan beslemeyi tercih etmek zorunda kalmıştır. Bu durumun Özyörük ve Buhara'daki göçebe toplulukları da kapsadığını söylemek mümkündür.

Ayrıca özellikle kadın görüşmecilerin, sağım şekli ve beslenme biçimindeki farklılık nedeniyle büyükbaş hayvan yetiştirmeyi zahmetli bir iş olarak görmesi, kadınların entegrasyonları üzerinde negatif etkilere neden olmuştur. Basit gibi görünse de üretim kalıplarındaki bazı değişimler göçmenlerin üretkenliğini sekteye uğrattığı gibi mekândaki kalıcılık ve geçicilikleri üzerinde de belirleyici olabilmektedir.

Aslında bu uyum sorunu sadece hayvan cinslerinin değişimiyle sınırlı kalmamış diğer zirai faaliyetlerde de kendini göstermiştir. Özellikle pamuk tarımı, Karadeniz Bölgesi'nden gelen topluluklar başta olmak üzere tüm toplulukların adaptasyon sorunu çektiği üretim alanıdır. Hem yetiştirmeyi bilmemeleri hem de ihtiyaç duyulan işçi temini ve organizasyonundaki deneyimsizlikleri, üretimi sekteye uğrattığı gibi topluluklarda yabancılaşmaya ve adaptasyon gecikmesine yol açmıştır. İskân edilen bireyler, pamuk yetiştirme tekniklerini Urfalılardan öğrendiklerini, buradaki yerli toplulukların işçi olarak dahi kendileriyle çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Bu da söz konusu mekânda kültürel etkileşimin sınırlılığına işaret ettiği gibi, 'öteki' olmanın verdiği zorlukları aşmada göçmenler arasında imece usulü dayanışmaya dayalı stratejiler geliştirmelerine yol açmıştır. Aydınlı'daki göçebe topluluklardan biri bu durumu 'Çiftçilikten anlamazdık daha doğrusu bu kadar meşakkatli olduğunu bilmezdik, ilk geldiğimizde içimizden bazıları yeni filizlenen ekini ottan ayıramadığından midir bilemem, tarlada hayvan otlatanımız dahi oldu, mercimek filizini söküp ot diye hayvanlara yedirenimiz de oldu. Bunun için ekini sahipleri kapımıza dayandıklarında da 'yahu ottur yine çıkar' diyenimiz de oldu ama sonradan anladık öyle değilmiş. İlk birkaç yıl çok zorlandık sonra alıştık hayvancılık kadar olmasa da öğrendik çok şükür' (Erkek, 63, Çiftçi, Aydınlı/Kırıkhan) şeklinde ifadeleri bu yorumları destekler niteliktedir.

2.2.2. Tarım Alanlarının Yetersizliği

İskân edilen topluluklara tahsis edilen arazi büyüklüğü ile hane büyüklüğü arasındaki oransızlık, sahadaki geçim sorunlarının belirgin sebeplerinden biridir. Verilen arazi miktarlarının geniş aile yapısına sahip bu topluluklar için yetersiz kaldığı ve aile yapılarının üretim tarzlarının şekillenmesinde önemli bir etken olduğu belirtilebilir (Tablo 2). Nitekim kendilerine verilen arazi miktarının tek başına geçimlerini sürdürmelerine yetmediği için arazilerini icara verdiklerini veya sattıklarını belirten görüşmecilerin sayısı hiçte az değildir. Bunlardan bu işi sürdürmeye devam ettiklerini belirtenlerin de kendi arazilerine ek olarak arazi aldıkları veya icar ettikleri görülmektedir. Bu da iskânın planlama aşamasında en basit hususların bile gözden kaçırıldığı gerçeğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Tablo 2: Toplulukların Ortalama Hane Büyüklüğü ile Tahsis Edilen Arazi Büyüklüğü İlişkisi

Yerleşmenin Adı	İskân Yılı	İskân Döneminde Ort. Hane Büyüklüğü	Hane Başına Verilen Arazi (dekar)
Akçaova	1991/1996	6,4	16-25
Aydınlı	1973	7,3	25-40
Buhara	1996/2003/2004	7,6	15-18
408 Evler	1964	8,4	15-20
Özyörük	1977/1995/2000/2007	8,2	15-25
Tayfur Sökmen	1984/1987/1990/1991	5,8	20

Kaynak: Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü Arşivleri, BCA, Sahada Yapılan Görüşmelerden.

2.2.3. İkamet Yerleri ile Tarım Alanları Arasındaki Mesafenin Büyüklüğü

Planlama esnasında gözden kaçan önemli ayrıntılardan bir diğeri, ikamet yerleri ile tarım alanları arasındaki mesafedir. Özellikle Kırıkhan ve Hassa' ya yerleştirilen toplulukların kendilerine verilen araziler ile oturdukları konutlar arasındaki mesafenin 20-60 km arasında olması, zaman kaybı ve tarımsal girdilerin artışı anlamında sorunlara yol açmıştır. Nitekim topluluk üyeleri, arazilerinin hisseli olması, uzak olması ve dolayısıyla maliyetlerini karşılamaması gibi gerekçelerle üretim yapmaktan daha çok icara verme yoluna gitmişlerdir.

Yukarıda verilen örneğe kıyasla ikamet yeriyile tarım alanları arasındaki mesafe daha yakın olan toplulukların da mesafeyi sorun olarak gördükleri tespit edilmiştir. Akçaova'daki göçmenlerden bir tanesinin 'Arazilerimiz uzaktı (7km), makine (şahsi traktör) yoktu, ekip biçmek zordu. Arazi miktarı az ve maliyetliydi, yerli olanların baskısı yüzünden huzur da (sosyal anlamda) olmayınca gerekli teçhizatı da almak istemedik. İçimizden çoğu zorluklara katlanmak istemedi, ellerinde seçenek olunca da gittiler. Bir kısmı da arazilerini kalanlarımıza icar olarak bıraktılar. Burada

Konutlara yönelik müdahaleler nedeniyle, geçmişte daha planlı bir görünüme sahip olan iskân mahallelerinin peyzajı oldukça değişmiş, neredeyse gecekondulara dönüşmüştür. 408 Evler Mahallesi de (Kırıkhan) buna örnek verilebilecek bir diğer iskân yerleşmesidir (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3: 408 Evler Mahallesi'nde Konutlara Yapılan Eklentilerin Genel Peyzaja Yansımaları

2.2.5. Yöre İklimine Adaptasyon Sorunları

İskânla gelen topluluklarda adaptasyon ve mekân aidiyetine yönelik belirgin sorunlardan biri de iklim gibi fiziki coğrafya koşullarıyla ilişkilidir. Bu sorun iki şekilde kendini gösterir. İlki, yetiştirilen tarım ürünlerinin vejetasyon süresinin daha önce aşına olunan süreden farklı oluşudur. Topluluklar, mısır ve buğday üretiminde dahi bitkilerin vejetasyon dönemlerinin farklılaşması nedeniyle sulama, ilaçlama, gübreleme gibi müdahalelerin zamanlaması açısından zorluk çekmişlerdir. Yine benzer şekilde göçebe topluluklarda koyun yetiştiren görüşmecilerden bir tanesinin yerleştikten belli bir süre sonra hayvancılık faaliyetini sürdürebilmek için Mardin'den sıcaklık koşullarına daha uygun koyun cinsi getirttiğini belirtmesi mekânsal koşulların sadece üretim tarzlarının değişimine değil, aynı zamanda üretim desenlerinin değişimine de yol açtığını göstermektedir.

İklimle ilgili karşılaşılan diğer bir sorun, mekân algıları ve memnuniyetleri üzerinedir. Göçmenlerin, Hatay'a oranla daha düşük ortalama sıcaklıkların görüldüğü yerlerden gelmiş olması uyumu zorlaştırmıştır. Ayrıca söz konusu toplulukların büyük bir çoğunluğunun (%65) göç öncesinde, kırsal kesimlerde yaşadıkları, ekonomik uğraşlarına bağlı olarak bunların sedanter, yarı sedanter ve göçebe olarak yaşamlarını sürdürdükleri yine sedanter yaşam biçimi sürdürenlerin bir kısmının da yaylacılık faaliyetleri yaptıkları görülmektedir (Tablo 4). Bu açıdan da toplulukların büyük bir bölümünün mekâna dair algılarının şekillenmesinde coğrafi bir unsur olan sıcaklığın belirleyiciliği dikkati çeker.

Örneğin iskândan önce Osmaniye ve çevresinde yerleşik hayata geçmiş sonradan Buhara'ya (Hassa) iskân edilmiş göçebe grupların dışında, ortalama kalış süreleri 40 yıldan fazla olan diğer göçmen toplulukların tümü görüşmelerde sıcaklığa vurgu yapmışlardır.

Tablo 4: Toplulukların Göç Öncesi Yaşam Yerleri ve Tarzları

Yerleşmeler	Geldikleri Yerler	Yaşam Biçimleri ve Yaşadıkları Yerleşmelerin Niteliği (%)							
		Sedanter			Yarı Sedanter			Göçebe	Yaylacılık Faaliyetleri
		İl Merkezi	İlçe Merkezi	Köy	İl Merkezi	İlçe Merkezi	Köy		
Alcaova	Giresun/Samsun	46,1	7,6	46,1	-	-	-	23,0	
Buhara	Osmaniye ve Çevresi	22,2	22,2	33,3	-	11,1	-	11,1	
Aydınlı	Osmaniye, K. Maraş, Hatay illen ve çevreleri	-	4,0	4,0	12,0	24,0	20,0	36,0	
408 Evler	Trabzon	9,5	-	90,4	-	-	-	85,7	
Özyörük	Osmaniye ve Gaziantep Çevresi	-	7,6	-	15,3	23,0	38,4	15,3	
Tayfur Sokmen	Samsun/Sinop/Adıyaman	-	16,6	83,3	-	-	-	25,0	
Genel Toplam		10	7	39	5	10	10	12	
Tüm Örneklem Oran (%)		10,7	7,5	41,9	5,3	10,7	10,7	12,9	

2.2.6. Yerleşim Yeri ile Ekonomik Faaliyetlerin Uyumsuzluğu

Tarımsal iskânla gelen bu toplulukların büyük bir kesimi şartların uygun olduğu kırsal bir alanda tarım ve hayvancılık faaliyetlerini birlikte yürütme gayesiyle yerleştirilmişlerdir. Buna karşın büyük bir bölümü tarımsal faaliyetlere elverişli olmayan şehir niteliği ağır basan Kırıkhan ve çevre mahallelerine yerleştirilmiştir. Zira Aydın, Özyörük, 408 Evler (Kırıkhan) mahallelerine yerleştirilenler buna iyi bir örnektir. Özellikle geçmişte göçebe olan toplulukların bazı bireylerinin genel görüşü yansıtan 'Biz tarımsal iskânı hayvanlarımızı yanımızda tutabilmek için yaptık. Hem tarlamız hem de hayvanımız olacak kazancımız daha çok olur umuduyla geldik. Fakat köy görünümünde bir şehre geldik, mera yok hayvan tutmak için uygun koşullar yok, yemi her şeyi para olunca, kazançtan çok külfete dönüştü bırakmak zorunda kaldık. Güya tarımsal iskân istedik şehir çıktı, öyle olsaydı şehirsiz iskân talebinde bulunurduk.' (Erkek, 80, Çiftçi, Aydın/Kırıkhan), şeklindeki ifadeleri söz konusu toplulukların içinde bulunduğu tezatlıktan duydukları hoşnutsuzluğu özetler mahiyettedir.

Bu toplulukların bir kesimi buraya yerleştikten sonra belli bir dönem boyunca tarlalarının uzak olması ve mera sorunu nedeniyle yazları tarlalarının başında çadır kurup hayvancılık faaliyetlerini birlikte devam ettirdiklerini söylemişlerdir.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer önemli yetersiz planlama örneği, Amik Gölü'nün kurutulması sonrası iskânlarla yoğunlaşan yerleşme ve tarımsal faaliyetlere yöneliktir. Eski göl alanına tekabül eden saha iskân yeri olarak kullanılmıştır. Ancak günümüzde yağışların fazla olduğu dönemlerde geçici bir göl oluştuğunda yerleşme ve tarım alanları taşkın altında kalmaktadır (Fotoğraf 4).⁴

⁴ Hatay'a göç etme nedenlerine baktığımızda ise genel olarak iskân, afet veya kamulaştırmaya bağlı olarak göç eden toplulukların yönlendirildiği ön plana çıkmış gibi görünür de, sahadan elde edilen veriler çerçevesinde iskânla gelen toplulukların tamamının Hatay'ı tercih etme nedenlerinin tarımsal iskân nedeniyle olduğu tespit edilmiştir. Hâlbuki BCA arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerden Hatay 4/3/1949

Fotoğraf 4: Amik Ovası'nın Aşırı Yağış Sonucu Sular Altında Kaldığı Dönemden Bir Görünüm (**Kaynak:** Sabah Gazetesi; 17.01.2019).

İskân edilen topluluklar yukarıda belirtilen birden fazla sebep nedeniyle arazilerden elde edilen gelirlerin geçimlerini sağlamaya yetmemesini ve alternatif geçim kaynaklarına yönelik istihdam alanlarının olmamasını gerekçe göstererek çocuklarının iş için başta Marmara Bölgesi'ndeki şehirler olmak üzere göç ettiklerini belirtmişlerdir. Örneğin 408 Evlerde taziye nedeniyle İstanbul'dan buraya gelen bir görüşmeci, buraya iskânla geldikten sonra işsizlik ve geçim sıkıntısı nedeniyle İstanbul'a göç ettiğini belirtmiştir. Buradan tekrar göç etmelerini şu sözlerle ifade etmiştir. *'Burada kalanlarımız sermayeyle gelenimizdi, onlar tutundular. Çalışıp birikim yapalım dedik iş yoktu, olmadı bu nedenle çocuklarımız biraz büyüdükten sonra büyük bir çoğunluğumuz göç etti.'* (Erkek, 62, Müteahhit, 408 Evler/Kırıkhan).

2.2.7. Sosyo-Kültürel Adaptasyon Sorunları- Ötekileştirme ve Mağduriyet Hissi

Sahada yapılan çalışmalarda, ekonomik kaynakların paylaşımı ve sosyo-kültürel farklılıklar nedeniyle iskân edilen topluluklar ile yerli topluluklar arasında anlaşmazlıkların yaşandığı belirlenmiştir. İskân edilenlerin, yerli topluluklar tarafından 'öteki'leştirildiği, arazi ve yerleşme yerlerindeki konut mülkiyetlerini gerekçe göstererek dışlandıkları tespit edilmiştir. İskân edilen toplulukların oturdukları bütün yerleşmelerde gerek yerleşme birimlerindeki komşu topluluklarla gerekse de arazilerinin tekabül ettiği alanlardaki arazi komşularıyla kolluk kuvvetleri ve valilik gibi il idari ve güvenlik birimlerine intikal edecek derecede büyük çaplı kavgaların yaşandığı tespit edilmiştir. Buhara'da yaşayan bir görüşmeci yerli halkla yaşadıkları mera sorunları yüzünden hayvancılık yapamadıklarını, çiftçilik faaliyetlerini de buradan ziyade geldikleri yerlerde devam ettirdiklerini ifade ederken, başka biri de yerli halktan birileri tarafından hayvanlarının zehirlendiğini belirtmiştir.

tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla 4753 Sayılı Kanununun 15. Maddesi çerçevesinde dar topraklı il olarak ilan edilmiştir. Göç eden toplulukların iskân ve kamulaştırma nedeniyle tarımsal iskândan dolayı Hatay'ı tercih etmeleri bu belgelerdeki kararlar tezatlık oluşturuyor gibi görünmekle birlikte bu durumun Amik Gölü'nün kurutulması süreciyle gölden kazanılan tarım alanlarıyla ilişkili olarak değiştiği görülmektedir.

Yine Tayfur Sökmen mahallesindeki toplulukların tümü buradaki yerli toplulukların baskısına maruz kaldıklarını, hatta ilk dönemlerde göçmenlerin büyük bir kesiminin baskılar nedeniyle tekrar göç ettiğini ifade etmişlerdir. Tayfur Sökmen'deki görüşmecilerden bazıları bu durumu *'Kalma niyetiyle geldik, ancak komşu köydekilerin baskılarından huzur bulamadık, öncesinden İstanbul, Tekirdağ, Bursa gibi yerlerde çalışmış olanların ellerinde bir seçenekleri vardı ve bu baskılara katlanmak istemeyip gittiler. Konutlarımıza, arazilerimize tek fiyat belirleyip bizi bunları satmaya zorladılar, bizlerden hep ederinden düşük fiyatlara aldılar.* (Erkek, 70, Çiftçi/Emekli, Tayfur Sökmen/Reyhanlı). *Burada kalanlarımız ilk başlarda imkânsızlıktan kaldılar. Zaten çocuklarımızın bir kısmı burada değildi, diğerleri de büyüdükten sonra gitti.'* (Kadın, 55, Ev Hanımı, Tayfur Sökmen/Reyhanlı) şeklinde ifade etmiştir. Bazı görüşmeciler ise *'Sinop'tan aynı köyden 40 hane geldik ve 35 hanesi gitti. Arazilerimiz, oturduğumuz yere uzaktı (20km) özel araçlarımız da yoktu, huzurda olmayınca çoğumuz geri gitti.* (Erkek, 56, Çiftçi, Tayfur Sökmen/Reyhanlı) *Geçinemedikleri için gittiler, içimizde toprağını ekip biçemeyen hatta arazisini görmeden gidenler vardı. Bir kısmı da arazilerini satmayı kalanlarımıza icar olarak bıraktılar.'* (Erkek, 60, Çiftçi/Emekli, Tayfur Sökmen/Reyhanlı) şeklinde belirtmiştir.

Fotoğraf 5: Tayfur Sökmen Mahallesi (Reyhanlı) Kırılan Mezar Taşları, Mezarlık Alanında Otlatılan Koyun Sürelerinden Bir Görünüş.

Öyle ki bunlar, mezar taşlarının yerli topluluklar tarafından kırıldığını, mezarlıklarında hayvan otlatıldığını ve hatta mezarlıklarına ev inşa edildiğini belirtmişlerdir (Fotoğraf 5).

Diğer yerleşme birimlerindeki ise ilk geldikleri dönemlerden itibaren yaklaşık 15-20 yıl boyunca bu anlaşmazlıkların devam ettiğini fakat günümüzde bunların azaldığını ifade etmişlerdir. Ancak bu toplulukların yerli topluluklarla olan sosyo-kültürel etkileşimlerinin sınırlı olduğunu ve kültürel adaptasyonlarının sağlanmadığını belirtmek mümkündür.

Bu açıdan her toplumun kendine özgü pratiklerini yansıtan anıtsal mekânlar içerisinde ölü defin tercihleri dolayısıyla mezarlıklar iyi bir göstergedir. Öyle ki bazı istisnalar dışında bu topluluklardaki bireylerin büyük bir kesimi yakınlarının cenazelerini buraya defin etmemekte, kendi cenazelerinin de burada gömülmesini istememektedirler. Büyük bir çoğunluğu buna gerekçe olarak burada kimselerinin olmamasını göstermişlerdir. Birtakım nedenlerden dolayı ölümlerini definden Akçaova'daki göçmenlerin mezar taşlarına nereden geldiklerinin belli olması için kendilerini tanımlamada kullandıkları yani kimliklerini yansıtan memleketlerinin isimlerini yazdırdıkları görülmüştür (Fotoğraf 6a, 6b). Bu örnek sahadaki 'öteki'liğin boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Fotoğraf 6a: Mezar Taşlarında Doğum Yeri ya da Gelinein Yerin Adını Görmek Mümkündür (Akçaova Mahallesi)

Fotoğraf 6b: Mensubu Olunan Aşiret Adlarını Görmek Mümkündür (Akçaova Mahallesi)

SONUÇ

Çalışmanın konusunu oluşturan toplulukların kültürel adaptasyon ve mekân aidiyet durumlarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

Göç şekilleri ne olursa olsun herhangi bir mekâna intikal etmiş olan bireylerin/toplulukların, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel adaptasyonlarının sağlanmadığı veya sürdürülebilir olmadığı durumlarda tekrar göç etmeye meyilli oldukları görülmüştür.

İskân edilen toplum mensuplarının, gerek çıktıkları ve doğdukları yerler üzerinden kendilerini tanımlamaları (Samsunluyum, Trabzonluyum vb.) gerekse de cenaze defin

yeri olarak yine bu mekânları tercih etmeleri, yerleştikleri yerlerden ziyade doğdukları yerlere aidiyet duyduklarını göstermektedir. Topluluk bireylerinin nezdinde yaşanan mekân, aidiyet duydukları yerden çok, oturdukları ve karınlarının geçici olarak doyduğu ve belirli şartların değişmesi durumunda her an ayrılacakları bir yerdir. Bazı istisnalar dışında ekonomik anlamda başka alternatif olmayanların bugüne kadar burada kaldığı söylenebilir. Mekândaki kalıcılıklarının aidiyette ziyade iskâna bağlı bazı ekonomik beklentilere bağlı olduğu, dolayısıyla mekânda kalıcılıkta kararlı olmadıkları belirtilebilir.

Söz konusu toplulukların ekonomik yaşamlarını sürdürebilmelerine imkân verecek şekilde yerleştirildiklerini söylemek güçtür. Bunun yanında çevrenin ek gelir kaynaklarına olanak tanıyacak düzeyde bir istihdam potansiyeline sahip olmaması, tek sebep olmamasına karşın göçmenlerin yönü belli olmayan yeni göçlere eğilimli olmalarına neden olmaktadır.

Sahadaki toplum mensuplarının sosyo-ekonomik geleceklerini ve çocuklarının hayatını mekân üzerinden planlamaması, mekân kalıcılıkları belirsiz, göç eğilimi olan bir göçmen kitlesinin varlığına işaret etmektedir. Nitekim çocuklarının veya kendilerinin burada yaşamaya devam etmeyi isteyip istemediklerine ilişkin sorulara ekonomik ve yaş durumları gibi bir takım gerekçeler göstererek burada kalmaya devam etmek zorunda olduklarını belirtse de, çocukları için aynı şeyleri istemedikleri görülür. Ki çocuklarının işsizlik ve başka gerekçelerle başta İstanbul, Tekirdağ olmak üzere başka illere gitmeleri veya bazılarının çocuklarının hiç gelememeleri, buraya yönelik aidiyetlerinin ekonomik bağlarla sınırlı düzeyde kaldığını işaret etmektedir. Öyle ki söz konusu bu toplulukların büyük bir kesiminin 'Doğduğun yer değil doğduğun yer önemli aç adam durmaz.' veya çocukları için 'Biz göç etmezsek de onların ekmekleri nereden çıkıyorsa oraya gitsinler.' (Erkek, 63, Çiftçi, Aydın/İkizkaya; Erkek, 76, Emekli, 408 Evler/İkizkaya; Kadın, 56, Ev Hanımı, Buhara/Hassa) şeklinde benzer ifadelerde bulunmaları bu yorumu haklı çıkarmaktadır.

İskân edilen toplulukların ekonomik kaygıların yanında ötekileştirilme ve güvenliğe dair kaygılar taşıdıkları, dolayısıyla bu algıların da kalma-gitme ikilemine yol açtığı tespit edilmiştir. Örneğin Karadeniz'den gelen topluluklardaki bireylerin bazıları 'Gidip gitmemekte kararsız İstanbul'da, Tekirdağ'da ve memleketlerimizde ev alanlarımız var. Çocuklarımızın bir kısmı orada ancak orada da hayat pahalı burası ucuz şimdilik duruyoruz, belki aramız değerlenir diye ancak Suriye'deki karışıklıktan pek umudumuz yok zaten her yerde Suriyeli var.' (Erkek, 56,

Çiftçi, Akçaova/Antakya) *Buradaki yerli zaten bize sorun çıkarıyordu şimdi Suriyelisi de oldu. Birbirimize bakıyoruz birimiz gitse herhalde diğerlerimiz de peşin sıra gideceğiz belki birkaç aile kalır onlar da buradan kız alanlardır.*' (Kadın, 50, Ev Hanımı, Tayfur Sökmen/Reyhanlı) gibi ifadeleri buna gerekçe olarak verilebilir. Bu örnekten yola çıkılarak bir kez daha hatırlanması gereken gerçek, göç salt bir mekân değiştirmenin ötesinde çok boyutlu bir olgu olduğudur. Bu nedenle mevcut iskân uygulamalarında olduğu gibi sadece toplulukların ekonomik durumları göz önünde bulundurularak yapılan düzenlemeler mekândaki kalıcılığı sağlamada tek başına yeterli değildir.

Sahada kültürel adaptasyon ve mekân aidiyetine dair tespit edilen sorunların, göçmenlerin mekândaki bütün faaliyetlerine olumsuz olarak yansıdığı görülmüştür. Göç sürecinde ekonomik planlamaların yanında, kültürel ve sosyal planlamaların da dikkate alınması önemlidir. Birey veya ailelerin yer/merkez seçimleri gerek kişisel tatminlerine ve psikolojik ihtiyaçlarına gerekse de sosyo-kültürel gereksinimlerine göre şekillenmektedir.

Tespit edilen sorunlardan hareketle iskân edilen toplulukların kültürel adaptasyon ve dolayısıyla mekân aidiyetlerinin sağlanmadığı söylenebilir. Bu durum göç eğilimlerinin artışına neden olmuştur. Zira toplulukların mekânı kimliklerinin bir parçası olarak görmemeleri, mekâna dair gelecek kurgularının zayıf olması ve ikinci kuşakların buraya yerleşmeme kararlılığı gibi göstergelerin yanında, en basitiyle cenaze defin yeri tercihleri bile bunu gösterir niteliktedir. Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere kültürel adaptasyon ve mekân aidiyetinin oluşumunda birden fazla faktör etkili olmasının yanında, bu faktörlerin olumlu ya da olumsuz etki oluşturmasında göç yönetiminin kilit bir rol oynadığı görülmektedir.

ÖNERİLER

Saha çalışmasından elde edilen bulgular temelinde aşağıdaki önerilerin gerekliliği belirtilebilir.

Genel manada mekân aidiyeti ve kültürel adaptasyona dair tespitler göç politikalarının doğruluğu ve başarısının sınanması konusunda birer değişken olarak kullanılabilir. Dolayısıyla izlenen göç politikaları bu değişkenler üzerinden test edilerek geliştirilebilir. Yine iskân uygulamalarından sonra, toplulukların adaptasyonu ve mekân aidiyeti temelinde göç eğilimlerinin belirlenmesine yönelik çalışmaların yapılması gereklidir.

Hatay örneğinden yola çıkılarak Türkiye'de iç göçlere yönelik (hem iskân hem de serbest göçler) kurumsal ve bilimsel temellere dayalı göç yönetim modellerinin oluşturulması elzem görünmektedir. Göç yönetiminde göçmenlerin yanında yerleşik nüfusun da ihtiyaçlarının dikkate alınması önemli diğer bir husustur.

Göç sorunsalının sebepler, süreç ve sonuçlar açısından çok boyutlu olması nedeniyle yönetim modellerinin multidisipliner bir bilimsel temele dayandırılması gerekmektedir. Bu yönetim modelleri geliştirilirken en azından sosyoloji, psikoloji, coğrafya, iktisat ve kamu yönetimi disiplinleri dâhil edilerek yapılmalıdır.

Oluşturulacak yönetim modellerinin uygulanması aşamasında gerek kayıtları gerekse takiplerin eksiksiz ve kesintisiz yapılması önem arz etmekte, göç sürecinin tüm boyutlarıyla yönetilmesi gerekmektedir.

Yönetim modelleri hazırlanırken, göç tipi ve toplumsal farklılıkların yanında mekânsal farklılıkların da göz önüne alınması elzemdir. Zira ister yönetilsin isterse yönetilmesin göç sebep ve sonuçları itibariyle mekân temelli bir olgudur ve bir şekilde mekânı şekillendirmektedir.

Günümüzde hem bu modellerin oluşumunda hem de uygulanmasında Göç İdaresi Müdürlüğü'nün çatı kurum olarak vazife alması gereklidir. Kurum sadece dış göçlere yönelik faaliyet göstermemeli, iç göçlerle ilgilenen birimlere de sahip olmalıdır. Gerek kurumsal ve hukuki yapı gerekse oluşturulacak göç modelleriyle, anlık göç yönetim anlayışından vazgeçilerek kapsamlı ve bütünleşik göç yönetimine geçilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2006), Bitmeyen Göç-Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akalın, Ş. H., Toparlı, R. ve Argunşah, M. vd. (2011), Güncel Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berry, J. W. (1997), "Lead Article Immigration, Acculturation, and Adaptation" Applied Psychology: An International Review. 46 (1). 5-68. Queen's University, Ontario, Canada.
- Berry, J. W., Phinney, J., S., Sam, D., L. & Vedder. P. (2006), "Immigrant Youth: Acculturation, Identity, and Adaptation", Applied Psychology: An International Review, 55 (3), 303-332.
- Berry, J., W. (2013), "Intercultural Relations in Plural Societies: Research Derived From Multiculturalism Policy", Acta De Investigación Psicológica, 3 (2), 1122 – 1135. Unam Facultad De Psicología, Queens University.
- Doğanay, H. (2014), Türkiye Beşeri Coğrafyası, Ankara: Pegem Akademi.
- Erder, S. (2014), "Türkiye'de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç ve İskân Politikaları", Editörler; İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö.F. Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere. (s: 77-137). İstanbul: MiReKoç Proje Raporları. TÜBİTAK Proje No: 106K291, Eylül 2009.
- Göregenli, M. ve Karakuş, P. (2014), "Göç Araştırmalarında Mekân Boyutu: Kültürel ve Mekânsal Bütünleşme", Türk Psikoloji Yazıları. 17, (34), 101-115.
- Göregenli, M. (2015), Çevre Psikolojisi: İnsan-Mekân İlişkileri, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Geiger, M., and Pécoud, A. (2010), "The Politics of International Migration Management", Palgrave Macmillan, s:1-20
- Ghosh, B. (2015), Managing Migration: Whither the Missing Regime? Draft Article of the Migration Without Borders Series. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000139149> (Erişim Tarihi: (15.01.2020).
- Harvey, D. (2013), Sosyal Adalet ve Şehir, (Çev.:Mehmet, Morali) İstanbul: Metis Yayınları.
- IOM, (2013), Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimleri Sözlüğü, (Edit.Richard Perruchoud ile Jillyanne Redpath Cross) Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Yayınları, No 31, http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu.pdf (Erişim Tarihi: 19 Eylül 2019).
- İçduygu, A. ve Biehl, K. (2012), "Türkiye'ye Yönelik Göçün Değişen Yörüngesi", Derleyen: İçduygu, A. Kentler ve Göç Türkiye, İtalya, İspanya. S:9-72. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Jensen, A. H. (2017), Coğrafya; Tarihi, Felsefesi ve Temel Kavramlar, (Çev.:Erdem, Bekaroğlu; Ömer Faik, Anlı; Hatice Turut ve Suat Tuysuz), İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Lalli, M. (1992), "Urban-Related Identity: Theory, Measurement and Emprical Findings", Journal of Environmental Psychology, 12, 285-303.
- Lefebvre, H. (2014), Mekânın Üretimi, (Çev.:Işık, Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Südaş. İ. (2012), "Avrupa Ülkelerinden Türkiye'nin Batı Kıyılarına Yönelik Göçler: Marmaris Kuşadası ve Ayvalık İlçelerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma". Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Taras, V. (2007), Instruments for Measuring Acculturation. Alberta, Canada: University of Calgary; 2007. Unpublished manuscript, Retrieved October 1, 2008, from http://ucalgary.ca/~taras/private/Acculturation_Survey_Catalogue.pdf.
- Tekeli, İ. (2013), Göç ve Ötesi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2009), Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Uysal. A. (2014), "Londra'da Türk Varlığı Mekân ve Aidiyet", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ARŞİVLER

- BCA; Bakanlar Kurulu Kararı Kataloğu (1924-1944) Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu (1924-1951) Başbakanlık Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu.
- BCA, Toprak İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu 272 10.0.19/http://www.mevzuat.gov.tr72.2.30.
- BCA;030-18-01-02;161,34,s:10 (Trabzon'dan heyelan nedeniyle iskân edilecekleri alanın belirlenmesine ilişkin belge 26/6/1961 tarihli belge) BCA;030-18-01-02;181,68,s:18.
- BCA; Başbakanlığın 24 Nisan 1985 gün Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği MGSB: 0730.1-7-85 Sayılı Direktifi. (5 Aralık.1985).
- Hatay Valiliği Şehircilik ve Çevre İl Müdürlüğü Arşivleri.

İNTERNET

- <http://www.resmigazete.gov.tr/> 1923'ten günümüze çıkarılan iskân kanunları, (14.06.1934 tarihli, 2510 Sayılı İskân Kanunu), (2510 Sayılı Kanun'a getirilen 19.10.1960 tarihli, 105 Sayılı Ek Kanun) (2510 Sayılı Kanun'a getirilen 16.06.1970 tarihli, 1305 Sayılı Ek Kanun) (19.9.2006 tarihli 5543 Sayılı Kanun) . Erişim Tarihi:15.12.2016.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/> (2013 tarihli, 6458 Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu). Erişim Tarihi. 15.12.2016.
- <http://www.goc.gov.tr>
- www.tuik.gov.tr

EXTENDED ABSTRACT

This study investigated the negative effects of the 1960-2007 settlement process, with its legal infrastructure, in Amik Plain and its surroundings (Hatay), its implementation by authorized institutions, and the deficiencies in record keeping procedures on the cultural adaptation and spatial belonging of communities.

Migration management is more of a concept based on public administration with legal, administrative and political dimensions, but it is also related to human geography in terms of cultural, social, economic, symbolic, political and informatics effects in space. Considering its effects on cultural adaptation and spatial belonging in particular, its role in solving or reducing migration problems cannot be overlooked.

The concept was first developed by Bimal Ghosh at the request of the Swedish government and the UN global governance commission. The concept used for both domestic migration and international migration covers all human mobility, including refugees. Migration is defined as an attempt to make it orderly, predictable and manageable that will benefit all stakeholders. The concept is defined in the IOM Glossary on Migration as “*managing the entry and presence of foreigners within the borders of the State and the protection of refugees and others in need of protection. It refers to “a planned approach to the development of policy, legislative and administrative responses to key migration issues.”*”

Cultural adaptation is a dynamic process involving reactionary elements such as integration into the new space or culture that individuals and communities encounter due to relocation, as well as integration into social, economic and political developments that individuals and communities experience depending on the internal dynamics of their existing spaces. In this respect, cultural adaptation is a concept that refers not only to the adaptation of the community or individuals to other cultures, but also to the adaptation of the individual to the space thanks to the cultural acquisitions of the individual. It is possible to say that multiple indicators are taken into account in the literature when determining cultural adaptation. The first of these is monumental spaces, which, in the literature, correspond to collective social phenomena, rather than individualism, which indicate the belonging of individuals and reflect more accurately their reality with their own rituals.

Other indicators of cultural adaptation have been defined as whether individuals should maintain their pre-migration eating and drinking habits, the rituals that are valued, intergenerational transfer and the language they speak, who they spend time with and whether they follow their places of origin through mass media, and the attitudes towards marital choices.

Spatial belonging refers to an emotional connection established as a result of life experiences. It is the individuals' development of belonging related to the sense of identification with the space through spatial experiences that plays a role in the spatial belonging, rather than connectivity or being connected.

When approached geographically in a holistic sense, spatial belonging and cultural adaptations of migrants are shaped by a number of variables such as migration patterns, socio-demographic characteristics, whether or not they are a community, and the socio-cultural structures of the spaces they come out from and head for. While these variables play a role as effective factors on their own, they can turn into positive or negative factors related to migration management. Migration management plays a key role here. As a matter of fact, the present study has significance at this point that it attempts to raise awareness about the negative effects of deficiencies in migration management on cultural adaptation and spatial belonging through the mentioned variables.

The research area consisted of the neighborhoods of Akçaova (Antakya), Aydınlı, 408 Evler, Özyörük (Kırıkhan), Buhara (Hassa) and Tayfur Sökmen (Reyhanlı), which correspond to the Amik Plain and its surroundings in Hatay, and are administratively located within the boundaries of Antakya, Hassa, Kırıkhan and Reyhanlı district, formed during the 1960-2007 settlement process. The study was conducted based on the population who were resettled here and had a network of numbers, consciousness and relationships to form a community.

Most of the data was primarily derived from two-year in-depth interviews conducted with communities by means of participant observation and ethnographic method. In this context, a sample of 93 people from the communities mentioned above was determined by using purposeful, stratified, and snowball sampling methods.

In addition, due to the resettlement situation, data records from the institutions such as the Provincial Directorate of Environment and Urban Planning, Provincial Directorate for Natural Disasters, Prime Ministry State Archives (BCA) and Hatay Provincial Directorate of Turkish Statistical Institute (TurkStat) were also used to monitor the migration process. The records that make up the secondary data in the study were analyzed through document analysis and used in comparison with the primary data obtained from the field.

Initially, the settlement process was based on the settlement Law No. 2510. The general framework of the settlement was determined by this law until 2006, although amendments were introduced to the law No. 2510 in various periods and revised again.

Although it was attempted to carry out and manage the settlement process in accordance with the law, it is worth noting that there were many problems. First of all, the settlement was not planned by taking into account the quantitative and qualitative characteristics of the space and the population settled. It is possible to notice the deficiencies such as *inadequate planning and inadequate guidance in the migration management, inadequacy in the follow-up and control of the process, lack of migration records*.

While it is possible to talk about multiple factors affecting the cultural adaptation and spatial belonging of the communities settled, the planning and management of migration plays a key role here. Indeed, numerous problems were identified in the field due to the lack of immigration management. These include *adaptation problems for agricultural products and culture, insufficiency of agricultural areas compared to household size, incompatibility of residential areas and economic activities, long distances between residential and agricultural areas, inadequacy and incompatibility of houses with respect to household size, problems of adaptation to the local climate and the issue of othering arising from socio-cultural integration problems*. As a cumulative result of the problems, it is noteworthy that there is *an increase in trends in migrations with no specific route in migrants suffering from spatial belonging*.

Although the results of the study appear to be limited to Hatay, they can be seen in many settlements in Turkey. In this sense, in a country, like Turkey, where there are various problems concerning domestic migration, it would not be acceptable to limit the concept of migration management only by addressing it at international level. We believe that the in Turkey concept and practices of migration management should be expanded to include domestic migrations so that it can be more functional.

Keywords- *Migration Management, Settlement, Cultural Adaptation, Spatial Belonging, Hatay.*

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI AKABİNDE ÜLKEMİZDE PETROL ARAMA ÇALIŞMALARI Cengiz Atlı^{1*+}¹Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

*cengiz3636@hotmail.com

+ORCID: 0000-0001-7617-6879

Öz- İkinci Dünya Savaşının akabinde 12 Kasım 1952'de 3/15833 sayılı kanun ile ülkemizde bulunan petrol kaynaklarının tespit edilerek kullanılabilir hale getirmek üzere çalışma başlatıldı. Tasarı Türkiye Büyük Millet Meclisince 16 Mart 1954 tarihinde 6326 nolu kanun olarak kabul edildi. Çıkarılan kanunla birlikte Türkiye'de petrol arama çalışması yapacak Türk ve yabancı şirketlere bazı haklar tanındı. Türkiye'de petrol arama çalışmalarıyla ilgili olarak özellikle batılı şirketler bu dönemde ülkemizde petrol arama çalışmaları için başvuruda bulunmuşlardı. Araştırmalar için ruhsat alan şirketler 1955 yılında çalışmalarına başladı. 1957 yılında ise şirketlerin çeşitli petrol bölgelerindeki jeolojik çalışmaları daha geniş çapta devam etti. Arama çalışmaları Marmara Bölgesi, Ankara, Adana Gaziantep ve Siirt bölgelerinde yoğunlaştı. Bu dönemde arama izni alarak çalışan şirketlerin çoğu Amerikan şirketleriydi.

Bu yurtdışı şirketlerden başka Türk şirketleri de arama çalışmalarına başlamışlardı. Etta Şirketi 1957'de aldığı izinle Antalya bölgesinde, Yine aynı yıl İstanbul Tabi Gaz Ltd. Şti. yedi kuyuda sondaj çalışmalarını yürütmekteydi. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Raman, Garzan, Reşan ve Garzan'ın batısında bulunan Çermikte çalışmalarına devam etmişti. Bazı Alman şirketleri de bu dönemde petrol arama çalışmaları yapmak için ruhsat başvurusunda bulunmuşlardı. Deutsche Erdöl- Aktiengesellschaft Hamburg isimli Alman şirketi Siirt bölgesinde arama yapmak için müracaat etti. Deilman Montan şirketi de 1954'te Trakya'da dört bölgede çalıştı.

Anahtar Kelimeler – Petrol, Demokrat Parti, Adnan Menderes, Amerika

PETROL SEARCH STUDIES IN OUR COUNTRY AFTER THE SECOND WORLD WAR

Abstract – Following the Second World War, the law was initiated on November 12, 1952 with the law number 3/15833 to determine and make available the oil resources in our country. Turkey Grand National Assembly Bill No. 6326 was adopted as law on March 16, 1954. Extracted law together to make oil exploration activities in Turkey and Turkey have been recognized certain rights to foreign companies. Western companies in particular with regard to oil exploration in Turkey had applied for oil exploration in our country in this period. Companies licensed for research began their work in 1955. In 1957, the geological studies of companies in various oil regions continued on a larger scale. Exploration studies have been concentrated in Marmara Region, Ankara, Adana Gaziantep and Siirt regions. Most of the companies that worked with a search warrant during this period were American companies.

Apart from these foreign companies, Turkish companies had also started to search. Etta Company in Antalya region with the permission obtained in 1957, İstanbul Tabi Gaz Ltd. Sti. It was carrying out drilling operations in seven wells. Turkey Petroleum Corporation Ramen, while Garza, Resh and had continued to Garza's located in the west Çermikt study. Some German companies also applied for a license to do oil exploration during this period. Deutsche Erdöl- Aktiengesellschaft Hamburg applied to search the German company Siirt. Deilman Montan company also worked in four regions in Thrace in 1954.

Keywords – Oil, Democrat Party, Adnan Menderes, America

Giriş

Petrol dünyada ve ülkemizde ekonomi ve savunma açısından çok önemli stratejik bir maddedir. Tüm dünyada modern anlamda petrol arama çalışmaları 1850'li yıllara dayanmaktadır. 1859'da Avrupa'nın hammadde üretimi otuz altı bin varildi. Bunun çoğunluğu Galiçya ve Romanya'dan sağlanıyordu.¹ Türkiye'de petrol arama çalışmalarının başlaması da Osmanlı İmparatorluğunun son dönemine rastlamaktadır. Ülkemizde gerçekleştirilen ilk petrol arama faaliyetleri 1890 tarihinde İskenderun yakınlarında Çengen'de başlamıştır.² 1898'de Trakya'da Mürefte ve Gaziköy (Ganos) civarında petrol izlerine rastlanmıştır.³ II. Abdulhamit döneminde Hatay Çengen bölgesinde petrol arama çalışmaları yoğunlaştı. Çıkarılan petrol numuneleri 17 Temmuz 1887'de İstanbul'da kimyager Moreau tarafından tahlil edildi. Ağustos 1887'de ise Sadrazam Kamil Paşa tarafından Ahmet Necati beye petrol arama çalışmaları ile ilgili olarak imtiyaz verildi.⁴

Anadolu'nun bazı bölgelerinde yapılan çalışmalardan sonra 1914 yılının başlarında Petrol aramaları Musul bölgesi üzerinde yoğunlaştı. Bu bağlamda 1914'te European Petroleum Company şirketine Musul civarında petrol arama izni verildi. Aynı yıl içerisinde Standart Oil, Mürefte - Hoşköy civarında jeolojik etüt yapmıştır.

Yabancı şirketler ortaklığıyla⁵ 1914 yılında Turkish Petroleum Company şirketi kurularak, Musul'da petrol aramaya başladı. Savaşın sonunda siyasî baskılar neticesi imzalanan San Remo anlaşmasına göre Irak Petrol kumpanyasında iştirak oranı yeniden taksim edildi.⁶

Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru Rus işgali altında bulunan Doğu illerinde Stoyanoff, Meferd ve Nalifkin, Divanı Hüseyin, Neftik Kürzot Hasankale, Pulk (Tercan), ve Katranlı dolaylarında petrol arama çalışmaları başlattı.⁷ Bu dönemde Ruslar tarafından Hasankale'de bir miktar petrol çıkarılmaya çalışılmıştı. Ayrıca Katranlı 'da ve Kürzot'ta da galeriler açılarak Van gölü üzerinde işleyen gemilere yetecek kadar petrol elde edilmiştir.⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarında Mustafa Kemal Paşa sosyal hayata ilişkin yeniliklerin yanında ekonomi alanında da önemli adımlar yürütüyordu. Atatürk, ekonomik bağımsızlık olmadan politik bağımsızlığın gerçekleşmeyeceğini İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında dile getirmişti.⁹ Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren millileştirme politikasını savunan hükümet ülke içerisinde petrol arama çalışmalarını kendisi yapmaya karar vermişti. Bu amaçla 24 Mart 1926 tarihinde 792 sayılı Petrol Yasası kabul edildi. Çıkarılan kanunla ülke sınırları içerisinde bütün petrol ve petrol bileşiklerinin tabii olduğu madenlerin aranması ve işletilmesi hakkını devlet uhdesine aldı.¹⁰

Aynı yıl içerisinde 5 Haziran 1926'da Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti, Büyük Britanya ve Irak hükümetleri arasında yapılan anlaşma gereğince Irak hükümeti Irak Petrol kumpanyasından ve teşekkül edecek diğer kumpanyalardan alacağı gelirin % 10'u 25 sene süreyle Türkiye'ye bırakmaya karar verdi. İngiltere Anlaşmaya koyduğu ek maddeyle petrol hisseleri karşılığında Türkiye'ye 500 bin Pound ödemeyi teklif etti.¹¹

Ülkede petrol arama faaliyetleri düzenli olarak 20 Mayıs 1933 tarihinde başladı. Bu tarihte çıkarılan 2189 sayılı Altın, Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline dair kanun ile¹² Midyat ili Başpirin civarında çalışmalar sürdürüldü.¹³ 14 Haziran 1935 tarihinde MTA'nın kurulmasıyla petrol arama çalışmaları bu kuruma bağlandı. Bu tarihten sonra Petrol arama çalışmaları ülkenin farklı yerlerinde devam etti.¹⁴ İskenderun, Adana, Van ve Trakya'da jeolojik, jeofizik etütler ve sondaj faaliyetleri yapıldı.¹⁵ (İskenderun gerek Türkiye Cumhuriyeti gerekse Osmanlı İmparatorluğu döneminde sondajla petrol aranan ilk alanlardan biridir). Yapılan çalışmalar sonucu 1940'da Batman'ın güneyinde Raman-1 kuyusunda petrole rastlanıldı. Ekonomik anlamda petrolün bulunması ise 1945 yılında açılan Raman-8 kuyusunda gerçekleşti.¹⁶

14 Şubat 1941 tarihinde her türlü petrol ürünlerini araştırmak ve işletmek amacıyla Ticaret Bakanlığına bağlı olarak Petrol Ofisi kuruldu. II. Dünya Savaşı döneminde¹⁷ yabancı petrol şirketleri tarafından ülkemize getirilen petrol ürünleri bu

¹ Daniel Yergin, Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, (Çev: Kamuran Tuncay), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s.8.

² Kemal Lokman, Memleketimizde Petrol Araştırmaları, Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, C.6, S.2, Şubat 1958, s.91.

³ Cevat Eyyüp Taşman, Petrolün Türkiye'de Tarihiçesi Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası, S.39, Ekim 1949, s.71.

⁴ İdris Bostan, Osmanlı Topraklarında Petrolün Bulunuşu ve İskenderun'da İlk Petrol İşletme Çalışmaları, Coğrafya Araştırmaları, II, Ankara 1990, s. 129-135.

⁵ Bu ortaklar İngiltere ve Alman firmalarından oluşur.

⁶ Ali Okumuş, Osmanlı Coğrafyasında Petrol Mücadelesi, Kalust S.Gülbenkyan ve Türk Petrol Şirketi, İstanbul, 2015, s.59.

⁷ Bige Sükan Yavuz "1922 Yılında Orta Doğu'da Uluslararası Petrol Rekabeti" Stratejik Araştırmalar Dergisi, S.12,1 Eylül 2003, s.113.

⁸ Abdülaziz Kardeş, Osmanlı'dan Cumhuriyete Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980), Van, 2017, s.56.

⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, , C.II, Ankara, 1997s.109.

¹⁰ TBMMZC, 19/2/20, TBMMZC,23/73/247, Resmi Gazete 06.04.1926, No:341,

¹¹ Nevin Yazıcı, Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955), Ötügen Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 59-62.

¹² TBMMZC, 15/50/79, TBMMZC, 15/54/211, Resmi Gazete, 27/05/1933 No:241.

¹³ TBMMZC, 106/9/4

¹⁴ TBMMZC, 4/36/88.184.

¹⁵ Nadir Yurtoğlu, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları, Akademik Bakış, c.10,S.20, 2017, s.8.

¹⁶ M.T. A. Raman Petrol Sahası, Türk Ekonomisi, S.9, Ocak 1951, s.98

¹⁷ Zeynep Müjde Sakar, 1950-1957 Yılları Arasında Uygulanan Türk Tarım Politikalarının Ülke Ekonomisine Etkileri, Turkish Studies Economics, Finance And Politics, Volume 13/30, Fall 2018, S.351

kuruluşun oluşturulmasıyla birlikte Petrol Ofisi tarafından getirilmeye başlandı.¹⁸

Bu dönemde ayrıca petrol arama ve işletme çalışmaları da devam etmekteydi. 1942 yılında Raman Bölgesi Maymune Boğazı'nda deneme rafinerisi kuruldu. Kurulan rafinerinin kapasitesi günde 10 ton civarındaydı. Rafinerinin kapasitesi yıllar içerisinde genişletilerek 1945'de 200 ton kapasiteye ulaştı.¹⁹

Demokrat Parti Dönemi Petrol Arama Çalışmaları

1926 yılında çıkarılan millileştirme kanununa göre devlet petrol sahalarının yegâne sahibiydi. 1952'lere kadar devam eden bu politika 1950'li yılların başında değişmeye başladı. Petrolün çıkarılması ve tasfiye masrafları bütçede yük meydana getiriyordu. Bu nedenle yabancı sermayenin ülkeye gelmesini teşvik etmek için çalışmalar yapıldı. Bu dönemde Türk hükümeti tarafından petrol kaynaklarının aranıp bulunması için batılı ülkelerden uzmanlar getirilmesi kararı alındı. Kasım ayında Türk hükümeti aldığı kararla ülkede petrol arayacak olan yabancı şirketleri ülkeye davet etti. Bu şirketlerle kanuni iktisadi ve idari tedbirler alınıp kontratlar imzalandı. Hükümetin amacı en kısa sürede kaynakların değerini ve bunları kendilerine veya müştereken çalıştıracak olanları tespit etmektir

Bu dönemde yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini kolaylaştırmak için 30 Temmuz 1951'de "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" 8 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayılı yasayla²⁰ kabul edilerek Türk ekonomisi canlandırılmaya çalışıldı. Bu yasa ile istenen ölçüde yabancı sermaye getirilmemesi üzerine hükümet yeni bir tasarı üzerinde çalışmaya başladı.²¹ Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada "*hususî, tasarruf ve teşebbüsî teşvik etmenin hükümetin takip ettiği siyasetin mesnedi olduğunu*" söylemiştir.²² Bu siyaset sonucunda 1951 yılından itibaren 159 yeni fabrika tesis edildi. 25.071.000 dolarlık sermayesi olan bütün bu şirketlere hükümet 24.642.000 dolar borç verdi. 1952 yılının ilk on ayında ise 25 yeni anonim ve 102 ortak şirket kuruldu.²³ İki yılda yeni endüstriye yatırılan elli bir milyonluk sermayenin yarısından fazlası özel sermaye tarafından temin edilmişti. Bu

genişleyen iş sahasına yabancı sermayenin iştirakini sağlamak için Türkiye bunlara özel imtiyazlar sağlayan yeni bir kanun çıkarmıştı. Bu kanunla yabancı sermaye sahiplerine yatırılan para dövizi üzerinden senelik kar temettü faizi ve mukavele sona erince esas yatırım ile tasfiye halinde akde edilecek kıymetleri harice çıkarmak hakkı verildi. Petrol sanayinin devlet tekelinden çıkarılması kararı alınırken Türkiye'nin bizzat hakim olmadığı bir sahaya yabancı uzmanların getirilmesi kararlaştırılmıştı. Türkiye bu döneme kadar petrol üretiminde teknik zorluklarla karşılaşmış ve endüstrinin gelişmesi ile bu maddenin tüketimi de o nispet oranında artmış olduğundan kendi rezervlerinin mevcudiyetine rağmen ihtiyacı olan petrolün tamamına yakınına dışardan sağlamaktaydı²⁴ Bu amaçla Kasım ayında petrol kaynaklarının araştırılması için yabancı şirketler ülkemize davet edildi.²⁵

Yapılan çalışmalar doğrultusunda yabancı sermaye de Türkiye'de petrol arama konusunda istekli olmaya başladı. Özellikle Amerikan petrol şirketlerinin bu konuda istekli oldukları ancak yürürlükteki petrol yasasının kendileri açısından yeterince kazançlı olmadığını gördükleri için Türkiye'ye fazla yatırım yapmadıkları gözlenmekteydi. Buna rağmen az da olsa A.B.D Ralph Prsons Company'nin M.T. A kurumu ile 21 Ocak 1953'te Raman ve Garzan'da çıkarılan petrolün tasfiyesi için bir anlaşma imzalamışlardı.²⁶

DP Türkiye'ye daha çok yabancı sermaye akışını ve yabancı yatırımcıların rahat edebilmelerini sağlamak amacıyla 6209 sayılı serbest bölge yasasını kabul etti. Bu yasayla ilişkili olarak yabancı sermayeyi daha fazla özendirmek amacıyla 5821 sayılı yabancı sermaye yasasında değişiklik öngören yeni bir yasa tasarısı hazırlandı. Muhalefetten CHP adına konuşan Faik Ahmet Barutçu kendi görüşlerini yenileyerek yabancı sermayenin tarım ve ticaret alanlarına girmesinin zararlı olacağını ve bu nedenle tasarıya karşı olduklarını bunun dışında ise bu yasa tasarısını desteklediklerini belirtti.²⁷ Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise bu tasarının yararlı olmakla beraber yetersiz kalacağını ileri sürerek tasarıyı destelediğini ileri sürmüştü.²⁸ 18 Ocak 1954'te kabul edilen Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu²⁹ ile Demokrat Parti, Türkiye'de yabancı sermayenin girişine izin vermişti.

¹⁸ Ahmet, Edi, Hatay'ın Anavatana Katılmasından Sonra Bölgeye Yönelik Devlet Yatırımları (1939-1960), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl 2019, Cilt 5, Sayı 1,s.47.

¹⁹ Taşman, Cevat Eyüp, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi", Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası, Sayı: 39, Yıl: 14, Ekim 1949, s.22.

²⁰ TBMMZC, 9.105.348.425. Resmi Gazete, 09.08.1951, No:7880

²¹ Zeynep Müjde Sakar, Türkiye İktisat Politikaları Çerçevesinde Ekonomik Gelişme Stratejileri Ve Devlet Yatırımları Kapsamında Muş Örneği(1950-1970), Turkish Studies, Volume 13/26, Fall 2018,s. 1006,

²² İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Hükümetler- Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961),Ankara, 2013.

²³ BCA.030.01.103.641.8

²⁴ BCA. 030.01.103.641.5

²⁵ Kökyay, Ferhat 1923'ten Günümüze Türkiye Cumhuriyeti'nin Petrol Yatırım Politikaları, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara, 2008, s.101.

²⁶ Zafer 22 Ocak 1953.

²⁷ Faik Ahmet Barutçu, Siyasi Hatıralar, C.I, Ankara, 2001, s.1272.

²⁸ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, (1933-1955), (Derleyen Özel Şahingiray), İstanbul, 1999, s.100.

²⁹ TBMMZC, 27/25/39-107. Resmi Gazete, 23 Ocak 1954, No: 8615.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar Amerika Cumhurbaşkanı Eisenhower'in davetlisi olarak 1954 yılında Amerika'ya Gittiğinde onuyla ilgili bir açıklama yapmıştı. Bu ziyaret Türk devlet başkanının Amerika'ya ilk ziyareti idi.³⁰ Cumhurbaşkanı Bayar'ın onuruna verilen yemekte ABD Başkan Yardımcısı Richard Nixon yapılan kanun uygulamalarına dikkat çekerek "her sahada olduğu gibi, sanayide büyük inkişaf lar elde edilmiş ve yabancı sermayeye ait ileri adımlar atılmıştır" diyerek teşvik yasasından övgüyle bahsetti

Türkiye'de Yapılan Petrol Aramaları

1950'li yılların başında 20 milyon nüfusu olan Türkiye³¹ petrol ihtiyaçlarını beş yabancı şirket ve petrol ofisi vasıtasıyla temin ediyordu. Ülke içinde artan petrol ihtiyacından dolayı Ülkede petrol arama çalışmaları 1950'li yılların başlarında yoğunlaştı. Jeolojik özellikleri dikkate alınarak Adana-Hatay bölgesi ile Trakya, Van ve Erzurum bölgesinde sondaj çalışmaları başladı. Güneydoğu Anadolu bölgesinde Irak-Suriye sınırına yakın bölgeden başlanarak sondaj çalışmaları yapılmış ve Raman'da ekonomik işletmeye elverişli olduğu tespit edilen petrol sahası meydana çıkarılmıştı. Ayrıca bu bölgede tespit edilen 20 kadar alanın jeolojik incelemesi tamamlanarak bunlardan Raman bölgesi haricinde kalan diğer yapıların jeolojik incelemeye dayalı safhasına geçildi. 1935 yılından başlayarak devam etmekte olan sondaj çalışması sırasında Başbirin, Hermis, Gercüş, Kerbent, Raman, Garzan ve Kentalan'da araştırma sondajları yapılmış ve bunlar arasında Raman ve Garzan'da petrolü sahaslar tespit edilmişti. Raman bölgesinde yedi petrol kuyusu faaliyette idi. Cizre ve Beşiri bölgelerinde de çalışmalar devam etmekteydi.³²

Raman'da toplam olarak 25.000 metre derinlikte 17 sondaj yapılmış ve petrolü alanın sınırları ve rezervleri tespit olundu. Garzan'da yapılmış olan iki sondajdan birinde petrol çıkarılarak birinci aşaması tamamlandı. Raman-Garzan bölgesinde istihsal kuyuları açılması ve işletmeye girilmesi aşamasına başlandı. Kentalan'da yapılan iki sondajdan birinde petrol tabakaları tespit edilerek çalışmalar yapılmakta idi. Adana-Hatay bölgesinde birkaç küçük ve Koza civarında da 1500 Metre derinliğe kadar deneme sondajı yapıldı. Adana'nın Hocalı mevkiinde derin sondaj çalışmaları yapıldı. Hatay'da yine aynı incelemeler sonucunda iki sondaj açılmış ve 1500 metre derinliğe inilmişti. Buralardan alınan petrol örnekleri doğrultusunda üçüncü sondaja başlandı. Trakya bölgesinde Mürefte civarında çalışmalar devam etmekteydi.

Petrol aramaları için bu dönemde yapılan masraflar 45.968.934 lira idi.

1935-1951 yılları arasında ülkemizde petrol arama masrafları aşağıdaki şekildedir³³

Yıl	Masraf
1935	187.909
1936	409.663
1937	818.991
1938	550.258
1939	466.272
1940	722.171
1941	646.011
1942	520.758
1943	873.991
1944	1.660.765
1945	815.765
1946	1.198.493
1947	2.937.312
1948	7.173.035
1949	11.187.838
1950	8.858.482
1951	6.946.220
Toplam	45.968.934

Yukarıdaki tablo incelendiğinde petrol alanında yapılan en büyük yatırımların 1948 yılından itibaren arttığı görülmektedir. Tablodaki rakamlara ilaveten 30 Kasım 1951 Raman ve diğer bölgelere de yapılacak masraflar için 31.656.035 liralık bütçe ayrılması planlanmıştı. Washington'dan gelen yazıda Türkiye'nin bilinen havzalarında 25.000.000 varil petrol mevcuttu. Bu petrol Raman ve Garzan bölgelerindeydi. Her iki alanda Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde bulunmaktaydı. Bu alanlar aynı zamanda Irak petrol havzasının devamını teşkil ediyordu.

Raman'da altı ve Garzan'da bir kuyu üretime geçebilecek durumda idi.³⁴ Mevcut küçük rafinerinin günlük kapasitesi olan 50 tonu bir kuyudan temin etmek mümkün olduğundan üç kuyuda üretime açık bulundurulmaktaydı. Rafinerinin kapasitesi ve devlet demiryollarının o bölgedeki lokomotiflerinden tüketim miktarı ile sınırlandırılmış bulunan Raman petrol üretimi yılda 20.000 ton civarındaydı. Bu yılın aralık ayının sonuna kadar 16.500 ton üretim yapılmış bulunmaktaydı. Faaliyette olan yedi kuyu tam kapasite ile çalıştığında günde 350-400 ton, ortalama 210 ton civarında bir üretim elde edilmekteydi.³⁵ Aynı dönemde Garzan ve Kentalan petrol sahalarının işletmeye açılması ve günde 750 tonluk kapasitede modern bir rafineri kurulması için hazırlıklar da sona gelmişti. Amerika'nın aracılığıyla getirilen iki uzmanın iştirakiyle rafinerinin ihalesi için

³³ BCA.030.01.73.465.8

³⁴ BCA. 30.01.73.465.4

³⁵Nadir Yurtoğlu, Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Çalışmaları ve Petrol Politikaları (1950-1960), Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Eylül 2017 Yıl 10, Sayı XXXI, s. 142.

³⁰ Rıfıkı Salim Burçak, On Yılın Anıları (1950-1960), Ankara, 1998, s.184.

³¹ TÜİK, İstatistik Göstergeler, (1923-2011), Ankara, 2012, s.5.

³² BCA. 030.01.111.701.12.

şartname hazırlanarak yedisi Amerikalı ve ikisi Avrupalı olmak üzere dokuz firmadan teklif alınmıştı. Bu sahada tespit edilen hazırda 7 milyon ton rezerve ilaveten 13 milyon ton civarında çıkması mümkün olan rezervin değerlendirilmesi için uzmanlar çalışmaktaydı.³⁶ Bu dönemde yapılan petrol arama çalışmalarıyla ilgili olarak merkezi Paris'te Şanzelize bulvarında bulunan Fransız Petrol Şirketine³⁷ 20 Şubat 1951 yılında ruhsatname verildi.³⁸

Amerikan Basınında Türkiye'de Yapılan Petrol Arama Çalışmaları

1952 yılında Türkiye'nin petrol siyaseti Amerikan basınında geniş yer bulmuştu. 9 Aralık 1952 tarihli New York Journal of Commerce gazetesinde konu aşağıdaki şekilde neşredilmişti. *“Eğer İran ve Bolivya'daki halihazır hükümetlerin akıl ve mantığa gelmeye niyetleri varsa ümit ederiz ki Türk hükümetinin kendi petrol kaynaklarıyla alakalı son beyanatını okurlar. Aynı ümit ve temennimiz keza dünyanın başka yerlerinde yabancı istismarcıların tardını acı acı isteyen aşırı milliyetçiler içindir de petrol kaynakları yabancı sermaye tarafından geliştirilen İran, Irak ve Suudi Arabistan'ın aksine Türkiye otuz yıldan beri kendi petrolünü hükümet kontrolünde işletmeye çalıştı. Ankara şimdi elde edilen gelişmelerin acı verici derecede ağır olduğunu ve yaratılan endüstrinin de pek verimli olmadığını kabul ediyor. Şimdi tutulan yoldan geri dönüyor. Petrol endüstrisi üzerindeki devlet tekelini kaldırıyor ve yabancı sermayeyi işi ele almaya davet ediyor. Türkiye'nin petrol endüstrisinin gelişimindeki ağırlığın sadece hükümet kontrolü dolayısıyla olduğunu önermek yanlıştır. Türkiye'nin petrol rezervleri ne miktar ne de kalite itibarıyla dünyanın en büyük petrol rezervlerinin bulunduğu güneydeki ve doğudaki sahalarla kıyas edilemez. Türkiye petrol bakımından zengin olabilir. Jeolojik yapılarından bazıları İran ve Irak'ın büyük petrol sahalarıyla kıyas edilmektedir. Henüz bu konu keşif aşamasındadır. Bugün Türkiye'nin Pers körfezi sahasındaki kalan bölgede pek çabuk geliştiren şirketlere devredildiği takdirde gelişmenin çok daha süratli ve verimli olacağını ve Ankara'da ki hükümet kasalarının para ile dolacağını takdir etmesi çok manalıdır. Bu sahadaki bütün ülkeler arasında Türkiye gerek hükümet teşekkülleriyle gerekse özel teşebbüs vasıtasıyla olsun bu işi kaldıracak mahiyettedir”*. Gazetenin yazısında da belirtildiği gibi İran, Bolivya, gibi ülkelerin aksine Türkiye'nin kapılarını yabancı firmalara açması ve petrol arama çalışmalarına yabancı sermayeyi katması büyük bir başarı olarak anlatılmıştır. Türkiye'nin petrol kaynaklarını devlet tekelinden çıkarması bazı Müslüman komşular içinde

bir örnek teşkil edecektir. Türkiye'nin petrol sahalarını serbest bırakıp bunların geliştirilmesini kabul etmeleri hususunda yabancı şirketleri teşvik etmesi İran'ın politikasıyla tezat halindedir.³⁹

Bu gazetede yazılan makaleden sonra Amerika'nın Ankara Büyükelçisi George. C. Mcghee tarafından 5 Aralık 1952 tarihinde Washington'da düzenlenen basın toplantısında da konu daha detaylı olarak açıklanmıştır. Büyükelçi Mcghee göre; büyük ve başlıca tüketim sahaları batı ve kuzeyde bulunan Türkiye kendi petrol ihtiyaçlarını karşılamak için bir petrol borusu hattı inşa etmeli ve büyük bir yol inşaatı kampanyasına girişmelidir. Bu sahada büyük fırsatlar mevcuttur. Türkiye'nin hazırda bulunan üretiminin iktisadi olmadığını bunun bir kere petrolün denize uzak bir alanda olmasından ve petrolün düşük yoğunlukta bulunmasından dolayı onu yüzeye çıkarmak ve borulara sevk etmek için pompalamak zaruretinden ileri geldiğini söylemiştir. Başta Amerikan gözlemcileri elverişli usullere başvurulduğu takdirde Türkiye'nin bugünkü kuyularından günde her bir kuyu başına 1500 ile 2000 varil petrol çıkarabileceği kanaatindedir. Her ne kadar bu gözlemciler petrolün Akdeniz'e yani 300 millik bir mesafeye naklinin pahalı olacağını kabul ediyorlarsa da üretimin esaslı surette arttığı takdirde bu uygulamanın karlı olabileceğini açıklamıştır. Buradaki kanaate göre büyük petrol şirketlerinin Türkiye'deki petrol kaynaklarını geliştirmeye teşebbüs etmeleri özel teşebbüs sahiplerine tatbik edilecek olan bir milli petrol siyaseti ve mevzuatına bağlıdır. Türkiye'nin lehine gelişebilecek bir husus ülkedeki güçlü Amerikan taraftarı hissiyatı ve Türk hükümetinin özel teşebbüse yardımda bulunmak vaatleriydi. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı sonrasında sınır düzenlemelerinin bir neticesi olarak petrol kaynakları daha çok sınırların dışında kalmıştı. Diğer taraftan Türkler, Türk Petrol ofisine büyük miktarda mal vermesi dolayısıyla Cal-Tez adındaki Amerikan firmasına minnettardılar. Bu dönemde firmanın uzman elemanları tarafından Türkiye'nin petrol tabakaları etüt edilmişti. Türkiye'nin daveti üzerine Amerikan hükümetinin uzmanları Batman rafinerisinin inşaat planları ile ilgili olarak tavsiye niteliğinde rapor sunmuşlardı.⁴⁰

17 Aralık 1952 tarihinde Financial World gazetesi de “Türkiye'deki Petrol Siyasetinde Değişiklik” adlı yazıyı yayınladı. Yazıda Türkiye hükümeti ülkedeki petrol kaynaklarını araştırmak ve geliştirmek maksadıyla kurmuş olduğu ofisi daha ileri seviyeye götürebilmek amacıyla çalışmalar başlatmıştı. Amerikan Petrol Endüstrisi de

³⁶ BCA.030.01.73.465.8

³⁷ Şirket 5.584.608.000 frank sermayeli idi. Şirketin başkanı M.Serge Scherer idi.

³⁸ BCA. 030.01.94.586.1.

³⁹ BCA. 030.01.103.641.5

⁴⁰ BCA.030.01.102.639.11.

muhtemel bir kaynağın ortaya çıkarılması işine mutlaka iştirak edecektir.⁴¹ 19 Aralık 1952 tarihinde de hükümetin petrol siyasetiyle ilgili olarak Amerika'da yayınlanan San Bernardino Sun gazetesinde “*Türkiye Kendi Menfaatlerine Kıymet Vermeğe Başlıyor*” başlığı altında Türkiye'nin petrol çalışmaları hakkında bir yazı kaleme aldı. Yazıda Türkiye Ortadoğu komşularının tavırlarına karşın ülkesinin petrol servetinin geliştirilmesi için yabancı sermayenin kullanılmasına müsaade ettiği belirtiliyordu. Yazıda bu ikili ilişkiden iki devletinde faydaları olabileceği belirtiliyordu. Amerika ve Büyük Britanya petrol şirketleri ile yapılacak anlaşmayla batı geçmişten beri bu bölgede kaybettiği prestiji tekrar sağlayacaktı. Türkiye ise ülkede iş hacmi artacak, daha yüksek hayat seviyesine kavuşarak Türk ekonomisine büyük faydalar sağlayacaktı. Amerika bu planla Türkiye'yi ve diğer devletleri komünist Rusya'dan ayrı tutacaktı.⁴²

Yine aynı tarihte Norwich Bulletin isimli gazetede de Türkiye'nin petrol siyasetini değiştirdiğinden bahsetmişti. *Yakındoğu'da birçok ülkede petrol sahası bulunması ihtimali mevcuttur. İran petrol kaynaklarının geliştirilmesini İngilizlere bırakarak önemli gelirler elde etti. Fakat İran yönetiminin bunların millileştirmesini istemesi üzerine orada petrol üretimi durdu. Türkiye'de millileştirme projesi denendikten sonra serbest politikaya dönüldü. Türkiye yakın doğuda komşu ülkelerin petrolden büyük gelirler elde edileceğini görünce ülkesinde petrol arama çalışmalarına öncelik verdi. Türkiye, Birleşik Amerika'nın İran Petrolünü dış piyasaya satmasına mani olmayacağı bir dönemde harekete geçti. İngilizler yıllardan beri bu petrolün kendilerine ait olduğunu ve bunların onayları olmaksızın alınmasına mani olacaklarını beyan etmeleri yüzünden petrol ürünlerinden ne kadar alınacağı belli değildi. Zira elde yeterli miktarda tankerde yoktu. Tankerlerin büyük kısmı İngilizlerin elindeydi. İngiltere'de bu tankerleri nakliye için başka ülkelere vermemektedir. İngilizleri tahrik etmek için İran başta olmak üzere bazı devletler eski anlaşmaları bozmak istiyorlardı. Fakat İranla petrol için ileri sürdüğü şartları kabul eden devletlerde vardı*⁴³ Hükümetin petrol siyaseti ile ilgili olarak Amerika'da yayınlanan Associated Press, Kansas City, Kuncie Tulsa World gazeteleri de yine aralık ayını Türkiye'deki petrolün durumuna ayırmışlardı.

Petrol Kanununun Kabul Edilmesi ve Akabinde Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde petrol arama çalışmaları sonucu ilk kuyu 1934 yılında açıldı. 1954 yılına kadar yapılan çalışmalar sonucu 76 adet petrol kuyusu açılmıştı. Açılan kuyulardan 95.881

ton petrol üretilmişti. Taşıt sayısının hızla artması ve özellikle ülke içerisinde ihtiyaç oranının yükselmesi sonucu Petrol Kanununun hazırlanması gündeme geldi. Petrol Kanununu hazırlamak amacıyla bir komisyon kuruldu. Komisyona, ABD'de uzun yıllar Petrol Dairesi Başkanlığı görevini yürüten yapan Max Ball, dahil edildi.⁴⁴ Komisyon ülkede çeşitli kademelerde görev yapan sekiz kişiden oluşmaktaydı. Komisyon uzun bir çalışmanın ardından kanun tasarısını hazırladı.⁴⁵

Çıkarılan kanunun amacı Türkiye'de petrol aramak İnkışaf ettirmek, üretim ve tasfiye etmek, petrol kanununda yazılı tüm işleri yapmak petrol ve ürünleri depolamak taşımak, satmak ve dağıtmak önemli fabrika tesisleri kurmak ve işletmek olarak belirlenmişti.⁴⁶ Böylece ülkenin petrol kaynaklarının özel teşebbüs eliyle süratle, kesintisiz ve verimli bir şekilde geliştirilip değerlendirilmesi sağlanmaya çalışılmıştı.⁴⁷ Tasarı mecliste görüşüldüğü sırada muhalefet yasanın yabancı yatırımcılara büyük ayrıcalıklar getirdiğini dile getirerek eleştirdi. Adnan Menderes ise tasarının görüşülmesi sırasında dört kez söz alarak tasarıyı savunmuş ve 1933 yılından 1950 yılına kadar hükümetlerin petrol çalışmaları için 30 milyon harcadıkları halde kendi hükümetleri döneminde üç yıl içinde yapılan harcamaların 90 milyon olduğunu vurgulamıştı.⁴⁸ Görüşmeler sonucu Petrol Kanunu, 7 Mart 1954 tarihinde kabul edildi.⁴⁹

Türkiye'de bu yasadan sonra ilk petrol arama iznini Sconi Vacum Petrol Company şirketi aldı. Bu şirkete Türkiye'de yedi bölgede petrol arama izni verildi.⁵⁰ İkinci olarak Royal Dutch Shell Company idi. Temmuz 1954 tarihine kadar bütün yabancı sermaye başvurularının sayısı petrol dahil 200'ü buldu. 6 Ağustos 1954'te bir Amerikan şirketi olan Cities Service Mid-East Oil Corporation Aveilen ile birlikte petrol arama izni ile başvuran şirket sayısı altıya ulaştı. Yasadan yararlanmak için çok sayıda şirket başvurdu. İlk aşamada aşağıda isimleri gösterilen beş şirkete arama alanlarında altı yıl süre ile kullanım hakkı mahiyetinde olmak üzere petrol arama ve istihsal hakkı verilerek petrol buldukları takdirde işletme izni verilmesi kabul edildi.⁵¹

⁴¹ BCA.030.01.103.641.3

⁴² BCA.30.01.103.641.7.

⁴³ BCA.030.01.103.641.3

⁴⁴ Yavuz Haykır, Özkan Demir, 6326 Sayılı Petrol Kanunu Ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası, s.258.

⁴⁵ Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı İlk 50 Yıl (1954-2004), Ankara, 2005.s.30.

⁴⁶ TBMMZC, 36/908..

⁴⁷ Baytal, Yaşar (2007), “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 40, Ankara, s. 553.

⁴⁸ TBMMZC, 29/57/209

⁴⁹ TBMMZC, 29/55/87, Resmi Gazete, 16.03.1954,

⁵⁰ Zafer 7 Mayıs 1954.

⁵¹ M. Albayrak, Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti..., s.325.

Şirketin Adı	Arama Alanı	Arama Yüzölçümü	Alan Sayısı
N.V.Bataafsche Petroleum Maatase Happid Company	Diyarbakır, Mardin, Urfa	49.947 49.944	1 1
Esso Standart (Turkey) Inc Company	Ankara, Konya, Niğde ve Tuz Gölü Cıvarı, Amik Gölü ve Suriye Sınırı	200.000 48.364	4 1
D.D.Feldman Oil and Gas Inc. Company	Gaziantep Antalya	50.000 99.047	1 2
Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı	Sinop-Malatya-Adıyaman	33.880 37.440	2 2
Tide Water Associated Oil Company	Mardin Urfa	49.200 50.000	1 1

Türkiye’de yapılan petrol arama çalışmalarına katılan Gilliland Oil Corporation şirketi petrol kanununa göre kendilerine verilmiş olan arama ruhsatnamesi ışığında İskenderun-Arsuz sahasında 3 Ekim 1956 tarihinde birinci petrol arama kuyusunu açmaya başladı. Bu petrol arama çalışması Türkiye’de yabancı sermaye ile açılacak ilk petrol kuyusu olması açısından önemlidir.⁵² Kurum sayesinde petrol arama alanında 1954 yılında 58.008 ton olan petrol üretimi 1955 yılında 278.467 tona yükselmiş ve Türkiye’de modern tekniğe uygun olarak Batman Rafinerisi 1955’te 330.000 ton kapasite ile işletmeye açılmıştı. Raman rafinerisinde üretilen petrol ile Türkiye’deki 19 vilayetin petrol ihtiyacı karşılanmaya çalışılıyordu.

Kurum, karayolları ve kara taşımacılığının gelişmesine katkı sağlayarak 1963 yılında ülke ekonomisine katkısı 17 milyara ulaşmıştı.⁵³ Demokrat Parti döneminde çıkarılan petrol yasası 29 Mayıs 1957 tarihinde yapılan düzenlemeyle bir kez daha değişikliğe uğradı.⁵⁴ 29 Mayıs 1957’de 6987 sayılı kanunla⁵⁵ Petrol Kanunu’nun bazı maddeleri değiştirilmiştir⁵⁶ Petrol yasasındaki bu yeni düzenleme ile yabancı petrol şirketlerinin daha çok yatırım yapmaları amaçlandı. Bu yasanın kabulünden sonra 1957 yılında yabancı petrol şirketlerinin petrol sondajı toplamı 11.681 metre ile % 48 gibi bir orana sahip iken 1960 yılında 38.710 metre ile %58’e yükseldi.⁵⁷

15 Aralık 1957 tarihi itibarıyla ülkemizde petrol arama için ruhsat alan firma sayısı 200’e şirket adedi ise 16 ya yükseldi.

Arama ruhsatnamesi için ilk defa müracaat eden firma sayısı dokuz idi. Faaliyetteki şirketlerin müracaatı 27 idi. İran petrolünün nakli için boru hattı içinde çalışmaları devam etmekteydi. Petrol araması için yapılan jeoloji faaliyetleri 1956 yılına göre %20 artarak 161’e ulaştı. 1956 yılında sondajlara devam edilerek 41 bölgede daha yeni sondajlara başlanılmıştı. 10 yeni sondaj makinesi de faaliyete geçmişti. Bu dönemde petrol ofisinin 1957 yılı üretimi Garzan mıntkasına ait olmak üzere 286.000 tondur. Satış olarakta 272 bin ton petrol piyasaya sürüldü. Bu dönemde petrol çalışmalarına katılmak için 487 yabancı uzman gelecek çalışmalarda bulunmuşlardı. Yabancı sermaye ise 1956 yılının sonuna kadar 27,5 milyon lira iken 1957 yılının sonunda 70 milyon liraya yükselmiştir.⁵⁸

1957’de jeolojik etütlerden başka Trakya, Ankara, Adana, Gaziantep ve Siirt bölgelerinde araştırmalar devam etmekteydi. Trakya civarında Esso Standard irc (Türk) şirketi Kırklareli vilayetinde Pınarhisar civarında sondaja başladı. Aynı bölgede N.V.De Bataafsche Petroleum Maatscappij (Shell) şirketi de kasım ayında bir sondaj başlattı. Deilmann Montan G.M.B.H (Alman) şirketi ile İstanbul Tabii Gaz Ltd. şirketi de Trakya’da sondaja başladı. Marmara Petroleum Şirketinin de Trakya da sondaj çalışmalarını sürdürmekteydi. Adana bölgesinde D.D.Feldman Oil and Gas Inc (Amerikan) şirketi Ağzıkara’da sondaja başladı. Türk-Amerikan İskenderun Şirketi’nin (Gilliland Oil Corporation S.A) şirketi de İskenderun’da sondaj çalışmaları yürütmekteydi. Gaziantep bölgesinde American Overseas Petroleum Ltd.Şti Nizip yakınlarında yapmış olduğu sondaj 1850 metre derinliğe inmişti. Siirt bölgesinde Esso Standard (Turkey) ve Tidewater Oil Company ağustos ayında sondaja başlamışlardı. Esso Standard Mardin vilayetinde Savur-Gercüş civarında; Tidewater Oil Company Mardin vilayetinde Bakuk mevkinde, Türk-American (Grilland Oil Corp.S.A) Cizre’de çalışmalarını sürdürmekteydi. Borsa Chica Oil Corporation (Amerikan) şirketinin Diyarbakır vilayetinde Silvan civarında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Garzan’da, ve Germik’te, Siirt yakınında Reşan’da sondaj çalışmalarına devam etmekteydi.

1958 yılında D.D.Feldman Oil and Gas Inc şirketi Ankara bölgesinde Tuz Gölü, güneyinde Niğde ve Konya vilayetlerinde, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ise Urfa vilayetinde üç arama sahası için müracaatta bulunmuşlardı. Türkiye Petrol Arama Ortaklığı bir Alman arama ve işletme şirketiyle belirlenen arama sahalarında çalışma yapmak üzere

⁵² BCA.030.01.20.115.8

⁵³ Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, (1946-1960), Ankara, 2004, s.311.

⁵⁴ Ahmet Edi, Demokrat Parti Dönemi Türkiye’nin Petrol Politikaları, (04.05.2017 -06.05.2017) , Yayın Yeri: VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri, 2017 Özet Bildiri,

⁵⁵ Yaşar BAYTAL*Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 40, Kasım 2007, s. 553.

⁵⁶ TBMMZC, 19/67/111, Resmi Gazete, 06 Mayıs 1957, No: 9626

⁵⁷ M. Albayrak, Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti..., s.326.

⁵⁸ BCA. 030.01.92.579.8

müzakerelerde bulunmuşlardı.⁵⁹ Mobil Exploration Mediterranean İnc Şirketi Ankara bölgesinde sekiz arama sahasında. Deutsche Erdöl-Aktiengesellschaft Hamburg isimli Alman şirketi ise Siirt bölgesinde sekiz adet arama ruhsatı aldı.⁶⁰ Balso Chica Oil Corporation Şirketinin petrol arama işyerlerinde fazla mesai yapılmasına izin verilmesi hakkındaki kanun İcra Vekilleri heyetince 28 Temmuz 1958 tarihinde kararlaştırılmıştı.⁶¹ Prakla Gesellschft Für Praktischel Lagerstättenforschung GMBH ünvanlı Alman firmasına 6326 sayılı kanunun 12. Maddesi hükmüncü ülkemizde petrol arama hakkı tanınmıştı.⁶²

1958 yılında ayrıca İstanbul civarında yılda 800.000 ton ham petrol işletme kapasitesine sahip arıtma tesisi kurulmasına dair karar alındı. Karar doğrultusunda Sadık Bigat ile petrol dairesi arasında 21 Ocak 1958'te protokol imzalandı. Kurulacak olan rafinerinin malzemeleri tamamen Türk olan bir anonim ortaklık tarafından Fransa'dan temin edilen 25 milyonluk kredi ile gerçekleştirilecekti. Rafineri yeterli miktarda Türk petrolü bulununcaya kadar yabancı ülkelere ait ham petrolü işleyecekti. Türk petrolü temin edildiğinde fiyat ve kalite bakımından uygun olursa bu ham petrol kullanılacaktı. Ancak ilk beş yıl için 300.000 ton yabancı ham petrol işleyerek alınan kredi kapatılmaya çalışılacaktı. Buna karşın 300.000 ton ham petrol ihracını girişimci kabul etti.⁶³

Sonuç

Türkiye'de petrol araştırma çalışmaları Sultan II. Abdülhamit döneminde başladı. 1901 yılında Alman ve Türk mühendislere yaptırılan çalışmalar sonucunda Türkiye ve Irak sınırı içerisinde birçok noktada petrol olabileceği yönünde bir rapor hazırlanmış fakat o günün şartlarında bir çalışma yapılmamıştı. Türkiye'de ilk petrol arama çalışmaları için 1933'de Petrol Arama ve İşletme Dairesi kuruldu. 13 Ekim 1934'te Mardin'in Midyat ilçesinde ilk kuyu açılmaya başlandı. 24 Nisan 1936'da başlayan sondaj arama çalışmaları 20 Nisan 1940'ta Batman Raman Dağı'nda ilk petrolün çıkarılmasıyla sonuçlandı.

1926 yılında çıkarılan devletleştirme kanununa göre hükümet petrol sahalarının yegâne sahibiydi. 1952'lere kadar devam eden bu politika 1950'li yılların başında değişmeye başladı. Petrolün çıkarılması ve tasfiye masrafları bütçeye büyük mali yük getiriyordu. Bu mali yükten kurtulmak için yabancı sermayenin ülkeye gelmesini teşvik etmek için çalışmalar

yapılmıştır. Bu dönemde Türk hükümeti tarafından petrol kaynaklarının aranıp bulunması için batılı ülkelere uzmanlar istendi. Kasım ayında Türk kabinesi aldığı kararla ülkede petrol arayacak olan yabancı ülkeleri davet etmekteydi. Bu şirketlerle kanuni iktisadi ve idari tedbirler alınıp bu şirketlerle kontratlar imzalanıyordu. Hükümetin amacı en kısa sürede kaynakların değerini ve bunları kendilerine veya müştereken çalıştıracak olanları tespit etmektir.

Demokrat Parti Döneminde 12 Kasım 1952 tarihli ve 3/15833 sayılı kararname ile ülkemizde bulunan petrol kaynaklarının tespit edilerek kullanılabilir hale getirmek üzere çalışma başlatıldı. Tasarı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 16 Mart 1954 tarihinde 6326 nolu kanun olarak kabul edildi. Çıkarılan kanunla birlikte Türkiye'de petrol arama çalışması yapacak Türk ve yabancı şirketlere bazı haklar tanındı. Türkiye'de petrol arama çalışmalarıyla ilgili olarak özellikle batılı şirketler Demokrat Parti döneminde Türkiye'de petrol arama için başvuruda bulunmuşlardı. Türkiye'de bu yasadaki ilk petrol arama iznini Sconi Vacuum Petrol Company şirketi aldı. Bu şirkete Türkiye'de yedi bölgede petrol arama izni verildi. İkinci olarak Royal Dutch Shell Company idi. Temmuz 1954 tarihine kadar bütün yabancı sermaye başvurularının sayısı petrol dahil 200'ü buldu. 6 Ağustos 1954'te bir Amerikan şirketi olan Cities Service Mid-East Oil Corporation Aveilen ile birlikte petrol arama izni ile başvuran şirket sayısı altıya ulaştı. Yasadan yararlanmak için çok sayıda şirket başvurdu

15 Aralık 1957 tarihi itibarıyla ülkemizde petrol arama için ruhsat alan firma sayısı 200'e şirket adedi ise 16 ya yükseldi. Arama ruhsatnamesi için ilk defa müracaat eden firma sayısı dokuz idi. Faaliyetteki şirketlerin müracaatı 27 idi. İran petrolünün nakli için boru hattı içinde çalışmaları devam etmekteydi. Petrol araması için yapılan jeoloji faaliyetleri 1956 yılına göre %20 artarak 161'e ulaştı. 1956 yılında sondajlara devam edilerek 41 bölgede daha yeni sondajlara başlanılmıştı. 10 yeni sondaj makinesi de faaliyete geçmişti. Bu dönemde petrol ofisinin 1957 yılı üretimi Garzan mıntıkasına ait olmak üzere 286.000 tondur. Satış olarak ta 272 bin ton petrol piyasaya sürüldü. Bu dönemde petrol çalışmalarına katılmak için 487 yabancı uzman gelerek çalışmalarda bulunmuşlardı. Yabancı sermaye ise 1956 yılının sonuna kadar 27,5 milyon lira iken 1957 yılının sonunda 70 milyon liraya yükselmiştir.

⁵⁹ BCA.030.01.92.579.3

⁶⁰ BCA. 030.01.92.579.11.

⁶¹ BCA. 030.18.01.02.149.38.13.1

⁶² BCA.030.18.01.150.53.11

⁶³ BCA. 030.01.92.580.1.1

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri,
Resmi Gazete,
TUİK, İstatistik Göstergeler, (1923-2011), Ankara, 2012.
M.T. A. Raman Petrol Sahası, Türk Ekonomisi, S.9, Ocak 1951.
Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı İlk 50 Yıl (1954-2004), Ankara, 2005.

Sürelî Yayınlar

Zafer 22 Ocak 1953.
New York Journal of Commerce
Financial World gazetesi
San Bernardino Sun
Norwich Bulletin
Associated Press,
Kansas City,
Kuncie Tulsa World

Kitap ve Makaleler

Albayrak Mustafa, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, (1946-1960), Ankara, 2004.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, , C.II, Ankara, 1997.
Barutçu, Faik Ahmet Siyasi Hatıralar, C.I, Ankara, 2001.
Baytal Yaşar Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 40, Kasım 2007.
Bostan İdris, Osmanlı Topraklarında Petrolün Bulunuşu ve İskenderun'da İlk Petrol İşletme Çalışmaları, Coğrafya Araştırmaları, II, Ankara 1990.
Burçak Rıfki Salim, On Yılın Anıları (1950-1960), Ankara, 1998.
Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, (1933-1955), (Derleyen Özel Şahingiray), İstanbul, 1999.
Edi, Ahmet Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Petrol Politikaları, (04.05.2017 -06.05.2017), Yayın Yeri: VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri, 2017 Özet Bildiri,
Edi, Ahmet, Hatay'ın Anavatana Katılmasından Sonra Bölgeye Yönelik Devlet Yatırımları (1939-1960), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl 2019, Cilt 5, Sayı 1, s.45-52
Haykır, Yavuz Özkan Demir, 6326 Sayılı Petrol Kanunu Ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası. Sutad, Bahar 2017; (41).
Kara Bülent, Türkiye'de Personel Reformu Çalışmalarının Altyapısı: 1930-60 Yılları Arasında Yabancı Uzmanların Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporlar, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2006 Cilt: 30 No:2.
Kardaş, Abdulaziz Osmanlı'dan Cumhuriyete Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980), Van, 2017.
Kaya, Fevzi Türkiye Cumhuriyeti'nde Yapılan İdari Reform Çalışmalarının Karşılaştırmalı Analizi, Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:48.
Kökyay, Ferhat 1923'ten Günümüze Türkiye Cumhuriyeti'nin Petrol Yatırım Politikaları, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara, 2008
Lokman Kemal, Memleketimizde Petrol Araştırmaları, Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, C.6, S.2, Şubat 1958.
Neziroğlu, İrfan Tuncer Yılmaz, Hükümetler- Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961), Ankara, 2013
Okumuş, Ali Osmanlı Coğrafyasında Petrol Mücadelesi, Kalust S.Gülbenkyan ve Türk Petrol Şirketi, İstanbul, 2015.
Sakar, Zeynep Müjde, Türkiye İktisat Politikaları Çerçevesinde Ekonomik Gelişme Stratejileri Ve Devlet Yatırımları Kapsamında Muş Örneği(1950-1970), Turkish Studies Volume 13/26, Fall 2018,s. 1001-1020.
Sakar, Zeynep Müjde 1950-1957 Yılları Arasında Uygulanan Türk Tarım Politikalarının Ülke Ekonomisine Etkileri, Turkish Studies Economics, Finance And Politics, Volume 13/30, Fall 2018, S.347-368
Taşman, Cevat Eyyüp Petrolün Türkiye'de Tarihçesi Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası, S.39. Ekim 1949.
Yavuz Bige Sükan "1922 Yılında Orta Doğu'da Uluslararası Petrol Rekabeti" Stratejik Araştırmalar Dergisi, S.12,1 Eylül 2003.
Yazıcı, Nevin Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955), Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2010.
Yergin, Daniel Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, (Çev: Kamuran Tuncay), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s.8.
Yurtoğlu, Nadir Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları, Akademik Bakış, c.10,S.20, 2017.
Yurtoğlu Nadir, Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Çalışmaları ve Petrol Politikaları (1950-1960), Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Eylül 2017 Yıl 10, Sayı XXXI.

EXTENDED ABSTRACT

Petroleum is a very important strategic item in terms of economy and defense in the world and in our country. Oil exploration studies in the modern sense all over the world dates back to the 1850s. In 1859, Europe's raw material production reached thirty-six thousand. The majority of this was provided from Galicia and Romania. start of oil exploration in Turkey also coincided with the last period of the Ottoman Empire. The first oil exploration activities carried out in our country started in 1890 in Çengen near İskenderun. In 1898, traces of oil were found around Mürefte and Gaziköy (Ganos) in Thrace. II. During Abdulhamit period, oil exploration activities intensified in Hatay Chengen region. The oil samples extracted were analyzed on 17 July 1887 in Istanbul by chemist Moreau. In August 1887, Grand Vizier Kamil Pasha was given a concession to Ahmet Necati regarding oil exploration conflicts.

After the work done in some regions of Anatolia, oil exploration concentrated on Mosul region in the beginning of 1914. In this context, the European Petroleum Company was granted an oil exploration around Mosul in 1914. In the same year, Standart Oil conducted a geological survey around Mürefte - Hoşköy. With the partnership of foreign companies, Turkish Petroleum Company was founded in 1914 and started to search for oil in Mosul. According to the San Remo agreement, which was signed as a result of political pressures at the end of the war, the participation rate was re-divided in the Iraqi Oil Company.

Towards the end of the First World War, in the eastern provinces under Russian occupation, Stoyanoff, Meferd and Nalifkin started their oil exploration activities around the Court Hüseyin, Neftik Kürzot Hasankale, Pulk (Tercan), and Katranlı. During this period, some oil was tried to be extracted by the Russians in Hasankale. In addition, galleries were opened in Katranlı and Kürzot, and enough oil was obtained for the ships operating on Lake Van. With the law enacted, it took the right of the state to search and operate the mines to which all oil and petroleum compounds are subject within the borders of the country.

The Republic of Turkey in Ankara in June 1926, the United Kingdom and Iraq agreement was signed between the governments of the Iraqi government Iraq will buy from other troupe will be formed and the oil troupe of 10% of revenue, he decided to leave in Turkey 25 years long. oil shares in exchange for the additional material put England Agreement Turkey has offered to pay 500 thousand pounds. Oil exploration activities in the country started regularly on May 20, 1933. With the law regarding the Organization of Gold, Petroleum Exploration and Operation Administrations No. 2189 enacted on this date, studies continued around Baspirin in the province of Midyat. With the establishment of MTA on June 14, 1935, oil exploration works were linked to this institution. After this date, oil exploration continued in different parts of the country. Geological, geophysical surveys and drilling activities were carried out in İskenderun, Adana, Van and Thrace. (Alexander is one of the requirements as well as the Republic of Turkey Ottoman Empire sought by drilling the first oil field). As a result of the studies carried out, oil was found in the Raman-1 well in the south of Batman in 1940. Economically, oil was found in the Raman-8 well opened in 1945

According to the nationalization law enacted in 1926, the government was the sole owner of oil fields. This policy, which continued until the 1952s, began to change at the beginning of the 1950s. Oil extraction and disposal costs imposed a huge financial burden on the budget. In order to get rid of this financial burden, efforts have been made to encourage foreign capital to come to the country. During this period, experts from western countries were asked by the Turkish government to search for oil resources. In the Democratic Party Period, with the decree no. Turkey Grand National Meclisi'nde16 bill was accepted as law No. 6326 on March 1954. Extracted law together to make oil exploration activities in Turkey and Turkey have been recognized certain rights to foreign companies. With regard to oil exploration activities in Turkey, especially western companies during the Democratic Party in Turkey had applied for oil exploration. After this law in Turkey, the first petroleum exploration permit Scolari took the Vacuum Oil Company. This company has been granted oil exploration in the seven regions in Turkey. Secondly, it was the Royal Dutch Shell Company. Until July 1954, the number of all foreign capital applications reached 200, including oil. On August 6, 1954, with the American company Cities Service Mid-East Oil Corporation Aveilen, the number of companies that applied for oil exploration reached six. Many companies applied to take advantage of the law As of December 15, 1957, the number of companies licensed for oil exploration in our country increased to 200 and the number of companies increased to 16. The number of firms applying for a search license for the first time was nine. The application of the companies in operation was 27. Work on the pipeline for the transportation of Iranian oil was ongoing. Geological activities for oil exploration increased by 20% compared to 1956 and reached 161. Drilling was continued in 1956, and newer drills were started in 41 regions. 10 new drilling machines were also in operation. In this period, the 1957 production of the oil office was 286,000 tons, belonging to the Garzan zone. As sales, 272 thousand tons of oil was launched. During this period, 487 foreign specialists came to participate in the oil studies. Foreign capital increased from 27.5 million lira until the end of 1956 to 70 million lira by the end of 1957.

İŞGÜCÜ PİYASASINDAKİ GELİŞİM SÜRECİ AB-OECD-TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

Özgür Bayram Soylu^{1*}, Mihriban Turalioğlu^{2*}

¹Dr., Kocaeli Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü İktisat Politikası Ana Bilim Dalı

²Kocaeli Üniversitesi SBE İktisat Politikası Ana Bilim Dalı

*ozgurbayram.soylu@kocaeli.edu.tr, mihriban.turalioglu@gmail.com

[†]ORCID: 0000-0002-5030-5924, [‡]ORCID: 0000-0003-0878-1350

Öz- Küreselleşmenin tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılmasının işgücü piyasalarını derinden etkilediği görülmektedir. Küreselleşme ile birlikte teknolojinin hızlı bir şekilde gelişimi ve yeni üretim tekniklerinin ortaya çıkması mevcut işgücünün bu teknolojiye uyum sağlamasını güçleştirmiştir. Gelişen teknolojiye ayak uyduran nitelikli işgücü istihdam edilirken uyum sağlayamayanlar ya işsiz kalmakta ya da düşük gelir getiren işlere yönelmektedir. Dolayısıyla işgücü piyasalarındaki etkinliği sağlamanın en temel yolu yeni ekonomik düzene ayak uydurmaktan geçmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin beraberinde getirdiği bu yeni ekonomik yaklaşımın temelinde; bilgiye dayalı ekonomik altyapı, sanallaşmanın önemli bir rol oynadığı dijital ve ağ ekonomisi, araçların ortadan kalktığı ve üretici ile tüketici farkının giderek belirsizleştiği yenilikçi temelli hızlı ve moleküler bir anlayış yatmaktadır. Bu ekonomik anlayış ve küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve siyasi boyutu beraberinde yüksek büyüme oranları, yüksek ticaret hacimleri ve yüksek istihdam beklentilerini de getirmiştir. Bu çalışmanın amacı küreselleşme sürecinde işgücü piyasasındaki gelişmeleri Avrupa Birliği- OECD ve Türkiye ekonomisi için makroekonomik olarak analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler – İşgücü, İstihdam, İşsizlik, İstihdam Politikaları

DEVELOPMENT PROCESS IN THE LABOR MARKET: COMPARISON OF TURKEY-EU-OECD

Abstract – It is seen that the rapid spread of globalization to the world affects the labor markets deeply. The rapid development of technology and the emergence of new production techniques have made it difficult for the existing workforce to adapt to this technology with the globalization. While employing qualified workforce that keeps up with the developing technology, those who cannot adapt are either unemployed or turn to low-income jobs. Therefore, the most basic way to ensure efficiency in the labor market is to keep up with the new economic order. The basis of this new economic approach brought by information and communication technologies lies in a fast and molecular understanding based on information, economic infrastructure based on information, digital and network economy where virtualization plays an important role, innovative basis, intermediaries are eliminated, and the difference between manufacturers and consumers is increasingly ambiguous. This economic understanding and the economic social and political dimension of globalization brought along high growth rates, high trade volumes and high employment expectations. The aim of this study is to analyze the developments in the labor market macro economically in the process of globalization for European Union, OECD and Turkey

Keywords – Labor Force, Employment, Unemployment, Employment Policy

GİRİŞ

1980’li yıllardan itibaren serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesiyle iktisadi faaliyetlerin önündeki engeller kaldırılmış ve uluslararası ticaret ivme kazanmıştır. Bu değişim ve dönüşüm süreçlerinde istihdam oranlarında azalma ve işsizlik oranlarındaki artışlar politika yapıcılarının ve hükümetlerin üzerinde durması gereken temel sorunlardan biri olarak işgücü göstergelerini gündemde tutmuştur. Para ve mal piyasalarındaki serbestleşme hareketlerinden itibaren işsizlik oranlarının ciddi oranda yükselişi hemen hemen dünyadaki tüm ülkelerde küresel bir sorun haline gelmeye başlamıştır (Görmüş, 2009: 179-180). İşsizlik kelime anlamı olarak “işsiz kalma” “iş bulamama” olarak tanımlanabilir (Temel Yeşilyurt ve Yapraklı, 2015: 4). Kısaca çalışma isteği ve arzusunda olan bir kişinin iş arayışı içinde olup iş bulamaması durumuna işsizlik denir.

Dünyada gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan çok sayıda ülkelerde maliyetlerin düşük, işsizlik oranlarının yüksek olması ve vasıfsız işgücüne istihdam sağlanamaması önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. 1980’li yıllardan itibaren liberal politikalar ile üretim imkânları artmasına rağmen yeni istihdam alanlarının yaratılmaması işsizlik ve istihdam oranlarında bozulmalar meydana getirmiştir. Bu bozulmalar işsizlik oranlarında artışlar ve istihdamda azalmalar şeklinde kendini göstermiş, göstermeye de devam etmektedir. (Yahşi, 2007: 29).

İşsizlik, teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi ile emek yoğun üretimin yerini sermaye yoğun üretimin alması ve rekabetin uluslararası alanda adil bir şekilde sağlanamaması neticesinde sermayenin ve üretimin ucuz işgücünün bulunduğu bölgelere kayması nedeniyle 1990’lı yıllardan itibaren ağırlığını hissettirmeye başlamıştır (Erdoğan, 1999: 116).

Küreselleşme süreci ile birlikte bilgi ve teknolojiye dayalı yeni ekonomik düzen; yüksek derecede bilgi ve yetenek gerektiren işleri artırmış, bilgiye dayalı işgücünü artırırken fiziksel sermayenin önemini azaltmış, nitelikli ve kaliteli işgücüne talebi artırırken niteliksiz işgücüne olan talebi azaltmış, sermaye serbestisi ile birlikte yabancı yatırımları artırmış ve yaratıcı ve yeni fikirler üretebilen vasıflı bir işgücü profilini beraberinde getirmiştir (Yakut, 2010: 50).

Bu çalışmada sermaye hareketlerinin serbestleşmesini takip eden yıllarda coğrafi sınırların ortadan kalkmasıyla varlığını hissettiren küreselleşmenin Türkiye, OECD ve AB-28 ülkeleri işgücü piyasalarına etkileri incelenmiş, işsizlikle mücadelede aktif ve pasif politikaları irdelenmiştir.

1. Küreselleşme Sürecinde İşgücüne Katılım Oranları

İşgücü istatistiklerinden en önemlisi işgücüne katılım oranlarıdır. Tablo 1’de yıllar itibariyle işgücüne katılım oranları incelendiğinde OECD ülkelerinde toplam işgücüne katılım oranların 1990 yılında %70 iken 2018 yılına kadar ki süreçte hafif dalgalanmalarla %72,4’e çıktığı görülecektir. Kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranları incelendiğinde OECD’ye üye ülkelerde 1990 yılından 2018 yılına gidilen süreçte erkeklerin oranlarında düşme görülürken kadınların oranlarında artış görülmektedir. Bir başka ifade ile kadınların işgücündeki payları bilgi ve iletişim çağının her anlamda kendini hissettirmeye başladığı, nitelikli işgücüne talebin arttığı yıllarda artış göstermeye başlamıştır. Benzer şekilde Avrupa Birliğine (AB) üye olan ülkelerde işgücüne katılım oranları toplamda 1990 yılında % 67-68 oranlarında iken 2000’li yıllarda %70’lere çıkmış ve 2018 yılında %73,1 olmuştur. Erkeklerin işgücüne katılım oranlarında OECD ülkelerinde olduğu gibi düşüş yaşanırken kadınların işgücüne katılım oranlarında yükselişler yaşanmıştır. Kadınların işgücüne katılım oranlarının artışı mikro düzeyde hane gelirleri açısından önemli bir yere sahip olsa da erkeklerin işgücüne katılımlarının azalması anlamına gelmektedir. Türkiye’de ise toplamda işgücüne katılım oranları 1990 yılında %59,4 iken bu oran 2008 yılına kadar sürekli bir azalış göstermiş ve 2008 yılından itibaren oranlarda artış görülmeye başlanmıştır. 2018 yılında işgücüne katılım oranları %58,5 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de erkek ve kadın işgücüne katılım oranlarına bakıldığında erkekler ile kadınların işgücüne katılım oranları arasındaki farkın çok açık olduğu görülmektedir. Yani kadın işgücü oranı erkeklere göre çok düşük kalmıştır. Erkeklerin işgücüne katılım oranı 1990 yılında %82,9 iken kadınların %34,7’dir. Tablo incelendiğinde 2008 yılında kadar hem erkeklerin hem de kadınların oranlarında düşüşler görülmekte 2008’den sonra oranlar yükselişe geçmektedir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarının yükselmesinde özellikle kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları destekli sosyal sorumluluk projeleri önemli bir rol oynamıştır. Kadınların eğitim düzeylerinin artmasına yönelik çalışmalar, kadınların işgücüne katılım noktasında bilgilendirilmesi, kadınların işgücüne katılımları noktasında gerek kadınlara gerek işverenlere verilen teşvikler, çalışan kadınların çalışma hayatlarına yönelik kolaylaştırıcı tedbirler, kadınların işgücüne katılım oranlarının yükseliş trendinde olmasına katkı sunmuştur. Ancak işgücüne katılım oranlarında erkeklere kıyasla kadınların işgücüne katılımlarının düşük seviyelerde gerçekleşmesinin nedeni kadın nüfusunun kırsal alanlarda yoğunlaşması ve kentlerde daha çok ev hanımı statüsünde olmalarından kaynaklıdır (Göztepe, 2007: 84). Bu bağlamda kadınların işgücüne katılımlarının düşük olmasında

çeşitli etkenler bulunmaktadır. Bunlar cinsiyet ayrımcılığı yapılarak kadınların işgücü dışına itilmesi, aynı şekilde kadınların yeterince eğitim alamaması, ev işlerinde kadınlara ayrılan rolün erkeklere oranla daha yüksek olması, toplum baskısı, evlenme ve çocuk sahibi olma ve çocuk yetiştirme gibi etkenler gösterilebilir (Kılınç, 2015: 128). Her ne kadar kadınların erkeklere oranla işgücüne katılımları düşük olsa da yıllar itibariyle kadınların işgücüne katılım oranları bireysel yetkinlik kazandırılmasını sağlayan faktörlerden ötürü artmıştır.

Tablo 1. Dönemlere Göre İşgücüne Katılım Oranları, 15-64 Yaş (%)

Yıllar	OECD TOPLAM			AB-28			TÜRKİYE		
	Erkek	Kadın	Top.	Erkek	Kadın	Top.	Erkek	Kadın	Top.
1990	73,7	47,1	70	69,4	44	67,1	82,9	34,7	59,4
1991	73,9	48,4	69,6	68,9	46	67,8	82,4	34,8	59,9
1992	73,7	48,6	69,6	68,3	46	67,7	82,2	33,1	58,8
1993	73,2	48,4	69,4	67,8	46	67,6	80,7	26,9	55
1994	72,9	48,9	69,5	67,3	46	67,5	80,7	31,8	57,5
1995	72,5	49,6	69,5	67	47	67,4	80,4	31,5	56,8
1996	72,3	49,1	69,6	66,5	47	67,7	79,2	31,4	56,3
1997	72,3	49,4	69,9	66,2	47	67,8	78,7	29,5	55,2
1998	72,2	49,4	69,9	66,1	47	68,2	78,6	29,8	55,3
1999	71,9	49,6	69,9	66,2	48	68,6	77	30,4	55,2
2000	71,7	49,7	69,9	65,8	48	68,7	74,9	26,9	52,4
2001	71,3	49,6	69,8	65,5	48	68,7	73,9	27,4	52,3
2002	71	49,8	69,8	65,3	48	68,7	72,7	28,4	52,3
2003	70,7	49,9	69,7	65,2	48	68,9	71,1	27	51,1
2004	70,5	49,9	69,5	64,9	49	69,5	71,8	23,8	49,6
2005	70,6	50,2	70,1	65,1	49	69,9	71,9	23,7	49,8
2006	70,6	50,2	70,5	65,2	49	70,3	71,2	24,1	49,8
2007	70,5	50,7	70,6	65,2	50	70,5	71	24,1	49,8
2008	70,4	50,9	70,8	64,4	50	70,9	71,5	25,1	50,6
2009	69,8	51	70,7	65	50	71	72,1	26,8	51,7
2010	69,5	51,1	70,6	64,9	51	71,2	72,6	28,6	52,7
2011	69,3	51,1	70,5	64,7	51	71,3	73,6	30	53,8
2012	69,2	51,3	70,8	64,8	51	71,8	73,2	30,8	53,9
2013	69	51,4	71	64,6	51	72,2	73,6	32,2	55
2014	68,8	51,4	71,1	64,5	51	72,5	74,2	31,9	55,1
2015	68,7	51,5	71,3	64,4	52	72,8	74,9	33,4	56,1
2016	68,8	51,8	71,7	64,5	52	73,1	75,8	34,7	56
2017	68,8	52,1	72,1	64,5	52	73,6	76,5	36	57,6
2018	68,8	52,4	72,4	64,6	51	73,1	76,9	36,8	58,5

Kaynak: OECD, World Bank

Özetle işgücüne katılım oranları konusunda OECD, AB-28 ve Türkiye karşılaştırıldığında erkeklerin işgücüne katılım oranları kadınlara oranla daha yüksek olmakta fakat kadınların işgücüne katılım oranlarında ise yıllar itibariyle OECD ve AB-28 ülkelerinde artış gösterirken Türkiye’de bu oranlar 2008 yılına kadar azalmış ve 2008 yılı sonrasında yükseliş göstermiştir. Türkiye’nin işgücüne katılım oranını diğer ülkelere kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak erken yaşta emeklilik, eğitimin uzun süreli olması, yükseköğretimde öğrenci sayısının yüksek olması ve aile içiliğinin çok fazla olması, tarımsal istihdamda azalma eğilimi sonucu artan kente göçün, özellikle kadınların iş gücünden çekilmesine neden olması, ortalama eğitim süresinin uzaması ve kadınların iş bulma umudunu kesip iş aramaması ile iş gücü eğitim seviyelerinin düşüklüğü gösterilebilir (Yahşi, 2007: 60; Bozdağlıoğlu Uyar, 2008).

1. Küreselleşme Sürecinde İstihdam Oranları ve Sektörel Dağılımı

Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun tüm dünyada işsizlik ve istihdam en önemli sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Küreselleşme ile birlikte ulusal işgücü ve istihdam uygulamaları etkinliğini kaybetmesi ulusal istihdam yapısında değişiklikler meydana gelmesine neden olmuştur. Küreselleşme sürecinde uluslararası şirketlerin ucuz maliyetle üretim yapabilmek adına üretim tesislerini farklı ülkelere kaydırmaları gelişmekte olan ülkelerin ve az gelişmiş ülkelerin emek yoğun ve fazla nitelik istemeyen işlerde istihdam artışına yol açmıştır. Ayrıca küreselleşme ile birlikte donanımlı, nitelikli işgücünün de başka ülkelere giriş çıkışı artmaktadır. Bir başka ifade ile nitelikli işgücünün dolaşımına imkân verilmektedir. Bu sayede birçok ülke ekonomisi donanımlı, bilgi birikimi yüksek olan işgücünü kendi ekonomisinde istihdam etme fırsatı bulmuştur. Böylece niteliksiz işgücünün işsizlik oranları artarken nitelikli ve kaliteli işgücünün istihdamı artmaktadır (Yahşi, 2007: 29).

Tablo 2. İstihdam Oranı Toplam, (Bin Kişi), 1990- 2018

YILLAR	OECD TOPLAM	AB-28	TÜRKİYE
1990	-	145 428	19 038
1991	-	153 807	19 788
1992	457 443	152 053	19 960
1993	462 787	149 141	19 000
1994	461 671	148 932	20 506
1995	466 352	150 077	21 086
1996	470 190	151 158	21 694
1997	480 196	152 388	21 705
1998	489 531	154 083	22 279
1999	494 395	157 607	22 548
2000	502 308	202 019.0	21 538.0
2001	504 828	204 315.0	21 530.3
2002	506 112	204 396.0	21 463.3
2003	508 573	205 905.0	21 290.5
2004	512 385	206 877.0	21 708.5
2005	531 051.2	210 467.2	20 095.8
2006	540 720.6	214 689.4	20 433.2
2007	549 390.0	220 164.5	20 749.8
2008	553 263.4	222 731.3	21 193.0
2009	543 408.9	218 793.3	21 270.7
2010	543 882.3	216 084.2	22 592.7
2011	549 234.3	216 257.9	24 099.3
2012	554 957.5	215 856.7	24 819.3
2013	558 896.8	215 483.8	25 519.8
2014	566 269.2	218 397.3	25 930.7
2015	574 541.8	220 939.5	26 618.5
2016	583 710.4	224 321.7	27 215.6
2017	592 273.6	227 655.2	28 196.6
2018	601 632.4	230 437.3	28 733.7

Kaynak: OECD

Tablo 2 incelendiğinde istihdam edilen işgücü sayısının yıllar itibariye arttığı görülmektedir. Küreselleşmenin hızla yayılması ile özellikle parasal genişlemenin olduğu, sermaye hareketliliği ile yabancı yatırımların ağırlığını hissettirdiği yıllarda gerçekleşen ekonomik büyüme istihdam sahalarını genişletmiştir. Ancak elbette iş arayan herkes istihdam

edilememektedir. Ya da istihdam edilenler çalıştığı işlerde memnun değildirler. Bu bağlamda küreselleşmenin ekonomilere yüklediği en büyük sorunun istihdam yaratma ve işsizlik sorunu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nedeni ise parasal genişlemelerin yerini daralmalara bıraktığı kriz yıllarında yatmaktadır. Özellikle 2008 küresel krizi istihdam ve işsizlik anlamında her üç ülke grubunda da kendini hissettirmiştir. Küresel krizi takip eden yıllarda durağanlaşan istihdam oranları kriz öncesi yıllara göre durağanlığını korumaktadır.

İstihdamın sektörel dağılımı ise işgücü piyasalarının ağırlıklarının, ülke ekonomilerinin milli gelirlerinin dinamiklerini yansıtması açısından önemlidir. OECD ülkelerinde istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında istihdamın tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörüne kaydığı görülmektedir. Üç sektör içinde en yüksek payı hizmetler sektörü almaktadır. Küreselleşme ile birlikte artan bilgi, birikim ve teknoloji sayesinde hizmet sektörü ön plana çıkmıştır. 1990'lı yıllardan 2019 yılına gidilen süreçte tarım ve sanayide istihdam oranları azalırken hizmet sektörü bu yıllar arasında sürekli artış göstermiştir. Tarımın istihdam içindeki payı OECD ülkeleri toplamında 1991 yılında %9,4 iken bu oran 2019 yılında %4,5 e düşmüştür. Aynı şekilde sanayinin istihdam içindeki payı 1991 yılında %29,6 iken bu oran 2019 yılında %22,5'e düşmüştür. Hizmet sektörünün payı 1991 yılında %61,0 iken 2019 yılında bu oran %73,0 seviyesine yükselmiştir.

AB-28 ülkelerinde istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde tarımın istihdam içindeki payı 1991 yılında %9,4 iken bu oran yıllar itibariyle azalarak 2019 yılında % 4,1 olmuştur. Sanayinin istihdam içindeki payı 1991 yılında %33,2 iken bu oran yıllar içinde azalmış ve 2019 yılında %23,7 seviyelerine düşmüştür. OECD ülkelerinde olduğu gibi AB-28 ülkelerinde de hizmet sektörü ön plana çıkmakta ve yıllar itibariyle artış göstermektedir. Hizmet sektörünün istihdam içindeki payı 1991 yılında %54,4 iken bu oran 2019 yılında %72,2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3. İstihdamın Sektörel Dağılımı (%), 1990-2019

	OECD			AB			TÜRKİYE		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
1990	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1991	9,4	29,6	61,0	9,4	33,2	57,4	47,8	20,2	32,0
1992	9,1	29,4	61,6	9,5	32,6	57,9	47,7	21,5	33,8
1993	8,7	29,0	62,3	9,5	32,0	58,5	42,2	22,6	35,2
1994	8,7	28,5	62,8	9,5	32,2	59,4	43,5	22,6	33,8
1995	8,4	28,5	63,2	9,2	31,1	59,7	43,4	22,3	34,3
1996	8,2	28,2	63,7	8,8	30,7	60,5	42,8	22,9	34,3
1997	8,1	27,9	64,0	8,8	30,3	60,8	40,8	24,1	35,1
1998	7,7	27,7	64,6	8,5	30,3	61,2	40,5	23,6	35,8
1999	7,6	27,4	65,0	8,3	29,8	62,0	41,1	22,8	35,8
2000	6,8	27,4	65,8	8,0	29,4	62,7	38,8	23,2	38,0
2001	6,6	26,9	66,5	7,7	29,1	63,2	37,6	23,0	40,0
2002	6,4	26,2	67,3	7,1	28,8	64,2	34,9	23,7	41,9
2003	6,1	25,9	68,0	6,8	28,2	64,9	31,9	24,5	43,7
2004	5,8	25,7	68,5	6,3	28,0	65,7	29,1	25,4	45,6
2005	5,6	25,4	69,0	6,2	27,6	66,3	26,5	26,1	47,4
2006	5,4	25,5	69,2	5,6	27,6	66,6	24,1	26,8	49,2
2007	5,2	25,4	69,4	5,1	27,3	66,8	23,5	26,7	49,8
2008	5,0	24,9	70,1	5,1	25,9	67,6	23,1	26,3	50,6
2009	5,0	23,7	71,3	5,2	25,2	69,0	22,9	25,3	51,8
2010	5,1	23,3	71,6	5,0	25,0	69,0	23,7	26,2	50,1
2011	5,1	23,3	71,6	5,0	24,7	69,6	24,2	26,5	49,4
2012	5,0	23,1	71,8	4,8	24,3	69,9	23,6	26,0	50,4
2013	4,9	23,1	72,0	4,7	24,2	70,4	22,9	26,4	50,7
2014	4,8	23,1	72,0	4,5	24,1	71,1	21,1	27,9	51,1
2015	4,7	23,1	72,2	4,3	24,0	71,4	20,4	27,2	52,4
2016	4,6	23,0	72,4	4,2	24,1	71,7	19,5	26,8	53,7
2017	4,6	22,9	72,6	4,2	24,1	71,7	19,4	26,5	54,1
2018	4,5	22,7	72,8	4,2	23,9	72,0	19,2	26,3	54,5
2019	4,5	22,5	73,0	4,1	23,7	72,2	19,1	26,1	54,8

Kaynak: World Bank

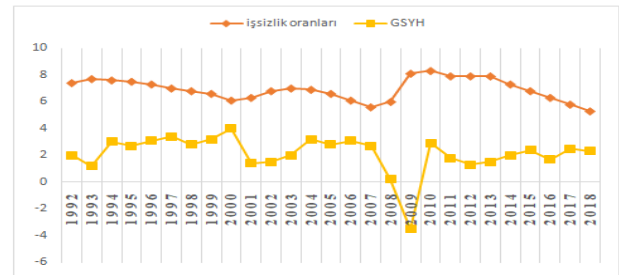
Türkiye ekonomisinde istihdamın sektörel dağılımında tarımsal ekonomik yapıdan sanayi ve hizmet sektörüne dayalı bir ekonomik yapıya geçildiği görülmektedir. Türkiye’de tarımın istihdam içindeki payı 1991 yılında %47,8 iken 2019 yılında bu oran %19,1’e inmiştir. Sanayinin istihdam içindeki payı incelendiğinde yıllar itibariyle sanayi sektöründe istihdam artışları görülmektedir. 1991 yılında sanayinin istihdam içindeki payı %20,2 iken bu oran yıllar itibariyle artış göstererek 2019 yılında %26,1 olmuştur. Hizmet sektörünün ise istihdam içindeki payı 1991 yılında %32,0 iken bu oran 2019 yılında %54,8 oranına çıkmıştır. Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımında OECD ve AB-28 ülkelerinden farklı olarak 1990-2000 yılları arasında

Türkiye’de tarım sektöründe istihdam, hizmet sektöründeki istihdam oranından daha yüksek bir orana sahiptir. Bu yıllar arasında tarım sektörünün ağırlığı % 40 civarında iken hizmet sektörünün ağırlığı %30 civarındadır. Fakat 2000’li yıllardan sonra tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörüne dayalı bir ekonomik yapıya geçildiği açıkça görülmektedir. Bu bağlamda 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’de gerçekleşen dönüşümlerden birisi de işgücünün tarımsal üretim dışına çıkarak sanayi ve hizmet sektörüne kaymasıdır. Fakat tarımda istihdam azalırken sanayi ve hizmetler sektörlerinde istihdam oranları arttırılamamıştır. Bu nedenle bu yapısal dönüşüm neticesinde tarım kesimi dışında istihdam, kırsal yoksulluk, gelir eşitsizliği, kentlere taşınan işgücünün uyum sorunu gibi sorunları beraberinde getirmiştir (Sapançalı, 2008: 12).

3. Küreselleşme Sürecinde İşsizlik ve Büyüme Oranları

1980’li yıllardan itibaren teknolojinin hızlı gelişimi neticesinde üretim tesislerinin değişmesi ile işgücünün de bu gelişmelere uyum sağlaması güçleştirmiştir. Bu gelişmelere ayak uydurabilen nitelik ve yetenekli kişiler istihdam edilirken ayak uyduramayan niteliksiz kişiler işsiz kalmıştır. Bu bağlamda dünya nüfusunun sürekli artması ve buna bağlı olarak da artan bu nüfusa iş bulmak ve iş yaratmak güçleşmektedir (Temel ve Yapraklı, 2015: 4-5).

Dünyada işsizlik oranlarının artan bir seyir izlemesinin katı işgücü piyasası regülasyonlarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Regülasyon, sosyal ve ekonomik amaçlara yönelik devlet tarafından yapılan hukuki düzenlemelerdir. Buna göre devletin sunmuş olduğu işsizlik maaşları, işsizlik sigortaları, asgari ücret gibi yardımların ve bunların miktar ve süreleri işsizliğin uzun süresinde önemli etken olarak görülmektedir. Başka bir yaklaşım ise küreselleşmenin gayri safi yurtiçi hâsıla üzerindeki olumsuz sonuçların istihdamı da etkilediğini öne sürmektedir (Görmüş, 2009: 180). İşgücüne katılım oranları, istihdam rakamları, işsizlik rakamları, büyüme rakamları ve izlenen aktif ve pasif politikalar birlikte ele alındığında her iki yaklaşımının da dönemsel olarak tezahür ettiğini görmek hatta eşanlı bir etkiye sahip olduklarını görmek mümkündür.

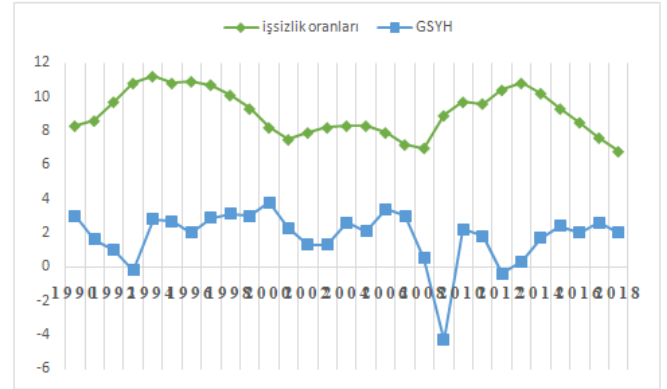
Kaynak: OECD işgücü istatistikleri veri tabanı

Grafik 1. OECD Ülkelerinde İşsizlik Oranları (İşgücünün %'si) ve GSYH Büyümesi (% yıllık) (1992-2018)

Grafik 1’de OECD ülkelerinin işsizlik oranları ve GSYH büyüme verileri birlikte incelendiğinde, OECD ülkelerinin işsizlik oranları 1992 yılında %7,4 iken bu oran 2008 yılında kadar düşüş eğilimi göstermiş, 2008 yılında patlak veren küresel finans krizinin etkisi ile 2009 yılında işsizlik oranları %8,1 oranına yükselmiştir. 1992-2018 yılları arasında işsizlik oranları en yüksek seviyeye 2009 yılında ulaşmıştır. Kriz sonrasında ise bu oranlar kriz önceki seviyelere yaklaşarak 2018 yılında işsizlik oranı %5,3 olarak gerçekleşmiştir. Grafikte dikkat çeken bir nokta kriz yılında GSYH büyümesinin 2009 yılında % -3,5 seviyelerinde gerçekleşmiş olmasıdır. Görüldüğü gibi küresel kriz OECD ülkelerini tümüyle etkilemiş ve ciddi oranda ekonomik daralma gerçekleşmiştir. Ekonomik büyümenin ciddi oranda daralması beraberinde işsizlik artışını getirmiştir. Grafik 1 incelendiğinde ekonomik büyüme olsun ya da olmasın işsizlik hep var olmaktadır. Kriz sonrasında OECD ülkeleri 2010 yılında toparlanma sürecine girmiş olsa da işsizlik oranlarında pek bir değişiklik yaşanmamış hatta azda olsa işsizlik yükselmiştir. OECD ülkeleri içinde 2018 yılı verilerine göre işsizlik oranlarını en yüksek olduğu ülkeler ise %19,3 ile Yunanistan, %10,6 ile İtalya ve %15,3 ile İspanya’dır. Ayrıca 2018 verilerine göre Türkiye’de de işsizlik oranlarının iki haneli olduğu 2018 yılında işsizlik %10,9 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yazından sonra Türkiye’de kendini hissettiren ekonomik daralma işsizlik rakamlarının 2008 krizi sonrası gerçekleşen işsizlik oranlarını geçmesine neden olmuş, özellikle işgücüne katılım oranları ve genç işsizlik rakamları üzerinde olumsuz etkiler bırakmış, bırakmaya da devam etmektedir.

Grafik 2, AB-28 ülkelerinde yıllar itibariyle işsizlik oranları ve GSYH büyümesi verilerini göstermektedir. AB-28 ülkelerinde GSYH büyümesine bakıldığında 1993 yılında % -0,2 oranında bir daralma görülürken bu oranlar 2008 yılına kadar dalgalı bir seyir izlemiş, 2008 yılında yaşanan küresel kriz AB ülkelerini de derinden etkilemiş ve ciddi oranda ekonomik daralma gerçekleşmiştir. 2012 yılında Avrupa Borç krizinin büyüme üzerindeki etkileri görülmektedir. Daha sonra bu daralma 2012 yılından sonraki yıllarda yerini büyümeye bırakmış ve 2018 yılında büyüme oranı %2 oranında gerçekleşmiştir. Grafik 2’de görüldüğü gibi büyüme oranları 2008’de % 0,5 iken bu oran 2009 yılında % -4,3 seviyesine gerileyerek ülkelerin ekonomilerini ciddi oranda olumsuz etkilemiştir. AB-28 ülkelerinin işsizlik oranlarına bakıldığında 1994 yılında işsizlik oranları %11,2 seviyelerine çıkarak iki haneli rakamlara çıkmıştır. 1998 yılına kadar işsizlik oranları iki haneli rakamların altına düşmemiştir. Küresel kriz yılında ise işsizlik oranlarının 2008 yılı öncesi yıllara oranla düştüğü görülmektedir. 2012-2014 yılları

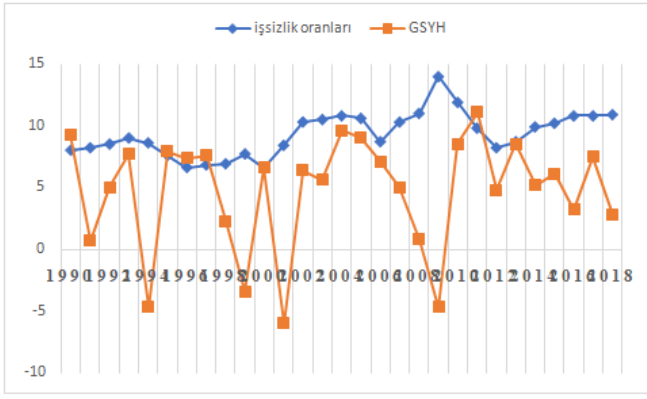
arasında işsizlik oranları tekrar iki haneli rakamlara çıkmıştır. 2014 yılı sonrası büyüme oranlarındaki artış işsizliği düşürerek 2018 yılında %6,8 oranına düşmesi sonucunu doğurmuştur.

Kaynak: OECD işgücü istatistikleri veri tabanı

Grafik 2. AB-28 Ülkelerinde İşsizlik Oranları (İşgücünün %'si) ve GSYH Büyümesi (% yıllık) (1990-2018)

Grafik 3 Türkiye’nin işsizlik oranları ve GSYH büyümesi oranlarını göstermektedir. Grafik 3 incelendiğinde ilk dikkat çeken OECD ve AB-28 ülkelerinden farklı olarak Türkiye’de 1991, 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında büyüme oranlarında yaşanan daralmalardır. 1994 ve 2001 krizleri Türkiye’nin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak gerçekleşen krizlerdir. Bu yüzden diğer ülkelere farklı dalgalanmalar gerçekleşmiştir. 1991 yılında Körfez krizinin etkisiyle ekonomik büyüme % 0,7 seviyelerine gerilemiştir. Bu düşüş ile 1991 yılında işsizlik oranları küçük bir artışla %8,2 yükselmiştir. 1991 yılı sonrasında büyüme oranları toparlanma sürecine girmiş ve 1993 yılında ekonomik büyüme %7,7 seviyesine yükselmiş fakat büyüme yaşanmasına rağmen işsizlik oranları yükselmiş ve %9 olmuştur. Ekonominin büyümesinin ardından 1994 krizinin patlak vermesinin Türkiye ekonomisini ciddi oranda daralttığı görülmektedir. Bu yılda yaşanan faiz oranlarındaki artışa bağlı olarak ortaya çıkan cari açıklar sebebiyle büyüme % -4,7 olarak gerçekleşerek ekonomi daralmıştır. 1994 yılı krizinin ardından toparlanma sürecine giren Türkiye ekonomisinde büyüme oranları yükselişe geçmiş ve 1997 yılına kadar ortalama %7,6 büyüme oranı gerçekleşmiştir. Bu büyüme ile birlikte 1997 yılına kadar işsizlik oranlarında düşüş görülmüştür ve 1997 yılında işsizlik oranı %6,8 olarak gerçekleşmiştir.

Kaynak: OECD işgücü istatistikleri veri tabanı

Grafik 3. Türkiye’de İşsizlik Oranları (İşgücünün %’si) ve GSYH Büyümesi (% yıllık) (1990-2018)

1997 ve 1998 yılında Asya ve Rusya’da yaşanan kriz ve 1999 yılında Türkiye’de yaşanan deprem sebebiyle büyüme oranları olumsuz etkilenmiştir. 1999 yılında görüldüğü gibi büyüme oranı % -3,4 olmuş ve ciddi oranda ekonomik daralma yaşanmıştır. Bu daralma ile birlikte işsizlik oranları da yükselmiş ve 1999 yılında işsizlik %7,7 olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılının ardından büyüme oranı tekrar yükselmiş fakat Kasım 2000 yılında yeni bir kriz baş göstermiş, piyasalar derinden sarsılmış, ülkeden sermaye çıkışları yaşanmıştır. Bu sürecin ardından yaşanan Şubat 2001 krizi ile yükselen cari açıklar ve dış borçlar sebebiyle kriz kaçınılmaz olmuştur (Tari ve Kumcu, 2005: 163). 2001 krizi ile büyüme oranları % -6 seviyelerine düşmüş ve ekonomik daralma yaşanmıştır. İşsizlik oranları da bu kriz ile birlikte yeniden yükselmiş ve 2002-2005 yılları arasında işsizlik oranları iki haneli rakamlara çıkmıştır. 2005 yılının ardından büyüme oranları tekrar düşüş eğilimine girmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel finans krizi Türkiye’yi de etkisi altına almış, büyüme ve işsizlik oranları ciddi oranda etkilenmiştir. 2009 yılında büyüme oranı % -4,7 olarak gerçekleşerek ekonomik daralma yaşanmıştır. Bu krizin etkisiyle Türkiye ekonomisinin küçülmesi beraberinde işsizlik oranlarının ciddi oranda yükselmesini getirmiştir. 2009 yılında işsizlik oranları 1990- 2018 yılları arasında gerçekleşen işsizlik oranları arasında en yüksek oranını gerçekleştirmiş ve %14 seviyesine çıkmıştır. 2011 yılında işsizlik düşerken büyüme yükselmiş ve bu yıldan itibaren büyüme oranları dalgalı seyir izlerken işsizlik oranları yükseliş eğilimindedir. 2018 yılında büyüme oranı % 2,8 iken işsizlik oranı %10,9 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranları 2002-2009 yılları arasında ortalama %10,9 seviyelerinde yüksek bir seyir izlemiştir. Bu oranlar 2014 yılına kadar tek haneli rakamlara düşmüş fakat 2015 yılı itibariyle tekrardan

iki haneli rakamlara çıkmıştır ve bu yıllardan itibaren işsizlik hep yüksek seyir izlemiştir.

Türkiye’nin 2010 yılı sonrasında büyüme oranları yüksek seyir izlemiş fakat mevcut işgücüne ve genç işsizlere istihdam yaratılamamıştır. Büyüme artış gösterse de Türkiye’de yatırımların düşük olması ve enflasyonun yüksek seyir izlemesi işsizliğin yüksek seviyelerde seyretmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle son yıllarda eğitilmiş genç işsiz sayısı çok yükselmiştir. 2018 yılı genç işsizlik oranı 15-24 yaş grubunda %21,6 iken bu oran 2019 yılında %26,1 olarak gerçekleşmiştir. Ülkemizde işsizlik oranlarının yüksek olmasını hızlı nüfus artışı, genç nüfus oranının yüksek olması, Türkiye’nin farklı kültür ve nüfusları bünyesinde barındırması sebebiyle ortaya çıkan dengesizliklere bağlanmaktadır (Eser ve Terzi, 2008: 237).

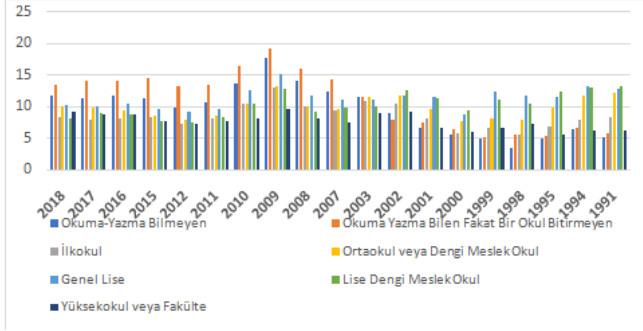
Genel olarak OECD, AB-28 ve Türkiye’de işsizlik oranları karşılaştırıldığında OECD ülkelerinde işsizlik oranları 2008 yılına kadar azalma eğiliminde iken AB-28 ülkelerine 1992-1998 yılları arasında işsizlik oranları ortalama %10,7 olarak yüksek bir seyir izlemiş, 1998 yılından 2008 yılına kadar azalma göstermiştir. Türkiye’de ise işsizlik oranları 2001 yılına kadar düşme eğilimindedir. 2008 yılı sonrası işsizlik oranları OECD ve AB-28 ülkelerinde küresel krizin etkisiyle işsizlik oranları 2014 yılına kadar yükselmiş ve bu yıldan sonra düşüş eğilimine girmiştir. Türkiye’de ise 2008 küresel kriz sonrası işsizlik oranları en yüksek seviyelerine çıkmış özellikle 2009 yılında işsizlik oranı %14 olarak gerçekleşmiştir. 2001-2014 yılları arasında işsizlik oranları düşme eğilimi gösterse de 2015 yılından itibaren ortalama işsizlik oranı %10,6 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılından sonra OECD VE AB-28 ülkelerinde işsizlik oranları düşme eğilimi gösterirken Türkiye’de artış göstermiştir. Bu nedenle Türkiye’nin işsizlik oranları OECD ülkeleri ve AB-28 ülkelerinin işsizlik oranları ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir.

4. Türkiye’de İşsizliğin Sosyo-Demografik Görünümü

Grafik 4’ te Türkiye’de eğitim durumuna göre işsizlik oranlarına bakıldığında 15 yaş üstü erkeklerde 1990’lı yıllarda işsizlik oranları daha çok genel lise, lise dengi, orta okul ve dengi meslek okullarını bitirenlerde yüksek görülmektedir. 2000’li yıllardan itibaren bütün yıllarda okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyenlerin ve okuma yazma bilmeyen erkeklerin işsizlik oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunu sebebinin küreselleşme ile bilgi birikimine ihtiyaç duyulan sektörlerin özellikle hizmet sektörünün ön plana çıkmasıyla nitelikli, eğitilmiş kişilerin

tercih edilmesi hiç okul bitirmeyen ve okuma yazma bilmeyen vasıfsız kişilerin tercih edilmemesi bu kitlenin işsizlik oranlarında yükselişe sebebiyet vermiştir. Fakat grafikten de görüleceği üzere artık günümüzde nitelsiz, eğitimsiz kişilerin yanında eğitilmiş kişilerinde işsiz kaldığı ve bu oranların yıllar itibarıyla artış gösterdiğini söyleyebiliriz. 2008 yılından itibaren yüksekokul ve fakülte bitirenlerin oranlarında artış olduğu görülmektedir. 2018 yılında yüksekokul veya fakülte bitiren erkek işsiz oranı %9,1 olarak gerçekleşmiştir.

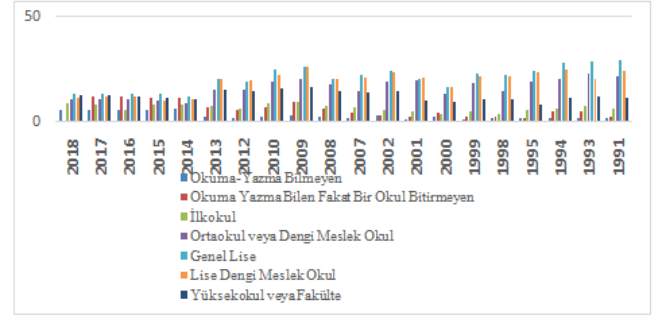

Kaynak: TÜİK

Grafik 4. Türkiye’de Eğitim Durumu ve Dönemlere Göre Erkeklerde İşsizlik Oranı (%) (15+)

Grafik 5’te eğitim durumuna göre kadınların işsizlik oranları incelendiğinde, 15 yaş üstü kadınlarda 1991 yılından 2013 yılına kadar en yüksek işsizlik oranını; ortaokul veya dengi meslek okul, lise dengi meslek okul ve genel lise mezunu kadınlar oluşturmaktadır. 1991 yılında genel lise mezunu işsizlik oranı %29 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Tüm yıllarda en yüksek işsiz sayısını genel lise mezunları ve lise dengi meslek okulları oluşturmaktadır.

Ayrıca 2000 yılı sonrasında yüksekokul veya fakülte bitiren kadınların işsizlik oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise 2014 sonrası işsizlik oranlarının kadınlarda düştüğü görülmektedir. Okuma yazma bilmeyenlerin işsizlik oranlarının düşük olmasının sebebi olarak tarım sektöründe kayıt dışı olarak çalıştıkları ya da işgücüne dâhil olmayıp çalışmamayı tercih ettikleri söylenebilir. Literatürde cinsiyete göre işsizliğin farklılaşmasında ülkelerin gelişmişlik düzeyi başta olmak üzere ulusal düzeyde sosyoekonomik- politik faktörler, sektörel ve bireysel tercih ve özelliklere göre sebepler dikkat çekmektedir (Uçak vd, 2018).

Kaynak: TÜİK

Grafik 5. Türkiye’de Eğitim Durumuna ve Dönemlere Göre Kadınlarda İşsizlik Oranı (%) (15+)

SONUÇ

Para ve mal piyasalarında serbestleşmenin beraberinde kriz olgularını da getirmesi demografik baskıları artırmış, yüksek işsizlik oranlarına ilişkin tedirginliklerin artması ile birlikte işgücünün aktif hale getirilmesine yönelik önlemlerin alınması zorunlu hale getirmiştir. Özellikle işgücü eğitim programları, ücret ve istihdam sübvansiyonları, işgücü piyasalarına uyum amacıyla kamuda çalıştırma programları, danışmanlık marifetiyle eşleştirme ve istihdam hizmetlerinden oluşan aktif istihdam politikaları, iş kaybına uğrayanların psikoekonomik durumlarını destekleyen pasif istihdam politikaları gerek OECD gerek AB gerekse Türkiye istihdam politikaları önemli bir yere sahiptir (Şahin vd., 2019). Dolayısıyla gerek aktif gerekse pasif istihdam politikaları yardımıyla istihdamı arttırmak ve işsizliği azaltmak piyasanın çözümüne bırakılamayacak kadar önemli olmakla birlikte işsizlikle mücadelede devletin önemli bir aktör olduğuna işaret eden politik önermelerdir (Karaçor vd, 2019).

Ülke ekonomileri açısından etkin bir işgücü piyasasına sahip olmak sürdürülebilir bir ekonomik büyüme açısından ve hem ulusal hem de küresel rekabet gücüne sahip olabilmek açısından büyük bir öneme sahiptir (Bozdağlıoğlu Uyar, 2008). İlaveten etkin bir işgücü piyasası için firma düzeyinde ve endüstri düzeyinde rekabet gücüne sahip olmak da gerek sürdürülebilir cari denge ve büyüme üzerinden desteklenecek istihdam açısından büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca işgücüne katılım oranlarının ve istihdamın artırılması ve işsizlikle mücadelede geçmişte olduğu gibi bugün de para, maliye ve gelirler politikasından oluşan makroekonomik politikalar ile aktif ve pasif istihdam politikalarından oluşan mikroekonomik politikalar araç olarak kullanılmaktadırlar.

Geçmişten bugüne gelinen süreçte her ne kadar yeni bir ekonomik düzenden ve birbirine entegre olmuş, coğrafi sınırların da ortadan kalktığı bir küreselleşmenin varlığından

bahsetsek de istihdam ve işsizlikle mücadelede ortaya konan politik önermelerin hayata geçmediğine, mevcut politik önermelerin kendilerini güncelleyerek günümüze kadar ulaştığına şahit olmaktadır. 1994 yılında Avrupa Birliği Konseyi'nin Essen zirvesinde istihdam stratejilerine yönelik ortaya konan, Taş ve Bozkaya (2012) tarafından derlenen öncelikler bugün de geçerliliğini korumaktadır. Aktif istihdam politikaları aracılığıyla mesleki eğitimlerin teşvik edilmesi, istihdam odaklı ekonomik büyüme stratejisi, dolaylı işçilik maliyetlerinin azaltılması, işgücü piyasalarındaki dezavantajlı olarak nitelendirilen gruplara yönelik tedbirlerin alınması günümüz ekonomik düzeninde de istihdam stratejilerinin öncelikli konuları arasındadır. Ayrıca 1995 yılındaki Avrupa Birliği Madrid zirvesinde ortaya konan ve Özsağır (2000) tarafından özetlenen önlemler de halen geçerliliğini korumaktadır. Aktif istihdam politikalarının etkinliğinin artırılması, çalışanların mevcut çalışma koşullarının iyileştirilmesi, mevcut ücret uygulamalarının verimlilik ile uyumlu olması, sosyal koruma sistemlerinin istihdamı negatif anlamda etkilemeyecek şekilde etkinliğinin artırılması, pasif istihdam politikalarının aktif politikalara dönüşecek zemine oturtulması, işveren ve iş arayan arasındaki iletişim mekanizmasının kurulması ve yerel istihdam girişimlerinin teşvik edilmesi işsizlikle mücadelede önemli tedbir ve teşviklerdir.

Sonuç olarak küreselleşmenin etkisini hissettirdiği küresel ekonomik düzende siyasal, sosyal ve ekonomik istikrarın sağlanması, sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye ulaşılması, firma, endüstri ve uluslararası düzeyde rekabet gücünün artırılması, yeni ekonomik düzene entegre yeni iş alanlarına imkan tanınması ve teşvikler verilmesi önem arz etmektedir. Mevcut çalışanların çalışma şartlarının iyileştirilmesi, nitelikli işgücünün istihdam noktasındaki cesaretinin kırılmasının önüne geçilmesi, yerel ve bölgesel kalkınma dinamiklerinin etkin bir şekilde faaliyetlerinin sürdürülmesi ve verimliliklerinin denetlenmesi işgücü piyasalarının dinamikliğini tetikleyecektir. Son olarak doğrudan yabancı yatırımların istihdama katkı sunacak düzeyde olması, araştırma ve geliştirmeye ayrılan payın artırılması, tasarrufların artırılması gerek OECD gerek Avrupa Birliği ülkeleri gerekse Türkiye ekonomisinde işgücü piyasaların etkin bir şekilde işleyişine katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Bozdağlıoğlu Uyar, Y. (2008). “Türkiye’de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 45-65.
- Erdinç, Z. (1999). “Küreselleşmenin İstihdama Etkileri”, Dumlupınar Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (3):111-120.
- Eser, B. Y & Terzi, H. (2008). “Türkiye’de İşsizlik Sorunu Avrupa İstihdam Stratejisi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (30): 229-250.
- Görmüş, A. (2009). “Küreselleşme Sürecinde Başlıca İşgücü Piyasası Reformları”, *Kamu İş Dergisi*, 10(3): 177-200).
- Göztepe, Ö. (2007). “Küreselleşme Sürecinde Türkiye İşgücü Piyasası”, *Çalışma Ve Toplum Dergisi*, (14): 81-118.
- Karaçor, Z. , Mangır, F., Güvenek, B., & Kayhan, A. (2019). “Türkiye İşgücü Piyasasına Yönelik Devlet Düzenlemelerinin İşsizlik Üzerine Etkisi: 1988-2018 Yılları İçin Müdahale Analizi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 269-282.
- Kılınç, N. Ş. (2015). “Küresel Eğilimler Çerçevesinde İstihdam”, *Hak-İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi*, 4(9): 121-135.
- Özsağır, A. (2000). “Küresel İşsizlik Krizi ve İşsizlikle Mücadele Politikaları”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (43-44).
- Sapancalı, F. (2008). “Türkiye’de İşgücü Piyasası Sorunları Ve Politikalar”, *Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 21(2-3): 8-30.
- Seyhan, T. A. Ş., & Bozkaya, G. (2012). “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Uygulanan İstihdam Politikaları” , *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 151-176.
- Şahin, M., Nal, M. & Kaya, F. (2019). “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları İşsizliği Nasıl Etkiliyor? İşkur Eşleştirme Hizmeti Etki Analizi”, *Sgd-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(1), 161-176.
- Temel Yeşilyurt & Yapraklı, H. (2015). “Küreselleşen Dünyada İşsizlik”. *Uluslararası Ekonomi ve İşletme Kongresi*, Makedonya.
- Uçak, A., Sart, G., & Sezgin, F. (2018) “Avrupa Birliği Ülkelerinde İşsizlik Oranlarının Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Göre İstatistiksel Analizi”, *Trakya Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 153-163.
- Yaşlı, F. (2007). “Küreselleşme ve İstihdam”, Yüksek Lisans Tezi, Adana
- Yakut, H. (2010). “Küreselleşme ve Küreselleşmenin Dünya Ticareti Üzerindeki Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş
- Veri/ İnternet Kaynakları*
<https://data.worldbank.org/>
<https://data.oecd.org/>
<http://www.tuik.gov.tr/Start.do>

EXTENDED ABSTRACT

Barriers to economic activities have disappeared. International trade has gained momentum with the adoption of the free market economy since the 1980s. The decrease in employment rates and increases in unemployment rates in these change and transformation processes kept the labour force indicators on the agenda as one of the main problems that policymakers and governments should address. In many developed and developing countries around the world, low costs, high unemployment rates and inability to employ unskilled labor force pose important problems. Along with the globalization process, the new economic order based on information and technology has increased jobs that require a high degree of knowledge and skills, while increasing the knowledge-based workforce. In addition, decreasing the importance of physical capital, increasing the demand for a qualified and quality workforce, and reducing the demand for unqualified workforce.

Labour force participation rates in the OECD, and the EU-28 labour force participation rate of men is higher than women when compared to Turkey. However, female labour force participation rates have increased over the years in the OECD and EU-28 countries. These rates decreased in Turkey until 2008 and showed an increase after 2008. The labour force participation rate in Turkey appears to be lower compared to other countries. With the rapid spread of globalization, the economic growth that took place in the years when there was monetary expansion, and the mobility to spread has made the foreign investments felt. But of course, not everyone looking for a job can be employed. Sectoral distribution of employment is equally important in terms of reflecting the labour market's pain and the dynamics of national economies of the country's. When the sectoral distribution of employment in OECD countries is analyzed, it is seen that employment has shifted from agriculture to industry and service sector. The services sector has the highest share among the three sectors. While the share of agriculture in employment in OECD countries was 9,4% in 1991, this rate decreased to 4,5% in 2019. Likewise, while the industry's share in employment was 29,6% in 1991, this rate dropped to 22,5% in 2019. While the share of the service sector was 61,0% in 1991, this rate increased to 73,0% in 2019. When the sectoral distribution of employment in EU-28 countries is analyzed, the share of agriculture in employment was 9,4% in 1991, while this rate decreased by years and became 4,1% in 2019. While the share of industry in employment was 33,2% in 1991, this rate decreased over the years and decreased to 23,7% in 2019. As in OECD countries, the service sector stands out in the EU-28 countries and has been increasing over the years. While the share of the service sector in employment was 54,4% in 1991, this rate was 72,2% in 2019. The sectoral distribution of employment in the economy is seen that Turkey passed an economic structure based on the agricultural economic structure in the industry and services sectors. The share of agricultural employment in Turkey in 1991, while in 2019 this ratio was 47,8% down to 19,1%. When the share of industry in employment is analyzed, employment increases are observed by years. While the share of industry in employment was 20,2% in 1991, this rate increased by years and became 26,1% in 2019. While the share of the service sector in employment was 32,0% in 1991, this rate increased to 54,8% in 2019. In general, OECD, EU-28 and Turkey in unemployment rates compared to the unemployment rate in OECD countries were tended to decrease until 2008, the EU-28 countries from 1992 to 1998 between the years of unemployment followed a high trend on average 10,7% in 1998 to 2008 decreased. The unemployment rate in Turkey tends to fall until 2001. Post-2008 unemployment rates in OECD and EU-28 countries, with the effect of the global crisis, unemployment rates increased until 2014 and started to decline after this year. In Turkey, the unemployment rate rose to its highest level after the 2008 global crisis, especially the unemployment rate in 2009 was 14%. Although unemployment rates tended to decrease between 2001-2014, the average unemployment rate has been 10,6% since 2015. The downward trend after 2014 and the EU-28 unemployment rate in OECD countries increased in showing Turkey. Therefore, Turkey's unemployment rate of unemployment in OECD countries and EU-28 countries, which is above the average.

The aim of this study is to analyze the developments in the labor market macro economically in the process of globalization for European Union, OECD and Turkey. It is important to ensure political, social and economic stability, to achieve sustainable economic growth, to increase competitiveness at the firm, industry and international level, to enable new business areas and to provide incentives in the global economic order, where globalization is felt. Improving the working conditions of the current employees, preventing the discouragement of the qualified workforce at the point of employment, effectively maintaining the activities of local and regional development dynamics and controlling their productivity will trigger the dynamism of the labour markets. Finally, be at a level which will contribute to the employment of foreign direct investment, increasing the share allocated to research and development, it should increase the savings OECD to European Union countries and Turkey will contribute to the efficient functioning of the economy in the labour market.

KAYSERİ MÜZESİ'NDEN MERMER HEYKEL PARÇALARI

Özge Altun^{1*+}

¹Dr., Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Yozgat

*ozge.altun@yobu.edu.tr

+ORCID: 0000-0002-7491-5794

Öz- Ülkemizde kaçakçılık ciddi sorunlardan bir tanesidir. Hem kültürel mirasın bilinçsiz şekilde yok edilmesine hem de eserlerin kaçırılması sonucu ait oldukları bölgeler hakkında gelecek verilerin yok olmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada ele alınan eserlerin bir kısmı kaçakçıların yakalanması bir kısmı ise bağış sonucu Kayseri Müzesine gelmiştir. Eserlerin Kapadokya bölgesi sınırları içinden geldikleri bilinmektedir. Heykel parçalarının değerlendirilmesi sonucunda bölgenin antik dönem heykel sanatındaki yeri hakkında bir öneri sunabilmekteyiz. Ayrıca eserlerin bir kısmının tanrı-tanrıça heykellerine benzerliği bölgenin kültürleri hakkında öneriler sunmamıza olanak sağlamaktadır. Bu çalışma sonucunda ileride yapılacak çalışmalarla elde edilen verilerin değerlendirilmesinde bir kaynak olarak kullanılması amaçlanmıştır¹.

Mermer heykel parçaları değerlendirildiğinde dört tanesinin kadın, iki tanesinin erkek heykeline ait oldukları anlaşılmaktadır. Çalışma içinde de parçalar "Kadın-Erkek" heykel parçaları olarak gruplandırılmış ve değerlendirilmiştir. Eserler tanımlandıktan sonra benzer örnekleri ve işçilikleri karşılaştırılarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışma ile bölgenin heykel çeşitliliği ve dönemlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca eserlerin literatüre kazandırılmasının bölgesel anlamda tipolojiye katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler – Kayseri Müzesi, Antik Dönem Heykel Sanatı, Roma Dönemi

MARBLE SCULPTURE PARTS FROM KAYSERİ MUSEUM

Abstract – Smuggling is one of the serious issues in our country. It causes both the destruction of cultural heritage unconsciously and the disappearance of the data to be collected about the regions where they belong to as a result of the abduction of the works. Some of the works examined in this study have acquired as a result of the capture of the smugglers, and the others have been donated to Kayseri Museum. It is known that the origin of these works is within the borders of the Cappadocia region. As a result of the evaluation of sculpture pieces, we can put forward a suggestion on the significance of the region for ancient period sculpture art. Moreover, the similarity of some works to the god and goddess sculptures also give us a chance to put forward some suggestions on the cults of the region. It is aimed that this study will be used as a source for the evaluation process of the data to be obtained from future studies.

As a result of the evaluation of marble sculpture pieces, it is understood that four of them belong to female and two of them belong to male sculptures. During the study, the pieces were categorized and evaluated as 'Female and Male' pieces. After the identification of the works, some evaluations were carried out by comparing them with their similar samples and craftsmanship.

This study aims to determine the sculpture diversity and periods of the region. Besides, it is thought that contributing the works to the literature will contribute to the typology in the regional sense.

Keywords – Kayseri Museum, Ancient Sculpture Art, Roman Period

¹ Kayseri Müzesinde henüz bilimsel değerlendirmesi yapılmamış altı mermer heykel parçası, çalışma talebimiz doğrultusunda Kayseri Müze Müdürlüğü tarafından onaylanmış ve çalışma sırasında gerekli yardımlar yapılmıştır. Bu bağlamda Kayseri Müze Müdürlüğüne ve çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

1- GİRİŞ

Anadolu Kültür Tarihinin sahip olduğu arkeolojik eserlerin nitelik açısından ayırt edilmeden değerlendirilmesi ve yorumlanması gerekmektedir. Sistemli kazı çalışmaları ile açığa çıkarılan eserler detaylı biçimde çalışılıp yorumlanırken kurtarma kazısı, kaçakçılık sonucu ele geçirme ya da bağış yoluyla müzelerimizde bulunan eserlerin büyük bir kısmı değerlendirilmemiştir. Günümüzde akademisyenlerin ve müze personelinin ortak çalışmalarıyla bu tip çalışmalar literatüre kazandırılmaktadır. Bunun sonucu olarak Anadolu Coğrafyasındaki kültür ürünü çeşitliliği ve köken çalışmaları hakkında nitelikli değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bu bağlamda Kayseri Müze Müdürlüğü talebimiz doğrultusunda eserleri çalışmamıza izin vermiştir. Eserler fotoğraflanıp ölçüleri alındıktan sonra tanımlanmış ve değerlendirmede kullanılmak üzere benzer örnekler için literatür taraması yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda eserlerin bir kısmının tanrı-tanrıça betimleri bir kısmının ise bireysel olarak adlandırabileceğimiz serbest heykellere ait parçalar olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma ile hem bölgenin antik dönem heykel sanatı niteliği hem de kültürleri hakkında bir öneri sunulabilmektedir.

2- KAYSERİ MÜZESİ'NDEN MERMER HEYKEL PARÇALARI

1 Numaralı Heykel Parçası

Ölçüler: Yükseklik: 77cm, Genişlik: 38 cm, Derinlik: 27 cm.
Cinsi: Orta gözenekli beyaz mermer.

Anatomik boyutlara uygun olarak yapıldığı anlaşılan kadın heykeli iki ana parça ve irili ufaklı iki küçük parçadan oluşmaktadır. Baş kısmı, bacakların dizden aşağısı kırık ve eksiktir.

Ayakta, giyimli bir kadına ait heykel parçasının bir bacağının yere sabit bastığı diğer bacağının da yana açılarak ileriye doğru atıldığı mevcut parçalardan anlaşılmaktadır (Figür 1). Eserde duruş ile bağlantılı olarak kalçada oluşan dışa doğru taşma görülmektedir. Eser iki parça olmasına rağmen duruşa bağlı olarak oluşan "S" hareketi fark edilmektedir. Kollar dirseklerden kıvrılarak göğüs üzerine götürülmüştür. Sol kol çeneye doğru uzanan sağ kolu alttan desteklemektedir. Figür olasılıkla chiton ve himation ile betimlenmiştir. Ancak genellikle chiton detaylarını görebildiğimiz yaka ve eteğin ayaklar üzerine düşen kumaş kıvrımları, eserdeki aşınmalar ve eksiklikler nedeniyle net olarak belirlenmemektedir. Gövdenin tamamı orta kalınlıkta bir kumaştan olduğu anlaşılan himation ile sarılmıştır. Eserin arka kısmında himation kıvrımları çizgisel bir şekilde ve yüzeysel olarak işlenmiştir (Figür 2).

Heykel parçasında, gövde kollar da dâhil olmak üzere himationa sarılmıştır. Sol kol dirsekten kıvrılarak karın üzerine doğru, sağ kol ise dirsek kısmı sol el üzerine gelecek şekilde kıvrılarak yukarıya doğru yönlendirilmiştir. Himation kumaşı detayları üst gövdedeki aşınmalar nedeniyle net değildir. Bununla birlikte köprücük kemiği üzerinden göğüslere doğru inen bölümde ve sol kol üzerinde yüzeysel kumaş katlanmaları fark edilmektedir. Alt gövdede himation kumaşı kıvrımları daha belirgindir. Her iki yana dökülen

kumaş kıvrımları kolların hareketine ve himationun sarılışına uygun şekilde aşağıya indirilmiştir. Sağ omuz üzerinden atılan kumaş yığını sol arkaya ve yan profile doğru belirgin şekilde indirilmiştir (Figür 3). Sağ profilde ise sol kola dolanmış himation kumaşı kalın bir tomar halinde aşağıya doğru indirilmiştir (Figür 4). Bu kalın kumaş kütesinin yüzeyi dalgalı hatlarda işlenerek hem kumaşa hareket kazandırılmıştır. Cepheden bakıldığında, himation kumaşının sağ kalça üzerinden hareketli olan sol bacağa doğru verev bir kıvrım yaptığı görülmektedir. Karın üzerinde birbirini takip eden yay biçimli kıvrım çanakları himationun sarılma biçimi ve hareketle uyumludur. Kıvrımların takip edilebilen belirgin yapısı kumaşın kalın dokusunu vurgulamaktadır. Kıvrımlar matkap kullanılmadan yumuşak kenarlar oluşturarak yapılmıştır.

Eser duruş pozisyonu ile Hellenistik Dönemin "Pudicitia" tipinde yapılmış kadın heykellerine benzemektedir. (Figür 5-6) (Aybek, 2009: 40, dipnot: 105, Şahin, 2000: 60, Dinç, 2015: 47. Ayrıca bkz. Chmonard, 1922, Bieber, 1977: pl. 96, fig. 584, Aybek, 2009: 40). Pudicitia tipi Hellenistik Dönemde genellikle yas göstergesi olarak kullanılmakla birlikte zaman içinde özellikle Roma Döneminde imparatorluk kadınları tarafından tercih edilen, iyi bir eş, anne ve namuslu bir kadın imajını vurgulayan bir tip olmuştur (Figür 7-8) (Murer 2012: 67,68; Fejfer, 2008: 342. Pudicitia tipi yanında Büyük Herculeum olarak adlandırılan heykel tipi de aynı amaç için kullanılmıştır). 1 numaralı kadın heykeli parçası duruşu ile Hellenistik Dönem özelliklerini yansıtmaktadır. Eserde görülen işçilik ve detaylandırmalar eserin tipolojisini anlamamıza olanak sağlayacak kadar iyidir, unutulmaması gereken nokta yerel üretimlerde ana model ile farklılıklar olabileceğidir. Örneğin eserin duruş pozisyonuna bağlı olarak kalçanın sağa doğru taşan yapısı Hellenistik dönem örnekleri kadar güçlü ve sert değildir. Tüm bu özellikler dikkate alındığında; eser için Geç Hellenistik Dönem ve az sonrası yapım tarihi olarak önerilebilir.

2 Numaralı Heykel Parçası

Ölçüler: Yükseklik: 151 cm, Genişlik: 50 cm, Derinlik: 28 cm.

Cinsi: Orta gözenekli beyaz mermer.

Eserin gövdesinin sağ üst kısmı ve dizlerin biraz aşağısından itibaren alt kısmı kırık ve eksiktir (Figür 9). Ayrıca gövdenin sol üst kısmında yoğun aşınmalar bulunmaktadır.

Eser chiton ve himation giymiş şekilde tasvir edilmiştir. Bir bacak yere sabit basarken diğer bacak yana doğru açılarak dizden hafifçe kırılmıştır. Üst gövdenin mevcut sol kısmından, kolun himation altında kaldığı ve dirsekten hafifçe kırılarak düz bir şekilde aşağıya indirildiği ve giysi kumaşını yukarıya çektiği anlaşılmaktadır (Figür 11). Eserin giysi kıvrımlarında yer yer şematik bir yapı görülmektedir. Himationun sarılması ve sol kısımda toplanması ile karın üzerinden başlayarak aşağıya doğru inen yay şeklindeki kıvrımlar oldukça sert verilmiştir. Ayrıca hareketli sağ bacak üzerindeki kıvrımların keskin ve şematik yapısı eserin ön kısmında görülen kıvrım yapısıyla zıtlık göstermektedir (Figür12). Sağ kısımda olasılıkla hareket nedeniyle kumaşta

oluşan gerilme ve bacak hatları vurgulanmaya çalışılmış ancak yapay bir görünüm verilmiştir. Bununla birlikte eserin duruş pozisyonu ile giysi kıvrımlarında kısmen uyum da görülmektedir. Bu uyumlu yapıyı, ağırlığın verildiği sol bacak ve dolayısıyla kalçanın dışa doğru taşması ile himation kıvrımlarının, kalça üzerinden yelpaze gibi açılarak hareketli bacağı doğru yönlendirilmesinde görmektediriz (Figür 9).

Klasik Dönem ile birlikte heykel sanatında görülen gelişme belirli tiplerin ortaya çıkmasına ve sevilerek kullanılmasına yol açmıştır. Kadın heykellerinde kökeni MÖ 4.yy sonu 3.yy başında ortaya çıkan Pudicitia ve Herculaneum tipleri de bunlar arasındadır (Smith, 2002: 77, Dinç, 2015: 50, Aybek, 2009: 58, dipnot: 103). 2 numaralı kadın heykeli özellikle bir kolun gövdenin yan tarafına düz bir şekilde aşağıya indirilerek himation altından giysi kumaşını tutuş şekli "Küçük Herculaneum" tipinde yapılmış kadın heykellerine benzemektedir (Figür 13-14). Ayrıca Roma Döneminde sıklıkla kullanılan tiplerden biri olan Pallatia Tipi kadın heykellerine de duruş ve himationun sarılış biçimiyle benzemektedir (Cristea, 2015: 142-143 fig.1).

2 numaralı kadın heykelinin Hellenistik kökenli bir modelden esinlendiği açıktır. Bununla birlikte yukarıda bahsettiğimiz stiller Hellenistik Dönemle sınırlı kalmayıp Roma Dönemi boyunca kullanılmıştır. Bu durumda eserin tarihlendirilmesi için giysi kıvrımlarının işleniş şekli ve düzenlenişi bizim için yol gösterici olmaktadır. Flaviuslar döneminde derinleşmeye başlayan kıvrımlarda (Bieber, 1962: 116), Antoninler Döneminde matkap yardımıyla oluşturulmuş kanallar ile ışık gölge etkisi artırıldığı için derin kıvrımlar görülmektedir (Bieber 1962: 119, İnan-Rosenbaum, 1966: 24). Severuslar Dönemi ve sonrasında derin, yoğun matkap işçiliği giysi kıvrımlarında yavaş yavaş azalır (Bieber, 1962: 123).

2 numaralı kadın heykeli giysi kıvrımları ön kısımda hareketle uyumlu bir düzen içinde verilmiştir. Büyük bir kısmı keski yardımıyla oluşturulduğu anlaşılan kıvrımların derinliği yok denecek kadar azdır. Sol bacak üzerinde himation altından çıkan chiton kıvrımlarında ise sütun yivlerini anımsatan düz, taranmış gibi aşağıya inen kıvrım parçaları görülmektedir. Eserin arka kısmında kıvrımlar keskin kenarlı ve düzensiz işlenmiştir. Ön kısımda görülen kıvrım yapısı daha özenlidir.

Eserin duruşunda görülen "S" yapısı da Hellenistik Dönem eserlerini anımsatmakla birlikte Hellenistik Dönem eserlerinde gördüğümüz kadar belirgin değildir. Eser Anadolu'da Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen en önemli tapınaklardan birisi olan Lagina Hekate Tapınağı frizleri ile karşılaştırıldığında duruşlarda ve kıvrım düzenlenişinde benzerlikler olmakla birlikte daha sert ve hareketsizdir (Altun, 2010, Baumeister, 2007).

2 numaralı kadın heykeli yukarıdaki karşılaştırmalar ışığında MS 1.yy'ın ikinci yarısı içinde değerlendirilebilir.

3 Numaralı Heykel Parçası

Ölçüler: Yükseklik: 83 cm, Genişlik: 42 cm, Derinlik: 22 cm.
Cinsi: Orta gözenekli beyaz mermer.

Giyimli kadın heykeline ait parçadır (Figür 15). Eserin üst kısmı ile dizlerinden hemen aşağısı kırık ve eksiktir. Arka kısım düz bir biçimde kırıktır (figür 16), plaka benzeri bu düz yapı eserin yüksek kabartma olabileceğini akla getirmekle birlikte üzerinde hiç bağlantı yuvasının olmaması sonradan kırıldığı olasılığını arttırmaktadır.

3 numaralı heykel parçasının büyük bölümü kırık ve eksik olmasına rağmen ayakta bir kadın heykeli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bacakların duruş pozisyonu anlaşılamamaktadır. Eserin sağ kalça kısmında fark edilen dışarıya doğru taşıma hareketi antik dönem heykel sanatında görmeye alışık olduğumuz bir bacağın yere sabit basarken diğer bacağın hareketli olduğu duruş pozisyonuna sahip olduğunu göstermektedir.

Eser yüzeyinde aşınmalar bulunmakla birlikte kıvrım ve kıyafet yapısı anlaşılabilir. Sol bacak üzerinde dizin hemen aşağısında görülen kıvrım yapısından ve kumaş katlarından çift giysi giydiği anlaşılmaktadır. Bacak arasında düz bir şekilde aşağıya inen kıvrım demeti üzerindeki kıvrımlar ince ve sık yapılmıştır, derinlikleri oldukça azdır. Kalçanın sağ tarafında giysinin bacaklar arasında toplanması sonucu oluşan yay biçimli kıvrımların yüzeyi aşınmıştır. Ancak geniş aralıklı ve ince oldukları mevcut bölümden anlaşılmaktadır. Sol bacağın yan tarafında görülen kıvrımlar aşağıya bakan üçgenler biçiminde ve yüksek işlenmiştir (Figür 17). Kumaşın kalınlığını ifade etmekle birlikte yapılış formunun keskin kenarlı bir üçgene benzemesi yapay bir görümün vermiştir. Bu iki kıvrım çanağı altında keski ile yapılmış çizgisel kıvrım parçaları da genel itibarıyla uyumsuz gözükmektedir. Baldırlar üzerinde görülen kıvrımların yapısı birbirinden farklıdır. Sol baldır üzerindeki ip gibi ince yapılırken, sağ baldır üzerindeki daha derin ve etli yapılmıştır. Bu durum kumaş yapısında bir zıtlık oluşturmakla birlikte etkileyici bir görünüm yerine yapay bir görüntü sağlamıştır.

Eserin buluntu yerinin bilinmemesi ve eksik parçaları yapım tarihi konusunda yorum yapmamızı zorlaştırmaktadır. Eserin geneline baktığımızda bacak arasındaki kıvrımların düzenlenişi ve kalçalar üzerinden göbeğe doğru yönlendirilmiş kıvrımlar figürün İsis ya da İsis rahibesi olabileceğini akla getirmektedir (Figür 18-19) (Çalık, 1997.: 131-132 ve 143-144, plt. 14a ve plt. 21a, Walters, 1988: pl. 12a, pl. 52b). Ayrıca giysi biçimi ve kıvrımların düzenlenişi ile Tarsus Müzesi'nden Nemesis (?) olabileceği düşünülen heykel parçasıyla benzerlikler göstermektedir (Dinç, 2016.: 88-89).

Bu örnekler 3 numaralı heykel parçası ile benzerdir ve genellikle MS 1.ve 2.yy'a tarihlendirilmişlerdir. Bizim değerlendirdiğimiz eserin kıvrım yapısı bu örnekler göre daha sade kalmaktadır, matkap işçiliği görülmemektedir. Bu

nedenle MS 1.yy'ın ilk yarısı içinde değerlendirmek mümkündür.

4 Numaralı Heykel Parçası

Ölçüler: Yükseklik: 54 cm, Genişlik: 52 cm, Derinlik: 6 cm.

Cinsi: Orta gözenekli beyaz mermer.

Giyimli kadın heykeline ait giysi parçasıdır. Sol profilde görülen yay biçimli kıvrımlar ile ön kısımda kalın bir parça halinde inen ve uç kısmı "S" yapan kıvrım parçası eserin orijinalinde çift giysili olduğunu göstermektedir. Etek yüzeyindeki kıvrımlar sütun yivleri gibi belirgin ve şematik yapılmıştır. Tek merkezden aşağıya yelpaze gibi açılan kıvrım parçalarının giysiye hareket kattığı ve olasılıkla duruş pozisyonu ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Kıvrımların sert ve düzgün yapısı Roma İmparatorluk Dönemi içinde yapıldığına işaret etmekle birlikte kesin üretim tarihini belirtmek eldeki veriler ışığında zordur.

5 Numaralı Heykeli Parçası

Envanter Numarası: 74/48

Ölçüler: Yükseklik: 62 cm, Genişlik: 34 cm, Derinlik: 27 cm.

Cinsi: Orta gözenekli beyaz mermer

Çıplak erkek heykeli torsosudur (Figür 21). Baş, omuzlardan itibaren kollar, kasıklardan itibaren bacakları kırık ve eksiktir. Sol baldırın küçük bir kısmı koruna gelmiştir.

Çıplak olarak betimlenen figürün kas yapısı yumuşak hatlarla belli edilmiştir. Kasık çizgisi ise kasların yumuşaklığına ters bir şekilde belirgin bir hat ile vurgulanmıştır. Eserin geneline bakıldığında ön kısımda sola doğru bir "S" hareketi vardır. Bu durum arka kısımda kalçanın hareketinde de fark edilmektedir (Figür 22). Eserin vücut hatlarında görülen bu hareket Klasik Dönem'de Polykleitos'un özellikle atlet heykellerinde uyguladığı kontrapost duruşu yansıtmaktadır (Boysal, 1967: 45-46, Tobin, 1975). Bununla birlikte eserde görülen yumuşamış kas dokusu ile uzun vücut yapısı Lysippos'a atfedilen eserleri hatırlatmaktadır (Smith, 2002: 55, Özgan, 2016: 147-148). Eser genel duruşu itibarıyla atlet heykellerini anımsatır ancak sol omuz üzerinde görülen saç buklesi figürün kimliği hakkında öneri sunmamıza olanak sağlamaktadır. Bu şekilde çıplak ve saçları omuzlarına dökülmüş şekilde betimlemeyi Apollon ve Dionysos heykellerinde sıklıkla görmekteyiz (Figür 23-25). Bu eser de olasılıkla iki tanrıdan birisi için yapılmıştı.

Eserin yapım tarihi hakkında net verilerle konuşmak kazı buluntusu olmadığı için zordur. Figür duruşu ile Klasik Dönem'de başlayarak Roma İmparatorluk Dönemi de dâhil olmak üzere sıklıkla kullanılan bir duruşa sahiptir. Eser yüzeyinin parlatılmasına bile pürüzsüz bir şekilde yapılması, belirgin ancak sert bir yapıya sahip Klasik Dönem vurguları² Roma İmparatorluk Dönemi içinde Hadrian Klasisizmini anımsatmaktadır (Özgan, 2013: 174-177). 5 numaralı heykel parçası ayrıca Kilikya'dan bulunmuş, Dionysos ve Hermes olarak tanımlanmış heykel parçaları ile benzerdir. Bu benzerlikler omuz üzerine dökülen saç lülelerinde kasların

işlenişinde ve "S" biçiminde verilen duruş pozisyonunda görülmektedir (Çalık, 1997.: 170-171, plt 37a-b, 173-174, plt. 39a, 190-191, plt. 50b; Tepebaş-Durugönül, 2013: 63-64). Yukarıda da belirttiğimiz üzere Tanrı Apollon, Dionysos ya da Hermes olarak şekillendirilen heykel parçası için eldeki örneklerle karşılaştırıldığında MS 2.yy üretim tarihi olarak önerilebilir.

6 Numaralı Heykel Parçası

Ölçüler: Yükseklik:22.5 cm, Genişlik: 16 cm, Derinlik: 17.5 cm.

Cinsi: Orta gözenekli beyaz mermer

Erkek heykeline ait baş parçasıdır. Saçın ön kısım detayları, burun kökü, göz çukurları ve çenenin bir kısmı belirgindir (Figür 25). Eserde saçların geri kalanının işlenmemesi ancak yüzeyinde kazıyıcı ve keski izlerinin bulunması parçanın tam bitirilmediğini ya da yeniden işlendiğini göstermektedir (Figür 26). Kulakların heliks kısmı yüzeyinde görülen düzleştirmeler eserin yeniden işlendiğini gösteren işaretlerden birisidir (Figür 27-28) (Prusac, 2011: 86-87)

Başın ön kısmında alın üzerindeki "virgül" biçimli saç tutamları Augustus (Iulius-Claudiuslar Dönemi) ve Traianus Dönemi erkek portrelerinde gördüğümüz saç işlenilişi hatırlatmaktadır (Özgan, 2013-I: 147-272-Özgan, 2013-II: 71-88.). Ayrıca MS 3.yy içine tarihlenen erkek portreleri ile benzerlikler gösterir. Örneğin Gordian III ve Gallienus portrelerinde görülen saç düzenlemesi ile benzerlikler gösterir (Kersauson, 1996: 458, Wegner, 1979: tafel 41a). Bu baş gibi yeniden işlendiği düşünülen ve Kayseri Müzesinde yer alan erkek başı İnan tarafından Geç Cumhuriyet Dönemine tarihlendirilmiştir (Figür 29-30) (İnan ve Rosenbaum, 1966: Plt. CLIX -1 no.284). Ancak Prusac başın Constantin Dönemine ait olabileceğini alın üzerindeki saç düzenlenişine dayanarak söylemektedir (Prusac, 2011: 92.). Eser olasılıkla MS 3.yy içinde yeniden düzenlenmiştir. Orijinalinin Augustus Dönemine ait olduğu alın üzerindeki saç tutamlarına dayanarak düşünülebilir. Augustus Döneminde daha uzun tutulan bu saç tutamlarının, parçanın yeniden ele alınırken dönem stiline uygun biçimde kısaltıldığı alın üzerindeki izlere ve saç çizgisinin düzgün verilmeyeşine dayanarak söylenebilir.

3- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kayseri Müzesinde bulunan heykel parçaları tek bir merkezden gelmemiştir, bir kısmının buluntu yeri satın alma olduğu için bilinmemektedir. Bununla birlikte eserlerin kaliteli işçiliği, stil özellikleri literatüre eklenmesi gereken örnekler olduğunu göstermektedir. İleride yapılacak çalışmalar ile benzer örneklerin bulunması durumunda bölgesel özellikleri tanımlayabilecek nitelikte eserlerdir. Eserlerin az sayısına rağmen gösterdikleri çeşitlilik antik dönem heykel sanatı stilistik değerlendirmesi açısından önemlidir.

Bir ve iki numaralı kadın heykeli parçaları antik dönem heykel sanatında Pudicitia ve Herculaneum tipi olarak adlandırılan, uzun bir süre kadın heykellerinde tercih edilen tiplerde yapılmışlardır. Bu kadar bilinen tiplerin tercih edilmesi şaşırtıcı olmamakla birlikte duruş ve işçiliğin

² Sırt çizgisinin derin ve vücudu ikiye bölmüş gibi verilen yapısı örnek olarak gösterilebilir.

kalitesinin de belirtilen tipte yapılmış örneklerle benzerlikleri bölgedeki heykel işçiliğinin kalitesini göstermektedir. İthal olma olasılığı göz önüne alındığında ise tercih edilen heykel stillerinin bölgede bilindiğini göstermektedir.

3 ve 4 numaralı kadın heykeli parçaları stil ve tarih açısından belirgin işaretler sunmamaktadır. Bununla birlikte olasılıkla Roma İmparatorluk Dönemi'nde üretilmiş olan bu iki parçadan özellikle 3 numaralı kadın heykeli parçasının giysi düzenlenişinin İsis ve İsis rahibesi heykellerine benzemesi hem bölgenin heykel stil çeşitliliğini hem de kültürleri hakkında öneri sunmamıza olanak sağladığı için önemli bir parçadır.

5 numaralı erkek heykeli parçasının, 1 ve 2 numaralı kadın heykeli parçaları gibi Klasik Dönemden itibaren görülmeye başlanan duruş pozisyonunda yapıldığı anlaşılmaktadır. Atlet ve Tanrı heykelleri için tercih edilen bu tipte bizim eserimizin omuz kısmında görülen saç tutamı parçası eserin orijinalinde bir tanrı heykeline ait olabileceğini göstermektedir. Bu eser de 3 numaralı kadın heykeli parçası gibi bölgedeki kültler hakkında öneri sunmamızı sağlayacak ve ilerleyen dönemde bulunabilecek benzer örnekler için bir kaynak olabilecek niteliktedir.

6 numaralı erkek heykeli parçası hem bölgede geç dönemdeki hareketliliği hem de heykel üretimi olabileceğini göstermektedir.

Bu makalede ele alınan parçalara dayanarak bölgede MÖ 1.yy'dan MS 3.yy sonlarına kadar heykel stillerinin takip edilebileceğini söyleyebiliriz. Bu parçalar yerel bir üretimi kanıtlamakla birlikte bölgede anıtsal yapıların ve villa gibi kişisel konutların varlığının işareti olarak kabul edilebilir. Ayrıca İsis kültü ile ilgili ileride gelebilecek olan veriler elimizdeki parça ile desteklenebilir. Bunun yanında Apollon ya da Dionysos'a tapınım yapıldığı söylenebilir. Bu parçaların en önemli özelliği daha öncede belirttiğimiz üzere sonraki çalışmalar için bir kaynak olabileceği ve bölgede zengin bir heykel çeşitliliğini göstermesidir.

KAYNAKÇA

- Altun, Ö. (2010). *Lagina Hekate Kutsal Alanından Bulunmuş Heykel Parçaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Aybek, S. (2009). *Metropolis İonia I Heykel, Metropolis'te Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlığı*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Aurenhammer, M. (1990). *Die Skulpturen von Ephesos: Idealplastik*, Forschungen in Ephesos.
- Baumeister, P. (2007). *Der Fries Des Hekateion Von Lagina- Neue Untersuchungen zu Monument und Kontext*, Byzas 6, Ege Yayınları, İstanbul.
- Bieber, M. (1977). *Ancient Copies Contributions to The History of Greek and Roman*, New York University Press, New York.,
- Boysal, Y. (1967). *GreK Klasik Devir Heykeltıraşlığı*, Ankara
- Chamonard, J. (1922). "Le quartier du Théâtre, Exploration archéologique de Délos", Fasc.VIII, Paris.
- Çalık, A. (1997). "*Roman Imperial Sculpture from Cilicia*" (yayınlanmamış Doktora Tezi, University of London-King's College).
- Dinç, M. (2015). "Manisa Müzesi'ndeki Hellenistik - Roma Dönemi Heykelleri", Manisa Müzesi Heykeltıraşlık Eserleri, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (Kaam) Yayınları - 3.
- Dinç, M. (2016). "Tarsus Müzesi'ndeki Hellenistik-Roma Dönemi Tanrıça ve Kadın Heykelleri", Tarsus Müzesi Taş Eserleri-Heykeltıraşlık ve Mimari Plastik Eserler Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (Kaam) Yayınları - 5.
- Fejfer, J. (2008). *Roman Portraits in Context*, Walter de Gruyter, Berlin New York.
- İnan, J. ve Rosenbaum, E. (1966). *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*, London.
- Kersauson, K. (1996). *Catalogue des Portraits Romains*, Tome II, Paris.
- Linfert, A. (1976). *Kunstzentren hellenistischer Zeit. Studien an weiblichen Gewandfiguren*, Wiesbaden.
- Murer C. (2012). "Römische Bürgerinnenbild zwischen Idealität und Individualität: Funktionswandel frühkaiserzeitlicher Ehrenmonumente in Italien", Bulletin ASAC-SAKA 2012, 67-71.
- Özgan, R. (2013). *Roma Portre Sanatı I*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Özgan, R. (2013). *Roma Portre Sanatı II*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Özgan, R. (2016). *Hellenistik Devir Heykeltıraşlığı I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Prusac, M. (2011). *From Face to Face, Recarving of Roman Portraits and the Late Antique Portrait Arts*, Leiden-Boston.
- Smith, R. R. R. (2002). *Hellenistik Heykel* (çev. Aysin Yoltar Yıldırım), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Şahin, M. (2000). *Miletopolis kökenli Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*, TTK, Ankara.
- Tepebaş, U-Durugönül, S. (2013). "Arkaik - Roma Dönemi Heykeltıraşlık Eserlerinin Kataloğu ve Değerlendirilmesi", Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu, Heykeltıraşlık ve Mimari Plastik Eserler, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (Kaam) Yayınları - 2, Pitura Mersin Kitaplığı-3.
- Tobin, R. (1975). "The Canon of Polykleitos" *American Journal of Archaeology*, 79(4), 307-321. doi:10.2307/503064
- Walters, E. (1988). "Attic Grave Reliefs That Represent Women in the Dress of Isis", *Hesperia Supplements*, 22, 1-188. doi:10.2307/1353990
- Wegner, M. (1979). *Gordianus III bis Carinus (Das römische Herrscherbild, 3.3)*, Berlin

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Kayseri has a long-established historical background. It is one of the important headquarters points especially in the Roman Period. Cultural activities in the city continued for a long time without interruption. The cultural products in Kayseri have a unique structure as well as a style unity in their history. Local effects are clearly seen especially in sarcophagi dating to the Roman imperial period. The sculpture pieces we consider here are also important for Kayseri's cultural development. The art of sculpture in ancient times was not only aesthetic. People used visual arts to convey their beliefs, political views, and sometimes implicit statements.

The sculptures that form the subject of this article also carry the cultural features of the period they belong to. It should not be ignored by saying only a small piece, sometimes it tells the belief and the period of the culture that it belongs to the expressions it carries on a very small archaeological piece. The important thing is to study each culture product knowing that it once meant something to someone. Then the results appear more clearly. Among the sculptures pieces of men and women, there are those that will enable us to learn about their religious beliefs. In ancient times, we can have an idea about the gods believed by Kayseri people. This will be a resource for sculptures and worship areas that will be found further.

Sculpture pieces not only provide information about the cultural structure of the ancient period, but also provide information about the art style of the period. Although some of the artifacts we work with are small pieces, what kind of stance and style they have in the whole is understandable quality. On the artifacts are observed attentive workmanship both in the processing of folds of clothes and in the positioning of postures. . This situation played an important role in comparison with similar examples of known history and in the evaluation of the works. It also showed the standards and quality of sculpting works in the region.

Method

Primarily was obtained the necessary permissions from the Kayseri museum for the study of artifacts. Then the pieces of sculptures were photographed and their main dimensions taken. Inventory information was obtained about how and from where the artifacts were brought from Kayseri museum. After the works were grouped within themselves, their definitions were made. A literature searching was made to date the pieces of sculptures and similar examples were found, and a history proposal was presented by making comparisons.

While comparing the works with similar examples, attention was paid to standing positions and clothing structures. It was tried to determine which iconography the sculptures were made by influencing them.

Results and Discussion

The sculptures found in the Kayseri Museum and evaluated by us were not found as a result of archaeological excavations. This situation brought some difficulties for the dating the artifacts. However, the quality workmanship of the works allowed us to compare with similar examples. In addition to dating the works, their styles and the periodic features they carry were also compared with similar examples. As a result of comparisons, A sculpture style that can be traced until 1st century BC and AD the end of the 3rd century has been determined.

The sculpture pieces have a high quality workmanship. This enabled us to easily determine the details of the garment, how they would have a standing position if they were in the whole situation while evaluating the pieces. In addition, pieces belonging to god and goddess statue were identified among the works. When the parts were evaluated, it was determined that they might be related to the worship of Apollo, Dionysos and Issis cults in the region.

In addition to those exhibiting cultural features, there are independent sculptures that cannot be combined with any character. The sculptures in this group were probably used for aesthetic purposes for decoration. This situation can be accepted as a sign of the monumental buildings decorated with sculptures in the region and the houses such as villas, which were frequently preferred during the Roman period.

Recommendations

The sculptures in the Kayseri Museum that form the subject of our study are important in terms of providing information about the ancient sculpture art of the region. They can be used as a resource for dating the future works and determining the style features. For this reason, it will be useful to bring the pieces we work with into the literature for a better understanding of the future works and regional sculpture.

Figürler

Figür 1: 1 Numaralı Kadın Heykeli Parçası, ön cephe.

Figür 2: 1 Numaralı Kadın Heykeli Parçası, arka cephe.

Figür 3: 1 Numaralı Kadın Heykeli Parçası, sol profil.

Figür 4: 1 Numaralı Kadın Heykeli Parçası, sağ profil.

Figür 5: Klasik Dönem Pudicitia tipi, Ağlayan Kadınlar Lahdi (Boysal, 1967: Res. 103a).

Figür 6: Hellenistik Dönem Pudicitia Tipi örneği, Delos. (Boardman, 2002: 113).

Figür 7: Pudicitia tipi, Helenistik Dönem orijinalinin Roma Kopyası (Bieber, 1977:Pl. 103, 618).

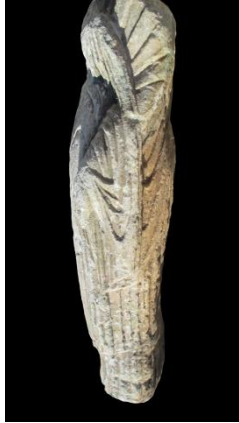
Figür 8: Pudicitia tipi, Roma Dönemi (Bieber, 1977: Pl. 103, 620).

Figür 9: 2 numaralı Kadın Heykeli

Figür 10: 2 numaralı Kadın Heykeli, arka kısım.

Figür 11: 2 numaralı Kadın Heykeli, sol profil.

Figür 12: 2 numaralı Kadın Heykeli, sağ profil.

Figür 13: Küçük Herculaneum'lu kadın heykeli (Smith, 2002: figür 89).

Figür 14: Bergama'dan Herculaneum tipinde yapılmış kadın heykeli (Linfert, 1976: taf. 66 fig. 362).

Figür 15: 3 numaralı Kadın Heykeli parçası.

Figür 16: 3 numaralı Kadın Heykeli parçası, arka kısım.

Figür 17: 3 numaralı Kadın Heykeli parçası, sol profil.

Figür 18: İsis. Tunus Bardo Museum C982 (Walters, 1988: Pl. 52b).

Figür 19: İsis örneği, Herakleion Museum 314 (Walters, 1988: pl.12a).

Figür 20: 4 Numaralı Kadın Heykeli Giysi Parçası

Figür 21: 1 Numaralı Erkek Heykeli Torsosu.

Figür 22: 1 Numaralı Erkek Heykeli Torsosu, arkası.

Figür 23: Apollon, Efes Müzesi, (Aurenhammer, 1990: taf.11a, Nr.12).

Figür 24: Apollon, İstanbul Arkeoloji Müzesi, (Aurenhammer, 1990: taf.15, Nr.15).

Figür 25: Dionysos, Selçuk Müzesi,
(Aurenhammer, 1990: taf.28a, Nr.41).

Figür 26: 2 Numara Erkek Heykeli Başı

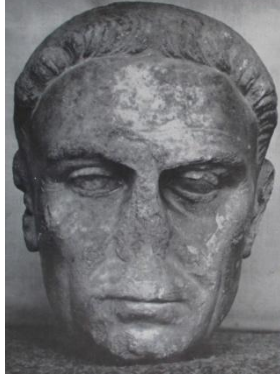
Figür 27: 2 Numara Erkek Heykeli Başı, arka kısım.

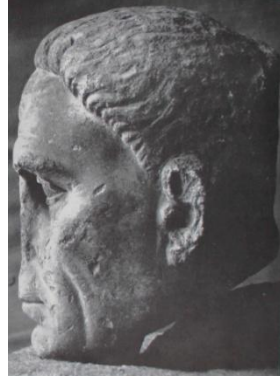
Figür 28: 2 Numara Erkek Heykeli Başı, sağ profil.

Figür 28: 2 Numara Erkek Heykeli Başı, sol profil.

Figür 29: Kayseri Müzesi, (İnan ve Rosenbaum, 1966: Plt. CLIX ,1 no.284).

Figür 30: Kayseri Müzesi, (İnan ve Rosenbaum, 1966: Plt. CLIX 2 no.284).

KUZEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE TESPİT EDİLEN KÖROĞLU KALELERİ

Gökhan Kalmış^{1*+}

¹Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

*gokhankalmis@mku.edu.tr

+ORCID: 0000-0002-0118-9373

Öz- Çalışma sahasımız olan Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, tarihin en eski devirlerinden itibaren insanoğlu tarafından yerleşim yeri olarak tercih edilmiştir. Bölgenin; akarsu potansiyeli bakımından zengin olması, önemli yol ağlarının kesişim noktasında bulunması ve verimli tarım arazilerine sahip olması, tarihin hemen her döneminde yoğun yerleşim görmesini sağlamıştır. Bölgede, geçmişten günümüze kadar gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde, önemli tarihi ve arkeolojik merkezler tespit edilmiştir. Çalışmamızda, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde tespit edilen Köroğlu Kaleleri, Eskiçağ ve Ortaçağ mimarisi bakımından ele alınmıştır. Kalelerde tespit edilen keramik verileri ise renkleri, katkı maddeleri, yapım teknikleri ve pişme oranlarına göre değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, Eskiçağ, Ortaçağ, Köroğlu, Köroğlu Kaleleri

KÖROĞLU CASTLES DISCOVERED IN NORTHEAST ANATOLIA

Abstract – Our study area, Northeast Anatolia Region, was chosen as a settlement by mankind since the earliest ages in history. The fact that the region is rich in river potential, located at the intersection of important road networks, and has fertile agricultural lands has enabled it to host intensive settlement in almost every period of history. Important historical and archaeological centers have been identified in the region as a result of the surface surveys carried out from the past to the present. Our study examines the Köroğlu Castles located in the Northeastern Anatolia Region in terms of Ancient and Medieval architecture. The data of the ceramic found in the castles were evaluated according to their colors, additives, production techniques, and firing rates.

Keywords – Northeast Anatolia Region, Ancient, Middle Ages, Köroğlu, Köroğlu Castles

Giriş

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi; batıda Rize-Erzurum, güneyde Erzurum-Aras havzasının güneyi, kuzeyde Karadeniz, doğuda ise Türkiye-Rusya arasında kalan bölgeyi kapsamaktadır. Yaklaşık olarak 37.000 km²'lik yüz ölçümüne sahip olan bölge, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümü ile Doğu Anadolu bölgesinin Erzurum-Kars bölümünden meydana gelmektedir (Atalay-Tetik vd. 1984: 13; Leloğlu, 1984: 4).

Araştırma sahasımız; Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden oluşmaktadır. Bu iller, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir bölümünü oluşturan Doğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi, akarsu potansiyeli bakımından oldukça zengindir. Bölgenin başlıca akarsuları arasında; Aras, Fırat, Dicle ve Kür (Kura) nehirlerini sayabiliriz. Kaynağını Bingöl Dağları'ndan alan Aras Nehri, Nahcivan-İran, Ermenistan-İran ve Azerbaycan-İran sınırlarını belirlemektedir. Nehir, 1072 km uzunluğa sahip olup, Azerbaycan'da Kür Nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne dökülmektedir (Honigmann, 1970: 183-213; Ksenophon, 1984: 132; Tuncel, 1991: 332-335)¹. Antik kaynaklarda da Aras Nehri hakkında bilgiler verildiği görülmektedir. Antik tarihçi Herodotos ile antik tarihçi ve coğrafyacı olan Strabon, eserlerinde nehir ile ilgili önemli bilgiler vermişlerdir².

Bölgenin önemli su kaynaklarından birisi de Fırat Nehri'dir. Nehir, Karasu ve Murat ırmaklarının birleşmesinden meydana gelmektedir. Karasu Irmağı, Erzurum'dan doğuduktan sonra kuzeydoğu-güneybatı yönünde akıp Erzincan'ı geçerek Elazığ il sınırları içerisinde, Murat Nehri ile birleşmektedir³. Elazığ'dan itibaren kuzey-güney yönünde akışına devam eden nehir, Şanlıurfa'dan Suriye'ye geçmektedir. Daha sonra burada Dicle ile sularını birleştirip, "Şattü'l Arap" adını alarak, sularını Basra Körfezi'ne boşaltmaktadır (Tuncel, 1996: 31 vd.; Özey, 2002: 256 vd.; Polat, 2003: 2 vd.; Koday, 2005: 36 vd.).

1. Erzurum ve Yakın Çevresinin Eskiçağ Tarihi

Bölge, tarihin en eski devirlerinden itibaren yerleşim görmüştür. Bölgede, Paleolitik Çağ'a ait yapılan bilimsel çalışmaların sayısı yetersiz olmasına rağmen önemli Paleolitik Çağ merkezleri tespit edilmiştir. Bu merkezler arasında; Kars ilinde *Tombultepe*⁴, *Cilavuz/Susuz Yerleşmesi*⁵, *Ağzıaçık Suyu*⁶, *Anı*⁷, *Borluk Deresi*⁸,

*Kurbanağa Mağarası*⁹ ve *Yazılıkaya*¹⁰; Erzurum ilinde ise *Hamam Deresi*¹¹ ve *Şıpsıp Mağarası*¹² yer almaktadır. Merkezlerde incelemelerde bulunan İ. K. Kökten, Paleolitik Çağ'a ait aletler ele geçirmiştir. Coğrafi şartların ve iklimin zorluğu ile bölgedeki prehistorik çalışmaların yetersizliği, Paleolitik yerleşmelerin sayısının kısıtlı kalmasına neden olmuştur. Yine bölgede Neolitik Çağ araştırmaları da yetersiz kalmıştır. Bölgede bu döneme tarihlendirilen tek merkez, Ardahan ili, Çıldır ilçesinde tespit edilmiş olan Akçakale'dir. Merkezde, 1943-1944 yıllarında yüzey araştırması gerçekleştiren İ. K. Kökten, Akçakale Adası'ndaki dolmenlerin (Taşlıdam) yapımında Neolitik Çağ tekniği kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Kökten, burada tespit edilen çok kaba, mat siyah renkli çanak parçalarının da Neolitik Çağ'a ait olduğunu belirtmiştir (Kökten, 1943a: 601-613; Kökten, 1943b: 119-121; Kökten, 1944: 672, lev. XC, res. 9; Kökten, 1953: 196, lev. VII, 1-2; Kökten, 1970: 2-16; Kökten, 1975: 100-102, res. 761, 2-3)¹³.

Bölgede, Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı boyunca Karaz Kültürü'nün etkili olduğu görülmektedir. Bu dönemde bölgenin yoğun bir yerleşim gördüğü, tarihi ve arkeolojik veriler sayesinde bilinmektedir. Geniş bir coğrafyada hâkim olan kültürün yayılım alanı, orijini ve adı ile ilgili bilim dünyasında görüş birliği bulunmamaktadır¹⁴. 1998 yılından itibaren Erzurum-Erzincan-Kars ve Iğdır illerinde, A. Ceylan başkanlığındaki benim de üyesi olduğum ekip tarafından yüzey araştırması çalışmaları yürütülmektedir. Bu araştırmalar neticesinde Karaz Kültürü'ne ait verilerin bulunduğu, çok sayıda arkeolojik merkez tespit edilmiştir. Tarafımızdan kültür "Karaz Kültürü", merkezlerde ele geçirilen keramikler ise "Karaz Keramiği" olarak isimlendirilmektedir. Karaz keramiği, kendine has özelliklere sahiptir. Keramiklerin en önemli özelliklerinden birisi el yapımı olmasıdır. Tek renkli ve astarlı olan çanak çömlekler açıklanarak, parlak bir görünüm kazandırılmıştır. Karaz Kültürü, M.Ö. III. binin ikinci yarısından itibaren tarih sahnesine çıkan Hurriler ile ilişkilendirilmektedir. Biz de bu ilişkilendirmenin doğruluğunun kuvvetle muhtemel olduğu kanaatindeyiz (Bittel, 1945: 94; Sukenik, 1947: 9-10; Koşay-Turfan, 1959: 359; Koşay-Vary, 1964: 15; Koşay-Vary, 1967: 9; Arsebük, 1979: 83 vd.; Koşay, 1984: 29-31; Pehlivan, 1984: 50; Güneri, 1987: 54 vd.; Pehlivan, 1990: 170 vd.; Çor, 1990: 17 vdd.; Kınal, 1991: 28 vd.; Sagona, 2000: 329 vdd.; Sagona, 2006: 15 vd.; Ceylan, 2015: 479; Sagona-Zimansky, 2015: 167 vd.; Ceylan, N. 2019: 637;

¹ Binlerce yıldır, bölgedeki insan yerleşimlerinin temelini belirleyen Aras Nehri ve Aras Vadisi'nde tespit edilen arkeolojik yerleşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Özgül, 2011: 35 vdd.

² Herodotos; "... Arax, Mateinlerin 27 ülkesinden kaynar; suları kırk ağzıdan dökülür, bunların biri dışında hepsi de sığ bataklıklardır, burada çiğ balık yiyerek geçinen ve giyim olarak, fok balığı derileri örtünen halklar yaşarlar. Arax'ın yalnız bir ağzı, bir engele çarpmadan Hazar Denizi'ne dökülür" (Herodotos, 2006: I. 202). Strabon; "... söylendiğine göre Arax Irmağı, birçok kollarına ayrılarak memleketi sular altında bırakıp; kollarından biri Caspia (Hazar) Denizi'nde Hirkanya Körfezi'ne dökülür..." (Strabon, 2000: 8, 6; XI, 4, 2).

³ Fırat Nehri'nin önemli bir kolu olan Karasu Irmağı ve yerleşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Günaşdı, 2013: 11 vd.

⁴ Kökten, 1943a: 601-613; Kökten, 1943b: 119-121; Kökten, 1975: res. 761, 2-3; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Tombultepe.

⁵ Harmankaya-Tanıdı, 1996: Cilavuz/Susuz; Ceylan, 2001: 29.

⁶ Kökten, 1953: 196, lev. VII, 1-2; Tomsky, 1982: 188; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Ağzıaçık Suyu.

⁷ Harmankaya-Tanıdı, 1996: Anı.

⁸ Kökten, 1944: lev. XC. res. 9; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Borluk Deresi; Ceylan, 2001: 26; Ceylan, 2015: 173.

⁹ Harmankaya-Tanıdı, 1996: Kurbanağa Mağarası; Ceylan, 2001: 26; Ceylan, 2008: 83.

¹⁰ Kökten, 1975: 104, res. 5-6, 14-15; Karpuz, 1977: 2, res. 1-3; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Yazılıkaya; Ceylan, 2001: 83.

¹¹ Koşay, 1984; Ceylan, 2003: 314; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Hamam Deresi.

¹² Koşay, 1974: 39 vd.; Ceylan, 2008: 275; Ceylan-Bingöl vd. 2008: 136; Ceylan-Günaşdı, 2017: 318.

¹³ Çalışma sahasımızda, Neolitik Çağ ile ilgili İ. K. Kökten'in vermiş olduğu bilgi dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bölgede, Neolitik dönemin varlığı hususunda bilim dünyasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. (Bu görüşler hakkında geniş bilgi için bkz. A. Ceylan-N. Ceylan, 2018: 44 vd.).

¹⁴ Detaylı bilgi için bk. Wright, 1937: 72 vd.; Amiran, 1952: 90; Burney-Lang, 1971: 43 vd.; Ceylan, 2015: 477; Sagona-Zimansky, 2015: 167 vd.; Günaşdı, 2016: 117; Özgül, 2016: 142; A. Ceylan-N. Ceylan, 2018: 1 vdd.; Ceylan-Günaşdı, 2018: 72-73; Ceylan-Özgül vd. 2019: 27; Kalmış, 2019: 2033 vd.

Ceylan-Kalmış, 2019: 621 vd.; Ceylan-Özgül-Kalmış, 2019: 31; Üngör, 2019: 757).

Bölge, Eskiçağ'dan itibaren önemli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin, yoğun bir şekilde yerleşim yeri olarak tercih edilmesinin başında zengin su kaynakları, yer altı kaynakları ve stratejik konumu gelmektedir. Önemli yol ağlarının kesişme noktasında bulunan bölge; M.Ö. II. binin sonları ile M.Ö. I. binin ilk çeyreğinde, Diauehi Krallığı'nın egemenliği altındadır. M.Ö. I. binde ise bölgede Urartu Devleti'nin varlığını görmekteyiz. M.Ö. XIII. yüzyılda, Van ve çevresinde bulunan Uruatri-Nairi Konfederasyonları, yaklaşan Asur tehlikesine karşı birleşerek M.Ö. IX. yüzyılda Urartu Devleti'ni meydana getirmişlerdir. Bölge, Diauehi Krallığı ile Urartu Devleti arasında mücadele sahası olmuştur (Pehlivan, 1991: 1 vdd.; Ceylan, 2008: 1 vdd.; Ceylan, 2015: 1 vdd.; Karageçi, 2013: 98 vd.; Günaşdı, 2016: 117 vd.; Morkoç, 2016: 3; Özgül, 2016: 143 vd.; Ceylan, 2017: 517 vdd.; Ceylan-Günaşdı, 2018: 1 vdd.; Üngör, 2018a: 101 vd.; Karageçi-Günaşdı, 2019: 653; Kalmış, 2020: 88; Morkoç, 2020: 112).

2. Destandan Tarihe Yansımalar: Köroğlu Kaleleri

Köroğlu, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk Dünyası'nın ortak paydası olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun bir geçmişe sahip olan Türk Tarihi incelendiğinde, çok sayıda kahramanla karşılaşmaktadır. Bu kahramanlardan birisi olan Köroğlu, Türk folklorunun birçok alanında görülmektedir. O'nun folklorumuza etkileri incelendiğinde; şiir, hikaye, deyim, fıkra, türkü, coğrafi isim, halk oyunu, tarihi ve arkeolojik merkezler gibi çok geniş bir yelpaze ile karşılaşmaktadır (Doğan Günendi, 1996: 4 vd.).

Asıl adı Ruşen Ali olan Köroğlu; "Koroğlu, Kuroğlu, Goroğlu, Göroğlu vb." farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır (Atmaca, 2016: 355). Köroğlu'nun ortak bir isimle anılmaması, hikâyelerinin çok geniş bir coğrafyada, farklı şekillerde anlatılmasından kaynaklanmaktadır. Babasının gözlerine mil çekildiğinden dolayı Köroğlu olarak isimlendirilen kahraman, Türkmenistan Edebiyatı'nda ise Goroğlu olarak karşımıza çıkmaktadır. "Kör/Gör/Gor" kelimesi, Türkmen şivesinde mezar anlamına gelmektedir¹⁵. Destanda; Goroğlu'nun annesinin ona hamileyken vefat ettiği, çocuğun ise mezarda dünyaya geldiği ifade edilmektedir. Bu yüzden "Goroğlu" yani "Mezaroğlu" olarak anılmıştır (Detaylı bilgi için bkz. Gökçimen, 2014: 216 vd.; Aydın Kasımoğlu, 2011: 240 vd.).

Araştırma sahamızı oluşturan illerde, bölgenin tarihini aydınlatmak amacıyla geçmişten günümüze kadar çeşitli yüzey araştırmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalar neticesinde

¹⁵ "Kör/gör/gor" kelimesini etimolojik açıdan inceleyen Y. Çoruhlu, "Kor" kelimesi ile Eski Türkler'in kutsal mezarlarını ifade etmek için kullanılan "Kurgan/Korgan" kelimesi arasında bağlantı kurmaktadır. "Gör/Gor" kelimesinin Türkmen şivesinde mezar anlamına geldiğini belirten Çoruhlu, Kazak şivesinde ise "kor" kelimesinin ölünün gömüldüğü yer anlamına gelmekte olduğunu ifade etmektedir. Kelime, Kaşgarlı Mahmud'un kaleme almış olduğu sözlükte "ziyan" anlamında kullanılmıştır (Kaşgarlı Mahmud, 1999: 122). Çoruhlu; bu anlamın, ölümün bir "kayıp" olması ile ilişkilendirilebileceğini vurgulamıştır. Yazar eserinde, Eski Uyurca'da da kelimenin "zarar, ziyan" manasına geldiğini belirtmiştir (Detaylı bilgi için bk. Çoruhlu, 2016: 25 vd.).

Erzurum'da 3, Erzincan'da 2, Kars'ta 2, Iğdır'da 2 ve Ardahan'da 1 olmak üzere toplamda 10 adet Köroğlu Kalesi tespit edilmiştir. Bu kalelerin aynı isimle anılması tesadüf değildir. Bu durumu Türk Halk Edebiyatı'nın önemli eserlerinden biri olan Köroğlu Destanı'nın halk üzerindeki güçlü etkisinin bir yansıması şeklinde yorumlamak mümkündür.

Köroğlu; Orta Asya'dan Anadolu'nun dört bir yanına yayılmış, ününün eriştiği her coğrafyada insanların hayatlarını ve düşüncelerini etkilemiş ve bu etkileşim onu asırlar öncesinden bu günlere kadar getirmiştir. Köroğlu Destanı, Türkiye'nin yanı sıra Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın sözlü edebiyatında yer edinmiştir. Gerek yazılı gerekse gezici destan anlatıcıları (Köroğluhanlar) tarafından anlatılmasından kaynaklanan bazı farklılıklar olmasına rağmen, destanın içeriği hemen hemen aynıdır. Köroğlu'nun bir destan kahramanı olmasının yanı sıra Aşık Tarzı Türk Şiiri geleneğinin, 16. yüzyılda yaşamış olan aşıklarından biri olduğu, araştırmacılar arasında tartışma söz konusu olmuştur (Günendi, 1996: 1, 40; Atmaca, 2016: 354).

Yöre halkının, dilden dile aktarılan Köroğlu hikâyelerinden etkilenerek, bölgedeki birçok tarihi yerleşim alanına "Köroğlu" ismini vermiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu çalışmada ele alınan "Köroğlu Kaleleri" dışında, yine çalışma bölgesinde farklı türde, aynı isimle anılan yerleşim alanları bulunmaktadır. Bu merkezler arasında "Köroğlu Mağara Yerleşmesi"¹⁶, "Kızıroğlu Kalesi"¹⁷ ve "Köroğlu Kaya Mezarı"¹⁸ sayılabilir. Ayrıca, bölgedeki yer adları üzerinde de destanın izleri görülmektedir. Örneğin Erzurum'a bağlı Şenkaya ilçesinde Köroğlu Mahallesi ve Kars'a bağlı Sarıkamış ilçesinde Köroğlu köyü bulunmaktadır. Yine Kars'ın Susuz ilçesinde de Kızıroğlu köyü yer almaktadır. Köroğlu Destanı'nda geçen "Köroğlu ve Kızıroğlu Mustafa Bey" hikâyesinin ana kahramanlarından birisi olan Kızıroğlu Mustafa Bey'in, bu köyde ikamet ettiği rivayet edilmektedir¹⁹. Türk Dünyası'nın ortak destanı olmasından dolayı, diğer Türk ülkelerinde de Köroğlu Kalesi olarak isimlendirilen yerleşimler de tespit edilmiştir. Azerbaycan'ın "Gedebey" şehrinin "Galakend" köyünde bulunan Köroğlu Kalesi'nin de, Köroğlu tarafından sığınak olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Köroğlu Destanı'nda geçen kale olarak tanıtılan bu merkez, yerli ve yabancı turistlerin uğrak yeri olmuştur²⁰.

Yukarıda ifade ettiğimiz tarihi ve arkeolojik merkezler ile coğrafi yer isimlerinde Köroğlu'nun kullanılması, halkın ona sevgi, saygı ve bağlılığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Çalışma sahamızda, geçmişten günümüze kadar gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde tespit edilen Köroğlu Kaleleri'ne ait detaylı bilgiler şu şekildedir:

¹⁶ Ceylan, 2015: 150.

¹⁷ Özgül-Ceylan vd. 2013: 283; Ceylan, 2015: 272; Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018: 170.

¹⁸ Günaşdı, 2013: 154; Ceylan, 2015: 217; Ceylan, 2016: 16.

¹⁹ Köroğlu Destanı'yla ilişkilendirilen coğrafi yer adları ile ilgili geniş bilgi için bk. Boratav, 1984: 126-135.

²⁰ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.azerbaycanegitim.org/azerbaycan-koroglu-kalesi/>

2.1. Erzurum/Oltu Köroğlu Kalesi

Erzurum ili, Oltu ilçesinin 20 km kuzeyinde, ormanlık bir alan içerisinde yer almaktadır (Foto. 1). Kale, zeminden 200 m yüksekliğe sahip olan bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Küçük boyutlu olan Köroğlu Kalesi'nin duvarlarının büyük bir kısmı uçmuştur. Kalenin iç kısmında, çapı 2 m olan ve yaklaşık olarak 3 m derinliğe sahip su sarnıcı yer almaktadır. Bölge halkı, Gökçedere Mahallesi Camisi'nin bahçesindeki sağlam pithosun, Köroğlu Kalesi'nden çıktığını belirtmektedir. Kale, coğrafi konum olarak bulunduğu bölgenin en yüksek tepesinde, doğal yolları kontrol altında tutan bir konumda inşa edilmiştir. Kalenin sur duvar yapım tekniği ve mimarisinden, tipik bir Ortaçağ kalesi olduğu anlaşılmaktadır (Ceylan, 2007a: 106; Ceylan, 2008: 213 vd.; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu; Ceylan-Günaşdı, 2018: 272).

2.2. Şenkaya Köroğlu Kalesi

Erzurum ili, Şenkaya ilçesinin batısında, Timur Kışlası olarak ifade edilen yerin 1,5 km kuzeyinde, Teketaş'ın 1,7 km güneydoğusunda yer almaktadır. Kalenin rakımı, 1449 m'dir (Foto. 2-3; Çizim 1). Kalenin kuzey ve kuzeybatısı sarp ve uçurumdur. Doğusundan modern Oltu-Gaziler karayolu geçmektedir. Günümüzde büyük ölçüde tahrip olmuş olan kalenin bulunduğu tepelik alanda kaçak kazılarla birlikte doğal bir kayma sonucu büyük bir tahribat meydana gelmiştir. Sarp bir kale olan Köroğlu Kalesi'nin Lahsor Deresi'ne bakan kısmı uçurumdur. Kalenin sur duvar yapım tekniği, mimarisi ve az sayıdaki keramik verilerinden hareketle tipik bir Ortaçağ kalesi olduğu belirlenmiştir (Ceylan-Bingöl vd. 2008: 135; Günaşdı, 2007: 67; Ceylan, 2008: 271; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu Kalesi; Ceylan-Günaşdı, 2018: 273).

2.3. Çat Köroğlu Kalesi

Erzurum ili, Çat ilçesine bağlı Yavi Mahallesi'nin 5 km kuzeyinde, 2554 m rakımda yer almaktadır (Foto. 4). Kale, kuzey-güney yönünde 27 m, doğu-batı yönünde ise 30 m boyutlarındadır. Kalenin giriş kapısı kuzeybatı tarafındadır. Giriş kapısının güneybatı tarafında, 3.50 cm boyutunda ve 70 cm yüksekliğinde, 4 sıradan oluşan bir duvar kalıntısı bulunmaktadır. Kalenin batı tarafı ana kaya üzerine yapılmıştır. Kalenin duvar örgüleri, tam olarak belli olmamaktadır. Kale üzerinde yer alan mimari yapılar, aşırı şekilde tahrip olmuştur.

Kalenin kuzey ve batısında, tarım ve hayvancılık açısından elverişli araziler yer almaktadır. Güney ve doğu tarafı ise çevresindeki alanı kontrol etmektedir. Kale, doğal bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Kalenin kuzey tarafındaki sur duvarları rahat bir şekilde izlenebilmektedir. Bu duvarın genişliği 1.50 cm'dir. Kiklopik teknikle inşa edilen duvarlarda kullanılan taşların boyutları ortalama 60x30, 60x80 cm'dir. Bu duvarın yüksekliği 1.80 cm'dir. Sur duvarlarının sadece 5 sıra taş dizini ayakta kalabilmiştir. Kalede tespit edilen keramik verileri, Ortaçağ özelliği göstermektedir (A. Ceylan-N. Ceylan vd. Baskıda; Genç, 2019: 98 vd.).

2.4. Erzincan/Tercan Köroğlu Kalesi

Köroğlu Kalesi, Erzincan'ın 88 km doğusunda yer alan Tercan'ın hemen 500 m güneybatısında yükselen dağın tepe kısmında inşa edilmiştir (Foto.5-6, Çizim 2). Kalenin kuzey ve doğusunda, Horasan harcı kullanılarak yapıldığı anlaşılan duvar kalıntıları bulunmaktadır. Kalenin doğu duvarı moloz taşlar ile örülmüş olup iç kısmında pitos kalıntıları yer almaktadır. Bu kesimde duvarın uzunluğu 20 m'dir. Kalenin batısında mimari kalıntılar mevcuttur. Kale, konum itibarıyla kuzeyinden geçen Karasu Irmağı'na, Erzurum-Erzincan karayoluna ve ilçe merkezine hâkim bir konumda bulunmaktadır. Ulaşılması son derece güç olan kalenin sur duvar yapım tekniği, mimarisi ve keramik verileri Ortaçağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2002a: 167; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu; Günaşdı, 2013: 154; Ceylan-Üngör, 2018: 124; Üngör, 2018b: 213).

Kalede tespit edilen keramik verileri içerisinde; tipolojik olarak aynı kap olmamakla birlikte kenarları desenli ya da desensiz düz ve dışa dönük olmak üzere 4 adet ağız parçası, 2 adet düz dip parçası, 3 adet kulp ve 2 adet bir kaba ait "küçük buluntu" adını verdiğimiz üzerinde çizgi, kazıma ve kabartma yöntemi ile yapılmış desen veya motiflerin bulunduğu parçalar bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında ise, açıklı olan parçalar hem çark hem de el yapımıdır. Orta ve iyi pişmiş olan parçaların kırıklarında katkı maddesi olarak ince, orta ve kaba kum; küçük, orta ve büyük taşçık; iç ve dış yüzeyinde mika katkı maddesi az, orta ve çok olup ayrıca beyaz tanecikler halinde kireç görülmektedir.

2.5. Köroğlu (Beşkaya) Kalesi

Erzincan ili, Tercan ilçesine bağlı Beşkaya köyünün 200 m batısında yer almaktadır (Foto. 7). Köye ismini veren doğu-batı yönünde uzanan beş kayalık tepesinin batıdaki 3. tepesinde kale duvarları yükselmektedir. 1748 m yükseklikteki, 257 m genişliğindeki kayalık tepenin üzerine inşa edilen kale, bölgeye hâkim konumda, korunaklı ve çıkışı çok güç olan bir yerdedir. Kale özellikle tepenin batısında kendisini gösterir. Duvar örgüsü açısından değerlendirildiğinde, bölgede bulunan Ortaçağ'ın tipik harçlı duvarlarının bu kalede de olduğu anlaşılmaktadır. Tuzluçay, kalenin bulunduğu tepe sırasının etrafından dolaşıp doğruya doğru akmaktadır. Bu kale, yüksek bir konumda olması nedeni ile sevindirici bir şekilde doğal tahribat dışında herhangi bir tahribata uğramamıştır. Kalenin mimari özellikleri ve yapı malzemeleri birlikte değerlendirildiğinde, Ortaçağ döneminde kullanılmış bir kale olduğunu ifade etmek mümkündür (Ceylan, 2007b: 166; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu-Beşkaya; Ceylan, 2008: 242; Günaşdı, 2013: 154 vd.; Ceylan-Üngör, 2018: 159; Üngör, 2018b: 214).

2.6. Kars/Sarıkamış Köroğlu Kalesi

Kars ili, Sarıkamış ilçesinin 30 km kuzeydoğusundaki kale ile aynı adı taşıyan Köroğlu köyündeki doğal bir kayalık üzerinde yer almaktadır. Zivin ve Micingert Kaleleri ile aynı özellikleri taşıyan ve kare plana sahip olan kale, daha küçük ölçüdedir. Kale, bulunduğu çevreye hakim ve savunmaya oldukça elverişli bir konumdadır. Ayrıca ana kayanın etrafına çepeçevre çukurlar açılarak kalenin savunmasının daha da güçlendirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Kalede, Urartu

kalelerinde görülen ve ana kayaya açılan sur temel yataklarının varlığı görülmektedir. Kalenin mimari yapısının günümüzde Ortaçağ özelliği taşıdığı ifade edebiliriz. Kalenin stratejik konumu, Zivin ve Micingert Kaleleri'ne yakınlığı ve kalede tespit edilen keramik verileri birlikte değerlendirildiğinde, kalenin Orta Demir Çağı'nda (Urartu) inşa edildiğini söyleyebiliriz (Ceylan, 2001: 65 vd.; Bingöl, 2003: 152; Ceylan, 2003: 317; Ceylan, 2008: 115; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu Kalesi; Karageçi, 2015: 125; Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018: 176).

2.7. Kars Köroğlu Kalesi

Kars ili, Merkez ilçenin 15 km batısında bulunan Bozkale köyünün 4 km güneybatısında yer almaktadır. Kale, Bozkale'yi gören bir konumda inşa edilmiştir (Foto. 8-9; Çizim 3-4). Halk arasında Köroğlu Kalesi olarak adlandırılan kale, Bozkale ile yapısal benzerlikler taşımaktadır. Ancak köy dışında kalması nedeniyle Köroğlu Kalesi daha fazla korunmayı başarabilmiştir. Kiklopik teknikte yapılan kale duvarlarının kalınlığı 3-3.5 m arasında değişmektedir. Kalenin kuzeyinde kare plânlı yapılar ve teras duvarları belirgin bir biçimde görülebilmektedir. Kalenin giriş kapısı güney kısmındadır. Sur duvarlarının yapımında kullanılan taşların boyutları, ortalama 1 m ve 90 cm'dir. Sur duvarlarının günümüzde ayakta kalan kısmı, 2-2.70 m yüksekliğindedir. Kalenin kuzeyinden geçen Tatlıca Deresi'nin, kalenin su ihtiyacını karşıladığı düşünülmektedir. Kaleden elde edilen keramik verileri İlk Tunç ve Orta Demir Çağı'na aittir (Ceylan, 2005: 194; Ceylan, 2008: 186; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu; Karageçi, 2015: 115; Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018: 178).

Kalede tespit edilen keramik verileri; aynı kaba ait olmamakla birlikte, düz ve dışa dönük olmak üzere 5 adet ağız parçasından oluşmaktadır. Genel olarak bakıldığında ise, açıkta olan parçalar hem çark hem de el yapımıdır. Orta ve iyi pişmiş olan parçaların kırıklarında katkı maddesi olarak: ince, orta ve kaba kum; küçük, orta ve büyük taşçık; iç ve dış yüzeyinde mika katkı maddesi az, orta ve çok olup ayrıca beyaz tanecikler halinde kireç görülmektedir. Ayrıca amorf yani form vermeyen keramik verilerinin genel değerlendirmesini yapacak olursak pişme olarak orta ve iyi pişmiş; katkı maddesi olarak ince, orta ve kaba kum; küçük, orta taşçık; obsidiyen ve kireç görülmektedir.

2.8. Ardahan/Göle Köroğlu Kalesi

Ardahan ili, Göle ilçesinin güneyinde, Şenkaya ilçe sınırında yer almaktadır. Kale, Allahuekber Dağları'nın kuzeyinde, aynı isimle anılan kayalık tepe üzerinde inşa edilmiştir. Kalenin kuzey ve kuzeybatısında, uçurum bulunmaktadır. Kale, kaçak kazılar ve doğal kaymalar neticesinde büyük ölçüde tahrip olmuştur (Çelik, 2013: 78 vd.; Kalmış, 2017: 119).

2.9. Iğdır/Tuzluca Köroğlu (Gaziler) Kalesi

Iğdır ili, Tuzluca ilçesinin 27 km batısında bulunan Gaziler köyünün yaklaşık 10 km güneyinde yer almaktadır. Kale, Rağbet köyünün güneydoğusundaki yüksek ve sarp bir kayalık üzerine inşa edilmiştir. Kale, Aras Nehri'nin geçtiği

boğazı kontrol altında tutmak amacıyla yapılmıştır. Bir yandan güneyde Kazkoparan, Osman, Yukarı Civanlı, Aşağı Civanlı köy ve mezralarının konumlandığı vadiye hakim olan kale, diğer yandan da kuzeyde Gaziler köyünün bulunduğu ve Aras Nehri'nin geçtiği vadiyi kontrol etmektedir. Kalenin sur duvarı yapımında kullanılan küçük taşların, Horasan harcıyla sıvandığı görülmektedir. Kalenin tek girişi, güçlükle çıkılabilen batı tarafındadır (Buyruk, 2002: 51 vd.; Şimşek, 2005: 285; Buyruk, 2006: 165 vd.; Aksoy-Savaş-Dursun, 2012: 44).

Kalenin inşa edildiği kayalığın üzerindeki düzlükte, iç tarafta kayalara oyulmuş biçimde, günümüzde içerisi dolmuş olan 3 adet su kuyusu bulunmaktadır. Ayrıca kalenin güneyinde, kayalara oyulmuş su çukurları mevcuttur. Bu su kuyularına su sağlamak için, kayalar çentilerek küçük boyutlarda kanallar yapılmıştır. Kanallar vasıtasıyla, günümüzde de kayalardan sızan sular toplanarak bu kuyulara aktarılmaktadır. Kalede tespit edilen keramik verileri ve kalenin mimari yapısı değerlendirildiğinde, tipik bir Ortaçağ kalesi olduğu ifade edilebilir. Keramik verileri arasında Bizans ve Selçuklu dönemine ait keramik parçalarının da yer alması, kalenin uzun süre faal olarak kullanıldığını göstermektedir (Buyruk, 2002: 51 vd.; Şimşek, 2005: 285 vd.; Buyruk, 2006: 167; Ceylan-Özgül, 2018: 60).

2.10. Köroğlu (Güngörmez) Kalesi

Iğdır ili, Merkez ilçesinin 37 km güneybatısında yer almaktadır. Güngörmez köyünün 1.5 km güneydoğusunda 2595 m rakıma sahip Köroğlu Tepesi'nde sarp kayalıklar üzerine kurulmuştur. Kalenin sur duvarları, düzgün siyah kesme bazalt taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Küçük bazalt taşlardan oluşturulan sur duvarlarında az miktarda harç ve bol miktarda taş kullanılmıştır. Kalenin güneyinde bulunan dik rampadan merdivenler ile batıya bakan kalenin giriş kapısına ulaşılır. Kalenin güneyinde bulunan ana giriş, yaklaşık olarak 2 m genişliğindedir. Kapının her iki tarafı silindirik burçlarla güçlendirilmiştir. Girişin 10 m güneyinde, kayaya oyularak yapılmış, 2 katlı bir bölüm bulunmaktadır. Savunma amaçlı inşa edildiği düşünülen bölümün 2 kattan oluştuğu, ahşap taban hatılların konulduğu duvara oyularak yapılmış izlerden anlaşılmaktadır. Bulunduğu konuma ve Iğdır Ovası'na hakim bir tepeye kurulmuş olan kalenin güneybatısında 3 basamaklı bir atlar bulunmaktadır. Kalenin dört tarafı sarp kayalıklarla çevrilidir. Kale içerisinde erzak deposu, su kuyusu ve burç bulunmaktadır (Acar, 2016: 25 vd.).

Sonuç

Zengin ve köklü bir kültüre sahip olan Türk Kültürü, Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınırken destanları ve yer adlarını da beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak bu coğrafyada, Türk dünyasının ortak ürünü olan Köroğlu Destanı'yla ilgili pek çok tarih yazını bulunmaktadır. Bu durum destanın birer canlı şahidi haline gelen "Köroğlu Kaleleri" bahsinde de çeşitlilik göstermektedir.

Türk dünyasının ortak paydalarından biri olan Köroğlu, gerek kahramanlığıyla gerekse insanlara yapmış olduğu yardımlarıyla, bu coğrafyada yaşayan insanların sevgi, saygı ve bağlılığını kazanmıştır. İnsanlar, Köroğlu'na olan sevgi ve saygısını göstermek için, hem tarihi ve arkeolojik merkezlere hem de coğrafi yerleşim alanlarına "Köroğlu" ismini vermişlerdir. Bölgede, çalışmamızın ana konusunu oluşturan Köroğlu Kaleleri haricinde, aynı isimle anılan Köroğlu Mağara Yerleşmesi, Kiziroğlu Kalesi ve Köroğlu Kaya Mezarı gibi farklı türde arkeolojik merkezler de tespit edilmiştir. Köroğlu'nun, bölgedeki yer adları üzerindeki etkilerine Erzurum'a bağlı Şenkaya ve Kars'a bağlı Sarıkamış ilçelerinde bulunan Köroğlu köyleri ile Kars'ın Susuz ilçesinde yer alan Kiziroğlu köyü örnek olarak verilebilir.

Çalışma bölgesinde A. Ceylan başkanlığında, 1998 yılından itibaren yürüttüğümüz yüzey araştırmaları neticesinde tespit edilen kalelerin, genel itibarıyla İlk Tunç Çağından başlayarak kesintisiz bir şekilde Ortaçağ'ın sonlarına kadar kullanılmış olduğunu ifade edebiliriz. Kalelerin genel olarak, önemli yol güzergahlarını, su kaynaklarını ve yerleşim yerlerini kontrol altında tutan konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bölgede tespit edilmiş olan Köroğlu Kaleleri de diğer kaleler gibi, buldukları bölgeyi kontrol altında tutabilecek hakim konumda inşa edilmişlerdir. Kalelerin çevresinde; önemli su kaynakları, tarım arazileri ve yol güzergâhları yer almaktadır. Doğa olayları ve kaçak kazılar neticesinde tahribata uğrayan kaleler, genellikle buldukları coğrafyada en yüksek noktalara, sarp kayalıkların üzerinde konumlanmıştır. Merkezi otoriteye karşı başkaldıran, hayatı boyunca babasının intikam ateşiyle yanıp tutuşan Köroğlu'nun, bu kaleleri sığınak olarak kullanmış olduğu düşünülmektedir. Ulaşılması güç mekânlarda bulunan Köroğlu Kaleleri'nin, düşman saldırılarına karşı savunma amaçlı kurulduğu görülmektedir. Kalelere erişimin güç olması, Köroğlu'nun bu kaleleri tercih etmesindeki bir faktör olarak bölge halkının ifadelerine yansımıştır.

Bu kalelerin mimari yapıları göz önünde bulundurulursa, kalelerin büyük halk kitleleri tarafından değil de destanda adı geçen bir ya da iki kahraman tarafından kullanılmış olabileceği fikri ortaya çıkar. Kalelerdeki tahribat da Ortaçağ boyunca meydana gelen yoğun mücadeleyi bize anlatır. Bu kaleler, belli başlı bir sisteme göre inşa edilmiş kaleler değildir. Kaleler, Ortaçağ boyunca destanda adı geçen kahramanların sığınmak için kurmuş olduğu kalelerdir. Kaleler, daha sonraki dönemde yüksek yerlerde hayvancılık yapan halk tarafından da kullanılmıştır.

Bölgede bulunan Köroğlu Kaleleri'nin sur duvar yapım teknikleri genel olarak birbirleriyle benzer özelliklere sahiptir. Tipik Ortaçağ sur duvar yapım tekniği ile inşa edilmiş olan kale sur duvarlarının yapımında, birleştirici malzeme olarak harç kullanıldığı gözlemlenmektedir. Ancak Erzurum/Çat Köroğlu Kalesi ile Kars iline bağlı Merkez ve Sarıkamış ilçelerinde tespit edilen Köroğlu Kaleleri'nin sur duvarları, diğer Köroğlu Kaleleri'nden farklılık göstermektedir. Sarıkamış ilçesinde bulunan Köroğlu Kalesi'nde Urartu Devleti'nin mimari özelliklerini gösteren sur duvarları, Ortaçağ döneminde onarılarak kullanılmaya devam etmiştir. Çat Köroğlu Kalesi ve Kars ili Merkez ilçesinde tespit edilen Köroğlu Kalesi'nin sur duvarlarının ise kikklopik tarzda inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Buradan hareketle söz konusu kalelerin genel olarak Ortaçağ döneminde yapıldığı ancak yerli halk tarafından Köroğlu'nun kullanımına ithafen anıldığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, G. (2016), Eskiçağ'da İğdir Aras Havzası'nda Kurulan Kale ve Kuleler, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoy, Y.; Savaş, D.; Dursun, S. (2012), İğdir İlinin Mekansal Analiz Raporu, İğdir.
- Amiran, R. B. K. (1952), "Connections Between Anatolia and Palestine in the EBA", Israel Exploration Journal 2, 89-103.
- Arsebük, G. (1979), "Altınova'da (Elazığ), Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler", Türk Tarih Kongresi 8, 81-92.
- Atalay, İ.; Tetik, M.; Yılmaz, Ö. (1984), Kuzeydoğu Anadolu'nun Ekosistemleri, Ankara.
- Atmaca, S. (2016), "Azerbaycan ve Türkiye'de Köroğlu Destanının Karşılıklı Analizi", KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 13:2, 353-370.
- Aydın Kasimoğlu, H. (2011), "Türkmen Halk Destanı Köroğlu Üzerine Mitolojik İncelemeler", Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 8, 239-256.
- Bingöl, A. (2003), En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bittel, K. (1945), Önasya Tarih Öncesi Çağlar: Mısır, Filistin, Suriye, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Boratav, P. N. (1984), Köroğlu Destanı, İstanbul.
- Burney, C. A.; Lang, D. M. (1971), The Peoples of the Hills, London: Phoenix.
- Buyruk, H. (2006), Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla İğdir, İğdir Belediyesi Kültür Yayınları No: 2.
- Ceylan, A. (2001), Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ceylan, A. (2002), "2000 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars, İğdir İlleri Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 19:2, 165-178.
- Ceylan, A. (2003), "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20:2, 311-324.
- Ceylan, A. (2005), "2003 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 22:2, Ankara, 189-200.
- Ceylan, A. (2007a), "Kuzeydoğu Anadolu Yüzey Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi", Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7:39, Erzurum, 103-117.
- Ceylan, A. (2007b), "2005 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 24:1, Ankara, 163-182.
- Ceylan, A. (2008), Doğu Anadolu Araştırmaları I Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir (1998-2008), Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Ceylan, A. (2015), Doğu Anadolu Araştırmaları II, Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir (2008-2014), Erzurum.
- Ceylan, A. (2016), "Kuzeydoğu Anadolu Yüzey Araştırmalarında Keşfettiğimiz Kaya Mezarları", Belgü 3, 7-63.
- Ceylan, A. (2017), "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 20, 517-568.
- Ceylan, A.; Bingöl, A. (2008), "2006 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars ve İğdir İlleri Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 25:3, Ankara, 129-149.
- Ceylan, A.; Bingöl, A.; Karageçi, M. (2018), Eskiçağ'da Kars Kaleleri, Erzurum.
- Ceylan, A.; Ceylan, N. (2018), Doğu'nun Sönme Yıldızi Akçakale ve Çıldır Araştırmaları, Erzurum.
- Ceylan, A.; Ceylan, N. vd. (Baskıda), "2018 Yılı Erzurum-Erzincan İlleri Yüzey Araştırması", 37. Araştırma Sonuçları Toplantısı.
- Ceylan, A.; Günaşdı, Y. (2017), "Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 4:13, 313-350.
- Ceylan, A.; Günaşdı, Y. (2018), Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri, Erzurum.
- Ceylan, A.; Kalmış, G. (2019), "Süremli Çukuru'nda Önemli Bir Merkez: Suveren Kalesi ve Yerleşmeleri", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 619-634.
- Ceylan, A.; Özgül, O. (2018), Eskiçağ'da İğdir Kaleleri, Erzurum.
- Ceylan, A.; Özgül, O.; Kalmış, G. (2019), "Karaz Kültürü'nün Kahramanmaraş ve Çevresindeki Yansımaları", Uluslararası Antik Çağ Döneminde Maraş Sempozyumu, 26-52.
- Ceylan, A.; Özgül, O. vd. (2019), "2017 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı 36:1, Ankara, 169-192.
- Ceylan, A.; Üngör, İ. (2018), Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri, Erzurum.
- Ceylan, N. (2019), "Çayırılı Tarihine Işık Tutan Yerleşme: Saygılı Höyük", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 635-648.
- Çelik, S. (2013), Ardahan Gölü'de Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çor, A. (1990), Anadolu'da Eski Yerleşim Birimlerinde Karaz Seramiği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoruhlu, Y. (2016), Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar, İstanbul.
- Doğan Günendi, S. (1996), Türk Folklorunda Köroğlu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Genç, C. (2019), Erzurum Çat İlçesinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Gökçimen, A. (2014), "Köroğlu Destanı'nın Türkmen Varyantında Kafkas Coğrafyası", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 52, 215-227.
- Günaşdı, Y. (2007), Erzurum-Şenkaya'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günaşdı, Y. (2013), Karasu (Yukarı) Havzasındaki Tarihi ve Arkeolojik Veriler, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günaşdı, Y. (2016), "Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik", TÜBA-AR 19, 113-136.
- Güneri, A. S. (1987), Erzurum ve Çevresinin Ön Urartu Yerleşim Birimleri ve Seramiği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harmankaya, S.; Tanındı, O. (1996), Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik / Epipaleolitik, İstanbul.
- Herodotos, (2006), Herodot Tarihi, İstanbul.
- Honigmann, E. (1970), Bizans Devletinin Doğu Sınırı, İstanbul.
- Kalmış, G. (2017), Tarihi ve Arkeolojik Veriler Işığında Ardahan, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kalmış, G. (2019), "Erzurum'da Önemli Bir Tunç Çağı Merkezi: Aşkale Höyük", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 6:4, 2028-2053.
- Kalmış, G. (2020), "Yeni Veriler Işığında Ardahan İlinin Eskiçağ Tarihi", Türk Kültürüne Hizmet: Öğr. Gör. Sadiddin Öztürk'e Armağan, Ankara, 81-110.
- Karageçi, M. (2013), "Akyaka'da Bazı Demirçayi Yerleşmeleri", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6:1, 95-114.
- Karageçi, M. (2015), Arpaçay Havzası'nda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karageçi, M.; Günaşdı, Y. (2019), "Erzurum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Harami Kale", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 649-667.
- Karpuz, H. (1977), "Çamuşlu'da Yontma Taş Çağı Kaya Resimleri", TÜBİTAK Bilim ve Teknik, 10:212, Ankara, 1-6.
- Kaşgarlı M. (1999), Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, C. 3, (Çev. Besim Atalay), Ankara.

- Kınal, F. (1991), Eski Anadolu Tarihi, Ankara.
- Koday, S. (2005), Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılık, Erzurum.
- Koşay, H. Z. (1974), "Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, Prehistor ve Protohituvarı", 50. Yıl Armağanı I, Erzurum, 39-64.
- Koşay, H. Z. (1984), Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, Ankara.
- Koşay, H. Z.; Turfan, K. (1959), "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", Belleten 23:91, Ankara, 349-413.
- Koşay, H. Z.; Vary, H. (1964), Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu, Ankara.
- Koşay, H. Z.; Vary, H. (1967), Güzelova Kazısı, Ankara.
- Kozbe, G.; Ceylan A. vd. (2008), Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6 Demir Çağları 1-2, İstanbul.
- Kökten, İ. K. (1943a), "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", Belleten, 7:27, Ankara, 601-613.
- Kökten, İ. K. (1943b), "Doğu Anadolu Kars Bölgesinin Tarihöncesi Araştırmalarına Dair İlk Not", DTCFD, 1:2, Ankara, 119-121.
- Kökten, İ. K. (1944), "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", Belleten, 8:32, 659-680.
- Kökten, İ. K. (1953), "1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında", Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, 11:2-4, Ankara, 177-209.
- Kökten, İ. K. (1975), "Kars Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları ve Yazılıkhaya Resimleri", Atatürk Konferansları 5 1971-72, Ankara, 95-104.
- Ksenophon, (1984), Anabasis, Onbinlerin Dönüşü, İstanbul.
- Leloğlu, F. (1984), Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Hayvancılığının Ekonomik Analizleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Morkoç, A. N. (2016), "Erzurum'un Kuzey İlçelerinde Keramik Tarihlendirmeleri", Kafdağı, 1:1, 1-28.
- Morkoç, A. N. (2020), "Urartu Devleti'nde Kralların Propaganda Araçlarından Biri: Yazıtlar", Türk Kültürüne Hizmet: Öğr. Gör. Sadiddin Öztürk'e Armağan, Ankara, 111-138.
- Özey, R. (2002), Siyasi Coğrafya, İstanbul.
- Özgül, O. (2011), Eskiçağ'da (Yukarı) Aras Vadisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgül, O. (2016), "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)", TÜBA-AR 19, 137-157.
- Özgül, O.; Ceylan, A. vd. (2013), "2011 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüze Araştırmaları", Araştırması Sonuçları Toplantısı, 30:2, 277-292.
- Pehlivan, M. (1984), En Eskiçağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pehlivan, M. (1990), "Karaz ve Hurriler", Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1:1, 168-175.
- Pehlivan, M. (1991), Daya(e)ni / Diau(e)hi, Erzurum.
- Polat, S. (2003), Karasu Havzasının Hidrojeomorfolojik Etüdü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sagona, A. (2000), "Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory: a Provisional Chronology For Northeast Anatolia", Chronologies des Pays du CAUCASE et de l'Euphrate aux IVe-IIIe Millenaires, 329-373.
- Sagona, A. (2006), "Orta Çağ'dan Önce Kars", Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta", İstanbul, 11-29.
- Sagona, A.; Zimansky, P. (2015), Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri (M.Ö. 1.000.000-550), İstanbul.
- Strabon, (2000), Antik Anadolu Coğrafyası, İstanbul.
- Sukenik, Y. (1947), "On the Technique of Khirbet Kerak Ware", Bulletin of the American Schools of Oriental Research 106, 9-17.
- Şimşek, O. (2005), Tuzluca İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tomsky, J. (1982), Das Altpalaeolithikum im Vorderen Orient, Wiesbaden.
- Tuncel, M. (1991), "Aras", İslam Ansiklopedisi (MEB) 3, İstanbul, 332-335.
- Tuncel, M. (1996), "Fırat", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 31-33.
- Üngör, İ. (2018a), "Urartu Devleti'nin Kuzey Bölgesinde Önemli Bir Kale: Tuzla Kalesi", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5:17, 93-129.
- Üngör, İ. (2018b), "Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi", 17. Türk Tarih Kongresi, I, 207-232.
- Üngör, İ. (2019), "Kuzeydoğu Anadolu'da Önemli Bir Demir Çağı Merkezi: Polat Kalesi (Kars/Arpaçay)", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 755-770.
- Wright, G. E. (1937), The Pottery of Balestin from the Earliest Tiner to the End of the Early Bronze Age, New Haven.
- <http://www.mustafaaca.com/wpcontent/uploads/2012/05/K%C3%B6ro%C4%9Flu-Bibliyografyas%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 09.03.2020, 19:24)
- <https://www.azerbaycanegitim.org/azerbaycan-koroglu-kalesi/> (Erişim Tarihi: 28.04.2020, 10:45).

EXTENDED ABSTRACT

Northeast Anatolia region covers the area between Rize-Erzurum at the west, south of Erzurum-Aras basin in the south, the Black Sea at the north, and Turkey-Russia at the east. The name “Northeast Anatolia Region” was given to the region since it is located in the northeast of our country's borders. The region, which covers an area of approximately 37,000 km², consists of the Eastern Black Sea section of the Black Sea region and the Erzurum-Kars section of the Eastern Anatolia region.

The region has been inhabited since the earliest ages in history. Although the number of scientific studies on the Paleolithic Period is insufficient, significant Paleolithic Period centers have been identified in the region. Tombultepe, Cilavuz/Susuz Settlement, Ağzıaçık Stream, Ani, Borluk Valley, Kurbağa Cave and Yazılıkaya in Kars province and Hamam Dere and Şıpşıp Cave in Erzurum province are among these centers. Inspecting the centers, I. K. Kökten found some tools from the Paleolithic Period. Challenging geographical conditions and climate and the insufficiency of prehistoric studies in the region caused the number of Paleolithic settlements to be limited. Again, researches on Neolithic Period in the region are also insufficient. The only center dated to this period in the region is Akçakale, which was found in the Çıldır district of Ardahan province. I. K. Kökten, who conducted a surface survey in the center between the years of 1943-1944, stated that the Neolithic Period technique was used in the construction of dolmens in Akçakale Island. In addition, Kökten stated that the very coarse, matte black colored potsherds that were found here belong to the Neolithic Period.

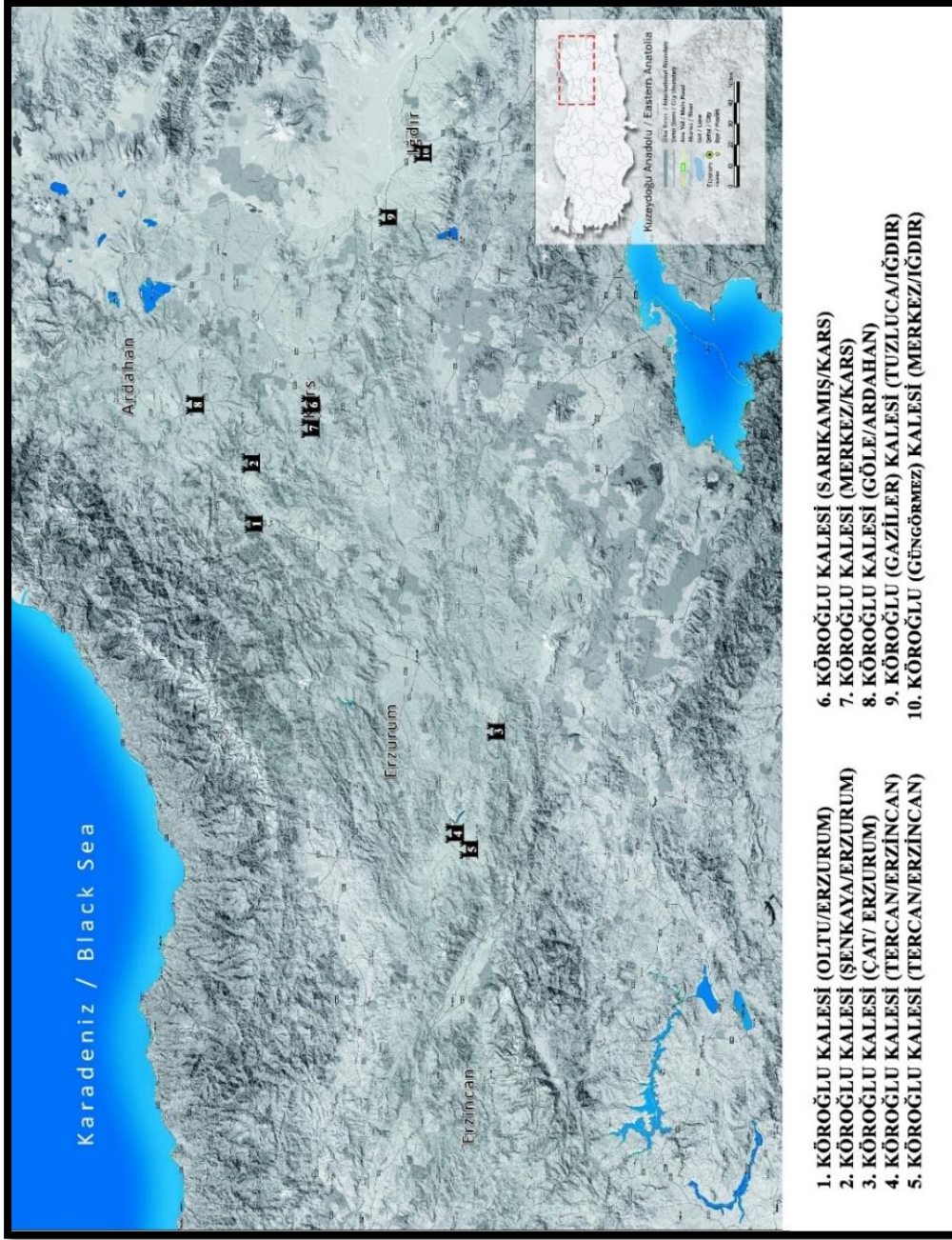
Various scientific studies on the Ancient History of the provinces that constitute our research area have been carried out from past to present. As a result of these studies, a total of 10 Köroğlu Castles, 3 in Erzurum, 2 in Erzincan, 2 in Kars, 2 in Iğdır, and 1 in Ardahan, were identified. It is not a coincidence that these castles are called by the same name. It is possible to explain this situation with the Köroğlu Epic, which is one of the important works of Turkish Folk Literature. Even though there are some differences in the versions of Köroğlu Epic, which is the common epic of the Turkish World, resulted from the fact that it is told both in written form and by traveler epic tellers (Köroğlühans) in Azerbaijan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan, as well as in Turkey, the main subject in the epics is almost the same. There has been a debate among researchers regarding that Köroğlu is one of the minstrels of the tradition of Minstrel Style Turkish Poetry, who lived in the 16th century, besides being an epic hero.

Köroğlu Castles are of great importance in terms of both regional history and the effect of oral literature works on the local people. The local people, who were influenced by the Köroğlu Epic, one of the common epics of the Turkish world, gave the name “Köroğlu” to both historical and archaeological centers and geographical settlements. Köroğlu Cave Settlement, Kızıroğlu Castle, and Köroğlu Rock-cut Tombs can be presented as examples of archaeological centers identified in the research area in addition to Köroğlu Castles, which are the main subject of our study. Local people state that Köroğlu used these castles as a shelter for himself. Köroğlu villages in the Şenkaya district of Erzurum and Sarıkamış district of Kars and Kızıroğlu village in Susuz district of Kars can be presented as examples of the effects of the epic on the names of the locations in the region.

Köroğlu Castles, which have been identified in the region, were generally built in a position to control the region in which they are located. Around the castles, there are important water resources, agricultural lands, and road routes. The castles, which were destructed as a result of natural events and illicit diggings, were generally built on the steep rocks, which are the highest points in the region where they are located. We can say that Köroğlu Castles, which are generally located in hard-to-reach places, were built for defense against enemy attacks.

The rampart wall construction techniques of the castles generally have similar features with each other. It is observed that mortar was used as the binding material in the construction of the castle rampart walls, which were built with the typical medieval rampart wall building technique. However, the rampart walls of Köroğlu Castles, which were identified in the central and Sarıkamış districts of the Kars province, differ from other Köroğlu Castles. Displaying the architectural features of the Urartu State, the rampart walls of the Köroğlu Castle, located in the Sarıkamış district of Kars province, were reconstructed and continued to be used in the Medieval Period. It is seen that the rampart walls of Köroğlu Castle, which was identified in the central district of Kars province, were built in a cyclopean style.

EKLER

Harita 1: Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Tespit Edilen Koroğlu Kaleleri

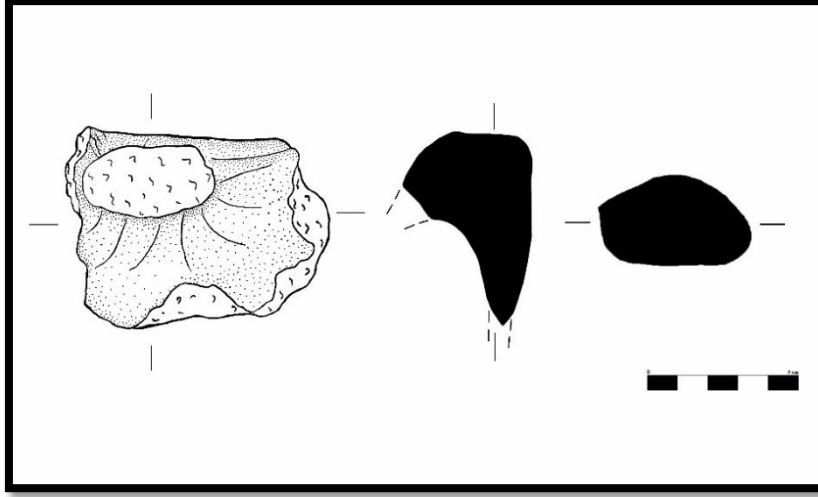
Fotoğraf 1. Erzurum/Oltu Koroğlu Kalesi

Fotoğraf 2. Şenkaya Koroğlu Kalesi

Fotoğraf 3. Şenkaya Koroğlu Kalesi Keramik Örnekleri

Çizim 1. Şenkaya Köroğlu Kalesi Keramik Çizimi

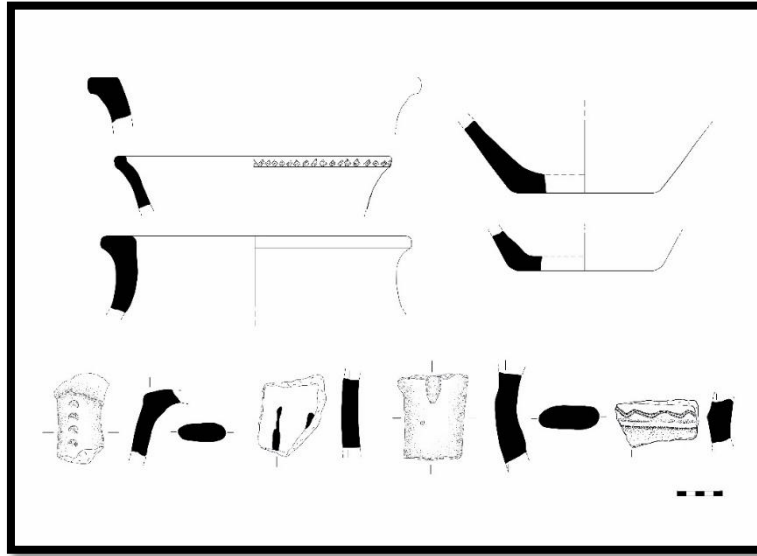
Fotoğraf 4. Çat Köroğlu Kalesi

Fotoğraf 5. Erzincan/Tercan Köroğlu Kalesi

Fotoğraf 6. Erzincan/Tercan Koroğlu Kalesi Keramik Örnekleri

Çizim 2. Erzincan/Tercan Koroğlu Kalesi Keramik Çizimleri

Fotoğraf 7. Koroğlu (Beşkaya) Kalesi (Erzincan-Tercan)

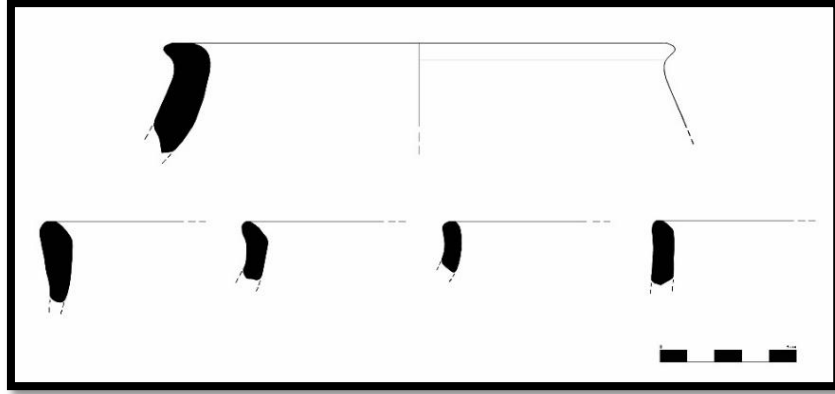

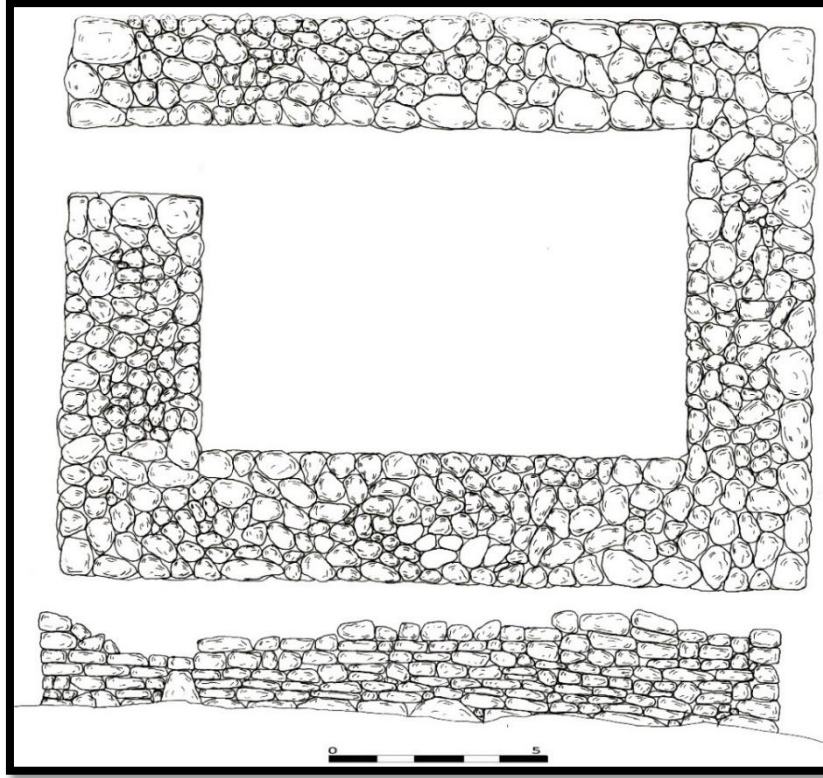
Fotoğraf 8. Kars Köroğlu Kalesi

Fotoğraf 9. Kars Köroğlu Kalesi Keramik Fotoğrafları

Çizim 3. Kars Köroğlu Kalesi Keramik Çizimleri

Çizim 4. Kars Koroğlu Kalesi Çizimi

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN KONAKLAMA SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİNE ETKİSİ

Nurettin İmre^{1*}

¹Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Kemaliye Hacı Ali Akın Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

*nimre@erzincan.edu.tr

+ORCID: 0000-0001-7385-5294

Öz- Yirmi birinci yüzyılın hayatımıza getirdiği kolaylıklar sayesinde günlük yaşamımızda daha önceleri çok uzun sürede yapılan işler çok kısa sürede yapılı hale gelmiştir. Daha önceleri mağaza mağaza dolaşarak yapılan alışverişler bir tuşla ayağa gelir hale dönüşmüştür. Yaşanılan bu kolaylıklar işletmeler tarafından daha fazla müşteriye ulaşabilmek için uygulanmaktadır. Küreselleşme sürecinin ve teknolojinin işletmelere sunduğu imkanlar sayesinde işletmeler müşteri açısından sınırlarını genişletmiş ve buldukları bölgenin, hatta ülkenin sınırları dışına çıkmışlardır. Birçok işletme ulusal olmaktan öteye uluslararası birer işletme olmuşlardır. Uluslararası işletmeler de küresel işletme statüsüne kavuşmuşlardır. Turizm sektöründe de küreselleşen işletmeler daha çok turist ağırlamaya başlamışlardır. Daha önceden keşfedilmemiş yerleri teknoloji sayesinde küresel boyutta tanıtmış ve daha çok turist çekerek, karlılıklarını artırmışlardır. Küreselleşmeyle beraber müşteri beklentilerinin de sürekli artış gösterdiği düşünüldüğünde, turizm işletmeleri için rekabet vazgeçilmez olmuştur. Turizm işletmeleri için kaliteli hizmet sunma daha önemli bir boyut kazanmıştır. Küreselleşen dünyada, işletmelerin rekabet ortamında tutunabilmesi için çağın gelişmelerine ayak uydurarak kendilerini sürekli yenilemelidir. Bu çalışmanın amacı, küreselleşmenin konaklama sektörü ve ağırlıklı olarak da otel işletmeleri üzerindeki olumlu etkilerini ilgili literatür kapsamında incelemek ve çözüm önerileri sunmaktır.

Anahtar Kelimeler – Konaklama sektörü, otel işletmeleri, küreselleşme süreci, rekabet

IMPACT OF GLOBALIZATION PROCESS ON THE DEVELOPMENT OF ACCOMMODATION SECTOR

Abstract – Thanks to the conveniences that the twenty-first century brought to our lives, the things that were previously done in a very long time in our daily life have become very soon. Previously, the shoppings done by wandering from one store to another turned into coming to your feet with a click. These conveniences are implemented by businesses to reach more customers. Thanks to the opportunities offered by the globalization process and technology to businesses, enterprises have expanded their borders in terms of customers and have gone beyond the borders of the region they are located in, even the country. Many businesses have become international businesses rather than national ones. International businesses have also gained global business status. In the tourism sector too, globalizing businesses have started to host more tourists. They introduced previously unexplored places on a global scale thanks to technology and increased their profitability by attracting more tourists. Considering that customer expectations have increased continuously with globalization, competition has become indispensable for tourism businesses. Providing quality services for tourism businesses has gained a more important dimension. In a globalizing world, companies must constantly renew themselves by keeping up with the developments of the age in order to keep them in a competitive environment. The aim of this study is to examine the positive effects of globalization on the accommodation sector and mainly on hotel businesses within the context of the related literature and offer solutions.

Keywords – Hospitality industry, hotel businesses, globalization process, competition

1. GİRİŞ

Dünya turizm örgütünün yaptığı araştırma sonucuna göre, 2020 yılında uluslararası turizme katılanların sayısının 1 milyar 400 milyon, 2030 yılında ise 1 milyar 800 milyona ulaşması tahmin edilmektedir. Uluslararası turistik geziler sonucu ticaret büyüklüğünün 1 trilyon 159 milyar dolara kadar ulaşacağı tahmin edilmektedir (Kaşlı vd. 2014:16). Ticaret büyüklüğünün bu kadar fazla olduğu düşünüldüğünde, Türkiye’de de turizm işletmeleri bazı adımlar atarak işletmelerini ülke dışına da açmalı ve bu gelirden daha fazla pay sahibi olmalıdır. Ülke dışına açılmayı gerektiren daha bir çok sebep vardır. Koparal (2010:5-7) küreselleşme, siyasi etkiler, ekonomik bütünleşme, standartlaşma, iş çevresinin genişlemesi, rekabetin artması ve teknolojik yenilikler uluslararası bir işletme olmayı bu denli önemli hale getiren gelişmeler olarak belirtmiştir.

Gelir artışları, alternatif ulaşım olanaklarının çoğalması ve hayatımıza giren diğer teknolojik yenilikler sayesinde uzaklıklar kısalarak dünyanın küreselleşmesi, kitlesel hareketlerle insanların seyahat faaliyetlerine katılması ve konaklama ihtiyacı duyması konaklama sektörünün gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Her ne kadar dünya bir köy olarak görüle de ülkeleri dışına çıkan insanlar güvenli bir ortam aramaktadır. Bu durum, insanlara güven veren küresel uluslararası konaklama işletmelerini ve zincir otelleri ortaya çıkarmıştır. İnsanların ilk aradıkları güvenlidir, can emniyetidir. İnsanlar bildikleri ve güven duydukları işletmeleri tercih etmekte ve işletmeler de insanların güvenini kazanmak için vaatlerde bulunarak markalaşma yoluna gitmektedir.

Bu çalışmada konaklama sektörünün küresel boyutuna, küreselleşmenin konaklama sektörü üzerindeki etkisine ve küreselleşme ile ortaya çıkan uluslararası konaklama işletmelerine değinilerek, ağırlıklı olarak küreselleşmenin otel işletmelerinin gelişimine etkisi incelenmiştir. Türkiye’de de olduğu gibi turizm sektörünün ülke gelirlerine önemli etkilerinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Hatta bazı ülkelerin gelirlerinin tamamına yakınına turizm gelirleri oluşturmaktadır. Turizmin bu denli önemli olması onu üzerinde daha çok çalışılması gereken bir mesele haline getirmiştir. Dünyanın büyük bir köy haline gelmesiyle de turizm yaygınlaşmış ve turizm işletmeleri ülke sınırlarını aşarak küresel işletmeler haline gelmişlerdir. Türkiye’deki turizm işletmeleri de dahil olmak üzere turizm işletmelerinin rekabet ortamında küreselleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Türkiye ekonomisi içinde turizm sektörü kaynaklı gelirler önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle Türkiye’deki turizm işletmelerinin küresel gelişmeleri ve değişimleri yakinen takip etmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, ağırlıklı olarak konaklama işletmelerinin, küreselleşen turizm sektörüne uyum sağlayarak elde edebileceği katkılara değinilmiş olması bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

2. KÜRESELLEŞME

Küreselleşme, ekonomik içerikli bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Balay, 2004:62). Küreselleşme, tüm alanlarda uzaklıkların yakınlaşmasıyla, toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel anlamda ülkelerin bütünleşmesini ifade etmektedir.

Küreselleşme ile birlikte, ülkeler birbirlerine daha bağımlı hale gelerek ülkeler arası sınırlar belirginliğini kaybetmiş, yer ve zaman olguları eski anlamlarını yitirmeye başlamıştır (Çalık ve Sezgin, 2005:56). Amerikan Ulusal Savunma Enstitüsünün yaptığı bir araştırmaya göre; küreselleşme ile birlikte dışa açık ülkelerin ekonomileri daha önce örneği görülmeyecek şekilde bütünleşik hale gelmiştir. Ayrıca, küreselleşme ile bilgi ve bilgilendirme devrimi yaşanmakta ve pazarlar, şirketler, örgütler ve yönetimler uluslararasılaşmaktadır (Tağraf, 2002:35). Küreselleşme, kuruluşların ülke hudutlarını aşan aktivitelerinin çoğalmasıyla alakalı bir kavramdır. Kuruluşlar uluslararası pazarlarda tutunmayı başardığında uluslararası kabiliyetlerinde de artış görülür (Erkutlu ve Eryiğit, 2001: 150).

Küreselleşmenin yoğun olarak yaşandığı günümüz dünyasında bir çok farklı ülke pazarına giren şirketlerin, yatırım stratejilerine dikkat etmeleri gerekmektedir. Ayrıca bu şirketlerin üretimlerini yerel olmaktan çıkararak farklı bölge ve ülkelerde üretim hattının kurulmasına yönelik faaliyetler gerçekleştirmeleri önem arz etmektedir (Türker ve Örerler, 2004:18).

Uluslararası işletmecilik, bulunduğu ülke sınırlarını aşarak ekonomik faaliyetlerini gerçekleştiren işletmeleri kapsamaktadır. Uluslararası işletmecilik, işletmelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerçekleştirilen ulusal sınırları aşan yani iki veya daha fazla ülkede faaliyet gösteren işletmecilik faaliyetlerinin bütününe denmektedir.

Uluslararası işletme, bir ülkede tam anlamıyla güçlü bir biçimde var olarak merkezi yönetim anlayışından yararlanmak suretiyle başka ülkelerde var olmaya çabalayan firmalara denmektedir (Kutal, 1982:14; Akben, 2008: 6; Yazıcı, 2001: 11).

3. KÜRESELLEŞME VE TURİZM

Ekonomik bir süreç olarak ele alınan küreselleşme, esasında çok farklı boyutları içerisinde barındıran bir faaliyetler dizisidir. Bu faaliyetlerin tek bir boyutta incelenmesi, küreselleşme ivmesinin yakalanamayacağı anlamını taşımaktadır. Bu nedenle, küreselleşme sürecinin ekonomik boyutu yanında siyasal, sosyal, kültürel, hukuksal, ekolojik ve teknolojik boyutları da birlikte değerlendirilmelidir. Tüm bu alanlar birbiriyle ilişkili bir yapbozun parçaları gibidir (Çeken, 2004: 1-2).

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de küreselleşme en çok ekonomik anlamda gerçekleşmektedir. Küresel anlamda üretim ve tüketim anlayışlarının değişimi ve özellikle turist gönderen batı ülkelerinin gelir düzeyinin yükselmesi dünyada turist sayısında artışlara yol açmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak; Türkiye önemli turizm çekim merkezi haline gelmiş ve yıllar içinde turist sayılarında önemli artışlar olmuştur (Akbulut, 2009: 204).

Turizm; insan ilişkilerinin gelişmesi açısından insanların kaynaşmasına ve aralarındaki sorunların giderilmesine de yardımcı olmaktadır. Ayrıca turizm hem insanların

ilişkilerine hem de uluslararası ilişkilere pozitif etkisinin yanı sıra ithalat-ihracat dengesini sağlaması, istihdam oluşturmaya ve bölgesel kalkınmaya etkisi gibi nedenlerden dolayı gelişmekte olan ülkeler için çok önemlidir (Çeken vd., 2009: 25). Turizm sektöründe, küreselleşmenin etkileri incelendiğinde, turizm ile ilgili sektörlerin oligopol yapılar kurdukları görülmektedir. Turizmle ilgili belli başlı ekonomik çalışmaları bünyesinde barındıran çok uluslu dev şirketler oligopol pazar ve piyasa yapısı içinde çalışmaktadırlar. Potansiyel turist açısından çokuluslu dev şirketlerin varlığı hizmet standardı, turistik ürün güvencesi ve marka imajı oluşturmaya sağlamaktadır (Aksu, 2000: 273).

Hemen hemen her sektör üzerinde ciddi etkisi görülen küreselleşme turizm sektöründe de oldukça etkilidir. Turizm, geleneksel olarak hizmet üreten ve uluslararası ticaret yapan sektörlerin başında gelmektedir. Çağımızın getirmiş olduğu küreselleşmenin de tesiriyle, milletler arası etkileşimin artması, ülkeler arası serbest dolaşımın ve geçişlerin artması, uluslararası işletmelerin daha fazla yatırım yapmaları, ulaştırmadaki kolaylıklar ve küresel anlamda geçerliliği olan ortak lisansların kullanılması turizm sektörünün süratle ilerlemesinde önemli rol oynamıştır. (Çeken vd., 2009: 26). Bu bağlamda küreselleşmenin iletişimi kolaylaştırması ve bilgiye kolay ulaşımı sağlaması açısından turizm sektörünü önemli ölçüde etkilediği söylenebilir.

4. TURİZM SEKTÖRÜ

Çağımızda, küreselleşmenin her geçen gün artmasıyla, uluslararası ilişkiler artış göstermiş ve bölgesel entegrasyon artmıştır. Bilişim dünyasındaki gelişmelerin artması, ülkelerin hudut hatlarının belirginliğini kaybetmesi, değişik kültürlerdeki insanların birbirleri ile daha iyi bağlantılar kurarak karşılıklı kültürlerin kaynaşmasına vesile olmuştur. Karşılıklı ilişkilerin gelişmesi turizm sektörünün ilerlemesine ve yeniden planlanmasına sebep olmuştur. Bilhassa teknolojinin getirdiği yenilikler sayesinde turistlerin bilgiyi arama ve turistik mal ve hizmet satın alma davranışını etkilemiştir. Bu etkilenme turizm sektörüne de yansımıştır (Boz, 2006: 27-31).

Küreselleşen dünya ekonomisinin güçlü ve hızla gelişen sektörleri arasında yer alan ve tüm dünyada geniş kitleleri ilgilendiren turizm sektörünün oluşturduğu ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik etkiler ulusal ve uluslararası düzeyde önem taşımaktadır (Yılmaz ve Yılmaz, 2005: 40). Netice itibariyle küreselleşmenin meydana getirdiği değişim birçok sektörde değişime neden olmuştur. Özellikle turizm sektörünün de bu değişimden en çok etkilenen sektörlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Aşağıda Tablo 1'de Dünyada en çok turist kabul eden ve en çok gelir elde eden ülkeler görülmektedir. Buna göre; en çok turist kabul eden ülkeler sırasıyla Fransa, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve İtalya olarak sıralanmıştır. Türkiye ise en çok turist kabul eden ülkeler sıralamasında altıncı sırada yerini almıştır. En çok gelir elde eden ülkeler sıralaması incelendiğinde Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, Fransa, Tayland şeklinde bir sıralama oluşmuştur.

Türkiye en çok gelir elde eden ilk on ülke arasında yer alamamıştır.

Tablo 1: En Çok Turist Kabul Eden ve En Çok Gelir Elde Eden Ülkeler

Ülkelere Göre Turizm Gelirleri				Ülkelere Göre Gelen Turist Sayısı		
	Ülke	Milyar Dolar		Ülke	Milyon Kişi	
		2017	2018		2017	2018
1	ABD	210.7	214.5	Fransa	86.9	89.4
2	İspanya	75.3	81.5	İspanya	81.9	82.8
3	Fransa	58.9	65.5	ABD	76.9	79.7
4	Tayland	56.9	63.0	Çin	60.7	62.9
5	İngiltere	47.5	51.9	İtalya	58.3	61.6
6	İtalya	44.2	49.3	Türkiye	37.6	45.8
7	Avustralya	41.7	45.0	Meksika	39.3	41.3
8	Almanya	39.9	43.0	Almanya	37.5	38.9
9	Japonya	34.1	42.1	Tayland	35.6	38.2
10	Macao	35.6	40.5	İngiltere	37.7	36.3
11	Çin	38.6	40.4	Japonya	28.7	31.2
12	Hong Kong	33.3	36.8	Avusturya	29.5	30.8
13	Hindistan	27.4	28.6	Yunanistan	27.2	30.1
14	Kanada	25.0	26.4	Hong Kong	27.9	29.3
15	Türkiye	22.5	25.2	Malezya	25.9	25.8

Kaynak: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.1>

Türkiye, ilerlemekte olan sosyo-ekonomik altyapısı ve jeopolitik pozisyonu itibariyle küreselleşmeden önemli oranda etkilenmektedir. Ayrıca turizm sektöründeki küreselleşme trendine de uyum göstermiştir. Türkiye, tabii güzellikleri ve ayrı kültürleri bir arada barındırması bakımından turizm açısından önemli bir ülkedir. Ulaştırma ve konaklama hizmetlerinin kalitesi bakımından da belli bir ivme kazanmıştır. Bu gelişmeler Türkiye'yi dünya turizminde üst seviyelere çıkartmıştır (Emekli vd., 2006:2). Türkiye'nin turizmdeki gelişmeleri 2014 yılına kadar büyük ivme kazanmasına rağmen bu durum son yıllarda değişen dünya siyaseti, ekonomik etkiler ve yaşanan savaşlar dünya turizm varış noktalarında büyük değişimlere sebep olduğu gibi Türkiye'de de olmuştur. Bu durum Türkiye'ye olan turizm talebini olumsuz etkileyerek Türkiye'nin turizm gelirlerini olumsuz etkilemiştir.

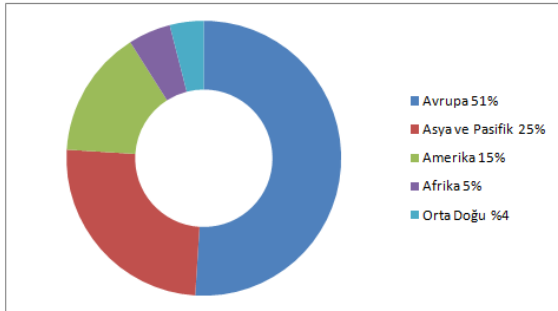
Aşağıda Tablo 2'de turizm gelirlerinin gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı yıllara göre verilmiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere turizm, Türkiye için önemli bir gelir kaynağıdır. Türkiye'deki konaklama işletmeleri başta olmak üzere turizm işletmeleri, küreselleşme sürecini iyi yönetmeli ve dünya turizm gelirlerinden daha fazla pay elde etmeye çalışmalıdır. Küresel boyut kazanabilmek için kalite standartlarının da iyileştirilmesi ve dünya standartlarında sunulması gerekmektedir.

Tablo 2: Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı

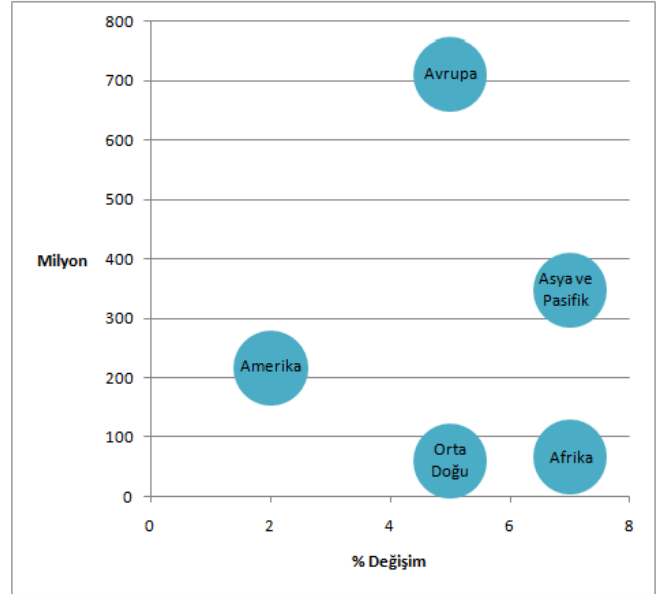
TURİZM GELİRİ, ORTALAMA HARCAMANIN YILLARA GÖRE DAĞILIMI			
YILLAR	TURİZM GELİRİ	ORTALAMA HARCAMA	TURİZM GELİRİNİN GSYİH İÇİNDEKİ PAYI (%)
	(1000 \$)	(\$)	
2003	13 854 866	850	4,4
2004	17 076 607	843	4,2
2005	20 322 111	842	4,1
2006	18 593 951	803	3,4
2007	20 942 500	770	3,1
2008	25 415 067	820	3,3
2009	25 064 482	783	3,9
2010	24 930 997	755	3,2
2011	28 115 692	778	3,4
2012	29 007 003	795	3,3
2013	32 308 991	824	3,4
2014	34 305 903	828	3,7
2015	31 464 777	756	3,7
2016	22 107 440	705	2,6
2017	26 283 656	681	3,1
2018	29 512 926	647	3,8
2019	34 520 332	666	

Kaynak: <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-geliri>

Dünya Turizm Örgütü verileri incelendiğinde aşağıda şekil 1'de 2018 yılında dünyada uluslararası turizm hareketleri verilmiştir. Şekil 1 incelendiğinde birinci sırada Avrupa kıtasında, ikinci olarak Asya Pasifik bölgesinde turizm hareketlerinin yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Şekil 1: Bölgelere Göre Uluslararası Turist Varışları (2018)

Kaynak: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>

Şekil 2: Bölgelere Göre Uluslararası Turist Varışlarının Değişim Oranları

Kaynak: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>

2018 yılı dünya genelindeki turist sayılarını bölgesel olarak incelediğimizde sırasıyla Asya Pasifik bölgesinde %7, Afrika bölgesinde %7, Ortadoğu bölgesinde %5, Avrupa bölgesinde %5 ve Amerika bölgesinde %2 oranında bir değişimin olduğu anlaşılmaktadır.

5. KONAKLAMA SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ULUSLARARASILAŞMASI

Yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilere göre ilk konaklama işletmeleri; seyahatlara geceleme imkânı sağlayan özel mülkiyetli evlerdi. M.Ö. 500'üncü yıllara kadar, Yunanistan'daki Corint Şehri gibi antik şehirler, seyahatlara gecelemeyle birlikte yeme-içme olanağı sunabilen önemli sayıda işletmeye sahipti. Muhtelif nedenlerle seyahat edenlerin konaklama ihtiyaçlarını karşılamak üzere Avrupa'da hanlar, Anadolu'da kervansaraylar vardı. Fakat bu tesisler işletme açısından farklılıklar göstermekteydi. Avrupa'da hanların kâr etme amacıyla açılmış olmalarına rağmen, Anadolu'da kervansaraylar, birer vakıf kurumu gibi kâr amaçsız hizmet vermişlerdi. Kervansaray hizmeti verenlerin tek amacı Allah'ın rızasını kazanmaktı. Fakat zamanla kervansaray işletme sahiplerini daha doğrusu vakıf sahiplerinin mali durumlarının kötüye gitmesiyle kervansaraylar işlemine devam edemeyip yok olmaya mahkum edilmiş harabeyle dönmüşlerdir (Akıncı, 2010: 3-4).

Bilinen tarihten bu yana insanoğlunun yolculuğu sürekli devam etmiştir. İnsanoğlunun ilk yolculuklarını ticari sebeplerle gerçekleştirdiği bilinmektedir. Orhun Yazıtlar'ında Moyanlık ismiyle anılan konaklama mekanlarından söz edilmektedir. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu yıllarında yerleşim bölgelerinde yapılan hanlar ve yol güzergahları üzerinde bilhassa ticaret kervanları için inşa edilen kervansaraylar konaklama işletmelerinin Türkiye'deki ilk örnekleridir. Türkiye'de çağdaş manadaki ilk otel örneği

olan Pera Palas, İstanbul'un Galat bölgesinde, 1892 yılında inşa edilmiştir (Keskin, 2013: 15-16).

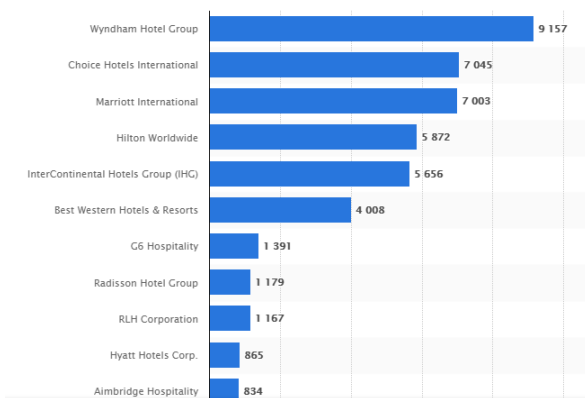
Küreselleşmeyle şiddeti artan rekabet ortamı, gerek ulusal gerekse uluslararası turizm pazarında, konaklama işletmelerinin geleceğe yönelik daha doğru stratejik planlar yapmalarını mecburi hale getirmiştir. Turizmin ilerlemesinde rol oynayan ulaşım kolaylıklarının artması, uluslararası siyasi ve ekonomik bağlantıların güçlenmesi, kişi başına düşen gelirdeki artış ve teknolojik gelişmeler neticesinde büyük konaklama işletmelerinin sayısında önemli oranda artış gözlenmiştir. Bu nedenlerden dolayı büyük konaklama işletmeleri farklı ülkelerdeki yerel marka işletmelerini kendi bünyelerine katarak ya da farklı ülkelerde işletmeler açarak küreselleşmektedirler (Durna vd., 2013: 721). Bu da işletmelerin zamanla zincir işletme konumuna gelmesine neden olmaktadır.

Ellsworth M. Statler, otelcilik tarihinde birden fazla yerde otel açarak zincir otel kavramının ilk başarılı müteşebbislerinden biri olmuştur. 1930'lu yıllardan sonra otel zincirlerine Hilton, Sheraton ve diğerleri eklenmiştir. Ellsworth M. Statler, ilk modern zincir otellerden bir tanesini geliştirmiştir. 1901 yılında bir otelle başlamış ve sonra otel sayısı 10 büyük zincir otele ulaşmıştır. Statler, tek bir yönetim altında pek çok otelin olmasının ekonomik ve finansal avantajlarına dikkat çekmiştir (İbiş ve Orhan, 2015: 72).

6. ULUSLARARASI KONAKLAMA SEKTÖRÜNÜN BOYUTLARI

Konaklama işletmelerinin bulunduğu ülkenin dışına çıkarak uluslararasılaşmasını sağlayan büyüme boyutları çok farklı yöntemlerle ortaya çıkabilmektedir. Küreselleşme boyutları her ne olursa olsun bir grup konaklama işletmesi olarak ortaya çıkan büyük ölçekli bu konaklama işletmeleri çoğunlukla merkezi bir yönetim, rezervasyon ve reklâm sistemi ile milyonlarca turist talep ve eğilimlerini yönlendirmektedir. Uluslararası otel gruplarının ilk ortaya çıkışı E.M. Statler ile 1908 yılında ABD'de başlamıştır (Türksoy vd., 2013: 95).

Şekil 3: Dünyanın En Büyük Zincir Otelleri

Kaynak: <https://www.statista.com/statistics/197869/us-hotel-companies-by-number-of-properties-worldwide/>

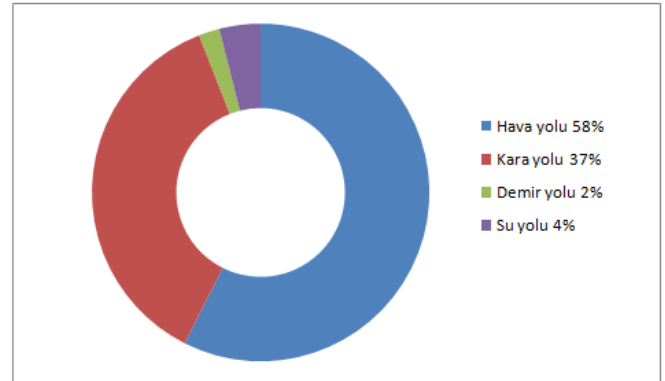
2019 yılı itibarıyla dünyadaki en büyük ilk on grup otellerini incelediğimizde en büyük otel zincirinin 9.157 otelle Wyndham Hotel Group olduğunu görüyoruz. İkinci sırada 7.045 otel sayısı ile Choice Hotels International gelmektedir. Bunları 7.003 otel sayısı ile Marriott International izlemektedir.

Dünya ekonomileri geliştikçe uluslararası seyahat etme isteğini artırmakta ve bu durum konaklama arzını harekete geçirmektedir. Uluslararası seyahatlerin artması ile konaklama işletmeleri için büyüme ve uluslararasılaşma fırsatları daha da artmıştır. Bu durum, binlerce konaklama işletmesini ve yüzbinlerce odası olan dev çokuluslu konaklama grup ve zincirleri işletmelerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Met ve Erdem, 2011: 334).

Turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmeleri bu sektörü oluşturan en önemli işletmelerden biridir. Konaklama işletmelerinin bu sektör içerisinde faaliyetlerini sürdürebilmeleri ve rakipleri ile rekabet edebilmeleri için paydaşlarıyla iyi ilişkiler kurmaları gerekmektedir. Konaklama işletmelerinin en önemli paydaşlarından birisi de hiç kuşkusuz havayolu işletmeleridir.

Hava ulaştırması, hız, güvenlik ve konfor bakımlarından diğer ulaştırma araçlarına nazaran çok üstün özelliklere sahip bulunmaktadır. Günümüzde jet uçaklarının hizmete girmesi seyahat süresini büyük oranda azaltmıştır. Bu durum yolcu miktarını büyük oranda artırmaktadır. Bilindiği üzere insanlar için zamanın büyük bir önemi vardır. Turistler, seyahatlerini kısa sürede yapmaları halinde konaklamaya daha fazla zaman ayırmaktadır (Sezgin, 2001: 108).

Şekil 4: Uluslararası Seyahatlerde En çok Tercih Edilen Ulaşım Türleri

Kaynak: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>

Dünya turizm örgütü verilerine göre 2018 yılında uluslararası seyahatlere katılan yolcuların en çok kullandığı ulaşım türünde ilk sırada havayolu taşımacılığı gelmektedir. Bu durum konaklama işletmeleri açısından havayolu taşımacılığı işletmeleri ile ikili ilişkilerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Seyahat süresinin kısalması insanların gideceği yörelerde daha fazla konaklama yapabileceği ve sadece yakın mesafelere değil bunun yanı sıra uzak destinasyonlara da gidebilmesini sağlamaktadır. Hava yolu taşımacılığı seyahat sürelerini kısaltması açısından

konaklama işletmelerini olumlu yönde etkilemektedir. Tablo 3'de dünyanın en yoğun havalimanları verilmiştir.

Tablo 3: 2018 ve 2017 Yılı Dünyanın En Yoğun Havalimanları

Dünyanın En Yoğun Havalimanları				
2018			2017	
Sıra No:	Havalimanı	Yolcu Sayısı	Havalimanı	Yolcu Sayısı
1	Atlanta	107.3 milyon	Atlanta	103.9 milyon
2	Pekin	100.9 milyon	Pekin	95.8 milyon
3	Dubai	89.1 milyon	Dubai	88.2 milyon
4	Los Angeles	87.5 milyon	Tokyo	85.4 milyon
5	Tokyo	87.1 milyon	Los Angeles	84.6 milyon
6	Şikago	83.3 milyon	Şikago	79.8 milyon
7	Londra	80.1 milyon	Londra	78 milyon
8	Hong Kong	74.5 milyon	Hong Kong	72.7 milyon
9	Şangay	74 milyon	Şangay	70 milyon
10	Paris	72.2 milyon	Paris	69.5 milyon
11	Amsterdam	71 milyon	Amsterdam	68.5 milyon
12	Yeni Delhi	69.9 milyon	Dallas/Fort Worth	67.1 milyon
13	Guangzhou	69.7 milyon	Guangzhou	65.9 milyon
14	Frankfurt	69.5 milyon	Frankfurt	64.5 milyon
15	Dallas/Fort Worth	69.1 milyon	İstanbul	63.9 milyon
16	Seul Incheon	68.3 milyon	Yeni Delhi	63.5 milyon
17	İstanbul	68.1 milyon	Jakarta	63 milyon
18	Jakarta	66.9 milyon	Singapur	62.2 milyon
19	Singapur	65.6 milyon	Seul Incheon	62.2 milyon
20	Denver (ABD)	64.4 milyon	Denver	61.4 milyon

Kaynaklar: <http://boardinginfo.com/dunyanin-en-yogun-havalimanlari/> ve <https://www.haberturk.com/dunyanin-en-yogun-havalimanlari-2405422-ekonomi-sitelerinden-derlenmistir>.

Tablo 3'de görüldüğü üzere dünyanın en yoğun havalimanlarının bulunduğu ülkelerin, Tablo 1'de sunulan en çok turist çeken ve en fazla turizm geliri elde eden ülkeler olması, havayolu taşımacılığıyla turizm ve dolayısıyla konaklama sektörü arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) (2019) verilerine göre; 2018 yılında uluslararası turist sayılarının bölgesel dağılımı incelendiğinde Avrupa 710 milyon turist sayısı ile en fazla turist çeken bölgelerin başında gelmektedir. Avrupa'dan sonra en fazla turist çeken bölge 348 milyon turist sayısı ile Asya Pasifik bölgesi olmuştur. Diğer bölgelere olan turist dağılımı; Amerika bölgesi 216 milyon turist, Afrika bölgesi 67 milyon turist, Orta Doğu bölgesi 60 milyon turist şeklinde olmuştur. Mevcut eğilimler, ekonomik beklentiler ve UNWTO Güven Endeksi'ne dayanarak, UNWTO, 2020'de dünya çapında uluslararası turist varışlarında %3 ila % 4'lük bir büyüme öngörüyor (www.e-unwto.org).

7. SONUÇ

Günümüz rekabet ortamında konaklama işletmeleri hızla büyüme göstererek uluslararası faaliyetlerini arttırmaktadır. Müşteri ihtiyaç ve beklentilerinin her geçen gün arttığı konaklama sektöründe hizmet kalitesinin önemi de artmaktadır. Bu rekabet ortamında müşteri beklentilerine cevap vermeyen ve hizmet kalitesine önem vermeyen işletmeler başarısız olmaktadır. Küresel gelişmeleri ve değişimleri takip ederek bunlara hızlıca adapte olmayı başaran konaklama işletmeleri rekabette bir adım öne geçmektedir. Bu gelişim ve değişime ayak uyduramayan konaklama işletmeleri ise başarısızlığa uğramaktadır. Bu nedenle konaklama işletmeleri etkili ve verimli bir şekilde kendilerini geliştirerek küresel çapta işletmeler olmak için çaba göstermelidir. Konaklama işletmeleri bunu yaparken sahip oldukları yöresel değerleri de korumayı ihmal etmemelidir. Ancak bu şekilde farklılık oluşturabilirler ve küreselleşen turizm sektöründe turistlerin gözünde ayırt edilebilirler.

İşletmelerin küresel pazarlara açılması ve küresel zincir otellerin büyümesi gibi etmenler verimlilik ve performans üzerinde olumlu etkiler oluşturmaktadır. Kaliteli hizmet, müşteri memnuniyetinin artmasına yönelik önemli ve hayati bir adımdır. Gürbüz (2000:54) rekabetin farklı boyutları olmasına rağmen ana rekabet unsurunun turistik mal ve hizmetlerin kalitesi üzerine yoğunlaştığını belirtmiştir. Dünya üzerinde yaşanan bütün ekonomik değişimler işletmeleri rekabet konusunda etkilemektedir. Turizm sektörü bu değişimlerden oldukça fazla etkilenmektedir. Türkiye'deki konaklama işletmeleri başta olmak üzere bütün turizm işletmeleri küreselleşme sürecini iyi anlamalı ve hızlı adapte olabilmelidir.

Turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmeleri, geçmişe oranla büyük değişimler yaşamış ve küresel pazarda rekabet etmeye başlamıştır. Bu pazarda karşı karşıya kaldıkları rekabet koşulları her geçen gün ağırlaşmaktadır. Bu bakımdan konaklama işletmelerinin ulusal ve küresel pazarda etkili ve verimli stratejiler geliştirerek geleceğini planlamaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akben, İ. (2008), “Şirketlerin Uluslararasılaşma Süreci ve Kahramanmaraş’ta Bir Alan Çalışması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş
- Akbulut, G. (2009), “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Turizmi”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi-Erzincan Üniversitesi*, 11:1, 201-220.
- Akıncı, Z. (2010), “Konaklama İşletmelerinde Kriz Yönetimi: Alanya Bölgesindeki Konaklama İşletmelerinde Kriz Sürecinde Karşılaşılan Sorunların Tespit ve Çözümüne Yönelik Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Isparta
- Aksu, A. (2000), “Otel İşletmelerinin Başarısını Etkileyen Dış Çevre Faktörleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-Balıkesir Üniversitesi*, 3:4, 269-281.
- Balay, R. (2004), “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim”, *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi-Ankara Üniversitesi*, 37:2, 61-82.
- Boz, C. (2006), “Dünya’da Turizm Endüstrisinde İstihdam ve Çalışma Şartları”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Çalık, T. ; Ferudun, S. (2005), “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim”, *Kastamonu Eğitim Dergisi-Kastamonu Üniversitesi*, 13:1, 55-66
- Çeken, H. (2004), “Küreselleşme Eğilimlerinin Uluslararası Turizm Hareketlerine Etkisi ve Türkiye”, *SBE Dergisi-Muğla Üniversitesi*, Bahar, 1-11.
- Çeken, H. ; Dalgın, T. ve Karadağ, L. (2009), “Kürselleşme ve Uluslararası Turizm Arasındaki İlişki”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi- Muğla Üniversitesi*, 21-36.
- Durna, U. ; İnal, M. E. ve Kurar, C. İ. (2013), “Ulusal Otel Zincirinin Büyüme Başarısına İlişkin Bir Değerlendirme: Rixos Otel Zinciri”, *International Conference On Eurasian Economies*, (s. 721-733).
- Emekli, G. ; İbrahimov, A. ve Soykan, F. (2006), “Turizmde Küreselleşmeye Coğrafi Yaklaşımlar ve Türkiye”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 15, (s. 1-16)
- Erkutlu, H. ; Eryiğit, S. (2001), “Uluslararasılaşma Süreci”, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi-Gazi Üniversitesi*, 3:3, 149-164.
- Gürbüz, A. (2000), “Türkiye’deki Otel İşletmelerinde Toplam Kalite Yönetiminin Uygulanabilirliğine Yönelik Bir Araştırma”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11:2, 45-56
- İbiş, S. ; Batman, O. (2015), *Konaklama Sektörünün Küreselleşme Süreci. O. Batman içinde, Uluslararası Otel İşletmeciliği. Sakarya: Değişim Yayınları.*
- Kaşlı, M.; İlban, M. O. ve Ekici, A. (2014), *Kandıra Turizm Master Planı 2015-2023*, Kandıra: Kandıra Kıyı Bandı Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi Birliği.
- Keskin, M. (2013), “Konaklama İşletmelerinde İşgörenlerin Hizmet Kalitesi Algulamaları Sinop İlinde Faaliyet Gösteren Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Koparal, C. (2010), *Uluslararası İşletmeciliğe giriş*, İ. Özalp (edt.), *Uluslararası işletmecilik*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kutal, G. (1982), *Endüstri İlişkileri Açısından Çok Uluslu Şirketler*, İstanbul: Gür-Ay Matbaası.
- Met, Ö. ; Erdem, B. (2011), “Türk Otel Zincirleri ve Büyüme Stratejileri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-Balıkesir Üniversitesi*, 14:26, 333-350.
- Sezgin, O. M. (2001), *Genel Turizm ve Turizm Mevzuatı*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tagraf, H. (2002), “Küreselleşme Süreci Ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi-Cumhuriyet Üniversitesi*, 3:2, 33-47.
- Türker, M., Okay Ö.E.(2008), *Türk Şirketlerinin Küresel Şirket Haline Getirilmesi Yolları*, İstanbul, İTO yayınları.
- Türksoy, S. S. ; Kaygalak, S. ve Koçak, N. (2013), “Uluslararası Otel İşletmelerinin Büyüme Stratejileri: Hilton Worldwide Türkiye Örneği”, *İşletme Fakültesi Dergisi-Dokuz Eylül Üniversitesi*, 14:2, 89-108.
- Yazıcı, T. (2001), “Uluslararasılaşma Süreci”, Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Yılmaz, B. S. ; Yılmaz, Ö. D. (2005), “Terörizm ve Terörizmin Hedefi Olarak Turizm Endüstrisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4:13, 39-58.
- İnternet Kaynakları**
- <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152> (ET: 01 NİSAN 2020)
- <https://www.statista.com/statistics/197869/us-hotel-companies-by-number-of-properties-worldwide/> (ET: 01 NİSAN 2020)
- <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.1> (ET: 22 MAYIS 2020)
- <https://www.haberturk.com/dunyanin-en-yogun-havalimanlari-2405422-ekonomi> (ET: 22 MAYIS 2020)
- <http://boardinginfo.com/dunyanin-en-yogun-havalimanlari/> (ET: 23 MAYIS 2020)
- <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-geliri> (ET: 24 MAYIS 2020)

EXTENDED ABSTRACT

Globalization, which is considered as an economic process, is essentially a series of activities that contain very different dimensions. Examining these activities in a single dimension means that the acceleration of globalization can not be achieved. Therefore, besides the economic dimension of the globalization process, political, social, cultural, legal, ecological and technological dimensions should be evaluated together. All these fields are like pieces of a related puzzle. As the world's everywhere, globalization takes place in the economic sense mostly in Turkey too. The change in production and consumption perceptions globally and especially the increase in the income level of western countries sending tourists have led to increases in the number of tourists in the world. As a result of this situation; Turkey has become a major tourist attraction center and a significant increase has been in the number of tourists over the years. Turkey is influenced significantly from globalization with its advancing the socio-economic infrastructure and geopolitical position. It has also adapted to the globalization trend in the tourism sector. Turkey is an important country for tourism in terms of the natural beauty and hosting different cultures together. It has also gained a certain momentum in terms of the quality of transportation and accommodation services. This development has increased the level of world tourism in Turkey. Although Turkey's tourism development won a big momentum until 2014, changing world politics in recent years, economic impacts and experienced wars have led to major changes in Turkey as well. This situation has a negative impact on tourism demand in Turkey and Turkey's tourism revenues.

The competitive environment, which has increased in severity with globalization, has made it necessary for accommodation companies to make more accurate strategic plans for the future in both the national and international tourism markets. As a result of the increase in transportation facilities, strengthening international political and economic connections, increase in per capita income and technological developments, a significant increase was observed in the number of large accommodation enterprises. For these reasons, large accommodation companies are becoming globalized by adding local brand companies in different countries to their bodies or by opening businesses in different countries. This causes businesses to become chain enterprises over time. When we examine the top ten group hotels in the world as of 2019, we see that the biggest hotel chain is Wyndham Hotel Group with 9,157 hotels. Choice Hotels International ranks second with 7,045 hotels. These are followed by Marriott International with 7,003 hotels.

According to the data of the world tourism organization, air transportation is the first type of transportation used by passengers who participated in international travels in 2018. This situation shows how important bilateral relations are with airline companies in terms of accommodation enterprises. The shortening of travel time enables people to stay more in the regions they will visit and to not only close distances but also to distant destinations. Airway transportation positively affects the accommodation establishments in terms of shortening travel times.

According to the United Nations World Tourism Organization (UNWTO) 2019 data; when the regional distribution of the number of international tourists in 2018 is examined, Europe is one of the regions that attract the most tourists with 710 million tourists. The region that attracts the most tourists after Europe was the Asia Pacific region with 348 million tourists. Tourist distribution to other regions; The American region was 216 million tourists, the African region was 67 million tourists and the Middle East region was 60 million tourists. Based on current trends, economic prospects and the UNWTO Trust Index, UNWTO predicts a growth of 3% to 4% in international tourist arrivals worldwide by 2020.

In today's competitive environment, accommodation companies are growing rapidly and increasing their international activities. In the accommodation sector, where customer's needs and expectations are increasing day by day, the importance of service quality also increases. In this competitive environment, businesses that do not respond to customer expectations and do not pay attention to service quality fail. Accommodation businesses that manage to adapt to these by following the global developments and changes are one step ahead of the competition. Accommodation businesses that fail to keep up with this development and change fail. Therefore, accommodation enterprises should strive to become global businesses by developing themselves effectively and efficiently. While doing so, accommodation establishments should not neglect to protect their local values. Only in this way, they can make a difference and be distinguished in the eyes of tourists in the globalizing tourism industry. All economic changes in the world affect businesses in competition. The tourism sector is highly affected by these changes. Mainly in accommodation establishments in Turkey, all tourism businesses should understand the globalization process and should be quickly adapted.

MEMLÛKLER DÖNEMİNDE BAŞKADILARIN TAYİN VE AZİLLERİNDEKİ USULSÜZLÜKLER Burak Gani Erol^{1*+}¹Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

*burak-gani@hotmail.com

+ORCID: 0000-0003-3010-4276

Öz- 1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye merkez olmak üzere tüm Ortadoğu'ya hâkim olan Memlûkler, buldukları dönem içerisinde hem Ortadoğu'nun hem de dünyanın kaderini değiştirecek olaylara imza atmışlar, kendilerine mahsus müesseseleri ile İslâm dünyası içinde öne çıkmışlardır. Memlûklerin İslâm âleminde öne çıktıkları hususlardan birisi de, Sultan ez-Zâhir Baybars döneminden itibaren, kendilerinden önce sadece bir mezhep üzerine olan başkadılık müessesesini, Sünnî dört mezhep üzerine genişletmeleridir. Ancak uygulamalardan anlaşıldığı kadarıyla, bizzat sultan tarafından seçilen başkadıların tayin ve görevden alınmaları esnasında zaman zaman hukuksuz uygulamalara müracaat edilmiştir. Başkadıların tayinleri ve azılleri esnasında rüşvet, iltimas, güçlü emirlerin siyasi müdahaleleri gibi bu makamın saygınlığına gölge düşürecek faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu çalışmada başkadıların tayin ve azılleri esnasında meydana gelen hukuksuz uygulamaların bariz örnekleri verilmek suretiyle konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler – Memlûkler, Başkadı, Rüşvet

ILLEGALITY OF APPOINTMENT AND DISMISSAL OF CHIEF QADIS DURING THE MAMLUK PERIODS

Abstract – The Mamluks, who dominated the entire Middle East, including Egypt and Syria, between 1250 and 1517, have signed events that will change the fate of both the Middle East and the world during their time, and have come to the fore in the Islamic world with their own institutions. One of the most important institutions that Mamluks brought to the Islamic world was the expansion of the chief kadis institution on the four Sunni sects. However, as it is understood from the practices, sometimes unlawful practices were applied during the appointment and dismissal of the chief kadis. During the appointments and dismissals of the cheaf kadis, activities such as bribery, favoritism, political interventions of powerful amirs have been shadowed by this authority. In this study, it will be tried to clarify the issue by giving clear examples of unlawful practices occurring during the appointment of chief kadis and their dismissal.

Keywords – Mamluks, Chief Qadis, Bribery

Giriş

1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye merkez olmak üzere tüm Ortadoğu'ya hâkim olan Memlûkler, buldukları dönem içerisinde hem Ortadoğu'nun hem de dünyanın kaderini değiştirecek olaylara imza atmışlar, kendilerine mahsus müesseseleri ile İslâm dünyası içinde temâyüz etmişlerdir. Memlûklerin İslâm âlemine kazandırdıkları en önemli müesseselerden birisi de kâdi'l-kudâtlik yani başkadılık müessesesini dört mezhep üzerine genişletmeleridir.

Memlûk Devleti'nin hakiki kurucusu olarak kabul edilen ez-Zâhir Baybars (1260-1277), daha önce tesis edilmiş diğer İslâm devletlerinden farklı olarak başkadılık müessesini sadece o devletin tesis olduğu coğrafya üzerindeki hâkim ve baskın mezhebin üzerine yahut da devletin yöneticilerinin kişisel mezhebî tercihleri üzerine bina etme uygulamasını terk etmiş, İslâm'ın Sünnî mezheplerinin dördüne birden (Şâfiî, Hanefî, Mâlikî, ve Hanbelî) bu teşkilatın içinde bulunma imkanı veren yeni bir uygulamaya gitmiştir. Baybars'ın bu uygulamaya gitmesiyle alakalı gerekçeyi kaynaklar genel olarak Şâfiî başkadısının davalarda kendi mezhebinin görüşlerine uygun olmayan kararları uygulamaması ve bu durumun farklı mezheplere mensup davacı ve davalıları rahatsız etmesi üzerine iletilen şikâyetlere Sultan Baybars'ın da dârü'l-adl'de önüne gelen bir dava ile şahit olmasına bağlarlar. Baybars söz konusu dava da Şâfiî Başkadısı Tâceddîn 'Abdü'l-Vehhâb b. bintü'l-'E'azz'ın (ö. 665/1267) hüküm ve tavırlarını beğenmemesi ve Başkadı Tâceddîn'den hoşlanmayan Cemâleddin Aydoğdu'nun (ö. 664/1266) o esnada tek başkadı uygulamasının mahzurlarından bahsetmesi üzerine Sultan Baybars, Aydoğdu'nun tavsiyesini dikkate almış ve her mezhepten birer başkadı atamak suretiyle yeni bir uygulama başlatmıştı (Kalkaşendî, 4, 1922: 35; Nüveyrî, 30, 2004: 75-76; Yünîni, 2, 1954-1961: 324-325; İbn Kesîr, 17, 1997-1999: 460-461; Suyûtî, 2, 1967: 165; Makrîzî, 1/2, 1956-1973: 538-539; Yalçın, 2016: 28-29). İbn Abdü'z-Zâhir (ö. 692/1293) ise bu uygulamanın gerekçesi olarak Kâhire'ye çeşitli mezheplere mensup çok sayıda âlim ve insanın göç etmesini gösterir (İbn Abdü'z-Zâhir, 1976: 182; Ayaz; Eren, 2019: 287).

Araştırmacılar ise dört başkadı uygulamasının sebebini Kâhire nüfusunun göçlerle artması sonucu diğer mezhep mensuplarının sayısının da Şâfiî ağırlıklı Kâhire'de artmaya başlaması (Escovitz, 1982: 531); ortaya çıkan hukukî meselelerin çözümünüyle alakalı olarak bu yeni sisteme geçilmeye mecbur kalınması (Özen, 2001: 79) ve Hanefî mezhebini güçlendirme siyasetinin bir parçası olmasına (Nielsen, 1984: 176; Kortantamer, 1993: 113-114; Rapoport, 2013: 213; Ayaz-Eren, 2019: 286-287) bağlarlar (Ayaz; Eren, 2019: 286-287). Osmanlıların Memlûk Devleti'ni sona erdirmelerinin ve Mısır'ı ele geçirmelerinin ardından da merkezi yönetiminin tedrici olarak bu uygulamadan¹ vazgeçtiği görülmektedir (ez-Züheylî, 1995: 402).

Dinî vazifeler arasında en üst makam olan (Kalkaşendî, 4, 1922: 35) ve sultan tarafından tayin olunan ve azledilen başkadıların görevlerinden bazıları şunlardı: “Sultanların tahta çıkış veya inişinde, halife yeni sultana biat ettiği zaman ve yeni bir halifenin göreve başlama merasiminde şeriatî temsil ederek hazır bulunup şahitlik etmek, hukuk alanında hüküm vermek, fetva çıkartmak, her ayın başında iyi dileklerini iletmek için sultanın huzuruna çıkmak, sultanın ailesinden birisinin cenazesinde halife ve emirlerle beraber tabutun önünde yürümek, Kaletü'l-Cebel camiinde hutbeyi okumak, şer'î ilimleri okutmak, vakıflar ve medrese vakıfları ile yetim mallarını idare etmek” (Kortantamer, 1993: 113).

Daha önce bizzat halifeler tarafından tayin edilen kadılar, başkadılık müessesinin tesisinden sonra başkadılar tarafından tayin edilmeye başlamışlardır. Atandıkları bölgelerdeki yetki alanlarına giren tüm meselelere tek başlarına bakmaya gücü yetmeyeceği malum olan mezhep başkadıları, bu işlerde kendilerine yardımcı olmaları maksadıyla kendilerine nâibler / vekil kadılar atarlardı. Başkadı tarafından tayin edilen bu görevliler nâib, kadı yahut falan memleketin nâibi yahut kadısı olarak isimlendirilirlerdi (İbn Haldun, 2017: 463; Üner, 1978: 77-78; Şeker, 2018: 78). Nâiblerin tayin ve terfi işlerini yürüten başkadı, devlet başkanı tarafından her mezhebin tanınmış, bilinmiş ve temeyyüz etmiş fakihleri arasından dikkatle seçilirdi (ez-Züheylî, 1995: 411-412). Zira bu kişinin tayini esnasında meydana gelecek bir hata, tüm adalet mekanizmasını, onun yapacağı tayinler vasıtasıyla, derinden etkileyecekti. Ancak görünen o ki, rüşvet almanın ve vermenin oldukça yaygın olduğu Memlûk Devleti'nde, memurların ve memurlukların para yahut mal karşılığı satın alınması, bizzat sultanlar yahut yüksek rütbeli emirler tarafından satılması hadisesi sadece bürokratik makam ve unvanlarla sınırlı kalmamış, her türlü dinî unvan ve makama kadar sirayet etmişti.

Sultanlar tarafından ulemeden tayin edilen başkadıların sık sık siyasi² sebeplerle görevden alınmalarına tanık olunurdu. Tahta çıkan her sultan yahut sultan üzerinde etkili olan emîrler, kendilerinden önceki sultan yahut emîr tarafından tayin edilen başkadıları görevlerinden alırdı. Tarafsız ve objektif olan kadıların akibeti azledilmek olurdu. Başlıca azil sebebi ise dedikodu ve iftiraydı (ez-Züheylî, 1995: 407).

² Bununla ilgili en erken ve en meşhur örneklerden birisi Sultan ez-Zâhir Baybars ile ulemeden İmam en-Nevevî (ö. 676/1277) arasında yaşanan hadisedir. Sultan, Moğollara karşı savaşmak üzere Suriye'ye giderken gerektiğinde savaşın masrafının karşılamak için halkın malına el koymasının caiz olduğuna dair ulemeden fetva istedi. Suriye uleması Baybars'ın bu isteğine olumlu yönde bir fetva yazdı. Ancak İmam en-Nevevî Baybars'a istediği fetvayı vermemiştir. Sultan huzuruna getirdiği en-Nevevî'den ulemanın fetvasını onaylamasını emreder. İmam onaylamaktan imtina edince Baybars sebebini sorar ve şu cevabı alır: “*Senin bir zamanlar Emîr Bundukdâr'ın kölesi olduğunı biliyorum. O zamanlar malın mülkün de yoktu. Sonra Allah'ın inayeti ile sultan oldun. Bin tane memlûkün ve bunların her birinin üzerinde altından zırh olduğunı duydum. Yine 200 cariye ve bunların her birinin üzerinde mücevherler varmış. Sen önce kölelerinin ve cariyelerinin üzerindeki sat. Ben ondan sonra sana istediğin fetvayı yazacağım*”. Baybars bu sözleri işitince sinirendi ve en-Nevevî'yi “*ülkemden (Dimaşk'tan) çık*” diyerek kovdu. en-Nevevî, Nevâ köyüne çekildi”, Suyûtî, el-Hâfiz Celâleddîn 'Abdurrahman, (1967), *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, Tah. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, I-II, Dâru l-Hyâ'i'l-Kutubî'l-'Arabiyye, C. 2, s. 95.

¹Konuyla alakalı daha ayrıntılı bilgi için bkz. Atçıl, Abdurrahman, (2017), Memlûkler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adli Teşkilât ve Hukuk (922-931/1517-1525), *İslâm Araştırmaları Dergisi*, C. 38, s. 89-121.

Sultan Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un (1293-1294, 1299-1309, 1310-1341) dördüncü oğlu olan el-Melikü's-Sâlih (1342-1345) zamanında, Memlûk Devleti'nde rüşvet almak ve vermek o kadar yaygınlaşıp olağan bir hale gelmişti ki *divânu'l-bezl* yani rüşvet divanı adıyla bilinen bir divân kurulmuş, derdini ve sıkıntısını halletmek isteyenlerin bu divana gelerek, divânın reisinden işini hallettirebileceği memurları satın alması normal bir hale gelmişti (İbn Tagriberdî, 11, 1992: 240; İbn Hacer, 1, 1980: 390). Kroniklerde rüşvetle ilgili pek çok sultan ve emîrle ilgili kayıtlar bulunmasına ve bunların açık açık yazılmasına rağmen, özellikle dinî makamların para karşılığı talipleri tarafından satın alınması, diğer bir tabirle başkadılık ve kadılık makamlarının doğrudan rüşvet karşılığı sultanlar tarafından taliplilerine satılmaya başlanması, anlaşıldığı kadarıyla Sultan Berkuk (1390-1399) döneminde başlamıştı. Hatta Makrîzî (ö. 845/1441), Berkuk dönemi ile alakalı olarak şöyle der: “Onun zamanında üç çirkin şey ortaya çıktı. Bunlardan birincisi eşcinselliştir. Hatta erkekler arasında eşcinsellik o kadar yaygındı ki, kadın fahişeler değerlerini yükseltmek için erkeklere benzemeye çalışırlardı. Güzel oğlanlara cinsî olarak ilgi duymak yaygın hale gelmişti. Hatta kadınlar artık erkekleri taciz ediyor söylentisi yayılmıştı. İkincisi rüşvet almanın yaygınlaşmasıydı. Sultanın kendisi de rüşvet aldığı için bütün yöneticiler ve bürokratlar onu taklit ettiler ve rüşvet almak normal olarak addedilir oldu. Öyle ki sultan ve bürokratları rüşvetsiz hiç bir vazife ve göreve atama yapmazlardı. Üçüncüsü de çarşı pazarda işlerin azalıp düzenin alt üst olmasıydı. Onun yaptığı kötülükler iyiliklerinin iki katı idi” (Makrîzî, 3/2, 1956-1973: 618, ; İbn Tagriberdî, 11, 1992: 239; Çetin, 2013: 172-173). Yine Makrîzî, kıtlıklar, iktisadî krizler ve pahalılık üzerine yazdığı “*İğâsetü'l-Umme bi-Keşfi'l-Ğumme*” adlı eserinde, pahalılığın sebeplerinden birisini devletin yozlaşması olarak açıklar ve konuyla alakalı olarak: “vezirlik, kadılık, eyalet valiliği, muhtesip ve diğer makamlara ulaşmak için bol miktarda rüşvet vermekten başka bir yol yoktu” şeklinde tespitinde bulunur ve bu durumun Berkuk'un ölümüne kadar devam ettiğini kaydeder (Makrîzî, 2007: 117-118).

Şâfiî Başkadılarının Tayin ve Azlinde Görülen Usulsüzlük Örnekleri

Memlûk Devleti'nde ortaya çıkan ictimaî, iktisadî, ahlakî çarpıklık ve bozulmaların dinî hayata yansması ve tesîr göstermesi beklenilmeyen bir durum değildi. Devlette dinî ve adlî hizmetlerin en mühim ve etkili olduğu müessesese, tüm adalet mekanizmasının doğrudan kendisine bağlı olduğu başkadılık müessesesi idi. Zira mezkûr olduğu üzere Memlûk Devleti'nde adaleti dağıtacak olan kadıları, başkadı tayin ediyordu. Buradan hareketle, bu makamda meydana gelebilecek olan bozulma, fesat yahut sistemli bir yolsuzluğun tüm adalet mekanizmasını etkileyeceği muhakkaktı.

Adalet mekanizmasında bozulma ve tefessühe dair ciddi işaretler 779 (1377) senesinde ortaya çıktı. Mısır Şâfiî Başkadısı Burhâneddîn İbrâhîm b. Cemâ'a (ö. 790/1388), var olan yolsuzluk ortamından korunabilmek amacıyla ve de ricâl-i devletin göreviyle ilgili baskılarından bıkip

usandığından mütevellit, kendisini kendi makamından azletti ve Kâhire dışında bulunan Gökay Türbesi'ne çekildi. Arkasından da devlet hizmetinden affını istedi. Onun tüm bunları yapmaktan maksadı ise Kudüs'e dönmek ve orada dinini muhafaza ve yaşamaya devam edebilmektir (Makrîzî, 3/1, 1956-1973: 319; İbn İyâs, 1/2, 1982-1984: 612; Suyûtî, 2, 1967: 171; İbn Hacer, 1, 1980: 39; İbn Hacer, 1, 1969-1998: 73).

İbn Cemâ'a'nın görevinden ayrılmasını müteakip emîrler ve devlet adamları, daha önce hiç görülmediği bir şekilde ve kesafette dinî işlere müdahil olmaya, nüfuzlarını kullanarak din görevlilerinin atama ve tayinlerine alışılmadık şekilde müdahale etmeye başladılar (Makrîzî, 3/1, 1956-1973: 319). 779 (1377) senesinde Atabek³ Emîr Taşdemir el-'Alâî, başkadı olan Sirâceddîn Ömer el-Bulkînî'yi (ö. 805/1403), kazasker olarak tayin etti. Ancak ümeradan bazıları ona muhalefet edince, o kazaskerlik görevini oğluna devretmek zorunda kaldı. İbn Cemâ'a'dan boşalan koltuğa ise Şâfiî başkadısı olarak ise Bedrüd-Dîn Muhammed b. Ebî'l-Bikâî es-Sübki (ö. 803/1400), rüşvetle ümeranın gönlünü kazandı ve başkadılık makamına atandı (Makrîzî, 3/1, 1956-1973: 319; İbn Hacer, 1, 1969-1998: 172; İbn İyâs, 1/2, 1982-1984: 216). Ancak kötü ahlakından dolayı Berkuk bir sene sonra (1378) onu azletti ve Sirâceddîn Ömer b. el-Mülakkın'ı (ö. 807/1404) onun yerine rüşvet almaksızın Şâfiî başkadısı olarak atadı. İbn Ebî'l-Bikâî es-Sübki görevinde kalmak için çok mal sarfettiyse de faydası olmadı (Makrîzî, 3/1, 1956-1973: 333; İbn Hacer, 1, 1969-1998: 172-173; İbn İyâs, 1/2, 1982-1984: 228-229).

Gayet zeki olduğu anlaşılan İbnu'l-Mülakkın aynı vakitlerde Berkuk ile iktidar mücadelesi içinde olan Emîr Berke'nin (ö. 782/1380) de rızasını elde etmeye çalışıyordu. Ona bir mektup yazdı ve mektubunda eğer görevinde kalmaya devam ederse dört bin dinâr vereceğini vaat etti. Emîr Berke, kendisine gelen mektubu Berkuk'a gönderdi. Berkuk olayın aslını anlayınca çok sinirlendi, kadıları ve fakihleri topladı ve onların huzurunda İbnu'l-Mülakkın'ı, kendi gönderdiği mektubu inkar etmesine rağmen, mektubunu ifşa ederek tahkir ve tezyif etti. En sonunda da Hacı Muhammed b. Yûsufu el-Mülakkın'dan vaadi olan dört bin dinâr almakla görevlendirdi. Arkasından da bu vazifeye Kadı Burhâneddîn b. Cemâ'a tekrar tayin olundu (Makrîzî, 3/1, 1956-1973: 333-334; İbn Hacer, 1, 1969-1998: 173; İbn İyâs, 1/2, 1982-1984: 229).

Kadı İbn Ebî'l-Bikâî, Sadreddîn Muhammed el-Menâvî'nin (ö. 804/1401) yerine 796 (1394) senesinde Şâfiî başkadılığına ikinci kez tayin olundu. Sadreddîn Muhammed el-Menâvî'nin görevinden azledilme sebebi ise şuydu; Sultan Berkuk emvâlül-eytâm'dan bir miktar parayı sefer sebebiyle borç olarak istemiş ama el-Menâvî sultanın bu isteğini reddetmişti.

³Atabekü'l-Asakir: Atabekü'l-Cüyüş yahut Emîru Kebîr, Emîru Kebîri atabekü'l-asker, olarak da isimlendirilir. Mukaddemu'l-'Asker manasına gelirdi. Devlette nâibden sonra ikinci sırada idi. Bütün devlet askerlerinin kumandası onun uhdesinde toplanmıştı, Kalkaşendî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî. (1922). *Subhul-'Aşâ fi Şinâati'l-İnşâ*, I-XIV, Kâhire: Dârü'l-Kutubî'l-Hadîviyye, C. 4, s. 18; Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 353; Çetin, Altan, (2007). *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*. İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 143-145

İbn Ebî'l-Bikâî ayağına gelen fırsatı değerlendirdi ve sultana çok miktarda hediye göndererek eğer kadılık makamına tayin edilirse emvâlül-eytâm'dan 560/600 bin dirhemi kendisine vereceğini vaad etti. Bunun üzerine hemen tayini gerçekleştirildi (Makrîzî,3/2, 1956-1973: 810; İbn Hacer, 1, 1969-1998: 469-470; Sayrafi, 1, 1970-1973: 384-385; İbn İyâs, 1/2, 1982-1984: 468; İbn Hacer, 1988: 339). İşin ilginç kısmı ise, Timur'un (1370-1405) bu tayinden hemen önce gönderdiği mektubunda Berkuk'u haram ve rüşvet yiyen, yetimlerin malına el koyup halkın kanını akıtan bir hükümdar olarak tanımlamasıdır (Yüksel, 2008: 244). Ancak İbn Ebî'l-Bikâî birkaç aydan fazla görevde kalamadı ve azledildi. Yerine tekrar Sadreddîn el-Menâvî geldi. Zira O, büyük tâcirlerden Burhâneddîn el-Mahallî'yi (İbn Tagriberdî, 1, 1984-2006: 130-131) kızdırmıştı. Burhâneddîn, Nureddîn el-Hurûbî ve ve Şihâbeddîn b. Müslim ile birlikte sultana bir milyon gümüş dirhem / 200 bin dinar borç veren üç tüccardan birisiydi. Burhâneddîn sultanın huzurunda İbn Ebî'l-Bika'nın kuyusunu kazmış, görevinden azledildiği gibi büyük miktarda malına da el konulmuştu (İbn Hacer, 1, 1969-1998: 470, 493; İbn İyâs, 1/2, 1982-1984: 468).

801 (1399) senesinde Sadreddîn el-Menâvî tekrar görevden azledildi. Zira bu görev için daha fazla ihsanda bulunacak olan Takiyyeddîn 'Abdurrahman İbn Muhammed ez-Zübeyrî (ö. 812/1410) Şâfiî başkadısı olarak seçilmişti. Ancak ez-Zübeyrî'de makamında uzun süre kalamadı. Aynı ay içinde azledilip yerini tekrar Sadreddîn el-Menâvî'ye bıraktı. Aslında Sultan Berkuk, ez-Zübeyrî'nin kadılığından son derece memnundu ve onu iyi bir insan olarak tanımlıyordu. el-Menâvî'nin başkadılık makamına tekrar getirilmesinin tek sebebi sultanın onun malını ve parasını yemek istemesiydi (İbn Hacer, 2, 1969-1998: 43; İbn Tagriberdî, 7, 1984-2006: 227). 803 (1402) senesinde Nâsireddîn es-Sâlihî (ö. 806/1403) çok fazla ihsanda bulunarak Sadreddîn el-Menâvî'nin yerine tayin edildi ve yaklaşık on ay müddetle bu görevi sürdürdü. Bilahare azledilip yerine Celâleddîn el-Bulkînî (ö. 824/1421), çok fazla para harcayarak, Emîr Sodun Tâz'ın (ö. 805/1403) aracılığı ve inayeti ile Şâfiî başkadısı olarak göreve getirildi. Ancak bu atama ansızın emîrler arasında bir güç gösterisine dönüştü. Zira Emîr Cekem (ö. 809/1407) kendisinden habersiz Sadreddîn el-Menâvî'nin görevinden azledilmesine çok kızmıştı. Diğer büyük emîrlerin de bu ikisi arkasında saflaşmaları üzerine olaylar büyüdü ve emîrler arasında ihtilaf oluştu (İbn Hacer, 2, 1969-1998: 202; İbn İyâs, 1/2, 1982-1984: 646-647; Sehâvî, 4, 1992: 109).

Nâsireddîn Muhammed es-Sâlihî'nin Şâfiî kadılığına dönmek için uğraş ve çabaları meyvelerini verdi ve 805 (1403) senesi hac mevsiminde Celâleddîn el-Bulkînî başkadılık görevinden azledilip yerine Nâsireddîn es-Sâlihî atandı. O bu göreve gelebilmek için yaklaşık altı bin dinardan fazlasını gözden çıkarmak zorunda kalmıştı. Kaynaklar onun fıkıh ve ilimden yoksun olduğunu, rüşvet ve hediye sayesinde bu makama geldiğini, eskiden kadıların nâib olduklarında dahi çok muflu olduklarını, başkadılığın ise tabiri caiz ise onlar için hayal olduğunu, ama şimdi sistemin değiştiğini ve ehil olmayanlardan gayrisinin bu vazifeye tayin olunmadığından

bahsederler (İbn Hacer, 2, 1969-1998: 233; Sayrafi, 2, 1970-1973: 190).

Meşhur Şâfiî başkadılarından olan ve döneminde rüşvetin açıktan alınıp verildiği Celâleddîn el-Kazvîni olarak maruf Celâleddîn Muhammed b. 'Abdurrahman (ö. 739/1339), 738 (1338) senesinde oğulları yüzünden görevinden azledilmişti. Zira oğlu Cemâleddîn 'Abdullah ve diğer çocukları babalarının nam ve unvanını kullanarak aldığı rüşvetle, eğlenceye ve lükse ziyadesiyle düşküdü. Çok sayıda atı olup bunların da hususi seyisleri vardı. Sultana onun bu kötü huyları ile ilgili bir şiiri içeren bir yazı dahi verilmişti. Cemâleddîn, Nil nehri kenarında 500 bin dirhemden fazla harcayarak oldukça lüks bir ev yaptırmıştı. Kendisi için bir ev daha alıp bunun yenilenmesi için 200 bin dirhemden fazla para harcamıştı. Sultan Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından bizzat önce Dımaşk daha sonra da Mısır başkadılığına tayin olunan, oğlu Cemâleddîn'in yolsuzlukları defalarca affedilen el-Kazvîni, sultana oğulları hakkında şikayetler artınca görevinden azledildi ve 230 bin dirhem cezaya çarptırıldı (Makrîzî,2/2, 1956-1973: 439-441; Kortantamer, 1993: 120-123; Durmuş, 25, 2002: 156-157; Yağcı, 2016: 10).

793 (1391) senesinde Şemseddîn Muhammed b. el-Cezerî el-Makarrî (ö. 833/1429) hizânetü'semâiy'den⁴ Reydâniyye'de bulunan sultanın huzuruna getirilmiş ve verdiği rüşvet sayesinde Şerefeddîn Mes'ud el-Dımaşkî'nin yerine Dımaşk Şâfiî başkadısı olarak tayin olunmuştur. Onun hizânetü'semâiy'de bulunma sebebi ise 37 kişinin ölümünden mesul olarak tutulmasıydı (Makrîzî,3/2, 1956-1973: 746; İbn Tolun, 1956: 119; 'Aynî, 1989: 382).

825 (1422) senesinde el-Herevî olarak maruf Şemseddîn Muhammed er-Râzî (ö. 829/1425), Şâfiî Başkadısı Celâleddîn Bulkînî'nin (ö. 824/1421) ölümünden sonra, görev talebiyle Kâhire'ye geldi. O gelirken bizatihi Sultan Barsbay (1422-1438) için beş yüz dînârlık hediye getirdi. Emîrler için de ayrıca hediyeler hazırlamıştı. Özellikle her sene için seksen bin dînâr vereceğini taahhüt ettikten sonra, bunun beş bin dînârını peşin olarak vereceğini ilave etmişti. Anlaşma neredeyse hitama ermişti ki ondan bu müthiş vaatlerini kağıda dökmesi istendi. Ama o bunu kabul etmedi ve söylediklerini de inkâr etti. Umutları kırılmış bir şekilde tekrar Kudüs'e döndü (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 613-614). 825 (1422) senesinde İbnü'l-'Irâk î olarak maruf Veliyyüddîn Ahmed'in (ö. 825/1422) ardından vazifeye rüşvet ve ihsan yoluyla 'Alemüddîn Sâlih İbnü Sirâceddîn el-Bulkînî (ö. 868/1463) tayin oldu. Yaptıkları ile kısa sürede bu makama yakışmadığı ortaya çıktı. O haram yahut helal tanımaksızın mala tamah etmişti. Ancak yine de bu vazifede bir sene kadar kaldı (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 623; İbn Hacer, 3, 1969-1998: 279-280). 827 (1423) senesinde el-Bulkînî azledildi ve yerine Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Hâfız İbn Hacer el-

⁴ Katiller, hırsızlar, yol kesiciler gibi adi suçlular veya sultanın, memlûklerinden helak olmasını istediği kişilerin gönderildiği, en iğrenç ve en çirkin görünümlü hapishanelerden birisiydi. 1415 senesinde yıkılmıştır, Kortantamer, Samira, (2010), "Memlûklerde Hapishaneler", Hapishane Kitabı, Edt. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitabevi, s. 94.

Askâlânî (ö. 852/1449) getirildi (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 656; İbn İyâs, 2, 1982-1984: 91-92; ‘Aynî, 1989: 227; Sayrafi, 3, 1970-1973: 48-49; ‘Abdûlbâsit el-Malatî, 4, 2002: 146; İbn Tagriberdî, 2, 1984-2006: 20). Ancak O da sene bitmeden azledildi⁵ ve el-Herevî tayin olundu. O Kudüs'ten Kâhire'ye zaten bu makamı elde etmek hırsıyla gelmişti. el-Herevî bu makamda sekiz aydan fazla kalamadı ve kötü davranışları ve çirkin düşünceleri, fesatlığı, iyilikten uzak ve kötülükle iç içe olması, gayr-i müslimlerin işlerinde suçta bulaşması gibi sebeplerden dolayı azledildi ve hatta halkın kendisine olan tepkisinden dolayı Kâhire'den gizlice ayrılmak zorunda kaldı. 829 (1425) senesinde İbn Hacer tekrar başkadılığa getirildi (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 687; İbn Hacer, 3, 1969-1998: 331, 345; İbn İyâs, 2, 1982-1984: 91, 98; ‘Abdûlbâsit el-Malatî, 4, 2002: 148, 161, 174; İbn Tagriberdî, 2, 1984-2006: 20-21).

833 (1429) senesinde İbn Hacer azlolundu ve yerini tekrar Siraceddîn el-Bulkînî'ye bıraktı (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 819; ‘Aynî, 1989: 372; İbn Tagriberdî, 2, 1984-2006: 21). el-Bulkînî yaklaşık bir seneden fazla görevine devam ettikten sonra 834 (1431) senesinde azledildi ve yerine tekrar İbn Hacer getirildi (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 854; ‘Aynî, 1989: 403; İbn Tagriberdî, 2, 1984-2006: 21). İbn Hacer 840 (1437) senesine kadar bu makamda kaldıysa da sonra azledildi ve yerine el-Bulkînî tekrar getirildi (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 1009; ‘Aynî, 1989: 487; İbn Tagriberdî, 2, 1984-2006: 21). O bu sefer kadılık makamında bir yıl kalmaya muktedir olduysa da azledildi ve yerine tekrar Şâfiî başkadılığına İbn Hacer getirildi (İbn Tagriberdî, 2, 1984-2006: 21; Makrîzî,4/2, 1956-1973: 1036).

911 (1506) senesinde Mısır'da Şâfiî Başkadılığı için büyük bir rekabet olduğu görülmektedir. Muhyiddîn ‘Abdülkâdir b. en-Nakîb (ö. 922/1516), Burhaneddîn el-Kalkaşendî (ö. 922/1517), Bedreddîn b. Salâheddîn el-Mekkînî (ö. 915/1510) ve Kemâleddîn et-Tavîl (ö. 936/1530), Zeyneddîn Zekeriyâ (ö. 926/1520), İbn Ebî Şerîf olarak maruf Burhâneddîn Ebû İshak (ö. 923/1517) tayin olunabilmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Her birisi başkadı olabilmek için binlerce dînâr rüşvet verdilerse de hiçbirisi birkaç aydan daha fazla başkadılık makamında da oturamamışlardı. Misal olarak İbnü'n-Nakîb iki yıl içerisinde altı defa başkadılık makamına oturdu ve azledildi. Bu süre zarfında yaklaşık 30-36 bin dînâr para harcamıştı (İbn İyâs, 4, 1982-1984: 460-461, 5: 25).

Burhaneddîn el-Kalkaşendî altı ay müddetle sürdürdüğü Şâfiî başkadılığı için üç bin dînâr para harcamış lakin 911 (1506) senesinde azledilmiş, yerine rakiplerinden olan Muhiyyeddîn ‘Abdülkâdir b. en-Nakîb getirilmişti. en-Nakîb tayini için 5 bin dînâr sultana ve bin dînârda ümeraya

vermişti. Bunun neticesi olarak sultana yakın kişiler onun görevi almasına aracılık etmişlerdi. Bu onun üçüncü sefer Şâfiî başkadılığına tayini olmuştu. İbnü'n-Nakîb başkadılıkları esnasında çok masraf yapmış, çok mal kaybetmişti. Çünkü her seferinde kısa bir süre sonra görevden alındığı için başkadı olabilmek için yaptığı masrafı çıkartamıyordu. Üzerine şiir yazılacak kadar cimriydi (İbn İyâs, 4, 1982-1984: 91-92). İbnü'n-Nakîb 922 (1516) senesinde 80 yaşına yaklaşmış olduğu halde vefat etmişti. 6 defa başkadılığa tayin edilmişti ve bu 6 seferde toplam görev süresi 2 yıla yakındı. Bu esnada sultana 36000 dinar göndermişti. Zeyneddîn Zekeriyya, İbn Ebî Şerîf, Burhaneddîn el-Kalkaşendî, Kemâleddîn et-Tavîl, Bedreddîn el-Mekkînî, Alâeddîn b. en-Nakîb hep onun entrikaları sonucu azlolunmuşlardı. Anlatılana göre günlük geliri ekmek ve câmekiyye (maaş) cinsinden 2 dinar idi. Yemez, içmez, giyemez, mal biriktirirdi. Kadılık makamını elde etmeye çalışırdı (İbn İyâs, 5, 1982-1984: 25-26). Bedreddîn el-Mekkînî 'de 915 (1510) senesinde aynı vazife için Sultan Kansu Gavri'ye (1501-1516) üç bin dînâr vermiş ve Kemâleddîn et-Tavîl'in yerine tayin olunmuştu. Lakin ümeranın ve askerinin çoğu hala et-Tavîl'den yanaydı. Bu sebeple verdiği rüşvet onu sadece iki ay on dört gün görevde tutabilmişti. el-Mekkînî insanlar tarafından da sevilmeyen birisiydi. Üstüne üstük görevi müddetince sultan tarafından muhatap alınmamış, sultan bir kere olsun onu huzuruna kabul etmemişti. Daha önce el-Kalkaşendî'yi de görevinden eden İbnü'n-Nakîb fırsatı kaçırmamış, el-Mekkînî aleyhinde faaliyette bulunmuş ve işin içine parayı da dâhil ederek el-Mekkînî'yi azlettirerek kendisi dördüncü defa göreve gelmişti. Tüm bu tayinler için sarf ettiği meblağ ise yirmi yedi bin dînâr balığ idi. el-Mekkînî azlolunduktan sonra kahrından hastalanmış ve ölmüştü (İbn İyâs, 4, 1982-1984: 171, 183, 188). İbnü'n-Nakîb'in başkadılığı iki ay on altı gün sürdü. Kemâleddîn et-Tavîl ise bu vazifeye sonuncusu 921 (1515) senesinde olmak üzere dört sefer getirilmişti. Onun yaptığı harcamaların yekûnu ise yaklaşık on üç bin dînârdan fazlaydı (İbn İyâs, 4, 1982-1984: 189-190).

Dört mezhep başkadılarının Kâhire'de tayin olunduktan sonra görevlerini idame ettirebilmeleri rüşvet ve hediyeler vasıtasıyla olurken ülkenin diğer kısımları da Kâhire'den farklı değildi. Dımaşk, Halep, Hamât, Trablus'ta da Kâhire'ye çok benzer durumlar yaşanıyor. Şâfiî Kadısı Muhyiddîn İbn Zekiyy (ö. 668/1269), 658 (1260) senesinde rüşvet vererek iki sefer Dımaşk'a kadı olmuştu. Ancak uzun süre görevde kalamadı ve azledilerek yerine İbn Seniyye olarak ma'ruf Necmeddîn b. Seniyyü'd-Devle (ö. 658/1260) getirildi (İbn Tolun, 1956: 72-74).

801 (1399) senesinde Sultan Berkuk, Asîleddîn el-Eslîmî'yi (ö. 804/1402) Şemseddîn el-İhnâ'î'nin (ö. 816/1414) yerine Şâfiî kadısı olarak Dımaşk'a tayin etti. el-Eslîmî Dımaşk'a varır varmaz yüz bin dirhemî Sultan Berkuk'a hediye olarak gönderdi. Ancak Berkuk'un ölümünden kısa bir süre sonra el-İhnâ'î'nin onun aleyhindeki faaliyetleri sebebiyle azledildi ve Mısır'a geri döndü. el-Eslîmî'nin bundan sonraki hayatı, ölümüne kadar, göreve gelebilmek ve kalabilmek adına aldığı

⁵ Barsbay Şâfiî başkadılığı makamını İbn Hacer'e 27 yıl boyunca teklif etmiş ancak İbn Hacer de ısrarla reddetmişti. Nihayet 1423 senesinde başkadı olmayı kabul etti. Ancak vefat ettiği tarih olan 1437 senesine kadar bu makamdan çeşitli şikâyetler sebebiyle 7 defa azledildi fakat her defasında haklılığı anlaşıldığı için tekrar iade edildi, Kandemir, M. Yaşar, (1999), "İbn Hacer el-Askâlânî", *DİA*, C.19, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay ., s. 515.

paraların borcunu ödemekle geçti. Hatta borçları sebebiyle bir defa da hapse girdi (Makrîzî,3/2, 1956-1973: 934; İbn Hacer, 2, 1969-1998: 220; Sayrafi, 1, 1970-1973: 487; İbn Tolun, 1956: 127-128).

803 (1401) yılında Dımaşk başkadısı Şemseddîn el-İhnâî, halkın ve vakıfların mülklerini gasp etmesi ilgili şikâyetlerin artması üzerine, yapılan tahkikat neticesinde tutuklandı ve yerine Gazze başkadısının nâibi Şemseddîn Muhammed b. 'Abbâs (ö. 807/1404) görevlendirildi (İbn İyâs, 1/2, 1982-1984: 644). Ba'lbek, Hims, Gazze, Kudüs, Nâblus, Hama Şâfiî başkadılıklarını yürüten, bilahare Mâlikî mezhebine geçip Dımaşk başkadılığı yapan, bir süre sonra tekrar Şâfiî mezhebine intisab edip Dımaşk Şâfiî başkadılığı yapan İbn 'Abbâs cahil ve kötü karakterli olarak biliniyordu. Kendisinin kısa süre içinde, makam elde etme amacıyla bir mezhepten diğerine geçmesi kınanmış, "Allah'tan korkmayan her şeyi yapar" denilmiştir (İbn Tagriberdî, 12, 1992: 287; Makrîzî,3/3, 1956-1973: 1168; İbn Tolun, 1956: 128).

Nâsireddîn b. Hatîb Nekkîn (ö. 818/1415), 805 (1403) ve 812 (1410) yıllarında olmak üzere iki defa Dımaşk Şâfiî başkadılığı görevini üstlenmişti. Cahil, kaba, rüşvet ve hediyeyi sevdiği söylenmiştir (İbn Hacer, 3, 1969-1998: 84; İbn Tolun, 1956: 129). Kendisinden sonra görevi devralan ve 806-808 (1404-1406) yılları arasında kadılık yapan Şehâbeddîn el-Hımsî'de, kötü ahlakı ve açıktan rüşvet almasıyla biliniyordu (İbn Tolun, 1956: 135; İbn Hacer, 2, 1969-1998: 298).

'Alâeddîn b. Ebî'l-Bikâî es-Sübkî (ö. 809/1407) sonuncusu 806 (1404) senesinde olmak üzere Dımaşk Şâfiî başkadılık makamına altı sefer getirilmişti (İbn Tolun, 1956: 124). Son seferinde yaklaşık iki yüz bin dirhemi göreve gelebilmek adına Sultan Ferec'e (1399-1412) rüşvet olarak vermişti (İbn Hacer, 2, 1969-1998: 265).

Necmeddîn 'Ömer b. Hiccî (ö. 830/1427) döneminin meşhur kadılarındandı. O, 809-830 (1406 – 1427) seneleri arasında Dımaşk Şâfiî başkadılığına toplam yedi sefer tayin edilmiş ve aralıklarla bu görevi 11 sene sürdürmüştü. Tüm bu tayinler için yaklaşık altmış bin dînâra baliğ para harcamıştı. Makrîzî bu durumun anormalliğine dikkat çekip bunu yozlaşma ve çürümenin de kaynağı olarak tarif etmiştir (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 736; İbn Tolun, 1956: 133-147). İbn Hiccî'yi kadılıktan azlettirip yerine geçenlerden olan Şemseddîn b. İhnâî, 811 (1409) senesinde bu görevi yürütmüş ve tayin olabilmek için 300 Ba'lbekî kumaşından elbise vermişti (İbn Hacer, 2, 1969-1998: 403; İbn Tolun, 1956: 135-137). 819 (1416) senesinde de Ba'lbek başkadısı Şemseddîn b. Zeyd (ö. 827/1427) aynı göreve İbn Hiccî'nin yerine 300 Ba'lbekî kumaşından elbise vererek tayin olmuştu. 'Aynî, İbn Zeyd'in ilmiyle meşhur olmadığını ifade etmiştir ('Aynî, 1989: 240). İbn Hiccî 828 (1425) senesinde kâtibu's-sırrı⁶ iken tutuklandı ve Kaletü'l-Cebel burçlarından birinde hapsedildi.

⁶ Sultana gelen mektub ve saireyi okuyup sultanın bunlara vereceği cevapları kaleme alan, üzerlerine sultanın nişanını koyan ve bunları gönderen, sultan dârü'l-adl'de iken davalara ait evrakı okuyan ve divânü inşâdan gerekli hükümleri yazan görevli idi. Ayrıca sultana gelen her türlü evrakın dağıtımını kâtibu's-sırrı yapardı, Uzunçarşılı, (1998), *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 366-367.

Tutuklanmasının sebebi ise verdiği rüşvetler karşısında hesabını şaşırması, yapması gereken ödemeleri sultana yapamaması, en nihayetinde emirleri sultana şikâyet eden bir mektup yazıp kendi başını yakmasıydı. Hapsedilmesinin yanı sıra kendisinden bin dinar da para talep edildi. İbn Hiccî bilahare mazul ve hakir, zincire vurulmuş halde Gazze'ye sürgün edildi. Daha sonra affedilip Dımaşk'a gitmesine izin verildi (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 685; İbn Hacer, 3, 1969-1998: 343-344; İbn İyâs, 2, 1982-1984: 97; Sayrafi, 3, 1970-1973: 68; 'Abdülbâsıt el-Malatî, 4, 2002: 172). 829 (1426) senesinde İbn Hiccî'nin Kâhire'ye Şâfiî başkadılığı görevi talebiyle geldiği görülmektedir. O bütün gayretlerine, verdiği rüşvetlere rağmen Kâhire başkadılığına atanmada muvaffak olamadı. Ancak çabaları semeresini vermiş Dımaşk başkadılığına tayin olmuştu. İbn Hiccî'nin Kâhire'de görev talebiyle bulunduğu esnada Dımaşk Şâfiî Başkadısı es-Seyyid Şerîf Şehâbeddîn Ahmed b. Ali b. İbrahim el-Hasanî'de (ö. 833/1443) Dımaşk'tan Kâhire'ye yanında sultan ve emirler için pek çok hediyelerle, görevinden azledilmemesi ve görevine devam edebilmesi amacıyla gelmişti. Ancak muvaffak olamadı ve İbn Hiccî tayin olundu (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 728-729; İbn Hacer, 3, 1969-1998: 372; 'Abdülbâsıt el-Malatî, 4, 2002: 203, 204, 207; İbn Tolun, 1956: 153-154). İbn Hiccî'den sonra yerine 830 (1427) senesinde henüz bıyığı terlememiş, 16 yaşındaki oğlu Bahâeddîn Muhammed (ö. 850/1446) 5000 dinar rüşvetle Dımaşk'a Şâfiî başkadısı olmuştur. Kaynaklar bu durumu İslâm'a verdiği zararın telafisi olmadığı gibi, kıyamet alameti olarak değerlendirilmiş, dinî işlerde rüşvet alıp-verenlere lanet etmiştir. (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 751; İbn Tolun, 1956: 156-157; Sayrafi, 3, 1970-1973: 121; 'Aynî, 1989: 319).

836 (1433) senesinde Trablus Başkadısı Sirâceddîn Ömer b. Mûsâ b. Hasan el-Hımsî (ö. 861/1456), Dımaşk Şâfiî başkadısı olarak, Bahâeddîn b. Hiccî olarak maruf Bahâeddîn Muhammed İbn Necmeddîn b. Ömer b. Hiccî'nin (ö. 850/1446) yerine 4 bin dinar rüşvetin karşılığında tayin olundu. Ondan boşalan Trablus başkadılığına da Sadreddîn Muhammed b. Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed en-Nüveyrî (ö. 836/1433) 1300 dinar karşılığında tayin oldu (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 928; İbn Tolun, 1956: 161, 164; Sayrafi, 3, 1970-1973: 301). Bu esnada Trablus Hanefî kadılığına da Şemseddîn Muhammed Ömer es-Safedî (ö. 852/1648) tayin olundu. Ancak o görevi kabul etmedi. Bilahare aynı görev 1000 dinar karşılığında Şehâbeddîn b. el-Muhammere'ye (ö. 840/1436) teklif edildi. 500 dinara kadar inildiyse de o yine vazifeyi üstlenmedi. Bunun üzerine o Mekke'ye başkadı olarak gönderildi. Neticede Trablus Hanefî kadılığına Humâmeddîn el-Herevî tayin olundu (İbn Tolun, 1956: 164).

Trablus başkadısı Şemseddîn es-Safedî (ö. 852/1448), Dımaşk Hanefî başkadısı olarak tayin olunmak üzere 839 (1436) senesinde Kâhire'ye gelmiş ve Sultan Barsbay'a yazılı olarak rüşvet vermeyi vadettikten sonra Bedreddîn el-Caferî'nin yerine tayin olunmuştu (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 977; İbn Tolun, 1956: 218). Daha sonra Dımaşktan Kâhire'ye gelerek vermeyi vaat ettiği miktarın azaltılmasını talep etmiş ancak daha fazlasını vermeye razı olarak geri dönmüştür (İbn

Tolun, 1956: 218; ez-Züheylî, 1995: 406). Zaten O, 832 (1434) senesinde bu göreve tayin olunurken de 2 bin dinar rüşvet vermeyi yazılı olarak taahhüt etmişti (İbn Tolun, 1956: 210; Makrîzî, 4/2, 1956-1973: 928). Öldüğü tarihe kadar Dimaşk Hanefî kadılığına 4 sefer tayin olunup azledilmişti.⁷

886 (1481) senesinde Hemevî adlı bir şahıs Dimaşk'a Şâfiî başkadısı olmuştur. Babası Osman isimli bir ekmeğe olan Hemevî, el-Bâdiraiyye Medresesi'nin kapıcısı iken Hanefî başkadısının nâibi Şerefüddîn b. 'İyd'den dersler almış ve akabinde de verdiği rüşvetlerle Dimaşk'ta Şâfiî başkadılığına tayin olunmuştur (İbn Tolun, (1998): 44).

838 (1434) senesinde Mekke Şâfiî başkadısı Celâleddîn Ebû's-Sa'âdât Muhammed b. Zahîre (ö. 841/1347), Acem tüccarlarından olan Dâvud el-Geylânî'den rüşvet almış ve bu sebeple görevinden azledilmiştir (Makrîzî, 4/2, 1956-1973: 930; İbn Hacer, 3, 1969-1998: 539). Bilahare aynı göreve tayin olan Ebû's-Sa'âdât 840 (1436) senesinde görevinden azlinden korktuğu için hac emîri ile birlikte Kâhire'ye sultanın yanına gelmişti (İbn Fehd, 4, 1988-2005: 103-104). Ancak korktuğu başına geldi ve Salâhaddîn b. Nasrullah 841 (1437) senesinde 500 dinar karşılığı Mekke'ye kadı olarak atandı (Sayrafi, 3, 1970-1973: 393).

Hanefî Başkadılarının Tayin ve Azlinde Görülen Usulsüzlük Örnekleri

Memlûk Devleti'nde Şâfiî başkadısı olabilmek için fakihler arasında büyük bir mücadele varken, diğer mezhep fakihleri de kendi mezheplerinin başkadısı olabilmek için birbirleriyle mücadele ediyorlar, maksatlarına ulaşabilmek için binlerce dinârî rüşvet olarak doğrudan sultana yahut aracı emîrlere vermekten imtina etmiyorlardı. Ancak, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin başkadılığı için ortaya konan rekabetin Şâfiî mezhebi başkadılığı kadar şiddetli ve sert olmadığı da muhakkaktır. Bunun sebebi ise Mısır'ın sosyal-tarihi dokusunda yatar. Şöyle ki; Şâfiî mezhebinin kurucusu olan İmâm Şâfiî'nin son dönemini Mısır'da geçirmesi ve orada medfun olması sebebiyle Şâfiî mezhebi, Mısır'da diğer mezheplere göre kendisine daha fazla takipçi bulmuştu. Bu sebeple Mısır'da genel olarak Şâfiî mezhebi yaygın olduğundan mütevellit başkadılar da Şâfiîlerden seçilmişti.

Sultan ez-Zâhir Baybars, başkadılarının sayısını dörde çıkarılıp her mezhepten bir başkadı görevlendirildikten sonra dahi, Şâfiî başkadısının nüfuzu hem devlet kademesinde hem de dinî işlerde devam etmiş, başkadılar arasında sıralamada Şâfiî başkadısı ilk sırada yer almıştır. Şâfiî başkadısını Hanefî, arkasından Mâlikî ve en son sırada da Hanbelî başkadısı takip etmiştir ('Âşûr, 1992: 174). Başkadılarının bu şekilde sıralanması da tesâdüfî değildi. Yukarıda da değinildiği gibi Mısır halkının çoğu Şâfiî mezhebenden olduğundan mütevellit Şâfiî başkadısı protokol de en üstteydi. İkinci sırayı Hanefî başkadısının alma sebebi ise,

Memlûklerin pek çoğunun Hanefî mezhebenden olmalarından kaynaklanmaktaydı. Üçüncü sırada Mâlikî başkadısının bulunma sebebi ise, Mâlikîliğin Mısırlılar arasında yayılan ilk Sünnî mezhep olmasından kaynaklıydı. Şâfiî mezhebi Mısırlılar arasında sonradan yayılmış ve Mâlikî mezhebine ağır basmıştır. Hanbelî mezhebî ise aslında Mısır'da mensubu pek fazla bulunan bir mezhep değildi. Bu mezhebin ağır bastığı bölge Irak idi. Ancak Bağdâd'ın Moğollar tarafından işgali ve Halifeliğin yıkılmasını müteakip Mısır'da vücut bulmuştu (Mâcid, 1979: 95).

Başkadılarının nüfuzlarının mezheplerine göre değişmesi, daha sonra değinileceği üzere, nâiblerinin sayısının değişmesi yani mezhebin nüfuzuna göre sayının artması yahut azalması, o mezhep başkadılığının değerini ve kıymetini de arttırmış, bununla doğru orantılı olarak ilgili mezhebin başkadılığı için verilen rüşvette artmış idi. Bundan mütevellit başkadılarının göreve gelmek için harcadıkları çaba, mezheplere göre farklılık göstermiş, kaynakların da bunlarla ilgili yorumları farklı olmuştur. Misal olarak Şâfiî başkadılığı ile ilgili kaynaklarda sürekli olarak konumuzla alakalı bilgilere rastlanırken Hanbelî başkadılığı ile ilgili bilgiler çok daha mahduttur. Bunun en önemli sebebi izah edildiği üzere ilgili makama olan talepten kaynaklıdır. Makama olan talep aynı zamanda başkadılarının görevde kalma sürelerini de doğrudan etkilemişti. Zira rekabetin çok olduğu Şâfiî başkadılığında, başkadılarının görevde kalma süreleri oldukça kısa iken, diğer mezhep başkadılarının görev sürelerinin daha uzun olduğunu görmekteyiz.

812 (1403) senesinde İbnü'l-'Adîm olarak maruf Haleb Hanefî Başkadısı Kemâleddîn Ömer b. Cemâleddîn İbrâhîm İbnü'l-'Adîm el-'Akîlî el-Halebî (ö. 811/1408), rüşvet sözüyle Emîneddîn 'Abdü'l-Vahhâb et-Trablusî'nin (ö. 819/1416) yerine Mısır başkadısı olmuştu (el-Makrîzî, es-Sülûk, C. 4, K. 1, s. 91; İbn Hacer, 2, 1969-1998: 411; İbn İyâs, 1/2, 1982-1984: 667). İbnü'l-'Adîm ölmeden önce oğlu Nâsireddîn Muhammed'e ne pahasına olursa olsun kadılık makamını terk etmemesini vasiyet etmişti. Nâsireddîn babasının vasiyetini yerine getirdi ve babasının ölümünden sonra başkadı olana kadar rüşvet verdi ve babasından başkadılığı devraldı. Ancak bir ay sonra görevinden azlolundu. Sayrafi, İbnü'l-'Adîm'in kişiliğini ve kadılığını "rüşvet almak ve vermek onun bilinen hasletlerinden birisi haline gelmişti. Helal yahut haram demeden nasıl olursa olsun paraya karşı zaafî vardı. Hanefî vakıflarına musallat olmuştu. Bilgisi oldukça azdı ve dinî ahkâmı umursamazdı. Hanefî kadılarının yüz karasıydı" şeklinde tanımlamıştır (Sayrafi, 2, 1970-1973: 373-374; Makrîzî, 4/1, 1956-1973: 92; İbn Hacer, 2, 1969-1998: 411; Suyûtî, 2, 1967: 185-186).

(820) 1439 senesinde Sultan Çakmak (1438-1453), Hanefî başkadısı Nâsireddîn eş-Şensî ile oğlu Hezebereddîn'i ve Mâlikî Başkadısı Nâibi 'Abdü'l-Berr b. Muhammed el-Bisâtî'yi kendisini kızdırdıkları için sürgün edilmelerine karar verdi. Daha sonra el-Bisâtî affedildiyse de Nâsireddîn eş-Şensî ve oğlunu Kûs şehrine sürgün olundular. Kaynaklar Sultan Çakmak zamanında ilk defa ilim ehli açıktan

⁷ Trablus kadısı oldu, sonra Dimaşk kadılığına geçti, sonra azledildi, bin dinar karşılığında tekrar Dimaşk kadısı oldu, sonra azledildi, sonra tekrar tayin oldu, sonra azledildi, tekrar tayin olundu, azledildi ve 852 (1448) senesinde Dimaşk'ta öldü. İbn Tolun, Şemseddîn Muhammed b. 'Alî, (1956), *Kudâtu Dimaşk*, Tah. Selâhad-Dîn el-Muneccid, Dimaşk, s. 222; ez-Züheylî, Muhammed, (1995), *Tarihü'l-Kadâ' f'l-İslâm*, Dimaşk, s. 407

böylesine tahkir edildiğini kaydederler (Makrîzî,4/1, 1956-1973: 389; ‘Abdülbâsıt el-Malatî, 5, 2002: 96-97; İbn İyâs, 2, 1982-1984: 220).

842 (1438) senesinde Hanefî Başkadılığına es-Sa’deddîn Sa’d b. ed-Deyrî (ö. 847/1443), Bedreddîn el-‘Aynî’nin (ö. 855/1451) yerine getirilmiştir (İbn Hacer, 1988: 161). Sultan görevine devam etmesi karşılığında ‘Aynî’den birkaç defa, emîrlerle arasına sınır koymasını ve onlardan gelen talepleri kabul etmemesi şartını koymuştu. ‘Aynî ise sultanın talebine olumlu cevap vermemişti. Bunun üzerine azledildi ve yerine sultanın talebine olumlu yanıt veren es-S’ad b. ed-Deyrî tayin edildi (‘Abdülbâsıt el-Malatî, 5, 2002: 45; İbn Tagriberdî, 15, 1992: 11). Deyrî’nin kutlamasına bir kaç hariç emîrlerden ve mübaşirlerden hiç kimse katılmamıştı. Tören alayı halktan oluşmuştu (İbn Hacer, 4, 1969-1998: 88). ‘Aynî kendisinin görevden alınışını “*haksız ve usule aykırı*” olarak tanımlamıştır (‘Aynî, 1989: 510).

Kâhire Hanefî kadılarında Ziyeddîn ‘Abdurrahman b. Alî b. Hâşim et-Tefhenî (ö. 835/1431), bazı emîrlerle kurduğu yakınlık ve verdiği rüşvetler sayesinde, çok zayıf ilmî bilgisine rağmen kadılık makamına yükselmişti. Onun görevini sürekli suiistimal ettiği, makamını koruyabilmek ve amaçlarına ulaşabilmek için sürekli rüşvet verdiği, iftira, kavga ve hezeyanları üzerine yaşadığı, hiçbir vakit din ve adalet üzerine olmadığı, bütün kazancını haram üzerine kurduğu kaydedilir (‘Aynî, 1989: 423; Sehâvî, 4, 1992: 100). et-Tefhenî 833 (1429) senesinde Bedreddîn el-‘Aynî’nin yerine başkadılığa tayin edilmişti. ‘Aynî bu tayinin sebebini, bazı düşmanlarının Sultan Barsbay’ın yanında kulis yaparak kendisinin ve aynı tarihte Şâfiî başkadılığı görevinden alınan İbn Hacer’in birbiriyle anlaşamayıp sürekli ihtilaf içinde olduklarını ve bu durumun Müslümanların aleyhine olduğunu söylemesine bağlar. Bu iftira karşısında da sultanın kendisinin azletmekten başka bir çaresi kalmadığını söyler. Hatta O, sultanın kendisini huzuruna çağırıp “*Seni azledilmeni gerektirecek bir şey yaptığından dolayı azletmedim. Şer’i bir sebepten dolayı da değil. Ama durum böyle gerektirdi*” dediğini kaydeder (‘Aynî 1989: 372).

Hüsâmeddîn Mahmûd b. Seriyü’l-Dîn ‘Abdü’l-Berr b. el-Şihne (ö. 922/1517), 921 (1515) senesinde, Sultan Kansu Gavri tarafından Şemseddîn es-Semdisî’nin (ö. 933/1526) yerine Hanefî başkadısı olarak tayin edildi. İbn İyâs, Hüsâmeddîn Mahmûd’un ilimden nasibini almamış ve de ulema arasında kendisine yer edinmemiş biri olduğunu ancak bu tayinler yapılırken Kansu Gavri için önemli olan tek şeyin, göreve gelen kişinin yeterli parasının bulunması olduğunu kaydeder. es-Semdisî’de Hanefî başkadısı olmak için gerekli olanı yapmış ve yaklaşık üç bin dinârı gözden çıkarmıştı. Halk arasında bu durum ayıplanıp onun hakkında aşağılayıcı şiirler yazıldıysa da değişen bir şey olmamıştı (İbn İyâs, 4, 1982-1984: 477).

Dımaşk’ın Hanefî başkadıları için de durum Şâfiî başkadılarından farklı değildi. Dımaşk’ta 813 (1410-1411) senesinde yaklaşık 10 aylık bir süre içinde 3 kadı görev yapmıştı. Bunların her üçü de rüşvetle göreve gelmiş ve yine bir diğerinin verdiği rüşvet sebebiyle görevlerinden

alınmışlardı (İbn Tolun, 1956: 213; ez-Züheylî, 1995: 407). Bunlardan birisi olan İbn Keşk olarak maruf Şehâbeddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ahmed b. İsmâil b. Muhammed (ö. 837/1433), başkadılık görevine bu 10 aylık süre içinde 2 sefer, toplamda ise 6 sefer tayin olundu ve bu tayinler ona yaklaşık 60 bin dinâra mal oldu (İbn Tolun, 1956: 213, 214). 827 (1424) senesinde bu vazifeye tayin olabilmek için Dımaşk’tan Kâhire’ye gelmiş ve kendisinden 10 bin dinâr alındıktan sonra tayini yapılmış ve geri dönmüştü (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 664; ‘Abdülbâsıt el-Malatî, 4, 2002: 155-156; İbn Hacer, 3, 1969-1998: 327).

Mâlikî Başkadılarının Tayin ve Azlinde Görülen Usulsüzlük Örnekleri

Dımaşk Mâlikî Başkadısı Şehâbeddîn el-Telmesânî (ö. 781/1379), 759 (1358) senesinde Zeyneddîn Abdurrahman es-Süveydî’nin yerine tekrar Mâlikî başkadısı olarak tayin olunurken yaklaşık beş yüz dinâr harcamıştı (İbn Tolun, 1956: 257, 260).

Dımaşk Mâlikî başkadılarından ‘Alemüddîn Mâlikî (ö. 805/1402), ilk olarak 779 (1377) senesinde tayin olduğu bu vazifeye 25 yıl içinde 11 sefer tayin olunmuş ve azledilmişti (İbn Tolun, 1956: 249-250).

784 (1382) senesinde Mısır’a İskenderiye şehri üzerinden vasıl olan büyük âlim İbn Haldun (ö. 808/1406), aynı yıl (1383) Kâhire’ye varmış ve kendisine büyük iltifat gösterilmişti. O önce el-Ezher Camii’nde müderrislik yapmış ardından da el-Kamhiyye medresesinde ders vermesi için görevlendirilmişti. 786 (1384) senesinde Sultan Berkuk tarafından Cemaleddîn ‘Abdurrahman b. Süleyman b. Hayr’ın (ö. 823/1420) yerine, görevden affını istemesine rağmen, büyük bir törenle Mâlikî başkadısı olarak tayin oldu (Makrîzî,3/2, 1956-1973: 517). O, bu dönemin şartlarını şöyle tarif etmektedir “*Güzel ile çirkin ayırt edilemez olmuştur. Kadılar kötülüklerini bildikleri halde emîrlerin üzerine gidemezlerdi. Onlarla düşüp kalkmaktaydılar. Görevlilerin kimi Kur’an-ı Kerim öğretmeni kimi camii imamı olup bunlar adaleti yanılıyorlardı*” (Gökhan, 2014: 38). İşte bu şartlar altında vazifelenirildiği ilk kadılık görevinde çok fazla kalamamış, 10 ay sonra görevini tekrar İbn Hayr’a devretmek zorunda kalmıştı (Makrîzî,3/2, 1956-1973: 533).

Ancak Sultan Berkuk, 801 (1399) senesinde İbn Haldun’u Şerefeddîn Muhammed b. ed-Demâmeynî el-İskenderânî’nin (ö. 827/1423) çabasına rağmen tekrar Mâlikî başkadısı olarak tayin etmişti (Makrîzî,3/2, 1956-1973: 933). el-Demâmeynî’ni başkadılık için yedi bin dinârı gözden çıkarmışsa da sultan bunu reddedip tercihini İbn Haldun’dan yana kullanmıştı (Makrîzî,3/2, 1956-1973: 933). Ancak 803 (1400) senesinde Nüreddîn ‘Alî b. Mekkî ed-Demîrî’nin ayak oyunları semeresini vermiş, rüşvet karşılığı İbn Haldun görevinden azledilerek yerine ed-Demîrî tayin olunmuştu. Mekkî’nin yaptıkları yanına kalmamış o da yaklaşık 6 ay sonra görevinden azlolunmuştu (Makrîzî,3/3, 1956-1973: 1027; Sehâvî, 1966: 197).

Mâlikî başkadıları arasında rüşvetle kendilerine yer edinenler arasında en meşhurlarından birisi de Dimaşk Başkadısı Şehabü'd-Dîn Ahmed 'Abdullah el-Emevî'dir (ö. 836/1432). Sultan Şeyh el-Mahmûdî (1412-1421) ondan nefret eder ve ona "sihirbaz" derdi. Başkadılık yaptığı dönemde rüşvet alması ve cehaleti ile nâm salmıştı. 836 (1432) senesinde öldüğünde geride büyük bir servet bırakmıştı (İbn Hacer, 3, 1969-1998: 503-504; İbn Tolun, 1956: 255; 'Aynî, 1989: 438; ez-Züheylî, 1995: 419).

Hanbelî Başkadılarının Tayin ve Azlinde Görülen Usulsüzlük Örnekleri

Kudüs Hanbelî başkadısı olan Muhammed b. Ebî Bekr b. Şecere b. Ebî Bekr et-Tedmurî (ö. 787/1385) kötü ahlakıyla bilinirdi. Duruma uygun verdiği kararlar ve fetvalar ile meşhurdu (İbn Hacer, 3, 1980: 403-404).

802 (1400) senesinde Nüreddîn 'Alî b. Halîl b. Muhammed el-Hukrî (ö. 806/1403), Muvaffakeddîn Ahmed b. Nasrullah'ın (ö. 803/1400) yerine elli bin dirhem harcayarak Kâhire Hanbelî başkadısı olarak tayin edildi (Makrîzî, 3/3, 1956-1973: 1001; İbn Hacer, 1988: 276).

Sultan Ferec, 809/1406 senesinde Trablus ve Halep başkadılarını, o esnada bulunduğu Halep'e çağırması, görevlerine devam etmeleri karşılığında onlardan rüşvet almıştı (Makrîzî, 4/1, 1956-1973: 37; İbn Hacer, 2, 1969-1998: 354). Bundan bir gün sonrada İbnü'l-Âdemî olarak maruf Sadreddîn Ali b. Emîneddîn Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşki'yi (ö. 815 /1412) büyük mal karşılığında İbnü'l-Kefrî olarak bilinen Takiyyeddîn Abdullah b. Yûsuf ed-Dimaşki'nin (ö. 809/1406) yerine Dimaşk Hanefî kadısı olarak tayin etmişti. Bu esnada İbnü'l-Cevâşînî'de aynı makamı elde etmek için Halep'e gitmiş lakin başarısız olarak geri dönmüştü (Makrîzî, 4/1, 1956-1973: 37; İbn Hacer, 2, 1969-1998: 354; İbn Tolun, 1956: 205).

(827) 1423 senesinde ise Şehâbü'd-Dîn Ahmed b. er-Rezzâz el-'Ayntâbî (ö. 861/1456), Hanefî mezhebine mensup iken başkadılık uğruna Hanbelî mezhebine geçmiştir. 'Aynî onu "iffet ve din yoksunu mezhepsiz" diye nitelendirmişti ('Aynî, 1989: 219; Sayrafi, 3, 1970-1973: 41).

Kudüs'ün Hanbelî başkadılarında el-'İzzî'l-Kudüsî el-Bağdâdî ismiyle maruf 'Abdülazîz b. Alî el-'İzzî'l-Bekrî et-Temîmî el-Kureşî (ö. 846/1442), Kudüs şehri ile başladığı kadılık görevine Kâhire, Şâm, Bağdâd şehirleri başkadılıklarını da eklemiştir. Oldukça zeki ama bir o kadar da hile sahibi olarak nitelendirilen el-Kureşî 'nin aşırı derece de rüşveti sevdiğine dair hikâyeler anlatılırdı (Şehâvî, 4, 1992: 223; İbn Hacer, 4, 1969-1998: 205).

919 (1515) senesinde el-'İzzî 'İzzeddîn b. Şehâbü'd-Dîn Ahmed el-Şeyşînî, Kâhire'de babasının yerine Hanbelî başkadılığına atanabilmek için uğraş veriyordu. Lakin bu vazifeyi isteyen sadece o değildi. Şihâbeddîn el-Fütûhî ve diğerleri de onunla rekabet halindeydiler. Ancak sultan diğerlerini vazifeye uygun görmedi ve el-Şeyşînî'ye haber

göndererek bin dinâr verdiği zaman babasının yerine geçebileceğini bildirdi. el-Şeyşînî parayı verdi ve Hanbelî başkadılığına tayin oldu (İbn İyâs, 4, 1982-1984: 305).

919 (1515) senesi başkadı atamalarıyla ilgili olarak İbn İyâs, Sultan Kansu Gavri'nin ilgili kadıların dönemlerinde onlardan hiç para almadığını ve böylelikle yaklaşık 12 bin dinâr parayı elinden kaçırdığını ve bunun Sultan Gavri için oldukça tuhaf ve garip bir durum olduğunu nakleder (İbn İyâs, 4, 1982-1984: 351).

Başkadıların tayinleri esnasında yaşanan usulsüzlükler ve onların gayr-ı şer'i davranışları, devlet ricâlinin de tepkisini çekmekte ve kendilerine duyulan güveni sarsmakta, dinî ahkâm üzerine olan muteber sözleri dahi tepkiyle karşılanmaktaydı. Başkadı Bedreddîn el-'Aynî bir gün leyâliyyü'l-hidem'de⁸ sultan Barsbay'ın yanında oturmuş tarihle ilgili mevzulardan okuyordu. Sonra dinî mevzular hakkında konuşmaya başladı ve içki içmenin günahlarından söz etti ve bu konuda sert hükümler verdi. Sultan Barsbay'da ona iştirak etti ve tövbe etti. Konu uzayınca o sırada mecliste bulunanlardan Emîr Carkutlu hiddet ve mizahla 'Aynî'ye dönerek: "Ey kadı, içki içmenin günahından bahsetmekten başka bir şey yapmıyorsun ve içenlere edilecek abartılı azapları anlatıyorsun. Niçin kadılardan ve onların aldıkları rüşvetten, mâlû'l-eytâmı soymalarından bahsetmiyorsun" diyerek tepki göstermişti (İbn Tagrîberdî, 12, 1992: 287).

Memlûk adalet sisteminin üzerine inşa olduğu bu adaletsiz yapı devletin münasebette bulunduğu diğer devlet yöneticileri tarafından da tenkit edilmekte, bu durumun İslâm ve adaletle olan tenakuzuna dikkat çekilmekteydi. 838 (1435) senesinde Timurlu hükümdarı Şâhruh (1405-1447), Barsbay'a gönderdiği mektubunda Kudüs'ü ziyaret etmek niyetinde olduğunu belirttiikten sonra, sultanı Cidde'deki tacirlerden şer'i olmayan vergiler alması sebebiyle (Makrîzî, 4/2, 1956-1973: 946; İbn İyâs, 2, 1982-1984: 162) ve Mısır kadılarını da sultanın isteği doğrultusunda fetvalar verdiklerini ve bunu da kendi şahsî çıkarları doğrultusunda yaptıkları gerekçesiyle ayıplamıştı (İbn Tagrîberdî, 14, 1992: 245; Kanat, 1996: 219-220).

Memlûk Devleti'nde kadıların tayinleri esnasında rüşvet alınmasını tenkit eden ve ayıplayan tek sultan Şâhruh değildi. Osmanlı Sultanı II. Selim (1512-1520) 24 Ağustos 1516 Mercidabık'ta Kansu Gavri'yi yendikten sonra ileri yürüyüşüne devam etmiş ve Halep'i ele geçirmişti. Burada II. Selim'i Şâfiî Başkadısı Kemâleddîn et-Tavîl, Mâlikî Başkadısı Muhyiddîn b. ed-Demîrî, Hanbelî Başkadısı Şihâbeddîn el-Fütûhî (ö. 947/1540) ziyaret ettiler. II. Selim başkadılar yanına gelince onları tenkit etmiş ve: "Siz verdiğiniz şer'i hükümler için rüşvet alıyor, mal karşılığı kadı

⁸ Sultanın haftalık olarak sarayında yemek tertipleyerek ümera, ayan ve ulemanın büyüklerini davet edip onlarla dinî, tarihî, siyasi ve diğer malumatları konuşup meşveret ettiği toplantı, İbn Tagrîberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlû'd-din Yûsuf. (1992). *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire*, Tah. Muhammed Kemâleddîn 'İzzeddîn, I-XVI. Lübnan: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, C. 14, s. 348.

oluyorsunuz. Sultanınızı niçin insanlara zulüm yapmaktan men etmiyorsunuz?” demiştir (İbn İyâs, 5, 1982-1984: 74).

Başkādıların tayinlerinde sultanlardan bazılarının rüşvet aldıklarının, başkādıların da görevleri esnasında rüşvet kabul ettiklerini en önemli delillerinden birisi de bizzat sultan Tomanbay'a (1516-1517) ait sözlerdir. Memlûk Devleti'nin son sultanı olan Tomanbay 14 Ramazan 922 (11 Ekim 1507) tarihinde tahta geçtikten sonra devletin düzenini yeniden sağlamak üzere harekete geçmiş mutad atama ve tayinlerle birlikte başkadı tayinlerini de yapmıştı. Buna göre 1 Zilkade 922 (26 Kasım 1516) tarihinde, Mercidâbık Muharebesi'nde Osmanlıya esir düşmüş olan Şâfî başkadısı Kemâleddîn et-Tavîl'in yerine Şerâfeddîn Yahya bin el-Bürdüni'yi, yine esir olan Mâlikî Başkadısı Muhyiddîn b. el-Demirî'nin yerine Şemseddîn el-Tatay'ı, yine esir olan Hanbelî Başkadısı Şihâbeddîn el-Fütûhî'nin yerine İzzeddîn b. el-Şeyşîni'yi tayin etti. Mercidâbık Muharebesi'nde esir olmadan Şâm'a kaçmayı başarabilen Hanefî başkadısı Hüsâmeddîn Mahmûd b. el-Şihne'yi ise görevine yeniden tayin etti. Tomanbay başkadıların tamamına hilat giydirdi. Sultan başkadılara hilat giydirince onlar üzerindeki hilatlarla şehre indiler, insanlar onları seyretmek için dükkânların önünde saf tuttular. Sultan tayin ettiği kadılardan bir dirhem dahi para almamış, onların da parayla makam elde etmeye çalışmalarını yasaklamıştı. Onlara “*Ben herhangi bir kadı tayininde rüşvet kabul etmedim. Siz de hiçbir zaman insanlardan rüşvet almayın*” dedi (İbn İyâs, 5, 1982-1984: 117-118)

II. Selim Kâhire'ye girip Mısır'ı askeri ve siyasi olarak ele geçirdikten hemen sonra Osmanlı hukuk teşkilatına da entegre etmek amacıyla, kendisiyle birlikte Mısır seferine katılmış Anadolu Kazaskeri Kemalpaşazâde'yi⁹ (ö. 940/1534) Mısır kadısı olarak Sâlihiyye Medresesi'ne atamıştı. O burada davalara bakacak, herhangi bir hukuki işlem yapmak isteyen de buraya gidecekti. Böylece Mısır'da dört mezhep başkadılığı bir anda ortadan kaldırılmış oldu. Ancak bu yeni uygulama ancak kırk günden biraz fazla devam edebildi ve sonra eski başkadılar görevlerine iade edildiler. Mısır seferine katılan tarihçilerden İdrîs-i Bitlisî'nin (ö. 926/1520) verdiği bilgiler, bu olayın içeriğini aydınlatmaktadır. Buna göre, Bitlisî, Yavuz Sultan Selim'in, Kemalpaşazâde'yi Mısır kadısı olarak atadığını ama Yine sefere katılmış olan Rumeli Kazaskeri Zeyrekzâde Rükneddin'in (ö. 929/1522-23) sultanı, Kemalpaşazâde'yi görevden almaya ve Memlûk dönemi kadılarını yeniden atamaya ikna ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca Bitlisî pek iyi geçinemediği Zeyrekzâde'yi rüşvetçilikle suçlayarak onun sultanı, bu kadıların Memlûk sultanları tarafından atanmalarını sağlamak için çok yüksek meblağda bir rüşvet verdiklerini ve bu parayı bundan sonra Osmanlı sultanına ödeyeceklerini söyleyerek ikna ettiğini yazmaktadır (İbn İyâs, 5, 1982-1984: 165-166; Atçıl, 2017: 98-99).

⁹ İbn İyâs aynı olayı anlatırken kadının ismini Arap olarak vermiş ve “*eşekden daha cahil ve ahkâmı ş-şer'îyye hakkında tamamen bilgisiz*” olduğunu ifade ederek halkın çektiği sıkıntılardan bahsetmiştir. İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed. (1984). *Bedâ'u'z-Zuhûr fî Vakâi'i'd-Duhûr*, Tah. Muhammed Mustafâ, I-V. Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Amme l'l-Kitâb, C. 5, s. 165-166

Kadıların ve Kadı Nâiblerinin (Nüvvâb) Sayılarının Sınırlandırılması

Nasıl ki halife/sultan, ülkesindeki adalet teşkilatını başkadı marifetiyle idare edip, üzerindeki adaleti tevzîi işini başkadıya devredip onun eliyle gerçekleştiriyorsa, başkadı da bu işi nâibleri vasıtasıyla gerçekleştirirdi. Dolayısıyla sultanın seçtiği başkadı kendisine nâibler tayin ederdi.

Memlûk Devleti'nde mezhep başkadılarının göreve gelebilmek maksadıyla yahut görevde kalabilme sürelerini uzatabilmek adına verdikleri rüşvetler ve hediyelerin onlar için ağır bir yük olduğuna şüphe yoktur. Başkadıların, yüz yüze oldukları bu mâlî külfeti karşılayabilmek adına, kendilerine tayin ettikleri nâiblerden de aynı beklentiler içerisinde oldukları da kuşkusuzdur. Buradan hareketle, nâiblerin sayısının ziyade oluşu, başkadı için oldukça müspet bir durum olarak addedilirdi. Bu sebeple başkadılar sürekli olarak nâiblerinin sayısını arttırmak istemişlerdir. Dönemin müverrihleri tarafından genellikle bilgisiz ve cahil olmakla suçlanan bu nâiblerin sayısı bazen sultanların gözüne batmış ve onların baskısıyla sayılarında sınırlamaya gidilmiştir. Ancak görüleceği üzere başkadılar dönemin sultanını memnun etmek maksadıyla nâiblerinin sayılarını kısa bir süre için sınırlandırılmışlar ancak arkasından kendilerine eskisinden daha fazla sayıda nâib edinmişlerdir. Sayıları dönem dönem iki yüze ulaşan bu nâiblerin görevleri başlarında iken her türlü yolsuzluğa bulaştıkları, yardımcıları ile birlikte rüşvetsiz iş yapmayıp hüküm vermedikleri, devlet için en ufak bir faydalarının olmadığı, halka hizmet eder gibi görünüp, kendilerini Allah'ın onlara gönderdiği bir nimet olarak addedip, onun adaletini tesis etmeye çalıştıklarını söyleyip Allah'a iftira eden faydasızlar olduğu açıkça belirtilmektedir (Makrîzî, 4/1, 1956-1973: 389).

731 (1331) senesinde Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Mısır ve Kâhire'de görev yapan ve sayıları elliye baliğ olan dört mezhep başkadılarının nâiblerinin tamamını azletti (Makrîzî, 2/2, 1956-1973: 333; İbnü'l-Cezerî, 2, 1998: 470).

794 (1392) senesinde Sultan Berkuk, nâiblerden duyduğu memnuniyetsizliği başkadılara ilettili ve onların azlını istedi. Bunun üzerine Şâfî Başkadısı İmâdeddîn Ahmed el-Kerekî (ö. 802/1399), sayıları yirmiyi geçen nâiblerden beşi hariç geri kalanını azletti. Arkasından da Mâlikî Başkadısı Şehabeddîn Ahmed en-Nahrîrî nâiblerinin sayısını beşe indirdi (Makrîzî, 3/2, 1956-1973: 764; 'Abdülbâsit el-Malatî, 2, 2002: 316; İbn Hacer, 1, 1969-1998: 433).

819 (1416) senesinde Sultan Şeyh el-Mahmûdî, sayıları iki yüzü (Makrîzî, 4/1, 1956-1973: 389; İbn Hacer, 3, 1969-1998: 90; 'Abdülbâsit el-Malatî, 3, 2002: 298) bulan dört mezhep nâiblerinin tamamının azlını emretti. Bunlardan yüz seksen altı tanesi Mısır ve Kâhire'de geri kalanları el-Vechu'l-Bahrî ve el-Vechu'l-Kibeli'de¹⁰ idiler. Sultan Kâhire için her

¹⁰ Mısır arazisi Memlûkler devrinde en ana hatlarıyla iki kısma ayrılmaktaydı: Mısır'ın güneyinin başlangıcı olan kısım el-Vechu'l-Kibeli, Kuzey sınırının başlangıcı ise el-Vechu'l-Bahrî olarak adlandırılmaktaydı, Çetin, Altan, (2004). Memlûk Kaynaklarına Göre Mısır'ın Hududları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (X)*, s. 3

mezhepten üç tane nâib atadı ve bunların yetip de artacağını söyledi (Makrîzî,4/1, 1956-1973: 347; İbn Tagrıberdî, 13, 1992: 192). Bilahare Şâfiî ve Hanefî başkadılarına on, Mâlikî başkadısına beş ve Hanbelî başkadısına da dört nâib¹¹ atanmasına karar verildi. Görevden azledilenlerin geri kalanları ise rüşvet vererek yavaş yavaş görevlerine iade edildiler. (İbn Hacer, 3, 1969-1998: 90; 'Abdülbâsıt el-Malatî, 3, 2002: 299). Nâibler görevlerine iade edildikten sonra da, azledilmelerine sebep olan cürümleri işlemeye, rüşvet almaya, haksız kararlar vermeye devam etmişlerdir (Makrîzî,4/1, 1956-1973: 389). Sultan 821 (1418) senesinde, Şâfiî Başkadısı Celâleddîn el-Bulkînî'yi nâiblerin sayısının çok olması sebebiyle uyardı. Sultanın uyarısı karşısında el-Bulkînî kadıların sayısını on dörde indirmek zorunda kaldı (Makrîzî,4/1, 1956-1973: 440: 'Abdülbâsıt el-Malatî, 4, 2002: 13). O önce nâiblerinden 16 tanesini azletti. Fakat sultan tarafından nâib sayının hala fazla olduğu söylenip tekrar azaltılması emredilince 40 tanesini daha azletti (İbn Hacer, 3, 1969-1998: 157).

Sultan Barsbay, 826 (1422) senesinde, Şâfiî mezhebi için en fazla on, Hanefî için sekiz, Mâlikî için altı ve Hanbelî için ise dört olacak şekilde nâiblerin sayısını sınırladı. Lakin kısa bir süre sonra azledilenlerden daha fazlası geri geldi. Makrîzî bu nâiblerin niteliklerini şöyle vafsetmiştir: "*Nâiblerin cehaleti ve iş bilmezliği sebebiyle mahkeme kapılarında davalı ve davacılar birbirlerine giriyordu. Bu ve bunun gibi hadiseler onların bilgisizliklerini ortaya çıkarmış, devlet adamları nazarında hiçbir kıymetleri kalmamıştı.*" (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 638; 'Abdülbâsıt el-Malatî, 4, 2002: 134). 829 (1425) senesinde sultan, nâiblerin sayısını 1422 senesinde olduğu gibi tekrar sınırladıysa da, birkaç ay sonra her şey yine eski haline geri dönmüştü (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 706; 'Abdülbâsıt el-Malatî, 4, 2002: 188). 830 (1426) senesinde sultan tekrar Şâfiî mezhebi nâiblerinin sayısını on ve Mâlikî ve Hanefî mezhepleri için sekiz ve Hanbelî mezhebi için de beş yahut üç olacak şekilde sınırlandırdı. Ancak kısa süre içinde nâiblerin sayısı eskiye ulaştı (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 745; 'Abdülbâsıt el-Malatî, 4, 2002: 216).

Sultan Barsbay 833 (1430) senesinde ise nâiblerin sayısını Şâfiî mezhebi için dört, Hanefî için üç, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri için ise ikişer tane olacak şekilde sınırlandırdı. Ancak bu karara uyulmadı (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 831; 'Abdülbâsıt el-Malatî, 4, 2002: 282; Sayrafi, 3, 1970-1973: 194; İbn İyâs, 2, 1982-1984: 133). 835 (1432) senesinde sultan, dört mezhep başkadılarını ve Kâhire ve Mısır nâiblerini Kaletü'l-Cebel'e çağırtdı. Ancak planlanan aksine nâiblerin sultanın huzuruna çıkmasına mani olundu. Sultan mezhep başkadıları ile yaptığı görüşmede nâiblerini azaltmaları hususunda onlara baskı yaptı. Bunun neticesinde Şâfiî mezhebinin nâib sayısı on beş, Hanefî on, Mâlikî yedi

ve Hanbelî ise beş ile sınırlandırıldı (Makrîzî,4/2, 1956-1973: 873).

Sultan Çakmak 842 (1438) senesinde başkadıların nâiblerinin sayıları ile ilgili bir düzenlemeye gitti. Buna göre Şâfiî mezhebine mensup nâiblerin sayısını on beş, Hanefî için on, Hanbelî için dört ve Mâlikî mezhebi için ise dört nâib olarak sınırlandırıldı. Ancak daha sonra bu nâiblerin sayıları tekrar arttı (Makrîzî,4/3, 1956-1973: 1103; 'Abdülbâsıt el-Malatî, 5, 2002: 64-65).

843 (1439) senesinde ise Sultan Çakmak, başkadılarının nâiblerinin tamamını azletti. Şâfiî başkadısını dört, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî başkadılarını da kendilerine ikiden fazla nâib atamamaları için tenbih etti (Makrîzî,4/3, 1956-1973: 1167; 'Abdülbâsıt el-Malatî, 5, 2002: 100).

Son dönemlerde Memlûk Devleti'nin içinde bulunduğu bozulma ve çürüme hali adalet sistemine de sıçramış, başkadı nâiblerinin sayısı üç yüzü bulmuştu. 919 (1514) senesinde Sultan Kansu Gavri tüm mezhep başkadılarını topladı ve nâiblerinin sayısını azaltılmasını istedi. Bunun üzerine yapılan değerlendirme de tüm mezheplere dahil nâib sayısının yüz olmasına karar verildi. Bunlardan kırkı Şâfiî, otuzu Hanefî, yirmisi Mâlikî ve onuda Hanbelî mezhebinin nâiblerinden olacaktı ve yeni atanacak olan nâiblerde doğrudan sultanın iznine bağlı olarak atanacaktı (İbn İyâs, 4, 1982-1984: 351-352).

Sonuç

Memlûk Devleti'nin kudretli sultanlarından ez-Zâhir Baybars döneminde, başkadıların sayısı radikal bir kararla, daha önce İslâm tarihi içinde benzeri görülmemiş bir şekilde, dörde çıkartılmıştır. Böylelikle İslâm'ın Sünnî mezheplerinin dördüne birden (Şâfiî, Hanefî, Mâlikî, ve Hanbelî) başkadılık teşkilatının içinde bulunma imkanı sağlanmıştır. Kaynaklar ve araştırmacılar tarafından sebepleri çeşitli gerekçelerle izah edilen bu durumun halkın mezhebi anlamda temsili açısından faydalı olduğu muhakkaktır. Memlûkler döneminde başkadılar, sultan tarafından doğrudan her mezhebin tanınmış, bilinmiş ve temeyyüz etmiş din alimleri arasından dikkatle seçilirlerdi. Ancak örneklere bakıldığı takdirde başkadıların sık sık siyasi sebeplerle görevden alınmalarına tanık olunur. Tahta çıkan her sultanın yahut sultan üzerinde etkili olan emirlerin, kendilerinden önceki sultan yahut emir tarafından tayin edilen başkadıları genellikle görevlerinden aldıklarını görmekteyiz. Diğer taraftan dönemin kaynaklarının da açıkça ifade ettiği gibi rüşvet almanın ve vermenin oldukça yaygın olduğu Memlûk Devleti'nde, memurların ve memurlukların para yahut mal karşılığı satın alınması, bizzat sultanlar yahut yüksek rütbeli emirler tarafından satılması hadisesi sadece bürokratik makam ve unvanlarla sınırlı kalmamış, başkadılık gibi çok önemli bir mevkiye de sirayet etmişti. Başkadılık makamını isteyen taliplerinin bu makam için yüzlerce hatta binlerce dinar rüşveti bizzat sultana yahut tayinlerinde kendilerine yardımcı olacak emirlere verdikleri görülmektedir. Memlûk Devleti'nde makam sahibi başkadının rüşvet, dedikodu, iftira

¹¹ 'Abdülbâsıt el-Malatî ise nâiblerin sayılarını, Şâfiî başkadısı için 10, Hanefî için 8, Mâlikî için 4 olarak verir, 'Abdülbâsıt el-Malatî, Zeynü'd-Dîn 'Abdu'l-Bâsıt b. Halîl b. Şâhin, (2002), *Neylü'l-Emel fî Zeyli'd-Düvel*, Nşr. Ömer A. Tedmürî, I-IX. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, C. 3, s. 299

vb. gerekçelerle azledilmesi ve yerine rakibinin tayini oldukça alışılmış bir durum haline gelmişti. Makamından azledilen başkadımın ise tekrar tayin olunabilme hırsıyla daha fazla rüşvet vermesi, kendisine isnat edilen iftira ve dedikodunun benzerini makamı tutan rakibi azlettirmek için ortaya koyması neticesinde sadece birkaç ay görevde kalan yahut 8-10 sefer tayin ve azil süreçlerini yaşayan başkadıların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Başkadılar da benzer gerekçelerle kendilerine çok sayıda vekiller / nâibler atamışlardı. Sultanların sık sık bu nâiblerin sayılarını azaltmaya çalıştıklarına şahit olmaktayız. Ancak sultanlar bu konuda aciz kalmışlar, kısa süreliğine azaltılan nâiblerin sayısı tekrar eski sayılarına ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Âşûr, Saîd 'Abdu'l-Fettâh (1992). *el-Müctema 'u'l-Mısırî fî 'Asri Selâtîni'l-Memâlik*. Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye
- Abdülbâsit el-Malafî, Zeynü'd-Dîn 'Abdulbâsit b. Halil b. Şâhin, (2002), *Neylü'l-Emel fî Zeyli'd-Düvel*. (Nşr. Ömer A. Tedmürî). I-IX. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Aaçıl, Abdurrahman, (2017), "Memlükler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adli Teşkilât ve Hukuk (922-931/1517-1525)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 38, 89-121.
- Ayaz, Fatih Yahya-Eren, Fatmanur Alibekiroğlu, (2019) "Memlük Devletinde Sultan ve Emîrlerin Hanefiliğe İlgisi", *İBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 284-296
- 'Aynî, Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed, (1989), *'İkdu'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zamân, Tah. 'Abdu'r-Rezzâk el-Tantâvî el-Karmût, Kahire: ez-Zehrâ' li'l-İ'lâmî'l-'Arabî*
- 'Aynî, Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed. (1992). *'İkdu'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zamân*. Tah. Muhammed Muhammed Emîn, I-IV, Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-'Amme l'l-Kitâb.
- Çetin, Altan, (2004). Memlük Kaynaklarına Göre Mısır'ın Hududları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (X). 1-7.
- Çetin, Altan, (2007). *Memlük Devletinde Askerî Teşkilât*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Çetin, Altan, (2013), *Ortaçağda Devletin İki Yüzü*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Durmuş, İsmail, (2002), "Kazvîni, Hatîb", *DİA*, C. 25, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay ., 156-157.
- Escovitz, J. H. (1982). The Establishment of Four Chief Judgeships in The Mamlük Empire, *Journal of the American Oriental Society*, 102(3), 529-531.
- ez-Züheyli, Muhammed, (1995), *Tarihu'l-Kadâ' fî'l-İslâm*, Dımaşk.
- Gökhan, İlyas, (2014), "İbn Haldun'un Memlük Sultanları ile İlişkisi", *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 35-43.
- İbn Abdü'z-Zâhir, (1976), *er-Ravzû'z-Zâhir fî Sireti'l-Meliki'z-Zâhir*, Nşr. Abdülaziz el-Huveytur, Riyad.
- İbn Fehd, en-Necm 'Ömer, (1983-2005), *İthâfû'l-Verâ bi-Ahbâri'l-Ummi'l-Kurâ*, Tah. Fehîm Muhammed Şeltût, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, (1988), *Ref' i'l-İsr an Kudâti Mısır*, Tah. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. (1980), *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine*, I-IV. Beyrüt: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed (1969-1998), *İnbâu'l-Ğumr bi-Ebnâi'l-Umr*, Tah. Hasan Habeşi, Kâhire.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, (2017), *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Ankara: Dergâh Yayınları.
- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed. (1984). *Bedâ'u'z-Zuhûr fî Vakâi'i'd-Duhûr*, Tah. Muhammed Mustafâ, I-V. Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-'Amme l'l-Kitâb.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. (1997-1999). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tah. Abdullah b. 'Abdu'l-Muhsin et-Türki, I-XXI, Cîze: Dâru Hecer.
- İbn Tagrıberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlî'd-dîn Yûsuf. (1992). *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire*, Tah. Muhammed Kemâleddîn 'İzzeddîn, I-XVI. Lübnan: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Tagrıberdî, E.M. (1984-2006). *El-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi Ba'de'l-Vâfi*. Nşr. Muhammed M. Emin-Nebil Muhammed Abdülaziz, I-XII. Kahire: Matbaatü Dârü'l-Kutub.
- İbn Tolun, Şemseddîn Muhammed b. 'Alî, (1956), *Kudâtu Dımaşk*, Tah. Selâhad-Dîn el-Muneccid, Dımaşk.
- İbn Tolun, Şemseddîn Muhammed b. 'Alî, (1998), *Mufâkehetü'l-Hillân fî Havâdisi'z-Zamân*, Tah. Halil el-Mansûr, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî, Şemseddîn, (1998), *Tarihu İbni'l-Cezerî*, Tah. Ömer Abdusselâm Tedmürî, I-II, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye
- Kalkaşendî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Ali. (1922). *Subhu'l-'Aşâ fî Sunâti'l-İnşâ*, I-XIV, Kâhire: Dârü'l-Kutubi'l-Hadîviyye.
- Kanat, Cüneyt, (1996), *Memlük-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Kandemir, M. Yaşar, (1999), "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, C. 19, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay ., 514-531.
- Kortantamer, Samira (1993), *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kortantamer, Samira, (2010), "Memlûklerde Hapishaneler", Hapishane Kitabı, Edt. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitabevi.
- Mâcid, 'Abdü'l-Men'am, (1979), *Nazmu Devletü Selâtîni'l-Memâlik ve Rusûmihim fî Mısır*, Kâhire.
- Makrîzî, Takiyyü'd-Dîn Ahmed b. 'Ali, (1956-1973). *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, Nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. 'Âşûr, I-XII. Kahire: Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- Nielsen, J. S. (1984). Sultan al-zâhir Baybars and the appointment of four chief qâdis 663/1265. *Studia Islamica* (60), 167-176.
- Nüveyrî, Ahmed b. 'Abd el-Vahhâb. (2004), *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Tah. Mufid Kameyuha, I-XXXIII, Beyrüt: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Özen, Ş. (2001). Kâdilkudât, *DİA*, C. 25, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay ., 77-82.
- Rapoport, Y. (2003), "Legal Diversity in The Age of Taqlid: The Four Chief Qâdis Under The Mamluks", *Islamic Law and Society* 10(2), 210-228.
- Sayrafî, el-Hatîb el-Cevherî 'Ali b. Dâvud, (1970-1973), *Nüzhetü'n-Nüfus ve'l-Ebdân fî Tevârihi'z-Zamân*, Tah. Hasan Habeşi, I-III. Kahire: Dârü'l-Kutub, el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şu'uni'l-İslâmiyye.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed, (1966), *Bugyetü'l-'Ulemâ ve'r-Ruvât ev ez-Zeyl alâ Ref'i'l-İsr*, tah. Cevdet Hilal, Muhammed Mahmûd Subh, Kahire.

- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. ‘Abdirrahmân b. Muhammed, (1992), *ed-Dav’ü’l-Lâmi’ li-Ehli’l-Karni’t-Tâsi’*. I-XII, Beyrut: Dârü’l-Cil Suyûtî, el-Hâfız Celâleddîn ‘Abdurrahman, (1967), *Hüsni’l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve’l-Kâhire*, Tah. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm, I-II, Dâru İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye.
- Şeker, Mehmet, (2018), “Türk Devlet Yönetiminde Farklı Başkadılık Uygulamaları: Hazarlar, Altın Orda ve Memlûkler Örneği”, *ABAD* 1, 71-88.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Üner, M. Orhan, (1978), *Memlûklular’da Dini ve Adli Kurumlar*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Erzurum.
- Yalçın, Mehmet Fatih, (2016), *Bahrî Memlûkler’de Dımaşk Kâdilkudâtları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Yûnîni, Kutbüddîn el-Ba’lbeke el-Hanbelî, (1954-1961), *Zeylû Mir’âti’z-Zamân*, I-IV, Haydarâbâd: Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmâni
- Yüksel, Musa Şamil (2008), “Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 23, 239,258.

EXTENDED ABSTRACT

The Mamelukes dominated the entire Middle East, including Egypt and Syria, between 1250 and 1517. They had some achievements that would change the destiny of both the Middle East and the world during their time. The Mamelukes became prominent in the Islamic world with their own institutions. One of the most important actions that Mamelukes brought to the Islamic world was that they expanded the chief *cadi* establishment to four Sunni sects with the period of Sultan ez-Zâhir Baybars, which had been only on one sect before them. *Cadi*, whose main mission was to ensure the justice of religious decisions, represented an authority that undertook religious, financial, and administrative duties in the Islamic world and was one of the most important elements for running the state. The authority to which the *cadis* were affiliated was the chief *cadi*, which was appointed, dismissed, and chosen by the caliph/sultan. Established in the period of Abbâsî in the history of Islam, the chief *cadi* institution was institutionalised in time. It implemented a very important function by being applied in all Islamic states. For their assignments, the predominant sect of the Islamic country in which the chief *cadis* were present was taken into consideration. Since many of the Muslims living in Egypt and its surroundings belonged to the Shafi sect, the chief *cadis* were Shafi as well. Among the *cadis* chosen by the Shafi chief as their deputies, the number of Shafi was superior to other sect *cadis* in number, which are Hanafi, Mâlîkî, and Hanbelî. During the Mamelukes period, Sultan Ez-Zâhir Baybars appointed one chief *cadi* from the other three Sunni sect *cadis* for the first time in history. According to the researchers, the reasons for such an application were as follows: the members of other sects began to increase in Cairo within Shafi-dominated as a result of the increase in the population of Cairo because of immigration, and it was obliged to adopt that new system in relation to the solution of the legal issues. The last reason was that it was a part of the policy of strengthening the Hanafi sect. It is observed that after the Ottomans ended the Mameluke state and seized Egypt, the central government gave up this practice over time. The chief *cadi*, who carried out the appointment and promotion of the *cadis*, was carefully chosen by the president among the well-known and distinguished people of each sect. It was important because a mistake that would occur during the assignment of this person would affect the entire justice mechanism deeply through their determinations. However, as it is understood from the practices, some periods of unlawful practices were applied during the assignment and dismissal of four *cadis* elected by the sultan himself. During the assignments and dismissals of *cadis*, activities such as bribery, favouritism, and political interventions of powerful amirs compromised the respect for this authority. In fact, this title was sold by the sultan himself with money and a gift for high amounts. Sultan or the amirs that had an effect on each sultan on the throne would exclude the chief *cadi* appointed by the previous sultan or amirs. The *cadis* who were impartial and objective would be dismissed. The main reason for the dismissal was gossip and slander about the dismissed person. Reducing the respect for the justice institution in this way was explicitly criticized by the sultans of other states, which were contemporary with the Mamelukes. Also, attention was drawn to the contradiction of this situation to Islam and justice. If the caliph/sultan/the president managed the justice organization in his country with the help of the chief *cadi* and he handled the work of distributing justice to the chief *cadi*, then the chief *cadi* would do it through his representatives. Therefore, the chief *cadi* elected by the sultan would appoint deputies to him.

There is no doubt that the bribes and gifts that the sect chief *cadis* in the Mameluke State gave in order to be able to be assigned or prolong their duties in the office were a burden. Undoubtedly, the chief *cadis* had the same expectations from the *cadis* they appointed as their deputies in order to meet this financial burden they faced. Therefore, the high number of *cadis* was considered to be very positive for the chief *cadi*. For this reason, the chief *cadis* constantly wanted to increase the number of their deputies, namely *cadis*. The number of these *cadis* who were accused of being illiterate and ignorant by the historians of that period sometimes fell into the eyes of the sultans. So, their number was limited by their pressure. However, this pressure was temporary, and the number of *cadis* increased in a short time. In this study, the reasons for this practice were examined after pointing out the assignment of a chief *cadi* from four sects by referring to the sources written in the Mamelukes period. Later, the unlawfulness during the assignments and dismissals of chief *cadis* in the Mamelukes was explained in detail under the heading of 4 Sunni sects with evident and prominent examples. Attempts to reduce the number of *cadis* (deputies) appointed by the chief *cadis* were given under a separate heading, and examples were included. Thus, the effect of bribery on the justice system in the Mamelukes state was tried to be revealed.

MIST ÜLKELERİNDE YOKSULLUĞU ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN PANEL VERİ ANALİZİ*Rüştü Yayar^{1x+}, Saliha Merve Kasar^{2x-}¹ Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Tokat /Türkiye¹ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE, İktisat Anabilim Dalı, Tokat/Türkiye^xrustu.yayar@gop.edu.tr, ^xsmervekasarr@gmail.com⁺ORCID: 0000-0001-6758-4715, ⁻ORCID: 0000-0002-0637-4439

Öz- Yoksulluk, insanların günlük temel ihtiyaçlarının tamamını veya büyük bir kısmını karşılayacak yeterli gelire sahip olmamasıdır. Günümüzde yoksulluk, ulusal bir sorun olmaktan çıkıp uluslararası bir sorun haline almıştır. Nitekim Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, TÜİK gibi kuruluşlar yoksullukla ilgili çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu çalışmanın amacı yoksulluğu etkileyeceği düşünülen faktörleri tespit etmektir. Çalışma Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye'yi (MIST) kapsamaktadır. Çalışmanın verileri 2002-2016 yıllarına ait olup panel veri analizi kullanılmıştır. Veri setinin durağanlığı sınanmış ve klasik model uygun bulunmuştur. Araştırma sonucunda, MIST ülkelerinde kamu sağlık harcamaları ve gelirin artması durumunda yoksulluk azalabilecektir.

Anahtar Kelimeler – Yoksulluk, MIST Ülkeleri, Panel Veri Analizi

PANEL DATA ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING POVERTY IN MIST COUNTRIES

Abstract – Poverty is that people do not have enough income to meet all or a large part of their daily basic needs. Today, poverty has become an international problem rather than a national problem. As a matter of fact, organizations such as World Bank, United Nations and Turk Stat have started to work on poverty. The aim of this study is to determine the factors that are thought to affect poverty. This study is focused on Mexico, Indonesia, South Korea and Turkey (MIST). The data of the study belongs to 2002-2016 and panel data analysis was used. The stability of the data set was tested and the classical model was found appropriate. As a result of the research, if public health expenditures and income increase in MIST countries, poverty may decrease.

Keywords – Poverty, MIST Countries, Panel Data Analysis.

* Doç. Dr. Rüştü Yayar danışmanlığında Saliha Merve Kasar tarafından hazırlanan 31.08.2018 tarihinde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE tarafından kabul edilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Yoksulluk, insanoğlunun yaratıldığı günden itibaren bütün toplumlarda yaşayan gruplar içinde her dönem kendini göstermiş ve her toplumun yoksulluğa karşı mücadele yöntemleri ve yoksulluğu ele alış şekilleri farklılık göstermiştir. Toplumlara ve ekonomileri ilgilendirdiği için yoğun olarak iktisatçıların ve politika yapıcıların dikkatini çekmektedir.

Yoksulluk kavramı, yalnızca ekonomi ile ilişkili değildir aynı zamanda siyasi, ahlaki, toplumsal ve dini boyutlarla da ilişkisi vardır. Türk dil kurumunda yapılan açıklamaya göre yoksul kimse, yeterli miktarda parası olmayan ya da kaliteli ömür geçirmek için ihtiyacı olan araçlara sahip olmayan kimsedir. Kavram olarak yoksulluk ise hayatın gerektirdiği imkânlardan yoksunluğu ifade eder. Yoksulluk kavramı çok yönlüdür dolayısıyla objektif ve görüş birliğine varılmış bir tanıma yapılamamıştır. Yoksul kişiler, yeterli beslenme, barınma, eğitim, sağlık olanaklarından ve toplum içerisinde kendilerini ilgilendiren olaylarda tercih ve kararlarda söz hakkına sahip olmayan kişilerdir.

Birçok alanda ilgi görmesi ve subjektif bir kavram olması nedeniyle yoksullukla ilgili farklı tanımlar ortaya çıkmıştır. Genel manada yoksulluk, insanların yaşamları için gerekli temel ihtiyaçlarını karşılamada acze düşme durumudur. Dünya bankasına göre yoksulluk, asgari yaşam standardına ulaşılamamış olma durumudur (World Bank, 1990: 26). Asgari yaşam standardı, insanın yaşamını sürdürebilmesi için yiyecek, giyecek, konut gibi maddi olanakları sağlayabilecek gelir düzeyidir. Birey bu gelire sahip değilse yoksul sayılır. Amartya Sen'e göre ise yoksulluk, belirli bir asgari kabiliyeti devam ettirememedir (Sen, 1976). Subjektif olarak nitelendirilen tanıma göre yoksulluk, insanların kendileri için yeterli kabul edebilecekleri tatmin düzeyini sağlamaya yetecek bir gelire sahip olup olmadıklarına ilişkin verdikleri beyana bağlı olmaktadır (Drewnowski, 1977: 183). Yoksulluğu görelilik olarak alan yaklaşımda ise; bireyin ihtiyaçlarını karşılama derecesi yönüyle toplumun diğer bireyleri karşısındaki durumuna göre tanımlanmaktadır. Burada belirtilen tanıma göre ya nüfusun düşük gelirli bir oranı yoksul olarak alınmakta ya da ortalama gelir düzeyinde bir sınır saptanarak bu sınırın altında gelire sahip olanlar yoksul olarak açıklanmaktadır (Ahluwalia, Carter and Chenery, 1979: 299).

Literatürde birçok yoksulluk türüne yer verilmektedir. Yoksulluk türlerini kısaca; mutlak yoksulluk, görelilik yoksulluk, gelir yoksulluğu, insani yoksulluk, objektif yoksulluk, subjektif yoksulluk, karma yoksulluk, ultra

yoksulluk, geçici yoksulluk, kronik yoksulluk, kırsal yoksulluk ve kentsel yoksulluk olmak üzere on iki başlık halinde toplamak mümkündür.

Genel olarak ülkelerde yoksulluğun iki sebepten kaynaklandığı söylenebilir. Bunların ilki, ekonomileri tarıma dayalı olan ülkelerdeki iş imkânlarının yetersizliğidir. İkincisi de yüksek nüfus artış hızıdır (Şenses, 2006: 18). Ancak ekollere göre farklı yoksulluk sebepleri söz konusudur: Merkantilistlere göre sanayi ve ticaretten sağlanan gelirler süreklilik gösterirken tarım sektöründen sağlanan gelirler süreklilik göstermez. Bu yüzden ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde tarımda verim artışı sağlanamazsa yoksulluk kaçınılmazdır (Kazgan, 1984: 40). Marksistlere göre yoksulluğun temel nedeni, işçilerin emeklerinin karşılığını tam olarak elde edememeleridir. Kapitalist yapıya göre işçilerin çalışmaları sonucunda aldıkları ücretten artan kısmı sermaye birikimi olarak kapitalistlere gider. Bu tür bir bölüşümde işçi sınıfı çalışmasının karşılığını tam anlamıyla alamadığından yoksulluk içine düşer (Marks, 1986: 779). Adam Smith'e göre ise ekonomi belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra sermaye birikimi yavaşlar ve bunun sonucunda durgunluk başlar. Durgunlukla beraber yoksulluk ortaya çıkar. Keynes ise yoksulluğu işsizlikten kaynaklandığını ortaya atar (Gündüz, 2006: 37). Malthus yoksulluğu nüfus artışıyla ilişkilendirmiştir. Temel besin maddeleri aritmetik oranla artarken, nüfus kontrol altına alınmazsa geometrik oranla artar. Bu yüzden yoksulluk nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkar (Malthus, 1971: 14). J.S. Mill de yoksulluğa, servet bölüşümü ile ilişkilendirir ve üretim faktörlerinden çok bunlardan elde edilen gelirin dengeli ve adil dağıtılmasının gerekliliğini söyler. Gelir dağılımı dengesiz olursa yoksulluk kaçınılmazdır (Spiegel, 1971: 385).

Yoksullukla mücadele edebilmek için yoksulluğa neden olan faktörleri iyi tespit etmek gerekir. Yoksulluğun tanımlanmasında görüldüğü gibi yoksulluğun nedenlerinin tespitinde de birçok görüş vardır. Ancak yoksulluğun nedenlerine ilişkin görüşler dinamik bir kavram olduğu için zaman içerisinde değişebilir. Yoksulluğun nedenlerini araştıran araştırmalara göre yoksulluğun nedenleri ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği gibi yaş, cinsiyet, dini inanç gibi faktörlere göre de farklılık göstermektedir. Yoksulluğun nedenleri incelendiğinde pek çok faktör görülmektedir. Bunlar kısaca; ekonomik nedenler (büyüme ve gelir dağılımı, ekonomik krizler, enflasyon, vergideki adaletsizlikler), işgücü piyasasından kaynaklanan nedenler (işsizlik-istihdam, yetersiz sendikalaşma ve işgücü piyasasında yeniden yapılanma), sosyal ve demografik nedenler (hızlı nüfus artışı,

hane halkı özellikleri, eğitim düzeyi, ayrımcılık, yerleşim yeri, göç), coğrafi ve siyasi nedenlerdir.

Dünya Bankası tarafından yapılan Dünya Kalkınma Raporunda, yoksulluğun ana tema olarak işlenmesi, yoksulluk araştırmalarını hızlandırmış ve derinleştirmiştir. Yoksulluk sorununun sadece ekonomik boyutlu olmadığı anlaşılınca uluslararası kuruluşların da konuya ilgileri artmıştır. Yoksulluk sorununu ortadan kaldırmak ve daha mutlu ve refah yaşam gerçekleştirebilmek her dönemde devlet politikalarının önemli amaçlarından olmuştur. Yoksullukla ilgili politikaların sürdürülebilir hale getirilmesi bütün dünya ülkeleri için önem taşımaktadır. Zira yoksulluk sadece ekonomisi gelişmemiş ülkelerde değil, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de ortak bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın temel amacı yoksulluğa neden olabileceği düşünülen faktörleri belirleyerek bunların etki derecelerini ve yönünü tespit etmektir. Çalışmaya başlamadan önce dünya genelindeki bütün ülkelerin yoksulluğu etkileyen faktörler yönünden veri setleri incelenmiştir. İlgili değişkenlere ait verilerin mümkün olduğunca tam olduğu dengeli panel veri analizlerine odaklanılmış ve ilgili dönemde eksik verisi olmayan ve daha önce yoksulluğa konu olamayan Meksika, Endonezya, Türkiye ve Güney Kore (MIST) kapsama alınmıştır. Çalışmada yoksulluğu etkileyen faktörler ile yoksulluk arasındaki ilişki 2002-2016 dönemi panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir.

Bu kapsam dahilinde giriş bölümünü literatür özeti, uygulamalı analizlere zemin hazırlayan yöntem, veriler, analiz bulguları ve sonuç takip etmektedir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Yoksulluk sorununu sosyal, ekonomik ve literatüre katkı sağlamak gibi amaçlarla inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Ancak MIST ülkelerini yoksulluk açısından inceleyen çalışma mevcut değildir. Bu bölümde araştırmaya ilham veren bazı çalışma özetleri verilmektedir.

Aktan (2002) literatüre katkı sağlamak amacıyla yaptığı çalışmada yoksulluğun birçok tanımına yer vermiştir. Yoksulluk ölçütlerini ve göstergelerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Yoksulluğun her zaman var olduğu fakat şekil değiştirdiği konusuna vurgu yapmıştır.

Kızılgöl (2009) çalışmada Türkiye’de hane halklarının genel refah ve yaşam standartlarını ortaya koyabilmek ve

buna bağlı olarak yoksulluk risklerini belirleyebilmek amacıyla, gelirleri ve yaşam standartlarına göre oluşan tüketim harcamaları kullanılarak, göreceli yoksulluk sınırına göre, o hane halkının diğer hane halkları arasında durumunu belirleyen analizler yapmıştır. Türkiye’de yoksulluğun belirleyicilerinin neler olduğunu ortaya çıkarılmaya çalışmış ve hane halklarının yaşam standartlarını, yoksulluk durumlarını etkileyebilecek faktörler belirlenmiş, yoksulluk olasılıklarını hesaplamış ve çeşitli göstergeler ışığında yoksulluğun boyutlarını incelemiştir. Kronik ve geçici yoksulluk oranlarının ölçümü ile ilgili Türkiye için bir yaklaşım oluşturmuş ve değişik kriterlere göre Türkiye’de kronik ve geçici yoksulluk oranlarını ölçmeye çalışmıştır.

Vargas-Silva vd. (2009), çalışmalarında 1988-2007 yılları içinde Asya bölgesinde 20 den fazla ülke verilerini kullanarak ekonomik büyümeyi teşvik etme ve yoksulluğu azaltma potansiyeli incelenmiştir. Çalışma sonucunda işçi dövizlerinin kişi başına büyüme ile gayri safi yurt içi hasılay olumlu etkilediği incelenmiştir. Çalışmada ayrıca 5 yıllık ortalama veriler de kullanılarak elde edilen sonuçların sağlamlığı araştırılmış, araç değişkenlerin tahmini ile potansiyel sorunlar ele alınmıştır.

Demir ve Kızılgöl (2010) çalışmalarında, 2002-2006 yılları arasında gelire ve tüketim harcamasına göre Türkiye’deki hane halklarının yoksulluğunu belirleyen unsurları tespit etmeyi amaçlamışlardır. Verileri Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2002, 2003, 2004, 2005 ve 2006 Hane halkı Bütçe Anketlerinden almışlardır. Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre; hane halkı reisinin yaşı ve eğitim seviyesi arttıkça yoksulluk riskinin azalmakta olduğunu, kırsal kesimde yaşayan hane halkının yoksulluğunun daha fazla olduğunu ve 2002 yılında yoksulluk oranlarının en fazla, 2006 yılında ise en az olduğunu tespit etmişlerdir.

Aydın ve Türgay (2011) çalışmalarında, yoksullukla mücadelede maliye politikasının bir aracı olan vergi politikasını ele alarak, vergi politikası ile genel çerçevede dünya ölçeğinde, özelde ise Türkiye ölçeğinde yoksullukla mücadele amacıyla neler yapılabileceğini tartışmışlardır. Bu amaçla çalışmalarında yazın taraması yöntemi kullanılmış, konuya ilişkin alan taraması ile ilgili verilere doğru ulaşıldığı varsayılarak, yoksullukla mücadelede hangi girişimlerin yapılmaya çalışıldığı ve tamamlayıcı çerçevede nelerin yapılabileceği çözüm önerileri bütününde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çetinkaya ve Kılıç (2012) çalışmalarında, Türkiye’deki Sosyal Yardım Sistemini inceleyerek, eksikliklerini ve

sorunlarını tespit etmeye çalışmışlar. Sistemin yoksullukla mücadele alanında politika üreten ve sürekli gelişim kaydeden bir yapıya kavuşması için bir model önerisi hazırlamışlardır.

Açıkgöz (2015) çalışmasında, yoksulluk, kalkınma ve kamu harcamaları ilişkisini analiz etmiştir. Hipotezleri değişik alternatiflerle FMOLS yöntemiyle modellemiştir. Analiz sonucunda ulaşılan bulgulara göre; kamu harcamalarının uzun dönemde yoksulluğu azalttığı hipotezini doğrulamakta ve gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının kalkınmayı artırdığı ve dışa açıklığın kalkınma üzerinde çok fazla etkili olmadığını söylemektedir. Serbest ticaret fikri, yapıları itibariyle birbirlerine benzeyen ülkeler açısından benimsenebilir önermesi de kabul edilmektedir. Çalışmada yapılan modellemeler sonucunda kurulan hipotezlerin bütünüyle gelişmekte olan ülkelere yönelik hipotezler olduğu ve araştırma sonuçlarının bu ülkeler açısından doğrulandığını söylemektedir.

Erkal, Akıncı ve Yılmaz (2015) çalışmalarında, 11 ülke seçerek bu ülkelerin yoksulluk, gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri 1998-2010 dönemi panel veri analiz yöntemi ile incelemişlerdir. Analizde büyüme ve yoksulluk üzerine iki ayrı model oluşturmuşlardır. Uygulamadan elde edilen sonuçlara göre; gelir eşitsizliği, doğrudan yabancı yatırımlar, nüfus artışı, enflasyon, kamu sağlık harcamaları, özel sağlık harcamaları ve orta öğretim harcamalarının yoksulluk üzerinde, kişi başına GSYİH, trend, doğrudan yabancı yatırımlar, yükseköğretim harcamaları, kamu sağlık harcamaları, gelir eşitsizliği, ortaöğretim harcamaları ve ticari açıklık değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkiye sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre gelir eşitsizliğindeki artış ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluğun büyümeye yol açtığını ve kamu sağlık harcamalarının yoksulluğu azalttığını, özel sağlık harcamalarının ise arttırdığını tespit edilmiştirler, artan nüfus ve enflasyonla birlikte yoksulluğun arttığını görmüşlerdir.

Nair ve Sagar (2015) çalışmalarında Malezya’da çözüme ulaşmamış yoksulluk ve gelir dağılımı problemini ele almaktadırlar. Yaptıkları çalışmada 1970-2014 yılları arasındaki yoksulluk ve gelir dağılımındaki sorunun genel bir bakışını göstermektedirler. Çalışmada Malezya’daki bu durumu ortaya koyarak yeni politika önerileri ve yaklaşımlar sunmak amaçlanmıştır.

İlman ve Tekeli (2016), çalışmalarında yoksulluğu politik açıdan değerlendirmişlerdir. Doğrudan yoksullukla mücadele amacıyla kullanılan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma

Fonu’nun hem ekonomik hem siyasi açıdan ilişkisi deneysel olarak ele alınmıştır. Türkiye’nin 81 ilini kapsayan çalışma sonucunda hem politik yararı maksimize etmek hem de hem de sosyal açıdan yardımlaşma fonunun önemli yere sahip olduğu vurgulanmıştır.

Majid vd. (2016), yaptıkları çalışmada ulusal olarak yoksulluğun ortadan kaldırılması ve devletlerarası eşitsizliğin giderilmesi amacıyla kalkınma politikalarının temelini oluşturmaktadır. Bu amaçla yoksullukla mücadele kapsamında yapılan çalışmaların istatistiksel veri tabloları aracılığıyla uygulama yapmak yerine mekânsal otokorelasyon analizi ile yoksulluğun yapısı görsel hale getirilebiliyor ve aynı zamanda yoksulluğun sıklığı ortaya konabilmektedir. Bu çalışma ile yoksulluğu ortadan kaldırma çabalarının odaklanmaya nasıl yardımcı olabileceğini göstermek amaçlanmıştır.

Pogge (2017), küresel alanda yoksullukla mücadeleyi ele alan çalışmasında, yoksullukla ilgili birçok bakış açısı değerlendirmiştir. Ülkelerin mevcut göstergelerinin hem ilerleme ölçütü olarak güvenilirlikte bir endişe yaratması hem de göstergelerin kullanımı ile ilgili endişelerin yer verildiği bir bakış açısına çalışmasında yer vermiştir.

Fields (2019) yaptığı çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde serbest meslek ve yoksulluk açısından bir araştırma sunmuştur. Dünyada yoksulluktan kurtulmanın temel yolunun daha çok çalışmak olduğunu çalışmasında vurgulamıştır. Çoğu gelişmekte olan ülkede yoksulluktan kurtulmak için çok az fırsata sahip olduğunu ve bunun üstesinden gelmek için de iki önemli nokta olduğunu bunun için de ilk olarak serbest meslek getirisinin artırılması ve yüksek ücretli istihdama geçişin detaylı açıklamasına çalışmasında yer vermiştir.

3. VERİ VE YÖNTEM

Yoksulluğu etkilediği düşünülen bazı değişkenlerin yoksulluğu etkileyip etkilemediği eğer etkiliyorsa tahmin edildiği yönde mi yoksa ters yönde mi etkilediği bu çalışmada MIST ülkeleri için 2002-2016 dönemi panel analizi ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Analizde bir adet bağımlı yedi adet bağımsız olmak üzere sekiz değişkene yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin tanımı ve beklenen etki yönleri

Değişken	Tanım	Beklenen Etki Yönü
YKS _{it}	i ülkesinde t döneminde yoksulluk sınırında yoksulluk oranı	Bağımlı
TİAC _{it}	i ülkesinde t dönemindeki ticari açıklık	Negatif
ENF _{it}	i ülkesinde t dönemindeki enflasyon oranı	Negatif/Pozitif
DK _{it}	i ülkesinde t dönemindeki döviz kuru	Negatif/Pozitif
NBO _{it}	i ülkesinde t dönemindeki nüfus büyüme oranı	Negatif/Pozitif
KBGO _{it}	i ülkesinde t dönemindeki kişi başına GSYİH artış oranı	Negatif
KMSH _{it}	i ülkesinde t dönemindeki kamu sağlık harcamalarının GSYİH içerisindeki payı	Negatif
EH _{it}	i ülkesinde t dönemindeki eğitim harcamalarının GSYİH içerisindeki payı	Negatif
α _{it}	Ülkeler arasındaki zaman farklılıklarını yansıtan sabit etkidir	

Düzenli veri 2002-2016 yılları arasında bulunabildiği için analize bu yıllar arası dahil edilmiştir. MIST ülkeleri olarak nitelendirilen; Meksika, Endonezya, Türkiye analize dahil edilirken Güney Kore için sağlıklı veriler bulunamadığından dolayı analize dahil edilmemiştir. Veriler Dünya Bankasının resmi internet sitesinden derlenmiştir. Yoksulluk modeli ve değişken tanımlamaları Tablo 1’de verilmiştir.

$$YKS_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 TİAC_{it} + \beta_2 ENF_{it} + \beta_3 DK_{it} + \beta_4 NBO_{it} + \beta_5 KBGO_{it} + \beta_6 KMSH_{it} + \beta_7 EH_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

3.1. Panel Regresyon Analizi

Ekonometrik çalışmalarda, genellikle yatay kesit ya da zaman serisi verileri kullanılır. Zaman serileri ile ilgili çalışmalarda zaman boyutu üzerinde durulurken, yatay kesit çalışmalarda kesit boyutu üzerinde durulur. Fakat 2000’li yıllardan itibaren panel veri çalışmaları daha yoğun şekilde yapılmaya başlanmıştır. Zaman boyutuna sahip yatay kesit veriler yani panel veriler kullanılarak oluşturulan panel veri modelleri ile ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesine panel veri analizi denilmektedir. Bu analizde zaman serileri ile yatay kesit serileri bir araya getirilerek hem zaman hem de kesit boyutuna sahip veri seti oluşturulur. Yalnızca zaman serisi ya da yalnızca yatay kesit verileriyle çalışmanın yeterli olmadığı durumlarda, panel veri her iki veri türü ile beraber çalışma olanağını verir (Gujarati, 2016: 405-406).

Panel veri setinin her bir yatay kesit için eşit uzunlukta zaman serisi içermesi durumuna dengeli panel; zaman serisi uzunluklarının yatay kesitten yatay kesite değişmesi durumuna ise dengesiz panel denilir (Wooldridge, 2002: 250). Bu çalışmada, dengeli panel durumu söz konusudur.

Genel olarak panel veri modeli;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} X_{it} + u_{it} \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \quad (2)$$

şeklinde yazılabilir. Modelde, Y: bağımlı değişken, X_k: bağımsız değişkenler, α sabit parametre, β eğim parametreleri ve u hata terimidir. i alt indisi birimleri (birey, firma, ülke, gibi), t alt indisi ise zamanı (gün, ay, yıl gibi) ifade etmektedir. Değişkenlerin, parametrelerin ve hata teriminin i ve t alt indisini taşıması, panel veri setine sahip olduklarını gösterir (Baltagi, 2005: 11).

3.1.1. Panel Birim Kök Testleri

Panel veri çalışmalarında kullanılan birim kök testleri iki kısımda incelenebilmektedir. Birinci grupta yer alan Im, Pesaran, Shin (2003) ve Fisher odaklı testlere (ADF ve PP testleri gibi), bireysel birim kök testleri denilmektedir. Levin, Lin, Chu (2002); Breitung (2000) ve Hadri (2000) birim kök testlerine ise ortak birim kök testleri denilmektedir. Bu çalışmada, Im Pesaran Shin, Levin Lin Chu ve Fisher Type birim kök testlerinden yararlanılmıştır.

Panel birim kök testinin uygulanması için N yatay kesit ve T zaman serisi olmak üzere, y_{it} birinci dereceden otoregresif süreçte,

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_1 y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad (3)$$

olarak tanımlanmaktadır (Im, Pesaran ve Shin, 2003: 55). Bu teste göre;

$$H_0: \beta_1 = 0, \quad \text{bütün } i' \text{ ler (yani yatay kesit birimler) için}$$

$$H_1: \beta_1 < 0, \quad i = 1, 2, \dots, N1, \beta_i = 0, i = N1 + 1, N1 + 2, \dots, N$$

H₀ hipotezinin kabulü panel birim kökün varlığını, alternatif hipotezin kabulü ise panel birim kökün olmadığını ifade etmektedir.

Levin, Lin, Chu (2002); bireysel birim kök testinin alternatif hipoteze karşı sınırlı gücünün olmasını tartışmıştır. Levin, Lin, Chu her yatay kesit birim için bireysel birim kök testlerine göre daha güçlü panel birim kök testi önermektedirler. Sıfır hipotezi her bir bireysel zaman serisinin birim kök içerdiği, alternatif hipotez her bir zaman serisi durağandır yani birim kök içermediği şeklinde kurulmaktadır (Baltagi, 2005: 40). Levin, Lin, Chu aşağıdaki gibi bir modeli dikkate alır.

$$\Delta y_{it} = \rho y_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad (4)$$

$$H_0: \rho_i = 0, \quad \text{bütün } i' \text{ ler (yani yatay kesit birimler) için}$$

$$H_1: \rho_i < 0, \quad i = 1, 2, \dots, N1, \beta_i = 0, i = N1 + 1, N1 + 2, \dots, N$$

Im, Pesaran ve Shin testi verileri birleştirmek yerine tüm birimler için zaman serilerine ayrı ayrı birim kök testi uygulamaktadır ve bu test tüm bireysel ADF test istatistiklerinin bir ortalamasıdır. Test için hipotezler;

$$H_0: \rho_i = 1$$

$$H_1: \rho_i < 1$$

şeklinde kurulmaktadır.

Fisher testinde her birim için birim kök testi yapıp daha sonra bu elde edilen p-değerleri tüm testi üretmek için kullanılmaktadır. Ele alınan model aşağıdaki gibidir;

$$Y_{it} = d_{it} + X_{it} \quad (i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T) \quad (5)$$

H₀: ρ_i = 0 (tüm birimlerin zaman serileri birim köklüdür, durağan değildir)

$H_1: \rho_1 < 0$ (bazı birimlerin zaman serileri durağanken bazıları durağan değildir)

3.1.2. Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi (Klasik Model)

Klasik modelde hem sabit hem de eğim parametrelerinin birimlere ve zamana göre sabit yani bütün gözlemlerin homojen olduğu varsayılmaktadır. Havuzlanmış en küçük kareler yönteminde panel model genel olarak,

$$Y_{it} = X_{it}\beta + u_{it} \quad (6)$$

$i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T$

3.1.3. Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Modeli

Panel veri ile en çok tahminde kullanılan modellerden birisi Sabit Etkiler Modelidir. Sabit etkiler modeli; panel veri modelindeki hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında bir ilişkinin olması durumunda kullanılması daha uygun olmaktadır. Çünkü böyle bir durumda sabit etkiler modelinin tahmincileri sapmasız olmaktadır. Ayrıca, G sayısı az ve gözlem sayısı (N) büyükse sabit etkiler modeli tercih edilebilir. Genellikle sabit etkiler modeli;

$$Y_{it} = \beta_0 + \alpha_i + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

$i = 1, 2, \dots, G$ ve $t = 1, 2, \dots, N$

şeklinde ifade edilmektedir (Judge, Griffiths, Hill, Lutkepohl, and Lee, 1985: 519).

Sabit etkiler modeline alternatif bir yaklaşım olarak geliştirilen tesadüfi etkiler modelinin temel farklılığı; bireysel yatay kesit birimi için geçerli olan trend değerlerinin, α_i gibi ortak bir trend değerinden kaynaklanıyor olması ve rassal değişimi yaratan ε_i 'nin yatay kesitler boyunca değişip, belli bir dönem aralığı içinde sabit kalmasıdır. Bu yüzden ε_i , ortak trend terimi olan α 'dan hareketle hesaplanabilen her bir yatay kesit biriminin rassal sapmasını ölçmektedir (Brooks, 2008: 498). Genellikle tesadüfi etkiler modeli;

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

şeklinde ifade edilmektedir (Wooldridge, 2009: 489).

Genel olarak anlatılacak olursa, ideal bir tesadüfi etkiler modeli; sabit etkiler modelinin varsayımlarını bünyesinde barındıran ve α_i 'nin tüm zaman dönemi boyunca modeldeki açıklayıcı değişkenlerden bağımsız olduğunu kabul etmektedir. Eğer α_i ile açıklayıcı değişkenler arasında bir ilişki olduğu düşünülüyorsa, sabit etkiler modelinin kullanılması daha doğrudur.

3.1.4. F Testi (Klasik Modelin Varlığı)

F testi klasik modelin geçerliliğini test etmek için kullanılmaktadır. F testinde verinin birimlere göre farklılık gösterip göstermediği test edilmektedir, veri birimlere göre farklılık göstermiyorsa klasik model uygundur. Genel olarak model;

$$Y_i = X_i\beta_i + u_i \quad (9)$$

$i = 1, \dots, N$

şeklinde gösterilmektedir. Sınanacak hipotez ise;

$$H_0: \beta_1 \neq \beta$$

$$H_1: \beta_1 = \beta$$

şeklinde kurulur. H_0 hipotezi kabul edilirse; $\beta_1 \neq \beta$ olur. Bu durumda verinin havuzlanmışlığı kabul edilir. Modelde havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile çözüm yapılmaktadır.

3.1.5. Breusch-Pagan, Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testleri

Breusch-Pagan havuzlanmış en küçük kareler yönteminin uygun olup olmadığını tesadüfi etkiler modeline karşı sınamak için 1980 yılında Lagrange Çarpanı testini geliştirmişlerdir. Lagrange Çarpanı testinde tesadüfi birim etkilerin varyansının sıfır olduğu hipotezi sınanır. H_0 hipotezi kabul edilirse, birim etkilerin varlığı kabul edilmemekte ve klasik modelin uygun olduğu söylenebilir. H_0 hipotezi reddedilirse, klasik modelin uygun olmadığı sonucuna varılır.

3.1.6. Hausman Testi

Panel veri analizinde sabit etkiler modeli, daha fazla kullanılan ve istatistiksel özellikleri açısından istenilen özelliklere sahip olan bir modeldir. Ancak tesadüfi etkiler modeli sabit etkiler modeline göre daha etkin sonuçlar veriyorsa, tesadüfi etkiler modeli kullanılır. Bu yüzden her ikisi de tutarlı ancak etkinliği farklı olan iki model arasında daha etkin olanı tespit etmek gerekebilmektedir. Yani sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modeli arasından hangisinin daha etkin olduğunu bulabilmek için Hausman testi kullanılmaktadır (Baltagi, 2001: 20). Hausman sınavında, tesadüfi etkiler modelinden elde edilen katsayılar ile sabit etkiler modelinden elde edilen katsayıların aynı olduğunu gösteren boş hipotezin reddedilmesi, sabit etkiler modelinin reddedilememesi ise tesadüfi etkiler modelinin daha etkin olduğunu göstermektedir. Bu model;

$$H_0: \text{Rassal etkiler modeli uygundur}$$

$$H_1: \text{Sabit etkiler modeli uygundur}$$

şeklinde kurulmaktadır.

3.1.7. Klasik Modelde Değişen Varyans (White Testi)

Klasik modelde değişen varyans sorunu White testi ile sınanabilmektedir. White kalıntı karelerinin bağımlı, bağımsız değişkenlerin, karelerinin ve çapraz çarpımlarının bağımsız değişkenler olarak değişen varyans sorununu test etmektedir. Hipotez;

$$H_0: \text{Değişen varyans yoktur}$$

$$H_1: \text{Değişen varyans vardır}$$

şeklinde kurulur.

3.1.8. Klasik Modelde Otokorelasyon (Durbin-Watson Testi)

Durbin-Watson testi otokorelasyonun varlığını sınamak için kullanılan en temel testlerden biridir. Klasik modelde veri setinin panel yapısı göz ardı edilerek tahmin yapıldığından, Durbin-Watson testi kullanılabilir. Hipotez;

$$H_0: \text{Birinci mertebeden otokorelasyon yoktur}$$

$$H_1: \text{Birinci mertebeden otokorelasyon vardır}$$

şeklinde kurulur.

4. DENEYSEL BULGULAR

Panel veri analizleri ilk olarak değişkenlerin durağan olup olmadıklarının araştırıldığı birim kök testleri ile başlar. Sekiz değişkene ait üç farklı tür birim kök test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Levin, Lin ve Chu’nun t istatistiğine göre kafa sayısı endeksi ve döviz kuru oranı birinci fark değerinde durağan, ticari açıklık oranı, enflasyon oranı, nüfus büyüme oranı, kişi başı GSYİH büyüme oranı, kamu sağlık harcaması oranı ve eğitim harcaması oranı seviye değerlerinde durağan çıkmışlardır ve tüm değişkenler anlamlıdır.

Tablo 2. Panel veri birim kök test sonuçları

Test İsmi	Değişken Adı	Test İstatistiği	Durağanlık Seviyesi	P- değeri
Levin, Lin ve Chu t İstatistiği	YKS _{it}	-	I (1)	0,0000
	TİAÇ _{it}	-	I (0)	0,0376
	ENF _{it}	-9,1548	I (0)	0,0000
	DK _{it}	-	I (1)	0,0000
	NBO _{it}	-	I (0)	0,0000
	KBGO _{it}	-2,3969	I (0)	0,0083
	KMSH _{it}	-	I (0)	0,0013
	EH _{it}	-2,0129	I (0)	0,0221
	Im, Pesaran ve Shin W İstatistiği	YKS _{it}	-4,1426	I (1)
TİAÇ _{it}		-3,1247	I (1)	0,0009
ENF _{it}		-2,5142	I (0)	0,0060
DK _{it}		-4,0155	I (1)	0,0000
NBO _{it}		-3,1056	I (2)	0,0009
KBGO _{it}		-2,2358	I (0)	0,0127
ADF- Fisher X ² İstatistiği	KMSH _{it}	-3,6284	I (1)	0,0001
	EH _{it}	-2,7595	I (0)	0,0029
	YKS _{it}	46,8666	I (1)	0,0000
	TİAÇ _{it}	8,4209	I (1)	0,0000
	ENF _{it}	14,9732	I (0)	0,0000
	DK _{it}	43,2133	I (1)	0,0000
ADF- Fisher X ² İstatistiği	NBO _{it}	27,1106	I (1)	0,0000
	KBGO _{it}	1,5069	I (1)	0,0000
	KMSH _{it}	38,6496	I (1)	0,0000
	EH _{it}	8,7176	I (0)	0,0000

Im, Pesaran ve Shin W istatistiğine göre ticari açıklık oranı, döviz kuru oranı ve kişi başı GSYİH oranı birinci fark değerlerinde; nüfus büyüme oranı ikinci fark değerinde; enflasyon, kişi başı GSYİH ve eğitim harcaması oranları ise seviyede durağandır. ADF- Fisher X² İstatistiğine göre ise kafa sayısı endeksi, ticari açıklık oranı, döviz kuru oranı, nüfus büyüme oranı, kişi başı GSYİH büyüme oranı ve kamu sağlık harcaması oranı birinci fark değerinde; enflasyon oranı ve eğitim harcaması oranı ise seviyede durağan olup tüm değişkenler anlamlıdır.

Yoksulluk için tesadüfi etkili model, sabit etkili model ve havuzlanmış en küçük kareler (klasik model) tahmin sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur. Yapılan testlere göre klasik model uygun çıkmış ve yorumlamalar klasik modele göre yapılmıştır. Modelde R² değerinin 0,868 çıkması, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişmelerin

%87’ini açıklayabildiğini; F istatistiği sonucu ise, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ifade eder. Analiz sonuçlarına göre döviz kuru oranı, kişi başı büyüme oranı, kamu sağlık harcaması oranı değişkenleri %5 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3. Panel analiz tahmin sonuçları

Değişken	Tesadüfi Etkili Model	Sabit Etkili Model	Klasik Model
α	5,638	-2,340	5,638
$\Delta TİAÇ_{it}$	-0,203	-0,236	-0,203
ENF _{it}	-0,043	0,363	-0,043
ΔDK_{it}	-0,004*	-0,042*	-0,004*
$\Delta \Delta NBO_{it}$	-11,694	-8,840	-11,694
KBGO _{it}	-0,664*	-0,580*	-0,664*
$\Delta KMSH_{it}$	-14,946*	-14,247*	-14,946*
EH _{it}	-0,702	0,570	-0,702
R ²	0,8729	0,8481	0,868
Wald Testi	229,68*	-	-
F Testi	-	36,03*	32,81*

Not: Δ durağanlığı sağlamak için değişkenin bir farkını aldığını ifade eder. $\Delta\Delta$ durağanlığı sağlamak için değişkenin iki farkını aldığını ifade eder. * işareti ilgili değişkenin %5 önem seviyesinde anlamlı olduğunu gösterir.

Ticari açıklık oranı, enflasyon oranı, nüfus büyüme oranı ve eğitim harcamaları oranı değişkenleri istatistiksel olarak anlamsızdır. Modeldeki tüm değişkenlere ait katsayı işaretleri beklenti ile aynı yöndedir. Modele göre ticari açıklık oranı, enflasyon oranı, döviz kuru oranı, nüfus büyüme oranı, kişi başı gelir oranı, eğitim harcamaları oranı ve kamu sağlık harcamaları oranı arttıkça yoksulluk oranı azalmaktadır.

Hausman testi, diagnostik testler ve klasik model uygunluk testi sonuçları Tablo 4’de verilmiştir. Diagnostik testler modelde otokorelasyon, normallik ve değişen varyans problemlerini araştırır. Otokorelasyon problemi için Durbin-Watson testi kullanılmıştır. Test istatistiği değerinin ikiye yakın olması otokorelasyon sorununun olmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Diğer taraftan değişen varyans ise, White testi ile sınanmıştır. Test sonucu olasılık değerinin 0,4716 çıkması, değişen varyans yoktur şeklindeki H₀ hipotezinin kabul edildiğini ortaya koyar. Bu sonuca göre, modelde değişen varyans sorunun olmadığı söylenebilir. Normallik testinin olasılık değeri 0,95 olduğu için artıkların normal dağıldığı şeklinde değerlendirilir.

Tablo 4. Hausman ve diagnostik test sonuçları

Test türü	İstatistik	Olasılık
Hausman Testi	9,46	0,15
White Test	44,00	0,47
Durbin-Watson Testi	1,82	-
Normallik Testi	0,09	0,95
Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı Testi	0,00	1,00

Sabit ve klasik etkiler modellerinin geçerliliğini sınavan Hausman testi sonucuna göre olasılık değeri 0,1494'dir. Olasılık değeri sonucuna göre tesadüfi etkiler modeli kabul edilir. Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı testine göre ise olasılık değeri 1,000 çıkmıştır ve olasılık değerinin 0,05'ten büyük çıkması H_0 hipotezinin kabul edildiğini yani klasik modelin uygun olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Yoksulluk tüm toplumları ilgilendiren önemli sorundur. Bu yüzden yoksulluğu etkileyen olguların da yoksulluğu hangi boyutta ve yönde etkilediği büyük önem kazanmaktadır. Bazı değişkenler yoksulluğu pozitif ya da negatif yönde etkilerken bazı değişkenler hem negatif hem pozitif yönde etkileyebilmektedir.

Nüfus büyüme oranındaki yıllık artış yoksulluğu artırabilir veya azaltabilir. Artan nüfus büyümeyi olumlu yönde etkiliyorsa, yoksulluğun azalmasına, olumsuz yönde etkiliyorsa yoksulluğun artmasına neden olacaktır. MIST ülkeleri yoksulluk modeli tahmin sonucundan görüldüğü üzere yıllık nüfus büyüme oranındaki 1 birimlik artışın yoksulluğu 11,694 birim azalttığı tespit edilmiştir. Ancak modelde nüfus büyüme oranı istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Benzer şekilde enflasyonda yoksulluğu pozitif ve negatif yönlü etkileyebilmektedir. Kontrol altında tutulabilen ve düşük bir enflasyon yoksulluğu olumlu, belirli bir değerin üzerindeki enflasyon ise yoksulluğu olumsuz yönde etkilemektedir. Analizler neticesinde enflasyonda meydana gelen 1 birimlik artışın, yoksulluğu 0.043 birim azaltıcı yönde bir etkide bulunduğu görülmüştür. İhracat ve ithalat toplamının GSYİH 'ya oranı olarak ifade edilen ticari açıklık değişkeni beklentilerle aynı yönde yani negatif işaretli çıkmıştır. Analizler neticesinde ticari açıklıkta meydana gelen 1 birimlik artışın, yoksulluğu 0,203 birim azaltıcı yönde bir etkide bulunduğu görülmüştür.

Yoksullukla mücadelede kullanılan en önemli ve etkili araçlardan birisi de kamu harcamalarıdır. Eğitime yapılan kamu harcamalarının yoksulluğu önleyici sonuçlarının olması, dolayısıyla bu değişkenin işaretinin negatif çıkması beklenmektedir. Modeldeki eğitim harcamasının parametresinin işareti beklentiler doğrultusunda çıkmış olmakla birlikte anlamsızdır. Analizler neticesinde eğitim harcamasında meydana gelen 1 birimlik artışın, yoksulluğu 0,702 birim azaltıcı yönde bir etkide bulunduğu görülmüştür. Bu durum da sınırlı olan kaynakların eğitim harcamalarına yönlendirilmesi neticesinde yoksulluk azalacaktır.

Modeldeki analiz sonucuna göre kamu tarafından gerçekleştirilen sağlık harcamalarının yoksulluğu negatif

yönde etkilediği tespit edilmiştir. Kamunun sağlık harcamalarındaki 1 birimlik artışın yoksullukta 14,946 birimlik bir azalışa neden olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca modele göre kamu sağlık harcamaları istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Sağlık harcamalarının artmasıyla ülkede yaşayan bireylerin daha sağlıklı olmaları sağlanacak bu durum da sağlıklı bireylerin istihdama katılmasını sağlayarak yoksulluk azalacaktır. Analize göre döviz kuru oranı beklentilerle aynı yönde yani negatif çıkmıştır. Döviz kurundaki 1 birimlik artış yoksulluğu 0,004 birimlik bir azalışa neden olmaktadır ve ayrıca döviz kuru değişkeni modelde anlamlı çıkmıştır. Kişi başı büyüme oranı ise beklentilerle aynı yönde yani negatif çıkmıştır. Kişi başı büyüme oranındaki 1 birimlik bir artış yoksulluk oranında 0,664 birimlik bir azalışa neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, B. (2015). Yoksulluk, kalkınma ve kamu harcamaları ilişkisinin ekonometrik analizi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 37-49.
- Ahluwalia, M., Carter, G.N. & Chenery, B.H. (1979). Growth and poverty in developing countries. *Journal of Development Economics*, 6, 299-341.
- Erkal G., Akıncı, M. ve Yılmaz Ö. (2015). Yoksulluk, gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkeleri için ampirik bir analiz. *TİSK Akademi*. 10(19), 66-87.
- Aktan, C.C. ve Vural, İ.Y. (2002). Yoksullukla Mücadele Stratejileri. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- Aydın, M. ve Türgay, T. (2011). Yoksullukla mücadelede vergi politikası ve Türkiye. S.D.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1), 249-274.
- Baltagi, B. H. (2001). *Econometric analysis of panel data*. Chichester, UK: John Wiley and Sons Inc.
- Baltagi, B.H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. Third edition. UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Breitung, J. (2000). The local power of some unit root tests for panel data, in: B. Baltagi (ed.), *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels*, *Advances in Econometrics*, (15), JAI: Amsterdam, 161-178.
- Brooks, C. (2008). *Introductory econometrics for finance*. UK: Cambridge University Press.
- Çetinkaya, Ş. ve Kılıç, R. (2012). Türkiye’de yoksullukla mücadelede sosyal yardım stratejileri ve bir model önerisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 34. Aralık 2012. Retrieved from <http://dergipark.org.tr/dpusbe/issue/4776/65797>.
- Demir, Ç. ve Kızılgöl, Ö.A. (2010). Türkiye’de yoksulluğun boyutuna ilişkin ekonometrik analizler. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 1(1), 21-32.
- Drewnowski, J. (1977). Poverty: It’s meaning and measurement. *Development and Change*, 8(2), ss.183-208.
- Fields, G.S. (2019). Self-Employment And Poverty In Developing Countries, *IZA World of Labor 2019: 60v2doi: 10.15185/izawol.60.v2* | Gary S. Fields © | March 2019 [Previous version May 2014] | wol.iza.org
- Gujarati, D. (2016). Örneklerle ekonometri. 2. baskıdan Çeviren: Nasip Bolatoğlu. 1. Baskı. BB101 Yayınları
- Gündüz, A.Y. (2006). Türkiye’de yoksullukla mücadele üzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, K15(5), 34-55.
- Im, K.S., Pesaran, M.H. & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Economics*, (115), 53-74
- Ilman, T., Tekeli, R. (2016). Political Economy of Poverty in Turkey, *Political Economy of Poverty in Turkey*, *Sosyoekonomi*, Vol. 24(29), 205-224.
- Hadri, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panels. *Econometrics Journal*, (3), 148-161.
- Judge, G.G., Griffiths, W.E., Hill, R.C., Lutkepohl, H. and Lee, T.C. (1985). *The theory and practice of econometrics*. 2nd Edition. New York: John Wiley.
- Kazgan, G. (1984). İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kızılgöl, Ö. (2009). Türkiye’de yoksulluk sorunu: Ekonometrik bir bakış. (Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Levin, A., Lin, C. ve Chu, C. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.
- Malthus T.; (1971), Nüfus Sorunu ve Malthus, (Çev: Oya Yaylalı) Birinci Baskı, Sol Yayınları,
- Marks, K. (1986). Kapital, Cilt 1, çev. Alaeddin Bilgi, İstanbul: Sol Yayınları.
- Sen, A. (1976). Poverty: An ordinal approach to measurement. *Econometrica*, 44(2), 219-231.
- Majid, M.R., Jaffar, A.R., Che Man, N., Vaziri, M., Sulemana, M. (2016). Mapping Poverty Hot Spots In Peninsular Malaysia Using Spatial Autocorrelation Analysis, *Journal of the Malaysian Institute of Planners, SPECIAL ISSUE IV* (2016), Page 1 – 16.
- Nair, S., Sagarin, S. (2015). Poverty in Malaysia: Need for a Paradigm Shift, *Institutions and Economics*, Vol. 7, No. 3, October 2015, pp. 95-123.
- Pogge, T., (2017). Fighting Global Poverty, *International Journal of Law in Context*, 13,4 pp. 512–526, © Cambridge University Press 2017, doi:10.1017/S1744552317000428
- Spiegel, W. Henry (1971). *The Growth of economic thought*. North Carolina: Duke University Press.
- Şenses, F. (2006). Küreselleşmenin öteki yüzü: Yoksulluk. 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vargas-Silva, C., Jha, S., Sugiyarto, G. (2009). Remittances in Asia: Implications for the Fight against Poverty and the Pursuit of Economic Growth, *ADB Economics Working Paper Series No. 182*, ISSN 1655-5252.
- World Bank (1990). *World Development Report 1990: Poverty*. World Development Report. New York: Oxford University Press.
- Wooldridge, J.M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge: The MIT Pres.
- Wooldridge, J.M. (2009). *Introductory econometrics: a modern approach*. Fourth editon. Mason, OH: South Western, Cengage Learning.

EXTENDED ABSTRACT

Poverty is an important problem that concerns all societies. It is important to determine the extent and direction of the cases that affect poverty. Some indicators affect poverty positively or negatively, while others may affect both positively and negatively. Poverty has emerged in all societies throughout human history. Each society has handled poverty differently and has developed different methods of struggle against poverty. Since poverty concerns societies and economies, it attracts the attention of economists and policy makers. The concept of poverty is not only related to the economy, but also to political, moral, social and religious dimensions. In general terms, poverty is helplessness to meet the basic needs of people for their lives. According to the World Bank, poverty is the situation where the minimum standard of living has not been achieved. There are many types of poverty in the literature. These are absolute poverty, relative poverty, income poverty, human poverty, objective poverty, subjective poverty, mixed poverty, ultra-poverty, temporary poverty, chronic poverty, rural poverty and urban poverty.

In general, it can be said that poverty arises from two reasons in countries. The first is the insufficient job opportunities in countries with economies based on agriculture. The second is the high population growth rate. When the causes of poverty are examined, many factors are seen. These are economic causes (growth and income distribution, economic crises, inflation, tax injustices), labor market causes (unemployment-employment, insufficient unionization and labor market restructuring), social and demographic reasons (rapid population growth, household characteristics, education level, discrimination, settlement, immigration), geographical and political reasons. Today, poverty has become an international problem rather than a national problem. As a matter of fact, organizations such as the World Bank, United Nations and Turk Stat have started to work on poverty. Making policies related to poverty sustainable is important for all countries of the world.

The aim of this study is to identify the factors that affect poverty. In the study, firstly, data sets in terms of factors affecting poverty of all countries around the world were examined. Previously not subject to poverty, Mexico, Indonesia, Turkey and South Korea (MIST) were included in the study. South Korea was not included in the analysis because sufficient data for the analysis was not available. The data was compiled from the official website of the World Bank. The data cover the period 2002-2016 and are taken annually. In the study, factors affecting poverty were analyzed with balanced panel data analysis method. A balanced panel is the case when the panel dataset contains an equal time series for each horizontal section. In the econometric model, the poverty rate at the poverty line is taken as the dependent variable.

Foreign trade deficit rate, inflation rate, exchange rate, population growth rate, GDP growth per capita, the share of public health expenditures in GDP and the share of education expenditures in GDP are independent variables. In this study, Im Pesaran Shin, Levin Lin Chu and Fisher Type unit root tests were used. For poverty, random effect model, fixed effect model and pooled least squares (classical model) are estimated. According to the results of the Hausman test, the classic model proved appropriate and comments were made according to the classic model. In the model, coefficient of determination (R^2) was found to be 0.868. Accordingly, the independent variables in the model can explain 87% of the changes in the dependent variable. The F statistics in the model mean that the model is meaningful as a whole. According to the results of the analysis, the variables of exchange rate, per capita growth, public health expenditure rate are significant at 5% significance level.

There is no autocorrelation and heteroscedasticity problem in the model. The probability value of the normality test is 0.95 and it is determined that the residues are normally distributed. The variables of foreign trade deficit rate, inflation rate, population growth rate and education expenditure rate are statistically insignificant. The coefficient marks for all variables in the model are in the same direction as the expectation. According to the model, the poverty rate decreases as the foreign trade deficit rate, inflation rate, exchange rate, population growth rate, per capita income rate, education expenditure rate and public health expenditure rate increase.

According to the model, the variable of public health spending was found statistically significant. It was determined that public health spending negatively affected poverty. It has been determined that 1 unit increase in public health expenditures caused a decrease of 14,946 units in poverty. With the increase in health spending, the individuals living in the country will be healthy. Thus, healthy individuals will participate in employment and poverty may decrease. The coefficient sign of the exchange rate variable that was found statistically significant was negative in accordance with the expectations. In the MIST countries, 1 unit increase in exchange rate reduces poverty rate by 0,004 units in MIST countries. The coefficient sign of the per capita growth rate variable was negative in the same direction as expectations. In the MIST countries, 1 unit increase in per capita growth rate causes 0,664 unit decreases in the poverty rate.

MUHASEBE MESLEĞİNDE HAKSIZ REKABETİN BOYUTU: TÜRKİYE'DE MUHASEBE MESLEK MENSUPLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

Ünal Arslan^{1*}, Metin Kılıç^{2*}

¹Öğr. Gör. Sinop Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü

²Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Bölümü

*uarslan@sinop.edu.tr, *metinkilic@bandirma.edu.tr

†ORCID: 0000-0001-7395-8567, †ORCID: 0000-0002-5025-6384

Öz- Bu çalışmada; Türkiye’de serbest olarak mesleki faaliyetlerini sürdüren muhasebe meslek mensuplarının, muhasebe mesleğinde haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlerin sorunun çözümünde ne derece etkin olacağına ilişkin değerlendirmelerinin tespiti ile haksız rekabet sorununun çözümüne yönelik önerilerinin tespiti amaçlanmıştır. Verilerin toplanması amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen “Muhasebe Mesleğinde Haksız Rekabet Sorununa Yönelik Çözüm Önerileri Ölçeği” Türkiye’nin 7 coğrafi bölgesinde Serbest Muhasebeci (SM) ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) unvanlı 512 muhasebe meslek mensubuna gönüllülük esasına göre uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlerle ilgili değerlendirmelerinde unvan, mesleki deneyim ve yaş değişkenlerine göre anlamlı bir farklılıklar bulunmazken, cinsiyet, eğitim düzeyi ve mesleği sürdürdüğü bölge değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca, muhasebe meslek mensuplarının haksız rekabet sorununun çözümünde SMMM odalarına, mesleki sınırlamaya, tahsilata, mesleğe girişe, eğitime, devlet denetimine, iş sahiplerine, meslek mensuplarına ve mevzuata yönelik olmak üzere dokuz farklı kategoride, otuz başlık altında toplanan önerilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Muhasebe Mesleği, Haksız Rekabet, Etik

THE EXTENT OF UNFAIR COMPETITION IN THE ACCOUNTING PROFESSION: A RESEARCH FOR THE MEMBERS OF ACCOUNTING PROFESSION IN TURKEY

Abstract – This study aimed to investigate evaluations of the members of accounting profession in Turkey regarding the extent of legislative regulations and applications that are considered to contribute for the solution of unfair competition effectively in accounting profession and their suggestions over the solution of the issue. For collecting data, “Solution Suggestions Scale Aimed at Unfair Competition Issue” developed by the researcher was applied in seven regions of Turkey with 512 persons titled Public Accountant (SM) and Certified Public Accountant (SMMM) on a voluntary basis. According to the findings obtained from the research; there was not a significant difference with regard to title, professional experience and age variables in evaluations related to legislative regulations and applications that are considered to contribute the solution for unfair competition issue of employees in accounting profession and significant differences were detected dealing with gender, educational status and regional variables. In addition, the members of accounting profession were detected to promote suggestions for the solution of unfair competition issue in nine categories and under thirty titles with regard to SMMM chambers, occupational limitation, revenue, access to profession, education, state supervision, employers, colleagues, legislation.

Keywords – Accounting Profession, Unfair Competition, Ethics

*Bu çalışma 2020 yılında tamamlanan aynı isimli doktora tezinden türetilmiştir.

Bu çalışmanın etik olarak uygunluğu Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 12.02.2019 tarihli, 2019/3 no.lu toplantıda alınan 2 no.lu karar ile onaylanmıştır.

1. GİRİŞ

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik mesleği bakımından rekabet; hizmet piyasalarında faaliyetlerini sürdüren SMMM/YMM büro veya organizasyonlarının kendi aralarında özgürce ekonomik kararlar verebilmelerine imkân sağlayan bir yarış olarak ifade edilmektedir (İYMMO, 2017). Meslekteki bu rekabetçi yapı bilgi ve yeterlilik yarışı, hizmet yarışı, teknoloji ve sistem yarışı ve muhasebe mesleğinin kimliğini en üst seviyeye çıkarma yarışı şeklinde kendini göstermektedir (Arı, 2011: 66).

Muhasebe mesleğinde rekabet; verimliliği sağlarken müşterilerin daha kaliteli hizmet alımını sağlamakta, gelişmeleri teşvik etmekte, ekonomik gücün birkaç elde toplanmasını önleyerek kurumsallaşmayı teşvik etmektedir. Meslekteki rekabetin ifade edilen bu faydaları sağlayabilmesi için her şeyden önce bu rekabetin yasal koşullar içerisinde ve etik ilkeler doğrultusunda yapılması gerekmektedir. Meslekte rekabetin etik ilkelerin dışına çıkılarak, yasayla belirlenmiş kurallara aykırı biçimde yapılması ise “haksız rekabet” denilen olguyu doğurmaktadır (İYMMO, 2017).

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Mesleklerine İlişkin Haksız Rekabet ve Reklam Yasağı Yönetmeliğinin tanımlar başlığını taşıyan dördüncü maddesinde meslekteki haksız rekabet; “meslek mensuplarının birbirleriyle ve iş sahibi ile olan ilişkilerini etkileyen aldatici veya diğer şekillerdeki dürüstlük kurallarına aykırı davranışları veya mesleki uygulamalar” şeklinde tanımlanmıştır (TÜRMOB, 2007). Tanım genel olarak değerlendirildiğinde 6102 sayılı Kanun’un 54/II. maddesinde belirtilen haksız rekabetle ilgili ifadelerle benzer bir tanımlamanın muhasebe mesleğine uyarlandığı görülmektedir.

İktisadi rekabetin olduğu pek çok sektörde yaşanan haksız rekabet sorunu muhasebe mesleğinde de yaşanmakta, çözümü için yıllardır pek çok yasal düzenleme ve uygulama yapılmasına rağmen istenilen başarının tam olarak elde edilemediği önemli bir sorun olarak mevcudiyetini korumaktadır. Bu durum 2010-2018 yıllarına ait haksız rekabet dosya sayılarının verildiği Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. 2010-2018 Yılları Arasında Muhasebe Mesleğinde Haksız Rekabet Dosya Sayıları

Yıl	Oda yönetim kurulu kararı ile oda haksız rekabetle mücadele kuruluna sevk edilen dosya sayısı	Yapırım önerisi ile oda yönetim kuruluna sunulan toplam dosya sayısı	Ceza verilmesine yer olmadığı önerisi ile yönetim kuruluna sunulan dosya sayısı	Dosyanın işlemlen kaldırılması önerisi ile yönetim kuruluna sunulan dosya sayısı	Sonuçlandırılmamış dosya sayısı
2010	1047	394	421	109	123
2011	1349	752	296	208	93
2012	1148	341	386	239	182
2013	1062	443	283	180	156
2014	1083	880	33	131	39
2015	942	525	172	114	131
2016	956	557	179	81	139
2017	1425	780	306	13	326
2018	1860	904	481	3	472

Kaynak: TÜRMOB Faaliyet Raporları 2010-2018

Muhasebe mesleğinde hak edilemeyen kazançlara, üretmeden paylaşmaya ve meslekle bağdaşmayan pek çok durumun ortaya çıkmasına neden olan haksız rekabet sorunu mesleğe, meslek mensuplarına ve topluma önemli ölçüde zarar vermektedir (Arı, 2011: 66). Haksız rekabetin olumsuz sonuçlarından ilk etkilenen grup meslek mensuplarıdır. Haksız rekabet davranışında bulunan meslek mensupları bu davranışının yaptırımına katlanmak zorunda kalmakta, uyarma cezasından meslekten men cezasına kadar varan cezalarla karşılaşabilmektedirler (Çekici, 2009: 90). Haksız rekabet davranışına maruz kalıp iş kaybına uğrayan meslek mensubu ise hem ekonomik hem de sosyal kayıplara uğramaktadır. Haksız rekabet, meslek mensupları arasındaki mesleki ve sosyal birlikteliği bozmakta, onların birbirlerine olan güvenini azaltmakta ve iş tatminini olumsuz etkilemektedir.

Haksız rekabetin olumsuz sonuçlarından ikincisi mesleki ve örgütsel anlamda yaratacağı etkidir. Meslekteki bu sorun meslek hakkında olumsuz bir yargının oluşmasına yol açacak, bu olumsuz yargı ise oluşturulmaya ve sürdürülmeye çalışılan meslek vizyonunun, misyonunun ve ilkelerinin sorgulanmasına neden olacaktır (Çekici, 2009: 90). Ayrıca meslekte uzun zamandır mevcut olmasına rağmen, çözümünde istenilen başarıya ulaşamamış bu sorun, sorunun çözümünde en önemli rolü üstlenmesi gereken muhasebe meslek odalarının kamu nezdinde prestij kaybına uğramasına neden olabilecek ve sorun üzerinde söz sahibi olmalarını da güçleştirecektir (İYMMO, 2017).

Haksız rekabetin yukarıda ifade edilen olumsuz sonuçlarının yanında bir de kamusal olumsuz sonucu vardır ki bu sonucun diğerlerinden daha önemli olduğu söylenebilir. Muhasebe mesleğinde sunulan hizmetin kamusal niteliğe sahip olması nedeniyle, meslekteki haksız rekabetin bir taraftan kamu düzenini bozucu diğer taraftan da kamu gelirlerini olumsuz yönde etkileyici rolünün göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Çekici, 2009: 90). Meslek kalitesini ciddi bir biçimde olumsuz etkileyen haksız rekabet, kayıtlandırma, sınıflandırma, raporlama, analiz ve gerekli kişilere bu bilgileri sunma gibi tüm muhasebe aşamalarının sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesine engel teşkil etmektedir (Akpolat, 2015: 1). Bunun sonucunda da bilgi kullanıcıları için doğru bilgi üretmesi gereken muhasebe asli görevini yerine getirmekten uzaklaşmakta, bu durum tüm toplumu ya doğrudan ya da dolaylı olarak olumsuz etkilemektedir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Muhasebe mesleğinde haksız rekabet sorunuyla ilgili literatür incelendiğinde, bu konuda yapılan çalışmalar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Ömürbek ve Türkoğlu (2013) çalışmalarında, muhasebe meslek mensupları arasındaki haksız rekabet sorununu ve bu soruna neden olan etkenleri belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmalarında, haksız rekabete neden olan unsurlar meslek mensuplarının mesleki deneyim süresine göre incelenmiştir. Çalışmalarında meslek mensuplarının, haksız rekabet sorununun tespiti ve çözümünde güncel mevzuatı yetersiz gördüğü ve bu sorunun meslek mensuplarının toplumdaki

mesleki itibarlarına gölge düşürerek, muhasebe mesleğinin hak ettiği saygınlığa ulaşmasını engellediği sonucuna varılmıştır.

Sak (2013) çalışmasında, meslekte yaşanan haksız rekabet sorununun tespitini ve bu sorunla ilgili çözüm yolları geliştirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, haksız rekabet sorununa yol açan önemli unsurlar arasında asgari ücret tarifesine uyulmaması, kaçak bürolar, ruhsat kiralama ve her türlü muhasebe işini üstlenen denetim firmaları gösterilmiştir. Ayrıca meslek mensuplarının bağlı oldukları meslek odalarının sorunun çözümünde gerekli etkiyi sağlayamadığı vurgulanmıştır.

Akpolat (2015) çalışmasında, meslek mensuplarını haksız rekabet davranışına yönlendiren, mesleğe yeni başlayanların rekabetiyle ilgili algılar ve etik yönelimin etkilerini incelemiştir. Çalışmada etik yönelimdeki artışın, muhasebe meslek mensuplarının haksız rekabete yönelimini negatif yönde etkilediği ayrıca mesleğe yeni başlayanların, haksız rekabete katılımı pozitif yönde etkilemekte olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Akarsu (2015) çalışmasında, muhasebe mesleğinde haksız rekabeti nedenleri ve boyutlarıyla ortaya koymak için meslek mensuplarının konuya ilişkin düşünceleri, bilgileri ve mevcut algılarını ölçmeyi amaçlamıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, haksız rekabetin meslekte kısmen de olsa mevcut olduğu sonucuna varılmıştır.

Kurnaz, Altunal ve Özbek (2016) çalışmalarında, haksız rekabetle mücadele yazılımının (E-Birlik) yeterliliğini ve etkinliğini ölçerek, yazılımın geliştirilmesi gereken yönlerini ortaya koymuşlardır. Çalışmada meslek mensuplarının haksız rekabet algıları, onların haksız rekabetle mücadele yazılımı ile ilgili eleştiri, beklenti ve tutumları da ortaya konulmuştur.

Tugay ve Kılıç (2017) meslek mensuplarının etik algılarına yönelik kuramsal yapıları değerlendirdikleri çalışmalarında, meslek mensupları arasındaki haksız rekabetin azalmasında etik eğitimin ve bunun sonunda imzalanan etik sözleşmenin katkısı olacağını belirtmişlerdir.

Dikmen (2019) çalışmasında, mesleki deneyim sürelerine göre meslek mensuplarını üç gruba ayırmış ve bu grupların haksız rekabeti oluşturan faktörlerin önem derecelerini değerlendirmelerinde farklılık olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmada, farklı deneyim sürelerine sahip meslek mensuplarının haksız rekabete bakış açılarının farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Uysal (2019) çalışmasında, meslek mensuplarının etik algıları ile haksız rekabet duyarlılıkları arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamıştır. Araştırmanın bulgularına göre, meslek mensuplarının etik algısı ile haksız rekabet duyarlılığı arasında pozitif yönlü, orta şiddetli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Araştırmasında etik algısı yüksek olan meslek

mensuplarının haksız rekabet davranışlarından uzak durduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Araştırmanın amacı, Türkiye’de serbest çalışan muhasebe meslek mensuplarının, meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlerin bu sorunun çözümünde ne derece etkin olacağına ilişkin değerlendirmelerinin tespiti ile haksız rekabet sorununun çözümüne yönelik önerilerinin tespit edilmesidir. Araştırmanın bu amacıyla ilgili olarak şu sorulara cevap aranmıştır:

I. Meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlerle ilgili muhasebe meslek mensuplarının değerlendirmeleri nelerdir?

II. Muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere ait değerlendirmeleri arasında unvan, cinsiyet, eğitim düzeyi, mesleki deneyim, yaş ve mesleği sürdürdüğü bölge bakımından anlamlı farklılık var mıdır?

III. Muhasebe meslek mensuplarının meslekte yaşanan haksız rekabet sorununun çözümüne yönelik önerileri nelerdir?

Araştırmanın amacı doğrultusunda: “Muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere ait değerlendirmeleri arasında; unvan, cinsiyet, eğitim düzeyi, mesleki deneyim, yaş, mesleği sürdürdüğü bölge değişkenine göre anlamlı bir farklılık vardır” hipotezleri test edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırma, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı karma yöntem araştırma modelinde düzenlenirken, karma yöntem araştırma desenlerinden yakınsayan paralel desen ile tasarlanmıştır. Araştırmanın nicel boyutu, genel tarama modellerinden ilişkiyel tarama modeline uygun olarak, nitel boyutu ise nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) desenine uygun olarak düzenlenmiştir.

Araştırmada, verilerin toplanması için anket formundan yararlanılmış, kullanılan anket formu iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısım katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik ifadelerden oluşurken, ikinci kısım meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlerle ilgili değerlendirmelerini tespit etmek amaçlı ifadelerle, haksız rekabet sorununun çözümü konusundaki önerilerini belirlemeyi amaçlayan açık uçlu bir sorudan oluşmuştur. Anket formunda yer alan ifadelere yönelik katılımcıların tutumlarının ölçümünde tutum ölçekleri arasında yaygın bir kullanıma sahip olan 5’li likert tipi ölçek kullanılmıştır.

Araştırma amacına uygun olarak araştırmacı tarafından “muhasebe mesleğinde haksız rekabet sorununa yönelik çözüm önerileri ölçeği” geliştirilmiştir. Geliştirilen bu ölçeğin kapsam geçerliliği için konu alanında uzman üç akademisyen ve SMMM unvanlı üç meslek mensubundan görüş alınmış, yapı geçerliliği Şubat 2019 tarihinde yapılan pilot uygulamayla 60 muhasebe meslek mensubundan elde edilen veriler doğrultusunda açımlayıcı faktör analizi ile sağlanmıştır.

Açımlayıcı faktör analizinden önce anketin pilot uygulaması ile elde edilen verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ve Bartlett küresellik testi uygulanmıştır. Verilere ait KMO değeri 0,816 olarak hesaplanmıştır. Buna göre örneklem sayısı faktör analizi için uygundur (KMO>0,500). Bartlett testi kapsamında X^2 değeri 494,037 ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). KMO ve Bartlett küresellik testi sonucuna göre araştırma verilerinin faktör analizine uygun olduğu sonucuna ulaşılmış, yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin faktör yük değerlerinin 0,336 ile 0,786 arasında değiştiği, 13 madde ve tek boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı %38,949 olarak ölçülmüştür. Ayrıca araştırma için geliştirilen ölçeğin güvenilirliği, Cronbach's Alpha katsayısı ile hesaplanmış ve bu katsayı 0,846 olarak hesaplanmıştır.

TÜRMOB 2018 faaliyet raporuna göre; Türkiye genelinde serbest çalışanlar kütüğüne kayıtlı 4.284 SM ve 52.792 SMMM'den oluşan toplam 57.076 meslek mensubu mevcut olup bu sayı araştırmanın ana kütleliğini oluşturmuştur. Araştırma verileri bu ana kütlede, Mart-Temmuz 2019 tarihleri arasında Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinde kolayda örnekleme yöntemiyle gönüllülük esası ile araştırmaya katılan 512 muhasebe meslek mensubundan toplanmıştır.

Araştırma verilerinin analizinde nicel ve nitel veriler ayrı ayrı analize tabi tutulmuştur. Nicel veriler SPSS 22 paket programı ile analiz edilmiş ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır. Nicel verilerin analizinde betimsel istatistik yöntemler, bağımsız gruplar T testi ve Anova testi kullanılmış, Anova testinde fark çıkması durumunda ise çoklu karşılaştırma için Tukey testi kullanılmıştır. Nitel verilerin analizinde nitel araştırma analiz yöntemlerinden içerik analizi kullanılırken aynı zamanda muhasebe meslek mensuplarının haksız rekabete yönelik çözüm önerilerinin oluşturduğu ifadeler betimsel analiz yöntemiyle araştırmada sunulmuştur.

4. BULGULAR

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgular, nicel boyuta ilişkin bulgular ve nitel boyuta ilişkin bulgular olmak üzere iki kısımda ifade edilmiştir.

4.1. Araştırmanın Nicel Boyutuna İlişkin Bulgular

Araştırma verilerine betimsel istatistik yöntemler uygulanmış ve Tablo 2'deki bulgular elde edilmiştir. Tablo 2'ye göre ölçekte verilen ifadeler meslek mensuplarının katılım düzeylerinin yüksek ($3,96\pm0,65$) olduğu görülmektedir. En yüksek katılım düzeyinin 4,36 ortalama ile ölçeğin beşinci

maddesindeki “meslekte yaşanan tahsilat sorununun çözülmesi” ifadesi olduğu gözlemlenirken, en düşük katılım düzeyinin 3,54 ortalama ile ölçeğin birinci maddesindeki “zaman endeksli ücret tarifesi hayata geçirilmesi” ifadesine ait olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya Ait Betimsel İstatistikler

İFADELER	1		2		3		4		5		ORT.
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
Meslekte yaşanan tahsilat sorununun çözülmesi	5	1	55	10,7	18	3,5	108	21,1	326	63,7	4,36
Bürolarda istihdam edilen personel sayısı ile müşteri (iş sahipleri) sayısı ilişkisinin kurulmasına imkan sağlayacak "büro standartlarının" hayata geçirilmesi.	5	1	18	3,5	28	5,5	228	44,5	233	45,5	4,30
Meslek mensuplarının hizmet kalitelerini arttırmaları.	6	1,2	54	10,5	17	3,3	186	36,3	249	48,6	4,21
Meslek mensubu sayısının mükellef sayısı ile orantılı olarak artırılması.	4	0,8	32	6,3	30	5,9	256	50	190	37,1	4,16
Meslek mensuplarına yönelik Oda denetimlerinin artırılması.	7	1,4	47	9,2	31	6,1	231	45,1	196	38,3	4,10
Meslek mensuplarına etik konusunda daha fazla hizmet içi eğitim verilmesi.	17	3,3	70	13,7	32	6,3	194	37,9	199	38,9	3,95
Haksız rekabet durumlarında meslek mensuplarına uygulanan cezaların artırılması.	13	2,5	52	10,2	64	12,5	206	40,2	177	34,6	3,94
Maliye Bakanlığı'nın planladığı iş kapasitesi sınırlamasının (mükellef kotası) uygulanması.	20	3,9	68	13,3	52	10,2	168	32,8	204	39,8	3,91
Eğitim-Öğretim programlarına etişin ders olarak konulması.	9	1,8	81	15,8	40	7,8	204	39,8	178	34,8	3,90
İş sahipleri üzerinde kamu denetimlerinin artırılması.	9	1,8	79	15,4	71	13,9	205	40	148	28,9	3,79
İş sahiplerinin haklı nedenleri olmaksızın meslek mensubu değiştirebilmelerinin önlenmesi.	27	5,3	88	17,2	66	12,9	168	32,8	163	31,8	3,69
Birlik ve Odalarda oluşturulan Etik Kurul ve Haksız Rekabetle Mücadele Kurul üyelerinin bu konularda uzman kişilerden (akademisyen vb.) oluşturulması.	18	3,5	105	20,5	66	12,9	156	30,5	167	32,6	3,68
Zaman endeksli ücret tarifesinin hayata geçirilmesi.	21	4,1	115	22,5	75	14,6	167	32,6	134	26,2	3,54

4.1.1. Araştırma Hipotezlerinin Sınanması

Araştırmada elde edilen verilere hangi testlerin uygulanabileceğinin belirlenmesi amacıyla verilerin normal dağılıma sahip olup olmadıkları incelenmiştir. Literatürde ölçek içi maddelerden elde edilen basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olması verilerin normal dağılıma sahip olduğunu söylemek için yeterli görülmektedir (Hair Jr vd., 2016: 54; Morgan vd., 2011: 51).

Araştırmada elde edilen verilerin çarpıklık (-0,587) ve basıklık (-0,087) değerleri yukarıda ifade edilen değerler

arasında yer aldığından verilerin normal dağılıma sahip olduğu belirlenmiş ve verilerin analizinde parametrik olan test teknikleri kullanılmıştır.

SM unvanlı meslek mensubu sayısının çok az olması nedeniyle ölçek puanının unvan açısından incelenmesinde değişkenler arasında homojenlik sağlanamadığından parametrik olmayan test tekniklerinden Mann-Whitney U testi ile incelenmiştir. Araştırma hipotezlerinin sınanması amacıyla uygulanan testler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Farklılıkların Unvan, Cinsiyet, Eğitim Durumu, Mesleki Deneyim, Yaş ve Mesleğin Sürdürüldüğü Bölge Açısından İncelenmesi

Unvan	n	Ortalama	ss	U	p	
SM	21	3,75	0,52	3899,500	0,058	
SMMM	491	3,97	0,65			
Cinsiyet	n	Ortalama	ss	t	p	
Kadın	147	4,07	0,61	2,303	0,022*	
Erkek	365	3,92	0,66			
Eğitim Durumu	n	Ortalama	ss	F	p	Tukey
Ortaöğretim	34	3,44	0,64	8,945	0,000*	1-2
Ön lisans	20	3,97	0,63			1-3
Lisans	416	4,02	0,62			1-4
Lisansüstü	42	3,87	0,75			
Mesleki Deneyim	n	Ortalama	ss	F	p	
1-5 yıl	82	4,07	0,63	0,601	0,699	
6-10 yıl	82	3,95	0,61			
11-15 yıl	96	3,98	0,74			
16-20 yıl	81	3,91	0,67			
21-25 yıl	64	3,92	0,59			
26 yıl ve üstü	107	3,95	0,62			
Yaş	n	Ortalama	ss	F	p	
30 yaş ve altı	33	4,11	0,61	1,078	0,367	
31-40 yaş	173	3,96	0,67			
41-50 yaş	156	4,01	0,65			
51-60 yaş	121	3,88	0,60			
61 yaş ve üstü	29	3,92	0,73			
Mesleği Sürdürdüğü Bölge	n	Ortalama	ss	F	p	Tukey
Marmara	151	4,15	0,57	10,411	0,000*	1-5
Ege	87	4,06	0,55			1-7
Akdeniz	74	3,97	0,67			2-5
Karadeniz	52	3,95	0,58			2-7
Doğu Anadolu	16	3,53	0,78			3-7
Güneydoğu Anadolu	49	4,07	0,69			4-7
İç Anadolu	83	3,55	0,65			5-6
				6-7		

*p<0,05

Tablo 3'e göre araştırmanın nicel boyutunda, muhasebe meslek mensuplarının haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere ait değerlendirmelerde unvan, mesleki deneyim ve yaş değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık bulunmazken, cinsiyet, eğitim düzeyi ve mesleği sürdürdüğü bölge değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle araştırma hipotezlerinden H1: Muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen

yöntemlere ait değerlendirmeleri arasında, unvan değişkenine göre anlamlı bir fark vardır hipotezi, H4: Muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere ait değerlendirmeleri arasında, mesleki deneyim değişkenine göre anlamlı bir farklılık vardır hipotezi ve H5: Muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere ait değerlendirmeleri arasında, yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık vardır hipotezleri kabul edilmemiştir.

Farklılıklar cinsiyet açısından incelendiğinde; kadın meslek mensuplarının haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere katılım düzeyi erkek

meslek mensuplarından daha yüksek çıkmıştır. Böylece araştırmadaki H2: Muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı

sağlayabileceği düşünülen yöntemlere ait değerlendirmeleri arasında, cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık vardır; hipotezi kabul edilmiştir.

Farklılıklar eğitim düzeyleri açısından incelendiğinde; önlisans, lisans ve yüksek lisans mezunu meslek mensuplarının, haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere katılım düzeyi ortaöğretim mezunu meslek mensuplarından daha yüksek çıkmıştır. Böylece araştırmadaki H3: Muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere ait değerlendirmeleri arasında, eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık vardır; hipotezi kabul edilmiştir.

Farklılıklar mesleğin sürdürüldüğü bölgeler açısından incelendiğinde; Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde mesleki faaliyetlerini sürdüren meslek mensuplarının haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere katılım düzeyi, İç Anadolu Bölgesinde mesleki faaliyetini sürdüren meslek mensuplarına göre daha yüksek çıkarken, Marmara, Ege ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde mesleki faaliyetini sürdüren meslek mensuplarının haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere katılım düzeyi Doğu Anadolu Bölgesinde faaliyetini sürdüren meslek mensuplarına göre daha yüksek çıkmıştır. Böylece araştırmadaki H6: Muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere ait değerlendirmeleri arasında, mesleki faaliyetlerini sürdürdüğü bölge değişkenine göre anlamlı bir farklılık vardır; hipotezi kabul edilmiştir.

4.2. Araştırmanın Nitel Boyutuna İlişkin Bulgular

Karma yöntem araştırma modelinde düzenlenen bu araştırmanın nitel boyutunu, araştırma sorularından üçüncüsü olan: “Muhasebe meslek mensuplarının meslekte yaşanan

haksız rekabet sorununun çözümüne yönelik önerileri nelerdir?” Sorusu ve bu soruya ilişkin cevaplar oluşturmaktadır. Bu kapsamda veri toplama aracının ikinci kısmında yer alan ve muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümü konusunda önerilerini tespit etmeyi amaçlayan, “haksız rekabet sorununun çözümü konusunda önerileriniz varsa lütfen yazınız” biçiminde düzenlenmiş açık uçlu ifadeye katılımcıların vermiş oldukları cevaplar araştırmanın nitel verilerini oluşturmuştur.

Araştırmaya katılarak ölçme aracında nicel verilerin toplandığı bölümü eksiksiz dolduran 512 muhasebe meslek mensubundan 163’ü ölçme aracındaki açık uçlu ifadeye de cevap vermiştir. Nitel araştırma doğrultusunda elde edilen bu verilerin analizinde hem içerik analizi hem de betimsel analiz birlikte kullanılmıştır. İçerik analizinde öncelikle, meslek mensuplarının haksız rekabet sorununun çözümüne yönelik sunmuş oldukları öneriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Sözcük, cümle ve paragraf yapıları ayrıntılı bir biçimde incelenen verilerden araştırmayla ilgisi olmayan bölümler çıkartılmış, araştırmayla ilgili bölümler ise araştırmacı tarafından isimlendirilip kodlanmıştır. Daha sonra bu kodların birbirleriyle benzerlikleri ve farklılıkları incelenmiş, benzer kodlar sınıflandırılarak kategoriler oluşturulmuştur. Oluşturulan bu kategoriler “haksız rekabet sorununa yönelik çözüm önerileri” teması altında toplanmıştır.

Yapılan içerik analizinde, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının “haksız rekabet sorununa yönelik çözüm önerileri” teması altında; “SMMM odalarına yönelik öneriler”, “mesleki sınırlamaya yönelik öneriler”, “tahsilata yönelik öneriler”, “mesleğe girişe yönelik öneriler”, “eğitime yönelik öneriler”, “devlet denetimine yönelik öneriler”, “iş sahiplerine yönelik öneriler”, “meslek mensuplarına yönelik öneriler”, “mevzuata yönelik öneriler” olmak üzere 9 kategoride ve 30 kod altında önerilerinin olduğu tespit edilmiştir. İçerik analizi ile elde edilen bu kategoriler ve kodlar frekans ve yüzde değerleriyle Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. İçerik Analiziyle Elde Edilen Kategoriler ve Kodlar

Kategori	Kod	f	%
SMMM Odalarına Yönelik Öneriler	Yeni işe başlayan meslek mensuplarına destek	9	2,33
	Tarafsız bir biçimde meslek mensuplarının denetimi	28	7,24
	İş sahiplerinin meslek mensubu değişimlerinin oda gözetiminde yapılması	4	1,03
Mesleki Sınırlamaya Yönelik Öneriler	İş sahibi sınırlaması (müşteri kotası)	32	8,27
	Yaş sınırlaması	13	3,36
	Bölge sınırlaması	2	0,52
Tahsilata Yönelik Öneriler	Tahsilat sorununun çözülmesi	17	4,39
	Tahsilatın meslek örgütü veya bakanlık aracılığı ile yapılması	32	8,27
	Asgari ücret tarifesine uyumun sağlanması	16	4,13
	Asgari ücret tarifesinin artırılması	11	2,84
Mesleğe Girişe Yönelik Öneriler	Mesleğe başlayan meslek mensubu sayısının kontrol altında tutulması	18	4,65
	Muhasebe meslek mensubu yetiştiren okulların açılması	7	1,81
Eğitime Yönelik Öneriler	Örgün eğitim	3	0,78
	Etik eğitim	24	6,20
Devlet Denetimine Yönelik Öneriler	İş sahiplerinin denetimi	4	1,03
	Meslek mensuplarının denetimi	6	1,55
İş sahiplerine Yönelik Öneriler	İş sahiplerinin bilinçlendirilmesi	8	2,07
	Borcu olan iş sahiplerinin bağlayıcılığının artırılması	14	3,62
Meslek Mensuplarına Yönelik Öneriler	Ahlaki davranışlar göstermeli	24	6,20
	Mesleki dayanışma	16	4,13
	Hizmet kalitesini arttırmaları	18	4,65
	Karşılaştığı haksız rekabet davranışlarını oda yönetimine bildirmeleri	5	1,29
	İş kabullerinde önceki meslek mensubu ile görüşme	9	2,33
Mevzuata Yönelik Öneriler	Haksız rekabet ve reklam yasağı yönetmeliği güncellenmeli	5	1,29
	Haksız rekabet davranışlarının cezaları artırılmalı	17	4,39
	İş sahiplerinin meslek mensuplarına dağılımının meslek odası veya bakanlık tarafından yapılması	6	1,55
	Büro standartlarının hayata geçirilmesi	26	6,72
	Zaman esaslı ücretlendirme sisteminin hayata geçirilmesi	4	1,03
	Haksız rekabet dosyalarının odaların dışında oluşturulan bağımsız kurullarca incelenmesi	6	1,55
	Belirli aralıklarla meslek mensuplarına ruhsat yenileme sınavı yapılması	4	1,03
Genel		387	100

Muhasebe meslek mensuplarının açık uçlu ifadeye vermiş oldukları cevaplar, içerik analizi ve betimsel analizle çözümlenerek aşağıda verilmiştir.

4.2.1. SMMM Odalarına Yönelik Öneriler

SMMM odalarına yönelik öneriler kategorisinde özellikle “tarafsız bir biçimde meslek mensuplarının denetimi” önerisi çok sayıda meslek mensubu tarafından ifade edilmiştir. Aşağıda bu kategoriyi oluşturan kodlarla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri her bir kod altında ayrı ayrı verilmiştir.

“Yeni işe başlayan meslek mensuplarına destek” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Ruhsat alıp büro açmaya karar veren meslek mensuplarına Oda tarafından gerekli desteğin verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu destek verilmezse gerek büro açma masrafı gerekse büronun kirasını karşılamak ve ihtiyaç duyduğu geliri elde etmek için genç arkadaşlar düşük ücretle defter almaya çalışıyorlar bu durum haksız rekabete neden oluyor.”

“Tarafsız bir biçimde meslek mensuplarının denetimi” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Odaların meslek mensuplarına yönelik denetim faaliyetlerinin artırılması konusunu özellikle öneriyorum. Çünkü odaların bu konuda en etkin çözüm getirecek kurum olduğuna inanıyorum.”

“Kesinlikle odaların denetim ve yaptırımı çok önemlidir. Dost ahbab düşünceleri ile bu sorunun üstesinden gelemeyiz. Odalar önlerine gelen haksız rekabet dosyalarını tarafsız bir biçimde incelemeli ve haksız rekabet davranışında bulunan tüm meslek mensuplarına gerekli cezayı vermelidir.”

“İş sahiplerinin meslek mensubu değişimlerinin oda gözetiminde yapılması” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Odalar mükellefin meslek mensubu değiştirmesinde inisiyatif kullanılmalı. Haksız rekabeti önleme adına bazı durumlarda bu değişime odalar engel olmalı ancak bu hem yasal olarak mümkün değil hem de pratikte pek mümkün olmayan bir durum. Şu yapılabilir; oda tarafından mükellefe, kaç yıldır bu meslek mensubu ile çalışıyorsunuz? Bugün neden meslek mensubunu değiştirmek istiyorsunuz? Soruları yöneltilebilir. Defteri giden meslek mensubuna da neden bu

kişi defterini sizden aldı soruları yöneltilecek bir uzlaştırmacı gibi bu ikisi arasındaki ilişkinin devamı yönünde gayret gösterilebilir. Hatta bu sorular oda gözetiminde odalarda bu konuda görevlendirilmiş kişilerce mükellef, defteri alan ve defteri veren meslek mensubunun bir araya getirildiği bir toplantıda sorulması sonucunda meslek mensubu değişimi sağlanırsa haksız rekabeti caydırıcı etkisi olacağını düşünüyorum.

4.2.2. Mesleki Sınırlamaya Yönelik Öneriler

Mesleki sınırlamaya yönelik öneriler kategorisinde, iş sahibi sınırlaması (müşteri kotası) önerisinin çok sayıda meslek mensubunca ifade edildiği görülmektedir. Aşağıda bu kategoriyi oluşturan kodlarla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri her bir kod altında ayrı ayrı verilmiştir.

“İş sahibi sınırlaması (müşteri kotası)” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Kesinlikle müşteri kotası uygulaması hayata geçirilmelidir. Herkes istediği kadar defter tutamamalıdır.”

“Meslek kanuna göre mali müşavirin fiilen işini yapması gerekir zaten bizim şube açamamamızın nedeni de fiilen iki yerde bulunamayacağımızdır. Şube açamayacağımızı bu şekilde düzenleyen bir meslek yasasının bir meslektaşın 200 müşteriye nasıl bakıyorsun bunlarla nasıl ilgileniyorsun diye sormaması da enteresan bir konu, bürolarda çalışan personel (bu personellerin mali müşavir olması kaydıyla) tutabilecekleri defterlere sınırlama getirilmesi gerekir.”

“Yaş sınırlaması” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Muhasebe mesleğinde bırakma yaşı yok, ruhsat sahibi mesleğini yapabildiği yaşa kadar yapıyor, mesleğini artık sürdüremeyecek duruma geldiğinde ise ruhsatını bir başka kişiye kiralayabiliyor. Bu da meslekte haksız rekabete neden oluyor. Bunu önlemek için meslek mensuplarına büro faaliyetleri için bir yaş sınırı getirilmeli ve belirlenen bu yaştan sonra büro faaliyeti yapılmamalı.”

“Bölge sınırlaması” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Bir ilde veya ilçede, istediğin yere eczane açamıyorsun sınırlama getirmişler. İl ve ilçe bazında, noter açamıyorsun sınırlama getirilmiş kanunla ve hatta bildiğim kadarıyla benzin istasyonu açmaya dahi sınırlama getirilmiş. Ancak mali müşavirlik ruhsatını aldıktan sonra memleketin her yerinde büro açma hakkın var ve bu konuda hiçbir sınırlama yok. Ayrıca buldukları bölgede belirli sayılarda açılmasına müsaade edilen işyerlerinin müşterisi de bizim gibi sınırlı sayıda mükelleften oluşmuyor, ilde veya ilçedeki tüm vatandaşlar bu işyerlerinin potansiyel müşterisi. Bir bölgede sürekli yeni büroların açılmasına müsaade edilmesi ister istemez haksız rekabete neden oluyor. Bölgedeki mükellef sayısının artmamasına veya çok az artmasına rağmen büro sayısının sürekli artması doğru bir uygulama değil. Her yıl il veya ilçedeki mükellef sayılarına bakılıp bu sayılarla orantılı olarak her il veya ilçeye açılacak büro sayıları belirlenmeli ve kesinlikle bu sayıların üstünde büro açılmasına müsaade

edilmemeli. Mükellef sayıları arttığı oranda da bir sıra dahilinde mali müşavirlere büro açma izni verilmeli. Ruhsat alıp büro açmak isteyen mali müşavirler de büro açabileceği il ve ilçelere yönlendirilmeli. Ayrıca büro açamayan mali müşavirlerin de mevcut bürolarda çalışmasına öncelik veren düzenlemeler yapılmalı.”

4.2.3. Tahsilata Yönelik Öneriler

Tahsilata yönelik öneriler kategorisinde, tahsilat sorununun çözülmesi ve özellikle de tahsilatın meslek örgütü veya Hazine ve Maliye Bakanlığı aracılığı ile yapılması önerileri çok sayıda meslek mensubu tarafından ifade edilmiştir. Aşağıda bu kategoriyi oluşturan kodlarla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri her bir kod altında ayrı ayrı verilmiştir.

“Tahsilat sorununun çözülmesi” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Tahsilat sorununun çözümü haksız rekabetin çözümünü de getirecektir.”

“Tahsilat için mali müşavirlik tarifesi verip bunun üzerinden sözleşme yapılmasını sağlayan gelir idaresi damga vergisini de bu ücretten tahsil ediyor. Ancak bu sözleşmelerdeki paralar alınmıyor. Odaların belirledikleri ücret tarifeleri mali tarifenin çok üstünde bunca rakamın içinde piyasada alınan rakamlar ise çok aşağılarda tabi ki emsal olan bu düşük rakam bizim gibi tarifeyi almaya çalışanları çok zor durumda bırakıyor. Fiyat birliği sağlanmakla birlikte bu ücretlerin alınması da sağlanmalı. Ücretler tahsil edilebilirse haksız rekabet sorununun çözüleceğini düşünüyorum.”

“Tahsilatın meslek örgütü veya bakanlık aracılığı ile yapılması” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Haksız rekabet sorununun çözümü için öncelikle tahsilat sorunu çözülmelidir. Tahsilat sorunu çözecek olan ise mali müşavirin bağlı olduğu odadır. Mali müşavirin mesleki faaliyetlerinde tarafsızlığını koruyabilmesi adına ücretlerini doğrudan mükelleften değil, oda aracılığıyla dolaylı olarak tahsil etmesinin daha doğru bir yöntem olacağını düşünüyorum. Odalarda tahsilata yönelik birimler oluşturulur ve ücret tahsilatları asgari ücret tarifesinden veya mükellef ile mali müşavirin anlaştığı tutar üzerinden odanın keseceği komisyon karşılığında bu tahsilat birimleri aracılığıyla sağlanırsa ve aynı zamanda ücretini ödemeyen mükelleflerden icra yoluyla tahsilata gidilirse tahsilat sorunuyla birlikte haksız rekabet sorunu da çözülecektir.”

“Haksız rekabetin ortadan kalkması için önce parasal tatmin gerekir. Bunun için de en kesin çözüm asgari ücret tarifesinden makbuzların kesilip mükelleften aynı vergi tahakkuku yaparmış gibi alınması ve bizim devletten ödemelerimizin her ayın belli bir gününde hesabımıza geçmesidir. Şayet böyle olursa ne haksız rekabet ne de işveren taraflı çalışan meslek mensubu kalır. Yani bizim alacağımızı devlet tahsil edecek bize devlet ödeme yapacak demek istiyorum.”

“Asgari ücret tarifesine uyumun sağlanması” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Meslekte maalesef hiç olmaması gereken fiyat rekabeti mevcuttur ve haksız rekabete yol açmaktadır. Pek çok anlamsız gerekçeyle temellendirilmeye çalışılan fiyat rekabeti hem meslek mensuplarını hem de mesleği olumsuz etkilemektedir. Fiyat rekabetiyle meslek mensupları elde edecekleri gelirden mahrum kalırken, meslek toplum gözündeki saygınlığını yitirmektedir. Asgari ücret tarifesinin altında alınan düşük ücret doğal olarak hizmet kalitesini de düşürmekte ve bu kısır döngü yıllardır sürüp gitmektedir. Bu yüzden meslektaşların zaten düşük olan asgari ücret tarifesinin altına inmemesi için gerekli önlemler alınmalıdır.”

“Asgari ücret tarifesinin artırılması” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Asgari ücret tarifesinin hakkaniyetli rakamlara taşınması gerekir. Tarife gerçekten çok düşük, bu durum meslek mensuplarını haksız rekabete yönlendiriyor.”

4.2.4. Mesleğe Girişe Yönelik Öneriler

Mesleğe girişe yönelik öneriler kategorisini oluşturan kodlarla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri aşağıda her bir kod altında ayrı ayrı verilmiştir.

“Mesleğe başlayan meslek mensubu sayısının kontrol altında tutulması” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Mükellef sayısına göre mali müşavir sayısının fazla olduğunu düşünüyorum. Fazla sayıda mali müşavir olması ve her yıl bu sayıya yenilerin eklenmesi haksız rekabeti artıran etkenlerden biri. Mesleğe katılımın mükellef sayıları dikkate alınarak kontrollü bir şekilde artırılmasının haksız rekabetin çözümüne katkı sağlayacağını düşünüyorum”

“Muhasebe meslek mensubu yetiştiren okulların açılması” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Mali müşavir olabilmek için her fakülteden giriş değil mali müşavirlik bölümleri oluşturulup bu fakültelerden girişler sağlanmalı. Böylece sadece mesleğe yönelik eğitim verecek bu fakültelerde gerek mesleki eğitim, gerekse haksız rekabetin temelinde yer alan etik dışı davranışlara yönelik eğitimlerin verilmesiyle mesleğin saygınlığı artacağı gibi haksız rekabet davranışları da azalır diye düşünüyorum.”

4.2.5. Eğitime Yönelik Öneriler

Eğitime yönelik öneriler kategorisinde özellikle etik eğitim konusunda katılımcıların önerilerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Aşağıda bu kategoriyi oluşturan kodlarla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri her bir kod altında ayrı ayrı verilmiştir.

“Örgün eğitim” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Nasıl ki avukat, doktor gibi meslekleri yapabilmek için ilgili üniversitelerin örgün eğitim birimlerinden mezun olmak gerekiyorsa, örgün eğitimden mezun olan kişilerin bu mesleği yapması kaliteyi arttıracığı gibi haksız rekabeti de önleyici etkisi olacaktır.”

“Etik eğitim” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Haksız rekabet sorunu aslında doğrudan etik sorundur ve meslek mensubunun etik dışı davranışının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mesleki etik ilkelere uyan bir mali müşavir haksız rekabet olarak kabul edilen davranışlardan hiçbirine tenezzül etmeyecektir. Bu noktada yapılması gereken etik değerleri mali müşavirlere öğretebilmek ve bu değerlere uygun davranmalarını sağlamaktır. Bunun kolay olmadığı da açıktır. Çünkü bireylerin sahip oldukları gerek kültürel özellikler gerekse çevresel faktörler bu etik davranışları etkilemektedir. Her ne olursa olsun mali müşavirlere verilen etik eğitimler artırılmalı ve mesleki etik değerlere uymaları sağlanmalı. Ancak bu şekilde meslekteki haksız rekabetin önlenebileceğini düşünüyorum.”

4.2.6. Devlet Denetimine Yönelik Öneriler

Devlet denetimine yönelik öneriler kategorisini oluşturan kodlarla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri aşağıda her bir kod altında ayrı ayrı verilmiştir.

“İş sahiplerinin denetimi” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Müşterilerin (vergi mükelleflerinin) Gelir idaresi-Maliye Bakanlığı tarafından sıkı denetimlerinin yapılması ve bu denetimlerin aynı zamanda muhasebe anlamında da yapılması.”

“Meslek mensuplarının denetimi” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Beyanname veren meslek mensupları maliyede belirlidir. O firmalara her ay hizmet verdiği göre maliye meslek mensubunun beyan sistemine bakarak meslek mensubunun serbest meslek makbuzu kesmediğini anında tespit etmeli ve cezasını kesmeli. Çünkü en büyük haksız rekabet, parası alınan ancak serbest meslek makbuzu kesilmeyen işlemlerden oluşmaktadır. Piyasada anlaşmalar mükellefin ne ödediği ile ölçülüyor. Aynı parayı alan iki meslek mensubundan biri hiç kdv ve gelir vergisi ödemezken diğeri serbest meslek makbuzu kestiğinden dolayı aynı paranın içinden vergi ödemektedir.”

4.2.7. İş Sahiplerine Yönelik Öneriler

İş sahiplerine yönelik öneriler kategorisini oluşturan kodlarla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri aşağıda her bir kod altında ayrı ayrı verilmiştir.

“İş sahiplerinin bilinçlendirilmesi” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Mevcut sistemin düzelmesi için mükelleflerin de bilinçlenmesi gerekir. Eğitimini tam almış işini özenle yapan meslek mensubu seçimi yapmalı ancak mükellefler az parayı tercih ettikleri için bu piyasada mağdur olan taraftayım”.

“Borcu olan iş sahiplerinin bağlayıcılığının artırılması” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Borcu olan mükellefin ayrıldıkları mali müşavirden kolaylıkla defterlerini alamamaları gerekir.”

4.2.8. Meslek Mensuplarına Yönelik Öneriler

Meslek mensuplarına yönelik öneriler kategorisinde, özellikle ahlaki davranışlar göstermeli, hizmet kalitesini artırma ve mesleki dayanışma önerileri sıklıkla katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Aşağıda bu kategoriyi oluşturan kodlarla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri her bir kod altında ayrı ayrı verilmiştir.

“Ahlaki davranışlar göstermeli” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Sadece ahlak ile bu iş çözülür.”

“Her şeyden önce insan olabilmek ve insan olarak kalabilmek önemli. Haksız rekabet davranışına tenezzül eden arkadaşlara meslektaşlarının rızıkına göz dikmemenin insan olmanın erdemlerinden biri olduğu öğretilmeli.”

“Mesleki dayanışma” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Haksız rekabet meslek bilincini kavrayamamış kişisel menfaatini mesleği dahil her şeyin üzerinde gören kişilerce gerçekleştirilmektedir. Bunun için çözüm aşamasında ilk yapılacak olan meslek mensubunun kişisel menfaat düşüncesini törpüleyerek meslek bilinci ile hareket etmesini sağlamaktır. Bunu da meslek mensubunun meslektaşına karşı sorumluluğunun bir gereği olan mesleki dayanışma ile başarabiliriz. Bu dayanışma ve birlikteliği meslek odasının önderliğinde sağlayabilirsek meslek mensuplarının sorun üzerindeki değerlendirmeleri, fikir alışverişleri, birlikte oluşturacakları bilinç ve tavır sorunun çözümünde etkili olur.”

“Hizmet kalitesini arttırmaları” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Çözüm mali müşavirlerin fiyatla değil, kaliteli hizmetiyle rekabet etmesidir ve bu durumu bir şekilde mükellefe anlatabilmeleridir.”

“Hizmet kalitesi arttırılmalı, hizmet kalitesinin arttırılması bilinçli mükellefin meslek mensubuna bağlılığını artırır. Eğer siz mükellefin ihtiyaç duyduğu bilgiyi veya işiyle ilgili çözüm bulamadığı bir sorununun çözümü noktasında ona öneriler sunabilirsiniz mükellef sizden kolay vazgeçmez. Elbette mükellefin ihtiyacı olan bu bilgiyi ona sunabilmeniz için meslek mensuplarının kendilerini geliştirmeleri gerekir.”

“Karşılaştığı haksız rekabet davranışlarını oda yönetimlerine bildirmeleri” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Bazı meslek mensubu arkadaşlar haksız rekabet davranışına maruz kaldıklarında, nasıl olsa bir şey değişmez düşüncesiyle odalara şikayette bulunmuyorlar. Bu durum haksız rekabetle defter toplamaya çalışan kişileri daha da cesaretlendiriyor. Bir sonuç elde edilmese bile meslekteki bu sorunu çözme adına meslek mensubu arkadaşların gerekli süreçlere başvurmasının faydası olacaktır.”

“İş kabullerinde önceki meslek mensubu ile görüşme” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Hiçbir meslek mensubu diğer meslektaşının bilgisi olmadan o defteri almamalı.”

“Meslektaşlar kendilerine bir defter geldiğinde işi kabul etmeden önce bu defterin geldiği meslek mensubu ile görüşmelidir. Bu meslek bilinci ve meslek ahlakının bir gereğidir. Şayet bu yapılabilsen haksız rekabet sorununun çözümüne önemli katkısı olur.”

4.2.9. Mevzuata Yönelik Öneriler

Mevzuata yönelik öneriler kategorisinde, büro standartlarının hayata geçirilmesi ve haksız rekabet davranışlarının cezalarının arttırılması önerileri katılımcılar tarafından daha fazla ifade edilmiştir. Aşağıda bu kategoriyi oluşturan kodlarla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri her bir kod altında ayrı ayrı verilmiştir.

“Haksız rekabet ve reklam yasağı yönetmeliği güncellenmeli” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Haksız rekabet ve reklam yasağı yönetmeliğinin, meslekteki bu sorunu engelleyemediğini, sorunun çözümünde etkin olmadığını çevremizde şahit olduğumuz olaylardan açıkça görüyoruz. Bu sebeple vakit kaybedilmeden bu soruna çözümler üretebilecek yeni bir yönetmelik, meslektaşların da görüşlerinden istifade edilerek hazırlanmalıdır.”

“Haksız rekabet davranışlarının cezaları arttırılmalı” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Haksız rekabette uygulanan disiplin cezaları caydırıcılıktan uzak, bu davranışlarda bulunanlar bu cezaları göze alarak davranışlarını devam ettirebiliyorlar. Şayet cezalar ağırlaştırılırsa bu kişilerin cesaretleri kırılır.”

“İş sahiplerinin meslek mensuplarına dağılımının meslek odası veya bakanlık tarafından yapılması” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Vergi dairelerinden veya mali müşavir odalarından mükellef yönlendirilmesi, sıralı işlem.”

“Büro standartlarının hayata geçirilmesi” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Her alanda standartlar belirlenirken maalesef mesleğimizde bu yönde bir gelişme sağlanamadı. Mesleğin ve meslek mensuplarının hak ettikleri değere kavuşmaları için büro standartlarının düzenlenmesi şart. Meslek camiamızda bir tarafta gerçekten özenle düzenlenmiş bürolar mükelleflere hizmet vermeye çalışırken, diğer tarafta yetersiz fiziki şartlarda olan bürolar da mevcut. Bu durum başlı başına bir haksız rekabet oluşturuyor. Bu yüzden müşteriye iyi hizmet verme adına hem büroların sahip olması gereken asgari fiziki şartlarının ne olması gerektiği konusunda bir standart getirilmesi gerekirken, hem de meslek mensuplarının çalışma süreleri, çalıştırabileceği eleman sayıları ve bu elemanların nitelikleri ve hizmet verebileceği mükellef sayıları konularında standartlar belirlenmelidir. Bu konularda oluşturulacak standartlarla haksız rekabetin azalacağını düşünüyorum.”

“Zaman esaslı ücret tarifesinin hayata geçirilmesi” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Zaman endeksli ücret tarifesi kota sistemi ile eş zamanlı olarak uygulanırsa sorunun çözümüne katkısı olur.”

“Haksız rekabet dosyalarının odaların dışında oluşturulan bağımsız kurullarca incelenmesi” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Bağlı bulunulan oda ile olan ikili ilişkiler ve samimiyetsizlik çözümü zorlaştırıyor, bu yüzden haksız rekabet dosyalarının oda dışındaki bağımsız kurullarda incelenmesi faydalı olur”.

“Belirli aralıklarla meslek mensuplarına ruhsat yenileme sınavı yapılması” önerisi ile ilgili katılımcıların ifadeleri;

“Meslekte yaygın olarak görülen haksız rekabet durumlarından biri meslek ruhsatının kiralınması yöntemiyle ortaya çıkan haksız rekabettir. Yaşının ilerlemesinden veya başka nedenlerle mesleği bırakan ruhsat sahipleri ruhsatlarını meslek mensubu olmayan kişilere kiralayabilmekte ve bunun önüne geçilememektedir. Bu biçimde oluşan haksız rekabeti ortadan kaldırmanın yolu, belirli aralıklarla (3 veya 5 yılda bir) meslek mensuplarına ruhsat yenileme sınavının yapılmasıdır. Yapılacak olan sınav mesleği fiilen yürüten meslek mensuplarının tamamının başarılı olabileceği ve güncel konular, tarifeler ve uygulamaları kapsayan bir sınav olurken, bu sınavdaki amaç; mesleğe devam etmeyen bu yüzden en temel güncel bilgilere dahi sahip olmayan meslek mensuplarının ellerindeki ruhsatın alınması olmalıdır. Bu şekilde bir yol izlenirse mesleği devam ettirmeyen ruhsat sahiplerinin ruhsatları iptal edileceğinden ruhsat kiralamalar azalacak ve bu yöntemle oluşan haksız rekabet te büyük ölçüde azalacaktır.”

5. SONUÇ

Türkiye’de serbest çalışan muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlerin bu sorunun çözümünde ne derece etkin olacağına ilişkin değerlendirmelerinin tespiti ile haksız rekabet sorununun çözümüne yönelik önerilerinin tespitini amaçlayan bu çalışmanın nicel boyutunda; meslek mensuplarının haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere ilişkin değerlendirmeleri arasında unvan, yaş ve mesleki deneyim açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmazken, cinsiyet, eğitim düzeyi ve mesleği sürdürdüğü bölge açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Bu farklılıklar cinsiyet açısından incelendiğinde, araştırmaya katılan kadın meslek mensuplarının haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere katılım düzeyi erkek meslek mensuplarından daha yüksek çıkmıştır. Meslek mensuplarının eğitim düzeyleri açısından farklılıklar incelendiğinde önlisans, lisans ve yüksek lisans mezunlarının haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere katılım düzeyi ortaöğretim mezunlarından daha yüksek çıkmıştır. Farklılıklar bölgelere göre incelendiğinde, Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde mesleki faaliyetlerini sürdüren meslek mensuplarının haksız

rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere katılım düzeyleri, İç Anadolu Bölgesinde mesleki faaliyetini sürdüren meslek mensuplarından daha yüksek çıkarken, Marmara, Ege ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde mesleki faaliyetini sürdüren meslek mensuplarının haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere katılım düzeyi Doğu Anadolu Bölgesinde faaliyetini sürdüren meslek mensuplarından daha yüksek çıkmıştır.

Araştırmanın nicel verilerine göre, ölçekte verilen 13 ifadenin aritmetik ortalaması 3,96 olarak ölçülmüştür. Bu sonuç araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının haksız rekabet sorununun çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen yöntemlere katılım düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bulgudan hareketle TÜRMOB tarafından sorunun çözümüne yönelik olarak ölçekte ifade edilen yöntemlerden birinin veya birkaçının uygulanmasına karar verilmesi durumunda, bu yöntemlerin muhasebe meslek mensuplarınınca destekleneceği söylenebilir.

Araştırmanın nitel boyutundan elde edilen bulgulara göre, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne ilişkin “SMMM odalarına yönelik öneriler”, “mesleki sınırlamaya yönelik öneriler”, “tahsilata yönelik öneriler”, “mesleğe girişe yönelik öneriler”, “eğitime yönelik öneriler”, “devlet denetimine yönelik öneriler”, “iş sahiplerine yönelik öneriler”, “meslek mensuplarına yönelik öneriler” ve “mevzuata yönelik öneriler” olmak üzere 9 kategori altında toplanan, 30 adet önerilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın nicel ve nitel bulguları birlikte değerlendirildiğinde, muhasebe meslek mensuplarınınca haksız rekabet sorununun çözümüne yönelik olarak; tahsilat sorununun çözülmesi, büro standartlarının hayata geçirilmesi, meslek mensuplarına yönelik oda denetimlerinin artırılması, etik eğitimin artırılması, meslek mensuplarının hizmet kalitelerini arttırmaları, asgari ücret tarifesine uyumun sağlanması ve meslek mensubu sayısındaki artışın iş hacmindeki artışa paralel olarak düzenlenmesi önerilerinin daha fazla ifade edildiği tespit edilmiştir. Buradan hareketle meslekteki bu sorununun çözümünde yukarıda ifade edilen konularla ilgili düzenlemelere öncelik verilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Araştırma bulgularından da anlaşılacağı üzere meslekteki haksız rekabet sorununun çözümüne yönelik çok farklı öneriler mevcuttur. Bu önerilerden hangisinin veya hangilerinin uygulanarak sorunun çözüme kavuşturulacağı kararı, muhasebe meslek mensuplarının ve mesleğin örgütlü yapısını oluşturan odaların inisiyatifindedir. Bu bağlamda mesleki sorumluluk ve meslek bilinciyle bir araya gelen meslek mensuplarının çözüme yönelik değerlendirmeleri ve bu değerlendirmelerin meslek örgütüne desteklenip sonuç almaya yönelik yasal düzenleme ve uygulamaların hayata geçirilmesiyle, meslekteki haksız rekabet sorununun çözümünde önemli başarılar sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

- Akarsu, A. (2015), “Muhasebecilik Mesleğinde Haksız Rekabet Olgusu: Sivas İlinde Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Akpolat, T. (2015), “Etik Yönelim ve Mesleğe Yeni Başlayanların Algısının Haksız Rekabet Davranışı Üzerine Etkisi: Muhasebeciler Üzerinde Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, Gebze/Kocaeli.
- Arı, H. (2011), Kurumsallaşma Sürecinde Haksız Rekabet. 3. Türkiye Haksız Rekabetle Mücadele Kongresi, Ankara: TÜRMOB Yayınları No:412.
- Arıkan, Y. (2000), “Haksız Rekabet Meslek Yaşantımızın Birinci ve Çözümlemesi Gereken En Temel Sorunumuzdur”. Mali Çözüm Dergisi, (53), 1-7.
- Çekici, N. (2009), Muhasebe Mesleğinde Uzmanlaşma. 1. Türkiye Haksız Rekabetle Mücadele Kongresi. TÜRMOB Yayınları No:367, 88-91.
- Dikmen, B. B. (2019), “Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Deneyim Sürelerine Göre Haksız Rekabetin Değerlendirilmesi: Giresun İl Merkezinde Bir Araştırma”. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (20), 89-109.
- Hair Jr, JF., Hult, GTM., Ringle, C., ve Sarstedt, M. (2016), A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM). Sage Publications, Second Edition.
- İYMMO (2017), <http://www.istanbulymmo.org.tr/Data/Platform/151.pdf> (Erişim Tarihi 15.01.2018).
- Karasioğlu, F., ve Göktürk, İ.E. (2008), “Muhasebe Meslek Mensuplarının Mükelleflere Hizmet Sunum Kriterleri: Konya İli Örneği”. Mevzuat Dergisi, (123).
- Kurnaz, N., Altunal, I., ve Özbek, A. (2016), “Haksız Rekabeti Önleme Açısından TÜRMOB E-Birlik Yazılımı Hakkında Meslek Mensuplarının Değerlendirmeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma”. Mali Çözüm Dergisi, (135), 13-29.
- Morgan, G. A., Leech, N. L., Gloeckner, G. W., ve Barrett, K. C. (2011), Ibm Spss for Introductory Statistics: Use and Interpretation. Routledge Academic, 4th Edition.
- Ömürbek, V., ve Türkoğlu, T. (2013), “Muhasebe Meslek Mensupları Arasında Yaşanan Haksız Rekabet Üzerine Bir Araştırma.” Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute. 16(30), 115-149.
- Sak, E. (2013), “Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Mesleğinde Haksız Rekabet Olgusu”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tugay, O., ve Kılıç, M. B. (2017), “Meslek Etiği ve Muhasebe Meslek Mensuplarının Etik Sözleşme Algısının Kuramsal Modeli”. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (22), 542-554.
- TÜRMOB (2007), Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Mesleklerine İlişkin Haksız Rekabet ve Reklam Yasağı Yönetmeliği, Ankara: Resmi Gazete (26707 sayılı).
- TÜRMOB Faaliyet Raporları (2010-2018). <https://www.turmob.org.tr/FaaliyetRaporlari/39ff0326-bc10-442b-8bf2-8b2d1d33fa2b/2018-faaliyet-rapor> (Erişim Tarihi 18.04.2019).
- Uysal, M. (2019), “Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik Etik Algısının Haksız Rekabet Davranışına Etkisi: Trabzon SMMMO’na Yönelik Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Uzay, Ş., ve Tanç, Ş. G. (2004), “Muhasebecilerin Sorunları ve Beklentileri: Kayseri ve Nevşehir İlleri Uygulaması”. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (22), 94-104.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to determine opinions of public accountants in Turkey about the extent to which the methods that are considered to contribute to solving the unfair competition problem in the profession can be effective in solving this problem and to determine suggestions for solving the unfair competition problem. The study seeks answers to the following questions:

I. What are the opinions of accounting professionals about the methods that are considered to contribute to solving the unfair competition problem in the profession?

II. Is there any significant difference between the opinions of accounting professionals about the methods considered to contribute to solving the unfair competition problem in the profession in terms of title, gender, education level, professional experience, age and the region in which the profession is performed?

III. What are the suggestions of accounting professionals for solving the problem of unfair competition in the profession?

Also the hypothesis that there is a significant difference between the opinions of accounting professionals about the methods considered to contribute to solving the unfair competition problem in the profession in terms of title, gender, education level, professional experience, age and the region in which the profession is performed was tested.

This study was organized in a mixed method research model using a combination of quantitative and qualitative research methods and designed with the convergent parallel design which is a mixed method research design. The quantitative dimension of the research was arranged in accordance with the relational screening model, which is one of the general screening models, while the qualitative dimension was organized in accordance with the phenomenology pattern which is one of the qualitative research patterns. The study data was collected through a survey. The survey consists of two parts. The first part aims to identify the demographic characteristics of the participants while the second part consists of statements aimed at determining the opinions of the professionals about the methods considered to contribute to solving the unfair competition problem in the profession (5-point Likert) and an open ended question aimed at determining their suggestions for solving the problem of unfair competition.

A "scale of solutions to the problem of unfair competition in the accounting profession" was developed. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) sampling adequacy test and Bartlett's test for sphericity were conducted to determine whether the data obtained through the pilot scheme of the survey was appropriate for factor analysis prior to the explanatory factor analysis. The KMO test and Bartlett's test for sphericity revealed that the research data was suitable for factor analysis. Furthermore, the reliability of the scale developed for the study was calculated with Cronbach's Alpha coefficient, which was calculated as 0,846. According to the TURMOB 2018 annual report, there are a total of 57,076 professionals consisting of 4,284 public accountants and 52,792 certified public accountants registered as freelancers in Turkey and this number constitutes the main population of the study. The research data was collected on a voluntary basis in the period from May to July 2019 in the seven geographical regions of Turkey from 512 accounting professionals out of this main population through the convenience sampling method.

The quantitative data was analyzed with a package program and the confidence level was 95%. Descriptive statistical methods, independent samples T test and ANOVA test were used to analyze the quantitative data, and Tukey test was used for multiple comparisons when there was a difference in the ANOVA test. While content analysis which is a qualitative research analysis method was used for the analysis of the qualitative data, statements made by the accounting professionals that offered solutions to unfair competition are presented in the study using the descriptive analysis method. In the quantitative dimension of the study, there were no statistically significant differences among the opinions of the professionals about the methods considered to contribute to solving the unfair competition problem in terms of title, age and professional experience while significant differences were determined in terms of gender, education level and the region where the profession was performed.

According to the quantitative data of the study, the arithmetic mean of the 13 statements given in the scale was measured as 3.96. According to the findings from the qualitative dimension of the research, the accountants who participated in the study had 30 suggestions under 9 categories to solve the unfair competition problem of the profession. When the quantitative and qualitative findings of the research were evaluated together, it was determined that the members of the accounting profession suggested the following more as a solution to the unfair competition problem: solving the payment collection problem, putting office standards into use, increasing chamber audits for the members of the profession, increasing ethics training, having service qualities increased by the members of the profession, complying with the minimum wage tariff, and regulating the increase in the number of professionals in parallel with the increase in the business volume. As a result, it can be said that regulations related to the abovementioned issues should be given priority in order to solve this problem of the profession. As can be understood from the research findings, there are very different suggestions for solving the problem of unfair competition in the profession. In this context, important progress can be made in solving the unfair competition problem in the profession if these suggestions are supported by professional organizations and legal regulations and practices aimed at finding a solution are put into effect.

OKUL MÜDÜRLERİNİN OKUL DENETİM SORUMLULUKLARI

Sevilay Ağaoğlu^{1*+}, Yavuz Selim Ağaoğlu^{2*}

¹Toki İlköğretim Kurumu

² Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

*sevilaydogan8060@hotmail.com, *ysagaoglu@gmail.com

⁺ORCID: 0000-0002-3674-0030, [~]ORCID: 0000-0001-9604-9252

Öz- Bu araştırmada, anaokulu müdürleri tarafından yapılan okul denetimlerine ilişkin anaokulu müdürlerinin görüşlerinin neler olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Çalışma grubu 7 anaokulu müdüründen oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak görüşme yönteminden yararlanılmış, verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Bu çalışmada okul müdürlerinin rehberlik amaçlı denetim yapmaları gerektiği görüşü öne çıkmıştır. Ayrıca okul müdürlerinin hizmetiçi eğitim çalışmalarını ile gelişimlerine katkı sunulması ifade edilmiştir. Okul müdürlerinin sadece kanunları uygulayarak denetim yaptıkları, kişisel olarak katkıda bulunmak istemedikleri, ayrıca denetimlerde öğretmenlerle aralarında yanlış anlaşılmalara önlemek için çekimser kaldıkları anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Okul, Denetim, Anaokulu, Müdür.

SUPERVISION RESPONSIBILITIES OF SCHOOL PRINCIPALS

Abstract – In this study, it is aimed to reveal the views of the activities that conducted for kindergartenprincipals for the supervision of schools. Phenomenology design, one of the qualitative research design, was used in the study. The study group consist of 7 kindergartenprincipals. Interview method was used as data collection tool and content analysis was used in data analysis. In this study, it was emphasized that school principals should conduct supervision for guidance purposes. In addition, the contribution of school principals to their development through in-service training activities was expressed. It is understood that school principals supervise only by applying the laws, , they do not want to contribute personally, and they abstain from their teachers in order to prevent misunderstandings.

Keywords – School, Supervision, Kindergarten, Principal.

GİRİŞ

İnsanlar var oldukları günden bugüne kadar yöneten ve yönetilen olarak hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Sosyal bir varlık olarak yaşamlarına devam etmeyi öğrenmiş ve bu nedenle yönetim sürecini meydana getirmişlerdir. İlk zamandan itibaren insanlar aralarında ekonomik, hukuksal, duygusal ve entelektüel ilişkiler gelişmeye başlamışlardır. Toplumunu meydana getiren bireyler böylece birbirleriyle sürekli etkileşim içerisinde bulunmak durumunda olmuşlardır (Fırincioğulları, 2014).

Okul hedeflerini yerine getirebilmek için diğerleriyle beraber çalışma ve iş yapabilmek süreci okul yönetimi olarak ifade edilebilir. Okul müdürü ise bu süreci en iyi şekilde yöneten, okulun etkili olması için çabalayan, çalışanlarını geliştirmeyi amaçlayan ve bunun için faaliyetler yapan, okulun gelişimi için kaynak sağlayan kişidir.

Diğer faktörlerle beraber etkili okulların oluşumunda okul yöneticilerinin birçok özelliği belirleyici rol oynamaktadır (Yıldırım, 2015). Okul müdürlerinin denetim odağı ve karakter yapısı da bu özellikler arasında yer almaktadır. Denetim odağı kavramının yöneticiler üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır (Özkalp ve Kırel, 2010).

Okul müdürü yöneticiliğin yanında denetim sorumluluğunu da üzerine alan bir kişi olmuştur (Kurt, 2009). Okul müdürü denetim görevini okuluyla ilgili her şeyi denetleyerek yapmalıdır (Başar, 1988). Çünkü diğer örgütlerde olduğu gibi eğitim örgütlerinde de denetim çok önemli bir süreçtir (Yılmaz 2009).

Bir okul müdürü, programlarını yürütülmesini devamlı denetlemek, değerlendirmek ve dönüt sağlamak zorundadır (Bergman, 1998). İyi bir yönetimin en önemli unsur denetim olarak görülmektedir. Çünkü okulların, öğrencilerini yetiştirip geliştirebilmeleri, iyi yönetilmelerinden denetimin görevidir. Örgütlerin denetimsiz kalması durumunda örgüt yalnızlık, düzensizlik ve durağanlığa giderek güç yitirmesine sebep olur (Kimbrough ve Burkett, 1990). Okulların daha verimli öğrenme ortamı haline getirilmesi çok önemlidir (Sergiovanni ve Starratt, 1993).

Okul müdürlerinin yapması gereken en önemli görev eğitim lideri olması ve personelin değerlendirilmesidir (Dönmez, 2002). Son yıllarda okul müdürlerinin rollerinde meydana gelen değişimler nedeniyle okul müdürlerinin denetim etkinliklerine daha fazla önem vermesi önemli hale gelmiştir. Okul müdürleri yaptığı denetim çalışmaları ile öğretmenlerin verimliliğini artırabilmeli ve öğretmene ihtiyaç duyduğu hallerde mesleki rehberlik yapabilmelidir (Mohanty, 2005).

Denetim okul müdürünün liderlik rollerinden biri olarak görülmelidir (Knoll, 1987). İyi denetim yapabilmek için kendini geliştirmek ve profesyonel olmak bu nedenle önemlidir. Çünkü süreklilik oluşturduğundan dolayı

öğretmen ve diğer personelin tüm etkinliklerini gözlemleyerek gerçek durumu ortaya koyabilir (Dumrul, 1986). Yönetimden beklenen, önceden belirlenmiş amaçlara göre insan kaynaklarını kontrol altına almak ve yönetmektir (Bursalioğlu, 2011).

Denetim kavramı durum saptama, değerlendirme, düzeltme ve geliştirme öğelerinden oluşmaktadır (Başar, 1988). Değerlendirme aşaması ise var olan bilgiler ışığında, koşulların ve süreçlerin değerlendirilmesini ve incelenmesini kapsamaktadır (Aydın, 2014). Denetim, denetçinin yönetici, lider, rehber, öğretici ve araştırmacı olarak görev yapmasını gerekli kılar (Taymaz, 2002). Denetim, eğitim sisteminin bir gerekliliği olarak, eğitime harcanan imkânların doğru olarak kullanılması ve eğitim alan kişilerin eğitimde istenilen hedeflere ulaşması, izlenmesi ve denetlenmesi faaliyetleri için ortaya çıkmıştır.

Denetim insan davranışlarını kamu ve kurum yararına kontrol etme sürecidir. Bu sayede denetim yoluyla amaçlara ne derece ulaşıldığının belirlenmesi mümkün kılınmaktadır (Bursalioğlu, 2002). Örgütsel eylemlerin kabul edilen amaçlar doğrultusunda, saptanan ilke ve kurallara uygun olup olmadığının anlaşılması süreci denetim olarak tanımlanabilir (Aydın, 2014).

Eğitim örgütleri açısından bakıldığında denetim; öğrenme-öğretme sürecinin geliştirilmesi için öğretmene yapılan yardım, öğretimin iyileştirilmesi ve öğrenci başarısının artırılmasını amaçlar (Wiles, 1967). Denetim öğretime odaklanma, okulların amaçlarından sapmasını önlemek için işleyişini izleme ve düzeltme (Lunenburg & Ornstein, 2013) ve genel olarak eğitim programının bütününe değerlendirilmesidir (Cogan, 1973).

Eğitim sistemindeki denetim anlayışı, yönetimdeki yaklaşımlar ve kuramlarda görülen değişimlere paralel süreçlerden geçerek gelişim göstermiştir (Aydın, 2016). Denetim süreklilik arz etmektedir ve bu süreklilik içinde denetimin eğitici yönü bulunmaktadır (Özden, 1992). Denetim yönetim süreçlerinin son aşamasını oluşturmaktadır ve yönetsel bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum örgütlerin kendi varlıklarını sürdürmedeki kararlılıklarının doğal bir sonucudur (Aydın, 1993). Kaynakları verimli kullanmak, eğitim çalışanlarını doğru yönlendirebilmek eğitimde istenilen amaçlara ulaşmak etkili bir denetim anlayışı ile sağlanabilmektedir (Ergün, 2018).

Denetim bir baskı aracı olarak değil sürekli bir eğitim olarak görülmektedir (Özden, 1992). Denetimin hiyerarşik ilişkilerden çok işbirliği içerisinde ve etkileşimli bir ilişki kurularak yapılması önemlidir (Glickman ve ark., 2014). Bu sayede okullardaki eksikliklerin tamamlanıp düzeltilmesi ve tüm eğitim paydaşlarında özdenetim bilincinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Başar, 2004). Denetimin temel amacı, örgüt amaçlarının gerçekleştirilme aşamalarını izlemek ve

sonuca varabilmek için gerekli önlemleri almaktır (Altıntaş, 1980). Denetimde temel amaç öğretmenlerin verimliliğini ve dolayısıyla öğrenci başarısını yükseltmektir (Marshall, 2005). Denetim, kamu yararı adına davranış kontrol yöntemi olarak tanımlanabilir (Taymaz, 1982).

Denetim, genel anlamda kamu sektöründe ve tüzel kişiliği bulunan, örgütlerin denetlenmesi sürecidir (Taymaz, 2011). Denetimin genel amacı, örgütün amaçlarının gerçekleştirilme aşamasını ve durumunu saptamak, daha iyi sonuç almak için gerekli önlemleri almaktır (Aydın, 2011).

Geçmiş yıllarda denetim kavramı hataları azaltmak amaçlı “teftiş etme” süreci olarak görülürken günümüzde eğitim öğretim sürecini geliştirme düşüncesini temel alan “rehberlik süreci” olarak algılanmaktadır. Bu sayede denetim öğrenme ve öğretme süreçlerini geliştirerek çıktılarının nitelikli olmasını sağlamakta (Burgaz, 1995) ve eğitim süreci içerisinde öğretim amaçlarına ulaşılmasına yardım etmektedir (Akşit, 2006).

Denetim, şekline bakılmaksızın her faaliyetin içinde yer almaktadır. (Cengiz, 1992). Denetim sistemi örgütsel ve yönetsel zorunluluk olarak her karmaşık örgütte bulunmaktadır. Denetimin, örgüt açısından zorunlu olması, örgütün varlığını sürdürmeye kararlı oluşunun doğal sonucudur.

Denetçilik sisteminde eğitim sistemindeki gelişmeler ve yenilikler çerçevesinde zamanla yeni düzenlemeler yapılmıştır. En eski değişim 2010’lu yılların ilk yarısında yaşanmış, yapılan düzenlemelerle eğitim denetçilerinin görevleri yeniden belirlenmiştir. 2014 ve 2016’da yapılan düzenlemenin arkasından yeni tanımlanan milli eğitim müfettişlerinin görevleri arasında öğretmen denetimi yer almamaktadır. Bu nedenle, öğretmenlerin ders denetim işleri daha önce belirlenen mevzuat gereğince okul müdürlerine bırakılmıştır (MEB, 2014).

Eğitim kurumlarının belirlenen amaçlara uygun yönetilmesi personel ve velilerle iyi bir iletişim içinde olması, kendisine görev tanımı içerisinde verilen eğitim yöneticilerinin denetleme görevini objektif ve demokratik bir ölçüde yürütmesiyle mümkün olabilecektir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, okul müdürleri tarafından yapılan denetimlerle ilişkin olarak anaokulumüdürlerinin görüşlerinin neler olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki alt sorulara cevap aranmıştır:

1. Okul müdürlerinin öğretmen denetimiyle ilgili sorumlulukları nelerdir?
2. Okul müdürleri bu sorumlulukları ne ölçüde yerine getirebilmektedir?

3. Okul müdürlerinin denetimle ilgili sorumluluklarını daha nitelikli bir biçimde yerine getirebilmeleri için neler yapılabilir.

4. Öğretmen denetimi sırasında ne gibi sorunlar yaşanmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, denetim uygulamalarına okullarında karşılaşılan sorunlarının ortaya çıkması ve bu sorunların tekrar edilmemesi bakımından önemlidir. Ayrıca yönetici görüşlerinden yararlanılarak geliştirilen önerilerin denetim hizmetlerinin geliştirilmesine ve bu hizmetlerin daha etkili ve verimli yapılmasına katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve geliştirilmesi, verilerin toplanması ve verilerin analizine yer verilmektedir.

Araştırma Modeli

Okul müdürlerinin denetimlere ilişkin görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Bu tür çalışmalar, okuyucunun insan deneyimlerine ilişkin kavrayışlarının gelişmesine ve duyarlılık kazanmasına yardımcı olmaktadır (Knafl & Howard, 1984). Aynı şekilde bu çalışmalar sayesinde insanların bir olguyu nasıl anlamlandırdıkları ve yorumladıkları ortaya çıkabilmektedir (Denzin & Lincoln, 2005).

Okul müdürlerinin denetime ilişkin deneyimlerinin betimlenmesi amaçlandığından bu çalışmada fenomenolojik araştırma yöntemi kullanılmıştır. Fenomenoloji deseni fark ettiğimiz fakat derinlemesine ve ayrıntılı olarak bilgi sahibi olmadığımız olaylar, deneyimler, algılar ve durumlar gibi olgulara yoğunlaşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Diğer bir deyişle, evrensel gerçekliğin, olayların veya varlıkların doğalarını tanımlayabilmek için kişisel deneyimleri fenomenlere indirgemektir (Creswell, 2007).

Bu çalışmada okul müdürlerinin yaptıkları denetimlere ilişkin algı ve deneyimlerinin nasıl olduğu fenomenoloji deseni kullanılarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmacının önyargılarından mümkün olduğunca uzak bir şekilde yansıtılmasında deneyimlerin ve yorumların, etkili olduğu düşünüldüğünden fenomenolojik araştırma yöntemi tercih edilmiştir (Tufford & Newman, 2012).

Çalışma grubu fenomeni deneyimleyen katılımcılardan oluşturulmuş ve onlarla yapılan görüşmeler yolu ile veriler elde edilmiştir. Verilerin elde edilebilmesi için katılımcıların çalışma konusu fenomene ilişkin deneyimlerini ve algılarını ortaya çıkaracak açık uçlu sorular hazırlanmıştır

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu 2018-2019 yılları içinde Tokat il merkezinde görev yapmakta olan 7 anaokulu müdürü oluşturmaktadır. Bu sayede en yüksek veri büyüklüğüne

ulaşarak kategorilerin doygunluğu sağlanmıştır. Veri doygunluğu kategorilerdeki verilerin tekrarlanmalarına yol açmaktadır. Tekrarlamalar ise araştırmanın kapsamlılığı ve tamlığını göstermektedir (Morse, 1991).

Verilerin Toplanması

Okul müdürleriyle öncesinde görüşmeler yapılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Görüşme formunda hazırlanan soruların açık uçlu olmasına çaba gösterilmiştir. Katılımcılarında onayla görüşmelerin tamamı kayıt cihazına kaydedilmiştir. Yeterli verinin toplanmasını sağlamak amacıyla tekrarlı sorgulamalar yapılmıştır (Shenton, 2004). Görüşmeler 1 saatle 2 saat arasında sürmüştür. Katılımcı onayını almak için katılımcılardan görüşme kayıtlarını kontrol etmeleri istenmiştir. Bu sayede katılımcıların deneyim ve yorumlamaları arasında uyum olup olmadığı incelenmiştir. (Guba, 1981). Katılımcılar bazı sorularda birden fazla görüş ifade etmiştir.

Verilerinin Analizi

İçerik analizi tekniği kullanılarak görüşme yoluyla toplanan veriler analiz edilmiştir. İçerik analizi bir kodlama işlemidir ham verileri standart biçimlere dönüştürmek için yapılır. Bu amaçla elde edilen veriler metinlere dönüştürülerek kodlamalar oluşturulmuştur. Ardından kodlamalar temalara dönüştürülmüştür. Ortak noktalar ortaya çıkarılarak temalara paylaştırılmıştır. Bu şekilde katılımcı kontrolü sağlanmış, fenomenin ayrıntılı bir biçimde betimlenmesi ve ayrıca uzman değerlendirmesi yapılan çalışmanın inandırıcılık düzeyinin arttığı belirtilmektedir. Bu sebeple görüşme notları katılımcılara gönderilerek katılımcıların onayı sağlanmıştır. Ayrıca verilerin analizinde iki uzmandan geri bildirim alınmıştır.

BULGULAR

Tokat il merkezinde görev yapan anaokulu okul müdürlerinin okul müdürlerinin okul denetim sorumlulukları konusundaki görüşlerin mülakat yardımıyla alınmış denetim sırasında yapılması gereken işlemlerle ilgili görevlerin yerine getirilme düzeyleri ile ilgili görüşlerini yazılı olarak ifade etmeleri istenmiştir. Bu çalışmada okul müdürlerinin görevlerinin yerine getirilme düzeyleri belirlenmeye çalışılmış ve bunlarla ilgili çıkarımlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Katılımcıların “okul müdürlerinin öğretmen denetimiyle ilgili sorumlulukları nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplar “geliştirici, iyileştirici” ve “rehberlik içerikli” olmalıdır. Alt tema ise “kanunlar” altında toplanmıştır. İlişkin frekanslar tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1

Ana Tema	f
Alt Temalar	f
Geliştirici ve iyileştirici olmalıdır	3
Kanunlar	1
Rehberlik içerikli olmalıdır	3

Tablo 1 incelendiğinde denetimlerin “geliştirici, iyileştirici (3)” ve “rehberlik içerikli olmalıdır (3)” ana temasına ilişkin verilen yanıtların, 2 kategoride toplandığı görülmektedir. Buna karşın “kanunlar (1)” alt temasına ilişkin verilen yanıtların tek kategoride toplandığı görülmektedir. Katılımcıların verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda yer almaktadır:

Okul müdürü yapıcı, eğitici, geliştirici olmalıdır. Kendini her alanda yetiştirmelidir. Personelini de bu alanda teşvik etmelidir. Öğretimde özdenetim ve oto kontrolün gelişimine yardımcı olmalıdır Sadece öğretmenin hata ya da eksikliklerine odaklı bir denetim benimsememelidir. (M1)

İyileştirmeye, geliştirmeye ve motivasyonu arttırmaya yönelik çalışma ve tutum içerisinde değildir. M2.

Öğretmenleri eğitim-öğretim program çerçevesi içinde faaliyetlerini yürütmesini sağlamak, yardımcı olmak amaçlı olmalıdır.(M3)

Öğretmenlerin uygulaması gereken programlarda elinden gelen gerekli desteği sağlamalı, rehber olmalıdır. (M4)

Okul müdürü kanun, tüzük, yönetmelik ve programa uygun şekilde öğretmenleri denetler. Okul müdürü okulun lideridir. Öğretmenlerin okuldaki sosyal etkinliklere katılmasını teşvik eder.(M5)

Öğretmen denetimleri teftiş havasında değil, rehberlik havasında olmalıdır. Amaç öğretmenin açığını bulmak değil, daha iyisini nasıl yapar olmalıdır. Denetim sonunda eksik görülen noktalar güzel bir üslupla söylenmelidir. (M6)

Eğitim - öğretim ortamlarının iyileştirilmesi ve kullanılması konusunda öğretmene rehberlik etmelidir. Okula yeni atanan öğretmenleri mesleğe alıştırmada yardımcı olmalıdır. (M7)

Katılımcılara “okul müdürleri bu sorumlulukları ne ölçüde yerine getirebilmektedir?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplar “yönetmelikler (3)” ana teması altında 1 kategoride toplanmıştır. Buna karşın “iş birliği (1)” “zaman bulamama (1)” “yeterli ölçüde (1)” “branşların gerektirdiği ölçüde (1)” alt temasına ilişkin verilen yanıtların 4 kategoride toplandığı görülmektedir.

Tablo 2

Ana tema	f	Alt Temalar	f
Yönetmelikler	3	İş birliği	1
		Zaman bulamama	1
		Yeterli ölçüde getirilmektedirler	1
		Branşlarının gerektirdiği ölçüde	1

Tablo 2 incelendiğinde denetimlerin “ yönetmelikler (3)” ana temasına ilişkin verilen yanıtların, 1 kategoride toplandığı görülmektedir. Buna karşın tablo 2 incelendiğinde “iş birliği (1)” “zaman bulamama (1)” “yeterli ölçüde (1)” “branşların gerektirdiği ölçüde (1)” alt temasına ilişkin verilen yanıtların 4 kategoride toplandığı görülmektedir.

Katılımcıların verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda yer almaktadır:

Katılımcıların verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda yer almaktadır:

Okul müdürü sürekli denetim ilkesiyle eksikliklere ani müdahale ederek bu eksiklikler iş birliği içerisinde gidermeye çalışmalıdır. (M1)

Genele baktığımızda okul müdürleri mevzuatı uygulayan ve ilgili yönetmelikler programlar çerçevesinde belirlenmiş yönetim anlayışıyla hareket etmektedir. (M2)

Yeterli ölçüde yerine getirmektedirler. (M3)

Branşlarının gerektirdiği ölçüde yerine getirmektedirler.(M4)

Okulun diğer işlerini yapmaktan zaman bulamayan idareciler vardır. Denetimi çok güzel yerine getirenlerde vardır. Bu işi önemsemeyen okul müdürü de vardır. (M5)

Okul müdürü yönetmelikler çerçevesinde görevini yerine getirebilmektedir. (M6)

Yönetmeliklerin izin verdiği ölçüde kendi deneyimleriyle ve zamanın elverdiği ölçüde yerine getirebilmektedirler. (M7)

Katılımcılara “Okul müdürlerinin denetimle ilgili sorumluluklarını daha nitelikli bir biçimde yerine getirebilmeleri için neler yapılabilir.” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplar “hizmet içi eğitim (3)” ana teması altında 1 kategoride toplanmıştır. Buna karşın tablo 3 incelendiğinde “iş birliği (1)” “zaman bulamama (1)” “yeterli ölçüde (1)” “branşların gerektirdiği ölçüde (1)” alt temasına ilişkin verilen yanıtların 4 kategoride toplandığı görülmektedir.

Tablo 3

Ana Tema	f	Alt Temalar	f
Hizmet içi eğitim	3	Teftiş sistemi değiştirilmeli	1
		Gereksiz prosedür	1
		Müdürün sorumluluklarını azaltmak	1
		Ne iş yaptıklarının önemini anlayarak	1

Tablo 3 incelendiğinde denetimlerin “ hizmet içi eğitim (3)” ana temasına ilişkin verilen yanıtların, 1 kategoride toplandığı görülmektedir. Buna karşın tablo 3 incelendiğinde “teftiş sistemi değiştirilmeli(1)” “gereksiz prosedür(1)” “müdürün sorumluluklarını azaltmak(1)” “ne iş yaptıklarının önemini anlayarak(1)” alt temasına ilişkin verilen yanıtların 4 kategoride toplandığı görülmektedir.

Teftiş sistemi değiştirilmeli bir saatlik teftiş ortamı öğretmenlerin moralini bozmaktadır. Veliler denetim işini daha iyi ve sürekli yapmaktadır. Okul müdürü sorumlulukları

yerine getirirken fiziki ve mekân olarak her türlü imkâna sahip olmalıdırlar. (M1)

Hizmetiçi eğitime alınabilir. Bu konu üzerine bir çalıştay yapılabilir(M2)

Gereksiz prosedürlerin kaldırılmasıyla denetim daha etkili olabilir. (M3)

Ne iş yaptıklarının farkına vararak denetim yapılmalıdır. (M4)

Okul müdürünün sorumluluklarının azaltılması gerekmektedir. Bütün görevlerin okul müdüründe toplanmaması gerekir. Okulun fiziki ortamını okul müdürü değil de daha üst makamlar düzenlemelidir. Müdür muhasebe inşaat vs işleri yapmaktan denetime çok vakit ayırmamalıdır. (M5)

Her okulda çok farklı branşlar olabilir. Bu nedenle müdürler her branşa hâkim olmayabilir. (M6)

Müdürlerin denetimle ilgili olarak hizmet içi eğitimden geçmesinin uygun olacağını düşünüyorum.(M2)

Denetim ile ilgili hizmet işi eğitimler verilebilir. Bir klavuz hazırlanabilir. (M2)

Katılımcılara “Öğretmen denetimi sırasında ne gibi sorunlar yaşanmaktadır?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplar “Öğretmeni tedirgin etmemek” teması altında toplanmıştır. Öğretmen “istenen davranışı kazandırmada sıkıntı yaşamaktadır” ve “malzeme eksikliği”ni alt temasına ilişkin frekanslar 4 kategoride Tablo 4’da sunulmaktadır.

Tablo 4

Ana tema	f	Alt Temalar	f
Öğretmen tedirgin etmemek	5	- Öğretmen istenen davranışı kazandırmada sıkıntı yaşamaktadır	1
		-Malzeme eksikliğinden	1

Tablo 4 incelendiğinde denetimlerin “öğretmen tedirgin etmemek (5)” ana temasına ilişkin verilen yanıtların, 1 kategoride toplandığı görülmektedir. Buna karşın tablo 4 incelendiğinde “Öğretmen istenen davranışı kazandırmada sıkıntı yaşamaktadır (1)” “malzeme eksikliğinden (1)” alt temasına ilişkin verilen yanıtların 2 kategoride toplandığı görülmektedir.

Öğretmen kendini eleştirecek, açık aranacak yine psikolojimi bozulacak kaygısı yaşamaya devam ediyor. Okul müdürünün teşvik edici sözleri bunları ortadan kaldırabilir. Öğretmenin kendine güveni gelir karşılıklı art niyetli bakışlar ortadan kalkar.(M1)

Randevu sistemiyle denetime girilmesi planlandığında okulda gelişen olağan dışı durumlarda saatler uymayabiliyor. Buda aksaklıklara neden olabiliyor. Habersiz denetime girildiğinde öğretmen tedirgin olup normal dersini işlerken dahi sorun yaşanabiliyor.(M2)

Planlardaki bazı etkinlikler için yeterli alt yapı ve fiziki ortam bulunmadığından dolayı, öğretmen istenen davranışı kazandırmada sıkıntı yaşamaktadır.(M3)

Malzeme eksikliğinden.(M4)

Öğretmenin derse hazırlıksız girmesi fiziki ortamı yetersiz bulması ve okul müdürünün denetimi habersiz yapması. Öğretmenin ders işleyişiyle ilgili öğretim metotlarını tam kullanamaması, Sınıfa hâkim olamaması, en önemlisi de okul müdürünün de öğretmenin de bu denetimin ne amaçla yapıldığını bilmesi, Müdür denetimi yermek amaçlı mı, rehberlik amaçlı mı yapıyor. Bunu bilinmesi gerekir. Öğretmenin sınıfta kendini rahat hissetmesi gerekir.(M5)

Öğretmenin yaşadığı heyecan denetime yansiyabiliyor. O yüzden denetim teftiş havasında olmamalıdır. Öğretmenle müdür arasındaki iletişiminin olumlu olması gerekir.(M6)

Öğretmen gergin olabilmektedir. Genelde savunmaya geçmekte okul müdürü de açığını bulmaya çalışmaktadır.(M7)

TARTIŞMA

Okul müdürlerinin öğretmen denetimiyle ilgili sorumlulukları nelerdir?" ile ilgili görüşleri;denetimin daha çok öğretmenlerin geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve rehberlik içerikli olması gerektiği üzerine odaklanmışlardır.Bu görüş milli eğitim bakanlığının 2016 yılından sonra okul müdürlerine yüklemiş olduğu rehberlik odaklı denetim yaklaşımı ile yakın fikir birliği içinde olduğunu göstermektedir.Daha önceki denetim anlayışında öğretmenin performansı nicel olarak değerlendirilmekte idi. Bu durum öğretmeni geliştirici bir yöntem değildi ve öğretmene baskıyı hissettiren, çaresizlik ifade eden bir yaklaşımdı.Bu çalışmada elde edilen veriler, okul müdürlerinin rehberlik ve iyileştirici odaklı denetim yapılmasını ve bu yaklaşımlar doğrultusunda eğitimler almasını, bunları kendi denetimlerinde öğretmenlerine aktarmasını ifade etmektedir. Ders denetimi sırası ve sonrasında yapılan değerlendirme toplantılarında, bazı okul müdürlerinin iyileştirici ve gelişime açık alanları ifade etmekten genelde geri durdukları, bunun nedeninin ise, okul müdürünün öğretmenle arasında oluşabilecek yanlış anlaşılmalara yol açabileceği kaygısından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Altun (2014), Başol ve Kaya (2009) ile Yeşil ve Kış (2015) tarafından yapılan araştırmalarda öğretmenler ders denetimlerinin okul müdürü tarafından yapılmasını istedikleri belirtilmektedir. Denetimin rehberlik ağırlıklı yapılması hususu bu çalışmada elde edilen görüşlerde önem arz etmektedir.

Katılımcılara "okul müdürleri bu sorumlulukları ne ölçüde yerine getirebilmektedir?" sorusuna; denetim sorumluluklarının daha çok yönetmeliklerin belirlediği sınırlılıklara göre yerine getirildiğini söylemektedirler. Bu görüş okul müdürlerinin kişisel özelliklerini ve deneyimlerini denetimlerde göstermek istemediği durumu

yansıtmaktadır. Okul müdürünün denetim yapması yönetmeliklere göre zorunlu olmakla beraber, sınırlayıcı birçok durumu da beraberinde getirebilir. Paylaşım, rehberlik, yönlendirme, işbirliği vb. kişisel özelliklerin daha verimsiz duruma düşmesine neden olabilir. Çalışmada okul müdürünün zamanın yetersiz olduğu, işbirliği yapamadığı, branş farklılıklarının denetimi etkilediği belirtilmektedir.Okul müdürlerinin öğretmen denetimlerine yeterince zaman ayırmamalarının idari işlerin yoğunluğundan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bu durum okul müdürlerine çok fazla sorumluluk verildiği, bunların üstesinden gelmeye çalışırken yetersizliklerin yaşacağını göstermektedir (Dibia, 2013; Ergen ve Eşiyok, 2017; Ikechi, 2010; Kaya ve Ülker, 2011; Onuma,2015; Özbaş, 2002; Ünal ve Şentürk, 2011). Okul müdürlerinin öğretmen denetimi konusunda beceri sahibi olmadıkları tespit edilmiştir (Onuma, 2015).

"Okul müdürlerinin denetimle ilgili sorumluluklarını daha nitelikli bir biçimde yerine getirebilmeleri için neler yapılabilir." sorusuna;araştırmaya katılan okul müdürlerinin tamamına yakınının hizmetiçi eğitim almaları gerektiği konusunda görüş bildirmişlerdir.Okul müdürlerinin çoğunluğu öğretmen denetimi konusunda iyi planlanmış, uygulamalı bir hizmetiçi eğitime ihtiyaçlarının olduğunu belirtmişlerdir. Başka bir çalışmada öğretmenler ve müdürler, müfettişlerin öğretmenlere mesleki rehberlik yapmaya devam etmelerini ancak, okul müdürlerinin de ders denetimi konusunda hizmet içi eğitimler alarak objektif bir şekilde öğretmen denetimlerini yapmaya devam etmelerini istedikleri tespit edilmiştir (Tonbul ve Baysülen,2017).

Katılımcılara "okul müdürlerinin denetimle ilgili sorumluluklarını daha nitelikli bir biçimde yerine getirebilmeleri için neler yapılabilir." sorusu sorulmuştur. Okul müdürlerinin denetimine ilişkin bu soruya verilen cevaplarda neler yapılmasından daha çok neler yapılmaması üzerinde görüş bildirdikleri görülmüştür. Bu hususta en temel unsur "öğretmene baskı oluşturmamak", "tedirgin etmemek"tir. Denetimin doğası olarak denetim yapılan kişi baskı altında kendini hissedebilmektedir.

SONUÇ

Müdürlerin denetim konusundaki yetkinliklerini artırılabilir ve öğretmen denetimlerini daha işlevsel yapabilmeleri için hizmetiçi eğitimler düzenlenmesi önemlidir. Öğretmen denetimini ile ilgili lisans düzeyinde dersi konulup işlenmesi farkındalığın artmasını sağlayabilir. Okul yöneticilerinin eğitim yönetimi ve denetimi alanında yüksek lisans yapması konusunda destek verilebilir.

KAYNAKLAR

- Akşit, F. (2006), Performans değerlendirmeye ilişkin öğretmen görüşleri (Bigadiç İlköğretim Öğretmenleri Örneği). Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2, 76-101.
- Altıntaş, R. (1980), Liselerde kurum teftişi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Eğitim Fakültesi, Ankara:
- Altun, B. (2014). Denetime eleştirel yaklaşım: Öğretmen denetimi nasıl olmalı. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın
- Aydın, İ. (2016), Öğretimde denetim: durum saptama, değerlendirme ve geliştirme. (6. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın, M. (1993), Çağdaş Eğitim Denetimi. Personel Eğitim Merkezi Yayın No:4.
- Aydın, M. (2011), Çağdaş Eğitim Denetimi. 6. Baskı. Ankara: Hatipoğlu Yayınevi.
- Aydın, M. (2014), Çağdaş Eğitim Denetimi. (6. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Başar, H. (1988), Öğretmenlerin Değerlendirilmesi. Ankara: Pegem Yayıncılık
- Başar, H. (2004), Okulda Denetim. Y. Özden (Ed.) Eğitim Ve Okul Yöneticiliği El Kitabı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bergman, A.B. (1998), Elementary School Principal: With Reproducible Forms Checklists, And Letters. San Francisco: Jossey-Bass.
- Burgaz, B. (1995), İlköğretim kurumlarının Denetiminde Yeterince Yerine Getirilmediği Görülen Bazı Denetim Roller ve Nedenleri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11, 127- 134.
- Bursalıoğlu, Z. (2000), Eğitimde yönetimi anlamak sistemi çözümlmek. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Bursalıoğlu, Z. (2002), Okul Yönetiminde Yeni Yapı Ve Davranış, Ankara: Pegem Yayınları.
- Bursalıoğlu, Z. (2011), Okul Yönetiminde Yeni Yapı Ve Davranış. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Cengiz C. (1992), Milli Eğitim Bakanlığı Bakanlık Müfettişlerinin Yetiştirilmesi Ve Teftişin Geliştirilmesi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Cogan, M. L. (1973), Clinical Supervision. Boston: Houghton Mifflin Creswell, J. W. (2007), Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches. Thousands Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2005), The Sage Handbook Of Qualitative Research (3rd Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dibia, N.G. (2013). Extrinsic motivation and its effect on teachers' job performance. Journal of Nigerian Academy of Education, 8(1), 25-41.
- Dönmez, B. (2002), Müfettiş, Okul Müdürü Ve Öğretmen Algılarına Göre Anaokulu Müdürlerinin Yeterlilikleri. Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 8 (29), 27-45.
- Dumrul, N.S. (1986), İlkokul Müdürlerinin Denetim Yetki ve Yeterlilikleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergen, H. ve Eşiyok, İ. (2017). Okul müdürlerinin ders denetimi yapmasına ilişkin öğretmen görüşleri. Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(1), 1-19.
- Ergün, E. (2018), Journal of Social and Humanities Sciences Research. Öğretmenlerin Gözünden Denetim: Sorunlar ve Beklentiler. Pp.1885- 1899.
- Fıncıoğulları, E. (2014), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. 2014. İlkokul Müdürlerinin Ders Denetimleri İle İlgili Öğretmen Görüşleri.
- Glickman, C.D., Gordon, S.P. Ve Ross-Gordon J.M. (2014), Denetim Ve Öğretimsel Liderlik: Gelişimsel Bir Yaklaşım. (M. Aksu ve E. Ağaoğlu Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Guba, E. G. (1981), Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries. Educational Technology Research and Development, 29(2), 75-91.
- Ikechi, M. (2010). Supervision in Nigeria: problem and prospects. Journal of Educational Studies and Research, 3(1), 30-38.
- Kaya, S. ve Ülker, Y. (2011), İlköğretim okulu müdürlerinin sınıf içi etkinliklerin denetiminde yapmaları gereken ve yapmadıkları işler konusunda öğretmen görüşleri. III. Uluslararası Katılımlı Eğitim Denetimi Kongresi, 22-24
- Kimbrough, R.B. & Burkett, C.W. (1990), The Principalship: Concepts and Practices. Englewood Cliffs, Nj: Prentice-Hall.
- Knafli, K. A. & Howard, M. J. (1984), Interpreting and reporting qualitative research. Research in Nursing & Health, 7(1), 17-24.
- Knoll, M. K. (1987), Supervision For Better Instruction. New Jersey: Prentice Hall, Inc.
- Kurt, S. (2009), İlköğretim Kurumlarındaki Yöneticilerin Denetim Faaliyetlerine İlişkin Yönetici Görüşlerinin Değerlendirilmesi. Edirne. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran, 2009
- Lunenburg, F. C. & Ornstein, A. C. (2013), Eğitim Yönetimi. Gökhan Arastaman (Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık. Marshall, K. (2005), It's Time To Rethink Teacher Supervision and Evaluation. Phi Delta Kappan, 86(1), 727-735.
- MEB, (2014). Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Denetim Başkanlığı ile Maarif Müfettişleri Başkanlıkların Yönetmeliği, Resmi Gazete, Sayı: 29009. [Online]: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140524-18.htm>.
- Mohanty, J. (2005), Educational Administration, Supervision And School Management. Usa: Deep & Deep Publications.
- Morse, J. M. (1991), Strategies for sampling. In: J. M. Morse (Ed.). Qualitative Nursing Research: A Contemporary Dialogue (pp. 127-145). London: Sage Publications.
- Onuma, N. (2015). Principals' management support practices for enhancing teachers' performance in secondary schools in Nigeria. Journal of Emerging Trends in Educational Research and Policy Studies, 6(1), 11-17.
- Özbaş, M. (2002). İlköğretim okulu müdürlerinin sınıf içi etkinliklerin denetiminde yapmaları gereken ve yapmadıkları işler konusunda müdür ve öğretmen görüşleri. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özden, Y. G. (1992), Denetim Olgusu. Denetim Dergisi, 2 (78).
- Özkalp, E., Kirel, Ç. (2010). Örgütsel Davranış. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Sergiovanni, T. J. & Starratt, R. J. (1993), Supervision: A Redefinition. Usa: Mcgraw-Hill, Inc.
- Shenton, A. K. (2004), Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research Project, Education for Information, 22(2), 63-75
- Taymaz, H. (2002), Eğitim Sisteminde Denetim Kavramları, İlkeler, Yöntemler, Ankara: Pegem Yayıncılık,
- Taymaz, H., (2011), Eğitim sisteminde teftiş kavramları, ilkeler, yöntemler. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Taymaz, H., (1982), Teftiş Kavramları, İlkeler, Teknikler. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını, No: 113, Ankara:
- Tonbul, Y. ve Baysülen, E. (2017), Ders denetimi ile ilgili yönetmelik değişikliğinin maarif, müfettişlerinin, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri açısından değerlendirilmesi. İlköğretim Online, 16(1), 299-311.
- Tufford, L. & Newman, P. (2012), Bracketing in qualitative research. Qualitative Social Work, 11(1), 80-96.
- Ünal, A. ve Şentürk, R. (2011, 8-10 Eylül). İlköğretim okul müdürlerinin ders denetimi uygulamaları. 20. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, Burdur.
- Wiles, K. (1967), Supervision For Better Schools. Usa: Prentice-Hall International,
- Yeşil, D. ve Kış, A. (2015), Okul müdürlerinin ders denetimine ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2(3), 27-45.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, İ., (2015), Okul Yöneticilerinin Kişilik Ve Denetim Odağı Özelliklerinin Öğretmenlerin İş Doyumu ve Okul Etkililiği Açısından İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum
- Yılmaz, K (2009), İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Nisan 2009/ Cilt. 10, Sayı. 1, ss. 19-35 ISSN: 1300-2899.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Supervision is the process of supervising organizations with a legal personality in the public sector in general. The overall objective of the supervision is to determine the stage and status of the organization's objectives and to take the necessary measures to achieve better results. The process of working and doing business with others in order to fulfill the goals of the school can be expressed as school management. The school principal is the person who manages this process in the best way, strives for the effectiveness of the school, aims to improve its employees and conducts activities for this, and provides resources for the development of the school.

Objectives

In this study, it is aimed to reveal what kindergarten principals' views are regarding the inspections made by school principals.

Methods

Qualitative research design was used in this study, which aims to reveal the views of school principals about supervisions. The study group was formed from the participants who experienced the phenomenon and data was obtained through interviews with them. The working group consists of 7 kindergarten principals working in the city center of Tokat between 2018-2019. Semi-structured interview form was created by making interviews with the principals. Efforts were made to make the questions prepared in the interview form open-ended. With the approval of the participants, all of the interviews were recorded on the recording device.

Discussion

What are the responsibilities of school principals regarding teacher control? ” opinions about; they focused on the need for supervision to be developed, improved and guided. They say that the supervision responsibilities are mostly fulfilled according to the limitations set by the regulations. Nearly all school principals expressed their opinions about the need for in-service education. In the answers given to this question regarding the supervision of school principals, it was seen that they gave opinions on what should be done more than what was done.

Results

Placing and teaching undergraduate level lesson about teacher supervision may increase awareness. Support can be given to school administrators to pursue a master's degree in education management and supervision.

ÖZEL HASTANELERDE İNSAN KAYNAKLARI BİLGİ SİSTEMİNİN KULLANIMI ÜZERİNE BİR NİTEL ARAŞTIRMA: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ

Vildan Ateş^{1*}, Burcu Akça^{1*}

¹Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İşletme Fakültesi

*vates@ybu.edu.tr, *burcuakca_91@hotmail.com

+ORCID: 0000-0002-8855-8556, -ORCID: 0000-0002-6422-6194

Öz- Günümüzde başarılı ve etkin insan kaynağı (İK) yönetimi hedefine ulaşmak isteyen kurumlar bilişim sistemlerinden faydalanmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı özel hastanelerde kullanılan insan kaynakları bilgi sisteminin (İKBS) kullanımı, benimsenme durumu, kuruma faydaları, kullanıcı memnuniyeti ve kullanımı önündeki engelleri ortaya çıkarmaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup Ankara ilindeki özel hastanelerde yönetici konumundaki İK personeli ile yarı yapılandırılmış görüşme formu ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi için betimsel analiz ve içerik analiz teknikleri kullanılmıştır. Sonuç olarak özel hastanelerde İKBS kullanımı, benimsenmesi, faydaları ve kullanıcı memnuniyetinin olumlu ve yüksek olduğu görülmüştür. Çalışma sonucunda İKBS kullanımı önündeki engellerin etkisini azaltmak için gerekli önlemler ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler – Özel hastaneler, insan kaynakları, İK, bilişim sistemi, insan kaynakları bilgi sistemi.

A QUALITATIVE RESEARCH ON THE USE OF HUMAN RESOURCE INFORMATION SYSTEM IN PRIVATE HOSPITALS: ANKARA PROVINCE CASE

Abstract – Today, organizations that want to achieve successful and effective human resource (HR) management use information systems. The aim of this study is to reveal the barriers about the usage, adoption, benefits to the organization, and user satisfaction of the human resources information system (HRIS) used in private hospitals. Qualitative research method was used in the study. Interviews with HR personnel in manager positions at HR department of private hospitals in Ankara were conducted through a semi-structured interview form. Descriptive and content analysis techniques were used for data analysis. As a result, it has been seen that the use, adoption, benefits and user satisfaction of HRIS in private hospitals are positive and high. As a result of the study, necessary countermeasures and recommendations were made to reduce the impact of the barriers to the use of HRIS in private hospitals.

Keywords – Private hospitals, human resources, HR, information system, human resources information system.

GİRİŞ

Günümüzde yeni ekonominin zorluklarından ve üstesinden gelmek ve rekabet ortamında ayakta kalabilmek için organizasyonların yaratıcı ve yenilikçi personele her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardır. Bu yüzden organizasyonların en önemli kurumsal varlıklarından biri de insandır. Geleneksel olarak personel yönetimi olarak adlandırılan insan kaynakları yönetiminin rolü günümüz organizasyonlarında tamamen değişmiş olup stratejik bir konuma gelmiştir. İnsan kaynakları yönetiminde değişim göze çarpmakta olup bu alanda da bilgi sistemlerinin kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Thite, Kavanagh ve Johnson, 2012). İKBS organizasyonların insan kaynakları ile ilgili bilgileri toplamak, depolamak, işlemek, analiz etmek ve dağıtmak için kullanılan bir bilgisayar sistemi şeklinde tanımlanabilir (Gupta, 2013). Donanım ve yazılım bileşenlerinin yanı sıra, organizasyonun çalışanlarını, politikalarını, süreçlerini, formlarını ve verilerini de içerisinde barındırmaktadır. İKBS fikirlerin ve uzmanlığın çok değer verildiği, bilgi tabanlı ekonomide özellikle önemlidir (Shiri, 2012). İKBS organizasyonun orta ve uzun vadeli stratejik hedeflerine ulaşmasına da yardımcı olmaktadır. Buna ilaveten karar vericilerin karar verme sürecini desteklemek için bilgiyi toplayıp, yönetip ve raporladıkları için İKBS her organizasyon için stratejik bir araç haline gelmiştir. İKBS sayesinde proje takımları ve bölüm yöneticileri sürekli olarak insan kaynakları ile etkileşime girmekte ve kurumsal stratejinin başarılı bir şekilde uygulanmasında giderek önem kazanmaktadır (Nagendra ve Deshpande, 2014; Pyburn, 1983).

Hastanelerde diğer kurumlar gibi İKBS'yi kullanmakta olup kullanan hastane sayısının da arttığı görülmektedir (Shi, 2010). Literatür taraması sonucu hastane bilgi sistemlerini ve insan kaynakları yönetimini inceleyen çok fazla çalışma olmasına rağmen hastaneler için stratejik öneme sahip İKBS'yi inceleyen sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Buna ilaveten çalışmaların büyük çoğunluğunda gelişmiş ülkelere odaklanıldığı gelişmekte olan ülkelerde sınırlı sayıda olduğu görülmüştür (Ahmadi, Nilashi, İbrahim, 2015; El-Jardali, Makhoul, Jamal ve Tchaghchaghian, 2008; İsmail ve diğerleri, 2010; El-Jardali, Tchaghchaghian, Jamal, 2009; Malik ve Kahan, 2009; Panayotopoulou, 2007; Roztockı ve Weistroffer, 2011). Ayrıca, Türkiye'ye özel olarak odaklanılan İKBS araştırmaları da çok az miktardadır.

Bu çalışmanın amacı Ankara'daki özel hastanelerde İKBS kullanım ve benimsenme durumunu, sağladığı faydaları, memnuniyet düzeyleri ve kullanımı önündeki engellerin neler olduğunu incelemektir. Çok az sayıda bu konuda yapılmış

araştırma olduğundan ve buna ilaveten özel hastanelerde İKBS durumunu açıkça ortaya çıkarmayı amaçladığından önemli olup bu alanda literatüre katkı sağlayacaktır. Buna ilaveten bilişim sistemi kullanmanın özel hastanelere İK alanında sağladığı yararları ortaya koyacağından diğer sağlık kuruluşlarını ya da İK alanında bilişim sistemi kullanmayan diğer kurumlar için de teşvik edici olacaktır.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde giriş, ikinci bölümde literatür taraması sunulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde yöntem verilirken dördüncü bölümde araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. Son bölümde ise sonuç ve öneriler bulunmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taraması sonucu İKBS alanında yapılan çalışmalar üç bölümde gruplandırılmış ve bu doğrultuda aşağıda sunulmuştur. Birinci bölümde İKBS'nin insan kaynakları planlamasına etkileri ve organizasyonlara sağladığı faydaları içeren çalışmalar incelenmiştir. İkinci bölümde İKBS'nin farklı kurumlarda kullanımını inceleyen çalışmalar sunulmuştur. Üçüncü ve son bölümde de hastanelerde İKBS konusunda yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir.

Shiri (2012) yaptığı çalışmada İKBS kullanımının işletmelerin insan kaynakları fonksiyonları üzerindeki etkinliğini ve önemini araştırmıştır. Çalışma sonucunda araştırmacı insan kaynakları fonksiyonlarını direkt etkilediğini ve doğrudan önemli olduğunu rapor etmiştir. Buna ilaveten insan kaynakları fonksiyonlarının bütüncüllüğü insan kaynakları uzmanlarının işletmenin stratejik yönüne katkı sağlamasında yardımcı olacağını da belirtmiştir. Aynı konudaki bir diğer çalışmada Nagendra ve Deshpande (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yaptıkları çalışmada insan kaynakları bilgi sisteminin (İKBS) orta ve büyük organizasyonlarda kullanım durumunu ve insan kaynakları planlaması ile bütünleştirildiğinde organizasyonlara sağladığı avantajları araştırmışlardır. Günümüz İKBS insan kaynakları planlama fonksiyonunun otomatikleştirerek organizasyonlara yardımcı olduğunu vurgulamışlardır. Çalışma sonunda İKBS'nin yetenek envanteri, eğitim ihtiyaç analizi, başarı planlama ve iş talepleri alanlarında kullanılmasıyla insan kaynakları planlamasının verimlilik ve etkinliğine olumlu katkısı olduğunu rapor etmişlerdir. Aggarwal ve Kapoor (2012) çalışmalarında organizasyonların karşılaştığı aşırı rekabet ortamında insan kaynaklarının yönetiminde bilgi sistem ve teknolojilerinin öneminin arttığını vurgulamışlardır. İKBS organizasyonların rekabet gücünü arttırmada ve etkili olmasında kritik bir faktör haline gelmiştir. Çalışmalarında İKBS'nin bileşenlerini, faydalarını ve işlevlerini

vurgulamışlardır. İKBS'nin yöneticiler, insan kaynakları bölümü ve çalışanlar olmak üzere üç farklı kategoride faydaları olduğunu belirtirken İKBS'nin bir işletmenin omurgası olarak görülebileceğini de dikkat çekmişlerdir. Aynı doğrultuda Jahan tarafından 2014 yılında yapılan çalışmada da Bangladeş'teki ulusal ve uluslararası işletmeler ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda işletmelerin artık bir maliyetten ziyade önemli bir yatırım aracı olarak gördüklerini ve kabul edilebilirlik düzeyinin arttığına dikkat çekmişlerdir. Üst yönetimin desteğinin mutlaka olması gerektiğini ve çalışanlar ile yöneticiler arasındaki iletişimi daha hızlı hale getirdiğini belirtmişlerdir.

Literatürde İKBS kullanım durumlarını farklı kurumlarla (üniversite, kamu kurumları, özel işletmeler, uluslararası işletmeler) ve farklı ülkelerde gerçekleştiren araştırmalar olduğu görülmektedir. Üniversitelerde İKBS kullanımı ile alakalı çalışmalar yapılmıştır. 2005 yılında Beadles, Aston, Lowery ve Johns tarafından Amerika'daki üniversite İKBS yöneticileri ile gerçekleştirilen çalışmada İKBS'nin kullanımı sonrası beklenen faydaların elde edilip edilmediği araştırılmıştır. Çalışma sonucunda İKBS kullanımı ile maliyetlerin azalması, iletişimin artması, faaliyetlere harcanan zamanın azalması gibi potansiyel faydalara ulaşılmadığı görülmüştür. Bir diğer çalışmada Altarawneh ve Al-Shqairat (2010) Ürdün'deki üniversitelerde İKBS'nin ne derece benimsendiğini, kullanıldığını, faydalarını ve kullanımı önündeki engellerini araştırmıştır. Çalışma sonucunda üniversitelerde İKBS'nin genel yönetsel rutin amaçlar için kullanıldığını ve en büyük faydaları olarak da erişim imkânı ve hızlı yanıt verilmesi olduğunu vurgulamışlardır. İKBS'nin kullanımı önündeki en büyük engellerin ise mali kaynak eksikliği ile üst yönetim desteği şeklinde rapor etmişlerdir. Aynı faydaları vurgulayan bir diğer çalışmada da Kashive (2011) tarafından yapılmıştır. Buna ilaveten idari çalışan ile stratejik yöneticiler arasında yeni nesil iletişim kurucu ve örtük bilgiyi yöneten aracın İKBS olduğu vurgulanmıştır. 2010 yılında yapılan bir diğer araştırmada Avustralya'daki on altı kamu kurumunda (eğitim, sağlık, savunma, finans, iletişim kurumları) İKBS benimsenmesini etkileyen faktörler incelenmiştir (Trosahni, Jerram ve Gerrard, 2010). Çalışma sonucunda kamu sektöründe İKBS'nin benimsenmesinin çevresel, örgütsel ve teknoloji faktörlerine bağlı olduğu rapor edilmiştir. Bir diğer çalışmada Singh, Jindal ve Samim (2011) ve arkadaşları tarafından Hindistan, Pakistan, Endonezya, Tayland, Sri Lanka ve Kenya'daki bankacılık endüstrisindeki İKBS'nin kullanım durumu incelenmiştir. Çalışma sonucunda İKBS'yi yönetmek ve geliştirmek için entegre platform, tutarlı

süreçler, gizlilik yasaları gerekliliği önerilerinde bulunulmuştur. 2015 yılında Al-Dmour, Love ve Al-Debei tarafından yapılan çalışmada Ürdün'deki ticari işletmelerde İKBS uygulamalarının kapsamını araştırmışlardır. Çalışma sonucunda İKBS'nin kullanım durumunun orta derecede olduğunu fakat uygulama düzeylerinde bazı farklılıklar olduğunu rapor etmişlerdir. Buna ilaveten kullanılan İKBS uygulamalarının iş türlerine ve iş sürelerine bağlı olarak ticari işletmeler arasında değiştiğini fakat işletme boyutlarına göre farklı olmadığını vurgulamışlardır.

Hastanelerde İKBS kullanımını konu alan çalışmalar incelendiğinde literatürde az sayıda çalışma bulunmaktadır. Mujebb (2012) tarafından yapılan çalışmada Sri Lanka'daki devlet hastanelerinde insan kaynakları yönetiminin önemine vurgu yapılarak İKBS kullanılmasına olan ihtiyaç ortaya konmuştur. İKBS'nin uzun vadede etkin bir şekilde çalışmasına, ekonomik olarak uygulanabilir ve sürdürülebilir olması gerektiğini vurgulamışlardır. Kamu sağlık kurumundaki yöneticilerin de bilişim alanında yetkin kişiler olması ve İKBS kullanımını desteklemeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Teknik personel tarafından da sistemin sürekli izlenmesi ve gerekli iyileştirmeleri yapmaları gerektiğine de dikkat çekmişlerdir. Alam, Masum, Beh ve Hong'un 2016 yılında yaptıkları çalışmada Bangladeş'teki özel hastanelerde İKBS kabul kararını etkileyen kritik faktörleri araştırmışlardır. Çalışma sonucunda insan, teknik, yönetsel ve çevresel faktörlerin etkili olduğunu rapor etmişlerdir. İnsan faktörü içerisinde personelin bilişim alanındaki yeterliliği, teknik faktör içerisinde kurumun bilişim alt yapısı; yönetsel faktör içerisinde üst yönetim desteği en fazla etkili olurken çevresel faktörler arasında da rekabetçi baskı ön plana çıkmıştır. Kamaludin ve Kamaludin tarafından (2017) Malezya'da özel bir hastanede İKBS'nin kullanıcılar tarafından kabul edilmesini etkileyen temel faktörleri araştırmışlardır. Teknoloji Kabul Modelini kullanarak yaptıkları araştırmada algılanan yararlılığın kullanımla ters orantılı olduğunu ve sistem kullanımının kullanıcı memnuniyetini etkilediğini rapor etmişlerdir.

YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veriler toplanmıştır. Toplanan veriler betimsel ve içerik analizi teknikleri ile analiz edilmiştir. Araştırmadaki tüm süreçler araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Örneklem Yöntemi

Bu çalışmanın örneklem yöntemi amaçlı örnekleme yöntemlerinden kritik durum örneklemesidir. Kritik durum örnekleme tercih nedenleri sınırlı ölçüde genelleme yapılmasına olanak tanıdığı ve bir durumda meydana gelen kritik vaziyetin diğer durumlar içinde geçerli olacağını varsaydığı içindir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu Ankara ilindeki özel hastanelerdir. Çalışmanın gerçekleştirildiği Nisan 2019 tarihinde Ankara ilinde 35 tane özel hastane bulunmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2019). Tüm özel hastanelerle telefon ve elektronik mail aracılığı ile iletişime geçilmiştir. Özel hastanelere araştırma hakkında detaylı bilgiler verilmiş ve İK birimleri ile görüşmeler talep edilmiştir. Sonuç olarak 15 özel hastane görüşme taleplerine olumlu görüş bildirmiş olup Ankara'daki özel hastanelerde İK bölümlerinde yönetici ya da uzman pozisyonunda çalışan 15 kişi bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Buna ilaveten devlet hastanelerinin bilişim sistemlerini kullanması ve hazır bulunuşluk düzeyleri özel hastanelerden farklı olduğundan bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak katılımcılarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Tam yapılandırılmış görüşmeden daha esnek olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile görüşme soruları hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme öncesi hazırlanan sorulara ilaveten sorulara verilen yanıtların detaylandırılabilmesi ve sonda soruların sorulmasına imkân vermesinden dolayı tercih edilmiştir.

Görüşme formunun oluşturulması sürecinde ilk olarak literatür taraması sonucu İKBS kullanım durumunu ve yaklaşımlarını öğrenmeye yönelik yarı yapılandırılmış görüşme formu taslağı oluşturulmuştur. Görüşme formunun geçerliliği için uzman görüşlerine başvurulmuştur. İşletme, yönetim bilişim sistemleri ile yönetim ve organizasyon bölümlerindeki 5 uzmanın maddelerin geçerliliği ve uygunluğu hakkında görüşleri sorulmuştur. Uzman geri bildirimleri sonucu görüşme formunda değişiklikler yapılmıştır. Buna ilaveten görüşme formunda sorulacak soruların katılımcılar tarafından anlaşılabilir olmasına dikkat edilerek açık ve belirgin ifadeler kullanılmaya özen gösterilmiştir. Soruların anlaşılabilir olup olmadığı da bilişim alanında çalışan 3 yönetici ile görüşmeler yapılarak sağlanmıştır. Görüşmelerde katılımcılar tarafından belirtilen

ve dikkat çekilen noktalar değerlendirilerek görüşme formuna son hali verilmiştir.

Görüşme formu toplam iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde görüşme yapılan katılımcıların demografik bilgileri (yaş, öğrenim düzeyi, meslek, kurumda çalışma süresi, İK alanında çalışma süresi, hizmet içi eğitim alma durumları) sorulmaktadır. İkinci bölümde 14 soru bulunmaktadır. İlk iki soru hastanede çalışan personel sayısı ve hastane hizmet süresi sorularıyla diğer sorularda İKBS'nin hastanede kullanım süresi, amaçları, hangi faaliyetlerine destek sağladığı, hangi sorunlarını çözdüğü, hastaneye katkıları, memnuniyet düzeyleri, kullanımı önündeki engeller ve karşılaştıkları sorunlar ile alakalı 12 sorudan oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler dört adımdan oluşmaktadır. İlk adımda Ankara'daki tüm özel hastaneler ile e-mail ve telefon ile iletişime geçilmiştir. Araştırma hakkında bilgilendirmeler yapılarak İK bölümünde yönetici pozisyonundaki çalışanlar ile görüşme için gerekli planlamalar yapılmıştır. İkinci adımda görüşme formunun çıktısı alınarak hazırlıklar yapılmıştır. Üçüncü adımda ise görüşmeler katılımcıların istekleri doğrultusunda hastanedeki ofislerinde 15 Nisan-30 Haziran 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup ortalama 40 dakika sürmüştür. Katılımcıların ofisinde gerçekleştirilen görüşmelerde sorulara verilen cevaplar araştırmacı tarafından not alınmıştır. Tüm görüşmeler araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Sohbet ortamında gerçekleşen görüşmelerde sorulara verilen cevaplar araştırmacılar tarafından geribildirimlerde bulunularak katılımcının onaylaması da sağlanmıştır. Dördüncü ve son adımda da katılımcılar 1, 2, 3...15 şeklinde numaralandırılmış ad ve soyadları kullanılmayarak görüşmeler rapor edilmiştir. Her görüşme sonunda ivedilikle o görüşmenin transkriptleri oluşturulmuştur. Çalışmanın iç güvenilirliğini sağlamak yani tutarlılığı için katılımcıların benzer deneyime sahip kişiler olmasına özen gösterilmiştir. Veri toplama sürecinde de hazırlanan görüşme formu ile aynı ortamda verilerin toplanması sağlanarak iç güvenilirlik sağlanmıştır.

Verilerin Analizi

Görüşmeler sonucu toplanan verilerin analizi için betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Her bir soruya verilen cevaplar düzenlenmiş ve gerekli olan yerlerde doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. İçerik analizinde ise birbirine benzeyen veriler belirli kavramlarda bir araya getirilerek yorumlanmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde görüşme sonucunda elde edilen bulgular sunulacaktır. İlk olarak katılımcıların demografik bilgileri yer almaktadır. Daha sonra görüşme sonucundaki katılımcıların cevaplar toplu olarak incelenerek sözcük sıklık hesaplamaları sonucunda kavramlara ulaşılmıştır. Doğrudan alıntılar yapılarak da görüşmecilerin cevapları desteklenmiştir.

Tablo 1’de görüşme yapılan katılımcıların demografik bilgileri görülmektedir. Katılımcıların yaşları, kurumdaki unvanları, öğrenim düzeyleri, kurumda çalışma süreleri, İK alanında çalışma süreleri ve son beş yılda İK ve bilişim sistemleri ile alakalı eğitim alma durumları sorulmuş ve tüm cevaplar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Görüşme No	Yaşı	Kurumdaki Unvanı	Öğrenim Düzeyi	Kurumda Çalışma Süresi (yıl)	İK Alanında Çalışma Süresi (yıl)	Son 5 Yılda Eğitim Alma Durumu
1	37	İK Müdürü	Lisans	1’den az	3	Hayır
2	33	İK Müdürü	Yüksek Lisans	1’den az	6	Evet
3	24	İK Uzmanı	Yüksek Lisans	3	3	Evet
4	40	İK Uzmanı	Yüksek Lisans	3	3	Evet
5	32	İK Uzmanı	Yüksek Lisans	4	4	Evet
6	44	İK Müdürü	Doktora	1’den az	7	Evet
7	42	İK Uzmanı	Yüksek Lisans	5	10	Evet
8	43	İK Sorumlusu	Lisans	5	3	Evet
9	33	İK Sorumlusu	Lisans	2	3	Evet
10	25	İK Uzmanı	Yüksek Lisans	3	5	Evet
11	34	İK Sorumlusu	Lisans	1’den az	6	Evet
12	35	İK Sorumlusu	Yüksek Lisans	4	3	Evet
13	30	İK Sorumlusu	Yüksek Lisans	2	3	Evet
14	25	İK Uzmanı	Yüksek Lisans	3	5	Evet
15	34	İK Sorumlusu	Lisans	2	5	Evet

Tablo 1 incelendiğinde özel hastanelerde insan kaynakları bilgi sistemini kullanan çalışanların 25-43 yaş aralığında olduğu, kurum unvanı olarak da İK müdürü, sorumlusu ve uzmanı şeklinde unvanların kullanıldığı görülmektedir. Öğrenim düzeylerinin yüksek lisans seviyelerinde olması ve

alanlarında hizmet içi eğitim aldıkları da görülmektedir. Buna ilaveten katılımcıların İK alanında çalışma süreleri de en az üç yıl olup bu da katılımcıların konuya hâkim oldukları şeklinde değerlendirilebilir.

Özel hastanelerde İK bölümünün kaç yıl önce kurulduğu sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde beş tanesi on beş yıl, altı tanesi on yıl, iki tanesi beş yıl ve iki tanesi de üç yıl önce kurulduğunu belirtmişlerdir. İKBS kullanım süreleri incelendiğinde ise iki tanesi yedi yıldır kullandığını belirtirken diğer özel hastanelerin İKBS’yi kullanmaya son dört yıl içerisinde geçtiklerini belirtmeleri dikkat çekicidir.

Tablo 2: Özel hastanelerin İKBS kullanım alanları

İKBS Kullanım Alanları	Katılımcılar														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Personel özlük bilgileri	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Eğitim bilgileri	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Ücret bilgileri	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
İş deneyimine ilişkin bilgiler	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
İletişim bilgileri	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Personel bulma süreci	✓	-	✓	-	-	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Performans değerlendirme	-	-	✓	✓	-	-	-	-	-	✓	-	✓	-	✓	-
Çalışma süreci	-	-	✓	-	-	✓	-	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Sendika bilgileri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sağlık ve kaza bilgileri	-	-	✓	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	✓	✓
İşgücü piyasası ile ilgili bilgiler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	✓	-	-
İşten ayrılma bilgileri	✓	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Özel hastanelerde kullanılan İKBS’nin kullanıldığı faaliyetlerin sorulduğu soruda katılımcıların verdikleri cevaplar düzenlenmiş ve tablolaştırılarak Tablo 2’de görsel hale getirilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde özel hastanelerde İKBS personel özlük, eğitim, ücret, iletişim ve işten ayrılma bilgileri için kullanıldığı görülmektedir. Buna ilaveten iş deneyimine ilişkin bilgiler, personel bulma ve çalışma süreçlerinde hastanelerin yarısı tarafından kullanılırken sendika, sağlık, kaza ve işgücü piyasası ile ilgili bilgiler için tercih edilmemektedir.

Görüşmede katılımcılara İKBS kullanmanın hangi sorunların çözümünde yardımcı olduğu, hastaneye sağladığı yararları hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Beş numaralı katılımcı

hangi sorunların çözümünde yardımcı olduğu sorusuna “*Pek çok konuda yardımcı oluyor. Daha hızlı karar alma süreci ve işlerin onay süreçlerinin kısılması gibi faydaları var*” şeklinde ifade ederken üç numaralı katılımcı da “*Kurum içerisinde disiplinin sağlanmasına yardımcı oluyor. İş kazalarının ve işten ayrılmaların bildirilmesi ile uygun göreve uygun kişiyi bulmada yardımcı*” şeklinde ifade etmiştir. Üç katılımcı da doğru veriye ulaşarak işlerini hızlı bir şekilde tamamlayabildiklerini vurgulamışlardır. Dört numaralı katılımcı da sistem sayesinde müdürlerin istedikleri raporları hızlı bir şekilde hazırlayabildiğine dikkat çekmiştir.

Katılımcıların hastaneye sağladığı katkılara verdikleri cevaplara içerik analizi uygulanması sonucu aşağıdaki yararların ortaya çıktığı görülmektedir:

- Hızlı, etkin ve kolay çözüme ulaşma,
- Doğru veriye doğru zamanda ulaşma,
- İşgücünü verimli kullanma,
- Vakitten tasarruf sağlama,
- İş süreçlerinin hızlanması,
- Hızlı raporlama,
- Personel performans değerlendirmede adaletli bir sistemdir.

Katılımcılara sorulan bir diğer soruda İKBS kullandıkları için memnuniyet düzeyleridir. İK müdürü pozisyonunda çalışan bir numaralı katılımcı sistemden çok memnun olduğunu ve İKBS sayesinde istatistiksel çalışmalar yapabildiklerini belirtmiştir. İki numaralı katılımcı “*Evet kullanmaktan memnunuz. Matrahların düzenli olmasına katkı sağlayıp işlerimi kolaylaştırıyor*” on bir numaralı katılımcı da “*Çok memnunuz ki sistem etkili ve hızlı çalışıyor*” şeklinde ifade etmişlerdir. On beş numaralı katılımcı da memnun olduğunu ve sistemdeki tüm verileri İKBS ile birleştirerek yorumlayabildiklerine vurgu yapmıştır. Katılımcıların hepsi de İKBS kullandıkları için memnun olduklarını belirtmişlerdir.

İKBS kullanmanın İK yönetiminin başarısı için yeterli olup olmadığı da görüşmede sorulan sorulardan diğeridir. Katılımcılar sadece İKBS kullanmanın yeterli olmadığına dikkat çekmişlerdir. Bu durumu on numaralı katılımcı “*Önemli bir yere sahip fakat tek başına yeterli değil. Entegre olması önemli*” şeklinde ifade ederken dokuz numaralı katılımcı da “*Hayır. Çünkü sisteme veri girişi sağlayan yine çalışanlardır. Fikir üreten kişiler olmadığı sürece sistem sadece bir araçtır. Doğru insanlar gerekiyor.*” şeklinde görüşünü belirtmiştir. Katılımcıların kurumdaki tüm sistemlerin bütünleşik bir yapıda çalışması gerekliliği konusuna vurgu yaptıkları ve bu konuda hem fikir oldukları görülmüştür.

Son olarak katılımcılara İKBS kullanımı esnasında karşılaştıkları sorunlar ve kullanımı önündeki engellerin neler olduğu sorulmuştur. Bu soruya sadece altı numaralı katılımcı kullanımı esnasında sorunlar ile karşılaşmadıklarını belirtirken yedi numaralı katılımcı “*yasal sorunlar ile karşılaştık ıslak imza olmadı bir de tedarik sorunları ve teknik sıkıntılarla karşılaştık*” şeklinde ifade etmiştir. Sekiz

numaralı katılımcı da aynı soruyu “*Sorunlarımızı çözerken firmalardan teknik destek alıp eklemeler ve değişiklikler yaptırabiliyoruz ama personel eksikliği sıkıntı olabiliyor*” olarak cevaplamıştır. Katılımcıların verdikleri cevaplardan İKBS kullanımında karşılaştıkları sorunların personel eksikliği, yönetici desteği, maliyet, teknik sıkıntılar, tedarik sorunları ve destek olduğu görülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Ankara'daki özel hastanelerde İKBS kullanım durumu, sağladığı faydalar, memnuniyet düzeyleri ve kullanımı önündeki engellerin neler olduğunu araştırılmıştır. Ankara ilindeki 15 hastanede çalışan üst düzey İK personeli ile yarı yapılandırılmış görüşme formu ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucu katılımcıların sorulara verdikleri cevaplardan elde edilen veriler betimsel ve içerik analiz teknikleri uygulanarak düzenlenmiştir.

Katılımcıların demografik özelliklerinin yer aldığı Tablo 1’de görüldüğü gibi İK ve bilişim alanında eğitim almış olmaları çok önemli ve kritiktir. Mujeeb’in (2012) de belirttiği gibi bu alandaki karar vericilerin eğitimi kararlarını verirken kendilerine doğru ve zamanında veri girişi sağlayacağından ayrıca önemlidir. Araştırmaya katılan tüm özel hastanelerde İKBS personel özlük, eğitim, ücret, iletişim ve işten ayrılma bilgileri için kullanılırken performans, sendika, sağlık, kaza ve işgücü piyasası ile ilgili bilgileri için kullanılmadığı görülmüştür. Bu kullanım durumu Al-Shqairat’ın (2010) Ürdün’deki üniversitelerde İKBS’nin genel rutin amaçlar için kullanıldığını belirten çalışma sonucu ile paralellik göstermektedir. Bir diğer çalışmada da araştırmacılar Nagendra ve Deshpande (2014) İKBS’nin yetenek envanteri, eğitim ihtiyacı analizi, başarı planlama ve iş talepleri alanlarında kullanılmasının insan kaynakları planlamasının verimlilik ve etkinliğine olumlu katkı sağladığını belirtmektedirler. Bu doğrultuda özel hastanelerde İK planlaması verimliliğini arttıracak alanlarda İKBS kullanımlarını arttırabilirler.

Diğer yapılan çalışmalar ile bu çalışmanın sonucunda İKBS’nin sağladığı faydaların aynı doğrultuda olduğu görülmektedir. İKBS’yi kullanan kurumlar farklı olmalarına rağmen elde edilen sonuçların benzerliği dikkat çekicidir. Örneğin, Beadles ve diğerleri (2005) tarafından Amerika’daki üniversite İKBS yöneticileri ile gerçekleştirilen çalışmada da maliyetlerin azalması, iletişimin artması, faaliyetlere harcanan zamanın azalması şeklinde faydalar rapor edilmiştir. Sonuç olarak İKBS; İK iş süreçlerinin hızlanması, maliyet avantajı sağlaması, karar verme sürecini kısaltması gibi kurumlara operasyonel ve stratejik seviyelerde avantajlar sağlamaktadır.

Bu çalışma sonuçlarından biri de İKBS’nin diğer bilişim sistemleri ile bütünleşik olması gerekliliği ve bu yapıyla bütünlüğü sağlayacak şekilde veri ve bilgi paylaşımına imkân vermesidir. Bu doğrultuda tek başına İKBS kullanımı beklenen faydaları sağlayamayacağından özel hastanelerde tüm bilişim sistemlerini kapsayan bütünleşik bir yapı tercih etmelidirler.

Bu çalışma sonucunda İKBS önündeki engellerin personel eksikliği, yönetici desteği, maliyet, teknik sıkıntılar, tedarik sorunlar ve destek olduğu görülmüştür. Bu engeller diğer bu konuda yapılan araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Parry ve Tyson'ın da (2011) belirttiği gibi İKBS kullanımındaki en büyük engellerden birisi de İK çalışanlarının teknik, danışmanlık ve proje yönetimi konularında yeterli bilgiye sahip olmamalarıdır. İKBS'yi kullanan personelin teknik ve yönetsel açıdan gerekli yeterliliğe sahip olması stratejik bir araç olan İKBS için önemlidir. Bir diğer önemli engel de üst yönetim desteği olup İKBS kullanımının çalışanlar tarafından benimsenmesinde ve başarısında kritik öneme sahiptir. Sonuç olarak teknik, yönetsel, çevresel ve kurumsal faktörler İKBS kullanımı önündeki engeller olarak gruplandırılabilir (Alam vd., 2016; Kamaludin ve Kamaludin, 2017; Mujebb, 2012).

Bu çalışmanın da diğer çalışmaların olduğu gibi bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışma sadece Ankara'daki özel hastaneleri kapsamakta ve veri toplama aracı olarak da yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Gelecek çalışmalarda tüm Türkiye'deki özel hastaneler ya da devlet hastaneleri de kapsama alınabilir. Devlet ve özel hastaneler arasındaki İKBS kullanım durumu ve farkındalığı karşılaştırılabilir. Veri toplama aracı olarak anket de kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, N. ve Kapoor, M. (2012). Human resource information systems (HRIS)-Its role and importance in business competitiveness. *Gian Jyoti E-Journal*, 1(2), 1-13.
- Ahmadi, H., Nilashi, M. ve Ibrahim, O. (2015). Organizational decision to adopt hospital information system: An empirical investigation in the case of Malaysian public hospitals. *International journal of medical informatics*, 84(3), 166-188.
- Altarawneh, I. ve Al-Shqairat, Z. (2010). Human resource information systems in Jordanian universities. *International Journal of Business and Management*, 5(10), 113.
- Al-Dmour, R. H., Love, S. ve Al-Debei, M. M. (2015). Measuring the effectiveness of HRIS practice in business organisations: a study in the context of a developing country. *International Journal of Business Innovation and Research*, 9(5), 507-525.
- Alam, M. G. R., Masum, A. K. M., Beh, L. S. ve Hong, C. S. (2016). Critical factors influencing decision to adopt human resource information system (HRIS) in hospitals. *PloS one*, 11(8), e0160366.
- Beadles, I. L., Aston, N., Lowery, C. M. ve Johns, K. (2005). The impact of human resource information systems: An exploratory study in the public sector. *Communications of the IIMA*, 5(4), 6.
- El-Jardali, F., Makhoul, J., Jamal, D. ve Tchaghchaghian, V. (2008). Identification of Priority Research Questions Related to Health Financing, Human Resources for Health, and the Role of the Non-State Sector in Low and Middle Income Countries of the Middle East and North Africa Region. *Research Report Submitted to Alliance for Health Policy and Systems Research*.
- El-Jardali, F., Tchaghchaghian, V. ve Jamal, D. (2009). Research Assessment of human resources management practices in Lebanese hospitals. *Human Resources for Health*, 7, 84. doi: <http://dx.doi.org/10.1186/1478-4491-7-84>.
- Gupta, B. (2013). Human Resource Information System (HRIS): Important Element of Current Scenario. *Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 13(6), 41-46.
- Ismail, A., Jamil, A. T., Rahman, A. F. A., Bakar, J. M. A., Saad, N. M. ve Saadi, H. (2010). The implementation of Hospital Information System (HIS) in tertiary hospitals in Malaysia: a qualitative study. *Malaysian Journal of Public Health Medicine*, 10(2), 16-24.
- Jahan, S. S. (2014). Human resources information system (HRIS): a theoretical perspective. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 2(02), 33.
- Kamaludin, K. ve Kamaludin, K. Z. (2017). User Acceptance of the Human Resource Information System: A Study of a Private Hospital in Malaysia. *International Review of Management and Marketing*, 7(2), 207-217.
- Kashive, N. (2011). Managing today's workforce: Human Resource Information System (HRIS), its challenge and opportunities. *International Journal of Research in Finance & Marketing*, 1(6), 38-66.
- Malik, M. A. ve Khan, H. R. (2009, Ocak). Understanding the implementation of an electronic hospital information system in a developing country: a case study from Pakistan. In *Proceedings of the Third Australasian Workshop on Health Informatics and Knowledge Management-97* (ss. 31-36). Australian Computer Society, Inc.
- Mujeeb, L.M. (2012). Importance of best Human Resource Management Practices and the need for a Human Resource Information System (HRIS) for the Public Health Sector in Sri Lanka. *Sri Lanka Journal of Bio-Medical Informatics*, 3(2), 55-62.
- Nagendra, A. ve Deshpande, M. (2014). Human Resource Information Systems (HRIS) in HR planning and development in mid to large sized organizations. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 133, 61-67.
- Panayotopoulou, L., Vakola, M. ve Galanaki, E. (2007). E-HR adoption and the role of HRM: evidence from Greece. *Personnel Review*, 36(2), 277-94.
- Parry, E. ve Tyson, S. (2011). Desired goals and actual outcomes of e-HRM. *Human Resource Management Journal*, 21, 335-355.
- Pyburn, P. J. (1983). Linking the MIS plan with corporate strategy: an exploratory study. *MIS Quarterly*, 1-14.
- Roztocki, N. ve Weistroffer, HR. (2011). Information technology success factors and models in developing and emerging economies. *Information Technology for Development*, 17(3):163-170.
- Sağlık Bakanlığı. (2019). Özel Yataklı Hastaneler. Erişim adresi <https://ankaraism.saglik.gov.tr/TR,121647/ozel-yatakli-saglik-tesisleri.html>
- Shi, L. (2010). *Managing human resources in health care organizations*. Jones & Bartlett Publishers.
- Shiri, S. (2012). Effectiveness of Human Resource Information System on HR Functions of the Organization—A Cross Sectional Study. *US-China Education Review*, 9, 830-839.
- Singh, H. P., Jindal, S. ve Samim, S. A. (2011). Role of Human Resource Information System in banking industry of developing countries. *Special Issue of the International Journal of the Computer, the Internet and Management*, 19, 44-1.
- Thite, M. O. H. A. N., Kavanagh, M. J. ve Johnson, R. D. (2012). Evolution Of Human Resource Management And Human Resource Information Systems. *Introduction To Human Resource Management*, 2-34.
- Troshani, I., Jerram, C. ve Gerrard, M. (2010, Aralık). Exploring the organizational adoption of Human Resources Information Systems (HRIS) in the Australian public sector. In *Proceedings of the 21st Australasian Conference on Information Systems (ACIS2010)*, Brisbane, Australia, December (ss. 1-3).

EXTENDED ABSTRACT

Nowadays, organizations demand creative and innovative employees more than ever to overcome the challenges and challenges of the new economy and to survive in a competitive environment. Therefore, one of the most important corporate assets of organizations is human. The role of human resources management, traditionally called personnel management, has changed completely in today's organizations and has reached a strategic position. Changes in human resources management are noteworthy and it is seen that information systems have started to be used in this area. Human resources information system (HRIS) is an information system that is used to collect and store organizations' employees' information. Hospitals use this information system like other institutions. It is seen that the number of private and state hospitals that use HRIS day by day also increases.

The aim of this study is to reveal the barriers about the usage, adoption, benefits to the organization, and user satisfaction of the HRIS used in private hospitals. This study is important and will contribute to the literature in this field, since there are very few studies on this subject and in addition to this, it aims to explicitly reveal the situation of the HRIS in private hospitals. In addition, this study will demonstrate the benefits of using the information system to private hospitals in the field of human resources. Thus, it will be encouraging for other institutions that do not use the information system in the HR field.

Qualitative research method was used in the study. Interviews with HR personnel in manager positions at HR department of private hospitals in Ankara, Turkey were conducted through a semi-structured interview form. Semi-structured interview form was used as a data collection tool. The interview form consists of two parts. In the first part, the demographic information of the interviewed participants (age, education level, profession, working time in the institution, working time in HR field, in-service training) are asked. In the second part, there are 14 questions. The first two questions are the number of staff working in the hospital and the length of hospital service. Other 12 questions are related to HRIS and they consist of the duration of the use of HRIS in the hospital, its objectives, which activities it supports, which problems it solves, its contribution to the hospital, the level of user satisfaction, the obstacles to its use and the problems they face. The interviews were conducted with 15 people.

Descriptive and content analysis techniques were used for data analysis. Answers to each question were arranged and supported by direct quotations where necessary. In content analysis, similar data were gathered and interpreted in certain concepts.

As a result of the research, it is seen that HRIS is used for personnel, education, wages, communication and employee's quitting work information in the private hospitals. In addition, half of the hospitals are used the system to keep information on work experiences of employees, in staff recruitment and work processes as well. On the other hand, HRIS is not preferred for information related to health, accident, union and labor market.

As a result of applying content analysis to the responses of the participants to their contributions to the hospital, the following benefits appear:

- Reaching fast, effective and easy solution,
- Reaching the right data at the right time,
- Efficient use of the workforce,
- Saving time,
- Acceleration of business processes,
- Fast reporting,
- Providing a fair system in personnel performance evaluation.

All of the participants stated that they were satisfied because they used HRIS. It was observed that the participants emphasized the necessity of all the systems in the institution to work in an integrated structure and they agreed on this issue. Also participants emphasize that the problems they faced in the use of HRIS are lack of personnel, top manager support, cost, technical difficulties, supply problems and support. As a result, it has been observed that the use, adoption, benefits and user satisfaction of HRIS in private hospitals are positive and high.

This study has some limitations like other studies. This study covers only private hospitals in Ankara, Turkey and semi-structured interview form was used as a data collection tool. In future studies, the state of use and awareness of the use of HRIS can be compared between state and private hospitals. The survey can also be used as a data collection tool.

POLITICAL COMMUNICATION ON SARIKAMIS ATTACK OPERATION

"Sarıkamış must live as the manifestation of the great heroism in the souls of the Turkish Mujahideen."

W. E. D. Allen

Gökmen Kantar^{1*+}, Sibel Akova^{2*}

¹Dr. Tekirdağ Namık Kemal University, Economics and Administrative Sciences Faculty

²Dr. Yalova University, Faculty of Art and Design, Communication Arts Department

*gkantar@nku.edu.tr, *sibelakova@gmail.com

+ ORCID: 0000-0001-5120-110X, - ORCID: 0000-0001-7680-7394.

Öz- I. Dünya Savaşı'nda Rusya'ya karşı açılan Kafkas Cephesi, Türklerin, Türkistan Coğrafyasına açılan kapısı olarak görülmesi ve Anadolu müdafaasında ilk cephe olması sebebiyle önem arz etmektedir. Bu cephede Rusların, gücünü fark eden ve geleceği ön gören Enver Paşa, Kafkasya'ya açılan kapıyı Ruslara devretmemek arzusu ile bir taarruz planı hazırlamıştır. Bu plan öncesi Enver Paşa'nın, öngörülü tavrı ile Kafkasya ve Rusya bölgesine gönderdiği Türk ajanlar ile başlamış; sonra taarruz ile devam etmiştir. Taarruz Ruslar tarafından şaşkınlık ve psikolojik hezeyan olarak karşılanırken, Enver Paşa komutasındaki Osmanlı, psikolojik zaferi elde etmiştir ve sıcak karşılaşmada iki taraf da çarpışarak karşılıklı zayıat vermiştir. Rus kaynaklarına Türk azmi, inancı ve cesaretini yazdırarak, düşman kaleminden başarı yazdıran bir harekât olmuştur. Uzun vadede Enver Paşa'nın gönderdiği ajanlar tarafından çıkartılan isyan, Rusya'da ihtilale sebep olmuş Rusya sınırlardan tamamen çekilmiş ve Sarıkamış İhata Harekâtı uzun vadeli bir zaferin adı olarak, tarihin üzeri örtülmüş gerçekleri arasına yazılmıştır. 70.000 kişi olan Osmanlı III. Ordusu ile yapılan harekâta, 90.000 askerin hiç kurşun atmadan ve Rusya ile karşılaşmadan donarak öldürüldüğü iddiası ile gündem oluşturma gayesinde olan bir grup tarafından tarihin gerçekleri örtülmüş ve Enver Paşa karalanarak Sarıkamış Harekâtı uzun yıllar büyük bir hezeyan olarak anılmıştır. Rus ve Osmanlı kaynaklarında kayıplar ayrı ayrı düşmüşken, kaynaklara dayandırılmadan yapılan bu gerçekleri karalama hareketi, bugün gün yüzüne çıkmıştır. Bu çalışmamızda; Sarıkamış İhata Harekâtı'nın öncesi ve sonrası durum değerlendirmesine gerçekler penceresinden objektif olarak bakarak, oluşturulmuş gündemi tarihle yargılayacağız.

Anahtar Kelimeler – Gündem Oluşturma, Sarıkamış İhata Harekâtı, Enver Paşa.

Abstract – The Caucasian Front, which opened against the Russian forces in the First World War, is important because it is seen as the gateway of the Turks to Turkistan Geography and it is the first front in the defense of Anatolia. Enver Pasha, who realized the power of Russians on this front and predicted the future, prepared an offensive plan with the desire to not transfer the door to the Caucasus. This plan continued with Turkish offenders sent to the Caucasus and Russia region with Enver Pasha's predictive attitude in the background. While the attack was met by the Russians as astonishment and psychological delusions, he had gained the Ottoman psychological victory under the command of Enver Pasha and both parties collided and gave mutual casualties during the hot encounter. It has been an operation that has printed Turkish success, belief and courage to Russian resources, and succeeded by the enemy pen. In the long term, the rebellion by Enver Pasha sent by the agents, Russia has caused the revolution in Russia has been completely withdrawn from the borders and Sarikamis Heritage Operation as the name of a long-term victory, the history has been written among the covered reality. The Ottoman Empire, which was 70,000 people, was attacked by a mob of 90,000 soldiers, who claimed that 90,000 soldiers had been killed by freezing without encountering Russia, and that they had been killed by Russia. While the losses in Russian and Ottoman sources have fallen apart, the act of doodling these facts without reference to the sources has come to light today. In this study; We will judge the created agenda by looking at the window of facts before and after the Sarikamis Ihata operation.

Keywords – Create an Agenda, Attack Operation of Sarikamis, Enver Pasha.

1. INTRODUCTION

The geography of the Caucasus is of great importance for the Turks. The region appears as both a road leading to Turkestan and a border line in the direction of Russia's energy resources. Therefore, while maintaining the importance of this region, it is also important in terms of serving the **Turkish Union** desires of Enver Pasha, the Deputy of Ottoman Wary. With this consideration in mind, when we interpret history, our alliance with the Germans in World War I and our attempt to armistice with the Russians on the Caucasus Front, we see a long-term plan, not a short-term plan. This plan is to reaffirm the existence of the resurrection in the international arena as a result of the struggle for liberation by reaffirming the credibility of the Ottoman Empire, which has been described as collapsed, and to become a bright ally that forces the wheel of war, not a dim-witted stakeholder in World War. As a matter of fact, in the long term, the events developed in a way that meets the aims and the Turkish Nation started to disappear and its reputation was sharply renewed with the operation of Sarikamış Heritage. However, the post-operation agenda created an image that went beyond the reality of the operation. When we look back to the past, there are many comments and many numbers. In this study, the situation assessment before and after the Sarikamış Operation Operation will be carried out. Then, by looking at the events through the agenda setting theory; established agenda will be evaluated in the light of the findings.

2. PRE-OPERATIONAL SITUATION

The blockades that started in the 19th century in the global arena formed the basis of World War I. In the developing world societies through discoveries and reforms, the disarmament movements that developed after the search for raw materials and colonies between the states were of course threatening the Ottoman Dynasty which had strategic and political importance in the international arena and had an effect that attracted the war. During this period, the Trilateral Alliance between Italy, Germany and Austria, while the Triple Entente founded by France and Britain, formed the sides and fronts of World War II.

2.1. Situation on the Ottoman Front

"During this period, the relations of England, France and Germany with the Ottoman Empire could not be isolated both politically and economically. As a matter of fact, the Ottoman military institutions had become open to the mentioned states for the purpose of correction. The Navy was handed over to the English navy headed by Amiral Limpus, to the German delegation headed by the land army Liman Von Sanders, and to the French delegations headed by General Baumann, the gendarmerie." (Kanal, 2014:88)

The Ottomans were forced to seek alliances in order to enter the First World War with the perception of the internal depressions and the external mihrabs towards the minorities inside, the international grouping and the rise of the voices of other nations on their own lands. The agreement was signed with Germany in August 1914 after it was rejected by England and France. Therefore, despite the insufficient

military conditions, the Ottoman Empire became a party in the war in which it would become difficult. On the night of October 28, 1914, under the command of Admiral Souchon, the Ottoman ships, which opened to the Black Sea waters for the exercise, officially entered the war with the bombing of the ports of Russia after a secret order taken by the Admiral. This order is as follows:

"To the Navy Command: The entire fleet must maneuver in the Black Sea. As soon as you find the situation available, attack the Russian fleet. Open the secret order we gave you before the accountancy starts. The Turkish fleet must gain control over the Black Sea by force. Search the Russian fleet and attack wherever you find without declaring war. 9.10.1330 (25 October 1914) Signature: Enve Pasha, Deputy Commander-in-Chief." (Sabis, 1992: 85)

With this secret plan, Enver Pasha aimed to ensure the superiority of the sea and to make a brilliant entry into the war. As a matter of fact, Russia is the first party to be defeated in order to achieve our goals on the Caucasus. This situation will also benefit Germany, while the Turks distract the Russians in the south; Germany will move freely in Europe. There are two main reasons behind the Ottoman orientation towards Germany; the first is the Armenian Problem, which has become critical with the instigations of Russia, and the second is the events of the Balkan Wars. (Keleşyılmaz, 2000: 368).

2.2. Situation on the Russian Front

The unwilling throw of Russia into the war brought about inadequate conditions that led to debts. Russia, which was not developed in the arms industry at that time, faced with insufficient ammunition despite the fact that the people came under arms for victory. The flow of the great labor force into the war has caused a general decline not only in the war industry, but also it has become difficult to meet basic needs such as clothing and food except military ammunition. In the face of these conditions, Russia, Britain and France continued to exist in the war as a large amount of debtors (Kurat, 2014: 441-444). On the Ottoman quest for intelligence on behalf of Russia, Enver Pasha sent men to the Caucasus to create a revolution and used them as intelligence tools. While Russia had no significant tendencies and forces on the Caucasus front during the war, the Russians turned to the Caucasus with the possibility of Ottoman war.

2.3. Opening and Situation of Caucasian Front

Caucasia; of the nominal position is a geographic area in northeastern mountainous region extending into the Black Sea to the west of the Apsheron peninsula Taman peninsula and the Caspian Sea territory extending to the Iranian border with Turkey. The region is a transitional geography that forms part of the Turkestan Geography which is marked as Central Asia. Although the Caucasus Front is a deeply important front for the Ottoman Empire, it is also a key area of important policies. Enver Pasha's highly controversial manifestations are formed the Ottoman Empire's desire to remove Russia from the oil deposits on Iran and to recapture Kars-Ardahan, which was lost by the Berlin Agreement, as

well as a policy of a Turkish unity and the ability to act with the Azerbaijani Turks. Russia's orientation to the Caucasus was developing with the aim of establishing a route in terms of implementing the policies developed with Petro I.

“Russia has turned the region into a full barracks for 40 years in order to land in the Mediterranean. In order to eliminate the Turkish fabric of the cities, new buildings were built based on Russian architecture. New garrisons and roads were built. Troops in the Caucasus were reinforced in accordance with the offensive operation. Kars and Sarıkamış were connected to the South Caucasus railway. Thus, while the military and supplies needed by the Russian army would be transported in a short time, the Ottoman army would have to cross a tough geography by land.” (Karabekir, 1994: 123-128)

Germany's forcing the Ottomans to open the Caucasus front is one of the factors that led to the opening of the Caucasus front. Because Germany thought that it would be more comfortable in Europe if the Ottomans kept the Russians in the south, and the fact that the Russian ports were bombed by the Ottoman navy in the German commanding committee explained this fact. In this way, both the Ottoman officially entered the war as a German ally, and between the Russians and the Ottomans began a truce to steer the Russians to the south. The Caucasus Army first created a Caucasian front as a defense response when Russia crossed the Ottoman border in the direction of Erzurum in Sarıkamış region on November 1, 1914, the day before Russia declared war on the Ottomans (Nalçacı, 2015: 671). On these events and ongoing events as a result; the Caucasus Front was formed in the regions of the Caspian Sea in the east, South Azerbaijan in the south, the Caucasus Mountains and the Black Sea in the north, the south of Lake Van-Mardin-Urca line and the Euphrates River-Malatya-Sivas-Samsun in the west and the Ottomans fought against the Russians in these regions.

2.3.1. Status of the Ottoman 3rd Army on the Caucasian Front

The Ottoman 3rd Army on the Caucasian Front is commanded by Hasan İzzet Pasha and German Lieutenant Colonel Guse. As a result of German-Ottoman military cooperation, staff officers were chosen from German officers in regiment-army structures whose commanders were Ottoman officers. the 3rd Army began to form troops as of August, when the mobilization was announced. In December, the 3rd Army is as follows.

9. Corps; Commander: Mirliva Ahmet Fevzi18, Chief of Staff Major Serif

17th Infantry Division: 49th, 50th and 51st Infantry Regiments, 17th Artillery Regiment.

28th Infantry Division: 82th, 83th and 84th Infantry Regiments, 28th Artillery Regiment.

29th Infantry Division: 85th, 86th and 87th Infantry Regiments, 29th Artillery Regiment.

Within the 9th Corps: 27 battalion infantry, 24 machine guns, 6 machine gun troops, 24 field guns, 48 mountain guns, 4

cavalry troops (25th Guardhouse Cavalry Regiment) and 4 troops of sappers and back service units are available. (Turkish War in the First World War Caucasus Front 3rd Army Operation, 1993) (Genelkurmay, 1993: 41-43).

10. Corps; Commander: Mirliva Ziya 20, Chief of Staff Major Lange

30. Infantry Division: 88th, 89th and 90th Infantry Regiments, 30. Artillery Regiment.

31. Infantry Division: 91th, 92th and 93th Infantry Regiments, 31st Artillery Regiment

32. Infantry Division: 94th, 95th and 96th Infantry Regiments, 32nd Artillery Regiment.

Within the 10th Corps: 27 battalions infantry, 24 machine guns, 6 machine gun troops, 24 field guns, 32 mountain guns, 4 troops of cavalry (19th Guardhouse Cavalry Regiment), 4 troops of sappers and back service units are available. (Turkish War in the First World War Caucasus Front 3rd Army Operation, 1993) (Erickson, 2001: 55).

11. Corps; Commander: Mirliva Galip22, Chief of Staff Major Sevket

18. Infantry Division: 52nd, 53nd and 54th Infantry Regiments, 18th Artillery Regiment.

33. Infantry Division: 97th, 98th and 99th Infantry Regiments, 33rd Artillery Regiment.

34. Infantry Division: 100th, 101st and 102th Infantry Regiments, 34th Artillery Regiment.

11. Corps Total: 27 battalion infantry, 16 machine guns, 4 machine gun troops, 24 field guns, 44 mountain guns, 4 troops of cavalry (20th Guardhouse Cavalry Regiment) and 4 troops of sappers and back service units are available. (Turkish War in the First World War Caucasus Front 3rd Army Operation, 1993). (Allen & Muratoff, 1953: 251)

13. Corps; Commander: Colonel Ziya

37. Infantry Division: 109th, 110th and 111th Infantry Regiments, 37th Artillery.

Total: 9 battalions infantry, 4 machine guns, 1 machine gun troop, 8 field guns, 12 mountain guns, 1 cavalry troop (31st Guardhouse Cavalry Regiment), 1 troop of sappers are available. (Turkish War in the First World War Caucasus Front 3rd Army Operation, 1993).

2. Guardhouse Cavalry Division; Commander: Lieutenant Colonel Yusuf İzzet

9th and 11th Cavalry Brigades: a total of two brigades; There are 16 cavalry units, 2 machine gun troops, 8 machine guns and 4 cavalry cannons. The 19th, 20th and 25th Cavalry Regiments of the Division were included in the corps. (Turkish War in the First World War Caucasus Front 3rd Army Operation, 1993)

Erzurum Fortified Location; Commander: General Poselt

6. Artillery Brigade: 202 guns of various diameters and sizes. 10 gendarmerie depot battalion, a cavalry troop, a troop of sappers are available. (Turkish War in the First World War Caucasus Front 3rd Army Operation, 1993).

Cavalry Reserve Corps

1, 2, 3 and 4. Provincial Cavalry Divisions (109 troops in total), these units consist of Kurdish Tribal Regiments. On the other hand, the Provincial Cavalry Corps was abolished on November 21, 1914, due to the abandonment of positions,

the rapid disintegration of conflicts, and the uneducated and undisciplined movements. Useful human beings and animals of these units joined the 2nd Cavalry Division and the rest were sent to their homeland. (Turkish War in the First World War Caucasus Front 3rd Army Operation, 1993)

Van Provincial Independent Cavalry Brigade

4 cavalry regiments: 20 cavalry units available. (Turkish War in the First World War Caucasus Front 3rd Army Operation, 1993)

Total of 9th, 10th, 11th and 13th Corps and 2nd Guardhouse Cavalry Division in the 3rd Army: There are 90 infantry battalions, 76 machine guns, 80 field guns, 140 mountain guns, 29 cavalry units and 13 engineers. Infantry battalions are divided into three parts and consists of an average of 750 infantry, cavalry units are available in 115. There are 67,500 infantry and 3,335 cavalry in these units as combat soldiers. A total of 10 gendarmerie battalions, 130 cavalry units, 202 guns and one engineering squadron were formed in Erzurum, Van and reserve cavalry units. (Turkish War in the First World War Caucasus Front 3rd Army Operation, 1993) (Genelkurmay, 1993: 46-49).

3. OPERATION PLAN

3.1. Formation Process of Operation Plan

Due to the strategic importance of the geography where the Caucasus is needed and its deep nature for the Turks, it was important for the Ottomans in a broad time. On the other hand, the fact that the protection of long-term and short-term political goals resulting from the formal conditions of entry will have consequences that will change the course of the war is a thesis in the Ottoman mind. As the Ottoman priority; While aiming to unite with the Central Asian Turks and to dominate the Crimea-North Caucasus border, it aimed to prevent the Russian orientation towards the North Caucasus rule and to prevent this from possible Georgian-Russian cooperation. With the strengthening of the dominance of the Russians in the Caucasus that endangered these goals with the First World War, the idea emerged that a siege was needed to change the course of the war.

Enver Pasha, which was taken from the Caucasus Front, which was opened as a defense front with the direction of Russia with the continuation of the events and certain aims, believed that a siege operation should be done by giving up the front attacks. Upon this situation, an operation plan was created which changed the course of the war in order to create new opportunities for the Ottoman Empire. The difficult conditions, the situation of the Ottomans, the perception that the Russians were more powerful and the weakness of belief were opposed to Enver Pasha and this plan was discussed with the German side. The fact that the Germans weakened as a result of the victory of the Germans against the Russians at Tannenberg recently encouraged the Ottomans in this siege and that the German side supported the siege for their own interests became one of the reasons that directed the Ottoman Empire. During the event, the Turkish attaché in Berlin reported in a report to Istanbul; He asserted that attacking Russians in battered positions would not be beneficial, and that the most effective movement

against the Russians would be siege (Genelkurmay, 1993: 348). With this siege, Enver Pasha set goals far beyond the German manifestations. Enver Pasha predicted that the Caucasian peoples would start a rebellion in favor of the Turks after the repulsion of the Russian forces and as a result of the work of the men he had prepared and sent the ground before, and thus the path of Turkistan would be opened. It was a dream to establish the Turanian Empire by extending Enver Pasha to the Turkestan on the Caucasus, which led him to the Sarikamış Offensive (Ahmet İzzet Paşa, 1992: 194). He explained this plan to Lemon Von Sanders, Sanders stated in his memoirs as follows:

“Enver drew a sketch of a movement to be made by the 3rd Army on the map in his hand. According to this, Enver Pasha stalled the Russians with the help of the 11th Corps from the direction of the highway and from the front, the other two corps (9th and 10th Corps) will turn the Russians around Sarikamış with a walk to the left and through the mountains for days, then the 3rd Army will conquer Kars... At the end of the speech, he put forward imaginary and remarkable ideas. He even said goodbye to me, saying that he would even walk to India through Afghanistan” (Sanders, 1968:55)

Enver Pasha, who did not pay much attention to the views of the 3rd Army Commander Hasan İzzet Pasha, who was among the pashas who believed in the impossibility of the operation, was not allowed to go to the region and evaluate the situation by the parliament and sent Hafız Hakkı Pasha instead of Enver Pasha. Hafız Hakkı Pasha sent a report after the assessment of the situation. In his report, he stated that a successful attack could be made to the Russians by means of a corps from the front and two corps through Bardız-Oltu, that he examined on the spot and that the army commander and the corps commanders did not have enough perseverance and courage. If he was corrected, he stated that he could do this job (Bayur, 1983: 356). Enver Pasha received exactly the report he requested from Hafız Hakkı Paşa. Upon this answer, he used Otto Von Feldmann and Yavuz armored to convince the army and be the commander if necessary, he went to Erzurum via Trabzon and went to the front. Enver Pasha, who came to Erzurum, also issued an order hopeful to bring military enthusiasm on the difficulty of the conditions while touring the front:

“Soldiers have visited all of you. I saw that you didn't have shoes and coats. But the enemy before us is afraid of you. We will soon enter the Caucasus by attack. You will have all kinds of bounty there. All the hope of the Islamic world is looking at your last effort.” (Çulcu, 1998: 160)

With these words, Enver Pasha, who gave hope to the soldier and kept alive by remembering the indomitable character of the Turks, explained that the belief in the military would defeat the impossible and that the aims of the state were worth taking this risk. Hasan İzzet Pasha, who stated that he could not express his opinions against Enver Pasha as a result of the investigations of Enver Pasha, stated that he

participated in it, and when Enver Pasha left the region, he explained the situation with a letter and demanded his dismissal. Upon this, Enver Pasha, who took the command, changed the corps commanders who were in conflict with the younger and brave commanders and renewed the attacking team, thus taking a definite and advanced step in the attack. With this change; The 9th Corps Commander Ahmet Fevzi Pasha was replaced by Giresunlu Ali İhsan Pasha, the 10th Corps Commander Ziya Pasha was replaced by Hafız Hakkı Bey and 11th Corps Commander Galip Pasha was replaced by Abdülkerim Pasha (Görgülü, 1993: 107-108).

3.2. Operation Preparation and Plan

Enver Pasha, in particular, thinks that the Russians are weak and vulnerable to the turning maneuvers, and he planned to use the weakness of the Russian army to engage in an attack by the Ottoman army. Winter conditions and the situation of the army posed a great risk to this offensive work, which encompassed the region and created a plan that minimizes distances. The main purpose of Enver Pasha was to capture the Russians unprepared, because the conditions of the winter and the situation of the army predicted that the situation would be further weakened after the advancement of the region, making it necessary for the other party to be caught unprepared for victory. He then ordered that no action be taken to the enemy side prior to the offensive. According to Operation Plan:

“3. The army shall be divided into two groups, one weak and the other strong; while the weak group prevented the attacks of the Russians from the two sides of the Aras River in the direction of Erzurum, the other strong group would make a deep and besieging attack on the right flank of the Russian position. For this purpose, the 11th Corps and the 2nd Guardhouse Cavalry Division were assigned to stop and stall the enemy from the front. The 9th Corps were assigned to encircle the northern wing of the enemy in the direction of Pitkir-Çatak and the 10th Corps was attacked via Oltu in the direction of Bardız-Sarıkamış to the rear parts of the Russian Position. The Ştanke Bey detachment in the Artvin region and the border troops and other special militia forces will proceed in the direction of Oltu-Vantanik via Olur-Şenkaya and facilitate the operation of the 10th Corps” (Genelkurmay, 1993: 308).

According to this attack plan, Enver Pasha wanted to remove the enemy's forces from Kars direction to the south towards Aras valley, that is, to disconnect from the front and to destroy them.

4. SARIKAMIS OPERATION

After taking over the command of the army, Enver Pasha signed the offensive order which will begin on 22 December 1914 on 19 December and officially started the operation. However, Hafız Hakkı Bey did not listen to the fact that Enver Pasha emphasized the importance of avoiding a

movement that would warn the enemy side and he started small-scale offensive against the Oltu Platoon under the command of General Istomin two days before the operation. The fact that the Russian side was not sure that there would be an uprising from the Ottoman front and that it did not develop a force by not understanding the purpose of the operation for a long time during the operation, rendered Hafız Hakkı Bey's infringement safe. On the Ottoman front, the 9th, 10th and 11th Corps of the 3rd Army and the 2nd Guardhouse Cavalry Division participated. Just before the operation, the 11th Corps was reinforced with 3 border battalions, 4 gendarme battalions and 6,000 supply troops from Erzurum.

Considering the situation of the Ottoman 3rd Army, 31.500 in the Sarıkamış region and 40.500 in the Oltu region; It consisted of 72,000 infantry, 3,500 cavalry, 72 machine guns and 232 balls of various diameters. Considering the organization structure of the army, it can be said that there are 63,250 infantry, 5,460 cavalry, 122 machine guns and 172 guns of various diameters in Oltu and Sarıkamış regions of the Russian Caucasian Army (Genelkurmay, 1993: 53). It is known that the number of Russians was around 100,000 together with the Armenian Leyjon while the 3rd Army of the Ottoman Empire was 75 thousand. The siege operation, which started on 22 December 1914, became a raid for the Russians and thus enabled the Turkish side to seize the chance. The type that began with the operation prevented the advance of the 9th and 10th Corps towards the Russian forces and the winter conditions of the region followed a course in favor of the Ottomans. The Operation Plan was put into practice as manifested. According to this, Enver Pasha proceeded with the 9th Corps which will start the operation. On the first day of the operation, the 9th Corps defeated the enemy forces and the 10th Corps passed by taking Oltu. The Turkish Party made a successful entry into the operation and the conditions supported it. The fact that the Russians have not yet taken a precaution is a chance that requires rapid progress. According to the Operation Plan, on the 24th of December, while the 9th Corps should go in the direction of Kötek and 10th Corps in the direction of Baldız; Hafız Hakkı Bey evaluated the situation with his own will and made an unscheduled action and extended the road and proceeded in the direction of Oltu-Ardahan. After this, Enver Pasha, who proceeded with the 9th Corps heading towards Baldız, the lock of Sarıkamış, reported that the Kötek side was closed due to winter conditions in the course of changing the route and formed a new plan for the route of the old plan. This extended facade made it more difficult for the troops advancing in winter conditions.

He did not give up the Oltu region and continued on Ardahan. Hafız Hakkı Bey's inconsistent attitude and the fact that he made the situation more difficult in difficult conditions on a plan made the events that would deem the operation delirium. Hakkı Bey, who persistently proceeded to the direction of Ardahan and extended the road considerably, caused the disconnection between the 9th and 10th Corps

with increasing weather conditions and distance, and from that time onwards, the corpses made their own will, ie unplanned progress. On the 3rd day, the Russian side tried to take measures by directing its forces to the Sarıkamış position, but the Turks, who were advancing despite the difficult conditions, pushed the Russians into a hopeless state. On the other hand, the 10th Corps, which had to move towards Sarıkamış as soon as possible, moved away on the will of Hafız Hakkı Bey and headed to the mountain of Allahu Akbar, which caused many soldiers under the command of Hafız Hakkı Bey to freeze to death.

Enver Pasha, who arrived at Bardiz, the lock of Sarıkamış on 24 December, believed that the Russians were weak and needed to move forward. In addition, the high-level command committee fell into disagreements and the delegation favored the rest of the army. However, time was running against the Ottomans, therefore, it was necessary to proceed continuously and Enver Pasha continued to proceed by not listening to the delegation in the first place. While these were happening on the Ottoman front, the Russian Front noticed the attack and Graf Vorontsov-Dashkov, the Commander-in-Chief of the Caucasian Army in Tbilisi, sent his deputy General Myshlayevski to Sarıkamış to manage the war. On 24 December, General Myshlayevski arrived at the headquarters of the Sarıkamış Group, Micingirt, and held a meeting. Army Chief of Staff General Yudenich made an offer; Since the Turks had started a siege operation with great forces from the right wing, he proposed that the offensive launched by the Sarıkamış Group on the main front be stopped immediately and that some forces from the Aras valley were immediately sent to Sarıkamış and withdrew from there. Upon this situation, Myshlayevski left the main front to General Bergmann and moved to Sarıkamış with his staff and chose this place as his headquarters. Realizing that the Turks were seriously threatening the region in the face of the landscape he faced in Sarıkamış, Myshlayevski repeated his previous order and ordered the troops to return to their previous positions on the night of 24 December.

In spite of this backward attitude of the Russian side, events that would turn in their favor took place. Although a great panic atmosphere has been formed with the Turkish offensive, the events have turned the concrete results in favor of Russia. General Voropanof, the Commander of the Sarıkamış Platoon, is in a state of amazement. The necessary measures for the defense of Sarıkamış are generally taken as a result of the personal efforts of some officers who were there by chance. On the return of Tbilisi, Colonel Bukretof, by order of Myshlayevski, formed a detachment of scattered forces and reached the gate of Bardiz on the evening of 25 December. Artillery officer Mushelov, who by chance was located in Sarıkamış, placed two howitzer cannons near the church in the main square of the city. The Russians thus succeeded in creating the first defense force for the defense of Sarıkamış (Maslovski, 1935: 79).

While these negative events took place on the Russian side, Enver Pasha, who reached the Bardiz Pass, fell into a conflict with the delegation again; İhsan Pasha was oppressive about

the fact that the soldier would stay in this area overnight and continue. However, Enver Pasha rejected this request by planning to enter Sarıkamış without giving the enemy an opportunity to recover. Enver Pasha's attack on the night, which started after the sunset on December 25 with the order of attack, enabled the Russians to withdraw from the Bardız gate to Sarıkamış. Enver Pasha, who could not resist İhsan Pasha further after this victory, allowed the army to rest and put the operation against the Ottomans in the direction of time. This process allowed the Russian forces withdrew to Sarıkamış to randomize their defenses and gave them time to accumulate in the region. In the face of this, Turkish forces lost their power, and from the night of 25 December, time began to work against the Ottoman Empire.

The Turks, who persistently proceeded in spite of the difficulties of the conditions, created a psychological horror on the Russians and the Russian side, which was sufficiently feasible, became desperate in the face of this irrepressible effort of the Turks, and a courage and perseverance were won against the Ottomans. Myshlayevski, who has been certain that the Turks have won the war since the beginning of the operation, has repeatedly presented the danger of the situation to the Caucasus government center and the bad news brought by Myshlayevski from the front caused a great panic for the Russians on the Caucasus side. On December 28, the two Turkish corps that besieged Sarıkamış suffered a violent collision with the Russians and both sides suffered high casualties. The Ottoman army, which withdrew on this, realized the plan theoretically over the Russians and gained a psychological victory and achieved a short-term delusion and a long-term victory. The struggle of the Ottoman-Russian forces in the region, which continued for three years, created a basis of rebellion, which was the real purpose of the men sent by Enver Pasha for intelligence, and the Russian forces withdrew.

4.1. Post-Operational Status Assessment

After the operation, both sides suffered a profound loss, while Germany is the winning side of this operation. Nikolai Yudenich, the commander of the Russian Army in Sarıkamış, recalled that the loss of the Ottomans was 18,000 dead and 6,000 prisoners, while the loss of Russia was 32,000 dead and 12,000 prisoners. Within the framework of these losses, Russia did not have the perception of a victory or defeat. Written by Dukakinzade Feridun (Dirimtekin) for the 1926-1927 grading of the Erkan-ı Harbiye Mektebi, "The Great War Turkish Fronts" gives more clear and reliable information about the Turkish losses in the Sarıkamış Battles. According to the information given by Dirimtekin; In the telegram sent by the 3rd Army Headquarters on 23 January 1915 to the Ministry of War, the total force of the army is given as follows;

9. Corps 2800 soldiers

10. Corps 2400 soldiers

11. Corps 2400 soldiers

Artillery and 2nd Cavalry Division 4800 soldiers

Total: 12,400 soldiers.

The army reported that during the battles, except for the martyrs and the missing, the prisoners lost a total of 30000 people due to illness and freezing.

Although the operation could not achieve the desired purpose in full sense, it provided a basis for achieving the objectives in the long term. Both the loss of the Russians and the German gain in Europe in this case and as a result of the withdrawal of the Russians realized their operational objectives to some extent and significantly changed the course of the war.

5. SARIKAMIS OPERATION IN PUBLIC OPINION

Silence was issued in the public after the operation. Until 1922, the people were not aware of what happened in Sarıkamış. Şerif Köprülü, who determined the direction according to the political winds prevailing in those years, signed his first work on Sarıkamış. Although this work is not based on facts, it was written with the aim of forming the agenda, but it was the bibliography of the slander that 90.000 martyrs died without throwing a single bullet. Köprülü has presented the Sarıkamış Operation to the public with a very interesting style and an exaggerated expression (Şerif Bey, 1998: 197). Although the losses were recorded in the Russian and Ottoman sources and clearly stated in the correspondence and memoirs of both Russian soldiers and commanders, the first words about Sarıkamış were not subjected to a filter and adopted by the public. Most later statements and comments on Sarıkamış were shaped according to this claim. The martyrs of Sarıkamış were remembered with 90.000 soldiers lie and both the intellectual orientation was made in the public opinion and the history was slandered as a success delusion. They described Enver Pasha and his plan as a dreamer by fitting the struggle of the Caucasus Front which lasted 4 years to 15 days. Enver Pasha, one of the leading actors of the War of Independence and having signed many victory plans, wanted to fit Enver Pasha in Sarıkamış and fall into the pages of history with an unsuccessful note. Operation Sarıkamış, which changed the course of World War I, noted the enormous genius of Enver Pasha and the irreplaceable courage of Turkish soldiers in Russian history; Turkey has created history in a new agenda with remote knowledge of the facts.

5.1. Operation of Sarıkamış from the Agenda-Building Perspective

5.1.1. Agenda Building Theory

Agenda is a set of issues and events arranged in order of importance at a certain point in time. Agenda-setting approach; It provided an alternative to the findings of limited impacts and directed the mass communication researchers to examine this issue (Rogers ve diğerleri, 1997:226). The society needs mass media in order to establish the subject - problem - event in the range of events in which it is and audience. Mass media have effects on public opinion: Awareness, Acquiring information, Attitude determination and Behavior change. With the realization of this effect of mass media, the concept of image creation has come to life (Atabek ve Dağtaş, 1998: 205). With Donald Lippman's

description, life is the image that one imagines in political and social terms. According to this definition, establishing the basis of this image is equivalent to changing the mind of the society, which is possible by creating an agenda. In other words, the media can influence and shape the public agenda and shape it (McCombs, 2004:1).

There are three main breaks in determining the Public Agenda. These are: The Media Agenda is the perception resulting from the personal knowledge accumulation and development of public opinion makers and learning through direct experience. According to this definition, the interpretation of the event brought to the agenda by the media or the interpretation of a surprise that has taken place in the society is a situation that draws character on the event. Therefore, these factors play an active role in bringing an event to the public's mind with the desired image. McCombs and Shaw (1972) conducted the first agenda-setting research systematically named in the literature and named the approach. However, the intellectual basis of agenda-setting research is based on Lippmann's Public Opinion, published in 1922 (Takeshita, 1997: 19). Establishing Agenda and making the mind guided in the public point to time. All psycho-analysis research and studies prove that the correct and inaccurate knowledge is acquired in the human mind with time before the sources, that is, even if the first learned is wrong, it always has an advantage in the mind and the subsequent information is subjected to a defense mechanism.

Based on all these definitions, mass media help to place the events in our minds that we cannot directly learn and understand our experiences. Bernard Cohen in his Press and Foreign Policy (The Press and Foreign Policy) describes the agenda-setting approach, which includes the discourse of image placement into the mind, as the Press is quite successful in telling people what to think but not what people think about (Cohen, 1963:13). This aid can become a perception management mechanism under the heading of information, which in effect is the ability of the public to manage what they will talk about and discuss. The agenda that can be created through the means of mass media, especially as a result of the attitudes of the actors accepted by the society, plays an active role in determining the agenda materials to be used and the idea of which the agenda materials will be accepted.

5.1.2. Operation of Sarıkamış from the Agenda-Building Theory Perspective

Agenda-forming theory and the mass media we highlight as subject and the influence of the actors accepted in the society are revealed when we consider Sarıkamış as a sample. Operation İhata, which aroused curiosity in the public with the edict of silence in the mass media, ensured the unconditional capture and direction of the society. While the facts take place in the sources as accessible and today it is much easier to reach this information, the first learned and the first created perception cannot be overtaken by the society. The agenda-setting approach, which corresponds to

the English agenda setting and is defined in our language by the terms media agenda or public agenda, is transmitted to the public in parallel with the function of the mass media used.

The first news, newspapers, magazines and derivatives published as the headline in the most effective and widespread mass media, television or radio broadcasts, is used as a headline in today's modern age. Another topic that is most commonly shared is the topic called Trend topic and even the first news published in the news sites that appeal to the masses through the internet is the first news priority. The information spreading to the public and having the first step in the priority ranking forms the basis of the agenda setting approach. The priorities of individuals in current life practices, the situations that are essential to solve and the conditions deemed necessary to improve are closely related to the individuals while the contents that occupy the societies constitute the agenda of the society. The issue that constitutes the first step in the priority ranking of individuals and societies constitutes the agenda of social systems.

The Sarıkamış Operation, which was transferred by Şerif Köprülü within the current conditions of the period, has taken its place among the priority issues of the Turkish society as an issue capable of forming the agenda. Because of being the first, Sarıkamış Operation has taken place in the memory, extent and content of Şerif Köprülü. For this reason, he was sentenced to reveal himself in the face of the facts, lies and exaggeration recorded for Operation Sarıkamış, the only explanation of this situation is that the agenda was determined and an image was drawn. Speaking on a long silence, Şerif Köprülü drew the first image with the needy and questioning explanations in the confirmation. While this situation takes its place as reality in the public's mind, the facts are ignored. This is a successful product of the ability to create the agenda. Operation Sarıkamış İhata has unfortunately yielded a successful result for this theory.

Enver Pasha's grandson Osman MAYPETEK gave an interview to Vatan Newspaper on January 11, 2014; He underlined that the work of defamation of Enver Pasha was made, the propaganda of the psychologically defeated Russians was made in Anatolia as well, and history was tried with magazine interpretations. Maypetek said that Sarıkamış was an unprecedented achievement in history and that the soldiers who fought there were very successful. He expressed that this public opinion was a magazine interpretation and aimed to support Russian propaganda. Murat Bardakçı, Mehmet Niyazi and Mustafa Çalık, especially the experts in their fields, have displayed an attitude that sheds light on the agenda by translating the agenda. Equipped with deep work and welding scanning and magazine-based perception operations, documents are presented and exposed.

6. CONCLUSION

The Ottoman Empire entered the First World War by confronting Russia on its Caucasus-oriented goals; Turkish war ethics will and courage, has proved an operation in the international arena. The fact that the first statement on Sarıkamış Operation, which was not mentioned with the deep

sorrow of Enver Pasha throughout the history, was groundless and exaggerated, engraved Sarıkamış Operation as a delusion where 90 thousand soldiers froze without throwing a single bullet. As a result of the emergence of the Ottoman archive and the Russian sources objectively revealing the truths, the facts were revealed. Unfortunately, the operations that could lead to victory in the short term, unfortunately, could not be achieved exactly as a result of Hafız Hakkı Bey and İhsan Pasha, who insisted on the Allies and insisted on the time, in a short-term offensive.

With the agenda-setting approach, which aims to attract the priorities of the media agenda to the center of the public agenda, the Sarıkamış Export Operation was attempted to be placed at the center of the agenda of the Turkish nation and tried to move to the focus of the idea of the Turkish nation with unfounded claims. The content that is frequently and intensively processed through the mass media and frequently repeated issues will create selectivity in the perception of the public, thus making it possible for the public to regard the relevant content as important. The mass media makes an agenda for the public with the prioritization of certain titles among many information and news. The first presentation of the Operation Sarıkamış in the light of the data prepared in addition to the public and real data casts a shadow on the reality of the operation and there is no parallel between the presented data and the realities. The facts of the operation are covered with fog screen. The agenda presented by the mass media is not only an information for individuals and communities. The priority of the content presented to the public, the frequency of the presentation (repetition), the emphasis made within the content constitute a priority order in the memory of individuals and societies. For this reason, the content of the Sarıkamış Operation transferred by Şerif Köprülü left a deep impression on the agenda of individuals and societies in terms of priority ranking in the minds of individuals and societies. However, as the content is questioned, the actual data on the operation is clarified and historical documents and literature are analyzed with an objective perspective, the Sarıkamış Operation becomes reality in the historical process. The content of the operations that Şerif Köprülü had created on the agenda was finally supported by real and objective data and gained the ability to create unbiased agenda.

When the short and long term results of the operation are examined, it has been proved by the sources that the objectives are relatively achieved. This offensive, which changed the course of history, was recorded as an important event representing high courage, an indomitable struggle, and a psychological victory that updated the Russian mind. If we open a parenthesis to the claim that Enver Pasha is "in a hurry" on the axis of all claims, Ziya Nur AKSUN makes the following determination in his work Enver Pasha and Sarıkamış: *"Despite the footsteps of others, Enver's insistence on the operation seems to be justified and very accurate according to the case. Because every delay in the operation will strengthen the position of the Russians in Sarıkamış."* Because the Russians have unlimited human resources. The Turkish army, on the other hand, has limited

opportunities as it is scattered across four fronts. Therefore, this offensive is essential for defending and serving the objectives while maintaining integrity.

Sarıkamış Russian Army Chief of Staff Maslofski; While Enver Pasha was remembered as a brilliant plan prepared by his hand; It is clear in the telegram sent by the Russian Caucasian Army Commander-in-Chief to France and Britain: *"The cold and winter, which stopped even the telephone conversations, does not prevent the Turkish army. By opening a second front, if the progress of the Turkish army cannot be stopped, the Baku oil will pass into the hands of the Ottoman-German alliance and the path to India will be open to them."* These words, made by the enemy, have never been a complete defeat, but have gone down in history as an echo of victory. Today, when we interpret the history from a large window, we see this fact clearly.

In the light of all these data, Operation Sarıkamış does not pass through the filter of historical facts as accepted by the society. The main reason for this is that the written history is not an accurate source, the operation of which the delusion image is intended to be a political agenda falls within the network and the desired image is received in public. The actors accepted by the society undertook a dominant role and style and narrated history through magazine interpretation, misleading the society by obscuring the real face of history, focusing on the purpose that they wanted to form in minds hiding history, and defaming the Turkish history with unfounded and exaggerated sentences. While this smear campaign is a campaign that supports the Russians who make propaganda with the ambition of psychological defeat, the following details draw attention: Our failure to oppose the Russians on one front is criticized and the number of exaggerated martyrs is remembered. While we want to create public opinion by slandering Enver Pasha with the facts it contains on the basis of this image, we can see the dark mentality of the enemy front when we look at the filter of facts. Behind propaganda, even on the enemy front, the truth has fallen to the sources and praised the memories. However, the Anatolian front tried to defame the accuracy of the sources. Today, the agenda that emerged and the facts are created, tries to deny the false claims they have based on in the past. This is proof that the agenda-makers are progressing steadily and not giving up.

In the criticisms, while the idea of postponing the operation to the spring months is emphasized, there is a basic situation to be understood. It was the first weapon that hit the enemy and the psychological defeat that caused the attack to be carried out under difficult conditions. The Turkish soldier who crossed the mountain of Allah-u Akbar in the winter months settled not only during World War I, but at all times until today, as a fear that polled the enemy front in its manifestations on the Turkish side. Even the stance of the image that was created in the perspective of the above-mentioned information with the sources against the facts could not convince the agenda-makers. on the other hand, the

aim of those judging history with the journalistic information was to mislead Turkish history by creating him and his values, ideology and political agenda through Enver Pasha. In doing so, the climate of ideological thought that they were inspired by their inner world and their hatred towards Enver Pasha were the references of these historical theses. Sarıkamış Russian Army Chief of Staff Maslofski: "Enver Pasha prepared by a brilliant plan" was called. If this plan was followed, absolute success would be achieved and history would be written otherwise. Of course there were great risks. However, it is important to remember that behind every major success, there are great risks. Taking these risks, he wrote the successful ones as history and hero, and always judged the losers with discussions.

REFERENCES

- ALLEN, W.E.D & MURATOFF, P. (1953) *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge University Press.
- AHMET, İzzet Paşa (1992) *Feryadım I-II*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ATABEG N. & DAĞTAŞ E. (1998). *Kamoyu ve İletişim*. Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Eskişehir.
- BALCI, R. (2006). *Tarihin Sarıkamış Duruşması*, Nesil Yayınları, İstanbul.
- BARDAKÇI, M. (2014). *Haftız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- BAYUR, Y. H. (1983) *Türk İnkılabı, III / I*, İstanbul.
- BELEN, F. (1966). *BİRİNCİ CİHAN HARBİNDE TÜRK HARBİ*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- BERKOK, İ. (1958). *TARİHTE KAFKASYA*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- BUDAK, M. (2016). *Bir Osmanlı Diplomatının Kaleminden Birinci Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya Ve Sarıkamış Harekâtı-Reşit Şehbender Vekili Tevfik Bey'in Raporu*. Erzurum: Türkiyat Mecmuası.
- COHEN, B. C. (1963). *The Press and Foreign Policy*, New Jersey: Princeton University Press.
- ÇULCU, M. (2005). *Sarıkamış/Kaymakam Şerif Beyin Anıları*, Kastaş Yayınları, İstanbul
- DURAK, G. (2015). BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKAS SİYASETİ VE SARIKAMIŞ HAREKÂTI. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 506-520
- ERICKSON, J. E. (2001) *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, London.
- EYÜPOĞLU, İ. (2006). 91 YILINDA SARIKAMIŞ TAARRUZU. Erzurum: *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*
- GENELKURMAY (1993) *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı Cilt I*, Basımevi, Ankara.
- GÖRGÜLÜ, İ. (1993) *On Yıllık Harbin Kadrosu*, İkdam Yayınları, Ankara.
- HANİOĞLU, Ş. (1989). *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*. İstanbul: Derin Yayınevi.
- İLDEN, Köprülü Şerif (1998). *Sarıkamış Kuşatma Manevrası ve Meydan Savaşı* (Haz: Sami Önal). 4. baskı, İstanbul.
- KANAL, H. (2014). Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cepheye Yaşananlar Ve Anadolu'ya Etkileri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, s. 87-114.
- KELEŞİYLMAZ, V. (2000). KAFKAS HAREKATININ PERDE ARKASI. *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, 367-393.
- KARABEKİR, K. (1994) *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik*, I, İstanbul.
- KURAT, A. N. (1990). *TÜRKİYE ve RUSYA*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KURAT, A. N. (2014). *Rusya Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara
- MASLOFSKİ, G. (1935). *Umumi Harpte Kafkas Cephesi*. (K. Nazmi, Çev.) Genel Kurmay Matbaası, Ankara.
- MAYPETEK, O. (2015). *Dedem Enver Paşa*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Mc COMBS, M. E. (2004). *Setting the Agenda: The Mass Media and Public Opinion* Cambridge, Polity Press.
- NALÇACI, M. (2015). Rus Kafkas Ordusu ve Sarıkamış Harekâtı. *II. Uluslararası Tarih Sempozyumu: 100. Yılında I.Dünya Savaşı Sempozyum Kitabı*, (s. 663-685). İzmir.
- ROGERS E. & DEARING J. (1988). *Agenda- Setting Research: Where Has It Been, Where Is It Going?* Communication Yearbook.
- ROGERS, E. M., HART, W. B. ve DEARING, J. W. (1997). *A Paradigmatic History of Agend Setting Research*. S. Iyengar ve R. Reeves (Ed.), *Do The Media Govern? Politicians, Voters and Reporters in America* Thousand Oaks: Sage Publications.
- SABİS, A. İ. (1951). *Harp Hatıralarım*, Güneş Matbaası, Ankara.
- SABİS, A. İ. (1992). *Birinci Dünya Harbi*, Nehir Yayınları, İstanbul.
- SANDERS, L. v. (1968). *Türkiye'de Beş Yıl*. (Ş. YAZMAN, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- TAKESHİTA, T. (1997). Exploring The Media's Roles in Defining Reality: From Issue - Agenda Setting To Attribute - Agende Setting. M. McCombs., D. Lewis Shaw, ve D. H. Weaver (Ed.), *Communication and Democracy Exploring The Intellectual Frontiers In Agenda Setting Theory*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Internet References**
- https://www.bevaztarih.com/osmanli-tarihi/soguk-mahser-sarikamis-harekati_05.01.2020_tarihinde_alindi.
- http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/47.-SAYI.pdf_05.01.2020_tarihinde_alindi.
- https://www.academia.edu/31933486/SARIKAMI%C5%9E_HAREK%C3%82_05.01.2020_tarihinde_alindi.
- https://www.academia.edu/32088878/SARIKAMI%C5%9E_KU%C5%9EATMA_HAREK%C3%82TI_VE_ALMANYA.pdf_05.01.2020_tarihinde_alindi.
- https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/39074726/100_Yilinda_Birinci_Dunya_Savasi_Turan_Gazetesi_Orneginde_Osmanli_Basinin.pdf#page=70_05.01.2020_tarihinde_alindi.
- https://www.researchgate.net/profile/Sevket_Yirik/publication/277010286_HUZUN_TURIZMI_VE_MABETLESME_SURECI_KAPSAMINDA_SARIKAMIS_VE_MABETLESME_SURECI_KAPSAMINDA_SARIKAMIS.pdf_05.01.2020_tarihinde_alindi.
- http://www.ahiska.org.tr/wp-content/uploads/BizimAhiska-33-site_3.pdf_05.01.2020_tarihinde_alindi.
- http://mimoza.marmara.edu.tr/~avni/esaret/vazilar/candundar.htm_05.01.2020_tarihinde_alindi.
- https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/sarikamista-90-bin-asker-olmedi-439720/_05.01.2020_tarihinde_alindi.
- https://www.sabah.com.tr/cumartesi/2013/03/30/sarikamista-90-bin-yalani-suruyor_05.01.2020_tarihinde_alindi.
- https://www.timeturk.com/103-yil-donumunde-sarikamis-harekati-sarikamis-ta-ne-oldu/haber-810482_05.01.2020_tarihinde_alindi.
- https://www.haberturk.com/polemik/haber/710163-sarikamistaki-sehit-sayisinin-23-bin-oldugu-iddiasi_05.01.2020_tarihinde_alindi.

EXTENDED ABSTRACT

Caucasus is of great importance for Turkey geopolitically. This region causes both the road to Turkistan and Russia to reach energy sources. Therefore this country is not only preserving its own important but also important for the Ottoman Military deputy Enver Pasha to serve the Turan ideal. When we interpret the history, it is a long term plan that the Ottoman Empire was allied with the Germans in the First World War and entered into the armistice with the Russians on the Caucasian front. This strategic goal re-raised the reputation of the Ottoman Empire, which is described as collapsed after all the Ottoman Empire became an ally as socially, economically and politically in the international arena, which determined the course of war in the end of First World War. As a matter of fact, the events developed to meet the goals in the long term and the Ottoman staff management tried to renew their reputation with the operation of Sarıkamış İhata. The agenda created after the operation blocked and painted an image beyond reality. When we look at our past from today, we come across many comments and numerical data about the operation.

In this study, firstly, the blockages that started in the 19th century in the pre-war arena and the causes of the first world war will be emphasized. Disarmament movements that emerged as a result of exploration and reforms and inter-state raw material and colonial searches in the developing world societies had an effect that attracted the Ottoman state, which has political and strategic importance to war. During this period, the trilateral alliance between Italy, Germany and Austria were the rivals of the trilateral confrontation world war established by France and England. The Ottoman State was forced into the search for an alliance to enter the first world war due to internal confusion and the perception created by the external forces towards the minorities inside. After the Ottoman state was rejected by France and Britain, it signed an agreement with Germany in August 1914, intervened in the war and changed the course of the war. In the next part of the study, the strategic importance of the geography where the Caucasus is located in terms of Ottoman state was emphasized afterwards, the effects of the protection of the war in the direction of the short and long term political goals that occurred due to the conditions resulting from entering the war will change.

Two Turkish corps under the command of Enver Pasha, who surrounded Sarıkamış on 28 December, had a collision with the Russians and both sides suffered high losses. The withdrawn Ottoman army theoretically carried out the plan on the Russians, and achieved success with a psychological victory in a longrun. As a result of the three-year Ottoman Russian war, there became a revolution in Russia and the Russians withdrew with the help of the men sent by Enver Pasha for rebellion. Finally, in this study the operation in Sarıkamış was examined in terms of agenda. While the facts are accessible in the sources, the first learned and created perception cannot be thrown over the society. The facts recorded for the Operation Sarıkamış are forced to explain themselves in the face of lies. The reason for this is that the agenda is determined by malicious circles and negative images. While criticizing the postponement of the operation to the spring months, there is a situation to be understood. The operation was to be the first weapon to hit the enemy in difficult conditions and this is what creates defeat to the enemy. It is obvious that this time was chose, which printed this operation in gold letters.

The Turkish soldier, who crossed the mountains of Allahuekber in winter, achieved a great success. Nevertheless, the agenda setters aimed to mislead Turkish history by defeating the ideology of Enver Pasha with false news. In forming this agenda, the ideological thoughts and hatred of Enver Pasha they inspired from their inner worlds constituted the reference of these theses. Enver Pasha's grandson Osman Maypetek underlined in his report to the Vatan newspaper on January 11, 2014 that Enver Pasha was badly misled and that Russian propaganda was carried out in Anatolia, too. Maypetek said that, Sarıkamış is an unprecedented success in history and stated that the soldiers there fought heroically. He stated that this public opinion is a magical comment and serves the Russian propaganda. In the light of all these data, Sarıkamış historical operation does not appear to be accepted by the society. This is due to the fact that the history written is not an accurate source, and the operation fell into a network of political agendas. The narratives of the actors accepted by the society in a magical way by following a dominant method have covered the real face of the history, misled the society, defaming this movement that market the history of Turkish.

STRATEJİNİN UYUM VE SEÇİM PARADOKSUNUN, STRATEJİK DÜŞÜNCE OKULLARINDAN ÇEVRE OKULU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İlkay Öztürk^{1*+}

¹Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, SHMYO, Odyometri

*ilkay.ozturk@vsh.bau.edu.tr

+ORCID: 0000-0002-9867-9108

Öz- Strateji oluşum sürecinde örgüt - çevre ilişkilerini inceleyen çalışmalar çeşitli strateji okullarının gelişimine neden olmuştur. 1960'lı yıllardan beri strateji alanında yapılan çalışmalar Mintzberg vd. tarafından on strateji okulu adı altında toplanmıştır. Bu okullar örgütlerin varlıklarını nasıl sürdürdükleri ile ilgili görüşler öne sürmektedir. Ancak, bu yaklaşımlara göre örgütlerin çevreye uyum sağladığı için mi ayakta kaldıkları yoksa çevre tarafından seçildikleri için mi ayakta kaldıkları bir paradoks oluşturmaktadır. Çevre okulu tarafından öne sürülen popülasyon ekolojisi yaklaşımına göre çevre, örgütleri seçmektedir. Çevre okulu çevrenin istediği örgütü seçeceğini vurgulasa da örgütler çevre tarafından seçilmek için kendilerini çevresel şartlara uyumlandırmak zorundadır. Bu yüzden değişim göstermek zorundadırlar. Çevreye uyum yaklaşımına göre örgütlerin yöneticileri çevredeki fırsat ve tehditleri zamanında algılayarak proaktif davranışlar sergilerler ve buna göre stratejik kararlar alırlar. Bu da endüstride yaratıcılık perspektifini ön plana çıkarmaktadır. Çalışmada uyum mu seçim mi paradoksu çevre okulu açısından değerlendirilmiş ve varlığını sürdürmek ve rekabet edebilmek için çevreye uyum gösteren örgütler çevre tarafından seçilir bileşkesinin strateji oluşturabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler – Çevre Okulu, Popülasyon Ekolojisi, Yaratıcılık, Uyum/Seçim

EVALUATION OF THE ENVIRONMENTAL SCHOOL FROM STRATEGIC THOUGHT SCHOOLS WITH REGARD TO ADAPTATION / SELECTION PARADOX OF STRATEGY

Abstract – Studies examining the organization-environment relations in the process of strategy formation led to the development of various strategy schools. Studies in the field of strategy since the 1960s Mintzberg et al. gathered under the name of ten strategy schools. These schools propose opinions about how organizations continue their existence. However, according to these approaches, it is a paradox that organizations survive because they adapt to the environment or because they are chosen by the environment. According to the population ecology approach proposed by the environmental school, the environment chooses the organizations. Although the environmental school emphasizes that the environment will choose the organization it wants, organizations must adapt themselves to environmental conditions in order to be selected by the environment. So they have to change. According to the approach of environmental compliance, the managers and sub-units of organizations display proactive behaviors by perceiving the opportunities and threats in the environment in a timely manner and make strategic decisions accordingly. This highlights the creativity perspective in the industry. In the study, the adaptation or choice paradox has been evaluated in terms of environmental school. It has been concluded that the "Adapting to the environment organizations are chosen by the environment" can form a strategy.

Keywords – Environmental School, Population Ecology, Creativity, Compliance / Selection

Giriş

Stratejiyi tarif etmek için altı kör adam ve bir file ilgili eski bir hikaye anlatılır. Kör adamların her biri, filin değişik bir parçasına dokunup inceleyerek farklı bir nesneye benzetmektedir. Birincisi, fili bir duvara, ikincisi mızrağa, üçüncüsü yılan, dördüncüsü ağaca, beşincisi yelpazeye ve altıncısı ipe benzetir. Her biri kendi incelediği parçayı doğru bir biçimde tarif etmiştir ancak filin bütünü düşünüldüğünde her birinin tasviri yanlıştır (Mintzberg, vd., 1998). Strateji de parça parça tarif edilmek yerine teorisyenler tarafından değişik açılardan tarif eden kuramlar bir bütünü oluşturması için Mintzberg vd., tarafından bir araya getirilmiş ve on strateji okulu olarak kabul görmüştür. Bu okullar öngörücü ve tanımlayıcı olarak iki temel başlıkta incelenmektedir. Her bir okul strateji oluşturmada bir süreçtir; *1-Tasarım Okulu*: Strateji oluşturmaya, bir kavram oluşturma süreci olarak, *2-Planlama Okulu*: Strateji oluşturmaya, biçimsel bir süreç olarak, *3-Konumlandırma Okulu*: Strateji oluşturmaya analitik bir süreç olarak, *4-Girişimcilik Okulu*: Strateji oluşturmaya, bir vizyon yaratma süreci olarak, *5-Bilişsel Okul*: Strateji oluşturmaya, zihinsel bir süreç olarak, *6-Öğrenme Okulu*: Strateji oluşturmaya, ortaya çıkan bir süreç olarak, *7-Güç Okulu*: Strateji oluşturmaya, bir müzakere süreci olarak, *8-Kültürel Okul*: Strateji oluşturmaya, ortaklaşa bir süreç olarak, *9-Çevre Okulu*: Strateji oluşturmaya, tepkisel bir süreç olarak, *10-Bütünleştirme Okulu*: Strateji oluşturmaya, bir dönüşüm süreci olarak görmektedir (Mintzberg vd., 1998).

Çevre Okulu, stratejiyi, bireyin ötesinde, diğer güçler ve aktörler üzerinden açıklamaya çalışır. Çevre okulu teorisyenlerine göre strateji oluşturma reaktif bir süreçtir ve bu nedenle vurgu, örgütün içinden çok onun dış bağlamına yapılır. Buna bağlı olarak bu teorisyenler, organizasyon üzerine empoze edilen baskıları anlamak için araştırmalar yaparlar (Mintzberg vd.,1998:6-7). Hatta teorisyenlerin ortaya attıkları teorilerde kendi yaşamlarından etkilendiğini ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Aras, 2016).

Çevre okulu'nun temel varsayımları;

- Çevre, birtakım genel kuvvetler olarak örgüte kendini gösterir, strateji oluşturma sürecinde en temel aktördür.
- Örgüt, bu kuvvetlere cevap vermek zorundadır, aksi takdirde elenecektir.
- Bu durumda liderlik, çevreyi anlama ve ona uyum sağlama amaçlarında edilgen bir unsur haline gelir.
- Örgütler, ekolojik tipteki görevleri ve pozisyonları içinde beraber gruplaşmışlardır. Kaynaklar çok azalınca kadar ve şartlar çok olumsuz oluncaya kadar varlıklarını sürdürürler, sonra ölümler (Sarvan vd., 2003:102). Günümüzde terkedilen Lamarkçı görüşte, canlıların gereksinimlerine göre evrimleştiği yer alır. Bu duruma örnek olarak zürafaların boyunlarının yüksek dallardaki bitki yapraklarını yemek için sonradan uzadığı verilebilir. Çevre okulu konuyu Darwinist yaklaşımla ele almıştır. Örgütlerin çevre şartlarına göre

çevreye uyum sağlamak için evrimleştiği ve bu şartlara uyum sağlayamazsa çevre tarafından seçilemeyeceği ve eleneceği görüşü hakimdir (Ayverdi ve Aydın, 2017:11).

Çevre okulu, uyum sağlayamadığı için seçilemeyen örgütler hakkında bilgi vermemesi, popülasyondaki artışın sebeplerini açıklayamaması (ki bu sebepler muhtemelen örgütün girişimciliği ve yaratıcılığı kullanma yeteneğidir) gibi nedenlerle eleştirilmektedir (Mintzberg vd., 1998:297; Dinçer, 1998:102).

Paradoks, Türk Dil Kurumuna göre düşünceler arasında tartışılmaya açık, kesin bir yargı içermeyen karşıtlıktır (www.tdk.gov.tr, 2011). Stratejik seçimlerde sınırlılık anlayışı, çevrenin örgüt üzerinde baskın etkisinin olduğu ve çok büyüklerin dışında çoğu örgütlerin çevreyi etkileyemeyecekleri görüşünü beraberinde getirmiştir (Bakoğlu, 2010:36). Çevre okulu varsayımına göre siz yaşamak isterken ne yaparsanız yapın eğer çevre sizi seçerse hayatta kalabilirsiniz. Bu durum zürafanın boynu neden uzundur? Uyum mu seçim mi paradoksunu gündeme getirmiştir.

Bu çalışmanın amacı stratejik yönetim yazınında önemli yer tutan on stratejik yönetim okulundan biri olan çevre okulunun temel varsayımlarını ortaya koymak ve çevre okulunun gözardı ettiği, yaratıcı ve yenilikçi faaliyetlerle birlikte iş yapış şekillerinin değişmesiyle örgütlerin çevreyi değiştirmeye muktedir oldukları, ve öncü hamlelerle uyum zorunluluğunu esnetebilecekleri konusunu tartışmaktır.

1. Strateji ve Çevre Okulu

Uyumdan bahsetmek için öncelikle örgüt çevresini tanımlamak gerekir. Örgüt çevresi analizi; genel çevre (uzak çevre) ve iş çevresi (yakın çevre) olarak tanımlanarak yapılan analizdir (Ülgen ve Mirze, 2003:81). Genel Çevre: Küresel boyutu da hesaba katarak en yakın müşterimize kadar örgüt tarafından idare edilemeyen tüm çevreyi kapsamaktadır. Sistem sınırları dışında kalan her şey çevremizdir. Bu anlamda sınırların belirlenmesi çok zordur. Sınır nereden baktığınıza bağlı olarak değişir örgüt dışında kalan ve örgütün bu şekilde çevresi olan her şey örgütü az ya da çok etkiler.

Örgüt-çevre ilişkisini inceleyen yaklaşımlar iki ayrı dönemde ortaya çıkmıştır. 1950'lerde ve 1960'ların başında Sistem Yaklaşımı olarak, 1970'lerin sonundan günümüze birinci dönemde Koşul Bağımlılık Kuramı (Durumsal Yaklaşım), ikinci dönemde ise çevre okulunu oluşturan kuramlar olan Kaynak Bağımlılığı Kuramı, Popülasyon Ekolojisi Kuramı ve Kurumsallaşma Kuramı olarak ortaya atılmıştır (Hatch, 1997:76; Mintzberg vd., 1998).

Sistem Yaklaşımı: Örgüt çevrenin bir alt sistemidir ve örgüt yapısını etkiler. Bütünün içindeki tüm sistemler ebatları oranında bütüne etki ederler. Bu yüzden örgüt yapısını anlamak için tüm alt sistemler analiz edilmelidir (Ackoff, 1964:9).

Durumsal Yaklaşım: Örgütün bütününi oluşturan bu alt sistemlerin tamamının hepsi örgüte aynı ölçüde etki etmezler.

Bazı alt sistemler diğer alt sistemlerin işleyişini de kendi taleplerine uydururlar. Bütünden talepte bulunurlar ve diğer alt sistemler de bu taleplere uyum gösterirler. Bazı alt sistemler daha etkindir ve bütünü etkilerler. Örgüt-Çevre ilişkisini inceleyen Woodward tarzı araştırmalar bu düşünceye ait araştırmalardır. Teknolojinin de bir alt sistem olarak örgütte belirleyici olduğunu ortaya çıkartmıştır. Burns ve Stalker ise durgun/çalkantılı çevre tanımlamasıyla örgüt yapısı ile çevrenin ilişkisini incelemiş ve mekanik yapıların durağan ve inorganik yapıların çalkantılı çevrede daha uygun olduğunu uç örneklerle ispatlamıştır (Burns ve Stalker, 1961; Burns ve Stalker, 2005:221). Örgütün varlığını sürdürmek için çevreye adaptasyonunu sağlayacak ilişki modellerini öneren durumsallık yaklaşımı bazı kuramcılar tarafından “doğal ayıklanma” görüşüne aykırı olarak örgüte çok, çevreye ise çok az esneklik ve güç atfetmekte olduğu için çok eleştirilmiştir (Morgan, 1998:74-75).

Çevre Okulu, örgütün stratejisinin çevre tarafından belirlendiğini savunan kişiler (Burns T. ve Stalker,(1961); Lawrence, P. ve Lorsch, (1967); J., Hannan M.T. ve Freeman, J.H., (1977)) tarafından oluşturulmuştur. Bu yaklaşımlar çevrenin örgüt üzerindeki etkileri üzerinde durmaktadır (Dinçer, 1998:71). İşletme strateji belirleme noktasında pasif bir role sahiptir ve “çevre” stratejik yönetimin temel aktörüdür (Bakoğlu ve Dinç, 2010:66). Çevre okulunu oluşturan kuramlar;

Kaynak Bağımlılığı Kuramı: Aldrich, Pfeffer ve Salancik öncülüğünde geliştirilen kaynak bağımlılığı kuramının temel fikri, kaynak ihtiyacının örgütleri çevrelerine bağımlı hale getirdiğidir. Kuram örgütlerin çevreleri tarafından kontrol edildiği varsayımına dayansa da yöneticilerinin çevre hakimiyetini sağlayan unsurlarını analiz edip, kendi çıkarları için kullanabileceğini belirtir (Pfeffer vd., 1978:152).

Kurumsallaşma Kuramı: Philip Selznick’in (1957) ortaya koyduğu kurumsallaşma kuramının temelini ise belli bir çevrede faaliyet gösteren örgütlerin yapı ve işleyiş bakımından neden birbirine benzediği konusu oluşturmaktadır. Yani aynı daldaki örgütler, yapı ve işleyiş bakımından birbirine benzerler. Örgütlerin yapı ve davranışları, pazar koşullarının yanında, kurumsal nitelikteki baskılar, inançlar ve beklentiler tarafından da şekillendirilir. Dolayısıyla kurumsallaşma yaklaşımı, belirli bir çevrede faaliyet gösteren örgütlerin yapı ve işleyiş özellikleri ile çevrenin özellikleri arasında bir benzeşme öngörmektedir. Eşbiçimlilik (isomorfizm) olarak adlandırılan bu benzerlik, örgüt ile çevresi arasında ilişki kuran en önemli faktördür. Bu kuram, strateji oluştururken bu önemli faktörün göz ardı edilmemesini vurgular (Selznick , 1957:270-277).

Popülasyon Ekolojisi Kuramı: Örgütlerin, faaliyetlerini gerçekleştirmek için kaynakları elinde bulunduran çevreye bağımlı oldukları varsayımına dayanmaktadır (Caroll, 1984:75). Bu bağımlılık çevrenin örgütleri dizayn edebileceği noktadadır ve kuram konuya çevrenin cephesinden bakmaktadır. Çevreye uyum sağlayan örgütler seçilmekte

bunu başaramayanlar ise ayıklanmaktadır. Kurama göre, yöneticinin uygulayacağı stratejinin önemli olup olmayacağı konusunda tartışma vardır, genel kabul yöneticilerin işletmenin çevresiyle olan ilişkisini belirleyen katılımın derecesini azaltacak önlemler alması gerektirir (Hannan ve Freeman, 1977:149-164).

Hannan ve Freeman’a göre, bir örgütün doğumu; yeni bir şirket kurulması, çok sayıdaki firmanın yeni bir ulusal organizasyon oluşturmaları, ve mevcut bir işletmenin yeni bir pazara girmesi olmak üzere üç yöntemle gerçekleşir. Kendi grubuna uyum sağlamak, bir grup içinde yenilikçi bir girişimle doğan örgütün ilk adımıdır. Uyum artarsa nüfus artar. Kendi grubunda gerekli kaynakları sağlayan örgütler ayakta kalır. Kıt kaynaklara ulaşmaya çalışan aynı gruptaki diğer örgütler de rekabeti artırır. Dolayısıyla ayakta kalabilenler kaynaklara ulaşabilenler yani en iyilerdir. Yani zayıfları eleyip güçlülere yaşama şansı tanıyan ve seçen çevredir. Çevre bu seçimi yaparken, kendi amaç ve özelliklerini dikkate almakta, uygun miktar ve özellikteki örgütleri seçmekte, diğerlerini elemektedir. Böylece izomorfizm oluşmaktadır. Yani çevre zayıfları elediği için ayakta kalanlar seçilebilmek için birbirlerine benzemeye başlamaktadırlar. Çevre ne kadar değişirse örgüt türleri de aynı oranda değişmeye başlar. Böylece çeşitlilik ve türler oluşur. Türlerin sayısı çevresel şartlara bağlı olarak değişir (Betton ve Gregory, 1985:750-757).

İşletme organizasyonlarında da çeşitli nedenlerle bir katılık ortaya çıkmaktadır. Hannan ve Freeman (1977)’a göre bunun başlıca nedenleri şunlardır: sabit yatırımlar; uzmanlaşmış personel sayısı; organizasyon yapısı içinde oluşan güç dengeleri; dış çevreden gelen data ve bilgi yetersizliği; prosedür ve iş yapma usulleri ile şekillenen organizasyon kültürü ve sanayi dalına giriş ve çıkış ile ilgili engeller (bariyerler). Bir başka deyişle firmanın yüksek maliyetleri, iletişim yapısı, iç politikaları ve kurumsal şekilleri, rasyonellik ve sosyal kabul görme kaygıları gibi iç ve dış faktörler bu süreci etkiler. Bu faktörler organizasyonları katılaştırmakta, organizasyonlar kolaylıkla kaynak transfer veya aktarmaları yapamamakta, iş yapma usullerini değiştirememekte, dolayısıyla değişime karşı bir direnç göstermeye, değişen çevre koşulları karşısında zorlanmaya başlamaktadır. Bu faktörlerin baskısı ne kadar güçlü olursa, örgütlerin çevreye uyum esneklikleri o kadar zayıf olacaktır. Bu zayıflık örgütün rekabeti kaybetmesine sebep olur. Organizasyon bünyesinde oluşan bu katılık, çeşitli organizasyon kademelerinde farklı olabileceği gibi, organizasyonun büyüklüğü ve faaliyetlerin çapraşıklığı itibarıyla da farklılık gösterebilir. Ayrıca, bir firmanın yaşı ile büyüklüğü birbiriyle ilişkili olarak onun ölümü üzerinde etkili olmaktadır. Kapasitesinin düşük olması, rollerin iyi tanımlanmaması, personelin tecrübe yetersizliği, yerleşmemiş prosedürler, çalışanlar arasında güvenin tam olarak yerleşmemesi gibi konular, yeni olmanın sakıncalarıdır. Dolayısıyla, ölüm oranları yaş ilerledikçe azalır. Ancak, belli bir yaştan sonra tekrar artar.

Organizasyon teorisinde popülasyon perspektifinin faydası, organizasyonların ne tümünün tek (biricik), ne de tümünün aynı olmadığı şeklindeki ikili varsayıma dayanır. Ancak evrim teorisi olarak popülasyon ekolojisi, bu varsayımlardan yalnızca birincisine dayanak sağlar. Popülasyon ekolojisi, değişimde, farklılaştırıcı güçlerden ziyade, homojenleştirici güçlerin altını çizer. Popülasyonların sayısındaki mutlak artış ya da azalışları öngöremez ya da farklı popülasyon tiplerinin zaman içerisindeki artış ya da azalışlarını izah edemez. Aynı zamanda yeni örgütsel formların nasıl ortaya çıktığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu yaklaşım, farklı dönemsel çizgiler arasındaki tedrici dönüşümleri açıklayabilir. Ancak bu değişim, örgütsel evrimin büyüklüğünü açıklama aşamasında, son derece yavaş bir biçimde meydana gelmektedir. Ayrıca “phyletic değişim” daima gelecekteki gelişimi için gerekli olan sonraki potansiyelini tüketir. Bunun anlamı tam olarak şudur: Sonuç olarak uzun dönem evrim, popülasyonların bizzat kendilerinin değişimin temel birimleri olduğu görüşünün ve toplulukları araştırmanın bağımlı ilişkileri olduğunu belirten topluluk ekolojisi yaklaşımının benimsenmesini gerektirir (Astley, 1985:224-241).

Çevre okulunun temel katkısı stratejik yönetim sürecine, çevreyi de katmasıdır. Öngörücü okullar çevreyi edilgen bir güç olarak tanıtırken, betimleyici okul olan çevre okulu çevrenin belirgin özelliklerinin tasvir edilmesini ve bu özelliklerin strateji geliştirme sürecine etkilerinin belirlenmesini vurgular. Evrimci anlayışa göre, örgüt çevrede belirleyici değil, pasiftir. Çevre okulu alternatif yaratma ya da seçimin faydasını azımsar. Ancak genel çevre özelliklerine göre en iyi seçimi yapan örgütler stratejik yönetim araçları rekabet üstünlüğü sağlayabilir ve strateji liderliği yapabilirler (Erdil, vd., 2010:25).

2. Endüstride Evrim ve Yaratıcılık

Evrimsel iktisatçı Schumpeter işletmelerin kullandığı teknolojilerin, dışsallıkların, yenilikler yapan girişimcilerin dış çevreyi ve dolayısıyla ekonomiyi dinamik hale getirdiklerine dikkat çekmektedir (Aktan ve Eker, 1997:38-39). Ancak bu dinamizm yıkıcı olmaya başladığında yine çevre tarafından denetlendiği görülmektedir. Evrimci iktisatçılar işletmeleri sürekli denge arayışı içinde olan yapılar değil, değişen çevreye uyum sağlamak için kaynak, yetenek ve teknolojisini sürekli değiştirip çevresel değişimlere karşı proaktif işletmeler olarak görür (Taymaz, 1998:1-2). İşletmeler sadece kendi menfaatleri doğrultusunda davrandığında ve toplum menfaatlerini göz ardı ettiğinde yine çevresel baskı ve yönlendirmelerle sosyal sorumluluk, çevre odaklı üretim, yeşil pazarlama gibi faaliyetlerini ön plana çıkarmaya ve çevre tarafından seçilmeye çalışıldıkları görülmektedir (Altuntuğ, 2007:220). İşletmelerin rekabet baskısından kurtulup varlıklarını sürdürebilmeleri ancak çevresel normları algılamalarına ve ona göre stratejiler geliştirmelerine bağlıdır. Eğer çevresel şartlar statik olsaydı işletmeler yalnızca operasyonel amaçlarına odaklanırlardı. Ancak çevre dinamik ve dışsal etkiler baskın olduğu için geleceğe odaklanmak zorundadırlar. İşletmelerin hayatta kalması için en önemli mesele yaratıcılık ve yeniliktir. Rakipler tarafından taklit edilemeyen, rekabet avantajı

yaratılan, sektörde rekabetin kurallarını değiştiren, değiştirme potansiyeli olan yeni rutinler, yeni beceriler ve yeni örgütsel potansiyeller geliştirmektir (Bakoğlu, 2004:247). Bailey, Johnson ve Daniels, strateji geliştirme türlerini bireysel güç odaklı ve kontrollü aşamalı olarak ikiye ayırmıştır. Bireysel güç odaklı strateji oluşturmada işletme içindeki güç sahibi kişilerin işletme stratejisini kendi vizyonları doğrultusunda belirleyebileceğinden, kontrollü aşamalı strateji oluşturmada ise örgütsel amaçları gerçekleştirmeye yönelik stratejilerin çevreden gelen değişikliklere göre küçük çaplı düzenli olarak geliştirilebileceğinden bahsetmiştir (Pinar, vd., 2010:11-16).

Düşünce okullarından Girişimcilik okulu da örgütlerdeki liderlerin girişimcilik özellikleri ve yaratıcılıklarını ön plana çıkarmaktadır (Drucker, 1985). Stratejinin oluşturulması ve uygulanmasında liderin azımsanmayacak kadar önemli rolü vardır. Kritik kararların alınmasında ve örgütün gelecek için rotasının çizilmesinde liderin etkisi çevre okulunun azımsadığı kadar değerlidir. Bu durumda kişilerin ve örgütlerin yaratıcılığı, yeni bakış açıları, çevreye duyarlılık, sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır.

Veblen'e göre canlıların düşünce, yetenek ve becerileri evrimi ve uyumu sağlarken, işletmelerin sahip olduğu kurumsal kaynaklar, kurumsal kültür, kurumsal öğrenme, kurumsal beceri ve yetenekler uyumu sağlamaktadır (Aktan ve Eker, 1997, s. 38-39). Evrimciler de rekabet etmek, değişmek ve taklit etmek zorunluluğunu öne sürerken yenilikçi davranışlar göstermek için bazı özgün ve uygun kaynaklara sahip olmak zorunluluğunu da şart olarak görmüşlerdir (Gökten, 2006:31; Günalp ve Özel, 2005: 72).

Yaratıcılık ve yenilikçilik, hızla değişen ve çalkantılı bir çevrede modern örgütlerin hayatta kalmaları için çevreye uyum faaliyetlerinin en önemli konusudur (Ekvall, 1999:403).

Yenilikçilik: Performansa, takıma, örgüte ya da kuruluşun rollerine önemli derecede fayda sağlamak için tasarlanmış ilgili birimde yeni olan bir rol, grup, fikir, süreç, ürün ya da prosedürün örgüte girişi ve uygulanması şeklinde tanımlanmaktadır (West ve Far, 1989:16). Yenilikçilik, dış ortamdaki sosyal, ekonomik ve teknolojik değişikliklere cevap verebilmek için bir örgütün kendi içerisinde değiştirilmesi anlamına gelmektedir (Damanpour, 1991:556). Geniş anlamda yenilikçilik bir örgütün kendini değiştirme ve sürekli olarak yeniden icat etme kapasitesidir (Schneider vd., 1994:20).

Yaratıcılık: Yenilikçilik ile yakından ilgili olup; herhangi bir alanda yeni ve faydalı fikirlerin üretimi şeklinde ifade edilebilmektedir (Amabile, 1996: 44). Yani yaratıcılık yeni fikirle ilişkilendirilirken yenilik uygulama ya da ürüne dönüşüm ile ilgili olup sürecin önemli kısmını oluşturmaktadır (Rami vd., 1994: 24).

Çevresel çalkantı, pazardaki risklerin ve fırsatların farkına vararak, örgütün harekete geçmesini ve çalkantının yol açtığı

risk ve belirsizliklerin üstesinden gelmek için de örgütsel yenilikçiliği gerekli kılmaktadır (Gemici ve Zehir, 2019:68).

Örgütlerin önünde kaynaklarını etkin kullanmak, yetenelerini müşterileri ve toplum için bir değer haline getirmek için seçenekler bulunmaktadır (Erdil, 2010:29). Bu değeri örgütün yaratıcılığını kullanarak, yeni düşünce tarzları ve yeni iş yapış şekilleri yaratarak sağlayabilmektedirler. Çevre analizlerini doğru okuyan vizyoner liderler sayesinde yeni stratejiler oluşturarak örgütün ayakta kalma şansını arttırabilmektedirler. Stratejik faaliyetlerine yön verirken çevrelerine uymak zorundadırlar. Dolayısıyla çevreye uyan örgütler, ayakta kalan ve çevre tarafından seçilen örgütler olmaktadır.

Sonuç

Uyum mu seçim mi paradoksunun gösterdiği ortak paydanın, strateji oluşma sürecini açıklamalarının yanında, iç ve dış çevre olgularını birbirinden kopuk süreçler olarak değil birbiri ile etkileşimli bir süreç olarak kabul etmeleri olduğu söylenebilir.

Strateji süreçler, içerik ve endüstri kapsamındaki uyum/seçim paradoksu incelenmiş ve çağdaş stratejik yönetim düşüncesinin oluşturulması açısından çevre okulu yaklaşımına göre değerlendirilmiştir. Varılan sonuç şudur ki, betimleyici okullardan olan çevre okulu her ne kadar strateji geliştirme sürecini dışarıdan içeriye olarak tanımlasa ve çevrenin istediği örgütü seçeceğini vurgulasa da örgütler çevre tarafından seçilmek için kendilerini çevresel şartlara uyumlandırmak dolayısıyla değişim göstermek zorundadırlar. Bu da endüstri de yaratıcılık perspektifini ön plana çıkarmaktadır. Böylece çevreye uyum gösterebilen örgütler çevre tarafından seçilir bileşkesi elde edilir.

Örgütsel uyum anlayışına göre çevre tüm örgütler için aynı fırsat ve tehditleri sunar. Mademki durum böyle ve herkesin yaşam şansı çevreye uyumuna bağlı o zaman tüm örgütler aynı yapıya ulaşmaya eğilimlidirler ve zaten çoğu da birbirine benzemektedir. Çevre tüm kaynakları sunar ama almak örgütün yetenekleri ile ilişkilidir. Çünkü kaynaklar kıttır. Eğer örgütler *“farklı olursak çevre yaşatmaz”* mantığıyla strateji belirliyorlarsa deterministik bir yaklaşım belirlemiş demektir. Kendisini çok güçlü hissetmeyen örgütler için böyle bir kurgulama doğrudur. Bu anlayışı benimsemenin maliyeti ortalamalara razı olmak yani risk almadan düşük düzeyde getiriyle yetinmektir. Herkes benzer yerlere bakarak benzer sonuçlar bekler benzer stratejiler geliştirir.

Ancak, örgütlerin belirli bir sektörde var olabilmek için örgütün kurumsal çevreye uyumunun yanında, çevredeki kaynakları kullanabilir durumda olması gerekir. Örgüt-çevre ilişkisinde sadece çevrenin örgüt üzerindeki etkileri değil, örgütün verdiği tepkiler de önemlidir (Leblebici, 2004:303). Bu tepkiler planlama, tasarım, konumlandırma, girişimcilik, bilişsel, öğrenme ve güç okulunda olduğu gibi liderin davranışlarına ve stratejinin oluşmasında örgüt içi güçlerin

önemli olduğuna ve yaratıcılık ve yenilikçilik faaliyetleri ile çevrenin değiştirilebileceğine dair sonuçlar ortaya koyacaktır. Bu da varlığını sürdürmek ve rekabet edebilmek için çevreye uyum gösteren örgütler çevre tarafından seçilir bileşkesinin strateji oluşturabileceği sonucunu doğurmaktadır.

Her iki yaklaşımın birbirinin alternatifi değil, birbirinin tamamlayıcısı olduğunu gören örgütlerin rekabet avantajı sağlaması mümkündür. Bu durumda örgütlerin hem buldukları çevreyi ve kullanabilecekleri kaynakları görmeleri hem de kendi yeteneklerini keşfetmeleri ve yapacakları stratejik analizlerle buldukları çevreyi nasıl etkileyebileceklerini görmeleri, kendilerini başarıya taşıyacak en önemli unsur olacaktır. Gelecek araştırmalarda çevrenin seçimine odaklanıp, kendi yaratıcılığını ve yenilikçiliğini kullanmayan örgütlerin kapanma sebepleri ve sadece kendi yeteneklerine odaklanan ve çevresel değişimleri gözardı eden örgütlerin kapanma sebepleri ortaya konularak teoriye destek sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ackoff, R. L. (1964), General system theory and systems research: contrasting conceptions of systems science. Views on general systems theory. Proceedings of The Second Systems Symposium at Case Institute of Technology.
- Aktan, C., Eker, A.,(1997), İlk Çağdan Günümüze İktisadi Düşünce Okulları, DEÜ, İİBF, Maliye Bölümü, Prof. Dr. Nezihe Sönmez'e Armağan Özel Sayısı, İzmir, 38-39.
- Altuntuğ, N. (2007), Küresel Rekabet Ortamında Ayırt Edici ve Sürdürülebilir Üstünlükler Bağlamında Temel Yetenek Tabanlı Stratejiler ve Bir Uygulama. (Yayınlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/ SBE, Isparta.
- Amabile, T. M., (1996), Creativity in context. Boulder, CO: Westview Press.
- Aras, M.,(2016), A Biographic Approach To Learning School: A Study On Mintzberg And Lindblom. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 11(2), 125-138.
- Astley, W. Graham (1985), The Two Ecologies: Population and Community Perspectives on Organizational Evolution", Administrative Science Quarterly, Vol. 30, 224-241.
- Ayverdi, L., & Aydın, S. Ö. (2017), A natural selection activity to mobilize scientific creativity: clippy island. Journal of Inquiry Based Activities, 7(1), 9-20.
- Bakoğlu, R. (2004), Strateji ve Stratejik Yönetim Kavramlarını Yeniden Düşünme, Mali Çözüm Dergisi, 67, 155-168.
- Bakoğlu, R. (2010), Çağdaş Stratejik Yönetim. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Bakoğlu, R., ve Dinç Özcan, E. (2010), İşletme düzeyinde strateji paradokslarının mintzberg'in on stratejik yönetim okulu açısından değerlendirilmesi. Öneri Dergisi.C.9.S.34. Temmuz .57-69.
- Betton, J. ve Gregory, G.D., (1985), The Application of Population Ecology Models to the Study of Organizations. Academy of Management Review, Vol. 10. No:4., 750-757.
- Burns T. & Stalker, G. (1961), The Management of Innovation. London: Tavistock.
- Burns, T., & Stalker, G. M. (2005), Mechanistic and organic systems. Organ Behav, 2, 214-225.
- Carroll, G. (1984), Organizational Ecology, Annual Review of Sociology, 10:71-93.
- Damanpour, F., (1991), Organizational Innovation: A Meta-Analysis of Effects of Determinants and Moderators. Academy of Management Journal, 34(3), 555-590.
- Dinçer, Ö. (1998), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası. (5. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Drucker, P.(1985), Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles: Harper&Row.
- Ekvall, G., (1999), Creative climate. In M. A. Runco S. Pritzker (Eds.), Encyclopedia of creativity, CA: Academic Press. San Diego, Vol. 1, 403 – 412.
- Erdil, O., Kalkan, A., ve Alparlan, A. M. (2010), Örgütsel Ekoloji Kuramından Stratejik Yönetim Anlayışına, Doğu Üniversitesi Dergisi, 12 (1), 17-31.
- Evrin, T. (2001), Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri, TÜBİTAK/TTGV/DİE, Ankara.
- Gemici, E., & Zehir, C. (2019), Çevresel Çalkantı ve Örgütsel Yenilikçilik İlişkisi. Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 66-83.
- Gökten, K. (2006), İktisatta Evrim Düşüncesi ve Evrimci İktisadın Teknolojiye Yaklaşımı, Akdeniz Üniversitesi, İİBF Dergisi, (11), 31.
- Günalp, B. ve Özel, H. (2005), Rekabet Politikalarının Esasları, Siyasa, Yıl:1, (1), 72.
- Hannan, M. T. ve Freeman, J. (1977), The Population Ecology of Organizations. American Journal of Sociology. Vol. 82, 149-164.
- Hatch, M.J. (1997), Organization Theory, Oxford University Press.
- Lawrence, P. & Lorsch, J. (1967), Differentiation and Integration in Complex Organizations. Administrative Science Quarterly, 12(1), 1-47.
- Leblebici, D. N. (2004), Örgüt-Çevre İlişkisinde Yeni Perspektif Arayışı: Dinamik Örgütsel Çevre Ve Örgütsel Doku. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 285-307.
- Mintzberg, H., Ahlstrand, B. ve Lampel J., (1998), Strategy Safari. New York: The Free Press.
- Morgan, G. (1998), Örgüt ve Yönetim Teorilerinde Metafor (Çev. Gündüz Bulut). İstanbul: MESS Yayınları.
- Pfeffer, J. ve Salancik, G. (1978), The External Control of Organizations. A Resource Dependence Perspective. New York: Harper & Row.
- Pınar, İ., Kamaşak, R. ve Bulutlar, F. (2010), Dış Çevre ve Bireysel Güç Odaklı Strateji Geliştirme Süreçlerinin Araştırmacı ve Fırsatçı Yenilik Üzerindeki Etkisi, Öneri Dergisi, C.9, Ocak, 33.
- Rami, A. B., Lau, J., Dubrin, J. A., (1994), Contemporary Applied Management., Illinois: Irwin, Burr Ridge.
- Sarvan, F., Arıcı E. D., Özen J., Özdemir B. ve İçigen, E. T., (2003), On Stratejik Yönetim Okulu: Biçimleşme Okulunun Bütünleştirici Çerçevesi, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 102.
- Selznick, P., (1957), Leadership in Administration: A Sociological Interpretation, Evanston, IL: Row, Peterson
- Schneider, B., Gunnarson, S. K., Niles-Jolly, K., (1994), Creating the Climate and Culture of Success. Organizational Dynamics, 23(1), 17-29.
- Taymaz, E. (1998), Türkiye imalat sanayiinde teknolojik değişme ve istihdam. Teknoloji ve İstihdam. DİE Ankara.
- Ülgen, H. ve Mirze, K., (2003), İşletmelerde Stratejik Yönetim, Literatür Yayıncılık.
- West, M. A., Farr, J. L., (1989), Innovation at work: psychological perspectives. Social Behaviour, 4, 15 –30.
- www.tdk.gov.tr, (05.06.2011).

EXTENDED ABSTRACT

Studies examining the organization-environment relations in the process of strategy formation led to the development of various strategy schools. Studies in the field of strategy since the 1960s Mintzberg et al. gathered under the name of ten strategy schools. These schools propose opinions about how organizations continue their existence. However, according to these approaches, it is a paradox that organizations survive because they adapt to the environment or because they are chosen by the environment.

The Environment School tries to explain the strategy beyond the individual through other powers and actors. According to environmental school theorists, strategy formulation is a reactive process and therefore emphasis is placed on its external context rather than within the organization (Mintzberg vd., 1998:6-7). The basic assumptions of the environmental school; The environment appears in the organization as a number of general forces and is the main actor in the strategy-making process. The organization has to respond to these forces, otherwise it will be eliminated. In this case, leadership becomes a passive element in understanding and adapting to the environment. Organizations survive until Resources are very low and conditions are very negative, then they die (Sarvan vd., 2003:102).

According to the environmental school assumption, "whatever you do while you want to live" you can survive if the environment chooses you. Why is this giraffe's neck longer? It brought the paradox of adaptation or election to the agenda. The aim of this study is to reveal the basic assumptions of the environmental school, which is one of the ten strategic management schools, which has an important place in the strategic management literature and to discuss the issue that organizations are able to change the environment by changing the way they do business with creative and innovative activities that the environmental school ignores, and that they can stretch the obligation to comply with leading moves. Theories that make up the environmental school are Resource Dependence Theory, Institutionalization Theory and Population Ecology Theory. Resource dependence theory is based on the need for funding to make organizations dependent on their environment. Institutionalization Theory is based on the similarity of organizations in the same branch in terms of structure and functioning. Population Ecology Theory is based on the assumption that organizations are dependent on the environment that holds the resources to carry out their activities.

Creativity and innovation are the most important topics of environmental compliance activities for the survival of modern organizations in a rapidly changing and turbulent environment (Ekvall, 1999:403). Although the environmental school emphasizes that the environment will choose the organization it wants, organizations must adapt themselves to environmental conditions in order to be selected by the environment. So they have to change. According to the approach of environmental compliance, the managers and sub-units of organizations display proactive behaviors by perceiving the opportunities and threats in the environment in a timely manner and make strategic decisions accordingly. This highlights the creativity perspective in the industry.

Innovation is defined as the introduction and implementation of a role, group, idea, process, product or procedure designed to provide significant benefits to performance, the team, the organization, or the roles of the organization (West ve Far, 1989:16). Creativity is closely related to innovation; it can be expressed as the production of new and useful ideas in any field (Amabile, 1996: 44). It can be said that the common denominator demonstrated by the adaptation or election paradox explains the process of forming the strategy, as well as accepting internal and external environmental phenomena not as disconnected processes but as an interactive process.

Strategy processes, content and industry-wide adaptation / selection paradox were examined and evaluated according to the environmental school approach in terms of forming a modern strategic management thought. The conclusion is that although the environmental school, which is one of the descriptive schools, defines the strategy development process from the outside, and the organizations will choose the organization they want, the organizations have to change in order to adapt to the environmental conditions to be chosen by the environment. This brings forward the creativity perspective in the industry. Thus, organizations that can adapt to the environment are selected by the environment, and a resultant component is obtained. In the study, the adaptation or choice paradox has been evaluated in terms of environmental school. It has been concluded that the "Adapting to the environment organizations are chosen by the environment" can form a strategy. It is possible for organizations that see that both approaches are complementary to each other, not alternatives, and provide competitive advantage. In this case, it will be the most important factor for organizations to see their environment and the resources they can use, as well as discover their own talents and see how they can affect their environment with their strategic analysis. In future researches, the theory can be supported by focusing on the choice of the environment, the reasons of the organizations that do not use their creativity and innovation, and the reasons for the closure of organizations that focus only on their own abilities and ignore environmental changes.

TEBÂREKE KELİMESİNİN SEMANTİK ANALİZİ

Süleyman Mahmut Kayagil^{1*+}

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

*suleyman.kayagil@gop.edu.tr

+ORCID: 0000-0003-1706-2665

Öz- Tebâreke ifadesi, İslâmî literatürde lafza-i celâlle birlikte “Allah Tebâreke ve Teâlâ” ve “Tebârekallah” şeklinde sıkça kullanılan bir kelimedir. Araştırma sonucunda bu kelimeyi İslâmî literatüre kazandıran üç kaynak olduğu tespit edilmiştir. Bu kaynakların birincisi İslam öncesi Cahiliye folklorudur. Elde edilen bulgulara göre söz konusu kelime İslam öncesi dönemde de İslâmî dönemdeki manada kullanılmıştır. Bu kelimeyi literatüre kazandıran diğer iki kaynak ise Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerdir. Ulaşılması istenen bir diğer sonuç “Tebâreke” ifadesinin Yüce Allah’a sıfat olma dışında normal bir kelime şeklinde kullanılıp kullanılmaması olmuştur. Bu hususta elde edilen bulgular, şâz örneklerin bulunduğu ancak esas kullanım şeklinin Yüce Yaratıcıya sıfat olarak kullanılması yönündedir. Tebâreke kelimesinin anlamı hususunda dört farklı, ama arka planda birbiriyle irtibatlı sayılabilecek manalar verilmiştir. Bunların Birincisi, “sonsuz bereket sahibi, bitmeyen hayır ve lütuf sahibi olan”; ikincisi, “sabit olup değişmeyen, ebedî ve ezeli olan”; üçüncüsü, “çok yüce, azamet sahibi olan”; dördüncüsü “münezzeh, temiz ve mukaddes olan” şeklindedir. Tebâreke ifadesinin Türkçe karşılığını vermeye çalışanlar, “aşkın”, “cömert”, “şanı yüce”, “pek kutlu”, “feyiz ve bereket sahibi” gibi kelimeleri tercih etmişlerse de kelimenin üstlendiği kutsiyet sebebiyle çoğu kere tercüme edilmeyip “tebâreke” şeklinde orijinal halinin kullanılması tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Tebâreke, İslâmî Terminolojiler, Cahiliyede Dînî Kavramlar.

THE SEMANTIC ANALYSIS OF THE WORD TABARAK

Abstract – The expression of ‘tabarak’ is a word often used in Islamic literature within the form of ‘Allah Tabarak and Ta’ala’, ‘Tabarakallah’, along with the expression meaning greatness and sublimity lafza-i jalal (Allah). As a result of the research, it has been defined that there are three sources bringing this word to Islamic literature. The pre-Islamic Jahiliyya folklore constitutes the first of these sources. According to the findings, the word in question was utilized in the Islamic period with the same meaning as in the pre-Islamic period. Two other sources bringing this word to the literature are the Quran and Hadith-i Sharifs. Another result to be achieved was whether the word ‘tabarak’ was used as a standard word apart from being used as an adjective used for expressing the Almightyness of Allah. The findings acquired in this respect are that there are various examples of shaz/alone, but the main form is to be used as an adjective for the great creator. There are four different but interconnected meanings in the background in the sense of the meaning of the word ‘tabarak’. These are 1) With the infinite benediction, with perpetual charity and grace; 2) Who is permanent and does not change, is eternal and everlasting; 3) Who is very high and mighty; 4) Who is sacred, pure and holy. Although the people who attempt to present the Turkish equivalent of Tabarak choose words such as transcendent, generous, glorious, blessed, and the one who has prosperity and benediction, it is preferred not to translate, instead, it is used in the original form as ‘tabarak’ because of the holiness that it holds.

Keywords – Tabarak, Islamic Terminologies, Religious Concepts In Jahiliyyah.

GİRİŞ

Bin dört yüz küsur yıldan bu yana Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerden beslenerek oluşan İslam kültür ve medeniyeti, kavramlar yönüyle de kendine özgü bir çerçeve oluşturmuştur. İslâmiyet öncesinde canlı bir dil olan Arapça, bu kavramların temelini oluşturmada bir bakıma kaynak görevi üstlenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki anlaşılması zor kelimelerin anlamlarının tespiti için cahiliye şiirlerine başvurulması ve bedevilerin o kelimeyi hangi anlamda kullandıklarının tespitine çalışılması bu sebeptendir (Bulut, 2005: 214).

İslâmî literatürde sıkça kullanılan "تَبَارَكَ اللهُ" ve "اللهُ تَبَارَكَ" ifadeleri de anlam itibariyle bir kritiğe tabi tutulmuş olmalıdır. Buradaki "تَعَالَى" ifadesinin kök itibariyle yüce anlamına geldiği kolayca anlaşılabilir. "تَبَارَكَ" ifadesi bu mevzuda daha derin bir tetkik gerektiren farklılığa sahiptir. Bu kelime kök itibariyle "بَرَكٌ" fiilinden türemiştir (İbn Fâris, 2002: 1/227-228). 'Çökmek ve sabit kalmak' anlamlarına gelen bu fiilden türemiş birkaç kelime dilimizde oldukça yaygın kullanılmaktadır. Örneğin 'tebrik', 'teberrük', 'bereket' ve 'mübarek' kelimeleri bunlardır. Halk dilinde kullanılan, Osmanlıca sözlüklerde de karşılığı olan 'bârekellâh' ifadesi de bunlardır (Sami, 2012: 260). Bu kelimeleri kullanırken anlamlarının köküyle irtibatı pek akla gelmese de, esas itibariyle arka planda delalet ettiği mana, kelimenin kökünden kopuk değildir. Örneğin, birisi tebrik edildiğinde, 'çökmek ve sabit kalmak' anlamındaki "بَرَكٌ" fiilinden türemiş olması hasebiyle, buradaki 'tebrik', 'kalıcı olsun, geçici olmasın dileklerinin iletilmesi' şeklinde yorumlanabilir (el-Ferâhîdî, t.y.: 5/368). Bir kelimenin dilimizde kullanılan türevlerinin, kökü ile olan anlam irtibatı bu kadar güçlü olduğuna göre, dini literatürümüzde Yüce Allah için sıfat veya övgü olarak kullandığımız "تَبَارَكَ" kelimesinin mana açısından türediği "بَرَكٌ" köküyle mutlaka bir irtibatı olmalıdır. Bu irtibatın ne olduğu ve manayı nasıl etkilediği araştırma sırasında ulaşılmaya istenen hedeflerden birisidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kritik (ğarîb) kelimeleri, ilk dönem ulemasının, 'Ġaribu'l-Kur'ân' ve benzeri ad taşıyan dilbilimsel tefsirlerde titizlikle incelediği bilinmektedir. Bu ve benzeri çalışmalardan "تَبَارَكَ" ifadesi de payımı almış mıdır? "تَبَارَكَ" fiili türevleri itibariyle hayatın içinde bol miktarda kullanılan kelime olsa da kelimenin bizzat kendisi sınırlı bir kullanım alanına sahiptir. Bu durumda ilgili kelimenin kazandığı anlamlar veya sonradan yüklenen anlamlar nereden ve nasıl elde edilmiştir? İslâmî literatürün, "تَبَارَكَ" ifadesini kullanma hususunda Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerden etkilendiği açıktır. Öyleyse ilgili kelimenin manasını tespit etmelerden yararlanılması sağlıklı bir sonuç çıkarmayacaktır. Bu durumda Cahiliye dönemindeki, Kur'ân-ı Kerîm'deki ve hadis-i şeriflerdeki kullanım şekillerinin incelenmesi önem arz etmektedir.

İslamiyet öncesi dönemlerde "تَبَارَكَ" lafzının kullanılıp kullanılmadığı, kullanıldı ise hangi anlamda kullanıldığı tespit edilmesi önem arz etmektedir. Merak edilen husus, "تَبَارَكَ" ifadesiyle kurulan cümle biçimi, İslam'ın ihdas ettiği bir kullanım tarzı mıdır; yoksa Kur'ân-ı Kerîm'den önce

toplum tarafından bilinip kullanılan, daha sonra İslamiyet'in de kullanmaya devam ettiği bir ifade şekli midir? Bir üçüncü ihtimal daha vardır ki, o da şudur: "تَبَارَكَ" ifadesi Cahiliye döneminde Arap folklorunda kullanılıyor olup, İslamiyet onu anlam yönüyle yeniden yapılandırarak farklı bir boyut kazandırmış olabilir. Bu hususların tespit edilip açığa kavuşturulması bu makalede varılması planlanan amaçlarda birisidir.

Kaynaklarda geçen "تَبَارَكَ" ifadeleri incelendiğinde bunların lafza-i celâle sıfat olarak kullanıldığı görülür. Burada merakı mucip soru şudur: Lafza-i celâle sıfat olma dışında günlük hayatta "تَبَارَكَ" ifadesi normal bir kelime gibi kullanılmakta mıdır? Kaynaklarda böyle bir kullanım şekli var mıdır? Bu soruya ulemanın verdiği cevaplar nedir? Bu mevzu da çalışma sırasında vuzuha kavuşturulması gereken hususlardandır.

Türk Dil Kurumu Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde karşılığı "anlambilim" olarak verilen Semantik, Yunanca "σημαντικός" (semantikos) kelimesinden türemiştir. Anlamı "manalı, manidar, gizli" olan bu kelimenin fiil kökü, "göstermek, mana vermek, kastetmek" anlamını taşıyan "σημαίνω" kelimesidir. Türkçe'ye Fransızcadaki "sémantique" kelimesinden geçen Semantik kelimesi, kavramlara yüklenen anlamları inceleyen ilim dalının adı olarak batıda 1800'lü yılların sonlarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Fettahoğlu, 2019: 214).

Herhangi bir kelimeyle ilgili bir semantik tahlil yapılacağı zaman ilgili kavramın tam olarak ortaya konulabilmesi için ilk olarak bu terimin kullanıldığı topluma, zamana ve bağlama bakılır. Nitekim İslâmî literatürde de dile getirilen pek çok terimin kavram ağıının oluşturulmasında ilk olarak cahiliye toplumunun dünya görüşü ortaya konulmuş, daha sonra da buna İslam'ın yüklediği anlamlar eklenmiştir. (Gülbil, t.y.: 15). Bu minvalde "تَبَارَكَ" ifadesinin Cahiliye dönemine ait tarihi kökleri araştırılacak ve daha sonra İslam'ın ona yüklediği yenilikler ortaya konacaktır.

Metot olarak öncelikle "تَبَارَكَ" kelimesinin türediği "بَرَكٌ" kökü ve iştikakları, bu kelimenin ait olduğu "تَفَاعُلٌ" kipinin özellikleri tespit edilecek; Mücerred kök fiilin, kendisinden türeyen mezid fiiller üzerindeki anlam etkisi incelenecektir. Ardından anlam ve kullanım alanı açısından, ulaşılabilen klasik ve birinci el kaynakların tamamı taranacak; biçimsel ve anlamsal açıdan özgün bir tahlil ortaya konmaya çalışılacaktır.

Araştırma öncesi literatür taraması yapılarak, söz konusu kelimeyi bilimsel disiplin çerçevesinde ele alıp semantik açıdan inceleyen spesifik bir araştırmanın olmadığı sonucuna varılmıştır.

1. TEBÂREKE FİİLİNİN KÖKENİ

Arapçada bir kelimenin iştikak ettiği kök araştırılmak istendiğinde, yaygın olan görüşlerden birisi olan Küfilere göre, onun türemiş olduğu fiilin mazi müfred müzekker gaib sigası esas alınmaktadır (el-Enbârî, 2002: 192; el-Hamlâvî, t.y.: 56). Bu görüş esas alındığında "tebâreke" ifadesinin

türediği kelimenin "بَرَكَ" fiili olduğu söylenebilir (İbn Manzûr, t.y.: 1/266).

1.1. "بَرَكَ" Fiili ve İçerdiği Anlamlar

"تَبَارَكَ" fiilinin türediği kök "بَرَكَ" fiilidir. Muzarisi "بَرَكَ", mastarı "بَرُوكًا" ve "تَبَارَكَ" dir. Aslî harfleri "ر", "ب" ve "ك" olan bu fiil, bir şeyin bir yerde sabit olması, oraya yerleşmesi anlamına gelmektedir. "بَرَكَ البعير" (deve çöktü) ifadesi "بَرَكَ" fiili için sözlüklerin verdiği yaygın örnektir (İbn Fâris, 2002: 1/227-228; İbn Manzûr, t.y.: 1/266; el-Cevherî, 1990: 5/260; ez-Zebîdî, t.y.: 27/70). Daha sonra bu somut anlamdan yola çıkarak soyut kavramlar ve deyimler oluşmuştur. Örneğin "هَذَا أَمْرٌ لَا يَبْرُكُ عَلَيْهِ إِبِلِي" (Bu devemin bile üzerine çökmeyeceği bir iştir) ifadesi "Ne yaklaşırım ne de kabul ederim" anlamında kullanılan bir deyimdir. Aynı şekilde "هَذَا أَمْرٌ لَا يَبْرُكُ عَلَيْهِ الصُّهْبُ الْمُحْرَمَةُ" (Bu, bağlı devenin - itaatiyle meşhur olan bir deve türü- bile çökmeyeceği iştir) deyimini de karmaşık ve çözülmez hele gelen bir iş için söylenir. Bunun sebebi, devenin istemediği bir şeye kolay kolay boyun eğmemesidir (İbn Fâris, 2002: 1/227-228). "بَرَكَتُ" "المرأة" ifadesi ise büyük çocuğu olan kadının evlenmesi için kullanılan tabirdir (İbn Kattâ, 1983: 1/72).

1.2. "بَرَكَ" Fiilinin Türevleri

Bilindiği gibi mücerred fiile bir harfin eklenmesi, o fiile yeni veya farklı bir anlam yüklenmesi manasına gelmektedir. Bu durum göz önünde bulundurularak, "بَرَكَ" fiilinden türemiş mezid fiillerin kazandığı yeni anlamlar ve mücerred anlamın mezid fiile yansımalarına göz atmakta yarar vardır.

"بَرَكَ فِيهِ وَعَلَيْهِ" fiili: Tef'îl kalıbında olup "بَرَكَ فِيهِ وَعَلَيْهِ" (Bereketli olsun diye dua etti) şeklinde iki harf-i cerle de kullanılır (ez-Zemahşerî, 1998: 1/57). Mastarı olan "تَبَارَكَ" ifadesi bereketli olması için yapılan bir duadır (el-Ferâhîdî, t.y.: 5/368). Fiilin kökündeki "sürekli ve kalıcı olma" anlamıyla irtibatlı olup, ettirgen kipi olması sebebiyle (bereketli olması için) dua etmek şeklinde anlam ilavesi olmuştur.

"بَارَكَ" fiili: Bu fiil, "وَبَارَكَ عَلَى الشَّيْءِ" şeklinde kullanıldığında "devam etmek, istikrarlı bir şekilde sürdürmek" anlamına gelen bu kullanım (İbn Manzûr, t.y.: 1/267), "بَارَكَتُ الرَّجُلُ" (adama ısrar ettim) şeklinde harf-i cersiz de kullanılmaktadır (es-Sâhib, 1994: 6/260). Teşehhüd hadisindeki "بَارَكَ عَلَى مُحَمَّدٍ" ifadesinin manası da "ona verdiği şeref vb. ne varsa devamlı kıl" şeklindedir (es-Sâhib, 1994: 1/151). Bu fiilin yaygın kullanım şeklerinden birisi de "بَارَكَ اللَّهُ" ifadesi olup "بَارَكَ اللَّهُ فِيكَ", "بَارَكَ اللَّهُ لَكَ" ve "بَارَكَ اللَّهُ" şeklinde üç farklı harf-i cerle kullanılmaktadır (el-Cevherî, 1990: 5/26; İbn Manzûr, t.y.: 1/266). Görüldüğü üzere mufâale kalıbındaki bu fiilin anlamı da kökü ile aynı minvalde olup, aynı özellikleri taşımaktadır.

"أَبْرَكَ" fiili: Bu fiilin "وَأَبْرَكَتُهُ أَنَا فَبَرَكَ" (onu çöktürdüm, o da çöktü) şeklinde bir kullanımı vardır (el-Ferâhîdî, t.y.: 5/368; İbn Manzûr, t.y.: 1/266). "وَأَبْرَكَتُهُ فِي عَدُوِّهِ" şeklinde 'acele etti, çabaladı' anlamında da kullanılmaktadır (İbn Manzûr, t.y.: 1/267). Yağmurun bir yere yağmayı uzun sürdürmesini "أَبْرَكَتُ السَّحَابُ" 'bulutlar ısrar etti' denir (İbn Fâris, 2002: 1/229; es-Sâhib, 1994: 1/151). Görüldüğü üzere if'âl kalıbında da çökmek, kalıcı olmak, dolayısıyla da uzun

sürmek ve ısrar etmek gibi devamlılık ifade eden anlamlar oluşmuştur. Bu anlamlar kelimenin kökünde var olan çökmek anlamıyla irtibatını farklı boyutta sürdürmektedir.

"تَبَارَكَ" fiili: Bu kalıbın neredeyse tek kullanım şekli "تَبَارَكَ" şeklindedir. Sözlükler bunun anlamını "تَبَيَّنَ" şeklinde yani 'bir tür uğur ve bereket istemek' şeklinde ifade etmişlerdir (el-Fîrûzâbâdî, 2005: 933). Türkçemizdeki teberrük kelimesi, Arapçadan Türkçeye anlam kaybına uğramadan geçmiştir. Anlamını 'bereket istemek' şeklinde özetleyecek olursak, bu kalıbın ve kökünün aynı minvalde bir mana ifade ettiğini söyleyebiliriz.

"تَبَارَكَ" fiili: Tefâul kalıbı olup makalemizin konusunu teşkil etmektedir.

"إِبْتَرَكَ" fiili: Bu ifade "koştu, çabaladı" anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bir şeyde ısrar etmek ve sürdürmek manasında kullanılmaktadır (İbn Manzûr, t.y.: 1/267; İbn Fâris, 2002: 1/229). Bunun en çarpıcı örneği, "إِبْتَرَكَوا فِي الْحَرْبِ" ifadesi olup 'savaşta, savaş mevkiinden ayrılmadılar, orada sabit kaldılar' demektir (er-Râğib, 1412: 119). Buraya kadar olan örneklerde iftiâl kalıbının da fiilin köküyle bağlantılı anlam taşıdığı söylenebilir. Buradaki 'koştu, çabaladı' ifadeleri de koşmayı ve çabalamayı sürdürdü, yani ısrar etti gibi yorumlanabilir. Bunların dışında "إِبْتَرَكَتُ الرَّجُلُ فِي عَمَلِهِ" şeklinde bir kullanımı var ki 'sövdü ve yerdî' anlamına gelmektedir (Ebû Musa, 1986: 1/151; İbn Manzûr, t.y.: 1/267). Görüldüğü kadarıyla bu kullanımın fiilin kök anlamıyla irtibatı bulunmamaktadır. Ya da buradaki "إِبْتَرَكَ" ifadesinin manası 'seviyeyi iyice düşürdü' şeklinde yorumlandığı varsayılsa, söz konusu kelimenin kökündeki "aşağı çöktü" şeklindeki manayla irtibatı olduğu söylenebilir.

"إِسْتَبْرَكَ" fiili: Her ne kadar "إِسْتَبْرَكَ" şeklindeki bir kelime kitaplarda varsa da bu sesteşlik oluşturan muarrab (Araplaşmış) bir kelimedir. "إِسْتَبْرَقُ" in Arapçaya geçmeden önceki halidir (Fahrüddin, h.1420: 27/665).

Görüldüğü üzere "بَرَكَ" fiilinden türemiş olan fiillerin tamamına yakını, kelimenin kök anlamıyla irtibatını muhafaza etmektedirler. Bu durum, "تَبَارَكَ" ifadesi anlam itibariyle kelimenin kökü olan "بَرَكَ" fiili ile irtibatlı olabileceği sonucuna varmamıza katkı sağlayabilir.

1.3. Tefâul Kipi ve Özellikleri

"تَبَارَكَ" mezid fiilinin bulunduğu tefâul kipinin incelenmesi, bu kipi kazandığı anlamları analiz etme hususunda bir bakış açısı kazandıracağından yararlı olacaktır. Tefâul kalıbı mücerred fiilin başına "ت", fâu'l-fiilden sonra da "ا" (elif) eklenmek suretiyle oluşur. Muzari ve mastar çekimi "تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ تَفَاعُلًا" şeklinde olup, ism-i faili "مُتَفَاعِلٌ" ve ism-i mef'ûlü "مُتَفَاعِلٌ" şeklindedir (İbnü's-Sirâc, t.y.: 3/27). Dilciler bu kipi, kelimeye kazandırdığı yeni mana açısından gruplara bölmüşlerdir:

1) Müteaddî (geçişli) olma özelliğini kaybetmesi; eğer, "ت" eklenmeden önce, yani mufâale kipindeyken tek mef'ul alıyorsa tefâul kipinde müteaddî olma özelliğini kaybeder. Ancak ilgili mezid fiilimiz, "ت" eklenmeden önce iki mef'ûl alıyorsa, bu durumda müteaddî olma özelliği bire iner ve tek mef'ule müteaddî olur. Örneğin, "عَاطَيْتُهُ الدَّرَاهِمَ" (Ona dirhem verdim) cümlesinde fiilimiz iki mef'ûl (۴ zamiri ve الدَّرَاهِمَ) aldığı için "وَتَعَايِنَا الدَّرَاهِمَ" (Birbirimize dirhem verdik)

şeklinde tefâul kipine dönüştüğünde tek mef'ûl (الدَّرَاهِم) almaktadır (İbn Hişâm, 1985: 677). Ancak dilciler bu durumun istisnası olduğunu da ifade etmişlerdir. Örneğin İbn Hişâm, "عَانَقْتُ زَيْدًا" (Zeyd'i kucakladım) şeklinde bir mef'ûl aldığı gibi "تَعَانَقْتُ زَيْدًا" (Zeyd'i kucakladım) şeklinde de mef'ûl almaya devam ettiğini söylemiştir (İbn Hişâm, 1985: 677). "تَبَارَكَ" fiili lazım fiil olması hasebiyle bahsi geçen özelliklerin onu ilgilendirmedeği söylenebilir.

2) Müşareke (işteşlik) ifade etmesi; iki veya daha fazla ortak tarafından gerçekleştirilir. Bunların her biri lafızda fail, mana bakımından mefuldürler. "تَخَاصَمَ زَيْدٌ وَعَمْرُو" (Zeyd ve Amr bozuştular) örneğinde olduğu gibi (Sibeveyh, 1988: 4/69; el-Ezherî, 2001: 2/105; el-Hamlâvî, t.y.: 34). Sözlükler ve diğer kaynaklar incelendiğinde "تَبَارَكَ" fiilinin müşareke manası içermediği görülmektedir.

3) Tezahür (öyleymiş gibi görünme) ifade etmesi; "تَغَافَلَ" (gafilmiş gibi davranmak), تَلَاوَمَ (uyuyor numarası yapmak) ve "تَعَامَى" (görmezden gelmek) buna örnek gösterilebilir (Sibeveyh, 1988: 4/69; el-Hamlâvî, t.y.: 34). Sözlük ve diğer kaynaklar göz önüne alındığında, sınırlı fiillere has olan tezahür ifadesinin "تَبَارَكَ" fiili için uygun olduğu söylenemez.

4) Bir şeyin tedricen, yavaş yavaş meydana gelmesi; "تَرَادَى" (Nil yavaş yavaş arttı) örneğindeki gibi veya eğer koyunlar birbiri peşine suya geldilerse "تَوَارَدَتِ الشَّيَاهُ" (koyun sürüsü bir bir geldi) şeklinde ifade edilmesi gibi (el-Hamlâvî, t.y.: 34; Halvânî, t.y.: 69).

5) Mutavaat/dönüşlülük ifade eder. "بَاعَدْتُهُ فَبَاعَدَ" (onu uzaklaştırdım, o da uzaklaştı) örneği mutavaat için güzel bir örnektir (Sibeveyh, 1988: İbn Hâcib, 1995: 20; 4/69; el-Hamlâvî, t.y.: 34).

Sözlük ve kaynakların "تَبَارَكَ" fiili için verdikleri anlamlar göz önünde bulundurulduğunda, tefâul kipiyle ilgili tespit edilen anlam çeşitlerinin "تَبَارَكَ" fiili için uyarlanamayacağı söylenebilir.

1.4. Tebâreke Fiilinin Kullanım ve Türevleri

"تَبَارَكَ" fiilinin kullanım ve türevlerinden kasıt, bu fiilin mazi-muzari çekimi, ism-i fail vs. türevlerinin olup olmayışıdır. Bu hususta ulema görüş beyan etmişlerdir. Bu görüşleri inceleyecek olursak:

İbn Kuteybe, "تَبَارَكَ" fiilinin ism-i faili olan "مُتَبَارِكٌ" kelimesinin Araplarca kullanılmadığını belirtmiştir (er-Dîneverî, 1978: 16). Ebu'l-Leys es-Semerkindî de, "تَعَالَى" vezninden "مُتَعَالٍ" yapılmasına rağmen "تَبَارَكَ" vezninden "مُتَبَارِكٌ" şeklinde ism-i failinin yapılmadığını söylemiştir (Ebu'l-Leys, 1993: 2/528; İbn Hâleveyh, 1401: 211). ez-Zeccâcî de "اللهُ مُتَبَارِكٌ" şeklinde bir ifade söylenmemiş ve duyulmamıştır. Ne ümmet bu şekilde isimlendirme yapmış, ne de Kur'ân-ı Kerîm'de böyle bir şey geçmektedir. Eğer bu şekilde kullanım olmuş olsa Arapçada da makbul olurdu." demiştir (ez-Zeccâcî, 1986: 162, 233). es-Sa'lebî de Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde böyle bir şey olmaması sebebiyle, "Allah için مُتَبَارِكٌ veya مُبَارِكٌ denmez. Çünkü Allah'ın isim ve sıfatları naslara dayanır" demiştir (es-Sa'lebî, 2002: 7/123).

İbn Atiyye de "تَبَارَكَ" ifadesinin "تَفَاعَلَ" kipinde olduğunu, "مُتَبَارِكٌ" şeklinde muzarisi, "مُتَبَارِكٌ" şeklinde ism-i failinin gelmediğini ifade etmiştir (İbn Atiyye, 1422: 5/337). Ebû Şâme de "تَبَارَكَ"nin tefâul kipinde mazi bir fiil olup çekiminin bulunmadığını söylemiştir (Ebû Şâme, t.y.: 9). el-Kefevî de, "تَبَارَكَ" fiili (sarf bakımından) "تَعَالَى" gibidir. Emr-i gaibi ve nehyi gelmez demiştir (el-Kefevî, 1998: 316).

Görüldüğü üzere dil ve tefsir alimlerinin ortak görüşü "تَبَارَكَ" fiilinin çekiminin Araplar tarafından kullanılmadığı şeklindedir. Aynı şekilde "تَبَارَكَ" fiilinin İsm-i faili de Yüce Allah'ın sıfatı olarak kullanılmamaktadır. Ulemanın ortak görüşü Araplarca böyle bir kullanımın olmadığı yönündedir. Ancak söz konusu ism-i failin sıfat olma dışında ("تَبَارَكَ" fiilinin sahibi anlamında) kullanıldığı görülmektedir (Ebu'l-Hasan, 1994: 2/376). Hatta Arapçanın dil yapısı gereği bu şekilde ism-i fail kullanmanın bir tür ihtiyaç olduğu da söylenebilir. Mesela, İbn Kesîr'e ait olan "وَاحْتَجَّ مَنْ قَالَ: الْإِسْمُ: هُوَ الْمُسَمَّى بِقَوْلِهِ تَعَالَى: {تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ} وَالْمُتَبَارِكُ: هُوَ" şeklindeki cümlenin (İbn Kesîr, 1419: 1/36) "وَالْمُتَبَارِكُ" ifadesi olmadan aynı belagatle ifade edilebilmesinin zor olacağı söylenebilir.

2. LİTERATÜRDE TEBÂREKE KELİMESİ

Bu çalışmada, "تَبَارَكَ" lafzını İslamî literatüre kazandıran kaynakların tespit edilmesi ve bu kelimenin kullanım şekillerinin ortaya konması hedeflenmektedir. Dînî literatürün bir parçası olması hasebiyle "تَبَارَكَ" lafzının esas kaynağının nas olduğu söylenebilir. Ancak Cahiliye diye bilinen İslamiyet öncesi dönemde Arap folklorunda "تَبَارَكَ" ifadesinin kullanılıp kullanılmadığının tespiti, bu makalenin esas amaçlarından birisini oluşturmaktadır. Bu konuda elde edilen bulgular, Cahiliye dönemi edebiyatı, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerifler olmak üzere üç kategoride ele alınacaktır.

2.1. Cahiliye Edebiyatında Tebâreke Kelimesi

İslamiyet öncesi dönemlerde "تَبَارَكَ" lafzının kullanılıp kullanılmadığı, kullanıldı ise hangi anlamda kullanıldığına tespiti, ilgili kelimenin geçirdiği tarihi süreçleri ortaya çıkarma açısından önem arz etmektedir. Burada merak edilen husus, "تَبَارَكَ" ifadesinin kullanım şekli ve mana özelliği, İslam'ın ihdas ettiği bir tarz mıdır; yoksa Kur'ân-ı Kerîm'den önce Arap toplumu tarafından bilinip kullanılan, daha sonra İslamiyet'in de kullanmaya devam ettiği bir ifade şekli midir? Bir üçüncü ihtimal daha vardır ki, o da "تَبَارَكَ" ifadesi Cahiliye döneminde kullanılıyor olup, İslamiyet onu anlam yönüyle yeniden yapılandırıp farklı bir boyut kazandırarak kullanmış olabilir mi? Cahiliye dönemine ait üç farklı kullanım örneği analiz edilerek bu soruların cevabına ulaşılmaya çalışılacaktır.

1) Muallaka şairlerinden olan İmru'ül-Kays'ın dedesi Kinde kralı Amr b. Hicr, Avf b. Muhalleminde bir zatın kızıyla evlenmek ister. Öncesinde kızı görmesi ve sinaması için İsam el-Kindiyi adında bir kadını gönderir. Kızı çok beğenen İsam el-Kindiyi, belâğ cümleleriyle kızın güzelliğini vasfeder. Günümüze kadar ulaşmış olan onun bu betimlemesinde tebâreke ifadesi şu şekilde geçer:

"..وَيَحْمِلُ ذَلِكَ قَدَمَانِ كَحَدْوِ اللَّسَانِ، تَبَارَكَ اللَّهُ، مَعَ صِغَرِهِمَا كَيْفَ تَطْبِيقَانِ حَمْلٌ مَا قَوْفُهُمَا.."

(.. ve onu, dilin kenarı gibi (incecik) iki ayak taşıyor. Tebârekellâh, küçük olmalarına rağmen üzerindeki yükü nasıl da taşıyabiliyor?..) (İbn Abdırabbih, 1404: 7/120)

Bu metindeki **تَبَارَكَ اللَّهُ** ifadesi, meşhur sahabi Amr b. Âs'a isnat edilen " **تَبَارَكَ اللَّهُ مَا أَشَدَّ بَيَاضَهَا** " "Tebârekallâh! Ne kadar da beyaz" (el-Beyhakî, 1993: 2/292) ifadesindeki, Yüce Allah'ı takdis ederken aynı zamanda şaşkınlık/hayret ifade etme ile benzer özellik taşıdığı görülmektedir. Yine 'tebârekellâh' ifadesi Türkçemizde de bir şeye şaşırma ve beğenip güzel bulma anında yaygın olarak kullanılmaktadır (Elmalılı, 1992: 6/47). Cahiliye döneminde kullanılan bir tabirin günümüz Türkçesinde aynen ve aynı anlamda hâlâ kullanılıyor olması kayda değer bir tespit olarak değerlendirilebilir.

2) Varaka b. Nevfel'e isnat edilen bir şiirde "تَبَارَكَ" ifadesi aşağıdaki şekilde geçmektedir:

"أَقُولُ إِذَا صَلَّيْتُ فِي كُلِّ بَيْعَةٍ تَبَارَكَتْ فَذُكَّرْتُ بِاسْمِكَ دَاعِيًا"

(Hangi kilisede dua etsem 'sen pek yücesin, adınla dua eden ne çok kimse yarattın' derim.) (İbn Şâhenşâh, 2003: 36; Ğassan, 2002: 154)

Samimi ve belîğ ifadelerden oluşan bu beyitte "تَبَارَكَتْ" ifadesinin, hadis-i şeriflerde olduğu gibi "yücesin, münezzehsin" anlamında kullanıldığı açıkça görülmektedir.

3) Cahiliye şairlerinden (kimilerine göre muhadramun şairlerinden) olan Ümeyye b. Ebi's-Salt'a nispet edilen aşağıdaki şiirde de "تَبَارَكَ"nin İslâmî literatürde kullanıldığı gibi istimal edildiği görülmektedir:

"لِلَّهِ نِعْمَتُنَا تَبَارَكَ رَبُّنَا رَبُّ الْأَنْبَاءِ وَرَبُّ مَنْ يَتَأَبَّدُ"

(Nimetimiz Allah'ındır. Rabbimizin şanı çok yücedir. Beşerin Rabbi ve kimsesizlerin Rabbi) (Ebû Hilâl, 1419: 344)

Buradaki "تَبَارَكَ رَبُّنَا" ifadesi, dînî literatürümüzde kullanılan "تَبَارَكَتْ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ" (Ey celâl ve ikram sahibi sen ne yücesin.) (Muslim, t.y.: 1/414) şeklindeki ifade tarzının aynısı olduğu açıkça görülmektedir. Ümeyye b. Ebi's-Salt, milâdî VI. yüzyılın sonlarında Sakîf kabilesine mensup kültürlü bir ailenin çocuğu olarak Tâif'te doğmuş, hikmetli sözleriyle tanınan Arap şairidir. Kutsal kitaplarda geleceği haber verilen peygamberin kendisinin olmasını beklerken risâletin Peygamber Efendimize (s.a.v.) verilmesini kiskanarak ona inanmadığı, kendisine ve İslâm'a karşı düşmanca bir tavır içine girdiği bilinmektedir (Tüccar, 2012: 303). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın "تَبَارَكَ" ifadesini İslâmî kaynaklardan etkilenmeden kullandığı, bu şiirin de onun Cahiliye dönemindeki kültür birikiminin yansıması olduğu söylenebilir.

2.2. Kur'an-ı Kerim'de Tebâreke Kelimesi

"تَبَارَكَ" ifadesi İslâmî literatürde isim-i celâlin zikredildiği bir çok yerde "تَبَارَكَ وَتَعَالَى" şeklinde ona eşlik eder. Bilindiği gibi İslâmî literatürün temelini oluşturan ana

kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Bu sebeple orada bulunan ifadelerin tetkiki daha da önem arz etmektedir. Söz konusu ifadelerle ilgili şekilsel açıdan yüzeysel olarak bilgi verilecek; bu ayetlerin tefsir ve yorumları bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Kur'an-ı Kerim'de "تَبَارَكَ" ifadesi dokuz farklı yerde geçmektedir:

1) el-A'râf suresi elli dördüncü ayet: "تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ" (Alemlerin Rabbi olan Allah ne Yüce'dir.) "تَبَارَكَ" fiili burada İsti'nâf cümlesinin başında camid (muzari, emir, isim-i fail ve mastarı bulunmayan) mazi fiil olarak gelmiştir. Faili "الله" ifadesidir (Derviş, 1415: 3/367).

2) el-Mu'minûn suresi on dördüncü ayet: "فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ" (Yapıp-yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.) "تَبَارَكَ" mazi fiil olup başına isti'nâf fe'si gelmiştir. Faili "الله" dır (Derviş, 1415: 6/499).

3) el-Furkân suresi, birinci ayet: "تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ" (Kuluna Furkan'ı indiren (Allah) ne yücedir.) "تَبَارَكَ" burada camid fiil olup faili "الَّذِي" isim-i mavsulüdüdür. (Derviş, 1415: 6/665). "تَبَارَكَ" ifadesi hayır ve bereketin çokluğu anlamında olduğuna göre, Allahu Taâla'nın bu ayete "تَبَارَكَ" lafzı ile başlayıp ardından Kur'an-ı zikretmesi, Kur'an'ın hayırların menşei olduğu ve bereketi kapsadığına delalet eder. Kur'an'ın sadece ilim ve hikmetin kaynağı olmasıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda ilmin hayır bakımından yaratılanların en büyüğü ve şerefli olduğu delalet eder (Fahrüddin, 1420: 24/39). Fahrüddin er-Râzî'nin "تَبَارَكَ" kelimesinin anlamını kelimenin köküyle irtibatlandırarak yaptığı bu ince yorum bir bakıma "تَبَارَكَ" ifadesini anlam boyutuyla tetkik etmenin önemini de ortaya koyar.

4) el-Furkân suresi, onuncu ayet: "تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ" (Dilediği takdirde, sana bundan daha hayırlısını veren Allah ne yücedir.) Cümle isti'nâf cümlesi olup "تَبَارَكَ" fiil, "الَّذِي" failidir (Derviş, 1415: 6/671).

5) el-Furkân suresi, altmış birinci ayet: "تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا" (Gökte burçlar var eden Allah ne yücedir.) Ayetteki "تَبَارَكَ" fiili camid mazi fiil olup "الَّذِي" onun failidir (Derviş, 1415: 7/38).

6) el-Mü'min suresi, altmış dördüncü ayet: "فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ" (Alemlerin Rabbi Allah ne yücedir!) Buradaki "تَبَارَكَ" ifadesi de mazi fiildir. Başındaki "fe", atıf fe'sidir. Faili "الله" lafza-i celalidir (Derviş, 1415: 7/513).

7) ez-Zuhruf suresi, seksen beşinci ayet: "وَتَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مَلَكُوتُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا" (Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin mülkü kendisine ait olan Allah ne yücedir!) "vâv" atıf harfi, "تَبَارَكَ" mazi fiil, "الَّذِي" de onun failidir (Derviş, 1415: 9/112).

8) er-Rahmân/55 suresi, yetmiş sekizinci ayet: "تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ" (Büyüklik ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir!) Bu ayette "تَبَارَكَ" mazi fiil olup, "اسْمُ رَبِّكَ" onun failidir (Derviş, 1415: 9/420). en-Nehhas, bu ayetteki "تَبَارَكَ"

" اسم رَبِّكَ " ifadesini 'bereket rabbin ismindedir' şeklinde yorumlamıştır (er-Dîneverî, 1397: 1/169; en-Nehhâs, 1421: 4/214).

9) el-Mülk/67 suresi, birinci ayet: "تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ" "Mülk elinde bulunan (Allah) ne yücedir." Bu ayette "تَبَارَكَ" mazi fiil, الَّذِي de onun failidir (Derviş, 1415: 10/146).

2.2.1. Tartışılan Übey Kıraatinde Tebâreke Kelimesi

Übey b. Ka'b'ın şâz (kıraat şartlarını taşımayan) kabul edilen "تَبَارَكَتْ الْأَرْضُ" şeklindeki kıraati İbn Cinnî, ez-Zemahşerî ve Fahrüddin er-Râzî tarafından değerlendirilip üzerine bazı yorumlar yapılmıştır. Sözü edilen şâz kıraate konu olan ayet, "فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا" (Oraya geldiğinde, kendisine şöyle nida olunmuştu: Ateşin yanında olan ve çevresinde bulunanlar mübarek kılınmıştır.) şeklindeki en-Neml suresi, sekizinci ayet-i kerimedir.

Übey b. Ka'b'a isnat edilen kıraat "تَبَارَكَتْ الْأَرْضُ وَمَنْ حَوْلَهَا" (Yer ve etrafındakiler mübarek kılındı.) şeklindeki kıraattir (İbn Cinnî, 1999: 2/133). ez-Zemahşerî, buradaki "بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ" ifadesinden "o bölgenin mübarek kılındığı" anlamını çıkarmış ve Übey'e isnat edilen yukarıdaki kıraati bu görüşüne delil göstermiştir (ez-Zemahşerî, 1407: 3/349). İbn Cinnî, Übey'in "تَبَارَكَتْ الْأَرْضُ" şeklindeki kıraatini, "Nasıl ki, "تَعَالَى" ifadesi "عَلَا" ifadesinden daha belîğdir. Öyle ise "تَبَارَكَ" fiili 'bereket' anlamına gelen bir tekittir" şeklinde yorumlamıştır (İbn Cinnî, 1999: 2/134). İbn Cinnî özetle, "تَبَارَكَ" fiili, "بَارَكَ" fiiline nispeten daha belîğ olması sebebiyle cümleye tekit gücü katacağını söylemektedir.

er-Râzî, söz konusu ayetteki "بُورِكَ" ifadesinin "تَبَارَكَ" manasında ve "النَّارِ"ın da nûr manasında olduğu şeklinde yorumların olduğunu söylemiş; bu durumda ayetin "تَبَارَكَتْ مَنْ فِي النَّارِ" (Nurun yanında bulunan kimsenin şanı yücedir) anlamına geleceğini, dolayısıyla da burada مَنْ ile kastedilenin Allah olduğu söylenebileceğini ifade etmiştir (Fahrüddin, 1420: 24/544).

el-Konevî, Übey'e isnat edilen ve kıraat kitaplarında bulunmayan "تَبَارَكَتْ الْأَرْضُ وَمَنْ حَوْلَهَا" şeklindeki kıraatin şâz bir kıraat olduğunu ve ehli irfanın bunu ciddiye almadığını söylemişse de (el-Konevî, 2001: 14/5) İbn Cinnî, ez-Zemahşerî ve er-Râzî gibi alimler bu kıraati ciddiye almış ve üzerine yorumlar yapmışlardır. Bahsi geçen kıraatin ve onunla ilgili yorumların dil açısından kıymeti bulunmakta olup özellikle İbn Cinnî'nin görüşü "تَبَارَكَ"nin farklı anlamları hususu işlenirken değerlendirilecektir.

2.3. Hadis-i Şeriflerde Tebâreke Kelimesi

"تَبَارَكَ" ifadesi hadis-i şeriflerde çok sık geçmekte olup, genel olarak "تَعَالَى" ifadesi ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak İslâmî literatürde, ism-i celâlden sonra "تَبَارَكَ وَتَعَالَى" şeklindeki yaygın kullanımın aslının hadis-i şeriflere dayandığı yorumu yapılabilir. Hadis-i şeriflerde bu ifade şekli itibarıyla aşağıda birer örneklerini vereceğimiz dört şekilsel tarzdan oluşmaktadır. Hadis kaynaklarının tamamında benzer örnekler bulunmakta olup, kaynak kalabalığı oluşturmamak adına tek kaynaktan alınan örnekleri sunmak yeterli olacaktır.

1) "يَتَنَزَّلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا" (Rabbimiz Tebâreke ve Teâlâ her gece dünya semasına iner.) (Muslim, t.y.: 5/2330) Buradaki تَبَارَكَ وَتَعَالَى ifadesi İslâmî kaynakların sıklıkla kullandığı şekildir.

2) "تَبَارَكَتْ وَتَعَالَيْتْ" (Yüce ve büyüksün) (Muslim, t.y.: 1/534) Buradaki تَبَارَكَ ifadesi yukarıda olduğu gibi "وتَعَالَى" ifadesiyle birlikte kullanılmıştır.

3) "سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، وَتَبَارَكَ اسْمُكَ، وَتَعَالَى جَدُّكَ" (Allahım seni bütün noksanlardan tenzih eder ve sana hamd ederim. İsmim ne yüce, azametimin ne büyüktür) (Muslim, t.y.: 1/299) veya "تَبَارَكَ اسْمُهُ وَتَعَالَى جَدُّهُ" (Onun ismi ne yüce ve azameti ne büyüktür.) (Muslim, t.y.: 3/1091) Buradaki "تَبَارَكَ" ifadesi ile "وتَعَالَى" ifadesi arasında mesafe girmişse de yine de birlikte kullanılmıştır.

4) "اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ تَبَارَكَتْ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ" (Allahım sen Selâmsın, senden selamet dileriz. Ey celâl ve ikram sahibi sen ne yücesin.) (Muslim, t.y.: 1/414) Bu örnek hadis-i şeriflerde "تَبَارَكَ" ifadesinin "تَعَالَى" ile birlikte kullanılmadığı çok az örneklerden birisidir.

2.4. Tebâreke'nin Farklı Kullanım Şekilleri

Kaynaklarda geçen "تَبَارَكَ" ifadeleri araştırıldığında bunların lafza-i celâle sıfat olarak kullanıldığı görülür. Bu mevzuda kilit soru şudur: Lafza-i celâle sıfat olma dışında günlük hayatta "تَبَارَكَ" ifadesi normal bir kelime gibi kullanılmakta mıdır? Kaynaklarda böyle bir kullanım var mıdır? Bu soruya ulemanın verdiği cevap nedir? Bu mevzuda açıklığa kavuşturulması gereken hususlardandır.

"تَبَارَكَ" ifadesi, lafza-i celâle sıfat olma dışında kullanılamaz diyen alimlerden bir kaçını örnek verecek olursak: es-Sa'lebî, el-Hüseyn b. el-Fadl'ın "تَبَارَكَ اللَّهُ فِي ذَاتِهِ" (Tebâreke Allah'ın zatı için, bâreke de yarattıklarından istediği içindir.) dediğini aktarır (es-Sa'lebî, 2002: 4/240). Bu cümleden Tebâreke Allah'ın zatı dışında kullanılmaz anlamı çıkarılabilir. Nitekim İbn Kayyim el-Cevzî, İbn Fadl'ın bu tarifini 'söylenenlerin en güzeli' diye nitelemektedir (İbn Kayyim, 1987: 306). İbn Side aynı şekilde "تَبَارَكَ" ifadesinin sıfat olduğunu ve Allah'tan başkası için kullanılmayacağını ifade etmiştir (İbn Side, 2000: 7/23). Fîrûzâbâdî de "تَبَارَكَ" kelimesinin Allah'a has bir sıfat olduğunu söylemiştir (el-Fîrûzâbâdî, 2005: 932). el-Kefevî de aynı şekilde, "تَبَارَكَ" ifadesi ism-i celâle mahsusur. Manası da mahlukatın sıfatlarını aşmaktadır" demiştir (el-Kefevî, 1998: 316).

Bahsi geçen alimler bu kelimenin Yüce Yaratıcıya sıfat olma dışında kullanılmayacağını ifade etmişlerdir. Ancak araştırma sırasında "تَبَارَكَ" ifadesinin lafza-i celâle sıfat olma dışında kullanılan örneklerinin de olduğu görülmektedir. Öyleyse öncelikle durum tespiti mahiyetinde bahsi geçen örnekleri tespit edelim.

Şairinin kim olduğu bilmediğimiz aşağıdaki şiir parçasına bir kısım kaynaklarda rastlanılmaktadır:

"... إِلَى الْجُدْعِ جُدْعُ النَّخْلَةِ الْمُتَبَارِكِ"

(Gövdelere, yüksek/bereketli hurma gövdelerine) (İbn-Kuteybe, 1397: 1/169)

Bu şiirde "تَبَارَكَ" fiilinin ism-i failinin yükselmek ya da bereketli olmak manasında kullanıldığı görülmektedir. el-Cevherî, telif ettiği sözlüğünde "تَبَارَكَ الْقَوْمُ" ifadesinin "insanlar kalabalıklaştı" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir (el-Cevherî, 1990: 5/261). Buradaki "kalabalıklaşma" manası da bir tür "تَبَارَكَ" ifadesinin "artma, çoğalma" şeklindeki kök anlamıyla ilintili durmaktadır. İbn Cinnî, Arapların "Musa" gibi, peygamber isimlerini tercih sebebini izah ederken, "çünkü onlar peygamber isminden teberrük ediyorlar" anlamında "لَأَنَّهُمْ يَتَّبِرُونَ بِالسَّمِيَةِ بِهَا" ifadesini kullanmıştır (İbn Cinnî, 1998: 1/117). Burada "teberrük ediyorlar" diye çevirdiğimiz "يَتَّبِرُونَ" ifadesinin "ondan bereket umma" anlamında kullanıldığı söylenebilir. Nitekim İbn Sîde, "تَبَارَكَ بِالشَّيْءِ" ifadesinin "تَفَاعَلَ بِهِ" (hayra yormak, ondan bir uğur beklemek) anlamında kullanıldığını söylemiştir (İbn Sîde, 2000: 7/24; el-Fîrûzâbâdî, 2005: 932). Bazılarının "تَبَارَكَتْ بِالْمُعَلَّبِ الَّذِي تَبَارَكَتْ بِهِ" (Senin teberrük ettiğin tilkiyle ben de teberrük ederim) şeklinde cümle kurduğunu da kaynaklardan görmekteyiz (İbn Sîde, 2000: 7/24; İbn Manzûr, t.y.: 1/266). Bu örnekler aynı zamanda "تَبَارَكَ" kelimesinin muzari ve ism-i failinin olmadığı iddia edenlerin söylediklerinin tam tersini ortaya koymaktaysa da bunların çok nadir bulunabilen örnekler olduğu unutulmamalıdır.

el-Esmâî, bir bedevinin bir tepeye çıkıp arkadaşlarına "تَبَارَكَتْ" "تَبَارَكَتْ" (sizden yüksek oldum) dediğini nakleder (Ebû Hayyân, 2001: 6/349). Bu örnek "تَبَارَكَ" ifadesinin "ارْتَفَعَ" anlamında kullanıldığını göstermektedir. el-Alûsî de "تَبَارَكَ" fiilinin yükselme anlamını teyit eden Araplarda bazı kullanımlarının olduğunu, "تَبَارَكَتْ النَّخْلَةُ" (hurma yükseldi) ifadesinin onlardan birisi olduğunu söylemiştir (el-Alûsî, 1415: 9/421).

Burada karşıt görüş olarak Konevî, "تَبَارَكَ" ifadesinin Allah c.c.'dan başkası için kullanılamayacağını, "تَبَارَكَتْ النَّخْلَةُ" ifadesinin de söyleyenler açısından delil niteliği taşımadığını ifade etmiştir (el-Konevî, 2001: 14/5).

Yukarıda "Tartışılan Übey Kıraati" başlığı altında incelediğimiz "تَبَارَكَتْ الْأَرْضُ وَمَنْ حَوْلَهَا" (Yer ve etrafındakiler mübarek kıldı) şeklindeki şaz kıraat ve İbn Cinnî'nin, "nasil ki 'تَبَارَكَ' ifadesi 'عَلَا' ifadesinden daha belgiğdir; öyle de 'تَبَارَكَ' fiili 'bereket' anlamına gelen bir tekittir." şeklinde yorumlaması; ez-Zemahşerî ve er-Râzî'nin de bu minvaldeki yorumu (İbn Cinnî, 1999: 2/133; ez-Zemahşerî, 1407: 3/349; Fahrüddin, 1420: 24/544). "تَبَارَكَ" ifadesinin farklı anlamlarda kullanılabileceği görüşüne katkı sağlamaktadır. el-Konevî'nin buna itiraz etmesi (el-Konevî, 2001: 14/5) kıraatin zayıflığı anlamına gelebilir ancak bu şekilde bir kullanım olduğuna İbn Cinnî ve ez-Zemahşerî'nin itiraz etmediği gerçeğini de değiştiremez.

"تَبَارَكَ" ifadesinin günümüz Arapçasında da "teberrük" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda vereceğimiz iki örnek bunun için yeterli olacaktır.

Son yüz yılın tefsircilerinden Muhammed Huseyin ez-Zehabî, tefsirinde şu cümleyi kullanmaktadır: "وَلِذَلِكَ مَا صَارَ فِي الْيَهُودِ يَتَّبِرُونَ بِحَافِرِ جَمَارِ عَزِيرٍ" (İşte bu sebeple Yahudiler arasında Üzeyr'in eşeğinin tırnaklarından teberrük eder oldular.) (ez-Zehabî, t.y.: 3/117) Yine Abdulaziz Sâlih Muhammed'in bir sempozyum bildirisinden kesit: "وَتَبَارَكُوا" (Geleneksel dini törenlerde onun sembolüyle alınlarını süslemek suretiyle teberrük ederlerdi.) (MŞİK, 2020) Bu iki örnekte de "تَبَارَكَ" ifadesinin uğur beklemek, teberrük etmek' anlamlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

"تَبَارَكَ" kelimesinin kullanımı Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler aracılığıyla İslâmî literatürde yaygınlaşmıştır. Bu kaynakların ikisinde de "تَبَارَكَ" ifadesi sırf Yüce Yaratanla alakalı bir sıfat olarak kullanılmıştır. Başka manada kullanılmamıştır. Kur'an öncesi döneme ait örneklere bakıldığında da aynı şekilde bu kelimeye yüklenen anlamın ulvî olma özelliği taşıdığı görülür. Öyleyse bu kaynaklar aşularak "تَبَارَكَ" ifadesinin günlük sıradan bir kelime olarak kullanılabileceği sonucuna varmak kelimenin asıl kaynaklarına haksızlık sayılabilir.

Bununla beraber yukarıdaki örnekler için farklı yorum getirilebilir. Örneğin kelime aynı ancak içerdiği anlamlar farklı denebilir. "Rab" kelimesinin hem "Allah" hem de "efendi" anlamına kullanılması gibi. Bu şekilde birçok örnek bulunabilir. Yine de bu şekilde "تَبَارَكَ" ifadesinin farklı kullanım örneklerinin yaygın olmadığı vurgulanması gerek. Belki de bu sebeple, bunlara şaz kullanım deyip, "تَبَارَكَ" ifadesi sadece Yüce Yaratanla alakalı sıfat olarak kullanılabilir sonucuna varmak daha isabetli olacaktır.

3. TEBÂREKE KELİMESİNİN LUGAVÎ ANLAMI

"تَبَارَكَ" lafzı anlam açısından araştırırken karşımıza iki ana kaynak çıkmaktadır. Kronolojik açıdan düşünüldüğünde bunların birincisi Kur'an-ı Kerim tefsirleri olup, bunlar dilbilimsel tefsirlerle sınırlı kalmayıp hemen her türlü tefsirde bununla ilgili rivayetler veya görüşler yer almaktadır. Lugavî anlama ulaşabileceğimiz ikinci kaynak ise sözlüklerdir. Sözlüklerin ekseriyetinin tefsirlerden yararlandığı görülmektedir. Bu sebeple araştırma sırasında sözlük veya tefsir ayırt etmeksizin daha eski tarihli kaynaklar tercih edilmeye çalışılmıştır.

"تَبَارَكَ" kelimesinin anlamı hususunda bize ulaşan en eski bilgi Abdullah b. Abbas'a isnat edilen görüşlerdir. İbn Abbas tefsir bilimi açısından ilk kaynak kabul edildiği için onun görüşlerini burada ayrıca ele alınması daha isabetli olacaktır.

İbn Abbas'ın "تَبَارَكَ" ifadesi ile ilgili nakledilen görüşleri kategorize edildiğinde bunlar dört grup olarak karşımıza çıkar:

1) İbn Abbas'ın "تَبَارَكَ" ifadesinin "bereketin sahibi, bereketin tamamını getiren/yaratan (Allah)" anlamına geldiğini söylediği rivayet etmiştir (es-Sa'lebî, 2002: 7/122). Yine ez-Zeccâc şunları nakletmektedir: "تَبَارَكَ", bereket kökünden türemiş, "تَفَاعَلَ" kalıbında olup hayır sahibi her

şeyde bir fazlalık olduğu anlamına gelir. İbn Abbas da bu şekilde rivayet etmiştir (Zeccâc, 1988: 4/57). İbn Fûrek, İbn Abbas'ın bu görüşünü 'bütün berekete sahip olan' şeklinde yorumlamıştır (İbn Fûrek, 2009: 1/170).

2) "Ebedî ve ezeli" anlamına geldiğini söylemiştir. Şöyle ki: İbn Abbas'tan yapılan bir rivayete göre, "تَبَارَكَ" ifadesinin anlamını "لَمْ يَزَلْ وَلَا يَزُولُ" (Zeval bulmadı ve bulmayacak) ifadeleriyle açıklamıştır (Ebû Hayyân, 2001: 6/349).

3) "Yüce ve büyük" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Şöyle ki: İbn Abbas'a "مُرْتَفِعٌ" ifadesinin anlamı sorulduğunda "تَبَارَكَ" anlamına geldiğini söylemiştir. Başka bir yerde "تَعَالَى" ve "تَعَاظَمَ" anlamında olduğunu ifade etmiştir (Ebu'l-Hasan, 1994: 2/376; İbn Manzûr, t.y.: 1/266).

4) Mukaddes anlamına geldiğini söylemiştir: İbn Abbas'tan yapılan bir rivayete göre, تَبَارَكَ fiili bereket kökünden türemiş "تَفَاعَلَ" kalıbında olup, "تَقَدَّسَ رَبَّنَا" ifadesi gibidir (et-Taberî, 2001: 19/233).

Sözlük ve sözlük çalışmalarının temelini oluşturan kaynakların "تَبَارَكَ" ifadesi ile ilgili verdikleri anlamlar, aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:

3.1. Bereket Sahibi

"تَبَارَكَ" fiilinin anlamını kökü ile irtibatlandırılanlar bunu genelde "تَفَاعَلَ مِنَ الْبَرَكَةِ" (bereket'ten türemiş tefâale veznidir) şeklinde ifade etmişlerdir. Bazıları da "بَارَكَ" fiili ile irtibatlandırmışlardır.

ez-Zeccâc, "تَبَارَكَ", bereket kökünden türemiş, "تَفَاعَلَ" kalıbında olup hayır sahibi her şeyde bir fazlalık olduğu anlamına geldiğini söylemiştir (ez-Zeccâc, 1988: 4/57).

İbnu'l-Enbârî, "وَتَبَارَكَ اسْمُكَ" bu ifadeye iki anlam verildiğini söylemiştir. Birincisi, "تَقَدَّسَ" manasına geldiği söylenmiştir. İkincisi, bereket kökünden türemesi hasebiyle, "bereket, ismin zikredilerek kazanılır" demektir (İbnu'l-Enbârî, 1992: 1/51; el-Ezherî, t.y.: 64). Yine İbnu'l-Enbârî, "تَبَارَكَ اللَّهُ" ifadesi, "يُبْتَرِكُ بِاسْمِهِ فِي كُلِّ أَمْرٍ" (her işte onun adından teberrük edilir) manasında olduğunu ifade etmiştir (İbn Manzûr, t.y.: 1/266; el-Ezherî, 2001: 10/130).

el-Nehhâs, dil açısından "bereket" nimetin bâkî ve kalıcı olması anlamına geldiğini söylemiştir (en-Nehhâs, 1421: 4/214).

Ebu'l-Leys es-Semrerkandî, "وَتَبَارَكَ اسْمُكَ" ifadesini "adında bereket var, adının söylendiği şeyde bereket var; bereket sahibidir, yani bereketin tamamı Allah'tandır" şeklinde yorumlayanlar olduğunu ifade etmiştir (Ebu'l-Leys, 1993: 2/452, 1/546).

el-Cevherî, "تَبَارَكَ اللَّهُ" ifadesi "بَارَكَ اللَّهُ" manasında kullanılır. "فَاتَلَّ-فَاتَلَّ" ifadesinde olduğu gibi. Arasındaki fark, "فَاتَلَّ" geçişli olabilen, "فَاتَلَّ" ise geçişli olamamaktadır (el-Cevherî, 1990: 5/262).

el-Hamîdî, "تَبَارَكَ اللَّهُ" ifadesi "hayır kendisinde sabit/kalıcı oldu" demektir (el-Hamîdî, t.y.: 222).

er-Râğib el-İsfehânî: Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "تَبَارَكَ" ifadesi, ilgili ayette zikredilen nimet ve lütufların sadece Yüce Allah'a ait olduğuna ve sadece onun tarafından bize verildiğine işaret eder diye açıklar (er-Râğib, 1412: 120).

İbn Atiyye, "تَبَارَكَ" fiilinin "بَارَكَ" fiilinin dönüşlü hali olup, "bereketi çoğaldı" anlamında sıfat fiil olduğunu ifade etmiştir (İbn Atiyye, 1422: 4/199).

el-Kurtubî, "تَبَارَكَ", ifadesinin "تَفَاعَلَ" vezni olup, çokluk ve genişlik anlamındaki "bereket" olduğunu söylemiştir, (el-Kurtubî, 1964: 7/223).

"تَعَالَى" kelimesi anlam açısından "تَبَارَكَ" gibidir. "تَعَالَى" yani "لُتْفُهُ اَرْتَوَى وَفَاذَلَا اَوْدَى" anlamında olduğu ifade edilmiştir. Nimetleri devam etti ve kalıcı oldu anlamına geldiği de söylenmiştir. el-Kurtubî, en-Nehhâs'ın dil ve iştikak bakımından düşünüldüğünde bu mananın daha evla olduğunu ifade ettiğini kaydetmiştir (el-Kurtubî, 1964: 13/1).

İbn Kesîr, "وَهُوَ تَفَاعَلَ مِنَ الْبَرَكَةِ الْمُسْتَقَرَّةِ الدَّائِمَةِ الثَّابِتَةِ" (İstikrarlı, sabit ve daimî olan bereketin tefâale sigasıdır.) şeklinde tarif etmiştir (İbn Kesîr, 1419: 1/36).

Bütün bu rivayetler alt alta konduğunda "تَبَارَكَ" kelimesinin anlamı, "sonsuz bereket sahibi Allah, bitmeyen hayır ve lütf sahibi olan Allah" şeklinde özetlenebilir.

3.2. Ebedî/ Zevalsiz

Muhakkikler fiilin kökünden gelen "sabit oldu, devam etti" anlamından yola çıkarak "لَمْ يَزَلْ وَلَا يَزُولُ" (Zeval bulmadı ve bulmayacak) anlamı vermişlerdir (es-Sa'lebî, 2002: 7/123).

İbn Fûrek'e göre, "تَبَارَكَ" ifadesinin manası, (Allah) ezeli ve ebedî olması sebebiyle "sabit oldu" demektir (İbn Fûrek, 2009: 1/170).

er-Râzî, Mefâtihu'l-ğayb adlı eserinde farklı farklı yerlerde "تَبَارَكَ" ile ilgili bir birini tamamlar mahiyette izahlarda bulunmuştur. Ona göre, "تَبَارَكَ" fiilinin kökü sayılan "الْبَرَكَةُ" ifadesinin iki anlamı vardır, birisi "fazlalaşma artma", diğeri "beka ve devam etme"; sabit olup zeval bulmaması sebebiyle "تَبَارَكَ اللَّهُ" denmiştir (Fahrüddin, 1420: 8/300). Yani "تَبَارَكَ" ifadesi fena ve yokluktan münezzeh olan devama işaret etmektedir (Fahrüddin, 1420: 1/222). Kelimenin aslı, "devenin çökmesi veya suyun sabit kalarak göl oluşturması" anlamına geldiği için buradan "beka" anlamı çıkmaktadır. Buradan da Allah Teâlâ'nın zatında bâkî, ezeli ve ebedî olduğu, değişmesi mümkün olmadığı, sıfatlarının da değişmeyeceği anlamı çıkmaktadır. Bu sebeple O, kendisini Tebâreke ve Teâlâ ifadeleriyle tavsif etmiştir (Fahrüddin, 1420: 24/39).

Yine Nizâmüddin en-Nîsâbü'rî, "zeval bulmayıp varlığını sürdürmesi sebebiyle "تَبَارَكَ اللَّهُ" ifadesi kullanılmaktadır" demıştır (en-Nîsâbü'rî, 1416: 2/214).

ez-Zemahşerî, "تَبَارَكَ" ifadesinin iki anlamı olduğunu söylemiş, "birisi hayrının fazla olması, diğeri sıfat ve

fiillerinde her şeyin üstünde olmasıdır” demiştir (ez-Zemahşerî, 1407. 3/262). er-Râzî buradaki sıfat ve fiillerinde her şeyin üstünde olmasını şu şekilde açıklamıştır: Vacibu'l-vücûd olup fena ve değişimden uzaktır (Fahrüddin, 1420: 24/39).

Bütün bu açıklamaların ortak yanı, "تَبَارَكَ" kelimesi, kökünün "sabit olma" şeklindeki manasından kazandığı anlama, "sabit olup değişmeyen, ebedî ve ezeli Allah" anlamına gelmesidir.

3.3. Yüce/Büyük

Ebü Mansûr el-Ezherî "تَعَالَى" ve "تَعَطَّمَ" manasına geldiğini söylemiştir (el-Ezherî, 2001: 10/130).

el-Halîl b. Ahmed "وتَبَارَكَ اللهُ" ifadesini temcîd (tazîm) ve teclîl (yüceltme) kelimeleriyle açıklamıştır (el-Ferâhîdî, t.y.: 5/368). en-Nadr b. Şumeyl, el-Halîl b. Ahmed'e "تَبَارَكَ" ifadesinin anlamını sorduğunda, iki manaya geldiğini, birisi zatında yüce (mecd) oluşu, diğeri yarattıklarına bereket vermesi şeklinde açıkladığını söyler (İbn Kayyim, 1987: 307).

el-Ferrâ, bu kelimenin Arapçada "تَقَدَّسَ" ile aynı olup ikisinin de azamet ifade etmekte olduğunu söylemiştir (el-Ferrâ, t.y.: 2/262).

İbn Düreyd: "Tebâreke ifadesi 'bereket'ten türemiş 'tefâul' kalıbında olsa da manası 'yüce ve ulu olmak' şeklindedir. Bu fiilin anlamını 'bereket' kavramıyla açıklayamayız. Çünkü bereket noksan olan bir şeyin ziyadeleşmesi ve tamamlanmasıdır. Bu şekilde yorum Allah için olumsuz bir sıfattır, yapılamaz" şeklinde açıklamıştır (İbn Düreyd, 1987: 1/325).

el-Leys de "تَبَارَكَ اللهُ" ifadesinin temcîd ve ta'zîm manasında olduğunu kaydetmiştir (İbn Manzûr, t.y.: 1/266).

İbn Kayyim el-Cevzî: "Yüce Allah (Kur'ân-ı Kerîm'de) celali, büyüklüğü, rububiyetine delalet eden fiilleri, diğer kemal sıfatlarını, mülkün tek sahibi oluşu gibi yönlerini zikrederek kendisini övdüğü yerlerde "تَبَارَكَ" ifadesini kullanmıştır. Bundan dolayı İbn Abbas "تَبَارَكَ" ifadesinin "تَعَالَى" anlamına geldiğini söylemiştir." (İbn Kayyim, 1987: 306). el-Cevzî'nin ayetlerde "تَبَارَكَ" ifadesinin geçtiği yerin toplamından yola çıkarak "تَبَارَكَ" ifadesinin "yüce" anlamına geldiği çıkarımı, açıklayıcı bir bakış açısı olmuştur. "تَبَارَكَ" fiilinin kökünde yüceliği andıran bir mana olmadığı halde, bu kelimeye "yüce" anlamı verilmesinin gerekçesi mahiyetindedir. Yukarıdaki görüşleri özetleyecek olursak "تَبَارَكَ" ifadesi "çok yüce, azamet sahibi Allah" anlamına gelmektedir.

3.4. Mukaddes/ Münezzeh

Başlıktaki mukaddes ifadesinden kastedilen anlam pâk, ayıp ve kusurlardan münezzeh değildir (Samî, 2012: 1391, 1417). Dil ve Tefsir alimlerinin bir kısmı "تَبَارَكَ" ifadesi için bu minvalde anlam vermişlerdir.

Örneğin İbn Kesîr "تَبَارَكَ" ifadesinin anlamını "أَبَى اسْتَفْرَ لَهُ" "السَّلَامَةُ مِنَ الْغُيُوبِ وَالنَّوَاقِصِ" (Yani ayıp ve kusurlardan beri oluşu sabittir) şeklinde kolay anlaşılır bir tarif ile ifade etmiştir (İbn Kesîr, 1419: 7/223, 243). Bunun dışında "تَطَهَّرَ" (temiz oldu) şeklinde tek kelimeyle mana karşılığı ifade edenler de olmuştur (İbn Manzûr, t.y.: 1/266). Mukaddesin mütahhar anlamında kullanıldığı ifade edilerek "تَبَارَكَ" için "تَقَدَّسَ" yani "تَطَهَّرَ" anlamı verilmiştir (el-Ezherî, 2001: 10/130). Fîrûzâbâdî de mukaddes ve münezzeh şeklinde mana vermiştir (el-Fîrûzâbâdî, 2005: 932). İbn Sîde de "تَبَارَكَ اللهُ" ifadesinin "تَعَالَى" ve "تَقَدَّسَ" anlamlarına geldiğini ifade etmiştir (İbn Sîde, 2000: 7/23). Her ne kadar el-Kurtubî ise, "تَبَارَكَ" ifadesinin "تَقَدَّسَ" yani "temiz olma" anlamına geldiğini söylemenin bir tür karıştırma olduğunu söylemişse (el-Kurtubî, 1964: 13/1) de "mukaddes" ifadesiyle farklı bir durumun kastedildiğini anlaşılmaktadır. Şöyle ki, "yüce olma" ile "münezzeh olma" bir yerde anlam açısından birbirini tamamlamaktadır. Yani kusurlardan münezzeh olmanın bir tür yüce olmayı gerektirdiği düşünüldüğünde bu iki anlamın aynı sonuca vardığı söylenebilir. Özetle, "تَبَارَكَ" ifadesi için biçilen dördüncü anlam "münezzeh, temiz ve mukaddes olan Allah" şeklinde ifade edilebilir.

Yukarıda sözlük ve tefsirlerin verdiği anlamlar sınıflandırıldığında, bereketin sahibi minvalinde anlam verenler, ebedî ve ezeli anlamı verenler, yüce ve büyük anlamı verenler, mukaddes ve münezzeh anlamı verenler şeklinde dört gruba ayrıldığı görülmektedir. İbn Abbas'ın görüşleri de sınıflandırıldığında aynı şekilde dört gruba ayrıldığı görülmektedir. Bütün bu sonuçlar değerlendirildiğinde, bahsedilen sıfatların tamamının Yüce Allah'a ait olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

3.5. Türkçe Kaynaklarda Tebâreke İfadesi

"تَبَارَكَ" ifadesinin kaynaklarımızda Türkçe karşılığı verilirken tercih edilen ifadelerin kısaca ele alınması konuya farklı bir boyut kazandıracaktır. Bu mevzuda Elmalılı Efendinin kapsamlı bir tetkik ortaya koyduğu görülmektedir. Şöyle ki:

"Bereket kelimesinin ayrıca bir Türkçe karşılığını kullanmadığımız gibi تَبَارَكَ fiilinin tercümesine de hiç imkân bulamıyoruz. Bundan dolayı تَبَارَكَ وَتَعَالَى ifadesi dilimizde aynen kullanılmamıştır. Bir şeye şaşırma ve beğenip güzel bulma anında بَارَكَ اللهُ، تَبَارَكَ اللهُ tabirleri de olduğu gibi yaygın olarak kullanılmıştır. Mübarek olsun yerine 'kutlu olsun' denirse de 'bereket' yerine 'kut' demiyoruz. İşte bu gibi sebeplerden dolayı biz de mealde تَبَارَكَ fiilini aynen muhafaza ile beraber 'ne yüce feyyaz O' tabiriyle bir tefsir ifade etmek istedik. Bunun yerinde 'yüksek, çok yüksek O' yahut 'çok pek çok feyiz ve bereket sahibi O', yahut 'ne yüce kutlu O' demek mümkün olabilirdi." (Elmalılı, 1992: 6/47)

Elmalılı Efendi "تَبَارَكَ" ifadesi hususunda efradını cami bir analiz ortaya koymuştur. Hayreddin Karaman vd. hazırladığı

tefsir çalışmasının da bu hususta kayda değer bir bakış açısı geliştirdiği söylenebilir. Şöyle ki,

“‘Aşkındır, cömerttir’ diye çevirdiğimiz tebâreke fiili, Türkçede bir kelimeyle karşılanması mümkün olmayan anlamlar içermektedir. Nitekim tefsirlerde bu kelimenin, ‘yücelik, aşkınlık, kutsallık, süreklilik, değişmezlik; zâtı, nitelikleri ve fiilleri bakımından eşsizlik ve benzersizlik, başka hiçbir varlıkla mukayese edilemeyecek derecede geniş çaplı cömertlik’ gibi sadece Allah hakkında düşünülmeye mümkün olan bütün üstünlükleri kapsadığını gösteren açıklamalar yapılmıştır. Tebâreke fiili bu kapsamı dolayısıyla Kur’ân-ı Kerim’de sadece Allah için kullanılmıştır” (Karaman, 2017: 4/107).

Burada "تَبَارَكَ" ifadesinin tercümesinde tercih edilen "aşkındır" ifadesinin Türkçe açısından orijinal bir karşılık olduğu söylenebilir.

er-Râğib el-İsfehânî, *Müfredât* isimli eserinde "تَبَارَكَ" fiilinin geçtiği ayetleri toplamıştır. İşbu eser üç farklı kişiler tarafından farklı zamanlarda Türkçeye kazandırılırken bir bakıma "تَبَارَكَ" ifadesinin meallerdeki Türkçe karşılığının özeti olmuştur. Çevrilerden ikisi, "... Allah ne yücedir, ... Allah'ın şanı yücedir, ... Allah'ın şanı ne yücedir ... Allah, yüceler yücesidir." şeklinde birbirine benzer tercüme ortaya koyarken (er-Râğib, 2012: 136), üçüncüsü, "... ne şanlı o Allah, ... ne yüce feyyazdır O, ... öyle yücedir o ki..., ... ne yücedir O ki..." (er-Râğib, 2018: 199) şeklinde Elmalılı Efendinin tarzını andıran ifadeler kullanmıştır.

Nispeten eski tarihli olması hasebiyle Fikri Yavuz ve Hasan Basri Çantay'ın tercümelerinin de buraya alınması uygun olacaktır. Bu iki eser, "... Allah ne kadar yücedir", "... Allah'ın şanı ne kadar yücedir!", "Ne yücedir o Allah ki..." (Yavuz, 1969: 158, 343 ve 361) "... Allah'ın şanı ne kadar yücedir", "... Alemlerin Rabbi ne yücedir" (Çantay, 1979 1/224; 2/644, 653, 848) gibi ifadeleri tercih etmişlerdir.

Bunların dışında özellikle son dönemlerde yazılan mealler genel itibarıyla birbirini tekrar etmekte olup buraya alınacak kadar yeni bir bakış açısı oluşturamadıkları söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışmayı planlarken, İslâmî bir ifade olan "تَبَارَكَ" fiilinin kaynağının ne olduğu; kelimelerin anlamlarını tespit etme Arapların onu hangi anlamda kullandıkları önem arz ettiğine göre, "تَبَارَكَ" ifadesi bu manada bir kritiğe tabi tutulup tutulmadığının öğrenilmesi; söz konusu kelime İslâmî kaynakların ihdas ettiği yeni bir ifade mi, yoksa İslamiyet öncesi dönemlerde de bu ifade Araplarca kullanılmıştır midir; eğer Cahiliye döneminde bu ifade kullanıldıysa hangi anlamda kullanıldığı ve İslâmî dönemde hangi anlamları kazandı gibi merak edilen soruların cevaplarının ortaya çıkarılması hedeflenmekteydi. Nitekim ön görülen bu hedefe büyük ölçüde ulaşılabildiği söylenilebilir.

İslâmî döneme ait bir kavram gibi duran "تَبَارَكَ" ifadesi İslam öncesi Cahiliye döneminde de kullanıldığı görülmektedir.

Her ne kadar sözlü edebiyatın yazılı edebiyata aktarılması ve bu iki işlem arasındaki mesafenin uzunca olması sebebiyle cahiliye dönemine ait bu ifadelerin İslâmî atmosferden etkilenmiş olması muhtemel olsa da gördüğümüz kadarıyla bu kelimeye yüklenen anlam ve kutsiyet Kur’ân öncesi dönemde de aynı şekilde mevcut olduğu söylenebilir. Buradan yola çıkarak, Kur’ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin İslam öncesi döneme ait dil kültürü birikimini aynen kullandığı tespitini yapmamız yerinde olacaktır.

Araştırma sonucunda İslâmî kaynaklar, özellikle ilk dönem tefsir çalışmaları bu kelimenin anlamlarını tespit ederken cahiliye dönemine ait hiçbir şahide baş vurmadıkları görülmektedir. Aynı şekilde, kritik kelimelerin anlamını tespit etmede önemli rol üstlenen dilbilimsel tefsirlerce de ğarib kelime kategorisine alınmadığı gözlemlenmektedir.

Kelimenin anlamını tespit hususunda başvuru başlıca kaynak Abdullah b. Abbas'dan yapılan rivayetler olup onun görüşleri büyük ölçüde kabul görmüştür. Kelimenin anlamını tespit hususunda başvuru bir diğer yöntem ise, kelimenin köküyle irtibatlandırılarak o minvalde anlam tahminlerinde bulunulması şeklinde olmuştur.

"الله تَبَارَكَ وَتَعَالَى" ve "تَبَارَكَ اللهُ" şeklinde İslâmî literatürde sıkça kullanılan tabirlerin referans kaynağı öncelikle hadis-i şerifler olduğu gözlemlenmekteyse de, "تَبَارَكَ" kelimesinin anlamını tespit etme Ayet-i Kerimelerin esas fonksiyon oynadığı görülmektedir.

Ulemanın çoğunluğu "تَبَارَكَ" ifadesinin, manasındaki kutsiyet sebebiyle, sadece Yüce Allah'a sıfat olarak kullanılabilirliği hususunda hemfikir olmuşlardır. Ayrıca "تَبَارَكَ" kelimesinin kullanımı Kur’ân-ı Kerim ve hadis-i şerifler aracılığıyla İslâmî literatürde yaygınlaştığına göre, bu kaynakların ikisinde de "تَبَارَكَ" ifadesi sırf Yüce Yaratanla alakalı bir sıfat olarak kullanılmıştır. Başka manada kullanılmamıştır. Kur’ân öncesi döneme ait örnekler incelendiğinde de aynı sonuç ortaya çıkmaktadır. Öyleyse bu kaynaklar aşularak "تَبَارَكَ" ifadesinin günlük sıradan bir kelime gibi kullanılabilirliği sonucuna varmak, kelimenin asıl kaynaklarına haksızlık etmek sayılabilir. Bir kısım kaynaklarda "تَبَارَكَ" ifadesi Yüce Yaratanla sıfat olma dışında, yükseklik ve teberrük ifade eden sıradan bir kelime gibi kullanılmışsa da bu şekilde kullanım örnekleri yaygın değildir. Bu durum göz önünde bulundurularak o kullanım şekline şaz/istisnai kullanım deyip, "تَبَارَكَ" ifadesi sadece Yüce Yaratanla alakalı sıfat olarak kullanılabilir sonucuna varmak daha isabetli olacaktır.

"تَبَارَكَ" kelimesinin anlamı hususunda kaynaklarda dört farklı, ama arka planda birbiriyle irtibatlı sayılabilecek anlamlar verilmiştir. Birincisi, bu mevzudaki görüş ve rivayetler alt alta konduğunda ortaya çıkan görüş, "sonsuz bereket sahibi (Allah), bitmeyen hayır ve lütuf sahibi olan (Allah)" şeklinde özetlenebilir. İkinci olarak, "تَبَارَكَ" ifadesinin türediği "sabit olma" manasındaki "بَرَكَ" fiiliyle anlam irtibatını muhafaza ederek, "sabit olup değişmeyen, ebedî ve ezeli olan (Allah)" anlamına geldiği söylenmiştir. Üçüncüsü, bu husustaki görüş ve çıkarımları özetleyecek olursak "تَبَارَكَ" ifadesi "çok yüce, azamet sahibi olan (Allah)" anlamına geldiği söylenebilir. Dördüncüsü olarak,

“münezzeh, temiz ve mukaddes olan (Allah)” ifadeleriyle "تَبَارَكَ" ifadesinin anlam çerçevesi oluşturulmuştur.

Tebâreke ifadesinin Türkçe karşılığını vermeye çalışanların, “aşkın”, “cömert”, “şanı yüce”, “pek kutlu”, “feyiz ve bereket sahibi” gibi kelimeleri tercih ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte kelimenin üstlendiği kutsiyet ve sadece Yüce Allah hakkında düşünülebilecek üstünlükleri kapsamı bakımından çoğu kere tercüme edilmeyip tebâreke şeklinde orijinal halinin kullanılması tercih edilmiştir.

Bu araştırmayla, İslâmî literatürde kutsiyet ifade eden kavramların İslamiyet öncesinde de aynı anlamda kullanılıp kullanılmadığının tespiti hususunda incelemeler yapılması ihtiyacı da ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- el-Alûsî, Şihâbüddîn Mahmud b. Abdullah. (1415). *Rûhu'l-me'âni fi tefsiri'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Ali A. 'A. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Beyhâkî, Ahmed b. el-Husyn. (1993). *el-Esmâu va's-sıfât li'l-Beyhâkî*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî. Cidde: Mektebetu's-Sevâdî.
- Bulut, Ali (2005). Cahiliye Şiirinde Bazı Dinî Motifler. *Öndokuzmayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(18-19), 213-235.
- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd. (1990). *es-Sihâh: tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed Z. Y. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Çantay, H. B. (1979). *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*. nşr. M. Ç. İstanbul: y.y.
- Derviş, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa. (h. 1415). *İ'rabu'l-Kur'an ve beyânüh*, 10 Cilt, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Ebü Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endülüsî. (2001). *Tefsîru'l-Bahr'il-Muhîth*. 10 Cilt. Beyrut: Dâr'ul-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebü Hilâl el-'Askerî, el-Hasan b. Abdullah. (h.1419). *Sırru's-sınâ'ateyn*. thk. Ali M. el-Becâvî ve M. Ebu'l-Fazl İ. Beyrut: el-Mektebetu'l-Unsuriyye.
- Ebü Mûsâ el-Medîni, M. b. Ömer. (1986). *el-Mecmû'u'l-muğîs fi ğaribeyi'l-Kur'an ve'l-hadis*, thk. A. el-'Az bâvî, 3 Cilt, Cidde: Dâru'l-Medenî.
- Ebu Şâme, Şihâbüddîn A. b. İsmail ed-Dimeşkî. (t.y.). *İbrâzu'l-meâni min hurzi'l-emânî*, thk. İbrahim Atuh Avaz, b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebu'l-Hasan el-Vâhidî, Ali b. Ahmed b. Ali b. Muhammed en-Nisâbüri eş-Şafî'î. (1994). *el-Vasû fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Adil Ahmed Abdulmavcud vd.. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Nasr b. Muhammed. (1993). *Bahru'l-'Ulûm*. thk. Ali M. Muavviz vd.. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Elmalılı M. H. Y. (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Ulum Dağıtım.
- el-Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed el-Ensârî Ebu'l-Berekât. (2002). *el-İnsâf fi mesâli'l-hilaf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kâfiyyîn*. thk. Cevde Mebrûk Muhammed. Kahire: Mektebetu'l-Hancı.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. (2001). *Tehzîbu'l-luğa*. thk. M. Avz Mur'ib. 15 Cilt. Beyrut: Dar İhyâi't-Turâşi'l-Arabî.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. (t.y.). *ez-Zâhir fi ğaribi'el-fâzi's-Şafî'î*. thk. Mes'ûd Abdulhamid. b.y.: Dâru't-Tilâ'î.
- Fahrüddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. (h. 1420). *et-Tefsîr el-kebir (Mefâtihu'l-ğayb)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-Arabî.
- el-Ferâhidî, el-Halîl b. Ahmet. (t.y.). *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmîrâî. 8 Cilt. b.y.: Dâr Mektebetu'l-Hilâl.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. (t.y.). *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâî. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Misr.
- Fettahoğlu, Yeşim (2019). Rakib Kelimesinin Semantik Analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(34), 212-221.
- el-Firûzâbâdî, Ebû'l-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb. (2005). *el-Kâmûsü'l-muhîth*. thk. M. N.el-'Arkasûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Gülbil, Uğur (t.y.). *İstikâmet Kavramına Semantik Yaklaşım*. b.y.: Arıkoğlu Matbaası.
- Ğassan 'A. H. (2002). *Varaka b. Nevfel mubeşşiru'r-Resûl (s.a.v.) 'asruhu-hayatuhu-şi'ruhu*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Halvânî, Muhammed Hayr. (t.y.). *el-Muğni'l-cedîd fi ilmi's-sarf*. Beyrut: Dâru's-Şarki'l-Arabî.
- el-Hamîdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Nasr. (t.y.). *Tefsîru ğaribin mâ fi's-sahîhayn*. nşr. Yahya Murad. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed. (t.y.). *Şeza'l-'arf fi fenni's-sarf*. thk. Nasrullah Abdurrahman Nasrullah. er-Riyad: Mektebetu'r-Ruşd.
- Huseyn, Ğ. A. (2002). *Varaka b. Nevfel mubeşşiru'r-Resûl (s.a.v.) 'asruhu-hayatuhu-şi'ruhu*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn 'Atiyye, A. b. Ğ. (h.1422). *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-'azîz*. thk. A. A. Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn 'Abdirabbih, Ebu Ömer Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed. (h. 1404). *el-'İkdu'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. (1998). *el-Mebhec fi tefsiri esmâi şuarâi dîvânî'l-hamâse*. Dimeşk: Dâru'l-Hicre.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. (1999). *el-Muhtesib fi tebyini vucûhi şevâzî'l-karâat ve'l-izâhi 'anhâ*. 2 Cilt. b.y.: Vizâratu'l-Avkâf.
- İbn Dureyd, Ebubekr Muhammed b. el-Huseyn el-Ezdî. (1987). *Cemheretu'l-luğa*. thk. Remzi Munir Balebekî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- İbnü'l-Enbârî, Muhammed b. el-Kâsim. (1992). *ez-Zâhir fi me'âni kelimâti'n-nâs*. thk. H. Salih ed-Dâmin. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris. (2002). *Mu'cem mekâyisi'l-luğa*. Thk. A. M. Hârûn. Beyrut: İttihâdu'l-Kuttâbi'l-'Arab.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. (2009). *Tefsîru İbn Fûrek*. thk. İlâl Abdulkâdir Bendevis, Suudi Arabistan: Ümmü'l-Kura Üniversitesi.
- İbn Hâcib, Osman b. Ömer. (1995). *eş-Şâfiye fi ilmi't-tasrif*. thk. Hasan Ahmed el-Osman. Mekke: el-Mektebetu'l-Mekkiyye.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah el-Huseyn b. Ahmed. (h. 1401). *el-Hucece fi'l-karâati's-sab'*. thk. Abdul'âlî Sâlim Mukrimi. Beyrut: Dâru's-Şurûk.
- İbn Hişâm, Cemalüddin Abdullah b. Yusuf. (1985). *Muğni'l-lebib 'an kutubi'l-e'arîb*. thk. M. el-Mubarek ve M. Ali Hamdullah. Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kattâ' es-Sakalî, Ebû'l-Kâsim Ali b. Cafer. (h. 1397). *Kitâbu'l-ef'âl*. 3 Cilt. b.y.: 'Alemlu'l-Kutub.
- İbn Kayyim el-Cevzî, Ş. M. (1987). *Celâu'l-efhâm fi fazli's-salâti ala hayri'l-enâm*. thk. Ş. el-Arnâût ve A. el-Arnâût. Kuveyt: Dâru'l-Urube.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fedâi İsmâil b. Ömer. (h. 1419). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. M. Hüseyin Şemsüddin. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim er-Dineverî. (h. 1397). *Ġarîbu'l-hadis*. thk. A. el-Cebûri. 3 Cilt. Bağdat: Matbaatu'l-'Anî.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim er-Dineverî. (1978). *Ġarîbu'l-Kur'an*. thk. Ahmed Sakar. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. (t.y.). *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd.. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Sîde ed-Darîr el-Mürsi. (2000). *el-Muhkem ve'l-muhtûtu'l-a'zam*. thk. A. Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Şâhenshâh el-Bağavî, Abdullah b. Muhammed. (2003). *Hadîsu Mus'ab b. Abdillâh ez-Zubeyrî*. thk. S. O. el-Lihâm. Ürdün: ed-Dâru'l-Osmaniyye.
- İbnü's-Sirâc, Ebubekr Muhammed b. es-Serriyy b. Sehl en-Nahvî. (t.y.). *el-Aslu fi'n-nahv*. thk. Abdülhüseyn el-Fetelî. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle.
- Karaman H. vd.. (2017). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşeri Başkanlığı Yayınları.
- el-Kefevî, Eyyub b. Musa el-Huseynî Ebû'l-Bekâ. (1998). *el-Külliyât*. nşr. Adnân Derviş ve Muhammed el-Misrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- el-Konevî, İ. İ. b. M. (2001). *Haşiyetu Künevi ale tefsiri'l-İmâmî'l-Beydavî*. thk. A. Mahmud ve M. Ömer. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. (1964). *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. A. el-Berdûni ve İ. Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye.
- (MŞİK) Muntedeyât Şebeke el-Ishâm el-Katariyye. "Abdulaziz Sâlih Muhammed. Muhterâ min Esmâi'l-Muduni'l-Misriyye ve Sîlâtuha'l-Luğaviyye Bisuvariha'l-Hâliyyeti'l-Muvazzafa ala Elsineti'd-Dârice Rabta li'l-Hadis bi'l-Kadîm" (Erişim 10 Ocak 2020). <http://www.qatarshares.com/vb/showthread.php?164765-قاف و جيم وكاف .. مع أم ضد التصحيح/page8>
- Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc. (t.y.). *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-turâşi'l-Arabî.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. (h. 1421). *İ'rabu'l-Kur'an*. nşr. Abdulmun'im Halil İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nizâmüddîn en-Nisâbüri, Hasen b. M. (h.1416). *Ġarâibu'l-Kur'an ve rağâibu'l-furkân*. thk. eş-Şeyh Z. 'U.. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- er-Râğîb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsim el-Huseyn b. Muhammed. (h. 1412). *el-Mufredât fi ğaribi'l-Kur'an*. thk. S. A. ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- er-Râğîb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsim el-Huseyn b. M. (2012). *Mufredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. trc. A. Güneş ve M. Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları.
- er-Râğîb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsim el-Huseyn b. Muhammed. (2018). *Mufredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. trc. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları.
- er-Râğîb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsim el-Huseyn b. Muhammed. (2017). *Mufredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. trc. Mustafa Yıldız. İstanbul: Çıra Yayınları.
- es-Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsim İsmail b. Abbâd. (1994). *el-Muhîth fi'l-luğa*. thk. eş-Şeyh Muhammed Âlu Yâsin. 11 Cilt. Beyrut: 'Alemlu'l-Kutub.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. (2002). *el-Kesf ve'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an: Tefsîru's-Sa'lebî*. thk. Ebu Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Lübnan: Dâr İhyâi't-Turâşi'l-Arabî.
- Sami Ş. (2012). *Kâmîus-i Türkî*. İstanbul: Şifa Yayınevi.
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber. (1988). *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancı.
- et-Taberî, Ebû Cafer M. b. Cerîr. (2001). *Tefsîru't-Taberî: Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. A. b. A. et-Türkî. 26 Cilt. b.y.: Dâru Hicr.
- Tüccar, Zülfikar. (2012). "Ümme ve Ebi's-Salt" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/303-305. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yavuz, A. F. (1969). *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâlî Âlisi*. İstanbul: Sönmez.
- ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed el-Murteza el-Huseynî. (t.y.). *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaa Hukume Kuveyt.
- ez-Zehbî, Muhammed Huseyn. (t.y.). *et-Tefsîr ve'l-mufessîrin*. 3 Cilt. Kahire: Mektebe Vehbe.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. (1988). *Me'âni'l-Kur'âni ve i'râbuhu*. thk. 'Abdu'l-Celîl Abduh Şelebi. 5 Cilt. Beyrut: 'Alemlu'l-Kutub.
- ez-Zeccâcî, Ebû'l-Kâsim Abdurrahman b. İshâk el-Bağdâdî. (1986). *İstikâku esmâi'l-Lâh*. thk. Abdülhuseyn el-Mubarek. b.y.. Müessesetü'r-Risâle.
- ez-Zemaşerî, Cârullah Ebû'l-Kâsim Muhammed b. Ömer. (h. 1407). *el-Keşşâf 'an hekâiki ğavâmi'zi't-tenz'îl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- ez-Zemaşerî, Cârullah Ebû'l-Kâsim M. b. Ömer. (1998). *Esâsu'l-Belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye.

EXTENDED ABSTRACT

Islamic culture and civilization, formed by the Quran and hadiths, have developed a unique framework in terms of concepts for approximately a thousand and four hundred half years. Arabic, which was an existing language before Islam, was a resource for developing the basis of these concepts. Therefore, the poems written in the Jahiliyyah period were applied to determine the meaning of words that are difficult to comprehend in the Quran and to seek to define in what sense the bedouins use that word.

It is known that the first ulamas meticulously studied the critical (gharib) words mentioned in the Qur'an in Gharib-al-Quran and linguistic commentaries having the same name. Has the expression 'tabarak' also took its share from these and similar works? Although there are many words employed in life in terms of the derivatives of tabarak, the word itself has a restricted practice area. At this point, where and how did the meanings obtained by the relevant word or the succeeding attributed meanings come from? It is evident that the Quran and the hadiths influence Islamic literature in terms of using the term 'tabarak.' Therefore, making use of them in defining the meaning of the word will not produce a good result. In this circumstance, it is essential to analyze the usage patterns in the Quran and the hadiths in the period of Jahiliyya.

It is essential to define whether the term 'tabarak' was used in pre-Islamic periods and to determine if it was used, in what sense it was employed. Whether the structure of a sentence formed with the expression of 'tabarak' is a form of use established by Islam, or is it a kind of expression that is recognized and employed by the society before the Quran, and which Islam also continues to use? There is a third possibility suggesting that the expression 'tabarak' was used in Arabic folklore during the Jahiliyyah period, and Islam may have presented a new dimension by improving it in terms of meaning. Identifying and explaining these issues is one of the purposes planned to achieve in this article.

When the expressions of 'tabarak' in the sources are analyzed, it is seen that these are used as an adjective for lafza-i jalal. What is wondered here is: Is the expression تَبَارَكَ used as a common word in daily life apart from being adjective for lafza-i jalal? Does such use exist in sources? What are the scholar's responses to this question? This point is also one of the issues that must be clarified within the flow of the study.

As a method, firstly, the origin of the word 'baraka' derived from the word 'tabarak', its derivations, and the features of the 'tefaul' verb conjugation to which this word belongs was determined, and the meaning impact of the root verb on the mazid verbs derived from it was investigated. Later, in terms of meaning and field of use, all the classical and primary sources available were examined, and unique analysis in terms of structure and semantic aspect was sought to be revealed.

Most of the scholars accepted that it could only be used as an adjective to Almighty Allah because of the holiness in the meaning of 'tabarak'. Besides, since the employment of the word 'tabarak' has become popular in the Islamic literature through the Quran and hadiths, the term 'tabarak' was used as an adjective only for the Almighty Creator in both sources. It was not employed in any other way. When examples of the pre-Quran period are examined, the same result arises. Therefore, by disregarding these sources, reaching the conclusion that the term 'tabarak' can be used as a common word is an unfairness to the original sources of the word. In some sources, the term 'tabarak' is used as a common word that means supremacy and tabarruk, apart from being an adjective to the Supreme Creator, but examples of usage in this way are not prevalent. If this situation is taken into consideration, it would be more precise to say that it is a shaz / exceptional use, and the phrase 'tabarak' can only be used as an adjective associated with the Almighty Creator.

There are four different but interconnected meanings in the background in the sense of the meaning of the word 'tabarak'. 1) When the opinions and narrations in this matter are listed, it can be summarized as 'Allah with unlimited abundance, infinite charity, and grace'. 2) As the universal aspect of the definitions in this issue, it can be assumed that the word 'tabarak' suggests 'consistent and unchanging, eternal and everlasting Allah' in the sense that its root derives from the meaning of 'consistent'. 3) If we summarize the opinions and inferences in this subject, the phrase 'tabarak' is said to mean 'very high, mighty Allah'. 4) The fourth meaning for the expression 'tabarak' can be presented as 'sacred, pure, and holy Allah'.

When the expression of the Turkish equivalent of tabarak is reviewed, it is seen that it is preferred to use the original form as 'tabarak' because of the holiness that it holds and of covering the supremacy that can only be considered about Allah Almighty. With the research, the need for investigating whether the concepts meaning holiness in Islamic literature was employed in the same sense before Islam also arose.

POLİTİK METAFOR ÇEVİRİSİ VE SPOR TERİMLERİNE DAYALI METİNLERARASILIK

Emrah Eriş^{1*}

¹Dr., Department of Translation and Interpreting, Sirt University

*emraheris1@hotmail.com

+ORCID: 0000-0001-6753-9746

Öz– Bu çalışma, politik metaforların Türkçeye çevrilmesi ve metaforik metinlere dayalı politik metaforlar olarak spor terimlerinin kullanılması açısından metaforik dil kullanımını ortaya koymak üzere tasarlanmıştır. Türkçe'de politik metaforların nasıl ele alındığını ve spor terimlerinin politik söylemde nasıl kullanıldığını araştırmak için en.wikipedia.org ve bbc.com'dan toplam 70 metafor (40 siyasi metafor; 30 spor terimi) seçilmiştir. İlk olarak, politik metaforlar van den Broeck (1981: 77) tarafından ortaya konan üç tür çeviri stratejisine (olasılık) dayanılarak analiz edilmiştir: (1) 'sensu stricto', (2) Değiştirim ve (3) Açıklama. Bu analizin bulgularına göre, politik metaforların Türkçeye çevrilmesinde tercih edilen ortak strateji sensu stricto iken, değiştirim ve açıklama stratejileri de kullanılmaktadır. Ayrıca, politik söylemde spor terimlerinin metinlerarası bağlamı üzerine yapılan analiz sonuçları, politik söylemde sayısız spor teriminin metaforik olarak kullanıldığını, bunun da konuşmayı veya yazmayı daha deyimsel ve etkili yapmak için tercih edildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler – Politik Metaforlar, Metinlerarasılık, Çeviri.

TRANSLATION OF POLITICAL METAPHORS AND INTERTEXTUALITY BASED ON SPORTS TERMS

Abstract– This study has been designed to reveal metaphorical language use in terms of translations of political metaphors into Turkish as well as the use of sports terms as political metaphors based on intertextuality. A total of 70 metaphors (40 political metaphors; 30 sports terms) were chosen from en.wikipedia.org and bbc.com to investigate how political metaphors are handled in Turkish and how sports terms are used in political discourse. First, political metaphors were analysed based on three types of translation strategies (possibilities) set forth by van den Broeck (1981: 77): (1) Translation 'sensu stricto', (2) Substitution, and (3) Paraphrase. According to the findings of this analysis, sensu stricto is the common strategy preferred in translations of political metaphors into Turkish while substitution and paraphrasing are also used. Besides, the results of the analysis on the intertextual context of sports terms in political discourse show that a myriad of sports terms is used as metaphors in the political discourse, which are possibly preferred to make the speech or writing more idiomatic and effective.

Keywords – Political Metaphors, Intertextuality, Translation.

Introduction

Change is the immutable law of nature in that nothing has the ability to resist the developments of the time that passes by under our nose. And neither does language. Betty Birner (2019) suggests that “language is always changing, evolving, and adapting to the needs of its users and this isn't a bad thing; if English hadn't changed since, say, 1950, we wouldn't have words to refer to modems, fax machines, or cable TV. As long as the needs of language users continue to change, so will the language.” What tightens the noose is metaphorical language use that has circumvented our whole life when it comes to speech and conversation. Along with intertextuality, this turns into a tangled net from which it is hardly possible to get out. For example, the use of “the bottom of the ninth” (Bryant, 2012) meaning “the final opportunity or chance” can be preferred by a journalist or an author of any type of texts for referring to a last-ditch for a politician who is down the stretch during an election. For a layperson, such a phrase may make no sense and even it may connote nothing for someone expert in the field if the nature of intertextuality is not well-understood. At this point, it brings to mind the question “What role does translation play in this sense and how translators give reaction to this change and intertextuality to render a message accurately and properly?” Metaphors prove troublesome in the translation process regardless of the proximity of two languages and similarities between linguistic structures of these two languages. As Schäffner (2004: 1253) purports, “Metaphor, as a typical feature of communication, presents a challenge for translation too, both for the practising translator and for its treatment in the discipline of Translation Studies.” She adds that “In the literature on translation, the two main issues have been, firstly, the translatability of metaphors, and secondly, the elaboration of potential translation procedures” (ibid: 1254). Thus, in an attempt to create methodology on how to translate metaphors and to make such specifications as seem necessary to provide a theoretical framework in which general statements about the translation of metaphors can be made, van den Broeck (1981: 73) suggests that

“Although in view of its importance and frequency in language use metaphor indubitably constitutes a pivotal issue in translation, it has hitherto received only random attention on the part of translation theorists. Presumably one of the main obstacles for a theory of translation to overcome is the intuitively subscribed and generally accepted ‘inadequacy of any single generalization about the translatability of metaphor.’”

He further suggests that “to admit the inadequacy of generalizations about the translatability of metaphor is to admit that translation theory as a whole is an absurd undertaking, since it then should be incapable of accounting for the translation of one of the most frequent phenomena in language” (ibid, 73).

It should be born in mind that translating metaphors is hard enough due to several reasons, among which are van den Broeck's (1981) private (poetic) metaphors, conventional metaphors, and lexical metaphors. Translators face huge constraints and difficulties as always. However, handling metaphors in translations should be taken into consideration with due care. Particularly metaphors that are common in the English-speaking world and potential would-be-universal terms should be analysed under a generalized translatability approach.

On the basis of the issue of translatability of metaphors, this study has been designed to reveal how political metaphors and sports terms associated with political issues in English are handled in Turkish on online news agencies. Thus, a compilation of political metaphors is analysed to see whether Turkish translations include equivalent terms or not and under which strategies these metaphors are translated. Thus, three types of translation strategies (possibilities) set forth by van den Broeck (1981: 77) are taken as a basis for the analysis of the study: (1) Translation 'sensu stricto', (2) Substitution, and (3) Paraphrase.

The following sections of the study include a literature review regarding the field of translation in view of metaphors, metaphor and translation, methodology, analysis and results, and conclusion.

Literature Review

Cross-cultural translation, linguistic strategies, and other interdisciplinary approaches related to Translation studies have long been discussed over the last few decades, yet the issue of whether the translations of metaphors have been touched adequately has not been uncovered. It is an absolutely neglected issue of translation when it comes to research on such a specific subject as metaphors. That being said, some scholars have attempted to unveil the enigma of metaphors not only based on the analysis of specific content but also based on a theoretical framework. Van den Broeck (1981: 74), one of the crucial researchers who pointed out that “In order that a phenomenon such as metaphor may be adequately dealt with in translation theory, it is obvious that some preliminary work will have to be done and all empirical

phenomena are subjected to the rule that, if one wants about them, they must be properly observed and described.” He got the bottom of metaphors along with its types and use to theorize about metaphor translation concluding that” the translatability of metaphor in concrete texts will depend on the relations into which it enters with the other elements on various levels (syntactic, prosodic, etc.). Based on the argument that metaphors can become a translation problem due to linguistic and cultural differences that hamper transferring, Schäffner (2004) conducted a research on metaphor translations regarding several translation procedures such as paraphrase, substitution, and deletion and discussed some implications of a cognitive approach to metaphors for translation theory and practice with illustrations from authentic source and target texts in English and German political discourse. Aldanani (2018) used a cognitive approach to metaphorical expressions translation in political discourse from English to Arabic concluding that “the set of conceptual metaphors underlying the political expressions are almost similar in both languages in terms of the source domains used as well as their collocation patterns.” Mio (1997) analysed the political power of metaphors by naming metaphors as persuasive devices that can collapse complicated issues into simpler information that can be easily understood by the public.

Metaphor and Translation

Metaphor, according to Hills (2017) from Stanford Encyclopaedia of Philosophy, is a poetically or rhetorically ambitious use of words, a *figurative* as opposed to *literal* use. He divides metaphor into two different and separate subject matters: *primary subject* or *tenor* and *secondary subject* or *vehicle*. The former refers to a metaphor that is resorted by a speaker in the first place, whereas the latter refers to a newly introduced subject matter with an eye to temporarily enriching our resources for thinking and talking about the first (ibid, 2017). To illustrate these subject matters that are mingled to rich and unpredictable effect, Hills represents an extract from William Shakespeare’ *Romeo and Juliet*, James Joyce’s *Ulysses*, and Walter Benjamin’s *Einbahnstraße* as follows:

But soft, what light through yonder window breaks?

It is the east and Juliet is the sun!

(William Shakespeare, *Romeo and Juliet*, 2. 2. 2–3)

—History, Stephen said, is a nightmare from which I am trying to awake.

(James Joyce, *Ulysses*, chap. 2)

A work is a death mask of its conception.

(Walter Benjamin, *Einbahnstraße*)

Based on the metaphor’s primary subjects, Hills illustrates the young girl Juliet in the case of Romeo’s metaphor; history, Ireland’s history or the world’s, in the case of Stephen’s; and works, prose writings in general, in the case of Benjamin’s, whereas, he illustrates the sun; nightmares from which one tries to awake; death masks, i.e., death masks in general based on the secondary subjects. In short, “metaphor is but one of many techniques, named and unnamed, for likening one thing to another by means of words” (ibid).

It is a known fact that politicians frequently talk in riddles to avoid the potential consequences of their statements in front of the cameras beleaguering them at any time they speak or declare an important issue. This is manifested in highly common statements of politicians such as “we are really concerned that ...”, which may even result in a small-scale war or nothing at all. And metaphors are the more powerful speeches that may come along with these statements. It should be noted that metaphors are not solely used to embellish a statement by any actors of speech including politicians. Mio (1997) expresses that “Dozens of political theorists have extolled the virtue of metaphors as effective persuasive devices or have demonized metaphors as manipulative tools of politicians. Such linguistic devices are important-even necessary- tools of political discourse because political events are abstract and too numerous for public consumption.” Karimova (2015) believes that “Metaphor in everyday speech has a wide range of usage and allows you the opportunity to express your thoughts vividly, emotionally and is intended to convey information to a listener in a summary form.” True, metaphors are becoming an integral part of our everyday speeches regardless of the environment they are used in. however, every culture and community has its own ways of using metaphors based on experience and real-life issues. On the other hand, there are also universalized metaphors such as “lame-duck”, an American-based term which means a politician in the final period of office. One may notice the use of this word in Turkish media under the term of “topal ördek” or in French under the term of “canard boiteux”. In the American political sense, “lame-duck” was first used in 1863 in reference to “broken-down politicians,” and the first president to be called a lame-duck was Calvin Coolidge (Quillen, 2009). Though such universal terms may facilitate translators’ work to some extent, it is not that easy to come through the difficulty of retaining the source text message full of metaphors in the target text. “Most authors agree that the image in the ST cannot always be retained in the TT (e.g., because the image

that is attached to the metaphor is unknown in the TL, or the associations triggered by the SL metaphor get lost in the TL) (Schäffner, 2004: 1254). The use of a sports term for a political speech or vice versa can also be possible at different times. This stiffens translators' work along with intercultural differences, and intertextuality which is also common when it comes to metaphorical language use. Schäffner (2004: 1264) suggests that

“The most interesting point for Translation Studies in this respect is that the whole debate and the conceptual shift were initiated by a specific translation solution. We can speak of intercultural intertextuality in such cases, where a metaphor is further elaborated as a result of intercultural communication and/or of translation. By studying actual translations and their effects, Translation Studies can thus also contribute to the study of cultural aspects of conceptual metaphors. That is, the analysis of texts for metaphors and metaphorical reasoning processes in different languages may reveal possible cultural differences in the conceptual structures.”

Methodology

This study has been designed to reveal the translations of metaphors based on the three types of translation strategies (possibilities) set forth by van den Broeck (1981: 77): (1) Translation 'sensu stricto', (2) Substitution, and (3) Paraphrase. A metaphor is translated 'sensu stricto' whenever both SL 'tenor' and SL 'vehicle' are transferred into the TL. For lexicalized metaphors this mode of translating may give rise to two different situations depending on whether or not the SL and the TL use corresponding 'vehicles': a) if the 'vehicles' in SL and TL correspond, the resulting TL metaphor will be idiomatic. b) If the 'vehicles' in SL and TL differ, the resulting TL metaphor may be either a semantic anomaly or a daring innovation. Substitution applies to those cases where the SL 'vehicle' is replaced by a different TL 'vehicle' with more or less the same 'tenor' and then the SL and TL 'vehicles' may be considered translational equivalents in that they share a common 'tenor.' Finally, an SL metaphor is paraphrased whenever it is rendered by a non-metaphorical expression in the TL. In fact this mode of translating metaphors renders them into 'plain speech'; the resulting TL expression comes up to the level of a commentary rather than of actual translation (ibid: 77).

Approximately 40 political metaphors and 30 sports terms used for political speeches or reasons are taken into

consideration. These metaphorical usages were obtained from en.wikipedia.org and bbc.com to analyse and interpret in terms of metaphorical language use and their Turkish translations on online news agencies and other online news platforms. Wikipedia was selected only to draw upon the list given on its web site and the BBC was selected because it mainly contains political texts that are full of metaphorical terms most of which are given in this paper and because the researcher was inspired by the text titled “*The shared language of sport and politics*” written by Nick Bryant (2012) and wanted to reveal the translations of these metaphorical texts in Turkish. The reasons these terms were selected are that most of these terms are used frequently in the news texts circulated online, they have a history behind them and mainly do not have correspondence in Turkish. In so doing, first, the source text (English) and then the target text (Turkish) will be provided in different sentences. A full list of political and sports terms is given in Table 1 and Table 2, and where there is no equivalent word in the target text the meaning of the metaphor is given.

Table 1: A List of Political Metaphors

Source	Target (if any)
Eminence Grise	Perde/Tahtın Arkasındaki Güç
Figurehead	Sembolik Başkan
Puppet Government	Kukla Hükümet
Star Chamber	Eski İngiliz Yüksek Mahkemesi
Blank Check	Açık Çek/Tam Yetki
Grandfather Clause	Kazanılmış Hakların Korunması İlkesi
Poison Pill	A provision in an act or bill which defeats or undermines its initial purpose or makes it politically unacceptable
Pork Barrel	Legislation or patronage: acts of government that blatantly favor powerful special interest groups
Rider	Ek Teklif/İlave Yasa Layihası
Sunset Clause	Sona Erme Hükümü
Trigger Law	... that will automatically "spring" into effect once some other variable occurs.
Character Assassination	İtibar suikastı/Adını Lekeleme
Dark/Black Horse	Sürpriz At/Beklenmedik Başarı Gösteren Politikacı
Gerrymandering	Seçime Hile Karşıtırmak
Landslide Victory	Seçimlerde Ezici Oy Üstünlüğü
Muckraking	Uncovering and publicizing scandalous information about a person or organization
Parachute Candidate/Carpenter	Maceracı Politikacı/Opportunist
Paper Candidate	Kağıt Üstünde Aday
Riding Coattails	Birinin Başarısından Nemalanmak
Sacrificial Lamb	Kurbanlık Koyun/Günah Keçisi
Stalking Horse	Göstermelik Aday
Grassroots	Parti Tabanı
Astroturfing	Sunî Kamuoyu Oluşturma
Stooge	Yardımcı/Piyon
Hard Power	Set Güç/Askeri Güç Kullanma
Soft Power	Yumuşak Güç
Soft Tyranny	Yumuşak Zorbalık
Big Stick Diplomacy	Güç Gösterisinde Bulunmak
Wedge Issue	An issue which turns members of a party against each other
Third Trail	An issue which is so controversial, pursuing it or even attempting to address it could end one's political career
Straw Man	Korkuluk Mantık Hatası
Sacred Cow	Eleştirilemez Kurum
Bread and Circuses	Göstermelik/Ülke Çapında Eğlence
Government in the sunshine	Şeffaf Hükümet
Lame-duck	Topal Ördek
Melting Pot	Buluşma Noktası/Eritme Kazanı
Salad Bowl	A society in which cultural groups retain their unique attributes (opposite of melting pot theory)
Spin (public relations)	Kafadan Sallamak
Turkey's voting for Christmas	Bile Bile Lades Demek
Witch-hunt	Cadı Avı/Sindirme Harekatı

Source: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_political_metaphors

Table 2: A List of Political Metaphors

The bottom of the ninth
Front-runner
Running down the clock
Knock-out punch
Hail Mary pass
Game-changer
Spiking the football
Sticky wicket
Straight bat
Hit-for-six
The crease
Punches above it weight
Playing the man not the ball
Pylons
Stickhandle
Hit out of the park
Hit a home run
Swung for the fences
Step up to the plate
At bat
Wildcat formation
Fakery
Knock-out punches
Smack-down
The Big Mo
New coach
Economic play-book
Losing season
Marathon
Sprint
Monday morning quarterbacking

Source: <https://www.bbc.com/news/magazine-19726898>

Analysis and Results

The metaphors shown in Table 1 under the title of “political metaphors” will be analysed and interpreted through examples in English and Turkish from online news agencies while the metaphors given in Table 2 will be analysed and interpreted in terms of intertextual context between politics and sports. Thus, first of all, some of the words or phrases in Table 1 will be given in source and target texts from different online news agencies and other social media platforms or websites to conduct an analysis based on the three types of strategies of van der Broeck.

Analysis of Political Metaphors Based on Translation

Example 1: Eminence Grise

English Sentence: Now they are wondering who will replace the man widely believed to be the “**eminence grise**” behind President Putin, who largely defined the direction Russia has been taking.

(<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3224945.stm>)

Turkish Sentence: “**Tahtın arkasındaki güç**”

Veliht Prens Muhammed kimdir?

(<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45966685>)

The sentences in English and Turkish reveal that the metaphor “eminence grise” is translated based on “sensu stricto” and the metaphors used in both languages correspond linguistically through an idiomatic metaphor. In the English sentence, the man believed to be behind Putin is Alexander Voloshin who was the-then chief-of-staff and believed to take important decisions related to the government and the country. In the Turkish sentence, the person called “eminence grise” is both in power and the person believed to be behind the power. Thus, it seems that metaphors may correspond in both languages; however, the context is not identical when the positions of both actors are taken into account.

Example 2: Figurehead

English Sentence: While approval ratings for the real Queen have been steady since 2016, the show has strengthened her position as a **figurehead**.

(<https://www.vogue.com.au/culture/features/has-the-crown-changed-how-we-view-the-royal-family/image-gallery/f05415593a5698ce179b23ac0faa7e29>)

Turkish Sentence: Şentop, sadece mevzuat üzerinden gidilse bile yine başkanlık sistemine gelineceğini belirterek, “61 anayasasında bir cumhurbaşkanı var, cumhurbaşkanını parlamento seçiyor. Tamamen **sembolik yetkileri olan bir cumhurbaşkanı**.” ifadesini kullandı.

(<https://www.timeturk.com/tbmm-baskani-sentop-parlamentar-sisteme-donulmesi-tartismalarini-degerlendirdi-2/haber-1364514>)

One may notice that the translation of the relevant metaphor observed in both sentences has been made through paraphrasing. In the English sentence, the metaphor “figurehead” is used to refer to the position of the Queen, who has symbolic powers; whereas, in the Turkish sentence the metaphor is translated by extending the word usage referring to the symbolic powers of a president as is in Turkey. Therefore, one may conclude that the literal translation of the word “figurehead” as “sembolik başkan” has been translated in a manner to explain what in fact the word figurehead refers to in Turkish. Another reason for this is that Turkey is governed by a president who does not have the same position as in the United States.

Example 3: Big Stick Diplomacy

English Sentence: Taiwan election race widens as China's **big stick diplomacy** backfires

(<https://www.straitstimes.com/asia/east-asia/taiwan-election-race-widens-as-chinas-big-stick-diplomacy-backfires>)

Turkish Sentence: Husilerin asıl amacı Kasım Süleymani'nin öldürülmesinden sonra hem **güç gösterisinde bulunmak** hem de boşluktan faydalanarak stratejik öneme sahip bu üçgenin kontrolünü sağlamaktır.

(<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yemen-de-catismalar-sana-marib-cevf-ucgeninde-artiyor/1748539>)

Example 3 includes the source and the target text in which the metaphor “big stick diplomacy” is used to mention the power that is exploited in order to show the rivals that the actors are trying to bully. In this sense, it is clear that both the source and target texts refer to the same tenor. In so doing, the target text has been translated through substitution. Both metaphorical uses share the common tenor in that in the source text the reaction of China against Taiwan is taken into consideration during an election while in the target text the tour de force of a movement called Houthi -a movement colloquially simply Houthis in Iraq- is discussed.

Example 4: Hard Power and Soft Power

English Sentence: Added to **hard power**, the **soft power** of attraction is what the military calls a force multiplier. And that makes our values a source of American power.

(<https://www.nytimes.com/2020/02/25/opinion/trump-soft-power.html>)

Turkish Sentence: Türkiye, Asya'dan bölgesine uzanan 'insanlık trajedisi'nden, salt Asya, Ortadoğu, Körfez ve Afrika'daki çıkarlarına odaklanmış ülkelerin sebep olduğu tüm felaketlerden kaçanları korumak adına, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğinde, tarihine ve geleneklerine yakışır bir vakur duruşla, tüm '**sert güç**' ve '**yumuşak güç**' unsurlarını sahaya sürerek, bir 'insanlık ve kurtuluş operasyonu' yürütüyor. (<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kerem-alkin/2020/03/02/kuresel-istikrarin-3-milyar-euroluk-teminati-guclu-turkiye>)

The example 4 contains sentences in English and Turkish regarding hard and soft power, which refer to using military forces and economic as well as diplomatic sanctions against another country, respectively. These terms have been frequently used recently as countries tend to make an appearance against any undesirable actions of another country whether through hard power or soft power. Most probably the latter is preferred as nearly every country avoids a potential military conflict with another country though the first option is to impose economic sanctions to dissuade the relevant country from doing unfavourable things when these things are against the interests of the country that imposes sanctions. In this sense, it is clear from the sentences that both in English and Turkish the metaphors have been used in the same manner though it is known that the origin of this metaphor is English. Thus, one may notice that the sensu stricto approach has been conducted when this metaphor is translated into Turkish.

Example 5: Sacred Cow

English Sentence: I know this is a political **sacred cow** and no politician will touch it. (https://www.theadvocate.com/baton_rouge/opinion/letters/article_a083b04a-492e-11ea-aa09-db08483b29f2.html)

Turkish Sentence: Bir hukuk devletinde hiçbir kişi ya da **kurum eleştirilemez** değildir.

(<https://haberglobal.com.tr/spor/galatasaray-kulubu-yel-kayadan-toz-alir-5890>)

On some occasions, the metaphor used in its universal form may be paraphrased when being translated into another language. The term “sacred cow” refers to the sacredness of cows in Hinduism and has been used in American politics to refer to the policies or institutions that are immune or close to criticism. A majority of opponents of this policy claim that no one and no institution should be waived from criticism as the notion of the state of law requires everyone to be criticized and inspected. From this point of view, the metaphor used in the English sentence in an attempt to draw a parallel between the immunity of some policies to the sacredness of cows in Hinduism has been paraphrased in Turkish in the translation process.

Analysis of Political and Sports Terms Based on Intertextuality

Example 1: Front-runner

A: Bernie Sanders cements **front-runner** status with Nevada caucuses win (<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-51601813>)

B: And Senator Elizabeth Warren, once the **frontrunner** in the race, suffered a humiliating defeat to Mr Biden in her home state of Massachusetts.

(<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-51731293>)

C: Mr Buttigieg surprisingly, and narrowly, won the first event of the primary season, the caucuses in Iowa on 3 February. But he failed to repeat that success and win the delegates needed to make him the **front-runner** and later confirm his nomination. (<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-51700771>)

The term “frontrunner” is a sports term that refers to the winner of a race, specifically the horse race. As the name signifies, it represents a contestant who finishes the race in the first place. Thus, the use of such a term as a metaphor in political rivalries may surely make the speech or writing more idiomatic and effective.

Example 2: Playing the man, not the ball

A: To be fair, the Labour leader was intent on **playing both the man and the ball**. A form of sliding tackle, if you like (Taylor, 2012).

B: The senator has already attracted criticism from business figures who say he is **playing the man, not the ball** (Duke, 2020).

The term “playing the man, not the ball” is a football-related term that refers to “objecting to someone's argument by attacking them or a facet of their personality instead of the argument itself; to make an ad hominem attack.” (www.phrases.com, 2019). This is a highly common term used by politicians or journalists writing in the field of politics in an intertextual context to demonstrate that politicians often resort to attacking opponents rather than the argument raised by their opponents.

Discussion

In this study, five different political words/phrases were analysed based on translation regarding metaphorical language use while two political and sports words/phrases were analysed based on intertextuality. It was observed that while the words/phrases “eminence grise, big stick diplomacy, hard power/soft power” are translated into Turkish mostly literally, other two words/phrases including “figurehead, sacred cow” are translated into Turkish through paraphrasing or substitution based on the context and reflection of these terms as well as the context they are used in.

As regards the intertextual use of political and sports terms, one may notice that there is a myriad of metaphorical terms that are borrowed from the repertoire of the field of sports and adapted into the political arena, two of which were given in example in the study. What is more interesting and striking, the BBC reporters are highly enthusiastic about making use of these intertextual uses which the researcher believes is because these metaphors are aimed at creating a lyrical and meaningful impact on the reader.

Conclusion

Language has changed considerably not only in people's conversations but also in the field of academic researches and journalism. Thus, one may notice that to gain access to and keep up with the changing language use, we all should be

aware of the parameters that have led to the change in question. One of the notable and striking changes that are observed is metaphorical language use. Metaphorical language use has been in the core of academic researches and journalists' language. And when it comes to translation, metaphors gain more importance as readers are the only audience for whom writings are created. Based on this assumption, this study has been designed to investigate metaphorical language use in politics as well as in sports not only regarding translation but also intertextuality.

According to the findings of the analysis of the political metaphors translation into Turkish, it was observed that translations of metaphors into Turkish are mainly carried out based on *sensu stricto*. However, it was also found out that metaphors may be rendered into Turkish through substitution and paraphrasing. One may also notice that some of the metaphors used in English do not have translational equivalents, which means that universal metaphors may not have gained a seat in the linguistic structure of Turkish if they are taken into consideration based on translation. It does not mean that Turkish does not have any linguistic correspondences, though.

On the other hand, it was also observed that a myriad of sports terms are used as metaphors in the political discourse, which the researcher believes are preferred to make the speech or writing more idiomatic and effective.

REFERENCES

- Aldanani, M. K. T. (2018). Translating Metaphorical Expressions in Political Discourse: A Comparative Conceptual Study (English – Arabic). *Arab World English Journal for Translation & Literary Studies*, 2 (4). 144-151 DOI: <http://dx.doi.org/10.24093/awejtls/vol2no4.10>
- Birner, B. (2019). Is English Changing?. Retrieved from <https://www.linguisticsociety.org/content/english-changing>
- Bryant, N. (2012). The shared language of sport and politics. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/magazine-19726898>
- Duke, J. (2020). 'All of them should be fearful': Senator's controversial corporate tax shame campaign. Retrieved from <https://www.smh.com.au/politics/federal/all-of-them-should-be-fearful-senator-s-controversial-corporate-tax-shame-campaign-20200227-p544rm.html>
- Hills, D. (2017). Metaphor. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/metaphor/>.
- Karimova, Valida. (2015). Metaphor in political discourse. University of Azerbaijan.
- Mio, J. S. (1997). Metaphor and politics. *Metaphor and Symbol*, 12(2), 113–133.
- Phrases. (2019). Playing the ball and not the man. Retrieved from https://www.phrases.com/phrase/play-the-man-and-not-the-ball_42879
- Quillen, E. (2009). The origin of "lame duck". Retrieved from <https://www.denverpost.com/2009/01/01/the-origin-of-lame-duck/>
- Schäffner, C. (2004). Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach, *Journal of Pragmatics* Vol. 36 (2004), pp. 1253-1269. Available online from Elsevier [<http://www.elsevier.com/locate/pragma>]
- Taylor, B. (2012). Playing the man, not the ball. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-16633348>
- Van den Broeck, R. (1981). The limits of translatability exemplified by metaphor translation. *Poetics Today* 2, 73–87.
- Wikipedia. (2019). List of political metaphors. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_political_metaphors

EXTENDED ABSTRACT

The objective of the study: This study has been designed to reveal metaphorical language use in terms of translations of political metaphors into Turkish as well as the use of sports terms as political metaphors based on intertextuality. Besides, the researcher aims to highlight the issue of intertextuality in terms of the metaphorical use of the terminology of different fields such as sports and politics.

Data and Methodology: A total of 70 metaphors (40 political metaphors; 30 sports terms) were chosen from en.wikipedia.org and bbc.com to investigate how political metaphors are handled in Turkish and how sports terms are used in political discourse. Wikipedia was selected only to draw upon the list given on its web site and the BBC was selected because it mainly contains political texts that are full of metaphorical terms most of which are given in this paper and because the researcher was inspired by the text titled “*The shared language of sport and politics*” written by Nick Bryant (2012) and wanted to reveal the translations of these metaphorical texts in Turkish. The reasons these terms were selected are that most of these terms are used frequently in the news texts circulated online, they have a history behind them and mainly do not have correspondence in Turkish. In so doing, first, the source text (English) and then the target text (Turkish) was provided in different sentences. And political metaphors were analysed based on three types of translation strategies (possibilities) set forth by van den Broeck (1981: 77): (1) Translation 'sensu stricto', (2) Substitution, and (3) Paraphrase.

Findings: According to the findings of the analysis of the political metaphors translation into Turkish, it was observed that translations of metaphors into Turkish are mainly carried out based on sensu stricto. However, it was also found out that metaphors may be rendered into Turkish through substitution and paraphrasing. One may also notice that some of the metaphors used in English do not have translational equivalents, which means that universal metaphors may not have gained a seat in the linguistic structure of Turkish if they are taken into consideration based on translation. It does not mean that Turkish does not have any linguistic correspondences, though. Besides, it was observed that while the words/phrases “eminence grise, big stick diplomacy, hard power/soft power” are translated into Turkish mostly literally, other two words/phrases including “figurehead, sacred cow” are translated into Turkish through paraphrasing or substitution based on the context and reflection of these terms as well as the context they are used in. As regards the intertextual use of political and sports terms, one may notice that there is a myriad of metaphorical terms that are borrowed from the repertoire of the field of sports and adapted into the political arena, two of which were given in example in the study. What is more interesting and striking, the BBC reporters are highly enthusiastic about making use of these intertextual uses which the researcher believes is because these metaphors are aimed at creating a lyrical and meaningful impact on the reader.

Conclusion: Language has changed considerably not only in people’s conversations but also in the field of academic researches and journalism. Thus, to gain access to and keep up with the changing language use, we all should be aware of the parameters that have led to the change in question. One of the notable and striking changes that are observed is metaphorical language use. Metaphors gain more importance in translations as readers are the only audience for whom writings are created. A myriad of sports terms are used as metaphors in the political discourse, which the researcher believes are preferred to make the speech or writing more idiomatic and effective. Thus, it is obvious that intertextuality should be analysed not only based on the re-use of previous texts in the new ones but also based on the metaphorical language use in various fields.

Recommendations: It is strongly recommended that future studies be conducted on the metaphorical use in different working languages and translations not only based on intertextuality but also based on other elements that are closely related to the field of translation studies. In this context, the difficulties arising from the translation of metaphors may be revealed. In short, the metaphorical language use may give clues about how language shapes and is shaped by the speaker’s tone and language.

TÜRKİYE'DE UYGULANAN PARA ve MALİYE POLİTİKALARININ İMALAT SANAYİİ İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİLERİNİN ANALİZİ¹ (2009:01-2019:10)

Nihat Altuntepe^{1*+}

¹Dr., sparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Gönen MYO, Toptan ve Perakende Satış Bölümü

*nihataluntepe78@gmail.com

+ORCID: 0000-0002-2774-315X

Öz- Bu makale, para ve maliye politikasının imalat sanayii istihdam eğilimini etkileyip etkilemeyeceğini araştırmaktadır. 2009:01-2019:10 dönemini aylık verilerle kapsayan makale VAR analizi ile konuyu açıklamaya çalışmaktadır. Çalışmada imalat sanayii istihdam rakamları ile, para politikası M₁ Para Arzı, M₂ Para Arzı, Vadeli Mevduat Toplamı ile, maliye politikası Toplam Vergi Gelirleri, Dolaylı ve Dolaysız Vergiler tarafından temsil edilmektedir. Çalışmada ekonometrik model olarak çift logaritmik model kullanılmıştır. Analizler Gretl programında gerçekleştirilmiştir. Analizde ADF Birim-Kök Testi, gecikme uzunluğu, Eşbütünleşme Testi, Etki –Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması ve Birim Çembere Göre Var Ters Kökleri testleri yapılmıştır. Çalışma sonunda; para politikasını temsilen ele alınan değişkenlerin imalat sanayii istihdamına etkisinin kısa ve uzun döneme göre farklılık gösterdiği, maliye politikasını temsilen modele dahil edilen değişkenlerden sadece dolaylı vergilerin imalat sanayii istihdamını etkilediği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler – Para Politikası, Maliye Politikası, İmalat Sanayi, İstihdam.

JEL Sınıflandırma Kodları: E52, E52, E63.

THE ANALYSIS OF THE EFFECTS ON EMPLOYMENT OF IN THE MANUFACTURING INDUSTRY OF MONETARY AND FISCAL POLICIES APPLIED IN TURKEY (2009:01-2019:10)

Abstract – This study investigates whether monetary and fiscal policy can affect manufacturing industry employment tendency. 2009: 01-2019: 10 the article covers the period with monthly data and tries to explain the issue with VAR analysis. In this study, manufacturing industry employment figures and monetary policy were represented by M1 Money Supply, M2 Money Supply, Total Time Deposit, and fiscal policy by Total Tax Revenues, Indirect and Direct Taxes. In this study, double logarithmic model was used as econometric model. The analyzes were performed in Gretl program. In the analysis, ADF Unit-Root Test, delay length, Cointegration Test, Impact-Response Analysis, Variance Decomposition and Reverse Roots by Unit Circle were performed. At the end of the study; It was found out that the effects of the variables considered as representative of monetary policy on manufacturing industry employment differed according to the short and long term, and only indirect taxes among the variables included in the model representing fiscal policy affected the manufacturing industry employment.

Keywords – Monetary Policy, Fiscal Policy, Industry, Employment

JEL Classification Codes: E24, E52, E63.

1. GİRİŞ

Ülkeler makro ekonomik hedeflerine ulaşabilmek için para ve maliye politikalarından faydalanmaktadırlar. İç dengeye ilişkin makro ekonomik performans kriterleri; ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve enflasyon oranıdır. Para ve maliye politikalarının birbirlerini destekler nitelikte uygulanması, bir ekonominin performans kriterleriyle ilgili hedeflere ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Para politikasının, zaman içerisinde bazen parasal hedefleme stratejisi şeklinde, bazen döviz kuru hedeflemesi şeklinde, bazen de enflasyon hedeflemesi şeklinde uygulandığı görülmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren uygulanan para politikalarının temel hedefi, fiyat istikrarını sağlamak olarak belirlenmiştir. Ancak 2008 yılında ortaya çıkan küresel kriz, para politikası uygulamalarını da etkilemiştir.

Bir ülkede yaşayan insanların yaşam kapasitesi o ülkenin üretim gücüne bağlıdır. Üretim kapasitesini artırabilmek için uzun dönem de emek, sermaye ve teknolojiye odaklanmak gerekirken, kısa dönemde talep yönetimine odaklanmak önem kazanmaktadır. İşte bunları gerçekleştirebilmek içinde iktisat politikaları kullanılmaktadır. İktisat politikaları dendiğinde temel olarak para ve maliye politikaları anlaşılır.

Para politikaları bütün ekonomilerde merkez bankaları tarafından uygulanan politikalar bütünü ifade ederken, maliye politikası kamu harcamalarını yönlendirici, kamu gelirlerini artırıcı politikalar olarak değerlendirilmektedir. Her iki politikada alınan kararlara ve uygulama sonuçlarına göre farklı etkiler ortaya çıkmaktadır. Uygulanan bu politikaların makro ekonomik değişkenler üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkarabilmesi için birbiriyle çelişmemesi ve her iki politikanın da birbirini destekler nitelikte uygulanması gerekir. Aksi takdirde politika uygulamalarından istenen sonuçların elde edilmesi mümkün olmayabilir.

Bir ülkede yaşayan insanların refah artışının göstergelerinden biri o ülkenin Gayrisafi Yurtiçi Hasılasında (GSYH) ortaya çıkan artıştır. GSYH'de artışa neden olan üç ana sektör vardır. Bu sektörler tarım, sanayi ve hizmetler sektörüdür. GSYH'nın artışında en önemli etkiye sahip olan sektör sanayi sektörüdür. Bunun temel nedeni sanayi sektöründe ortaya çıkan gelişmeler diğer sektörler içinde bir lokomotif olma özelliğini taşıyor olmasıdır. Dolayısıyla sanayi sektöründe ortaya çıkan gelişmeler ekonomik büyüme ve kalkınmayı beraberinde getirerek insanların refah ve mutluluklarının artmasına neden olmaktadır. Sanayi sektörünün gelişmişliğini, üretimini, istihdamını etkileyen temel unsur, imalat sanayiindeki gelişmelerdir. Çünkü imalat sanayii, sanayi sektörünün itici gücü konumundadır. Sanayi sektörü, madencilik, imalat sanayii ve enerji sektörü olmak üzere üç ana sektörün bileşiminden oluşmaktadır. Yalnız sanayi kavramı, imalat sanayii için de kullanılmaktadır. İmalat sanayii ise; sanayi sektörünün alt dalını oluşturmaktadır ve kendi için çeşitli sektörlerden oluşmaktadır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Teorik çerçeve başlığı altında; para politikası, maliye politikası ve imalat sanayii başlıkları açıklanacaktır. Bu bölümün yazılımında 2008 yılında yaşanan küresel kriz nedeniyle, para ve maliye politikalarının uygulamalarında ortaya çıkan değişim, bu politikaların 2008 yılı öncesi ve 2008 yılı sonrası şeklinde ele alınıp incelenmesine neden olmuştur.

Makroekonomik politikalar enflasyonist olmayan, istikrarlı bir büyüme sağlamak amacı ile kullanılır. Bu amaca ulaşmak için iki ana politika aracı grubu vardır; biri parasal koşullarla, diğeri mali koşullarla ilgilidir. Parasal araçlar merkez bankası tarafından, mali araçlar da maliye bakanlığı tarafından kullanılmaktadır. İki kurum tarafından alınan politika önlemlerinin amaçları ve sonuçları genellikle birbiriyle çatışır. Bu nedenle belirlenen hedeflere ulaşmak için politika kararlarının etkili bir şekilde uygulanması politika koordinasyonunu gerektirir. Politika koordinasyonu, para ve mali koordinasyon kurulu gibi somut, kurumsal ve işletme düzenlemeleri ile desteklenmelidir. Mali araçlardan, Sargent ve Wallace 'e (1981) dayanan mali disiplinin parasal etkileri hakkındaki literatür, bir hükümetin mali açığının sürdürülemez olduğunu, para politikasının ve fiyat düzeyinin artık dışsal olmadığını vurgulamaktadır. Benzer bir nokta, Fiyat Düzeyinin Mali Teorisi bağlamında da ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu çerçevelerde maliye politikasının amaçları açıkça tartışılmamaktadır ve özellikle makro istikrarı içermemektedir. Diğer yandan Sargent ve Wallace tarafından geliştirilen analiz, parasal istikrarın bir ön koşulu olarak mali disiplini ön plana çıkarmada etkili olmuştur (Hanif ve Arby, 2003).

İstikrarlı bir enflasyon oranıyla sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak için başarılı makroekonomik politika yönetimi gereklidir. Para ve maliye politikaları makroekonomik yönetimin iki ölçüsüdür. Hükümet, para arzını azaltarak veya politika faiz oranını artırarak kısıtlayıcı bir para politikası yürütebilir. Aksine hükümet, para arzını artırarak veya politika faiz oranını azaltarak genişletici bir para politikası uygulayabilir. Bu politika ve tahminlerin değerlendirilmesi için 1970'lerde ekonomistler, aynı anda büyük yapısal ekonometrik modeller kullanmaya başlamışlardır. Ancak Sims, bu modelleri dezavantajları nedeniyle eleştirmiştir. Sims'e göre bu modeller; bir yandan makro değişkenlerin doğru tahminlerini üretmezken, diğer yandan para ve maliye politikası önlemlerinin gerçek etkilerini tahmin etmekte yetersiz kalmaktadır (Karim, 2019:

6).Geçtiğimiz otuz yıldaki geleneksel ekonomik düşünce, enflasyonu; ekonomik büyüme ve tam istihdam için en büyük makroekonomik engel olarak görmüştür. Bu nedenle uygulanan politikaların güvenilirliğini sağlamak ve sabitlemek için sıkı bir enflasyon hedefleme çerçevesi aracılığıyla tek bir hedef olan fiyat istikrarına odaklanılmıştır. Para politikasının, kamu harcamalarının sadece özel yatırımları ve düşük enflasyonu engelleyeceği korkusu ve mali önlemlerin etkisindeki gecikmelerden dolayı, kısa vadeli iş döngüsü varyasyonlarıyla başa çıkmanın ayrıcalıklı bir aracı olduğu düşünülmüştür. 2008 küresel mali krizini

izleyen büyük durgunluk bu ortodoksiye meydan okuyarak, özellikle büyük ekonomilerdeki merkez bankaları, kantitatif gevşeme, ileriye dönük perspektif ve sıfıra yakın hatta negatif faiz oranları gibi bir dizi alışılmadık para politikası uygulamalarına geçilmesine neden olmuştur. Bu ülkelerin para tabanındaki büyük artış, küresel şokun depresyona dönüşmesini engellemiştir. Ancak, konvansiyonel teorisinin öngörülerinin aksine, bu gelişme daha yüksek enflasyona yol açmamış, mal ve hizmetlere olan talebi ve özel yatırımların seviyesini kriz öncesi seviyelere getirmede hızlı ve önemli bir etki ortaya çıkarmamıştır. Düşük enflasyonun ve durgun ekonomik toparlanmanın sürekliliği, yeni varlık balonlarının ortaya çıkma riskleri ve devam eden finansal istikrarsızlık karşısında tamamen parasal önlemlerin yeterliliği hakkındaki soruları devamlı gündemde tutmaktadır (Parisotto ve Ray, 2017: 5).

İşgücü piyasasının mali şoklara tepkisinin analizi hem teorik hem de ampirik nedenlerle ilgi çekmektedir. Teorik tarafta, iki araştırma dalı genişlemektedir. Bir yandan, birçok model işgücü piyasasına maliye politikasının iletim mekanizmasındaki rolünü açıklamaya çalışmaktadır. Diğer taraftan ekonomistler hala işsizlikle mücadele yöntemleri aramaya devam etmektedirler. Ampirik bir bakış açısından, birçok mali paket istihdam oranını olumlu etkilemeye yönelik olduğundan, politika yapıcılarının maliye politikasının iş oluşturma süreci üzerindeki etkilerini değerlendirmek için daha iyi bir çerçeveye ihtiyaçları vardır. Ancak, son zamanlarda literatürdeki çalışmaların en büyük kısmının GSYH için mali çarpan tahmini üzerine odaklandığı görülmektedir. Ayrıca, işgücü piyasası üzerindeki maliye politikasının etkilerini tahmin eden az sayıda çalışma, histerisi etkisinin doğru değerlendirilmesinin önemine rağmen, yalnızca işsizliğin döngüsel bileşenine odaklanmaktadır. Diğer yandan maliye politikasının etkinliği aynı zamanda para otoritesinin nasıl davrandığına bağlıdır. Bir mali şok nominal faiz oranını etkileyebilir. Kamu açığındaki bir azalma, toplam talebin azalması nominal faiz oranının aşağıya doğru düşmesine neden olabilir. Bu durumda para politikası uygunsa, faiz oranlarını daha da düşürerek toplam talebi canlandıracak ve mali konsolidasyonun depresif etkilerini azaltacaktır. Mali şokun gücü iş döngüsü boyunca değişiklik gösterebilir. Mali şok, kriz sırasında çıktı üzerinde daha büyük etkilere sahiptir, bu da durgunluk sırasında istihdam için daha büyük bir çarpan anlamına gelmektedir (Tafuro, 2015: 4-5).

Genellikle klasik ekonomi olarak adlandırılan 1930'dan önceki ekonomik düşünce, ekonominin her zaman enflasyon olmadan tam istihdam halinde olacağını kabul etmektedir. Çünkü onlar için emek talebi her zaman geçerli olan parasal ücret oranında emek arzına eşit olacaktır. Klasik iktisatçılar için, herhangi bir nedenle işgücü arzında bir artış olması, parasal ücreti düşürecek ve daha fazla işçi istihdam edilmesine neden olacaktır. Bununla birlikte, 1930'ların büyük bunalımıyla, bu klasik teori yaygın bir işsizlik olduğu için daha uzun süre varlık gösteremedi (Attamah, Anthony ve Ukpere., 2015: 102). 1980'lerin başından bu yana ise; merkez

bankalarının ve hükümetlerin ekonomideki rollerinin yanı sıra para ve maliye politikalarının arasındaki ilişkiyle ilgili tartışma daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Merkez bankaları her ne kadar enflasyona odaklanmış olsa da, hükümetler konjonktürel koşullar ve hükümetin borçluluk düzeyi ile daha çok ilgilenmeye devam etmişlerdir. Bu iki politika değişkeninin kontrolü, politika koordinasyonuna bağlı olduğundan para ve maliye politikaları birbirine bağlı olarak uygulanması bir zorunluluktur. Bununla birlikte, her bir otorite tarafından üstlenilen role bağlı olduğundan bu koordinasyon her zaman en çok istenen sonuçlar ortaya çıkarmayabilir (Afonso, Alves ve Balhote, 2019: 133-134).

Diğer yandan ekonomilerde yaşanan finansal krizler, özellikle küreselleşme çağında, ekonomiyi önemli ölçüde etkileyen bir olgudur. Keynesyen iktisat teorisinde faiz oranlarının reel ekonomiye geçiş mekanizması, ekonomik koşulların gerilemesi ve toparlanmasının son aşamasında nispeten daha etkili olduğu kabul edilir. İlk durumda, geniş bir faiz oranı politikası maliye politikasının araçlarını tamamlayıcı niteliktedir. İkinci durumda, ekonomik toparlanma aşamasına devam etmek için en iyi çözüm para arzını artırmak ve böylece faiz oranlarındaki artışı engellemektir. Ekonomik durgunluk dönemindeki faiz oranlarındaki değişimler, genellikle ekonominin durumu ve beklentileri hakkında olumsuz bilgilerle çarpıtılır ve bu değişiklikler faizlerin reel ekonomi üzerindeki etkisini bir ölçüde zayıflatır. Bu duruma bir örnek, 2007'nin ortalarında, özellikle sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerinde ortaya çıkan finansal krizdir (Stawska, 2012:229-230).

2008 yılında küresel mali krizin ortaya çıkması, ülkeleri bu derin krizin olumsuz etkileriyle mücadele etmeleri için çok çeşitli araçlar kullanmalarına neden olmuştur. Para politikasının yürütülmesine ilişkin tahminler, kısa vadeli faiz oranlarının yumuşatılması, özellikle küresel finansal krizin yoğunlaşmasından sonra, bu politikanın gelişmiş ülkeler tarafından daha yoğun bir şekilde kullanıldığını açıkça ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan maliye politikası da krizin etkilerine karşı önemli bir ekonomik araç olarak kullanılmıştır. Gelişmiş ekonomiler bu enstrümana daha fazla yönelme eğilimi göstererek, gelişmekte olan ekonomilere kıyasla kamu harcamalarını daha fazla kullanmaya başlamışlardır. Mali krizin ortaya çıkmasıyla birlikte, her iki politikanın da, özellikle krizin başlangıcında, koordineli bir şekilde kullanılması gerekliliği bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Diğer yandan; 2008 sonbaharında mali krizin ortaya çıkmasına bağlı olarak para ve maliye politikaları uygulamalarındaki değişiklikler nedeniyle, merkez bankaları ve hükümetler, ekonomik faaliyetlerin keskin bir şekilde düşmesini önlemek için çeşitli önlemler almak zorunda kalmışlardır. Bu önlemler, genişletici para ve maliye politikasının kullanımını da kapsamaktadır. Bu durum, toplam talebi teşvik etmek için politikaların bir mali çarpan olarak hareket etmesini ve ardından birkaç ülkede mali konsolidasyon sürecini de içine almaktadır. Faiz düzenleme mekanizması dünya çapında para politikasının tasarımında önemli bir rol oynamış ve beklendiği gibi 2008'den sonraki

dönemde dünya genelinde genel faiz oranları düşmüştür. Küresel mali kriz öncesi ve sonrası dönemleri analiz etmek için örnek olarak, gelişmiş ülkelerin kısa vadeli faiz oranlarını, özellikle krizin yoğunlaşmasından sonra, gelişmekte olan ülkelere çok daha fazla yumuşattıklarını göstermek mümkündür. Gelişmekte olan ekonomiler krizden sonra enflasyona daha yatkın hale gelirken, enflasyon hedefini gerçekleştirici faiz oranlarını diğerlerine göre daha güçlü bir şekilde düşürmüşlerdir. Maliye politikasında ise, gelişmiş ekonomilerin bu enstrümana krizden sonra daha da fazla güvindikleri görülmektedir (Silva ve Vieira, 2014: 17-18).

Küresel mali krizin çeşitli ülkelerde para politikası uygulaması üzerinde derin etkisi olmuştur. Finansal piyasalardaki ve ekonomideki gelişmelerin hızı ve gücü nedeniyle, para politikası yapımcıları önceden sorumlulukları altında olan, araçlarında veya iletişiminde olası değişikliklerin kapsamlı bir şekilde önceden tahmin eden (ex ante) analizleri yapabilme yeteneğine sahiptiler. Ancak bugünün temel sorusu ise; bu değişikliklerin ne ölçüde geçici olduğu, öncelikle finansal kriz tarafından motive edilip edilmediğini veya para politikası uygulamasında kalıcı değişikliklere neden olup olmadığıdır. Küresel mali kriz, para politikasının fiyat istikrarını hedeflemesi ve sadece bir araç kullanması gerektiğine dair önceden var olan fikir birliğinin önemli unsurlarına karşı kısa vadeli bir politika faiz oranını araç edinmiştir. Ancak bu konuda yeni bir fikir birliğine varılamamıştır. Bu konu ile ilgili temel görüşlerden biri; merkez bankası bağımsızlığı ve uzun vadeli fiyat istikrarına odaklanma gibi kriz öncesi görüş birliğinin bazı unsurlarının bugün de geçerli olduğu, bununla birlikte, diğer unsurlarının yeniden düşünülmesi gerektiği şeklindedir (Blinder, v.d., 2016:1-5).

2008 yılında küresel mali krizin nihai tablosunun ortaya çıkışına kadar, ülkeler genel olarak olumsuz iş döngüsü dalgalanmalarıyla karşılaştıklarında ekonomilerini dengelemek için para politikasına daha çok güveniyorlardı. Küresel mali kriz sona erdiğinde, araştırmacılar amaçlanan makroekonomik hedeflere ulaşmak için ihtiyari maliye politikası önlemlerine de dikkat etmeye başladılar (Karim, 2019: 8). Maliye politikasının reel ekonomiyi canlandırmadaki etkinliği, Keynes Genel Teorisine dayanılarak akademik çevrelerde her zaman tartışma konusu olmuştur. Harcamalarında artış veya vergi indiriminde hükümetlerce uygulanan genişletici bir maliye politikası, “üretim, istihdam ve tüketim gibi değişkenleri artırabilir mi?” gibi sorular sadece makroekonomi ve kamu maliyesinde kilit sorular değil, aynı zamanda politika yapımcıların sıklıkla karşılaştıkları sorular olarak ortaya çıktı. Birçok önde gelen ekonomiler tarafından benimsenen mali teşvik paketleri, küresel ekonomik yavaşlamanın olumsuz sonuçlarını engellemek için gerekli bir reçete olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte para politikasında ise; sıfır sınıra yakın düşük faiz oranı tartışmayı daha da artırmaktadır. Bütün bunlara rağmen teorik tartışma kapsamında ikna edici ampirik kanıt eksikliği nedeniyle fikir birliği sağlanmış görünmemektedir (Hebous, 2009).

Daha öncede ifade edildiği gibi, 2008 yılında yaşanan son ekonomik ve mali kriz, geleneksel konjonktürel politikaların sınırlılıklarını güçlü bir şekilde gündeme getirmiştir. Faiz oranlarındaki hızlı düşüşler ve yapısal kararlardaki önemli artışlar yoluyla ekonomik faaliyetlerin azalmasına para ve maliye otoritelerinin ilk tepkisi, politika yapımcıları, ekonomi toparlanmadan çok önce geleneksel olarak kullanılan araçların dışında bırakmak olmuştur (Galí,2019). Diğer yandan gelişmiş ülkelerde ekonomik faaliyetler üzerindeki maliye politikasının sonuçları konusunda hala tam bir görüş birliği yoktur. Bu nedenle hem para hem maliye politikası araçlarının etkisini değerlendirmek için ampirik yöntemler kullanılmaktadır. Bununla birlikte maliye politikasındaki değişikliklerin makroekonomiyi etkileyip etkilemeyeceği konusunda çok fazla tartışma olmuş ve olmaya devam etmektedir (Cloyne, Dimsdale ve Postel-Vinay, 2018).

Ekonomik beklenti para ve maliye politikalarının sanayi sektöründe üretim ve istihdamı etkilemesi şeklindedir. Sürdürülebilir kalkınma için kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşme esastır. Sürdürülebilir sanayileşme istihdam ve gelir oluşturan, uluslararası ticareti kolaylaştıran ve kaynakların verimli kullanılmasını sağlayan dinamik ve rekabetçi ekonomik faktörlerin serbest kalmasına neden olur. Bu nedenle sanayileşme, yoksulluğun azaltılmasının ve artan refahın paylaşımının önemli bir itici gücüdür. İnsanların günlük olarak tükettikleri ürünlerin çoğu imalat yoluyla üretilmektedir. Yapılan araştırmalar ortalama olarak dünya tüketim harcamalarının yarısından fazlasının mamul mallara gittiğini göstermektedir.

Küreselleşmeyle birlikte ülkelerin bilim ve teknoloji politikalarının değişmesi, sanayi toplumundan bilgi toplumuna dönüşmelerinde önemli bir rol oynar. Aynı zamanda uygulanan bilim ve teknoloji politikaları ülkelerin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü etkileyen önemli bir unsurdur. Ortaya çıkan bu gelişmeler imalat sanayiinde hammaddeye dayalı sanayilerden yüksek teknolojiye dayalı sektörlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. İmalat sanayinin yapısında ortaya çıkan bu değişim beraberinde aşağıdaki gelişmelere neden olmuştur. Bunlar (DPT, 2000:8-

9);

- ✓ Dünya ekonomisi, teknolojisi gelişmiş büyük ülkeler etrafında giderek artan hızla yoğunlaşmaktadır.
- ✓ Üretimde hem küreselleşme hem de rekabet gücü önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.
- ✓ Özellikle sanayileşmede çevre faktörü ön plana çıkmış, bu gelişme özellikle gelişmekte olan ülkeleri baskı altına almıştır.
- ✓ Devletin üretimde almış olduğu rol giderek azalmakta, beraberinde her alanda yeni teknoloji kullanan özel girişimcilik ön plana çıkmaktadır.

Küreselleşmeyle, uluslararası rekabet ortamının büyük bir hızla değişim göstermesi dünya ekonomisinde ileri teknoloji gerektiren ürünlerin üretilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu gelişmenin önemli bir sonucu olarak gelişmiş ülkelerde üretim faaliyetleri sanayile ilgili olan hizmetler sektörüne ve aynı zamanda iletişim sektörüne doğru bir kayma

göstermektedir. Gelişmiş olan ülkelerde ortaya çıkan bu durum, adı geçen ülkelerde gerçekleşen GSYİH'nin oluşumunda yer alan imalat sanayiinin katkısı giderek azaltılmaktadır (Tiryakioğlu, 2004: 510). Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayi önemini korumaya devam etmektedir. Bu ülkelerde üretim, katma değer ve istihdam artışında imalat sanayi önemli bir yer tutmaya devam etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayiinin gelişmesinde teknolojik gelişmenin yanında ar-ge faaliyetlerinin de önemi vardır (Taymaz, 2001: 66-67).

İmalat sanayi geleneksel olarak gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesinde kilit rol oynamış ve halen önemini sürdürmektedir. İmalat sanayiinin öneminin son 20-25 yıl içinde azaldığı ve gelişmekte olan ülkelerde erken sanayileşmeyle sonuçlandığı veya sanayileşmeyle sonuçlanmadığı ileri sürülmüştür. Kuznets (1966), ulusal hesapların ampirik analizlerine dayanan ülkelerin uzun vadeli kalkınma modellerini tanımlayarak, sanayileşmenin veya üretimin GSYİH içindeki payının artmasının, modern ekonomik büyümenin, önemli ölçüde sanayi devriminin başlamasından önce dünyada gözlenen düşük büyüme oranlarından farklı olan önemli bir özelliği olduğunu savunmaktadır. Kaldor, endüstriyel kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ampirik sonuçlara dayanarak imalat sektörünü hızlı büyümenin ana motoru olarak nitelendirmiştir. Yüksek gelir düzeylerinde ve başarılı yapısal değişimin standart bir özelliği olarak, ülkeler her zaman sanayileşme yaşamakta ve bu da daha büyük büyüme oranları ile sonuçlanmaktadır. Sanayileşme, öncelikle işgücü yoğunluğundaki düşüşe, üretim faaliyetlerinin gelişmiş ekonomiler ile gelişmekte olan ekonomiler arasındaki ticarete bağlı olarak, düşük gelirli ülkelere doğru kaymasına neden olmaktadır. Hizmetlerin yeni bir büyüme artırıcı sektör haline gelip gelmeyeceği konusundaki tartışmalar devam ederken, araştırmalar erken sanayileşme sürecinin gelişmekte olan ülkelerde yaygın olduğunu ve imalatın artık gelişmekte olan ülkelerde büyüme motoru haline geldiğini göstermektedir (Haraguchi, 2016: 1-2).

3. LİTERATÜR

Fatas ve Mihov (2001), maliye politikasının makroekonomik etkilerinin ampirik bir analizini yapmışlardır. Çalışmada hükümet harcamalarındaki değişikliklere önemli makroekonomik değişkenlerin tepkileri analiz etmişlerdir. Analizleri, devlet harcamalarındaki artışların bir çarpandan daha büyük bir çarpan ile genişletilebildiğini, yani çıktının daha fazla arttığını göstermiştir. Bu artışın büyük ölçüde özel tüketimdeki artıştan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Yatırımların ise, hükümet harcamalarındaki artışlara önemli tepki vermediği ifade edilmiştir. Ortaya çıkan bir diğer sonuç ise, hükümet harcamalarındaki olumlu değişimlerin ardından, tüketim ile istihdamda güçlü ve kalıcı artışlar izlenmiş olduğudur.

Aslan (2007) 1987–2006 arası dönem için, para ve maliye politikası şoklarının milli gelire olan etkisini alternatif VAR

sistemi analizleri kullanarak araştırmıştır. Türkiye’de 1987–2006 dönemi için, para ve maliye politikası şoklarının kısa dönemde ekonomik büyümeye olan etkileri ampirik olarak araştırılmıştır. Kullanılan VAR sistemi analizleri çerçevesinde hem para hem de maliye politikalarının etkilerinin adı geçen dönem için oldukça sınırlı oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye’de 1987–2006 döneminde mevcut olan yüksek enflasyonun, ciddi bütçe açıklarının, siyasi istikrarsızlıkların da içinde bulunduğu yapısal problemlerin dikkate alındığında, bu tip şokların Keynesyen tip bir sonuç ortaya koyamaması çok ta şaşırtıcı olarak bulunmadığı vurgulanmıştır. Ele alınan dönem de, rasyonel bireyler yapısal sorunların kökleştiği bir ortamda beklentilerini karamsar bir şekilde yapmış olmaları nedeni ile para ya da maliye politikası şoklarının etkileri, en azından Keynesyen bir sonucun önünü tıkamış olabileceği belirtilmiştir.

Ghos (2009) tarafından yapılan makalenin ana amacı, para politikası aktarımının Hindistan imalat sektörü üzerindeki etkilerini araştırmak olmuştur. Makalede 1981–2004 dönemi için sanayi verileri kullanılmıştır. Bireysel endüstri davranışını ayrıntılı olarak modellemek istenilen çalışmada, ilgili değişkenler bir VAR modeli ile mikroekonomik bir ortamda analiz edilmiştir. Analiz endüstrilerin parasal sıkılaştırmaya oldukça farklı tepki verdiğini göstermiştir. Çalışmada; iki temel bulgu ortaya çıkmıştır. Bu bulgular, endüstrilerin parasal sıkılaştırmaya farklı tepki gösterdiğini ve hem faiz oranı hem de finansal hızlandırıcı değişkenlerin yanıtının Hindistan imalat sektörü üzerindeki etkilerinin önemli olduğunu göstermektedir.

Pappa (2009) işgücü piyasasındaki mali şokların etkilerini incelemiş, devlet tüketimi, yatırımı ve istihdamı şok eden kısıtlamaları üzerine yapısal bir VAR modeli ile çözüm gerçekleştirilmiştir. Çalışmada bu kısıtlamalar hem gerçek iş çevrimi (RBC) hem de Yeni Keynesyen (NK) modellerde geçerli olduğu vurgulanmıştır. Kamu tüketimi ve yatırımlarına yönelik şokların, hem devlet düzeyinde hem de toplamda gerçek ücretleri ve istihdamı artıracığı makalede belirtilmiştir. ABD eyaletlerinde yapılan makale, mali şokların çıktı üzerindeki etkileri ile standart RBC ve NK modellerinin oluşturduğu açık üzerindeki bir dizi ortak teorik kısıtlamayı karakterize etmiştir. Makalenin sonucuna göre; hem toplamda hem de analiz edilen ABD eyaletlerinin çoğunda hükümet tüketimine ve yatırım şoklarına yanıt olarak, reel ücretler ve istihdam önemli bir şekilde artmaktadır.

Battaglini ve Coate (2011), maliye politikası ile işsizlik arasındaki etkileşimi araştırmaktadır. Ekonomilerde işsizliğin ortaya çıkabileceği, ancak vergi indirimleri ve kamu harcamalarının artmasıyla azaltılabileceği dinamik bir ekonomik model geliştirilmiştir. Çalışmada bu tür politikaların mali açıdan maliyetli olduğu, ancak kamu borcu artırılarak finanse edilebileceği belirtilmiştir. Bu model bağlamında, çalışma uzun dönemli dengede maliye politikasının ve işsizliğin eşzamanlı olarak belirlenmesini

analiz etmektedir. Çalışmada hem kar amacı gütmeyen bir hükümet hem de siyasi karar almak zorunda kalan bir hükümet ile ilgili sonuçlar incelenmiştir. Maliye politikası ile işsizlik arasındaki etkileşimi araştırmak için basit bir dinamik model geliştirilmiştir. Modelde iki farklı senaryo dikkate alınmıştır. Bunlardan biri uygulanacak politikaların kar amacı gütmeyen (hayırsever) bir hükümet tarafından seçilmesi, diğeri ise siyasi karar alan bir hükümet tarafından seçilmesidir. Kar amacı gütmeyen hükümet çözümünün ilginç bir normatif kıyaslama sağladığı, ancak açıkça karşı olgusal tahminlere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada siyasi karar alma ile sağlanacak dengenin, maliye politikası ve işsizlik için daha reel çözümler ortaya koyacağı kabul edilmiştir. Çalışmaya göre; siyasi karar alınması ve özel sektörün olumsuz şoklar yaşaması durumunda işsizlik ortaya çıkacaktır. Çalışmada bu işsizliği hafifletmek için hükümetin, genellikle hem vergi indirimlerini hem de kamu üretim artışlarını içerecek şekilde borçlarla finanse edilen mali teşvik planları kullanması gerektiği ifade edilmiştir. Siyasi ortamdaki gelişmelerin boyutuna bağlı olarak, özellikle siyasi gerginliğin artmasının, işsizliğin ekonominin normal zamanlarında bile ortaya çıkabileceği çalışmada belirtilmiştir. Çalışmaya göre; ekonominin borç seviyesindeki artışa bağlı olarak işsizlik seviyesi de artış göstermektedir.

Dhal (2011) Hindistan için yapılan çalışmada, para politikası şokunun; temel mallar, sermaye malları, ara mallar, dayanıklı tüketim malları ve dayanıksız tüketim malları gibi beş kullanıma dayalı endüstrinin çıktı seviyesini nasıl etkilediği incelenmiştir. Çalışmada dönem 1993 Nisan ayından 2011 Ekim ayına kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. VAR modelinden alternatif değişken kombinasyonları ile yapılan ampirik bulgular ortak bir bakış açısını ön plana çıkarmıştır. Para politikası, sermaye mallarını ve dayanıklı tüketim mallarını diğer üç temelli sanayiden daha fazla etkileyebileceği çalışmada ortaya çıkmıştır. Bazı durumlarda, temel mallar, dayanıklı ve sermaye mallarına benzer bir tepki göstermiştir. Ara mallar ve dayanıklı tüketim malları politika şokuna ılımlı tepki göstermiş ve ikincisi de iletim etkisinde bir gecikme ile ilişkilendirilmiştir. Çıktı maliyetinin belirlenmesinde petrol ve gıda fiyatları yoluyla enflasyonu etkileyen arz yönlü faktörlerin rol oynayabileceği çalışmada ifade edilmiştir. Ampirik bulgular, arz şokları olmadan, çıktı ve enflasyonun para politikasına etki ve tepkisinin tahmin edilebileceğinin düşünülebileceğini ortaya koymuştur. Çalışmada parasal aktarım mekanizmasının endüstri üzerindeki etkileri, reel döviz kurunda dışsal dalgalanma ile açık bir ekonomi için de farklı olabileceği vurgulanmıştır. Para politikasının tüketim ve yatırım taleplerini nasıl etkilediği ve dolayısıyla ekonomik büyüme ve enflasyon hakkında bilgi vereceği çalışmada ortaya çıkan diğer bir sonuçtur. Ortaya çıkan bu bulguların Hindistan bağlamında politika analizi için yararlı olabileceği savunulmuştur. VAR modelinden elde edilen sonuçlar, genel olarak toplam etki-tepki analizi, sıkı bir para politikası şokunun ardından, üretim büyümesinin sermaye malları ve dayanıksız tüketim malları için temel, ara ve dayanıklı tüketim mallarından daha fazla etkilenebileceğini gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Mehdi ve Reza (2011) tarafından makalede, genel olarak makroekonomik politikaların ve özellikle para politikalarının temel hedeflerinin fiyat istikrarı, ekonomik büyüme ve uygun istihdam düzeyi olduğu belirtilmiştir. Makale para politikasının temel belirleyicilerini tahmin etmekte ve para politikasının etkilerinin İran'daki sanayi sektörünün büyümesini nasıl değiştirdiğini araştırmaktadır. Teorik çerçeve, reel çıktının faiz oranı ile ters orantılı olduğu ancak para politikası tarafından değiştirildiği varsayımına dayandırılmıştır. Makalede yıllık zaman serileri verileri (1961-2007), birim kök testleri kullanılmış ve bu veriler Auto Regressive Distributed Lag (ARDL) modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Makale İran'da para politikaları ile sanayi sektörü arasındaki uzun vadeli ilişki hakkında yeni kanıtlar ortaya koymuştur. Ulaşılan sonuçlar, İran ekonomisinde para ve döviz politikalarının etkinliğini göstermektedir. Bu makale, finansal piyasadaki borçlanma maliyetinde ılımlı bir azalma ile yerel kredinin başarılı bir şekilde yönetilmesiyle sektördeki üretim artışının da gerçekleşebileceğini göstermiştir. Yurtiçi kredinin sanayi sektörünün çıktı büyümesini etkilemede önemli katkısı göz önüne alındığında, kamu otoritesine yönelik verimsiz kredinin kapsamını azaltmak için para otoritesine ihtiyaç olduğu çalışmada belirtilmiştir. Makalede toplam yurtiçi kredinin büyük bir kısmı katı kurallar ve izleme ile rekabetçi bir ortamda özel sektöre yönlendirilmesi gerektiği önerilmiştir. Bu kurallar ve denetiminin, kredilerin verimsiz kullanıma yönlendirilmesini önleyeceği, kredinin ihtiyatlı kullanımının yatırımı teşvik edeceği ve sonuç olarak ekonominin genelinde büyüme sağlanacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Camargo ve Cortez (2011), para politikası şokunun Meksika işsizlik oranları üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Yazarlar diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada işsizlik oranlarının yeniden tahmin edildiğini ve böylece bu alternatif oranların OECD üyesi ülkelerle karşılaştırılabileceğini vurgulamışlardır. Analiz iki işsizlik dizisi için gerçekleştirilmiştir. İlki; resmi işsizlik oranı, bir diğeri ise, ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu CPS tarafından kullanılan metodoloji ve farklı model özellikleri için tahmin edilen alternatif bir işsizlik oranıdır. Resmi işsizlik oranlarını kullanırken, etki-tepki fonksiyonu para politikası şoklarının işsizlik oranında yaklaşık 0,15 puanlık bir düşüşe neden olduğunu göstermiştir. Ancak dördüncü çeyrekte bu oran hızla yüzde 0,18'e yükselmiştir. Ancak, işsizlik 10. çeyrek itibarıyla başlangıç seviyesine dönmüş olmasına bağlı olarak, resmi işsizlik oranlarının Meksika işgücü piyasasının çok akışkan olduğunu gösterdiği çalışmada ortaya çıkmıştır. Çalışmada alternatif işsizlik oranı kullanılarak elde edilen sonuçlar ise; para politikasının kısa ve orta vadede tarafsız olmadığını gösterdiği şeklindedir. Çalışmada etki-tepki analizi, para politikası şokunun işsizlik üzerindeki etkisinin 0,26 ile 0,50 arasında değiştiğini göstermiştir. Ayrıca çalışmada para politikasının sıkılaştırılmasına yanıt olarak işsizliğin, diğer çalışmalarda bulunan karakteristik bir şekilde arttığı ifade edilmiştir. Çalışmanın ampirik sonuçları; işsizlik esnekliğinin düşük olduğunu, ancak başlangıç noktasına dönme ayar hızının oldukça yüksek olduğunu göstermiştir. Yazarlar bu bulguları Meksika işgücü piyasasının iki özelliğinin sonucu olarak yorumlamışlardır. Birincisi; iş

alım kararlarında işgücüne müdahaleler dahil olmak üzere, yüksek işgücünün bulunmasıdır. İkincisi; büyük bir kayıt dışı sektörün varlığıdır.

Bech, Gambacorta ve Kharroubi (2012), 1960'lı yıllara dayanan verilerle 24 gelişmiş ülke örneğinden oluşan bir kesit oluşturulmuşlardır. Çalışmada, farklı para politikası türlerinin ekonomik toparlanmanın gücünü ne ölçüde etkilediği araştırılmıştır. Adı geçen döneme ait maliye politikası durumu, döviz kuru hareketleri, yurtdışındaki ekonomik koşulları ve borç gelişimi kontrol edilmiştir. Bazı ilginç sonuçların ortaya çıktığı görülmüş, ancak sonuçların sınırlı veri örneği açısından belirsizlik gösterdiği çalışmada vurgulanmıştır. Sonuçlardan birincisi, kriz döneminde genişletici para politikası, normal krizlerde daha güçlü bir toparlanmaya yol açtığı şeklindedir. Ancak, mali krizle ilişkili gerilemelerde bu sonucun artık istatistiksel olarak anlamlı olmadığı çalışmada ifade edilmiştir. Çalışmadan elde edilen ikinci sonuç; finansal krizle bağlantılı bir gerileme sırasındaki borçlanmanın (özel borç / GSYİH oranındaki değişimler veya özel borcun gerçek büyümesi ile ölçülen) sonraki toparlanma üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ve gerileme sırasında GSYİH'ye oranı, toparlanma sırasında ortalama çıktı büyümesinde 0,6 puanlık bir artışa yol açtığı şeklindedir. Yine çalışmada, para politikasının ne kadar süre uygun kalması gerektiğine ilişkin görüşlerin farklı olduğu ve uzun süreli hafifletmenin gerekli bilanço ayarlamalarını geciktirebileceği ve dolayısıyla ekonomik zayıflığı uzatabileceğine dair endişelerin mevcut olduğu da belirtilmiştir.

Richard ve Festus (2013) Nijerya hükümetinin, imalat sanayinin üretim sektörüne katkısı ile Nijerya ekonomisinin büyümesini iyileştirmeyi amaçlayan çeşitli politikalar başlatmış olmasına rağmen, Nijerya'da imalat sanayinin çıktısı ve girdisi ile sektörün ekonomisi ve kapasite kullanımı üzerinde maliye politikasının rolü konusunda artan bir endişe olduğunu vurgulamışlardır. Çalışmanın amacı, maliye politikasının Nijerya'daki imalat sektörü çıktısı üzerindeki etkisinin incelenmesi olarak belirlenmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerden elde edilen ampirik kanıtlar, maliye ve para politikalarının iyi yönetiliyorsa tüm ekonomiyi etkileme kapasitesine sahip olduğunu çalışmada vurgulanmıştır. Çalışmanın yürütülmesi için bir nicel araştırma tasarımı kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları, kamu harcamalarının büyüklüğüne ve önem derecesine göre imalat sektörü çıktısını önemli ölçüde etkilediğini ve maliye politikası ile imalat sektörü çıktısı arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Buna bağlı olarak, hükümet kamu harcamalarını ve uygulamalarını arttırmazsa, Nijerya imalat sektörü üretimi Nijerya ekonomisinin büyümesine katkı sağlayacak bir artış gerçekleştiremeyecektir. Ayrıca çalışmada Nijerya'daki imalat sektörü üretiminin büyümesinde hayati rol oynadıkları için genişletici maliye politikalarının teşvik edilmesi araştırmanın önerisidir. Ayrıca çalışma sonucunda ekonomide toplam harcamayı arttıracak bütçe uygulama seviyesinin artırılarak maliye politikasına ve imalat sektörüne daha fazla önem verilmesi gerektiği ve

tutarlı hükümet uygulaması imalat sektörünün performansının artmasına katkıda bulunacağı vurgulanmıştır.

Nampewo, Munyambonera ve Lwanga'nın (2013) birlikte yazdıkları makalede, Uganda'da 1999-2011 yılları arasındaki para politikasının sektörel etkileri araştırılmaktadır. Makalede Uganda'nın GSYİH'sına katkıda bulunan kilit sektörler analiz edilmiştir. Bu sektörler; tarım, imalat ve hizmet sektörleri dâhildir. Kullanılan yöntem Granger nedensellik testi ve yapısal VAR modelidir. Analiz sonuçları, döviz kuru kanalının analiz edilen her üç sektör için de en etkili para politikası kanalı olduğunu göstermiştir. Makalede faiz oranları ve banka kredi kanallarının, özellikle imalat sektörü olmak üzere, tüm sektörler için nispeten zayıf para politikası kanalları olduğu ortaya çıkmıştır. Döviz kurlarındaki pozitif şokun imalat sektörünü olumsuz etkilediği ortaya çıkan diğer bir sonuçtur. Bu durum makalede; imalat sektörünün ithal girdilere yoğun bir şekilde geçiş yapmasına, tarım ve hizmet sektörlerinin ise ağırlıklı olarak bu sektörlerden yapılan ihracatla, döviz kuru amortismanından yararlanmasına dayandırılmıştır. Bu nedenle, politika açısından, hem Uganda'nın ihracatını hem de ithalatını destekleyen istikrarlı bir döviz kurunun korunmasına dikkat edilmesi gerektiği makalede belirtilmiştir. Ayrıca makalede Uganda'nın ihracat için üretim yapabilmesi çoğunlukla ithal hammaddelere dayandığı ve ihracatının rekabetçiliğini sürdürme ihtiyacı olan gelişmekte olan bir ekonomi olduğu vurgulanmıştır.

Toby ve Peterside'in (2014) yaptıkları çalışma, 1980-2010 dönemi için Nijerya'da para politikası ve seçilmiş banka yönetimi kararlarının ticari banka kredilerine, tarım ve üretime olan etkilerinin bir analizini içermektedir. Çalışmada, Nijerya Merkez Bankası (CBN) yıllık raporlarından elde edilen ilgili veriler SPSS ile analiz edilmiştir. Varyans Enflasyon Faktörleri (VIF) ve tolerans değerleri kullanılarak çoklu doğrusallık için test edilen bağımsız değişkenler (IV) ile dörtlü çoklu regresyon modeli belirlenmiştir. Çalışmadaki sonuçlar, dönem içinde ortalama banka likidite oranının (BLR)% 46,4 olduğunu ve öngörülen asgari oran olan % 27,7'nin oldukça üzerinde olduğunu göstermiştir. Yine çalışmada, 1980 ile 2010 dönemi için ortalama para rezerv oranı (CRR), genişletici para politikası rejimlerini desteklemek için yaygın olarak kabul edilen bir dönemde % 6 olduğu ve ortalama kredi/mevduat oranı (LTDR) % 69,5 olup, öngörülen ihtiyatlı azami oran %80'nin çok altında olduğu belirlenmiştir. Yapılan çalışmada aynı dönemde fonlama riski, bankaların maruz kaldığı likidite riskini aştığı, bankaların maruz kaldığı ortalama marj ortalamasının % 11,9 olduğu ifade edilmiştir. Dönem içinde ticari bankaların tarım ve imalat sektörlerine kullandığı kredilerin ortalama sektörel dağılımlarının sırasıyla % 10,1 ve % 28,4 olduğu çalışmada vurgulanmıştır. Çalışmada sonuçlar, banka yönetiminin almış olduğu kararların, tarım ve imalat sektörlerinin kredi ihtiyaçlarına önemli ölçüde duyarlı olduğunu göstermiştir. Bankaların çekirdek mevduatlarının, artan mevduat mobilizasyonu ile desteklenmesi, tarımsal ve imalat sektörlerine artan sektörel kredi tahsisi sağlamada daha önemli olduğu çalışmada ifade edilmiştir. Çalışmada

kredi düzenleyici ve karar verici mekanizmaların 21 yıllık bir süre boyunca (1980-2010), krediyi zorlanmadan, doğal akışa bağlı olarak Nijerya'daki tarım ve imalat sektörlerine yönlendirmek için ilgili para politikası rejimlerini benimsemeye başarısız oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Abubakar ve Osobase (2015) yapmış oldukları çalışmada istikrar politikaları olarak isimlendirilen para ve maliye politikalarının Nijerya'da reel bir sektör olan imalat sektörünün performansı üzerindeki etkisi hem kısa vadede hem de uzun vadede ekonometrik bir model kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada bir yandan istikrar politikaları ile diğer taraftan sanayi veya imalat sektörü arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Modelde, zaman serisi verileri kullanılmış, model için en küçük kareler analizi, birim kök testi ve modele dahil edilen tüm değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin analizi için Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, istikrar politikalarının imalat sektörü performansı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu ve eğer belirli bir düzenleme yapılırsa, hükümetin maliye politikası ve para politikası önlemleri yoluyla sektörü geliştirerek birçok insanı istihdam edebileceğini ortaya koymuştur.

Anaraki (2017), tarafından yapılan çalışmada, öncelikle Fransa ekonomisinin son on yılda % 10' un üzerinde benzeri görülmemiş bir işsizlik oranına sahip olduğu ve bu konunun iktisatçılar arasında geniş bir şekilde tartışıldığı belirtilmektedir. Monetarist ekonomistler daraltıcı para politikasının ve kemer sıkma planlarının yüksek işsizlik oranının kökenleri olduğunu savunurken, Yeni Keynesler maliye politikasının ve yüksek kurumlar vergisi oranlarının sorunun kökeni olduğuna inanıldığı çalışmada belirtilmektedir. Çalışmada, Lucas, para politikasının işsizlik de dâhil olmak üzere gerçek değişkenler üzerinde sadece kısa vadeli etkileri olduğunu tahmin edildiği vurgulanmaktadır. Çalışma, Fransa'da işsizliğin şekillenmesinde maliye politikasının para politikasından daha önemli bir rol oynayıp oynamadığı hipotezini test etmektedir. Bu çalışmada, hangi grup politika değişkenlerinin işsizlikle mücadelede daha etkili olduğunu bulmak için çeşitli ekonometrik modeller uygulanmıştır. Çalışma Yeni Keynesyen modellerin işsizlik oranını açıklamada Yeni Klasik modellere göre daha iyi bir tahmin gücüne sahip olup olmadığı hipotezini de test etmiştir. 1980-2015 dönemi için üç aylık verilerle, OLS ve GMM teknikleri kullanılarak yapılan çalışma, maliye politikası değişkenlerinin Fransa'daki işsizlik oranını şekillendirmede Yeni Keynesçi öneriyi destekleyen en önemli faktörler olduğunu ortaya koymuştur.

Bölükbaş (2018), tarafından yapılan çalışmada para ve maliye politikalarının enflasyon üzerine etkisine odaklanılmış ve değişkenler arasındaki ilişki BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ülkeleri ve Türkiye için araştırılmıştır. Çalışmada yöntem olarak panel nedensellik testi olan Bootstrap Panel Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışmada ilk olarak değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı araştırılarak, daha sonra homojenlik testi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ortaya çıkarmış olduğu sonuçlara göre; Hindistan ve Türkiye'de

para politikasından enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu, Çin'de para politikası ve enflasyon arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Yine çalışmada, Hindistan'da maliye politikasından enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi, Brezilya'da ise enflasyondan maliye politikasına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Ezeaku v.d.'nin (2018) yaptıkları çalışmanın amacı, 1981-2014 döneminde Nijerya'daki para politikası aktarım kanallarının endüstri üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Çalışmada kullanılan analiz teknikleri Johansen eşbütünleşmesi ve hata düzeltme modelidir (ECM). Çalışmanın sonundaki regresyon tahminleri, özel sektör kredisi, faiz oranı ve döviz kuru kanallarının hem uzun vadede hem de kısa vadede reel çıktı büyümesi üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan çalışmanın sonuçları ayrıca, tespit edilen etkilerin derecelerinin uzun vadede kısa vadede daha yüksek olduğunu göstermektedir. Çalışmada bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin etkisini belirlemek için Johansen eşbütünleşme yaklaşımı kullanılmıştır. Sonuçlar, Nijerya örneğinde, para politikası aktarım kanallarının ortak olarak sanayi sektörünün reel çıktı büyümesi ile uzun vadeli bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Akıncı ve Tuncer (2018), para ve maliye politikalarının temel amacının, ekonomik büyümeyi sağlamak ve istihdam, genel fiyat seviyesi başta olmak üzere diğer tüm makroekonomik değişkenler üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkarmaktır şeklinde ifade etmişlerdir. Bu çerçevede yapılan bu çalışmanın amacı da; Türkiye'de hangi politikanın daha etkili olduğunu tespit etmek olarak belirlenmiştir. Çalışmada 2006: 1/2016: 3: dönemi seçilmiş ve Sınır Testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, uzun vadeli maliye politikasındaki % 1'lik artışın GSYH'yı % 0,95 azalttığı, para politikasındaki % 1'lik artışın GSYH'yı % 1,49 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Çalışmada 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkileri incelenerek, yaşanan krizlerin GSYH'yi uzun vadede % 0,59 azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada kurulan ekonometrik modellerden elde edilen bulgulara göre, Türkiye'de maliye ve para politikalarının etkin bir şekilde karşılaştırılması sonucunda para politikasının daha verimli olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada elde edilen bu sonuçlar sadece tercih edilmesi gereken politikanın para politikası olduğunu göstermeyeceğinin de altı çizilmiştir. Özellikle, küreselleşme bağlamında giderek artan ekonomik ilişkiler ve bu gelişmenin etrafında artan dinamik sorunların ve artan ekonomik karmaşıklık, optimal politika bileşenlerinin geliştirilmesinin gerektiği vurgulanmıştır. Sürdürülebilir bir mali disiplinin sağlanması, cari açığın azaltılması, gelir dağılımında eşitlik sağlanması, sürekli büyüme performansı oluşturulması ve fiyat istikrarının sağlanması belirli dönemlerde amaç çatışmalarına neden olabileceği ifade edilmiştir. Bu çatışma, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde maliye ve para politikalarının etkinliğini önemli ölçüde etkileyebilir. Bu açıdan, hükümet ve merkez bankasının, birlikte hareket ederek Türkiye'deki maliye ve para politikalarının etkinlik

düzenini daha da artırmak için politika yapımında senkronizasyonu daha da geliştirmeleri gerekmektedir.

Pramod (2019), yazdığı makalede para politikasının gelişmekte olan ülkelerde büyüme ve istihdam üzerindeki etkisi hakkındaki literatür araştırması yapmıştır. Makalede literatürün çoğu para politikasının enflasyon seviyeleri ve enflasyondaki oynaklık üzerindeki etkisine, bazen de üretim (GSYH) seviyelerine ve üretimdeki oynaklığa odaklandığı vurgulanmıştır. Para politikası ve büyüme üzerine bu literatür araştırması, paranın gelişmekte olan ülkelerde küçük bir rol oynadığını ve para politikasının büyüme üzerinde çok önemli bir etkisinin olmadığını, ancak enflasyon üzerinde bazı etkileri olabileceğini göstermektedir. Enflasyon seviyelerini ve oynaklığı düşük tutmanın esası hakkında çok fazla tartışma olmasına rağmen, düşük istikrarlı enflasyon oranlarının özel yatırım ve teknolojik değişim seviyeleri ile dolayısıyla ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki etkilerini inceleyen çok az çalışma bulunduğu makalede ifade edilmiştir. Bu makale Gelişmekte Olan Ülkelerde Para Politikası, Büyüme ve İstihdam hakkında bir literatür araştırması ortaya koymuştur. GSYH'nın büyük bir kısmı aile işletmelerine sahip tarım sektöründe olduğu için, para politikasının gelişmekte olan ülkelerde oynadığı sınırlı rol tartışılmıştır. Ayrıca, paranın gelişmekte olan ülkelerde küçük bir rol oynadığı ve birçok işlem gayri resmi olarak gerçekleştiği için GSYH'nın bir payı olarak paranın rolünün çok düşük olduğu, çok az kişinin banka hesabı bulunduğu ve çok az banka şubesi olduğu belirtilmiştir. Bu ülkelerde finansal piyasalar ve bankacılık sistemi göreceli olarak gelişmemiştir. Literatürün çoğu para politikalarının enflasyonun kontrolündeki rolünü incelemiştir; gelişmekte olan ülkelerde başarılı olduğuna dair kanıtlar karışıktır.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

4.1. Metodoloji

Çalışmada, İmalat Sanayii İstihdamı (IEMP), M₁ Para Arzı (MB), M₂ Para Arzı (MKI), Vadeli Mevduat Toplamı (VM), Toplam Vergi Gelirleri (TVG), Dolaysız Vergiler (DSZV) ve Dolaylı Vergiler (DLIV) olmak üzere yedi tane değişken kullanılmıştır. Bu değişkenlere ait veriler, 2009 yılının Ocak ayı temel alınarak 2019 yılının Ekim ayı dahil olmak üzere aylık hazırlanmıştır. Modelde 2009 yılından başlanılmasının sebebi; 2008 küresel krizin etkilerini en aza indirmektir. Analizde en iyi modelin seçilebilmesi için grafik çizimleri ve her bir model için R² değerlerinin sonuçlarına göre değişkenlerin logaritmaları alınarak çözüm gerçekleştirilmiştir. Gretl programında mevsimsellikten arındırılan ve logaritmaları alınan değişkenlerin durağanlık testi yapılmış, eşbütünlük analizi, gecikme uzunluğu testi, VAR çözümü yapılmıştır. Yine modelin birim çembere göre var ters kökleri çözümü gretl programında gerçekleştirilmiştir. Analiz yapılırken Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı ve İŞKUR verilerinden faydalanılmıştır. Yapılan bu çalışmada; 2009:01-2019:10 dönemleri arasında İmalat Sanayii İstihdamı (IEMP), M₁ Para Arzı (MB), M₂ Para Arzı (MKI), Vadeli Mevduat

Toplamı (VM), Toplam Vergi Gelirleri (TVG), Dolaysız Vergiler (DSZV) ve Dolaylı Vergilere ait veriler aylık değerler olarak modele dâhil edilmiştir. Yapılan analizde öncelikle hangi ekonometrik modelin kullanılması gerektiği, modelde yer alan değişkenlerin grafikleri ve R²'lerine bakılarak tespit edilmiştir. Model belirlemek için yapılan analizde çift logaritmik fonksiyon modelinin en uygun model olduğu ortaya çıkmıştır.

4.2. Veri Seti

Model çözümünde kullanılan veriler; para ve maliye politikası ile istihdam verilerini kapsamaktadır. Veriler 2009:1-2019:10 dönemini içine almaktadır. Veri seti, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı ve İŞKUR'un veri tabanlarından elde edilmiştir. Değişkenler; İmalat Sanayii İstihdamı (IEMP), M₁ Para Arzı (MB), M₂ Para Arzı (MKI), Vadeli Mevduat Toplamı (VM), Toplam Vergi Gelirleri (TVG), Dolaysız Vergiler (DSZV) ve Dolaylı Vergilerden (DLIV) oluşmaktadır. Değişkenlerden IEMP hariç diğer bütün değişkenler dolar cinsinden ele alınarak analize tabi tutulmuşlardır.

Tablo 1. Modeldeki Değişkenler ve Değişkenlerin Tanımı

Değişkenler	Tanımı
IEMP	İmalat Sanayii İstihdamı
MB	M ₁ Para Arzı
MKI	M ₂ Para Arzı
VM	Vadeli Mevduat Toplamı
TVG	Toplam Vergi Gelirleri
DSZV	Dolaysız Vergiler
DLIV	Dolaylı Vergiler

1.1. Modelin Var Çözümü

1.1.1. ADF Birim-Kök Testi

Tablo 2. ADF Birim-Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler	Sabit Terim	Sabit Terim ve Trend
DÜZEY	IEMP	(-1,34918) 0,6087	(-2,37422) 0,3931
	MB	(-2,51162) 0,1126	(-2,99443) 0,1337
	MKI	(-2,41139) 0,1385	(-2,42639) 0,3656
	VM	(-2,58149) 0,0968-	(-2,69016) 0,2406
	TVG	(-3,32687) 0,01375	(-3,21961) 0,08051
	DSZV	(-1,67722) 0,4429	(1,46628) 0,8411
	DLIV	(-4,47829) 0,0003545	(-4,43858) 0,002732
I FARK	IEMP	(-4,46905) 0,0002186	(-4,55968) 0,001154
	MB	(-6,79651) 1,158e-009	(-6,82738) 7,74e-009
	MKI	(-4,82051) 4,687e-005	(-4,8927) 0,0002904
	VM	(-6,86071) 7,823e-010	(-6,93547) 3,815e-009
	TVG	-	-
	DSZV	(-3,72786) 0,003758	(-4,03953) 0,007645
	DLIV	-	-

Tablo 2’de modele dahil edilmiş olan değişkenler için ADF Birim-Kök Testi sonuçları görülmektedir. ADF Birim-Kök Testinde gecikme uzunluğu 12 olarak seçilmiştir. Yapılan test sonuçlarına göre; TVG ve DLIV değişkenleri düzey seviyesinde durağandır. Düzey seviyesinde durağan olmayan değişkenlerin I. farkı alınarak ADF birim-kök testi uygulanmıştır. Analiz sonucu IEMP, MB, MKI, VM ve DSZV değişkenlerinin I. farklarının durağan olduğu görülmüştür.

1.1.2. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Aşağıdaki yıldız imleri, bağlı oldukları bilgi ölçütüne ait en iyi (yani en az olan) değerleri göstermektedir. AIC = Akaike bilgi ölçütü, BIC = Schwarz Bayesçi ölçüt, HQC = Hannan-Quinn ölçütü.

Tablo 3. Gecikme Uzunluğu Testi Sonuçları

gecik	log-olb	p(OO)	AIC	BIC	HQC
1	801,17749		-12,738077	-11,416011*	-12,201334
2	912,78386	0,00000	-13,808271	-11,329397	-12,801879
3	982,25830	0,00000	-14,158262	-10,522580	-12,682220
4	1030,09365	0,00008	-14,138353	-9,345863	-12,192661
5	1146,75005	0,00000	-15,294873	-9,345575	-12,879531
6	1223,35966	0,00000	-15,766832	-8,660726	-12,881841*
7	1264,20925	0,00233	-15,627509	-7,364595	-12,272868
8	1318,68469	0,00000	-15,721106	-6,301385	-11,896815
9	1358,93942	0,00304	-15,571614	-4,995085	-11,277674
10	1402,59265	0,00063	-15,480216	-3,746879	-10,716626
11	1501,26845	0,00000	-16,329375	-3,439230	-11,096135
12	1627,50643	0,00000	-17,649682*	-3,602730	-11,946793

Tablo 3’de VAR modeli için Gretl ortamında çözülen gecikme uzunluğunun belirlenmesi testi yer almaktadır. Yapılan test sonucunda en iyi (AIC’ye göre) değerleri gösterdiğinden dolayı gecikme uzunluğu olarak 12 seçilmiştir.

4.3.3. Eşbütünleşme Testi

Tablo 4. Eşbütünleşme Test Sonuçları OLS
Model 2: SEK (OLS), kullanılan gözlemler: 2009:02-2019:10 (T = 129)
Bağımlı değişken: d_1_IEMP

	Katsayı	Ölç. Hata	t-oranı	p-değeri	
const	0,769684	1,41316	0,5447	0,5870	
d_1_MB	1,69432	1,19702	1,415	0,1595	
d_1_MKI	-4,12762	2,05761	-2,006	0,0471	**
d_1_VM	2,72634	1,16518	2,340	0,0209	**
d_1_DSZV	-0,0176206	0,0527123	-0,3343	0,7387	
l_TVG	-0,0895968	0,140303	-0,6386	0,5243	
l_DLIV	0,0372462	0,149342	0,2494	0,8035	

Bağımlı değişken ort	0,024541	Bağımlı değişken ö.s.	0,274364
Kalıntı kareleri top	8,838061	Bağlanım ö.h.	0,269153
R-kare	0,082740	Ayarlamalı R-kare	0,037629
F(6, 122)	1,834139	P-değeri(F)	0,097865
Log-olabilirlik	-10,13502	Akaike ölçütü	34,27005
Schwarz ölçütü	54,28874	Hannan-Quinn	42,40405
ro	-0,336813	Durbin-Watson	2,652374

Sabit Terim		Sabit terim ve Trend	
Sınama istatistiği	p-değeri	Sınama istatistiği	p-değeri
2,922e-006	0,013	-5,46194	2,022e-005

Modelde yer alan değişkenler arasında bir eşbütünleşim ilişkisinin test sonuçları Tablo 4’de gösterilmiştir. Yapılan analiz sonucuna göre; değişkenler arasında bir eşbütünleşim ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

4.3.3. VAR Analizi

VAR sistemi, gecikme derecesi 12

SEK (OLS) tahminleri, gözlemler 2010:01-2019:10 (T = 118)

Log-olabilirlik = 1629,2155

kovaryans düzey belirleyeni = 2,399658e-021

AIC = -17,5291

BIC = -3,5583

HQC = -11,8565

Portmanto sınaması: LB(29) = 1593,95, sd = 833 [0,0000]

Denklem 1: I_IEMP

	Katsayı	Ölç. Hata	t-oram	p-değeri	
const	3,20410	21,4117	0,1496	0,8820	
I_IEMP_1	0,509088	0,176178	2,890	0,0068	
I_IEMP_2	0,213690	0,192513	1,110	0,2750	
I_IEMP_3	-0,281761	0,200905	-1,402	0,1701	
I_IEMP_4	0,190950	0,210688	0,9063	0,3713	
I_IEMP_5	-0,0813625	0,205416	-0,3961	0,6946	
I_IEMP_6	-0,309022	0,202890	-1,523	0,1373	
I_IEMP_7	0,357613	0,201058	1,779	0,0845	
I_IEMP_8	0,177484	0,211941	0,8374	0,4084	
I_IEMP_9	-0,215212	0,210903	-1,020	0,3149	
I_IEMP_10	-0,0155723	0,207503	-0,07505	0,9406	
I_IEMP_11	-0,0209741	0,201183	-0,1043	0,9176	
I_IEMP_12	-0,0550823	0,174468	-0,3157	0,7542	
I_MB_1	2,56044	3,16822	0,8082	0,4248	
I_MB_2	1,04901	3,18891	0,3290	0,7443	
I_MB_3	-4,28603	3,42843	-1,250	0,2200	
I_MB_4	-0,820667	3,40830	-0,2408	0,8112	
I_MB_5	-1,92210	3,33260	-0,5768	0,5680	
I_MB_6	4,19889	4,02788	1,042	0,3048	
I_MB_7	2,17611	4,17599	0,5211	0,6058	
I_MB_8	-4,14631	4,49719	-0,9220	0,3632	
I_MB_9	0,655215	3,77797	0,1734	0,8634	
I_MB_10	-2,90119	3,66148	-0,7924	0,4338	
I_MB_11	7,45082	3,42211	2,177	0,0367	(%95 Güven) (%5 Hata)
I_MB_12	-3,15881	3,04478	-1,037	0,3071	
I_MKI_1	-3,17784	4,81214	-0,6604	0,5136	
I_MKI_2	4,10065	4,78829	0,8564	0,3980	
I_MKI_3	-0,599103	5,17929	-0,1157	0,9086	
I_MKI_4	3,54955	5,11384	0,6941	0,4925	
I_MKI_5	2,15523	5,31345	0,4056	0,6876	
I_MKI_6	-4,46527	6,22679	-0,7171	0,4784	
I_MKI_7	-0,953866	6,22046	-0,1533	0,8791	
I_MKI_8	3,18101	6,33242	0,5023	0,6188	
I_MKI_9	-0,747331	5,52511	-0,1353	0,8932	
I_MKI_10	3,33675	5,21945	0,6393	0,5270	
I_MKI_11	-9,39797	4,75320	-1,977	0,0564	(%90 Güven) (%10 Hata)
I_MKI_12	3,46568	3,96562	0,8739	0,3885	
I_VM_1	1,26567	2,05629	0,6155	0,5424	
I_VM_2	-5,00509	2,42581	-2,063	0,0470	(%95 Güven) (%5 Hata)
I_VM_3	3,30854	2,79630	1,183	0,2452	
I_VM_4	-2,53353	2,93960	-0,8619	0,3950	
I_VM_5	-0,0364034	3,12349	-0,01165	0,9908	
I_VM_6	1,26349	3,18242	0,3970	0,6939	
I_VM_7	-0,511056	3,15304	-0,1621	0,8722	
I_VM_8	-0,248885	2,88555	-0,08625	0,9318	
I_VM_9	-0,258490	2,80119	-0,09228	0,9270	
I_VM_10	-0,505066	2,68108	-0,1884	0,8517	
I_VM_11	1,56397	2,49226	0,6275	0,5346	
I_VM_12	-0,866994	1,95014	-0,4446	0,6595	
I_TVG_1	-0,286342	0,203443	-1,407	0,1686	
I_TVG_2	-0,208737	0,239294	-0,8723	0,3893	
I_TVG_3	-0,0594253	0,219998	-0,2701	0,7888	
I_TVG_4	-0,157721	0,227545	-0,6931	0,4931	
I_TVG_5	-0,0430449	0,246163	-0,1749	0,8623	
I_TVG_6	-0,171089	0,276474	-0,6188	0,5403	
I_TVG_7	0,205081	0,268372	0,7642	0,4502	
I_TVG_8	-0,0517992	0,237377	-0,2182	0,8286	
I_TVG_9	0,0739225	0,239814	0,3082	0,7598	
I_TVG_10	0,110599	0,244481	0,4524	0,6540	
I_TVG_11	-0,286730	0,232296	-1,234	0,2258	
I_TVG_12	-0,232644	0,246436	-0,9440	0,3520	
I_DSZV_1	-0,105678	0,293120	-0,3605	0,7207	
I_DSZV_2	-0,120534	0,336540	-0,3582	0,7225	
I_DSZV_3	0,411694	0,369509	1,114	0,2733	
I_DSZV_4	0,555800	0,408400	1,361	0,1828	
I_DSZV_5	0,267317	0,417546	0,6402	0,5265	

l_DSZV_6	-0,656420	0,425794	-1,542	0,1327	
l_DSZV_7	0,199520	0,491879	0,4056	0,6876	
l_DSZV_8	-0,0206532	0,457485	-0,04515	0,9643	
l_DSZV_9	0,210544	0,456728	0,4610	0,6478	
l_DSZV_10	0,195499	0,441355	0,4430	0,6607	
l_DSZV_11	0,489950	0,425321	1,152	0,2576	
l_DSZV_12	0,529447	0,350971	1,509	0,1409	
l_DLIV_1	0,0456534	0,656411	0,06955	0,9450	
l_DLIV_2	0,677998	0,574746	1,180	0,2466	
l_DLIV_3	0,295440	0,625563	0,4723	0,6398	
l_DLIV_4	0,211647	0,615234	0,3440	0,7330	
l_DLIV_5	-0,774261	0,609298	-1,271	0,2127	
l_DLIV_6	0,0221492	0,672813	0,03292	0,9739	
l_DLIV_7	-0,709299	0,701044	-1,012	0,3190	
l_DLIV_8	1,22939	0,664028	1,851	0,0731	(%90 Güven) (%10 Hata)
l_DLIV_9	0,230590	0,697636	0,3305	0,7431	
l_DLIV_10	0,0255649	0,574781	0,04448	0,9648	
l_DLIV_11	-0,354691	0,573717	-0,6182	0,5407	
l_DLIV_12	0,334267	0,612252	0,5460	0,5888	

Bağımlı değişken ort	9,698272	Bağımlı değişken ö.s.	0,659789
Kalıntı kareleri top	1,670086	Bağlanım ö.h.	0,224964
R-kare	0,967210	Ayarlamalı R-kare	0,883744
F(84, 33)	11,58812	P-değeri(F)	9,62e-12
ro	0,005192	Durbin-Watson	1,982779

Sıfır sınırlama için F-sınamaları:

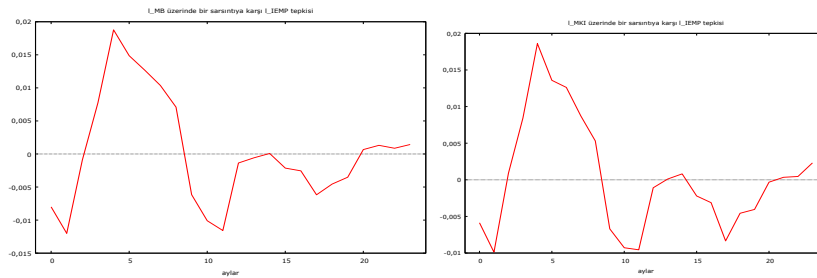
l_IEMP tüm gecikmeleri	F(12, 33) = 1,7938 [0,0910]
l_MB tüm gecikmeleri	F(12, 33) = 0,90635 [0,5507]
l_MKI tüm gecikmeleri	F(12, 33) = 0,70614 [0,7343]
l_VM tüm gecikmeleri	F(12, 33) = 0,68488 [0,7535]
l_TVG tüm gecikmeleri	F(12, 33) = 0,89584 [0,5601]
l_DSZV tüm gecikmeleri	F(12, 33) = 0,8337 [0,6166]
l_DLIV tüm gecikmeleri	F(12, 33) = 0,57213 [0,8484]
Tüm değişkenler, gecikme	12F(7, 33) = 0,83341 [0,5675]

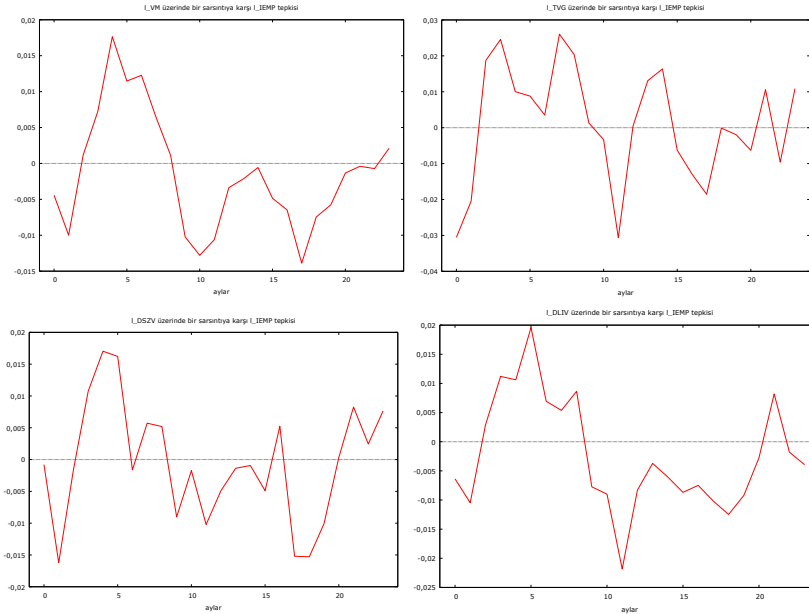
Yapılan VAR analiz sonucu Tablo 7'de gösterilmiştir. 2009:01- 2019:10 dönemini kapsayan analiz sonucuna göre; % 5 hata payı ile (%95 güvenle), MB (M_1 para arzı) ile IEMP arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki olduğu, ancak kısa dönemde ise; iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Yine analiz sonucuna göre; % 10 hata payı ile (%90 güvenle) MKI (M_2 para arzı) ile IEMP arasında uzun dönemde negatif yönlü bir ilişki olduğu, ancak kısa dönemde ise; iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Yapılan analizde % 5 hata payı ile (%95 güvenle) VM (Toplam Vadeli Mevduat) ile IEMP arasında kısa dönemde negatif yönlü bir ilişki olduğu, uzun dönemde iki değişken arasında bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Analiz % 10 hata payı ile (%90 güvenle) DLIV (Dolaylı Vergiler) ile IEMP arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki olduğunu, kısa dönemde iki değişken arasında

bir ilişkinin olmadığını ortaya çıkarmıştır. Yapılan analizde TVG (Toplam Vergi Gelirleri), DSZV (Dolaysız Vergiler) değişkenleri ile IEMP arasında hem kısa hem de uzun dönemde herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

4.3.4. Etki –Tepki Analizi

Modeli tahmin ettikten ve tanımladıktan sonra, uygulanan VAR modellemesindeki bir sonraki adım, etki-tepki analizini oluşturmaktır. Etki tepki analizi, vektör otoregresif modelleri kullanan ekonometrik analizde önemli bir adımdır. Temel amacı, bir veya daha fazla değişkende bir şoka tepki olarak bir modelin değişkenlerinin tepkisini tanımlamaktır. Modelin dinamik davranışının daha iyi bir resmini elde etmek için etki-tepki analizi kullanılır. Buna bağlı olarak modelde yer alan değişkenlerin etki tepki analizi sonuçları aşağıdaki Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1.Etki-Tepki Fonksiyonu

Şekil 1’de modelde yer alan değişkenlerin ayrı ayrı bağımlı değişken olmaları durumundaki bir standart sapmalı şoka vermiş oldukları tepkiler yer almaktadır. Buna göre modelde yer alan MB, MKİ, VM, TVG, DSZV ve DLIV’de bir standart sapmalı şok karşısında IEMP’nin aylar itibarıyla verdiği tepkiler şekilde yer almaktadır.

Tablo 8’de IEMP için varyans ayrıştırması sonuçları yer almaktadır. Dönemler itibarıyla IEMP’yi; MB, MKİ, VM, TVG, DSZV ve DLIV’nin açıklama gücü test edilmiştir. Buna göre; dönemler itibarı ile özellikle TVG ile DSZV’deki değişimin IEMP’yi etkileme gücünün daha yüksek olduğu görülmektedir.

4.3.5. Varyans Ayrıştırması

Tablo.8. I_IEMP için varyans ayrıştırması

dönem	ölç. hata	I_IEMP	I_MB	I_MKI	I_VM	I_TVG	I_DSZV	I_DLIV
1	0,118968	100,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
2	0,13949	92,2947	1,1276	0,8875	0,9712	4,5450	0,1668	0,0073
3	0,16325	74,5574	5,7662	5,3505	3,8645	8,6487	0,1573	1,6554
4	0,171992	67,6542	5,1953	4,8222	3,5663	15,1413	0,9698	2,6509
5	0,179625	64,1310	6,1267	4,4533	4,5045	16,2802	1,6082	2,8961
6	0,185059	62,6866	5,7805	5,3860	4,4927	15,9557	2,8222	2,8762
7	0,189874	59,9020	6,9184	5,5934	4,5526	17,5373	2,6816	2,8147
8	0,1954	57,2069	6,5466	7,0893	4,5680	16,5598	4,0259	4,0034
9	0,198433	56,2792	6,3994	7,2880	4,5115	16,0576	4,8163	4,6480
10	0,207068	52,5717	9,0112	6,8579	4,3829	15,0721	7,0263	5,0779
11	0,212789	49,8866	10,8280	6,5095	4,2087	14,7138	9,0321	4,8211
12	0,221268	46,3724	12,0141	6,5121	4,3085	14,0769	11,8751	4,8409
13	0,225084	45,6071	11,6419	6,4970	4,2206	13,8862	13,4592	4,6880
14	0,235747	41,8717	14,4029	6,1084	6,5623	12,7449	13,9991	4,3106
15	0,241519	39,9125	14,1626	5,8502	6,4026	13,4883	15,9060	4,2779
16	0,248871	38,4945	13,9856	5,6948	6,0309	13,4853	18,2484	4,0604
17	0,251558	37,6906	13,6915	5,7866	5,9440	13,2637	19,5280	4,0955
18	0,256411	36,6740	13,3083	5,6477	5,7212	13,1983	20,4242	5,0263
19	0,261207	35,7846	13,2609	7,3505	5,5672	12,7891	20,3094	4,9384
20	0,267285	34,1892	13,7061	7,0267	6,3445	12,6126	20,8470	5,2740
21	0,269384	34,1546	13,4934	7,2348	6,2460	12,6763	20,6374	5,5575
22	0,272679	33,4240	13,1715	7,1757	6,1047	12,6154	21,2350	6,2737
23	0,275108	33,6589	13,0375	7,0520	6,1438	12,3945	21,1999	6,5133
24	0,276743	33,2774	12,8879	7,0624	6,0804	12,5045	21,7273	6,4601

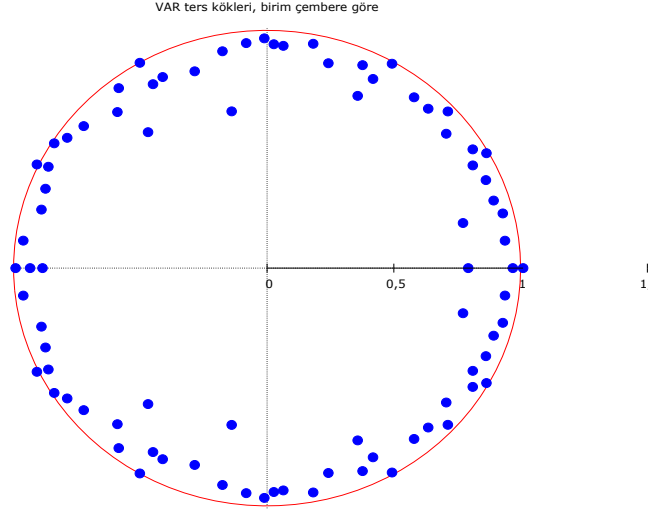
IEMP değişkeninin varyansındaki değişimleri açıklamada etkili olan birinci önemli değişken DSZV olmaktadır. İkinci önemli değişken TVG olmasına rağmen, yıllar itibarıyla TVG’nin IEMP’yi açıklama gücü

azalmaktadır. TVG’nin yedinci dönemde IEMP’yi açıklama gücü % 17,53 iken, yirmi dördüncü dönemde ise % 21,7’dir. Yine yirmi dördüncü dönem sonu itibarıyla IEMP meydana

gelen değişiminin % 12,5'i TVG'den, % 21,7'si DSZV'den kaynaklanmaktadır.

4.3.6. Birim Çembere Göre Var Ters Kökleri

Modelde yer alan değişkenler için birim çembere göre VAR ters kökleri analizi aşağıda yapılmıştır.

Şekil 2. VAR Ters Kökleri Birim Çembere Göre

Şekil 2'de VAR ters köklerinin birim çemberin içinde yer alması ve çemberin dışında bulunmamasından dolayı oluşturulan VAR modeli istikrarlı bir yapı gösterir.

5. SONUÇ

Modern ekonomik büyümenin kaynakları; tarımdan önce sanayiye, sonra da sanayiden hizmetlere taşımayı gerektirdiği uzun zamandır kabul edilmektedir. Hipotez ilk olarak 1950'lerde iktisatçı Simon Kuznets tarafından gündeme getirildi. Ekonomide beklentiler, sanayileşmenin yoksul ülkeleri refah düzeyine taşıyacağı ve bunu sanayiden hizmetlere daha fazla geçiş izleyeceği yönündedir. Son zamanlarda, Harvard Üniversitesi'nden Dani Rodrik gibi bazı ekonomistler, günümüzün gelişmekte olan ekonomilerinde, endüstrinin istihdam payının eskisinden daha düşük bir seviyede olduğunu kabul etmektedirler. O halde imalat sanayiinin neden önemli olduğunun açıklanması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. İmalat sanayiinin önemini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

- ✓ İmalat sanayii gelişmenin yolu olmuştur.
- ✓ İmalat sanayii üretim ve ekonomik büyümenin en önemli nedenidir.
- ✓ Küresel ticaret, hizmetlere değil mallara dayandığı için imalat sanayii önemlidir.
- ✓ İmalat sanayii iş ve istihdam ortaya çıkarır.

Bu makale, para ve maliye politikasının imalat sanayii istihdamı üzerine olan etkisini araştırmıştır. 2009:01-2019:10 dönemini aylık verilerle kapsayan makale VAR analizi ile konu açıklanmıştır. Makalede değişkenler olarak; İmalat Sanayii İstihdamı (IEMP), M_1 Para Arzı (MB), M_2 Para Arzı (MKI), Vadeli Mevduat Toplamı (VM), Toplam Vergi Gelirleri (TVG), Dolaysız Vergiler (DSZV) ve Dolaylı Vergilerden (DLIV) oluşmaktadır. Değişkenlerden IEMP hariç diğer bütün değişkenler dolar cinsinden ele alınarak analize tabi tutulmuşlardır. Makalede ekonometrik model olarak çift logaritmik model kullanılmıştır. Model çözümü

Greatl programında gerçekleştirilmiştir. Analizde ADF Birim-Kök Testi, gecikme uzunluğu, Eşbütünleşme Testi, Etki -Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması ve Birim Çembere Göre Var Ters Kökleri testleri yapılmıştır. Çalışma sonunda; 2009:01-2019:10 dönemini aylık verilere göre aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır.

- ✓ % 5 hata payı ile (%95 güvenle), M_1 para arzı ile imalat sanayii istihdamı arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki olduğu, ancak kısa dönemde ise; iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı,
- ✓ % 10 hata payı ile (%90 güvenle) M_2 para arzı ile imalat sanayii istihdamı arasında uzun dönemde negatif yönlü bir ilişki olduğu, ancak kısa dönemde ise; iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı,
- ✓ % 5 hata payı ile (%95 güvenle) toplam vadeli mevduat ile imalat sanayii istihdamı arasında kısa dönemde negatif yönlü bir ilişki olduğu, uzun dönemde iki değişken arasında bir ilişkinin olmadığı,
- ✓ % 10 hata payı ile (%90 güvenle) dolaylı vergiler ile imalat sanayii istihdamı arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki olduğu, kısa dönemde iki değişken arasında bir ilişkinin olmadığı,
- ✓ Toplam vergi gelirleri, dolaysız vergiler değişkenleri ile imalat sanayii istihdamı arasında hem kısa hem de uzun dönemde herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Türkiye'de 2009:01-2019:10 dönemini kapsayan aylık verilere bağlı olarak yapılan bu çalışmada elde edilen sonuç, istikrar politikaları olarak isimlendirilen para ve maliye politikalarının imalat sanayii istihdamı üzerinde ortaya çıkarmış olduğu etkinin kısa ve uzun döneme göre farklılık gösterdiği şeklindedir. Adı geçen dönemde imalat sanayii istihdamı üzerinde para politikası maliye politikasına göre

daha etkilidir. Türkiye için elde edilen bu sonuç literatür taramasında ifade edilen çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Literatür taramasında bahsedilen bazı çalışmalarda imalat sektörü üzerinde maliye politikasının etkin olduğu vurgulanmıştır. Türkiye için maliye politikasının etkinliğinin az çıkmasının temel nedenlerinden biri modele dahil edilen değişkenlerin seçiminden

kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada oluşturulan modele, maliye politikasını temsil eden kamu harcamalarının ve kamu yatırımlarının dahil edilmemiş olmasıdır. Ayrıca çalışmanın sonuçları arasında yer alan banka mevduatlarının ortaya çıkarmış olduğu etki, literatür taramasında ifade edilen çalışmalarla da benzerlik göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abubakar, B., T. ve Osobase, A.O., (2015), "Effect of Fiscal and Monetary Policies on Industrial Sector Performance- Evidence from Nigeria", Journal of Economics and Sustainable Development, Vol.6, No.17, pp. 67-83.
- Afonso, A., Alves, J., ve Balhote, R., (2019), "Interactions Between Monetary And Fiscal Policies", Journal Of Applied Economics 2019, Vol. 22, No. 1, pp. 132-151.
- Akıncı, a. ve Tuncer, G., (2018), "Effectiveness Of Fiscal Policy And Monetary Policy In Turkey", Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 57. Sayı/Temmuz 2018, s.120-128.
- Attamah, N., Anthony, I., ve W. I.Ukpere. (2015), "The Impact Of Fiscal And Monetary Policies On Unemployment Problem In Nigeria (Managerial Economic Perspective)", Risk Governance And Control: Financial Markets And Institutions , Volume 5, Issue 2, 2015, Continued - 1, pp.101-109.
- Anaraki, N., K., (2017), "Unemployment Orthodoxy: Fiscal or Monetary Policy? Case Study of France", Journal of Finance and Economics Volume 6, No. 1 (2017), pp. 22-34.
- Aslan, M., (2007), "Türkiye'de 1987-2006 Döneminde Maliye Ve Para Politikalarının İktisadi Büyüme Etkileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma", Aralık 2007, Cilt: 8, Sayı: 2, s.1-24.
- Battaglini, M., ve Coate, S., (2011), Fiscal Policy And Unemployment, **NBER Working Paper Serie**, Working Paper 17562. (<https://www.nber.org/papers/w17562> e.t. 17.12.2019)
- Bech, M., L., Gambacorta, L. ve Kharroubi, E., (2012), Monetary policy in a downturn: Are financial crises special?, **BIS Working Papers No 388**.
- Blinder, A., S., Ehrmann, M., Haan, J. ve Jansen David-Jan, (2016), Necessity As The Mother Of Invention: Monetary Policy After The Crisis, **NBER Working Paper Series, Working Paper 22735**.
- Bölükbaş, M., (2018), "Para ve Maliye Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: BRIC Ülkeleri ve Türkiye İçin Bir Bootstrap Panel Granger Nedensellik Analizi6-", Bankacılar Dergisi, Sayı 105, s.47-62.
- Cloyne, J., Dimsdale, N., Postel-Vinay, N., (2018), Taxes And Growth: New Narrative Evidence From Interwar Britain, **Nber Working Paper Series**, Working Paper 24659 (<http://www.nber.org/papers/w24659>, Erişim tarihi: 02.10.2019).
- Camargo, I., C. ve Cortez, W., W., (2011), "How relevant is monetary policy to explain Mexican unemployment fluctuations?", MPRA Paper No. 30027.
- DPT, (2000), **Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara.
- Dhal, S., (2011), "Industry Effects of Monetary Transmission Mechanism in India: An Empirical Analysis of Use-based Industries", Reserve Bank of India Occasional Papers Vol. 32, No. 2, Monsoon 2011, pp.39-79.
- Ezeaku v.d., (2018), "Monetary Policy Transmission and Industrial Sector Growth: Empirical Evidence From Nigeria", AGE Open April-June 2018, pp. 1 – 12.
- Fatas, A., ve Mihov, I. (2001), *The effects of fiscal policy on consumption and employment: Theory and evidence (CEPR Discussion Paper, NO. 2760)*. London: Centre for Economic Policy Research. Retrieved from (<http://faculty.insead.edu/ilian-mihov/documents/FPandConsumptionAug2001.pdf>. E.t.12.12.2019)
- Gali, J., (2019), The Effects Of A Money-Financed Fiscal Stimulus, **Nber Working Paper Series**, Working Paper 26249 (<http://www.nber.org/papers/w26249>, Erişim tarihi: 15.09.2019).
- Ghos, S., (009), "Industry Effects of Monetary Policy: Evidence from India", Indian Economic Review, Vol. XXXIV, No. 1, 2009, pp. 89-10
- Hanif, M., N., ve Arby, M., F., (2003), Monetary and Fiscal Policy Coordination, **Munich Personal Repec Archive (MPRA)**, MPRA Paper No. 10307, (<https://mpa.ub.uni-muenchen.de/10307/> Erişim tarihi: 02.10.2019).
- Haraguchi, N., (2016), **UNIDO**, Department Of Policy Research And Statistics Working Paper 1/2016.
- Hebous, S., (2009), The Effects of Discretionary Fiscal Policy on Macroeconomic Aggregates: A Reappraisal, **Munich Personal Repec Archive (MPRA)**, (<https://mpa.ub.uni-muenchen.de/23300/> Erişim tarihi: 2.10.2019).
- Karim, S., (2019), **An Empirical Evaluation of Monetary and Fiscal Policy Effects in Bangladesh**, Asian Development Bank (ADB), No. 66, August 2019.
- Mehdi, S., ve Reza, M., (2011), "Effects of Monetary Policy on Industry sector Growth in Iran", European Journal of Experimental Biology, 2011, Vol.1, No.4, pp. 29-40.
- Nampewo, D., Munyambonera, E. ve Lwanga, M., M. (2013), "Sectoral effects of monetary policy in Uganda", Journal of Statistical and Econometric Methods, vol.2, no.4, 2013, pp. 17-40.
- Pappa, E., (2009), "The Effects Of Fiscal Shocks On Employment And The Real Wage", International Economic Review Vol. 50, No. 1, pp. 35-55, 17-244, February 2009.
- Parisotto, A. ve Ray, N., (2017), **Rethinking Macroeconomic Policies For Full Employment And Inclusive Growth: Some Elements**, ILO, Employment Policy Department Employment Working Paper No. 238.
- Pramod, J., (2019), Monetary Policy, Growth and Employment in Developing Areas: A Review of the Literature, **IZA – Institute of Labor Economics, IZA Discussion Papers**, No. 12197
- Richard, E., O. ve Festus, O., O., (2013), "Impact Of Fiscal Policy On The Manufacturing Sector Output In Nigeria: An Error Correction Analysis", International Journal of Business and Management Review (IJBMR), Vol.1, No.3, pp. 35-55, September 2013.
- Stawska, J., (2012), "The Impact Of The Monetary - Fiscal Policy Mix On Investments Of Euro Area Countries In The Context Of The Financial Crisis", Science and Studies of Accounting and Finance: Problems and Perspectives, Volume 8, Number 1, pp.228-236.
- Silva, C., G., ve Vieira, F., V., (2014), "Monetary and Fiscal Policy in the World Economy: Coordination Before and After the Financial Crisis", Área: Macroeconomia Aplicada 36. Encontro Brasileiro De Econometria 9-12/Dezembro/2014 - Natal - RN.
- Toby, A., J., ve Peterside, D., "Monetary Policy, Bank Management and Real Sector Finance in Nigeria: Who is to Blame?", Proceedings of the First Middle East Conference on Global Business, Economics, Finance and Banking (ME14 DUBAI Conference) Dubai, 10-12 October 2014 ISBN: 978-1-941505-16-8 Paper ID_D482.
- Tafuro, A., (2015), The Effects of Fiscal Policy on Employment: an Analysis of the Aggregate Evidence, **Ca' Foscari University of Venice, Department of Economics, Working Paper**, No. 03/WP/2015.
- Tiryakioğlu, M., (2004), "Yenilikçi Rekabet Stratejileri Açısından Türk İmalat Sanayi ve Yenilikçilik", **3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Osmangazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., s.503-516, Eskişehir.
- Taymaz, E. (2001), **Ulusal Yenilik Sistemi, Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri**, TÜBİTAK/ TTVG/DİE, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Countries use monetary and fiscal policies to achieve their macro economic goals. Macro economic performance criterias related to internal balance are economic growth, unemployment rate and inflation rate. The implementation of monetary and fiscal policies supporting each other makes it easier to reach the targets related to the performance criteria of an economy.

Macroeconomic policies are used to achieve a steady growth that is not inflationary. To achieve this goal, there are two main groups of policy instruments; one is about monetary conditions and the other is about financial conditions. Monetary instruments are used by the Central Bank and financial instruments are used by the Ministry of Finance . The aims and results of policy precautions taken by these two institutions often conflict with each other. Therefore, effective implementation of policy decisions requires policy coordination to achieve the set goals. Policy coordination should be supported by tangible, institutional and business arrangements such as the money and financial coordination board. Successful macroeconomic policy management is required to achieve sustainable economic growth with a stable inflation rate. Monetary and fiscal policies are two measures of macroeconomic management. The government may enforce a restrictive monetary policy by reducing the money supply or increasing the policy interest rate. On the contrary, the government can implement an expansionary monetary policy by increasing the money supply or reducing the policy interest rate.

It is seen that monetary policy is implemented in time as monetary targeting strategy, sometimes in exchange rate targeting, and sometimes in the form of inflation targeting. Especially the main target of monetary policies implemented since the 1990s has been determined to ensure price stability. However, the global crisis that emerged in 2008 also affected monetary policy practices.

The emergence of the global financial crisis in 2008 caused countries to use a wide variety of tools to tackle the negative effects of this deep crisis. Estimates of the implementation of the monetary policy made it clear that this policy was used more intensively by developed countries, especially after the intensification of the short-term interest rates, especially after the intensification of the global financial crisis. On the other hand, fiscal policy was also used as an important economic tool against the effects of the crisis. The global financial crisis has had a profound impact on monetary policy implementation in various countries. Due to the velocity and strength of developments in the financial markets and the economy, monetary policy makers are able to conduct ex-ante analyzes that are previously under their responsibility, extensively predicting possible changes in their vehicles or communications.

This study investigates whether monetary and fiscal policy can affect manufacturing industry employment tendency. The article comprise the 2009: 01-2019: 10 period with monthly data and tries to explain the issue with VAR analysis. In this study, manufacturing industry is represented by employment figures and monetary policy by M1 Money Supply, M2 Money Supply, Total Time Deposit, and fiscal policy by Total Tax Revenues, Indirect and Direct Taxes. In this study, double logarithmic model was used as econometric model. The analyzes were performed in Gretl program.

At the end of the study; According to the monthly data for the period of 2009: 01-2019: 10, the following results have emerged.

- ✓ With a 5% margin of error (95% confidence), in the long run there is a positive relationship between M1 money supply and employment in the manufacturing industry, but in the short run; there is no relationship between the two variables,
- ✓ With 10% error margin (90% confidence), in the long run there is a negative relationship between M2 money supply and employment in the manufacturing industry, but in the short term; there is no relationship between the two variables,
- ✓ With a 5% margin of error (95% confidence), in the short run there is a negative relationship between total time deposits and employment in the manufacturing industry, but there is no relationship between the two variables in the long run,
- ✓ With a 10% margin of error (90% confidence), in the long run there is a positive relationship between indirect taxes and employment in the manufacturing industry, but there is no relationship between the two variables in the short term,
- ✓ It has been determined that there is no relationship between total tax revenues, direct taxes variables and employment of manufacturing industry in both the short and long run.

The results of this study which comprises the 2009: 01-2019: 10 period with monthly data in Turkey is the effect of monetary and fiscal policies which are named as stabilization policy, on manufacturing employment is vary in the long and short run. Turkey results obtained for this study are similar to those stated in the literature.

YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELERDE TEKNOLOJİK ÜRÜN İHRACATININ BELİRLEYİCİLERİ: EKONOMİK BÜYÜME, DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE AR-GE HARCAMALARININ ETKİLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME

Ömer Faruk Biçen^{1*+}

¹Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

*ofbicen@balikesir.edu.tr

+ORCID: 0000-0003-1021-5198

Öz– Küresel ekonomide ülkelerin gelişmişlik düzeyine yönelik en önemli göstergelerden biri de küresel mal piyasalarına ihraç edilen ürünlerin teknolojik içeriğidir. Dünya Bankası verileri incelendiğinde dünyadaki toplam teknolojik ürün ihracatının yaklaşık % 61,5’i yüksek gelirli ülkeler tarafından yapılmaktadır. Bu çalışmanın amacı da 2000-2015 döneminde yüksek gelirli otuz sekiz ülkede ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve AR-GE harcamalarının teknolojik ürün ihracatı üzerindeki etkilerini incelemektir. Panel eşbütünleşme testi sonucunda sadece AR-GE harcamaları ile teknolojik ürün ihracatı verileri arasında uzun dönemli bir ilişkiye ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; AR-GE harcamalarında % 1 düzeyindeki artış kısa dönemde teknolojik ürün ihracatını yaklaşık % 0,78 arttırmaktayken, uzun dönemde ise katsayı anlamsız olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler – Teknolojik Ürün İhracatı, Ekonomik Büyüme, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ar-Ge Harcamaları.

THE DETERMINANTS OF TECHNOLOGICAL PRODUCT EXPORT IN HIGH INCOME COUNTRIES: AN INVESTIGATION ON THE EFFECTS OF ECONOMIC GROWTH, FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND R&D EXPENDITURES

Abstract – In global economy, one of the most important indicators for the level of development of the countries is the technological content of the products exported to the global commodity markets. When the World Bank data is analyzed, approximately 61.5% of the total technological product exports in the world are made by high income countries. The aim of this study is to examine the effects of economic growth, foreign direct investment and R&D expenditures on technological product exports in thirty-eight high income countries in the period of 2000-2015. As a result of the panel cointegration test, a long-term relationship has been reached only between R&D expenditures and technological product export data. According to the results obtained; While the increase in R&D expenditures by 1% increased the technological product exports by 0.78% in the short-run, the coefficient was found to be insignificant in the long-run.

Keywords – Technological Product Export, Economic Growth, Foreign Direct Investment, R&D Expenditures.

1.Giriş

Dünya ekonomisinde yaklaşık olarak son 40 yıllık dönemde meydana gelen hızlı dönüşümün arkasında, teknolojik dönüşüm ve imkanların nicel ve nitel olarak gelişmesinin ciddi etkileri olduğu bilinen bir gerçektir. Dünya ekonomisinde söz sahibi olan yüksek gelirli ülkeler, bu hakimiyeti yeni ürün, süreç ve yöntemler geliştirmek suretiyle veya kısaca inovasyon faaliyetleriyle sağlamaktadır (Sara vd., 2012: 88). Geçmiş dönemlerde ülkeler arasındaki kalkınma açığı tasarruf ve yatırım imkanları arasındaki farklılıklara indirgenirken, günümüzde ülkeler arasındaki bu açık daha kompleks bir yöne doğru itilmektedir. Üretim faaliyetleri için geçerli olan bu kompozisyon dış ticaret faaliyetleri için de geçerlidir. Küresel ekonomiye inovatif ürün, süreç veya yöntemlerle dahil olamayan ülkeler, küresel mal ve hizmet ticaretinden de yeteri kadar pay alamamaktadırlar. Bu da kalkınma açığının varlığını sürdürmesi veya bu açığın daha da büyümesi anlamına gelmektedir.

OECD (2011), dış ticarete konu olan mal ve hizmetleri düşük teknolojiye sahip mal ve hizmetler, orta-alt düzey teknolojiye sahip mal ve hizmetler, orta-üst düzey teknolojiye sahip mal ve hizmetler ve yüksek teknolojiye sahip mal ve hizmetler olmak üzere dört gruba ayırmaktadır. Bu ayrımın odak noktası, üretilen ve dış ticaret konu olan mal ve hizmetlerin içerisindeki AR-GE harcamalarının ve yoğunluğunun payıdır.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin (Çin gibi bazı ülkeler istisna olarak) ihracata katıldıkları ürünler büyük oranda doğal kaynak, hammadde ve emek yoğun sanayi ürünleridir. Yüksek gelirli ülkeler ise, uzay teknolojileri, bilgisayar, ilaç, elektrikli makineler, kimya, elektronik ve telekomünikasyon vb. sektörleri içine alan teknolojik ürünlerin ihracatında ön plan çıkmış durumdadırlar. Bu durum aynı zamanda, ülkedeki AR-GE faaliyetleri sonucunda meydana gelen inovatif çıktının da önemli bir göstergesidir (Falk, 2009: 1025). Teknolojik ürün ihracatı ülkelerin küresel ticaretten daha fazla pay alabilmenin yanında, ülkeler için sürdürülebilir büyüme ve kalkınma için de önemli bir faktördür (Yoo, 2008: 523; Gökmen ve Türen, 2013: 217). Ülkelerin bunu başarabilmesi için belirli bir düzeyde teknolojik altyapıya sahip olmaları gereklidir. Günümüzde bunu başarabilenler büyük ölçüde yüksek gelir kategorisinde yer alan ülkelerdir.

Düşük gelirli ülkeler ise küresel ticaretten daha fazla pay alabilmek ve sürdürülebilir bir büyüme sürecini başlatabilmek için teknolojik altyapılarını güçlendirmeleri gerekmektedir. Düşük gelirli ülkelerin önünde iki seçenek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, belirli bir teknolojik altyapıya AR-GE faaliyetleri yoluyla kendi imkanlarıyla ulaşmak. Diğeri ise, yeni teknolojileri doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla elde edebilmektir. Doğrudan yabancı yatırımların buradaki fonksiyonu oldukça önemlidir. Çünkü doğrudan yabancı yatırımlar ülkelere sadece sermaye ve üretim kapasitesi kazandırmamakta, aynı zamanda yeni teknolojilerle üretim yapısının modernleşmesine de katkı sağlamaktadırlar (Bozdağlıoğlu ve Özpınar, 2011: 40). Özellikle teknolojik altyapısı zayıf olan düşük gelirli ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar AR-GE faaliyetlerine kıyasla daha önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde belirli bir teknolojik altyapıya kavuşan ülkeler büyüme sürecini başlattıktan sonra, büyümenin kendisi de yurtiçi yatırımları arttırarak, teknolojik gelişmeleri destekleyerek ve ticarete konu olan malların küresel rekabet gücünde artışa yol açarak teknolojik ürün ihracatını destekleyebilmektedir (Bilgin ve Şahbaz, 2009: 181).

Çalışmanın temel amacı, teknolojik ürün ihracatında yüksek bir paya sahip olan yüksek gelirli ülkelerde teknolojik ürün ihracatının belirleyici faktörlerinin belirlenmesidir. Çalışma giriş bölümü de dahil olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünü izleyen ikinci bölümde teknolojik ürün ihracatını belirleyen faktörleri inceleyen çalışmaların bazılarında özet olarak yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, çalışmanın modeli ve veri seti tanıttıldıktan sonra uygun ampirik yöntemin belirlenmesine yönelik bazı önsel testler yer almaktadır. Ardından teknolojik ürün ihracatının belirleyici faktörlerine yönelik bulgular ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2.Literatür

Teknolojik ürün ihracatının belirleyici unsurlarına yönelik olarak literatür incelendiğinde; Seyoum (2005), Braunerhjelm ve Thulin (2006), Zhang (2007), Tebaldi (2011), Sara vd. (2012), Wana İsmail (2013), Gökmen ve Türen (2013), Sandu ve Ciocanel (2014), Kılıç vd. (2014), Akhvlediani ve Sledziewska (2015), Kabaklarlı vd. (2017) ve Kızılkaya vd. (2017) tarafından yapılan çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların sonuçlarına yönelik özet bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Literatürde Yer Alan Bazı Çalışmalara Ait Özet Bilgiler

Yazar/Yazarlar	Ülke-Ülke Grubu / Araştırma Dönemi	Araştırma Yöntemi	Elde Edilen Sonuçlar
Seyoum (2005)	55 Ülke / 2000	Faktör Analizi, Yatay Kesit Regresyon	Doğrudan yabancı yatırımlar, ülke içerisindeki teknolojik ürünlere talep ve ülkenin teknolojik altyapı düzeyi ile teknolojik ürün ihracatı arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur.
Braunerhjelm ve Thulin (2006)	19 OECD Ülkesi / 1981-1999	Panel Sabit Etkiler	ARGE harcamalarının milli gelirdeki payında meydana gelen artış teknolojik ürün ihracatını olumlu etkilerken, piyasa büyüklüğünün (GSYH) teknolojik ürün ihracatı üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.
Zhang (2007)	87 Ülke / 1985-1998	Yatay Kesit Regresyon, Panel Regresyon	Kişi başına doğrudan yabancı yatırım düzeyindeki değişim ile kişi başına endüstriyel teknoloji düzeyindeki değişim kişi başına düşen teknolojik ürün ihracatını pozitif yönde etkilerken, kişi başına endüstriyel teknoloji düzeyindeki değişim de aynı şekilde teknolojik ürün ihracatının imalat sanayi ihracatı içerisindeki payını pozitif yönde etkilemektedir.
Tebaldi (2011)	99 Ülke / 1980-2008	Panel Regresyon	Beşeri sermaye, doğrudan yabancı yatırımlar ve dışa açıklık teknolojik ürün ihracatını belirleyen başlıca değişkenlerdir. Kurumlar ise teknolojik ürün ihracatını doğrudan etkilememekle birlikte, beşeri sermaye ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerine doğrudan etkilerle dolaylı yoldan etkilemektedir.
Sara vd. (2012)	120 Ülke / 2008	Yatay Kesit Regresyon	İnovatif faaliyetler teknolojik ürün ihracatını olumlu yönde etkilemektedir.
Wana İsmail (2013)	10 Asya Ülkesi / 2004-2009	Panel Regresyon	İnovatif faaliyetler teknolojik ürün ihracatını olumlu yönde etkilemektedir.
Gökmen ve Türen (2013)	AB-15 / 1995-2010	Panel Eşbütünleşme, FMOLS, Panel Nedensellik	Ekonomik özgürlük düzeyi, beşeri sermaye düzeyi ve doğrudan yabancı yatırımlar

			teknolojik ürün ihracatını pozitif yönde etkilemektedir.
Sandu ve Ciocanel (2014)	AB-26 / 2006-2010	Panel Sabit Etkiler	ARGE harcamalarının milli gelirdeki payı ile teknolojik ürün ihracatı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Fakat özel kesim ARGE harcamalarının kamu kesimi ARGE harcamalarına kıyasla etkisi daha güçlüdür.
Kılıç vd. (2014)	G-8 Ülkeleri / 1996-2011	Panel EKK, Panel Nedensellik	ARGE harcamaları ve reel efektif döviz kurunun teknolojik ürün ihracatı üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır.
Akhvlediani ve Sledziewska (2015)	AB-15, Polonya, Çekya, Slovakya, Macaristan (Visegrad-4 Grubu) / 1999-2011	Poisson Pseudo En Çok Olabilirlik	AB-15 için ticaret ortağının benzer fiziki ve beşeri sermaye birikimine sahip olması teknolojik ürün ihracatı üzerinde olumlu bir etki meydana getirirken, V-4 için ise ticaret ortakları ile arasındaki fiziki sermaye stokundaki farklılıklar teknolojik ürün ihracatı üzerinde olumlu etkilere yol açmaktadır.
Kabaklarlı vd. (2017)	14 OECD Ülkesi / 1989-2015	Panel Eşbütünleşme, Havuzlanmış Ortalama Grup Tahminçisi	Patent başvuru sayısı ile doğrudan yabancı yatırımlar teknolojik ürün ihracatını pozitif yönde etkilerken, ekonomik büyüme ile yatırım artışı ise negatif yönde etkilemektedir.
Kızılkaya vd. (2017)	Gelişmekte Olan 12 Ülke / 2000-2012	Panel Eşbütünleşme, Panel DOLS, Panel FMOLS	Doğrudan yabancı yatırımlar, dışa açıklık, kişi başına düşen gelir ve patent başvuruları teknolojik ürün ihracatını pozitif yönde etkilerken, ARGE harcamalarının etkisi ise anlamsızdır.

Tablo 1’de literatürde yer alan çalışmalardan 12 tanesine ait bulgulara göre, doğrudan yabancı yatırımlar, teknolojik altyapı düzeyi, AR-GE harcamaları ve inovatif faaliyetler, beşeri sermaye, ülkenin dışa açıklık düzeyi, ekonomik özgürlükler, reel efektif döviz kuru ve patent başvuru sayısı gibi faktörler teknolojik ürün ihracatını pozitif yönde etkilemektedir. Diğer yandan teknolojik ürün ihracatını negatif yönde etkileyen az sayıda değişken de mevcuttur. Bu değişkenler; piyasa büyüklüğü (Braunerhjelm ve Thulin (2006)), büyüme ve yatırımlardır (Kabaklarlı vd. (2017)).

3. Ekonometrik Analiz

Bu alt başlıkta, ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve AR-GE harcamalarının teknolojik ürün ihracatı üzerindeki etkileri 2000-2015 dönemini kapsayacak şekilde

ampirik olarak analiz edilmektedir. Analiz bulgularına geçmeden önce kullanılacak model ve veri seti hakkında bilgi verilmiştir.

3.1. Model ve Veri Seti

Çalışmanın örneklemini Dünya Bankası sınıflamasına göre yüksek gelir grubunda bulunan ülkeler oluşturmaktadır. 2000-2015 dönemi için veri setine ulaşılabilen yüksek gelir grubunda bulunan otuz sekiz ülke analize dahil edilmiştir¹.

¹ İsveç, Arjantin, Norveç, Avusturya, İspanya, Belçika, Hollanda, Kanada, Singapur, Hırvatistan, Slovenya, Kıbrıs Rum K., Rusya, Çekya, Lüksemburg, Danimarka, Litvanya, Estonya, Letonya, Finlandiya, Fransa, Polonya, Almanya, Portekiz, Yunanistan, Hong Kong, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Güney Kore, Kuveyt, Trinidad ve Tobago, Birleşik Krallık, ABD ve Uruguay.

Tablo 2. Modelde Kullanılan Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişken	Açıklama	Kaynak	Seri Numarası
TIHR	Reel Teknolojik Ürün İhracatının Logaritmik Değeri	The World Bank, World Development Indicators, High-Technology Exports (current US\$), Erişim: 07.11.2019.	TX.VAL.TECH.CD
BÜY	Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasılının Logaritmik Değeri	The World Bank, World Development Indicators, GDP (current US\$), Erişim: 07.11.2019.	NY.GDP.MKTP.CD
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımların GSYH İçerisindeki Payı	The World Bank, World Development Indicators, Foreign Direct Investment, Net Inflows (% of GDP), Erişim: 07.11.2019.	BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS
ARGE	Reel AR-GE Harcamalarının Logaritmik Değeri	The World Bank, World Development Indicators, Research and Development Expenditure (% of GDP), Erişim: 07.11.2019.	GB.XPD.RSDV.GD.ZS

Veri seti, Dünya Bankası veri tabanı aracılığıyla oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan değişkenler ile bu değişkenlerin açıklamaları ve kaynaklarına yönelik bilgiler Tablo 2’de yer almaktadır. AR-GE değişkeni Dünya Bankası veri tabanında GSYH oranı şeklinde yer aldığından, önce miktar olarak hesaplanmış, ardından BÜY ve TIHR değişkeniyle birlikte GDP Deflatörü yardımıyla reel hale

getirildikten sonra logaritması alınmıştır. DYY değişkeni ise GSYH oranı olarak kullanılmaktadır. Yüksek gelirli otuz sekiz ülkede büyümenin, doğrudan yabancı yatırımların ve AR-GE harcamalarının teknolojik ürün ihracatını ne yönde etkilediğini tahmin etmek için Denklem 1, Denklem 2 ve Denklem 3’te tanımlanan panel veri modelleri oluşturulmuştur.

$$TIHR_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 BÜY_{it} + \gamma_{it} \quad (1)$$

$$TIHR_{it} = \delta_0 + \delta_1 DYY_{it} + \omega_{it} \quad (2)$$

$$TIHR_{it} = \beta_0 + \beta_1 ARGE_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$(i=1, \dots, N; t=1, \dots, T)$$

Her üç modelde de gösterildiği gibi, i ülkesinin t dönemindeki reel teknolojik ürün ihracatının logaritmik değeri ($TIHR_{it}$) bağımlı değişken olarak alınmıştır. Modellerdeki bağımsız değişkenler ise sırasıyla Denklem 1’de reel gayri safi yurtiçi hasılının logaritmik değeri ($BÜY_{it}$), Denklem 2’de doğrudan yabancı yatırımların

GSYH’deki payı (DYY_{it}) ve Denklem 3’te ise AR-GE harcamalarının logaritması alınmış reel değeri ($ARGE_{it}$)’dir. Bu değişkenlerin dışında modellerde yer alan Y_{it} , ω_{it} ve ε_{it} ise hata terimleridir. Ampirik analizler için Stata 14 paket programından yararlanılmıştır.

3.2. Uygun Ampirik Yöntemin Belirlenmesine Yönelik Önsel Testler

Ekonometrik analizlerde seriler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde serilerin durağanlığı “sahte regresyon” sorunuyla karşılaşılmaması için önemli bir koşuldur. Panel veri modellerinde de değişkenlerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesinde zaman serisi analizinde olduğu gibi birim kök testleri kullanılmaktadır. Ancak, her bir birime ait hata teriminin diğer birimlere ait hata

terimleriyle ilişkili olduğunu ifade eden yatay kesit bağımlılığı durumu, panel birim kök testlerinin birinci kuşak ve ikinci kuşak panel birim kök testleri olarak iki gruba ayrılmasına yol açmıştır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 199; Baltagi, 2005: 238). Birinci kuşak panel birim kök testleri yatay kesit bağımlılığını dikkate almamakta iken, ikinci kuşak panel birim kök testleri ise yatay kesit bağımlılığı dikkate almaktadırlar.

Tablo 3. Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılığı (CD) Testi Sonuçları

Değişkenler	CD Test Sonuçları	Prob.
TIHR	14.72	0.000
BÜY	76.54	0.000
DYY	16.16	0.000
ARGE	68.60	0.000

Çalışmada, birim boyutunun zaman boyutundan büyük olması ($N > T$) nedeniyle yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinde $N > T$ olduğu durumda daha iyi sonuçlar ortaya koyan ve Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) regresyon tahmininden elde edilen hata terimlerinden hareket eden Pesaran (2004) CD testi kullanılmıştır (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 105). Bu teste göre, H_0 hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade ederken alternatif hipotez ise yatay kesit bağımlılığının bulunduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD (Cross Sectional Dependence) Testi ile her bir birime ait hata teriminin diğer birimlere ait hata terimleriyle ilişkili olup olmadığı araştırılmıştır. Tablo 3’te de görüldüğü gibi elde edilen olasılık değerine göre yatay kesit

bağımlılığı olmadığını ifade eden H_0 hipotezi tüm değişkenler için reddedilmiştir. Yani, tüm seriler için yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır.

Bu durumda, değişkenlerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesinde Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross Sectional Augmented Dickey-Fuller) Birim Kök testinin uygun bir test olduğuna karar verilmiştir. Bu testte, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş biçimi kullanılmaktadır. Bu regresyonun birinci farkı alındığında birimlere ait hata terimlerinin arasındaki ilişki ortadan kalkmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 84).

Tablo 4. Pesaran (2007) CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	t-ist.	Güven Aralıkları			Sonuç
		% 1	% 5	% 10	
TIHR	-1,775	-2,250	-2,110	-2,030	I(0)
BÜY	-2,027				
DYY	-1,741				
ARGE	-2,020				
DTIHR	-2.572*	-2.260	-2.110	-2.030	I(1)
DBÜY	-2.260*				
DDYY	-3.108*				
DARGE	-2.394*				

Not: *% 1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4'te Pesaran (2007) CADF birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. Elde edilen CADF birim kök testi sonuçlarına göre, tüm serilerin % 1 anlamlılık düzeyinde birinci farkında durağan (I(1)) olduğu görülmektedir.

3.3. Ampirik Yöntem ve Bulgular

Düzye durağan olmayan serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini belirlemek için eşbütünleşme testlerinden yararlanması gerekmektedir. Uygun eşbütünleşme yöntemine karar

vermeden önce yine modellerde yatay kesit bağımlılığı ve homojenliğin belirlenmesi önem taşımaktadır. Yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinde yine yukarıda da değinildiği gibi $N > T$ olduğu durumda daha iyi sonuçlar üretebilen Pesaran (2004) CD testinden yararlanılmıştır. Yine modellerdeki sabit ve eğim parametrelerinin homojen veya heterojen olup olmadıkları da Swamy S testi yardımıyla belirlenebilmektedir. Swamy S testinde H_0 hipotezi modeldeki sabit ve eğim parametrelerinin homojen olduğunu belirtmektedir.

Tablo 5. Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılığı (CD) ve Swamy S Homojenlik Testi Sonuçları

Model	CD Test Sonuçları	Prob.	Swamy S Testi Sonuçları	Prob.
Model 1	6.25	0.000	34677.98	0.000
Model 2	12.10	0.000	34941.55	0.000
Model 3	11.33	0.000	28123.91	0.000

Tablo 5'te yer alan sonuçlar incelendiğinde her üç modelde de H_0 hipotezinin reddedildiği ve dolayısıyla yatay kesit bağımlılığının bulunduğu görülmektedir. Aynı zamanda, Swamy S testi sonuçları da modellerin tamamındaki sabit ve eğim parametrelerinin heterojen

olduğu ifade etmektedir. Bu durumda, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesinde kullanılacak olan eşbütünleşme testinin yatay kesit bağımlılığını ve parametrelerdeki heterojenliği dikkate alması gerekmektedir.

Tablo 6. Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	Katsayı	T-bar	Prob.
Model 1	-0,584	-2,178	> 0,10
Model 2	-0,434	-1,586	> 0,10
Model 3	-0,775	-2,852	<= 0,01

Tablo 6'da heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığı durumlarında kullanılabilen ve hata düzeltme temelli bir yaklaşım olan Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) eşbütünleşme testi sonuçları gösterilmektedir. Ulaşılan sonuçlara göre, Yüksek Gelirli ekonomiler için yalnızca ARGE ve TIHR arasında ilişkiyi inceleyen Model 3'te eşbütünleşme olduğu görülmektedir. BÜY ve DYY değişkenleri ile TIHR değişkeni arasında ise eşbütünleşme yoktur.

Dolayısıyla, yalnızca Model 3'te yer alan ARGE ve TIHR serileri arasındaki uzun ve kısa dönem katsayıları

hesaplanabilmektedir. Uzun ve kısa dönem katsayıların hesaplanmasında düzeyde durağan olmayan seriler için yatay kesit bağımlılığı ile sabit ve eğim parametrelerindeki heterojenliğe karşı dirençli olan Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler (DCCE) Tahmincisi kullanılmıştır. DCCE tahmincisinde, gözlenemeyen faktörlerin temsil edilmesi amacıyla serilerin yatay kesit ortalamaları modele eklenmekte ve birinci farkların yatay kesit ortalamaları modele eklenerek şokların heterojen etkileri giderilmektedir. Yine DCCE tahminlerinin birimlere göre ortalamaları alınarak, Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup Tahmincisi elde edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 311).

Tablo 7. Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup Tahmincisine Göre Model 3'e Ait Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

Bağımlı Değişken: DTIHR			
Kısa Dönem Tahmini	Katsayı	Z-ist.	Prob.
DLTIHR	0,9683	1,24	0,216
DLARGE	-0,2342	-0,09	0,925
<i>DARGE</i>	<i>0,7819</i>	<i>4,39</i>	<i>0,000*</i>
Uzun Dönem Tahmini			
<i>LTIHR (HDT)</i>	<i>-0,6380</i>	<i>-8,75</i>	<i>0,000*</i>
LARGE	-0,7724	-0,63	0,525
C	35,5229	1,56	0,119

Not: *% 1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 7'de yer alan Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup Tahmincisi sonuçlarının da gösterdiği gibi, ARGE harcamalarında meydana gelen % 1 artış kısa dönemde teknolojik ürün ihracatını yaklaşık olarak % 0,78 arttırmaktadır. Uzun dönemde ise ARGE harcamalarını ifade eden katsayının anlamsız olduğu görülmektedir. Kısaca ARGE değişkeni TIHR değişkenini yalnızca kısa dönemde etkilemekte iken, uzun dönemde ise herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Tablo 8'de yer alan Hata Düzeltme Parametresinin (LTIHR (HDT)) de negatif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, belirli bir dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin yaklaşık % 63'ü bir sonraki dönemde giderilmektedir.

4. Sonuç

Dünya Bankası sınıflaması çerçevesinde yüksek gelir grubu içerisinde yer alan otuz sekiz ülkede teknolojik ürün ihracatının belirleyicileri 2000-2015 dönemi için incelenmiştir. Teknolojik ürün ihracatının belirleyici faktörleri olarak kabul edilen değişkenler, literatürdeki çalışmalarla da paralel olarak ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve AR-GE harcamalarıdır.

Ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve AR-GE harcamalarının teknolojik ürün ihracatı üzerindeki etkilerine yönelik olarak üç ayrı model oluşturulmuştur. Yapılan önsel testler ve eşbütünlük testleri sonucunda yalnızca AR-GE harcamaları ile teknolojik ürün ihracatı arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

AR-GE harcamaları ve teknolojik ürün ihracatı arasındaki ilişkiye ait kısa ve uzun dönem katsayılarına ait bulguların birbirinden farklılaştığı görülmüştür. Buna göre, AR-GE harcamalarında meydana gelen % 1 düzeyindeki artış kısa dönemde teknolojik ürün ihracatını yaklaşık % 0,78 arttırırken, uzun dönemde ise katsayı anlamsız bulunmuştur. Kısaca, AR-GE harcamaları teknolojik ürün ihracatını yalnızca kısa dönemde etkilemekte, uzun dönemde ise AR-GE harcamalarının teknolojik ürün ihracatı üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Hata Düzeltme Parametresi de negatif ve anlamlıdır. Buna göre, bir dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin yaklaşık % 63'ü bir sonraki dönemde giderilmektedir.

Elde edilen bulguların literatürde incelenen çalışmaların bazılarıyla örtüştüğü, bazılarıyla da ayrıştığı görülmektedir.

Fakat, bu çalışmaların bazıları yüksek ve düşük gelirli ülkeler arasında bir ayrıma gitmedikleri için doğrudan bir karşılaştırma yapmak doğru olmayacaktır. Çalışmada ulaşılan sonuçlarla, literatürde yüksek gelir seviyesinde bulunan ülkeleri ele alan çalışmaların sonuçları arasında yapılacak olan karşılaştırma daha anlamlıdır. Buna göre; Braunerhjelm ve Thulin (2006), Sandu ve Ciocanel (2014) ve Kılıç vd. (2014) tarafından yapılan çalışmalarda yüksek gelir grubunda yer alan ülkelerde AR-GE harcamalarının teknolojik ürün ihracatını arttıracığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Braunerhjelm ve Thulin (2006) çalışmasında bu çalışmada da olduğu gibi ekonomik büyümenin (veya piyasa genişliğinin) teknolojik ürün ihracatı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı bulgusu önemlidir.

Bu çalışmanın bulgularından farklı bir sonuca ulaşmış olan Gökmen ve Türen (2013) ve Kabaklarlı vd. (2017)'nin çalışmalarında ise yüksek gelirli ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar teknolojik ürün ihracatını olumlu yönde etkilemektedir. Yine Kabaklarlı vd. (2017)'ye göre ekonomik büyüme teknolojik ürün ihracatını negatif yönde etkilemektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar literatürdeki çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde, yüksek ve düşük gelirli ülkelerde teknolojik ürün ihracatının belirleyicileri birbirinden farklılaşmaktadır. Düşük gelirli ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar daha ön plandayken, belirli bir teknolojik altyapıya sahip olan yüksek gelirli ülkeler için AR-GE harcamaları daha önemlidir. Ancak AR-GE harcamalarının etkisi de kısa dönemlidir. Yavaş büyüyen ve AR-GE harcamalarının uzun dönemde teknolojik ürün ihracatı üzerinde etkisinin sınırlı olduğu yüksek gelirli ülkeler karşısında, teknolojiye yatırım yapan, teknolojik altyapısını güçlendiren, doğrudan yabancı sermayeyi ülkeye çekebilen ve hızlı büyüme kaydeden düşük gelirli ülkelerin uzun vadede yüksek gelirli ülkelere kıyasla daha avantajlı oldukları söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akhvlediani, T.; Śledziewska, K. (2015), What Determines Export Performances in High-tech Industries?, Working Paper Delab UW, NR 05.
- Baltagi, B. H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, John Wiley and Sons.
- Bilgin, C.; Sahbaz, A. (2009), Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 177-198.
- Bozdağlıoğlu, E. Y.; Özpınar, Ö. (2011), Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye’nin İhracat Performansına Etkilerinin VAR Yöntemi ile Tahmini. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(3), 39-63.
- Braunerhjelm, P.; Thulin, P., (2003), Can Countries Create Comparative Advantages? R&D-Expenditures, High-Tech Exports and Country Size in 19 OECD-Countries, 1981–1999, CESIS Electronic Working Paper Series, Paper No. 61, 1-31.
- Falk, M. (2009), High-Tech Exports and Economic Growth in Industrialized Countries. *Applied Economics Letters*, 16(10), 1025-1028.
- Gengenbach, C.; Urbain, J. P.; Westerlund, J. (2016), Error Correction Testing in Panels with Common Stochastic Trends. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 982-1004.
- Gökmen, Y.; Turen, U., (2013), The Determinants of High Technology Exports Volume: A Panel Data Analysis of EU-15 countries, *International Journal of Management, Economics and Social Sciences*, 2(3), 217-232.
- Kabaklarlı, E.; Duran, M. S.; Üçler, Y. T. (2017), The Determinants of High-Technology Exports: A Panel Data Approach For Selected OECD Countries, *Dubrovnik International Economic Meeting* 3(1), pp. 888-900.
- Kılıç, C.; Bayar, Y.; Özekicioğlu, H., (2014), Araştırma Geliştirme Harcamalarının Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Üzerindeki Etkisi: G-8 Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 115-130.
- Kızılkaya, O.; Sofuoğlu, E.; Ay, A. (2017), Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı Üzerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dışa Açıklığın Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkelerde Panel Veri Analizi. *Doğus University Journal*, 18(1), 63-78.
- OECD (2011), ISIC Rev. 3 Technology Intensity Definition, Classification of Manufacturing Industries into Categories Based on R&D Intensities, <http://www.oecd.org/sti/ind/48350231.pdf>, 31.10.2019.
- Pesaran, M. H. (2004), General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, CESifo Working Paper Series No. 1229; IZA Discussion Paper No. 1240.
- Pesaran, M. H. (2007), A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Sandu, S.; Ciocanel, B. (2014), Impact of R&D and Innovation on High-tech Export, *Procedia Economics and Finance*, 15, 80-90.
- Sara, T. S.; Jackson, F. H.; Upchurch, L. T., (2012), Role of Innovation in Hi-Tech Exports of a Nation. *International Journal of Business and Management*, 7(7), 85-93.
- Seyoum, B. (2004), The Role of Factor Conditions in High-Technology Exports: An Empirical Examination, *The Journal of High Technology Management Research*, 15(1), 145-162.
- Tebaldi, E. (2011), The Determinants of High-Technology Exports: A Panel Data Analysis. *Atlantic Economic Journal*, 39(4), 343-353.
- The World Bank (2019), World Development Indicators, High-Technology Exports (current US\$), <https://data.worldbank.org/>, 07.11.2019.
- The World Bank (2019), World Development Indicators, Research and Development Expenditure (% of GDP), <https://data.worldbank.org/>, 07.11.2019.
- The World Bank (2019), World Development Indicators, Foreign Direct Investment, Net Inflows (% of GDP), <https://data.worldbank.org/>, 07.11.2019.
- The World Bank (2019), World Development Indicators, GDP (current US\$), <https://data.worldbank.org/>, 07.11.2019.
- Wana Ismail, N. (2013), Innovation and High-Tech Trade in Asian Countries. *International Conference on Recent Developments in Asian Trade Policy and Integration*, Kuala Lumpur, 1-19.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2012), *Panel Veri Ekonometrisi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2017), *Panel Zaman Serileri Analizi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Yoo, S. H. (2008), High-Technology Exports and Economic Output: An Empirical Investigation. *Applied Economics Letters*, 15(7), 523-525.
- Zhang, K. H. (2007), Determinants of Complex Exports: Evidence from Cross-Country Data for 1985-1998. *Economia Internazionale/International Economics*, 60(1), 111-122.

EXTENDED ABSTRACT

It is a known fact that behind the rapid transformation in the world economy in the last 40 years, technological transformation and the qualitative and quantitative development of opportunities have serious effects. High income countries, which have a voice in the world economy, achieve this dominance by developing new products, processes and methods or, in short, through innovation activities. While the development gap between countries has been reduced to differences between savings and investment opportunities in the past, this gap between countries is being pushed in a more complex direction. This composition, which is valid for production activities, is also valid for foreign trade activities. Countries that cannot participate in the global economy with innovative products, processes or methods cannot get enough shares in the global trade of goods and services. This means that the development gap persists or this gap grows further.

Today, the products that developing countries participate in export are mostly natural resources, raw materials and labor-intensive industrial products. High-income countries, on the other hand, include space technologies, computers, pharmaceuticals, electrical machines, chemistry, electronics and telecommunications, etc. They have come to the fore in the export of technological products, which include sectors. Low-income countries need to strengthen their technological infrastructure in order to get more share from global trade and to initiate a sustainable growth process. There are two options in front of low income countries. The first is to reach a certain technological infrastructure by means of its own R&D activities. The other is to obtain new technologies through foreign direct investments. The function of foreign direct investments here is very important. Foreign direct investments are more important than R&D activities, especially in low-income countries with weak technological infrastructure. After the countries that have reached a certain technological infrastructure thanks to foreign direct investments have started the growth process, the growth itself can also support the export of technological products by increasing domestic investments, supporting technological developments and causing an increase in the global competitiveness of the goods subject to trade.

The main purpose of the study is to determine the determining factors of technological product exports in high-income countries with a high share in technological product exports. Within the framework of the World Bank classification, the determinants of technological product exports in thirty-eight countries within the high income group were examined for the period 2000-2015. The variables that are accepted as the determining factors of technological product exports are economic growth, foreign direct investments and R&D expenditures in parallel with the studies in the literature.

Three different models were created for the effects of economic growth, foreign direct investments and R&D expenditures on technological product exports. As a result of the preliminary tests and cointegration tests, it was concluded that there is a significant relationship between R&D expenditures and technological product exports in the long term.

It has been observed that the findings of short and long term coefficients of the relationship between R&D expenditures and technological product exports differ from each other. Accordingly, the 1% increase in R&D expenditures increased the export of technological products by about 0.78% in the short term, while the coefficient is insignificant in the long run. In short, R&D spending affects the export of technological products only in the short term, and has no effect in the long term. It is concluded that Error Correction Parameter is also negative and meaningful. Accordingly, approximately 63% of the imbalances that occur in one period are eliminated in the next period.

It is seen that the findings obtained overlap with some of the studies examined in the literature and diverge with others. However, it would not be correct to make a direct comparison, as some of these studies do not distinguish between high and low income countries. The comparison between the results reached in the study and the results of the studies dealing with high income countries in the literature is more meaningful. According to this; Braunerhjelm and Thulin (2006), Sandu and Ciocanel (2014) and Kılıç et al. (2014), it was concluded that R&D expenditures in high-income countries will increase the export of technological products. Similarly, in the study of Braunerhjelm and Thulin (2006), the finding that economic growth (or market width) has no effect on the export of technological products, as in this study, is important.

Gökmen and Türen (2013) and Kabaklarli et al., Who reached a different result from the findings of this study. In the studies of (2017), foreign direct investments in high-income countries positively affect the export of technological products. Similarly, Kabaklarli et al. According to (2017), economic growth negatively affects technological product exports.

When the results obtained in the study are evaluated together with the studies in the literature, the determinants of technological product exports in high and low income countries differ from each other. While foreign direct investments are more prominent in low income countries, R&D investments are more important for high income countries with a certain technological infrastructure. However, the impact of R&D investments is also short-term. In the long term, it said that low-income countries that invest in technology, strengthen their technological infrastructure, attract foreign direct investment, and achieve rapid growth are more advantageous than high-income countries in the long term, compared to high-income countries where slow-growing and R&D spending has a limited impact on long-term technological product exports.

AVRUPA VE TÜRKİYE'DE LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE STANDARDİZASYON ÇALIŞMALARI Selminaz Adıgüzel^{1*+}¹Dr., Harran Üniversitesi Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

*sadiguzel@harran.edu.tr

+ORCID: 0000-0002-6808-2888

Öz- Teknolojik ve ekonomik gelişmelerin neticesi olarak insanın mükemmellik beklentileri arttı. Mükemmeliyetçi anlayış, bir ürünü, bir hizmeti, aynı ölçülerde aynı kalitede sunmaya başlayınca standartlaşma çalışmaları başladı. Standartlaşmanın yayılmasında çok büyük etkisi olan teknoloji, dünyanın sandığımız kadar büyük bir gezegen olmadığını gösterdi, E-ticaretle kıtalararası alışveriş hızlandı. Rekabet ortamında, şirketler, ürettiklerini hızlı bir şekilde teslim etmeğe, kaliteli ürün üretmeye ve tüketiciye kaliteli ürün sunmaya, odaklandılar. Uluslararası pazarda yer edinmek için düşük maliyetle taşıma, depolama, elleçleme, ulaştırma, müşteriye ucuza satma, üreticiye daha fazla kâr ettirme önem kazanmıştır. Bu bağlamda lojistik hizmetlerin ulusal ve uluslararası kurumlar tarafından kalitesinin tescillenmesi, uluslararası pazarlarda prestij kazanma ve rekabet edebilmenin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Araştırmada mevzuat ve literatür taranarak içerik analizi yöntemiyle, lojistik alanında Avrupa Birliği ve Türkiye'de standardizasyon çalışmaları ve belgelere yer verilmiştir. Araştırmamızın amacı, Türkiye'nin lojistik sektöründeki kalite çalışmalarının artırılmasıdır. Örnek çalışmalarının yaygınlık kazanması, uluslararası ticarete önemli bir lojistik planlamasıdır. Bu araştırmadan sonra ele alınacak çalışmalarda standart araştırmalarının artırılması sonuçların sektöre uygulanması ve Lojistik Performans İndeksi'ndeki Türkiye'nin sıralamasının yükseltilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler – Standardizasyon, Lojistik, İnovativ, Rekabet, E-Ticaret

THE STANDARDIZATION WORKS ON LOGISTICS SECTOR IN TURKEY AND EUROPE

Abstract – As a result of technological and economic developments, human excellent expectations have increased. When it started to demand perfectionist understanding, a product, a service, the same quality in the same dimensions, standardization studies began. Technology showed that the world is not as big a planet as we thought, E-commerce and transcontinental shopping accelerated. In a competitive environment, companies have focused on delivering their products quickly, producing quality and offering quality products to the consumer. In order to take place in the international market, it has become important to transport at low cost, storage, handling, transportation, selling to the customer cheaper and making more profit to the manufacturer. In this context, the registration of the quality of logistics services by national and international institutions has become an important element of gaining prestige and competing in international markets. In research, legislation and literature in the field of logistics by scanning the content analysis method in the European Union and Turkey are included standardization work and documentation. The aim of our research is to improve the quality of work in the logistics sector in Turkey. The prevalence of case studies is an important logistics planning in international trade. This research is aimed after the implementation of the industry standard in increasing the results of research will be discussed and upgrading of Turkey's ranking in the Logistics Performance Index. After this operation, improving the standard of research by accommodating the application is targeted to increase Turkey's ranking in the Logistics Performance Index. Due to the low standardization researches in the logistics sector, this subject, which we have dealt with, is expected to be a resource for the researchers and to be a model for the researchers carrying out institutional development studies in logistics management.

Keywords – Standardization, Logistics, Innovative, Competition, E-Commerce.

GİRİŞ

Uluslararası standartlara uygun mal ve hizmet üreten şirketler, uluslararası hukuk karşısında daha güçlü konuma gelir. Bir uçak şirketinin uluslararası standartlara uygun olmayan emniyet kemeri, yakıtı, ısıtma ve soğutma sistemleri ve verdiği eğitimler, şirketi milyonlarca dolar zarara uğratabilir. Standartlara uygunluk, ulusal ve uluslararası hukukta şirketlerin, gerçek ve tüzel kişilerin, ispat yükünü yerine getirebileceği için önemlidir. Standartlara uygun olmayan ürün veya hizmet, firmaya maddi yük getirir. Örneğin TSE belgesi olmayan bir konteynerin, dorsenin, elektrikli bir cihazın verdiği zararı tazmin etmek zorunda kalan firma, maddi yaptırımlarla karşılaşacaktır. Son zamanlarda kalite, standardizasyona sahip olmak yönetimde bir prestij sebebidir. Rekabette, rakipler karşısında üstünlük sağlama, standartlara uygun çalışma ve bu çalışmayı ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından belgelendirme ile mümkündür. Standartlar üretkenliği artırır, kaliteyi ve güvenliği sağlar. Bazı önlemler, kullanımlar, boyutlar veya kuralların hepsi standartları oluşturur. Paketleme ve etiketleme veya üretim yöntemleri, semboller, ölçümler (boyut, ağırlık vb.) soğutma, ısıtma vs birçok alanda kullanılan, standartlar, verimliliği artırıcı etkiye sahiptir. Lojistik alanında ülke düzeyinde Türk Standartlarını, uluslararası düzeyde, ISO standartlarını; Avrupa düzeyinde EN standartlarını almak lojistik hizmetlerinin tüm paydaşlarının istediği niteliklerdir. Tedarik zincirinin tüm halkalarında bu standartların elde edilmesi, rekabet gücünü artırarak dış ticaret hacmini artırıcı nitelik kazandıracaktır. Dünya Bankası, ülkelerin lojistik faaliyetlerine yönelik performanslarını ölçerek onları başarılarına göre sıralamaktadır. 2007 yılından beri 2 yılda bir yayınlanan Lojistik Performans Endeksi bile lojistik standartları belirleme açısından önemlidir. Küresel Lojistik Performans Endeksi ile ülkelerin lojistik performansı ölçülmekte, gelişme düzeyleri takip edilmektedir. Araştırmada ISO, EN VE TSE 'nüntedarik zinciri velojistik alanındaki standartların bir kısmı ele alınabilmiştir. Her taşıma moduna göre ayrı ayrı standart çalışması, mevzuat çalışması yapılması doktrinde üzerinde çalışılması gereken açık çalışma alanları olarak görülmüştür.

1. Araştırma Metodolojisi

Bilimsel araştırma tekniği olarak, içerik analizi tekniği ile literatür taramasından faydalanılmıştır. Konu ile yönetmelikler incelenerek içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye'de ve Avrupa'da lojistik alanında standardizasyon çalışmaları konusunda araştırma yapmak, standardizasyon konusunda zorlukları ortadan kaldırmak için önerilerde bulunmaktır. Doktrinde standartlar

konusunda yapılan birçok araştırma bulunmaktadır. Ancak lojistik alanında standartlar yapılmış çok az araştırma yapılmıştır. Bu çalışmanın yapılmasındaki amaç, Türkiye lojistik alanında standardizasyon çalışmalarına ağırlık vermek, dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması için sektöre giren kişilerin standartlar konusunda uzmanlaşmasına katkıda bulunmaktır. Ancak lojistik sektöründe farklı taşıma modlarına göre birçok standart bulunmaktadır. Araştırmada sınırlı sayıda temel birkaç standarda yer verilmiştir.

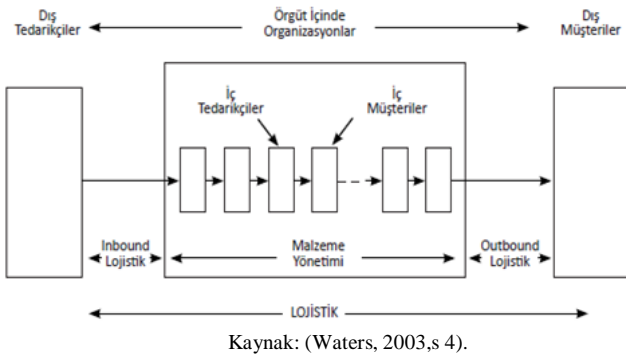
2. Lojistik kavramı

Lojistik, bir ürünün, bir hizmetin ya da hammaddenin doğru yerde doğru zamanda doğru müşteriye doğru ulaştırılmasıdır. Bilgili'ye göre lojistik, ürün ya da hizmetler için önemli bir "değer yaratıcı faaliyet"tir. Ülkelerin uzun dönemli rekabetçi üstünlüğü gerçekleştirebilmesinin ardında "müşteri tatmini" ile birlikte "düşük maliyetleri" de hedefleyen lojistik stratejilerinin geliştirilmesinin büyük bir önemi bulunmaktadır (Turhan Bilgili D, 2008, s. 12)Başlangıçta askeri bir kavram iken 20. Yüzyılda ABD iş dünyasında kullanılan bir terim haline almıştır. Lojistik, şirketlerin süreçlerinden biridir. İş akış şemasında lojistik üretimden tüketime kadar her aşamada yer alır. Devlet bazen alıcı tüketici, satıcı konumunda olabilir. Değişen müşteri beklentileri karşısında sürekli yenilik peşinde olan taraflar, lojistikte uygulanan yöntemlere odaklanmaktadır. Devlet baskı grubunu oluşturarak yasa ve kanunlar yoluyla şirketlerin yeşil olmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Müşteri memnuniyetini, işletmenin stratejisi olarak gören işletmelerin ihtiyacına cevap veren ters lojistik-küresel pazarda rekabet gücü kazandırır. Çevreyle dost olan yeşil lojistik, sektöre başlangıçta maliyetli olsa da ülke ekonomisine katkısı nedeniyle Avrupa Birliği ülkelerinde direktiflerle desteklenmek, getirilen standartlara, üye ülkelerin de uyması beklenmektedir. Bir ürünün tedarik zincirinin tüm halkalarında hareket etmesi, üreticiden tüketiciye, tüm paydaşların eline ulaşması, lojistiğin fonksiyonudur. Lojistik, ilk tedarikçiden nihai müşteriye kadar ulaşan faaliyetler dizisidir.

Lojistik, taşımacılığı sigortalama, gümrükleme, depolama, paketleme ve katma değerli hizmetler, sipariş ve stok yönetimi, muayene/gözetim faaliyetlerinin eşgüdümlü yapılmasını gerektirir (Erdal, 2020, s. 1).

Şekil 1 Lojistiğin Rolü

Yukarıdaki şekilde de belirtildiği gibi lojistik, dış tedarikçiler, dış müşteriler ile iç tedarikçi ve iç müşterilerin birleşiminden oluşur. Waters'a göre lojistiğin görevi, örgütün iç tedarikçileri ile dış tedarikçileri arasında malzeme akışını iç tedarikçilerden alıp iç müşterilere ve aynı zamanda organizasyon dışı taraflar arasında malzeme akışını dış tedarikçilerden alıp yine dış müşterilere sağlamasıdır. Şekil 1'de lojistiğin rolü şematik olarak gösterilmiştir (Waters, 2003, s. 4).

Başlangıçta askeri ve tarım sektöründe kullanılan bu terim, 1900'de yönetim bilimlerinde de kullanılmıştır. 19. yüzyılda fordist üretim sistemi, ABD'de ve Avrupa'da yayıldıkça, hammaddenin, ürünün taşınması önem kazandı. 20. Yüzyılın sonlarına doğru teknolojik yeniliklerle birlikte profesyonel taşıma işine duyulan ihtiyaç arttı. 1980-1990 yıllarında lojistik sektörü gelişmeye başladı.

İhracatta 2023 yılında 500 milyar dolar işlem tapmayı hedefleyen Türkiye, lojistikte kaliteyi arttırmak uluslararası platformda ,dış ticarete, sürdürülebilirlik hedefine ulaşması için lojistiği bir araç olarak görmektedir. Erkan'a göre lojistik, turizmden sonra en gözde meslekler arasında yer almıştır (Erkan, 2014, s. 50)

Lojistik salgın, savaş, doğal afet, pandemi gibi olağanüstü durumlarda ürünün müşterinin istediği adrese ulaşmasında hayat kurtarıcı özelliğe sahiptir. Özellikle corona virüsü sonrasında halkın evinden çıkmadan ihtiyaçlarının karşılanmasında, lojistiğin ne derece önemli olduğu görülmüştür.

Dünya Bankası, 2007 yılından beri ülkeleri lojistikteki performanslarına göre sıralamaktadır. Lojistik Performans Endeksi, temel alınmıştır. 5'li Likert ölçeği kullanılarak gümrük, alt yapı, uluslararası sevkiyat lojistik hizmet kalitesi

takip izleme ve zamanlama gibi değişkenlere göre ülkelere puan verilmiş ve lojistikteki başarılarını sıralamıştır.

Lojistik Performans Endeksi verileri yerel hükümetler, bölgesel gruplar ve OECD, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası organizasyonlar tarafından da kabul görmüştür (Arvis, 2018, s. 31).

Aşağıdaki tabloda lojistik performansının kriterleri verilmiştir.

Tablo 1: Lojistik performansının kriterleri

Kriter Adı	Açıklama
Gümrük Yönetimi (K1)	Sınır ve gümrük yönetimine ilişkin işlemlerin etkin şekilde yürütülmesi
Altyapı (K2)	Ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapının nitelikli olması
Uluslararası Sevkiyat (K3)	Uluslararası sevkiyatların düzenlenmesinin kolaylığı
Lojistik Hizmet Kalitesi (K4)	Lojistik hizmetlerin kalitesi ve yetkinliği
Takip ve İzleme (K5)	Gönderileri takip etme ve izleme yeterliliği
Zamanlama (K6)	Planlanan teslim süresi içerisinde gönderilerin alıcıya ulaşması

Kaynak: Dünya Bankası 2018,

<https://www.gtai.de/gtai-en/invest/service/publications/the-world-bank-s-logistics-performance-index--6419> (Erişim Tarihi 12.06.2020).

Tablo 1'de lojistik kriterler, lojistik hizmetlerinin dijitalleşmesi, elektronik lojistikle ilgilidir. Zamanlama, takip izleme, uluslararası sevkiyat, alt yapı ve gümrük yönetimi, e-lojistik ile yakından ilgilidir. Dünya Bankası, ülkeleri lojistikteki performanslarına göre LPE'de kötü (1 ve altında puan); b), kısmen iyi performanslı, c) Lojistikte istikrarlı performanslı ülkeler d) Lojistik dostu ülkelerdir LPE 4 (4 ve üzeri puan) dört grup altında değerlendirilmektedir (Bayat, 2016).

Tablo 2: Türkiye'nin LPE Sıralaması ve Puanı

Yıllar	LPE Sıra	LPE Puan	Gümrükleme	Altyapı	Uluslararası Sevkiyatlar	Lojistik Kalite ve Yetkinlik	Takip ve İzleme	Zamanlama
2007	34	3,15	3	2,94	3,07	3,29	3,27	3,38
2010	39	3,22	2,82	3,08	3,15	3,23	3,09	3,94
2012	27	3,51	3,16	3,62	3,38	3,52	3,54	3,87
2014	30	3,50	3,23	3,53	3,18	3,64	3,77	3,68
2016	34	3,42	3,18	3,49	3,41	3,31	3,39	3,75
2018	47	3,15	2,71	3,21	3,06	3,05	3,23	3,63
Kümülatif	37	3,29	2,94	3,36	3,19	3,23	3,37	3,68

Kaynak: World Bank, 2018.

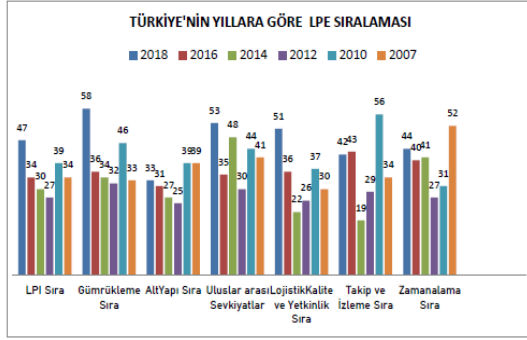
Kaynak: World Bank 2018.

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde 2007-2018 yılları arasında Türkiye'nin LPE sıralaması görülmektedir. 2007 yılında Türkiye'nin LPE puanı 3,15 'tir. 150 ülke içinde Türkiye 34. sırada yer almaktadır. 2018'de 160 ülke arasında Türkiye, sıralamada 47. olmuştur. Gümrükleme 2018 yılında 3,21 puanla Türkiye'nin en zayıf halkası olduğu, lojistikte

geliştirilmesi gereken alanının Gümrükleme olduğu görülmektedir.

Grafik 1 Türkiye'nin Yıllara göre LPE kriterleri Sıralaması

Kaynak: World Bank, 2018.

3. Kalite Kavramı

Uluslararası literatürde kalite, kavramı konusunda birçok tanım yapılmıştır. Kotler; kaliteyi, Bir ürün veya hizmetin istek ve beklentileri karşılamaya dayalı özellikleri veya karakteristiklerin toplamı” olarak tanımlamıştır (Kotler, 1997, s. 35).

Müşterinin veya hizmetten istifade eden kişinin bir ürün veya bir hizmet hakkında verdiği karar, kalitenin ifadesidir. Kalite, müşteri veya kullanıcıların, kendi ihtiyaçlarının ve beklentilerinin kullandıkları ürün veya servis aracılığıyla ne derece karşılandığına dair (tatmin veya beklentilerinin üzerinde tatmin) olan inançlarıdır (Mergen, 1993, s. 25).

Bir organizasyonun yönetiminde, ihtiyaçlar hiyerarşininin başına müşteri memnuniyetini alan kalite yönetim sisteminin başarılı olması beklenmektedir. Çünkü kaliteli ürüne karar veren müşteridir. Örgütsel amaçların gerçekleşmesi ,insan kaynaklarının geliştirilmesi, motivasyonun, koordinasyonun sağlanması, etkililik, verimlilik, büyüme, kârlılık, çevre sağlığı ve iş sağlığı güvenliği kalite çalışmalarının içeriğini oluşturduğu için kalite işletme yönetiminin, ekonominin, konusudur.

Organizasyonunun yönetim sisteminin değişik bölümleri, kalite yönetim sistemi ile ortak unsurları kullanılarak tek bir yönetim sistemi şeklinde bütünleştirilebilir. Böylece planlanan, kaynakların dağılımı, tamamlayıcı amaçların tanımlanması ve organizasyonun genel etkinliğinin değerlendirilmesi kolaylaşır (Arıkbay, 2002, s. 7).

4. Standardizasyon

Uluslararası Standardizasyon Birliği (ISO)'nin standardizasyon tanımına göre; “standard”, üretimde, anlayışta, ölçme ve deneyde bir örnekliklerdir.

“Standardizasyon”, belirli bir faaliyetle ilgili olarak ekonomik fayda sağlamak üzere bütün ilgili tarafların yardım ve işbirliği ile belirli kurallar koyma ve bu kuralları uygulama işlemidir.

Standardizasyon, bir ürünün üretiminde israfı önler. En az maliyetle, üretmeyi hedefler, verimi artırır. Depolamaya ve taşımaya getirilen standartlar, işin daha kısa sürede, ziya ve hasara neden olmadan bitmesini sağlar. Kaliteyi teşvik eder, kalite seviyesi düşük üretimle meydana gelecek emek, zaman ve hammadde israfını ortadan kaldırır. Sanayide hedefler ortaya koyar. Arz ve talebin dengesini sağlar. Rekabeti geliştirir. Sanayiye strateji belirler. Kaliteli ürün üretilmesini sağlar. Ekonomide arz talebi dengeler, insan faktörlü hataları azaltır. İletişim bozukluğunun sebep olacağı hataları ortadan kaldırır. İthalat ve ihracatta rekabet üstünlüğü sağlar. Standartları sağlayabilmek için yan sanayi geliştirilir. Yeni istihdam alanları, yeni meslek grupları, uzmanlıklar ortaya çıkar. Belgelendirilmiş uzmanlıklar yeni istihdam alanları yarattığı için ekonomiye, kalkınmaya katkıda bulunur.

İşletmeler, mallara dayalı ürün farklılaştırmasını içeren çeşitli tanıtım ağırlıklı pazarlama stratejileri, hizmet çeşitliliği, hizmet sunumu, fiyat farklılaştırmasına dayalı fiyatlandırma stratejileri, çeşitli satış geliştirme çabaları ve sınırlı miktarlarda bile olsa reklam ve tanıtım faaliyetleri ile birbirleriyle rekabet etmeye başladı (Bardakçı, 2019, s. 59). Standartlara uygun üretim, tüketici memnuniyetini, artırır. Kurumların cirosunu artırır, satın alma gücü ile uluslararası ticarete, sektörde söz sahibi olmayı sağlar.

Standartlaştırma, ölçme, adlandırma ve yabancı adları çeşitli dillere çevirmeyle, makinelerin, aletlerin, işlemlerin, yüzeylerin, malzemelerin ve parçaların taşınması gereken özelliklerin ve arz edilme biçiminin tespiti gibi konular Uluslararası Standartlar Teşkilatı'nın faaliyet sahalarına girer (Wikipedia, 2020).

Bir ürünün sadece standartlarını tanımlamak yeterli değildir. Ülkeler, ürettikleri mal ve hizmetleri belirli bir kalitede ve güvende üretilmesi, meyve ve sebzelerin boyutları, belirli ölçülere geldiğinde pazarlanması, gelişmiş ülkelerin kalite ölçüsü olarak görülür.

Hükümetler, vatandaşlarının en iyiyi hak ettiklerine inanırlar. Bu açıdan, devletler, tüketicilerini korumak için kalite ve güvenlik standartları getirmişlerdir. Örneğin, elektrikli ürünler güvenli bir şekilde kablolanmazsa veya doğru şekilde takılmazsa elektrik çarpmasına veya yangına neden olabilir. Hastalarda yaralanma veya ölüme neden olan bir dizi tıbbi

cihaz da olmuştur. İnsan güvenliğini veya sağlığını korumayı amaçlayan en fazla sayıda teknik düzenleme ve standart kabul edilmiştir. İşçilerin işyerlerinde karşılaştıkları, meslek hastalıkları ve iş kazalarının önüne geçebilmek, proaktif olarak kazalardan önce önlem alabilmek için standartlar geliştirilmiştir.

Maskus'un görüşüne göre; tanınan standartlara bağlılık, firmaların ürünlerinin kalitesini ve güvenilirliğini gerekli seviyelere yükseltmeleri için teşvik sağlamaktadır (Morash, 1997, s. 19). Bir taraftan; her şirket tüketiciler için kaliteyi garanti etmek isterken, diğer yandan verimli bir şekilde üretmek, maliyetlerin değerini düşürmek ve rasyonel çözümü seçmek zorundadır. Standartlar üretkenliği, kaliteyi ve güvenliği artırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, bazı önlemler, kullanımlar, boyutlar veya kurallar olmalıdır. Hayvan ve bitki yaşamının veya sağlığının korunmasını amaçlayan birçok düzenleme vardır. Artan hava, su ve toprak kirliliği seviyeleri arasında standardizasyon çalışmaları, çevresel kaygıları ortadan kaldırır. Yanıltıcı uygulamaları önler, ticareti kolaylaştırır. Ticarete konu olan malların niteliği detaylı olarak tanımlanır. Standartların ulusal, bölgesel uluslararası ticaret politikası olarak kullanımı, küreselleşme ve büyüme dünya pazarı, tüketici sayısındaki artış, standart ihtiyacını artırdı (Boulm, 1992), s. 23) Standartlar, en yeni ürün ve hizmetler için pazarın geliştirilmesine yardımcı olabilir. Standartlara uygun mal üretimi tüketicinin can ve mal güvenliğini sağlar. Benchmarkingi kolaylaştırır. Kalitesiz pahalı ayıplı malların pazarda dolaşımına engel olur. Tüketicileri bilinçlendirir. Standartların oluşturması belli ilkelere göre yapılır.

4.1. Standardizasyon İlkeleri

Uluslararası standardizasyon kuruluşlarının (Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Standardizasyon Örgütü, IEC (International Electrotechnical Commission), ITU International Telecommunication Union)(StandartlarıEnstitüsü, 2020) arasında imzalanan The Agreement on Technical Barriers to Trade" (TBT) anlaşma ile uluslararası ticarete teknik engellerin ortadan kaldırılması için görüş birliğine varılmıştır. Bu anlaşmaya göre ulusal standardizasyon kuruluşları standardizasyonun ilkelerini benimsemişlerdir. Bu ilkeler şunlardır: şeffaflık, açıklık tarafsızlık ve uzlaş, etkinlik ve ilgi uyumluluk gelişim boyutu. Uluslararası standardizasyon kuruluşlarının çalışmaları birbirine uyumlu olmalı, tekrardan, çelişkilerden uzak olmalıdır.

Uluslararası standardizasyon çalışmaları gelişime açık olmalı, gelişmiş ülkelere özgü değil, gelişmekte olan ülkelerin katılımına da uygun, geniş perspektifli olmalıdır.

1987 yılında yayınlanan ISO 9001, Kalite Yönetimi Sistem Standartları, uluslararası alanda kabul görmüş, standartlardır. Kalite yönetim sisteminin felsefesindeki prensipler şunlardır:

Müşteri Odaklılık • Liderlik • Çalışanların Memnuniyeti • Yönetimde Sistem Yaklaşımı • Sürekli İyileştirme • Verilere Dayalı Karar Verme Süreci • Tedarikçilerle Karşılıklı Faydaya Dayalı İlişkiler • Proses Yaklaşımıdır (Dalbay, 2015).

Standardizasyonun üretici, tüketici ve ülkeye faydaları bulunmaktadır. Şentürk 'e göre

"Standardizasyon, sanayiye belirli hedeflere yöneltilir. Rekabeti geliştirir, üretimde kalitenin gelişmesine yardımcı olur, kötü malı piyasadan kovar. Yanlış anlamaları, anlaşmazlıkları ortadan kaldırır. Milli gelir artışına katkı sağlar. Uluslararası pazara girişi sağlar (Şentürk, 2013. 32).

4.2. Standardizasyonun Kısa Tarihi

Tarihi Antik zamanlara uzanan standartlar, Babil ve erken Mısır uygarlıkları zamanında ağırlık birimi, fiziksel standartlar olarak görülmüştür. Güneşin, ayın ve yıldızların görünen hareketini izlemişlerdir. Dicle-Fırat vadisindeki Sümerler bir takvim tasarladı. Mısırlılar 365 günü 1 yıl olarak değerlendirdi. 365 günlük takvimi ilk planlayan Mısırlılardı.

19. yüzyılda demiryolu göstergelerinde standardizasyon sağlandı. İngiltere'de başlayan standardizasyon, demiryolu ile 1886'da, ABD'de uygulandı. 1904' yılında Baltimore' şehrinde çıkan yangın şehirde 80 evi kül etti. New York, Philadelphia ve Washington'dan gelen yardımları, yangını söndüremedi. Yangın hortumları Baltimore'daki yangın hidrantlarına uymayınca 30 saat süren yangın, 2500 binanın yanmasına sebep oldu. Her şehrin ayrı yangın söndürme hortumunun olması, yangın söndürme standartlarının oluşturulmasına karar verildi. Zaman içinde insanlar kalite ve güvenlik ürünlerine taleplerini arttırdı. Standartlar şirketlerin maliyetleri düşürme, pazara girme, ürünü geliştirme, müşteri memnuniyetinin bir aracı haline geldi.

4.2.1. ISO Uluslararası Standardizasyon Örgütü

23 Şubat 1947 günü Cenevre'de Uluslararası Standartlar Teşkilatı, IEC Uluslar Elektroteknik Komisyonu'nun çalışma alanına giren elektrik, elektroteknik konuları dışında teknik

olmayan dalların standartlarını belirlemek amacıyla kurulmuştur. 162 üyesi olan uluslararası teşkilâttir. 1946'da 25 ülkeden gelen delegeler ile kurulmuş, 1947'de resmi olarak faaliyete geçmiştir. Üye ülkelerin bir temsilcisi, standartlar konusunda kurumlar arası bilgi akışını sağlar.

4.3. Avrupa Birliği Standardizasyon Çalışmaları

Avrupa Birliği Standardizasyon Kurumları, Avrupa Telekomünikasyon Standartları Enstitüsü (ETSI), CE İşareti Avrupa Elektronik Standardizasyon Komitesi (GENELEC) ve Avrupa Standardizasyon Komitesi (CEN) tarafından yürütülmektedir. Elektroteknik ve telekomünikasyon sektörleri dışında kalan standardizasyon çalışmaları CEN in sorumluluğu altındadır. CEN, GENELEC ve ETSI arasında yapılan anlaşma ile üç kurumun bazı konularda standart çalışmaları yapmaları karara bağlanmıştır. GENELCOM feshedilince GENELEC ismiyle yeni bir kurum oluşturulmuştur ((Savaş, 2003:122).

Avrupa Birliği Standardizasyon Kurumları, GENELEC Avrupa standartları 2033 tanedir. Elektronik mal veya hizmetin ticaretinin engellerden arındırılmasını sağlayan Avrupa ekonomik standartlarıdır (Savaş, 2003, s. 122). Avrupa Birliği tarafından kullanılan NACE, International Standart Industrial Classification, ISC sınıflamasıdır. Avrupa düzeyinde istatistiki veriler sunar. Bu kurum, Avrupa topluluğunda ekonomik faaliyetlerin istatistikî sınıflamasını yapmıştır. NACE kodu olarak bilinen bu sınıflamayı Türkiye İstatistik Kurumu 14.01.2014 tarihinde, (257-07 sayılı yazı), 'Türkiye'deki kurumlara duyurmuştur. Türkiye'deki kurumların, uluslararası ekonomik faaliyet sınıflaması ,NACE Rev.2'ye göre geçişini sağlamak için çalışmalar başlamıştır.

NACE Rev.2'ye göre (Türkiye İstatistik Kurumu'nca temel alınan) Lojistik Sektörü, H grubu altında "Ulaştırma ve Depolama", olarak tanımlanmaktadır. "H" Grubu; 49 (karayolu taşımacılığı, demiryolu taşımacılığı, boru hattı taşımacılığı), 50 (Suyolu taşımacılığı), 51 (Hava yolu taşımacılığı), 52 (Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler) ve 53 (Posta ve Kurye faaliyetleri) alt gruplarını kapsıyor. Yolcu taşımacılığı faaliyetleri de bu alt gruplar altında yer alıyor (Tanyaş, 2009).

NACE Rev 2 çalışması da standardizasyon çalışmalarından biridir. Avrupalı otomobil üreticileri ve tedarikçileri, karton ve yeniden kullanılabilir ambalajları standartlaştırmıştır. Çin otomotiv endüstrisi son zamanlarda otomotiv için evrensel endüstri normları, üniform terminoloji ve teknik şartnamelerin geliştirilmesi üzerine çalışır.

Avrupa Birliği'nde demiryolu taşıma modunda sektör, TSI- (Technical Specification for Interoperability) güvenli, işletme olabilmek için teknik düzenlemeleri 2008/57/EC direktifine uygun, TSI dokümanına göre işlem yapılmalıdır.

AB uyum direktiflerinde hedef, tek pazarda malların serbestçe dolaşmasıdır. Bu amaçla Avrupa Parlamentosu ve Konseyi, Goods Package ile 2008 yılında üye ülkelerin ürettiği üründe teknik düzenlemelere uyulması gerektiğini 764/2008/EC sayılı Tüzüğünde belirtmiştir 1985 tarihinde Bakanlar Konseyi teknik mevzuat ve standartların uyumlaştırılmasını onaylamıştır. Avrupa Standartları ile ilgili, 1025/2012/EU sayılı Tüzük ile Avrupa Standardizasyon Kuruluşlarının üye ülkelere danışarak standart hazırlama yetkisi verildi. Bu AB standardizasyon örgütlerinin sorumlulukları 1025/2012/EU sayılı Tüzükte verilmiştir. ISO 9001 standartları Avrupa Birliği'nin kabul ettiği standartlardır.

Ayrıca Avrupa Birliği Komisyonu tarafından CEN ve CENELEC tarafından EN 45000 standardı kabul edilmiştir. Yeni Yaklaşım Direktifleri ile AB standartları ve direktifleri çalışmaları yapılmaktadır. Hızlı Uyarı Sistemi, ilgili kurarak tüketicilerin kötü ürüne karşı hızlı bir şekilde bilgilendirilmesi 765/2008/EC sayılı Tüzük (TC Ticaret Bakanlığı, 2020) ile genişletilmiştir.

4.3.1 CE İşareti

1985 senesinde AB, "CE" işaretini malların serbest dolaşımını sağlamak için oluşturmuştur. AB, ülkelerinde CE, bir ürünün AB direktifine uygun, sağlıklı ve güvenli olduğunu ifade eder. AB ülkelerinde farklı işaretler yerine CE işareti, kullanılır. Kullanılmış olan değişik uygunluk işaretleri yerine kullanılmaktadır. "CE "işaretinden sonra, işi yapan tasdik edilen kuruluşun kimlik numarası bulunur. TSE için; "CE 1783" şeklindedir. İkinci el ürünler, yeni ürünler, ürün üzerinde değişiklik yapılmış olsa dahi CE işaretini taşıması istenmektedir. AB'de Şartnamenin karşılanıp karşılanmadığını NoBo (Notified Body/Onaylanmış Kuruluş (No, 2020)) kontrol eder şartları karşılayanlara NoBo **Doğrulama Sertifikası** "düzenlenir (Nedir?, 2020).

4.4. Avrupa Birliği Standardizasyon Kuruluşları

4.4.1 IEC (Uluslararası Elektroteknik Komisyonu International Electrotechnical Commission)

Dünya çapında, uluslararası standart hazırlayan kuruluşlardan biridir. Elektroteknik alanında faaliyet göstermektedir. IEC standartları 60000 ile 79999 arasındaki sayılar ile numaralandırılır.

4.4.2.CEN (Avrupa Standardizasyon Komitesi- European Committee for Standardization)

CEN, Avrupa ülkesinin Ulusal Standardizasyon Kuruluşlarını bir araya getiren bölgesel bir standardizasyon kuruluşudur.

1) 4.4.3. CENELEC (European Committee for Electrotechnical Standardization) Avrupa Elektroteknik Standardizasyon Komitesi)

Elektroteknik mühendislik alanında Avrupa standardizasyonundan sorumlu bölgesel standardizasyon kuruluşudur. Ülkeler arasındaki ticareti kolaylaştırmaya, yeni pazarlar oluşturmaya, uyum maliyetlerini düşürmeye ve Avrupa tek pazarının gelişimini desteklemeye yardımcı olan standartları gönüllü olarak hazırlar (TSE, 2020, 1).

4.5. Avrupa Komisyonu 7.Çerçeve Programı

SmartAgriFood projesi, Gelecek İnternet Kamu Özel Ortaklığında AB tarafından finanse edilmektedir. Avrupa Komisyonu Çerçeve Programı temel amaç, güvenli ve sağlıklı gıdaların üretimini ve dağıtımını önemli ölçüde iyileştirmek için Geleceğin İnterneti” tarafından yerine getirilmesi gereken ihtiyaçları, SmartAgriFood bünyesindeki, 300 iş paketi tarımsal gıda tedarik zinciri için akıllı lojistiğe odaklanmaktadır. Bu çalışma paketinde, çiçekler ve bitkiler (FP) tedarik zinciri ile akıllı tarımsal gıda standartlarına uygun olarak tedarik edilmelidir: Yayınlanan kılavuzu incelediğimizde AB'nin tarımsal gıda sektörünün tedarik zincirinde hangi kalite belgelerini istedikleri bu belgeleri veren kurumların iletişim bilgileri verilmiştir. Gıda sektöründe standart belgesi veren kuruluşlar ve verdikleri belgeler Tablo 5'te sıralanmıştır.

Tablo 5: Gıda Sektöründe Standartlar ve Belgeleri

Name	Name
Agrovoc	GS1 XML
CVB	ISO 21067:2007
Daplos	ISO 7563:1998
EANCOM	LanguaL
eCert	PLU Codes
Edibulb	TBG3 standards
EFSA	UNECE standards
EPC	UNSPSC
EPCIS	VBN Code
Floecom	GS1 XML
GPC	GS1 Application Identifiers
GS1 ID standards	

Kaynak (Linda Oosterheert, 2012). Smart AgriFood projesi

4.5.1.UNSPSC Kodu

UNSPSC, BM Tedarik görevleri ajanslarının UNGM veri tabanından bir veya daha fazla BM ajansı tarafından kaydedilen ve kabul edilen potansiyel tedarikçilerin tedarik etmesi gereken ürünü veya hizmeti belirtmek için seçtikleri UNSPSC kodunu ifade eder (UNSPSC, Kod <https://www.ungm.org/>).

4.5.2.PLU Codes

PLU veya Fiyat Arama kodları, çıkış ve envanter kontrolünü daha kolay, daha hızlı ve daha doğru hale getirmek için süpermarketler tarafından 1990'dan beri kullanılmaktadır. PLU kodları, toplu ürünleri (ve fındık ve otlar gibi ilgili öğeleri) tanımlamak için kullanılır Global Ürün Sınıflandırması (GPC), Global Veri Senkronizasyon Ağı (GDSN) için seçilen GS1 standart zorunlu sınıflandırma sistemidir. GPC tarayıcısı artık GPC kullanıcılarının GPC bileşenlerini İngilizce, Fransızca, Sırpça ve Japonca olarak görüntülemelerini sağlıyor (GDSN, 2020).

4.5.3. GS1: Barkodlama Standardı

1973 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, ürün tanımlama amacıyla GS1 Barkodunu tek bir standart olarak kabul ettiler. Avrupa Birliği 1977 yılında Brüksel'de "European Article Numbering (EAN) örgütü kurulmuştur. Avrupa'daki malların, ürünlerin, standardını oluşturacak (Avrupa Mal Numaralama Örgütü'nün üyeleri, Avrupa'yı da aşmıştır. (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2020). EAN örgütünün adına 1992 'de International ismi de eklenmiştir. 2000 yılında Uluslararası EAN Örgütü, barkod okumadan başka (Global Data Synchronization Network, RFID, (Radyo Frekansı ile Tanımlama), İzlenebilirlik gibi görevler de üstlendi. Bugün yüzlerce üyesi olan örgüte Türkiye de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) bünyesinde üye olmuştur. EAN 'ın ismi, GS1 olarak değişince 2005'te, "Milli Mal Numaralama Merkezi" nin ismi "GS1 Türkiye" olmuştur. GS1 Türkiye Vakfı, "Türkiye Global Standartlar Tedarik Zinciri ve Lojistik Eğitim Vakfı" (22 Eylül 2016 tarih ve 29835 sayılı Resmi Gazete). Türkiye'deki üretici, dağıtıcı ve satıcı firmaların GS1 Sistemine üye olmasını sağlamaktadır(Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2020).

4.5.4. ISO 21067:2007

Uluslararası ticarete tehlikeli mallar dışındaki malların elleçlenmesi ve paketlenmesi standardıdır.

ISO 15867

ISO 6590-1

ISO 6590-2 spesifik paketleme standartlarıdır.

4.5.5. Globalgap

1990'da Eurepgap, Avrupa Market Zincirleri ve Tedarikçilerinin Birliği adıyla tarım ürünlerinin standardizasyonu kuruldu. Dünyada geniş kabul görünce Eurepgap, Global GAPismiyle tarım Sertifikası veren bir örgüt halini aldı.

Codex Alimentarius Komitesi tarafından hazırlanan, uluslararası HACCP Standardı ise, 1997 ve 1999 yıllarında revize edilerek, adeta bir "genel bir hijyen standardıdır" haline getirilmiştir. (Karaali, 2003, s. 8). Birleşmiş Milletler Gıda Örgütü'nün ISO Rehberinde 65 standardı HACCP kurallarını da kapsar. Tarım, hayvancılık, su ürünlerinin gözetim ve belgelendirme işlemi yapılmaktadır (Globalgap, 2020).

4.5.6. VBN Kodu

Çiçekçilik ihalesi ile alınıp satılan her ürün kendi VBN ürün kodu ile tanımlanır.

Kod, açık artırmada yapılan her işlemde kullanılır. Açık artırmalarla finansal ve lojistik kullanım, ürün kodu sistemine dayanmaktadır (KOD, 2020).

4.5.7. Akıllı Ulaşım Sistemleri İle İlgili Standartlar

ISO 37162: 2020 Akıllı topluluk altyapıları - Yeni gelişen alanlar için akıllı ulaşım

ISO 37161: 2020 Akıllı topluluk altyapıları - Ulaşım hizmetlerinde enerji tasarrufu için akıllı ulaşım rehberi

ISO 24102-4: 2018 Akıllı ulaşım sistemleri - ITS istasyon yönetimi

ISO / TR 22086-1: 2019 Akıllı ulaşım sistemleri (ITS) - Kara taşımacılığı için ağ tabanlı hassas konumlandırma altyapısı

ISO 17687: 2007 Taşımacılık Bilgi ve Kontrol Sistemleri (TICS) - Genel filo yönetimi ve ticari yük işlemleri - Tehlikeli maddelerin / tehlikeli madde taşımacılığının elektronik olarak tanımlanması ve izlenmesi için veri sözlüğü ve mesaj setleri

ISO 17572-4: 2020 Akıllı taşıma sistemleri (ITS) - Coğrafi veri tabanları için konum referansı - Bölüm 4: Kesin göreceli konum referansları (kesin göreceli profil).

ISO / TS 17187: 2019 Akıllı ulaşım sistemleri - Yük hareketini ve intermodal transferini kolaylaştırmak için elektronik bilgi alışverişi - Elektronik bilgi alışverişi yöntemlerini sürdürmek için yönetim kuralları

4.6. Türkiye'de Lojistik Alanında Standardizasyon Çalışmaları

Türkiye'de Ticaret Bakanlığı'nın yayınladığı, Dış Ticarete Teknik Düzenlemeler ve Standardizasyon Yönetmeliği'ne

göre gıda maddelerinin, tarım ürünlerinin standardizasyonu, 27 Aralık 2019 tarih ve 30991 sayılı, " Bazı Tarım Ürünlerinin İhracatında ve İthalatında Ticari Kalite Denetimi Tebliği"; "27 Aralık 2019 tarih ve 30991 sayılı İthalatta Standartlara Uygunluk Denetimi Tebliği" (Birliği O. A., 2020), (Ürün Güvenliği ve Denetimi: 2020/1)'ne Dış Ticaret Veri Sistemi'ne (DTVS) İlişkin Dış Ticarete Standardizasyon Tebliği (2010/41) 'ne uygun olarak yapılmaktadır. Akabinde DTVS, TAREKS adını almış ve Dış Ticarete Risk Esaslı Kontrol Sistemi'ne ilişkin yasal düzenleme 2011 Aralık ayı sonunda yürürlüğe girmiştir (Odası, 2020).

Dış Ticarete Teknik Düzenlemeler ve Standardizasyon Rejimi (01.02.1996 tarihli) Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinde standardizasyon çalışmaları hız kazandı, Türkiye'nin uyumu için standardizasyon kurumu açılmış ve mevzuat çalışmaları başlatılmıştır.

4.6 1. TSE Akreditasyon Belgelendirme Yetkisi

Türkiye'de her türlü ürün, madde, hizmetin standardını oluşturmak için 18.11.1960 tarih ve 132 sayılı kanunla Türk Standartları Enstitüsü kuruldu. Enstitü'nün bağlı olduğu birim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'dır. Kamu tüzel kişiliği olan bu Enstitü'nün, kısa adı, halk tarafından yaygın olarak bilinen ismi, TSE'dir. Bir ürünün, bir hizmetin marka haline gelebilmesi için Türk Standartları Enstitüsü'ne başvuruda bulunmak gerekir. Türk Standardı ismi sadece bu kuruma başvuru ve Bakanlığın onayı ile mümkündür. TSE, Standartları Resmi Gazete 'de yayınlamak kurum ve kuruluşlar bilgilendirilir.

Lojistik alanında standardizasyon çalışmaları (TÜRKAK) Türk Akreditasyon Kurumu 'nun onayı ile 21.02.2019 gününden itibaren 4 yıl süre ile Türk Standartları Enstitüsü'ne verilmiştir. Türk Standartları Enstitüsü, uluslararası alanda akreditasyon belgesi veren bir kamu kurumudur.

Türkiye'de TSE (Türk Standartları Enstitüsü), İngiltere'de BSI, (British Standards Institution), Almanya'da DIN (Deutsches Institut für Normung .) Amerika'da ANSI (American National Standards Institute), Japonya'da, JISC, (Japanese Industrial Standards Committee), Fransa'da AFNOR (Association française de normalisation), İspanya'da UNE (Asociación Española de Normalización), Kanada'da SCC (Standards Council of Canada) standardizasyondan görevli ulusal kuruluşlar bulunmaktadır. Türkiye'de standartlar, ürünü tanımlamaya raporlamaya yönelik ürün standardı; deney yapılarak cihazlarla ürünün bileşenlerini nitel ve nicel yöntem ifade eden Deney Yöntemi Standardı ve

Kural koyan, kurallara uygunluğu tanımlayan, kılavuz niteliğinde kural Standardı diye üç türe göre sınıflandırılır.

TSE’de a) kural, b) madde, c) metod, d) özellik, gibi standartlar da bulunmaktadır (TSE E. T., 2020).

Türkiye’de Demiryolu Belgelendirme akreditasyon çalışmaları, TSE ile Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı’nın protokolü ile yapılmaktadır. TSE, Ulaştırma Altyapı Bakanlığı tarafından demiryolu belgelendirme ve akreditasyon çalışmaları için yetkilendirilmiş bir kuruluştur.

4.7.*E İşareti:

Merkezi Cenevre’de bulunan Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Konseyi ,20 Mart 1958 günü Motorlu Kara Taşıt Araçları Malzeme ve Aksamının Onayı ve Bu Onayın Karşılıklı Tanınması İçin Müşterek Koşulların Kabulüne Dair Anlaşmayı imzalamıştır. Türkiye 1996 yılında anlaşmanın tarafı olmuştur.

*e işareti, otomotiv ürünlerinin ilgili AB Direktifine uygunluğunu gösteren işarettir (Bulam, 2020). **Anlaşma** taşıtlarda sürücü ve yolcuların güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır. 96 teknik düzenleme, üye ülkelerin teknik düzenlemeyle ilgili olan mala E tip onay belgesi verilmektedir. BM AEK’ya üye ülkeleri bu belgeye sahip olmayan ülkelerin ürünlerinin ithalini satışını engellemektedir.

4.8.*Codex Alimentarius (Gıda Kodu): Latince bir terim olan "Codex Alimentarius (Gıda kodu), Komisyon tarafından yayınlanmaktadır. Dış ticareti geliştirmek amacıyla tablolar halinde yayınlanan kodlar, uluslararası ticarete kabul edilen standartlardır.

1962’de kurulan CAC ise, (Codex Alimentarius Commission), FAO ve WHO’nun yardımcı kuruluşudur Uluslararası ulusal alanda tüm gıda standartlarını oluşturur.

4.9.Sebze ve Meyvelerin Toptan ve Perakende Ticaretinde Uyulması Gereken Standart

Lojistik sektöründe ambalajlama, taşıma depolama standartlarıGümrük ve Ticaret Bakanlığı, Türkiye’de “Uygulamalara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ”i, (3 Ekim 2017 tarih ve 30199 sayılı Resmi Gazete)’de yayınlanmıştır.

Ambalajlamada ambalajın en çok 30 kgolması, tek kullanımlık/ tekrar kullanılabilir ölçülerde olması, palet

ölçüleri verilerek, (80x120) cm boyutlarında olması ((60x40) cm, (40x30) cm, (40x40) cm ve (30x20) cm taban ebatlarında olması), ambalajların soğuk zincire uygun olması, TSE standartlarına uygun olması gerektiği belirtilmiştir.

Bir malın üretildiği yerden toptancı haline gelinceye kadar geçirdiği tüm aşamalarda tasnifleme, ambalajlama, marketlere gireceği yere kadar soğuk zincirin korunması TSE standartlarına uygun olmalıdır. Tebliğ’de pazarlanacak malın, ön soğutmadan sonra standart ölçülerdeki paletlerle frigorifik araca oradan da en uygun araca konulacağı, taşıma moduna göre araçlarla taşınarak belli bir ısıda tutulacağı, taşıma esnasında malların birbirlerine zarar vermesinin engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

4.10 Depolama Standartları

TSE tarafından yayınlanan TS 9048 standardına göre, bir ürünün, bir malın depolanacağı, soğuk hava depolarının kurulacağı yerin Hizmet Yeri Yeterlilik Belgesi’ne sahip olması gerekir. Her ürünün depolanacağı alanda istenilen nem ve ısı derecesi farklı olduğundan yanlış depolama ürün kaybına neden olabilir. Çok soğuk bir depo ürüne zarar verebileceği gibi çok sıcak bir depo da üründen alınacak kârı azaltabilir. Tedarik zincirinin en önemli halkası olan deponun 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu’na uygun olarak “Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’ndan” “İşletme Kayıt Belgesi” alması gerekir.

Perakende satış noktaları, alışveriş merkezleri, zincir mağazalarının soğutuculu reyonlarında bulunması gereken özellikler, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’nın (29/12/2011 tarihli ve 28157 üçüncü mükerrer sayılı Resmî Gazete ‘de yayımlanan) Türk Gıda Kodeksi Gıda ile Temas Eden Madde ve Malzemeler Yönetmeliği’ne göre malların ambalajlanmasında, taşınmasının standartları oluşturulmuştur. Türkiye’de toptan ve perakende dağıtılan malların ticaretinde gerekli standartlar TSE tarafından belirlenmiştir (www.tarimorman.gov.tr, 2020).

4.11 Karşılıklı İşletilebilirlik Teknik Şartnamesi (TSI- Technical Specification for Interoperability)

TSI, **Karşılıklı İşletilebilirlik Teknik Şartnamesi, demiryolu araçlarının** sahip olması gereken **standartları** içerir. Tescilde ulusal ihtiyaçlara dikkat edilmesi gerekir (Yönetmeliği, 2020).. **ERC NoBo 2008/57/AT direktifine göre aşağıdaki TSI’lara göre belge düzenlenir:**

- LOC & PAS TSI (Lokomotifler ve Yolcu Vagonları) (1302/2014/EU)
- WAG TSI (Yük Vagonları) (321/2013/EU)

- NOI TSI (Gürültü) (1304/2014/EU)
- SRT TSI (Demiryolu Tünellerinde Emniyet) (1303/2014/EU)
- PRM TSI (Engelli/Hareket Kısıtlamasına Sahip İnsanlar) (1300/2014/EU)
- CCS TSI (Kontrol, Kumanda ve Sinyalizasyon) (2016/919/EU) (2008/57/AT direktifi, 2020)

4.12 ECM (Entity In Charge Of Maintenance)

Yük vagonlarının bakımından sorumlu Bakanlık tarafından COTIF ATMF EK-A'da belirtilen usullere göre yetkilendirilmiş kuruluştur. ECM; araçların bir bakımı, güvenli şekilde işletilmesi için gerekli standartları hazırlar.

Avrupa Birliği tarafından yayınlanan EU 402/2013 tarihli yönetmelikte belirtildiği gibi, COTIF altında yayımlanan Uluslararası Trafikte Kullanılan Demiryolu Malzemesinin Teknik Kabulüne İlişkin Tek Tip Kurallar (ATMF) EK-A kapsamında, ECM Belgelendirme işlemi yapar ve Bakanlığa rapor verir.

4.13. UIC ve Standartlara Uygunluk

UIC ve Standartlara Uygunluk: Demiryolu Araçları Tescil ve Sicil Yönetmeliği'ne göre Hat yapım, bakım, tamir ve kontrol araçlarının UIC (Uluslararası Demiryolları Birliği) ve standartlara (TS EN 14033, TS EN 15746-1, TS EN 15746-2) uygunluğunun belgelendirme ve raporlanması işlemlerini yürütmekle görevlidir.

TSE, OTIF Sözleşmesi'ne göre Devlet Demiryolları ile protokol yaparak Bakanlığa raporlandıran kuruluştur. TSE, COTIF altında yayımlanan Uluslararası Trafikte Kullanılan Demiryolu Malzemesinin Teknik Kabulüne İlişkin Tek Tip Kurallar (ATMF) EK-A kapsamında veya Avrupa Birliği tarafından yayınlanan EU 402/2013 yönetmeliği kapsamında Bakanlığa raporlayan kurumdur.

İthal edilecek ürünün, ISO, TSE, Avrupa Standardizasyon Komitesi (CEN), (IEC), CENELEC) (ETSI) standartlarına uygun olup olmadığı değerlendirilmektedir. Denizcilik İşletmelerinde UNDP Birleşmiş Milletler 'in çalıştaylarında denizcilik alanında standartlar geliştirilmiştir. 1954 yılında imzalanan "Petrol Kirliliğini Önleme Sözleşmesi" petrol kirliliğini önlemek için düzenlenen sözleşmeye göre Devletler, özel alanlarda sadece MARPOL 73/78 ışığında deniz çevresinin kirlenmesinin önlenmesi için koruyucu tedbirler alabilmektedirler. MARPOL zehirli sıvı maddeleri, petrol, pis su, katı atık gibi özel alanlarda standartları içermektedir ((Baykal, 2006, s. 112)). Gemi Adamlarının Eğitim, Belgelendirme ve Vardiya Tutma Standartları,

Standards of Training Certification and Watchkeeping (STCW;Gemi), STCW 78/95 denizde çalışmak isteyen kişilerin öncelikle alması gereken eğitimleri, yangından korunma, tankerde gemi adamı eğitim belgelerivb barındıran 22 sertifikadan oluşur. (Gemi Adamlarının Eğitim, 2020)

4.14. Tehlikeli Maddelerin Karayolunda Taşınma Standardı

Tehlikeli Maddelerin Karayolunda Taşınmasına İlişkin Anlaşma'nın (ADR) 2017 versiyonu Birleşmiş Milletler Ekonomik Komisyonu (UNECE) tarafından 01.01. 2017 tarihinde yayımlanmıştır. TSE ADR Araç Uygunluk Ulaşım ve Lojistik Sistemleri denetimlerinde 31.03.2018 tarihinden sonra imali yapılan araçların ADR 2017 Bölüm 9'da belirtilen teknik hususları, ECE R 105 seri 6 tip onayına sahip olmasını talep etmektedir.

ECR 105 tip onay numarası ve onay kapsamında yer alan ADR Araç Tiplerinin (AT,FL, EX2,EX3) uygunluk belgelerinde açıkça belirtilmesi, TSE'de incelemelerin yürütülmesi gerekir (TSE, 2020.).

Bakanlık, TÜRKAK'ı tehlikeli maddelerin taşınma standardı konusunda TSE ISO/IEC 17020 standardına göre akredite eden muayene eden bir kuruluş olarak yetkilendirebilir. Yetkilendirme protokolle yapılır. Yetkinin konusu, niteliği, belirtilir.

a) Yetkilendirme, düzenlenecek bir protokol/sözleşme ile yapılır. Bu protokol/sözleşmede yetkilendirmenin konusu, süresi ve mutabakata varılan hususlar açıkça belirtilir. Yetkilendirme süresi en az bir yıl en fazla beş yıldır (Tehlikeli Maddelerin Karayoluyla Taşınması, 2020).

4.15. Taşımacılık Faaliyetinde Kullanılan Yalıtımlı Ekipmanların Test ve Muayenelerine İlişkin Usul ve Esaslar

Taşımacılık Faaliyetinde Kullanılan Yalıtımlı Ekipmanların Test ve Muayenelerine İlişkin Usul ve Esaslar taşımacılık faaliyetinde kullanılan yalıtımlı ekipmanların test, muayene, belgelendirme işlemlerinin usul ve esaslarını düzenlemektir. Üretimden önce standart maliyet hesabı, üretilen mamulün maliyetinin hesabıbilimsel esaslara göre yapılmalıdır. Lojistik şirketler kurulurken standart maliyet hesabı detaylı olarak yapılması gerekir bunun için hazırlanan yazılım programları bilimsel verilerle, çıktılarının verimli olmasını sağlar. Belli bir işleme, bilimsel incelemelere göre önceden belirlenmiş fiyatlara göre saptanan standart yönteminin özü, üretim maliyetini önceden ve bilimsel hesaplara dayanarak olması gereken düzeyde planlama ve maliyeti hesaplamada oluşmuş rakamlar yerine bunları kullanmaktır (Gürbüz, 2016, s. 42).

5.Yazılım Standardizasyonu

ISO, yazılımda kalite ile ilgili ISO/IEC standartları belirlemiştir. ISO 9000–3 kılavuzu, yazılım geliştirmede, tedarik, kurulum ve bakım süreçlerinde, yazılım ürünlerinin kalitesi için ISO/IEC 20, ISO/IEC 12119, ISO/IEC 12207, ISO/IEC 14143 ISO/IEC 15271 - ISO/IEC 12207, ISO/IEC 15504, ISO/IEC 15939 gibi yazılımlar hazırlanmıştır (TSE E. T., 2020). Yazılım mühendisliğinde kalite ve 9126 standardı gelmektedir. (Gümrükçü, 2010).

Lojistik faaliyetlerinin depolama alanında standartların oluşturulması için Lojistikçiler Derneği Loder tarafından mevzuata uygun standartlar geliştirilmiştir (Yakut, 2016).

SONUÇ

20.yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşmaya başlayan toplam kalite yönetimi, lojistik alanında yeni yönetim biçimi ve yeni teknolojilerin yayılmasını sağlamıştır. Müşteri memnuniyeti, süreç içinde sürekli iyileştirme, anlayışı ile kalitenin iyileştirilmesi, kaynak israflarının önlenmesi ve verimliliğin, karlılığın artması, inovatif insan ihtiyaçlarına cevap verecek ürünlerin geliştirilmesi, pazarda geniş spektrumlu, prestijli yer edinme sonucu, kurumlar sürekli geliştirilmiştir.

Lojistik operasyonlarında standardizasyonun önemini kabul eden Avrupalı otomobil üreticileri ve tedarikçileri, karton ve yeniden kullanılabilir ambalajları standartlaştırmıştır. Otomasyon endüstrisi için standardizasyon, Çin otomotiv endüstrisi son zamanlarda otomotiv için evrensel endüstri normları, üniform terminoloji ve teknik şartnamelerin geliştirilmesi üzerine çalıştı. Lojistik hizmetleri, ancak koordinasyon eksikliği ve sistematik nedeniyle çeşitli zorluklarla karşılaştı. Uygulanacak yönergeler/politikalar için acil bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Lojistik standardizasyonun kavramsal bir çerçevesini geliştirmek ve uygulanabilir kılavuzlar / politikalar öneren AB, .ambalajlama, konteyner, radyo frekansı tanımlama (RFID) konularında standartlar oluşturmuştur. Lojistik standardizasyon faaliyetleri, küresel rekabette pastadan daha büyük bir pay almayı sağlar. Standardizasyon müşteride, dış ve iç paydaşlarda güven ortamını oluşturur. Pazarlamada kolaylık sağlar. Tüm taşıma modlarında standartlaştırma uluslararası kullanımı sağlar. Örneğin dünyadaki demiryolu hatlarının büyük bir bölümünün hat açıklığı ile 1.435 mm 'dir. Farklı mesafe, farklı hat açıklığı, hatların buluşma noktasında kesintiye sebep olur. Geçiş bölgelere hat genişlikleri arasına çok sayıda hat bulunduran bölümler yapılır. Ülkelerin hat açıklığının, ray genişliğinin, konteyner büyüklüğünün, kullanılan yazılımların, izleme, takip sistemlerinin gıda sektöründeki

soğutma, saklama, depolama, elleçleme, paketleme, simülasyon, akıllı ulaşım sistemlerinin standardizasyonu ve bu standardın belgelendirilmesi, kuruma prestij kazandırır, Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) 'nün Standardizasyon Güvenlik Komitesi tarafından hazırlanan yedi kılavuza göre: Standartlaştırma, görevleri basitleştirir. Tüm ekonomik ve sosyal sektörlerin ortak çabaları için çoğunluğun çıkarları gözetilir. Gözden geçirmeye, değişikliğe uygun olmalıdır. Standartlaştırılacak ürünün niteliği önemlidir. Standardizasyon, ülkenin şartlarını maliyetini göz önünde bulundurur.

Standardizasyon, ambalajlama, konteyner, radyo frekansı tanımlama (RFID) dahil elektronik veriler, global bir ortamda lojistik standardizasyonunun değişimi ile kurumun makro perspektifini geliştirir. Kurumların, ar-ge çalışmalarının bir basamağıdır. Yeni pazarların açılması ve imalat süreçlerinin iyileştirilmesini, engellerin ortadan kalkmasını sağlar.

Lojistik şirketlerin küresel kurallara uyumlarını kolaylaştırır. Ticarete karşılaşılabilecek potansiyel risklerin değerlendirilmesini kolaylaştırır. Hedeflerin risklerin ölçülebilmesini, küresel rekabette avantaj kazanmalarını işletmelerde terminoloji birliğini sağlar.

Dünya Bankası'nın hazırladığı Lojistik Performans Endeksi'nde Türkiye, 2013'te 30. iken; 2018'de 47. sırada yer almıştır. Bu gerilemenin altında yatan birçok sebep var. Ama lojistik sektöründe standardizasyon eksikliği bu sebeplerden sadece biridir.

Bu araştırmada ekonomik ve sosyo-ekonomik katkısı olan standardizasyon faaliyetleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Türkiye'de ve Avrupa'da lojistik alanında kaliteyi arttırmak amacıyla yüzlerce standardizasyon, belgelendirme, akreditasyon konularında çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye'de lojistik firmaların bu standartlara sahip olabilmeleri için bütçe ayrılmasına, bu standartları kurumlara getirecek ve uygulamada standartlara göre işlem yapacak işgücüne ihtiyaç vardır. Uluslararası standartlar, global pazarda prestij kazandırır. Rekabette güç verir. İnovasyonun kurumun rutin işlerinde yer almasını stratejik ortaklarla eşgüdümlü olarak çalışmayı sağlar. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi sürecinde bu standartların tedarik zincirinin tüm halkalarında bilinmesi ve gerekli kalite belgelerinin alınması mevzuatın bu standartları içerecek şekilde güncellenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Arıkbay, C.V. (2002). Kalite Yönetim Sistemlerine İlişkin Iso 9000:2000 Uluslararası Standartları ve Getirdikleri. *Verimlilik Dergisi*.
- Arvis, J. F. (2018). The Logistics Performance Index And Its Indicators. Connecting To Compete. (T. W. Bank, Dü.)
- Bardağcı, H. (2019). Reviewing Differences Between. S. Coban içinde, *Recent Economic Approaches & Financial Corporate Policy* (s. 59).
- Bayat, T. Ö. (2016). Yeni bir lojistik performans endeksi oluşturmak için gerekli olan kriterlerin belirlenmesi üzerine e araştırma. (s. V. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi). Mersin:
- Baykal, M. A. (2006). *Uluslararası Denizcilik Organizasyonuna (Imo) Bağlı, Deniz Çevresinin Korunması Alt Komitesi (Mecp) Ve Bu Komitenin Bir Çalışma Sahası Olan "Özel Alanlar (Sa) Ve Özel Duyarlı Deniz Alanları (Pssa)"*. <http://mevzuatdergisi.com/2010/02a/02.htm>, UNEP. adresinden alınmıştır
- Birliği, T. O. (2020, 04 2). https://gs1.tobb.org.tr/menu_goster.php?Id=3&MenuId=2.
- Body, N. (2020, 04 05). <https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-ihracat-belgeleri-urun-guvenligi-ile-ilgili-belgeler-ce-isareti-ispml5-standardi-vb-ce-isareti.html>.
- Boulin, P. (1992)). "Avrupa Yapılaşmasında Standartlar. *IKV (İktisadi Kalkınma Vakfı) Dergisi* .
- Bulam, Z. (2020, 04 4). *Dış Ticarete Standardizasyon Mevzuatı ve Teknik Düzenlemeler*. <https://gumrukforum.com/dis-ticaret-mevzuati/2206-dis-ticaret-standardizasyon-mevzuati-ve-teknik-duzenlemeler.html>. adresinden alınmıştır
- Dalbay, E. A. (2015, ; 3(1), 21-66.). *Lojistik Sektöründe Kalite Ve İş Sağlığı- Güvenliği Yönetim Sistemleri: Bir Araştırma* . Beykoz Akademi Dergisi. adresinden alınmıştır
- Dünya Bankası,. (2018). <https://www.gtai.de/gtai-en/invest/service/publications/the-world-bank-s-logistics-performance-index-6419>.
- Erdal, M. (2020, 02 25). www.meslekiyetlerlilik.com. adresinden alınmıştır
- Erkan, B. (2014). Türkiye'de Lojistik Sektörü ve Rekabet Gücü. *ASSAM International Refereed Journal* (1).
- GDSN. (2020, 04 1). <https://www.gs1.org/articles/236/browse-global-product-classification-system-more-languages>.
- Globalgap. (2020, 04 1). <http://www.eurocert.com.tr/globalgap-belgesi.aspx>.
- Gümrükçü, G. (2010). *Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Savunma Sistemlerinde Yazılım Proje Yönetimi* adresinden alınmıştır <https://www.e-r-c.com.tr/cgi-sys/suspendedpage.cgi>. (tarih yok).
- İhraatı Geliştirme Odası (2020, 04 1). https://www.igmd.org.tr/Tareks-urun-guvenligi-ve-denetiminde-riske-dayali-kontrol_haberi.
- Karaali, A. (2003). Sağlık Bakanlığı Gıd Haccp Uygulamaları Ve Denetimi. <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/haccp.pdf> .
- Kod, U. (tarih yok). <https://www.ungm.org/>.
- KOD, V. (2020, 04 1). <https://learn.kometsales.com/display/public/KB/VBN+Code>.
- Kotler, P. M. (1997). Management, Prentice-Hall. *International Edition. 9th Edition.* , 35. ABD.
- Linda Oosterheert, M. v. (2012). *Smart-Logistics Standardization Needs and Roadmap*. www.smartagrifood.eu. adresinden alınmıştır
- Mergen, E. (1993). Toplam Kalite Yönetimi. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi* , C: XI, S: 1- 2, .
- Morash, E. A. (1997). The role of transportation capabilities in international supply chain management. *Transportation Journal* , 36.3.5- 17.
- Nedir?, O. K. (2020, 04 04). <https://www.inspecco.com/onaylanmis-kurulus-notified-body.html>. adresinden alınmıştır
- Orta Anadolu İhraatçılar Birliği . (2020, 04 2). *Teknik Düzenlemeler ve Standartlar*. <https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-teknik-duzenlemeler-ve-standartlar-hakkinda-bilgi-verebilir-misiniz.html>. adresinden alınmıştır
- İSavaş, H. (2003). Avrupa Birliği Standardizasyon Kurumları ve CE İşareti. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, (Sayı 2), 21.
- Şakar Birgül, Ö. H. (2010). , Lojistikte Toplam Kalite Yönetimi . *Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi İşletme Anabilim Dalı İşletme-Mba Programı* .
- Şentürk, H. (2013). Küresel Ekonomide Standardizasyon ve Uygunluk Değerlendirme. İstanbul,
- Tanyaş, M. (2009). *Türkiye, Bölgenin Lojistik Üssü Olmaya Aday* . 02 2020 tarihinde <https://www.ekovitrin.com/turkiye-bolgenin-lojistik-ussu-olmaya-aday-makale,1588.html>(. adresinden alındı
- Tehlikeli Maddelerin Karayoluyla Taşınması, H. Y. (2020). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/04/20190424-3.htm>.
- TMS 2 Stoklar Standardına Göre Dönüştürme Maliyetleri ve Bir Uygulama Gürbüz, A. (2016). TMS 2 Stoklar Standardına Göre Dönüştürme Maliyetleri ve Bir Uygulama. *İşletme Anabilim Dalı* .
- TSE. (2020., 2 1). <https://www.tse.org.tr/Sablon?ParentID=871&TempID=>. Enstitüsü, Türk Standartları. adresinden alınmıştır
- TSE, E. S. (2020, 04 10). TSE. Raporu 2020.
- Turhan B, D, E. Z. (2008). Lojistikte Hız Yönetimi: Küresel Bir İşletmede Hız Matrisinin Uygulanması. *Yönetim Anabilim Dalı* .
- Tutar, E. M. (2009 K). Türkiye'de Lojistik Sektörünün Gelişmişlik Düzeyinin Seçilmiş AB Ülkeleri (Romanya Ve Macaristan) İle Karşılaştırmalı Bir Analiz. (11).
- Waters, D. (2003). *Logistics: An Introduction to Supply Chain Management*, NewYork: Palgrave Macmillan.
- Wikipedia. (2020.). <https://tr.wikipedia.org/wiki/ISO>.
- www.tarimorman.gov.tr. (2020, 04 5). *Su Ürünleri İşletmelerine İhracat İzni Verilmesi, Denetimi Ve Bu İşletmelerin Ürünleri İle Bazı Su Ürünlerine Sağlık Sertifikası Düzenlenmesi Talimat*. https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Mevzuat/Talimatlar/gkcm/SuUrunleri_Isletmelerine_Ihrizni_Verilmesi_Talimati.pdf. adresinden alınmıştır
- Yakut, M. (2016). *Llojistik Standartlar Sistemi* . 04 03, 2020 tarihinde <http://www.loder-iss.org/pdf/Mehmet%20Yakut-LSS%20Nedir.pd>. adresinden alındı <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150716-5.htm>.
- <https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-ihracat-belgeleri-urun-guvenligi-ile-ilgili-belgeler-ce-isareti-ispml5-standardi-vb-ce-isareti.html>.No. (2020, 04 05).
- 2008/57/AT direktifi. (2020, 04 5). <https://www.e-r-c.com.tr/cgi-sys/suspendedpage.cgi>. adresinden alınmıştır
- (2020, 04 005). <http://www.turkcewiki.org/wiki/STCW>. adresinden alınmıştır

EXTENDED ABSTRACT

Technological advances in competition are rapidly changing customer demands. The ability to remove barriers to trade in the changing sector depends on making legislative changes at the national and international level and producing products in the desired standards in the market and delivering this product to the customer in the fastest way. Turkey, the Turkish Standards Institute, following international standards, is a public organization that is constantly updated according to these standards legislation. In international trade, producing products to the market in accordance with the standards published by the International Standardization Organization guarantees not only competition, but also human health and safety. For this reason, compliance with these standards is also preferred because the customer wants it. Logistics, which became widespread with modern transportation services after the 1980s, has standards in itself in all modes of transportation.

Turkish Standards Institute gives TSE certificate to the product produced by the manufacturer in the supply chain and certifies software and operating systems. TSE gains the Accreditation certificate to the ISO, EN, IEC 17024 2012 institution, TS EN ISO 14064-1 certificate in the air transport mode in cooperation with the Ministry of Transport and Infrastructure, certifies organizations in green port projects and maritime transport mode. One of the obstacles facing Turkey in international trade, the movement of products in the market have not been certified by international organizations. TSE demands that the vehicles manufactured after 31.03.2018 in ADR Vehicle Conformance, Transportation and Logistics Systems audits, have the ECE R 105 series 6 type approval. It is run by the European Standardization Committee (CEN).

Standardization works outside the electrotechnical and telecommunications sectors are the responsibility of CEN. When GENELCOM was terminated, a new institution was created with the name GENELEC With the Regulation 765/2008 / EC, the EU tries to inform the consumer by spreading the risks affecting health and safety with the Rapid Warning System. A booklet called Blue Guide has been published to standardize its products. This booklet contains the Council decisions, directives, logistics industry, all links of the supply chain. In this research, the European Union and Turkey's standardization work is given to legislative changes.

International standardization efforts are followed strictly by the Ministry of Transport and Trade in Turkey protocols, cross-sectoral cooperation activities are carried out. state-standardization work in Turkey are obstacles to trade by making changes to legislation are trying to reduce. However, in imports and exports, the sector needs more funds to apply for certification, patents, trademarks, and registration. Therefore, the incentive loans to be given to the companies that will be registered with the patent should be increased, and the private sector should also take the initiative on these issues. Documents, geographical signs, registrations and brands required by the European Union and International Standardization Organization must be documented. Turkey's foreign trade deficit in the global market of the exporting closure is connected to buy more goods obstacle to the sale of goods is shown as lack of standard document should be abolished barriers.

The European Union doesn't accept products to their countries to comply with these standards in international trade, as they demand the product that complies with European standards, directives and decisions. The product's compliance with EU standards includes a number of administrative and official requirements. Authorities need to take action to meet these standards. If there is no CE mark on the product, which is included in the European Union harmonization legislation, the necessary applications must be made to obtain CE certificate since this product does not allow the export. Legislation in line with EU standards should be prepared to overcome the problems experienced in the transportation of dangerous goods. In preparing this legislation, a harmonized law focusing on solving the problems experienced by those working in the field should be prepared by applying a questionnaire to the people working in the sector.

PSİKOLOJİK SÖZLEŞME ALGISININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİSİ: SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA**

Mustafa Macit^{1*+}, Hilal Ekim^{2x-}

¹ Dr., Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü

² Çaç Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı

*mustafamacit@ksu.edu.tr (Sorumlu Yazar)

^xhilalekim@cag.edu.tr

⁺ORCID: 0000-0002-5672-5161, ⁻ORCID: 0000-0003-2176-0124

Öz- Bu çalışma sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algılarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda sağlık çalışanı katılımcıların demografik özellikleri, psikolojik sözleşme ve örgütsel bağlılık algıları ile ilgili verilerin elde edilmesine dönük bir anket oluşturulmuştur. Kahramanmaraş ilinde bulunan Kahramanmaraş Necip Fazıl Şehir Hastanesi Yörük Selim Ek Hizmet Binasında görev yapan 145 sağlık çalışanı araştırmaya katkıda bulunmuşlardır. Elde edilen veriler bir istatistik programı ile analiz edilmiştir. Araştırmanın temel bulgusu sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algılarının örgütsel bağlılıklarını pozitif yönlü etkilediğidir. Sonuçlar literatürle karşılaştırılarak değerlendirilmiş, araştırma bulguları çerçevesinde öneriler yapılarak çalışma son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler – Sağlık Çalışanları, Psikolojik Sözleşme, Örgütsel Bağlılık.

THE EFFECT OF PSYCHOLOGICAL CONTRACT PERCEPTION ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A RESEARCH ON HEALTH EMPLOYEES

Abstract – The aim of this study is to evaluate the effect of health workers' perceptions on psychological contract on organizational commitment. For this purpose, a questionnaire was formed to obtain data on demographic characteristics, psychological contract and organizational commitment perceptions of healthcare professionals. A hundred forty five (145) healthcare professionals working in the Kahramanmaraş Necip Fazıl City Hospital Yörük Selim Supplementary Service Building contributed to the research. The data obtained were analysed with a statistical program. The main finding of the research is that health workers' perceptions of psychological contract positively affect their organizational commitment. The results were evaluated by comparing them with the literature, and the study ended with suggestions within the framework of the research findings.

Keywords – Health Workers, Psychological Contract, Organizational Commitment.

**Bu çalışmanın bir bölümü Hilal Ekim tarafından Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanmış olan “Psikolojik Sözleşme Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Bu çalışmanın etik olarak uygunluğu Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 06.02.2019 tarihli 8 no.lu kararla onaylanmıştır.

1.GİRİŞ

1.GİRİŞ

Sağlık sektörü teknolojideki ilerlemelerden en fazla etkilenen sektörlerin başında gelmektedir ve bu teknolojik ilerlemeler sağlık hizmetlerinin kalitesinin gelişiminde önemli katkılar sunmaktadır. Ancak teknolojik ilerlemeler başarı için tek başına yeterli değildir. Çünkü sağlık hizmetinin ortaya konmasında teknolojiyi kullanan insan unsuru devreye girmektedir. Dolayısıyla sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesi insan unsuru ile çok yakından ilişkilidir. Sağlık hizmetlerinin insan hayatı için taşıdığı önem ve bu hizmetin başarısında insan gücünün oynadığı rol dikkate alındığında ise sağlık sistemlerinin performansının sağlık çalışanlarının performanslarıyla birebir ilişkili olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile sağlık kurumlarının başarılı olabilmesinde sağlık çalışanlarının etkililik ve verimlilik ilkeleri doğrultusunda çalışmaları son derece önemlidir. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü de sağlık hizmetlerinin ancak ve ancak hizmet veren çalışanların etkililikleri oranında etkili olabileceğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla etkili ve verimli bir sağlık sisteminin mevcudiyeti ve devamı için nitelikli, ulaşılabilir, uygun (herkese saygı çerçevesinde hizmet veren, güven sağlayan ve hizmet talebini destekleyen) sağlık çalışanlarının varlığı zorunludur (WHO, 2014: v1).

Sağlık hizmetlerinin sunumunda önemli bir rol oynayan çalışanların görev performanslarını etkileyen farklı faktörler söz konusudur. Örgüte bağlılık duymak ve bu doğrultuda çaba göstermek bu faktörler arasında ilk sıralarda bulunmaktadır (Millward ve Hopkins, 1998: 1530). Çalışanların yüksek düzeyde bir çaba göstermesi beklentilerin karşılanması ile sağlanabilmektedir. İnsanların hayatta en büyük beklentilerinin başında da verilen sözlerin, vaatlerin yerine getirilmesi gelmektedir. Verilen sözlerin vaatlerin yerine getirilmemesi bireylerde hayal kırıklığı doğurmakta, beklentileri karşılanmayan bireylerden de örgütlerde verim alınması pek olası görülmemektedir (Maia ve Bastos, 2015: 252). Bununla birlikte günümüzün artan rekabet koşulları, sürekli değişen çevre, çalışma koşullarındaki değişiklikler, küreselleşen iş dünyasında başarılı olabilmek için örgütlerin temel yetkinliklerinin en önemli unsuru olan insan kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmalarını zorunlu kılmaktadır. Bunu sağlamanın koşullarından birisi de çalışanların örgüte bağlılık duymalarını sağlamak ve bunu geliştirmek olmaktadır (Çetin, 2010: 1). Bu bağlamda bireylerin örgütlerden beklentilerini ifade eden psikolojik sözleşme ve örgütsel bağlılık konularının günümüz örgütlerinin insan kaynaklarını etkili, etkin ve verimli kullanmaları için özel önem verilen konular olması gerekmektedir (Bal, Kooij ve De Jong, 2013: 545).

Psikolojik sözleşme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki Blau'nun (1964) Sosyal Değişim Kuramı ve Adams'ın Eşitlik kuramlarına dayanmaktadır (Antonaki ve Trivellas, 2014: 355). Sosyal Değişim Kuramına (Blau, 1964: 4) göre bireyler ve gruplar arasındaki sosyal ilişkilerin en önemli özelliği, karşılıklık esasıdır. Kuramın temel savı yapılan iyiliğe iyilikle karşılık verilmesi gerektiğidir. Böylece iki taraf arasında sosyal bir bağ ortaya çıkmakta ve gelişerek devam etmektedir. Adams'ın eşitlik teorisinde ise kişi işe ve örgüte verdikleri ile aldıklarını sürekli karşılaştırmakta, bunun dengeli olmasını sağlamak yönünde çabalarını artırmakta veya azaltmaktadır. Kişinin girdileri gayreti, eğitimi, işe uygun nitelikleri iken çıktuları ücret, statü, işe olan içsel ilgi gibi unsurlardır. Çalışanın algı dünyasında bu ikisi arasında dengenin olmaması eşitsizliği ifade etmekte, bu durumda kişi kendisini sıkıntıda hissetmekte ve bu sıkıntıyı azaltma yollarını aramaktadır. Buradaki girdi ve çıktı kıyaslamaları tıpkı psikolojik sözleşmede olduğu gibi tamamen bireyin algılaması ile ilgilidir (Lawler III, 1995: 83).

Saygı duyulan ve değer verilen çalışanlar muhtemelen buna sadakat ve duygusal bağlılık ile karşılık vereceklerdir. Bu nedenle örgütlerin çalışanlarına karşı tatmin edici sözleşmeler sunarak, gereklerini yerine getirmeleri onlara değer verdiklerini ve desteklediklerini göstermek anlamına gelecektir. Buna karşılık çalışanların da buna cevabı örgütlerine güçlü duygusal bağlar geliştirmek şeklinde olacaktır. Diğer bir ifade ile eğer çalışanlar örgütün kendi ihtiyaçlarına asgari düzeyde önem verdiğini algıarlarsa örgüte karşı sadakat ve bağlılıkları zayıflayacak ve yaptıkları katkıyı azaltmak doğrultusunda bir karşılık vermek gayreti içerisine girebileceklerdir. Bu bağlamda Sosyal Değişim Teorisi çalışanların psikolojik sözleşme konusundaki algılarının örgütsel bağlılıklarını doğrudan etkileyeceğini ileri sürmektedir (Ng ve Feldman, 2008: 269). Psikolojik sözleşme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki öngörüsü çalışanların örgütün kendilerine sağladığı imkânların karşılığında örgüte karşı bağlılık hislerini geliştirecekleri varsayımına dayanmaktadır. Yine literatürde psikolojik sözleşme ve örgütsel bağlılık kavramlarının değişim ilişkilerinin önemli unsurları oldukları ortaya konulmuştur. Diğer bir ifade ile örgütün psikolojik sözleşmenin gereklerini yerine getirmesi durumunda çalışanların buna karşılığı bağlılıklarını ve örgütün başarısı için gayretlerini artırmak şeklinde olacaktır (Coyle-Shapiro ve Kessler, 2003: 216).

Sağlık hizmetleri fiziksel ve duygusal taleplerin üst düzeyde olduğu, çoğunlukla da standart kurallardan ziyade koşulların zorunlulukları belirlediği görevlerdir. Bu durumda çalışanların görev tanımlarının ötesinde çaba göstermeleri

sağlık kurumlarının başarısında önemlidir (Gupta, Agarwal ve Khatri, 2016: 2806). Kavramsal anlamda sözleşmenin en genel tanımı iki veya daha fazla taraf arasındaki yükümlülükleri kapsayan inançlardır. Sözleşme ile taraflar gelecekte bazı şeyleri yapma, bazı şeyleri de yapmama sorumluluğunu üstlenirler. Yükümlülük yapılması veya yapılmaması gereken eylemlere bağlılık ödevidir. Fakat bu karşılıklı yükümlülük ödevi tartışmaya açıktır. Anlaşma tamamen tarafların değerlendirmeleri ile ilgilidir ve gerçeğin değerlendirmelerdeki gibi olması zorunlu değildir. Diğer bir ifade ile insanlar farklı düşüncelere sahip olsalar da aynı şartlarda anlaşabilirler. Yani anlaşmalar tamamen anlaşma sahiplerinin algı dünyasında mevcuttur ve bunun gerçekten olması da zorunlu değildir (Rousseau ve Parks, 1993: 3). Dolayısıyla bireylerin yaptığı her istihdam sözleşmesinde gerçekte var olan hükümler yanında açıkça ifade edilmeyen ama tarafların düşünce dünyasında kendilerine özgü belirli koşulların oluştuğunu da söylemek mümkündür. Zaten psikolojik sözleşmenin ortaya çıkışı da bireylere özgü bu değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. İlk olarak Argyris (1960) ve Levinson (1962) tarafından istihdamın doğasını açıklamak için kullanılan psikolojik sözleşmenin günümüzdeki kullanımı belirli taahhütleri içeren sözleşmeler hakkında bireyin inançlarını ve yorumlarını ifade etmektedir (Rousseau ve Parks, 1993: 19). Yazında psikolojik sözleşme ile ilgili bazı tanımlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Psikolojik Sözleşme Konusundaki Bazı Tanımlar (Guest,1998: 650-651)

Tanım	Yazarlar
“Birey olarak iş gören ile örgüt arasındaki yazılı olmayan beklentilerdir”	(Schein, 1978).
“Birey ve örgüt arasındaki karşılıklı ilişkide tarafların alacakları ve vereceklerini belirleyen örtülü sözleşmedir”	(Kotter, 1973).
İş sözleşmesine ilişkin örgüt, birey ve ilişkide ima edilen sorumluluklara ilişkin karşılıklı her iki tarafın algılarıdır. Psikolojik sözleşme bu algılara nasıl ulaşıldığını inceleyen bir süreçtir.	(Herriot ve Pemberton, 1995).
“Bireyin kendisi ile odak diğer bir taraf arasındaki karşılıklı değişim anlaşmasının şartları ve hükümleri konusundaki inançlarıdır. Bir tarafın bir katkı karşılığında belirli vaatler verildiği, bunun sonucunda da gelecekte birtakım faydalar ortaya konması yükümlülüğünün ortaya çıktığına inanması durumunda psikolojik sözleşme gerçekleşmiş demektir.	(Rousseau, 1989).

Bu tanımlar dikkate alındığında psikolojik sözleşme, bireyin diğer bir taraf ile arasındaki karşılıklı değişimin şartları ve hükümleri bağlamındaki düşüncelerinin ifadesidir (Rousseau ve Parks, 1993: 19). Psikolojik sözleşme örgüt tarafından şekillendirilen, birey ve örgüt arasındaki değişim uzlaşısının şartlarını içeren bireysel kanaatlerdir. Psikolojik sözleşme bireyin kendini doğrulaması ve geleceğini şekillendirmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır (Rousseau, 1995: 9). Bağlılık farklı şekillerde tanımlansa da iki temel özelliği ifade etmektedir. Bunlardan birincisi davranışla ilgili olarak tutarlı faaliyetler dizisi, ikincisi faaliyetleri doğuran motivasyon unsurudur (Goodine, 1999: 5-6). Bağlılık sözlükte bağlı olma durumu, merbutiyet, birine karşı, sevgi, saygı ile yakınlık duyma ve gösterme, sadakat anlamlarına gelmektedir (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 2020). Örgütsel bağlılık işe katılım, sadakat ve örgütün değerlerine inanma bağlamında bireyin örgütle psikolojik bir bağ geliştirmesidir. Örgütsel bağlılık itaat (uyuma), özdeşleşme ve içselleştirmeyi içeren üç aşamalı bir süreçtir. Birey ilk aşamada ücret vb. gibi kazanımları elde etmek amacıyla diğerlerinin etkisini kabullenir. İkinci aşamada birey tatmin duyduğu, kendisinin belirlediği bu ilişkiyi devam ettirmek için yine diğerlerinin etkisini benimsediği özdeşleşme aşamasıdır. Bu aşamada birey örgüt üyeliğinden onur duymaktadır. Son aşama ise bireyin örgütün değerlerinin doğası gereği ödüllendirici ve kişisel değerleri ile uyumlu olduğuna kanaat getirdiği içselleştirmedir (O'Reilly, 1989: 17-18).

Örgütsel bağlılık konusunda yazına önemli katkılar sağlamış olan Meyer ve Allen (1997)'in ifadeleriyle örgüte bağlı bir çalışanın önemi şöyle ifade edilmektedir; “bağlı bir çalışan iyi gününde de kötü gününde de örgütle beraberdir, işine düzenli olarak devam eder, tüm gününü (belki daha fazlasını) örgüt için verir, örgütün varlıklarını korur, amaçlarını paylaşır. Örgüt açısından bakıldığında örgüte bağlı işgücüne sahip olmanın bir avantaj olduğu açıkça görülmektedir (S.3)”

Örgütsel bağlılık konusundaki çalışmalar 1960'lara uzanmaktadır. Örgütsel bağlılıkla ilgili ilk kavramsallaştırma tek boyutlu ve örgütten ayrılmanın maliyetleriyle ilişkilendirilmiştir. Örgütsel bağlılık “faaliyetlerdeki tutarlı devamlılık” olarak tanımlanmıştır. Daha sonra bu kavrama örgüte duygusal bağlılık boyutu eklenmiştir (Wasti, 2005: 291). Fakat konu hakkında en çok kabul gören yaklaşım Meyer ve Allen (1991) tarafından yapılan ve duygusal, devam ve normatif bağlılık boyutlarını içeren kavramsallaştırmadır. Duygusal bağlılık çalışanın örgüte duygusal bağlılığını, özdeşleşmesini ve örgütle olmasını ifade

etmektedir. Güçlü duygusal bağlılığa sahip çalışanlar örgütte olmak istedikleri için bağlarını sürdürürler. Devam bağlılığı örgütü terk etmenin maliyetleri ile ilgilidir. Devam bağlılığını sürdürmenin asıl nedeni çalışanın buna ihtiyacı olduğunu değerlendirmesidir. Normatif bağlılıkta ise çalışanın örgütle ilişkisini devam ettirmesinin asıl sebebi örgütle devam etmesinin kendisi için bir yükümlülük olduğu düşüncesinde olmasıdır (Meyer ve Allen, 1991: 67).

Her bir çalışan bu üç psikolojik durumun her birisini farklı derecelerde yaşayabilirler. Örneğin, bazı çalışanlar örgütte kalmaları için kuvvetli bir ihtiyaç ve yine kuvvetli bir sorumluluk duygusu hissedebilirler fakat böyle davranmak istemeyebilirler. Başkaları ne ihtiyaç ne de sorumluluk duymadıkları halde güçlü bir duygusal bağlılık hissedebilirler. Bütün bunların net toplamı kişinin örgüte bağlılığını netice verir. Dolayısı ile bireyin örgüte bağlılığı farklılaşabilen psikolojik durumları yansıtacaktır (Allen ve Meyer, 1990: 4).

Bir kaynağa sahip olmak bir avantaj olduğu kadar belki daha da önemlisi sahip olunan bu kaynaktan uygun şekilde faydalanabilmektedir. Örgütün sahip olduğu insan kaynağının temel yetkinlik anlamında örgütler için rekabet avantajı sağladığının, bunun sürdürülebilir olmasında ise örgütsel bağlılığın önemini anlaşıması ile birlikte gerek akademisyenlerin gerekse uygulamacıların konuya ilgisinin arttığı görülmektedir (Meyer, Becker ve Van Dick, 2006: 665; Kim, Eisenberger ve Baik, 2016: 558).

2. KONU İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR

Hassan, Abdul-Rahman ve Abdul Basit (2017: 37) tarafından kamu sektöründe yapılan bir araştırmada psikolojik sözleşme unsurları olan karşılıklı yükümlülükleri yerine getirmenin ve adillik algısının örgütsel bağlılığı anlamlı düzeyde olumlu etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Maia ve Bastos (2015) Brezilya'da üç yıllık bir süreyi kapsayan ve yaklaşık 4000 katılımcının katkıda bulunduğu boylamsal bir çalışmada psikolojik sözleşmenin örgütsel bağlılığı anlamlı düzeyde pozitif olarak etkilediğini belirlemişlerdir.

Knights ve Kennedy (2005: 64) Avusturalya'da üst düzey kamu çalışanları arasında yaptıkları araştırmada psikolojik sözleşme ihlali ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ve güçlü bir negatif ilişki ($r = -.67$) belirlemişlerdir. Diğer bir ifade ile psikolojik sözleşmesinin ihlali örgütsel bağlılığı azaltmaktadır.

Coyle-Shapiro ve Kessler (2003) tarafından İngiltere'de 5709 gibi büyük bir örneklem ile kamu sektöründe yapılan araştırmada örgütün psikolojik sözleşmenin gereklerini yerine getirmesi ile örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Hollanda da otel işletmelerinde yapılan bir araştırmada da karşılanmayan psikolojik sözleşme beklentilerinin genç çalışanların örgütsel bağlılığını azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır (Lub, Bijvank, Matthijs Bal, Blomme ve Schalk, 2012).

Ceseroğlu (2010) konaklama sektöründe yaptığı araştırmada işverenin yükümlülüklerini yerine getirmesinin örgütsel bağlılık üzerine anlamlı ve pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çetin'in (2010) Ankara ilinde özel dershanelerde görev yapan 127 öğretmenin katkıda bulunduğu çalışmasının sonuçlarına göre; psikolojik sözleşme ve örgütsel bağlılık algı düzeyleri arasında pozitif yönde ve çok yüksek düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Keman'ın (2012) Edirne ilinde tekstil sektöründe çalışan 385 kişilik örneklemle yaptığı araştırmada psikolojik sözleşme değişkeninin örgütsel bağlılık değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Dönmez'in (2015) Uşak ilinde görev yapan 316 öğretmenin katkıda bulunduğu araştırmasında öğretmenlerin psikolojik sözleşme düzeyleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı düzeyde bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir.

Karcıoğlu ve Türker (2010: 133) sağlık çalışanlarında yaptığı bir araştırmada psikolojik sözleşme algı düzeyi ile örgütsel bağlılık arasında doğru yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Buna göre psikolojik sözleşme uyum algı düzeyinin artışıyla örgütsel bağlılık düzeyi artarken, psikolojik sözleşme algı düzeyinin azalması durumunda ise örgütsel bağlılık zayıflamaktadır.

Erdoğan'ın (2015) konaklama işletmeleri çalışanları üzerine yaptığı bir çalışmada psikolojik sözleşme ihlali algısı örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık boyutu üzerinde düşük de olsa anlamlı ve negatif etkiye sahip olduğu, devam bağlılığı ve normatif bağlılık boyutu üzerinde ise etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Sönmez (2017) örneklemini öğretmenlerin oluşturduğu çalışmada psikolojik sözleşme ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişkiye ulaşmıştır.

Tambay (2018) iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile örgütsel bağlılık arasında psikolojik sözleşme alt boyutlarından ilişkisel psikolojik sözleşmenin pozitif yönlü anlamlı etkisi olduğunu belirlemiştir.

Aslan ve Uyar (2018) sağlık çalışanlarının örneklemini oluşturduğu bir çalışmada algılanan psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel özdeşleşmeyi azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır. Buna karşın Akmaz ve Erbaş (2017) turizm sektöründe yaptıkları bir çalışmada psikolojik sözleşme ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir. Her iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koyan bu son çalışmaya karşın gerek yerli gerekse yabancı yazındaki araştırmaların önemli bir kısmı bu iki değişken arasında doğru yönlü pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca kavramların teorik olarak incelendiği bölümde de bu iki değişken arasında anlamlı ilişkilerin beklenebileceği iddiasına yer verilmiştir. Bu bilgiler dikkate alınarak araştırma değişkenleri bağlamında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algıları örgütsel bağlılıklarını pozitif yönde etkilemektedir.

H2: Sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algıları duygusal bağlılıklarını pozitif yönde etkilemektedir.

H3: Sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algıları devam bağlılıklarını pozitif yönde etkilemektedir.

H4: Sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algıları normatif bağlılıklarını pozitif yönde etkilemektedir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algılarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini değerlendirmek ve değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemektir. Tanımlayıcı ve kesitsel tipteki bu araştırma tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ile bir şekilde bütün çalışanların kendi düşünce dünyalarında varlığı muhakkak diyebileceğimiz psikolojik sözleşme algısının örgütlerin başarısında önemli bir işlevi olan örgütsel bağlılık ile ilişkisinin ortaya konulması ile bu alanda hem literatüre hem de çalışma hayatına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Kahramanmaraş ilinde bulunan Kahramanmaraş Necip Fazıl Şehir Hastanesi Yörük Selim Ek Hizmet Binasında görev yapan 234 sağlık çalışanından oluşmaktadır. Araştırma evreninin tamamına ulaşmanın zorluğundan dolayı örneklem alma yoluna gidilmiştir. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. %95 güven aralığında bu evren büyüklüğüne göre örneklem büyüklüğü, örneklem büyüklüğü formülü kullanılarak 145 olarak belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemi 145 sağlık çalışanından oluşmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri anket yöntemi ile elde edilmiştir. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerine yönelik 8 ifade, ikinci bölümde psikolojik sözleşmeye yönelik 32 madde ve son olarak üçüncü bölümde sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılık seviyelerini ölçmeye yönelik 22 madde bulunmaktadır.

Psikolojik sözleşme ölçeği, Millward ve Hopkins (1998) tarafından geliştirilmiş olup daha önce Türkçe'ye uyarlanmıştır. Bu çalışmada Ünver (2011: 98-99)'in "Psikolojik Sözleşmenin İş Tatmini Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama" isimli çalışmasında yararlandığı versiyon kullanılmıştır. Örgütsel Bağlılık Ölçeği, Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilen ve Wasti tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Bu çalışmada Tokmak (2018: 71)'in "Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Kamu ve Özel Sektör Çalışanları Örneğinde Araştırılması" isimli çalışmasında yararlandığı versiyon kullanılmıştır. Söz konusu ölçekte örgütsel bağlılığın duygusal, normatif ve devam bağlılığı alt boyutlarını ölçmeye yönelik 3 alt boyuta ait 22 ifade yer almaktadır.

Her iki ölçek 5'li Likert tipi şeklinde düzenlenmiş olup, cevaplar Kesinlikle Katılmıyorum ile Kesinlikle Katılıyorum arasında derecelendirilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Anket yöntemi ile toplanan veriler bilgisayar ortamında istatistik paket programı olan SPSS24 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle araştırmada kullanılan ölçeklerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için normallik testi uygulanmış, normallik dağılım durumları çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında yer aldıkları tespit edilmiştir. George ve Mallery (2010)'a göre çarpıklık ve basıklık ölçülerinin $+2$ ile -2 arasında bir değer

normal dağılıma uygun olduğu varsayımına göre parametrik istatistik tekniklerinin uygulanmasına karar verilmiştir. “Psikolojik Sözleşme Ölçeği” ve “Örgütsel Bağlılık Ölçeği” güvenilirlik analizine tabi tutulmuş ve Cronbach Alfa katsayılarına ulaşılmıştır. Normallik analizi ile çarpıklık ve basıklık değerlerine ulaşılmıştır. Bu değerlere Tablo 2’de yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçekler oldukça güvenilir ve yüksek derecede güvenilir olarak bulunmuştur (Akgül ve Çevik, 2003: 436).

Katılımcıların demografik özellikleri belirlendikten sonra ölçeklerden aldıkları ortalama puanları verilmiştir. Daha sonra psikolojik sözleşmenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini incelemek amacı ile oluşturulan hipotezler basit regresyon analizi yönteminden yararlanılarak test edilmiştir. Analizde güven aralığı %95 (anlamlılık düzeyi $p < 0.05$) olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Psikolojik Sözleşme ve Örgütsel Bağlılık Ölçekleri Normal Dağılım İstatistik Sonuçları ile Cronbach Alfa Değerleri

Ölçeğin Adı	Skewness	Kurtosis	Cronbach Alfa
Psikolojik Sözleşme (Genel)	-0,656	0,898	0,801
Örgütsel Bağlılık (Genel)	-0,168	-0,678	0,944
Duygusal Bağlılık	-0,405	-0,711	0,942
Devam Bağlılığı	-0,320	-0,355	0,830
Normatif Bağlılık	-0,075	-0,753	0,899

3.5. Etik İzin

Anketleri uygulayabilmek için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu’ndan 06.02.2019 tarih ve E.5789 sayılı etik kurul izni ve araştırmanın yapıldığı kurumdan yazılı izinler alınmıştır. Alınan izinlerden sonra sağlık çalışanları ile bire bir görüşme yolu ile gönüllülük esas alınarak anketler uygulanmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın verilerinden elde edilen bulgulara ilişkin tablolara yer verilmiştir.

Katılımcıların demografik özelliklerine ait bilgileri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik bilgileri

Cinsiyet	Sayı	Yüzde	Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde	Toplam Mesleki Çalışma Yılı	Sayı	Yüzde
Kadın	94	64,8	Lise	19	13,1	0-5	39	26,9
Erkek	51	35,2	Ön lisans	51	35,2	6-10	38	26,2
Medeni Durumu	Sayı	Yüzde	Lisans+	75	51,7	11 ve üzeri	68	46,9
Evli	94	64,8	Statü	Sayı	Yüzde	Aylık Gelir	Sayı	Yüzde
Bekar	51	35,2	Tıbbi Sekreter	27	18,6	1.800-2.800	37	25,5
Yaş	Sayı	Yüzde	Sağlık Teknisyeni	38	26,2	2.801-3.800	47	32,4
18-29	41	28,3	Hemşire	80	55,2	3.801 ve üzeri	61	42,1
30-41	71	49,0	Bu Kurumdaki Çalışma Yılı	Sayı	Yüzde			
42 ve üzeri	33	22,8	0-5	61	42,1			
			6-10	50	34,5	Toplam	Sayı	Yüzde
			11 ve üzeri	34	23,4		145	100

Katılımcıların cinsiyet ve medeni durumuna bakıldığında; %64,8’inin (N=94) kadın, %35,2’sinin (N=51) erkek olduğu, %64,8’inin (N=94) evli, %35,2’sinin (N=51) bekâr olduğu görülmektedir. Katılımcıların %28,3’nün (N=41) 18-29, %49’unun (N=71) 30-41 ve %22,8’inin (N= 33) 42 ve üzeri yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Ankete katılan sağlık çalışanlarının eğitim durumunu incelendiğinde; %13,1’inin (N=19) lise, %35,2’sinin (N=51) ön lisans, %51,7’sinin (N=75) lisans / lisansüstü mezunu olduğu saptanmıştır. Statü dağılımına bakıldığında; %18,6’sının (N=27) tıbbi sekreter, %26,2’sinin (N=38) sağlık teknisyeni, %55,2’sinin (N=80) hemşire olduğu saptanmıştır.

Katılımcıların kurumdaki çalışma yılı değerlendirildiğinde %42,1’inin (N=61) 0-5 yıl, %34,5’inin (N=50) 6-10 yıl ve %23,4’ünün (N=34) 11 yıl ve üzeri görev yaptığı saptanmıştır. Katılımcıların toplam mesleki çalışma yılı %26,9’unun (N=39) 0-5 yıl, %26,2’sinin (N=38) 6-10 yıl ve %46,9’unun (N= 68) 11 yıl ve üzeri çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların aylık gelir dağılımına bakıldığında %25,5’inin (N=37) 1.800 TL, %32,4’ünün (N=47) 2.801-3.800 TL ve %42,1’inin (N=61) 3.801 TL ve üzeri olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme ölçeği ve örgütsel bağlılık ölçeğinin alt boyutları ile birlikte aldıkları puanlar Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Psikolojik Sözleşme ve Örgütsel Bağlılık Ölçeklerinin Alt Boyutları İle Birlikte Aldıkları Ortalama Puanlar

	Psikolojik Sözleşme	Örgütsel Bağlılık	Duygusal Bağlılık Alt Boyutu	Devam Bağlılığı Alt Boyutu	Normatif Bağlılık Alt Boyutu
Ortalama	3,12	3,48	3,55	3,49	3,41
Standart Sapma	0,48	0,87	1,09	0,92	0,99

Buna göre araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme algısı ortalaması ($\bar{X}=3,12 \pm 0,48$)'dir ve orta düzeydedir. Örgütsel bağlılık ölçeği genel ortalaması ($\bar{X}=3,48 \pm 0,87485$)'dir ve yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Yine katılımcıların örgütsel bağlılık alt boyutlarının ortalama değer aralıklarının yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. En yüksek ortalamasının duygusal bağlılık boyutuna ($\bar{X}=3,55 \pm 1,091$), daha sonra devam bağlılığı boyutuna ($\bar{X}=3,49 \pm 0,92$) ve normatif bağlılık boyutuna ($\bar{X}=3,41 \pm 0,99$) ait olduğu görülmektedir.

Psikolojik sözleşme ölçeği ile örgütsel bağlılık ölçeği arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon analizi Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Psikolojik Sözleşme ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Analizi

		Örgütsel Bağlılık	Duygusal Bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık
Psikolojik Sözleşme	R	,502**	,514**	,315**	,446**
	p	,000	,000	,000	,000
	n	145	145	145	145

**p<0,01

Psikolojik sözleşme ile örgütsel bağlılık ($r:0,502$; $p: 0,000$) ve duygusal bağlılık ($r:0,514$; $p:0,000$) arasında orta düzeyde ($0,50 < r < 0,69$) pozitif yönlü ($r>0$) ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Psikolojik sözleşme ile devam bağlılığı ($r:0,315$; $p: 0,000$) ve normatif bağlılık ($r:0,446$; $p: 0,000$) arasında zayıf düzeyde ($0,26 < r < 0,49$) pozitif yönlü ($r>0$) ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Araştırmanın hipotezlerini test etmek için yapılan analizlere ilişkin bulgular aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 6. Psikolojik Sözleşmenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken		
	B	T	R ²
Psikolojik Sözleşme	0,502*	6,942	0,252

*p<0,001

Araştırmanın H1 hipotezine göre sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algıları örgütsel bağlılıklarını pozitif yönde etkilemektedir. Bu hipotezi değerlendirmek için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda R² değeri 0,252'dir ve istatistiksel olarak anlamlıdır (R²=0,252, F=15,715, p <0,000). Tablo 6'daki analiz sonuçlarına göre psikolojik sözleşme değişkeninin örgütsel bağlılık değişkenindeki değişimin %25,2'sini açıkladığı görülmektedir. Psikolojik sözleşmenin β değeri 0,502 olup bu değer 0,000 p değeri ile anlamlılık seviyesindedir. β değerinin pozitif yönde olması bu etkinin olumlu yönde olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre H1 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 7. Psikolojik Sözleşmenin Duygusal Bağlılık Üzerine Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken		
	B	T	R ²
Psikolojik Sözleşme	0,315*	7,169	0,264

*p<0,001

Araştırmanın H2 hipotezi sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algıları duygusal bağlılıklarını pozitif yönde etkilemektedir şeklindedir. Bu hipotezi test etmek için yapılan Tablo 7'deki regresyon analizi sonucunda (R²=0,264, F=51,399, p <0,000) değerleri modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Duygusal bağlılığın yaklaşık % 26,4'ünün psikolojik sözleşme ile açıklandığını söylemek mümkündür. Psikolojik sözleşmenin β değeri 0,514 olup bu değer 0,000 p değeri ile anlamlılık seviyesindedir. β değerinin pozitif yönde olması bu etkinin olumlu yönde olduğunu göstermektedir ve buna göre H2 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 8. Psikolojik Sözleşmenin Devam Bağlılığı Üzerine Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken		
	B	T	R ²
Psikolojik Sözleşme	0,514*	3,964	0,099

*p<0,001

Araştırmanın H3 hipotezi sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algılarının devam bağlılıklarını pozitif yönde etkilediğini ileri sürmektedir. Bu hipotezin ispatlanması için yapılan Tablo 8'deki regresyon analizi sonucunda (R²=0,099, F=15,715, p < 0,000) değerleri modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Psikolojik sözleşme değişkeninin devam bağlılığı değişkenindeki değişimin %9,9'unu açıkladığı görülmektedir. Psikolojik sözleşmenin β değeri 0,315 olup bu değer 0,000 p değeri ile anlamlılık seviyesindedir. β değerinin pozitif yönde olması bu etkinin olumlu yönde olduğunu göstermektedir ve buna göre H3 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 9. Psikolojik Sözleşmenin Normatif Bağlılık Üzerine Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken		
	Normatif Bağlılık		
	B	T	R ²
Psikolojik Sözleşme	0,446*	5,967	0,199

*p<0,001

Araştırmanın H4 hipotezi sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algılarının normatif bağlılıklarını pozitif yönde etkilediğini ifade etmektedir. Bu hipotezin desteklenmesi için yapılan Tablo 9'daki regresyon analizi sonucunda elde edilen ($R^2=0,199$, $F=35,600$, $p<0,000$) değerleri modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Psikolojik sözleşme değişkeninin normatif bağlılık değişkenindeki değişimin %19,9'unu açıkladığı görülmektedir. Psikolojik sözleşmenin β değeri 0,446 olup bu değer 0,000 p değeri ile anlamlılık seviyesindedir. β değerinin pozitif yönde olması bu etkinin olumlu yönde olduğunu göstermektedir ve buna göre H4 hipotezi kabul edilmiştir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma sağlık çalışanlarında psikolojik sözleşme algısının örgütsel bağlılık ve alt boyutları üzerindeki etkisini değerlendirmek amacı ile yapılmıştır. Ankete katılan sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme ölçeği puan ortalamasının orta düzeyde yer aldığı görülmektedir. Dönmez (2015: 68)'in ortaokullarda görev yapan öğretmenlere uyguladığı araştırmada da psikolojik sözleşme ölçeği puan ortalaması orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu bulgunun orta düzeyde olması katılımcıların psikolojik sözleşme konusunda beklentilerinin önemli ölçüde karşılandığını göstermekle birlikte bu konuda hala karşılanması gereken birtakım beklentilerinin olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılık ölçeği puan ortalamasının yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Boyutları açısından değerlendirdiğimizde de puan ortalamaları sırası ile duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık şeklinde orta düzey üzerinde bulunmuştur. En düşük ortalama değer normatif bağlılık boyutudur. Çankaya vd (2018: 442)'nin sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmalarında ortalama değerler sırası ile devam bağlılığı boyutu, duygusal bağlılık boyutu ve normatif bağlılık boyutu olduğu saptanmıştır. Normatif bağlılığın en düşük ortalama değerinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgunun literatür ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Psikolojik sözleşme algısının örgütsel bağlılık ve alt boyutları üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır. Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre örgütsel bağlılığın açıklanma düzeyi istatistiksel olarak anlamlıdır ve psikolojik sözleşme konusundaki algıların

katılımcıların örgütsel bağlılığını olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algılarının örgütsel bağlılık alt boyutları olan duygusal, devam ve normatif bağlılık üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları incelendiğinde ise; sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algılarının örgütsel bağlılığın alt boyutlarının tamamını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümlerinde verilen bir çok çalışmada da psikolojik sözleşmenin hem bir bütün olarak örgütsel bağlılığı hem de alt boyutlarını olumlu olarak etkilediği görülmektedir (Demiral, 2008: 158; Ceseroğlu, 2010: 102; Karcıoğlu ve Türker, 2010:133; Çetin, 2010: 101; Keman, 2012:83-84; Sönmez, 2017: 72; Coyle-Shapiro ve Kessler, 2003:213; Hassan, Abdul-Rahman ve Abdul Basit, 2017:37; Maia ve Bastos, 2015:17).

Bu çalışmanın amacı, sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algılarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini değerlendirmek ve değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemektir. Yasal sözleşmeden ziyade çalışanın algı dünyasında oluşan psikolojik sözleşme her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır. Sağlık hizmetleri gibi sunulan hizmetlerin insan hayatını doğrudan etkilediği bir alanda, her ne kadar teknoloji gelişirse gelişsin, insan unsurunun özel bir önem arz ettiği göz ardı edilemez bir gerçektir. Dolayısıyla bu alanda çalışanların hem hizmet verdikleri insanlara hem de çalıştıkları kurumlarına katkılarını daha üst düzeye çıkarmak hedeflenmelidir.

Çalışanlarının kurumlarına katkılarını artırmanın muhakkak ki çok farklı yöntemleri vardır. Bu çalışmanın bulguları çalışanların psikolojik sözleşme konusundaki beklentilerinin karşılanmasının onların örgütsel bağlılıklarını hem genel anlamda hem de alt boyutlar düzeyinde artıracak dolayısıyla kurumlarına katkılarını yükseltebileceği yönündedir. Bu çalışmada psikolojik sözleşme ölçeği ortalamaları orta düzeyde çıkmıştır. Bu bulgunun orta düzeyde olması katılımcıların psikolojik sözleşme konusunda beklentilerinin önemli ölçüde karşılandığını bununla birlikte bu konuda hala birtakım iyileştirmeler yapılması gerektiği ifade edilebilir. Yine bu çalışmada örgütsel bağlılık ölçeği puan ortalamalarının yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum katılımcı sağlık çalışanlarının örgütlerine bağlılık duydukları ve başarısı için gayret gösterdikleri düşüncesine kuvvet vermektedir. Dolayısıyla bu bağlılığın azalmasını engelleyebilecek uygulamalardan kaçınılarak, artırmaya dönük çalışmalar yapılması önerilebilir.

Yapılan analizler sonucunda sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme konusundaki algılarının örgütsel bağlılıklarını pozitif yönde etkilemekte olduğu belirlenmiştir. Örgütsel bağlılık ölçeği boyutları açısından değerlendirildiğinde katılımcıların psikolojik sözleşme konusundaki algılarının duygusal, devam ve normatif bağlılıklarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre psikolojik sözleşme örgütsel bağlılığı pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir. Diğer bir ifade ile psikolojik sözleşme konusundaki beklentilerin karşılanması örgütsel bağlılığı da artırmaktadır. Dolayısı ile sağlık kurumlarının, sağlık çalışanlarının psikolojik sözleşme ve örgütsel bağlılıklarını arttırmaya yönelik tutum içerisinde olması, sağlık çalışanlarının hem psikolojik sözleşme konusundaki algılarının hem de örgütsel bağlılık düzeylerinin artmasına katkı sağlayabilir. Kurum yöneticileri ile çalışanların sürekli iletişim içerisinde olmaları birbirlerine karşı olan beklentilerinin iyi bir biçimde anlaşılmasını sağlayabilir. Bu iletişim çalışanların algı dünyalarında var olan psikolojik sözleşme konusundaki beklentileri konusundaki tereddütlerin giderilmesine, psikolojik sözleşmenin her iki taraf açısından daha net ve açık bir biçimde şekillenmesine katkı sağlayabilir. Bu da her iki tarafın davranışlarına yön vererek hem bireylerin performansları hem de kurumların performanslarına olumlu yansıtacağı ifade edilebilir.

Hastanelerde psikolojik sözleşme ve örgütsel bağlılık konularına yönelik etkinlik, seminer veya organizasyonların yapılması, çalışanların psikolojik sözleşme konusundaki algıları ve örgütsel bağlılıkları konularında olumlu gelişimlere zemin hazırlayabilir. Yönetici ve çalışan arasında beklentilerin ve yükümlülüklerin açıkça konuşulabildiği bir ortamın oluşturulması önerilebilir. Genel olarak diğer araştırmalarda olduğu gibi bu araştırmanın da bazı kısıtları bulunmaktadır. Araştırmanın Kahramanmaraş ilinde bulunan bir kamu hastanesinde belirli bir zaman aralığında yapılmış olması, ilgili hastanenin sağlık çalışanları ve çalışmada kullanılan ölçekler açısından kısıtları olduğu kabul edilmelidir. Bununla birlikte çalışmanın ölçeklerinin çalışmanın amacını belirlemek için yeterli olduğu ve katılımcıların bu ölçeklere samimi bir şekilde katkıda buldukları da varsayılmaktadır. Çalışma sonuçlarının genellenebilmesi için Kahramanmaraş ve farklı illerdeki hem kamu hem de özel sektöre ait hastanelerde benzer araştırmalar yapılması önerilebilir. Bu araştırmanın insan kaynaklarını etkili ve verimli kullanmanın temel bir yetkinlik olarak değerlendirileceği sağlık sektöründe hem

uygulamacılara hem de bu konuda alanda çalışma yapacak araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, A.; Çevik, O. (2003), İstatistiksel Analiz Teknikleri SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları, Emek Ofset, Ankara.
- Akmaz, A.; Erbaşı, A. (2017), "Psikolojik Kontrat ile Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Güven İlişkisi: Mersin İlindeki 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama", AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17:4, 125-154.
- Allen, N. J.; Meyer, J. P. (1990), "The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization", *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Antonaki, X.; Trivellas, P. (2014), "Psychological Contract Breach and Organizational Commitment in the Greek Banking Sector: The Mediation Effect of Job Satisfaction", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 148, 354-361.
- Aslan, Ş.; Uyar, S. (2018), "Psikolojik Sözleşme İhlali ile Hissettirdiklerinin Örgütsel Özdeşleşme, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33:1, 1-38.
- Bal P. M., Kooij, D. T. A. M.; Jong, S. (2013), "How Do Developmental and Accommodative HRM Enhance Employee Engagement and Commitment? The Role of Psychological Contract and SOC Strategies.", *Journal of Management Studies*, 50:4, 545-572, June 2013 doi: 10.1111/joms.12028.
- Blau, P.M. (1964), *Exchange and Power in Social Life*, NY: John Wiley and Sons, Inc.
- Ceseroğlu, C.M. (2010), "Örgütlerde İşgören İlişkileri Açısından Psikolojik Kontrat ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: 4-5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Coyle-Shapiro, J. A. M.; Kessler, Ian. (2003), "The Employment Relationship in the U.K. Public Sector: A Psychological Contract Perspective", *Journal of Public Administration Research and Theory*, 13:2, 213-230.
- Çankaya, S.; Gürdal, O.; Tunç, T.; Orhan, H. (2018), "Eğitim-Araştırma Hastanelerinde Çalışanların İş Doyumu, Örgütsel Bağlılık ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi: Ordu İli Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25:4, 436-449.
- Çetin, E. (2010), "Örgütsel Bağlılığın Sağlanması Psikolojik Sözleşmenin Rolüne İlişkin Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Demiral, Ö. (2008), "Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirme ve Psikolojik Sözleşmenin Etkisine İlişkin Bir Araştırma.", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Dönmez, N. (2015), "Ortaokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Psikolojik Sözleşme Düzeyleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki", Yüksek Lisans Tezi, Uşak.
- Erdoğan, M. (2015), "Psikolojik Sözleşme İhlali Algısının Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama", Doktora Tezi, Erzurum.
- George, D.; Mallery, M. (2010), *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*, 17.0 update (10a ed.), Boston: Pearson.
- Goodine, Laura Ann (1999), "An Analysis of Personal Project Commitment.", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kanada.
- Guest, D. E. (1998), "Is the psychological contract worth taking seriously.", *Journal of Organizational Behavior*, 19, 649-664.
- Gupta, V.; Agarwal, U. A.; Khatri, N. (2016), "The relationships between perceived organizational support, affective commitment, psychological contract breach, organizational citizenship behaviour and work engagement.", *Journal of Advanced Nursing* 72:11, 2806-2817. doi: 10.1111/jan.13043.
- Hassan, Z.; Abdulrahman, A.; Abdul Basit. (2017), "The impact of psychological contract on organizational commitment: a study on public sector of Maldives", *Journal of Human Resource Management*, 20: 2, 30-40.
- Karacıoğlu, F.; Türker, E. (2010), "Psikolojik Sözleşme İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24:2, 121-140.
- Keman, G. (2012), "Psikolojik Sözleşmenin Örgütsel Bağlılığa Olan Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Kim, K. Y., Eisenberger, R., & Baik, K. (2016). Perceived organizational support and affective organizational commitment: Moderating influence of perceived organizational competence, *Journal of Organizational Behavior*, 37, 558-583.
- Knights, J. A.; Kennedy, B. J. (2005), "Psychological Contract Violation: Impacts on Job Satisfaction and Organizational Commitment Among Australian Senior Public Servants", *Applied HRM Research*, 10: 2, 57-72.
- Lawler III, E. E. (1995), "Foundations of Job Satisfaction. İçinde Barry M. Staw Psychological Dimensions of Organizational Behaviour", New Jersey, Prentice Hall, 79-96.
- Lub, X.; Bijvank, M. N.; Bal, P. M.; Blomme, R.; Schalk, R. (2012), "Different or alike? Exploring the psychological contract and commitment of different generations of hospitality workers.", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24: 4, 553-573.
- Maia, L. G.; Bastos, A. V.B. (2015), "Organizational Commitment, Psychological Contract Fulfillment and Job Performance: A Longitudinal Quantitative Study", *Brazilian Administration Review*, 12:3, 250-267.
- Meyer, J. P.; Allen, N. J. (1991), "A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment", *Human Resource Management Review*, 1: 1, 61-89.
- Meyer, J.; Allen, N. (1997), *Commitment in the Workplace: Theory, Research, And Application*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Meyer, J. P.; Becker, T. E.; Van Dick, R. (2006), "Social Identities and Commitments at Work: Toward an Integrative Model", *Journal of Organizational Behavior*, 27:5, 665-683. <http://dx.doi.org/10.1002/job.383>
- Millward, L. J.; Hopkins, L. J. (1998), "Psychological Contracts, Organizational and Job Commitment", *Journal of Applied Social Psychology*, 28:16, 1530-1556.
- Ng, T. W. H.; Feldman, D. C. (2008), "Can you get a better deal elsewhere? The effects of psychological contract replicability on organizational commitment over time", *Journal of Vocational Behavior*, 73, 268-277.
- O'Reilly, C. (1989), "Corporations, Culture, and Commitment: Motivation and Social Control in Organizations", *California Management Review*, 31:4, 9-25. <https://doi.org/10.2307/41166580>.
- Rousseau, D. M. (1989), "Psychological and implied contracts in organizations", *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 2:2, 121-39.
- Rousseau, D. M. (1995), *Psychological Contracts Organizations Understanding Written and Unwritten Agreements*, Sage, California, ABD.
- Rousseau, D. M.; Parks, J. M. (1993), "The Contracts of Individuals and Organizations", *Research in Organizational Behavior*, 15, 1-43.
- Sönmez, B. (2017), "Psikolojik Sözleşme ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumlarında Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tambay, A. (2018), "İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisinde Psikolojik Sözleşmenin Aracılık Rolü: Çimento Sektöründe Bir Araştırma", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Tokmak, M. (2018), "Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Kamu ve Özel Sektör Çalışanları Örneğinde Araştırılması", Doktora Tezi, Aydın.
- Türk Dil Kurumu Sözlük Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10.01.2020).
- Ünver, E. (2011), "Psikolojik Sözleşmenin İş Tatmini Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Wasti, S. A. (2005), "Commitment profiles: Combinations of Organizational Commitment Forms And Job Outcomes", *Journal of Vocational Behavior*, 67, 290-308.
- World Health Organization (2014), *A universal truth: no health without a workforce*. World Health Organization.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction and Research Questions & Purpose:

The aim of this study is to evaluate the effect of health workers' perceptions on psychological contract on organizational commitment because the success of health institutions healthcare professionals work is extremely important. There are different factors that affect the task performance of healthcare professionals. Being committed to the organization and making efforts in this direction are among the first of these factors (Millward ve Hopkins, 1998: 1530). Today's increasing competition conditions, ever-changing environment, changes in working conditions, require organizations to use human resources, which are the most important element of their core competencies, effectively and efficiently in order to be successful in the globalized business world. In this context, the issues of psychological contract and organizational commitment should be of special importance for the organizations of today to use human resources effectively, effectively and efficiently (Bal, Kooij ve De Jong, 2013: 545).

Literature Review:

Conceptually, the most general definition of the contract is beliefs that include obligations between two or more parties. Psychological contract is the expression of an individual's thoughts in terms of the terms and conditions of mutual exchange with another party. Psychological contracts are individual opinions that are shaped by the organization and include the conditions for the exchange agreement between the individual and the organization (Rousseau ve Parks, 1993: 3). Organizational commitment is a psychological link between the individual and the organization in the context of participation in work, loyalty and belief in the values of the organization (Meyer ve Allen, 1991: 67).

An important part of the researches in the literature, as cited in the article (Maia ve Bastos 2015:17; Hassan, Abdul-Rahman ve Abdul Basit ,2017: 37), reveals the existence of a positive and meaningful relationship between psychological contracts and organizational commitment. In addition, in the section where the concepts are analysed theoretically, the claim that meaningful relationships can be expected between these two variables is included. Taking this information into consideration, it was hypothesized the perceptions of healthcare professionals about the psychological contract affect their organizational commitment and its subdimension positively.

Methodology:

Before performing the research, necessary permissions were taken from The University Social Sciences Ethics Committee and the Hospital Administration. Millward and Hopkins's (1998) the psychological contract scale and the Organizational Commitment Scale by Allen and Meyer (1990) were used as data collection tools. The study conducted in a state hospital in Kahramanmaraş. 145 healthcare professionals voluntarily contributed to the research. The data were analysed using a statistical program. The scales used in the study were found to be quite reliable and highly reliable.

Considering the gender and marital status of the participants; 64.8% (N = 94) are women, 35.2% (N = 51) are men, 64.8% (N = 94) are married, 35.2% (N = 51) is single. It is seen that 28.3% (N = 41) of the participants are between the ages of 18-29, 49% (N = 71) are between 30-41 and 22.8% (N = 33) are over the age of 42. The average score of the psychological contract scale of the healthcare professionals contributing to the study was at a medium level. It was found that the average score of the organizational commitment scale of the healthcare professionals participating in the research was high.

Regression analysis was applied to determine the effect of perception of psychological contract on organizational commitment and subdimensions in line with the determined hypotheses. In terms of the results of the regression analysis, the level of disclosure of organizational commitment was statistically significant and it was found that perceptions of the participants about the psychological contract positively affect the organizational commitment.

Regarding the results of the regression analysis conducted to determine the effects of the perceptions of the healthcare professionals on the psychological contract on the affective, continuance and normative commitment, which are the sub-dimensions of organizational commitment; It has been determined that perceptions of healthcare professionals about psychological contract affect all sub-dimensions of organizational commitment in a statistically significant and positive way.

The findings of this study showed that meeting the expectations of the employees regarding the psychological contract will increase their organizational commitment both at the general level and at the level of sub-dimensions, thus increasing their contribution to their organizations. It is thought that this research will contribute to both practitioners and researchers in the health sector, where using human resources effectively and efficiently will be considered as a core competence.

AMELİYATHANELERDE MALZEME PLANLAMASI: AMELİYATHANE OPERASYON REÇETESİ (AOR) İLE YENİ RANDEVU SİSTEMİNİN TASARIMI VE BİR UYGULAMA

Adem Tüzemen^{1*}, Şevkinaz Gümüšoğlu^{2x-}

¹ Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

² Prof. Dr., Yaşar Üniversitesi

*adem.tuzemen@gop.edu.tr, ³sevkinaz.gumusoglu@yasar.edu.tr

⁺ORCID: 0000-0002-5786-2686, ⁻ORCID: 0000-0001-8442-8167

Öz- Sağlık sektöründe özellikle hastaların memnuniyeti gittikçe artarak daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Hastane yönetimleri bir yandan maliyetlerini ve finansal zararları en aza indirmek isterken diğer bir yandan da hasta memnuniyetini en yükseğe çıkarmayı istemektedirler. Ameliyatlar hastanelerde en önemli maliyet kalemlerinden biridir. Bir ameliyatın efektif olmasında kritik olan unsur hastane kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasıdır. Ameliyatların planlanması, stratejik, taktiksel ve yönetsel planlama problemlerini içerir. Bu çalışmanın amacı; modüler ve esnek yapıya sahip bir ürün ağacı olan ameliyathane operasyon reçetelerini (AOR) tasarlayıp yeni bir yönetim bilişim sistemi geliştirerek, kullanıcılara randevu sistemi ile cerrahi operasyonlarda kullanılan malzemelerin planlanmasının ve tedarikinin sezgisel yöntemlerle değil gerçek verilerle yapılabileceğini göstermektir. Önerilen bütünlük bilişim sistemi ile ilgili uygulama çalışmaları Ege Bölgesi'nde hizmet veren bir üniversite hastanesinde gerçekleştirilmiştir. Geliştirilen sistemde AOR'ler, ameliyatlarda görev alan operatör doktorların, kişisel tercih ve yeteneklerine göre seçim yapabileceği birleşik bir yapı şeklinde tasarlanmış ve geliştirilen randevu sistemine aktarılmıştır. Bu sistem de hastanenin mevcut yönetim bilişim sistemine entegre edilerek, AOR'lerin uygulamaya geçmesi desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler – Ameliyathane Operasyon Reçetesi, Ameliyathane Randevu Sistemi, Hastane Bilişim Sistemi.

MATERIAL PLANNING AT OPERATING ROOMS: DESIGN OF A NEW APPOINTMENT SYSTEM USING BILL OF OPERATION CASE (BOC) AND AN APPLICATION

Abstract – In the health sector, especially the satisfaction of patients has started to gain more and more importance. Hospital administrations want to minimize costs and financial losses, on the one hand, want to maximize patient satisfaction. Surgery is one of the most important cost items in hospitals. The critical factor in an operation's effectiveness is the effective and efficient use of hospital resources. Planning of operations involves strategic, tactical, and administrative planning problems. The purpose of this study is to show the users that the planning and supply of the materials used in surgical operations can be done with real data, not intuitive methods, by designing operating room operation recipes (AOR) which is a modular and flexible product tree. Application studies related to the proposed integrated information system were carried out in a university hospital serving in the Aegean Region. In the developed system, AORs were designed and transferred to the appointment system developed as a unified structure where operators involved in surgeries can choose according to their personal preferences and abilities. In this system, the implementation of AORs is supported by integrating the hospital's existing management information system.

Keywords – Bill of Operation Case, Operating Room Appointment System, Hospital Information System.

1. Giriş

Ameliyathane malzeme yönetimi süreci, operasyonel hizmetlerin sunulmasında kullanılan ilaç, tıbbi malzeme ve tıbbi sarf malzemesi gibi ihtiyaçların belirlenmesi, ana depolardan tedarik edilmesi, stoklanması, muhafazası, dağıtımı, kullanımı ve envanter işlemlerini kapsamaktadır. Bu kapsamda ilk dikkat edilmesi gereken ihtiyaçların belirlenmesi ve doğru karşılanmasının sağlanmasıdır. İhtiyaçlar bilimsel metotlar kullanılmaksızın, geçmiş deneyimlere ve sezgilere dayanılarak, genellikle ilaçların ve tıbbi sarf ve tıbbi malzemelerin bir önceki yıl kullanımına belli bir oranda ilaveler yapılarak belirlenmektedir. Hastanelerdeki malzeme yönetim sürecinde, hata oranını azaltmak ve zamandan tasarruf etmek konusunda otomasyonun üstlendiği görevler büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle hastane stok yönetimindeki sorunlar direkt olarak ameliyathanelerin stok yönetimlerini de etkilemektedir. Bu problemin ortadan kaldırılması hususunda ameliyathaneler için ayrı bir stok planlama otomasyon sistemi üzerinde çalışılmıştır.

Bu çalışma ameliyatlarda kullanılan malzemelerin planlanmasının daha sağlıklı yapılması ve malzeme tedarikinin daha gerçekçi çözümlenmesi için bir model önerisi getirmektedir. Çalışmanın amacı; ameliyathanelerde kullanılan operasyon bazlı malzemeleri yeniden düzenleyerek, etkin stok yönetimini sağlayacak modüler ve esnek yapıya sahip ameliyathane operasyon reçetelerini (AOR) tasarlamak ve yeni bir randevu sisteminin bilişim altyapısını oluşturmaktır. Bu bağlamda çalışma, Ege Bölgesi'nde bir üniversite hastanesinde yer alan ameliyathane bölümlerinin randevu sisteminin yeniden tasarlanması ve ameliyatlarda kullanılan malzemelerin tedarikinin ve depolanmasının en verimli hale getirilmesini amaçlamaktadır.

Bu çalışma hastanelerin en önemli merkezlerinden birisi olan ameliyathaneler için malzeme yönetimine dayanan yeni bir yönetim bilişim sistemi geliştirerek, kullanıcılara randevu sistemi ile cerrahi operasyonlarda kullanılan malzemelerin planlanmasının ve tedarikinin sezgisel yöntemlerle değil gerçek verilerle yapılabileceğini göstermektedir. Bunun için de hem yeni bir sistem önerisi getirmekte hem de ameliyathane operasyon reçetelerinin yeniden tasarlanmasında 2 modüler ürün ağacından faydalanmaktadır. Bu çalışma ile yürütülen bu faaliyetler içerisinde en önemli yeri alan ameliyatlarda kullanılan malzemelerin, yönetimini kolaylaştıracak ve tedarik süreçlerini etkinleştirecek bütünlük bir sistem önerilmektedir.

Birinci bölüm olan giriş bölümünden sonra ikinci bölümde hastane işletmelerinde kullanılan malzeme yönetim bilgi sistemleri hakkında literatür sunulmaktadır. Ayrıca bu bölümde Ameliyat Operasyon Reçetesi kavramından da bahsedilmektedir. Uygulama ayrıntılarının anlatıldığı üçüncü bölümde, mevcut durum aktarılarak, ardından geliştirilen yöntem detaylarıyla sunulmaktadır. Modüler ve esnek AOR yapısı, ilgili üniversite hastanesinin 2011 verileri üzerinde simüle edilerek elde edilen sonuçlar aktarılmaktadır. Bunların yanı sıra önerilen randevu sisteminin bilişim yapısı geliştirilmekte ve bu yapı ile ilgili detaylara yer

verilmektedir. Son bölüm olan dördüncü bölüm de ise sonuç ve öneriler kısmına yer verilmiştir.

2. Hastane İşletmelerinde Malzeme Yönetim Bilgi Sistemi

Hastane işletmelerinde bilgi sisteminin temel amacı bir hastanenin yönetiminde gerekli bilgilerin tam, doğru ve zamanında karşılanmasıdır. Bir hastanenin bilgi ihtiyacı, çok çeşitli alanlarda kendini göstermektedir. Bilgi sistemlerinin stratejik planlama, hizmet geliştirme ve pazarlamaya sağladığı destek ile talepler, kullanım oranları ve pazarın niteliği hakkındaki bilgilere ulaşmaktadır (Austin vd., 1995: 30).

HBS, hastanenin idari ve tıbbi bilgilerinin yönetimini kolaylaştırmak ve sağlık hizmetlerinin kalitesini yükseltmek için düzenlenmiş bir bilgi sistemi olarak da tanımlanabilir. Hastanelerde bilgisayarların kullanıldığı sistemlere bilgisayara dayalı hastane bilgi sistemleri denir. İdari ve tıbbi bilgileri iç içe, bir arada tutabilen sistemlere bütünlük HBS denilmektedir (Yılmaz ve Aloğlu, 2002: 332). HBS içerisinde önemli bir yere sahip olan klinik bilgi sistemleri; kurum içerisinde entegrasyonu geliştirmeli, kalitenin geliştirilmesine ve verimliliğin artışına katkı sağlamalı, hasta ve hekim memnuniyetini artırmalı, hekimlerin mevcut ağ içerisinde kalmasını sağlamalı, kurumların akademik misyonuna destek olmalı ve hizmet hatlarını desteklemelidir (Kuperman vd., 2000: 439).

Hastane bilgi sistemleri hastanedeki işlemlerin günü gününe yapılmasını kolaylaştıran sistemlerdir. Diğer yandan hastane bilgi sistemleri etkinliği ve verimliliği artırma amacıyla kullanılan bir mekanizma olarak da tanımlanabilir (Soysal vd., 1993: 128).

Rodoplu (2008: 409), çalışmasında Kocaeli bölgesinde hizmet veren özel ve kamu hastanelerinde çalışanların bilgi yönetim projeleri uygulamalarına karşı direnç gösterip göstermediğini, direnç düzeylerini ve direnç kaynaklarıyla ilişkilerini değerlendirmiştir.

Hastane işletmelerinde bilgi sisteminin temel amacı bir hastanenin yönetiminde gerekli bilgilerin tam, doğru ve zamanında karşılanmasıdır. Bir hastanenin bilgi ihtiyacı, çok çeşitli alanlarda kendini göstermektedir. Bilgi sistemlerinin stratejik planlama, hizmet geliştirme ve pazarlamaya sağladığı destek ile talepler, kullanım oranları ve pazarın niteliği hakkındaki bilgilere ulaşmaktadır (Austin vd., 1995: 30).

HBS, hastanenin idari ve tıbbi bilgilerinin yönetimini kolaylaştırmak ve sağlık hizmetlerinin kalitesini yükseltmek için düzenlenmiş bir bilgi sistemi olarak da tanımlanabilir. Hastanelerde, bilgisayarların kullanıldığı sistemlere bilgisayara dayalı hastane bilgi sistemleri denir. İdari ve tıbbi bilgileri iç içe, bir arada tutabilen sistemlere bütünlük HBS denilmektedir (Yılmaz ve Aloğlu, 2002: 332).

HBS içerisinde önemli bir yere sahip olan klinik bilgi sistemleri; kurum içerisinde entegrasyonu geliştirmeli, kalitenin geliştirilmesine ve verimliliğin artışına katkı

sağlamalı, hasta ve hekim memnuniyetini artırmalı, hekimlerin mevcut ağ içerisinde kalmasını sağlamalı, kurumların akademik misyonuna destek olmalı ve hizmet hatlarını desteklemelidir (Kuperman vd., 2000: 439).

Hastanelerin etkili ve kaliteli bir sağlık hizmeti sunabilmesi, bilgi sistemlerinin bu uç kategorisinin entegre bir Şekilde kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda hastane bilgi sistemi içerisinde yer alan birçok modu bulunmaktadır. Yatan hasta, poliklinik, acil servis, doğum ve ameliyathane, anestezi reanimasyon ve yoğun bakım gibi moduleri klinik enformasyon sistemleri; laboratuvar, radyoloji, eczane, diyet, kan bankası gibi moduleri karar destek sistemleri ve ayniyat, vezne, fatura ve muhasebe, satın alma, personel ve bordro işlemleri ve istatistik gibi moduller de idari ve finansal sistemler içerisinde yer almaktadır (Ak, 2009: 336).

Braa vd. (2007) alıŐmasında gelişmekte olan ulkelerde esnek standartlar stratejisi sayesinde sağlık bilgi sistemlerinin geliştirilmesi gerçekleştirilmiştir.

Wasserman (1977:128); hastane bilgi sistemlerinin çok amaçlı mini bilgisayarlar vasıtası ile dağıtılan bilginin işlenmesi ve sistem bütuleŐtirme problemleri uzerinde durmuş olup, bu bilgi sistemlerinin bağımsız alt sistemlere dayalı önemli problemlerinin yalnızca akıllı bir planlama ve iyi teçhizat seçimi ile azaltılabileceğini ifade etmiştir.

Fetter ve Thompson (1976), idari veri ile hasta verisini kaynaŐtıran bir bilgi sistemi dizayn etmişlerdir. Onların sistemleri ilgili bileŐenleri ve yetenekleri içermektedir.

Kuperman vd. (2000) yaptıkları çalışmada hastane işletmelerinde bilgi sisteminin alt kategorisi kabul edilen klinik bilgi sistemlerini incelemişlerdir.

Kuhn ve Giuse (2001) alıŐmalarında, hastane bilgi sistemlerinin sağlık bilgi sistemleri sayesinde gelişmekte olduğunu ifade etmişlerdir ve bu amaçla bilgi sistemlerinin kanıtlanmış yararları ve kritik sorunları ile bilgi sistemlerinin tanımlanmasını, sorunları ve olası ozumleri tartışmayı gerçekleŐtirmiŐlerdir.

Effken (2002) sağlık bilgi sistemlerinin analizi ve tasarımına farklı objektifle bakarak yeni bir yaklaşım çalışması yapmıştır. GorunuŐte farklı olan iki yaklaşımın entegre edilmesinin sağlık sistemlerindeki karmaŐıklıđın başarılı tasarımlara ulaşmasında yardımcı olabileceğini önermiŐtir.

Heeks (2005) alıŐmasında sağlık bilgi sistemlerinin başarısızlıklarını ve başarılarını değerlendirmiştir. Sistem başarısızlıkları için uygulanabilecek metotlardan ve tekniklerden bahsetmiştir.

Lenz vd. (2002) sağlık bilgi sistemlerine proses desteği sağlamak için pratik bir yaklaşım sunmuŐlardır. Klinik prosesler doktor, hemşire ve diğer personel grupları arasında yuŐsek derecede iletişim ve işbirliği ile karakterize edilmiştir. Bilgi sistemi de bu proseslere farklı katılımcılar ve farklı yerleşimler arasında kesintisiz bilgi akışı sağlayarak destek

olmalıdır.

2.1 Ameliyat Operasyon Reçetesi (AOR)

Ameliyathanenin hizmet amaı; hastanın yaşamını tehdit eden akut/kronik hastalık veya travma sonucu vucut bütulüğünün bozulması durumlarında multidisipliner ekip tarafından ileri teknoloji kullanılarak cerrahi giriŐim/bakımının sağlanabileceği bir ortam oluşturmaktadır (Uak, 2009:4).

Son yıllarda bilim dnyasında, sağlık hizmetleri konulu araştırmalar giderek daha çok ilgi çekmeye başlamıştır ve sağlık hizmetleri yonemi ile ilgili konular değer analitik ve metodolojik tekniklerle incelenmiştir (Fera ve Macchiaroli, 2010: 159).

Magerlein ve Martin (1978) ameliyathane planlamasını her operasyonun yapılması gereken gunu ve zamanın belirlenmesi olarak tanımlamıŐlardır.

Cardoen vd. (2011) ameliyathane planlama ve programlama problemlerini sınıflandırmaya odaklanmışlardır. Parametreler, elemanlar ve isteğe bağlı diğer teknik ozellikler kullanılmıştır.

akmakı (2001), enfeksiyon olasılığını azaltacak, hastanın gvenliğini ve rahatını sağlarken anestezi uygulayabilecek ve hastayı sürekli monitörize edecek, cerrahın rahat ve konforlu çalışmasını sağlayacak, çalıŐanlara ve hastalara hastalık geçişini önleyecek, gereken ek tıbbi alanları içerecek bir ameliyathane planlama çalışması yapmıştır.

Beaulieu vd. (2003) yaptıkları çalışmalarında Victoria Kraliyet Hastanesinde bir kriz anında ameliyat odalarından bir tanesinin kapatılması sonucu meydana gelebilecek olayların, ozellikle lojistik kısmına odaklanarak, bir ozetini sunmaktadırlar.

Çetinkaya Şardan (2005) alıŐmasında ameliyathanenin nasıl yapılması gerektiğine dair araştırmalar yapmıştır. Ameliyathane yapılandırılmasında steril malzeme deposu, cerrahi el yıkama alanı, tıbbi cihaz odası, temizlik odası, anestezi malzeme odası, ameliyat odası, havalandırma ve temizlik kavramlarının önemini vurgulamıştır. Riley ve Manias (2006), yaptıkları çalışmada hemşireler ve doktorlar arasındaki kişiler arası iletiŐimle ameliyathanelerdeki zamanın nasıl kontrol edildiğini ve yonemildiğini açıklamıŐlardır.

Uygun yazılım ve donanım kurularak tam otomasyona geçmiş olan bazı devlet hastanelerinde (Bursa Devlet Hastanesi, Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi gibi), otomasyona geçildiği tarihten itibaren, ilâç ve tıbbi malzeme envanter kayıtları ve kullanımının kontrolü, hastanenin bütu teşhis ve tedavi hizmetlerinin ve alacaklarının kayıt altına alınması ve tahsilatının hızlanarak gelir kaybının önlenmesi, buna karşılık hastane masraflarının azalması sayesinde hastane kârlılığında yuŐok oranlarda artış sağlanmış, otomasyona yapılan harcamalar kısa bir süre içinde fazlasıyla geri dönmüştür. Örneğin 2000 yılı başında otomasyona geçen Bursa Devlet Hastanesinde 1999 yılı

sonunda 1.2 trilyon olan toplam ciro rakamı, 2000 yılı sonunda 6.5 trilyona ulaşmıştır. Keza toplam ciro rakamı 2001 yılında 12.8 trilyon, 2002 yılında ise 27.9 trilyon olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde 2002 yılının başında toplam 225 milyar lira maliyetle otomasyon sistemini kuran Haydarpaşa Numune Hastanesinde de, bir önceki yıl 11.9 trilyon olan toplam ciro, 2002 yılı sonunda 27.2 trilyon olarak gerçekleşmiştir. Hastanelerin cirolarındaki bu artışları büyük ölçüde otomasyondan kaynaklanmaktadır. (T.C. Sayıştay Başkanlığı).

Ameliyathane çizelgelerinin oluşturulmasında bilgi sistemlerinin kullanımı preoperatif işçi masraflarını azaltmaktadır. Malzeme yönetimi tabanlı bilgi sistemleri ise preoperatif envanter giderlerini düşürmektedir (Epstein ve Dexter, 2000: 338).

Macario vd. (1995) perioperatif masrafları incelemiştir. Toplam hastane maliyetinin %49'unun değişken maliyet olduğu görülmüştür. %57'sinin ise direkt maliyetler olduğu görülmüştür. Hastane maliyetinin en büyük kısmının %33 ile ameliyathane maliyetleri olduğu görülmüştür.

Ameliyathanelerde uygulanmakta olan malzeme yönetim sistemleri, genel olarak hastane düzeyinde yapılan bütünsel bir planlamanın içinde yer almaktadır. Satın alma süreçleri bütün malzemeler için aynı olsa da kullanım amaçları ve önemleri birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Hastane malzemeleri arasında verilen siparişlerin zamanında gelmemesinin doğuracağı sonuçlar ile ameliyathane malzemelerinin zamanında gelmemesinin doğuracağı sonuçlar arasında bulunan büyük farklılıklar yadsınamaz. Bu nedenle, tedarikçi firmaların hastane yönetimleri ile yaşayacakları en ufak sıkıntı ve problemler hastanenin genel kullanımındaki malzemeler ve ameliyathane de kullanılan malzemelerin gecikmeleri açısından dikkatle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Hangi malzemelerin ameliyatta bulunması gerektiği kararı gibi görünen ama aslında çok daha fazlası olan Ameliyat Operasyon Reçetesi, hastane yönetimleri, doktorlar, sorumlu hemşireler, malzeme yönetimi ile ilgili birimler, depo çalışanları, tedarikçiler ve hastanelerin en önemli paydaşı ve çıktısı olan hastalar için büyük bir öneme sahiptir ve en doğru şekilde planlanmalıdır.

3. UYGULAMA

3.1. Yöntem

Çalışma Ege Bölgesi'nde bir üniversite hastanesinde yer alan bütün operatör doktorların ameliyat tarihlerinin ve randevu sistemlerinin yeniden tasarlanmasını içermektedir. Bu bağlamda öncelikle Kadın Hastalıkları ve Doğum Anabilim Dalı pilot uygulama için seçilmiş ve bu anabilim dalında görev yapan operatör doktorların randevu sistemleri düzenlenmiş, ardından da yapılacak ameliyathanelerin türüne göre

malzeme ihtiyaçları belirlenmiştir. Bu aşamadaki geliştirmeler de dikkate alınarak, operasyon reçetelerinin oluşturulması için anabilim dalı, doktor ve ameliyat ihtiyaçlarının dikkate alındığı genelleştirilmiş bir sistem tasarımı oluşturulmuştur.

Geçmiş verilerden faydalanarak her ameliyat için asgari – azami malzeme ihtiyaçları belirlenmiş, elde edilen bilgiler ışığında modüler ürün ağaçlarından faydalanarak Ameliyat Operasyon Reçeteleri (AOR) hazırlanmıştır. Her malzeme için muadili olabilecek malzemeler sisteme kaydedilmiştir. Geliştirilen yeni Ameliyathane Yönetim Bilişim Sistemine (AYBS) entegre edilen bu bilgiler ışığında randevu sistemi kurgulanmıştır.

Başhekimlik ile görüşülüp yapılmak istenen çalışma aktarılmış, proje kabul görüş destekleri alındıktan sonra resmi bir görevlendirilme yazısı hazırlanmıştır. Ardından ilk olarak ilgili üniversite hastanesinin ameliyathanesindeki malzeme yönetiminin sorunları incelenmiştir. Bu incelemede sistemin işleyişinin nasıl olduğunu belirleyip çözüm yollarının anlaşılması için ameliyathane deposunda üç ay boyunca sürekli olarak gözlemler yapılmış; depo çalışanları, sorumlu hemşireler, görevli hemşireler, destek personelleri, ameliyathane sekreterleri ve diğer personel ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Malzemenin kullanımının yerinde gözlemleri sırasında kayıt altına alınabilmesi için fotoğraf, video çekimleri ve mülakatların bazılarında ses kayıtları yapılmıştır.

3.1.1. Geliştirilen AOR Yapısının Matematiksel Gösterimi

Sistem tasarlanırken, AOR yapısının esnek ve modüler yapı kabiliyetinin fazla olması özellikle üzerinde durulan konu olmuştur. Modüler AOR ile mevcut durumda karşılaşılan ortak vakaya giren ABD'lerin kullandığı malzemelerin farklılaşmasından doğan sorunların giderilmesi sağlanmıştır. Uygulama aşamalarının ikinci kısmında yer alan operasyon resmi kodlarında bir farklılığa gidilerek yeni masraf listelerinin düzenlenmesinden elde edilen faydalar da göz önünde bulundurularak son tasarlanan Modüler AOR geliştirilmiştir. Modüler AOR her bir ABD'deki doktorlar ve bu doktorların yaptığı vakalar göz önüne alınarak tasarlanmıştır.

Mevcut durumda ortak bir vakaya girecek olan bütün ABD'ler aynı masraf listeleriyle ameliyata girerken AML_k ikinci durumda bu masraf listeleri ABD'lere göre özelleştirilmiştir. Bu çalışmada önerilen ve yeni tasarlanmış sistem ise masraf listelerini doktorun girdiği vakaya kadar kişiselleştirerek Modüler AOR'ler ortaya koymuştur.

Yeni tasarlanan AOR yapısı ilk duruma göre toplam AOR sayısında bir artışa neden olmakla birlikte genel olarak modüler tek bir "ürün ağacı" yapısı üzerinde gösterilme imkânı sağlamıştır. Bu da ilk durumdaki her bir vakaya ait olan masraf listelerinin sayısından fiziksel olarak fazla, teorik olarak daha az olduğu anlamına gelmektedir. Esnek olma kabiliyeti sayesinde malzeme yönetimini kolaylaştırmakta ve A_i ile ifade edilen her bir ABD'ye ait ortak malzeme

¹ Ameliyattan önce, ameliyat öncesinde cereyan eden.
<http://www.buyukturkcesozluk.net/arama.php?kelime=preoperatif>

³ Ameliyat sırasındaki bakım

paketiyle D_{ij} ile ifade edilen ilgili ABD'deki doktorlara ait ortak malzemelerin tedarikinin ve yönetimi kolaylaştırmıştır. Eşitlik 1 yeni tasarlanan AOR'nin bileşenlerini gösterirken Eşitlik 2 bu bileşenlerin oluşturduğu toplam AOR sayısını vermektedir. Eşitlik 4 ilk durum ile AOR yapısı arasındaki farkı göstermektedir.

$$A_i = \{a_t \mid a_t \text{ i. anabilimdalma ait malzemeler -}\}_{t \in N}$$

$$D_{ij} = \{d_t \mid d_t \text{ i. anabilimdalında görevli j. doktora özel malzemeler}\}_{t \in N}$$

$$C_{ijk} = \left\{ c_t \mid c_t \text{ i. anabilimdalında görevli j. doktorun k vakasına özel malzemeleri} \right\}_{t \in N}$$

$$AOR_{ijk} = A_i \cup D_{ij} \cup C_{ijk} \quad (1)$$

$$i = 1, 2, 3 \dots \dots \dots, m$$

$$j = 1, 2, 3 \dots \dots \dots, n$$

$$k = 1, 2, 3 \dots \dots \dots, p$$

$$T_{AOR} = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^p S_{C_{ijk}} \quad (2)$$

$$T_{AOR} = \text{Tasarlanana Sistem İçin Toplam AOR Sayısı}$$

$$S_{C_{ijk}} = \begin{cases} 0 & \text{eğer } C_{ijk} = \emptyset \\ 1 & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad (3)$$

Mevcut durumda anabilim dalı ve doktor seçimi ne olursa olsun sabit ameliyat masraf listesi kullanılmaktadır. Bu durum listelerin güncellenmesinde ve malzemelerin etkin kullanımında problem yaratmaktadır. Bu problemin tanımlanması ile anabilim dalı bazında bir ayrıştırma yapılarak geçici çözüm aranmıştır. Ancak iki durum karşılaştırıldığında bu çözümün yeterli olmadığı görülmüştür.

Mevcut durumda kullanılan ameliyat masraf listesi vaka sayısı (p) kadardır ve bu sayının T_{AOR} değerinden küçük olması doktora özel liste oluşturulması nedeniyle beklenen bir durumdur. Ancak malzeme kullanımı açısından herhangi bir k vakası için;

$$S(AML_K) - S(AOR_{ijk}) \quad (4)$$

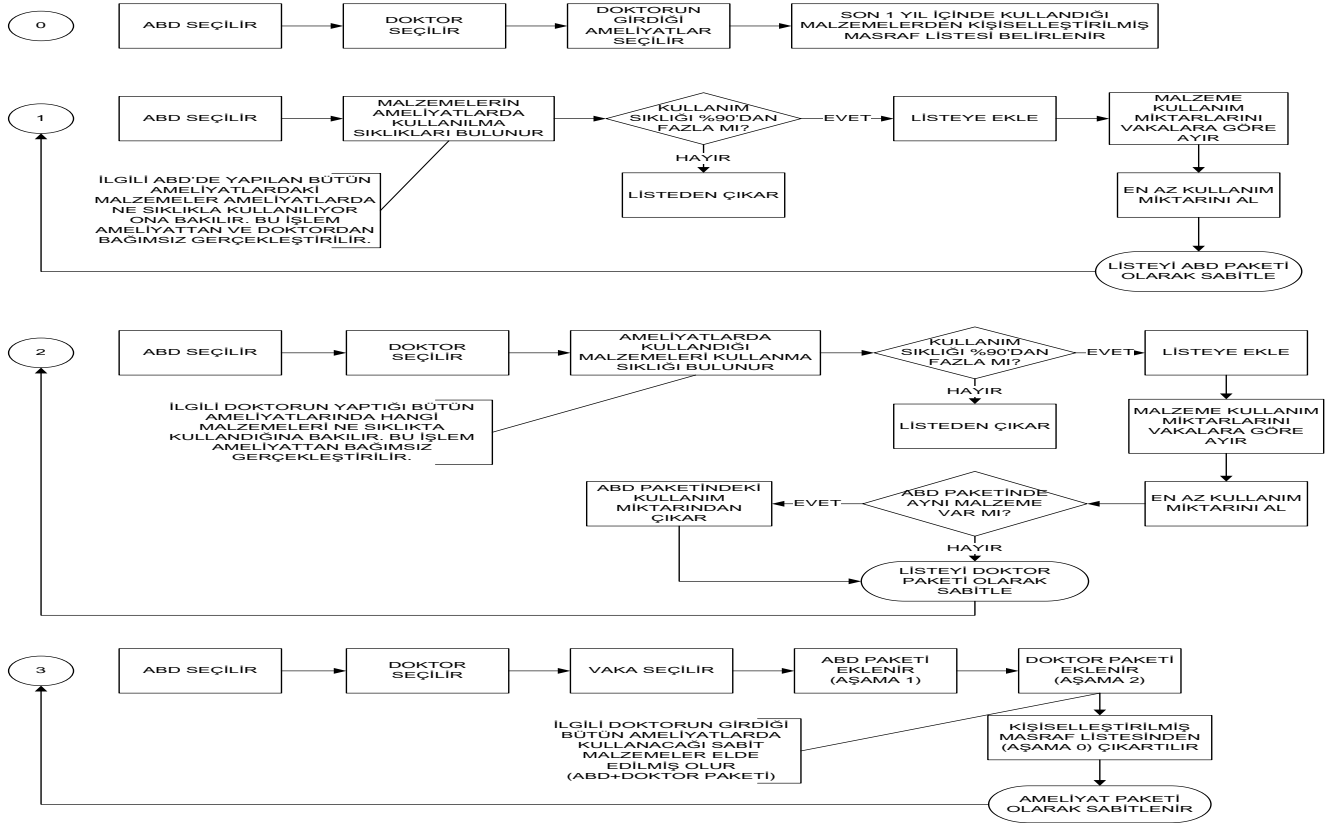
kadar avantaj yaratmaktadır.

3.1.2. Geliştirilen Ameliyathane Operasyon Reçetesi (AOR) Yapısı

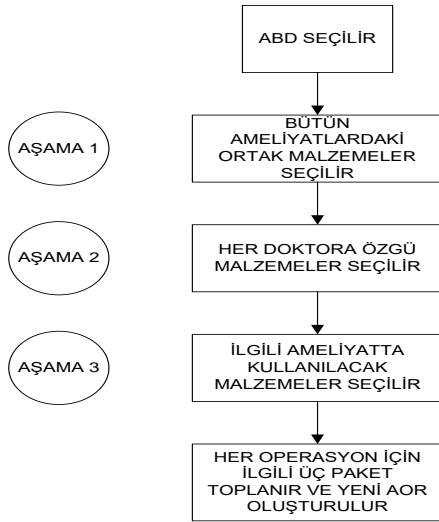
Geliştirilen Ameliyathane Yönetim Bilişim Sistemini farklılaştıran en önemli yenilik tasarlanan Ameliyat Operasyon Reçetelerinin yapısıdır. Geliştirilen AOR'nin geçirdiği aşamalar kısaca Şekil 2'de gösterilirken tasarlanma süreci detaylarıyla Şekil 1'de verilmiştir.

Bu sistemin amacı AOR'leri cerrahlara göre uyarlamaktır. Bunun içinde en başta her doktorun kendi yaptığı

ameliyatlarda kullandığı malzemelerin bütününi kişiselleştirmek gerekir. Ardından ilk olarak her ABD için ortak bir paketin hazırlanması gerçekleştirilir. Bunun için seçilen ABD içinde yapılan bütün ameliyatlarda kullanılan malzemeler doktordan ve vakadan bağımsız olarak incelenir. Toplam vakaların en az %90'ında kullanılmış olan malzemeler seçilir. Bu seçilen malzemeler kullanıldıkları vakalarda en az kullanım miktarı kadar alınır ve sabitlenir. Sabitlenen bu malzemeler ve miktarları ABD Paketini oluşturur. İkinci olarak o ABD'deki her cerrahın girdikleri ameliyatlarda kullandıkları malzemelerin seçimi gerçekleştirilir. Cerrahın girdiği bütün vakalarda kullandığı malzemeleri ve en az %90'ında kullandıkları alınır. Bu vakalardaki malzeme sayıları ile karşılaştırılıp en az kullanım miktarı belirlenir ve ABD Paketi ile karşılıklı kontrolü yapılır. Eğer ABD Paketinde aynı kodlu malzeme varsa doktor paketi ile ABD Paketi arasındaki fark alınır geriye kalan malzemeler ve miktarlar Doktor Paketi olarak sabitlenir. Üçüncü olarak her ameliyatta kullanılan malzemeler listesinden ABD Paketindeki malzemeler ile Doktor Paketindeki malzemeler çıkartılarak Ameliyata özgü Paket hazırlanır. Bunların üçünün toplamından AOR oluşturulur.

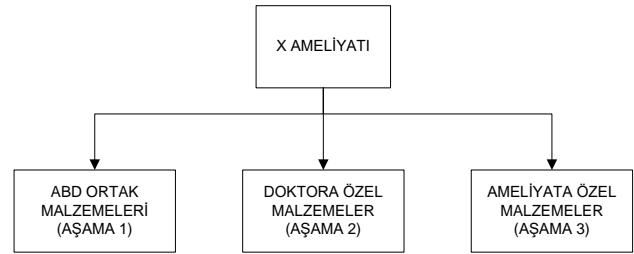

Şekil 1. Geliştirilen AOR Tasarımı

Şekil 2. Geliştirilen AOR Aşamaları

Oluşturulan yeni AOR paketi Şekil 3 'te gösterilmiştir.

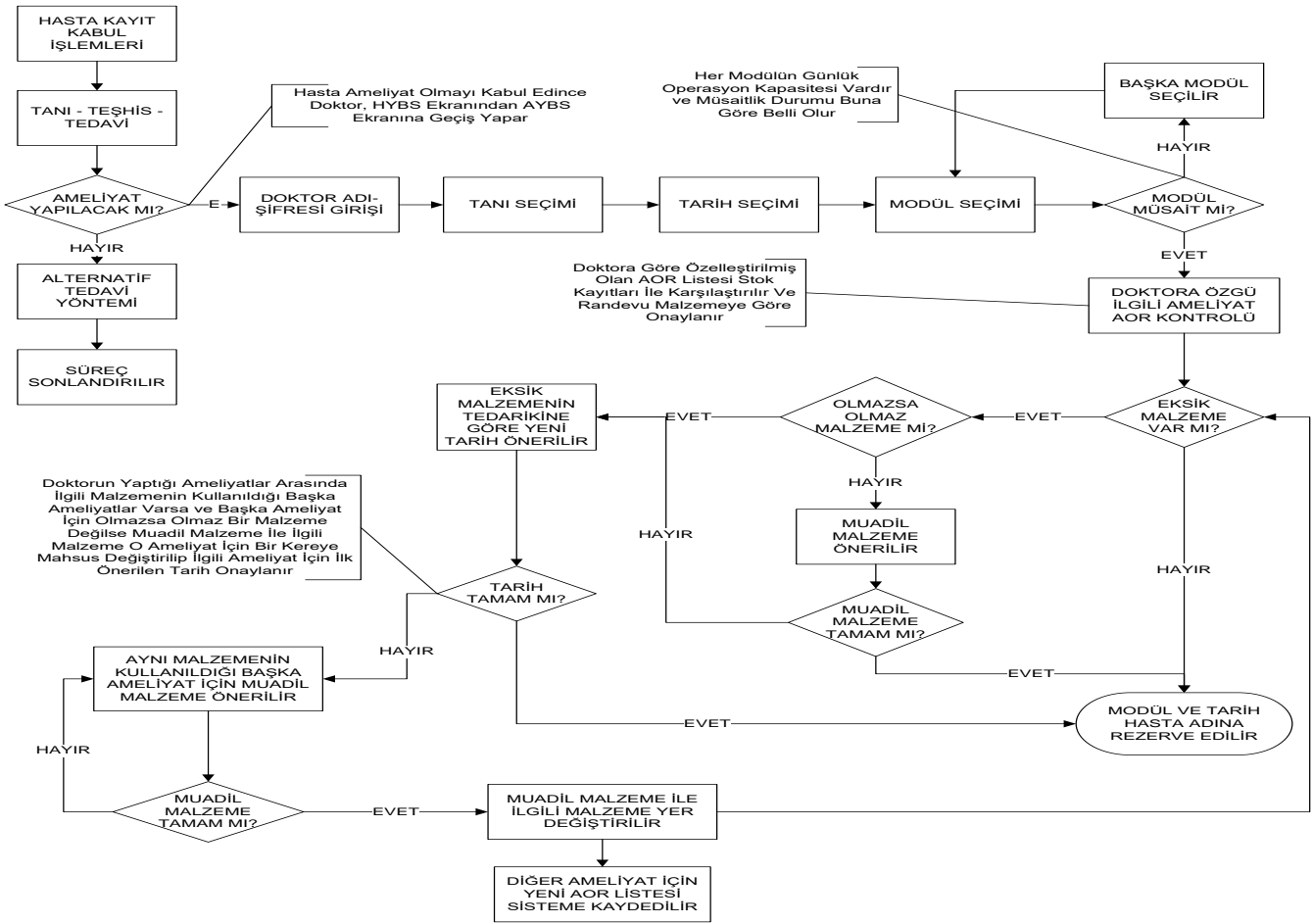
Şekil 3. AOR Yapısı

3.2. Yeni Sistemin Tasarım Süreci

Muayene için gelen hastaya ameliyat olması gerektiğini söyleyen doktor bir tarih verir ve bu tarihi yine kendi inisiyatifinde belirler. Belirleyeceği tarihi bilgisayar ortamında sisteme kaydeder. İlgili üniversite hastanesinde mevcut 19 modül (ameliyathane salonu) vardır. Doktorlar genelde aynı salonları kullanarak ameliyatlarını yapmaktadırlar. Hangi bölümün hangi modülü kullandığı bilinmemektedir. Her ameliyatta kullanılan malzemelerin listeleri (masraf listeleri-Ameliyat Operasyon Reçetesi-AOR) mevcuttur, bu verilerden yola çıkarak ameliyatlarda karşılaşılabilecek en uç noktadaki malzeme ihtiyacını da asgari malzeme

ihtiyacını da bilmek mümkündür. Hangi ameliyat sonrası yoğun bakıma alınan hastaların ne kadar süre ile orada kalabileceklerini ve ne tür malzemelere ihtiyaç duyabileceklerini de aynı şekilde bilmek mümkündür. Muayene sonucunda ameliyat yapılması gerektiği belirlenen her hastanın ameliyata gelmesi kesin değildir. Hastaların hastaneye gelişleri düzensiz bir yapıya sahiptir. Doktora muayene olduktan sonra ameliyat tarihi alan her hastanın ameliyat tarihi verildiği günde ameliyata girmesi de kendi içinde bir düzensizliğe sahiptir. Ameliyattan 1 gün önce dahi bir hastanın ameliyat günü ve saati değişikliğe uğrayabilir.

Tasarlanan sistemde (Şekil 4) önceki yıllardan elde edilen gerçekleştirme yüzdesine göre o tarihteki malzemenin planlanması gerçekleştirilecektir. Bu tahminleme sayesinde hem malzeme planlama hem satın alma hem de insan kaynakları, planları daha rasyonel yapılacaktır. Özellikle masraf listelerinin biliniyor olması ve her ameliyatın tanısının önceden konması sayesinde hastanın daha ilk randevu aldığı gün ameliyatında kullanılacak olan malzemenin planlama süreci de başlamış olacaktır. Mevcut sistemde bu bilgilerin hiçbirisi bulunmamaktadır.

Şekil 4. Geliştirilen Randevu Sistemi

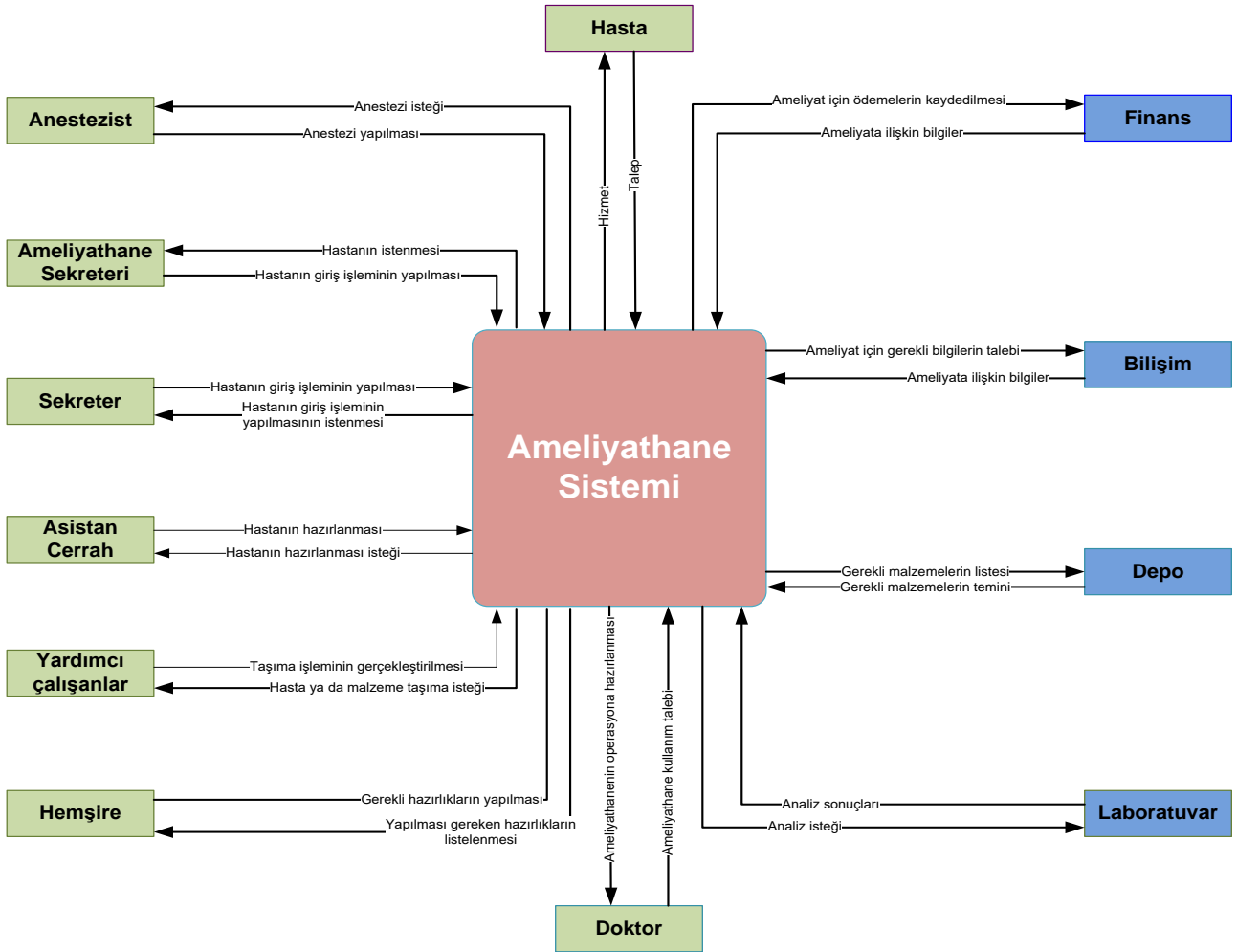
Yapılacak olan modellemenin dinamikleri:

- Gelen hastalar düzensiz ama randevular sonraya verildiği için düzenli hale gelmektedir.
- Randevu verilen her hastanın mutlaka ameliyata gelmesi söz konusu değildir.
- Her ameliyatın süresi ve malzeme ihtiyacı birbirinden farklıdır.

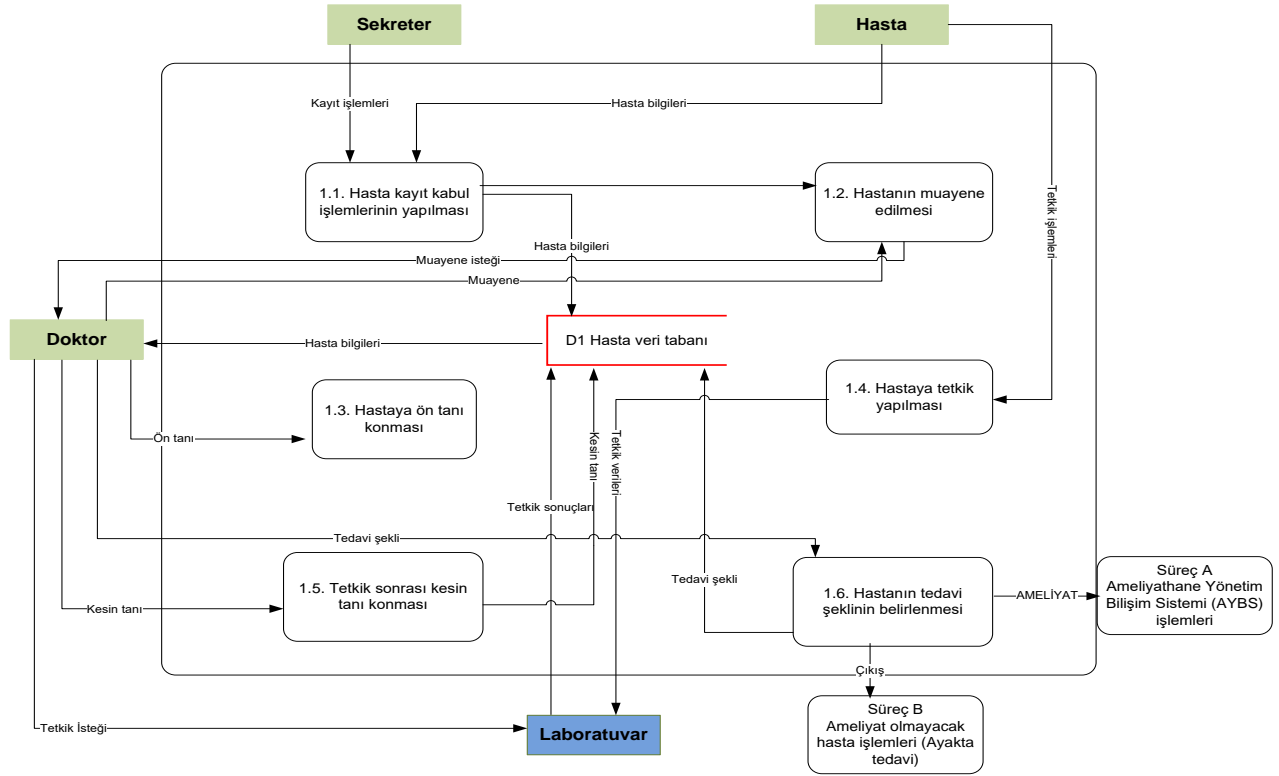
- Her ameliyat ardından hastanın geçireceği yoğun bakım süresi birbirinden farklıdır.
- Her ameliyat sonrası hastaların hastanede kalış süreleri birbirinden farklıdır.
- Acil müdahale edilmesi gereken hastaların gelişleri düzensizdir.

Yeniden tasarlanan sistem, malzeme planlamasının randevu sistemi ile entegre edilerek geliştirilecek bilişim sistemine entegrasyonunu içermektedir. Temel amaç malzeme planlamasının rasyonel yöntemlerle yapılması ve kullanıcılara geri bildirim noktasında sağlıklı ve gerçek verileri göstermesidir. Çalışmada malzeme planlamasının randevu sistemi ile tasarlanması üzerine yoğunlaşacağı için ameliyat sürelerinin kullanılacağı zamanla alakalı planlamalar göz ardı edilecektir.

Genel yapıda ameliyathane sisteminin hastanedeki birimler ile ilişkisi gösterilmiştir (Şekil 5.). Tıbbi birimler ile idari birimleri birbirinden farklı kısımlarda gösterilmiştir. Hastanın tedavi talebi ile kurulan ilişki tedavinin sonlandırılması ise sona erer. Sistemde birimler arasındaki bilgi alışverişi gösterilmiştir.

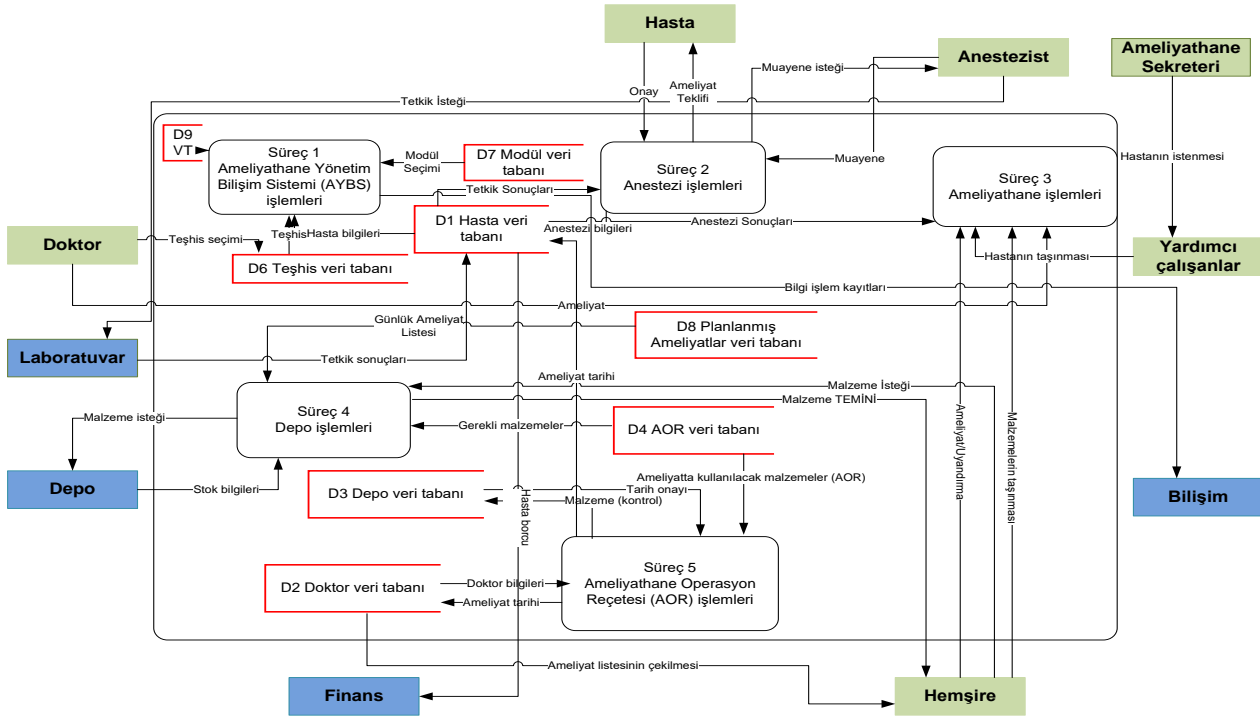
Şekil 5. Geliştirilen Sistemin Genel Yapısı (Context Diagram)

Şekil 6. Hastane Yönetim Bilişim Sistemi Başlangıç Seviyesi

Şekil 6'da görüldüğü üzere Süreç A yolu takip edilerek HYBS ekranından AYBS ekranına geçiş yapıldıktan sonra tasarlanan sistem süreçleri başlatılmış olur. Başlangıç seviyesi diyagramında (Şekil 7) sistemin tüm süreçlerinin birbirleriyle ve hastanedeki birimler ile ilişkileri gösterilmiştir. Süreç 1 AYBS işlemleridir. Burada hasta bilgileri hasta veri tabanında saklanmakta ve gerektiği durumlarda kullanılmaktadır. Doktor hastayı muayene ettikten sonra ameliyat kararı verdiği takdirde Süreç 2 başlamaktadır. Bu süreçte ameliyat olacak hastanın anestezi işlemleri gerçekleştirilmektedir. Anesteziye alınan hastanın ameliyat olması süreci ise 3.0. sürecidir. Ameliyat anında gerekli işlemler bu süreçte gerçekleştirilmektedir. Ameliyatta kullanılacak malzemelerin işlemleri için ise 4.0. süreci gerçekleştirilmektedir. Malzeme envanter bilgileri depo veri tabanında saklanmaktadır. Ameliyatta kullanılacak malzemeler süreç 5.0.'da belirlenmektedir. Her ameliyat için gerekli malzemeler AOR veri tabanında yer almaktadır. Her doktora ait bilgiler ise doktor veri tabanında yer almaktadır.

Şekil 7. Geliştirilen Sistem Başlangıç Seviyesi Diyagramı

Geliştirilen yöntemle ait Varlık İlişki Diyagramları (Entity Relationship Diagram-ERD) için de MS-VISIO yazılımı kullanılmıştır. Yeni duruma ait varlık ilişki diyagramını Şekil 8’de görülmektedir. Burada varlıkları hasta, doktor, ameliyathane, depo ve diğer çalışanlardır.

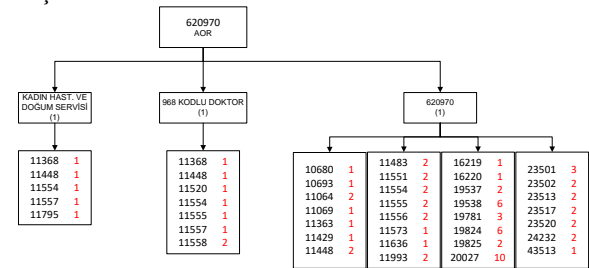
3.2.1. Geliştirilen Sistemin Örnek Veriler Üzerinde Uygulanması

Araştırmanın yapıldığı üniversite hastanesinin ameliyathanesinde yapılan incelemeler neticesinde doğru planlamaların yapılabilmesi için stok kayıtlarının doğru ve eksiksiz olması gerektiği anlaşılmıştır. Stok kayıtlarının düzenlenmesinin mevcut bilişim alt yapısı ile düzenlenmesinin yanı sıra kullanılan masraf listelerinin (AOR) de hatalı ve fazla yazıldığı görülmüştür. Doktorlar, hemşireler, depo sorumluları ve hastane yönetimi ile yapılan toplantılarda hem yeni bir sistemin kaçınılmaz olduğu hem de getirilecek yeni sistemden bağımsız olarak bir direncin gösterilebileceği anlaşılmıştır. Tüm bu geri bildirimler çalışmamızın uzun soluklu ve ciddi planlamalarla tasarlanması gerektiğini göstermiştir. Geliştirilecek sistemin uygulamasının ilk aşamalarının yerleştirilebilmesi için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak mevcut masraf listeleri zaman bazlı olarak 3 aşamalı bir düzenlemeye sokularak son halinin alması sağlanmıştır. Ardından operasyon kodlarındaki hatalardan kaynaklı masraf listelerinin yanlışları düzeltilmiştir. ABD’ye göre operasyon masraf listeleri için kod düzenlemesi yapılmış ve uygulamaya koyulmuştur. Hastanenin barkod sistemine geçişi takip

edilmiş ve ameliyathanede de uygulaması için yöneticilerle toplantılar yapılarak barkod uygulamasına biran evvel başlanmasında adımlar atılmıştır. Bu yapılanlar geliştirdiğimiz sistem altyapısını oluşturan temel unsurlar olmuştur.

Geliştirilen sistemin Kadın Hastalıkları ve Doğum Ana Bilim Dalına uygulamasının çıktıkları aşağıdaki gibidir. Kadın Hastalıkları ve Doğum servisinde 2011 yılında toplam 1841 ameliyat planlanmış ve bunların sadece %51’i gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde, “İlk” durumda toplam 70576 adet malzeme kullanılırken, “son” yani ikinci durumda 69458 adet malzeme kullanıldığı görülmektedir. Geliştirilen AOR yapısında ise 55632 adet malzeme ile ilk duruma göre yaklaşık %27 daha az kullanımın gerçekleştiği elde edilmiştir.

Şekil 8. Örnek AOR Ağaç Yapısı

Tablo 1. Üç Ayrı Masraf Listesine (AOR) Göre Kullanılan Malzeme Miktarları

Malzeme Kodu	İlk	Son	AOR	Malzeme Kodu	İlk	Son	AOR	Malzeme Kodu	İlk	Son	AOR	Malzeme Kodu	İlk	Son	AOR	Malzeme Kodu	İlk	Son	AOR
					25495	25475	25564		43453	42849	41080		59031	57864	50876		68673	67598	54722
10678	73	0	0	11556	3735	3735	3690	16226	802	802	808	22793	0	135	40	40243	890	620	591
10679	18	18	0	11557	3690	3690	3167	16237	204	147	364	22969	156	156	152	41212	127	127	0
10680	1405	1478	1569	11558	3690	3690	2922	16239	424	424	480	23501	30	30	27	42110	0	135	0
10693	1173	1173	1262	11573	27	27	9	16631	30	30	0	23502	426	426	18	43513	180	180	104
10987	4	4	0	11636	1042	1042	1010	16673	530	564	662	23503	120	255	0	43514	367	367	44
10989	4	4	0	11709	44	44	0	16677	40	40	33	23505	1023	753	985	44960	147	239	171
11054	120	120	0	11782	244	200	135	17056	156	156	152	23513	20	20	18	46482	192	192	0
11064	268	268	462	11795	1847	1712	1737	17980	4	4	2	23517	54	54	18	Genel Toplam	70576	69458	55632
11069	1478	1478	1570	11893	341	341	404	17981	4	4	2	23520	359	359	238				
11363	10	10	9	11895	135	0	0	19042	69	69	0	23521	130	400	0				
11364	10	0	0	11896	282	282	224	19518	1249	1249	705	23523	1539	1404	582				
11365	10	0	0	11949	961	961	453	19537	1157	1157	589	24232	3500	3500	408				
11368	3694	3694	3169	11958	200	200	193	19538	1608	1338	928	25909	1472	1337	692				
11427	149	149	33	11993	20	20	18	19781	188	188	189	26266	91	91	218				
11429	1254	1254	951	12030	20	20	0	19824	491	491	274	28489	91	91	0				
11448	4628	4628	4129	12114	406	271	364	19825	286	286	106	28490	218	218	218				
11483	20	20	18	12115	406	271	364	20027	5353	5353	3544	29106	22	22	0				
11495	282	282	404	15215	36	36	0	20592	890	620	804	29721	0	135	0				
11514	2	2	1	15235	135	0	0	21142	140	140	0	30183	4	4	7				
11520	1756	1756	2726	16219	10	10	9	21144	124	124	2	35166	218	83	5				
11551	268	268	196	16220	10	10	9	22095	912	912	76	37235	78	78	0				
11554	4572	4572	4101	16224	271	406	404	22204	912	912	76	38286	0	92	2				
11555	4297	4297	4964	16225	406	406	404	22507	5	5	0	39525	91	91	218				
Süt. Top.	25495	25475	25564	Süt. Top.	43453	42849	41080	Süt. Top.	59031	57864	50876	Süt. Top.	68673	67598	54722				

Yeni sistemin uygulamaya konulmasıyla birlikte mevcut durum ve ikinci durum olarak adlandırılan aşamalara göre malzeme kullanımında elde edilecek potansiyel farklılıklar istatistiksel testlerle ortaya konulmuştur. Bu sonuçlar Tablo 2 ve Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 2'de verilen test sonuçlarına göre veriler normal dağılım göstermemektedir. Bu nedenle, durumlar arasında ikili karşılaştırmaların yapılabilmesi için parametrik olmayan testlerden Wilcoxon İşaretli Rank Testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 2. Normal Dağılım Test Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
ilk_durum	,240	23	,001	,642	23	,000
ikinci_durum	,242	23	,001	,627	23	,000
Tasarlanan	,291	23	,000	,557	23	,000

a. Lilliefors Significance Correction

Tablo 3. Wilcoxon İşaretli Rank Test Sonuçları

	ilk_durum - ikinci_durum	ilk_durum - Tasarlanan	ikinci_durum - Tasarlanan
Z	,000b	-3,346c	-3,559c
Asymp. Sig. (2-tailed)	1,000	,001	,000

a. Wilcoxon Signed Ranks Test

b. The sum of negative ranks equals the sum of positive ranks.

c. Based on negative ranks.

Yapılan analizler ışığında, mevcut durumda kullanılan malzeme sayısının tasarlanan sisteme geçiş ile %95 güven düzeyinde anlamlı bir şekilde azalacağı tespit edilmiştir.

Tablo 4 incelendiğinde, tasarlanan durum ile ilk durumun karşılaştırılmasında ve tasarlanan durum ile son durum karşılaştırılmasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmekte ve fakat son durum ile ilk durum karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın temel noktası, modüler ürün ağacı yapısının tasarlanan yeni sisteme

entegrasyonu ile malzeme yönetimi üzerinden randevu sistemi geliştirmektir. Bu bağlamda bakıldığında ilk durum ile son durum arasında modüler ürün ağacı yapısına ait bir değişiklik yapılmadığından sadece yönetimsel ve uygulamaya dönük bir değişiklik yapılarak ABD'ler arasında ortak girilen vakaların masraf listelerinin düzenlenmesi üzerine değişiklik yapıldığından anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ancak tasarlanan durumda modüler ürün ağacı yapısının (AOR) hem ilk durumla hem de son durumla anlamlı farklar içerdiği ortadadır.

Üç durum arasındaki malzeme kullanım miktarlarının karşılaştırılması incelendiğinde ilk durumun son durum ile arasında anlamlı bir fark olmasına rağmen ikinci durumla arasında anlamlı bir farkın olmamasının en önemli nedeni ilgili bölümdeki vakaların özel durum gerektiren ameliyatlara olmasıdır. Kadın Hastalıkları ve Doğum servisi diğer cerrahi servislerle birlikte düşünüldüğünde kendine has bir birimdir ve yapılan ameliyatlara diğer servislerde de yapılması mümkün olmayabilir. Benzer ameliyatlara olmaması masraf listeleri üzerinde yapılan ABD kodu uygulamasının Kadın Hastalıkları ve Doğum servisi için çok fazla değişikliğe neden olmadığı söylenebilir.

Geliştirilen yeni AOR yapısında doktordan ve vakadan bağımsız her ameliyatın reçetesinde olan ABD paketinin içeriğindeki malzemeler incelendiğinde, geliştirilen AOR sisteminin ortak malzemelerin kullanımında bir azalmaya neden olduğu görülebilir. Tablo 4, bu azalmanın sonuçlarını göstermektedir.

Geliştirilen AOR yapısının genel stok düzeyinde yarattığı daha düşük malzeme kullanım oranları ilgili ABD'de yapılan bütün ameliyatlarda istisnasız kullanılan AOR paketine ait malzemelerde de anlamlı bir fark yaratmıştır.

Tablo 4. ABD Paketi Malzemelerinin Üç Ayrı Durum İçin Kullanım Miktarı

Malzeme Kodu	İlk	Son	AOR
11368	3694	3694	3169
11448	4628	4628	4129
11554	4572	4572	4101
11557	3690	3690	3167
11795	1847	1712	1737
Genel Toplam	18431	18296	16303

2011 yılında 620160 resmi kodlu vaka 800 kere tekrarlanarak en çok yapılan ameliyat olmuştur. 1416 kodlu doktor 800 ameliyatın 547'sini gerçekleştirmiştir. Bu vaka ve ilgili hekim için de AOR yapısındaki ABD ve Doktor paketlerinin üç ayrı durum ile karşılaştırılmasına bakılacak olursa; bir doktora ait tek bir vakada kullanılan malzemeler simüle

edildiğinde dahi anlamlı bir miktar farkının olduğu görülebilir. Tablo 5, resmi kodu 620160 olan vakanın 1416 kodlu doktora göre kullanılan malzemelerin üç durum için karşılaştırmasını göstermektedir.

Tablo 5. ABD Paketi ve 1416 Kodlu Doktor Paketinin Üç Durum Karşılaştırması

Malzeme Kodu	Toplam Kullanılan			1416 kodlu Doktor		
	İlk	Son	AOR	İlk	Son	AOR
11368	3694	3694	3169	2526	2526	2167
11448	4628	4628	4129	3165	3165	2824
11520	1756	1756	2726	1201	1201	1864
11554	4572	4572	4101	3127	3127	2805
11555	4297	4297	4964	2939	2939	3395
11557	3690	3690	3167	2524	2524	2166
11795	1847	1712	1737	1263	1171	1188
Genel Toplam	24484	24349	23993	16745	16653	16409

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, hastanelerin en önemli merkezlerinden birisi olan ameliyathanelerde cerrahi operasyonlarda kullanılan malzemelerin planlanmasının tasarlanan yeni ve esnek modüler AOR ile yapılmasını, yapılacak bu planlamaları önerilen randevu sistemi ile gerçekleştirilebileceğini göstererek, malzemelerin planlanmasının ve tedarikinin sezgisel yöntemlerle değil gerçek verilerle yapılabileceğini ortaya koymaktadır. Ameliyatlarda kullanılan malzemelerin, yönetimini kolaylaştıracak ve tedarik süreçlerini etkinleştirecek AOR modeli ve bu AOR'lerin uygulanmasında kolaylık sağlayacak bütünlük bir bilişim sistemi ile ilgili uygulama çalışmaları Ege Bölgesi'nde hizmet veren bir üniversite hastanesinde gerçekleştirilmiştir.

Yapılan analizler ışığında, mevcut durumda kullanılan malzeme sayısının geliştirilen sisteme geçiş ile %95 güven düzeyinde anlamlı bir şekilde azalacağı tespit edilmiştir. Geliştirilen durum ile ilk durumun karşılaştırılmasında ve geliştirilen durum ile son durum karşılaştırılmasında anlamlı farklılıklar olduğu elde edilmiştir. Bu çalışmanın temel noktası, modüler ürün ağacı yapısının tasarlanan yeni sisteme entegrasyonu ile malzeme yönetimi üzerinden randevu sistemi geliştirmektir. Bu bağlamda bakıldığında ilk durum ile son durum arasında modüler ürün ağacı yapısına ait bir değişiklik yapılmadığından sadece yönetimsel ve uygulamaya dönük bir değişiklik yapılarak ABD'ler arasında ortak girilen vakaların masraf listelerinin düzenlenmesi üzerine değişiklik yapıldığından anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ancak tasarlanan durumda modüler ürün ağacı yapısının (AOR) hem ilk durumla hem de son durumla anlamlı farklar içerdiği elde edilmiştir.

AOR modelinin etkin olarak kullanılması, bu yapıyı destekleyecek bir alt sistemin mevcut yönetim bilişim sistemine entegre edilmesiyle sağlanacağı öngörölmüş ve bir randevu sistemi tasarlanmıştır. Bu alt sistem için mevcut yapı sistem analizi araçları ile modellenmiş ve entegre edilecek randevu sistemi de eklenerek geliştirilen sistem modeli oluşturulmuştur.

Randevu sistemi ile malzeme planlamasının rasyonel yöntemlerle yapılması ve kullanıcılara geri bildirim noktasında sağlıklı ve gerçek verileri göstermesi sağlanmıştır. Bu sistemde doktor muayene, teşhis ve tedavi aşamalarından sonra ameliyat kararı verdiğinde farklı bir ekran ile sisteme giriş yaparak aldığı ameliyat kararları için malzeme stok ve temin kısıtları altında kendi planını yapabilme olanağı bulunmuştur. Hasta ve tanı kodları üzerinden seçimler yaptığında, sistem arka planda ilgili doktorun kendine ve ameliyata özel malzemeleri ile ilgili ABD'ye özel malzemeleri entegre ederek AOR'sini oluşturmakta ve bu reçete içindeki malzemelerin stok ve temin durumuna ve modüllerin uygunluğuna göre cerrahın en uygun ameliyat gününe karar vermesini sağlamaktadır.

Sonuç olarak, bilgi sisteminde yapılan revizyonlar ile oluşturulacak AOR yapısı sisteme ek bir yük getirmezken malzeme kullanımı açısından avantaj kazandıracaktır. Geliştirilen AOR yapısı randevu sistemi ile entegre edilerek bağımsız talebi bağımlı talebe dönüştürüp ara stoklarda ve depo stoklarında azalma sağlayacak ve sipariş yönetimini

etkinleştirecektir.

Etkin sipariş yönetimi yığın satın alınan yüksek miktarlardaki malzemelerin miat problemi yaşamamasını sağlayacaktır. Geliştirilen sistem anlık stok kontrolü yaptığı için elde bulundurulan miktarların kullanımı tamamlanmadan yeni sipariş verilmeyecektir. MRP mantığından hareketle verilecek sipariş miktarlarının ne kadar olacağı da yine sistemin tüketim hızına bağılı olarak belirlenebilecektir. Yönetimler bu sayede hem toplu satın alımlarda ellerini güçlendirecek hem de miat sorunu yaşanabilecek miktarlarda depoda stok bulundurmayacaklardır.

AOR modeli ve bu model üzerinden işleyen randevu sistemi sayesinde, üretilecek malzeme izleme raporlarıyla, ameliyathaneye alınan malzemeyi kimin, ne zaman istediğı (satın alma talebi) ve niçin kullanmadığı takip edilerek miat sorununun yaşanması engellenebilecektir. Malzeme dağıtım faaliyetlerinde tüm depo giriş çıkışlarının veri tabanlarına zamanında kaydedilmesi sağlanacaktır. Sayımlarda eksik çıkan ve miadının dolması nedeniyle kullanılmayan malzemenin maliyeti gerekirse sorumlusuna fatura edilebilir. Ayrıca satın alma birimine verilen ihtiyaç listeleri ile ilaç veya malzemelerin ihtiyaçtan fazla satın alınarak, kullanılmadığı için miadının dolmasına neden olan kişi veya birimler tespit edilerek, ilgililer hakkında gerekli işlem yapılması yoluna gidilebilir.

KAYNAKÇA

- Ak, B. (2009). *Türkiye’de Sağlık Bilişimi, Bir Kişisel Değerlendirme ve Uluslararası Bir Başarı Öyküsü: Cortex*. Akademik Bilişim’09 - XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri (Ss. 333-341), Harran Üniversitesi. Şanlıurfa. 11-13 Şubat 2009.
- Austin, C. J., Trimm, J. M., ve Sobczak, P. M. (1995). Information Systems And Strategic Management. *Health Care Management Review*, 20(3), 26-33.
- Beaulieu, M., Duhamel, C. ve Philippe, R. (2003). A Logistics Approach To Reorganizing An Operating Room. *CHAINE Research Group, HEC Montréal*. 1-10.
- Braa, J., Hanseth, O., Mohammed, W., Heywood, A. ve Shaw, V. (2007). Developing Health Information Systems In Developing Countries: The Flexible Standards Strategy. *Mis Quarterly*. 381-402.
- Cardoen, B., Demeulemeester, E. ve Beliën, J. (2011). Operating Room Planning And Scheduling Problems: A Classification Scheme. *International Journal Of Health Management And Information*. 1-21.
- Çakmakçı, M., (2001). Hastane İnfeksiyonları ve Hastane Tasarımı: Ameliyathanelerin Planlanması. *Hastane İnfeksiyonları Dergisi*. 5(3): 172-177.
- Çetinkaya Şardan, Y. (2005). *Ameliyathaneinin Yapılanması Nasıl Olmalıdır?* 4. Ulusal Sterilizasyon Dezenfeksiyon Kongresi. 5-9.
- Effken, J. A. (2002). Different Lenses, Improved Outcomes: A New Approach To The Analysis And Design Of Healthcare Information Systems. *International Journal Of Medical Informatics*. 65(1): 59-74.
- Epstein, R. H., ve Dexter, F. (2000). Economic Analysis Of Linking Operating Room Scheduling And Hospital Material Management Information Systems For Just-In-Time Inventory Control. *Anesthesia & Analgesia*, 91(2), 337-343.
- Fera, M. ve Macchiarioli, R. (2010). A Proposal For A New Management Framework For Health Care Organizations. *Simulation And Optimization*.
- Fetter, R. B., Thompson, J. D. ve Mills, R. E. (1976). A System For Cost And Reimbursement Control In Hospitals. *The Yale Journal Of Biology And Medicine*, 49 (2), 123-136.
- Heeks, R. (2005). Health Information Systems: Failure, Success And Improvisation. *International Journal Of Medical Informatics*. 75(2): 125-137.
- Isık, O., Ve Akbolat, M. (2010). Bilgi Teknolojileri ve Hastane Bilgi Sistemleri Kullanımı: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Arastırma [The Use Of Information Technology And Hospital Information Systems: A Study On Health Employees]. *Information World*, 11, 365-389.
- Kuhn, K. A. ve Giuse, D. A. (2001). From Hospital Information Systems To Health Information Systems. *Methods Of Information In Medicine*, Schattauer GmbH. 40(4): 275-287.
- Kuperman, G. J., Spurr, C., Flammini, S., Bates, D. ve Glaser, J. (2000). *A Clinical Information Systems Strategy For A Large Integrated Delivery Network*. Inproceedings Of The AMIA Symposium. Ss.438-442. American Medical Informatics Association.
- Lenz, R., Dring, Elstner, T., Phys, D., Siegele, H., Kuhn, K. A. ve Med. (2002). A Practical Approach To Process Support In Health Information Systems. *Journal Of The American Medical Informatics Association*. 9(6):571-585.
- Macario, A., Vitez, T. S., Dunn, B. ve McDonald, T. (1995). Where Are The Costs In Perioperative Care? Analysis Of Hospital Costs And Charges For Inpatient Surgical Care. *American Society Of Anesthesiologists, Inc*. 83(6): 1138-1144.
- Magerlein, J.M. ve Martin, J.B. (1978). Surgical Demand Scheduling: A Review. *Health Services Research*. 13(4): 418-433.
- Riley, R. ve Manias, E. (2006). Governing Time In Operating Rooms. *Journal Of Clinical Nursing*. 15(5): 546-553.
- Rodoplu, D. (2008). Bilgi Teknolojileri Uygulamalarına Karşı Çalışan Direnci; Hastane Bilgi Sistemi Üzerinde Bir Uygulama. *Review Of Social, Economic & Business Studies*. 9(10): 409-438.
- Soysal, M. ve Diğerleri (1993). *Hastanelerde Bilgisayar Kullanımı*. Ankara: Milli Produktivite Merkezi Yayınları.
- Wasserman, A. I. (1977). Minicomputers May-Maximize Data Processing. *Hospitals*. 51(20): 119-128.
- Yılmaz, A. ve Aloğlu E. (2002). *Hastane Bilgi Sistemleri*. 5. Ulusal Sağlık Kuruluşları Ve Hastane Yönetimi Sempozyum Kitabı. Eskişehir: 16-19 Ekim, 331-339.

EXTENDED ABSTRACT

In the health sector, patients' satisfaction has started to gain an increasing importance. Hospital administrations should plan the activities carried out to minimize costs and financial losses in the most appropriate way. Surgical operations, which are the most important cost point of hospitals, have a critical importance in these plans.

The critical factor in an effective surgical operation is the effective and efficient use of hospital resources. Planning of operations involves strategic, tactical, and managerial planning problems. All these problems need to be optimized. The planning of the operating theaters covers a process from determining the date of admission to the date of surgery and subsequent hospitalization. In planning the operations, the physical capacities of the hospitals, operating rooms, surgeons, materials and equipment, bed capacity for each patient and intensive care units should be considered as a whole. Otherwise, there will be an increase in some cost items such as wasted time costs, costs resulting from the patient's treatment period, intervention costs, costs arising from operating room capacity usage, patient waiting times and other hospitals / doctors.

The purpose of this study; To rearrange the operation-based materials used in the operating rooms, to design the operating system operation recipes (AOR) with a modular and flexible structure that will provide effective inventory management and to establish the information infrastructure of an alternative appointment system.

The study includes an alternative bill to the surgery dates and appointment systems of all operator doctors in an exemplary university hospital. In this context, firstly, the Department of Obstetrics and Gynecology was selected for pilot practice, and the appointment systems of operator doctors working in this department were arranged, and then the material needs were determined according to the type of surgeries to be performed. Considering the improvements at this stage, a generalized system design has been created in which the department, doctor and surgery needs are considered to create operation recipes.

As a methodology, Using the historical data, the minimum - maximum material requirements were determined for each surgery, and Operating Operations Recipes (AOR) were prepared using the modular product trees in the light of the information obtained. The method of the study was also discussed with the chief physician and the work to be done was transferred, and after the project was accepted and their support was received, a formal assignment letter was prepared. Then, firstly, the problems of material management in the operating theater of the relevant university hospital were examined. In this examination, in order to determine how the system works and to understand the solutions, continuous observations were made for three months in the operating room depot; Interviews were conducted with warehouse employees, responsible nurses, duty nurses, support staff, operating room secretaries and other staff. To record the use of the material during on-site observations, photographs, video shots and audio recordings were made in some of the interviews.

The main reason for conducting this research is that the main reason for choosing the material management topic as the research is that although there is a large amount of money allocated to materials in both public and private sector hospitals, managers do not have sufficient knowledge about modern material management techniques and material management services are not carried out effectively. Since the Ministry of Health cannot fully and accurately determine how much resources hospitals use for medical supplies and medicines, they cannot make the necessary and appropriate decisions in policy making, planning and orientation studies in this field. It is necessary to establish a management information system that will allow the ministry and hospital managers to make the right decisions and to take corrective actions on time. With the establishment of such a system, when the needs are determined, since the correct data regarding the materials and drugs used by all units in the past can be reached on time, what material they have in their hands, and how the previous year's usage can be tracked, excessive need notification will be eliminated, and excessive demands of the units can be questioned immediately. The operating room will be made more specialized with the management information system. Thus, the amount of payment determined by each state and covered by the state can be determined almost certainly.

Effective order management will ensure that large quantities of materials purchased in bulk do not have inherited problems. Since the developed system performs instantaneous inventory control, no new order will be placed until the use of the amounts held. Based on the MRP logic, the amount of orders to be placed can also be determined depending on the consumption rate of the system. In this way, the administrations will both strengthen their hands in bulk purchases and will not keep inventories in the warehouse in quantities that may be inherited.

Thanks to the AOR model and the appointment system that operates on this model, it will be possible to prevent the problem of inheritance by monitoring the material to be produced, who wants, when and what it wants (purchase request) and why it is not used. In material distribution activities, all warehouse entrances and exits will be recorded in databases on time. The cost of the material, which is missing in the counts and cannot be used due to the expiration of the expiry date, may be invoiced to the responsible person if necessary. In addition, the necessary lists given to the purchasing unit and the people or units that cause the expiration of the expiry of the drug or materials by purchasing more than the need can be determined and necessary action can be taken about the relevant people.

POPÜLARİTE ENDEKSİ VE POLİTİK DÖNGÜ: KURAMSAL BİR YAKLAŞIM

İrfan Kalaycı^{1*}, Barış AYTEKİN^{2**}

¹Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisat Bölümü

²Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisat Bölümü

*irfan.kalayci@inonu.edu.tr, **baris.aytekin@klu.edu.tr

⁺ORCID: 0000-0002-9323-8944, ⁻ORCID: 0000-0003-3336-759X

Öz- Ekonomi-politik modeller tüketici-seçmen ve hükümet arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşarak toplumun ekonomik ve politik kesimlerinin karşılıklı etkileşimini inceler. İktisat politikalarının etkinliği açısından iktisadi oyuncuların davranışları dikkate alınmalıdır. Tüketicilerin amaçları ile iktisat politikalarının oluşturulması sürecinin ilişkisi bu açıdan önemli olmaktadır. Aynı zamanda iktisat politikalarının sonuçlarını değerlendirecek olan tüketiciler, en yüksek faydayı elde etmeyi amaçlarken, politikacılar ise oy çoğaltırması hedefinde olmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için "popülarite endeksi" ve "seçim stratejileri"ni dikkate alınması başarı hedefi açısından öne çıkmaktadır. İktisat politikalarının etkinliği genel olarak üç makro ekonomik değişkeninde (işsizlik, enflasyon ve büyüme oranı) istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde etmeye bağlı olmaktadır. Politik döngü yaklaşımı iktisat politikalarının etkinliği açısından elverişli bir yöntem olmaktadır. Ekonomilerde istikrar arayışı açısından bu yaklaşımın katkısı önemli olmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Ekonomi-politik modeller, Politik döngü, Popülarite endeksi, Seçim stratejisi

POPULARITY INDEX AND POLITICAL CYCLE: A THEORETICAL APPROACH

Abstract – Economic-political models examine the interplay of economic and political segments of society, concentrating on the interaction between consumer-voter and government. The behaviors of economic actors should be taken into account in terms of the effectiveness of economic policies. The relationship between the objectives of consumers and the process of establishing economic policies is important in this respect. At the same time, consumers who will evaluate the results of economic policies aim to achieve the highest benefit, while politicians aim to "vote maximization". In order to realize this, considering the "popularity index" and "selection strategies" stands out in terms of success target. The effectiveness of economic policies generally depends on achieving statistically significant results in three macroeconomic variables (unemployment, inflation and growth rate). The political conjuncture approach is a convenient method for the effectiveness of economic policies. The contribution of this approach is important for the pursuit of stability in economies.

Keywords – Models of political economy, Financial stabilization, Political business cycles, Popularity index, Strategy of election.

GİRİŞ

Mali istikrar sorunu, sadece ekonomik modellerin odak noktasında yer alarak çözüm aranan bir teknik sorun olmamakta, aynı zamanda bu modellerin uygulanma (bir başka deyişle, iktisat politikalarının ortaya çıkışı) sürecinin ve belirleyicilerinin de etkili olduğu daha geniş bir boyuta sahip olmaktadır. Bu süreç mali istikrarsızlıkların ortaya çıkmasını etkileyen etmenler yanında bu sorunlara ilişkin uygulanacak politikaların niteliksel boyutunun kapsamını da içermektedir.

Son yıllarda iktisat yazınında *davranışsal iktisat* olarak nitelendirilen alan, iktisadın toplumbilim temellerine vurgu yaparak, iktisadi kararların nedenlerinin açıklanması ve bunun sonucunda bir ekonomide gelişme dinamiklerinin kuramsal yapısının daha iyi belirlenebilmesine katkı sağlamaktadır. Diğer yandan, günümüzde ekonomi-politik modellerin de iktisat yazınında daha fazla yer alması, bu modellerin seçmen-hükümet ilişkilerinin iktisadi çözümlenmesi amacının ötesinde, davranışsal iktisadın iki önemli iktisadi karar biriminin ya da oyuncunun iktisat politikalarının etkinliği açısından oynadıkları rolün önemini göstermektedir.

Bu açıdan esas olarak önemli olan uygulanan/uygulanacak iktisadi politikaların “mali istikrar” sorunu açısından, sorunun hem ortaya çıkış süreci hem de çözüm arayışının etkinliği konusunda açıklayıcı bir model sunmasıdır. Politik hareketler kuramı politika ve ekonomi arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışırken, bir anlamda akılcı bekleyişler kuramından da yararlanır.

Politik döngüsel (konjonktürel) hareketler kuramı; işsizlik, enflasyon, büyüme ve bütçe açıklarında ortaya çıkan iktisadi dalgalanmaların politik nedenlerini araştırmanın yanında bu dalgalanmaların azaltılmasına ilişkin politikaları da odak noktasına almaktadır (Snowdon ve Vane, 1999:19). Nordhaus’un (1989) da vurguladığı gibi ekonomi ile politikanın karşılıklı etkileşimi konusuna odaklanan politik döngü kuramı, uygulanan iktisadi politikaların sonuçlarıyla da ilgilenmektedir.

Geleneksel politik döngü modelleri (Nordhaus 1975), Phillips Eğrisini kullanarak politika yapımcıların fırsatçı davranışlarına vurgu yaparlar. Bu modellerde politikacılar kendi politik tercihlerini arka planda tutarak öncelikle kendi ilk seçilme (ya da yeniden seçilme) olasılıklarını artıracak fırsatçı düşünce ve taktiklerden hareket ederler (Eryılmaz, 2017).

Bu anlamda politik döngü hareketleri kuramı, politik etmenleri dışsal değişken olarak alıp salt makroekonomik çözümlenmeleri kullanan çalışmalardan farklılık göstermektedir. Bu alandaki kuramsal çalışmalar, ekonomi-politika etkileşiminden doğacak iktisatçıları ilgilendiren sonuçları araştırmaktadır (Nordhaus vd., 1989). Burada genellikle mali istikrar açısından işsizlik ve enflasyon sorunlarına çözüm arayışında öncelikli olarak hangisinin seçileceği noktasında bir tercih vurgulanmaz. Ancak ekonomide ortaya çıkan döngüsel dalgalanmaların uygulanan mali politikalarla ilişkisi çözümlenmelidir.

Politikanın ekonomik sonuçları nasıl etkilediği sorusu 1970’li yılların ortalarından itibaren artan bir ilgi kaynağı ve gittikçe büyüyen yeni politik iktisat yazınının temel araştırma konularından birisi olmuştur (Telatar, 1998). Alanla ilgili yazının ilk bilimsel çerçevesinin 1970’li yıllarda Nordhaus (1975) tarafından çizildiği kabul edilmektedir. Bu çerçeveye göre; seçmenleri temelde ekonomi ve politikacıları ise güç ilgilendirdiği için seçimlere bu iki temel kaygıyla gidilmektedir. Bertrand, vd.’nin saptamalarına bakılırsa (aktaran Koç, 2015), politika ile ilişkili olan bazı özel sermayeli işletmelerin üst düzey yöneticilerinin (moda deyimle CEO’ların) adeta bir hükümet görevlisi gibi hareket ettikleri gözlemlenmiştir.

Politik iktisadın bir zorunluluğun sonucu olarak doğduğu unutulmamalıdır (Savaşan, 2013:293). Buna göre, kamu ekonomisinde fiyat, ücret, harcamalar vb. göstergeler piyasa mekanizması aracılığıyla belirlenemediğinde politik otoritenin karar alması gerekir. İktisat yazınında fiyat mekanizmasının optimizasyonu sorununu inceleyen çalışmalardan da anlaşıldığı üzere, gelişmiş piyasa ekonomilerinde de kamu sektörü reddedilemez bir karar alıcı konumundadır. Bu ihtiyaç ekonomide etkinlik ve adalet ilişkisi boyutu açısından da vurgulanmalıdır. Bu açıdan iktisadi oyuncuların davranışlarına önem veren davranışsal modeller, iktisadi sorunların “gerçekleşmeden önce” (ex-ante) ele alınmasına güçlü düzeyde olanak vermektedir.

1. SEÇMEN DAVRANIŞI VE PHILLIPS EĞRİSİ

Seçmenin davranışları politik döngüsel yaklaşımda dikkate alındığı için popülarite ve seçim işlevleri ekonomi-politik modellere dayalı irdelenmektedir. İki oyuncu olarak seçmen (halk) ve politika uygulayıcısı (hükümet) bu modellerde alınan kararlar ve ortaya çıkan sonuçlar yönüyle incelenmelidir.

Mikro iktisadi kurama göre, her iki taraf da çıkarlarını ençoklaştırmayı hedefler. Burada sözü edilen çıkar, seçmen kitlesi için fayda ve kâr, politikacılar için ise oy ençoklaştırması olmaktadır. Konu, öncelikle mikro iktisadi çözümlenmeye tabi tutulmalıdır. Neoklasik iktisatçıların oldukça önemsedikleri bu çözümlenme sayesinde insanların kişisel tavır, tutum ve diğer davranışlarını ölçebilme şansı elde edilebilmektedir. Mikro iktisadi kuramın temel eksen aldığı akılcılık (rationalite) ilkesine göre, insanlar (halk) öznel çıkarlarını ençoklaştırmak ister, fakat buna, örneğin, özellikle bütçesi –sınırsız olmadığı için- izin vermemektedir. Akılcılık, mikro iktisadi karar birimlerinin ihtiyaçları ile kaynakları arasında akılcı bir ayarlama yapmasını zorunlu kılmaktadır. Burada bir parantez açılabilir (Koutsoyiannis, 1987): İnsanların en çok öznel mutluluğunu (memnuniyetini) araması, örneğin, kârını optimum (en iyi) düzeyde tutması ve bunu da her an “t” zamanda durumunu daha iyi yapmasını düşünerek bütçesine göre ayarlaması söz konusudur. İnsanların mutluluğunu arttıran bir takım ölçütler vardır: Gelir, zaman, bilgi, üretim etmenlerinin miktarı ve kalitesi, piyasa fiyatı, vs... İnsanlar, bu değişkenlerin izin verebildiği ölçüde ençok fayda ve kâr sağlar. Bir başka deyişle, insanların akılcı davranışını bu ölçütler değiştirebilir. Fayda

anlamında “utility” matematiksel olarak (Langrange, Pareto Optimizasyonu, Walras Dengesi gibi) ifade edilmektedir

Örneğin, bir durumun optimum olup olmadığı Pareto'nun modeli sayesinde bilinmektedir. Çünkü Pareto optimumuna göre bir oyuncunun (X) mutluluğu daha fazla çoğaltılmak istenirse, öteki oyuncunun (Y) azaltılmış olacak ki, bu da doğru sayılmaz. Bu ilişkiyi, tipik “dönüşüm (transformasyon) eğrisi” ile açıklamak mümkündür. Bir tüketici (aynı zamanda seçmen) bütçesine göre en yüksek fayda düzeyini arar. Politik döngü kuramlarında bir tarafı oluşturan tüketici davranışlarının etkisini anlamakta faydacılık önemli bir işlev görmektedir. Bu kuramın 19. yy sonlarında Jevons (İngiliz), Menger (Avusturyalı), Walras (Fransız) gibi marjinalist iktisatçıların düşüncelerine dayandığı bilinmektedir.

Fayda kuramının iki ana ögesi vardır. Toplam Fayda (Total Utility, TU ya da U) ve Marjinal Fayda (Marginal Utility, MU ya da Um). TU bir malın (X), U bir malın bir tüketiciye ne kadar fayda sağlayacağını ölçer. Yani [TU=U(X). MU]; *bölünmeyen mallar* (bölündükten sonra kullanılamaz hale geçen araba, gözlük, vb.) için olmak üzere, tüketicinin tüketimindeki değişmelerin ölçüsüdür: [UmX=ΔU / ΔX]. Bölünen (gıda gibi bölündükten sonra bile kullanılabilen) mallar için MU, TU'nun çok küçük bölünmesini ölçer. Ölçüm, türevlerle yapılır: [Um= U'(X)] ya da [U(m)=dU/dX]. MU kavramını “azalan marjinal fayda” ilkesi ışığında önemsemek gerekir. Buna göre, U hep yükselişte, Um ise inişte olurken; U'nun en yüksek yani doyum (saturation) noktasında (S'de) Um sıfır (0) olacaktır (Spencer, 1977).

Uygulanacak iktisat politikasının belirlenme sürecinde karar alıcılar, bu fayda denklemlerini gözönünde bulundurarak toplumun TU düzeyinin ençoklaştırılmasını gözönüne alacaklardır. Bunu da üç tane makroekonomik gösterge yani eksik istihdam, enflasyon (ortalama fiyatlar) ve büyüme ile sağlayacaktır. Hükümet bir kurumdur ve kendi hedefini bir çok etmen ile gerçekleştirme şansına sahiptir. Halka karşı popülaritesini -istihdam hacmini genişletmek ve sosyal hakları güçlendirmek gibi- yükseltmeyi hedefleyecektir. Politik döngü hareketleri kuramı kapsamında değerlendirilen çalışmalar, politik etmenlerin üzerindeki etkilerinin yanısıra, istikrar politikalarının yönetim ve uygulama süreçlerindeki belirleyiciliği üzerinde yoğunlaşmaktadır (Snowdon ve Vane, 1999:19).

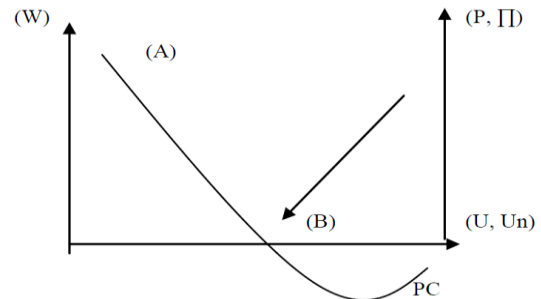
Schumpeter'e göre (1935: 2-20) kapitalizmin doğuşu ve yaygınlaşması düz (lineer) bir şekilde gerçekleşmedi. Zaman zaman çeşitli krizler patladı. Devirler (cycles) yani kendine özgü bir özellik taşıyan zaman parçası ve ona bağlı döngüler oluştu. Schumpeter'in sistematığına göre, her devirin 4 zamanı (“çıkış”, “kriz”, “çöküş”, “yeniden kalkınma”) bulunmaktadır. Bu devirlerin zamanı değişebilmektedir. Aslında 3 ayrı devir (ya da dalga) var ve bu devirler, isimlerini, bunları keşfedenlerin isimlerinden almıştır: 1- Juglar devri (Fransız), 2-Kitchin devri (Amerikan), 3-Kondratiev devri (Rus). Juglar devri (ya da dalgaları): Büyük

devir süresi 6 ile 10 yıl arası olup 1860 yılında bulundu ve yukarıda sıralandığı gibi 4 zamanı var. Kitchin devri (ya da dalgaları): Küçük devir, 1923'te bulundu, süresi 3-4 yıldır. Bu devirde krizler yok ama Juglar devrinin zedelenmesi ile tanınmaktadır. Kondratiev devri (ya da dalgaları): En uzun devir. 1925 yılında bulundu, 2 zamanı var; bir çıkış ve bir de iniş zamanı. Süresi 40 ile 60 yıl arasında değişmektedir. Çıkış zamanı, üretimin ve fiyatların arttığı; iniş zamanı da aynı değişkenlerin düştüğü zamandır.

Çıkış döngüsünde neler olur? Bu dönemin temel karakteri [Emek talebi > Emek arzı]'dır. Bunun sonucunda; mal piyasasına paralel olarak emek piyasası da canlanır; emek miktarı kıt olduğu için emeğin fiyatı olan ücretler artar, şirketlerin ücret maliyeti artışı nedeniyle kârları düşer ve devletin cari harcamaları artar; işsizlik patlar ve kriz oluşur (ceteris paribus, c.p.).

Çöküş (depresyon) devrinde (yani krizden sonra) ne olur? Temel özelliği [Emek talebi < Emek arzı]'dır. Sonuçlar da şöyle gerçekleşir: Piyasalar içine kapanır; etkin emek miktarı bol olduğu için ücretler düşer, şirketlerin ücret maliyeti düşüşü nedeniyle kârları artar ve devletin cari harcamaları azalır; sermaye birikimi çoğalır (c.p.).

Schumpeter bu dalgaları, yeniliklerin yayılması ile nitelendirmektedir. Kurama öğretiyeye bağlı örneklerle karşı çıkılırken Phillips Eğrisi'ne (PC) başvurulmaktadır. Keynes için ücretlerin (W) ve fiyatların (P) sertliği çöküş durumudur, bu durumu terslemek için W ve P'nin esnek olması gerekir. Böylece ekonominin işsizlik oranı (u) ya da doğal işsizlik oranı (Un) çok düşük ve dolayısıyla çok iyi durumda olur. u ile enflasyon (Π) arasındaki ters yönelimli ilişkiyi gösteren PC aslında “geliştirilmiş PC”dir. Özgün kaynağını, W ile Un arasındaki -yine- ters yönlü ilişkiden alır. PC şu anlama gelmektedir (Phillips, 1958: 283-300): Düşük Un durumunda, emek (L) toplam talep (AD) ile başabaş giderken, Un ile AD ters yönde gelişmektedir. Böylece, Un ile W arasında negatif ilişki meydana gelmektedir. Buna bağlı olarak, u arttıkça (Π) parabolik olarak azalmaktadır (Grafik 1; A durumu). Çünkü bu durumda Π, u'yu uygun düzeyde tutmanın iyi bir bedeli gibi algılanmaktadır. Zaten politikacılar da seçimden önce büyük bir olasılıkla göze aldıkları en olası politika, düşük u'yu yüksek Π'ya tercih ettikleri politikadır.

Grafik 1: Özgün ve Geliştirilmiş Phillips Eğrisi

A'da hükümetin popülaritesi seçimlerden önce kötü durumdaysa, PC daha kolay gerçekleşebilir. Gerçekten de o zaman hükümet u'yu azaltmaya çalışırken, bütçede büyük

delikler açmak pahasına yaptığı harcamalarla kısa vadede P'yi yukarıya doğru tırmandırmaya başlayacaktır. Tersine, eğer seçmen nezdindeki popülaritesi iyi durumdaysa, hükümet, büyük riskler içeren "[I-u]" ikilemine girmeyecektir. P artış hızında oynama yapacak herhangi bir ek istihdam harcamasına gerek duyulmayacaktır. Bu durumda P ve işsizler (U) stoku sabit kalacaktır.

B noktasında U'nun azalmasına karşılık P'nin artması sözkonusu ise; az U ile yüksek [I]ya eşit bir nokta var demektir. Daha önce emek arzının kıt, talebinin ise fazla olduğu durumda girişimciler W'yi yükseltme zorunluluğu hissediyorlardı. Oysa şimdi döngü tersine dönmüştür: Emek piyasası işçi kitlesi açısından durgun olup düşük ücret sorunu ortaya çıkmaktadır. PC'nin öngördüğü nedensel ilişkide stagflasyon pas geçilmiştir. Akılcı beklentiler kuramı PC'ye güvenerek aktif iktisadi politikaların uygulanamayacağını açıklamaya çalışmıştır. Stagflasyon, ekonominin aynı anda hem u hem de [I] içinde bulunması durumudur ve PC'nin [I-u] ters ilişkisi stagflasyona ışık tutmamaktadır. Çünkü gerçekte Phillips, 1950'li yıllarda İngiltere'nin makro iktisadi verilerine bakarak u ve W arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu görmüş ve kuramını kuvvetlendirmiştir.

1970'lerden sonra stagflasyonun varlığı PC modelinin sonunu getirmiş bulunmaktadır. Hem [I] ve hem de u birbirinin seçeneği olmaktan çıktığında bunlar stagflasyon adı altında aynı anda oluşabilmektedir. U efektif ve AD'nin azlığından kaynaklandığına göre, [I] bu talebin büyüklüğüne dayanacaktır. Her an her yerde çok ve çok az talep olmadığı için, [I]yi düşürme anlamındaki bütün daraltma politikaları, u'nun artması sonucunu doğuracaktır. Chappel, ABD için makroekonomik koşulları seçmen tercihlerini etkilemesi ile ilgili olarak hem popülarite anketine dayalı ve hem de seçim sonuçlarına dayalı tahminler yapmıştır. Tahmin sonucuna göre, oy ve anket sonuçları GSMH artışı ve [I]den etkilenirken u'nun etkileri ise daha zayıf bulunmuştur (Koç, 2015).

2. SEÇİM STRATEJİLERİ VE POPÜLARİTE ENDEKSİ

Bir ekonomide mali istikrar sorununa çözüm aranması aynı zamanda politik döngüsel kuramların da ele alınmasını gerektirmektedir. İktisat politikalarının seçimi de bu süreçte ortaya çıkmaktadır. Ancak öncelikle iktisatçıların bakış açılarının göre politikaların uygulanmasına duyulan ihtiyaç ya da bu ihtiyacın yoğunluğu da tartışılmalıdır. Örneğin Duman'ın (2002) vurguladığı gibi liberal iktisatçılara göre, politikanın toplum hayatı için zorunlu olması, ona iktisadi hayata müdahale hakkını vermemektedir. Oysa Polanyi'nin piyasa toplumlarının doğmasının bir tesadüf ya da evrimin sonucu olmadığı, ısrarla sürdürülen düzenli politik müdahalelerin bir ürünü olduğu düşüncesi de hatırlanmalıdır. Bu noktada iktisat politikalarının etkileri açısından farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Telatar (1998), para ve maliye politikaları aracılığı ile yapay biçimde yaratılan canlanma ve çöküş dönemlerinin devresel dalgalanmaların değişkenliğini artırarak, ekonomideki belirsizlik düzeyinin de artmasına yol açacağını vurgular. Ekonomide belirsizliğin artması ise, özel sektörü 'geri dönülemez' yatırım kararları alma konusunda

isteksiz hale getirebilecektir. İktisat politikası tercihinde Alt ve Chrystal (1983) ise kendi destekçilerinin tercihini öne çıkarmayarak en yüksek kazanımı hedefleyen "stratejik" politikalar ile kendi seçmen tabanının tercihini dikkate alarak uygulanan "hassas" politikalar ayrımı yapmaktadır. Seçmenlerin zaman içinde düşüncelerinin değişim yapısı bu ayrım açısından önemli olmaktadır.

Klose, (2011) ise standart toplam arz- toplam talep (AS-AD) modelinden yola çıkarak maliye ve para politikası arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Klose'ye göre kısa vadeli çıktı genişlemesinin (devlet tüketiminde ya da para miktarındaki bir artış yoluyla) sonucunda uzun dönemde daha yüksek enflasyon oranları karşılık bulacaktır. Uzun vadeli maliyetlere yol açan bu kısa vadeli faydalar, popülarite tercihi açısından önemli olacaktır. Boix (2000) ise ekonomik politik modellerin salt yerel politikaların etkisi altında olmadığını uluslararası iktisat açısından da önemli olduğunu vurgulamıştır. Politik dalgalanmalar hem emek piyasası hem de uluslararası kurumsal yapılara bağlı olarak değişme gösterirken, mali serbestleşme ile döviz kuru rejimlerinin iktidarların ekonomi üzerindeki etkilerini kısıtlayan diğer iki önemli etmene dönüşmektedir (Eryılmaz, 2017).

Mali istikrar amacının gerçekleşmesi sürecinde iktisat politikalarının belirlenmesi ve bunun sonucunda da politikacı-seçmen ilişkilerini ve etkileşimini açıklayan, Nordhaus'tan Hibbs'e, Tufte'den Alesina'ya dek, politik döngüsel hareketleri yazınına geçen bir dizi model vardır (Tablo 1).

Tablo 1: Politik Döngüsel Hareketlerine İlişkin Kuramlar

Kuram	Varsayımları
1.Northaus Kuramı (1975)	*Tüm hükümetler seçim ekonomisini uygulama eğilimini taşırlar. *Seçmenler miyopik beklentiler içindedirler. *Seçmen kitlesi, seçim dönemlerinde kendilerine düşük enflasyon ve yüksek istihdam vadeden partilere oy verir.
2.Hibbs Kuramı (1977)	*Politik partiler ideolojilerine uygun iktisat politikalarını uygulurlar. Sol partiler işsizlikle, sağ partiler ise enflasyonla mücadeleye öncelik ve ağırlık verirler. *Seçmenler miyopik beklentilere sahiptir.
3.Tufte Kuramı (1978)	*Hükümetler seçim dönemlerinde seçmenlerin kullanılabilir reel gelirlerini artırarak oylarını çoğalttırmaya çalışırlar. *Politik iktidarlar seçim öncesinde kamu harcamalarını artırıp vergileri azaltma (yani geniş maliye politikası) uygulama eğilimindedirler.
4.Alesina Kuramı (1989)	*Politik partilerin ideolojileri, uyguladıkları iktisat politikalarının temelini oluşturur.

Kaynak: Aktan, Utku ve Togay, 1998

Bu modeller, seçim ekonomisi uygulamalarının ülkeden ülkeye ve daha da önemlisi, hükümetlerin iktisadi ve politik ideolojilerine, ayrıca onların ideolojik kırılmalarına göre değiştiğine işaret etmektedir.

Hükümet olmaya (ilk ya da tekrar) aday olan politik partiler, seçim kampanyalarında bazı çok önemli göstergeler ile

değişiklikler yaptıkları zaman (oy veren / akılcı) halktan büyük oylar bekleyebilirler. Burada bazı köklü değişiklikler göze çarparaktır. Şöyle ki (Frey, 1978):

i) Eğer hükümetin “cari popülaritesi” (POP_t), “yeniden bir seçim” (POP*) için dikkate alınan en az itibardan daha düşüğe, hükümet kendi popülaritesini seçmen aracılığıyla yükseltmeye çalışacaktır. Çok güç olsa da, popülaritesi yüksek olduğu oranda hükümet bir ideolojik politika güdecektir. Örneğin bütçe konusunda, sağ kanat bir partiden harcamaları azaltması, sol kanat olanından ise yükseltmesi beklenebilir. Çünkü partilerin ideologları “a priori” (yani doğruluğu önceden kabul edilmiş bilgi) olduğu ve aynı zamanda eğer bu parti seçilmişse seçmen halkın bu partinin ideolojisini örtülü olarak bildiği için, hem halktan ters tepki gelmemesini sağlar ve hem de halkın istediği yönde gider. Çünkü halk bu partiyi bilerek seçmiştir.

ii) Bir popülarite artışı (fazlası) varsa ve cari zaman (t) aralığında

$$[POP_t \geq POP^*] \quad [1]$$

olduğunda, hükümet kendi ideolojisini (ID) izlemekten serbesttir. ID, 1 değerini alan etkisiz değişken sağ kanat (right, R) ve sol kanat (left, L)'ye dayanır. Eğer bir R-kanat (sırayla L-kanat) parti iktidarda ise, öte yandan bu değer sıfır (0) olursa, ideolojik olarak davranmak için popülarite artırımın karesi ile çarpılır. Yani:

$$(POP_t - POP^*)^2 \quad [2]$$

β_R ve β_L iki parametre olmak üzere ID şöyle tanımlanır:

$$ID_t = [\beta_R \cdot R + \beta_L \cdot L] (POP_t - POP^*)^2 \quad [3]$$

“a priori” beklentilere göre, R-hükümetler daha az ve L-hükümetler ise daha fazla harcama eğilimine sahiptirler. Tabii ki bu tip hükümetler ideolojik davranışta özgür iseler, bu çıkarsama doğru olabilecektir ($\beta_R < 0$, $\beta_L > 0$) (Frey, 212).

iii) Hükümetin popülarite açığı varsa,

$$(POP_t < POP^*) \quad [4]$$

Bu durumda bir genişletici politika uygulama zorunluluğu ortaya çıkar. Bu politika, işsizliği azaltmaya ve kullanılabilir geliri ve dolayısıyla harcamaları pompalayacağı için Π 'yi arttırmaya dönük bir politikadır. Zaten popülarite işlevlerinin deneysel tahminleri (1950'li ve 1970'li yıllarda B.Krallık ve -eski- B.Almanya) şunu göstermiştir ki, her hükümet, popülaritesini yükseltmesine yardım edecek kısa dönemli bir genişletici politikayı izlemeyi hakkıyla yapar.

Eklenmelidir ki bir iktidar partisi kendi ideolojisinin arkasından gidebilir, ancak istediği politika göstergelerini birbiriyle birleştirebilir. Buna ‘hem bütçe hem de para politikası göstergeleri üzerine oynamak’ denilmektedir. Örneğin, bir ülkede bir R-hükümet, mutlaka ve sadece

parasalcı (monetarist) politikalar uygulamak zorunda değildir. Para politikalarının yanı sıra ciddi anlamda maliye politikalarına da şans tanıyabilir. İktisadi döngünün (gidişatın) gerektirdiği gibi bir R-hükümet, L-partilerin ağırlık verdiği maliye politikalarını esas alarak karma ekonomi politikası paketi hazırlayabilir. Buna *politika karışımı* ya da *karma politika* (policymix) adı verilmektedir.

Seçimlerden önceki senaryo şöyle olabilir: Stok fazlası yaratacak nitelikte bir iktisadi kriz patladığında kârlar ve diğer gelirler azalır. Toplumda nüfus artışına yol açabilecek bir gelişme, istihdam ekonomisindeki yapısal ve devresel gelişmelerle birleşince, bu kez şirket gelirleri artabilirken W azalabilir. Bu durum, bir kesim tarafından ekonominin genişlemesi anlamında piyasaların canlanması olarak algılanabilir.

Bir diğer senaryoya göre, eğer ekonomi başlangıçta istikrarlı ise; sermaye birikimi yapacak, u'yu düşürecek, düşük emek arzı nedeniyle W'yi arttıracak ve bunun sonucu olarak toplumsal refah düzeyi ile birlikte, -Malthus kuralı gereğince- nüfusta da bir yükselme olabilecektir. Kalabalık nüfusun bir kalkınma kısıtı olduğu hatırlanırsa, sonuçta üretim açığı, düşük emek arzı gibi, genel kâr düşüşüne yolaçabilecek gelişmeler doğabilecektir.

Hükümetlerin seçimden seçime değişen ve makro iktisat politikaları yönlendirmek ya da etkilemek gibi davranışları çoğunlukla döngüsel olup hep iktidar amacına odaklıdır. Bu amaca yönelik, etkileri derin ve karmaşık olan bir tek politika paketi (ya da paket politika) vardır ki o da “seçim ekonomisi”dir (Kalaycı, 1999).

Tablo 2 ile, bir seçim ekonomisi stratejisinin çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Buna göre, seçim öncesinde seçmen tabanını genişletmeye dönük iktisadi politikalar halkın çıkarlarını çoğaltmaya hizmet edebildiğinden dolayı bunları uygulama kolaylığını gösteren politikacıların popülaritesini arttırmaktadır. Buna karşılık, seçim sonrasında iktidara kim geçerse geçsin, kemer sıkma politikalarına başvurma cesaretini gösteren hükümet(ler) ise kendi eliyle popülarite endekslerini düşürmüş olur(lar).

Tablo 2: Seçim Öncesi ve Sonrasında Uygulanan İktisat Politikaları

Seçim Öncesi Dönem		Seçim Sonrası Dönem
<p>1.Genişletici Maliye Politikası: *Kamu harcamalarının (G) artırılması *Vergi oranlarının (T) indirilmesi *G'nin finansmanı için iç ve dış borçlanmaya başvurulması *Açık bütçe politikası *Kamu personeli ücretlerine zam</p>	↔	<p>1.Daraltıcı Maliye Politikası: *Kamu harcamalarının (G) açık finansman politikasıyla devamı *Vergi (T) oranlarının yükseltilmesi ve/ya yeni T 'nin konulması *G'nin finansmanı için iç ve dış borçlanmaya devam edilmesi</p>
<p>2.Geçiş Para Politikası: *Artan G'nin emisyonla finansmanı *Açık piyasa işlemleriyle G'nin finansmanı *Hazine'ye kısa vadeli avans transferi</p>	↔	<p>1.Sıkı Para Politikası: *Para arzının daraltılması *Hazine, KİT ve tarımsal destek alımları yapılan kuruluşlara açılan merkez bankası kredilerinin uzun vadeye ötelenmesi (konsolidasyonu)</p>

Kaynak: Aktan, Utulu ve Togay, 1998.

Seçim ekonomisi stratejisi neden-sonuç (deterministik) ilişkisi içinde bazı olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin;

- i) Kamu harcamalarının (G), vergi ağırlıklı kamu gelirlerini (T) aşması halinde “*bütçe açıkları*”na,
- ii) G'nin vergi-dışı kaynaklarla finansmanı “*borç yükünün ağırlaşması*”na,
- iii) G'nin emisyonla finansmanı “*enflasyon*”a,
- iv) Enflasyonist süreçte artan vergi yükü yüzünden oluşan yatırımlardaki düşüş “*stagflasyon*”a,
- v) Yükselen enflasyon ile vergi yükünün bir arada bulunması yani “*taksflasyon*” ise gelir dilimi kayması denilen “*gelir bölüşümündeki adaletsizliği*”ne yol açar.

IS-LM yaklaşımına göre, ekonomi iyiye giderken, açık piyasanın durumu ve iyimser (optimist) olan vatandaşın davranışları incelenebilir (Hicks, 1950; Keynes, 1936: 215-220). Bu yaklaşım sayesinde, politikacıların bütçeye müdahale gerekçeleri bir başka açıdan anlaşılabilir olur.

IS, yatırım ve tasarruf; LM, para talebi ve para arzını gösterir. Bir ekonomide merkez bankası (MB), para stokunu artırıp azaltmak için kıymetli kağıt (tahvil, bono) alıp satabilir yani açık piyasa işlemleri aracılığıyla piyasadaki para miktarını ayarlayabilir. Örneğin, açık piyasada bir merkez bankası (MB) para miktarını çoğaltmak için piyasadan bono toplar. Bu durumda;

$$LM \rightarrow LM' = \Delta LM > 0 \quad [1] \quad \text{olur.}$$

Hareket noktası şudur (Grafik 2): E denge noktasında belirli bir para arzı (M) var. MB bono topladığında M artar; LM sağa kayar ve [LM'] olur. Fazla para halk tarafından emilir. Halkın gelirleri sabit (Y*) olduğu için L1 (LM'nin L1'i yani işlem güdüsüyle para talebi) kısıtlıdır. Bono faizleri [$i^* < i < i^*$] şeklinde seyir ederken, kurlar yükselmekte, verimlilik azalmakta ve faiz [i^*] düzeyine kadar düşmektedir.

[E'] noktasında ise, para piyasası dengeli durumdadır, ama mal piyasasında (IS), düşük faiz ve yüksek yatırım harcamalarından dolayı çok mal talebi bulunmaktadır. Şirketler talebi karşılamak için üretimlerini artırarak karşılık verirler [LM'] ve [E'']. Bunun sonucunda işlem güdüsüyle para talebi gelişir (L1). Bu da bonoların gittikçe fiyatlarının artması sonucuna dönüşür. Para piyasasında dengenin bozulmaması için faizler yükseltilir (i^* 'den i^{**} 'ye).

[M] artınca [i] doğal olarak önce düşmekte; sonra, [LM]'den [LM']'ye geçiş sonucunda [i^*]den [i^*] halini alırken, milli gelir [Y^*] aynı düzeyde kalmaktadır. [M] artınca [i] düşer ve halk portföylerini ayarladıkları için nakit para azalırken bono miktarı çoğalır. Topalm talep AD'nin bir bileşeni olan yatırım harcamaları faize duyarlıdır. Grafikte [i , r] yükselerek [E''] denge noktasına kadar değişim gösterir. Denge geliri, daha düşük bir faiz içinde [$i^{**} < i^*$], önceki gelirden daha yüksek düzeyde, yani [$Y^{**} > Y^*$] gerçekleşecektir.

Politikacıların hedefi geliri çoğaltmak olduğunu varsayarak, bunu gerçekleştirmek için IS ve LM yükseltilerek (eğrilerin sağa kaydırılmasıyla) yeni denge noktasına ulaşılır (Mundell, 1995: 21-vd).

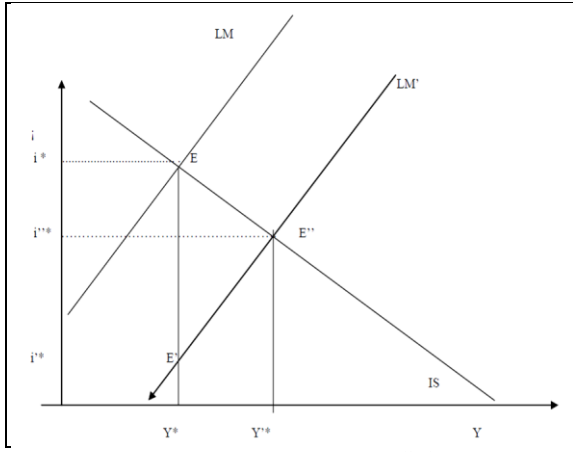
$$IS \rightarrow IS', IS' > IS, \Delta IS > 0 \quad [2]$$

LM için de aynı senaryo geçerlidir:

$$LM \rightarrow LM', LM' > LM, \Delta LM > 0 [3]$$

IS için politikacıların bütçeye yönelik müdahale yapmaları beklenir. Örneğin, kamu harcamalarını (G) arttırmak [$G > 0$], aynı zamanda vergileri (T) yükseltmek [$T > 0$], bono ihracı şeklinde bir açık piyasa işlemi yapmak, vb. Tüm bunlar hükümetin borç alması anlamına gelmektedir. [G] sayesinde aktif paranın değişmesi para olmayan aktifler ile ya da yeni para yaratma ile [$M^* > 0$] sözkonusudur.

LM'ye gelince: Bir para politikası [$\Delta M > 0$] şeklinde, hipotetik bir çerçevede, bir özel finans arbulucusu olmadan bir fazla para dolaşımı sayesinde ya da / artı açık piyasa işlemi yoluyla MB için para olmayan aktifleri para olan aktiflere çevrilebilmektedir.

Grafik 2: IS-LM Eğrileri

Grafik 2 ve popülarite endeksi birlikte düşünülürse özet olarak iktisat yazınında “politik döngüsel hareketleri” modeli çerçevesinde bazı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Mali istikrarın sürdürülebilirliği aslında döngüsel dalgalanmaların azaltılması amacına yönelmektedir. İktisadi büyüme, istihdam, enflasyon ve kamu bütçesi değişkenleri temel mali istikrar değişkenleri olarak ele alınmaktadır. İktisat politikaları uygulayıcıları, mali istikrar sorununa çözüm ararken, seçmenler karşısında “popülarite” sorununu da hesaba katması gerekir.

İktisat kuramında kamusal kesimin olmadığı (sadece üreticilerle tüketicilerin yer aldığı) bir oligopol piyasası örneği düşünülürse, fiyatın belirlenme sürecinde, arz fonksiyonunun tüketicilerin davranışını hesaba katması zorunluluğunda olduğu gibi, ekonomi-politik modellerde de benzer bir işleyiş ortaya çıkmaktadır. Bu noktada döngüsel dalgalanmaların hafifletilmesi, daha sonraki dönemde tüketiciler açısından üstleneceği maliyetlerin daha az olması anlamına gelmektedir.

Bu açıdan Veiga'nın (1990:2-3) vurguladığı gibi politik döngüsel hareketleri modeli (özellikle akılcı bir beklenti ortamında) açıklayıcı gücünü korumaktadır. Ancak, iktisat politikalarındaki seçim döngüsünü açıklamada Rogoff ve Sibert modeli “asimetrik bilgi” bakış açısını ön plana çıkararak seçmen miyopisinin yerini almıştır. Modele göre döngüsel hareketler belirsiz olup belirli bir olasılık taşımaktadır. Ancak bu model politik iş çevrimlerine deneysel bir ilgi sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

SONUÇ

Hükümetler, seçim öncesinde genişletici maliye ve para politikalarını uygulayarak popülaritesini güçlendirirken seçim sonrası döngüde ise daraltıcı maliye ve para politikaları ile enflasyonla mücadele etmeye çalışırlar. Bu iktisat politikalarına seçim ekonomisi ya da politik döngüsel hareketleri denilmektedir. Paranın politik amaçla kullanılması bu süreçte gerçekleşir. Popülarite ve oy ençoklaştırması amacıyla uygulanan seçim ekonomisi stratejileri kapsamındaki uygulamaların genel sonucu “kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG)”dir. KKBG, iç ve dış borç

stokunun artması, konsolidasyonun zorluğu gibi etmenler yüzünden borçların çevrilebilirliği ile örtüşmediğinde kamu mali krizi için koşullar olgunlaşacaktır.

Popülariteyi artırma niteliğinde yapılan kamusal ya da toplumsal yaşama yönelik değişik harcamalar, ne yazık ki enflasyonun artmasına neden olabilmektedir. (Bir tür ‘dilemma’ şeklindeki bu sorun, Phillips Eğrisi ile açıklanmıştır.) Bir ülkeyi iktisadi açıdan yönetmek ve halkı memnun etmek çok kolay değildir. Hükümetlerin görevi de aslında bu noktada başlar ve bir anlam kazanır. Popülariteyi sürdürülebilir kılmamanın temel yolu, öncelikle hükümetin bazı ivedi iktisadi sorunları çözmesinden ve ekonomi-dışı alanlarda elde edebileceği başarıları halka kabul ettirmesinden geçmektedir.

Seçim ekonomisi stratejisinin kısa dönemde olumlu sonuçları olduğu kadar, uzun dönemde de olumsuz sonuçları vardır. Kuşkusuz, sözkonusu stratejinin uygulama takvimi geniş tutuldukça ve yan önlemlerle desteklendikçe, olumsuz etkileri daha az olabilir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C, U. Utkulu ve S. Togay (1998), *Nasıl Bir Para Sistemi? Parasal Disiplin ve Parasal İstikrar İçin Alternatif Öneriler*, İstanbul: İMKB Yayını, 1.Baskı.
- Alt, J. V ve A. Chrystal (1983), “The Political Business Cycle”, *Review of Economic Studies*, Vol.42, pp.169- 189.
- Alvarez, R. M ve Geoffrey, G. ; P. Lange (1991), “Government Partisanship, Labor Organization, and Macroeconomic Performance”, *American Political Science Review*, 85, pp.541–56.
- Duman, M. (2002), “Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.2, ss.1-16.
- Erdoğan, S ve H. Bozkurt (2009), “Demokratik Rejimlerde Politik Parasal Konjonktür Hareketleri: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (2), 204-216.
- Eryılmaz, F. (2017), “Politik Konjonktür Teorilerine Farklı İki Yaklaşım”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 61, ss.112-123
- Franzese, R. (2002), “Electoral and Partisan Cycles in Economic Policies and Outcomes.” *Annual Reviews of Political Science*, 5, pp.369-421.
- Frey, B. S. (1978). “Politico-Economic Models and Cycles”. *Journal of Public Economics*, Vol. 9.
- Hicks, J.R (1950). “Mr Keynes and the Classics” a suggested interpretation (Ed.). *Economica*. Vol. 5.
- Kalaycı, İ. (1999). “Seçim Ekonomisi ya da Siyasal Konjonktür: 18 Nisan Seçimleri Üzerine Kısa Bir Not”. *Banka ve Ekonomik Yorumlar*. Yıl.36, S.7, ss.29-42.
- Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Money and Interest*, Paris: Payot.
- Klose, J. (2011). “Political Business Cycles and Monetary Policy Revisited An Application of a Two-Dimensional Asymmetric Taylor Reaction Function”, *Ruhr Economic Papers*, #286, October.
- Koç, İ. (2015). “Politik Konjonktür Teorileri Çerçevesinde 1990 Sonrası Türkiye’de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi (1990-2015)” *Maliye Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1.
- Koutsoyiannis, A. (1987), *Modern Mikro İktisat*, Çev. M. Sarımeşeli, Ankara: Teori Yayınları.
- Mundell R. (1995). “The Prospects for the International Monetary System and Institutions ”. in H.Ê Genberg (ed.), *The International Monetary System, Its Institutions and Its Future*. Berlin: Springer.
- Nordhaus, W.D., Alesina, A., Charles, L. S. (1989), “Alternative Approaches to The Political Business Cycle”, *Brookings Papers on Economic Activity* (2).
- Phillips, A.W. (1958), “The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in UK 1861, *Economica*, vol. 25.
- Savaşan, F. (2019), *Kamu Ekonomisi & Piyasa Başarısızlığından Devletin Başarısızlığına*, 8.b., Ankara: Dora Yayınları.
- Schumpeter J.A. (1935), “The Analysis of Economic Change” *The Review of Economic Thought (1926-1939)*. And, *Bussines Cycle and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, New York and London: Mac Graw-Hill Book Cy.
- Snowdon, B. ; Hovard R. V. (1999), “The New Political Macroeconomics: An Interview”, *The American Economist*, 43, (1), pp.19-34.
- Spencer, M. H. (1977), *Contemporaray Microeconomics*, 3rd ed., NY: Worth Pub.
- Teletar, F. (1998), “Makroekonomi Siyaset İlişkileri: Politik Devresel Dalgalanmalar”, *H.Ü İktisat Bölümü Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, c.9, S.31, ss.37-60.
- Veiga, J. (1990) “Political Business Cycles at the Municipal Level” Núcleo de Investigaçao em Políticas Económicas (NIPE) Universidade.

EXTENDED ABSTRACT

Consumer and producer behaviors are at the center of economic theory. Public policies stand out as another actor. The prominence of economic-political models in recent years has led to the consideration of mutual relations between economic agents. In terms of economies in search of stability, the relationships between these actors are examined through different modeling. In this study, in the framework of a static analysis, a theoretical approach to the “popularity index” was aimed by emphasizing the political cycle approach.

In terms of the search for stability in economies, it is necessary to examine the theories of cyclical movements. Fluctuations in unemployment, inflation, growth and budget deficits depend on the behavior of economic agents. While public policies are looking for solutions to these problems, they have to take their popularity into consideration. The purpose of consumers is handled within the framework of benefit maximization. In order to ensure fiscal stability, the relationship of cyclical movements with the policies implemented comes to the fore.

This study reveals the importance of the public sector as a political model besides manufacturers and consumers. The method used in the study is a static analysis to examine some of the models discussed in terms of macroeconomic stability together with the political cycle approach. The difficulty of conducting a dynamic analysis in behavioral economics should be considered.

The study is intended to contribute to the theory of political cyclical movements. In addition, the problems arising in the functioning of the free market system are especially large in developing economies. In these economies, there is a need for the public sphere to become more prominent in economic analysis. In this respect, the implicit aim of the study to highlight this problem is the room.

While seeking solutions to various problems arising in terms of financial stability (unemployment, inflation, sustainability of borrowing, etc.), making a choice to these problems is not the main point here. The aim is to reveal the relationship between cyclical fluctuations and applied fiscal policies. In this regard, behavioral models that attach importance to the behavior of economic agents aim to deal with economic problems "before they happen".

Monetary and fiscal policies that increase the popularity of the public sector can distort price stability, this problem is generally explained in this study with the "Phillips Curve". Sustainability of popularity depends on politicians solving economic problems. In this respect, the short and long term results of the election economy strategy should be taken into consideration. There are different approaches to explaining the election cycle in economic policies. “Asymmetric information problem” is also an example of approaches to determine voter behavior.

Another point of view is that the periods of revival and collapse artificially created through monetary and fiscal policies will increase the volatility of the cyclical fluctuations, leading to an increase in the level of uncertainty in the economy. Increasing uncertainty in the economy may make the private sector reluctant to make 'irreversible' investment decisions. In terms of economic policy preference, “strategic” policies and “sensitive” policies are distinguished. The change structure of voters' thoughts over time is important for this distinction.

On the other hand, starting from the standard total supply-total demand model, the emphasis is placed on the relationship between fiscal and monetary policy. As a result of short-term expansion policies, it will find a higher inflation rate in the long run. These short-term benefits, which lead to long-term costs, will be important in terms of popularity. In addition, it should be taken into consideration that economic policy models are not only under the influence of local policies, but also in terms of international economics. While political fluctuations vary depending on both the labor market and international institutional structures, financial liberalization and exchange rate regimes turn into two other important factors that restrict the effects of governments on the economy.

Sustainability of financial stability can also be addressed through the IS-LM curves. In this respect, the goal of financial stability is directed towards the reduction of circular fluctuations. Economic growth, employment, inflation and public budget variables are considered as main financial stability variables. Economic policy practitioners should also consider the “popularity” problem among voters while seeking a solution to the financial stability problem. As it is emphasized in the economic theory that the supply function takes into account the behavior of consumers, this process is similar in economic-political models. At this point, easing the cyclical fluctuations means that the cost of consumers will be less in the following period.

In the study, the framework of an election economy strategy was also tried to be drawn. Accordingly, since the economic policies aimed at expanding the voter base before the election can serve to maximize the interests of the people, it increases the popularity of the politicians who show the convenience of implementing them.

On the other hand, behavioral economics has highlighted the need for the relationship of economics with sociology in recent years. This need contributes to explaining the causes of economic decisions and consequently to better determine the theoretical structure of development dynamics in an economy. The fact that economic-political models are also included more in the literature of economics shows the importance of the role of these models in the effectiveness of two important economic decision units of the behavioral economics or the actor's economic policies.